๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ทีฆนิกาเย

สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา

คนฺถารมฺภกถา

โย เทเสตฺวาน สทฺธมฺมํ, คมฺภีรํ ทุทฺทสํ วรํ;
ทีฆทสฺสี จิรํ กาลํ, ปติฏฺฐาเปสิ สาสนํ๚๑๚

วิเนยฺยชฺฌาสเย เฉกํ, มหามตึ มหาทยํ;
นตฺวาน ตํ สสทฺธมฺมคณํ คารวภาชนํ๚๒๚

สงฺคีติตฺตยมารุฬฺหา, ทีฆาคมวรสฺส ยา;
สํวณฺณนา ยา จ ตสฺสา, วณฺณนา สาธุวณฺณิตา๚ ๓๚

อาจริยธมฺมปาล- เตฺถเรเนวาภิสงฺขตา;
สมฺมา นิปุณคมฺภีร-ทุทฺทสตฺถปฺปกาสนา๚๔๚

กามญฺจ สา ตถาภูตา, ปรมฺปราภตา ปน;
ปาฐโต อตฺถโต จาปิ, พหุปฺปมาทเลขนา๚๕๚

สเงฺขปตฺตา จ โสตูหิ, สมฺมา ญาตุํ สุทุกฺกรา;
ตสฺมา สพฺรหฺมจารีนํ, ยาจนํ สมนุสฺสรํ๚๖๚

โย’เนกเสตนาคิโนฺท, ราชา นานารฏฺฐิสฺสโร;
สาสนโสธเน ทฬฺหํ, สทา อุสฺสาหมานโส๚๗๚

ตํ นิสฺสาย ‘‘มเมโสปิ, สตฺถุสาสนโชตเน;
อเปฺปว นามุปตฺถมฺโภ, ภเวยฺยา’’ติ วิจินฺตยํ๚๘๚

วณฺณนํ อารภิสฺสามิ, สาธิปฺปายมหาปยํ;
อตฺถํ ตมุปนิสฺสาย, อญฺญญฺจาปิ ยถารหํ๚๙๚

จกฺกาภิวุฑฺฒิกามานํ, ธีรานํ จิตฺตโตสนํ;
สาธุวิลาสินึ นาม, ตํ สุณาถ สมาหิตาติ๚ ๑๐๚

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

นานานยนิปุณคมฺภีรวิจิตฺรสิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส พุทฺธานุพุทฺธสํวณฺณิตสฺส สทฺธาวหคุณสมฺปนฺนสฺส ทีฆาคมวรสฺส คมฺภีรทุรนุโพธตฺถทีปกํ สํวณฺณนมิมํ กโรโนฺต สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหนสมโตฺถ มหาเวยฺยากรโณยมาจริโย สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามปโย

ชนาทิวิธานานิ กโรโนฺต ปฐมํ ตาว รตนตฺตยปณามํ กาตุํ “**กรุณาสีตลหทย**”นฺติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณปฺปโยชนํ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปเญฺจนฺติ อาจริยาฯ ตถา หิ วณฺณยนฺติ –

‘‘สํวณฺณนารเมฺภ สตฺถริ ปณามกรณํ ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตภาเวน สตฺถริ ปสาทชนนตฺถํ, สตฺถุ จ อวิตถเทสนภาวปฺปกาสเนน ธเมฺม ปสาทชนนตฺถํฯ ตทุภยปฺปสาทา หิ มหโต อตฺถสฺส สิทฺธิ โหตี’’ติ (ธ. ส. ฏี. ๑-๑)ฯ

อถ วา ‘‘รตนตฺตยปณามวจนํ อตฺตโน รตนตฺตยปฺปสาทสฺส วิญฺญาปนตฺถํ, ตํ ปน วิญฺญูนํ จิตฺตาราธนตฺถํ, ตํ อฏฺฐกถาย คาหณตฺถํ, ตํ สพฺพสมฺปตฺตินิปฺผาทนตฺถ’’นฺติฯ อถ วา ‘‘สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหณธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถ’’นฺติฯ อถ วา ‘‘มงฺคลภาวโต, สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา’’ติฯ อถ วา ‘‘จตุคมฺภีรภาวยุตฺตํ ธมฺมวินยํ สํวเณฺณตุกามสฺส มหาสมุทฺทํ โอคาหนฺตสฺส วิย ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคตสฺสาปิ มหนฺตํ ภยํ สมฺภวติ, ภยกฺขยาวหเญฺจตํ รตนตฺตยคุณานุสฺสรณชนิตํ ปณามปูชาวิธานํ, ตโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา’’ติฯ อถ วา ‘‘อสตฺถริปิ สตฺถาภินิเวสสฺส โลกสฺส ยถาภูตํ สตฺถริ เอว สมฺมาสมฺพุเทฺธ สตฺถุสมฺภาวนตฺถํ, อสตฺถริ จ สตฺถุสมฺภาวนปริจฺจชาปนตฺถํ, ‘ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี’ติ (ปารา. ๑๙๕) จ วุตฺตโทสปริหรณตฺถํ สํวณฺณนายํ ปณามกิริยา’’ติฯ อถ วา ‘‘พุทฺธสฺส ภควโต ปณามวิธาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธภาวาธิคมาย พุทฺธยานํ ปฏิปชฺชนฺตานํ อุสฺสาหชนนตฺถํ, สทฺธมฺมสฺส จ ปณามวิธาเนน ปเจฺจกพุทฺธภาวาธิคมาย ปเจฺจกพุทฺธยานํ ปฏิปชฺชนฺตานํ อุสฺสาหชนนตฺถํ, สงฺฆสฺส จ ปณามวิธาเนน ปรมตฺถสงฺฆภาวาธิคมาย สาวกยานํ ปฏิปชฺชนฺตานํ อุสฺสาหชนนตฺถํ สํวณฺณนายํ ปณามกิริยา’’ติฯ อถ วา ‘‘มงฺคลาทิกานิ สตฺถานิ อนนฺตรายานิ, จิรฏฺฐิติกานิ, พหุมตานิ จ ภวนฺตีติ เอวํลทฺธิกานํ จิตฺตปริโตสนตฺถํ สํวณฺณนายํ ปณามกิริยา’’ติฯ อถ วา ‘‘โสตุชนานํ ยถาวุตฺตปณาเมน อนนฺตราเยน อุคฺคหณธารณาทินิปฺผาทนตฺถํ สํวณฺณนายํ ปณามกิริยาฯ โสตุชนานุคฺคหเมว หิ ปธานํ กตฺวา อาจริเยหิ สํวณฺณนารเมฺภ ถุติปณามปริทีปกานิ วากฺยานิ นิกฺขิปียนฺติ, อิตรถา วินาปิ ตํ นิเกฺขปํ กายมโนปณาเมเนว ยถาธิเปฺปตปฺปโยชนสิทฺธิโต กิเมเตน คนฺถคารวกรเณนา’’ติ จ เอวมาทินาฯ มยํ ปน อิธาธิเปฺปตเมว ปโยชนํ ทสฺสยิสฺสาม, ตสฺมา สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทเมว จ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อิติ เม ปสนฺนมติโน ...เป.... ตสฺสานุภาเวนา’’ติฯ รตนตฺตยปณามกรณญฺหิ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถํ รตนตฺตยปูชาย ปญฺญาปาฏวภาวโต, ตาย จ ปญฺญาปาฏวํ ราคาทิมลวิธมนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยสฺมิํ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; อ. นิ. ๑๑.๑๑)ฯ

ตสฺมา รตนตฺตยปูชาย วิกฺขาลิตมลาย ปญฺญาย ปาฏวสิทฺธิฯ อถ วา รตนตฺตยปูชาย ปญฺญาปทฏฺฐานสมาธิเหตุตฺตา ปญฺญาปาฏวํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อุชุคตจิโตฺต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธโมฺมปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทยติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐; อ. นิ. ๑๑.๑๑)ฯ

สมาธิสฺส จ ปญฺญาย ปทฏฺฐานภาโว ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑; เนตฺติ. ๔๐; เปฏโก. ๖๖; มิ. ป. ๑๔) วุโตฺตเยวฯ ตโต เอวํ ปฏุภูตาย ปญฺญาย เขทมภิภุยฺย ปฏิญฺญาตํ สํวณฺณนํ สมาปยิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘รตนตฺตยปณามกรณญฺหิ…เป…. ปญฺญาปาฏวภาวโต’’ติฯ อถ วา รตนตฺตยปูชาย อายุวณฺณสุขพลวฑฺฒนโต อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํฯ รตนตฺตยปณาเมน หิ อายุวณฺณสุขพลานิ วฑฺฒนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อภิวาทนสีลิสฺส, นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน;
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, อายุ วโณฺณ สุขํ พล’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๐๙);

ตโต อายุวณฺณสุขพลวุฑฺฒิยา โหเตฺวว การิยนิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ ‘‘รตนตฺตยปูชาย อายุ…เป…. เวทิตพฺพ’’นฺติฯ อถ วา รตนตฺตยปูชาย ปฏิภานาปริหานาวหตฺตา อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํฯ อปริหานาวหา หิ รตนตฺตยปูชาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘สตฺติเม ภิกฺขเว, อปริหานียา ธมฺมา, กตเม สตฺต? สตฺถุคารวตา, ธมฺมคารวตา, สงฺฆคารวตา, สิกฺขาคารวตา, สมาธิคารวตา, กลฺยาณมิตฺตตา, โสวจสฺสตา’’ติ (อ. นิ. ๗.๓๔) ตโต ปฏิภานาปริหาเนน โหเตฺวว ยถาปฏิญฺญาตปริสมาปนนฺติ วุตฺตํ ‘‘รตนตฺตย…เป…. เวทิตพฺพ’’นฺติฯ อถ วา ปสาทวตฺถูสุ ปูชาย ปุญฺญาติสยภาวโต อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํฯ ปุญฺญาติสยา หิ ปสาทวตฺถูสุ ปูชาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ปูชารเห ปูชยโต, พุเทฺธ ยทิว สาวเก;
ปปญฺจสมติกฺกเนฺต, ติณฺณโสกปริทฺทเวฯ

เต ตาทิเส ปูชยโต, นิพฺพุเต อกุโตภเย;
น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ, อิเมตฺตมปิ เกนจี’’ติฯ (ขุ. ปา. ๑๙๖; อป. ๑.๑๐.๒);

ปุญฺญาติสโย จ ยถาธิเปฺปตปริสมาปนุปาโยฯ ยถาห –

‘‘เอส เทวมนุสฺสานํ, สพฺพกามทโท นิธิ;
ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติฯ (ขุ. ปา. ๘.๑๐);

อุปาเยสุ จ ปฏิปนฺนสฺส โหเตฺวว การิยนิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ ‘‘ปสาทวตฺถูสุ…เป…. เวทิตพฺพ’’นฺติฯ เอวํ รตนตฺตยปูชา นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสมฺพุทฺธิยา อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติฯ ตสฺมา สุวุตฺตํ ‘‘สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ

เอวํ ปน สปฺปโยชนํ รตนตฺตยปณามํ กตฺตุกาโม พุทฺธรตนมูลกตฺตา เสสรตนานํ ปฐมํ ตสฺส ปณามํ กาตุมาห – **‘‘กรุณาสีตลหทยํ…เป…. คติวิมุตฺต’’**นฺติฯ พุทฺธรตนมูลกานิ หิ ธมฺมสงฺฆรตนานิ, เตสุ จ ธมฺมรตนมูลกํ สงฺฆรตนํ, ตถาภาโว จ ‘‘ปุณฺณจโนฺท วิย ภควา, จนฺทกิรณนิกโร วิย เตน เทสิโต ธโมฺม, จนฺทกิรณสมุปฺปาทิตปีณิโต โลโก วิย สโงฺฆ’’ติ เอวมา

ทีหิ อฏฺฐกถายมาคตอุปมาหิ วิภาเวตพฺพาฯ อถ วา สพฺพสตฺตานํ อโคฺคติ กตฺวา ปฐมํ พุโทฺธ, ตปฺปภวโต, ตทุปเทสิตโต จ ตทนนฺตรํ ธโมฺม, ตสฺส ธมฺมสฺส สาธารณโต , ตทาเสวนโต จ ตทนนฺตรํ สโงฺฆ วุโตฺตฯ ‘‘สพฺพสตฺตานํ วา หิเต วินิโยชโกติ กตฺวา ปฐมํ พุโทฺธ, สพฺพสตฺตหิตตฺตา ตทนนฺตรํ ธโมฺม, หิตาธิคมาย ปฏิปโนฺน อธิคตหิโต จาติ กตฺวา ตทนนฺตรํ สโงฺฆ วุโตฺต’’ติ อฏฺฐกถาคตนเยน อนุปุพฺพตา เวทิตพฺพาฯ

พุทฺธรตนปณามญฺจ กโรโนฺต เกวลปณามโต โถมนาปุพฺพงฺคโมฺวสาติสโยติ **“กรุณาสีตลหทย”**นฺติอาทิปเทหิ โถมนาปุพฺพงฺคมตํ ทเสฺสติฯ โถมนาปุพฺพงฺคเมน หิ ปณาเมน สตฺถุ คุณาติสยโยโค, ตโต จสฺส อนุตฺตรวนฺทนียภาโว, เตน จ อตฺตโน ปณามสฺส เขตฺตงฺคตภาโว, เตน จสฺส เขตฺตงฺคตสฺส ปณามสฺส ยถาธิเปฺปตนิปฺผตฺติเหตุภาโว ทสฺสิโตติฯ โถมนาปุพฺพงฺคมตญฺจ ทเสฺสโนฺต ยสฺสา สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา สุตฺตนฺตเทสนา กรุณาปญฺญาปฺปธานาเยว, น วินยเทสนา วิย กรุณาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานาติ ตทุภยปฺปธานเมว โถมนมารภติฯ เอสา หิ อาจริยสฺส ปกติ, ยทิทํ อารมฺภานุรูปโถมนาฯ เตเนว จ วินยเทสนาย สํวณฺณนารเมฺภ ‘‘โย กปฺปโกฏีหิปิ…เป.… มหาการุณิกสฺส ตสฺสา’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) กรุณาปฺปธานํ, อภิธมฺมเทสนาย สํวณฺณนารเมฺภ ‘‘กรุณา วิย…เป.… ยถารุจี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑) ปญฺญาปฺปธานญฺจ โถมนมารทฺธํฯ วินยเทสนา หิ อาสยาทินิรเปกฺขเกวลกรุณาย ปากติกสเตฺตนาปิ อโสตพฺพารหํ สุณโนฺต, อปุจฺฉิตพฺพารหํ ปุจฺฉโนฺต, อวตฺตพฺพารหญฺจ วทโนฺต สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสีติ กรุณาปฺปธานาฯ ตถา หิ อุกฺกํสปริยนฺตคตหิโรตฺตโปฺปปิ ภควา โลกิยสาธุชเนหิปิ ปริหริตพฺพานิ ‘‘สิขรณี, สมฺภินฺนา’’ติอาทิวจนานิ, (ปารา. ๑๘๕) ยถาปราธญฺจ ครหวจนานิ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส มหาปริสมเชฺฌ อภาสิ, ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติ การณาเปกฺขาย จ เวรญฺชาทีสุ สารีริกํ เขทมนุโภสิฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ ภูมนฺตรปจฺจยาการสมยนฺตรกถานํ วิย วินยปญฺญตฺติยาปิ สมุฏฺฐาปิกา ปญฺญา อนญฺญสาธารณตาย อติสยกิจฺจวตี, กรุณาย กิจฺจํ ปน ตโตปิ อธิกนฺติ วินยเทสนาย กรุณาปฺปธานตา วุตฺตาฯ กรุณาพฺยาปาราธิกตาย หิ เทสนาย กรุณาปธานตา, อภิธมฺมเทสนา ปน เกวลปญฺญาปฺปธานา ปรมตฺถธมฺมานํ ยถาสภาวปฏิเวธสมตฺถาย ปญฺญาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติโตฯ สุตฺตนฺตเทสนา ปน กรุณาปญฺญาปฺปธานา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยาธิมุตฺติจริตาทิเภทปริจฺฉินฺทนสมตฺถาย ปญฺญาย สเตฺตสุ จ มหากรุณาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติโตฯ สุตฺตนฺตเทสนาย หิ มหากรุณาย สมาปตฺติพหุโล วิเนยฺยสนฺตาเน ตทชฺฌาสยานุโลเมน คมฺภีรมตฺถปทํ ปติฏฺฐเปสิฯ ตสฺมา อารมฺภานุรูปํ กรุณาปญฺญาปฺปธานเมว โถมนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํ, อยเมตฺถ สมุทายโตฺถฯ

อยํ ปน อวยวโตฺถ – กิรตีติ **กรุณา,** ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ ปจฺจยเวกลฺลกรเณน อปเนตีติ อโตฺถฯ ทุกฺขิเตสุ วา กิริยติ ปสาริยตีติ **กรุณาฯ** อถ วา กิณาตีติ **กรุณา,** ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หึสติ วิพาธติ, ปรทุกฺขํ วา วินาเสตีติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา **กรุณาฯ** อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ **กรุณาฯ** เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติ, สพฺพตฺถ สทฺทสตฺถานุสาเรน ปทนิปฺผตฺติ เวทิตพฺพาฯ อุณฺหาภิตเตฺตหิ เสวียตีติ สีตํ, อุณฺหาภิสมนํฯ ตํ ลาติ คณฺหาตีติ **สีตลํ,** ‘‘จิตฺตํ วา เต ขิปิสฺสามิ, หทยํ วา เต ผาเลสฺสามี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. อาฬวกสุตฺต) เอตฺถ อุโร ‘‘หทย’’นฺติ วุตฺตํ, ‘‘วกฺกํ หทย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๒.๑๑๔; ๓.๑๕๔) เอตฺถ หทยวตฺถุ, ‘‘หทยา หทยํ มเญฺญ อญฺญาย ตจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๓) เอตฺถ จิตฺตํ, อิธาปิ จิตฺตเมว อพฺภนฺตรเฏฺฐน **หทยํฯ** อตฺตโน สภาวํ วา หรตีติ **หทยํ,** ร-การสฺส ท-การํ กตฺวาติ เนรุตฺติกาฯ กรุณาย สีตลํ หทยมสฺสาติ กรุณาสีตลหทโย, ตํ **กรุณาสีตลหทยํฯ**

กามเณฺจตฺถ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิชฺฌานสภาวตาย, พฺยาปาทาทีนํ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ สตฺตสนฺตานคตสนฺตาปวิเจฺฉทนาการปฺปวตฺติยา เมตฺตามุทิตานมฺปิ จิตฺตสีตลภาวการณตา อุปลพฺภติ, ตถาปิ ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติยา ปรูปตาปาสหนรสา อวิหิํสาภูตา กรุณาว วิเสเสน ภควโต จิตฺตสฺส จิตฺตปสฺสทฺธิ วิย สีติภาวนิมิตฺตนฺติ ตสฺสาเยว จิตฺตสีตลภาวการณตา วุตฺตาฯ กรุณามุเขน วา เมตฺตามุทิตานมฺปิ หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ สพฺพตฺถ นิรวเสสโตฺถ อุปทิสียติ, ปธานสหจรณาวินาภาววาทินเยหิปิ ยถาลพฺภมานํ คยฺหมานตฺตาฯ อปิเจตฺถ ตํสมฺปยุตฺตญาณสฺส ฉอสาธารณญาณปริยาปนฺนตาย อสาธารณญาณวิเสสนิพนฺธนภูตา สาติสยํ, นิรวเสสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สวิสยพฺยาปิตาย มหากรุณาภาวมุปคตา อนญฺญสาธารณสาติสยภาวปฺปตฺตา กรุณาว หทยสีตลตฺตเหตุภาเวน วุตฺตาฯ อถ วา สติปิ เมตฺตามุทิตานํ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิชฺฌานสภาวตาย สาติสเย หทยสีตลภาวนิพนฺธนเตฺต สกลพุทฺธคุณวิเสสการณตาย ตาสมฺปิ การณนฺติ กรุณาย เอว หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาฯ กรุณานิทานา หิ สเพฺพปิ พุทฺธคุณาฯ กรุณานุภาวนิพฺพาปิยมานสํสารทุกฺขสนฺตาปสฺส หิ ภควโต ปรทุกฺขาปนยนกามตาย อเนกานิปิ กปฺปานมสเงฺขยฺยยานิ อกิลนฺตรูปเสฺสว นิรวเสสพุทฺธกรธมฺมสมฺภรณนิรตสฺส สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺยสฺส จ สนฺนิหิเตสฺปิ สตฺตสงฺขาตสมุปนีตหทยูปตาปนิมิเตฺตสุ น อีสกมฺปิ จิตฺตสีติภาวสฺส อญฺญถตฺตมโหสีติฯ ตีสุ เจตฺถ วิกเปฺปสุ ปฐเม วิกเปฺป อวิเสสภูตา พุทฺธภูมิคตา, ทุติเย ตเถว มหากรุณาภาวูปคตา, ตติเย ปฐมาภินีหารโต ปฏฺฐาย ตีสุปิ อวตฺถาสุ ปวตฺตา ภควโต กรุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปชานาตีติ **ปญฺญา,** ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญเปตีติ วา **ปญฺญา,** ตํ ตทตฺถํ ปากฏํ กโรตีติ อโตฺถฯ สาเยว เญยฺยาวรณปฺปหานโต ปกาเรหิ ธมฺมสภาวโชตนเฏฺฐน ปโชฺชโตติ **ปญฺญาปโชฺชโตฯ** ปญฺญวโต หิ เอกปลฺลเงฺกนปิ นิสินฺนสฺส ทสสหสฺสิโลกธาตุ เอกปโชฺชตา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว, ปโชฺชตาฯ กตเม จตฺตาโร? จนฺทปโชฺชโต, สูริยปโชฺชโต, อคฺคิปโชฺชโต, ปญฺญาปโชฺชโต, อิเม โข ภิกฺขเว, จตฺตาโร ปโชฺชตาฯ เอตทคฺคํ ภิกฺขเว, อิเมสํ จตุนฺนํ ปโชฺชตานํ ยทิทํ ปญฺญาปโชฺชโต’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๔๕)ฯ เตน วิหโต วิเสเสน สมุคฺฆาฏิโตติ **ปญฺญาปโชฺชตวิหโต,** วิเสสตา เจตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โมโห,** อวิชฺชาฯ เสฺวว วิสยสภาวปฏิจฺฉาทนโต อนฺธการสริกฺขตาย ตโม วิยาติ **โมหตโมฯ** สติปิ ตมสทฺทสฺส สทิสกปฺปนมนฺตเรน อวิชฺชาวาจกเตฺต โมหสทฺทสนฺนิธาเนน ตพฺพิเสสกตาเวตฺถ ยุตฺตาติ สทิสกปฺปนาฯ ปญฺญาปโชฺชตวิหโต โมหตโม ยสฺสาติ ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตโม, ตํ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํฯ**

นนุ จ สเพฺพสมฺปิ ขีณาสวานํ ปญฺญาปโชฺชเตน อวิชฺชนฺธการหตตา สมฺภวติ, อถ กสฺมา อญฺญสาธารณาวิเสสคุเณน ภควโต โถมนา วุตฺตาติ? สวาสนปฺปหาเนน อนญฺญสาธารณวิเสสตาสมฺภวโตฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ ปญฺญาปโชฺชตหตาวิชฺชนฺธการเตฺตปิ สติ สทฺธาธิมุเตฺตหิ วิย ทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ สาวกปเจฺจกพุเทฺธหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ สวาสนปฺปหาเนน กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชเตวาติฯ อถ วา ปโรปเทสมนฺตเรน อตฺตโน สนฺตาเน อจฺจนฺตํ อวิชฺชนฺธการวิคมสฺส นิปฺผาทิตตฺตา (นิพฺพตฺติตตฺตา ม. นิ. ฏี. ๑.๑), ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตาย พเลสุ จ วสีภาวสฺส สมธิคตตฺตา, ปรสนฺตติยญฺจ ธมฺมเทสนาติสยานุภาเวน สมฺมเทว ตสฺส ปวตฺติตตฺตา, ภควาเยว วิเสสโต ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมภาเวน โถเมตโพฺพติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ปญฺญาปโชฺชตปเทน สสนฺตานคตโมหวิธมนา ปฏิเวธปญฺญา เจว ปรสนฺ

ตานคตโมหวิธมนา เทสนาปญฺญา จ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา สงฺคหิตาฯ น ตุ ปุริมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป วิย ปฏิเวธปญฺญาเยวาติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – ภควโต ญาณสฺส เญยฺยปริยนฺติกตฺตา สกลเญยฺยธมฺมสภาวาวโพธนสม เตฺถน อนาวรณญาณสงฺขาเตน ปญฺญาปโชฺชเตน สกลเญยฺยธมฺมสภาวจฺฉาทกโมหตมสฺส วิ หตตฺตา อนาวรณญาณภูเตน อนญฺญสาธารณปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมภาเวน ภควโต โถมนา เวทิตพฺพาฯ อิมสฺมึ ปน อตฺถวิกปฺเป โมหตมวิธมนเนฺต อธิคตตฺตา อนาวรณญาณํ กา รณูปจาเรน สกสนฺตาเน โมหตมวิธมนนฺติ เวทิตพฺพํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา สวาสนปฺปหาน เมว หิ กิเลสานํ เญยฺยาวรณปฺปหานนฺติ, ปรสนฺตาเน ปน โมหตมวิธมนสฺส การณภาวโต ผลู ปจาเรน อนาวรณญาณเมว โมหตมวิธมนนฺติ วุจฺจติฯ **อนาวรณญาณ**นฺติ จ สพฺพญฺญุตญฺ ญาณเมว, เยน ธมฺมเทสนาปจฺจเวกฺขณานิ กโรติฯ ตทิทญฺหิ ญาณทฺวยํ อตฺถโต เอกเมวฯ อ นวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมารมฺมณตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ตตฺถาวรณาภาวโต นิสฺสงฺค จารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ, วิสยปฺปวตฺติมุเขน ปน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ ทฺ วิธา กตฺวา ฉฬาสาธารณญาณเภเท วุตฺตํฯ

กึ ปเนตฺถ การณํ อวิชฺชาสมุคฺฆาโตเยเวโก ปหานสมฺปตฺติวเสน ภควโต โถมนาย คยฺห ติ, น ปน สาติสยํ นิรวเสสกิเลสปฺปหานนฺติ? วุจฺจเต – ตปฺปหานวจเนเนว หิ ตเทกฏฺฐตาย สกลสํกิเลสสมุคฺฆาตสฺส โชติตภาวโต นิรวเสสกิเลสปฺปหานเมตฺถ คยฺหติฯ น หิ โส สํกิเลโส อตฺถิ, โย นิรวเสสาวิชฺชาสมุคฺฆาตเนน น ปหียตีติฯ อถ วา สกลกุสลธมฺมุปฺปตฺติยา, สํสารนิวตฺติยา จ วิชฺชา วิย นิรวเสสากุสลธมฺมุปฺปตฺติยา, สํสารปฺปวตฺติยา จ อวิชฺชาเยว ปธา นการณนฺติ ตพฺพิฆาตวจเนเนว สกลสํกิเลสสมุคฺฆาตวจนสิทฺธิโต โสเยเวโก คยฺหตีติฯ อถ วา สกลสํกิเลสธมฺมานํ มุทฺธภูตตฺตา อวิชฺชาย ตํ สมุคฺฆาโตเยเวโก คยฺหติฯ ยถาห –

‘‘อวิชฺชา มุทฺธาติ ชานาหิ, วิชฺชา มุทฺธาธิปาตินี;
สทฺธาสติสมาธีหิ, ฉนฺทวีริเยน สํยุตา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๒; จูฬ. นิ. ๕๑);

สนรามรโลกครุนฺติ เอตฺถ ปน ปฐมปกติยา อวิภาเคน สโตฺตปิ นโรติ วุจฺจติ, อิธ ปน ทุติยปกติยา มนุชปุริโสเยว, อิตรถา โลกสทฺทสฺส อวตฺตพฺพตา สิยาฯ ‘‘ยถา หิ ปฐมปกติภู โต สโตฺต อิตราย ปกติยา เสฏฺฐเฏฺฐน ปุเร อุจฺจฏฺฐาเน เสติ ปวตฺตตีติ **ปุริโส**ติ วุจฺจติ, เอวํ เชฏฺฐภาวํ เนตีติ **นโร**ติฯ ปุตฺตภาตุภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฏฺฐภคินีนํ ปิตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, ปเคว ภตฺตุภูโต อิตราส’’นฺติ (วิ. อฏฺฐ. ๔๓-๔๖) นาวาวิมานวณฺณนายํ วุตฺตํฯ เอกเสสปฺ ปกปฺปเนน ปุถุวจนนฺตวิคฺคเหน วา นรา, มรณํ มโร, โส นตฺถิ เยสนฺติ **อมรา,** สห นเรหิ, อม เรหิ จาติ **สนรามโรฯ**ครติ อุคฺคจฺฉติ อุคฺคโต ปากโฏ ภวตีติ **ครุ,** ครสโทฺท หิ อุคฺคเมฯ อปิจ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ภาริยเฏฺฐน ‘‘ครู’’ติ วุจฺจติฯ

มาตาปิตาจริเยสุ , ทุชฺชเร อลหุมฺหิ จ;
มหเนฺต จุคฺคเต เจว, นิเฉกาทิกเรสุ จ;
ตถา วณฺณวิเสเสสุ, **ครุ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

อิธ ปน สพฺพโลกาจริเย ตถาคเตฯ เกจิ ปน ‘‘ครุ, คุรูติ จ ทฺวิธา คเหตฺวา ภาริยวาจกเตฺต ครุส โทฺท, อาจริยวาจกเตฺต ตุ คุรุสโทฺท’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ ปาฬิวิสเย หิ สเพฺพสมฺปิ ยถาวุตฺตานมตฺถานํ วาจกเตฺต ครุสโทฺทเยวิจฺฉิตโพฺพ อการสฺส อาการภาเวน ‘‘คารว’’นฺติ ตทฺธิตนฺตปทสฺส สวุทฺธิกสฺส ทสฺสนโตฯ สกฺกตภาสาวิสเย ปน คุรุสโทฺทเยวิจฺฉิตโพฺพ อุกา

รสฺส วุทฺธิภาเวน อญฺญถา ตทฺธิตนฺตปทสฺส ทสฺสนโตติฯ สนรามโร จ โส โลโก จาติ สนรามรโลโก, ตสฺส ครูติ ตถา, ตํ **สนรามรโลกครุํฯ “สนรมรูโลกครุ”**นฺติปิ ปฐนฺติ, ตทปิ อริยาคาถตฺตา วุตฺติลกฺขณโต, อตฺถโต จ ยุตฺตเมวฯ อตฺถโต หิ ทีฆายุกาปิ สมานา ยถาปริเจฺฉทํ มรณสภาวตฺตา มรูติ เทวา วุจฺจนฺติฯ เอเตน เทวมนุสฺสานํ วิย ตทวสิฏฺฐสตฺตานมฺปิ ยถารหํ คุณวิเสสาวหตาย ภควโต อุปการกตํ ทเสฺสติฯ นนุ เจตฺถ เทวมนุสฺสา ปธานภูตา, อถ กสฺมา เตสํ อปฺปธานตา นิทฺทิสียตีติ? อตฺถโต ปธานตาย คเหตพฺพตฺตาฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมติ สทฺทกฺกมานุสาเรน ปธานาปธานภาโว น โจเทตโพฺพฯ เอทิเสสุ หิ สมาสปเทสุ ปธานมฺปิ อปฺปธานํ วิย นิทฺทิสียติ ยถา ตํ ‘‘สราชิกาย ปริสายา’’ติ, ตสฺมา สพฺพตฺถ อตฺถโตว อธิปฺปาโย คเวสิตโพฺพ, น พฺยญฺชนมเตฺตนฯ ยถาหุ โปราณา –

> ‘‘อตฺถญฺหิ นาโถ สรณํ อโวจ,
> น พฺยญฺชนํ โลกหิโต มเหสิฯ
> ตสฺมา อกตฺวา รติมกฺขเรสุ,
> อเตฺถ นิเวเสยฺย มติํ มติมา’’ติฯ (กงฺขา. อฏฺฐ. ปฐมปาราชิกกณฺฑวณฺณนา);

กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขารภาชนวเสน ติวิโธ โลโก, ครุภาวสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ครุกรณสมตฺถเสฺสว ยุชฺชนโต สตฺตโลกวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญานิ , ตพฺพิปาโก จาติ **โลโก,** ทสฺสนเตฺถ จ โลกสทฺทมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ อมรคฺคหเณน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ อปโร นโย – สมูหโตฺถ เอตฺถ โลกสโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติ กตฺวาฯ สห นเรหีติ **สนรา,** เตเยว อมราติ **สนรามรา,** เตสํ โลโก ตถา, ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อมรสเทฺทน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา วิย วิสุทฺธิเทวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ เตปิ หิ ปรมตฺถโต มรณาภาวโต **อมราฯ** อิมสฺมิํ ปน อตฺถวิกเปฺป นรามรานเมว คหณํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕)ฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหานปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา, สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตมุปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมมนญฺญสาธารณํ คารวฏฺฐานนฺติฯ กามญฺจ อิตฺถีนมฺปิ ตถาอุปการตฺตา ภควา ครุเยว, ปธานภูตํ ปน โลกํ ทเสฺสตุํ ปุริสลิเงฺคน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เนรุตฺติกา ปน อวิเสสนิจฺฉิตฏฺฐาเน ตถา นิทฺทิฏฺฐมิจฺฉนฺติ ยถา ‘‘นรา นาคา จ คนฺธพฺพา, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุ’’นฺติ (อป. ๑.๑.๔๘)ฯ ตถา จาหุ –

> ‘‘นปุํสเกน ลิเงฺคน, สโทฺททาหุ ปุเมน วา;
> นิทฺทิสฺสตีติ ญาตพฺพมวิเสสวินิจฺฉิเต’’ติฯ

วเนฺทติ เอตฺถ ปน –

> วตฺตมานาย ปญฺจมฺยํ, สตฺตมฺยญฺจ วิภตฺติยํ;
> เอเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ, **วเนฺท**สโทฺท ปวตฺตติฯ

อิธ ปน วตฺตมานายํ อญฺญาสมฺภวโตฯ ตตฺถ จ อุตฺตมปุริสวเสนโตฺถ คเหตโพฺพ ‘‘อหํ วนฺทามี’’ติฯ นมนถุติยเตฺถสุ จ วนฺทสทฺทมิจฺฉนฺติ อาจริยา, เตน จ สุคตปทํ, นาถปทํ วา อชฺฌาหริตฺวา โยเชตพฺพํฯ โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ **สุคโตฯ** คมนเญฺจตฺถ กายคมนํ, ญาณคมนญฺจ, กายคมนมฺปิ วิเนยฺยชโนปสงฺกมนํ, ปกติคมนญฺจาติ ทุพฺพิธํฯ ภควโต หิ วิเนยฺยชโนปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ, ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตรู

ปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิก-กุฏิลากุลตาทิโทสรหิต- มวหสิตรา ชหํส- วสภวารณมิคราชคมนํ ปกติคมนญฺจ, วิมลวิปุลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตมฺปิ ญาณคมนํ อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว มหาโพธิ, ตาว นิรวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ อถ วา ‘‘ส ยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานนฺโต สมฺมา คโต อวคโตติ **สุคโตฯ** โย หิ คตฺยตฺโถ, โส พุทฺธยตฺโถฯ โย จ พุทฺธยตฺโถ, โส คตฺยตฺโถติฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานา ภิสมยวเสน ปชหนฺโต อนุปฺปตฺติธมฺมตมาปาเทนฺโต สมฺมา คโต อตีโตติ **สุคโตฯ** โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ สุคโตฯ โลกนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ภาวนาภิสมยว เสน สมฺมา คโต ปฏิปนฺโนติ **สุคโต,** อยญฺจโตฺถ ‘โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตี’ติ (มหานิ. ๓๘; จูฬนิ. ๒๗) **สุคโต**ติอาทินา นิเทฺท สนเยน วิภาเวตโพฺพฯ

อปโร นโย – สุนฺทรํ สมฺมาสโมฺพธิํ, นิพฺพานเมว วา คโต อธิคโตติ **สุคโตฯ** ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ ยถารหํ กาลยุตฺตเมว วาจํ วิเนยฺยานํ สมฺมา คทตีติ วา **สุคโต,** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา, ตํ **สุคตํฯ** ปุญฺญาปุญฺญกมฺมหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพาติ **คติโย,** อุปปตฺติภววิเส สาฯ ตา ปน นิรยาทิเภเทน ปญฺจวิธา, สกลสฺสาปิ ภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺคาธิคเมน อวิปา การหภาวกรเณน นิวตฺติตตฺตา ปญฺจหิปิ ตาหิ วิสํยุโตฺต หุตฺวา มุโตฺตติ **คติวิมุโตฺตฯ** อุทฺ ธมุทฺธภวคามิโน หิ เทวา ตํตํกมฺมวิปากทานกาลานุรูเปน ตโต ตโต ภวโต มุตฺตาปิ มุตฺตมตฺ ตาว, น ปน วิสโญฺญควเสน มุตฺตา, คติปริยาปนฺนา จ ตํตํภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺเคน อนิวตฺติ ตตฺตา, น ตถา ภควาฯ ภควา ปน ยถาวุตฺตปฺปกาเรน วิสํยุโตฺต หุตฺวา มุโตฺตติฯ ตสฺมา อเนน ภควโต กตฺถจิปิ คติยา อปริยาปนฺนตํ ทเสฺสติฯ ยโต จ ภควา ‘‘เทวาติเทโว’’ติ วุจฺจติฯ เตเน วาห –

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

ตํตํคติสํวตฺตนกานญฺหิ กมฺมกิเลสานํ มหาโพธิมูเลเยว อคฺคมเคฺคน ปหีนตฺตา นตฺถิ ภควโต ตํตํคติปริยาปนฺนตาติ อจฺจนฺตเมว ภควา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาสสตฺตนิกา เยหิ ปริมุโตฺตติฯ อถ วา กามํ สอุปาทิเสสายปิ นิพฺพานธาตุยา ตาหิ คตีหิ วิมุโตฺต, เอสา ปน ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตฺถวโนฺตคธาติ อิมินา ปเทน อนุปาทิเสสาย นิพฺพาน ธาตุยาว โถเมตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ ปน อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติวเสน ทฺวีหากาเรหิ ภควโต โถมนา กตา โห ติฯ เตสุ อนาวรณญาณาธิคโม, สห วาสนาย กิเลสานมจฺจนฺตปฺปหานํ, อนุปาทิเสสนิพฺพาน ปฺปตฺติ จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ นาม, ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส ปน สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺม เทสนาปโยคโต เทวทตฺตาทีสุปิ วิรุทฺธสเตฺตสุ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยตา, วินีตพฺพสตฺตานํ ญาณ ปริปากกาลาคมนญฺจ อาสยโต ปรหิตปฏิปตฺติ นามฯ สา ปน อาสยปโยคโต ทุวิธา, ปรหิต ปฏิปตฺติ ติวิธา จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ อิมาย คาถาย ยถารหํ ปกาสิตา โหติฯ ‘‘กรุณาสีตล หทย’’นฺติ หิ เอเตน อาสยโต ปรหิตปฏิปตฺติ, สมฺมา คทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปโยคโต ปร หิตปฏิปตฺติฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ คติวิมุตฺต’’นฺติ เอเตหิ, จตุสจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคตสเทฺทน ติวิธาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อวสิฏฺฐเฏฺฐน ปน เตน, ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติ จ เอ เตน สพฺพาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, ปรหิตปฏิปตฺติ จ ปกาสิตา โหติฯ

อถ วา เหตุผลสตฺตูปการวเสน ตีหากาเรหิ โถมนา กตาฯ ตตฺถ **เหตุ** นาม มหากรุณาสมาโยโค, โพธิสมฺภารสมฺภรณญฺจ, ตทุภยมฺปิ ปฐมปเทน ยถารุตโต, สามตฺถิยโต จ ปกาสิตํฯ **ผลํ** ปน ญาณปฺปหานอานุภาวรูปกายสมฺปทาวเสน จตุพฺพิธํ ฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ, ตมฺมูลกานิ จ ทสพลาทิญาณานิ ญาณสมฺปทา, สวาสนสกลสํกิเลสานมจฺจนฺตมนุปฺปาทธมฺมตาปาทนํ ปหานสมฺปทา, ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน อาธิปจฺจํ อานุภาวสมฺปทา, สกลโลกนยนาภิเสกภูตา ปน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตา อตฺตภาวสมฺปตฺติ รูปกายสมฺปทาฯ ตาสุ ญาณปฺปหานสมฺปทา ทุติยปเทน, สจฺจปฏิเวธตฺถน จ สุคตสเทฺทน ปกาสิตา, อานุภาวสมฺปทา ตติยปเทน, รูปกายสมฺปทา โสภนกายคมนเตฺถน สุคตสเทฺทน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปาริปูริยา วินา ตทภาวโตฯ ยถาวุตฺตา ทุวิธาปิ ปรหิตปฏิปตฺติ **สตฺตูปการสมฺปทา,** สา ปน สมฺมา คทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปกาสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ อิมาย คาถาย สมฺมาสโมฺพธิ ตมฺมูล – ตปฺปฏิปตฺติยาทโย อเนเก พุทฺธคุณา อาจริเยน ปกาสิตา โหนฺติฯ เอสา หิ อาจริยานํ ปกติ, ยทิทํ เยน เกนจิ ปกาเรน อตฺถนฺตรวิญฺญาปนํฯ กถํ? ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ หิ เอเตน สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํ ทเสฺสติ ฯ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิมธิคโตติ กรุณา สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติฯ สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานญฺหิ อคฺคมคฺคญาณํ, อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ‘‘สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจติฯ สมฺมา คมนเตฺถน สุคตสเทฺทน สมฺมาสโมฺพธิยา ปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคสสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสาทิอนฺตทฺวยรหิตาย กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปกาสนโต, อิตเรหิ สมฺมาสโมฺพธิยา ปธานาปฺปธานปฺปเภทํ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณเญฺหตฺถ ปธานํ, ตทญฺญมปฺปธานํฯ เตสุ จ ปธาเนน ปโยชเนน ปรหิตปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, อิตเรน อตฺตหิตสมฺปตฺตึ, ตทุภเยน จ อตฺตหิตปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ปกาเสติฯ เตน จ อนุตฺตรํ ทกฺขิเณยฺยภาวํ, อุตฺตมญฺจ วนฺทนียภาวํ, อตฺตโน จ วนฺทนาย เขตฺตงฺคตภาวํ วิภาเวติฯ

อปิจ กรุณาคฺคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา, ปญฺญาคฺคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ หิ อโตฺถ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทินา วิปญฺจียตีติฯ กรุณาคฺคหเณน จ นิรุปกฺกิเลสมุปคมนํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคฺคหเณน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคฺคหเณน โลกสมญฺญาย อนติธาวนํฯ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สภาวํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิปรามสนํ โหติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคฺคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ, จตุสจฺจญาณํ, จตุปฏิสมฺภิทาญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํ, กรุณาคฺคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาสาธารณญาณานิ, ฉ อภิญฺญา, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณานิ, ทส พลานิ, จุทฺทส พุทฺธคุณา, โสฬส ญาณจริยา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, จตุจตฺตารีส ญาณวตฺถูนิ, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนีติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน จรณสมฺปตฺตึ, ปญฺญาคฺคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺตึฯ กรุณาคฺคหเณน อตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคฺคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคฺคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปุพฺพการีภาโว, ปญฺญาคฺคหเณน กตญฺญุตาฯ กรุณาคฺคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคฺคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคฺคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคฺคหเณน พุทฺธภาว

สิทฺธิฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน ปรสนฺตารณํ, ปญฺญาคฺคหเณน อตฺตสนฺตารณํฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคฺคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติ สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ ตนฺนิทานภาวโต, ปญฺญา ปริโยสานํ ตโต อุตฺตริ กรณียาภาวโตฯ อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาคฺคหเณน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติ, ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สพฺพพุทฺธคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคาหณํ, อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนวาห –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโนฯ
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรนาปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ ภควตา อนุยุเตฺตน ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิ จ เม ภเนฺต ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ **สมฺปสาทนียสุเตฺต** วุตฺตํฯ

เอวํ สเงฺขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควโต โถมนาปุพฺพงฺคมํ ปณามํ กตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมสฺสาปิ โถมนาปุพฺพงฺคมํ ปณามํ กโรโนฺต **‘‘พุโทฺธปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถายํ สห ปท สมฺพเนฺธน สเงฺขปโตฺถ – ยถาวุตฺตวิวิธคุณคณสมนฺนาคโต **พุโทฺธปิ ยํ** อริยมคฺคสงฺขาตํ **ธมฺมํ,** สห ปุพฺพภาคปฏิปตฺติธเมฺมน วา อริยมคฺคภูตํ **ธมฺมํ ภาเวตฺวา เจว** ยํ ผลนิพฺพานสงฺขาตํ ธมฺมํ, ปริยตฺติธมฺมปฏิปตฺติธเมฺมหิ วา สห ผลนิพฺพานภูตํ ธมฺมํ **สจฺฉิกตฺวา จ** สมฺมาสโมฺพธิสงฺขาตํ พุทฺธภาวมุปคโต, วีตมลมนุตฺตรํ ตํ ธมฺมมฺปิ วเนฺทติฯ

ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ **พุโทฺธฯ** โพเธตา ปชายาติ **พุโทฺธ’’**ติ อาทินา นิเทฺทสนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา อคฺคมคฺคญาณาธิคเมน สวาสนาย สโมฺมหนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมนโต, อปริมิตคุณคณาลงฺกตสพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติยา วิกสิตภาวโต จ พุทฺธวาติ **พุโทฺธ** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาวาคหณโต กมฺมวจนิจฺฉายาภาเวน อวคมนตฺถวเสน กตฺตุนิเทฺทโสว ลพฺภติ, ตสฺมา พุทฺธวาติ **พุโทฺธ**ติปิ วตฺตโพฺพฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตาว วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา กมฺมวิเสสานเปกฺขา กตฺตริ เอว พุทฺธสทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา, อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภุญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธสฺตนิรวเสสกิเลโสมหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธ, ยถาห –

‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๗; ปฏิ. ม. ๑๖๑)ฯ

อปิสโทฺท สมฺภาวเน, เตน เอวํ คุณวิเสสยุตฺโต โสปิ นาม ภควา อีทิสํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา, สจฺฉิกตฺวา จ พุทฺธภาวมุปคโต, กา นาม กถา อเญฺญสํ สาวกาทิภาวมุปคมเนติ ธเมฺม สมฺภาวนํ ทีเปติฯ **พุทฺธภาว**นฺติ สมฺมาสโมฺพธิํฯ เยน หิ นิมิตฺตภูเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐาเนน อคฺคมคฺคญาเณน, อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐาเนน จ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ภควติ ''พุโทฺธ''ติ นามํ, ตทารมฺมณญฺจ ญาณํ ปวตฺตติ, ตเมวิธ ''ภาโว''ติ วุจฺจติฯ ภวนฺติ พุทฺธิสทฺทา เอเตนาติ หิ **ภาโว**ฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ''เยน เยน นิมิเตฺตน, พุทฺธิ สโทฺท จ วตฺตเต;
> ตํตํนิมิตฺตกํ ภาวปจฺจเยหิ อุทีริต''นฺติฯ

ภาเวตฺวาติ อุปฺปาเทตฺวา, วเฑฺฒตฺวา วาฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **เจว**-สโทฺท **จ**-สโทฺท จ ตทุภยตฺถ สมุจฺจเยฯ เตน หิ สทฺททฺวเยน น เกวลํ ภควา ธมฺมสฺส ภาวนามเตฺตน พุทฺธภาวมุปคโต, นาปิ สจฺฉิกิริยามเตฺตน, อถ โข ตทุภเยเนวาติ สมุจฺจิโนติฯ **อุปคโต**ติ ปโตฺต, อธิคโตติ อโตฺถฯ เอตสฺส ''พุทฺธภาว''นฺติ ปเทน สมฺพโนฺธฯ **วีตมล**นฺติ เอตฺถ วิรหวเสน เอติ ปวตฺตตีติ วีโต, มลโต วีโต, วีตํ วา มลํ ยสฺสาติ วีตมโล, ตํ **วีตมลํฯ ''คตมล**''นฺติปิ ปาโฐ ทิสฺสติ, เอวํ สติ สอุปสโคฺค วิย อนุปสโคฺคปิ คตสโทฺท วิรหตฺถวาจโก เวทิตโพฺพ ธาตูนมเนกตฺถตฺตาฯ คจฺฉติ อปคจฺฉตีติ หิ คโต, ธโมฺม ฯ คตํ วา มลํ, ปุริมนเยน สมาโสฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรวิรหิตํฯ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต, สํสารโต จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ **ธโมฺม,** นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺมฯ ตปฺปกาสนตฺตา, สจฺฉิกิริยาสมฺมสนปริยายสฺส จ ลพฺภมานตฺตา ปริยตฺติธโมฺมปิ อิธ สงฺคหิโต ฯ ตถา หิ ''อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคจฺฉิ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี''ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตถา ''ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา''ติ จ วุตฺตตฺตา ภาวนาสจฺฉิกิริยาโยคฺยตาย พุทฺธกรธมฺมภูตาหิ ปารมิตาหิ สห ปุพฺพภาคอธิสีลสิกฺขาทโยปิ อิธ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตาปิ หิ วิคตปฏิปกฺขตาย วีตมลา, อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรา จฯ กถํ ปน ตา ภาเวตฺวา, สจฺฉิกตฺวา จ ภควา พุทฺธภาวมุปคโตติ? วุจฺจเต – สตฺตานญฺหิ สํสารวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาย [นิสฺสรณตฺถาย (ปณฺณาส ฏี.) นิสฺสรเณ (กตฺถจิ)] กตมหาภินีหาโร มหากรุณาธิวาสนเปสลชฺฌาสโย ปญฺญาวิเสสปริโยทาตนิมฺมลานํ ทานทมสญฺญมาทีนํ อุตฺตมธมฺมานํ กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสํ ภาวนาสจฺฉิกิริยาหิ กมฺมาทีสุ อธิคตวสีภาโว อจฺฉริยาจิเนฺตยฺยมหานุภาโว อธิสีลาธิจิตฺตานํ ปรมุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต ภควา ปจฺจยากาเร จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ เปเสตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิสงฺขาตํ พุทฺธภาวมุปคโตติฯ

อิมาย ปน คาถาย วิชฺชาวิมุตฺติสมฺปทาทีหิ อเนเกหิ คุเณหิ ยถารหํ สทฺธมฺมํ โถเมติฯ กถํ? เอตฺถ หิ ''ภาเวตฺวา''ติ เอเตน วิชฺชาสมฺปทาย โถเมติ, ''สจฺฉิกตฺวา''ติ เอเตน วิมุตฺติสมฺปทายฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ อถ วา ปฐเมน ขยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาทญาณภาเวนฯ ปฐเมน วา วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรูปมตายฯ ปฐเมน วา วิราคสมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ''ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา พุทฺธภาวํ อุปคโต''ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติ, ''สจฺฉิกตฺวา''ติ เอเตน สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปฐเมน อกาลิกตาย, ทุติเยน เอหิปสฺสิกตายฯ ปฐเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ทุติเยน ปจฺจตฺตํเวทิ

ตพฺพตายฯ ปฐเมน วา สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสเกฺขหิ สีลสมาธิปญฺญากฺขเนฺธหิ , ทุติเยน สห อสงฺขตธาตุยา อเสเกฺขหิ ธมฺมํ โถเมติฯ

‘‘วีตมล’’นฺติ อิมินา ปน สํกิเลสาภาวทีปเนน วิสุทฺธตาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน ปริปุณฺณตายฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทาย, ทุติเยน สภาวสมฺปทายฯ ปฐเมน วา ภาวนาผลโยคฺยตายฯ ภาวนาคุเณน หิ โส สํกิเลสมลสมุคฺฆาต โก, ตสฺมาเนน ภาวนากิริยาย ผลมาหฯ ทุติเยน สจฺฉิกิริยาผลโยคฺยตายฯ ตทุตฺตริกรณียา ภาวโต หิ อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรภาโว สจฺฉิกิริยานิพฺพตฺติโต, ตสฺมาเนน สจฺฉิกิริยา ผลมาหาติฯ

เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพสทฺธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมสฺสาปิ โถมนาปุพฺพงฺคมํ ปณามํ กตฺวา อิ ทานิ อริยสงฺฆสฺสาปิ โถมนาปุพฺพงฺคมํ ปณามํ กโรโนฺต **‘‘สุคตสฺส โอรสาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุคตสฺสา**ติ สมฺพนฺธนิเทฺทโส, ‘‘ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน สมฺพชฺฌิตโพฺพฯ อุรสิ ภวา, ชาตา, สํวฑฺฒา วา **โอรสา,** อตฺตโช เขตฺตโช อเนฺตวาสิโก ทินฺนโกติ จตุพฺพิเธสุ ปุเตฺตสุ อตฺตชา, ตํสริกฺขตาย ปน อริยปุคฺคลา ‘‘โอรสา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ยถา หิ มนุสฺสานํ โอรสปุตฺตา อตฺตชาตตาย ปิตุสนฺตกสฺส ทายชฺชสฺส วิเสสภาคิโน โหนฺติ, เอวเมเตปิ สทฺธมฺมสวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตตาย ภควโต สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส ธมฺมรตนสฺส จ ทายชฺชสฺส วิเสสภาคิโนติฯ อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวน อริยภูมิํ โอกฺกมมานา, โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา ภควโต อุเร วายามชนิตาภิชาตตาย สทิสกปฺปนมนฺตเรน นิปฺปริยาเยเนว ‘‘โอรสา’’ติ วตฺตพฺพตมรหนฺติฯ ตถา หิ เต ภควตา อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิโอโลกเนน, วชฺชานุ จินฺตเนน จ หทเย กตฺวา วชฺชโต นิวาเรตฺวา อนวเชฺช ปติฏฺฐาเปเนฺตน สีลาทิธมฺมสรีรโปสเนน สํวฑฺฒาปิตาฯ ยถาห ภควา **อิติวุตฺตเก** ‘‘อหมสฺมิ ภิกฺขเว พฺราหฺมโณ…เป.… ตสฺส เม ตุเมฺห ปุตฺตา โอรสา มุขโต ชาตา’’ติอาทิ (อิติวุ. ๑๐๐)ฯ นนุ สาวกเทสิตาปิ เทสนา อริยภาวาวหาติ? สจฺจํ, สา ปน ตมฺมูลิกตฺตา, ลกฺขณาทิวิเสสาภาวโต จ ‘‘ภควโต ธมฺมเทสนา’’ อิเจฺจว สงฺขฺยํ คตา, ตสฺมา ภควโต โอรสปุตฺตภาโวเยว เตสํ วตฺตโพฺพติ, เอเตน จตุพฺพิเธสุ ปุเตฺตสุ อริยสงฺฆสฺส อตฺตชปุตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ อตฺตโน กุลํ ปุเนนฺติ โสเธนฺติ, มาตาปิตูนํ วา หทยํ ปูเรนฺตีติ **ปุตฺตา,** อตฺตชาทโยฯ อริยา ปน ธมฺมตนฺติวิโสธเนน, ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา จิตฺตาราธเนน จ ตปฺปฏิภาคตาย ภควโต **ปุตฺตา** นาม, เตสํฯ ตสฺส ‘‘สมูห’’นฺติ ปเทน สมฺพ โนฺธฯ

สํกิเลสนิมิตฺตํ หุตฺวา คุณํ มาเรติ วิพาธตีติ **มาโร,** เทวปุตฺตมาโรฯ สินาติ ปเร พนฺธติ เอตายาติ **เสนา,** มารสฺส เสนา ตถา, มารญฺจ มารเสนญฺจ มเถนฺติ วิโลเถนฺตีติ **มารเสนมถนา** , เตสํฯ ‘‘มารมารเสนมถนาน’’นฺติ หิ วตฺตเพฺพปิ เอกเทสสรูเปกเสสวเสน เอวํ วุตฺตํฯ มา รสทฺทสนฺนิธาเนน วา เสนาสเทฺทน มารเสนา คเหตพฺพา, คาถาพนฺธวเสน เจตฺถ รโสฺสฯ **‘‘มารเสนมทฺทนาน’’**นฺติปิ กตฺถจิ ปาโฐ, โส อยุโตฺตว อริยาชาติกตฺตา อิมิสฺสา คาถายฯ นนุ จ อริยสาวกานํ มคฺคาธิคมสมเย ภควโต วิย ตทนฺตรายกรณตฺถํ เทวปุตฺตมาโร วา มาร เสนา วา น อปสาเทติ, อถ กสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ? อปสาเทตพฺพภาวการณสฺส วิมถิตตฺตาฯ เตสญฺหิ อปสาเทตพฺพตาย การเณ สํกิเลเส วิมถิเต เตปิ วิมถิตา นาม โหนฺตีติฯ อถ วา ขนฺธาภิสงฺขารมารานํ วิย เทวปุตฺตมารสฺสาปิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสพลกาโย อิธ ‘‘มารเสนา’’ติ วุจฺจติ ยถาห ภควา –

‘‘กามา เต ปฐมา เสนา, ทุติยา อรติ วุจฺจติ;

ตติยา ขุปฺปิปาสา เต, จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติฯ

ปญฺจมํ ถินมิทฺธํ เต, ฉฏฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ;
สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต, มกฺโข ถมฺโภ เต อฏฺฐโมฯ

ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร,
มิจฺฉาลทฺโธ จ โย ยโส;
โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส,
ปเร จ อวชานติฯ

เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี;
น นํ อสูโร ชินาติ, เชตฺวา จ ลภเต สุข''นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘; จูฬนิ. ๔๗);

สา จ เตหิ อริยสาวเกหิ ทิยฑฺฒสหสฺสเภทา, อนนฺตเภทา วา กิเลสวาหินี สติธมฺมวิจยวีริยสมถาทิคุณปหรณีหิ โอธิโส มถิตา, วิทฺธํสิตา, วิหตา จ, ตสฺมา ''มารเสนมถนา''ติ วุจฺจนฺติฯ วิโลถนเญฺจตฺถ วิทฺธํสนํ, วิหนนํ วาฯ อปิจ ขนฺธาภิสงฺขารมจฺจุเทวปุตฺตมารานํ เตสํ สหายภาวูปคมนตาย เสนาสงฺขาตสฺส กิเลสมารสฺส จ มถนโต ''มารเสนมถนา''ติปิ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวญฺจ สติ ปญฺจมารนิมฺมถนภาเวน อโตฺถ ปริปุโณฺณ โหติฯ อริยสาวกาปิ หิ สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารํ, สหายเวกลฺลกรเณน สพฺพถา, อปฺปวตฺติกรเณน จ อภิสงฺขารมารํ, พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน มจฺจุมารํ, เทวปุตฺตมารญฺจ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณน กิเลสมารํ มเถนฺตีติ, อิมินา ปน เตสํ โอรสปุตฺตภาเว การณํ, ตีสุ ปุเตฺตสุ จ อนุชาตตํ ทเสฺสติฯ มารเสนมถนตาย หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา, อนุชาตา จาติฯ

อฏฺฐนฺนนฺติ คณนปริเจฺฉโท, เตนสติปิ เตสํ ตํตํเภเทน อเนกสตสหสฺสสงฺขฺยาเภเท อริยภาวกรมคฺคผลธมฺมเภเทน อิมํ คณนปริเจฺฉทํ นาติวตฺตนฺติ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวานติวตฺตนโตติ ทเสฺสติฯ **ปิ**-สโทฺท, **อปิ**-สโทฺท วา ปทลีฬฺหาทินา การเณน อฏฺฐาเน ปยุโตฺต, โส ''อริยสงฺฆ''นฺติ เอตฺถ โยเชตโพฺพ, เตน น เกวลํ พุทฺธธมฺมเยว, อถ โข อริยสงฺฆมฺปีติ สมฺปิเณฺฑติฯ ยทิปิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม โกจิ นตฺถิ อวยวํ อุปาทาย สมุทายสฺส วตฺตพฺพตฺตา, อวิญฺญายมานสมุทายํ ปน วิญฺญายมานสมุทาเยน วิเสสิตุมรหตีติ อาห **''อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูห''**นฺติ, เอเตน ''อริยสงฺฆ''นฺติ เอตฺถ น เยน เกนจิ สณฺฐานาทินา, กายสามคฺคิยา วา สมุทายภาโว, อปิ ตุ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาเวนวาติ วิเสเสติฯ อวยวเมว สมฺปิเณฺฑตฺวา อูหิตโพฺพ วิตเกฺกตโพฺพ, สํอูหนิตโพฺพ วา สงฺฆฏิตโพฺพติ **สมูโห,** โสเยว **สโมโห** วจนสิลิฏฺฐตาทินาฯ ทุวิธาปิ หิ ปาโฐ ยุชฺชติฯ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต **อริยา** นิรุตฺตินเยน ฯ อถ วา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต, อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต **อริยา,** ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโต, สมคฺคํ วา กมฺมํ สมุทายวเสน สมฺปคโตติ **สโงฺฆ,** อริยานํ สโงฺฆ, อริโย จ โส สโงฺฆ จ ยถาวุตฺตนเยนาติ วา อริยสโงฺฆ, ตํ **อริยสงฺฆํฯ** ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **''สิรสา วเนฺท''**ติ วุตฺตํฯ อวสฺสญฺจายมโตฺถ สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพ วินยฏฺฐกถาทีสุปิ (ปารา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) ตถา วุตฺตตฺตาฯ เกจิ ปน ปุริมคาถาสุปิ ตํ ปทมาเนตฺวา โยเชนฺติ, ตทยุตฺตเมว รตนตฺตยสฺส อสาธารณคุณปฺปกาสนฏฺฐานตฺตา, ยถาวุตฺตการณสฺส จ สเพฺพสมฺปิ สํวณฺณนาการานมธิเปฺปตตฺตาติฯ

อิมาย ปน คาถาย อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทา ปหานสมฺปทาทโย อเนเก คุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ กถํ? ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ หิ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ สมฺมาสมฺพุทฺธปภวตาทีปนโตฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน ปหานสมฺปทํ สกลสํกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ญาณสมฺปทํ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวทีปนโต ฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน สภาวสมฺปทํ สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโตฯ อถ วา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ อริยสงฺฆสฺส วิสุทฺธนิสฺสยภาวทีปนํฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ สมฺมาอุชุญายสามีจิปฏิปนฺนภาวทีปนํฯ ‘‘อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภาวทีปนํฯ ตถา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสพฺภาวํ ทเสฺสติฯ โลกุตฺตรสรณคมเนน หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา ชาตาฯ ‘‘มารเสนมถนาน’นฺติ เอเตน อภินีหารสมฺปทาสิทฺธํ ปุพฺพภาคสมฺมาปฏิปตฺตึ ทเสฺสติฯ กตาภินีหารา หิ สมฺมาปฏิปนฺนา มารํ, มารเสนํ วา อภิวิชินนฺติฯ ‘‘อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน วิทฺธสฺตวิปเกฺข เสกฺขาเสกฺขธเมฺม ทเสฺสติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน มคฺคผลธมฺมานํ ทสฺสิตตฺตาฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวํ ทเสฺสติ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภาวสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณสฺส อาทิ, สปุพฺพภาคปฏิปทา เสกฺขาสีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติอาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณาสเงฺขปโต สเพฺพปิ อริยสงฺฆคุณา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปตปโยชเน ปริณาเมนฺโต **‘‘อิติ เม’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสเนฯ เตน คาถาตฺตเยน ยถาวุตฺตนยํ นิทเสฺสติฯ **เม**ติ อตฺตานํ กรณวจเนน กตฺตุภาเวน นิทฺทิสติฯ ตสฺส ‘‘ยํ ปุญฺญํ มยา ลทฺธ’’นฺติ ปาฐเสเสน สมฺพนฺโธ, สมฺปทานนิเทฺทโส วา เอโส, ‘‘อตฺถี’’ติ ปาฐเสโส, สามินิเทฺทโส วา ‘‘ยํ มม ปุญฺญํ วนฺทนามย’’นฺติฯ ปสีทียเต **ปสนฺนา,** ตาทิสา มติ ปญฺญา, จิตฺตํ วา ยสฺสาติ ปสนฺนมติ, อญฺญปทลิงฺคปฺปธานตฺตา อิมสฺส สมาสปทสฺส **‘‘ปสนฺนมติโน’’**ติ วุตฺตํฯ รตึ นยติ, ชเนติ, วหตีติ วา **รตนํ,** สตฺตวิธํ, ทสวิธํ วา รตนํ, ตมิว อิมานีติ เนรุตฺติกาฯ สทิสกปฺปนมญฺญตฺร ปน ยถาวุตฺตวจนเตฺถเนว พุทฺธาทีนํ รตนภาโว ยุชฺชติฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕) ยถาภูตคุเณ อาวชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

‘‘ยสฺมิํ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป.… น โมห…เป.… อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภฯ อุชุคตจิโตฺต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนโฏฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐกถาสุ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; อุทาน. อฏฺฐ. ๔๗; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สุ. นิ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖);

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา สาติสยโต พุทฺธาทีสฺเวว ลพฺภนฺตีติฯ วิตฺถาโร **รตนสุตฺตวณฺณนายํ** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖) คเหตโพฺพฯ อยมโตฺถ ปน นิพฺพจนตฺถวเสน น วุโตฺต, อถ เกนาติ เจ? โลเก รตนสมฺมตสฺส วตฺถุโน ครุกาตพฺพตาทิอตฺถวเสนาติ สทฺทวิทูฯ สาธูนญฺจ รมนโต, สํสารณฺณวา จ ตรณโต, สุคตินิพฺพานญฺจ นยน

โต **รตนํ** ตุลฺยตฺถสมาสวเสน, อลมติปฺปเญฺจนฯ เอกเสสปกปฺปเนน, ปุถุวจนนิทฺเทเสน วา รตนานิฯ ติณฺณํ สมูโห, ตีณิ วา สมาหฏานิ, ตโย วา อวยวา อสฺสาติ **ตยํ,** รตนานเมว ตยํ, นาเญฺญสนฺติ **รตนตฺตยํฯ** อวยววินิมุตฺตสฺส ปน สมุทายสฺส อภาวโต ตีณิ เอว รตนานิ ตถา วุจฺจนฺติ, น สมุทายมตฺตํ, สมุทายาเปกฺขาย ปน เอกวจนํ กตํฯ วนฺทียเต **วนฺทนา,** สาว **วนฺทนามยํ** ยถา ''ทานมยํ สีลมย''นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๓)ฯ วนฺทนา เจตฺถ กายวาจาจิเตฺตหิ ติณฺณํ รตนานํ คุณนินฺนตา, โถมนา วาฯ อปิจ ตสฺสา เจตนาย สหชาตาโทปกาเรโก สทฺธาปญฺญาสติวีริยาทิสมฺปยุตฺตธมฺโม วนฺทนา, ตาย ปกตนฺติ **วนฺทนามยํ** ยถา ''โสวณฺณมยํ รูปิยมย''นฺติ, อตฺถโต ปน ยถาวุตฺตเจตนาวฯ รตนตฺตเย, รตนตฺตยสฺส วา วนฺทนามยํ **รตนตฺตยวนฺทนามยํฯ** ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต **ปุญฺญํ** นิรุตฺตินเยน, อตฺตโน การกํ, สนฺตานํ วา ปุนาติ วิโสเธตีติ **ปุญฺญํ,** สกมฺมกตฺตา ธาตุสฺส การิตวเสน อตฺถวิวรณํ ลพฺภติ, สทฺทนิปฺผตฺติ ปน สุทฺธวเสเนวาติ สทฺทวิทูฯ

ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน สตฺตสนฺตานสฺส อนฺตเร เวมเชฺฌ เอติ อาคจฺฉตีติ **อนฺตราโย,** ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอนโตฺถฯ ปณามปโยชเน วุตฺตวิธินา สุฏฺฐุ วิหโต วิทฺธโสฺต อนฺตราโย อสฺสาติ **สุวิหตนฺตราโยฯ** วิหนนเญฺจตฺถ ตทุปฺปาทกเหตุปริหรณวเสน เตสํ อนฺตรายานมนุปฺปตฺติกรณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยา, ตสฺส ''อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี''ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ-สเทฺทน อุทฺทิฏฺฐสฺส วนฺทนามยปุญฺญสฺสฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลนฯ

''เตโช อุสฺสาหมนฺตา จ, ปภู สตฺตีติ ปญฺจิเม;
'อานุภาโว'ติ วุจฺจนฺติ, 'ปภาโว'ติ จ เต วเท''ติฯ –

วุเตฺตสุ หิ อเตฺถสุ อิธ สตฺติยํ วตฺตติฯ อนุ ปุนปฺปุนํ ตํสมงฺคึ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ หิ อนุภาโว, โสเยว **อานุภาโว**ติ **อุทานฏฺฐกถายํ** , อตฺถโต ปน ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส ปุริมกมฺมสฺส พลานุปฺปทานวสสงฺขาตา วนฺทนามยปุญฺญสฺส สตฺติเยว, สา จ สุวิหตนฺตรายตายกรณํ, เหตุ วา สมฺภวติฯ

เอตฺถ ปน ''ปสนฺนมติโน''ติ เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ ''รตนตฺตยวนฺทนามย''นฺติ เอเตน รตนตฺตยสฺส เขตฺตภาวสมฺปตฺตึ, ตโต จ ตสฺส ปุญฺญสฺส อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา, รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยาติ ทฺวีหิ องฺคหิ อตฺถสํวณฺณนาย อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถตํ ทีเปติฯ จตุรงฺคสมฺปตฺติยา ทานเจตนา วิย หิ ทฺวยงฺคสมฺปตฺติยา ปณามเจตนาปิ อนฺตรายวิหนเนน ทิฏฺฐธมฺมิกาติฯ

เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจการกรเณ ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺสา ธมฺมเทสนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตทปิ สํวเณฺณตพฺพธมฺมภาเวน ทเสฺสตฺวา คุณาภิตฺถวนวิเสเสน อภิตฺถเวตุํ **''ทีฆสฺสา''**ติอาทิมาหฯ อยญฺหิ อาจริยสฺส ปกติ, ยทิทํ ตํตํสํวณฺณนาสุ อาทิโต ตสฺส ตสฺส สํวเณฺณตพฺพธมฺมสฺส วิเสสคุณกิตฺตเนน โถมนาฯ ตถา หิ เตสุ เตสุ **ปปญฺจสูทนีสารตฺถปกาสนีมโนรถปูรณีอฏฺฐสาลินี**อาทีสุ ยถากฺกมํ ''ปรวาทมถนสฺส, ญาณปฺปเภทชนนสฺส, ธมฺมกถิกปุงฺควานํ วิจิตฺตปฏิภานชนนสฺส,

ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ, โอคาฬฺหสฺส อภิณฺหโส;
นานานยวิจิตฺตสฺส, อภิธมฺมสฺส อาทิโต''ติฯ อาทินา –

โถมนา กตาฯ ตตฺถ **ทีฆสฺสาติ** ทีฆนามกสฺสฯ **ทีฆสุตฺตงฺกิตสฺสาติ** ทีเฆหิ อภิอายตวจนปฺปพนฺธวเนฺตหิ สุเตฺตหิ ลกฺขิตสฺส, อเนน ‘‘ทีโฆ’’ติ อยํ อิมสฺส อาคมสฺส อตฺถานุคตา สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ สุตฺตานิเยว อาคโม, กถํ โส เตหิ องฺกียตีติ? สจฺจเมตํ ปรมตฺถโต, ปญฺญตฺติโต ปน สุตฺตานิ อุปาทาย อาคมภาวสฺส ปญฺญตฺตตฺตา อวยเวหิ สุเตฺตหิ อวยวีภูโต อาคโม องฺกียติฯ ยเถว หิ อตฺถพฺยญฺชนสมุทาเย ‘‘สุตฺต’’นฺติ โวหาโร, เอวํ สุตฺตสมุทาเย อาคมโวหาโรติฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทินิปุณตฺถภาวโต **นิปุณสฺสฯ** อาคจฺฉนฺติ อตฺตตฺถปรตฺถาทโย เอตฺถ, เอเตน, เอตสฺมาติ วา **อาคโม,** อุตฺตมเฏฺฐน, ปตฺถนียเฏฺฐน จ โส วโรติ **อาคมวโรฯ** อปิจ อาคมสมฺมเตหิ พาหิรกปเวทิเตหิ ภารตปุราณกถานรสีหปุราณกถาทีหิ วโรติปิ **อาคมวโร,** ตสฺสฯ พุทฺธานมนุพุทฺธา **พุทฺธานุพุทฺธา,** พุทฺธานํ สจฺจปฏิเวธํ อนุคมฺม ปฏิวิทฺธสจฺจา อคฺคสาวกาทโย อริยา, เตหิ อตฺถสํวณฺณนาวเสน, คุณสํวณฺณนาวเสน จ สํวณฺณิโตติ ตถาฯ อถ วา พุทฺธา จ อนุพุทฺธา จ, เตหิ สํวณฺณิโต ยถาวุตฺตนเยนาติ ตถา, ตสฺสฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว หิ ติณฺณมฺปิ ปิฏกานํ อตฺถสํวณฺณนากฺกโม ภาสิโต, ตโต ปรํ สงฺคายนาทิวเสน สาวเกหีติ อาจริยา วทนฺติฯ วุตฺตญฺจ มชฺฌิมาคมฏฺฐกถาย **อุปาลิสุตฺตวณฺณนายํ** ‘‘เวยฺยากรณสฺสาติ วิตฺถาเรตฺวา อตฺถทีปกสฺสฯ ภควตา หิ อพฺยากตํ ตนฺติปทํ นาม นตฺถิ, สเพฺพสํเยว อโตฺถ กถิโต’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๗๖)ฯ **สทฺธาวหคุณสฺสาติ** พุทฺธาทีสุ ปสาทาวหคุณสฺสฯ นนุ จ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ เตปิฏกํ สทฺธาวหคุณเมว, อถ กสฺมา อยมญฺญสาธารณคุเณน โถมิโตติ? สาติสยโต อิมสฺส ตคฺคุณสมฺปนฺนตฺตาฯ อยญฺหิ อาคโม พฺรหฺมชาลาทีสุ สีลทิฏฺฐาทีนํ อนวเสสนิเทฺทสาทิวเสน, มหาปทานาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓) ปุริมพุทฺธานมฺปิ คุณนิเทฺทสาทิวเสน, ปาถิกสุตฺตาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑.๔) ติตฺถิเย มทฺทิตฺวา อปฺปฏิวตฺติยสีหนาทนทนาทิวเสน, อนุตฺตริยสุตฺตาทีสุ วิเสสโต พุทฺธคุณวิภาวเนน รตนตฺตเย สาติสยํ สทฺธํ อาวหตีติฯ

เอวํ สํวเณฺณตพฺพธมฺมสฺส อภิตฺถวนมฺปิ กตฺวา อิทานิ สํวณฺณนาย สมฺปติ วกฺขมานาย อาคมนวิสุทฺธิํ ทเสฺสตุํ **‘‘อตฺถปฺปกาสนตฺถ’’**นฺติอาทิมาหฯ อิมาย หิ คาถาย สงฺคีติตฺตยมารุฬฺหทีฆาคมฏฺฐกถาโตว สีหฬภาสามตฺตํ วินา อยํ วกฺขมานสํวณฺณนา อาคตา, นาญฺญโต, ตเทว การณํ กตฺวา วตฺตพฺพา, นาญฺญนฺติ อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนวิสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ อปโร นโย – ปรมนิปุณคมฺภีรํ พุทฺธวิสยมาคมวรํ อตฺตโน พเลเนว วณฺณยิสฺสามีติ อเญฺญหิ วตฺตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยตฺตา สํวณฺณนานิสฺสยํ ทเสฺสตุมาห **‘‘อตฺถปฺปกาสนตฺถ’’**นฺติอาทิฯ อิมาย หิ ปุพฺพาจริยานุภาวํ นิสฺสาเยว ตสฺส อตฺถํ วณฺณยิสฺสามีติ อตฺตโน สํวณฺณนานิสฺสยํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **‘‘อตฺถปฺปกาสนตฺถ’’**นฺติ ปาฬโตฺถ, สภาวโตฺถ, เญยฺยโตฺถ, ปาฐานุรูปโตฺถ, ตทนุรูปโตฺถ, สาวเสสโตฺถ, นิวรเสสโตฺถ, นีตโตฺถ, เนยฺยโตฺถติอาทินา อเนกปฺปการสฺส อตฺถสฺส ปกาสนตฺถาย, ปกาสนาย วาฯ คาถาพนฺธสมฺปตฺติยา ทุวิภาโวฯ อโตฺถ กถียติ เอตายาติ อตฺถกถา, สาเยว **อฏฺฐกถา** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ยถา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗; ๒.๘), อยญฺจ สสโณฺณควิธิ อริยาชาติภาวโตฯ อกฺขรจินฺตกาปิ หิ ‘‘ตถานํฏฺฐ ยุค’’นฺติ ลกฺขณํ วตฺวา อิทเมวุทาหรนฺติฯ

ยาย’ตฺถมภิวเณฺณนฺติ, พฺยญฺชนตฺถปทานุคํ;
นิทานวตฺถุสมฺพนฺธํ, เอสา อฏฺฐกถา มตาฯ

อาทิโตติอาทิมฺหิ ปฐมสงฺคีติยํฯ ฉฬภิญฺญตาย ปรเมน จิตฺตวสีภาเวน สมนฺนาคตตฺตา, ฌานาทีสุ ปญฺจวสิตา สพฺภาวโต จ **วสิโน,** เถรา มหากสฺสปาทโย, เตสํ **สเตหิ ปญฺจหิฯ ยา สงฺคีตา**ติ ยา อฏฺฐกถา อตฺถํ ปกาเสตุํ ยุตฺตฏฺฐาเนน ‘‘อยเมตสฺส อโตฺถ, อยเมตสฺส อโตฺถ’’ติ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **อนุสงฺคีตา จ ปจฺฉาปี**ติ น เกวลํ ปฐมสงฺคีติยเมว, อถ โข ปจฺฉา ทุติย

ตติยสงฺคีตีสุปิฯ น จ ปญฺจหิ วสิสเตหิ อาทิโต สงฺคีตาเยว, อปิ ตุ ยสเตฺถราทีหิ อนุสงฺคีตา จาติ สห สมุจฺจเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมุจฺจยทฺวยญฺหิ ปเจฺจกํ กิริยากาลํ สมุจฺจิโนติฯ

อถ โปราณฏฺฐกถาย วิชฺชมานาย กิเมตาย อธุนา ปุน กตาย สํวณฺณนายาติ ปุนรุตฺติยา, นิรตฺถกตาย จ โทสํ สมนุสฺสริตฺวา ตํ ปริหรโนฺต **‘‘สีหฬทีป’’**นฺติอาทิมาหฯ ตํ ปริหรเณเนว หิ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย นิมิตฺตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ สีหํ ลาติ คณฺหาตีติ **สีหโฬ** ล-การสฺส ฬ-การํ กตฺวา ยถา ‘‘ครุโฬ’’ติฯ ตสฺมิํ วํเส อาทิปุริโส สีหกุมาโร, ตพฺพํสชาตา ปน ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยา, สเพฺพปิ จ ชนา ตทฺธิตวเสน, สทิสโวหาเรน วา สีหฬา, เตสํ นิวาสทีโปปิ ตทฺธิตวเสน, ฐานีนาเมน วา ‘‘สีหโฬ’’ติ เวทิตโพฺพฯ ชลมเชฺฌ ทิปฺปติ, ทฺวิธา วา อาโป เอตฺถ สนฺทตีติ ทิโป, โสเยว **ทีโป,** เภทาเปกฺขาย เตสํ ทีโปติ ตถาฯ **ปน**สโทฺท อรุจิสํสูจเน, เตน กามญฺจ สา สงฺคีติตฺตยมารุฬฺหา, ตถาปิ ปุน เอวํภูตาติ อรุจิยภาวํ สํสูเจติฯ ตทตฺถสมฺพนฺธตาย ปน ปุริมคาถาย ‘‘กามญฺจ สงฺคีตา อนุสงฺคีตา จา’’ติ สานุคฺคหตฺถโยชนา สมฺภวติฯ อญฺญตฺถาปิ หิ ตถา ทิสฺสตีติฯ **อาภตา**ติ ชมฺพุทีปโต อานีตาฯ **อถา**ติ สงฺคีติกาลโต ปจฺฉา, เอวํ สติ อาภตปเทน สมฺพโนฺธฯ **อถา**ติ วา มหามหินฺทเตฺถเรนาภตกาลโต ปจฺฉา, เอวํ สติ ฐปิตปเทน สมฺพโนฺธฯ สา หิ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ปฐมํ ตีณิ ปิฏกานิ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถสํวณฺณนานุรูเปเนว วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหาเยว, ตโต ปจฺฉา จ มหามหินฺทเตฺถเรน ตมฺพปณฺณิทีปมาภตา, ปจฺฉา ปน ตมฺพปณฺณิเยหิ มหาเถเรหิ นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรปริหรณตฺถํ **สีหฬภาสาย ฐปิตา**ติฯ อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร ปน ปจฺฉิมสมฺพนฺธเมว ทุทฺทสตฺตา ปกาเสติฯ ตถา **‘‘ทีปวาสีนมตฺถายา’’**ติ อิทมฺปิ ‘‘ฐปิตา’’ติ จ ‘‘อปเนตฺวา อาโรเปโนฺต’’ติ จ เอเตหิ ปเทหิ สมฺพชฺฌิตพฺพํฯ เอกปทมฺปิ หิ อาวุตฺติยาทินเยหิ อเนกตฺถสมฺพนฺธมุปคจฺฉติฯ ปุริมสมฺพเนฺธน เจตฺถ สีหฬทีปวาสีนมตฺถาย นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรปริหรเณน สีหฬภาสาย ฐปิตาติ ตมฺพปณฺณิยเตฺถเรหิ ฐปนปโยชนํ ทเสฺสติฯ ปจฺฉิมสมฺพเนฺธน ปน อิมาย สํวณฺณนาย ชมฺพุทีปวาสีนํ, อญฺญทีปวาสีนญฺจ อตฺถาย สีหฬภาสาปนยนสฺส, ตนฺตินยานุจฺฉวิกภาสาโรปนสฺส จ ปโยชนนฺติฯ มหาอิสฺสริยตฺตา **มหิโนฺท**ติ ราชกุมารกาเล นามํ, ปจฺฉา ปน คุณมหนฺตตาย **มหามหิโนฺท**ติ วุจฺจติฯ **สีหฬภาสา** นาม อเนกกฺขเรหิ เอกตฺถสฺสาปิ โวหรณโต ปเรสํ โวหริตุํ อติทุกฺกรา กณฺจุกสทิสา สีหฬานํ สมุทาจิณฺณา ภาสาฯ

เอวํ โหตุ โปราณฏฺฐกถาย, อธุนา กริยมานา ปน อฏฺฐกถา กถํ กรียตีติ อนุโยเค สติ อิมิสฺสา อฏฺฐกถาย กรณปฺปการํ ทเสฺสตุมาห **‘‘อปเนตฺวานา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ ตโต มูลฏฺฐกถาโต สีหฬภาสํ อปเนตฺวา โปตฺถเก อนาโรปิตภาเวน นิรงฺกริตฺวาติ สมฺพโนฺธ, เอเตน อยํ วกฺขมานา อฏฺฐกถา สงฺคีติตฺตยมาโรปิตาย มูลฏฺฐกถาย สีหฬภาสาปนยนมตฺตมญฺญตฺร อตฺถโต สํสนฺทติ เจว สเมติ จ ยถา ‘‘คโงฺคทเกน ยมุโนทก’’นฺติ ทเสฺสติฯ **‘‘มโนรม’’** มิจฺจาทีนิ ‘‘ภาส’’นฺติ เอตสฺส สภาวนิรุตฺติภาวทีปกานิ วิเสสนานิฯ สภาวนิรุตฺติภาเวน หิ ปณฺฑิตานํ มนํ รมยตีติ **มโนรมาฯ** ตโนติ อตฺถเมตาย, ตนียติ วา อตฺถวเสน วิวรียติ, วฏฺฏโต วา สเตฺต ตาเรติ , นานาตฺถวิสยํ วา กงฺขํ ตรนฺติ เอตายาติ **ตนฺติ,** ปาฬิฯ ตสฺสา นยสงฺขาตาย คติยา ฉวิํ ฉายํ อนุคตาติ **ตนฺตินยานุจฺฉวิกาฯ** อสภาวนิรุตฺติภาสนฺตรสํกิณฺณโทสวิรหิตตาย **วิคตโทสา,** ตาทิสํ สภาวนิรุตฺติภูตํ –

‘‘สา มาคธี มูลภาสา, นรา ยายา’ทิกปฺปิกา;
พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา, สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเร’’ติฯ –

วุตฺตํ ปาฬิคติภาสํ โปตฺถเก ลิขนวเสน อาโรเปโนฺตติ อโตฺถ, อิมินา สทฺทโทสาภาวมาหฯ

สมยํ อวิโลเมโนฺตติ สิทฺธนฺตมวิโรเธโนฺต, อิมินา ปน อตฺถโทสาภาวมาหฯ อวิรุทฺธตฺตา เอว หิ เต เถรวาทาปิ อิธ ปกาสยิสฺสนฺติฯ เกสํ ปน สมยนฺติ อาห **“เถราน”**นฺติอาทิ, เอเตน ราหุลาจริยาทีนํ เชตวนวาสีอภยคิริวาสีนิกายานํ สมยํ นิวเตฺตติฯ ถิเรหิ สีลสุตฌานวิมุตฺติสงฺขาเตหิ คุเณหิ สมนฺนาคตาติ **เถราฯ** ยถาห ‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว เถรกรณา ธมฺมาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สีลวา โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๒๒)ฯ อปิจ สจฺจธมฺมาทีหิ ถิรกรเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **เถราฯ** ยถาห ธมฺมราชา ธมฺมปเท –

‘‘ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธโมฺม จ, อหิํสา สํยโม ทโม;
ส เว วนฺตมโล ธีโร, **‘เถโร’**อิติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๖๐);

เตสํฯ มหากสฺสปเตฺถราทีหิ อาคตา อาจริยปรมฺปรา เถรวํโส, ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา อาคมาธิคมสมฺปนฺนตฺตา ปญฺญาปโชฺชเตน ตสฺส สมุชฺชลนโต ตํ ปกาเรน ทีเปนฺติ, ตสฺมิํ วา ปทีปสทิสาติ **เถรวํสปทิปาฯ** วิวิเธน อากาเรน นิจฺฉียตีติ **วินิจฺฉโย,** คณฺฐิฏฺฐาเนสุ ขีลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทนีกถา, สุฎฺฐุ นิปุโณ สโณฺห วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยาฯ** อถ วา วินิจฺฉิโนตีติ **วินิจฺฉโย,** ยถาวุตฺตวิสยํ ญาณํ, สุฎฺฐุ นิปุโณ เฉโก วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยาฯ** มหาเมฆวเน ฐิโต วิหาโร **มหาวิหาโร,** โย สตฺถุ มหาโพธินา วิโรจติ, ตสฺมิํ วสนสีลา **มหาวิหารวาสิโน** , ตาทิสานํ สมยํ อวิโลเมโนฺตติ อโตฺถ, เอเตน มหากสฺสปาทิเถรปรมฺปราคโต, ตโตเยว อวิปริโต สโณฺหสุขุโม วินิจฺฉโยติ มหาวิหารวาสีนํ สมยสฺส ปมาณภูตตํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน ทเสฺสติฯ

หิตฺวา ปุนปฺปุนภตมตฺถนฺติ เอกตฺถ วุตฺตมฺปิ ปุน อญฺญตฺถ อาภตมตฺถํ ปุนรุตฺติภาวโต, คนฺถครุกภาวโต จ จชิตฺวา ตสฺส อาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามีติ อโตฺถฯ

เอวํ กรณปฺปการมฺปิ ทเสฺสตฺวา ‘‘ทีปวาสีนมตฺถายา’’ติ วุตฺตปฺปโยชนโต อญฺญมฺปิ สํวณฺณนาย ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **“สุชนสฺส จา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุชนสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน น เกวลํ ชมฺพุทีปวาสีนเมว อตฺถาย, อถ โข สาธุชนโตสนตฺถญฺจาติ สมฺปิณฺเฑติฯ เตเนว จ ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ อตฺถายาติ อยมโตฺถ สิโทฺธ โหติ อุคฺคหณาทิสุกรตาย เตสมฺปิ พหูปการตฺตาฯ **จิรฎฺฐิตตฺถญฺจา**ติ เอตฺถาปิ **จ**-สโทฺท น เกวลํ ตทุภยตฺถเมว, อปิ ตุ ติวิธสฺสาปิ สาสนธมฺมสฺส, ปริยตฺติธมฺมสฺส วา ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณํ จิรกาลํ ฐิตตฺถญฺจาติ สมฺปิณฺฑนตฺถเมว ทเสฺสติฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส หิ ฐิติยา ปฏิปตฺติธมฺมปฏิเวธธมฺมานมฺปิ ฐิติ โหติ ตเสฺสว เตสํ มูลภาวโตฯ ปริยตฺติธโมฺม ปน สุนิกฺขิเตฺตน ปทพฺยญฺชเนน, ตทเตฺถน จ จิรํ สมฺมา ปติฎฺฐาติ, สํวณฺณนาย จ ปทพฺยญฺชนํ อวิปรีตํ สุนิกฺขิตฺตํ, ตทโตฺถปิ อวิปรีโต สุนิกฺขิโตฺต โหติ, ตสฺมา สํวณฺณนาย อวิปรีตสฺส ปทพฺยญฺชนสฺส, ตทตฺถสฺส จ สุนิกฺขิตฺตสฺส อุปายภาวมุปาทาย วุตฺตํ **“จิรฎฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสา”**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสโมฺมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม เทฺว? สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ, อโตฺถ จ สุนีโต, อิเม โข...เป.... สํวตฺตนฺตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๒.๒๑)ฯ

เอวํ ปโยชนมฺปิ ทเสฺสตฺวา วกฺขมานาย สํวณฺณนาย มหตฺตปริจฺจาเคน คนฺถครุกภาวํ ปริหริตุมาห **“สีลกถา”**ติอาทิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘น ตํ วิจรยิสฺสามี’’ติฯ อปโร นโย – ยทฎฺฐกถํ กตฺตุกาโม, ตเทกเทสภาเวน วิสุทฺธิมโคฺค คเหตโพฺพติ กถิกานํ อุปเทสํ กโรโนฺต ตตฺถ วิจาริตธมฺเม อุเทฺทสวเสน ทเสฺสตุมาห **“สีลกถา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **สีลกถา**ติ จาริตฺตวาริตฺตาทิวเสน สี

ลวิตฺถารกถาฯ **ธุตธมฺมา**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคาทโย เตรส กิเลสธุนนกธมฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานานี**ติ ภาวนาสงฺขาตสฺส โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตฺตา กมฺมฏฺฐานนามานิ ธมฺมชาตานิฯ ตานิ ปน ปาฬิยมาคตานิ อฏฺฐตึ เสว น คเหตพฺพานิ, อถ โข อฏฺฐกถายมาคตานิปิ เทฺวติ ญาเปตุํ **“สพฺพานิปี”**ติ วุตฺตํฯ **จริ ยาวิธานสหิโต**ติ ราคจริตาทีนํ สภาวาทิวิธาเนน สห ปวตฺโต, อิทํ ปน **“ฌานสมาปตฺติวิตฺถาโร”**ติ อิมสฺส วิเสสนํฯ เอตฺถ จ รูปาวจรชฺฌานานิ **ฌานํ,** อรูปาวจรชฺฌานานิ **สมาปตฺติฯ** ตทุภยมฺปิ วา ปฏิลทฺธมตฺตํ **ฌานํ,** สมาปชฺชนวสีภาวปฺปตฺตํ **สมาปตฺติฯ** อปิจ ตทปิ อุภยํ **ฌาน**เมว, ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโย ปน **สมาปตฺติ,** ตาสํ วิตฺถาโรติ อโตฺถฯ

โลกิยโลกุตฺตรเภทานํ ฉนฺนมฺปิ อภิญฺญานํ คหณตฺถํ **“สพฺพา จ อภิญฺญาโย”**ติ วุตฺตํฯ ญาณวิภงฺคาทีสุ (วิภ. ๗๕๑) อาคตนเยน เอกวิธาทินา เภเทน ปญฺญาย สงฺกลยิตฺวา สมฺปิเณฺฑตฺวา, คเณตฺวา วา วินิจฺฉยนํ **ปญฺญาสงฺกลนวินิจฺฉโยฯ อริยานี**ติ พุทฺธาทีหิ อริเยหิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพตฺตา, อริยภาวสาธกตฺตา วา อริยานิ อุตฺตรปทโลเปนฯ อวิตถภาเวน วา อรณียตฺตา, อวคนฺตพฺพตฺตา **อริยานิ,** ‘‘สจฺจานี’’ติมสฺส วิเสสนํฯ

เหตาทิปจฺจยธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิภาเวน ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานมุปการกตา **ปจฺจยากาโร,** ตสฺส เทสนา ตถา, ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาติ อโตฺถฯ สา ปน นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรรหิตตาย สุฏฺฐุ ปริสุทฺธา, ฆนวินิโพฺภคสฺส จ สุทุกฺกรตาย นิปุณา, เอกตฺตาทินยสหิตา จ ตตฺถ วิจาริตาติ อาห **“สุปริสุทฺธนิปุณนยา”**ติฯ ปทตฺตยมฺปิ เหตํ ปจฺจยาการเทสนาย วิเสสนํฯ ปฏิสมฺภิทาทีสุ อาคตนยํ อวิสฺสชฺชิตฺวาว วิจาริตตฺตา อวิมุตฺโต ตนฺติมโคฺค ยสฺสาติ **อวิมุตฺตตนฺติมคฺคาฯ มโคฺค**ติ เจตฺถ ปาฬิสงฺขาโต อุปาโย ตํตทตฺถานํ อวโพธสฺส, สจฺจปฏิเวธสฺส วา อุปายภาวโตฯ ปพโนฺธ วา ทีฆภาเวน ปกติมคฺคสทิสตฺตา, อิทํ ปน **“วิปสฺสนา, ภาวนา”**ติ ปททฺวยสฺส วิเสสนํฯ

อิติ ปน สพฺพนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปริสมาปเน ยถาอุทฺทิฏฺฐอุเทฺทสสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา, เอตฺตกํ สพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺการมตฺตํ วิสุํ อตฺถาภาวโตฯ ปทตฺถสํกิณฺณสฺส, วตฺตพฺพสฺส จ อวุตฺตสฺส อวเสสสฺส อภาวโต สุวิเญฺญยฺยภาเวน **สุปริสุทฺธํ,** ‘‘สพฺพ’’นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธ, ภาวนปุํสกํ วา เอตํ ‘‘วุตฺต’’นฺติ อิมินา สมฺพชฺฌนโตฯ **ภิโยฺย**ติ อติเรกํ, อติวิตฺถารนฺติ อโตฺถ, เอเตน ปทตฺถมตฺตเมว วิจารยิสฺสามีติ ทเสฺสติฯ เอตํ สพฺพํ อิธ อฏฺฐกถาย น วิจารยิสฺสามิ ปุนรุตฺติภาวโต, คนฺถครุกภาวโต จาติ อธิปฺปาโยฯ **วิจรยิสฺสามี**ติ จ คาถาภาวโต น วุทฺธิภาโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวมฺปิ เอส วิสุทฺธิมโคฺค อาคมานมตฺถํ น ปกาเสยฺย, อถ สโพฺพเปโส อิธ วิจาริตโพฺพเยวาติ โจทนาย ตถา อวิจารณสฺส เอกนฺตการณํ นิทฺธาเรตฺวา ตํ ปริหรโนฺต **“มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มเชฺฌ**ติ ขุทฺทกโต อเญฺญสํ จตุนฺนมฺปิ อาคมานํ อพฺภนฺตเรฯ **หิ**-สโทฺท การเณ, เตน ยถาวุตฺตํ การณํ โชเตติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ จตูสุ อาคเมสุฯ **ยถาภาสิต**นฺติ ภควตา ยํ ยํ เทสิตํ, เทสิตานุรูปํ วาฯ อปิ จ สํวณฺณเกหิ สํวณฺณนาวเสน ยํ ยํ ภาสิตํ, ภาสิตานุรูปนฺติปิ อโตฺถฯ **อิเจฺจวา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน ยถาวุตฺตํ การณํ นิทเสฺสติ, อิมินาว การเณน, อิทเมว วา การณํ มนสิ สนฺนิธายาติ อโตฺถฯ **กโต**ติ เอตฺถาปิ ‘‘วิสุทฺธิมโคฺค เอสา’’ติ ปทํ กมฺมภาเวน สมฺพชฺฌติ อาวุตฺติยาทินเยนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตมฺปี**ติ ตํ วิสุทฺธิมคฺคมฺปิ ญาเณน คเหตฺวานฯ **เอตายา**ติ สุมงฺคลวิลาสินิยา นาม เอตาย อฏฺฐกถายฯ เอตฺถ จ ‘‘มเชฺฌ ฐตฺวา’’ติ เอเตน มชฺฌตฺตภาวทีปเนน วิเสสโต จตุนฺนมฺปิ อาคมานํ สาธารณฏฺฐกถา

วิสุทฺธิมคฺค, น สุมงฺคลวิลาสินีอาทโย วิย อสาธารณฏฺฐกถาติ ทเสฺสติฯ อวิเสสโต ปน วินยาภิธมฺมานมฺปิ ยถารหํ สาธารณฏฺฐกถา โหติเยว, เตหิ สมฺมิสฺสตาย จ ตทวเสสสฺส ขุทฺทกาคมสฺส วิเสสโต สาธารณา สมานาปิ ตํ ฐเปตฺวา จตุนฺนเมว อาคมานํ สาธารณาเตฺวว วุตฺตาติฯ

อิติ โสฬสคาถาวณฺณนาฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

เอวํ ยถาวุเตฺตน วิวิเธน นเยน ปณามาทิกํ ปกรณารมฺภวิธานํ กตฺวา อิทานิ วิภาควนฺตานํ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนวเสเนว สุวิภาวิตํ, สุวิญฺญาปิตญฺจ โหตีติ ปฐมํ ตาว วคฺคสุตฺตวเสน วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ทีฆาคโม นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ‘‘ทีฆสฺส อาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ ยทิทํ วุตฺตํ, ตสฺมึ วจเนฯ ‘‘ยสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญาตํ, โส ทีฆาคโม นาม วคฺคสุตฺตวเสน เอวํ เวทิตโพฺพ, เอวํ วิภาโคติ วา อโตฺถฯ อถ วา **ตตฺถา**ติ ‘‘ทีฆาคมนิสฺสิต’’นฺติ ยํ วุตฺตํ, เอตสฺมึ วจเนฯ โย ทีฆาคโม วุโตฺต, โส ทีฆาคโม นาม วคฺคสุตฺตวเสนฯ เอวํ วิภชิตโพฺพ, เอทิโสติ วา อโตฺถฯ ‘‘ทีฆสฺสา’’ติอาทินา หิ วุตฺตํ ทูรวจนํ ตํ-สเทฺทน ปฏินิทฺทิสติ วิย ‘‘ทีฆาคมนิสฺสิต’’นฺติ วุตฺตํ อาสนฺนวจนมฺปิ ตํ-สเทฺทน ปฏินิทฺทิสติ อตฺตโน พุทฺธิยํ ปรมฺมุขํ วิย ปริวตฺตมานํ หุตฺวา ปวตฺตนโตฯ เอทิเสสุ หิ ฐาเนสุ อตฺตโน พุทฺธิยํ สมฺมุขํ วา ปรมฺมุขํ วา ปริวตฺตมานํ ยถา ตถา วา ปฏินิทฺทิสิตุํ วฏฺฏติ สทฺทมตฺตปฏินิเทฺทเสน อตฺถสฺสาวิโรธนโตฯ วคฺคสุตฺตาทีนํ นิพฺพจนํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ ตโย วคฺคา ยสฺสาติ **ติวโคฺคฯ** จตุตฺตึส สุตฺตานิ เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติ, เตสํ วา สงฺคโห คณนา เอตฺถาติ **จตุตฺตึสสุตฺตสงฺคโหฯ**

อตฺตโน สํวณฺณนาย ปฐมสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมเนว ปวตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ **“ตสฺส…เป.… นิทานมาที”**ติ วุตฺตํฯ อาทิภาโว เหตฺถ สงฺคีติกฺกเมเนว เวทิตโพฺพฯ กสฺมา ปน จตูสุ อาคเมสุ ทีฆาคโม ปฐมํ สงฺคีโต, ตตฺถ จ สีลกฺขนฺธวโคฺค ปฐมํ นิกฺขิโตฺต, ตสฺมิญฺจ พฺรหฺมชาลสุตฺตํ, ตตฺถาปิ นิทานนฺติ? นายมนุโยโค กตฺถจิปิ น ปวตฺตติ สพฺพเตฺถว วจนกฺกมมตฺตํ ปฏิจฺจ อนุยุญฺชิตพฺพโตฯ อปิจ สทฺธาวหคุณตฺตา ทีฆาคโมว ปฐมํ สงฺคีโตฯ สทฺธา หิ กุสลธมฺมานํ พีชํฯ ยถาห ‘‘สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๙๗; สุ. นิ. ๗๗)ฯ สทฺธาวหคุณตา จสฺส เหฏฺฐา ทสฺสิตาเยวฯ กิญฺจ ภิโยฺย – กติปยสุตฺตสงฺคหตาย เจว อปฺปปริมาณตาย จ อุคฺคหณธารณาทิสุขโต ปฐมํ สงฺคีโตฯ ตถา เหส จตุตฺตึสสุตฺตสงฺคโห, จตุสฏฺฐิภาณวารปริมาโณ จฯ สีลกถาพาหุลฺลโต ปน **สีลกฺขนฺธวโคฺค** ปฐมํ นิกฺขิโตฺตฯ สีลญฺหิ สาสนสฺส อาทิ สีลปติฏฺฐานตฺตา สพฺพคุณานํ ฯ เตเนวาห ‘‘ตสฺมา ติห ตฺวํ ภิกฺขุ อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธ’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๔๖๙)ฯ สีลกฺขนฺธกถาพาหุลฺลโต หิ โส ‘‘สีลกฺขนฺธวโคฺค’’ติ วุโตฺตฯ ทิฏฺฐิวินิเวฐนกถาภาวโต ปน สุตฺตนฺตปิฏกสฺส นิรวเสสทิฏฺฐิวิภชนํ **พฺรหฺมชาลสุตฺตํ** ปฐมํ นิกฺขิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตปิฏเก หิ พุทฺธวจเน พฺรหฺมชาลสทิสํ ทิฏฺฐิคตานิ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฏํ กตฺวา วิภตฺตสุตฺตํ นตฺถิฯ **นิทานํ** ปน ปฐมสงฺคีติยํ มหากสฺสปเตฺถเรน ปุเฏฺฐน อายสฺมตา อานเนฺทน เทสกาลาทินิทสฺสนตฺถํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตนฺติฯ เตนาห **“พฺรหฺมชาลสฺสาปิ”**ติอาทิฯ ตตฺถ จ **“อายสฺมตา”**ติอาทินา เทสกํ นิยเมติ, **ปฐมสงฺคีติกาเล**ติ ปน กาลนฺติ, อยมโตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ

ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา

อิทานิ ‘‘ปฐมมหาสงฺคีติกาเล’’ติ วจนปฺปสงฺเคน ตํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสโนฺต, ยสฺสํ วา ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมน สํวณฺณนํ กตฺตุกามตฺตา ตํ วิภาเวโนฺต ตสฺสา ตนฺติยา อารุฬฺหายปิ อิธ วจเน การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา’’**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ หิ **กิญฺจาปิ...เป.... มารุฬฺหา**ติ เอเตน นนุ สา สงฺคีติกฺขนฺธเก ตนฺติมารุฬฺหา, กสฺมา อิธ ปุน วุตฺตา, ยทิ จ วุตฺตา อสฺส นิรตฺถกตา, คนฺถครุตา จ สิยาติ โจทนาเลสํ ทเสฺสติฯ **‘‘นิทาน... เป.... เวทิตพฺพา’’**ติ ปน เอเตน นิทานโกสลฺลตฺถภาวโต ยถาวุตฺตโทสตา น สิยาติ วิเสสการณทสฺสเนน ปริหรติฯ ‘‘ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา’’ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อีทิเสสุ ฐาเนสุ วตฺตพฺพสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน หิ ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานญฺจ อาทิ, เอสา จ ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เอวํ เวทิตพฺพาติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ อุปญฺญาสโตฺถ วา **จ**-สโทฺท, อุปญฺญาโสติ จ วากฺยารโมฺภ วุจฺจติฯ เอสา หิ คนฺถการานํ ปกติ, ยทิทํ กิญฺจิ วตฺวา ปุน อปรํ วตฺตุมารภนฺตานํ จ-สทฺทปโยโคฯ ยํ ปน วชิรพุทฺธิเตฺถเรน วุตฺตํ ‘‘เอตฺถ จ-สโทฺท อติเรกโตฺถ, เตน อญฺญาปิ อตฺถีติ ทีเปตี’’ติ (วชิร ฎี. พาหิรนิทานกถาวณฺณนา), ตทยุตฺตเมวฯ น เหตฺถ จ-สเทฺทน ตทโตฺถ วิญฺญายติฯ ยทิ เจตฺถ ตทตฺถทสฺสนตฺถเมว จ-กาโร อธิเปฺปโต สิยา, เอวํ สติ โส น กตฺตโพฺพเยว ปฐมสเทฺทเนว อญฺญาสํ ทุติยาทิสงฺคีตีนมฺปิ อตฺถิภาวสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ ทุติยาทิมุปาทาย หิ ปฐมสทฺทปโยโค ทีฆาทิมุปาทาย รสฺสาทิสทฺทปโยโค วิยฯ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา, ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ **สงฺคีติ,** เอเตน ตํ ตํ สิกฺขาปทานํ, ตํตํสุตฺตานญฺจ อาทิปริโยสาเนสุ, อนฺตรนฺตรา จ สมฺพนฺธวเสน ฐปิตํ สงฺคีติการกวจนํ สงฺคหิตํ โหติฯ มหาวิสยตฺตา, ปูชิตตฺตา จ มหตี สงฺคีติ **มหาสงฺคีติ,** ปฐมา มหาสงฺคีติ **ปฐมมหาสงฺคีติฯ กิญฺจาปี**ติ อนุคฺคหโตฺถ, เตน ปาฬิยมฺปิ สา สงฺคีติมารุฬฺหาวาติ อนุคฺคหํ กโรติ, เอวมฺปิ ตตฺถารุฬฺหมเตฺตน อิธ โสตูนํ นิทานโกสลฺลํ น โหตีติ **ปน**-สเทฺทน อรุจิยตฺถํ ทเสฺสติฯ นิททาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ **นิทานํ,** ตสฺมึ **โกสลฺลํ,** ตทตฺถายาติ อโตฺถฯ

อิทานิ ตํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ธมฺมจกฺกปวตฺตนญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สตฺตานํ ทสฺสนานุตฺตริยสรณาทิปฎิลาภเหตุภูตาสุ วิชฺชมานาสุปิ อญฺญาสุ ภควโต กิริยาสุ ‘‘พุโทฺธ โพเธยฺย’’นฺติ (พุ. วํ. อฎฺฐ. อพฺภนฺตรนิทาน ๑; จริยา. อฎฺฐ. ปกิณฺณกกถา; อุทาน อฎฺฐ. ๑๘) ปฎิญฺญาย อนุโลมนโต วิเนยฺยานํ มคฺคผลุปฺปตฺติเหตุภูตา กิริยาว นิปฺปริยาเยน พุทฺธกิจฺจํ นามาติ ตํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺหิ...เป.... วินยนา’’**ติ วุตฺตํฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปน ปุพฺพภาเค ภควตา ภาสิตํ สุณนฺตานมฺปิ วาสนาภาคิยเมว ชาตํ, น เสกฺขภาคิยํ, น นิเพฺพธภาคิยํ ตปุสฺสภลฺลิกานํ สรณทานํ วิยฯ เอสา หิ ธมฺมตา, ตสฺมา ตเมว มริยาทภาเวน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สทฺธินฺทฺริยาทิ ธโมฺมเยว ปวตฺตนเฎฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํฯ** อถ วา **จกฺกนฺ**ติ อาณา, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ **ธมฺมจกฺกํฯ** ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺมจกฺกํฯ** วุตฺตญฺหิ ปฎิสมฺภิทายํ –

‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํฯ จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฎิ. ม. ๒.๔๐, ๔๑)ฯ

ตสฺส ปวตฺตนํ ตถาฯ **ปวตฺตน**นฺติ จ ปวตฺตยมานํ, ปวตฺติตนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตวเสน ทุวิธา อโตฺถฯ ยํ สนฺธาย อฎฺฐกถาสุ วุตฺตํ ‘‘ธมฺมจกฺกปวตฺตนสุตฺตนฺตํ เทเสโนฺต ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตติ นาม, อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส มคฺคผลาธิคตโต ปฎฺฐาย ปวตฺติตํ นามา’’ติ (สํ. นิ.

อฏฺฐ. ๓.๕.๑๐๘๑-๑๐๘๘; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๔๐)ฯ อิธ ปน ปจฺจุปฺปนฺนวเสเนว อโตฺถ ยุโตฺตฯ **ยาวา**ติ ปริเจฺฉทเตฺถ นิปาโต, สุภทฺทสฺส นาม ปริพฺพาชกสฺส วินยนํ อโนฺตปริเจฺฉทํ กตฺวาติ อภิวิธิวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตญฺหิ ภควา ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺนเยว วิเนสีติฯ กตํ ปรินิฏฺฐาปิตํ พุทฺธกิจฺจํ เยนาติ ตถา, ตสฺมึฯ กตพุทฺธกิเจฺจ ภควติ โลกนาเถ ปรินิพฺพุเตติ สมฺพโนฺธ, เอเตน พุทฺธกตฺตพฺพสฺส กิจฺจสฺส กสฺสจิปิ อเสสิตภาวํ ทีเปติฯ ตโตเยว หิ ภควา ปรินิพฺพุโตติฯ นนุ จ สาวเกหิ วินีตาปิ วิเนยฺยา ภควตาเยว วินีตา นามฯ ตถา หิ สาวกภาสิตํ สุตฺตํ ''พุทฺธภาสิต''นฺติ วุจฺจติฯ สาวกวิเนยฺยา จ น ตาว วินีตา, ตสฺมา ''กตพุทฺธกิเจฺจ''ติ น วตฺตพฺพนฺติ? นายํ โทโส เตสํ วินยนุปายสฺส สาวเกสุ ฐปิตตฺตาฯ เตเนวาห –

''น ตาวาหํ ปาปิม ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว เม ภิกฺขู น สาวกา ภวิสฺสนฺติ วิยตฺตา วินีตา วิสารทา พหุสฺสุตา ธมฺมธรา…เป.… อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สห ธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี''ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๖๘; อุทา. ๕๑)ฯ

''กุสินาราย''นฺติอาทินา ภควโต ปรินิพฺพุตเทสกาลวิเสสวจนํ ''อปรินิพฺพุโต ภควา''ติ คาหสฺส มิจฺฉาภาวทสฺสนตฺถํ, โลเก ชาตสํวทฺธาทิภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ ตถา หิ มนุสฺสภาวสฺส สุปากฏกรณตฺถํ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว ทารปริคฺคหาทีนิปิ กโรนฺตีติฯ **กุสินาราย**นฺติ เอวํ นามเก นคเรฯ ตญฺหิ นครํ กุสหตฺถํ ปุริสํ ทสฺสนฏฺฐาเน มาปิตตฺตา ''กุสินาร''นฺติ วุจฺจติ, สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมํฯ **อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน**ติ ตสฺส นครสฺส อุปวตฺตนภูเต มลฺลราชูนํ สาลวเนฯ ตญฺหิ สาลวนํ นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **อุปวตฺตนํฯ** ยถา หิ อนุราธปุรสฺส ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ ถูปาราโม, เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ โหติฯ ยถา จ ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสนมโคฺค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตา, ตสฺมา ตํ ''อุปวตฺตน''นฺติ วุจฺจติฯ อปเร ปน ''ตํ สาลวนมุปคนฺตฺวา มิตฺตสุหเชฺช อปโลเกตฺวา นิวตฺตนโต อุปวตฺตนนฺติ ปากฏํ ชาตํ กิรา''ติ วทนฺติฯ **ยมกสาลานมนฺตเร**ติ ยมกสาลานํ เวมเชฺฌฯ ตตฺถ กิร ภควโต ปญฺญตฺตสฺส ปรินิพฺพานมญฺจสฺส สีสภาเค เอกา สาลปนฺติ โหติ, ปาทภาเค เอกาฯ ตตฺราปิ เอโก ตรุณสาโล สีสภาคสฺส อาสโนฺน โหติ, เอโก ปาทภาคสฺสฯ ตสฺมา ''ยมกสาลานมนฺตเร''ติ วุตฺตํฯ อปิจ ''ยมกสาลา นาม มูลกฺขนฺธวิฏปปเตฺตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิเพฺพตฺวา ฐิตสาลา''ติปิ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ มา อิติ จโนฺท วุจฺจติ ตสฺส คติยา ทิวสสฺส มินิตพฺพโต, ตทา สพฺพกลาปาริปูริยา ปุโณฺณ เอว มาติ **ปุณฺณมาฯ** สทฺทวิทู ปน ''โม สิโว จนฺทิมา เจวา''ติ วุตฺตํ สกฺกตภาสานยํ คเหตฺวา โอการนฺตมฺปิ จนฺทิมวาจก ม-สทฺทมิจฺฉนฺติฯ วิสาขาย ยุโตฺต ปุณฺณมา ยตฺถาติ **วิสาขาปุณฺณโม,** โสเยว ทิวโส ตถา, ตสฺมึฯ ปจฺจูสติ ติมิรํ วินาเสตีติ **ปจฺจูโส,** ปติ-ปุโพฺพ อุส-สโทฺท รุชายนฺติ หิ เนรุตฺติกา, โสเยว สมโยติ รตฺติยา ปจฺฉิมยามปริยาปโนฺน กาลวิเสโส วุจฺจติ, ตสฺมึฯ วิสาขาปุณฺณมทิวเส อีทิเส รตฺติยา ปจฺฉิมสมเยติ วุตฺตํ โหติฯ

อุปาทียเต กมฺมกิเลเสหีติ **อุปาทิ,** วิปากกฺขนฺธา, กฏตฺตา จ รูปํฯ โส ปน อุปาทิ กิเลสาภิสงฺขารมารนิมฺมถเน อโนสฺสโฏฺฐ, อิธ ขนฺธมจฺจุมารนิมฺมถเน โอสฺสโฏฺฐน เสสิโต, ตสฺมา นตฺถิ เอติสฺสา อุปาทิสงฺขาโต เสโส, อุปาทิสฺส วา เสโสติ กตฺวา **''อนุปาทิเสสา''**ติ วุจฺจติฯ **นิพฺพานธาตู**ติ เจตฺถ นิพฺพุติมตฺตํ อธิเปฺปตํ, นิพฺพานญฺจ ตํ สภาวธารณโต ธาตุ จาติ กตฺวาฯ นิพฺพุติยา หิ การณปริยาเยน อสงฺขตธาตุ ตถา วุจฺจติฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ กรณนิเทฺทโสฯ อนุปาทิเสสตาสงฺขาตํ อิมํ ปการํ ภูตสฺส ปตฺตสฺส ปรินิพฺพุตสฺส ภควโต ลกฺขเณ นิพฺพานธาตุสงฺขาเต อเตฺถ ตติยาติ วุตฺตํ โหติฯ นนุ จ ''อนุปาทิเสสาย''ติ นิพฺพานธาตุยาว

วิเสสนํ โหติ, น ปรินิพฺพุตสฺส ภควโต, อถ กสฺมา ตํ ภควา ปโตฺตติ วุโตฺตติ? นิพฺพานธาตุยา สหจรณโตฯ ตํสหจรเณน หิ ภควาปิ อนุปาทิเสสภาวํ ปโตฺตติ วุจฺจติฯ อถ วา อนุปาทิเสสภาวสงฺขาตํ อิมํ ปการํ ปตฺตาย นิพฺพานธาตุยา ลกฺขเณ สณฺฐานนกิริยาย ตติยาติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ **อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา**ติ จ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ หุตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘อูนปญฺจพนฺธเนน ปเตฺตนา’’ติ (ปารา. ๖๑๒)ฯ เอตฺถ หิ อูนปญฺจพนฺธนปโตฺต หุตฺวาติ อตฺถํ วทนฺติฯ อปิจ นิพฺพานธาตุยา อนุปาทิเสสาย อนุปาทิเสสา หุตฺวา ภูตายาติปิ ยุชฺชติฯ วุตฺตญฺหิ อุทานฎฺฐกถาย **นนฺทสุตฺตวณฺณนาย** ‘‘อุปฺปฺปลฺลิขิเตหิ เกเสหีติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ วิปฺปกตุลฺลิขิเตหิ เกเสหิ อุปลกฺขิตาติ อโตฺถ’’ติ (อุทา. อฎฺฐ. ๒๒) เอสนโย อีทิเสสุฯ **ธาตุภาชนทิวเส**ติ เชฎฺฐมาสสฺส สุกฺกปกฺขปญฺจมีทิวสํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตญฺจ น ‘‘สนฺนิปติตาน’’นฺติ เอตสฺส วิเสสนํ, ‘‘อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติ เอตสฺส ปน วิเสสนํ ‘‘ธาตุภาชนทิวเส ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติ อุสฺสาหชนนสฺส กาลวเสน ภินฺนาธิกรณวิเสสนภาวโตฯ ธาตุภาชนทิวสโต หิ ปุริมตรทิวเสสุปิ ภิกฺขู สนฺนิปติตาติฯ อถ วา **‘‘สนฺนิปติตาน’’**นฺติ อิทํ กายสามคฺคิวเสน สนฺนิปตนเมว สนฺธาย วุตฺตํ, น สมาคมนมเตฺตนฯ ตสฺมา ‘‘ธาตุภาชนทิวเส’’ติ อิทํ ‘‘สนฺนิปติตาน’’นฺติ เอตสฺส วิเสสนํ สมฺภวติ, อิทญฺจ ***ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี***ติ เอตฺถ ***‘‘ภิกฺขูน’’***นฺติ เอเตนปิ สมฺพชฺฌนียํ ฯ สงฺฆสฺส เถโร **สงฺฆเตฺถโรฯ** โส ปน สโงฺฆ กึ ปริมาโณติ อาห **‘‘สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน’’**นฺติฯ สงฺฆสเทฺทน หิ อวิญฺญายมานสฺส ปริมาณสฺส วิญฺญาปนตฺถเมเวตํ ปุน วุตฺตํฯ สทฺทวิทู ปน วทนฺติ –

> ‘‘สมาโส จ ตทฺธิโต จ, วากฺยเตฺถสุ วิเสสกา;
> ปสิทฺธิยนฺตุ สามญฺญํ, เตลํ สุคตจีวรํฯ

ตสฺมา นามมตฺตภูตสฺส สงฺฆเตฺถรสฺส วิเสสนตฺถเมเวตํ ปุน วุตฺตนฺติ, นิจฺจสาเปกฺขตาย จ เอทิเสสุ สมาโส ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส ครุกุล’’นฺติฯ นิจฺจสาเปกฺขตา เจตฺถ สงฺฆสทฺทสฺส ภิกฺขุสตสหสฺสสทฺทํ สาเปกฺขเตฺตปิ อญฺญปทนฺตราภาเวน วาเกฺย วิย อเปกฺขิตพฺพตฺถสฺส คมกตฺตาฯ ‘‘สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน’’นฺติ หิ เอตสฺส สงฺฆสเทฺท อวยวีภาเวน สมฺพโนฺธ, ตสฺสาปิ สามิภาเวน เถรสเทฺทติฯ ‘‘สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน’’นฺติ จ คณปาโมกฺขภิกฺขูเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตทา หิ สนฺนิปติตา ภิกฺขู เอตฺตกาติ คณนปถมติกฺกนฺตาฯ ตถา หิ เวฬุวคาเม เวทนาวิกฺขมฺภนโต ปฎฺฐาย ‘‘นจิเรเนว ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ สุตฺวา ตโต ตโต อาคเตสุ ภิกฺขูสุ เอกภิกฺขุปิ ปกฺกโนฺต นาม นตฺถิฯ ยถาหุ –

> ‘‘สตฺตสตสหสฺสานิ , เตสุ ปาโมกฺขภิกฺขโว;
> เถโร มหากสฺสโปว, สงฺฆเตฺถโร ตทา อหู’’ติฯ

อายสฺมา มหากสฺสโป อนุสฺสรโนฺต มญฺญมาโน จินฺตยโนฺต หุตฺวา อุสฺสาหํ ชเนสิ, อนุสฺสรโนฺต มญฺญมาโน จินฺตยโนฺต อายสฺมา มหากสฺสโป อุสฺสาหํ ชเนสีติ วา สมฺพโนฺธฯ มหเนฺตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา มหโนฺต กสฺสโปติ **มหากสฺสโปฯ** อปิจ **‘‘มหากสฺสโป’’**ติ อุรุเวลกสฺสโป นทีกสฺสโป คยากสฺสโป กุมารกสฺสโปติ อิเม ขุทฺทานุขุทฺทเก เถเร อุปาทาย วุจฺจติฯ กสฺมา ปนายสฺมา มหากสฺสโป อุสฺสาหํ ชเนสีติ อนุโยเค สติ ตํ การณํ วิภาเวโนฺต อาห **‘‘สตฺตาหปรินิพฺพุเต’’**ติอาทิฯ สตฺต อหานิ สมาหฎานิ **สตฺตาหํฯ** สตฺตาหํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ ตถา ยถา ‘‘อจิรปกฺกโนฺต, มาสชาโต’’ติ, อนฺตตฺถอญฺญปทสมาโสยํ, ตสฺมึฯ ภควโต ปรินิพฺพานทิวสโต ปฎฺฐาย สตฺตาเห วีติวเตฺตติ วุตฺตํ โหติ, เอตสฺส ‘‘วุตฺตวจน’’นฺติ ปเทน สมฺพโนฺธ, ตถา **‘‘สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตนา’’**ติ เอตสฺสปิฯ ตตฺถ **สุภโทฺท**ติ ตสฺส

นามมตฺตํ, วุฑฺฒกาเล ปน ปพฺพชิตตฺตา **“วุฑฺฒปพฺพชิเตนา”**ติ วุตฺตํ, เอเตน สุภทฺทปริพฺพาชกาทีหิ ตํ วิเสสํ กโรติฯ **“อลํ อาวุโส”**ติอาทินา เตน วุตฺตวจนํ นิทเสฺสติฯ โส หิ สตฺตาห ปรินิพฺพุเต ภควติ อายสฺมตา มหากสฺสปเตฺถเรน สทฺธึ ปาวาย กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฏิปเนฺนสุ ปญฺจมเตฺตสุ ภิกฺขุสเตสุ อวีตราเค ภิกฺขู อนฺตรามเคฺค ทิฏฺฐอาชีวกสฺส สนฺติกา ภควโต ปรินิพฺพานํ สุตฺวา ปตฺตจีวรานิ ฉเฑฺฑตฺวา พาหา ปคฺคยฺหํ นานปฺปการํ ปริเทวเนฺต ทิสฺวา เอวมาหฯ

กสฺมา ปน โส เอวมาหาติ? ภควติ อาฆาเตนฯ อยํ กิเรโส ขนฺธเก อาคเต **อาตุมาวตฺถุสฺมึ** (มหาว. ๓๐๓) นหาปิตปุพฺพโก วุฑฺฒปพฺพชิโต ภควติ กุสินารโต นิกฺขมิตฺวา อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ อาตุมํ คจฺฉเนฺต ‘‘ภควา อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา ‘‘อาคตกาเลยาคุทานํ กริสฺสามี’’ติ สามเณรภูมิยํ ฐิเต เทฺว ปุเตฺต เอตทโวจ ‘‘ภควา กิร ตาตา อาตุมํ อาคจฺฉติ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ, คจฺฉถ ตุเมฺห ตาตา, ขุรภณฺฑํ อาทายนาฬิยา วา ปสิพฺพเกน วา อนุฆรกํ อาหิณฺฑถ, โลณมฺปิ เตลมฺปิ ตณฺฑุลมฺปิ ขาทนียมฺปิ สํหรถ, ภควโต อาคตสฺส ยาคุทานํ กริสฺสามี’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ อถ ภควติ อาตุมํ อาคนฺตฺวา ภุสาคารกํ ปวิเฏฺฐ สุภโทฺท สายนฺหสมยํ คามทฺวารํ คนฺตฺวา มนุเสฺส อามเนฺตตฺวา ‘‘หตฺถกมฺมมตฺตํ เม เทถา’’ติ หตฺถกมฺมํ ยาจิตฺวา ‘‘กึ ภเนฺต กโรมา’’ติ วุเตฺต ‘‘อิทญฺจิทญฺจ คณฺหถา’’ติ สพฺพูปกรณานิ คาหาเปตฺวา วิหาเร อุทฺธนานิ กาเรตฺวา เอกํ กาฬกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา ตาทิสเมว ปารุปิตฺวา ‘‘อิทํ กโรถ, อิทํ กโรถา’’ติ สพฺพรตฺตึ วิจาเรโนฺต สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา โภชฺชยาคุญฺจ มธุโคฬกญฺจ ปฏิยาทาเปสิฯ **โภชฺชยาคุ** นาม ภุญฺชิตฺวา ปาตพฺพยาคุ, ตตฺถ สปฺปิมธุผาณิตมจฺฉมํสปุปฺผผลรสาทิ ยํ กิญฺจิ ขาทนียํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพํ ปวิสติฯ กีฬิตุกามานํ สีสมกฺขนโยคฺคา โหติ สุคนฺธคนฺธาฯ

อถ ภควา กาลเสฺสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ อาตุมาภิมุโข ปายาสิฯ อถ ตสฺส อาโรเจสุํ ‘‘ภควา ปิณฺฑาย คามํ ปวิสติ, ตยา กสฺส ยาคุ ปฏิยาทิตา’’ติฯ โส ยถานิวตฺถปารุเตเหว เตหิ กาฬกกาสาเวหิ เอเกน หเตฺถน ทพฺพิญฺจ กฏจฺฉุญฺจ คเหตฺวา พฺรหฺมา วิย ทกฺขิณํ ชาณุมณฺฑลํ ภูมิยํ ปติฏฺฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภเนฺต ภควา ยาคุ’’นฺติ อาหฯ ตโต ‘‘ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตี’’ติ ขนฺธเก (มหาว. ๓๐๔) อาคตนเยน ภควา ปุจฺฉิตฺวา จ สุตฺวา จ ตํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ วิครหิตฺวา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ อกปฺปิยสมาทานสิกฺขาปทํ, ขุรภณฺฑปริหรณสิกฺขาปทญฺจาติ เทฺว สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวา ‘‘อเนกกปฺปโกฏิโย ภิกฺขเว โภชนํ ปริเยสเนฺตเหว วีตินามิตา , อิทํ ปน ตุมฺหากํ อกปฺปิยํ, อธเมฺมน อุปฺปนฺนํ โภชนํ อิมํ ปริภุญฺชิตฺวา อเนกานิ อตฺตภาวสหสฺสานิ อปาเยเสฺวว นิพฺพตฺติสฺสนฺติ, อเปถ มา คณฺหถา’’ติ วตฺวา ภิกฺขาจาราภิมุโข อคมาสิ, เอกภิกฺขุนาปิ น กิญฺจิ คหิตํฯ สุภโทฺท อนตฺตมโน หุตฺวา ‘‘อยํ สพฺพํ ชานามี’’ติ อาหิณฺฑติ, สเจ น คเหตุกาโม เปเสตฺวา อาโรเจตพฺพํ อสฺส, ปกฺกาหาโร นาม สพฺพจิรํ ติฏฺฐโนฺต สตฺตาหมตฺตํ ติเฏฺฐยฺย, อิทญฺจ มม ยาวชีวํ ปริยตฺตํ อสฺส, สพฺพํ เตน นาสิตํ, อหิตกาโม อยํ มยฺห’’นฺติ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา ทสพเล ธรมาเน กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อยํ อุจฺจา กุลา ปพฺพชิโต มหาปุริโส, สเจ กิญฺจิ ธรนฺตสฺส วกฺขามิ, มมํเยว สนฺตเชฺชสฺสตี’’ติฯ

สฺวายํ อชฺช มหากสฺสปเตฺถเรน สทฺธึ คจฺฉโนฺต ‘‘ปรินิพฺพุโต ภควา’’ติ สุตฺวา ลทฺธสฺสาโส วิย หฏฺฐตุโฏฺฐ เอวมาหฯ เถโร ปน ตํ สุตฺวา หทเย ปหารํ วิย, มตฺถเก ปติตสุกฺขาสนึ วิย (สุกฺขาสนิ วิย ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๓๒) มญฺญิ, ธมฺมสํเวโค จสฺส อุปฺปชฺชิ ‘‘สตฺตาหมตฺตปรินิพฺพุโต ภควา, อชฺชาปิสฺส สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ ธรติเยว, ทุเกฺขน ภควตา อาราธิตสาสเน นาม

เอวํ ลหุํ มหนฺตํ ปาปํ กสฺสํ กณฺฏโก อุปฺปนฺโน, อลํ โข ปเนส ปาโป วฑฺฒมาโน อญฺญมฺปิ เอว รูเป สหาเย ลภิตฺวา สาสนํ โอสกฺกาเปตุ’’นฺติฯ

ตโต เถโร จินฺเตสิ ‘‘สเจ โข ปนาหํ อิมํ มหลฺลกํ อิเธว ปิโลติกํ นิวาเสตฺวา ฉาริกาย โอกิราเปตฺวา นีหราเปสฺสามิ, มนุสฺสา ‘สมณสฺส โคตมสฺส สรีเร ธรมาเนเยว สาวกา วิวทนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ทเสฺสสฺสนฺติ, อธิวาเสมิ ตาวฯ ภควตา หิ เทสิตธมฺโม อสงฺคหิตปุปฺผราสิสทิโส, ตตฺถ ยถา วาเตน ปหฏปุปฺผานิ ยโต วา ตโต วา คจฺฉนฺติ, เอวเมว เอวรูปานํ วเสน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล วินเย เอกํ เทฺว สิกฺขาปทานิ นสฺสิสฺสนฺติ, สุเตฺต เอโก เทฺว ปญฺหาวารา นสฺสิสฺสนฺติ, อภิธเมฺม เอกํ เทฺว ภูมนฺตรานิ นสฺสิสฺสนฺติ, เอวํ อนุกฺกเมน มูเล นเฏฺฐ ปิสาจสทิสา ภวิสฺสาม, ตสฺมา ธมฺมวินยสงฺคหํ กริสฺสามิ, เอวํ สติ ทฬฺหสุเตฺตน สงฺคหิตปุปฺผานิ วิย อยํ ธมฺมวินโย นิจฺจโล ภวิสฺสติฯ เอตทตฺถญฺหิ ภควา มยฺหํ ตีณิ คาวุตานิ ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิ, ตีหิ โอวาเทหิ (สํ. นิ. ๒.๑๔๙, ๑๕๐, ๑๕๑) อุปสมฺปทํ อกาสิ, กายโต จีวรปริวตฺตนํ อกาสิ, อากาเส ปาณึ จาเลตฺวา จโนฺทปมปฏิปทํ กเถเนฺต มเญฺญว สกฺขึ กตฺวา กเถสิ, ติกฺขตฺตุํ สกลสาสนรตนํ ปฏิจฺฉาเปสิ, มาทิเส ภิกฺขุมฺหิ ติฏฺฐมาเน อยํ ปาโป สาสเน วฑฺฒึ มา อลตฺถ, ยาว อธโมฺม น ทิปฺปติ, ธโมฺม น ปฏิพาหิยฺยติ, อวินโย น ทิปฺปติ, วินโย น ปฏิพาหิยฺยติ, อธมฺมวาทิโน น พลวโนฺต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ, อวินยวาทิโน น พลวโนฺต โหนฺติ, วินยวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ, ตาว ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามิ, ตโต ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปโหนกํ คเหตฺวา กปฺปิยากปฺปิเย กเถสฺสนฺติ, อถายํ ปาโป สยเมว นิคฺคหํ ปาปุณิสฺสติ, ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺขิสฺสติ, สาสนํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา โส ‘‘เอวํ นาม มยฺหํ จิตฺตํ อุปฺปนฺน’’นฺติ กสฺสจิปิ อนาโรเจตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สมสฺสาเสตฺวา อถ ปจฺฉา ธาตุภาชนทิวเส ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อายสฺมา มหากสฺสโป สตฺตาหปรินิพฺพุเต…เป.… ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติฯ

ตตฺถ **อล**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํ, น ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อาวุโส**ติ ปริเทวเนฺต ภิกฺขู อาลปติฯ **มา โสจิตฺถา**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน มา โสกมกตฺถฯ **มา ปริเทวิตฺถา**ติ วาจาย มา วิลาปมกตฺถฯ ‘‘ปริเทวนํ วิลาโป’’ติ หิ วุตฺตํฯ อโสจนาทีนํ การณมาห **‘‘สุมุตฺตา’’**ติอาทินาฯ **เตน มหาสมเณนา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํ, สฺมาวจนสฺส วา นาพฺยปฺปเทโสฯ **‘‘อุปทฺทุตา’’**ติ ปเทปน กตฺตริ ตติยาวเสน สมฺพโนฺธฯ อุภยาเปกฺขเญฺหตํ ปทํฯ **อุปทฺทุตา จ โหมา**ติ ตํกาลาเปกฺขวตฺตมานวจนํ, ‘‘ตทา’’ติ เสโสฯ อตีตเตฺถ วา วตฺตมานวจนํ, อหุมฺหาติ อโตฺถฯ **อนุสฺสรโนฺต** ธมฺมสํเวควเสเนว, น ปน โกธาทิวเสนฯ ธมฺมสภาวจินฺตาวเสน หิ ปวตฺตํ สโหตฺตปฺปญฺญาณํ ธมฺมสํเวโคฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สพฺพสงฺขตธเมฺมสุ, โอตฺตปฺปาการสณฺฐิตํ;
> ญาณโมหิตภารานํ, ธมฺมสํเวคสญฺญิต’’นฺติฯ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา);

อญฺญํ อุสฺสาหชนนการณํ ทเสฺสตุํ **‘‘อีทิสสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อีทิสสฺส จ สงฺฆสนฺนิปาตสฺสา**ติ สตฺตสตสหสฺสคณปาโมกฺขเตฺถรปฺปมุขคณนปถาติกฺกนฺตสงฺฆสนฺนิปาตํ สนฺธาย วทติฯ **‘‘ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชตี’’**ติอาทินาปิ อญฺญํ การณํ ทเสฺสติฯ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** เหตุฯ **โข**ติ อวธารเณฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺกาเร, เอตํ ฐานํ วิชฺชเตว, โน น วิชฺชตีติ อโตฺถฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **‘‘ยํ ปาปภิกฺขู’’**ติอาทิฯ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํ, การณนิเทฺทโส วา, เยน ฐาเนน อนฺตรธาเปยฺยุํ, ตเทตํ ฐานํ วิชฺชติเยวาติฯ ปาเปน ลามเกน อิจฺ

ฉาวจเรน สมนฺนาคตา ภิกฺขู **ปาปภิกฺขู** ฯ อตีโต สตฺถา เอตฺถ, เอตสฺสาติ วา **อตีตสตฺถุกํ** ยถา ‘‘พหุกตฺตุโก’’ติฯ ปธานํ วจนํ **ปาวจนํฯ ปา**-สโทฺท เจตฺถ นิปาโต ‘‘ปา เอว วุตฺยสฺสา’’ติ อาทีสุ วิยฯ อุปสคฺคปทํ วา เอตํ, ทีฆํ กตฺวา ปน ตถา วุตฺตํ ยถา ‘‘ปาวทตี’’ติปิ วทนฺติฯ **ปกฺขนฺ**ติ อลชฺชิปกฺขํฯ **‘‘ยาว จา’’**ติอาทินา สงฺคีติยา สาสนจิรฏฺฐิติกภาเว การณํ, สาธกญฺจ ทเสฺสติฯ ‘‘ตสฺมา’’ติ หิ ปทมชฺฌาหริตฺวา ‘‘สงฺคาเยยฺย’’นฺติ ปเทน สมฺพนฺธนียํฯ

ตตฺถ **ยาว จ ธมฺมวินโย ติฏฺฐตี**ติ ยตฺตกํ กาลํ ธโมฺม จ วินโย จ ลชฺชิปุคฺคเลสุ ติฏฺฐติฯ ปรินิพฺพานมญฺจเก นิปเนฺนน ภควตา มหาปรินิพฺพานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๒๑๖) วุตฺตํ สนฺธาย **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิมาหฯ **หิ**-สโทฺท อาคมวเสน ทฬฺหิโชตโกฯ **เทสิโต ปญฺญโตฺต**ติ ธโมฺมปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺคหิตสฺส หิ ธมฺมสฺส อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนา, ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ วิเนยฺยสนฺตาเน ฐปนํ ปญฺญาปนํฯ วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จฯ วินยตนฺติสงฺคหิตสฺส หิ อตฺถสฺส อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนา, ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ อสงฺกรโต ฐปนํ ปญฺญาปนํ, ตสฺมา กมฺมทฺวยมฺปิ กิริยาทฺวเยน สมฺพชฺฌนํ ยุชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

โสติ โส ธโมฺม จ วินโย จฯ **มมจฺจเยนา**ติ มม อจฺจยกาเลฯ ‘‘ภุมฺมเตฺถ กรณนิเทฺทโส’’ติ หิ อกฺขรจินฺตกา วทนฺติฯ เหตฺวเตฺถ วา กรณวจนํ, มม อจฺจยเหตุ ตุมฺหากํ สตฺถา นาม ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ วุตฺตญฺหิ มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนายํ ‘‘มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๑๖)ฯ ลกฺขณวจนเญฺหตฺถ เหตฺวตฺถสาธกํ ยถา ‘‘เนเตฺต อุชุํ คเต สตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๐; เนตฺติ. ๑๐.๙๐, ๙๓)ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – มยา โว ฐิเตเนว ‘‘อิทํ ลหุกํ, อิทํ ครุกํ, อิทํ สเตกิจฺฉํ, อิทํ อเตกิจฺฉํ, อิทํ โลกวชฺชํ, อิทํ ปณฺณตฺติวชฺชํ, อยํ อาปตฺติ ปุคฺคลสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาติ, อยํ คณสฺส, อยํ สงฺฆสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาตี’’ติ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมนียตาวเสน โอติณฺณวตฺถุสฺมิํ สขนฺธกปริวาโร อุภโตวิภโงฺค มหาวินโย นาม เทสิโต, ตํ สกลมฺปิ วินยปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ‘‘อิทํ โว กตฺตพฺพํ, อิทํ โว น กตฺตพฺพ’’นฺติ กตฺตพฺพากตฺตพฺพสฺส วิภาเคน อนุสาสนโตฯ ฐิเตเนว จ มยา ‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ เตน เตน วิเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุรูเปน ปกาเรน อิเม สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธเมฺม วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ สุตฺตนฺตปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ตํตํจริยานุรูปํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุสาสนโต, ฐิเตเนว จ มยา ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๑๖), ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, จตฺตาริ สจฺจานิ, พาวีสตินฺทฺริยานิ, นว เหตู, จตฺตาโร อาหารา, สตฺต ผสฺสา, สตฺต เวทนา, สตฺต สญฺญา, สตฺต เจตนา, สตฺต จิตฺตานิฯ ตตฺราปิ เอตฺตกา ธมฺมา กามาวจรา, เอตฺตกา รูปาวจรา, เอตฺตกา อรูปาวจรา, เอตฺตกา ปริยาปนฺนา, เอตฺตกา อปริยาปนฺนา, เอตฺตกา โลกิยา, เอตฺตกา โลกุตฺตรา’’ติ อิเม ธเมฺม วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ขนฺธาทิวิภาเคน ญายมานํ จตุสจฺจสโมฺพธาวหตฺตาฯ อิติ สพฺพเมฺปตํ อภิสโมฺพธิโต ยาว ปรินิพฺพานา ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ภาสิตํ ลปิตํ ‘‘ตีณิ ปิฏกานิ, ปญฺจ นิกายา, นวงฺคานิ, จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ เอวํ มหปฺปเภทํ โหติฯ อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ติฏฺฐนฺติ, อหํ เอโกว ปรินิพฺพายิสฺสามิ, อหญฺจ ปนิทานิ เอโกว โอวทามิ อนุสาสามิ, มยิ ปรินิพฺพุเต อิมานิ จตุราสีติ พุทฺธสหสฺสานิ ตุเมฺห โอวทิสฺสนฺติ อนุสาสิสฺสนฺติ โอวาทานุสาสนกิจฺจสฺส นิปฺผาทนโตติฯ

สาสนนฺติ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธวเสน ติวิธมฺปิ สาสนํ, นิปฺปริยายโต ปน สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ อทฺธานํ คมิตุมลนฺติ **อทฺธนิยํ,** อทฺธานคามิ อทฺธานกฺขมนฺติ อโตฺถฯ จิรํ ฐิติ เอตสฺสาติ **จิรฏฺฐิติกํฯ** อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน ปกาเรน อิทํ สาสนํ อทฺธนิยํ, ตโตเยว จ จิรฏฺฐิติกํ ภเวยฺย, เตน ปกาเรน ธมฺมญฺจ วินยญฺจ ยทิ ปนาหํ สงฺคาเยยฺยํ, สาธุ วตาติฯ

อิทานิ สมฺมาสมฺพุเทฺธน อตฺตโน กตํ อนุคฺคหวิเสสํ สมนุสฺสริตฺวา จินฺตนาการมฺปิ ทเสฺสโนฺต **"ยญฺจาหํ ภควตา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ "ยญฺจาห"นฺติ เอตสฺส "อนุคฺคหิโต, ปสํสิโต"ติ เอเตหิ สมฺพโนฺธฯ **ย**นฺติ ยสฺมา, กิริยาปรามสนํ วา เอตํ, เตน "อนุคฺคหิโต, ปสํสิโต"ติ เอตฺถ อนุคฺคหณํ, ปสํสนญฺจ ปรามสติฯ "ธาเรสฺสสี"ติอาทิกํ ปน วจนํ ภควา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล มหากสฺสปเตฺถเรน ปญฺญตฺตสงฺฆาฏิยํ นิสิโนฺน ตํ สงฺฆาฏิํ ปทุมปุปฺผวเณฺณน ปาณินา อนฺตเนฺตน ปรามสโนฺต อาหฯ วุตฺตเญฺหตํ กสฺสปสํยุเตฺต (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) มหากสฺสปเตฺถเรเนว อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตตฺวา กเถเนฺตน –

"อถ โข อาวุโส ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม เยน อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุปสงฺกมิ, อถ ขฺวาหํ อาวุโส ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ จตุคฺคุณํ ปญฺญเปตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจํ 'อิธ ภเนฺต ภควา นิสีทตุ, ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา'ติ ฯ นิสีทิ โข อาวุโส ภควา ปญฺญเตฺต อาสเน, นิสชฺช โข มํ อาวุโส ภควา เอตทโวจ 'มุทุกา โข ตฺยายํ กสฺสป ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏี'ติฯ ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภเนฺต ภควา ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ อนุกมฺปํ อุปาทายาติฯ ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสป สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานีติฯ ธาเรสฺสามหํ ภเนฺต ภควโต สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานีติฯ โส ขฺวาหํ อาวุโส ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ ภควโต ปาทาสิํ, อหํ ปน ภควโต สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานิ ปฏิปชฺชิ"นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ

ตตฺถ **มุทุกา โข ตฺยาย**นฺติ มุทุกา โข เต อยํฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมาหาติ? เถเรน สห จีวรํ ปริวเตฺตตุกามตายฯ กสฺมา ปริวเตฺตตุกาโม ชาโตติ? เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปตุกามตายฯ กิํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา นตฺถีติ? อตฺถิ, เอวํ ปนสฺส อโหสิ "อิเม น จิรํ ฐสฺสนฺติ, 'กสฺสโปปน วีสวสฺสสตายุโก, โส มยิ ปรินิพฺพุเต สตฺตปณฺณิคุหายํ วสิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มม สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณกาลํ ปวตฺตนกํ กริสฺสตี"ติ อตฺตโน นํ ฐาเน ฐเปสิ, เอวํ ภิกฺขู กสฺสปสฺส สุสฺสุสิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี"ติ ตสฺมา เอวมาหฯ เถโร ปน ยสฺมา จีวรสฺส วา ปตฺตสฺส วา วเณฺณ กถิเต "อิมํ ตุเมฺห คณฺหถา"ติ วจนํ จาริตฺตเมว, ตสฺมา "ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภเนฺต ภควา"ติ อาหฯ

ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสปาติ กสฺสป ตฺวํ อิมานิ ปริโภคชิณฺณานิ ปํสุกูลานิ ปารุปิตุํ สกฺขิสฺสสีติ วทติฯ ตญฺจ โข น กายพลํ สนฺธาย, ปฏิปตฺติปูรณํ ปน สนฺธาย เอวมาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อหํ อิมํ จีวรํ ปุณฺณํ นาม ทาสิํ ปารุปิตฺวา อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ สุสานํ ปวิสิตฺวา ตุมฺพมเตฺตหิ ปาณเกหิ สมฺปริกิณฺณํ เต ปาณเก วิธุนิตฺวา มหาอริยวํเส ฐตฺวา อคฺคเหสิํ, ตสฺส เม อิมํ จีวรํ คหิตทิวเส ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ มหาปถวี มหาวิรวํ วิรวมานา กมฺปิตฺถ, อากาสํ ตฏตฏายิ, จกฺกวาเฬ เทวตา สาธุการํ อทํสุ, อิมํ จีวรํ คณฺหเนฺตน ภิกฺขุนา ชาติปํสุกูลิเกน ชาติอารญฺญิเกน ชาติเอกาสนิเกน ชาติสปทานจาริเกน ภวิตุํ วฏฺฏติ, ตฺวํ อิมสฺส จีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุํ สกฺขิสฺสสีติฯ เถโรปิ อตฺตนา ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติ, โส ตํ อตกฺกยิตฺวา "อหเมตํ ปฏิปตฺติํ ปูเรสฺสามี"ติ อุสฺสาเหน สุคตจีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุกาโม "ธาเรสฺสามหํ ภเนฺต"ติ อาหฯ **ปฏิปชฺชิ**นฺติ ปฏิปโนฺนสฺมิฯ เอวํ ปน จีวรปริวตฺตนํ กตฺวา เถเรน

ปารุปิตจีวรํ ภควา ปารุปิ, สตฺถุ จีวรํ เถโรฯ ตสฺมึ สมเย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อุนฺนทนฺตี กมฺปิตฺถฯ

สาณานิ ปํสุกูลานีติ มตกเฬวรํ ปริเวเฐตฺวา ฉฑฺฑิตานิ ตุมฺพมตฺเต กิมี ปปฺโผเฏตฺวา คหิตานิ สาณวากมยานิ ปํสุกูลจีวรานิฯ **นิพฺพสนานี**ติ นิฏฺฐิตวสนกิจฺจานิ, ปริโภคชิณฺณานีติ อตฺโถฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เอกเมว ตํ จีวรํ, อเนกาวยวตฺตา ปน พหุวจนํ กตนฺติ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ **จีวเร สาธารณปริโภเคนา**ติ เอตฺถ อตฺตนา สาธารณปริโภเคนาติ อตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตา, วิญฺญายมานตฺถสฺส จ สทฺทสฺส ปโยเค กามาจารตฺตา ‘‘อตฺตนา’’ติ น วุตฺตํฯ ‘‘ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสป สาณานิ ปํสุกูลานี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) หิ วุตฺตตฺตา ‘‘อตฺตนาว สาธารณปริโภเคนา’’ติ วิญฺญายติ, นาเญฺญนฯ น หิ เกวลํ สทฺทโตเยว สพฺพตฺถ อตฺถนิจฺฉโย, อตฺถปกรณาทินาปิ เยภุเยฺยน อตฺถสฺส นิยมิตตฺตาฯ อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน ปเนตฺถ เอวํ วุตฺตํ ‘‘จีวเร สาธารณปริโภเคนาติ เอตฺถ ‘อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนา’ติ อิธ วุตฺตํ อตฺตนา – สทฺทมาเนตฺวา ‘จีวเร อตฺตนา สาธารณปริโภเคนา’ติ โยเชตพฺพํฯ

> ยสฺส เยน หิ สมฺพนฺโธ, ทูรฏฺฐมฺปิ จ ตสฺส ตํ;
> อตฺถโต หฺยสมานานํ, อาสนฺนตฺตมการณนฺติฯ

อถ วา ภควตา จีวเร สาธารณปริโภเคน ภควตา อนุคฺคหิโตติ โยชนียํฯ เอกสฺสาปิ หิ กรณนิเทฺทสสฺส สหาทิโยคกตฺตุตฺถโชตกตฺตสมฺภวโต’’ติฯ สมานํ ธารณเมตสฺสาติ **สาธารโณ,** ตาทิโส ปริโภโคติ **สาธารณปริโภโค,** เตนฯ สาธารณปริโภเคน จ สมสมฏฺฐปเนน จ อนุคฺคหิโตติ สมฺพนฺธฯ

อิทานิ –

‘‘อหํ ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ, กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเท อากงฺขติ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๕๒) –

นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปเภเท อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อตฺตนา สมสมฏฺฐปนตฺถาย ภควตา วุตฺตํ กสฺสปสํยุเตฺต (สํ. นิ. ๒.๑๕๑) อาคตํ ปาฬิมิมํ เปยฺยาลมุเขน, อาทิคฺคหเณน จ สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘อหํ ภิกฺขเว’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ยาวเท**ติ ยาวเทว, ยตฺตกํ กาลํ อากงฺขามิ, ตตฺตกํ กาลํ วิหรามีติ อตฺโถฯ ตโตเยว หิ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท, จูฬคณฺฐิปเท** จ **‘‘ยาวเท**ติ ยาวเทวาติ วุตฺตํ โหตี’’ติ ลิขิตํฯ **สํยุตฺตฏฺฐกถาย**มฺปิ ‘‘ยาวเท อากงฺขามีติ ยาวเทว อิจฺฉามี’’ติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒.๑๕๒) อโตฺถ วุโตฺตฯ ตถา หิ ตตฺถ ลีนตฺถปกาสนิยํ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ‘‘ยาวเทวาติ อิมินา สมานตฺถํ ‘ยาวเท’ติ อิทํ ปท’’นฺติ วุตฺตํฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ‘‘ยาวเทวา’’ติ อยเมว ปาโฐ ทิสฺสติฯ อปิ จ **ยาวเท**ติ ยตฺตกํ สมาปตฺติวิหารํ วิหริตุํ อากงฺขามิ, ตตฺตกํ สมาปตฺติวิหารํ วิหรามีติ สมาปตฺติฏฺฐาเน, ยตฺตกํ อภิญฺญาโวหารํ โวหริตุํ อากงฺขามิ, ตตฺตกํ อภิญฺญาโวหารํ โวหรามีติ อภิญฺญาฐาเน จ สห ปาฐเสเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนา**ปิ ตเทวตฺถํ ยถาลาภนเยน ทเสฺสตุํ ‘‘ยตฺตเก สมาปตฺติวิหาเร, อภิญฺญาโวหาเร วา อากงฺขนฺโต วิหารามิ เจว โวหรามิ จ, ตถา กสฺสโปปีติ อโตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ อปเร ปน ‘‘ยาวเทติ ‘ยํ ปฐมชฺฌานํ

อากงฺขามิ, ตํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามี’ติอาทินา สมาปตฺติฏฺฐาเน, อิทฺธิวิธาภิญฺญาฐาเน จ อชฺฌาหริตสฺส ต-สทฺทสฺส กมฺมวเสน ‘ยํ ทิพฺพโสตํ อากงฺขามิ, เตน ทิพฺพโสเตน สทฺเท สุณามี’ติอาทินา เสสาภิญฺญาฐาเน กรณวเสน โยชนา วตฺตพฺพา’’ติ วทนฺติฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ เอตฺถ **เอว**-สทฺโท นิยมโตฺถ, อุภยตฺถ โยเชตโพฺพฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตทุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ

นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภทติ เอตฺถ **นวานุปุพฺพวิหารา** นาม อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพตฺตา เอวํสญฺญิตา นิโรธสมาปตฺติยา สห อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **ฉฬภิญฺญา** นาม อาสวกฺขยญาเณน สห ปญฺจาภิญฺญาโยฯ กตฺถจิ โปตฺถเก เจตฺถ อาทิสโทฺท ทิสฺสติฯ โส อนธิเปฺปโต ยถาวุตฺตาย ปาฬิยา คเหตพฺพสฺส อตฺถสฺส อนวเสสตฺตาฯ มนุเสฺสสุ, มนุสฺสานํ วา อุตฺตริภูตานํ, อุตฺตรีนํ วา มนุสฺสานํ ฌายีนเญฺจว อริยานญฺจ ธโมฺมติ **อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม,** มนุสฺสธมฺมา วา อุตฺตรีติ **อุตฺตริมนุสฺสธโมฺมฯ** ทส กุสลกมฺมปถา เจตฺถ วินา ภาวนามนสิกาเรน ปกติยาว มนุเสฺสหิ นิพฺพเตฺตตพฺพโต, มนุสฺสตฺตภาวาวหนโต จ **มนุสฺสธโมฺม** นาม, ตโต อุตฺตริ ปน ฌานาทิ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺมติ เวทิตโพฺพฯ **สมสมฏฺฐปเนนา**ติ ‘‘อหํ ยตฺตกํ กาลํ, ยตฺตเก วา สมาปตฺติวิหาเร, ยตฺตกา อภิญฺญาโย จ วฬเญฺชมิ , ตถา กสฺสโปปี’’ติ เอวํ สมสมํ กตฺวา ฐปเนนฯ อเนกฏฺฐาเนสุ ฐปนํ, กสฺสจิปิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสฺส อเสสภาเวน เอกนฺตสมฏฺฐปนํ วา สนฺธาย ‘‘สมสมฏฺฐปเนนา’’ติ วุตฺตํ, อิทญฺจ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาภาวสามเญฺญน ปสํสามตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ อายสฺมา มหากสฺสโปปิ ภควา วิย เทวสิกํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ยมกปาฏิหาริยาทิวเสน จ อภิญฺญาโย วฬเญฺชตีติฯ เอตฺถ จ อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนา’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ –

‘‘โอวท กสฺสป ภิกฺขู, กโรหิ กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมิํ กถํ, อหํ วา กสฺสป ภิกฺขู โอวเทยฺยํ, ตฺวํ วาฯ อหํ วา กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมิํ กถํ กเรยฺยํ, ตฺวํ วา’’ติ –

เอวมฺปิ อตฺตนา สมสมฏฺฐปนมกาสิเยวาติฯ

ตถาติ รูปูปสํหาโร ยถา อนุคฺคหิโต, ตถา ปสํสิโตติฯ **อากาเส ปาณิํ จาเลตฺวา**ติ ภควตา อตฺตโนเยว ปาณิํ อากาเส จาเลตฺวา กุเลสุ อลคฺคจิตฺตตาย เจว กรณภูตาย ปสํสิโตติ สมฺพโนฺธฯ **อลคฺคจิตฺตตายา**ติ วา อาธาเร ภุมฺมํ, อากาเส ปาณิํ จาเลตฺวา กุลูปกสฺส ภิกฺขุโน อลคฺคจิตฺตตาย กุเลสุ อลคฺคนจิเตฺตน ภวิตุํ ยุตฺตตาย เจว มเญฺญว สกฺขิํ กตฺวา ปสํสิโตติ อโตฺถฯ ยถาห –

‘‘อถ โข ภควา อากาเส ปาณิํ จาเลสิ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว, อยํ อากาเส ปาณิ น สชฺชติ น คยฺหติ น พชฺฌติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว ยสฺส กสฺสจิ ภิกฺขุโน กุลานิ อุปสงฺกมโต กุเลสุ จิตฺตํ น สชฺชติ น คยฺหติ น พชฺฌติ ‘ลภนฺตุ ลาภกามา, ปุญฺญกามา กโรนฺตุ ปุญฺญานี’ติฯ ยถา สเกน ลาเภน อตฺตมโน โหติ สุมโน, เอวํ ปเรสํ ลาเภน อตฺตมโน โหติ สุมโนฯ เอวรูโป โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรหติ กุลานิ อุปสงฺกมิตุํฯ กสฺสปสฺส ภิกฺขเว กุลานิ อุปสงฺกมโต กุเลสุ จิตฺตํ น สชฺชติ น คยฺหติ น พชฺฌติ ‘ลภนฺตุ ลาภกามา, ปุญฺญกามา กโรนฺตุ ปุญฺญานี’ติฯ ยถา สเกน ลาเภน อตฺตมโน โหติ สุมโน, เอวํ ปเรสํ ลาเภน อตฺตมโน โหติ สุมโน’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๖)ฯ

ตตฺถ **อากาเส ปาณิํ จาเลสี**ติ นีเล คคนนฺตเร ยมกวิชฺชุกํ สญฺจาลยมาโน วิย เหฏฺฐาภาเค , อุปริภาเค, อุภโต จ ปเสฺสสุ ปาณิํ สญฺจาเลสิ, อิทญฺจ ปน เตปิฏเก พุทฺธวจเน อสมฺ

ภินฺนปทํ นามฯ **อตฺตมโน**ติ สกมโน, น โทมนสฺเสน ปจฺฉินฺทิตฺวา คหิตมโนฯ **สุมโน**ติ ตุฏฺฐมโน, อิทานิ โย หีนาธิมุตฺติโก มิจฺฉาปฏิปนฺโน เอวํ วเทยฺย ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ ‘อลคฺคจิตฺตตาย อากาเส จาลิตปาณูปมา กุลานิ อุปสงฺกมถา’ติ วทนฺโต อฏฺฐาเน ฐเปติ, อสยฺหภารํ อาโรเปติ, ยํ น สกฺกา กาตุํ, ตํ กาเรหี’’ติ, ตสฺส วาทปถํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘สกฺกา จ โข เอวํ กาตุํ, อตฺถิ เอวรูโป ภิกฺขู’’ติ อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปเตฺถรเมว สกฺขิํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต **‘‘กสฺสปสฺส ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ

อญฺญมฺปิ ปสํสนมาห **‘‘จนฺทูปมปฏิปทาย จา’’**ติ, จนฺทปฏิภาคาย ปฏิปทาย จ กรณภูตาย ปสํสิโต, ตสฺสํ วา อาธารภูตาย มเญฺญว สกฺขิํ กตฺวา ปสํสิโตติ อโตฺถฯ ยถาห –

‘‘จนฺทูปมา ภิกฺขเว กุลานิ อุปสงฺกมถ อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวกา กุเลสุ อปฺปคพฺภาฯ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส ชรุทปานํ วา โอโลเกยฺย ปพฺพตวิสมํ วา นทีวิทุคฺคํ วา อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตํ, เอวเมว โข ภิกฺขเว จนฺทูปมา กุลานิ อุปสงฺกมถ อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวกา กุเลสุ อปฺปคพฺภาฯ กสฺสโป ภิกฺขเว จนฺทูปโม กุลานิ อุปสงฺกมติ อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวโก กุเลสุ อปฺปคโพฺภ’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๖)ฯ

ตตฺถ **จนฺทูปมา**ติ จนฺทสทิสา หุตฺวาฯ กิํ ปริมณฺฑลตาย สทิสาติ? โน, อปิจ โข ยถา จโนฺท คคนตลํ ปกฺขนฺทมาโน น เกนจิ สทฺธิํ สนฺถวํ วา สิเนหํ วา อาลยํ วา นิกนฺติํ วา ปตฺถนํ วา ปริยุฏฺฐานํ วา กโรติ, น จ น โหติ มหาชนสฺส ปิโย มนาโป, ตุเมฺหปิ เอวํ เกนจิ สทฺธิํ สนฺถวาทีนํ อกรเณน พหุชนสฺส ปิยา มนาปา จนฺทูปมา หุตฺวา ขตฺติยกุลาทีนิ จตฺตาริ กุลานิ อุปสงฺกมถาติ อโตฺถฯ อปิจ ยถา จโนฺท อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ผรติ, เอวํ กิเลสนฺธการวิธมเนน, ญาณาโลกผรเณน จ จนฺทูปมา หุตฺวาติ เอวมาทีหิปิ นเยหิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อปกเสฺสว กายํ, อปกสฺส จิตฺตนฺติ เตเนว สนฺถวาทีนมกรเณน กายญฺจ จิตฺตญฺจ อปกสฺสิตฺวา, อกฑฺฒิตฺวา อปเนตฺวาติ อโตฺถฯ **นิจฺจนวกา**ติ นิจฺจํ นวิกาว, อาคนฺตุกสทิสา เอว หุตฺวาติ อโตฺถฯ อาคนฺตุโก หิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตเคหํ ปวิสิตฺวา สเจ นํ ฆรสามิกา ทิสฺวา ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตภาตโรปิ วิปฺปวาสคตา เอวํ วิจริํสู’’ติ อนุกมฺปมานา นิสีทาเปตฺวา โภเชนฺติ, ภุตฺตมโตฺตเยว ‘‘ตุมฺหากํ ภาชนํ คณฺหถา’’ติ อุฏฺฐาย ปกฺกมติ, น เตหิ สทฺธิํ สนฺถวํ วา กโรติ, กิจฺจกรณียานิ วา สํวิทหติ, เอวํ ตุเมฺหปิ ปฏิปาฏิยา สมฺปตฺตฆรํ ปวิสิตฺวา ยํ อิริยาปเถสุ ปสนฺนา มนุสฺสา เทนฺติ, ตํ คเหตฺวา ปจฺฉินฺนสนฺถวา เตสํ กิจฺจกรณีเย อพฺยาวฏา หุตฺวา นิกฺขมถาติ ทีเปติฯ **อปฺปคพฺภา**ติ น ปคพฺภา, อฏฺฐฏฺฐาเนน กายปาคพฺภิเยน, จตุฏฺฐาเนน วจีปาคพฺภิเยน, อเนกฏฺฐาเนน มโนปาคพฺภิเยน จ วิรหิตา กุลานิ อุปสงฺกมถาติ อโตฺถฯ

ชรุทปานนฺติ ชิณฺณกูปํฯ **ปพฺพตวิสม**นฺติ ปพฺพเต วิสมํ ปปาตฏฺฐานํฯ **นทีวิทุคฺค**นฺติ นทิยา วิทุคฺคํ ฉินฺนตฏฏฺฐานํฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ชรุทปานาทโย วิย หิ จตฺตาริ กุลานิ, โอโลกนปุริโส วิย ภิกฺขุ, ยถา ปน อนปกฏฺฐกายจิโตฺต ตานิ โอโลเกโนฺต ปุริโส ตตฺถ ปตติ, เอวํ อรกฺขิเตหิ กายาทีหิ กุลานิ อุปสงฺกมโนฺต ภิกฺขุ กุเลสุ พชฺฌติ, ตโต นานปฺปการํ สีลปาทภญฺชนาทิกํ อนตฺถํ ปาปุณาติฯ ยถา ปน อปกฏฺฐกายจิโตฺต ปุริโส ตตฺถ น ปตติ, เอวํ รกฺขิเตเนว กาเยน, รกฺขิตาย วาจาย, รกฺขิเตหิ จิเตฺตหิ, สูปฏฺฐิตาย สติยา อปกฏฺฐกายจิโตฺต หุตฺวา กุลานิ อุปสงฺกมโนฺต ภิกฺขุ กุเลสุ น พชฺฌติ, อถสฺส สีลสทฺธาสมาธิปญฺญาสงฺขาตานิ ปาทหตฺถกุจฺฉิสีสานิ น ภญฺชนฺติ, ราคกณฺฏกาทโย น วิชฺฌนฺติ, สุขิโต เยนกามํ อคตปุพฺพํ นิพฺพานทิสํ คจฺฉติ, เอวรูโป อยํ มหากสฺสโปติ หีนาธิมุตฺติกสฺส มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส วาทปถปจฺฉินฺทนตฺถํ มหากสฺสปเตฺถรํ เอว สกฺขิํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต **‘‘กสฺสโป**

ภิกฺขเว”ติอาทิมาหาติฯ เอวเมฺปตฺถ อตฺถมิจฺฉนฺติอลคฺคจิตฺตตาสงฺขาตาย จโนฺทปมปฏิป ทาย กรณภูตาย ปสํสิโต, ตสฺสํ วา อาธารภูตาย มเณฺญว สกฺขิํ กตฺวา ปสํสิโตติ, เอวํ สติ เจว-สโทฺท, จ-สโทฺท จ น ปยุชฺชิตโพฺพ ทฺวินฺนํ ปทานํ ตุลฺยาธิกรณตฺตา, อยเมว อโตฺถ ปาโฐ จ ยุตฺตตโร วิย ทิสฺสติ **ปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนายํ** ‘‘อากาเส ปาณิํ จาเลตฺวา จนฺทูปมํ ปฏิปทํ กเถโนฺต มํ กายสกฺขิํ กตฺวา กเถสี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๓๒) วุตฺตตฺตาติฯ

ตสฺส กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสติ, อญฺญตฺร ธมฺมวินยสงฺคายนาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยํ-สทฺทสฺส การณนิทฺสสเน ‘‘ตสฺมา’’ติ อชฺฌาหริตฺวา ตสฺส เมติ อโตฺถ, กิริยาปราม สเน ปน ตสฺส อนุคฺคหณสฺส, ปสํสนสฺส จาติฯ โปตฺถเกสุปิ กตฺถจิ ‘‘ตสฺส เม’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, เอวํ สติ กิริยาปรามสเน ‘‘ตสฺสา’’ติ อปรํ ปทมชฺฌาหริตพฺพํฯ นตฺถิ อิณํ ยสฺสาติ อณโณ, ตสฺส ภาโว **อาณณฺยํฯ** ธมฺมวินยสงฺคายนํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กิํ นาม ตสฺส อิณวิรหิตตฺตํ ภวิสฺ สติ, น ภวิสฺสติ เอวาติ อโตฺถฯ **“นนุ มํ ภควา”**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ อุปมาวเสน วิภาเวติฯ **สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนนา**ติ เอตฺถ **กวโจ** นาม อุรจฺฉโท, เยน อุโร ฉาทียเต, ตสฺส จ จีวรนิทสฺสเนน คหณํ, อิสฺสริยสฺส ปน อภิญฺญาสมาปตฺตินิทสฺสเนนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **กุลวํสปฺ ปติฏฺฐาปก**นฺติ กุลวํสสฺส กุลปเวณิยา ปติฏฺฐาปกํฯ **“เม”**ติ ปทสฺส นิจฺจสาเปกฺขตฺตา **สทฺ ธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปโก**ติ สมาโสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สตฺตุสงฺฆนิมฺมทฺทเนน อตฺตโน กุลวํสปฺ ปติฏฺฐาปนตฺถํ สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนน กุลวํสปฺปติฏฺฐาปกํ ปุตฺตํ ราชา วิย ภควาปิ มํ ทีฆ ทสฺสี ‘‘สทฺธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปโก เม อยํ ภวิสฺสตี’’ติ มนฺตฺวา สาสนปจฺจตฺถิกคณนิมฺมทฺทเนน สทฺธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปนตฺถํ จีวรทานสมสมฏฺฐปนสงฺขาเตน อิมินา อสาธารณานุคฺคเหน อนุ คฺคเหสิ นนุ, อิมาย จ อุฬาราย ปสํสาย ปสํสิ นนูติฯ **อิติ จินฺตยโนฺต**ติ เอตฺถ **อิติ**สเทฺทน ‘‘อนฺตรธาเปยฺยุํ, สงฺคาเยยฺยํ, กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสตี’’ติ วจนปุพฺพงฺคมํ, ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชตี’’ติอาทิ วากฺยตฺตยํ นิทเสฺสติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ สงฺคีติกฺขนฺธกปาฬิยา สาเธโนฺต อาห **“ยถาหา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ยถาหา**ติ กิํ อาห, มยา วุตฺตสฺส อตฺถสฺส สาธกํ กิํ อาหาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา วา เยน ปกาเรน มยา วุตฺตํ, ตถา เตน ปกาเรน ปาฬิยมฺปิ อาหาติ อโตฺถฯ ยถา วา ยํ วจนํ ปาฬิยํ อาห, ตถา เตน วจเนน มยา วุตฺตวจนํ สํสนฺทติ เจว สเมติ จ ยถา ตํ คโงฺคทเกน ยมุโนทกนฺติปิ วตฺต โพฺพ ปาฬิยา สาธนตฺถํ อุทาหริตภาวสฺส ปจฺจกฺขโต วิญฺญายมานตฺตา, วิญฺญายมานตฺถสฺส จ สทฺทสฺส ปโยเค กามาจารตฺตาฯ อธิปฺปายวิภาวนตฺถา หิ อตฺถโยชนาฯ ยถา วา เยน ปกาเรน ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิ, ตถา เตน ปกาเรน ปาฬิยมฺปิ อาหาติ อ โตฺถฯ เอวมีทิเสสุฯ

เอกมิทาหนฺติ เอตฺถ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **เอกํ สมย**นฺติ จ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ, เอกสฺ มิํ สมเยติ อโตฺถฯ **ปาวายา**ติ ปาวานครโต, ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา ‘‘กุสินารํ คมิสฺสามี’’ติ **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน**ติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธานมโคฺค**ติ จ ทีฆมโคฺค วุจฺจติ, ทีฆปริยาโย เหตฺถ อทฺธานสโทฺทฯ **มหตา**ติ คุณมหเตฺตนปิ สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหตาฯ **“ปญฺจมเตฺต หี”**ติอาทินา สงฺขฺยามหตฺตํ ทเสฺสติ, มตฺตสโทฺท จ ปมาณวจโน ‘‘โภชเน มตฺตญฺญุตา’’ติอา ทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๖) วิยฯ ‘‘ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติ เอตสฺสตฺถสฺส สาธนตฺถํ อา หตา ‘‘อถ โข’’ติอาทิกา ปาฬิ ยถาวุตฺตมตฺถํ น สาเธติ ฯ น เหตฺถ อุสฺสาหชนนปฺปกาโร อาค โตติ โจทนํ ปริหริตุมาห **“สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพ”**นฺติฯ เอวเมฺปสา โจทนา ตทวตฺถาเยวาติ วุตฺตํ **“ตโต ปรํ อาหา”**ติอาทิฯ อปิจ ยถาวุตฺตตฺถสาธิกา ปาฬิ มห ตราติ คนฺถครุตาปริหรณตฺถํ มเชฺฌ เปยฺยาลมุเขน อาทิอนฺตเมว ปาฬิํ ทเสฺสโนฺต **“สพฺพํ**

สุภทฺทกณฺหํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพ’’นฺติ อาหฯ เตน หิ ‘‘อถ ขฺวาหํ อาวุโส มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทึ’’ติ (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตปาฬิโต ปฏฺฐาย ‘‘ยํ น อิจฺฉิสฺสาม, น ตํ กริสฺสามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตปาฬิปริโยสานํ สุภทฺทกณฺฑํ ทเสฺสติฯ

‘‘ตโต ปร’’นฺติอาทินา ปน ตทวเสสํ ‘‘หนฺท มยํ อาวุโส’’ติอาทิกํ อุสฺสาหชนนปฺปการทสฺสนปาฬึฯ ตสฺมา **ตโต ปรํ อาหา**ติ เอตฺถ สุภทฺทกณฺฑโต ปรํ อุสฺสาหชนนปฺปการทสฺสนวจนมาหาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มหาคณฺฐิปเทปิ** หิ โสเยวโตฺถ วุโตฺตฯ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรนาปิ (สารตฺถ. ฎี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) ตเถว อธิเปฺปโตฯ อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน ปน ‘‘ตโต ปรนฺติ ตโต ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนโต ปรโต’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตํ, ตเทตํ วิจาเรตพฺพํ เหฎฺฐา อุสฺสาหชนนปฺปการสฺส ปาฬึยํ อวุตฺตตฺตาฯ อยเมว หิ อุสฺสาหชนนปฺปกาโร ยทิทํ ‘‘หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, ปุเร อธโมฺม ทิปฺปตี’’ติอาทิฯ ยทิ ปน สุภทฺทกณฺฑเมว อุสฺสาหชนนเหตุภูตสฺส สุภเทฺทน วุตฺตวจนสฺส ปกาสนตฺตา อุสฺสาหชนนนฺติ วเทยฺย, นเตฺถเวตฺถ วิจาเรตพฺพตาติฯ **ปุเร อธโมฺม ทิปฺปตี**ติ เอตฺถ **อธโมฺม** นาม ทสกุสลกมฺมปถปฎิปกฺขภูโต อธโมฺมฯ ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ อุสฺสาหชนนปฺปสงฺคตฺตา วา ตทสงฺคายนเหตุโก โทสคโณปิ สมฺภวติ, ‘‘อธมฺมวาทิโน พลวโนฺต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา สีลวิปตฺติอาทิเหตุโก ปาปิจฺฉตาทิโทสคโณ อธโมฺมติปิ วทนฺติฯ **ปุเร ทิปฺปตี**ติ อปิ นาม ทิปฺปติฯ สํสยเตฺถ หิ ปุเร-สโทฺทฯ อถ วา ยาว อธโมฺม ธมฺมํ ปฎิพาหิตุํ สมโตฺถ โหติ, ตโต ปุเรตรเมวาติ อโตฺถฯ อาสเนฺน หิ อนธิเปฺปเต อยํ ปุเร-สโทฺทฯ **ทิปฺปตี**ติ ทิปฺปิสฺสติ, ปุเร-สทฺทโยเคน หิ อนาคตเตฺถ อยํ วตฺตมานปโยโค ยถา ‘‘ปุรา วสฺสติ เทโว’’ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

‘‘อนาคเต สนฺนิจฺฉเย, ตถาตีเต จิรตเน;
กาลทฺวเยปิ กวีหิ, ปุเรสโทฺท ปยุชฺชเต’’ติฯ (วชิร. ฎี. พาหิรนิทานกถาวณฺณนา);

‘‘ปุเรยาวปุราโยเค , นิจฺจํ วา กรหิ กทา;
ลจฺฉายมปิ กึ วุเตฺต, วตฺตมานา ภวิสฺสตี’’ติ จฯ

เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วณฺณยนฺติ – **ปุเร**ติ ปจฺฉา อนาคเต, ยถา อทฺธานํ คจฺฉนฺตสฺส คนฺตพฺพมโคฺค ‘‘ปุเร’’ติ วุจฺจติ, ตถา อิธาปิ มคฺคคมนนเยน อนาคตกาโล ‘‘ปุเร’’ติ วุจฺจตีติฯ เอวํ สติ ตํกาลาเปกฺขาย เจตฺถ วตฺตมานปโยโค สมฺภวติฯ **ธโมฺม ปฎิพาหิยฺยตี**ติ เอตฺถาปิ ปุเร-สเทฺทน โยเชตฺวา วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ, ตถา ธโมฺมปิ อธมฺมวิปรีตวเสน, อิโต ปรมฺปิ เอเสว นโยฯ **อวินโย**ติ ปหานวินยสํวรวินยานํ ปฎิปกฺขภูโต อวินโยฯ **วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี**ติ เอวํ อิติ-สเทฺทน ปาโฐ, โส ‘‘ตโต ปรํ อาหา’’ติ เอตฺถ อาห-สเทฺทน สมฺพชฺฌิตโพฺพฯ

เตน หีติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโตฯ อุจฺจินเน อุโยฺยเชนฺตา หิ มหากสฺสปเตฺถรํ เอวมาหํสุ **‘‘ภิกฺขู อุจฺจินตู’’**ติ, สงฺคีติยา อนุรูเป ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา อุปธาเรตฺวา คณฺหาตูติ อโตฺถฯ **‘‘สกล…เป…. ปริคฺคเหสี’’**ติ เอเตน สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวปริยนฺตานํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํ สติปิ อาคมาธิคมสมฺภเว สห ปฎิสมฺภิทาหิ ปน เตวิชฺชาทิคุณยุตฺตานํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติยา อุกฺกํสคตตฺตา สงฺคีติยา พหูปการตํ ทเสฺสติฯ สกลํ สุตฺตเคยฺยาทิกํ นวงฺคํ เอตฺถ, เอตสฺสาติ วา **สกลนวงฺคํ,** สตฺถุ ภควโต สาสนํ **สตฺถุสาสนํ** สาสียติ เอเตนาติ กตฺวา, ตเทว สตฺถุสาสนนฺติ **สกลนวงฺคสตฺถุสาสนํฯ** นว วา สุตฺตเคยฺยาทีนิ องฺคานิ เอตฺถ, เอตสฺสาติ วา **นวงฺคํ,** ตเมว สตฺถุสาสนํ, ตญฺจ สกลเมว, น เอกเทสนฺติ ตถาฯ อตฺถกาเมน ปริยาปุณิตพฺพา สิกฺขิตพฺ

พา, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิปุริสตฺถํ วา นิปฺผาเทตุํ ปริยตฺตา สมตฺถาติ **ปริยตฺติ,** ตีณิ ปิฏกานิ, สกลน วงฺคสตฺถุสาสนสงฺขาตา ปริยตฺติ, ตํ ธาเรนฺตีติ ตถา, ตาทิเสติ อตฺโถฯ **ปุถุชฺชน...เป.... สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวภิกฺขู**ติ เอตฺถ –

> ‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
> อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโน’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๑; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๘๘; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑๓๐); –

วุเตฺตสุ กลฺยาณปุถุชฺชนาว อธิเปฺปตา สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนนปิ อตฺถวิเสสสฺส วิญฺญาตพฺพตฺตาฯ สมถภาวนาสิเนหาภาเวน สุกฺขา ลูขา อสินิทฺธา วิปสฺสนา เอเตสนฺติ **สุกฺขวิปสฺสกา,** เตเยว ขีณาสวาติ ตถาฯ ‘‘ภิกฺขู’’ติ ปน สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ยญฺจตฺถวโต สเทฺทกเสสโต วาปิ สุยฺยเต;
> ตํ สมฺพชฺฌเต ปเจฺจกํ, ยถาลาภํ กทาจิปี’’ติฯ

ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธเรติ เอตฺถ ติณฺณํ ปิฏกานํ สมาหาโร **ติปิฏกํ,** ตํสงฺขาตํ นวงฺคาทิวเสน อเนกเภทภินฺนํ สพฺพํ ปริยตฺติปฺปเภทํ ธาเรนฺตีติ ตถา, ตาทิเสฯ อนุ อนุ ตํสมงฺคินํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อนุภาโว, โสเยว **อานุภาโว,** ปภาโว, มหโนฺต อานุภาโว เยสํ เต **มหานุภาวาฯ** ‘‘เอตทคฺคํ ภิกฺขเว’’ติ ภควตา วุตฺตวจนมุปาทาย ปวตฺตตฺตา ‘‘เอตทคฺค’’นฺติ ปทํ อนุกรณชนามํ นาม ยถา ‘‘เยวาปนก’’นฺติ, ตพฺพเสน วุตฺตฏฺฐานนฺตรมิธ **เอตทคฺคํ,** ตมาโรปิเตติ อโตฺถฯ เอตทคฺคํ เอโส ภิกฺขุ อโคฺคติ วา อาโรปิเตปิ วฏฺฏติฯ ตทนาโรปิตาปิ อวเสสคุณสมฺปนฺนตฺตา อุจฺจินิตา ตตฺถ สนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘เยภุเยฺยนา’’**ติ วุตฺตํฯ ติโสฺส วิชฺชา **เตวิชฺชา,** ตา อาทิ เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนนฺติ **เตวิชฺชาทโย,** เต เภทา อเนกปฺปการา เยสนฺติ **เตวิชฺชาทิเภทาฯ** อถ วา ติโสฺส วิชฺชา อสฺส ขีณาสวสฺสาติ **เตวิโชฺช,** โส อาทิ เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนนฺติ **เตวิชฺชาทโย,** เตเยว เภทา เยสนฺติ **เตวิชฺชาทิเภทาฯ** เต วิชฺชฉฬภิญฺญาทิวเสน อเนกเภทภิเนฺน ขีณาสวภิกฺขูเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **เย สนฺธาย วุตฺต**นฺติ เย ภิกฺขู สนฺธาย อิทํ ‘‘อถ โข’’ติอาทิวจนํ สงฺคีติกฺขนฺธเก วุตฺตํฯ อิมินา กิญฺจาปิ ปาฬิยํ อวิเสสโตว วุตฺตํ, ตถาปิ วิเสเสน ยถาวุตฺตขีณาสวภิกฺขูเยว สนฺธาย วุตฺตนฺติ ปาฬิยา สํสนฺทนํ กโรติฯ

นนุ จ สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธรา ขีณาสวา อเนกสตา, อเนกสหสฺสา จ, กสฺมา เถโร เอเกนูนมกาสีติ โจทนํ อุทฺธริตฺวา วิเสสการณทสฺสเนน ตํ ปริหริตุํ **‘‘กิสฺส ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กิสฺสา**ติ กสฺมาฯ ปกฺขนฺตรโชตโก **ปน**-สโทฺทฯ **โอกาสกรณตฺถ**นฺติ โอกาสกรณนิมิตฺตํ โอกาสกรณเหตุฯ **อตฺถ**-สโทฺท หิ ‘‘ฉณตฺถญฺจ นครโต นิกฺขมิตฺวา มิสฺสกปพฺพตํ อภิรุหตู’’ติอาทีสุ วิย การณวจโน, ‘‘กิสฺส เหตู’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๓๘) วิย จ เหตุวเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ ตถา หิ วณฺณยนฺติ ‘‘ฉณตฺถนฺติ ฉณนิมิตฺตํ ฉณเหตูติ อโตฺถ’’ติฯ เอวญฺจ สติ ปุจฺฉาสภาคตาวิสฺสชฺชนาย โหติ, เอส นโย อีทิเสสุฯ

กสฺมา ปนสฺส โอกาสมกาสีติ อาห **‘‘เตนา’’**ติอาทิฯ **หิ**-สโทฺท การณเตฺถฯ **‘‘โส หายสฺมา’’**ติอาทินา ‘‘สหาปิ วินาปิ น สกฺกา’’ติ วุตฺตวจเน ปเจฺจกํ การณํ ทเสฺสติฯ เกจิ ปน ‘‘ตมตฺถํ วิวรตี’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ ‘‘ตสฺมา’’ติ การณวจนทสฺสนโตฯ ‘‘ตสฺมา’’ติอาทินา หิ การณทสฺสนฏฺฐาเน การณโชตโกเยว หิ-สโทฺทฯ สญฺญาณมตฺตโชตกา สาขาภโงฺคปมา หิ

นิปาตาติ, เอวมีทิเสสุฯ สิกฺขตีติ **เสโกฺข,** สิกฺขนํ วา **สิกฺขา,** สาเยว ตสฺส สีลนฺติ **เสโกฺขฯ** โส หิ อปริโยสิตสิกฺขตฺตา, ตทธิมุตฺตตฺตา จ เอกเนฺตน สิกฺขนสีโล, น อเสโกฺข วิย ปรินิฎฺฐิตสิโกฺข ตตฺถ ปฏิปฺปสฺสทฺธุสฺสาโห, นาปิ วิสฺสฏฺฐสิโกฺข ปจฺจชโน วิย ตตฺถ อนธิมุโตฺต, กิตวเสน วิย จ ตทฺธิตวเสนิธ ตปฺปกติยโตฺถ คยฺหติ ยถา ''การฺณิโก''ติฯ อถ วา อริยาย ชาติยา ตีสุปิ สิกฺขาสุ ชาโต, ตตฺถ วา ภโวติ **เสโกฺขฯ** อปิจ อิกฺขติ เอตายาติ **อิกฺขา,** มคฺคผลสมฺมาทิฏฺฐิ, สห อิกฺขายาติ **เสโกฺขฯ** อุปริมคฺคตฺตยกิจฺจสฺส อปริโยสิตตฺตา สห กรณีเยนาติ **สกรณีโยฯ** **อสฺสา**ติ อเนน, ''อปฺปจฺจกฺขํ นามา''ติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ **อสฺสา**ติ วา ''นตฺถี''ติ เอตฺถ กิริยา ปฏิคฺคหกวจนํฯ ปคุณปฺปวตฺติภาวโต **อปฺปจฺจกฺขํ** นาม นตฺถิฯ วินยฏฺฐกถายํ ปน ''อสมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถี''ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตํ, ตํ'' เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต''ติ วุตฺตมฺปิ ภควโต สนฺติเก ปฏิคฺคหิตเมว นามาติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตถา หิ สาวกภาสิตมฺปิ สุตฺตํ ''พุทฺธภาสิต''นฺติ วุจฺจตีติฯ

''ยถาหา''ติอาทินา อายสฺมตา อานเนฺทน วุตฺตคาถเมว สาธกภาเวน ทเสฺสติฯ อยญฺหิ คาถา โคปกโมคฺคลฺลาเนน นาม พฺราหฺมเณน ''พุทฺธสาสเน ตฺวํ พหุสฺสุโตติ ปากโฎ, กิตฺตกา ธมฺมา เต สตฺถารา ภาสิตา, ตยา จ ธาริตา''ติ ปุจฺฉิเตน ตสฺส ปฏิวจนํ เทเนฺตน อายสฺมตา อานเนฺทเนว โคปกโมคฺคลฺลานสุเตฺต, อตฺตโน คุณทสฺสนวเสน วา เถรคาถายมฺปิ ภาสิตาฯ ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – **พุทฺธโต** สตฺถุ สนฺติกา **ทฺวาสีติ** ธมฺมกฺขนฺธ**สหสฺสานิ** อหํ **คณฺหิํ** อธิคณฺหิํ, **เทฺว** ธมฺมกฺขนฺธ**สหสฺสานิ ภิกฺขุโต** ธมฺมเสนาปติอาทีนํ ภิกฺขูนํ สนฺติกา **คณฺหิํฯ** **เย** ธมฺมา **เม** ชิวฺหาเคฺค, หทเย วา **ปวตฺติโน** ปคุณา วาจุคฺคตา, เต ธมฺมา ตทุภยํ สมฺปิเณฺฑตฺวา **จตุราสีติ** ธมฺมกฺขนฺธ**สหสฺสานี**ติฯ เกจิ ปน ''เยเมติ เอตฺถ 'เย อิเม'ติ ปทเจฺฉทํ กตฺวา เย อิเม ธมฺมา พุทฺธสฺส, ภิกฺขูนญฺจ ปวตฺติโน ปวตฺติตา, เตสุ ธเมฺมสุ พุทฺธโต ทฺวาสีติ สหสฺสานิ อหํ คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต คณฺหิํ, เอวํ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี''ติ สมฺพนฺธํ วทนฺติ, อยญฺจ สมฺพโนฺธ ''เอตฺตกาเยว ธมฺมกฺขนฺธา''ติ สนฺนิฏฺฐานสฺส อวิญฺญายมานตฺตา เกจิวาโท นาม กโตฯ

''สหาปิ น สกฺกา''ติ วตฺตพฺพเหตุโต ''วินาปิ น สกฺกา''ติ วตฺตพฺพเหตุเยว พลวตโร สงฺคีติยา พหุการตฺตาฯ ตสฺมา ตตฺถ โจทนํ ทเสฺสตฺวา ปริหริตุํ **''ยทิ เอว''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยทิ เอว**นฺติ เอวํ วินา ยทิ น สกฺกา, ตถา สตีติ อโตฺถฯ **เสโกฺขปิ สมาโน**ติ เสกฺขปุคฺคโล สมาโนปิฯ มาน-สโทฺท เหตุถ ลกฺขเณฯ **พหุการตฺตา**ติ พหูปการตฺตาฯ อุปการวจโน หิ การ-สโทฺท ''อปฺปกมฺปิ กตํ การํ, ปุญฺญํ โหติ มหปฺผล''นฺติอาทีสุ วิยฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **อถ**-สโทฺท ปุจฺฉายํฯ ปเณฺห ''อถ ตฺวํ เกน วเณฺณนา''ติ หิ ปโยคมุทาหรนฺติฯ ''เอวํ สเนฺต''ติ ปน อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **ปรูปวาทวิวชฺชนโต**ติ ยถาวุตฺตการณํ อชานนฺตานํ ปเรสํ อาโรปิตอุปวาทโต วิวชฺชิตุกามตฺตาฯ ตํ วิวรติ **''เถโร หี''**ติอาทินาฯ **อติวิย วิสฺสโตฺถ**ติ อติเรกํ วิสฺสาสิโกฯ เกน วิญฺญายตีติ อาห **''ตถา หี''**ติอาทิฯ ทฬฺหีกรณํ วา เอตํ วจนํฯ ''วุตฺตญฺหิ, ตถา หิ อิเจฺจเต ทฬฺหีกรณเตฺถ''ติ หิ วทนฺติ สทฺทวิทูฯ **น**นฺติ อานนฺทเตฺถรํฯ ''โอวทตี''ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ อานนฺทเตฺถรสฺส เยภุเยฺยน นวกาย ปริสาย วิพฺภมเน มหากสฺสปเตฺถโร ''น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อาหฯ ตถา หิ ปรินิพฺพุเต ภควติ มหากสฺสปเตฺถโร ภควโต ปรินิพฺพาเนน สนฺนิปติตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ปญฺจสเต ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา ''ราชคเห อาวุโส วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมวินยํ สงฺคายิสฺสาม, ตุเมฺห ปุเร วสฺสูปนายิกาย อตฺตโน อตฺตโน ปลิโพธํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ราชคเห สนฺนิปตถา''ติ วตฺวา อตฺตนา ราชคหํ คโตฯ

อานนฺทตฺเถโรปิ ภควโต ปตฺตจีวรมาทาย มหาชนํ สญฺญาเปโนฺต สาวตฺถึ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขมฺม ราชคหํ คจฺฉโนฺต ทกฺขิณาคิริสฺมึ จาริกํ จริฯ ตสฺมึ สมเย อานนฺทตฺเถรสฺส ตึสมตฺตา สทฺธิวิหาริกา เยภุยฺเยน กุมารกา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกภิกฺขู เจว อนุปสมฺปนฺนา จ วิพฺภมึสุฯ กสฺมา ปเนเต ปพฺพชิตา, กสฺมา จ วิพฺภมึสูติ? เตสํ กิร มาตาปิตโร จิเนฺตสุํ ‘‘อานนฺทตฺเถโร สตฺถุ วิสฺสาสิโก อฏฺฐ วเร ยาจิตฺวา อุปฏฺฐหติ, อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ สตฺถารํ คเหตฺวา คนฺตุํ สโกฺกติ, อมฺหากํ ทารเก เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพเชยฺยาม, เอวํ โส สตฺถารํ คเหตฺวา อาคมิสฺสติ, ตสฺมึ อาคเต มยํ มหาสกฺการํ กาตุํ ลภิสฺสามา’’ติฯ อิมินา ตาว การเณน เนสํ ญาตกา เต ปพฺพาเชสุํ, สตฺถริ ปน ปรินิพฺพุเต เตสํ สา ปตฺถนา อุปจฺฉินฺนา, อถ เน เอกทิวเสเนว อุปฺปพฺพาเชสุํฯ อถ อานนฺทตฺเถรํ ทกฺขิณาคิริสฺมึ จาริกํ จริตฺวา ราชคหมาคตํ ทิสฺวา มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาหาติฯ วุตฺตเมฺหตํ **กสฺสปสํยุเตฺต** –

‘‘อถ กิญฺจรหิ ตฺวํ อาวุโส อานนฺท อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุเตฺตหิ สทฺธึ จาริกํ จรสิ, สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสิ, กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสิ, โอลุชฺชติ โข เต อาวุโส อานนฺท ปริสา, ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา, น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติฯ

อปิ เม ภเนฺต กสฺสป สิรสฺมึ ปลิตานิ ชาตานิ, อถ จ ปน มยํ อชฺชาปิ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส กุมารกวาทา น มุจฺจามาติฯ ตถา หิ ปน ตฺวํ อาวุโส อานนฺท อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุเตฺตหิ สทฺธึ จาริกํ จรสิ, สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสิ, กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสิ, โอลุชฺชติ โข เต อาวุโส อานนฺท ปริสา, ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา, น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ

ตตฺถ **สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสี**ติ สสฺสํ ฆาเตโนฺต วิย อาหิณฺฑสิฯ **กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสี**ติ กุลานิ อุปฆาเตโนฺต วิย อาหิณฺฑสิฯ **โอลุชฺชตี**ติ ปลุชฺชติ ภิชฺชติฯ **ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา**ติ อาวุโส อานนฺท เอเต ตุยฺหํ ปาเยน เยภุเยฺยน นวกา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกทหรา เจว สามเณรา จ ปลุชฺชนฺติฯ **น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี**ติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาตีติ เถรํ ตเชฺชโนฺต อาหฯ **กุมารกวาทา น มุจฺจามา**ติ กุมารกวาทโต น มุจฺจามฯ **ตถา หิ ปน ตฺวนฺ**ติ อิทมสฺส เอวํ วตฺตพฺพตาย การณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยสฺมา ตฺวํ อิเมหิ นเวหิ อินฺทฺริยสํวรวิรหิเตหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ สทฺธึ วิจรสิ, ตสฺมา กุมารเกหิ สทฺธึ วิจรโนฺต ‘‘กุมารโก’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหสีติฯ

น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท ปทปูรเณฯ วา-สโทฺท หิ อุปมานสมุจฺจยสํสยวิสฺสคฺควิกปฺปปทปูรณาทีสุ พหูสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๓) อุปมาเน ทิสฺสติ, สทิสภาเวติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๒๑๓) สมุจฺจเยฯ ‘‘เก วา อิเม กสฺส วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๖) สํสเยฯ ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑๘๑) ววสฺสเคฺคฯ ‘‘เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา’’ติอาทีสุปิ (ม. นิ. ๑.๑๗๐; สํ. นิ. ๒.๑๓) วิกเปฺปฯ ‘‘น วาหํ ปณฺณํ ภุญฺชามิ, น เหตํ มยฺห โภชน’’นฺติอาทีสุ ปทปูรเณฯ อิธาปิ ปทปูรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนว จ อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน วา-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ กโรเนฺตน วุตฺตํ ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติอาทีสุ ปทปูรเณ’’ติฯ **สํยุตฺตฏฺฐกถายมฺปิ** อิทเมว วุตฺตํ ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาสีติ เถรํ ตเชฺชโนฺต อาหา’’ติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๕๔)ฯ เอตฺถาปิ ‘‘วตา’’ติ วจนสิลิฏฺฐตาย วุตฺตํฯ **‘‘น**

วาย”นฺติ เอตสฺส วา ‘‘น เว อย’’นฺติ ปทเจฺฉทํ กตฺวา เว-สทฺทสฺสตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘วตา’’ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ เว-สทฺทสฺส เอกํสตฺถภาเว ตเทว ปาฬิํ ปโยคํ กตฺวา อุทาหรนฺติ เนรุตฺติกาฯ วชิรพุทฺธิเตฺถโร ปน เอวํ วทติ **“น วาย**นฺติ เอตฺถ จ **วา**ติ วิภาสา, อญฺญาสิปิ น อญฺญาสิปี’’ติ, (วชิร. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) ตํ ตสฺส มติมตฺตํ สํยุตฺตฏฺฐกถาย ตถา อวุตฺตตฺตาฯ อิทเมกํ ปรูปวาทสมฺภวการณํ ‘‘ตตฺถ เกจี’’ติอาทินา สมฺพชฺฌิตพฺพํฯ

อญฺญมฺปิ การณมาห **“สกฺยกุลปฺปสุโต จายสฺมา**”ติฯ สากิยกุเล ชาโต, สากิยกุลภาเวน วา ปากโฏ จ อายสฺมา อานโนฺทฯ ตตฺถ…เป…. อุปวเทยฺยุนฺติ สมฺพโนฺธฯ อญฺญมฺปิ การณํ วทติ **“ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุโตฺต**”ติฯ ***ภาตา***ติ เจตฺถ กนิฏฺฐภาตา จูฬปิตุปุตฺตภาเวน, น ปน วยสา สหชาตภาวโตฯ

> ‘‘สุโทฺธทโน โธโตทโน, สกฺกสุกฺกามิโตทนา;
> อมิตา ปาลิตา จาติ, อิเม ปญฺจ อิมา ทุเว’’ติฯ

วุเตฺตสุ หิ สพฺพกนิฏฺฐสฺส อมิโตทนสกฺกสฺส ปุโตฺต อายสฺมา อานโนฺทฯ วุตฺตญฺหิ **มโนรถปูรณิยํ** –

‘‘กปฺปสตสหสฺสํ ปน ทานํ ททมาโน อมฺหากํ โพธิสเตฺตน สทฺธิํ ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จุโต อมิโตทนสกฺกสฺส เคเห นิพฺพตฺติ, อถสฺส สเพฺพ ญาตเก อานนฺทิเต ปโมทิเต กโรนฺต ชาโตติ ‘อานโนฺท’เตฺวว นามมกํสู’’ติฯ

ตถาเยว วุตฺตํ **ปปญฺจสูทนิยมฺปิ** –

‘‘อเญฺญ ปน วทนฺติ – นายสฺมา อานโนฺท ภควตา สหชาโต, วยสา จ จูฬปิตุปุตฺตตาย จ ภควโต กนิฏฺฐภาตาเยวฯ ตถา หิ **มโนรถปูรณิยํ** เอกนิปาตวณฺณนายํ สหชาตคณเน โส น วุโต’’ติฯ

ยํ วุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ วิสฺสตฺถาทิภาเว สติฯ อติวิสฺสตฺถสกฺยกุลปฺปสุตตถาคตภาตุภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ ภาเวนภาวลกฺขเณ หิ กตฺถจิ เหตฺวโตฺถ สมฺปชฺชติฯ ตถา หิ อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน **เนตฺติฏฺฐกถายํ** ‘‘คุนฺนเญฺจ ตรมานาน’’นฺติ คาถาวณฺณนายํ วุตฺตํ –

“สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺตีติ สพฺพา ตา คาวิโย กุฏิลเมว คจฺฉนฺติ, กสฺมา? เนเตฺต ชิมฺหคเต สติ เนเตฺต กุฏิลํ คเต สติ, เนตฺตสฺส กุฏิลํ คตตฺตาติ อโตฺถ’’ติฯ

อุทานฏฺฐกถายมฺปิ ‘‘อิติ อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตี’’ติ สุตฺตปทวณฺณนายํ ‘‘เหตุอตฺถตา ภุมฺมวจนสฺส การณสฺส ภาเวน ตทวินาภาวี ผลสฺส ภาโว ลกฺขียตีติ เวทิตพฺพา’’ติ (อุทา. อฏฺฐ. ๑.๑)ฯ **ตตฺถา**ติ วา นิมิตฺตภูเต วิสฺสตฺถาทิมฺหีติ อโตฺถ, ตสฺมิํ อุจฺจินเนติปิ วทนฺติฯ **ฉนฺทาคมนํ วิยา**ติ เอตฺถ ฉนฺทา อาคมนํ วิยาติ ปทเจฺฉโทฯ **ฉนฺทา**ติ จ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนํ, ฉเนฺทน อาคมนํ ปวตฺตนํ วิยาติ อโตฺถ, ฉเนฺทน อกตฺตพฺพกรณมิวาติ วุตฺตํ โหติ, ฉนฺทํ วา อาคจฺฉติ สมฺปโยควเสนาติ **ฉนฺทาคมนํ,** ตถา ปวโตฺต อปายคมนีโย อกุสลจิตฺตุปฺปาโทฯ อถ วา อนนุรูปํ คมนํ อคมนํฯ ฉเนฺทน อคมนํ **ฉนฺทาคมนํ,** ฉเนฺทน สิเนเหน อนนุรูปํ คมนํ ปวตฺตนํ วิย อกตฺตพฺพกรณํ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ อเสกฺขภูตา ปฏิสมฺภิทา, ตํปตฺตาติ ตถา, อเสกฺขา จ เต ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา จาติ วา ตถา, ตาทิเสฯ **เสกฺขปฏิสมฺภิทาปฺปตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ เอส

นโยฯ **ปริวเชฺชโนฺต**ติ เหตฺวเตฺถ อนฺตสโทฺท, ปริวชฺชนเหตูติ อโตฺถฯ **อนุมติยา**ติ อนุ ญฺญาย, ยาจนายาติ วุตฺตํ โหติฯ

“กิญฺจาปิ เสโกฺข”ติ อิทํ อเสกฺขานํเยว อุจฺจินิตตฺตา วุตฺตํ, น เสกฺขานํ อคติคมนสมฺภ เวนฯ ปฐมมเคฺคเนว หิ จตฺตาริ อคติคมนานิ ปหียนฺติ, ตสฺมา กิญฺจาปิ เสโกฺข, ตถาปิ เถโร อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อุจฺจินตูติ สมฺพโนฺธฯ น ปน กิญฺจาปิ เสโกฺข, ตถาปิ อภโพฺพ อคติํ คนฺ ตุนฺติฯ **“อภโพฺพ”**ติอาทินา ปน ธมฺมสงฺคีติยา ตสฺส อรหภาวํ ทเสฺสโนฺต วิชฺชมานคุเณ กเถ ติ, เตน สงฺคีติยา ธมฺมวินยวินิจฺฉเย สมฺปเตฺต ฉนฺทาทิวเสน อญฺญถา อกเถตฺวา ยถาภูตเมว กเถสฺสตีติ ทเสฺสติฯ น คนฺตพฺพา, อนนุรูปา วา คตีติ **อคติ,** ตํฯ **ปริยโตฺต**ติ อธิคโต อุคฺคหิ โตฯ

“เอว”นฺติอาทินา สนฺนิฎฺฐานคณนํ ทเสฺสติฯ **อุจฺจินิเตนา**ติ อุจฺจินิตฺวา คหิเตนฯ อปิจ **เอวํ…เป…. อุจฺจินี**ติ นิคมนํ, **“เตนายสฺมตา”**ติอาทิ ปน สนฺนิฎฺฐานคณนทสฺสนนฺติปิ วทนฺ ติฯ

เอวํ สงฺคายกวิจินนปฺปการํ ทเสฺสตฺวา อญฺญมฺปิ สงฺคายนตฺถํ เทสวิจินนาทิปฺปการํ ท เสฺสโนฺต **“อถ โข”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอตทโหสี**ติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ นฺ-สเทฺทน หิ ปริ วิตกฺกนํ ทเสฺสติฯ **ราชคหนฺ**ติ “ราชคหสามนฺตํ คเหตฺวา วุตฺต”นฺติ **คณฺฐิปเทสุ** วทนฺติฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ **โคจโร,** คุนฺนํ จรณฎฺฐานํ, โส วิยาติ **โคจโร,** ภิกฺขูนํ จรณฎฺฐานํ, มห โนฺต โส อสฺส, เอตฺถาติ วา **มหาโคจรํฯ** อฎฺฐารสนฺนํ มหาวิหารานมฺปิ อตฺถิตาย **ปหูตเสนา สนํฯ**

ถาวรกมฺมนฺติ จิรฎฺฐายิกมฺมํฯ **วิสภาคปุคฺคโล** สุภทฺทสทิโสฯ **อุโกฺกเฎยฺยา**ติ นิวา เรยฺยฯ **อิติ**-สโทฺท อิทมเตฺถ, อิมินา มนสิกาเรน เหตุภูเตน เอตทโหสีติ อโตฺถฯ ครุภาว ชนนตฺถํ ญตฺติทุติเยน กเมฺมน สงฺฆํ สาเวสิ, น อปโลกนญตฺติกมฺมมเตฺตนาติ อธิปฺปาโยฯ

กทา ปนายํ กตาติ อาห **“อยํ ปนา”**ติอาทิฯ เอวํ กตภาโว จ อิมาย คณนาย วิญฺญายตี ติ ทเสฺสติ **“ภควา หี”**ติอาทินาฯ **อถา**ติ อนนฺตรเตฺถ นิปาโต, ปรินิพฺพานนฺตรเมวาติ อโตฺถฯ **สตฺตาหนฺ**ติ หิ ปรินิพฺพานทิวสมฺปิ สงฺคณฺหิตฺวา วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ ภควโต, “สรีร”นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ สํเวควตฺถุํ กิเตฺตตฺวา กิเตฺตตฺวา อนิจฺจตาปฎิสญฺญุตฺตานิ คีตานิ คายิตฺวา ปูชาว เสน กีฬนฺโต สุนฺทรํ กีฬนทิวสา **สาธุกีฬนทิวสา นาม,** สปรหิตสาธนเฎฺฐน วา สาธูติ วุตฺ ตานํ สปฺปุริสานํ สํเวควตฺถุํ กิเตฺตตฺวา กิเตฺตตฺวา กีฬนทิวสาติปิ ยุชฺชติฯ อิมสฺมิญฺจ ปุริมสตฺ ตาเห เอกเทเสเนว สาธุกีฬนมกํสุฯ วิเสสโต ปน ธาตุปูชาทิวเสสุเยวฯ ตถา หิ วุตฺตํ **มหาปริ นิพฺพานสุตฺตฎฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฎฺฐ. ๒.๒๓๕) –

“อิโต ปุริเมสุ หิ ทฺวีสุ สตฺตาเหสุ เต ภิกฺขู สงฺฆสฺส ฐานนิสชฺชโอกาสํ กโรนฺตา ขาทนียํ โภชนียํ สํวิทหนฺตา สาธุกีฬิกาย โอกาสํ น ลภิํสุ, ตโต เนสํ อโหสิ ‘อิมํ สตฺตาหํ สาธุกีฬิตํ กีฬิสฺสาม, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ อมฺหากํ ปมตฺตภาวํ ญตฺวา โกจิเทว อาคนฺตฺวา ธาตุโย คเณฺหยฺย, ตสฺมา อารกฺขํ ฐเปตฺวา กีฬิสฺสามา’ติ, เตน เต เอวมกํสู”ติฯ

ตถาปิ เต ธาตุปูชายปิ กตตฺตา ธาตุปูชาทิวสา นามฯ อิเมเยว วิเสเสน ภควติ กตฺตพฺพสฺส อญฺญสฺส อภาวโต เอกเทเสน กตมฺปิ สาธุกีฬนํ อุปาทาย “สาธุกีฬนทิวสา”ติ ปากฎา ชาตา ติ อาห **“เอวํ สตฺตาหํ สาธุกีฬนทิวสา นาม อเหสุ”**นฺติฯ

จิตกายาติ วีสสตรตนุจฺจาย จนฺทนทารุจิตกาย, ปธานกิจฺจวเสเนว จ สตฺตาหํ จิตกายํ อคฺคินา ฌายีติ วุตฺตํฯ น หิ อจฺจนฺตสํโยควเสน นิรนฺตรํ สตฺตาหเมว อคฺคินา ฌายิ ตตฺถ ปจฺฉิมทิวเสเยว ฌายิตตฺตา, ตสฺมา สตฺตาหสฺมินฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุริมปจฺฉิมานญฺหิ ทฺวินฺนํ สตฺตาหานมนฺตเร สตฺตาเห ยตฺถ กตฺถจิปิ ทิวเส ฌายมาเน สติ ''สตฺตาเห ฌายี''ติ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ ยถาห –

''เตน โข ปน สมเยน จตฺตาโร มลฺลปาโมกฺขา สีสํ นฺหาตา อหตานิ วตฺถานิ นิวตฺถา 'มยํ ภควโต จิตกํ อาฬิเมฺปสฺสามา'ติ น สโกฺกนฺติ อาฬิเมฺปตุ''นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๓๓)ฯ

สตฺติปญฺชรํ กตฺวาติ สตฺติขคฺคาทิหเตฺถหิ ปุริเสหิ มลฺลราชูนํ ภควโต ธาตุอารกฺขกรณํ อุปลกฺขณวเสนาหฯ สตฺติหตฺถา ปุริสา หิ สตฺติโย ยถา ''กุนฺตา ปจรนฺตี''ติ, ตาหิ สมนฺตโต รกฺขาปนวเสน ปญฺชรปฏิภาคตฺตา สตฺติปญฺชรํฯ **สนฺธาคารํ** นาม ราชูนํ เอกา มหาสาลาฯ อุโยฺยคกาลาทีสุ หิ ราชาโน ตตฺถ ฐตฺวา ''เอตฺตกา ปุรโต คจฺฉนฺตุ, เอตฺตกา ปจฺฉโต, เอตฺตกา อุโภหิ ปเสฺสหิ, เอตฺตกา หตฺถีสุ อภิรุหนฺตุ, เอตฺตกา อเสฺสสุ, เอตฺตกา รเถสู''ติ เอวํ สนฺธึ กโรนฺติ มริยาทํ พนฺธนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ **''สนฺธาคาร''**นฺติ วุจฺจติฯ อปิจ อุโยฺยคฎฺฐานโต อาคนฺตฺวาปิ ยาว เคเหสุ อลฺลโคมยปริภณฺฑาทีนิ กโรนฺติ, ตาว เทฺว ตีณิ ทิวสานิ ราชาโน ตตฺถ สนฺถมฺภนฺติ วิสฺสมนฺติ ปริสฺสยํ วิโนเทนฺตีติปิ **สนฺธาคารํ,** ราชูนํ วา สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ **สนฺธาคารํ** ห-การสฺส ธ-การํ, อนุสราคมญฺจ กตฺวา, ยสฺมา วา ราชาโน ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา ''อิมสฺมึ กาเล กสิตุํ วฎฺฎติ, อิมสฺมึ กาเล วปิตุ''นฺติ เอวมาทินา นเยน ฆราวาสกิจฺจานิ สมฺมนฺตยนฺติ, ตสฺมา ฉินฺนวิจฺฉินฺนํ ฆราวาสํ ตตฺถ สนฺธาเรนฺตีติปิ **สนฺธาคารํฯ** วิสาขปุณฺณมิโต ปฎฺฐาย ยาว วิสาขมาสสฺส อมาวาสี, ตาว โสฬส ทิวสา สีหฬโวหารวเสน คหิตตฺตา, เชฎฺฐมูลมาสสฺส สุกฺกปเกฺข จ ปญฺจ ทิวสาติ อาห **''อิติ เอกวีสติ ทิวสา คตา''**ติฯ ตตฺถ จริมทิวเสเยว ธาตุโย ภาชยึสุ, ตสฺมึเยว จ ทิวเส อยํ กมฺมวาจา กตาฯ เตน วุตฺตํ **''เชฎฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมิย''**นฺติอาทิฯ ตตฺถ เชฎฺฐนกฺขตฺตํ วา มูลนกฺขตฺตํ วา ตสฺส มาสสฺส ปุณฺณมิยํ จเนฺทน ยุตฺตํ, ตสฺมา โส มาโส ''เชฎฺฐมูลมาโส''ติ วุจฺจติฯ **อนาจาร**นฺติ เหฎฺฐา วุตฺตํ อนาจารํฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา **วินยฎฺฐกถายํ,** (ปารา. อฎฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **มงฺคลสุตฺตฎฺฐกถาย**ญฺจ (ขุ. ปา. อฎฺฐ. มงฺคลสุตฺตวณฺณนา) ''สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ, สตฺตสุ จ ธาตุปูชาทิวเสสุ วีติวเตฺตสู''ติ วุตฺตนฺติ? สตฺตสุ ธาตุปูชาทิวเสสุ คหิเตสุ ตทวินาภาวโต มเชฺฌ จิตกาย ฌายนสตฺตาหมฺปิ คหิตเมวาติ กตฺวา วิสุํ น วุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ''อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต, ทิยฑฺฒมาโส เสโส''ติ จ วุตฺตนฺติ? นายํ โทโสฯ อปฺปกญฺหิ อูนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหติ, ตสฺมา อปฺปเกน อธิโกปิ สมุทาโย อนธิโก วิย โหตีติ กตฺวา อฑฺฒมาสโต อธิเกปิ ปญฺจทิวเส ''อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต''ติ วุตฺตํ ทฺวาสีติขนฺธกวตฺตานํ กตฺถจิ ''อสีติ ขนฺธกวตฺตานี''ติ วจนํ วิย, ตถา อปฺปเกน อูโนปิ สมุทาโย อนูโน วิย โหตีติ กตฺวา ทิยฑฺฒมาสโต อูเนปิ ปญฺจทิวเส ''ทิยฑฺฒมาโส เสโส''ติ วุตฺตํ **สติปฎฺฐานวิภงฺคฎฺฐกถายํ** (วิภ. ๓๕๖) ฉมาสโต อูเนปิ อฑฺฒมาเส ''ฉมาสํ สชฺฌาโย กาตโพฺพ''ติ วจนํ วิย, อญฺญถา อฎฺฐกถานํ อญฺญมญฺญวิโรโธ สิยาฯ อปิจ ทีฆภาณกานํ มเตน ติณฺณํ สตฺตาหานํ วเสน ''เอกวีสติ ทิวสา คตา''ติ อิธ วุตฺตํฯ วินยสุตฺตนิปาตขุทฺทกปาฐฎฺฐกถาสุ ปน ขุทฺทกภาณกานํ มเตน เอกเมว ฌายนทิวสํ กตฺวา ตทวเสสานํ ทฺวินฺนํ สตฺตาหานํ วเสน ''อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต, ทิยฑฺฒมาโส เสโส''ติ จ วุตฺตํฯ ปฐมพุทฺธวจนาทีสุ วิย ตํ ตํ ภาณกานํ มเตน อฎฺฐกถาสุปิ วจนเภโท โหตีติ คเหตพฺพํฯ เอวเมฺปตฺถ วทนฺติ – ปรินิพฺพานทิวสโต ปฎฺฐาย อาทิมฺหิ จตฺตาโร สาธุกีฬนทิวสาเยว, ตโต ปรํ ตโย สาธุกีฬนทิวสา เจว จิตกฌายนทิวสา

จ, ตโต ปรํ เอโก จิตกฌายนทิวโสเยว, ตโต ปรํ ตโย จิตกฌายนทิวสา เจว ธาตุปูชาทิวสา จ, ตโต ปรํ จตฺตาโร ธาตุปูชาทิวสาเยว, อิติ ตํ ตํ กิจฺจานุรูปคณนวเสน ตีณิ สตฺตาหานิ ปริปูเรนฺติ, อคหิตคฺคหเณน ปน อฑฺฒมาโสว โหติฯ ‘‘เอกวีสติ ทิวสา คตา’’ติ อิธ วุตฺตวจนญฺจ ตํ ตํ กิจฺจานุรูปคณเนเนวฯ เอวญฺหิ จตูสุปิ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตวจนํ สเมตีติ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ **วชิรพุทฺธิเตฺถเรน** ปน วุตฺตํ ‘‘อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺตติ เอตฺถ เอโก ทิวโส นโฏฺฐ, โส ปาฏิปททิวโส, โกลาหลทิวโส นาม โส, ตสฺมา อิธ น คหิโต’’ติ, (วชิร. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) ตํ น สุนฺทรํ **ปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาฬิยํ** (ที. นิ. ๒.๒๒๗) ปาฏิปททิวสโตเยว ปฎฺฐาย สตฺตาหสฺส วุตฺตตฺตา, อฏฺฐกถายญฺจ ปรินิพฺพานทิวเสน สทฺธิํ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คณิตตฺตาฯ ตถา หิ ปรินิพฺพานทิวเสน สทฺธิํ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คณเนเนว เชฎฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมี เอกวีสติโม ทิวโส โหติฯ

จตฺตาลีส ทิวสาติ เชฎฺฐมูลสุกฺกปกฺขฉฎฺฐทิวสโต ยาว อาสฬฺหี ปุณฺณมี, ตาว คเณตฺวา วุตฺตํฯ **เอตฺถนฺตเร**ติ จตฺตาลีสทิวสพฺภนฺตเรฯ โรโค เอว **โรคปลิโพโธฯ** อาจริยุปชฺฌาเยสุ กตฺตพฺพกิจฺจเมว **อาจริยุปชฺฌายปลิโพโธ** , ตถา **มาตาปิตุปลิโพโธฯ** ยถาธิเปฺปตํ อตฺถํ, กมฺมํ วา ปริพุนฺธติ อุปโรเธติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ **ปลิโพโธ** ร-การสฺส ล-การํ กตฺวาฯ **ตํ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา ตํ กรณียํ กโรตู**ติ สงฺคาหเกน ฉินฺทิตพฺพํ ตํ สพฺพํ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคายนสงฺขาตํ ตเทว กรณียํ กโรตุฯ

อเญฺญปิ มหาเถราติ อนุรุทฺธเตฺถราทโยฯ **โสกสลฺลสมปฺปิต**นฺติ โสกสงฺขาเตน สเลฺลน อนฺโตวิฏฺฐํ ปฏิวิทฺธํฯ อสมุจฺฉินฺนอวิชฺชาตณฺหานุสยตฺตา อวิชฺชาตณฺหาภิสงฺขาเตน กมฺมุนา ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาเสสุ ขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ อตฺตภาวํ ชเนติ อภินิพฺพเตฺตตีติ **ชโนฯ** กิเลเส ชเนติ, อชนิ, ชนิสฺสตีติ วา **ชโน,** มหโนฺต ชโน ตถา, ตํฯ **อาคตาคต**นฺติ อาคตมาคตํ ยถา ‘‘เอเกโก’’ติฯ เอตฺถ สิยา – ‘‘เถโร อตฺตโน ปญฺจสตาย ปริสาย ปริวุโตฺต ราชคหํ คโต, อเญฺญปิ มหาเถรา อตฺตโน อตฺตโน ปริวาเร คเหตฺวา โสกสลฺลสมปฺปิตํ มหาชนํ อสฺสาเสตุกามา ตํ ตํ ทิสํ ปกฺกนฺตา’’ติ อิธ วุตฺตวจนํ สมนฺตปาสาทิกาย ‘‘มหากสฺสปเตฺถโร ‘ราชคหํ อาวุโส คจฺฉามา’ติ อุปฑฺฒํ ภิกฺขุสงฺฆํ คเหตฺวา เอกํ มคฺคํ คโต, อนุรุทฺธเตฺถโรปิ อุปฑฺฒํ คเหตฺวา เอกํ มคฺคํ คโต’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตวจนญฺจ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธํ โหติฯ อิธ หิ มหากสฺสปเตฺถราทโย อตฺตโน อตฺตโน ปริวารภิกฺขูหิเยว สทฺธิํ ตํ ตํ ทิสํ คตาติ อโตฺถ อาปชฺชติ, ตตฺถ ปน มหากสฺสปเตฺถรอนุรุทฺธเตฺถราเยว ปเจฺจกมุปฑฺฒสเงฺฆน สทฺธิํ เอเกกํ มคฺคํ คตาติ? วุจฺจเต – ตทุภยมฺปิ หิ วจนํ น วิรุชฺฌติ อตฺถโต สํสนฺทนตฺตาฯ อิธ หิ นิรวเสเสน เถรานํ ปเจฺจกคมนวจนเมว ตตฺถ นยวเสน ทเสฺสติ, อิธ อตฺตโน อตฺตโน ปริสาย คมนวจนญฺจ ตตฺถ อุปฑฺฒสเงฺฆน สทฺธิํ คมนวจเนนฯ **อุปฑฺฒสโงฺฆ**ติ หิ สกสกปริสาภูโต ภิกฺขุคโณ คยฺหติ อุปฑฺฒสทฺทสฺส อสเมปิ ภาเค ปวตฺตตฺตาฯ ยทิ หิ สนฺนิปติเต สเงฺฆ อุปฑฺฒสเงฺฆน สทฺธินฺติ อตฺถํ คเณฺหยฺย, ตทา สงฺฆสฺส คณนปถมตีตตฺตา น ยุชฺชเตว , ยทิ จ สงฺคายนตฺถํ อุจฺจินิตานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ มเชฺฌ อุปฑฺฒสเงฺฆน สทฺธินฺติ อตฺถํ คเณฺหยฺย, เอวมฺปิ เตสํ คณปาโมกฺขานํเยว อุจฺจินิตตฺตา น ยุชฺชเตวฯ ปเจฺจกคณิโน เหเตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘สตฺตสตสหสฺสานิ, เตสุ ปาโมกฺขภิกฺขโว’’ติ , อิติ อตฺถโต สํสนฺทนตฺตา ตเทตํ อุภยมฺปิ วจนํ อญฺญมญฺญํ น วิรุชฺฌตีติฯ ตํตํภาณกานํ มเตเนวํ วุตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ

‘‘อปรินิพฺพุตสฺส ภควโต’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ เอตฺถ จตุมหาราชทตฺติยเสลมยปตฺตํ, สุคตจีวรญฺจ คณฺหิตฺวาติ อโตฺถฯ โสเยว หิ ปโตฺต ภควตา สทา ปริภุโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ **สมจิตฺตปฏิปทาสุตฺตฎฺฐกถายํ** ‘‘วสฺสํวุตฺถานุสาเรน อติเรกวีสติวสฺสกา

เลปิ ตเสฺสว ปริภุตฺตภาวํ ทีเปตุกาเมน ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา สุนิวตฺถนิวาสโน สุคต จีวรํ ปารุปิตฺวา เสลมยปตฺตมาทาย ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสิตฺวา ปิณฺฑาย จรโนฺต''ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗) คนฺธมาลาทโย เนสํ หเตฺถติ **คนฺธมาลาทิหตฺถาฯ**

ตตฺราติ ติสฺสํ สาวตฺถิยํฯ **สุทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตายา**ติ ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา''ติอาทินา (ธ. ป. ๒๗๗) อนิจฺจสภาวปฏิสญฺญุตฺตายฯ ธเมฺมน ยุตฺตา, ธมฺมสฺส วา ปติรูปาติ **ธมฺมี,** ตาทิสายฯ **สญฺญาเปตฺวา**ติ สุฏฺฐุ ชานาเปตฺวา, สมสฺสาเสตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **วสิตคนฺธกุฏิ**นฺติ นิจฺจสาเปกฺขตฺตา สมาโสฯ ปริโภคเจติยภาวโต **''คนฺธกุฏิํ วนฺทิตฺวา''**ติ วุตฺตํฯ ''วนฺทิตฺวา''ติ จ ''วิวริตฺวา''ติ เอตฺถ ปุพฺพกาลกิริยาฯ ตถา หิ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน วุตฺตํ ''คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวริตฺวาติ ปริโภคเจติยภาวโต คนฺธกุฏิํ วนฺทิตฺวา คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวรีติ เวทิตพฺพ''นฺติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) มิลาตา มาลา, สาเยว กจวรํ, มิลาตํ วา มาลาสงฺขาตํ กจวรํ ตถาฯ **อติหริตฺวา**ติ ปฐมํ ฐปิตฏฺฐานมภิมุขํ หริตฺวาฯ **ยถาฐาเน ฐเปตฺวา**ติ ปฐมํ ฐปิตฏฺฐานํ อนติกฺกมิตฺวา ยถาฐิตฏฺฐาเนเยว ฐเปตฺวาฯ **ภควโต ฐิตกาเล กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสี**ติ เสนาสเน กตฺตพฺพวตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กุรุมาโน จา**ติ ตํ สพฺพํ วตฺตํ กโรโนฺต จฯ ลกฺขเณ หิ อยํ มาน-สโทฺทฯ นฺหานโกฏฺฐกสฺส สมฺมชฺชนญฺจ ตสฺมิํ อุทกสฺส อุปฏฺฐาปนญฺจ, ตานิ อาทีนิ เยสํ ธมฺมเทสนาโอวาทาทีนนฺติ ตถา, เตสํ กาเลสูติ อโตฺถฯ สีหสฺส มิคราชสฺส เสยฺยา **สีหเสยฺยา,** ตทฺธิตวเสน, สทิสโวหาเรน วา ภควโต เสยฺยาปิ ''สีหเสยฺยา''ติ วุจฺจติฯ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา วา, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''อถ โข ภควา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปสิ ปาเท ปาทํ อจฺจาธาย สโต สมฺปชาโน''ติ, (ที. นิ. ๒.๑๙๘) ตํฯ กปฺปนกาโล กรณกาโล นนูติ โยเชตพฺพํฯ

''ยถา ต''นฺติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย อาวิ กโรติฯ ตตฺถ ยถา อโญฺญปิ ภควโต…เป.… ปติฏฺฐิตเปโม เจว อขีณาสโว จ อเนเกสุ…เป.… อุปการสญฺชนิตจิตฺตมทฺทโว จ อกาสิ, เอวํ อายสฺมาปิ อานโนฺท ภควโต คุณ…เป.… มทฺทโว จ หุตฺวา อกาสีติ โยชนาฯ นฺติ นิปาตมตฺตํฯ อปิจ เอเตน ตถากรณเหตุํ ทเสฺสติ, ยถา อเญฺญปิ ยถาวุตฺตสภาวา อกํสุ, ตถา อายสฺมาปิ อานโนฺท ภควโต…เป.… ปติฏฺฐิตเปมตฺตา เจว อขีณาสวตฺตา จ อเนเกสุ…เป.… อุปการสญฺชนิตจิตฺตมทฺทวตฺตา จาติ เหตุอตฺถสฺส ลพฺภมานตฺตาฯ เหตุคพฺภานิ หิ เอตานิ ปทานิ ตทตฺถเสฺสว ตถากรณเหตุภาวโตฯ ธนปาลทมน (จูฬว. ๓๔๒), สุวณฺณกกฺกฏ (ชา. ๑.๕.๙๔), จูฬหํส (ชา. ๑.๑๕.๑๓๓) -มหาหํสชาตกาทีหิ (ชา. ๒.๒๑.๘๙) เจตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ คุณานํ คโณ, โสเยว อมตนิปฺผาทกรสสทิสตาย **อมตรโสฯ** ตํ ชานนปกติตายาติ ปติฏฺฐิตปเท เหตุฯ **อุปการ…เป.… มทฺทโว**ติ อุปการปุพฺพภาเวน สมฺมาชนิตจิตฺตมุทุโกฯ เอวมฺปิ โส อิมินา การเณน อธิวาเสสีติ ทเสฺสโนฺต **''ตเมน''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตเมน**นฺติ ตํ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํฯ เอต-สโทฺท หิ ปทาลงฺการมตฺตํฯ อยญฺหิ สทฺทปกติ, ยทิทํ ทฺวีสุ สพฺพนาเมสุ ปุพฺพปทเสฺสว อตฺถปทตาฯ **สํเวเชสี**ติ ''นนุ ภควตา ปฏิกเจฺจว อกฺขาตํ 'สเพฺพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว'ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๑๘๓; สํ. นิ. ๕.๓๗๙; อ. นิ. ๑๐.๔๘) สํเวคํ ชเนสี''ติ (ที. นิ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ, เอวํ สติ ''ภเนฺต…เป.… อสฺสาเสสฺสถาติ ปฐมํ วตฺวา''ติ สห ปาฐเสเสน โยชนา อสฺสฯ ยถารุตโต ปน อาทฺยเตฺถน อิติ-สเทฺทน ''เอวมาทินา สํเวเชสี''ติ โยชนาปิ ยุชฺชเตวฯ เยน เกนจิ หิ วจเนน สํเวคํ ชเนสิ, ตํ สพฺพมฺปิ สํเวชนสฺส กรณํ สมฺภวตีติฯ **สนฺถมฺภิตฺวา**ติ ปริเทวนาทิวิรเหน อตฺตานํ ปฏิพเนฺธตฺวา ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **อุสฺสนฺนธาตุก**นฺติ อุปจิตปิตฺตเสมฺหาทิโทสํฯ ปิตฺตเสมฺหวาตวเสน หิ ติโสฺส ธาตุโย อิธ เภสชฺชกรณโยคฺยตาย อธิเปฺปตา, ยา

‘‘โทสา, มลา’’ติ จ โลเก วุจฺจนฺติ, ปถวี อาโป เตโช วาโย อากาโสติ จ เภเทน ปเจฺจกํ ปญฺจ วิธาฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘วายุปิตฺตกผา โทสา, ธาตโว จ มลา ตถา;
ตตฺถาปิ ปญฺจธาขฺยาตา, ปเจฺจกํ เทหธารณาฯ

สรีรทูสนา โทสา, มลีนกรณา มลา;
ธารณา ธาตโว เต ตุ, อิตฺถมนฺวตฺถสญฺญกา’’ติฯ

สมสฺสาเสตุนฺติ สนฺตเปฺปตุํฯ เทวตาย สํเวชิตทิวสโต, เชตวนวิหารํ ปวิฏฺฐทิวสโต วา **ทุติยทิวเส**ฯ วิริจฺจติ เอเตนาติ **วิเรจนํ,** โอสธปริภาวิตํ ขีรเมว วิเรจนํ ตถาฯ **ยํ สนฺธายา**ติ ยํ เภสชฺชปานํ สนฺธายฯ องฺคปจฺจงฺเคน โสภตีติ **สุโภ,** มนุโน อปจฺจํ **มานโว,** น-การสฺส ปน ณ-กาเร กเต มาณโวฯ **มนู**ติ หิ ปฐมกปฺปิกกาเล มนุสฺสานํ มาตาปิตุฏฺฐาเน ฐิโต ปุริโส, โย สาสเน ‘‘มหาสมฺมตราชา’’ติ วุโตฺตฯ โส หิ สกลโลกสฺส หิตํ มนติ ชานาตีติ มนูติ วุจฺจติฯ เอวเมฺปตฺถ วทนฺติ ‘‘ทนฺตช น-การสหิโต มานวสโทฺท สพฺพสตฺตสาธารณวจโน, มุทฺธช ณ-การสหิโต ปน มาณวสโทฺท กุจฺฉิตมูฬฺหาปจฺจวจโน’’ติฯ **จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตฏฺฐกถาย**มฺปิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๒๘๙) หิ มุทฺธช ณ-การสหิตเสฺสว มาณวสทฺทสฺส อโตฺถ วณฺณิโตฯ ตฏฺฐีกายมฺปิ ‘‘ยํ อปจฺจํ กุจฺฉิตํ มูฬฺหํ วา, ตตฺถ โลเก มาณวโวหาโร, เยภุเยฺยน จ สตฺตา ทหรกาเล มูฬฺห ธาตุกา โหนฺตีติ ตเสฺสวโตฺถ ปกาสิโต’’ติ วทนฺติ อาจริยาฯ อญฺญตฺถ จ วีสติวสฺสพฺภนฺตโร ยุวา มาณโว, อิธ ปน ตโพฺพหาเรน มหลฺลโกปิฯ วุตฺตญฺหิ **จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนายํ** ‘‘มาณโวติ ปน ตํ ตรุณกาเล โวหรึสุ, โส มหลฺลกกาเลปิ เตเนว โวหาเรน โวหรียตี’’ติ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๒๘๙) สุภนามเกน ลทฺธมาณวโวหาเรนาติ อโตฺถฯ โส ปน ‘‘สตฺถา ปรินิพฺพุโต, อานนฺทเตฺถโร กิรสฺส ปตฺตจีวรมาทาย อาคโต, มหาชโน ตํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมตี’’ติ สุตฺวา ‘‘วิหารํ โข ปน คนฺตฺวา มหาชนมเชฺฌ น สกฺกา สุเขน ปฏิสนฺถารํ วา กาตุํ, ธมฺมกถํ วา โสตุํ, เคหมาคตํเยว นํ ทิสฺวา สุเขน ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามิ , เอกา จ เม กงฺขา อตฺถิ, ตมฺปิ นํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอกํ มาณวกํ เปเสสิ, ตํ สนฺธายาห **‘‘ปหิตํ มาณวก’’**นฺติ ขุทฺทเก เจตฺถ กปจฺจโยฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘อกาโล’’ติอาทิกํ วจนํ อานนฺทเตฺถโร อโวจฯ

อกาโลติ อชฺช คนฺตุํ อยุตฺตกาโลฯ กสฺมาติ เจ **‘‘อตฺถิ เม’’**ติอาทิมาหฯ **เภสชฺชมตฺตา**ติ อปฺปกํ เภสชฺชํฯ อปฺปโตฺถ เหตฺถ มตฺตาสโทฺท ‘‘มตฺตา สุขปริจฺจาคา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิยฯ **ปีตา**ติ ปิวิตาฯ **เสฺวปี**ติ เอตฺถ **‘‘อปิ**-สโทฺท อเปโกฺข มนฺตา นุญฺญายา’’ติ (วชิร. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **วชิรพุทฺธิเตฺถเรน** วุตฺตํฯ อยํ ปน ตสฺสาธิปฺปาโย – ‘‘อเปฺปว นามา’’ติ สํสยมเตฺต วุเตฺต อนุญฺญาตภาโว น สิโทฺธ, ตสฺมา ตํ สาธนตฺถํ ‘‘อปี’’ติ วุตฺตํ, เตน อิมมตฺถํ ทีเปติ ‘‘อเปฺปว นาม เสฺว มยํ อุปสงฺกเมยฺยาม, อุปสงฺกมิตุํ ปฏิพลา สมานา อุปสงฺกมิสฺสาม จา’’ติฯ

ทุติยทิวเสติ ขีรวิเรจนปีตทิวสโต ทุติยทิวเสฯ **เจตกเตฺถเรนา**ติ เจติยรเฏฺฐ ชาตตฺตา **เจตโก**ติ เอวํ ลทฺธนาเมน เถเรนฯ **ปจฺฉาสมเณนา**ติ ปจฺฉานุคเตน สมเณนฯ สหเตฺถ เจตํ กรณวจนํฯ **สุเภน มาณเวน ปุโฏฺฐ**ติ ‘‘เยสุ ธเมฺมสุ ภวํ โคตโม อิมํ โลกํ ปติฏฺฐเปสิ, เต ตสฺส อจฺจเยน นฏฺฐา นุ โข, ธรนฺติ นุ โข, สเจ ธรนฺติ, ภวํ (นตฺถิ ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๔๘) อานโนฺท ชานิสฺสติ, หนฺท นํ ปุจฺฉามี’’ติ เอวํ จิเนฺตตฺวา ‘‘เยสํ โส ภวํ โคตโม ธมฺมานํ วณฺณวาที อโหสิ, ยตฺถ จ อิมํ ชนตํ สมาทเปสิ นิเวเสสิ ปติฏฺฐาเปสิ, กตเมสานํ โข โภ อานนฺท ธมฺมานํ โส ภวํ โคตโม วณฺณวาที อโหสี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๔๘) ปุโฏฺฐ, อถสฺส เถโร ตีณิ ปิฏกานิ สีลกฺ

ขนฺธาทีหิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต ''ติณฺณํ โข มาณว ขนฺธานํ โส ภควา วณฺณวาที''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๔๙) อิธ สีลกฺขนฺธวเคฺค ทสมํ สุตฺตมภาสิ, ตํ สนฺธายาห **''อิมสฺมิํ...เป.... มภาสี''**ติฯ

ขณฺฑนฺติ ฉินฺนํฯ ผุลฺลนฺติ ภินฺนํ, เสวาลาหิฉตฺตกาทิวิกสฺสนํ วา, เตสํ **ปฏิสงฺขรณํ** สมฺมา ปากติกกรณํ, อภินวปฏิกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปกฏฺฐายา**ติ อาสนฺนายฯ วสฺสํ อุปเนนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **วสฺสูปนายิกา,** วสฺสูปคตกาโล, ตายฯ **สงฺคีติปาฬิยํ** (จูฬว. ๔๔๐) สามเญฺญน วุตฺตมฺปิ วจนํ เอวํ คเตเยว สนฺธาย วุตฺตนฺติ สํสเนฺทตุํ สาเธตุํ วา อาห **''เอวญฺหี''**ติอาทิฯ

ราชคหํ ปริวาเรตฺวาติ พหินคเร ฐิตภาเวน วุตฺตํฯ **ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปา**ติ ฉฑฺฑิตา จ ปติตา จ อุกฺลาปา จฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภควโต ปรินิพฺพานฏฺฐานํ คจฺฉเนฺตหิ ภิกฺขูหิ ฉฑฺฑิตา วิสฺสฏฺฐา, ตโตเยว จ อุปจิกาทีหิ ขาทิตตฺตา อิโต จิโต จ ปติตา, สมฺมชฺชนาภาเวน อากิณฺณกจวรตฺตา อุกฺลาปา จาติฯ ตเทวตฺถํ **''ภควโต หี''**ติอาทินา วิภาเวติฯ อวกฺถิ ปูติภาวมาคมาสีติ **อุกฺลาโป** ถ-การสฺส ล-การํ กตฺวา, อุชฺฌิโฏฺฐ วา กลาโปสมูโหติ **อุกฺลาโป,** วณฺณสงฺคมนวเสเนวํ วุตฺตํ ยถา ''อุปเกฺลโส, เสฺนโห'' – อิจฺจาทิ, เตน ยุตฺตาติ ตถาฯ ปริเจฺฉทวเสน เวณียนฺติ ทิสฺสนฺตีติ **ปริเวณาฯ กุรุมานา**ติ กตฺตุกามาฯ เสนาสนวตฺตานํ ปญฺญตฺตตฺตา, เสนาสนกฺขนฺธเก จ เสนาสนปฏิพทฺธานํ พหูนมฺปิ วจนานํ วุตฺตตฺตา เสนาสนปฏิสงฺขรณมฺปิ ตสฺส ปูชาเยว นามาติ อาห **''ภควโต วจนปูชนตฺถ''**นฺติฯ **ปฐมํ มาส**นฺติ วสฺสานสฺส ปฐมํ มาสํฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ **''ติตฺถิยวาทปริโมจนตฺถญฺจา''**ติ วุตฺตมตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **''ติตฺถิยา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ยนฺติ กติกวตฺตกรณํฯ เอทิเสสุ หิ ฐาเนสุ ยํ-สโทฺท ตํ-สทฺทานเปโกฺข เตเนว อตฺถสฺส ปริปุณฺณตฺตาฯ ยํ วา กติกวตฺตํ สนฺธาย **''อถ โข''**ติอาทิ วุตฺตํ, ตเทว มยาปิ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เอส นโย อีทิเสสุ **ภควตา...เป.... วณฺณิต**นฺติ เสนาสนวตฺตํ ปญฺญเปเนฺตน เสนาสนกฺขนฺธเก (จูฬว. ๓๐๘) จ เสนาสนปฏิพทฺธวจนํ กเถเนฺตน วณฺณิตํฯ **สงฺคายิสฺสามา**ติ เอตฺถ อิติ-สทฺทสฺส ''วุตฺตํ อโหสี''ติ จ อุภยตฺถ สมฺพโนฺธ, เอกสฺส วา อิติ-สทฺทสฺส โลโปฯ

ทุติยทิวเสติ เอวํ จินฺติตทิวสโต ทุติยทิวเส, โส จ โข วสฺสูปนายิกทิวสโต ทุติยทิวโสวฯ เถรา หิ อาสฬฺหิปุณฺณมิโต ปาฏิปททิวเสเยว สนฺนิปติตฺวา วสฺสมฺปคนฺตฺวา เอวํ จิเนฺตสุนฺติฯ **ราชทฺวาเร**ติ ราชเคหทฺวาเรฯ **หตฺถกมฺม**นฺติ หตฺถกิริยํ, หตฺถกมฺมสฺส กรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปฏิเวเทสุ**นฺติ ชานาเปสุํฯ **วิสฏฺฐา**ติ นิราสงฺกจิตฺตาฯ อาณาเยว อปฺปฏิหตวุตฺติยา ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **อาณาจกฺกํฯ** ตถา ธโมฺมเยว จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ,** ตํ ปนิธ เทสนาญาณปฏิเวธญาณวเสน ทุวิธมฺปิ ยุชฺชติ ตทุภยเยเนว สงฺคีติยา ปวตฺตนโตฯ ''ธมฺมจกฺกนฺติ เจตํ เทสนาญาณสฺสาปิ นามํ, ปฏิเวธญาณสฺสาปี''ติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๗๘) หิ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํฯ **สนฺนิสชฺชฏฺฐาน**นฺติ สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฏฺฐานํฯ สตฺต ปณฺณานิ ยสฺสาติ **สตฺตปณฺณี,** โย ''ฉตฺตปโณฺณ, วิสมจฺฉโท'' ติปิ วุจฺจติ, ตสฺส ชาตคุหทฺวาเรติ อโตฺถฯ

วิสฺสกมฺมุนาติ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส กมฺมากมฺมวิธายกํ เทวปุตฺตํ สนฺธายาหฯ **สุวิภตฺตภิตฺติถมฺภโสปาน**นฺติ เอตฺถ สุวิภตฺตปทสฺส ทฺวนฺทโต ปุเพฺพ สุยฺยมานตฺตา สเพฺพหิ ทฺวนฺทปเทหิ สมฺพโนฺธ, ตถา **''นานาวิธ...เป.... วิจิตฺต''**นฺติอาทีสุปิฯ **ราชภวนวิภูติ**นฺติ ราชภวนสมฺปตฺติํ, ราชภวนโสภํ วาฯ **อวหสนฺตมิวา**ติ อวหาสํ กุรุมานํ วิยฯ **สิริยา**ติ โสภาสงฺขาตาย ลกฺขิยาฯ **นิเกตนมิวา**ติ วสนฏฺฐานมิว, ''ชลนฺตมิวา''ติปิ ปาโฐฯ เอกสฺมิํเยว ปานียติ

เตฺถ นิปตนฺตา ปกฺขิโน วิย สเพฺพสมฺปิ ชนานํ จกฺขูนิ มณฺฑเปเยว นิปตนฺตีติ วุตฺตํ **“เอกนิปาต…เป…. วิหงฺคาน”**นฺติฯ **นยนวิหงฺคาน**นฺติ นยนสงฺขาตวิหงฺคานํฯ **โลกรามเณยฺยกมิว สมฺปิณฺฑิต**นฺติ ยทิ โลเก วิชฺชมานํ รามเณยฺยกํ สพฺพเมว อาเนตฺวา เอกตฺถ สมฺปิณฺฑิตํ สิยา, ตํ วิยาติ วุตฺตํ โหติ, ยํ ยํ วา โลเก รมิตุมรหติ, ตํ สพฺพํ สมฺปิณฺฑิตมิวาติปิ อโตฺถฯ **ทฎฺฐพฺพสารมณฺฑ**นฺติ เผคฺครหิตํ สารํ วิย, กสฎวินิมุตฺตํ ปสนฺนํ วิย จ ทฎฺฐุมรหรูเปสุ สารภูตํ, ปสนฺนภูตญฺจฯ อปิจ ทฎฺฐโพฺพ ทสฺสนีโย สารภูโต วิสิฎฺฐตโร มโณฺฑ มณฺฑนํ อลงฺกาโร เอตสฺสาติ **ทฎฺฐพฺพสารมโณฺฑ,** ตํฯ มณฺฑํ สูริยรสฺมึ ปาติ นิวาเรติ, สเพฺพสํ วา ชนานํ มณฺฑํ ปสนฺนํ ปาติ รกฺขติ, มณฺฑนมลงฺการํ วา ปาติ ปิวติ อลงฺกริตุํ ยุตฺตภาเวนาติ **มณฺฑโป,** ตํฯ

กุสุมทามานิ จ ตานิ โอลมฺพกานิ เจติ **กุสุมทาโมลมฺพกานิฯ** วิเสสนสฺส เจตฺถ ปรนิปาโต ยถา ‘‘อคฺยาหิโต’’ติฯ วิวิธานิเยว กุสุมทาโมลมฺพกานิ ตถา, ตานิ วินิคฺคลนฺตํ วิเสเสน วเมนฺตํ นิกฺขาเมนฺตมิว จารุ โสภนํ วิตานํ เอตฺถาติ ตถาฯ กุเฎฺฎน คหิโต สมํ กโตติ **กุฎฺฎิโม, โกฎฺฎิโม** วา, ตาทิโสเยว มณีติ **มณิโกฎฺฎิโม** , นานารตเนหิ วิจิโตฺต มณิโกฎฺฎิโม, ตสฺส ตลํ ตถาฯ อถ วา มณิโย โกเฎฺฎตฺวา กตตลตฺตา มณิโกเฎฺฎน นิปฺผตฺตนฺติ **มณิโกฎฺฎิมํ,** ตเมว ตลํ, นานารตนวิจิตฺตํ มณิโกฎฺฎิมตลํ ตถาฯ ตมิว จ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺตํ สุปรินิฎฺฐิตภูมิกมฺมนฺติ สมฺพโนฺธฯ ปุปฺผปูชา **ปุปฺผูปหาโรฯ** เอตฺถ หิ นานารตนวิจิตฺตคฺคหณํ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺตตายนิทสฺสนํ, มณิโกฎฺฎิมตลคฺคหณํ สุปรินิฎฺฐิตภูมิกมฺมตายาติ ทฎฺฐพฺพํฯ นนฺติ มณฺฑปํฯ **พฺรหฺมวิมานสทิส**นฺติ ภาวนปุํสกํ, ยถา พฺรหฺมวิมานํ โสภติ, ตถา อลงฺกริตฺวาติ อโตฺถฯ วิเสเสน มาเนตพฺพนฺติ **วิมานํฯ** สทฺทวิทู ปน ‘‘วิเห อากาเส มายนฺติ คจฺฉนฺติ เทวา เยนาติ วิมาน’’นฺติ วทนฺติฯ วิเสเสน วา สุจริตกมฺมุนา มียติ นิมฺมียตีติ **วิมานํ, วี**ติ วา สกุโณ วุจฺจติ, ตํ สณฺฐาเนน มียติ นิมฺมียตีติ **วิมาน**นฺติอาทินาปิ วตฺตโพฺพฯ **วิมานฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอกโยชนทฺวิโยชนาทิภาเวน ปมาณวิเสสยุตฺตตาย, โสภาติสยโยเคน จ วิเสสโต มานนียตาย วิมาน’’นฺติ (วิ. ว. อฎฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) วุตฺตํฯ นตฺถิ อคฺฆเมเตสนฺติ **อนคฺฆานิ,** อปริมาณคฺฆานิ อคฺฆิตุมสกฺกุเณยฺยานีติ วุตฺตํ โหติฯ ปติรูปํ, ปเจฺจกํ วา อตฺถริตพฺพานีติ **ปจฺจตฺถรณานิ,** เตสํ สตานิ ตถาฯ **อุตฺตราภิมุข**นฺติ อุตฺตรทิสาภิมุขํฯ ธโมฺมปิ สตฺถาเยว สตฺถุกิจฺจนิปฺผาทนโตติ วุตฺตํ **“พุทฺธสฺส ภควโต อาสนารหํ ธมฺมาสนํ ปญฺญเปตฺวา”**ติฯ ยถาห ‘‘โย โข…เป…. มมจฺจเยน สตฺถา’’ติอาทิ, (ที. นิ. ๒.๒๑๖) ตถาคตปฺปเวทิตธมฺมเทสกสฺส วา สตฺถุกิจฺจาวหตฺตา ตถารูเป อาสเน นิสีทิตุมรหตีติ ทเสฺสตุมฺปิ เอวํ วุตฺตํฯ **อาสนารห**นฺติ นิสีทนารหํฯ **ธมฺมาสน**นฺติ ธมฺมเทสกาสนํ, ธมฺมํ วา กเถตุํ ยุตฺตาสนํฯ **ทนฺตขจิต**นฺติ ทเนฺตหิ ขจิตํ, หตฺถิทเนฺตหิ กตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ทโนฺต นาม หตฺถิทโนฺต วุจฺจตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ธมฺมาสเนฯ **มม กิจฺจ**นฺติ มม กมฺมํ, มยา วา กรณียํฯ

อิทานิ อายสฺมโต อานนฺทสฺส อเสกฺขภูมิสมาปชฺชนํ ทเสฺสโนฺต **“ตสฺมิญฺจ ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมิญฺจ ปน ทิวส**เอติ ตถา รญฺญา อาโรจาปิตทิวเส, สาวณมาสสฺส กาฬปกฺขจตุตฺถทิวเสติ วุตฺตํ โหติฯ อนตฺถชนนโต วิสสงฺกาสตาย กิเลโส **วิสํ,** ตสฺส ขีณาสวภาวโต อญฺญถาภาวสงฺขาตา สตฺติ **คโนฺธฯ** ตถา หิ โส ภควโต ปรินิพฺพานาทีสุ วิลาปาทิมกาสิฯ อปิจ วิสชนนกปุปฺผาทิคนฺธปฎิภาคตาย นานาวิธทุกฺขเหตุกิริยาชนนโก กิเลโสว **“วิสคโนฺธ”**ติ วุจฺจติฯ ตถา หิ โส ‘‘วิสํ หรตีติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา, วิสปริโภคาติ วิสตฺติกา’’ติอาทินา (มหานิ. ๓) วุโตฺตติฯ อปิจ **วิสคโนฺธ**นาม วิรูโป มํสาทิคโนฺธ, ตํสทิสตาย ปน กิเลโสฯ ‘‘วิสฺสสโทฺท หิ วิรูเป’’ติ (ธ. ส. ฎี. ๖๒๔) **อภิธมฺมฎีกายํ**วุตฺตํฯ **อทฺธา**ติ เอกํสโตฯ **สํเวค**นฺติ ธมฺมสํเวคํฯ ‘‘โอหิตภาราน’’นฺติ หิ เยภุเยฺยน, ปธาเนน

จ วุตฺตํฯ เอทิเสสุ ปน ฐาเนสุ ตทเญฺญสมฺปิ ธมฺมสํเวโคเยว อธิเปฺปโตฯ ตถา หิ ‘‘สํเวโค นาม สโหตฺตปฺปํ ญาณํ, โส ตสฺสา ภควโต ทสฺสเน อุปฺปชฺชี’’ติ (วิ. ว. อฏฺฐ. ๘๓๘) **รชฺชุมาลาวิมานวณฺณนายํ**วุตฺตํ, สา จ ตทา อวิญฺญาตสาสนา อนาคตผลาติฯ อิตรถา หิ จิตฺตุตฺราสวเสน โทโสเยว สํเวโคติ อาปชฺชติ, เอวญฺจ สติ โส ตสฺส อเสกฺขภูมิสมาปชฺชนสฺส เอกํสการณํ น สิยาฯ เอวมฺภูโต จ โส อิธ น วตฺตโพฺพเยวาติ อลมติปปเญฺจนฯ **เตนา**ติ ตสฺมา เสฺวสงฺฆสนฺนิปาตสฺส วตฺตมานตฺตา, เสกฺขสกรณียตฺตา วาฯ **เต น ยุตฺตน**ฺติ ตว น ยุตฺตํ, ตยา วา สนฺนิปาตํ คนฺตุํ น ปติรูปํฯ

เมตนฺติ มม เอตํ คมนํฯ **ยฺวาหน**ฺติ โย อหํ, **ยน**ฺติ วา กิริยาปรามสนํ, เตน ‘‘คเจฺฉยฺย’’นฺติ เอตฺถ คมนกิริยํ ปรามสติ, กิริยาปรามสนสฺส จ ยํ ตํ-สทฺทสฺส อยํ ปกติ, ยทิทํ นปุํสกลิเงฺคน, เอกวจเนน จ โยคฺยตา ตถาเยว ตตฺถ ตตฺถ ทสฺสนโตฯ กิริยาย หิ สภาวโต นปุํสกตฺตเมกตฺตญฺจ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **อาวเชฺชสี**ติ อุปนาเมสิฯ **มุตฺตา**ติ มุจฺจิตาฯ **อปฺปตฺตญฺจา**ติ อคตญฺจ, พิโมฺพหเน น ตาว ฐปิตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ เอตฺถนฺตเร, อิมินา ปททฺวเยน ทสฺสิตกาลานํ เวมชฺฌกฺขเณ, ตถาทสฺสิตกาลทฺวยสฺส วา วิวเรติ วุตฺตํ โหติฯ

> ‘‘การเณ เจว จิเตฺต จ, ขณสฺมิํ วิวเรปิ จ;
> เวมชฺฌาทีสุ อเตฺถสุ ‘อนฺตรา’ติ รโว คโต’’ติฯ

หิ วุตฺตํฯ **อนุปาทายา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน กญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวา, เยหิ วา กิเลเสหิ มุจฺจติ, เตสํ เลสมตฺตมฺปิ อคฺคเหตฺวาฯ **อาสเวหี**ติ ภวโต อา ภวคฺคํ, ธมฺมโต จ อา โคตฺรภุํ สวนโต ปวตฺตนโต อาสวสญฺญิเตหิ กิเลเสหิฯ อุปลกฺขณวจนมตฺตเมฺจตํฯ ตเทกฏฺฐตาย หิ สเพฺพหิปิ กิเลเสหิ สเพฺพหิปิ ปาปธเมฺมหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติเยวฯ **จิตฺตํ วิมุจฺจี**ติ **จิตฺตํ** อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อาสเวหิ วิมุจฺจมานํ หุตฺวา อรหตฺตผลกฺขเณ วิมุจฺจิฯ ตทตฺถํ วิวรติ **‘‘อยญฺหิ’’**ติอาทินาฯ **จงฺกเมนา**ติ จงฺกมนกิริยายฯ **วิเสส**นฺติ อตฺตนา ลทฺธมคฺคผลโต วิเสสมคฺคผลํฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตํ กตํ อุปจิตํ ปุญฺญํ เยนาติ **กตปุโญฺญ,** อรหตฺตาธิคมาย กตาธิกาโรติ อโตฺถฯ **ปธานมนุยุญฺชา**ติ วีริยมนุยุญฺชาหิ, อรหตฺตสมาปตฺติยา อนุโยคํ กโรหีติ วุตฺตํ โหติฯ **โหหิสี**ติ ภวิสฺสสิฯ **กถาโทโส**ติ กถาย โทโส วิตถภาโวฯ **อจฺจารทฺธน**ฺติ อติวิย อารทฺธํฯ **อุทฺธจฺจายา**ติ อุทฺธตภาวายฯ **หนฺทา**ติ โวสฺสคฺควจนํฯ เตน หิ อธุนาเยว โยเชมิ, น ปนาหํ ปปญฺจํ กโรมีติ โวสฺสคฺคํ กโรติฯ **วีริยสมตํ โยเชมี**ติ จงฺกมนวีริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ตสฺส หาปนวเสน สมาธินา สมตาปาทเนน วีริยสฺส สมตํ สมภาวํ โยเชมิ, วีริเยน วา สมถสงฺขาตํ สมาธิํ โยเชมีติปิ อโตฺถฯ ทฺวิธาปิ หิ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **วิสฺสมิสฺสามี**ติ อสฺสสิสฺสามิฯ อิทานิ ตสฺส วิเสสโต ปสํสนารหภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘เตนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตนา**ติ จตุอิริยาปถวิรหิตตาการเณนฯ **‘‘อนิปโนฺน’’**ติอาทีนิ ปจฺจุปฺปนฺนวจนาเนวฯ ปรินิพฺพุโตปิ โส อากาเสเยว ปรินิพฺพายิฯ ตสฺมา เถรสฺส กิเลสปรินิพฺพานํ, ขนฺธปรินิพฺพานญฺจ วิเสเสน ปสํสารหํ อจฺฉริยพฺภุตเมวาติฯ

ทุติยทิวเสติ เถเรน อรหตฺตปตฺตทิวสโต ทุติยทิวเสฯ **ปญฺจมิยน**ฺติ ติถีเปกฺขาย วุตฺตํ, ‘‘ทุติยทิวเส’’ติ อิมินา ตุลฺยาธิกรณํฯ ภินฺนลิงฺคมฺปิ หิ ตุลฺยตฺถปทํ ทิสฺสติ ยถา ‘‘คุโณ ปมาณํ, วีสติ จิตฺตานิ’’ อิจฺจาทิฯ **กาฬปกฺขสฺสา**ติ สาวณมาสกาฬปกฺขสฺสฯ ปฐมญฺหิ มาสํ ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณมกํสุ, ปฐมมาสภาโว จ มชฺฌิมปฺปเทสโวหาเรนฯ ตตฺถ หิ ปุริมปุณฺณมิโต ยาว อปรา ปุณฺณมี, ตาว เอโก มาโสติ โวหรนฺติฯ ตโต ตีณิ ทิวสานิ ราชา มณฺฑปมกาสิ, ตโต ทุติยทิวเส เถโร อรหตฺตํ สจฺฉากาสิ, ตติยทิวเส ปน สนฺนิปติตฺวา เถรา สงฺคีติมกํสุ, ตสฺมา อาสฬฺหิมาสกาฬปกฺขปาฏิปทโต ยาว สาวณมาสกาฬปกฺขปญฺจมี , ตาว ปญฺจทิวสาธิโก

เอกมาโส โหติฯ **สมาโน**ติ อุปฺปชฺชมาโนฯ **หฏฺฐตุฏฺฐจิโตฺต**ติ อติวิย โสมนสฺสจิโตฺต, ปาโมเชฺชน วา หฏฺฐจิโตฺต ปีติยา ตุฏฺฐจิโตฺตฯ **เอกํส**นฺติ เอกสฺมิํ อํเส, วามํเสติ อโตฺถฯ ตถา หิ **วงฺคีสสุตฺตวณฺณนายํ** วุตฺตํ –

‘‘เอกํสํ จีวรนฺติ เอตฺถ ปุน สณฺฐาปนวเสน เอวํ วุตฺตํ, เอกํสนฺติ จ วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิต เสฺสตํ อธิวจนํฯ ยโต ยถา วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิตํ โหติ, ตถา จีวรํ กตฺวาติ เอวมสฺสโตฺถ เวทิตโพฺพ’’ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔๕)ฯ

พนฺธ…เป…. วิยาติ วณฺฏโต ปวุตฺตสุปริปกฺกตาลผลมิวฯ **ปณฺฑุ…เป…. วิยา**ติ สิตปีตปภายุตฺตปณฺฑุโรมชกมฺพเล ฐปิโต ชาติมา มณิ วิย, ชาติวจเนน เจตฺถ กุตฺติมํ นิวเตฺตติฯ **สมุคฺคตปุณฺณจโนฺท วิยา**ติ ชุณฺหปกฺขปนฺนรสุโปสเถ สมุคฺคโต โสฬสกลาปริปุโณฺณ จโนฺท วิยฯ **พาลา…เป…. วิยา**ติ ตรุณสูริยปภาสมฺผเสฺสน ผุลฺลิตสุวณฺณวณฺณปราคคพฺภํ สตปตฺตปทุมํ วิยฯ ‘‘ปิญฺชรสโทฺท หิ เหมวณฺณปริยาโย’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๒๒) **สารตฺถทีปนิยํ** วุโตฺตฯ **ปริโยทาเตนา**ติ ปภสฺสเรนฯ **สปฺปเภนา**ติ วณฺณปฺปภาย, สีลปฺปภาย จ สมนฺนาคเตนฯ **สสฺสิริเกนา**ติ สรีรโสภคฺคาทิสงฺขาตาย สิริยา อติวิย สิริมตาฯ **มุขวเรนา**ติ ยถาวุตฺตโสภาสมลงฺกตตฺตา อุตฺตมมุเขนฯ กามํ ‘‘อหมสฺมิ อรหตฺตํ ปโตฺต’’ติ นาโรเจสิ, ตถารูปาย ปน อุตฺตมลีฬฺหาย คมนโต ปสฺสนฺตา สเพฺพปิ ตมตฺถํ ชานนฺติ, ตสฺมา อาโรเจโนฺต วิย โหตีติ อาห **‘‘อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ อาโรจยมาโน วิย อคมาสี’’**ติฯ

กิมตฺถํ ปนายํ เอวมาโรจยมาโน วิย อคมาสีติ? วุจฺจเต – โส หิ ‘‘อตฺตุปนายิกํ อกตฺวา อญฺญพฺยากรณํ ภควตา สํวณฺณิต’’นฺติ มนสิ กริตฺวา ‘‘เสกฺขตาย ธมฺมวินยสงฺคีติยา คเหตุมฺ ยุตฺตมฺปิ พหุสฺสุตตฺตา คณฺหิสฺสามา’’ติ นิสินฺนานํ เถรานํ อรหตฺตปฺปตฺติวิชานเนน โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ, ‘‘อปฺปมโตฺต โหหี’’ติ ภควตา ทินฺนโอวาทสฺส จ สผลตาทีปนตฺถํ เอวมาโรจยมาโน วิย อคมาสีติฯ **อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสิ** สมสมฏฺฐปนาทินา ยถาวุตฺตการเณน สตฺถุกปฺปตฺตาฯ **ธเรยฺยา**ติ วิชฺชมาโน ภเวยฺยฯ ‘‘โสภติ วต เต อาวุโส อานนฺท อรหตฺตสมธิคมตา’’ติอาทินา สาธุการมทาสิฯ อยมิธ ทีฆภาณกานํ วาโทฯ ขุทฺทกภาณเกสุ จ สุตฺตนิปาตขุทฺทกปาฐภาณกานํ วาโทติปิ ยุชฺชติ ตทฏฺฐกถาสุปิ ตถา วุตฺตตฺตาฯ

มชฺฌิมํ นิกายํ ภณนฺติ สีเลนาติ **มชฺฌิมภาณกา,** ตปฺปคุณา อาจริยาฯ **ยถาวุฑฺฒ**นฺติ วุฑฺฒปฏิปาฏิํ, ตทนติกฺกมิตฺวา วาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ภิกฺขุสเงฺฆฯ อานนฺทสฺส เอตมาสนนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมิํ สมเย**ติ ตสฺมิํ เอวํกถนสมเยฯ **เถโร จิเนฺตสิ** ‘‘กุหิํ คโต’’ติ ปุจฺฉนฺตานํ อตฺตานํ ทเสฺสเนฺต อติวิย ปากฏภาเวน ภวิสฺสมานตฺตา, อยมฺปิ มชฺฌิมภาณเกเสฺวว เอกจฺจานํ วาโท, ตสฺมา อิติปิ เอเก วทนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ อากาเสน อาคนฺตฺวา อตฺตโน อาสเนเยว อตฺตานํ ทเสฺสสีติปิ เตสเมว เอกเจฺจ วทนฺติฯ ปุลฺลิงฺควิสเย หิ ‘‘เอเก’’ติ วุเตฺต สพฺพตฺถ ‘‘เอกเจฺจ’’ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตีสุปิ เจตฺถ วาเทสุ เตสํ เตสํ ภาณกานํ เตน เตนากาเรน อาคตมตฺตํ ฐเปตฺวา วิสุํ วิสุํ วจเน อญฺญํ วิเสสการณํ นตฺถิฯ สตฺตมาสํ กตาย หิ ธมฺมวินยสงฺคีติยา กทาจิ ปกติยาว, กทาจิ ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา, กทาจิ อากาเสน อาคตตฺตา ตํ ตทาคมนมุปาทาย ตถา ตถา วทนฺติฯ อปิจ สงฺคีติยา อาทิทิวเสเยว ปฐมํ ปกติยา อาคนฺตฺวา ตโต ปรํ อากาสมพฺภุคฺคนฺตฺวา ปริสํ ปตฺตกาเล ตโต โอตริตฺวา ภิกฺขุปนฺติํ อปีเฬโนฺต ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา อาสเน อตฺตานํ ทเสฺสสีติปิ วทนฺติฯ ยถา วา ตถา วา อาคจฺฉตุ, อาคมนาการมตฺตํ น ปมาณํ, อาคนฺตฺวา คตกาเล อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส สาธุการทานเมว ปมาณํ สตฺถารา ทาตพฺพสาธุการทาเนเนว อรหตฺตปฺปตฺติยา อเญฺญสมฺปิ ญาปิตตฺตา, ภควติ ธรมาเน ปฏิคฺคเหตพฺพาย จ

ปสํสาย เถรสฺส ปฏิคฺคหิตตฺตาฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสนฺโต **“ยถา วา”**ติอาทิมาหฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสฺปิ ตีสุ วาเรสุฯ

***ภิกฺขู* อามเนฺตสี**ติ ภิกฺขู อาลปีติ อยเมตฺถ อโตฺถ, อญฺญตฺร ปน ญาปเนปิ ทิสฺสติ ยถา ‘‘อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว, (ที. นิ. ๒.๒๑๘) ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว’’ติ (อ. นิ. ๗.๗๒) ปโกฺกสเนปิ ทิสฺสติ ยถา ‘‘เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ มม วจเนน สาริปุตฺตํ อามเนฺตหี’’ติ (อ. นิ. ๙.๑๑) อาลปเนปิ ทิสฺสติ ยถา ‘‘ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘ภิกฺขโว’ติ’’ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙), อิธาปิ อาลปเนติ สารตฺถทีปนิยํ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตํฯ อาลปนมตฺตสฺส ปน อภาวโต ‘‘กิํ ปฐมํ สงฺคายามา’’ติอาทินา วุเตฺตน วิญฺญาปิยมานตฺถนฺตเรน จ สหจรณโต ญาปเนว วฎฺฎติ, ตสฺมา **อามเนฺตสี**ติ ปฏิเวเทสิ วิญฺญาเปสีติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ ‘‘ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘ภิกฺขโว’ติ, ‘ภทฺทเนฺต’ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติ อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) หิ อาลปนมตฺตเมว ทิสฺสติ, น วิญฺญาปิยมานตฺถนฺตรํ, ตํ ปน ‘‘ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) ปเจฺจกเมว อารทฺธํฯ ตสฺมา ตาทิเสเสฺวว อาลปเน วฎฺฎตีติ โน ตโกฺกฯ สทฺทวิทู ปน วทนฺติ ‘‘อามนฺตยิตฺวา เทวิโนฺท, วิสฺสกมฺมํ มหิทฺธิก’นฺติอาทีสุ (จริยา. ๑๐๗) วิย มนฺตสโทฺท คุตฺตภาสเนฯ ตสฺมา ‘อามเนฺตสี’ติ เอตสฺส สมฺมนฺตยีติ อโตฺถ’’ติฯ **“อาวุโส”**ติอาทิ อามนฺตนาการทีปนํฯ **ธมฺมํ วา วินยํ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท วิกปฺปเน, เตน ‘‘กิเมกํ เตสุ ปฐมํ สงฺคายามา’’ติ ทเสฺสติฯ กสฺมา อายูติ อาห **“วินเย ฐิเต”**ติ อาทิฯ ‘‘ยสฺมา, ตสฺมา’’ติ จ อชฺฌาหริตฺวา โยเชตพฺพํฯ **ตสฺมา**ติ ตาย อายุสริกฺขตาย ฯ **ธุร**นฺติ เชฎฺฐกํฯ **โน นปฺปโหตี**ติ ปโหติเยวฯ ทฺวิปฏิเสโธ หิ สห อติสเยน ปกตฺยตฺถทีปโกฯ

เอตทคฺคนฺติ เอโส อโคฺคฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน หิ อยํ นิเทฺทโสฯ **ยทิท**นฺติ จ โย อยํ, ยทิทํ ขนฺธปญฺจกนฺติ วา โยเชตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ ‘‘เอตทคฺค’’นฺติ ยถารุตลิงฺคเมวฯ ‘‘ยทิท’’นฺติ ปทสฺส จ อยํ สภาโว, ยา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วตฺตพฺพสฺส ลิงฺคานุรูเปน ‘‘โย อย’’นฺติ วา ‘‘ยา อย’’นฺติ วา ‘‘ยํ อิท’’นฺติ วา โยเชตพฺพตา ตถาเยวสฺส ตตฺถ ตตฺถ ทสฺสิตตฺตาฯ **ภิกฺขูนํ วินยธราน**นฺติ นิทฺธารณฉฎฺฐีนิเทฺทโสฯ

อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนีติ สยเมว อตฺตานํ สมฺมตํ อกาสิฯ ‘‘อตฺตนา’’ติ หิ อิทํ ตติยาวิเสสนํ ภวติ, ตญฺจ ปเรหิ สมฺมนฺนนํ นิวเตฺตติ, ‘‘อตฺตนา’’ติ วา อยํ วิภตฺยนฺตปติรูปโก อพฺยยสโทฺท ฯ เกจิ ปน ‘‘ลิงฺคเตฺถ ตติยา อภิหิตกตฺตุภาวโต’’ติ วทนฺติฯ ตทยุตฺตเมว ‘‘เถโร’’ติ กตฺตุโน วิชฺชมานตฺตาฯ วิสฺสชฺชนตฺถาย อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนีติ โยเชตพฺพํฯ ปุจฺฉธาตุสฺส ทฺวิกมฺมิกตฺตา ‘‘อุปาลิํ วินย’’นฺติ กมฺมทฺวยํ วุตฺตํฯ

พีชนิํ คเหตฺวาติ เอตฺถ พีชนีคหณํ ธมฺมกถิกานํ ธมฺมตาติ เวทิตพฺพํฯ ตาย หิ ธมฺมกถิกานํ ปริสาย หตฺถกุกฺกุจฺจมุขวิการาทิ ปฏิจฺฉาทียติฯ ภควา จ ธมฺมกถิกานํ ธมฺมตาทสฺสนตฺถเมว วิจิตฺรพีชนิํ คณฺหาติฯ อญฺญถา หิ สพฺพสฺสปิ โลกสฺส อลงฺการภูตํ ปรมุกฺกํสคตสิกฺขาสํยมานํ พุทฺธานํ มุขจนฺทมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ น สิยาฯ ‘‘ปฐมํ อาวุโส อุปาลิ ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ตสฺส สงฺคีติยา ปุริมกาเล ปฐมภาโว น ยุโตฺตติ? โน น ยุโตฺต ภควตา ปญฺญตฺตานุกฺกเมน, ปาติโมกฺขุเทฺทสานุกฺกเมน จ ปฐมภาวสฺส สิทฺธตฺตาฯ เยภุเยฺยน หิ ตีณิ ปิฎกานิ ภควโต ธรมานกาเล ฐิตานุกฺกเมเนว สงฺคีตานิ, วิเสสโต วินยาภิธมฺมปิฎกานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **กิสฺมิํ วตฺถุสฺมิ**นฺติ, **เมถุนธเมฺม**ติ จ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **“กตฺถ ปญฺญตฺต”**นฺติอาทินา ทสฺสิเตน สห ตทวสิฎฺฐมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

สงฺคีติการกวจนสมฺมิสฺสํ วา นุ โข, สุทฺธํ วา พุทฺธวจนนฺติ อาสงฺกาปริหรณตฺถํ, ยถาสงฺคีตเสฺสว ปมาณภาวํ ทสฺสนตฺถญฺจ ปุจฺฉํ สมุฏฺฐาเปตฺวา วิสฺสชฺเชนฺโต **“กิํ ปเนตฺถ”**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ **ปฐมปาราชิเก**ติ เอติสฺสํ ตถาสงฺคีตาย ปฐมปาราชิกปาฬิยํฯ เตเนวาห ‘‘น หิ ตถาคตา เอกพฺยญฺชนมฺปิ นิรตฺถกํ วทนฺตี’’ติฯ **อปเนตพฺพนฺ**ติ อติเรกภาเวน นิรตฺถกตาย, วิตถภาเวน วา อยุตฺตตาย ฉฑฺเฑตพฺพวจนํฯ **ปกฺขิปิตพฺพนฺ**ติ อสมฺปุณฺณตาย อุปเนตพฺพวจนํฯ กสฺมาติ อาห **“น หี”**ติอาทิฯ **สาวกานํ ปน เทวตานํ วา ภาสิเต**ติ ภควโต ปุจฺฉาโถมนาทิวเสน ภาสิตํ สนฺธายาหฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ ภควโต สาวกานํ เทวตานญฺจ ภาสิเตปิฯ ตํ ปน ปกฺขิปนํ สมฺพนฺธวจนมตฺตเสฺสว, น สภาวายุตฺติยา อตฺถสฺสาติ ทเสฺสติ **“กิํ ปน ต”**นฺติอาทินา **สมฺพนฺธวจนมตฺต**นฺติ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธวจนเมวฯ **อิทํ ปฐมปาราชิก**นฺติ ววตฺถเปตฺวา **ฐเปสุํ** อิมินาว วาจนามเคฺคน อุคฺคหณธารณาทิกิจฺจนิปฺผาทนตฺถํ, ตทตฺถเมว จ **คณสชฺฌายมกํสุ “เตน...เป.... วิหรตี”**ติฯ สชฺฌายารมฺภกาเลเยว ปถวี อกมฺปิตฺถาติ วทนฺติ, ตทิทํ ปน ปถวีกมฺปนํ เถรานํ ธมฺมสชฺฌายานุภาเวนาติ ญาเปตุํ **“สาธุการํ ททมานา วิยา”**ติ วุตฺตํฯ **อุทกปริยนฺต**นฺติ ปถวีสนฺธารกอุทกปริยนฺตํฯ ตสฺมิญฺหิ จลิเตเยว สาปิ จลติ, เอเตน จ ปเทสปถวีกมฺปนํ นิวเตฺตติฯ

กิญฺจาปิ ปาฬิยํ คณนา นตฺถิ, สงฺคีติมาโรปิตานิ ปน เอตฺตกาเนวาติ ทีเปตุํ **“ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานี”**ติ วุตฺตํ **“ปุริมนเยเนวา”**ติ เอเตน สาธุการํ ททมานา วิยาติ อตฺถมาหฯ น เกวลํ สิกฺขาปทกณฺฑวิภงฺคนิยเมเนว, อถ โข ปมาณนิยเมนาปีติ ทเสฺสตุํ **“จตุสฏฺฐิภาณวารา”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **ภาณวาโร**ติ –

> ‘‘อฏฺฐกฺขรา **เอกปทํ, เอกคาถา** จตุปฺปทํ;
> คาถา เจกา มโต **คนฺโถ,** คนฺโถ พาตฺติํสตกฺขโรฯ
>
> พาตฺติํสกฺขรคนฺถานํ, ปญฺญาสทฺวิสตํ ปน;
> **ภาณวาโร** มโต เอโก, สฺวฏฺฐกฺขรสหสฺสโก’’ติฯ

เอวํ อฏฺฐกฺขรสหสฺสปริมาโณ ปาโฐ วุจฺจติฯ ภณิตพฺโพ วาโร ยสฺสาติ หิ **ภาณวาโร,** เอเกน สชฺฌายนมเคฺคน กเถตพฺพวาโรติ อโตฺถฯ **ขนฺธก**นฺติ มหาวคฺคจูฬวคฺคํฯ ขนฺธานํ สมูโห, ปกาสนโต วา ขนฺธโกติ หิ วุจฺจติ, **ขนฺธา**ติ เจตฺถ ปพฺพชฺชูปสมฺปทาทิวินยกมฺมสงฺขาตา, จาริตฺตวาริตฺตสิกฺขาปทสงฺขาตา จ ปญฺญตฺติโย อธิเปฺปตาฯ ปพฺพชฺชาทีนิ หิ ภควตา ปญฺญตฺตตฺตา ปญฺญตฺติโยติ วุจฺจนฺติฯ ปญฺญตฺติยญฺจ ขนฺธสโทฺท ทิสฺสติ ‘‘ทารุกฺขโนฺธ, (อ. นิ. ๖.๔๑) อคฺคิกฺขโนฺธ (อ. นิ. ๗.๗๒), อุทกกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๔๕; ๖.๓๗) วิยฯ อปิจ ภาคราสฏฺฐตาปิ ยุชฺชติเยว ตาสํ ปญฺญตฺตีนํ ภาคโต, ราสิโต จ วิภตฺตตฺตา, ตํ ปน วินยปิฏกํ ภาณเกหิ รกฺขิตํ โคปิตํ สงฺคหารุฬฺหนเยเนว จิรกาลํ อนสฺสมานํ หุตฺวา ปติฏฺฐหิสฺสตีติ อายสฺมนฺตํ อุปาลิเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ ‘‘อาวุโส อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหี’’ติฯ

ธมฺมํ สงฺคายิตุกาโมติ สุตฺตนฺตาภิธมฺมสงฺคีติํ กตฺตุกาโม ‘‘ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) วิย ปาริเสสนเยน ธมฺมสทฺทสฺส สุตฺตนฺตาภิธเมฺมเสฺวว ปวตฺตนโตฯ อยมโตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ

สงฺฆํ ญาเปสีติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กตรํ อาวุโส ปิฏก**นฺติ วินยาวเสเสสุ ทฺวีสุ ปิฏเกสุ กตรํ ปิฏกํฯ วินยาภิธมฺมานมฺปิ ขุทฺทกสงฺคีติปริยาปนฺนตฺตา ตมนฺตเรน วุตฺตํ **“สุตฺตนฺตปิฏเก จตโสฺส สงฺคีติโย”**ติฯ **สงฺคีติโย**ติ จ สงฺคายนกาเล ทีฆา

ทิวเสน วิสุํ วิสุํ นิยเมตฺวา สงฺคยฺหมานตฺตา นิกายาว วุจฺจนฺติฯ เตนาห **“ทีฆสงฺคีติ”**นฺติอาทิฯ สุตฺตาเนว สมฺปิเณฺฑตฺวา วคฺคกรณวเสน ตโย วคฺคา, นาญฺญานีติ ทเสฺสตุํ **“จตุตฺติํส สุตฺตานิ ตโย วคฺคา”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา จตุตฺติสํ สุตฺตานิ ตโย วคฺคา โหนฺติ, สุตฺตานิ วา จตุตฺติํส, เตสํ วคฺคกรณวเสน ตโย วคฺคา, เตสุ ตีสุ วเคฺคสูติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘พฺรหฺมชาลสุตฺตํ นาม อตฺถิ, ตํ ปฐมํ สงฺคายามา’’ติ วุเตฺต กสฺมาติ โจทนาสมฺภวโต **“ติวิธสีลาลงฺกต”**นฺติอาทิมาหฯ เหตุคพฺภานิ หิ เอตานิฯ จูฬมชฺฌิมมหาสีลวเสน ติวิธสฺสาปิ สีลสฺส ปกาสนตฺตา เตน อลงฺกตํ วิภูสิตํ ตถา นานาวิเธ มิจฺฉาชีวภูเต กุหนลปนาทโย วิทฺธํเสตีติ **นานาวิธมิจฺฉาชีวกุหนลปนาทิวิทฺธํสนํฯ** ตตฺถ **กุหนา**ติ กุหายนา, ปจฺจยปฏิเสวนสามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตสงฺขาเตน ติวิเธน วตฺถุนา วิมฺหาปนาติ อโตฺถฯ **ลปนา**ติ วิหารํ อาคเต มนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘กิมตฺถาย โภโนฺต อาคตา, กิํ ภิกฺขู นิมเนฺตตุํฯ ยทิ เอวํ คจฺฉถ, อหํ ปจฺฉโต ภิกฺขู คเหตฺวา อาคจฺฉามี’’ติ เอวมาทินา ภาสนาฯ อาทิสเทฺทน ปุปฺผทานาทโย, เนมิตฺติกตาทโย จ สงฺคณฺหาติฯ อปิเจตฺถ มิจฺฉาชีวสเทฺทน กุหนลปนาหิ เสสํ อเนสนํ คณฺหาติฯ อาทิสเทฺทน ปน ตทวเสสํ มหิจฺฉตาทิกํ ทุสฺสิลฺยนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย เอว ปลิเวฐนเฏฺฐน ชาลสริกฺขตาย **ชาลํ,** ตสฺส วินิเวฐนํ อปลิเวฐกรณํ ตถาฯ

อนฺตรา จ ภเนฺต ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺติ เอตฺถ **อนฺตรา**สโทฺท วิวเร ‘‘อปิจายํ ภิกฺขเว ตโปทาทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิยฯ ตสฺมา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทสฺส จ วิวเรติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อนฺตราสเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กตํฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา ‘‘อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ ยาตี’’ติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุชฺชนฺติ, โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติฯ อโยชิยมาเน หิ อุปโยควจนํ น ปาปุณาติ สามิวจนสฺส ปสเงฺค อนฺตราสทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ ตตฺถ รโญฺญ กีฬนตฺถํ ปฏิภานจิตฺตวิจิตฺรอคารมกํสุ, ตํ **“ราชาคารก”**นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมิํฯ **อมฺพลฏฺฐิกา**ติ รโญฺญ อุยฺยานํฯ ตสฺส กิร ทฺวารสมีเป ตรุโณ อมฺพรุโกฺข อตฺถิ, ตํ ‘‘อมฺพลฏฺฐิกา’’ติ วทนฺติ, ตสฺส สมีเป ปวตฺตตฺตา อุยฺยานมฺปิ ‘‘อมฺพลฏฺฐิกา’’ เตฺวว สงฺขฺยํ คตํ ยถา ‘‘วรุณนคร’’นฺติ, ตสฺมา อมฺพลฏฺฐิกายํ นาม อุยฺยาเน ราชาคารเกติ อโตฺถฯ อวิญฺญายมานสฺส หิ วิญฺญาปนตฺถํ เอตํ อาธารทฺวยํ วุตฺตํ ราชาคารเมตสฺสาติ วา **ราชาคารกํ,** อุยฺยานํ, ราชาคารวติ อมฺพลฏฺฐิกายํ นาม อุยฺยาเนติ อโตฺถฯ ภินฺนลิงฺคมฺปิ หิ วิเสสนปทมตฺถี’’ติ เกจิ วทนฺติ, เอวํ สติ ราชาคารํ อาธาโร น สิยาฯ **“ราชาคารเก**ติ เอวํนามเก อุยฺยาเน อภิรมนารหํ กิร ราชาคารมฺปิฯ ตตฺถ, ยสฺส วเสเนตํ เอวํ นามํ ลภตี’’ติ (วชิร. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **วชิรพุทฺธิเตฺถโร**ฯ เอวํ สติ ‘‘อมฺพลฏฺฐิกาย’’นฺติ อาสนฺนตรุณมฺพรุเกฺขน วิเสเสตฺวา ‘‘ราชาคารเก’’ติ อุยฺยานเมว นามวเสน วุตฺตนฺติ อโตฺถ อาปชฺชติ, ตถา จ วุตฺตโทโสว สิยาฯ **สุปฺปิยญฺจ ปริพฺพาชก**นฺติ สุปฺปิยํ นาม สญฺจยสฺส อเนฺตวาสิํ ฉนฺนปริพฺพาชกญฺจฯ **พฺรหฺมทตฺตญฺจ มาณว**นฺติ เอตฺถ ตรุโณ ‘‘มาณโว’’ติ วุโตฺต ‘‘อมฺพโฏฺฐ มาณโว, องฺคโก มาณโว’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๙, ๒๑๑) วิย, ตสฺมา พฺรหฺมทตฺตํ นาม ตรุณปุริสญฺจ อารพฺภาติ อโตฺถฯ **วณฺณาวเณฺณ**ติ ปสํสาย เจว ครหาย จฯ อถ วา คุโณ วโณฺณ, อคุโณ อวโณฺณ, เตสํ ภาสนํ อุตฺตรปทโลเปน ตถา วุตฺตํ ยถา ‘‘รูปภโว รูป’’นฺติฯ

“ตโต ปร”นฺติอาทิมฺหิ อยํ วจนกฺกโม – สามญฺญผลํ ปนาวุโส อานนฺท กตฺถ ภาสิตนฺติ? ราชคเห ภเนฺต ชีวกมฺพวเนติฯ เกน สทฺธินฺติ? อชาตสตฺตุนา เวเทหิปุเตฺตน สทฺธินฺติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สามญฺญผลสฺส นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉีติฯ เอตฺถ หิ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ อวตฺวา ‘‘เกน สทฺธิ’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ กสฺมาติ เจ? น ภควตา เอว เอตํ สุตฺตํ ภาสิตํ, รญฺญาปิ ‘‘ยถา นุ โข อิมานิ ปุถุสิปฺปายตนานี’’ติอาทินา (ที. นิ.

๑.๑๖๓) กิญฺจิ กิญฺจิ วุตฺตมตฺถิ, ตสฺมา เอวเมว วตฺตพฺพนฺติฯ อิมินาว นเยน สพฺพตฺถ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ วา ‘‘เกน สทฺธิ’’นฺติ วา ยถารหํ วตฺวา สงฺคีติมกาสีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตนฺติ**นฺติ สุตฺตวคฺคสมุทายวเสน ววตฺถิตํ ปาฬึฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ติวคฺคสงฺคหํ จตุตฺตึสสุตฺตปฏิมณฺฑิต’’นฺติ วจนํ อุปปนฺนํ โหติฯ **ปริหรถา**ติ อุคฺคหณวาจนาทิวเสน ธาเรถฯ ตโต อนนฺตรํ สงฺคายิตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ

‘‘ธมฺมสงฺคโห จา’’ติอาทินา สมาโสฯ เอวํ สํวณฺณิตํ โปราณเกหีติ อโตฺถฯ เอเตน ‘‘มหาธมฺมหทเยน, มหาธาตุกถาย วา สทฺธึ สตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมปิฏกํ นามา’’ติ วุตฺตํ วิตณฺฑวาทิมตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘กถาวตฺถุนาว สทฺธิ’’นฺติ วุตฺตํ สมานวาทิมตํ ทเสฺสติฯ สณฺหญาณสฺส, สณฺหญาณวนฺตานํ วา วิสยภาวโต **สุขุมญาณโคจรํ**ฯ

จูฬนิเทฺทสมหานิเทฺทสวเสน ทุวิโธปิ **นิเทฺทโส**ฯ ชาตกาทิเก ขุทฺทกนิกายปริยาปเนฺน, เยภุเยฺยน จ ธมฺมนิเทฺทสภูเต ตาทิเส อภิธมฺมปิฏเกว สงฺคณฺหิตุํ ยุตฺตํ, น ปน ทีฆนิกายาทิปฺปกาเร สุตฺตนฺตปิฏเก, นาปิ ปญฺญตฺตินิเทฺทสภูเต วินยปิฏเกติ **ทีฆภาณกา** ชาตกาทีนํ อภิธมฺมปิฏเก สงฺคหํ วทนฺติฯ จริยาปิฏกพุทฺธวํสานเญฺจตฺถ อคฺคหณํ ชาตกคติกตฺตา, เนตฺติเปฏโกปเทสาทีนญฺจ นิเทฺทสปฏิสมฺภิทามคฺคคติกตฺตาฯ **มชฺฌิมภาณกา** ปน อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน เทสิตานํ ชาตกาทีนํ ยถานุโลมเทสนาภาวโต ตาทิเส สุตฺตนฺตปิฏเก สงฺคโห ยุโตฺต, น ปน สภาวธมฺมนิเทฺทสภูเต ยถาธมฺมสาสเน อภิธมฺมปิฏเก, นาปิ ปญฺญตฺตินิเทฺทสภูเต ยถาปราธสาสเน วินยปิฏเกติ ชาตกาทีนํ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนตํ วทนฺติฯ ยุตฺตเมตฺถ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

เอวํ นิมิตฺตปโยชนกาลเทสการกกรณปฺปกาเรหิ ปฐมํ สงฺคีตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ววตฺถาปิเตสุ ธมฺมวินเยสุ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ เอกวิธาทิเภทํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวเมต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘เอว’’**นฺติ อิมินา เอตสเทฺทน ปรามสิตพฺพํ ยถาวุตฺตสงฺคีติปฺปการํ นิทเสฺสติฯ **‘‘ยญฺหี’’**ติอาทิ วิตฺถาโรฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ อนาวรณญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํฯ **เอตฺถนฺตเร**ติ อภิสมฺพุชฺฌนสฺส, ปรินิพฺพายนสฺส จ วิวเรฯ ตเทตํ **ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานี**ติ กาลวเสน นิยเมติฯ **ปจฺจเวกฺขเนฺตน วา**ติ อุทานาทิวเสน ปวตฺตธมฺมํ สนฺธายาหฯ ยํ วจนํ วุตฺตํ, สพฺพํ ตนฺติ สมฺพโนฺธฯ กึ ปเนตนฺติ อาห **‘‘วิมุตฺติรสเมวา’’**ติ, น ตทญฺญรสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วิมุจฺจิตฺถาติ **วิมุตฺติ,** รสิตพฺพํ อสฺสาเทตพฺพนฺติ **รสํ,** วิมุตฺติสงฺขาตํ รสเมตสฺสาติ **วิมุตฺติรสํ,** อรหตฺตผลสฺสาทนฺติ อโตฺถฯ อยํ **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถรสฺส** มติ (สารตฺถ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา)ฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร** ปน ตํ เกจิวาทํ กตฺวา อิมมตฺถมาห ‘‘วิมุจฺจติ วิมุจฺจิตฺถาติ **วิมุตฺติ,** ยถารหํ มโคฺค ผลญฺจฯ **รส**นฺติ คุโณ, สมฺปตฺติกิจฺจํ วา , วุตฺตนเยน สมาโสฯ วิมุตฺตานิสํสํ, วิมุตฺติสมฺปตฺติกํ วา มคฺคผลนิปฺผาทนโต, วิมุตฺติกิจฺจํ วา กิเลสานมจฺจนฺตวิมุตฺติสมฺปาทนโตติ อโตฺถ’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา)ฯ **องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อตฺถรสสฺสาทีสุ อตฺถรโส นาม จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, ธมฺมรโส นาม จตฺตาโร มคฺคา, วิมุตฺติรโส นาม อมตนิพฺพาน’’นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๓๕) วุตฺตํฯ

กิญฺจาปิ อวิเสเสน สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ กิเลสวินยเนน **วินโย,** ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายปตนาทิโต ธารเณน **ธโมฺม** จ โหติ, ตถาปิ อิธาธิเปฺปตเยว ธมฺมวินเย วตฺติจฺฉาวเสน สรูปโต นิทฺธาเรตุํ **‘‘ตตฺถ วินยปิฏก’’**นฺติอาทิมาหฯ **อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธโมฺม** ขนฺธาทิวเสน สภาวธมฺมเทสนาพาหุลฺลโตฯ อถ วา ยทิปิ วินโย จ ธโมฺมเยว ปริยตฺติยาทิภาวโต, ตถาปิ

วินยสทฺทสนฺนิธาเน ภินฺนาธิกรณภาเวน ปยุโตฺต ธมฺมสโทฺท วินยตนฺติ วิปรีตํ ตนฺติเมว ทีเปติ ยถา ‘‘ปุญฺญญาณสมฺภารา, โคพลีพทฺท’’นฺติฯ ปโยควเสน ตํ ทเสฺสเนฺตน **‘‘เตเนวาหา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ เยน วินย…เป…. ธโมฺม, เตเนว เตสํ ตถาภาวํ **สงฺคีติกฺขนฺธเก** (จูฬว. ๓๔๗) อาหาติ อโตฺถฯ

‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ อยํ คาถา ภควตา อตฺตโน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ อรหตฺตปฺปตฺติํ ปจฺจเวกฺขเนฺตน เอกูนวีสติมสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อนนฺตรํ ภาสิตา, ตสฺมา **‘‘ปฐมพุทฺธวจน’’**นฺติ วุตฺตาฯ อิทํ กิร สพฺพพุเทฺธหิ อวิชหิตํ อุทานํฯ อยมสฺส สเงฺขปโตฺถ – อหํ อิมสฺส อตฺตภาวสงฺขาตสฺส เคหสฺส การกํ ตณฺหาวฑฺฒกิํ **คเวสโนฺต** เยน ญาเณน ตํ ทฏฺฐุํ สกฺกา, ตสฺส โพธิญาณสฺสตฺถาย ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาโร เอตฺตกํ กาลํ **อเนกชาติสํสารํ** อเนกชาติสตสหสฺสสงฺขฺยํ สํสารวฏฺฏํ **อนิพฺพิสํ** อนิพฺพิสโนฺต ตํ ญาณํ อวินฺทโนฺต อลภโนฺตเยว **สนฺธาวิสฺสํ** สํสริํฯ ยสฺมา ชราพฺยาธิมรณมิสฺสตาย **ชาติ** นาเมสา **ปุนปฺปุนํ** อุปคนฺตุํ **ทุกฺขา,** น จ สา ตสฺมิํ อทิเฏฺฐ นิวตฺตติ, ตสฺมา ตํ คเวสโนฺต สนฺธาวิสฺสนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ โภ อตฺตภาวสงฺขาตสฺส เคหสฺส การก ตณฺหาวฑฺฒกิ ตฺวํ มยา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌเนฺตน **ทิโฎฺฐ อสิฯ ปุน** อิมํ อตฺตภาวสงฺขาตํ มม **เคหํ น กาหสิ** น กริสฺสสิฯ ตว **สพฺพา** อวเสสกิเลส **ผาสุกา** มยา **ภคฺคา** ภญฺชิตา ฯ อิมสฺส ตยา กตสฺส อตฺตภาวสงฺขาตสฺส เคหสฺส **กูฏํ** อวิชฺชาสงฺขาตํ กณฺณิกมณฺฑลํ **วิสงฺขตํ** วิทฺธํสิตํฯ อิทานิ มม **จิตฺตํ วิสงฺขารํ** นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน **คตํ** อนุปวิฏฺฐํฯ อหญฺจ **ตณฺหานํ ขย** สงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ, อรหตฺตผลํ วา **อชฺฌคา** อธิคโต ปโตฺตสฺมีติฯ **คณฺฐิปเทสุ** ปน วิสงฺขารคตํ จิตฺตเมว ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ, อรหตฺตผลํ วา อชฺฌคา อธิคตนฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ

‘‘สนฺธาวิสฺส’’นฺติ เอตฺถ จ ‘‘คาถายมตีตเตฺถ อิมิสฺส’’นฺติ เนรุตฺติกาฯ ‘‘ตํกาลวจนิจฺฉาย มตีเตปิ ภวิสฺสนฺตี’’ติ เกจิฯ **ปุนปฺปุน**นฺติ อภิณฺหเตฺถ นิปาโตฯ ปาตพฺพา รกฺขิตพฺพาติ **ผาสุ** ป-การสฺส ผ-การํ กตฺวา, ผุสิตพฺพาติ วา **ผาสุ,** สาเยว **ผาสุกาฯ อชฺฌคา**ติ จ ‘‘อชฺชตนิยมาตฺตมิํ วา อํ วา’’ติ วทนฺติฯ ยทิ ปน จิตฺตเมว กตฺตา, ตทา ปโรกฺขาเยวฯ อโนฺตชปฺปนวเสน กิร ภควา ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ คาถาทฺวยมาห, ตสฺมา เอสา มนสา ปวตฺติตธมฺมานมาทิฯ ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา’’ติ อยํ ปน วาจาย ปวตฺติตธมฺมานนฺติ วทนฺติฯ

เกจีติ ขนฺธกภาณกาฯ ปฐมํ วุโตฺต ปน ธมฺมปทภาณกานํ วาโทฯ **ยทา…เป…. ธมฺมา**ติ เอตฺถ นิทสฺสนโตฺถ, อาทฺยโตฺถ จ อิติ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐฯ นิทสฺสเนน หิ มริยาทวจเนน วินา ปทตฺถวิปลฺลาสการินาว อโตฺถ ปริปุโณฺณ น โหติฯ ตตฺถ อาทฺยตฺถเมว อิติ-สทฺทํ คเหตฺวา อิติ-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ‘‘เตน อาตาปิโน…เป…. สเหตุธมฺม’นฺติอาทิคาถาตฺตยํ สงฺคณฺหาตี’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** วุตฺตํฯ **ขนฺธเก**ติ มหาวเคฺคฯ **อุทานคาถ**นฺติ ชาติยา เอกวจนํ, ตตฺถาปิ วา ปฐมคาถเมว คเหตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถ จ **ขนฺธกภาณกา** เอวํ วทนฺติ ‘‘ธมฺมปทภาณกานํ คาถา มนสาว เทสิตตฺตา ตทา มหโต ชนสฺส อุปการาย นาโหสิ, อมฺหากํ ปน คาถา วจีเภทํ กตฺวา เทสิตตฺตา ตทา สุณนฺตานํ เทวพฺรหฺมานํ อุปการาย อโหสิ, ตสฺมา อิทเมว ปฐมพุทฺธวจน’’นฺติฯ **ธมฺมปทภาณกา** ปน ‘‘เทสนาย ชนสฺส อุปการานุปการภาโว ปฐมภาเว ลกฺขณํ น โหติ, ภควตา มนสา ปฐมํ เทสิตตฺตา อิทเมว ปฐมพุทฺธวจน’’นฺติ วทนฺติ ฯ ตสฺมา อุภยมฺปิ อุภยถา ยุชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ นนุ จ ยทิ ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ คาถา มนสาว เทสิตา, อถ กสฺมา **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ**

‘‘อเนกชาติสํสาร’นฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา โพธิรุกฺขมูเล นิสิโนฺน อุทานวเสน อุทาเนตฺวา อปรภาเค อานนฺทเตฺถเรน ปุโฏฺฐ กเถสี’’ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๕๒ อุทานวตฺถุ) วุตฺตนฺติ? อตฺถวเสน ตถาเยว คเหตพฺพตฺตาฯ ตตฺถาปิ หิ มนสา อุทาเนตฺวาติ อโตฺถเยว คเหตโพฺพฯ เทสนา วิย หิ อุทานมฺปิ มนสา อุทานํ, วจสา อุทานนฺติ ทฺวิธา วิญฺญายติฯ ยทิ จายํ วจสา อุทานํ สิยา, อุทานปาฬิยมารุฬฺหา ภเวยฺย , ตสฺมา อุทานปาฬิยมนารุฬฺหภาโวเยว วจสา อนุทาเนตฺวา มนสา อุทานภาเว การณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘ปาฏิปททิวเส’’**ติ อิทํ ‘‘สพฺพญฺญุภาวปฺปตฺตสฺสา’’ติ เอเตน น สมฺพชฺฌิตพฺพํ, ‘‘ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนา’’ติ เอเตน ปน สมฺพชฺฌิตพฺพํฯ วิสาขปุณฺณมายเมว หิ ภควา ปจฺจูสสมเย สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตฯ โลกิยสมเย ปน เอวมฺปิ สมฺพชฺฌนํ ภวติ, ตถาปิ เนส สาสนสมโยติ น คเหตพฺพํฯ โสมนสฺสเมว **โสมนสฺสมยํ** ยถา ‘‘ทานมยํ, สีลมย’’นฺติ, (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๔) ตํสมฺปยุตฺตญาเณนาติ อโตฺถฯ โสมนเสฺสน วา สหชาตาทิสตฺติยา ปกตํ, ตาทิเสน ญาเณนาติปิ วฎฺฏติฯ

หนฺทาติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ อิงฺฆ สมฺปาเทถาติ หิ โจเทติฯ **อามนฺตยามี**ติ ปฏิเวทยามิ, โพเธมีติ อโตฺถฯ **โว**ติ ปน ‘‘อามนฺตยามี’’ติ เอตสฺส กมฺมปทํฯ ‘‘อามนฺตนเตฺถ ทุติยาเยว, น จตุตฺถี’’ติ หิ วตฺวา ตเมวุทาหรนฺติ อกฺขรจินฺตกาฯ **วยธมฺมา**ติ อนิจฺจลกฺขณมุเขน สงฺขารานํ ทุกฺขานตฺตลกฺขณมฺปิ วิภาเวติ ‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํฯ ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕, ๔๕, ๗๖, ๗๗; ๒.๓.๑, ๔; ปฏิ. ม. ๒.๑๐) วจนโตฯ ลกฺขณตฺตยวิภาวนนเยเนว จ ตทารมฺมณํ วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ พุทฺธาเวณิกํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานาธิฏฺฐานํ อวิปรีตํ นิพฺพานคามินิปฏิปทํ ปกาเสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทานิ ตตฺถ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชติ ‘‘อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา’’ติ, ตาย จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานาธิฏฺฐานาย อวิปรีตนิพฺพานคามินิปฏิปทาย อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ อโตฺถฯ อปิจ **‘‘วยธมฺมา สงฺขารา’’**ติ เอเตน สเงฺขเปน สํเวเชตฺวา **‘‘อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา’’**ติ สเงฺขเปเนว นิรวเสสํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ฯ อปฺปมาทปทญฺหิ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ เกวลปริปุณฺณํ สาสนํ ปริยาทิยิตฺวา ติฏฺฐติ, สิกฺขตฺตยสงฺคหิตาย เกวลปริปุณฺณาย สาสนสงฺขาตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ อโตฺถฯ **อุภินฺนมนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ วจนานมนฺตราเฬ เวมเชฺฌฯ เอตฺถ หิ กาลวตา กาโลปิ นิทสฺสิโต ตทวินาภาวิตฺตาติ เวทิตโพฺพฯ

สุตฺตนฺตปิฎกนฺติ เอตฺถ สุตฺตเมว **สุตฺตนฺตํ** ยถา ‘‘กมฺมนฺตํ, วนนฺต’’นฺติฯ **สงฺคีตญฺจ อสงฺคีตญฺจา**ติ สพฺพสรูปมาหฯ **‘‘อสงฺคีต**นฺติ จ สงฺคีติกฺขนฺธกกถาวตฺถุปฺปกรณาทิฯ เกจิ ปน ‘สุภสุตฺตํ (ที. นิ. ๑.๔๔๔) ปฐมสงฺคีติยมสงฺคีต’นฺติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ ปฐมสงฺคีติโต ปุเรตรเมว หิ อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน เชตวเน วิหรเนฺตน สุภสฺส มาณวสฺส ภาสิต’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ สุภสุตฺตํ ปน ‘‘เอวํ เม สุตฺตํ เอกํ สมยํ อายสฺมา อานโนฺท สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม อจิรปรินิพฺพุเต ภควตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๔๔) อาคตํฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิวจนํ ปฐมสงฺคีติยํ อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรเนว วตฺตุํ ยุตฺตรูปํ น โหติฯ น หิ อานนฺทเตฺถโร สยเมว สุภสุตฺตํ เทเสตฺวา ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทีนิ วทติฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํ สิยา ‘‘เอกมิทาหํ ภเนฺต สมยํ สาวตฺถิยํ วิหรามิ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติอาทิฯ ตสฺมา ทุติยตติยสงฺคีติการเกหิ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทินา สุภสุตฺตํ สงฺคีติมาโรปิตํ วิย ทิสฺสติฯ อถา**จริยธมฺมปาลเตฺถรสฺส** เอวมธิปฺปาโย สิยา ‘‘อานนฺทเตฺถเรเนว วุตฺตมฺปิ สุภสุตฺตํ ปฐมสงฺคีติมาโรเปตฺวา ตนฺตึ ฐเปตุกาเมหิ มหากสฺสปเตฺถราทีหิ อเญฺญสุ สุเตฺตสุ อาคตนเยเนว ‘เอวํ เม สุต’นฺติอาทินา ตนฺติ ฐปิตา’’ติฯ เอวํ สติ ยุเชฺชยฺยฯ อถ วา อายสฺมา อานโนฺท สุภสุตฺตํ สยํ เทเสโนฺตปิ สามญฺญผลาทีสุ ภควตา เทสิตนเยเนว เทเสสีติ ภควโต สมฺมุขา ลทฺธนเย ฐตฺวา เทสิตตฺตา ภควตา

เทสิตํ ธมฺมํ อตฺตนิ อทหโนฺต ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิมาหาติ เอวมธิปฺปาเยปิ สติ ยุชฺชเตวฯ **“อนุสงฺคีตญฺจา”**ติปิ ปาโฐฯ ทุติยตติยสงฺคีตีสุ ปุน สงฺคีตญฺจาติ อตฺถวเสน นินฺนานากรณ เมวฯ สโมธาเนตฺวา วินยปิฏกํ นาม เวทิตพฺพํ, สุตฺต…เป…. อภิธมฺมปิฏกํ นาม เวทิตพฺพนฺติ โยชนาฯ

ภิกฺขุภิกฺขุนีปาติโมกฺขวเสน **อุภยานิ ปาติโมกฺขานิฯ** ภิกฺขุภิกฺขุนีวิภงฺควเสน **เทฺว วิภงฺคาฯ** มหาวคฺคจูฬวคฺเคสุ อาคตา **ทฺวาวีสติ ขนฺธกาฯ** ปเจฺจกํ โสฬสหิ วาเรหิ อุปลกฺขิตตฺตา **โสฬส ปริวารา**ติ วุตฺตํฯ ปริวารปาฬิยญฺหิ มหาวิภเงฺค โสฬส วารา, ภิกฺขุนีวิภเงฺค โสฬส วารา จาติ พาตฺตึส วารา อาคตาฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ‘‘ปริวารา’’ติ เอตฺตกเมว ทิสฺสติ, พหูสุ ปน โปตฺถเกสุ วินยฏฺฐกถายํ, อภิธมฺมฏฺฐกถายญฺจ ‘‘โสฬส ปริวารา’’ติ เอวเมว ทิสฺสมานตฺตา อยมฺปิ ปาโฐ น สกฺกา ปฏิพาหิตุนฺติ ตเสฺสวโตฺถ วุโตฺตฯ **“อิตี”**ติ ยถาวุตฺตํ พุทฺธวจนํ นิทเสฺสตฺวา **“อิท”**นฺติ ตํ ปรามสติฯ **อิติ**-สโทฺท วา อิทมเตฺถ, **อิท**นฺติ วจนสิลิฏฺฐตามตฺตํ, **อิติ อิท**นฺติ วา ปริยายทฺวยํ อิทมเตฺถเยว วตฺตติ ‘‘อิทาเนตรหิ วิชฺชตี’’ติอาทีสุ วิยฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ พฺรหฺมชาลาทีนิ จตฺตฺตึส สุตฺตานิ สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา, เตสํ วา สงฺคโห คณนา เอตสฺสาติ **พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหฯ** เอวมิตเรสุปิฯ เหฏฺฐา วุเตฺตสุ ทีฆภาณกมชฺฌิมภาณกานํ วาเทสุ มชฺฌิมภาณกานเญฺญว วาทสฺส ยุตฺตตรตฺตา ขุทฺทกปาฐาทโยปิ สุตฺตนฺตปิฏเกเยว สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ขุทฺทก…เป…. สุตฺตนฺตปิฏกํ นามา”**ติ อาหฯ ตตฺถ ‘‘สุณาถ ภาวิตตฺตานํ, คาถา อตฺถูปนายิกา’’ติ (เถรคา. นิทานคาถา) วุตฺตตฺตา ‘‘เถรคาถา เถรีคาถา’’ติ จ ปาโฐ ยุโตฺตฯ

เอวํ สรูปโต ปิฏกตฺตยํ นิยเมตฺวา อิทานิ นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ติพฺพิเธสุ ปิฏเกสุฯ **วิวิธวิเสสนยตฺตา**ติ วิวิธนยตฺตา, วิเสสนยตฺตา จฯ **วินยนโต**ติ วินยนภาวโต, ภาวปฺปธานนิเทฺทโสยํ, ภาวโลโป วา, อิตรถา ทพฺพเมว ปธานํ สิยา, ตถา จ สติ วินยนตาคุณสมงฺคินา วินยทเพฺพเนว เหตุภูเตน วินโยติ อกฺขาโต, น ปน วินยนตาคุเณนาติ อนธิเปฺปตตฺถปฺปสโงฺค ภเวยฺยฯ อยํ นโย เอทิเสสุฯ วินียเต วา **วินยนํ,** ตโตติ อโตฺถฯ **อยํ วินโย**ติ อตฺถปญฺญตฺติภูโต สญฺญีสงฺขาโต อยํ ตนฺติ วินโยฯ **วินโยติ อกฺขาโต**ติ สทฺทปญฺญตฺติภูโต สญฺญาสงฺขาโต วินโย นามาติ กถิโตฯ อตฺถปญฺญตฺติยา หิ นามปญฺญตฺติวิภาวนํ นิพฺพจนนฺติฯ

อิทานิ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **“วิวิธา หี”**ติอาทิฯ ‘‘วิวิธา เอตฺถ นยา, ตสฺมา วิวิธนยตฺตา วินโยติ อกฺขาโต’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ วิวิธตฺตํ สรูปโต ทเสฺสติ **“ปญฺจวิธา”**ติอาทินา, ตถา วิเสสตฺตมฺปิ **“ทฬฺหีกมฺมา”**ติอาทินาฯ โลกวเชฺชสุ สิกฺขาปเทสุ **ทฬฺหีกมฺมปโยชนา,** ปณฺณตฺติวเชฺชสุ **สิถิลกรณปโยชนาฯ** สญฺญมเวลํ อภิภวิตฺวา ปวโตฺต อาจาโร **อชฺฌาจาโร,** วีติกฺกโม, กาเย, วาจาย จ ปวโตฺต โส, ตสฺส นิเสธนํ ตถา, เตน ตถานิเสธนเมว ปริยาเยน กายวาจาวินยนํ นามาติ ทเสฺสติฯ **“ตสฺมา”**ติ วตฺวา ตสฺสาเนกธา ปรามสนมาห **“วิวิธนยตฺตา”**ติอาทิฯ ยถาวุตฺตา จ คาถา อีทิสสฺส นิพฺพจนสฺส ปกาสนตฺถํ วุตฺตาติ ทเสฺสตุํ **“เตนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตนา**ติ วิวิธนยตฺตาทิเหตุนา กรณภูเตนาติ วทนฺติฯ อปิจ ‘‘วิวิธา หี’’ติอาทิวากฺยสฺส ยถาวุตฺตสฺส คุณํ ทเสฺสโนฺต **“เตนา”**ติอาทิมาหาติปิ สมฺพนฺธํ วทนฺติฯ เอวํ สติ **เตนา**ติ วิวิธนยตฺตาทินา เหตุภูเตนาติ อโตฺถฯ อถ วา ยถาวุตฺตวจนเมว สนฺธาย โปราเณหิ อยํ คาถา วุตฺตาติ สํสเนฺทตุํ **“เตนา”**ติอาทิ วุตฺตนฺติปิ วทนฺติ, ทุติยนเย วิย ‘‘เตนา’’ติ ปทสฺส อโตฺถฯ **เอต**นฺติ คาถาวจนํฯ **เอตสฺสา**ติ วินยสทฺทสฺส, ‘‘วจนตฺถา’’ติ ปเทน สมฺพโนฺธฯ ‘‘วจนสฺส อโตฺถ’’ติ หิ สมฺพเนฺธ วุเตฺตปิ ตสฺส วจนสามญฺญโต วิเสสํ ทเสฺส

ตฺ **“เอตสฺสา”**ติ ปุน วุตฺตํฯ เนรุตฺติกา ปน สมาสตทฺธิเตสุ สิเทฺธสุ สามญฺญตฺตา, นามสทฺทตฺตา จ เอทิเสสุ สทฺทนฺตเรน วิเสสิตภาวํ อิจฺฉนฺติฯ

‘‘อตฺถาน’’นฺติ ปทํ ‘‘สูจนโต…เป.… สุตฺตาณา’’ติ ปเทหิ ยถารหํ กมฺมสมฺพนฺธวเสน โยเชตพฺพํฯ ตมตฺถํ วิวรติ **“ตญฺหี”**ติอาทินาฯ **อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเท อเตฺถ**ติ โย ตํ สุตฺตํ สชฺฌายติ, สุณาติ, วาเจติ, จิเนฺตติ, เทเสติ จ, สุเตฺตน สงฺคหิโต สีลาทิอโตฺถ ตสฺสปิ โหติ, เตน ปรสฺส สาเธตพฺพโต ปรสฺสปีติ ตทุภยํ ตํ สุตฺตํ สูเจติ ทีเปติ, ตถา ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถ โลกิยโลกุตฺตรเตฺถ จาติ เอวมาทิเภเท อเตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ อตฺถสโทฺท จายํ หิตปริยาโย, น ภาสิตตฺถวจโนฯ ยทิ สิยา, สุตฺตํ อตฺตโนปิ ภาสิตตฺถํ สูเจติ, ปรสฺสปีติ อยมนธิเปฺปตโตฺถ วุโตฺต สิยาฯ สุเตฺตน หิ โย อโตฺถ ปกาสิโต, โส ตเสฺสว ปกาสกสฺส สุตฺตสฺส โหติ, ตสฺมา น เตน ปรโตฺถ สูจิโต, เตน สูเจตพฺพสฺส ปรตฺถสฺส นิวเตฺตตพฺพสฺส อภาวา อตฺตตฺถคฺคหณญฺจ น กตฺตพฺพํฯ อตฺตตฺถปรตฺถวินิมุตฺตสฺส ภาสิตตฺถสฺส อภาวา อาทิคฺคหณญฺจ น กตฺตพฺพํ, ตสฺมา ยถาวุตฺตสฺส หิตปริยายสฺส อตฺถสฺส สุเตฺต อสมฺภวโต สุตฺตาธารสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน อตฺตตฺถปรตฺถา วุตฺตาฯ

อถ วา สุตฺตํ อนเปกฺขิตฺวา เย อตฺตตฺถาทโย อตฺถปฺปเภทา ‘‘น ห’ญฺญทตฺถ’ตฺถิ ปสํสลาภา’’ติ เอตสฺส ปทสฺส นิเทฺทเส (มหานิ. ๖๓) วุตฺตา ‘‘อตฺตโตฺถ, ปรโตฺถ, อุภยโตฺถ, ทิฎฺฐธมฺมิโก อโตฺถ, สมฺปรายิโก อโตฺถ, อุตฺตาโน อโตฺถ, คมฺภีโร อโตฺถ, คูโฬฺห อโตฺถ, ปฎิจฺฉโนฺน อโตฺถ, เนโยฺย อโตฺถ, นีโต อโตฺถ, อนวโชฺช อโตฺถ, นิกฺกิเลโส อโตฺถ, โวทาโน อโตฺถ, ปรมโตฺถ’’ติ, (มหานิ. ๖๓) เต อตฺถปฺปเภเท สูเจตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ กิญฺจาปิ หิ สุตฺตนิรเปกฺขํ อตฺตตฺถาทโย วุตฺตา สุตฺตตฺถภาเวน อนิทฺทิฎฺฐตฺตา, เตสุ ปน เอโกปิ อตฺถปฺปเภโท สุเตฺตน ทีเปตพฺพตํ นาติวตฺตตีติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป อตฺถสโทฺท ภาสิตตฺถปริยาโยปิ โหติฯ เอเตฺถ หิ ปุริมกา ปญฺจ อตฺถปฺปเภทา หิตปริยายา, ตโต ปเร ฉ ภาสิตตฺถปฺปเภทา, ปจฺฉิมกา จตฺตาโร อุภยสภาวาฯ ตตฺถ สุวิเญฺญยฺยตาย วิภาเวน อนคาธภาโว **อุตฺตาโนฯ** ทุรธิคมตาย วิภาเวน อคาธภาโว **คมฺภีโรฯ** อวิวโฎ **คูโฬฺหฯ** มูลุทกาทโย วิย ปํสุนา อกฺขรสนฺนิเวสาทินา ติโรหิโต **ปฎิจฺฉโนฺนฯ** นิทฺธาเรตฺวา ญาเปตโพฺพ **เนโยฺยฯ** ยถารุตวเสน เวทิตโพฺพ **นีโตฯ** **อนวชฺชนิกฺกิเลสโวทานา** ปริยายวเสน วุตฺตา, กุสลวิปากกิริยาธมฺมวเสน วา ยถากฺกมํ โยเชตพฺพาฯ **ปรมโตฺถ** นิพฺพานํ, ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว เอว วาฯ

อถ วา ‘‘อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ โหตี’’ติ อตฺตตฺถํ, ‘‘อปฺปิจฺฉกถญฺจ ปเรสํ กตฺตา โหตี’’ติ ปรตฺถํ สูเจติฯ เอวํ ‘‘อตฺตนา จ ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต โหติ, ปรญฺจ ปาณาติปาตา เวรมณิยา สมาทเปตี’’ติอาทิสุตฺตานิ (อ. นิ. ๔.๙๙, ๒๖๕) โยเชตพฺพานิฯ อปเร ปน ‘‘ยถาสภาวํ ภาสิตํ อตฺตตฺถํ, ปูรณกสฺสปาทีนมญฺญติตฺถิยานํ สมยภูตํ ปรตฺถํ สูเจติ, สุเตฺตน วา สงฺคหิตํ อตฺตตฺถํ, สุตฺตานุโลมภูตํ ปรตฺถํ, สุตฺตนฺตนยภูตํ วา อตฺตตฺถํ, วินยาภิธมฺมนยภูตํ ปรตฺถํ สูเจตี’’ติปิ วทนฺติฯ วินยาภิธเมฺมหิ จ วิเสเสตฺวา สุตฺตสทฺทสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพ, ตสฺมา เวเนยฺยชฺฌาสยวสปฺปวตฺตาย เทสนาย สาติสยํ อตฺตหิตปรหิตาทีนิ ปกาสิตานิ โหนฺติ ตปฺปธานภาวโต, น ปน อาณาธมฺมสภาว-วสปฺปวตฺตายาติ อิทเมว ‘‘อตฺถานํ สูจนโต สุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ สูจ-สทฺทสฺส เจตฺถ รโสฺสฯ ‘‘เอวญฺจ กตฺวา ‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺน’นฺติ (ปาจิ. ๖๕๕, ๑๒๔๒) จ สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี’ติ (อฎฺฐสา. นิทานกถา, กถา. อฎฺฐ. นิทานกถา) จ เอวมาทีสุ สุตฺตสโทฺท อุปจริโตติ คเหตโพฺพ’’ติ (สารตฺถ. ฎี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** วุตฺตํฯ อเญฺญ ปน ยถาวุตฺตสทิเสเนว นิพฺพจเนน สุตฺตสทฺทสฺส วินยาภิธมฺมานมฺปิ วาจกตฺตํ วทนฺติฯ

สุเตฺต จ อาณาธมฺมสภาโว เวเนยฺยชฺฌาสยมนุวตฺตติ, น วินยาภิธมฺเมสุ วิย เวเนยฺยชฺฌาสโย อาณาธมฺมสภาเว, ตสฺมา เวเนยฺยานํ เอกนฺตหิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนาติ อาห **“สุวุตฺตา เจตฺถ อตฺถา”**ติอาทิฯ ‘‘เอกนฺตหิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนา’’ติ อิทมฺปิ เวเนยฺยานํ หิตสมฺปาทเน สุตฺตนฺตเทสนาย ตปฺปรภาวเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตปฺปรภาโว** จ เวเนยฺยชฺฌาสยานุโลมโต ทฏฺฐพฺพฯ เตเนวาห **“เวเนยฺยชฺฌาสยานุโลเมน วุตฺตตฺตา”**ติฯ เอเตน จ เหตุนา นนุ วินยาภิธมฺมาปิ สุวุตฺตา, อถ กสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ อนุโยคํ ปริหรติฯ

อนุปุพฺพสิกฺขาทิวเสน กาลนฺตเรน อตฺถาภินิปฺผตฺตึ ทเสฺสตุํ **“สสฺสมิว ผล”**นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา สสฺสํ นาม วปนโรปนาทิกฺขเณเยว ผลํ น ปสวติ, อนุปุพฺพชคฺคนาทิวเสน กาลนฺตเรเนว ปสวติ, ตถา อิทมฺปิ สวนธารณาทิกฺขเณเยว อเตฺถ น ปสวติ, อนุปุพฺพสิกฺขาทิวเสน กาลนฺตเรเนว ปสวตีติฯ **ปสวตี**ติ จ ผลติ, อภินิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ อภินิปฺผาทนเมว หิ ผลนํฯ อุปายสมงฺคีนเญฺญว อตฺถาภินิปฺผตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“เธนุ วิย ขีร”**นฺติ อาหฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา เธนุ นาม กาเล ชาตวจฺฉา ถนํ คเหตฺวา ทุหตํ อุปายวนฺตานเมว ขีรํ ปคฺฆราเปติ, น อกาเล อชาตวจฺฉาฯ กาเลปิ วา วิสาณาทิกํ คเหตฺวา ทุหตํ อนุปายวนฺตานํ, ตถา อิทมฺปิ นิสฺสรณาทินา สวนธารณาทีนิ กุรุตํ อุปายวนฺตานเมว สีลาทิอเตฺถ ปคฺฆราเปติ, น อลคทฺทูปมาย สวนธารณาทีนิ กุรุตํ อนุปายวนฺตานนฺติฯ ยทิปิ **“สูทตี”**ติ เอตสฺส ฆรติ สิญฺจตีติ อโตฺถ, ตถาปิ สกมฺมิกธาตุตฺตา **ปคฺฆราเปตี**ติ การิตวเสน อโตฺถ วุโตฺต ยถา ‘‘ตรตี’’ติ เอตสฺส นิปาเตตีติ อโตฺถ’’ติฯ **“สุตฺตาณา”**ติ เอตสฺส อตฺถมาห **“สุฏฺฐุ จ เน ตายตี”**ติฯ **เน**ติ อเตฺถฯ

สุตฺตสภาคนฺติ สุตฺตสทิสํฯ ตพฺภาวํ ทเสฺสติ **“ยถา หี”**ติอาทินาฯ **ตจฺฉกานํ สุตฺต**นฺติ วฑฺฒกีนํ กาฬสุตฺตํฯ **ปมาณํ โหติ** ตทนุสาเรน ตจฺฉนโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา กาฬสุตฺตํ ปสาเรตฺวา สญฺญาเณ กเต คเหตพฺพํ, วิสฺสเชฺชตพฺพญฺจ ปญฺญายติ, ตสฺมา ตํ ตจฺฉกานํ ปมาณํ โหติ, เอวํ วิวาเทสุ อุปฺปเนฺนสุ สุเตฺต อานีตมเตฺต ‘‘อิทํ คเหตพฺพํ, อิทํ วิสฺสเชฺชตพฺพ’’นฺติ ปากฏตฺตา วิวาโท วูปสมฺมติ, ตสฺมา เอตํ วิญฺญูนํ ปมาณนฺติฯ อิทานิ อญฺญถาปิ สุตฺตสภาคตํ วิภาเวโนฺต **“ยถา จา”**ติอาทิมาหฯ **สุเตฺตนา**ติ ปุปฺผาวุเตน เยน เกนจิ ถิรสุเตฺตนฯ **สงฺคหิตานี**ติ สุฏฺฐุ, สมํ วา คหิตานิ, อาวุตานีติ อโตฺถฯ **น วิกิริยนฺตี**ติ อิโต จิโต จ วิปฺปกิณฺณาภาวมาห, **น วิทฺธํสียนฺตี**ติ เฉชฺชเภชฺชาภาวํฯ อยเมตฺถาธิปฺปาโย – ยถา ถิรสุเตฺตน สงฺคหิตานิ ปุปฺผานิ วาเตน น วิกิริยนฺติ น วิทฺธํสียนฺติ, เอวํ สุเตฺตน สงฺคหิตา อตฺถา มิจฺฉาวาเทน น วิกิริยนฺติ น วิทฺธํสียนฺตีติฯ เวเนยฺยชฺฌาสยวสปฺปวตฺตาย จ เทสนาย อตฺตตฺถปรตฺถาทีนํ สาติสยปฺปกาสนโต อาณาธมฺมสภาเวหิ วินยาภิธเมฺมหิ วิเสเสตฺวา อิมเสฺสว สุตฺตสภาคตา วุตฺตาฯ **“เตนา”**ติอาทีสุ วุตฺตนยานุสาเรน สมฺพโนฺธ เจว อโตฺถ จ ยถารหํ วตฺตโพฺพฯ เอตฺถ จ ‘‘สุตฺตนฺตปิฏก’’นฺติ เหฏฺฐา วุเตฺตปิ อนฺตสทฺทสฺส อวจนํ ตสฺส วิสุํ อตฺถาภาวทสฺสนตฺถํ ตพฺภาววุตฺติโตฯ สหโยคสฺส หิ สทฺทสฺส อวจเนน เสสตา ตสฺส ตุลฺยาธิกรณตํ, อนตฺถกตํ วา ญาเปติฯ

ยนฺติ เอส นิปาโต การเณ, เยนาติ อโตฺถฯ เอตฺถ อภิธมฺม วุฑฺฒิมโนฺต ธมฺมา เยน วุตฺตา, เตน อภิธโมฺม นาม อกฺขาโตติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ อภิ-สทฺทสฺส อตฺถวเสนายํ ปเภโทติ ตสฺส ตทตฺถปฺปวตฺตตาทสฺสเนน ตมตฺถํ สาเธโนฺต **“อยญฺหี”**ติอาทิมาหฯ อภิ-สโทฺท กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวสงฺขาตมติเรกตฺถํ ทีเปตีติ วุตฺตํ **“อภิกฺกมนฺตีติอาทีสุ วุฑฺฒิยํ อาคโต”**ติฯ **อภิญฺญาตา**ติ อฑฺฒจนฺทาทินา เกนจิ สญฺญาเณน ญาตา, ปญฺญาตา ปากฏาติ วุตฺตํ โหติฯ

อฑฺฒจนฺทาทิภาโว หิ รตฺติยา อุปลกฺขณวเสน ปญฺญาณํ โหติ ‘‘ยสฺมา อโฑฺฒ, ตสฺมา อฑฺฒ มีฯ ยสฺมา อูโน, ตสฺมา จาตุทฺทสีฯ ยสฺมา ปุโณฺณ, ตสฺมา ปนฺนรสี’’ติฯ **อภิลกฺขิตา**ติ เอตฺถาปิ อยเมวโตฺถ เวทิตโพฺพ, อิทํ ปน มูลปณฺณาสเก **ภยเภรวสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๓๔) อภิลกฺขิตสทฺทปริยาโย อภิญฺญาตสโทฺทติ อาห **‘‘อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตาติอาทีสุ ลกฺขเณ’’**ติฯ ยเชฺชวํ ลกฺขิตสทฺทเสฺสว ลกฺขณตฺถทีปนโต อภิ-สโทฺท อนตฺถโกว สิยาติ? เนวํ ทฎฺฐพฺพํ ตสฺสาปิ ตทตฺถโชตนโตฯ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน หิ อุปสคฺคนิปาตา ตทตฺถโชตกมตฺตาติ ลกฺขิตสเทฺทน วาจกภาเวน ปกาสิตสฺส ลกฺขณตฺถเสฺสว โชตกภาเวน ปกาสนโต อภิ-สโทฺทปิ ลกฺขเณ ปวตฺตตีติ วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ราชาภิราชา**ติ ปเรหิ ราชูหิ ปูชิตุมรโห ราชาฯ **ปูชิเต**ติ ปูชารเหฯ อิทํ ปน สุตฺตนิปาเต เสลสุเตฺต (สุ. นิ. ๕๕๓ อาทโย)ฯ

อภิธเมฺมติ ‘‘สุปินเนฺตน สุกฺกวิสฎฺฐิยา อนาปตฺติภาเวปิ อกุสลเจตนา อุปลพฺภตี’’ติ อาทินา (สารตฺถ. ฎี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วินยปญฺญตฺติยา สงฺกรวิรหิเต ธเมฺมฯ ปุพฺพาปรวิโรธาภาเวน ยถาวุตฺตธมฺมานเมว อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหโต อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธเมฺมติปิ วทนฺติฯ ‘‘ปาณาติปาโต อกุสล’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๙๒) เอวมาทีสุ วา มรณาธิปฺปายสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยคสมุฎฺฐาปิกา เจตนา อกุสโล, น ปาณสงฺขาตชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทสงฺขาโต อติปาโตฯ ตถา ‘‘อทินฺนสฺส ปรสนฺตกสฺส อาทานสงฺขาตา วิญฺญตฺติ อพฺยากโต ธโมฺม, ตํวิญฺญตฺติสมุฎฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อกุสโล ธโมฺม’’ติ เอวมาทินาปิ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธเมฺมติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อภิวินเย**ติ เอตฺถ ปน ‘‘ชาตรูปรชตํ น ปฎิคฺคเหตพฺพ’’นฺติ วทโนฺต วินเย วิเนติ นามฯ เอตฺถ จ ‘‘เอวํ ปฎิคฺคณฺหโต ปาจิตฺติยํ, เอวํ ปน ทุกฺกฎ’’นฺติ วทโนฺต อภิวินเย วิเนติ นามาติ วทนฺติฯ ตสฺมา ชาตรูปรชตํ ปรสนฺตกํ เถยฺยจิเตฺตน คณฺหนฺตสฺส ยถาวตฺถุํ ปาราชิกถุลฺลจฺจยทุกฺกเฎสุ อญฺญตรํ, ภณฺฑาคาริกสีเสน คณฺหนฺตสฺส ปาจิตฺติยํ, อตฺตโน อตฺถาย คณฺหนฺตสฺส นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ, เกวลํ โลลตาย คณฺหนฺตสฺส อนามาสทุกฺกฎํ, รูปิยฉฑฺฑกสมฺมตสฺส อนาปตฺตีติ เอวํ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต วินเยปิ ปฎิพโล วิเนตุนฺติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวํ ปน ปริจฺฉินฺนตํ สรูปโต สเงฺขเปเนว ทเสฺสโนฺต **‘‘อญฺญมญฺญ…เป…. โหตี’’**ติ อาหฯ

อภิกฺกเนฺตนาติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ อภิ-สโทฺท ทีเปตีติ วุตฺตํ **‘‘อธิเก’’**ติฯ นนุ จ ‘‘อภิกฺกมนฺตี’’ติ เอตฺถ อภิ-สโทฺท กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวํ อติเรกตฺตํ ทีเปติ, ‘‘อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา’’ติ เอตฺถ ญาณลกฺขณกิริยานํ สุปากฎตํ วิเสสํ, ‘‘อภิกฺกเนฺตนา’’ติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ วิสิฎฺฐภาวํ ทีเปตีติ อิทํ ตาว ยุตฺตํ กิริยาวิเสสกตฺตา อุปสคฺคสฺสฯ ‘‘ปาทโย กิริยาโยเค อุปสคฺคา’’ติ หิ **สทฺทสเตฺถ** วุตฺตํฯ ‘‘อภิราชา, อภิวินเย’’ติ ปน ปูชิตปริจฺฉิเนฺนสุ ราชวินเยสุ อภิ-สโทฺท วตฺตตีติ กถเมตํ ยุเชฺชยฺยฯ น หิ อสตฺววาจี สโทฺท สตฺววาจโก สมฺภวตีติ? นตฺถิ อตฺร โทโส ปูชนปริเจฺฉทนกิริยานมฺปิ ทีปนโต, ตาหิ จ กิริยาหิ ยุเตฺตสุ ราชวินเยสุปิ ปวตฺตตฺตาฯ อภิปูชิโต ราชาติ หิ อเตฺถน กิริยาการกสมฺพนฺธํ นิมิตฺตํ กตฺวา กมฺมสาธนภูตํ ราชทพฺพํ อภิ-สโทฺท ปธานโต วทติ, ปูชนกิริยํ ปน อปฺปธานโตฯ ตถา อภิปริจฺฉิโนฺน วินโยติ อเตฺถน กิริยาการกสมฺพนฺธํ นิมิตฺตํ กตฺวา กมฺมสาธนภูตํ วินยทพฺพํ อภิ-สโทฺท ปธานโต วทติ, ปริจฺฉินฺทนกิริยํ ปน อปฺปธานโตฯ ตสฺมา อติมาลาทีสุ อติ-สโทฺท วิย อภิ-สโทฺท เอตฺถ สห สาธเนน กิริยํ วทตีติ อภิราชอภิวินยสทฺทา โสปสคฺคาว สิทฺธาฯ เอวํ อภิธมฺมสเทฺทปิ อภิสโทฺท สห สาธเนน วุฑฺฒิยาทิกิริยํ วทตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

โหตุ อภิ-สโทฺท ยถาวุเตฺตสุ อเตฺถสุ, ตปฺปโยเคน ปน ธมฺมสเทฺทน ทีปิตา วุฑฺฒิมนฺตาทโย ธมฺมา เอตฺถ วุตฺตา น ภเวยฺยุํ, กถํ อยมโตฺถ ยุเชฺชยฺยาติ อนุโยเค สติ ตํ ปริหรโนฺต

“เอตฺถ จา”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ อภิธมฺเมฯ อุปนฺยาเส **จ**-สโทฺทฯ **ภาเวตี**ติ จิตฺตสฺส วฑฺฒนํ วุตฺตํ, **ผริตฺวา**ติ อารมฺมณสฺส วฑฺฒนํ, ตสฺมา ตาหิ ภาวนาผรณวุฑฺฒีหิ วุฑฺฒิมโนฺตปิ ธมฺมา วุตฺตาติ อโตฺถ ฯ **อารมฺมณาทีหี**ติ อารมฺมณสมฺปยุตฺตกมฺมทฺวารปฏิป ทาทีหิฯ เอกนฺตโต โลกุตฺตรธมฺมานเญฺญว ปูชารหตฺตา **“เสกฺขา ธมฺมา”**ติอาทินา เตเยว ปู ชิตาติ ทสฺสิตาฯ **“ปูชารหา”**ติ เอเตน กตฺตาทิสาธนํ, อตีตาทิกาลํ, สกฺกุเณยฺยตฺถํ วา นิว เตฺตติฯ ปูชิตพฺพาเยว หิ ธมฺมา กาลวิเสสนิยมรหิตา ปูชารหา เอตฺถ วุตฺตาติ อธิปฺปาโย ทสฺสิ โตฯ **สภาวปริจฺฉินฺนตฺตา**ติ ผุสนาทิสภาเวน ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ กามาวจเรหิ มหนฺตภาวโต มหคฺคตา ธมฺมา อธิกา, ตโตปิ อุตฺตรวิรหโต อนุตฺตรา ธมฺมาติ ทเสฺสติ **“มหคฺคตา”**ติอาทิน าฯ **เตนา**ติ ‘‘วุฑฺฒิมโนฺต’’ติอาทินา วจเนน กรณภูเตน, เหตุภูเตน วาฯ

ยํ ปเนตฺถาติ เอเตสุ วินยาทีสุ ตีสุ อญฺญมญฺญวิสิเฏฺฐสุ ยํ **อวิสิฏฺฐํ** สมานํ, **ตํ** ปิฏกนฺติ อโตฺถฯ วินยาทโย หิ ตโย สทฺทา อญฺญมญฺญาสาธารณตฺตา วิสิฏฺฐา นาม, ปิฏกสโทฺท ปน เตหิ ตีหิปิ สาธารณตฺตา ‘‘อวิสิโฎฺฐ’’ติ วุจฺจติฯ **ปริยตฺติพฺภาชนตฺถโต**ติ ปริยาปุณิตพฺพตฺถ ปติฏฺฐานเตฺถหิ กรณภูเตหิ, วิเสสนภูเตหิ วาฯ อปิจ **ปริยตฺติพฺภาชนตฺถโต** ปริยตฺติภา ชนตฺถนฺติ อาหูติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปจฺจตฺตเตฺถ หิ โต-สโทฺท อิติ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพตฺ ตาฯ อิตินา นิทฺทิสิตเพฺพหิโต – สทฺทมิจฺฉนฺติ เนรุตฺติกา ยถา ‘‘อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๐๖, ๔๐๘, ๔๑๑) เอเตน ปริยาปุณิตพฺพโต, ตํตทตฺถานํ ภาชน โต จ **ปิฏกํ** นามาติ ทเสฺสติฯ อนิปฺผนฺนปาฏิปทิกปทเญฺหตํฯ สทฺทวิทู ปน ‘‘ปิฏ สทฺท สงฺฆาเฏสู’’ติ วตฺวา อิธ วุตฺตเมว ปโยคมุทาหรนฺติ, ตสฺมา เตสํ มเตน ปิฏียติ สทฺทียติ ปริยา ปุณียตีติ **ปิฏกํ,** ปิฏียติ วา สงฺฆาฏียติ ตํตทโตฺถ เอตฺถาติ **ปิฏก**นฺติ นิพฺพจนํ กาตพฺพํฯ **“เตนา”**ติอาทินา สมาสํ ทเสฺสติฯ

มา ปิฏกสมฺปทาเนนาติ กาลามสุเตฺต, (อ. นิ. ๓.๖๖) สาฬฺหสุเตฺต (อ. นิ. ๓.๖๗) จ อา คตํ ปาฬิมาหฯ ตทฏฺฐกถายญฺจ ‘‘อมฺหากํ ปิฏกตนฺติยา สทฺธึ สเมตีติ มา คณฺหิตฺถา’’ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๖๖) อโตฺถ วุโตฺตฯ **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** ปน ‘‘ปาฬิสมฺปทานวเสน มา คณฺหถา’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตํฯ **กุทาลปิฏกมาทายา**ติ กุ ทาลญฺจ ปิฏกญฺจ อาทายฯ **กุ** วุจฺจติ ปถวี, ตสฺสา ทาลนโต วิทาลนโต อโยมยอุปกรณวิ เสโส **กุทาลํ** นามฯ เตสํ เตสํ วตฺถูนํ ภาชนภาวโต ตาลปณฺณเวตฺตลตาทีหิ กโต ภาชนวิ เสโส **ปิฏกํ** นามฯ อิทํ ปน มูลปณฺณาสเก **กกจูปมสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๒๒๗)ฯ

‘‘เตน…เป…. เญยฺยา’’ติ คาถาปทํ อุลฺลิงฺคตฺวา **“เตนา”**ติอาทินา วิวรติฯ สพฺพาทีหิ สพฺพนาเมหิ วุตฺตสฺส วา ลิงฺคมาทิยเต, วุจฺจมานสฺส วา, อิธ ปน วตฺติจฺฉาย วุตฺตเสฺสวาติ กตฺ วา **“วินโย จ โส ปิฏกญฺจา”**ติ วุตฺตํฯ **“ยถาวุเตฺตเนว นเยนา”**ติ อิมินา ‘‘เอวํ ทุวิธ เตฺถน…เป…. กตฺวา’’ติ จ ‘‘ปริยตฺติภาวโต, ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ภาชนโต จา’’ติ จ วุตฺตํ สพฺพมติทิสติฯ **ตโยปี**ติ เอตฺถ **อปิ**สโทฺท, **ปิ**-สโทฺท วา อวยวสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ ‘‘อปี’’ติ อวตฺ วา ‘‘ปี’’ติ วทโนฺต หิ อปิ-สโทฺท วิย ปิ-สโทฺทปิ วิสุํ นิปาโต อตฺถีติ ทเสฺสติฯ

กเถตพฺพานํ อตฺถานํ เทสกายเตฺตน อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ ปโพธนํ **เทสนาฯ** สาสิต พฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ วินยนํ **สาสนํฯ** กเถตพฺพสฺส สํว ราสํวราทิโน อตฺถสฺส กถนํ วจนปฏิพทฺธตากรณํ **กถา,** อิทํ วุตฺตํ โหติ – เทสิตารํ ภควนฺตม เปกฺขิตฺวา **เทสนา,** สาสิตพฺพปุคฺคลวเสน **สาสนํ,** กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส วเสน **กถา**ติ เอวมิ เมสํ นานากรณํ เวทิตพฺพนฺติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เทสนาทโย เทเสตพฺพาทินิรเปกฺขา น โหนฺ

ติ, อาณาทโย ปน วิเสสโต เทสกาทิอธีนาติ ตํ ตํ วิเสสโยควเสน เทสนาทีนํ เภโท วุตฺโตฯ ยถา หิ อาณาวิธานํ วิเสสโต อาณารหาธีนํ ตตฺถ โกสลฺลโยคโต, เอวํ โวหารปรมตฺถวิธานานิ จ วิธายกาธีนานีติ อาณาทิวิธิโน เทสกายตฺตตา วุตฺตาฯ อปราธชฺฌาสยานุรูปํ วิย จ ธมฺมานุรูปมฺปิ สาสนํ วิเสสโต, ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลาเปกฺขนฺติ สาสิตพฺพปุคฺคลวเสน สาสนํ วุตฺตํฯ สํวราสํวรนามรูปานํ วิย จ วินิเพฺพเฐตพฺพาย ทิฏฺฐิยา กถนํ สติ วาจาวตฺถุสฺมึ, นาสตีติ วิเสสโต ตทธีนํ, ตสฺมา กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส วเสน กถา วุตฺตาฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ‘‘เทสกสฺส วเสเนตฺถ, เทสนา ปิฏกตฺตยํ;
> สาสิตพฺพวเสเนตํ, สาสนนฺติ ปวุจฺจติฯ
>
> กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส, วเสนาปิ กถาติ จ;
> เทสนาสาสนกถา-เภทเมฺปวํ ปกาสเย’’ติฯ

ปทตฺตยเมฺปตํ สโมธาเนตฺวา ตาสํ เภโทติ กตฺวา เภทสโทฺท วิสุํ วิสุํ โยเชตโพฺพ ทฺวนฺทปทโต ปรํ สุยฺยมานตฺตา ‘‘เทสนาเภทํ, สาสนเภทํ, กถาเภทญฺจ ยถารหํ ปริทีปเย’’ติฯ **เภท**นฺติ จ นานตฺตํ, วิเสสํ วาฯ **เตสุ** ปิฏเกสุฯ สิกฺขา จ ปหานญฺจ คมฺภีรภาโว จ, ตญฺจ **ยถารหํ ปริทีปเยฯ**

ทุติยคาถาย **ปริยตฺติเภทํ** ปริยาปุณนสฺส ปการํ, วิเสสญฺจ วิภาวเยฯ **ยหึ** วินยาทิเก ปิฏเกฯ ยํ สมฺปตฺตึ, วิปตฺติญฺจ ยถา ภิกฺขุ ปาปุณาติ, ตถา ตมฺปิ สพฺพํ ตหึ วิภาวเยติ สมฺพโนฺธฯ อถ วา ยํ ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺตึ, วิปตฺติญฺจ ยหึ ยถา ภิกฺขุ ปาปุณาติ, ตถา ตมฺปิ สพฺพํ ตหึ วิภาวเยติ โยเชตพฺพํฯ **ยถา**ติ จ เยหิ อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุณนาทิปฺปกาเรหิ, อุปารมฺภนิสฺสรณธมฺมโกสรกฺขณเหตุปริยาปุณนํ สุปฺปฏิปตฺติทุปฺปฏิปตฺตีติ เอเตหิ ปกาเรหีติ วุตฺตํ โหติฯ สเนฺตสุปิ จ อเญฺญสุ ตถา ปาปุณเนฺตสุ เชฏฺฐเสฏฺฐาสนฺนสทาสนฺนิหิตภาวโต, ยถานุสิฏฺฐํ สมฺมาปฏิปชฺชเนน ธมฺมาธิฏฺฐานภาวโต จ ***ภิกฺขู***ติ วุตฺตํฯ

ตตฺราติ ตาสุ คาถาสุฯ **อย**นฺติ อธุนา วกฺขมานา กถาฯ **ปริทีปนา**ติ สมนฺตโต ปกาสนา, กิญฺจิมตฺตมฺปิ อเสเสตฺวา วิภชนาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิภาวนา**ติ เอวํ ปริทีปนายปิ สติ คูฬฺหํ ปฏิจฺฉนฺนมกตฺวา โสตูนํ สุวิเญฺญยฺยภาเวน อาวิภาวนาฯ สเงฺขเปน ปริทีปนา, วิตฺถาเรน วิภาวนาติปิ วทนฺติฯ อปิจ เอตํ ปททฺวยํ เหฏฺฐา วุตฺตานุรูปโต กถิตํ, อตฺถโต ปน เอกเมวฯ ตสฺมา ปริทีปนา ปฐมคาถาย, วิภาวนา ทุติยคาถายาติ โยเชตพฺพํฯ จ-สเทฺทน อุภยตฺถํ อญฺญมญฺญํ สมฺเจฺจติฯ กสฺมา, วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘เอตฺถ หี’’**ติอาทิฯ **หี**ติ การเณ นิปาโต ‘‘อกฺขรวิปตฺติยํ หี’’ติอาทีสุ วิยฯ ยสฺมา, กสฺมาติ วา อโตฺถฯ อาณํ ปเณตุํ [ฐเปตุํ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา)] อรหตีติ **อาณารโห,** สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา, มหาการุณิกตาย จ อวิปรีตหิโตปเทสกภาเวน ปมาณวจนตฺตา อาณารเหน ภควตาติ อโตฺถฯ โวหารปรมตฺถธมฺมานมฺปิ ตตฺถ สพฺภาวโต **‘‘อาณาพาหุลฺลโต’’**ติ วุตฺตํ, เตน เยภุยฺยนยํ ทเสฺสติฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ วิเสเสน สตฺตานํ มนํ อวหรตีติ **โวหาโร,** ปญฺญตฺติ, ตสฺมิํ กุสโล, เตนฯ

ปจุโร พหุโล อปราโธ โทโส วีติกฺกโม เยสํ เต **ปจุราปราธา,** เสยฺยสกเตฺถราทโยฯ **ยถาปราธ**นฺติ โทสานุรูปํฯ **‘‘อเนกชฺฌาสยา’’**ติอาทีสุ อาสโยว **อชฺฌาสโย,** โส อตฺถโต ทิฏฺฐิ, ญาณญฺจ, ปเภทโต ปน จตุพฺพิโธ โหติฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐี จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;

ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสทฺทิต’’นฺติฯ

ตตฺถ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุเจฉทิฏฺฐีหิ สงฺคหิตตฺตา สเพฺพปิ ทิฏฺฐิคติกา สตฺตา อิมา เอว เทฺว ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตาฯ ยถาห ‘‘ทฺวยนิสฺสิโต โข ปนายํ กจฺจาน โลโก เยภุเยฺยน อตฺถิตญฺจ นตฺถิตญฺจา’’ติ, (สํ. นิ. ๒.๑๕) **อตฺถิตา**ติ หิ สสฺสตคฺคาโห อธิเปฺปโต, **นตฺถิตา**ติ อุเจฺฉทคฺคาโหฯ อยํ ตาว วฏฺฏนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนานํ อาสโยฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตานํ ปน สุทฺธสตฺตานํ อนุโลมิกา ขนฺติ, ยถาภูตญาณนฺติ ทุวิโธ อาสโยฯ ตตฺถ จ **อนุโลมิกา ขนฺติ** วิปสฺสนาญาณํฯ **ยถาภูตญาณํ** ปน กมฺมสกตาญาณํฯ จตุพฺพิโธ เปโส อาสยนฺติ สตฺตา เอตฺถ นิวสนฺติ, จิตฺตํ วา อาคมฺม เสติ เอตฺถาติ **อาสโย** มิคาสโย วิยฯ ยถา มิโค โคจราย คนฺตฺวาปิ ปจฺจาคนฺตฺวา ตเตฺถว วนคหเน สยตีติ ตํ ตสฺส ‘‘อาสโย’’ติ วุจฺจติ, ตถา จิตฺตํ อญฺญถาปิ ปวตฺติตฺวา ยตฺถ ปจฺจาคมฺม เสติ, ตสฺส โส ‘‘อาสโย’’ติฯ กามราคาทโย สตฺต **อนุสยาฯ** มูสิกวิสํ วิย การณลาเภ อุปฺปชฺชมานารหา อนาคตา, อตีตา, ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโทติฯ **จริยา**ติ ราคจริยาทิกา ฉ มูลจริยา, อนฺตรเภเทน อเนกวิธา, สํสคฺควเสน ปน เตสฏฺฐิ โหนฺติฯ อถ วา **จริยา**ติ สุจริตทุจฺจริตวเสน ทุวิธํ จริตํฯ ตญฺหิ วิภเงฺค จริตนิเทฺทเส นิทฺทิฏฺฐํฯ

‘‘**อธิมุตฺติ** นาม ‘อเชฺชว ปพฺพชิสฺสามิ, อเชฺชว อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามี’ติอาทินา ตนฺนินฺนภาเวน ปวตฺตมานํ สนฺนิฏฺฐาน’’นฺติ (สารตฺถ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปน ‘‘อธิมุตฺติ นาม สตฺตานํ ปุพฺพจริยวเสน อภิรุจิ, สา ทุวิธา หีนปณีตเภเทนา’ติ (ที. นิ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุตฺตํฯ ตถา หิ ยาย หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเกเยว สเตฺต เสวนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา ปณีตาธิมุตฺติเกเยว ฯ สเจ หิ อาจริยุปชฺฌายา สีลวโนฺต น โหนฺติ, สทฺธิวิหาริกา สีลวโนฺต, เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยปิ น อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส สารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติฯ สเจ อาจริยุปชฺฌายา สารุปฺปภิกฺขู, อิตเร อสารุปฺปา, เตปิ น อาจริยุปชฺฌาเย อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส อสารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติฯ ธาตุสํยุตฺตวเสน (สํ. นิ. ๒.๘๕ อาทโย) เจส อโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ เอวมยํ หีนาธิมุตฺติกาทีนํ อญฺญมญฺญ ปเสวนาทินิยมิตา อภิรุจิ อชฺฌาสยธาตุ ‘‘อธิมุตฺตี’’ติ เวทิตพฺพาฯ อเนกา อชฺฌาสยาทโย เต เยสํ อตฺถิ, อเนกา วา อชฺฌาสยาทโย เยสนฺติ ตถา ยถา ‘‘พหุกตฺตุโก, พหุนทิโก’’ติฯ **ยถานุโลม**นฺติ อชฺฌาสยาทีนํ อนุโลมํ อนติกฺกมฺม, เย เย วา อชฺฌาสยาทโย อนุโลมา, เตหิ เตหีติ อโตฺถฯ อาสยาทีนํ อนุโลมสฺส วา อนุรูปนฺติปิ วทนฺติฯ ฆนวินิโพฺภคาภาวโต ทิฏฺฐิมานตณฺหาวเสน ‘‘อหํ มม สนฺตก’’นฺติ เอวํ ปวตฺต**สญฺญิโนฯ ยถาธมฺม**นฺติ ‘‘นเตฺถตฺถ อตฺตา, อตฺตนิยํ วา, เกวลํ ธมฺมมตฺตเมเวต’’นฺติ เอวมาทินา ธมฺมสภาวานุรูปนฺติ อโตฺถฯ

สํวรณํ **สํวโร,** กายวาจาหิ อวีติกฺกโมฯ มหโนฺต สํวโร **อสํวโรฯ** วุฑฺฒิอโตฺถ หิ อยํ อ-กาโร ยถา ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๒๑) ตํโยคตาย จ ขุทฺทโก สํวโร ปาริเสสาทินเยน สํวโร, ตสฺมา ขุทฺทโก, มหโนฺต จ สํวโรติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘สํวรา สํวโร’’**ติอาทิฯ **ทิฏฺฐิวินิเวฐนา**ติ ทิฏฺฐิยา วิโมจนํ, อตฺถโต ปน ตสฺส อุชุวิปจฺจนิกา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ธมฺมาฯ ตถา จาห **‘‘ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิปฏิปกฺขภูตา’’**ติฯ นามสฺส, รูปสฺส, นามรูปสฺส จ ปริจฺฉินฺทนํ **นามรูปปริเจฺฉโท,** โส ปน ‘‘ราคาทิปฏิปกฺขภูโต’’ติ วจนโต ตถาปวตฺตเมว ญาณํฯ

‘‘ตีสุปิ’’ติอาทินา อปรฑฺฒํ วิวรติฯ ตีสุปิ ตาสํ วจนสมฺภวโต **‘‘วิเสเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ ตเทตํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ ตตฺร ‘‘ยายํ อธิสีลสิกฺขา, อยํ อิมสฺมิํ อเตฺถ อธิเปฺปตา สิกฺขา’’ติ ว

จนโต อาห **“วินยปิฏเก อธิสีลสิกฺขา”**ติฯ **สุตฺตนฺตปาฬิยํ** ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๑.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) สมาธิเทสนาพาหุลฺลโต **“สุตฺตนฺต ปิฏเก อธิจิตฺตสิกฺขา”**ติ วุตฺตํฯ นามรูปปริเจฺฉทสฺส อธิปญฺญาปทฏฺฐานโต, อธิปญฺญาย จ อตฺถาย ตทวเสสนามรูปธมฺมกถนโต อาห **“อภิธมฺมปิฏเก อธิปญฺญาสิกฺขา”**ติฯ

กิเลสานนฺติ สํเกฺลสธมฺมานํ, กมฺมกิเลสานํ วา, อุภยาเปกฺขเญฺจตํ ‘‘โย กายวจีทฺวาเรหิ กิเลสานํ วีติกฺกโม, ตสฺส ปหานํ, ตสฺส ปฏิปกฺขตฺตา’’ติ จฯ ‘‘วีติกฺกโม’’ติ อยํ ‘‘ปฏิปกฺข’’นฺติ ภาวโยเค สมฺพโนฺธ, ‘‘สีลสฺสา’’ติ ปน ภาวปจฺจเยฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ อนุสยวเสน สนฺตาเน อนุวตฺตนฺตา กิเลสา การณลาเภ ปริยุฏฺฐิตาปิ สีลเภทภยวเสน วีติกฺกมิตุํ น ลภนฺตีติ อาห **“วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺสา”**ติฯ โอกาสาทานวเสน กิเลสานํ จิเตฺต กุสลปฺปวตฺติํ ปริยาทิยิตฺวา อุฎฺฐานํ **ปริยุฏฺฐานํ,** ตสฺส ปหานํ, จิตฺตสนฺตาเน อุปฺปตฺติวเสน กิเลสานํ ปริยุฏฺฐานสฺส ปหานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘กิเลสาน’’นฺติ หิ อธิกาโร, ตํ ปน ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ จิตฺตสมาทหนวเสน ภวตีติ อาห **“ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺขตฺตา สมาธิสฺสา”**ติฯ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ สยนกา อนุรูปการณลาเภ อุปฺปชฺชนารหา ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา **อนุสยา,** เตสํ ปหานํ, เต ปน สพฺพโส อริยมคฺคปญฺญาย ปหียนฺตีติ อาห **“อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญายา”**ติฯ

ทีปาโลเกน วิย ตมสฺส ทานาทิปุญฺญกิริยวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลเงฺคน ตสฺส ตสฺส อกุสลสฺส ปหานํ **ตทงฺคปฺปหานํฯ** อิธ ปน อธิสีลสิกฺขาย วุตฺตฏฺฐานตฺตา เตน เตน สุสีลฺยเงฺคน ตสฺส ตสฺส ทุสฺสีลฺยงฺคสฺส ปหานํ ‘‘ตทงฺคปฺปหาน’’นฺติ คเหตพฺพํฯ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺตินิวารเณน ฆฏปฺปหาเรน วิย ชลตเล เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํฯ** จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํ ตํ มคฺควโต สนฺตาเน สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตมปฺปวตฺติสงฺขาต สมุจฺฉินฺทนวเสน ปหานํ **สมุเจฺฉทปฺปหานํฯ** ทุฏฺฐุ จริตํ, สํกิเลเสหิ วา ทูสิตํ จริตํ **ทุจฺจริตํฯ** ตเทว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ, ตํ สนฺตานํ สมฺมา กิลิสติ วิพาธติ, อุปตาเปติ จาติ **สํกิเลโส,** ตสฺส ปหานํฯ กายวจีทุจฺจริตวเสน ปวตฺตสํกิเลสสฺส ตทงฺควเสน ปหานํ วุตฺตํ สีลสฺส ทุจฺจริตปฏิปกฺขตฺตาฯ สิกฺขตฺตยานุสาเรน หิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตสตีติ **ตณฺหา,** สาว วุตฺตนเยน สํกิเลโส, ตสฺส วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ วุตฺตํ สมาธิสฺส กามจฺฉนฺทปฏิปกฺขตฺตาฯ **ทิฏฺฐิเยว** ยถาวุตฺตนเยน **สํกิเลโส,** ตสฺส สมุเจฺฉทวเสน ปหานํ วุตฺตํ ปญฺญาย อตฺตาทิวินิมุตฺตสภาว ธมฺมปฺปกาสนโตฯ

เอกเมกสฺมิเญฺจตฺถาติ เอเตสุ ตีสุ ปิฏเกสุ เอกเมกสฺมิํ ปิฏเก, **จ**-สโทฺท วากฺยารเมฺภ, ปกฺขนฺตเร วาฯ **ปิ**-สโทฺท, **อปิ**-สโทฺท วา อวยวสมฺปิณฺฑเน, เตน น เกวลํ จตุพฺพิธเสฺสว คมฺภีรภาโว, อถ โข ปเจฺจกํ ตทวยวานมฺปีติ สมฺปิณฺฑนํ กโรติฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ อิทานิ เต สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตนฺตี**ติ ปาฬิฯ สา หิ อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต, สภาวนิรุตฺติภาวโต, พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานํ วจนานํ อาฬิ ปนฺตีติ **“ปาฬี”**ติ วุจฺจติฯ

อิธ ปน **วินยคณฺฐิปทการาทีนํ** สทฺทวาทีนํ มเตน ปุเพฺพ ววตฺถาปิตา ปรมตฺถสทฺทปฺปพนฺธภูตา ตนฺติ **ธโมฺม** นามฯ **อิติ**-สโทฺท หิ นามเตฺถ, ‘‘ธโมฺม’’ติ วา วุจฺจติฯ **ตสฺสาเยวา**ติ ตสฺสา ยถาวุตฺตาย เอว ตนฺติยา อโตฺถฯ **มนสา ววตฺถาปิตายา**ติ อุคฺคหณ-ธารณาทิวสปฺปวเตฺตน มนสา ปุเพฺพ ววตฺถาปิตาย ยถาวุตฺตาย ปรมตฺถสทฺทปฺปพนฺธภูตาย ตสฺสา ตนฺติยาฯ **เทสนา**ติ ปจฺฉา ปเรสมวโพธนตฺถํ เทสนาสงฺขาตา ปรมตฺถสทฺทปฺปพนฺธภูตา ตนฺติเยวฯ

อปิจ ยถาวุตฺตตนฺติ สงฺขาตสทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท **เทสนาฯ ตนฺติยา, ตนฺติอตฺถสฺส จา**ติ ยถาวุตฺตาย ทุวิธายปิ ตนฺติยา, ตทตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เต หิ ภควตา วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส, โวหารสฺส จ ทีปโก สโทฺทเยว **ตนฺติ** นามาติ วทนฺติฯ เตสํ ปน วาเท ธมฺมสฺสาปิ สทฺทสภาวตฺตา ธมฺมเทสนานํ โก วิเสโสติ เจ? เตสํ เตสํ อตฺถานํ โพธกภาเวน ญาโต, อุคฺคหณาทิวเสน จ ปุเพฺพ ววตฺถาปิโต ปรมตฺถสทฺทปฺปพโนฺธ **ธโมฺม,** ปจฺฉา ปเรสํ อวโพธนตฺถํ ปวตฺติโต ตํ ตทตฺถปฺปกาสโก สโทฺท **เทสนา**ติ อยมิเมสํ วิเสโสติฯ อถ วา ยถาวุตฺตสทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท **เทสนา** เทสียติ สมุฏฺฐาปียติ สโทฺท เอเตนาติ กตฺวา มุสาวาทาทโย วิย ตตฺถาปิ หิ มุสาวาทาทิสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาทาทิสเทฺทหิ โวหรียตีติฯ กิญฺจาปิ อกฺขราวลิภูโต ปญฺญตฺติสโทฺทเยว อตฺถสฺส ญาปโก, ตถาปิ มูลการณภาวโต ‘‘อกฺขรสญฺญาโต’’ติอาทีสุ วิย ตสฺสาเยว อโตฺถติ ปรมตฺถสโทฺทเยว อตฺถสฺส ญาปกภาเวน วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ตสฺสา ตนฺติยา เทสนา’’ติ จ สทิสโวหาเรน วุตฺตํ ยถา ‘‘อุปฺปนฺนา จ กุสลาธมฺมา ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ

อภิธมฺมคณฺฐิปทการาทีนํ ปน ปณฺณตฺติวาทีนํ มเตน สมฺมุติปรมตฺถเภทสฺส อตฺถสฺส อนุรูปวาจกภาเวน ปรมตฺถสเทฺทสุ เอกเนฺตน ภควตา มนสา ววตฺถาปิตา นามปญฺญตฺติปพนฺธภูตา ตนฺติ **ธโมฺม** นาม, ‘‘ธโมฺม’’ติ วา วุจฺจติฯ **ตสฺสาเยวา**ติ ตสฺสา นามปญฺญตฺติภูตาย ตนฺติยา เอว อโตฺถฯ **มนสา ววตฺถาปิตายา**ติ สมฺมุติปรมตฺถเภทสฺส อตฺถสฺสานุรูปวาจกภาเวน ปรมตฺถสเทฺทสุ ภควตา มนสา ววตฺถาปิตาย นามปณฺณตฺติปพนฺธภูตาย ตสฺสา ตนฺติยาฯ **เทสนา**ติ ปเรสํ ปโพธเนน อติสชฺชนา วาจาย ปกาสนา วจีเภทภูตา ปรมตฺถสทฺทปฺปพนฺธสงฺขาตา ตนฺติฯ **ตนฺติยา, ตนฺติอตฺถสฺส จา**ติ ยถาวุตฺตาย ทุพฺพิธายปิ ตนฺติยา, ตทตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธติ อโตฺถฯ เต หิ เอวํ วทนฺติ – สภาวตฺถสฺส, สภาวโวหารสฺส จ อนุรูปวเสเนว ภควตา มนสา ววตฺถาปิตา ปณฺณตฺติ อิธ ‘‘ตนฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ยทิ จ สทฺทวาทีนํ มเตน สโทฺทเยว อิธ ตนฺติ นาม สิยาฯ ตนฺติยา, เทสนาย จ นานเตฺตน ภวิตพฺพํ, มนสา ววตฺถาปิตาย จ ตนฺติยา วจีเภทกรณมตฺตํ ฐเปตฺวา เทสนาย นานตฺตํ นตฺถิฯ ตถา หิ เทสนํ ทเสฺสเนฺตน มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาติ วจีเภทกรณมตฺตํ วินา ตนฺติยา สห เทสนาย อนญฺญตา วุตฺตาฯ ตถา จ อุปริ ‘‘เทสนาติ ปญฺญตฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา เทสนาย อนญฺญภาเวน ตนฺติยาปิ ปณฺณตฺติภาโว กถิโต โหติฯ

อปิจ ยทิ ตนฺติยา อญฺญาเยว เทสนา สิยา, ‘‘ตนฺติยา จ ตนฺติอตฺถสฺส จ เทสนาย จ ยถาภูตาวโพโธ’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ เอวํ ปน อวตฺวา ‘‘ตนฺติยา จ ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธ’’ติ วุตฺตตฺตา ตนฺติยา, เทสนาย จ อนญฺญภาโว ทสฺสิโต โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา อุปริ ‘‘เทสนา นาม ปญฺญตฺตี’’ติ ทเสฺสเนฺตน เทสนาย อนญฺญภาวโต ตนฺติยา ปณฺณตฺติภาโว กถิโต โหตีติฯ ตทุภยมฺปิ ปน ปรมตฺถโต สโทฺทเยว ปรมตฺถวินิมุตฺตาย สมฺมุติยา อภาวา, อิมเมว จ นยํ คเหตฺวา เกจิ อาจริยา ‘‘ธโมฺม จ เทสนา จ ปรมตฺถโต สโทฺท เอวา’’ติ โวหรนฺติ, เตปิ อนุปวชฺชาเยวฯ ยถา กามาวจรปฏิสนฺธิวิปากา ‘‘ปริตฺตารมฺมณา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ กามาวจรปฏิสนฺธิวิปากา ‘‘นิพฺพตฺติตปรมตฺถวิสยาเยวา’’ติ สกฺกา วตฺตุํ อิตฺถิปุริสาทิอาการปริวิตกฺกปุพฺพกานํ ราคาทิอกุสลานํ, เมตฺตาทิกุสลานญฺจ อารมฺมณํ คเหตฺวาปิ สมุปฺปชฺชนโตฯ ปรมตฺถธมฺมมูลกตฺตา ปนสฺส ปริกปฺปสฺส ปรมตฺถวิสยตา สกฺกา ปญฺญเปตุํ, เอวมิธาปิ ทฏฺฐพฺพนฺติ จฯ เอวมฺปิ ปณฺณตฺติวาทีนํ มตํ โหตุ, สทฺทวาทีนํ มเตปิ ธมฺมเทสนานํ นานตฺตํ วุตฺตนเยเนว **อาจริยธมฺมปาลเตฺถรา** ทีหิ ปกาสิตนฺติฯ โหติ เจตฺถ –

‘‘สโทฺท ธโมฺม เทสนา จ, อิจฺจาหุ อปเร ครู;

ธโมฺม ปณฺณตฺติ สโทฺท ตุ, เทสนา วาติ จาปเร’’ติฯ

ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธาติ เอตฺถ ตนฺติอโตฺถ, ตนฺติเทสนา, ตนฺติอตฺถปฏิเวโธ จาติ อิเม ตโย ตนฺติวิสยา โหนฺตีติ วินยปิฏกาทีนํ อตฺถเทสนาปฏิเวธาธารภาโว ยุโตฺต, ปิฏกานิ ปน ตนฺติเยวาติ เตสํ ธมฺมาธารภาโว กถํ ยุเชฺชยฺยาติ? ตนฺติสมุทายสฺส อวยวตนฺติยา อาธารภาวโตฯ สมุทาโย หิ อวยวสฺส ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน อาธารภาเวน วุจฺจติ ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ เอตฺถ จ ธมฺมาทีนํ ทุโกฺขคาหภาวโต เตหิ ธมฺมาทีหิ วินยาทโย คมฺภีราติ วินยาทีนมฺปิ จตุพฺพิโธ คมฺภีรภาโว วุโตฺตเยว, ตสฺมา ธมฺมาทโย เอว ทุโกฺขคาหตฺตา คมฺภีรา, น วินยาทโยติ น โจเทตพฺพเมตํ สมฺเขน, วิสยวิสยีมุเขน จ วินยาทีนเญฺญว คมฺภีรภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ ธโมฺม หิ วินยาทโย เอว อภินฺนตฺตาฯ เตสํ วิสโย อโตฺถ วาจกภูตานํ เตสเมว วาจฺจภาวโต, วิสยิโน เทสนาปฏิเวธา ธมฺมตฺถวิสยภาวโตติฯ ตตฺถ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ, เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย จ ทุโกฺขคาหภาโว เวทิตโพฺพ, ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ ธมฺมตฺถเทสนานํ คมฺภีรภาวโต ตพฺพิสโย ปฏิเวโธปิ คมฺภีโร ยถา ตํ คมฺภีรสฺส อุทกสฺส ปมาณคฺคหเณ ทีเฆน ปมาเณน ภวิตพฺพํ, เอวํสมฺปทมิทนฺติ (วชิร. ฎี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **วชิรพุทฺธิเตฺถโรฯ** ปิฏกาวยวานํ ธมฺมาทีนํ วุจฺจมาโน คมฺภีรภาโว ตํสมุทายสฺส ปิฏกสฺสาปิ วุโตฺตเยว, ตสฺมา ตถา น โจเทตพฺพนฺติปิ วทนฺติ, วิจาเรตพฺพเมตํ สเพฺพสมฺปิ เตสํ ปิฏกาวยวาสมฺภวโตฯ มหาสมุโทฺท ทุโกฺขคาโห, อลพฺภเนยฺยปติโฎฺฐ วิยจาติ สมฺพโนฺธฯ อตฺถวสา หิ วิภตฺติวจนลิงฺคปริณาโมติฯ ทุเกฺขน โอคยฺหนฺติ, ทุโกฺข วา โอคาโห อโนฺต ปวิสนเมเตสูติ **ทุโกฺขคาหาฯ** น ลภิตโพฺพติ อลพฺภนีโย, โสเยว **อลพฺภเนโยฺย,** ลภียเต วา ลพฺภนํ, ตํ นารหตีติ **อลพฺภเนโยฺยฯ** ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถ โอกาเสติ **ปติโฎฺฐ,** ปติฏฺฐหนํ วา **ปติโฎฺฐ,** อลพฺภเนโยฺย โส เยสุ เต **อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐาฯ** เอกเทเสน โอคาหเนฺตหิปิ มนฺทพุทฺธีหิ ปติฏฺฐา ลทฺธุํ น สกฺกาเยวาติ ทเสฺสตุํ เอตํ ปุน วุตฺตํฯ **‘‘เอว’’**นฺติ อาทิ นิคมนํฯ

อิทานิ เหตุเหตุผลาทีนมฺปิ วเสน คมฺภีรภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปโร นโย’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เหตู**ติ ปจฺจโยฯ โส จ อตฺตโน ผลํ ทหติ วิทหตีติ **ธโมฺม** ท-การสฺส ธ-การํ กตฺวาฯ ธมฺมสทฺทสฺส เจตฺถ เหตุปริยายตา กถํ วิญฺญายตีติ อาห **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิฯ **วุตฺตํ** ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค (วิภ. ๗๑๘)ฯ นนุ จ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ เอเตน วจเนน ธมฺมสฺส เหตุภาโว กถํ วิญฺญายตีติ? ‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ เอตสฺส สมาสปทสฺส อวยวปทตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘เหตุมฺหิ ญาณ’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ‘‘ธเมฺม ปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ เอตฺถ หิ ‘‘ธเมฺม’’ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘เหตุมฺหี’’ติ วุตฺตํ, ‘‘ปฏิสมฺภิทา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน **‘‘ญาณ’’**นฺติฯ ตสฺมา เหตุธมฺมสทฺทา เอกตฺถา, ญาณปฏิสมฺภิทา สทฺทา จาติ อิมมตฺถํ วทเนฺตน สาธิโต ธมฺมสฺส เหตุภาโวติฯ ตถา **‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’**ติ เอเตน วจเนน สาธิโต อตฺถสฺส เหตุผลภาโวติ ทฎฺฐโพฺพฯ เหตุโน ผลํ **เหตุผลํ,** ตญฺจ เหตุอนุสาเรน อรียติ อธิคมียตีติ **อโตฺถ**ติ วุจฺจติฯ

เทสนาติ ปญฺญตฺตีติ เอตฺถ สทฺทวาทีนํ วาเท อตฺถพฺยญฺชนกา อวิปรีตาภิลาปธมฺมนิรุตฺติภูตา ปรมตฺถสทฺทปฺปพนฺธสงฺขาตา ตนฺติ ‘‘เทสนา’’ติ วุจฺจติ, เทสนา นามาติ วา อโตฺถฯ เทสียติ อโตฺถ เอตายาติ หิ **เทสนาฯ** ปกาเรน ญาปียติ อโตฺถ เอตาย, ปการโต วา ญาเปตีติ **ปญฺญตฺติฯ** ตเมว สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโย’’**ติ วุตฺตํฯ **ยถาธมฺม**นฺติ เอตฺถ ปน ธมฺมสโทฺท เหตุํ, เหตุผลญฺจ สพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ สภาววาจโก เหส

ธมฺมสโทฺท, น ปริยตฺติเหตุอาทิวาจโก, ตสฺมา โย โย อวิชฺชาสงฺขาราทิธมฺโม, ตสฺมึ ตสฺมินฺติ อโตฺถฯ เตสํ เตสํ อวิชฺชาสงฺขาราทิธมฺมานํ อนุรูปํ วา ยถาธมฺมํฯ เทสนาปิ หิ ปฏิเวโธ วิย อวิปรีตสวิสยวิภาวนโต ธมฺมานุรูปํ ปวตฺตติ, ตโตเยว จ อวิปรีตาภิลาโปติ วุจฺจติฯ **ธมฺมาภิลาโป**ติ หิ อตฺถพฺยญฺชนโก อวิปรีตาภิลาโป ธมฺมนิรุตฺติภูโต ตนฺติสงฺขาโต ปรมตฺถสทฺทปฺปพโนฺธฯ โส หิ อภิลปฺปติ อุจฺจารียตีติ **อภิลาโป,** ธโมฺม อวิปรีโต สภาวภูโต อภิลาโป ธมฺมาภิลาโปติ วุจฺจติ, เอเตน ‘‘ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๘) เอตฺถ วุตฺตํ ธมฺมนิรุตฺตึ ทเสฺสติ สทฺทสภาวตฺตา เทสนายฯ ตถา หิ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปริตฺตารมฺมณาทิภาโว **ปฏิสมฺภิทาวิภงฺคปาฬิยํ** (วิภ. ๗๑๘) วุโตฺตฯ **ตทฏฺฐกถาย** จ ‘‘ตํ สภาวนิรุตฺตึ สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา’’ติอาทินา (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๘) ตสฺสา สทฺทารมฺมณตา ทสฺสิตาฯ ‘‘อิมสฺส อตฺถสฺส อยํ สโทฺท วาจโก’’ติ หิ วจนวจนเตฺถ ววตฺถเปตฺวา ตํ ตํ วจนตฺถวิภาวนวเสน ปวตฺติโต สโทฺท ‘‘เทสนา’’ติ วุจฺจติฯ **‘‘อธิปฺปาโย’’**ติ เอเตน ‘‘เทสนาติ ปญฺญตฺตี’’ติ เอตํ วจนํ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาปํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตโต วินิมุตฺตํ ปญฺญตฺตึ สนฺธายาติ ทเสฺสติ อเนกธา อตฺถสมฺภเว อตฺตนา อธิเปฺปตตฺถเสฺสว วุตฺตตฺตาติ อยํ สทฺทวาทีนํ วาทโต วินิจฺฉโยฯ

ปญฺญตฺติวาทีนํ วาเท ปน สมฺมุติปรมตฺถเภทสฺส อตฺถสฺสานุรูปวาจกภาเวน ปรมตฺถสเทฺทสุ ภควตา มนสา ววตฺถาปิตา ตนฺติสงฺขาตา นามปญฺญตฺติ **เทสนา** นาม, ‘‘เทสนา’’ติ วา วุจฺจตีติ อโตฺถฯ ตเทว มูลการณภูตสฺส สทฺทสฺส ทสฺสนวเสน การณูปจาเรน ทเสฺสตุํ **‘‘ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโย’’**ติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ หิ ‘‘ธมฺมาภิลาโป’’ติ เอตฺถ อภิลปฺปติ อุจฺจารียตีติ **อภิลาโป**ติ สโทฺท วุจฺจติ, น ปณฺณตฺติ, ตถาปิ สเทฺท วุจฺจมาเน ตทนุรูปํ โวหารํ คเหตฺวา เตน โวหาเรน ทีปิตสฺส อตฺถสฺส ชานนโต สเทฺท กถิเต ตทนุรูปา ปณฺณตฺติปิ การณูปจาเรน กถิตาเยว โหติฯ อปิจ ‘‘ธมฺมาภิลาโปติ อโตฺถ’’ติ อวตฺวา ‘‘ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโย’’ติ วุตฺตตฺตา เทสนา นาม สโทฺท น โหตีติ ทีปิตเมวฯ เตน หิ อธิปฺปายมตฺตเมว มูลการณสทฺทวเสน กถิตํ, น อิธ คเหตพฺพํ ‘‘เทสนา’’ติ เอตสฺส อโตฺถติ อยํ ปญฺญตฺติวาทีนํ วาทโต วินิจฺฉโยฯ อตฺถนฺตรมาห **‘‘อนุโลม…เป…. กถน’’**นฺติ, เอเตน เหฏฺฐา วุตฺตํ เทสนาสมุฏฺฐาปกํ จิตฺตุปฺปาทํ ทเสฺสติฯ กถียติ อโตฺถ เอเตนาติ หิ **กถนํฯ** อาทิสเทฺทน นีตเนยฺยาทิกา ปาฬิคติโย, เอกตฺตาทินนฺทิยาวตฺตาทิกา ปาฬินิสฺสิตา จ นยา สงฺคหิตาฯ

สยเมว ปฏิวิชฺฌติ, เอเตน วา ปฏิวิชฺฌนฺตีติ **ปฏิเวโธ,** ญาณํฯ ตเทว อภิสเมติ, เอเตน วา อภิสเมนฺตีติ **อภิสมโย**ติปิ วุจฺจติฯ อิทานิ ตํ ปฏิเวธํ อภิสมยปฺปเภทโต, อภิสมยาการโต, อารมฺมณโต, สภาวโต จ ปากฏํ กาตุํ **‘‘โส จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ **โลกิยโลกุตฺตโร**ติ ปเภทโต, **วิสยโต, อสโมฺมหโต**ติ อาการโต, **ธเมฺมสุ, อเตฺถสุ, ปญฺญตฺตีสู**ติ อารมฺมณโต, **อตฺถานุรูปํ, ธมฺมานุรูปํ, ปญฺญตฺติปถานุรูป**นฺติ สภาวโต จ ปากฏํ กโรติฯ ตตฺถ วิสยโต อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ นาม อวิชฺชาทิธมฺมารมฺมโณ, สงฺขาราทิอตฺถารมฺมโณ, ตทุภยปญฺญาปนารมฺมโณ จ **โลกิโย อภิสมโยฯ** อสโมฺมหโต อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ นาม นิพฺพานารมฺมโณ มคฺคสมฺปยุโตฺต ยถาวุตฺตธมฺมตฺถปญฺญตฺตีสุ สโมฺมหวิทฺธํสโน **โลกุตฺตโร อภิสมโยฯ** ตถา หิ ‘‘อยํ เหตุ, อิทมสฺส ผลํ, อยํ ตทุภยานุรูโป โวหาโร’’ติ เอวํ อารมฺมณกรณวเสน โลกิยญาณํ วิสยโต ปฏิวิชฺฌติ, โลกุตฺตรญาณํ ปน เตสุ เหตุเหตุผลาทีสุ สโมฺมหสฺสญาเณน สมุจฺฉินฺนตฺตา อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌติฯ โลกุตฺตโร ปน ปฏิเวโธ วิสยโต นิพฺพานสฺส, อสโมฺมหโต จ อิตรสฺสาติปิ วทนฺติ เอเกฯ

อตฺถานุรูปํ ธมฺมสฺสูติ ‘‘อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, สงฺขาเร อุปฺปาเทติ อวิชฺชา’’ติ เอวํ การิยานุรูปํ การเณสูติ อโตฺถฯ อถ วา ‘‘ปุญฺญาภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขาเรสุ ตีสุ อปุญฺญาภิสงฺขารสฺส อวิชฺชา สมฺปยุตฺตปจฺจโย, อิตเรสํ ยถานุรูป’’นฺติอาทินา การิยานุรูปํ การเณสุ ปฏิเวโธติปิ อโตฺถฯ **ธมฺมานุรูปํ อเตฺถสูติ** ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑; วิภ. ๒๒๕) การณานุรูปํ การิเยสุฯ ฉพฺพิธาย ปญฺญตฺติยา ปโถ **ปญฺญตฺติปโถ,** ตสฺส อนุรูปํ ตถา, ปญฺญตฺติยา วุจฺจมานธมฺมานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธติ อโตฺถฯ อภิสมยโต อญฺญมฺปิ ปฏิเวธตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เตส’’**นฺติอาทิมาหฯ ปฏิวิชฺฌียตีติ ปฏิเวโธติ หิ ตํตํรูปาทิธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว วุจฺจติฯ **ตตฺถ ตตฺถาติ** ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปิฏเก, ปาฬิปเทเส วาฯ **สลกฺขณสงฺขาโตติ** รุปฺปนนมนผุสนาทิสกสกลกฺขณสงฺขาโตฯ

ยถาวุเตฺตหิ ธมฺมาทีหิ ปิฏกานํ คมฺภีรภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทานี’’**ติอาทิมาหฯ **ธมฺมชาต**นฺติ การณปฺปเภโท, การณเมว วาฯ **อตฺถชาต**นฺติ การิยปฺปเภโท, การิยเมว วาฯ ยา จายํ เทสนาติ สมฺพโนฺธฯ ตทตฺถวิชานนวเสน **อภิมุโข** โหติฯ **โย เจตฺถาติ** โย เอตาสุ ตํ ตํ ปิฏกาคตาสุ ธมฺมตฺถเทสนาสุ ปฏิเวโธ, โย จ เอเตสุ ปิฏเกสุ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโวติ อโตฺถฯ สมฺภริตพฺพโต กุสลเมว **สมฺภาโร,** โส สมฺมา อนุปจิโต เยหิ เต **อนุปจิตกุสลสมฺภารา,** ตโตว **ทุปฺปเญฺญหิ,** นิปฺปเญฺญหีติ อโตฺถฯ น หิ ปญฺญวโต, ปญฺญาย วา ทุฏฺฐุภาโว ทูสิตภาโว จ สมฺภวตีติ นิปฺปญฺญตฺตาเยว ทุปฺปญฺญา ยถา ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๑๓; ๑๐.๗๕; ปารา. ๒๙๕; ธ. ป. ๓๐๘)ฯ เอตฺถ จ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตาย ทุโกฺขคาหตา, เตสํ ปญฺญาปนสฺส ทุกฺกรภาวโต ตํเทสนาย, อภิสมยสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส อุปฺปาทนวิสยีกรณานํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, อวิปรีตสภาวสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส ทุพฺพิเญฺญยฺยตาย ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ **เอวมฺปีติ ปิ**-สโทฺท ปุเพฺพ วุตฺตํ ปการนฺตรํ สมฺปิเณฺฑติฯ เอวํ ปฐมคาถาย อนูนํ ปริปุณฺณํ ปริทีปิตตฺถภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอตฺตาวตา’’**ติอาทิมาหฯ ‘‘สิเทฺธ หิ สตฺยารโมฺภ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนาย วา โหติ, นิยมาย วา’’ติ อิมินา ปุนารมฺภวจเนน อนูนํ ปริปุณฺณํ ปริทีปิตตฺถภาวํ ทเสฺสติฯ **เอตฺตาวตาติ** ปริเจฺฉทเตฺถ นิปาโต, เอตฺตเกน วจนกฺกเมนาติ อโตฺถฯ เอตํ วา ปริมาณํ ยสฺสาติ **เอตฺตาวํ,** เตน, เอตปริมาณวตา สทฺทตฺถกฺกเมนาติ อโตฺถฯ ‘‘สเทฺท หิ วุเตฺต ตทโตฺถปิ วุโตฺตเยว นามา’’ติ วทนฺติฯ วุโตฺต สํวณฺณิโต อโตฺถ ยสฺสาติ **วุตฺตตฺถาฯ**

เอตฺถาติ เอติสฺสา คาถายฯ เอวํ อโตฺถ, วินิจฺฉโยติ วา เสโสฯ **ตีสุ ปิฏเกสูติ** เอตฺถ ‘‘เอเกกสฺมิ’’นฺติ อธิการโต, ปกรณโต วา เวทิตพฺพํฯ ‘‘เอกเมกสฺมิเญฺจตฺถา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) หิ เหฏฺฐา วุตฺตํฯ อถ วา วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกตฺตา สทฺทปฏิปตฺติยา นิทฺธารณมิธ อวตฺตุกาเมน อาธาโรเยว วุโตฺตฯ น เจตฺถ โจเทตพฺพํ ‘‘ตีสุเยว ปิฏเกสุ ติวิโธ ปริยตฺติเภโท ทฏฺฐโพฺพ สิยา’’ติ สมุทายวเสน วุตฺตสฺสาปิ วากฺยสฺส อวยวาธิปฺปายสมฺภวโตฯ ทิสฺสติ หิ อวยววากฺยนิปฺผตฺติ ‘‘พฺราหฺมณาทโย ภุญฺชนฺตู’’ติอาทีสุ, ตสฺมา อลมติปปเญฺจนฯ ยถา อโตฺถ น วิรุชฺฌติ, ตถาเยว คเหตโพฺพติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **ปริยตฺติเภโทติ** ปริยาปุณนํ **ปริยตฺติฯ** ปริยาปุณนวาจโก เหตฺถ ปริยตฺติสโทฺท, น ปน ปาฬิปริยาโย, ตสฺมา ปริยาปุณนปฺปกาโรติ อโตฺถฯ อถ วา ตีหิ ปกาเรหิ ปริยาปุณิตพฺพา ปาฬิโย เอว **‘‘ปริยตฺตี’’**ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา เจว อภิธมฺมฏฺฐกถาย สีหฬคณฺฐิปเท วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ เอวมฺปิ หิ อลคทฺทูปมาปริยาปุณนโยคโต ‘‘อลคทฺทูปมา ปริยตฺตี’’ติ ปาฬิปิ สกฺกา วตฺตุํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา อลคทฺทูปมา’’ติ ปรโต นิเทฺทสวจนมฺปิ อุปปนฺนํ โหติฯ ตตฺถ หิ ปาฬิเยว ‘‘ทุคฺคหิตา, ปริยาปุฏา’’ติ จ วตฺตุํ ยุตฺตาฯ

อลคทฺท อลคทฺทคฺคหณํ อุปมา เอติสฺสาติ **อลคทฺทูปมาฯ** อลคทฺทสฺส คหณเฌหตุต อลคทฺทสเทฺทน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อาปูปิโกติ เอตฺถ อาปูป-สเทฺทน อาปูปขาทนํ วิย, เวณิโกติ เอตฺถ วีณาสเทฺทน วีณาวาทนคฺคหณํ วิย จฯ อลคทฺทคฺคหเณน หิ ปริยตฺติ อุปมียติ , น อลคเทฺทนฯ ''อลคทฺทคฺคหณูปมา''ติ วา วตฺตเพฺพ มเชฺฌปทโลปํ กตฺวา ''อลคทฺทูปมา''ติ วุตฺตํ ''โอฎฺฐมุโข''ติอาทีสุ วิยฯ อลคโทฺทติ จ อาสีวิโส วุจฺจติฯ **คโท**ติ หิ วิสสฺส นามํ, ตญฺจ ตสฺส อลํ ปริปุณฺณํ อตฺถิ, ตสฺมา อลํ ปริยโตฺต ปริปุโณฺณ คโท อสฺสาติ **อลคโทฺท** อนุนาสิกโลปํ, ท-การาคมญฺจ กตฺวา, อลํ วา ชีวิตหรเณ สมโตฺถ คโท ยสฺสาติ **อลคโทฺท** วุตฺตนเยนฯ วฎฺฎทุกฺขโต นิสฺสรณํ อโตฺถ ปโยชนเมติสฺสาติ **นิสฺสรณตฺถาฯ** ภณฺฑาคาเร นิยุโตฺต **ภณฺฑาคาริโก,** ราชรตนานุปาลโก, โส วิยาติ ตถา, ธมฺมรตนานุปาลโก ขีณาสโวฯ อญฺญมตฺถมนเปกฺขิตฺวา ภณฺฑาคาริกเสฺสว สโต ปริยตฺติ **ภณฺฑาคาริกปริยตฺติฯ**

ทุคฺคหิตาติ ทุฎฺฐุ คหิตาฯ ตเทว สรูปโต นิยเมตุํ **''อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฎา''**ติ อาห, อุปารมฺภอิติวาทปฺปโมกฺขาทิเหตุ อุคฺคหิตาติ อโตฺถฯ ลาภสกฺการาทิเหตุ ปริยาปุณนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ **อลคทฺทสุตฺตฎฺฐกถายํ** –

''โย พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา 'เอวํ จีวราทีนิ วา ลภิสฺสามิ, จตุปริสมเชฺฌ วา มํ ชานิสฺสนฺตี'ติ ลาภสกฺการเหตุ ปริยาปุณาติ, ตสฺส สา ปริยตฺติ **อลคทฺทปริยตฺติ** นามฯ เอวํ ปริยาปุณนโต หิ พุทฺธวจนํ อปริยาปุณิตฺวา นิโทฺทกฺกมนํ วรตร''นฺติ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๒๓๙)ฯ

นนุ จ อลคทฺทคฺคหณูปมา ปริยตฺติ ''อลคทฺทูปมา''ติ วุจฺจติ, เอวญฺจ สติ สุคฺคหิตาปิ ปริยตฺติ ''อลคทฺทูปมา''ติ วตฺตุํ วฎฺฎติ ตตฺถาปิ อลคทฺทคฺคหณสฺส อุปมาภาเวน ปาฬิยํ วุตฺตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

''เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก อลคทฺทคเวสี อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน, โส ปเสฺสยฺย มหนฺตํ อลคทฺทํ, ตเมนํ อชปเทน ทเณฺฑน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเณฺหยฺย , อชปเทน ทเณฺฑน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคหิตฺวา คีวาย สุคฺคหิตํ คเณฺหยฺยฯ กิญฺจาปิ โส ภิกฺขเว, อลคโทฺท ตสฺส ปุริสสฺส หตฺถํ วา พาหํ วา อญฺญตรํ วา องฺคปจฺจงฺคํ โภเคหิ ปลิเวเฐยฺย ฯ อถ โข โส เนว ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํฯ ตํ กิสฺส เหตุ, สุคฺคหิตตฺตา ภิกฺขเว, อลคทฺทสฺสฯ เอวเมว โข ภิกฺขเว, อิเธกเจฺจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ เคยฺย''นฺติ อาทิ (ม. นิ. ๑.๒๓๙)ฯ

ตสฺมา อิธ ทุคฺคหิตา เอว ปริยตฺติ อลคทฺทูปมาติ อยํ วิเสโส กุโต วิญฺญายติ, เยน ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฎา ''อลคทฺทูปมา''ติ วุจฺจตีติ? สจฺจเมตํ, อิทํ ปน ปาริเสสญาเยน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา หิ นิสฺสรณตฺถภณฺฑาคาริกปริยตฺตีนํ วิสุํ คหิตตฺตา ปาริเสสโต อลคทฺทสฺส ทุคฺคหณูปมาเยว ปริยตฺติ ''อลคทฺทูปมา''ติ วิญฺญายติฯ อลคทฺทสฺส สุคฺคหณูปมา หิ ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา วา โหติ, ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ วาฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ ''ทุคฺคหิตา…เป…. ปริยตฺตี''ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปาฬิยา สาเธโนฺต ''ยํ **สนฺธายา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยนฺ**ติ ยํ ปริยตฺติทุคฺคหณํฯ มชฺฌิมนิกาเย มูลปณฺณาสเก อลคทฺทสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๒๓๙) ภควตา วุตฺตํฯ

อลคทฺทตฺถิโกติ อาสีวิเสน, อาสีวิสํ วา อตฺถิโก, อลคทฺทํ คเวสติ ปริเยสติ สีเลนาติ **อลคทฺทคเวสีฯ อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน**ติ อาสีวิสปริเยสนตฺถํ จรมาโนฯ ตทเตฺถ เหตํ ปจฺจตฺตวจนํ, อุปโยควจนํ วา, อลคทฺทปริเยสนฎฺฐานํ วา จรมาโนฯ อลคทฺทํ ปริเยสนฺติ เอตฺ

ถาติ หิ **อลคทฺทปริเยสนํฯ ตเมน**นฺติ ตํ อลคทฺทํฯ **โภเค**ติ สรีเรฯ ‘‘โภโค ตุ ผณิโน ตนู’’ติ หิ วุตฺตํฯ ภุชียติ กุฏิลํ กรียตีติ **โภโคฯ ตสฺสา**ติ ปุริสสฺสฯ หเตฺถ วา พาหาย วาติ สมฺพนฺธฯ มณิพนฺธโต ปฏฺฐาย ยาว องฺคุลคฺคา **หโตฺถฯ** สหตฺถํ องฺคพาหาย อวเสสา **พาหา,** กตฺถจิ ปน กปฺปรโต ปฏฺฐาย ยาว องฺคุลคฺคา **‘‘หโตฺถ’’**ติ วุตฺตํ พาหาย วิสุํ อนาคตตฺตาฯ วุตฺตลกฺขณํ หตฺถญฺจ พาหญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ สรีรํ **องฺคปจฺจงฺคํฯ ตโตนิทาน**นฺติ ตนฺนิทานํ, ตํการณาติ อโตฺถฯ ตํ หตฺถาทีสุ ฑํสนํ นิทานํ การณํ เอตสฺสาติ ‘‘ตนฺนิทาน’’นฺติ หิ วตฺตเพฺพ ‘‘ตโต นิทาน’’นฺติ ปุริมปเท ปจฺจตฺตเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํ กตฺวา, ตสฺส จ โลปมกตฺวา นิเทฺทโส, เหตฺวเตฺถ จ ปจฺจตฺตวจนํฯ การณเตฺถ นิปาตปทเมตนฺติปิ วทนฺติฯ อปิจ ‘‘ตโตนิทาน’’นฺติ เอตํ ‘‘มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺข’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตนเยน วิเสสนํฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ ยํ วุตฺตํ หตฺถาทีสุ ฑํสนํ, ตนฺนิทานญฺจ มรณาทิอุปคมนํ , ตํ กิสฺส เหตุ เกน การเณนาติ เจ? **ตสฺส ปุริสสฺส อลคทฺทสฺส ทุคฺคหิตตฺตาฯ**

อิธาติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **โมฆปุริสา**ติ คุณสารรหิตตาย ตุจฺฉปุริสาฯ **ธมฺม**นฺติ ปาฬิธมฺมํฯ **ปริยาปุณนฺตี**ติ อุคฺคณฺหนฺติ, สชฺฌายนฺติ เจว วาจุคฺคตํ กโรนฺตา ธาเรนฺติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ธมฺม’’นฺติ สามญฺญโต วุตฺตเมว สรูเปน ทเสฺสติ **‘‘สุตฺต’’**นฺติอาทินาฯ น หิ สุตฺตาทินวงฺคโต อโญฺญ ธโมฺม นาม อตฺถิฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘เตสํ ธมฺมาน’’**นฺติฯ **อตฺถ**นฺติ เจตฺถ สมฺพนฺธีนิเทฺทโส เอโส, **อตฺถ**นฺติ จ ยถาภูตํ ภาสิตตฺถํ, ปโยชนตฺถญฺจ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา วุตฺตํฯ ยญฺหิ ปทํ สุติสามเญฺญน อเนกธา อตฺถํ ทีเปติ, ตํ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วาติ สพฺพตฺถ เวทิตพฺพํฯ **น อุปปริกฺขนฺตี**ติ น ปริคฺคณฺหนฺติ น วิจาเรนฺติฯ อิกฺขสทฺทสฺส หิ ทสฺสนเงฺกสุ อิธ ทสฺสนเมว อโตฺถ, ตสฺส จ ปริคฺคณฺหนจกฺขุโลจเนสุ ปริคฺคณฺหนเมว, ตญฺจ วิจารณา ปริยาทานวเสน ทุพฺพิเธสุ วิจารณาเยว, สา จ วีมํสาเยว, น วิจาโร, วีมํสา จ นาเมสา ภาสิตตฺถวีมํสา, ปโยชนตฺถวีมํสา จาติ อิธ ทุพฺพิธาว อธิเปฺปตา, ตาสุ ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิมสฺมิํ สมาธิ, อิมสฺมิํ ปญฺญา, มยญฺจ ตํ ปูเรสฺสามา’’ติ เอวํ ภาสิตตฺถวีมํสเญฺจว ‘‘สีลํ สมาธิสฺส การณํ, สมาธิ วิปสฺสนายา’’ติอาทินา ปโยชนตฺถวีมํสญฺจ น กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **อนุปปริกฺขต**นฺติ อนุปปริกฺขนฺตานํ เตสํ โมฆปุริสานํฯ **น นิชฺฌานกฺขมนฺตี**ติ นิชฺฌานํ นิเสฺสเสน เปกฺขนํ ปญฺญํ น ขมนฺติฯ เฌ-สโทฺท หิ อิธ เปกฺขเนเยว, น จินฺตนฌาปเนสุ, ตญฺจ ญาณเปกฺขนเมว, น จกฺขุเปกฺขนํ, อารมฺมณูปนิชฺฌานเมว วา, น ลกฺขณูปนิชฺฌานํ, ตสฺมา ปญฺญาย ทิสฺวา โรเจตฺวา คเหตพฺพา น โหนฺตีติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ นิเสฺสเสน ฌายเต เปกฺขเตติ หิ **นิชฺฌานํฯ** สนฺธิวเสน อนุสฺวารโลโป นิชฺฌานกฺขมนฺตีติ, **‘‘นิชฺฌานํ ขมนฺตี’’**ติปิ ปาโฐ, เตน อิมมตฺถํ ทีเปติ ‘‘เตสํ ปญฺญาย อตฺถสฺส อนุปปริกฺขนโต เต ธมฺมา น อุปฏฺฐหนฺติ, อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ, สมาธิ, วิปสฺสนา, มโคฺค, วฏฺฏํ, วิวฏฺฏํ กถิตนฺติ เอวํ ชานิตุํ น สกฺกา โหนฺตี’’ติฯ

อุปารมฺภานิสํสา เจวาติ ปเรสํ วาเท โทสาโรปนานิสํสา จ หุตฺวาฯ ภุโส อารมฺภนญฺหิ ปเรสํ วาเท โทสาโรปนํ **อุปารโมฺภ,** ปริยตฺติํ นิสฺสาย ปรวมฺภนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา เหส ‘‘ปรวชฺชานุปนยนลกฺขโณ’’ติ วุโตฺตฯ **อิติ วาทปฺปโมกฺขานิสํสา จา**ติ อิติ เอวํ เอตาย ปริยตฺติยา วาทปฺปโมกฺขานิสํสา อตฺตโน อุปริ ปเรหิ อาโรปิตสฺส วาทสฺส นิคฺคหสฺส อตฺตโต, สกวาทโต วา ปโมกฺขปโยชนา จ หุตฺวาฯ **อิติ** สโทฺท อิทมเตฺถ, เตน ‘‘ปริยาปุณนฺตี’’ติ เอตฺถ ปริยาปุณนํ ปรามสติฯ วทนฺติ นิคฺคณฺหนฺติ เอเตนาติ **วาโท,** โทโส, ปมุจฺจนํ, ปมุจฺจาปนํ วา **ปโมโกฺข,** อตฺตโน อุปริ อาโรปิตสฺส ปโมโกฺข อานิสํโส เยสํ ตถาฯ อาโรปิตวาโท หิ ‘‘วาโท’’ติ วุโตฺต ยถา ‘‘เทเวน ทโตฺต ทโตฺต’’ติฯ **วาโท**ติ วา อุปวาโทนินฺทา ยถาวุตฺตนเยเนว สมาโสฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปเรหิ สกวาเท โทเส อาโรปิเต, นินฺทาย วา อาโรปิตาย ตํ

โทสํ, นินฺทํ วา เอวญฺจ เอวญฺจ โมเจสฺสามาติ อิมินา จ การเณน ปริยาปุณนฺตีติฯ อถ วา โส โส วาโท **อิติ วาโท** อิติ-สทฺทสฺส สห วิจฺฉาย ต-สทฺทเตฺถ ปวตฺตตฺตาฯ อิติวาทสฺส ปโมโกฺข ยถาวุตฺตนเยน, โส อานิสํโส เยสํ ตถา, ตํ ตํ วาทปโมจนานิสํสา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ยสฺส จตฺถายา**ติ ยสฺส จ สีลาทิปูรณสฺส, มคฺคผลนิพฺพานภูตสฺส วา อนุปาทาวิโมกฺขสฺส อตฺถายฯ อเภเทปิ เภทโวหาโร เอโส ยถา ''ปฏิมาย สรีร''นฺติ, เภทฺยเภทกํ วา เอตํ ยถา ''กถินสฺสตฺถาย อาภตํ ทุสฺส''นฺติฯ ''ตญฺจสฺส อตฺถ''นฺติ หิ วุตฺตํฯ **จ**-สโทฺท อวธารเณ, เตน ตทตฺถาย เอว ปริยาปุณนํ สมฺภวติ, นาญฺญตฺถายาติ วินิจฺฉิโนติฯ **ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตี**ติ หิ ชาติอาจารวเสน ทุวิธาปิ กุลปุตฺตา ญาเยน ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโภนฺตี**ติ อสฺส ธมฺมสฺส สีลาทิปูรณสงฺขาตํ, มคฺคผลนิพฺพานภูตํ วา อนุปาทาวิโมกฺขสงฺขาตํ อตฺถํ เอเต ทุคฺคหิตคาหิโน นานุโภนฺติ น วินฺทนฺติเยวฯ

อปโร นโย – ยสฺส อุปารมฺภสฺส, อิติวาทปฺปโมกฺขสฺส วา อตฺถาย เย โมฆปุริสา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, เต ปเรหิ ''อยมโตฺถ น โหตี''ติ วุเตฺต ทุคฺคหิตตฺตาเยว ''ตทโตฺถว โหตี''ติ ปฏิปาทนกฺขมา น โหนฺติ, ตสฺมา ปรสฺส วาเท อุปารมฺภํ อาโรเปตุํ อตฺตโน วาทํ ปโมเจตุญฺจ อสโกฺกนฺตาปิ ตํ อตฺถํ นานุโภนฺติ จ น วินฺทนฺติเยวาติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อิธาปิ หิ จ-สโทฺท อวธารณโตฺถวฯ **''เตส''**นฺติอาทีสุ เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตตฺตา อุปารมฺภมานทพฺพมกฺขปลาสาทิเหตุภาเวน ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **ทุคฺคหิตา**ติ หิ เหตุคพฺภวจนํฯ เตนาห ''ทุคฺคหิตตฺตา ภิกฺขเว, ธมฺมาน''นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๓๘)ฯ เอตฺถ จ การเณ ผลโวหารวเสน ''เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี'ติ วุตฺตํ ยถา ''ฆตมายุ, ทธิ พล''นฺติฯ ตถา หิ กิญฺจาปิ น เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, ตถาปิ วุตฺตนเยน ปริยาปุณนฺตานํ สชฺฌายนกาเล, วิวาทกาเล จ ตมฺมูลกานํ อุปารมฺภาทีนํ อเนเกสํ อกุสลานํ อุปฺปตฺติสมฺภวโต ''เต…เป…. สํวตฺตนฺตี''ติ วุจฺจติฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ เอตฺถ นฺติ ยถาวุตฺตสฺสตฺถสฺส อนนุภวนํ, เตสญฺจ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนํ ปรามสติฯ **กิสฺสา**ติ สามิวจนํ เหตฺวเตฺถ, ตถา **เหตู**ติ ปจฺจตฺตวจนญฺจฯ

ยา ปนาติ เอตฺถ กิริยา ปาฬิวเสน วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิริยาปเกฺข ยา สุคฺคหิตาติ อเภเทปิ เภทโวหาโร ''จาริกํ ปกฺกมติ, จาริกํ จรมาโน''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๔, ๓๐๐) วิยฯ ตเทวตฺถํ วิวรติ **''สีลกฺขนฺธาที''**ติอาทินา, **อาทิ**สเทฺทน เจตฺถ สมาธิวิปสฺสนาทีนํ สงฺคโหฯ โย หิ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา สีลสฺส อาคตฎฺฐาเน สีลํ ปูเรตฺวา, สมาธิโน อาคตฎฺฐาเน สมาธึ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา, วิปสฺสนาย อาคตฎฺฐาเน วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา, มคฺคผลานํ อาคตฎฺฐาเน ''มคฺคํ ภาเวสฺสามิ, ผลํ สจฺฉิกริสฺสามี''ติ อุคฺคณฺหาติ, ตเสฺสว สา ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา นาม โหติฯ **ยนฺติ** ยํ ปริยตฺติสุคฺคหณํฯ **วุตฺตํ** อลคทฺทสุเตฺตฯ **ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี**ติ สีลาทีนํ อาคตฎฺฐาเน สีลาทีนิ ปูเรนฺตานมฺปิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสตฺวา ธมฺมเทสนาย ปสเนฺนหิ อุปนีเต จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตานมฺปิ ปเรสํ วาเท สหธเมฺมน อุปารมฺภํ อาโรเปนฺตานมฺปิ สกวาทโต ปเรหิ อาโรปิตโทสํ ปริหรนฺตานมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ น เกวลํ สุคฺคหิตปริยตฺตึ นิสฺสาย มคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทีนิเยว, อปิ ตุ ปรวาทนิคฺคหสกวาทปติฎฺฐาปนานิปิ อิชฺฌนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ **ปรินิพฺพานสุตฺตา** ทีสุ ''อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปฺปาฎิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี''ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๖๘)ฯ

ยํ ปนาติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน ทุวิเธน อโตฺถฯ ทุกฺขปริชาเนน **ปริญฺญาตกฺขโนฺธฯ** สมุทยปฺปหาเนน **ปหีนกิเลโสฯ** ปฏิวิทฺธารหตฺตผลตาย **ปฏิวิทฺธากุโปฺปฯ อกุปฺปนฺ**ติ จ อร

หตฺตผลเสฺสตํ นามฯ สติปิ หิ จตฺตุนฺนํ มคฺคานํ, จตุนฺนญฺจ ผลานํ อวินสฺสนภาเว สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ สกสกนามปริจฺจาเคน อุปรูปริ นามนฺตรปฺปตฺติโต เตสํ มคฺคผลาติ ''อกุปฺปามิ''ติ น วุจฺจนฺติฯ อรหา ปน สพฺพทาปิ อรหาเยว นามาติ ตเสฺสว ผลํ ปุคฺคลนามวเสน ''อกุปฺป''นฺติ วุตฺตํ, อิมินา จ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ''ขีณาสวเสฺสว ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นามา''ติฯ ตสฺส หิ อปริญฺญาตํ, อปฺปหีนํ อภาวิตํ, อสจฺฉิกตํ วา นตฺถิ, ตสฺมา โส พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺโตปิ ตนฺติธารโก ปเวณีปาลโก วํสานุรกฺขโกว หุตฺวา ปริยาปุณาติ, เตเนวาห **''ปเวณีปาลนตฺถายา''**ติอาทิฯ **ปเวณี** เจตฺถ ธมฺมสนฺตติ ธมฺมสฺส อวิจฺฉเทน ปวตฺติฯ พุทฺธสฺส ภควโต **วํโส**ติ จ ยถาวุตฺตปเวณีเยวฯ

นนุ จ ยทิ ปเวณีปาลนตฺถาย พุทฺธวจนสฺส ปริยาปุณนํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ, อถ กสฺมา ''ขีณาสโว''ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ เอกจฺจสฺส หิ ปุถุชฺชนสฺสาปิ อยํ นโย ลพฺภติฯ ตถา หิ เอกโจฺจ ปุถุชฺชโน ภิกฺขุ ฉาตกภยาทินา คนฺถธุเรสุ เอกสฺมึ ฐาเน วสิตุมสโกฺกเนฺตสุ สยํ ภิกฺขาจาเรน อติกิลมมาโน ''อติมธุรํ พุทฺธวจนํ มา นสฺสตุ, ตนฺตึ ธาเรสฺสามิ, วํสํ ฐเปสฺสามิ, ปเวณึ ปาเลสฺสามี''ติ ปริยาปุณาติฯ ตสฺมา ตสฺสาปิ ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม กสฺมา น โหตีติ? วุจฺจเต – เอวํ สเนฺตปิ หิ ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม น โหติฯ กิญฺจาปิ หิ ปุถุชฺชโน ''ปเวณึ ปาเลสฺสามี''ติ อชฺฌาสเยน ปริยาปุณาติ, อตฺตโน ปน ภวกนฺตารโต อวิติณฺณตฺตา ตสฺส สา ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถาเยว นาม โหติ, ตสฺมา ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ อลคทฺทุปมา วา โหติ, นิสฺสรณตฺถา วาฯ สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ นิสฺสรณตฺถาวฯ ขีณาสวานํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติเยวาติ เวทิตพฺพํฯ ขีณาสโว หิ ภณฺฑาคาริก สทิสตฺตา ''ภณฺฑาคาริโก''ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ภณฺฑาคาริโก อลงฺการภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ปสาธนกาเล ตทุปิยํ อลงฺการภณฺฑํ รโญฺญ อุปนาเมตฺวา ตํ อลงฺกโรติ, เอวํ ขีณาสโวปิ ธมฺมรตนภณฺฑํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา โมกฺขาธิคมาย ภพฺพรูเป สเหตุเก สเตฺต ปสฺสิตฺวา ตทนุรูปํ ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคาทิสงฺขาเตน โลกุตฺตเรน อลงฺกาเรน อลงฺกโรตีติฯ

เอวํ ติโสฺส ปริยตฺติโย วิภชิตฺวา อิทานิ ตีสุปิ ปิฏเกสุ ยถารหํ สมฺปตฺติวิปตฺติโย นิทฺธาเรตฺวา วิภชนฺโต **''วินเย ปนา''**ติอาทิมาหฯ **''สีลสมฺปทํ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณาตี''**ติอาทีสุ ยสฺมา สีลํ วิสุชฺฌมานํ สติสมฺปชญฺญพเลน, กมฺมสฺสกตาญาณพเลน จ สํกิเลสมลโต วิสุชฺฌติ, ปาริปูริญฺจ คจฺฉติ, ตสฺมา สีลสมฺปทา สิชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน สติพลํ, ญาณพลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ ตสฺสา วิชฺชตฺตยูปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาคเหตุสมฺปาทนโตฯ สติพเลน หิ ปุเพฺพนิวาสวิชฺชาสิทฺธิฯ สมฺปชญฺญพเลน สพฺพกิเจฺจสุ สุทิฏฺฐการิตาปริจเยน จุตูปปาตญาณานุพทฺธาย ทุติยวิชฺชาย สิทฺธิฯ วีติกฺกมาภาเวน สํกิเลสปฺปหานสพฺภาวโต วิวฏฺฏูปนิสฺสยตาวเสน อชฺฌาสยสุทฺธิยา ตติยวิชฺชาสิทฺธิฯ ปุเรตรสิทฺธานํ สมาธิปญฺญานํ ปาริปูรึ วินา สีลสฺส อาสวกฺขยญาณูปนิสฺสยตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพาฯ ''สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๕.๑๐๗๑; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๑๔) วจนโต สมาธิสมฺปทา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโยฯ ''โยคา เว ชายเต ภูรี''ติ (ธ. ป. ๒๘๒) วจนโต ปุพฺพโยเคน ครุวาสเทสภาสาโกสลฺลอุคฺคหณปริปุจฺฉาทีหิ จ ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปทา ปฏิสมฺภิทาปฺปเภทสฺส อุปนิสฺสโยฯ เอตฺถ จ ''สีลสมฺปทํ นิสฺสายา''ติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาธิวิชมฺภนภูตา อนวเสสา ฉ อภิญฺญา น อิชฺฌนฺติ, ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน น สมาธิสมฺปทา อตฺถีติ สติปิ วิชฺชานํ อภิเญฺญกเทสภาเว สีลสมฺปทาสมุทาคตา เอว ติโสฺส วิชฺชา คหิตา, ยถา จ ปญฺญาสมฺปทาสมุทาคตา จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺติ มคฺคกฺขเณเยว ตาสํ ปฏิลทฺธตฺตาฯ เอวํ สีลสมฺปทาสมุทาคตา ติโสฺส วิชฺชา, สมาธิสมฺปทาสมุทาคตา จ ฉ อภิญฺญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺตีติ มคฺคาธิคเมเนว

ตาสํ อธิคโม เวทิตโพฺพฯ ปเจฺจกพุทฺธานํ, สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺจ ปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิสมธิคมสทิสา หิ อิเมสํ อริยานํ อิเม วิเสสาธิคมาติฯ

ตาสํเยว จ ตตฺถ ปเภทวจนโตติ เอตฺถ ‘‘ตาสํเยวา’’ติ อวธารณํ ปาปุณิตพฺพานํ ฉฬภิญฺญาจตุปฏิสมฺภิทานํ วินเย ปเภทวจนาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เวรญฺชกเณฺฑ** (ปารา. ๑๒) หิ ติโสฺส วิชฺชาว วิภตฺตาติฯ **จ**สเทฺทน สมุจฺจินนญฺจ ตาสํ เอตฺถ เอกเทสวจนํ สนฺธาย วุตฺตํ อภิญฺญาปฏิสมฺภิทานมฺปิ เอกเทสานํ ตตฺถ วุตฺตตฺตาฯ ทุติเย ‘‘ตาสํเยวา’’ติ อวธารณํ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อเปกฺขิตฺวา กตํ, น ติโสฺส วิชฺชาฯ ตา หิ ฉสุ อภิญฺญาสุ อโนฺตคธตฺตา สุเตฺต วิภตฺตาเยวาติฯ จ-สเทฺทน จ ปฏิสมฺภิทานเมกเทสวจนํ สมุจฺจิโนติฯ ตติเย ‘‘ตาสญฺจา’’ติ จ-สเทฺทน เสสานมฺปิ ตตฺถ อตฺถิภาวํ ทีเปติฯ อภิธเมฺม หิ ติโสฺส วิชฺชา, ฉ อภิญฺญา, จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทา วุตฺตาเยวฯ ปฏิสมฺภิทานํ ปน อญฺญตฺถ ปเภทวจนาภาวํ, ตเตฺถว จ สมฺมา วิภตฺตภาวํ ทีเปตุกาโม เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อวธารณมกตฺวา **‘‘ตเตฺถวา’’**ติ ปริวเตฺตตฺวา อวธารณํ ฐเปติฯ ‘‘อภิธเมฺม ปน ติโสฺส วิชฺชา, ฉ อภิญฺญา, จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทา อเญฺญ จ สมฺมปฺปธานาทโย คุณวิเสสา วิภตฺตาฯ กิญฺจาปิ วิภตฺตา, วิเสสโต ปน ปญฺญาชาติกตฺตา จตโสฺสว ปฏิสมฺภิทา ปาปุณาตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘ตาสญฺจ ตเตฺถวา’ติ อวธารณวิปลฺลาโส กโต’’ติ **วชิรพุทฺธิเตฺถโรฯ ‘‘เอว’’**นฺติอาทิ นิคมนํฯ

สุโข สมฺผโสฺส เอเตสนฺติ **สุขสมฺผสฺสานิ,** อนุญฺญาตานิเยว ตาทิสานิ อตฺถรณปาวุรณาทีนิ, เตสํ ผสฺสสามญฺญโต สุโข วา สมฺผโสฺส ตถา, อนุญฺญาโต โส เยสนฺติ **อนุญฺญาตสุขสมฺผสฺสานิ,** ตาทิสานิ อตฺถรณปาวุรณาทีนิ เตสํ ผเสฺสน สมานตายฯ **อุปาทินฺนกผโสฺส** อิตฺถิผโสฺส, เมถุนธโมฺมเยวฯ **วุตฺตํ** อริเฏฺฐน นาม คทฺธพาธิปุเพฺพน ภิกฺขุนา (ม. นิ. ๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗)ฯ โส หิ พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิเธสุ อนฺตรายิเกสุ อาณาวีติกฺกมนฺตรายิกํ น ชานาติ, เสสนฺตรายิเกเยว ชานาติ, ตสฺมา โส รโหคโต เอวํ จิเนฺตสิ ‘‘อิเม อคาริกา ปญฺจ กามคุเณ ปริภุญฺชนฺตา โสตาปนฺนาปิ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ โหนฺติ, ภิกฺขูปิ มนาปิกานิ จกฺขุวิเญฺญยฺยานิ รูปานิ ปสฺสนฺติ …เป…. กายวิเญฺญเยฺย โผฏฺฐเพฺพ ผุสนฺติ, มุทุกานิ อตฺถรณปาวุรณานิ ปริภุญฺชนฺติ, เอตํ สพฺพมฺปิ วฏฺฏติ, กสฺมา อิตฺถีนํเยว รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพา น วฏฺฏนฺติ, เอเตปิ วฏฺฏนฺติเยวา’’ติ อนวเชฺชน ปจฺจยปริโภครเสน สาวชฺชํ กามคุณปริโภครสํ สํสนฺทิตฺวา สฉนฺทราคปริโภคญฺจ นิจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ เอกํ กตฺวา ถุลฺลวาเกหิ สทฺธิํ อติสุขุมสุตฺตํ ฆเฏโนฺต วิย, สาสเปน สทฺธิํ สิเนรุโน สทิสตํ อุปสํหรโนฺต วิย จ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘กิํ ภควตา มหาสมุทฺทํ พนฺธเนฺตน วิย มหตา อุสฺสาเหน ปฐมปาราชิกํ ปญฺญตฺตํ, นตฺถิ เอตฺถ โทโส’’ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ ปฏิวิรุชฺฌโนฺต เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหโนฺต อริยมเคฺค ขาณุกณฺฏกาทีนิ ปกฺขิปโนฺต ‘‘เมถุนธเมฺม โทโส นตฺถี’’ติ ชินจเกฺก ปหารมทาสิ, เตนาห **‘‘ตถาห’’**นฺติอาทิฯ

อนติกฺกมนเฏฺฐน อนฺตราเย นิยุตฺตา, อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ, อนฺตรายสฺส วา กรณสีลาติ **อนฺตรายิกา,** สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกราติ วุตฺตํ โหติฯ เต จ กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิธาฯ วิตฺถาโร อริฏฺฐสิกฺขาปทวณฺณนาทีสุ (ปาจิ. อฏฺฐ. ๔๑๗) คเหตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ ปทตฺถสมฺพโนฺธ – เย อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา อิติ ภควตา วุตฺตา เทสิตา เจว ปญฺญตฺตา จ, เต ธเมฺม ปฏิเสวโต ปฏิเสวนฺตสฺส ยถา เยน ปกาเรน เต ธมฺมา อนฺตรายาย สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกรณตฺถํ นาลํ สมตฺถา น โหนฺติ, ตถา เตน ปกาเรน อหํ ภควตา

เทสิตํ ธมฺมํ อาชานามีติฯ **ตโต ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาตี**ติ ตโต อนวชฺชสญฺญิภาวเหตุโต วีติกฺกมิตฺวา ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาติฯ

จตฺตาโร...เป....อาทีสูติ เอตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน –

‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม จตฺตาโร? อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โน ปรหิตาย, ปรหิตาย ปฏิปนฺโน โน อตฺตหิตาย, เนวตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โน ปรหิตาย, อตฺตหิตาย เจว ปฏิปนฺโน ปรหิตาย จ…เป.… อิเม โข ภิกฺขเว…เป.… โลกสฺมิ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๙๖) –

เอวมาทินา **ปุคฺคลเทสนาปฏิสญฺญุตฺตสุตฺตนฺตปาฬิํ** นิทเสฺสติฯ **อธิปฺปาย**นฺติ ‘‘อยํ ปุคฺคลเทสนาโวหารวเสน, น ปรมตฺถโต’’ติ เอวํ ภควโต อธิปฺปายํฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุทฺโธ วทตํ วโร;
สมฺมุติํ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติฯ

สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณา;
ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตการณาฯ

ตสฺมา โวหารกุสลสฺส, โลกนาถสฺส สตฺถุโน;
สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺส, มุสาวาโท น ชายตี’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐; อิติวุ. อฏฺฐ. ๒๔);

น หิ โลกสมฺมุติํ พุทฺธา ภควนฺโต วิชหนฺติ, โลกสมญฺญาย โลกนิรุตฺติยา โลกาภิลาเปฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติฯ อปิจ ‘‘หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ, กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถ’’นฺติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐๒; อิติวุ. อฏฺฐ. ๒๔; กถา. อนุฏี. ๑) เอวมาทีหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถตี’’ติ เอวํ อธิปฺปายมชานนฺโตฯ อยมโตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ **ทุคฺคหิตํ คณฺหาตี**ติ ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ อนญฺญ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๔๔) ทุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาติ, วิปรีตํ คณฺหาตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทุคฺคหิต**นฺติ หิ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส กิริยายวิเสสนภาเวน นปุํสกลิเงฺคน นิทฺทิสิตพฺพตฺตาฯ อยญฺหิ ภาวนปุํสกปทสฺส ปกติ, ยทิทํ นปุํสกลิเงฺคน นิทฺทิสิตพฺพตา, ภาวปฺปฏฺฐานตา, สกมฺมากมฺมกิริยานุโยคํ ปจฺจโตฺตปโยควจนตา จฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทุคฺคหิตํ กตฺวา’’ติฯ **ย**นฺติ ทุคฺคหิตคาหํฯ มชฺฌิมนิกาเย มูลปณฺณาสเก **มหาตณฺหาสงฺขยสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๑๔๔) ตถาวาทีนํ สาธินามกํ เกวฏฺฏปุตฺตํ ภิกฺขุํ อารพฺภ ภควตา **วุตฺตํฯ** อตฺตนา ทุคฺคหิเตน ธเมฺมนาติ ปาฐเสโส, มิจฺฉาสภาเวนาติ อโตฺถฯ อถ วา ทุคฺคหณํ ทุคฺคหิตํ, **อตฺตนา**ติ จ สามิอเตฺถ กรณวจนํ, วิภตฺติยนฺตปติรูปกํ วา อพฺยยปทํ, ตสฺมา อตฺตโน ทุคฺคหเณน วิปรีตคาเหนาติ อโตฺถฯ **อพฺภาจิกฺขตี**ติ อพฺภกฺขานํ กโรติฯ อตฺตโน กุสลมูลานิ ขนนฺโต **อตฺตานํ ขนติ** นามฯ **ตโต**ติ ทุคฺคหิตภาวเหตุโตฯ

ธมฺมจินฺตนฺติ ธมฺมสภาววิจารํฯ **อติธาวนฺโต**ติ ฐาตพฺพมริยาทายํ อฏฺฐตฺวา ‘‘จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานํ โหติ, สยเมว จิตฺตํ อตฺตโน อารมฺมณํ โหติ, สพฺพมฺปิ จิตฺตํ สภาวธมฺมารมฺมณเมว โหตี’’ติ จ เอวมาทินา อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตยมาโนฯ จิเนฺตตุมสกฺกุเณยฺยานิ , อนรหรูปานิ วา **อจิเนฺตยฺยานิ** นาม, ตานิ ทเสฺสนฺโต **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อจิ**

เนฺตยฺยานีติ เตสํ สภาวทสฺสนํฯ **น จิเนฺตตพฺพานี**ติ ตตฺถ กตฺตพฺพกิจฺจทสฺสนํฯ **“ยานี”**ติ อาทิ ตสฺส เหตุทสฺสนํฯ ยานิ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส จิตฺตเกฺขปสฺส, วิฆาตสฺส วิเหสสฺส จ ภาคี อสฺส, อจิเนฺตยฺยานิ อิมานิ จตฺตาริ น จิเนฺตตพฺพานิ, อิมานิ วา จตฺตาริ อจิเนฺตยฺยานิ นาม น จิเนฺตตพฺพานิ, ยานิ วา…เป.… อสฺส, ตสฺมา น จิเนฺตตพฺพานิ อจิเนฺตตพฺพภูตานิ อิมานิ จตฺตาริ อจิเนฺตยฺยานิ นามาติ โยชนาฯ **อิติ**-สเทฺทน ปน –

‘‘กตมานิ จตฺตาริ? พุทฺธานํ ภิกฺขเว พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, ยํ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสฯ ฌายิสฺส ภิกฺขเว ฌานวิสโย อจิเนฺตโยฺย…เป.… กมฺมวิปาโก ภิกฺขเว อจิเนฺตโยฺย…เป.… โลกจินฺตา ภิกฺขเว อจิเนฺตยฺยา…เป.… อิมานิ…เป.… อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗) –

จตุรงฺคุตฺตเร วุตฺตํ **อจิเนฺตยฺยสุตฺตํ** อาทิํ กตฺวา สพฺพํ อจิเนฺตยฺยภาวทีปกํ ปาฬิํ สงฺคณฺหาติฯ กามํ อจิเนฺตยฺยานิ ฉ อสาธารณญาณาทีนิ, ตานิ ปน อนุสฺสรนฺตสฺส กุสลุปฺปตฺติเหตุภาวโต จิเนฺตตพฺพานิ, อิมานิ ปน เอวํ น โหนฺติ อผลภาวโต, ตสฺมา น จิเนฺตตพฺพานิฯ **“ทุสฺสีลฺย…เป.… ปเภท”**นฺติ อิมินา วิปตฺติํ สรูปโต ทเสฺสติฯ ‘‘กถํ? ปิฏกวเสนา’’ติอาทิวจนสมฺพชฺฌเนน ปุพฺพาปรสมฺพนฺธํ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ นานปฺปการโต”**ติอาทิมาหฯ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธวิรหิตญฺหิ วจนํ พฺยากุลํฯ โสตูนญฺจ อตฺถวิญฺญาปกํ น โหติ, ปุพฺพาปรญฺญูนเมว จ ตถาวิจาริตวจนํ วิสโยฯ ยถาห –

> ‘‘ปุพฺพาปรญฺญู อตฺถญฺญู, นิรุตฺติปทโกวิโท;
> สุคฺคหีตญฺจ คณฺหาติ, อตฺถโญฺจ’ ปปริกฺขตี’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๓๑);

เตสนฺติ ปิฏกานํฯ **เอต**นฺติ พุทฺธวจนํฯ

สีลกฺขนฺธวคฺคมหาวคฺคปาถิกวคฺคสงฺขาเตหิ ตีหิ วเคฺคหิ สงฺคโห เอเตสนฺติ **ติวคฺคสงฺคหานิ**ฯ คาถาย ปน **ยสฺส** นิกายสฺส สุตฺตคณนโต **จตุตฺติํเสว สุตฺตนฺตา**ฯ วคฺคสงฺคหวเสน ตโย วคฺคา อสฺส สงฺคหสฺสาติ **ติวโคฺค สงฺคโห**ฯ **ปฐโม เอส** นิกาโย **ทีฆนิกาโย**ติ **อนุโลมิโก** อปจฺจนีโก, อตฺถานุโลมนโต อตฺถานุโลมนามิโก วา, อนฺวตฺถนาโมติ อโตฺถฯ ตตฺถ ‘‘ติวโคฺค สงฺคโห’’ติ เอตํ ‘‘ยสฺสา’’ติ อนฺตริเกปิ สมาโสเยว โหติ, น วากฺยนฺติ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภนา’’ติ (ปาจิ. ๓๖๘) เอตฺถ ‘‘นวํจีวรลาเภนา’’ติ ปทํ วิยฯ ตถา หิ อฎฺฐกถาจริยา วณฺณยนฺติ ‘‘อลพฺภีติ ลโภ, ลโภ เอว ลาโภฯ กิํ อลพฺภิ? จีวรํฯ กีทิสํ? นวํ, อิติ ‘นวจีวรลาเภนา’ติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา ‘นวํจีวรลาเภนา’ติ วุตฺตํ, ปฎิลทฺธนวจีวเรนาติ อโตฺถฯ มเชฺฌ ฐิตปททฺวเย ปนาติ นิปาโตฯ ภิกฺขุนาติ เยน ลทฺธํ, ตสฺส นิทสฺสน’’นฺติ (ปาจิ. อฎฺฐ. ๓๖๘)ฯ อิธาปิ สทฺทโต, อตฺถโต จ วาเกฺย ยุตฺติยาอภาวโต สมาโสเยว สมฺภวติฯ ‘‘ติวโคฺค’’ติ ปทญฺหิ ‘‘สงฺคโห’’ติ เอตฺถ ยทิ กรณํ, เอวํ สติ กรณวจนนฺตเมว สิยาฯ ยทิ จ ปทฺทวยเมตํ ตุลฺยาธิกรณํ, ตถา จ สติ นปุํสกลิงฺคเมว สิยา ‘‘ติโลก’’นฺติอาทิปทํ วิยฯ ตถา ‘‘ติวโคฺค’’ติ เอตสฺส ‘‘สงฺคโห’’ติ ปทมนฺตเรน อญฺญตฺถาสมฺพโนฺธ น สมฺภวติ, ตตฺถ จ ตาทิเสน วาเกฺยน สมฺพชฺฌนํ น ยุตฺตํ, ตสฺมา สมาเนปิ ปทนฺตรนฺตริเก สทฺทตฺถาวิโรธภาโวเยว สมาสตาการณนฺติ สมาโส เอว ยุโตฺตฯ ตโย วคฺคา อสฺส สงฺคหสฺสาติ หิ **ติวโคฺคสงฺคโห** อการสฺส โอการาเทสํ, โอการาคมํ วา กตฺวา ยถา ‘‘สตฺตาหปรินิพฺพุโต, อจิรปกฺกโนฺต, มาสชาโต’’ติ อาทิ, **อสฺส สงฺคหสฺสา**ติ จ สงฺคหิตสฺส อสฺส นิกายสฺสาติ อโตฺถฯ อปเร ปน ‘‘ตโย วคฺคา ยสฺสาติ กตฺวา ‘สงฺคโห’ติ ปเทน ตุลฺยาธิกรณเมว สมฺภวติ, สงฺคโหติ จ คณนาฯ **ฎีกาจริเยหิ** (สารตฺถ. ฎี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) ปน ‘ตโย วคฺคา อสฺส สงฺคหสฺสา’ติ ปททฺวยสฺส

ตุลฺยาธิกรณตาเยว ทสฺสิตา’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว สงฺขฺยาสเงฺขยฺยยานํ มิสฺสกตฺตา, อปากฏตฺตา จฯ

อตฺถานุโลมิกตฺตํ วิภาเวตุมาห **“กสฺมา”**ติอาทิฯ คุโณปจาเรน, ตทฺธิตวเสน วา ทีฆ-สเทฺทน ทีฆปฺปมาณานิ สุตฺตานิเยว คหิตานิ , นิกายสโทฺท จ รุฬฺหิวเสน สมูหนิวาสเตฺถสุ วตฺตตีติ ทเสฺสติ **“ทีฆปฺปมาณาน”**นฺติอาทินาฯ สเงฺกตสิทฺธตฺตา วจนียวาจกานํ ปโยคโต ตทเตฺถสุ ตสฺส สเงฺกตสิทฺธตํ ญาเปโนฺต **“นาห”**นฺติอาทิมาหฯ **เอกนิกายมฺปี**ติ เอกสมูหมฺปิฯ **เอวํ จิตฺตน**ฺติ เอวํ วิจิตฺตํฯ **ยถยิทน**ฺติ ยถา อิเม ติรจฺฉานคตา ปาณาฯ โปณิกา, จิกฺขลฺลิกา จ ขตฺติยา, เตสํ นิวาโส **“โปณิกนิกาโย จิกฺขลฺลิกนิกาโย”**ติ วุจฺจติฯ **เอตฺถา**ติ นิกายสทฺทสฺส สมูหนิวาสานํ วาจกภาเวฯ **สาธกานี**ติ อธิเปฺปตสฺสตฺถสฺส สาธนโต อุทาหรณานิ วุจฺจนฺติฯ ‘‘สมานีตานี’’ติ ปาฐเสเสน เจตสฺส สมฺพโนฺธ, สกฺขีนิ วา ยถาวุตฺตนเยน สาธกานิฯ ยญฺหิ นิทฺธาเรตฺวา อธิเปฺปตตฺถํ สาเธนฺติ , ตํ ‘‘สกฺขี’’ติ วทนฺติฯ ตถา หิ **มโนรถปูรณิยํ** วุตฺตํ ‘‘ปญฺจครุชาตกํ (ชา. ๑.๑.๑๓๒) ปน สกฺขิภาวตฺถาย อาหริตฺวา กเถตพฺพ’’นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๕) **สาสนโต**ติ สาสนปโยคโต, สาสเน วาฯ **โลกโต**ติ โลกิยปโยคโต, โลเก วาฯ อิทํ ปน ปิฎกตฺตเย น วิชฺชติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ เอตฺถ จ ปฐมมุทาหรณํ สาสนโต สาธกวจนํ, ทุติยํ โลกโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มูลปริยาย วคฺคาทิวเสน ปญฺจทสวคฺคสงฺคหานิฯ อเฑฺฒน ทุติยํ **ทิยฑฺฒํ,** ตเทว สตํ, เอกสตํ, ปญฺญาส จ สุตฺตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ นิกาเยฯ **ปญฺจทสวคฺคปริคฺคโห**ติ ปญฺจทสหิ วเคฺคหิ ปริคฺคหิโต สงฺคหิโตฯ

สํยุชฺชนฺติ เอตฺถาติ **สํยุตฺตํ,** เกสํ สํยุตฺตํ? สุตฺตวคฺคานํฯ ยถา หิ พฺยญฺชนสมุทาเย ปทํ, ปทสมุทาเย จ วากฺยํ, วากฺยสมุทาเย สุตฺตํ, สุตฺตสมุทาเย วโคฺคติ สมญฺญา, เอวํ วคฺคสมุทาเย สํยุตฺตสมญฺญาฯ เทวตาย ปุจฺฉิเตน กถิตสุตฺตวคฺคาทีนํ สํยุตฺตตฺตา เทวตาสํยุตฺตาทิภาโว (สํ. นิ. ๑.๑), เตนาห **“เทวตาสํยุตฺตาทิวเสนา”**ติอาทิฯ ‘‘สุตฺตนฺตานํ สหสฺสานิ สตฺต สุตฺตสตานิ จา’’ติ ปาเฐ สุตฺตนฺตานํ สตฺต สหสฺสานิ, สตฺต สุตฺตสตานิ จาติ โยเชตพฺพํฯ **“สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ, สตฺต สุตฺตสตานิ จา”**ติปิ ปาโฐฯ **สํยุตฺตสงฺคโห**ติ สํยุตฺตนิกายสฺส สงฺคโห คณนาฯ

เอเกเกหิ องฺคเคหิ อุปรูปริ อุตฺตโร อธิโก เอตฺถาติ **องฺคุตฺตโร**ติ อาห **“เอเกกองฺคาติเรกวเสนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ หิ เอเกกโต ปฏฺฐาย ยาว เอกาทส องฺคานิ กถิตานิฯ **องฺคน**ฺติ จ ธมฺมโกฏฺฐาโสฯ

ปุเพฺพติ สุตฺตนฺตปิฎกนิเทฺทเสฯ วุตฺตเมว ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา อวิเสเสตฺวา ทเสฺสตุํ **“ฐเปตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“สกลํ วินยปิฎก”**นฺติอาทินา วุตฺตเมว หิ อิมินา ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสติฯ อปิจ ยถาวุตฺตโต อวสิฏฺฐํ ยํ กิญฺจิ ภควตา ทินฺนนเย ฐตฺวา เทสิตํ, ภควตา จ อนุโมทิตํ เนตฺติเปฏโกปเทสาทิกํ, ตํ สพฺพมฺปิ เอเตฺถว ปริยาปนฺนนฺติ อนวเสสปริยาทานวเสน ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ สิเทฺธปิ หิ สติ อารโมฺภ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนาย วา โหติ, นิยมาย วาติฯ เอตฺถ จ ยถา ‘‘ทีฆปฺปมาณาน’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘ขุทฺทกปฺปมาณาน’’นฺติอาทิมวตฺวา สรูปเสฺสว กถนํ วินยาภิธมฺมาทีนํ ทีฆปฺปมาณานมฺปิ ตทโนฺตคธตายาติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน จ วิญฺญายติ ‘‘น สพฺพตฺถ ขุทฺทกปริยาปเนฺนสุ ตสฺส อนฺวตฺถสมญฺญตา, ทีฆนิกายาทิสภาววิปรีตภาวสามเญฺญน ปน กตฺถจิ ตโพฺพหารตา’’ติฯ **ตทญฺญ**นฺติ เตหิ จตูหิ นิกาเยหิ อญฺญํ, อวเสสนฺติ อโตฺถฯ

นวปฺปเภทนฺติ เอตฺถ กถํ ปเนตํ นวปฺปเภทํ โหติฯ ตถา หิ นวหิ อเงฺคหิ ววตฺถิเตหิ อญฺญมญฺญสงฺกรรหิเตหิ ภวิตพฺพํ, ตถา จ สติ อสุตฺตสภาวาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ สิยุํ, อถ สุตฺตสภาวาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ, เอวํ สติ สุตฺตนฺติ วิสุํ สุตฺตงฺคเมว น สิยา, เอวํ สเนฺต อฏฺฐงฺคํ สาสนนฺติ อาปชฺชติฯ อปิจ ‘‘สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ., ปารา. อฏฺฐ. ปฐมมหาสงฺคีติกถา) **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ สุตฺตญฺจ นาม สคาถกํ วา สิยา, นิคฺคาถกํ วา, ตสฺมา องฺคทฺวเยเนว ตทุภยํ สงฺคหิตนฺติ ตทุภยวินิมุตฺตํ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญารหิตํ นตฺถิ, ยํ สุตฺตงฺคํ สิยา, อถาปิ กถญฺจิ วิสุํ สุตฺตงฺคํ สิยา, **มงฺคลสุตฺตาทีนํ** (ขุ. ปา. ๑; สุ. นิ. ๒๖๑) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิยฯ เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถาวคฺคสฺส วิยฯ ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นาญฺญโตฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา);
>
> ยถาวุตฺตสฺส โทสสฺส, นตฺถิ เอตฺถาวคาหณํ;
> ตสฺมา อสงฺกรํเยว, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํฯ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา);

สพฺพสฺสาปิ หิ พุทฺธวจนสฺส **สุตฺตนฺติ** อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ ตถา หิ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ, (ปาจิ. อฏฺฐ. ๖๕๕, ๑๒๔๒) สาวตฺถิยา สุตฺตวิภเงฺค, (จูฬว. ๔๕๖) สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี’’ติอาทิ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา) วจนโต วินยาภิธมฺมปริยตฺติ วิเสเสสุปิ สุตฺตโวหาโร ทิสฺสติฯ เตเนว จ อายสฺมา มหากจฺจายโน **เนตฺติยํ** อาห ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติ (เนตฺติ. สงฺคหวารวณฺณนา) ตตฺถ หิ สุตฺตาทิวเสน นวงฺคสฺส สาสนสฺส ปริเยฏฺฐิ ปริเยสนา อตฺถวิจารณา ‘‘นววิธ สุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติ วุตฺตาฯ ตเทกเทเสสุ ปน **ปเร** เคยฺยาทโย **สนิมิตฺตา วิเสสวิธโย** เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฏฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ จุณฺณิยคนฺถํ ‘‘เคยฺย’’นฺติ วทนฺติ, คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ ‘‘พฺยากรณ’’นฺติ วุจฺจติ, พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํฯ เอวํ สเนฺต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโตฯ สโอกาสวิธิโต หิ อโนกาสวิธิ พลวาฯ อปิจ ‘‘คาถาวิรเห สตี’’ติ วิเสสิตตฺตาฯ ยถาธิเปฺปตสฺส หิ อตฺถสฺส อนธิเปฺปตโต พฺยวเจฺฉทกํ วิเสสนํฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลคาถาพเนฺธสุ, สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสญฺญุเตฺตสุ, ‘‘วุตฺตํ เหต’’นฺติอาทิวจน สมฺพเนฺธสุ, อพฺภุตธมฺมปฏิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตก อพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฏฺฐิตาฯ เอตฺถ หิ สติปิ สญฺญานฺตรนิมิตฺตโยเค อโนกาสสญฺญานํ พลวภาเวเนว คาถาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา ปติฏฺฐิตา, สติปิ ปญฺหาวิสฺสชฺชนภาเว , สคาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตา, เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโย, ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคเมว วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตฯ นนุ จ เอวํ สเนฺตปิ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ ตทุภยวินิมุตฺตสฺส สุตฺตสฺส อภาวโต วิสุํ สุตฺตงฺคเมว น สิยาติ โจทนา ตทวตฺถา เอวาติ? น ตทวตฺถา โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติฯ

ยญฺจ วุตฺตํ ‘‘คาถาภาวโต **มงฺคลสุตฺตาทีนํ** (ขุ. ปา. ๑; สุ. นิ. ๒๖๑) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ, ตมฺปิ น, นิรุฬฺหตฺตาฯ นิรุโฬฺห หิ **มงฺคลสุตฺตาทีนํ** สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปท พุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน สญฺญิตานิ, อถ โข สุตฺตภาเวเนวฯ เตเนว หิ อกถายํ ‘‘สุตฺตนามก’’นฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยญฺจ ปน วุตฺตํ ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา’’ติ, ตมฺปิ นตฺถิฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา **สหตาเญฺญน,** ตสฺมาฯ สหภาโว หิ นาม อตฺตโต อเญฺญน โหติฯ สห คาถาหีติ จ สคาถกํ, น จ **มงฺคลสุตฺตาทีสุ** คาถาวินิมุตฺโต โกจิ สุตฺตปเทโส อตฺถิ, โย ‘‘สห คาถาหี’’ติ วุเจฺจยฺย, นนุ จ คาถาสมุทาโย ตเทกเทสาหิ คาถาหิ อโญฺญ โหติ, ยสฺส วเสน ‘‘สห คาถาหี’’ติ สกฺกา วตฺตุนฺติ? ตํ นฯ น หิ อวยววินิมุตฺโต สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิ, โย ตเทกเทเสหิ สห ภเวยฺยฯ กตฺถจิ ปน ‘‘ทีฆสุตฺตงฺกิตสฺสา’’ติอาทีสุ สมุทาเยกเทสานํ วิภาควจนํ โวหารมตฺตํ ปติ ปริยายวจนเมว, อยญฺจ นิปฺปริยาเยน ปเภทวิภาคทสฺสนกถาติ ฯ ยมฺปิ วุตฺตํ ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตมฺปิ น, อญฺญโตฯ อญฺญาเยว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ ตาทิสาเยว หิ การณานุรูเปน ตตฺถ เทสิตา, อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติฯ เอวํ สุตฺตาทินวงฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพติฯ

อิทานิ เอตานิ นวงฺคานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ นิเทฺทโส นาม **สุตฺตนิปาเต** –

> ‘‘กามํ กามยมานสฺส, ตสฺส เจ ตํ สมิชฺฌติ;
> อทฺธา ปีติมโน โหติ, ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี’’ติอาทินาฯ (สุ. นิ. ๗๗๒); –

อาคตสฺส อฎฺฐกวคฺคสฺส;

> ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, (อิจฺจายสฺมา อชิโต);
> เกนสฺสุ น ปกาสติ;
> กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ,
> กึสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติอาทินาฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๘); –

อาคตสฺส ปารายนวคฺคสฺส;

> ‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
> อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสํ;
> น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายํ,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติอาทินาฯ (สุ. นิ. ๓๕); –

อาคตสฺส ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส จ อตฺถวิภาควเสน สตฺถุกเปฺปน อายสฺมตา **ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถเรน** กโต นิเทฺทโส, โย ‘‘มหานิเทฺทโส, จูฬนิเทฺทโส’’ติ วุจฺจติฯ เอวมิธ นิเทฺทสสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโห **ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริเยน** ทสฺสิโต, ตถา อญฺญตฺถาปิ วินยฎฺฐกถาทีสุ , **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนา**ปิ เนตฺติปฺปกรณฎฺฐกถายํฯ อปเร ปน นิเทฺทสสฺส คาถาเวยฺยากรณเงฺคสุ ทฺวีสุ สงฺคหํ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ นิเทฺทสฎฺฐกถายํ อุปเสนเตฺถเรน –

‘‘โส ปเนส วินยปิฎกํ…เป…. อภิธมฺมปิฎกนฺติ ตีสุ ปิฎเกสุ สุตฺตนฺตปิฎกปริยาปโนฺน, ทีฆนิกาโย…เป…. ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ นิกาเยสุ ขุทฺทกมหานิกายปริยาปโนฺน, สุตฺตํ…

เป.... เวทลฺลนฺติ นวสุ สตฺถุสาสนงฺคสุ ยถาสมฺภวํ คาถงฺคเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิโต’’ติ (มหานิ. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา)ฯ

เอตฺถ ตาว กตฺถจิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนสพฺภาวโต นิเทฺทเสกเทสสฺส เวยฺยากรณงฺคสงฺคโห ยุชฺชตุ, อคาถาภาวโต คาถงฺคสงฺคโห กถํ ยุเชฺชยฺยาติ วีมํสิตพฺพเมตํฯ ธมฺมาปทาทีนํ วิย หิ เกวลํ คาถาพนฺธภาโว คาถงฺคสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ธมฺมปทาทีสุ หิ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ คาถาสมญฺญา ปติฏฺฐิตา, นิเทฺทเส จ น โกจิ เกวโล คาถาพนฺทปฺปเทโส อุปลพฺภติฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภาสิตานํเยว หิ อฏฺฐกวคฺคาทิสงฺคหิตานํ คาถานํ นิเทฺทสมตฺตํ ธมฺมเสนาปตินา กตํฯ อตฺถวิภชนตฺถํ อานีตาปิ หิ ตา อฏฺฐกวคฺคาทิสงฺคหิตา นิทฺทิสิตพฺพา มูลคาถาโย สุตฺตนิปาต ปริยาปนฺนตฺตา อญฺญาเยวาติ น นิเทฺทสสงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ อุภโตวิภงฺคาทีสุ อาคตาปิ ตํ โวหารมลภมานา ชาตกาทิปริยาปนฺนา คาถาโย วิย, ตสฺมา การณนฺตรเมตฺถ คเวสิตพฺพํ, ยุตฺตตรํ วา คเหตพฺพํฯ

นาลกสุตฺตํ นาม ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติต ทิวสโต สตฺตเม ทิวเส นาลกเตฺถรสฺส ‘‘โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส’’นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๗๐๖) ภควตา ภาสิตํ โมเนยฺย ปฏิปทาปริทีปกํ สุตฺตํฯ **ตุวฏฺฏกสุตฺตํ** นาม มหาสมยสุตฺตนฺตเทสนาย สนฺนิปติเตสุ เทเวสุ ‘‘กา นุ โข อรหตฺตปฺปตฺติยา ปฏิปตฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ นิมฺมิตพุเทฺธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา ‘‘มูลํ ปปญฺจสงฺขายา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๙๒๒) ภควตา ภาสิตํ สุตฺตํฯ เอวมิธ สุตฺตนิปาเต อาคตานํ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห ทสฺสิโต, ตเตฺถว อาคตานํ อสุตฺตนามิกานํ สุทฺธิกคาถานํ คาถงฺคสงฺคหญฺจ ทสฺสยิสฺสติ, เอวํ สติ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถารเมฺภ –

‘‘คาถาสตสมากิโณฺณ, เคยฺยพฺยากรณงฺกิโต;
กสฺมา สุตฺตนิปาโตติ, สงฺขเมส คโตติ เจ’’ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา); –

สกลสฺสาปิ สุตฺตนิปาตสฺส เคยฺยเวยฺยากรณงฺคสงฺคโห กสฺมา โจทิโตติ? นายํ วิโรโธฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ โจทเกน สคาถกตฺตํ, กตฺถจิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนตฺตญฺจ คเหตฺวา โจทนามตฺตํ กตํ, อญฺญถา สุตฺตนิปาเต นิคฺคาถกสฺส สุตฺตเสฺสว อภาวโต เวยฺยากรณงฺคสงฺคโห น โจเทตโพฺพสิยา, ตสฺมา โจทกสฺส วจนเมตํ อปฺปมาณนฺติ อิธ, อญฺญาสุ จ วินยฏฺฐกถาทีสุ วุตฺตนเยเนว ตสฺส สุตฺตงฺคคาถงฺคสงฺคโห ทสฺสิโตติฯ **สุตฺต**นฺติ จุณฺณิยสุตฺตํฯ **วิเสเสนา**ติ ราสิภาเวน ฐิตํ สนฺธายาหฯ สคาถาวโคฺค เคยฺยนฺติ สมฺพโนฺธฯ

‘‘อฏฺฐหิ อเงฺคหิ อสงฺคหิตํ นาม ปฏิสมฺภิทาที’’ติ ตีสุปิ กิร **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ อปเร ปน ปฏิสมฺภิทามคฺคสฺส เคยฺยเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหํ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **ตทฏฺฐกถายํ** ‘‘นวสุ สตฺถุสาสนเงฺคสุ ยถาสมฺภวํ เคยฺยเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิต’’นฺติ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา), เอตฺถาปิ เคยฺยงฺคสงฺคหิตภาโว วุตฺตนเยน วีมํสิตโพฺพฯ **โน สุตฺตนามิกา**ติ อสุตฺตนามิกา สงฺคีติกาเล สุตฺตสมญฺญาย อปญฺญาตาฯ ‘‘สุทฺธิกคาถา นาม วตฺถุคาถา’’ติ ตีสุปิ กิร **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํ, **วตฺถุคาถา**ติ จ ปารายนวคฺคสฺส นิทานมาโรเปเนฺตน อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน สงฺคีติกาเล วุตฺตา ฉปฺปญฺญาส คาถาโย, นาลกสุตฺตสฺส นิทานมาโรเปเนฺตน เตเนว ตทา วุตฺตา วีสติมตฺตา คาถาโย จ วุจฺจนฺติฯ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๘๕) ปน ‘‘ปรินิพฺพุเต ภควติ สงฺคีติํ กโรเนฺตนายสฺมตา มหากสฺสเปน ตเมว โมเนยฺยปฏิปทํ ปุโฏฺฐ อายสฺมา อานโนฺท เยน, ยทา จ สมาทปิโต นาลกเตฺถโร ภควนฺตํ ปุจฺฉิ, ตํ สพฺพํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุกาโม ‘อานนฺทชาเต’ติอาทิกา (สุ. นิ. ๖๘๔) วีสติ วตฺถุคาถาโย วตฺวา วิสฺสเชฺชสิ, ตํ สพฺพมฺปิ ‘นาลกสุตฺต’’นฺติ วุจฺจตี’’ติ อาคตตฺตา นาลกสุตฺตสฺส วตฺถุคาถา

โย นาลกสุตฺตคฺคหเณเนว คหิตาติ ปารายนวคฺคสฺส วตฺถุคาถาโย อิธ สุทฺธิกคาถาติ ค เหตพฺพาฯ ตเตฺถว จ ปารายนวเคฺค อชิตมาณวกาทีนํ โสฬสนฺนํ พฺราหฺมณานํ ปุจฺฉาคาถา, ภควโต วิสฺสชฺชนคาถา จ ปาฬิยํ สุตฺตนาเมน อวตฺวา ‘อชิตมาณวกปุจฺฉา, ติสฺสเมตฺตยฺยมาณวกปุจฺฉา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๐๓๘) อาคตตฺตา, จุณฺณิยคเนฺถ หิ อสมฺมิสฺสตฺตา จ ‘‘โน สุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา นามา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

‘‘โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา’’ติ เอเตน อุทานเฏฺฐน อุทานนฺติ อนฺวตฺถสญฺญํ ทเสฺสติ (อุทา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) กิมิทํ อุทานํ นาม? ปีติเวคสมุฏฺฐาปิโต อุทาหาโรฯ ยถา หิ ยํ เตลาทิ มินิตพฺพวตฺถุ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘อวเสสโก’’ติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘มโหโฆ’ติ วุจฺจติ, เอวเมว ยํ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิตํ วิตกฺกวิปฺผารํ อโนฺตหทยํ สนฺธาเรตุํ น ส โกฺกติ, โส อธิโก หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหิ วจีทฺวาเรน นิกฺขโนฺต ปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข อุทาหารวิเสโส ‘‘อุทาน’’นฺติ วุจฺจติ (อุทา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) ‘‘อุท โมเท กีฬายญฺจา’’ติ หิ **อกฺขรจินฺตกา** วทนฺติ, อิทญฺจ เยภุเยฺยน วุตฺตํ ธมฺมสํเวควเสน อุทิตสฺสาปิ ‘‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทิอุทานสฺส (อุทา. ๔๔) **อุทานปาฬิยํ** อาคตตฺตา, ตถา‘‘คาถาปฏิสํยุตฺตา’’ติ อิทมฺปิ เยภุเยฺยเนว ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี, น อาโป’’ติอาทิกสฺส (อุทา. ๗๑) จุณฺณิยวากฺยวเสน อุทิตสฺสาปิ ตตฺถ อาคตตฺตาฯ นนุ จ อุทานํ นาม ปีติโสมนสฺส สมุฏฺฐาปิโต, ธมฺมสํเวคสมุฏฺฐาปิโต วา ธมฺมปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข คาถาพนฺธวเสน, จุณฺณิย วากฺยวเสน จ ปวโตฺต อุทาหาโร, ตถา เจว สพฺพตฺถ อาคตํ, อิธ กสฺมา ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อามนฺตนํ วุตฺตนฺติ? เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญาปนตฺถํ เอว, น ปฏิคฺคาหกกรณตฺถํฯ นิพฺพานปฏิสํยุตฺตญฺหิ ภควา ธมฺมํ เทเสตฺวา นิพฺพานคุณานุสฺสรเณน อุปฺปนฺนปีติโสมนเสฺสน อุทานํ อุทาเนโนฺต ‘‘อยํ นิพฺพานธโมฺม กถมปจฺจโย อุปลพฺภตี’’ติ เตสํ ภิกฺขูนํ เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เตสํ ตมตฺถํ ญาเปตุกาเมน ‘‘ตทายตน’’นฺติ วุตฺตํ, น ปน เอกโนฺตโต เต ปฏิคฺคาหเก กตฺวาติ เวทิตพฺพนฺติฯ

ตยิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธภาสิตํ ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ สาวกภาสิตนฺติ ติพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ –

‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตส’’นฺติฯ อาทินา (สุ. นิ. ๓๕) –

ขคฺควิสาณสุเตฺต อาคตํฯ สาวกภาสิตมฺปิ –

‘‘สโพฺพ ราโค ปหีโน เม,
สโพฺพ โทโส สมูหโต;
สโพฺพ เม วิหโต โมโห,
สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ อาทินา (เถรคา. ๗๙) –

เถรคาถาสุ ,

‘‘กาเยน สํวุตา อาสึ, วาจาย อุท เจตสา;
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, สีติภูตามฺหิ นิพฺพุตา’’ติฯ (เถรีคา. ๑๕); –

เถรีคาถาสุ จ อาคตํฯ อญฺญานิปิ สกฺกาทีหิ เทเวหิ ภาสิตานิ ‘‘อโห ทานํ ปรมทานํ, กสฺสเป สุปฺปติฏฺฐิต’’นฺติอาทีนิ (อุทา. ๒๗)ฯ โสณทณฺฑพฺราหฺมณาทีหิ มนุสฺเสหิ จ ภาสิตานิ ‘‘นโม ตสฺส ภควโต’’ติอาทีนิ (ที. นิ. ๒.๓๗๑; ม. นิ. ๑.๒๙๐; ๒.๒๙๐, ๓๕๗; สํ. นิ. ๑๑๘๗; ๒.๓๘; อ. นิ. ๕.๑๙๔) ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหานิ อุทานานิ สนฺติ เอว, ตานิ สพฺพานิปิ อิธ น อธิเปฺป ตานิฯ ยํ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธน สามํ อาหจฺจภาสิตํ ชินวจนภูตํ, ตเทว ธมฺมสงฺคาหเกหิ ‘‘อุทาน’’นฺติ สงฺคีตํ, ตเทว จ สนฺธาย ภควตา ปริยตฺติธมฺมํ นวธา วิภชิตฺวา อุทฺทิสเนฺตน ‘‘อุทาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ยา ปน ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทิกา (ธ. ป. ๑๕๓) คาถา ภควตา โพธิมูเล อุทานวเสน ปวตฺติตา, อเนกสตสหสฺสานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อุทานภูตา จ, ตา อปรภาเค ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส ภควตา เทสิตตฺตา ธมฺมสงฺคาหเกหิ **อุทานปาฬิยํ** สงฺคหํ อนาโรเปตฺวา **ธมฺมปเท** สงฺคหิตา, ยญฺจ ‘‘อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑโญฺญ อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑโญฺญ’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๗; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) อุทานวจนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ ปเวทนสมตฺถนิโคฺฆสวิปฺผารํ ภควตา ภาสิตํ, ตทปิ ปฐมโพธิยํ สเพฺพสํ เอว ภิกฺขูนํ สมฺมาปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ‘‘อาราธยิํสุ วต มํ ภิกฺขู เอกํ สมย’’นฺติอาทิวจนํ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) วิย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตเทสนาปริโยสาเน อตฺตนาปิ อธิคตธเมฺมกเทสสฺส ยถาเทสิตสฺส อริยมคฺคสฺส สพฺพปฐมํ สาวเกสุ เถเรน อธิคตตฺตา อตฺตโน ปริสฺสมสฺส สผลภาวปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ปีติโสมนสฺสชนิตํ อุทาหารมตฺตํ, น ปน ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา’’ติอาทิวจนํ วิย (มหาว. ๑; อุทา. ๑) ปวตฺติยา, นิวตฺติยา วา ปกาสนนฺติ ธมฺมสงฺคาหเกหิ **อุทานปาฬิยํ** น สงฺคีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุทานปาฬิยํ** ปน อฏฺฐสุ วเคฺคสุ ทส ทส กตฺวา อสีติเยว สุตฺตนฺตา สงฺคีตาฯ ตถา หิ **ตทฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ –

‘‘อสีติเยว สุตฺตนฺตา, วคฺคา อฏฺฐ สมาสโต’’ติฯ (อุทา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา)ฯ

อิธ ปน ‘‘เทฺวอสีติ สุตฺตนฺตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อุทานปาฬิยา น สเมติ, ตสฺมา ‘‘อสีติ สุตฺตนฺตา’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ อปิจ น เกวลํ อิเธว, อถ โข อญฺญาสุปิ (วิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) วินยาภิธมฺมฏฺฐกถาสุ (ธ. สํ. นิทานกถา) ตถาเยว วุตฺตตฺตา ‘‘อปฺปกํ ปน อูนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหตี’’ติ ปริยาเยน อเนกํเสน วุตฺตํ สิยาฯ ยถา วา ตถา วา อนุมาเนน คณนเมว หิ ตตฺถ ตตฺถ อูนาธิกสงฺขฺยา, อิตรถา ตาเยว น สิยุนฺติปิ วทนฺติ, ปจฺฉา ปมาทเลขวจนํ วา เอตํฯ

วุตฺตเญฺหตํ ภควตาติอาทินยปฺปวตฺตาติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา, วุตฺตมรหตาติ เม สุตํฯ เอกธมฺมํ ภิกฺขเว, ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายฯ กตมํ เอกธมฺมํ? โลภํ ภิกฺขเว, เอกธมฺมํ ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายา’’ติ (อิติวุ. ๑) เอวมาทินา เอกทุกติกจตุกฺกนิปาตวเสน วุตฺตํ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตสมูหํ สงฺคณฺหาติฯ ตถา หิ อิติวุตฺตกปาฬิยเมว อุทานคาถาหิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตานิ คเณตฺวา สงฺคีตานิ, **ตทฏฺฐกถาย**มฺปิ (อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา) ตถาเยว วุตฺตํฯ ตสฺมา ‘‘ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ อิเจฺจว ปาเฐน ภวิตพฺพํ, ยถาวุตฺตนเยน วา อเนกํสโต วุตฺตนฺติปิ วตฺตุํ สกฺกา, ตถาปิ อีทิเส ฐาเน ปมาณํ ทเสฺสเนฺตน ยาถาวโตว นิยเมตฺวา ทเสฺสตพฺพนฺติ ‘‘ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ติ อิทํ ปจฺฉา ปมาทเลขเมวาติ คเหตพฺพนฺติ วทนฺติฯ อิติ เอวํ ภควตา วุตฺตํ **อิติวุตฺตํฯ** อิติวุตฺตนฺติ สงฺคีตํ **อิติวุตฺตกํฯ** รุฬฺหินามํ วา เอตํ ยถา ‘‘เยวาปนกํ, นตฺถุหากวโคฺค’’ติ, วุตฺตเญฺหตํ ภควตา, วุตฺตมรหตาติ เม สุตนฺติ นิทานวจเนน สงฺคีตํ ยถาวุตฺตสุตฺตสมูหํฯ

ชาตํ ภูตํ ปุราวุตฺถํ ภควโต ปุพฺพจริตํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ **ชาตกํ,** ตํ ปน อิมานีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปณฺณกชาตกาทีนี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘ปญฺญาสาธิกานิ ปญฺจชาตก**

สตานี’’ติ อิทํ อปฺปกํ ปน อูนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหตีติ กตฺวา อเนกํเสน, โวหารสุขตามเตฺตน จ วุตฺตํฯ เอกํสโต หิ สตฺตจตฺตาลีสาธิกานิเยว ยถาวุตฺตคณนโต ตีหิ อูนตฺตาฯ ตถา หิ เอกนิปาเต ปญฺญาสสตํ, ทุกนิปาเต สตํ, ติกนิปาเต ปญฺญาส, ตถา จตุกฺกนิปาเต, ปญฺจกนิปาเต ปญฺจวีส, ฉกฺกนิปาเต วีส, สตฺตนิปาเต เอกวีส, อฏฺฐนิปาเต ทส, นวนิปาเต ทฺวาทส, ทสนิปาเต โสฬส, เอกาทสนิปาเต นว, ทฺวาทสนิปาเต ทส, ตถา เตรสนิปาเต, ปกิณฺณกนิปาเต เตรส, วีสตินิปาเต จุทฺทส, ตึสนิปาเต ทส, จตฺตาลีสนิปาเต ปญฺจ, ปณฺณาสนิปาเต ตีณิ, สฏฺฐินิปาเต เทฺว, ตถา สตฺตตินิปาเต, อสีตินิปาเต ปญฺจ, มหานิปาเต ทสาติ สตฺตจตฺตาลีสาธิกาเนว ปญฺจ ชาตกสตานิ สงฺคีตานีติฯ

อพฺภุโต ธมฺโม สภาโว วุตฺโต ยตฺถาติ **อพฺภุตธมฺมํ,** ตํ ปนิทนฺติ อาห **‘‘จตฺตาโรเม’’**ติ อาทิฯ **อาทิ**สทฺเทน เจตฺถ –

‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานนฺเทฯ กตเม จตฺตาโร? สเจ ภิกฺขเว, ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมติ, ทสฺสเนนปิ สา อตฺตมนา โหติฯ ตตฺร เจ อานโนฺท, ธมฺมํ ภาสติ, ภาสิเตนปิ สา อตฺตมนา โหติ, อติตฺตาว ภิกฺขเว ภิกฺขุปริสา โหติ, อถ อานโนฺท ตุณฺหี ภวติฯ สเจ ภิกฺขเว, ภิกฺขุนีปริสา…เป…. อุปาสกปริสา…เป…. อุปาสิกา – ปริสา…เป…. ตุณฺหี ภวติฯ อิเม โข ภิกฺขเว…เป…. อานนฺเท’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๒๙) –

เอวมาทินยปฺปวตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ ภาสิตํ สพฺพมฺปิ อจฺฉริยพฺภุตธมฺมปฏิสํยุตฺตํ สุตฺตนฺตํ สงฺคณฺหาติฯ

จูฬเวทลฺลาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๖๐) วิสาเขน นาม อุปาสเกน ปุฏฺฐาย ธมฺมทินฺนาย นาม ภิกฺขุนิยา ภาสิตํ สุตฺตํ **จูฬเวทลฺลํ** นามฯ มหาโกฏฺฐิกเตฺถเรน ปุจฺฉิเตน อายสฺมตา **สาริปุตฺตเตฺถเรน** ภาสิตํ **มหาเวทลฺลํ** (ม. นิ. ๑.๔๔๙) นามฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺต**มฺปิ (ม. นิ. ๑.๘๙) ภิกฺขูหิ ปุเฏฺฐน เตเนว ภาสิตํ, เอตานิ มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนานิฯ **สกฺกปญฺหํ** (ที. นิ. ๒.๓๔๔) ปน สเกฺกน ปุโฏฺฐ ภควา อภาสิ, ตํ ทีฆนิกายปริยาปนฺนํฯ **มหาปุณฺณมสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๘๕) ปน ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส ปุณฺณมาย รตฺติยา อญฺญตเรน ภิกฺขุนา ปุเฏฺฐน ภควตา ภาสิตํ, ตํ มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนํฯ เอวมาทโย **สเพฺพปิ** ตตฺถ ตตฺถาคตา **เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตสุตฺตนฺตา ‘‘เวทลฺล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ เวท**นฺติ ญาณํฯ **ตุฏฺฐิ**นฺติ ยถาภาสิตธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา ‘‘สาธุ อเยฺย สาธาวุโส’’ติอาทินา อพฺภนุโมทนวสปฺปวตฺตํ ปีติโสมนสฺสํฯ **ลทฺธา ลทฺธา**ติ ลภิตฺวา ลภิตฺวา, ปุนปฺปุนํ ลภิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ, เอเตน **เวท**สเทฺท ญาเณ, โสมนเสฺส จ เอกเสสนเยน, สามญฺญนิเทฺทเสน วา ปวตฺตติ, เวทมฺหิ นิสฺสิตํ ตสฺส ลภาปนวเสนาติ **เวทลฺล**นฺติ จ ทเสฺสติฯ

เอวํ องฺควเสน สกลมฺปิ พุทฺธวจนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ธมฺมกฺขนฺธวเสน วิภชิตุกาโม **‘‘กถ’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธมฺมกฺขนฺธวเสนา**ติ ธมฺมราสิวเสนฯ **‘‘ทฺวาสีติ’’**ติ อยํ คาถา วุตฺตตฺถาวฯ **เอวํ ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธวเสนา**ติ โคปกโมคฺคลฺลาเนน นาม พฺราหฺมเณน ปุเฏฺฐน โคปก**โมคฺคลฺลานสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๗๙) อตฺตโน คุณปฺปกาสนตฺถํ วา **เถรคาถายํ** (เถรคา. ๑๐๑๗ อาทโย) อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน สมนฺตโต ทีปิตธมฺมกฺขนฺธวเสน อิมินา เอวํ เตน อปริทีปิตาปิ ธมฺมกฺขนฺธา สนฺตีติ ปกาเสติ, ตสฺมา กถาวตฺถุปฺปกรณ **มาธุริยสุตฺตาทีนํ** (ม. นิ. ๒.๓๑๗) วิมานวตฺถาทีสุ เกสญฺจิ คาถานญฺจ วเสน จตุราสีติสหสฺสโตปิ ธมฺมกฺขนฺธานํ อธิกตา เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ จ **สุภสุตฺตํ** (ที. นิ. ๑.๔๔๔), **โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตญฺจ** ปรินิพฺพุเต ภควติ อานนฺทเตฺถเรน ภาสิตตฺตา จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหเสฺสสุ อโนฺตคธํ โหติ, น โหตีติ? **ปฏิสมฺภิทาคณฺฐิปเท** ตาว อิทํ วุตฺตํ ‘‘สยํ วุตฺตธมฺมกฺขนฺธานมฺปิ ภิกฺขุโต คหิเตเยว สงฺคเหตฺวา เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ, ภควตา ปน ทินฺนนเย ฐตฺวา ภาสิตตฺตา ‘‘สยํ วุตฺตมฺปิ เจตํ สุตฺตทฺวยํ ภควโต คหิเตเยว สงฺคเหตฺวา วุตฺต’’นฺติ เอวมฺปิ วตฺตุํ ยุตฺตตรํ วิย ทิสฺสติฯ ภควตา หิ ทินฺนนเย ฐตฺวา สาวกา ธมฺมํ เทเสนฺติ, เตเนว สาวกภาสิตมฺปิ กถาวตฺถาทิกํ พุทฺธภาสิตํ นาม ชาตํ , ตโตเยว จ อตฺตนา ภาสิตมฺปิ สุภสุตฺตาทิกํ สงฺคีติมาโรเปเนฺตน อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วุตฺตํฯ

เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ สติปฏฺฐานาทิฯ สติปฏฺฐานสุตฺตญฺหิ ‘‘เอกายโน อยํ ภิกฺขเว, มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๓.๓๖๗-๓๘๔) จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน อารภิตฺวา เตสํเยว วิภาคทสฺสนวเสน ปวตฺตตฺตา ‘‘เอกานุสนฺธิก’’นฺติ วุจฺจติฯ **อเนกานุสนฺธิกํ** ปรินิพฺพานสุตฺตาทิ (ที. นิ. ๒.๑๓๑ อาทโย) ปรินิพฺพานสุตฺตญฺหิ นานาฐาเนสุ นานาธมฺมเทสนานํ วเสน ปวตฺตตฺตา ‘‘อเนกานุสนฺธิก’’นฺติ วุจฺจติฯ

‘‘กติ ฉิเนฺท กติ ชเห, กติ จุตฺตริ ภาวเย;
กติ สงฺคาติโค ภิกฺขุ, ‘โอฆติโณฺณ’ติ วุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๕); –

เอวมาทินา ปญฺหาปุจฺฉนํ คาถาพเนฺธสุ เอโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ

‘‘ปญฺจ ฉิเนฺท ปญฺจ ชเห, ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย;
ปญฺจ สงฺคาติโค ภิกฺขุ, ‘โอฆติโณฺณ’ติ วุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๕); –

เอวมาทินา จ วิสฺสชฺชนํ เอโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ

ติกทุกภาชนํ ธมฺมสงฺคณิยํ นิเกฺขปกณฺฑอฏฺฐกถากณฺฑวเสน คเหตพฺพํฯ ตสฺมา ยํ **กุสลตฺติกมาติกาปทสฺส** (ธ. ส. ๑) วิภชนวเสน **นิเกฺขปกเณฺฑ** วุตฺตํ –

‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ตีณิ กุสลมูลานิ…เป.… อิเม ธมฺมา กุสลาฯ กตเม ธมฺมา อกุสลา? ตีณิ อกุสลมูลานิ…เป.… อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ กตเม ธมฺมา อพฺยากตา’’? กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ วิปากา…เป.… อิเม ธมฺมา อพฺยากตา’’ติ (ธ. ส. ๑๘๗),

อยเมโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ เอส นโย เสสตฺติกทุกปทวิภชเนสุปิฯ ยทปิ **อฏฺฐกถากเณฺฑ** วุตฺตํ –

‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? จตูสุ ภูมีสุ กุสลํฯ อิเม ธมฺมา กุสลาฯ กตเม ธมฺมา อกุสลา? ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทาฯ อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ กตเม ธมฺมา อพฺยากตา? จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพฺยากตํ รูปญฺจ นิพฺพานญฺจฯ อิเม ธมฺมา อพฺยากตา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๘๖),

อยํ กุสลตฺติกมาติกาปทสฺส วิภชนวเสน ปวโตฺต เอโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **จิตฺตวารภาชนํ** ปน **จิตฺตุปฺปาทกณฺฑ** วเสน (ธ. ส. ๑) คเหตพฺพํฯ ยญฺหิ ตตฺถ วุตฺตํ กุสลจิตฺตวิภชนตฺถํ –

‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา…เป…. ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ…เป…. อวิกฺเขโป โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑),

อยเมโก ธมฺมกฺขนฺโธฯ เอวํ เสสจิตฺตวารวิภชเนสุฯ **เอโก ธมฺมกฺขนฺธ**ติ (เอกเมโก ธมฺมกฺขนฺธ ฉฟ อฎฺฐ.) จ เอเกโก ธมฺมกฺขนฺธติ อโตฺถฯ ‘‘เอกเมกํ ติกทุกภาชนํ, เอกเมกํ จิตฺตวารภาชน’’นฺติ จ วจนโต หิ ‘‘เอเกโก’’ติ อวุเตฺตปิ อยมโตฺถ สามตฺถิยโต วิญฺญายมาโนว โหติฯ

วตฺถุ นาม สุทินฺนกณฺฑาทิฯ **มาติกา** นาม ‘‘โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน’’ติอาทินา (ปารา. ๔๔) ตสฺมึ ตสฺมึ อชฺฌาจาเร ปญฺญตฺตํ อุเทฺทส สิกฺขาปทํฯ **ปทภาชนิย**นฺติ ตสฺส ตสฺส สิกฺขาปทสฺส ‘‘โย ปนาติ โย ยาทิโส’’ติอาทิ (ปารา. ๔๕) นยปฺปวตฺตํ ปทวิภชนํฯ **อนฺตราปตฺตี**ติ ‘‘ปฎิลาตํ อุกฺขิปติ, อาปตฺติ ทุกฺกฎสฺสา’’ติ (ปาจิ. ๓๕๕) เอวมาทินา สิกฺขาปทนฺตเรสุ ปญฺญตฺตา อาปตฺติฯ **อาปตฺตี**ติ ตํตํสิกฺขาปทานุรูปํ วุโตฺต ติกเจฺฉทมุโตฺต อาปตฺติวาโรฯ **อนาปตฺตี**ติ ‘‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนาฎฺฎสฺส อาทิกมฺมิกสฺสา’’ติอาทิ (ปารา. ๖๖) นยปฺปวโตฺต อนาปตฺติวาโรฯ **ติกเจฺฉโท**ติ ‘‘ทสาหาติกฺกเนฺต อติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ, ทสาหาติกฺกเนฺต เวมติโก…เป…. ทสาหาติกฺกเนฺต อนติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปารา. ๔๖๘) เอวมาทินยปฺปวโตฺต ติกปาจิตฺติย-ติก-ทุกฺกฎาทิเภโท ติกปริเจฺฉโทฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ วตฺถุมาติกาทีสุฯ

เอวํ อเนกนยสมลงฺกตํ สงฺคีติปฺปการํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย…เป…. อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยาทิเภเทน ววตฺถเปตฺวา สงฺคายเนฺตน มหากสฺสปปฺปมุเขน วสีคเณน อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฎิมณฺฑิตาย สงฺคีติยา อิมสฺส ทีฆาคมสฺส ธมฺมภาโว, มชฺฌิมพุทฺธวจนาทิภาโว จ ววตฺถาปิโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวเมต’’**นฺติอาทิมาหฯ สาธารณวจเนน ทสฺสิเตปิ หิ ‘‘ยทตฺถํ สํวเณฺณตุํ อิทมารภติ, โสเยว ปธานวเสน ทสฺสิโต’’ติ อาจริเยหิ อยํ สมฺพโนฺธ วุโตฺตฯ อปโร นโย – เหฎฺฐา วุเตฺตสุ เอกวิธาทิเภทภิเนฺนสุ ปกาเรสุ ธมฺมวินยาทิภาโว สงฺคีติการเก เหว สงฺคีติกาเล ววตฺถาปิโต, น ปจฺฉา กปฺปนมตฺตสิโทฺธติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวเมต’’**นฺติอาทิมาหาติปิ วตฺตโพฺพฯ น เกวลํ ยถาวุตฺตปฺปการเมว ววตฺถาเปตฺวา สงฺคีตํ, อถ โข อญฺญมฺปีติ ทเสฺสติ **‘‘น เกวลญฺจา’’**ติอาทินาฯ **อุทานสงฺคโห** นาม ปฐมปาราชิกาทีสุ อาคตานํ วินีตวตฺถุอาทีนํ สเงฺขปโต สงฺคหทสฺสนวเสน ธมฺมสงฺคาหเกหิ ฐปิตา –

> ‘‘มกฺกฎี วชฺชิปุตฺตา จ, คิหี นโคฺค จ ติตฺถิยา;
> ทาริกุปฺปลวณฺณา จ, พฺยญฺชเนหิ ปเร ทุเว’’ติฯ อาทิกา (ปารา. ๖๖); –

คาถาโยฯ วุจฺจมานสฺส หิ วุตฺตสฺส วา อตฺถสฺส วิปฺปกิณฺณภาเวน ปวตฺติตุํ อทตฺวา อุทฺธํ ทานํ รกฺขณํ **อุทานํ,** สงฺคหวจนนฺติ อโตฺถฯ สีลกฺขนฺธวคฺคมูลปริยายวคฺคาทิวเสน **วคฺคสงฺคโหฯ วโคฺค**ติ หิ ธมฺมสงฺคาหเกเหว กตา สุตฺตสมุทายสฺส สมญฺญาฯ อุตฺตริมนุสฺสเปยฺยาลนีลเปยฺยาลาทิวเสน **เปยฺยาลสงฺคโหฯ** ปาตุํ รกฺขิตุํ, วิตฺถาริตุํ วา อลนฺติ หิ **เปยฺยาลํ,** สงฺขิปิตฺวา ทสฺสนวจนํฯ องฺคุตฺตรนิกายาทีสุ **นิปาตสงฺคโห,** คาถงฺคาทิวเสน นิปาตนํฯ สมุทายกรณญฺหิ นิปาโตฯ เทวตาสํยุตฺตาทิวเสน (สํ. นิ. ๑.๑) **สํยุตฺตสงฺคโหฯ** วคฺคสมุทาเย เอว ธมฺมสงฺคาหเกหิ กตา สํยุตฺตสมญฺญาฯ มูลปณฺณาสกาทิวเสน **ปณฺณาสสงฺคโห,** ปญฺญาส ปญฺญาส สุตฺตานิ คเณตฺวา สงฺคโหติ วุตฺตํ โหติฯ **อาทิ**สเทฺทน ตสฺสํ ตสฺสํ ปาฬิยํ ทิสฺสมานํ

สงฺคีติการกวจนํ สงฺคณฺหาติฯ อุทานสงฺคห…เป…. ปณฺณาสสงฺคหาทีหิ อเนกวิธํ ตถาฯ **สตฺตหิ มาเสหี**ติ กิริยาปวเคฺค ตติยา ‘‘เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิฯ นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสี’’ติอาทีสุ วิยฯ กิริยาย อาสุํ ปรินิฏฺฐาปนญฺหิ กิริยาปวโคฺคฯ

ตทา อเนกจฺฉริยปาตุภาวทสฺสเนน สาธูนํ ปสาทชนนตฺถมาห **‘‘สงฺคีติปริโยสาเน จสฺสา’’**ติอาทิฯ อสฺส พุทฺธวจนสฺส สงฺคีติปริโยสาเน สญฺชาตปฺปโมทา วิย, สาธุการํ ททมานา วิย จ สงฺกมฺปิ…เป…. ปาตุรเหสุนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วิยา**ติ หิ อุภยตฺถ โยเชตพฺพํฯ ปวตฺตเน, ปวตฺตนาย วา สมตฺถํ **ปวตฺตนสมตฺถํฯ อุทกปริยนฺต**นฺติ ปถวีสนฺธารกอุทกปริโยสานํ กตฺวา, สห เตน อุทเกน, ตํ วา อุทกํ อาหจฺจาติ วุตฺตํ โหติ, เตน เอกเทสกมฺปนํ นิวาเรติฯ **สงฺกมฺปี**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ คจฺฉนฺตี สุฏฺฐุ กมฺปิฯ **สมฺปกมฺปี**ติ อุทฺธมโธ จ คจฺฉนฺตี สมฺมา ปกาเรน กมฺปิฯ **สมฺปเวธี**ติ จตูสุ ทิสาสุ คจฺฉนฺตี สุฏฺฐุ ภิโยฺย ปเวธิฯ เอวํ เอเตน ปทตฺตเยน ฉปฺปการํ ปถวีจลนํ ทเสฺสติฯ อถ วา ปุรตฺถิมโต, ปจฺฉิมโต จ อุนฺนมนโอนมนวเสน **สงฺกมฺปิฯ** อุตฺตรโต, ทกฺขิณโต จ อุนฺนมนโอนมนวเสน **สมฺปกมฺปิฯ** มชฺฌิมโต, ปริยนฺตโต จ อุนฺนมนโอนมนวเสน **สมฺปเวธิฯ** เอวมฺปิ ฉปฺปการํ ปถวีจลนํ ทเสฺสติ, ยํ สนฺธาย **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ –-

‘‘ปุรตฺถิมโต อุนฺนมติ ปจฺฉิมโต โอนมติ, ปจฺฉิมโต อุนฺนมติ ปุรตฺถิมโต โอนมติ, อุตฺตรโต อุนฺนมติ ทกฺขิณโต โอนมติ, ทกฺขิณโต อุนฺนมติ อุตฺตรโต โอนมติ , มชฺฌิมโต อุนฺนมติ ปริยนฺตโต โอนมติ, ปริยนฺตโต อุนฺนมติ มชฺฌิมโต โอนมตีติ เอวํ ฉปฺปการํ…เป…. อกมฺปิตฺถา’’ติ (พุ. วํ. อฏฺฐ. ๗๑)ฯ

อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตานิ **อจฺฉริยานิ,** ปุปฺผวสฺสเจลุเกฺขปาทีนิ อญฺญายปิ สา สมญฺญาย ปากฏาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ยา โลเก’’**ติอาทิฯ ยา ปฐมมหาสงฺคีติ ธมฺมสงฺคาหเกหิ มหากสฺสปาทีหิ ปญฺจหิ สเตหิ เยน กตา สงฺคีตา, เตน ปญฺจ สตานิ เอติสฺสาติ **‘‘ปญฺจสตา’’**ติ จ เถเรเหว กตตฺตา เถรา มหากสฺสปาทโย เอติสฺสา, เถเรหิ วา กตาติ **‘‘เถริกา’’**ติ จ โลเก ปวุจฺจติ, อยํ ปฐมมหาสงฺคีติ นามาติ สมฺพโนฺธฯ

เอวํ ปฐมมหาสงฺคีติ ทเสฺสตฺวา ยทตฺถํ สา อิธ ทสฺสิตา, อิทานิ ตํ นิทานํ นิคมนวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมิสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ **อาทินิกายสฺสา**ติ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปเนฺนสุ ปญฺจสุ นิกาเยสุ อาทิภูตสฺส ทีฆนิกายสฺสฯ ขุทฺทกปริยาปโนฺน หิ วินโย ปฐมํ สงฺคีโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘สุตฺตนฺต ปิฏเก’’**ติฯ **เตนา**ติ ตถาวุตฺตตฺตา, อิมินา ยถาวุตฺตปฐมมหาสงฺคีติยํ ตถาวจนเมว สนฺธาย มยา เหฏฺฐา เอวํ วุตฺตนฺติ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธํ, ยถาวุตฺตวิตฺถารวจนสฺส วา คุณํ ทเสฺสตีติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติ วีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหีรวิสารทญาณจารินา อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตินามเถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา พาหิรนิทานวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. พฺรหฺมชาลสุตฺตํ

ปริพฺพาชกกถาวณฺณนา

๑. เอตฺตาวตา จ ปรมสณฺหสุขุมคมฺภีรทุทฺทสาเนกวิธนยสมลงฺกตํ พฺรหฺมชาลสฺส สาธารณโต พาหิรนิทานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อพฺภนฺตรนิทานํ สํวณฺณโนฺต อตฺถาธิคมสฺส สุนิกฺขิตฺตปทมูลกตฺตา, สุนิกฺขิตฺตปทภาวสฺส จ ‘‘อิทเมว’’นฺติ สภาววิภาวเนน ปทวิภาเคน สาเธตพฺพตฺตา ปฐมํ ตาว ปทวิภาคํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ เอว’’**นฺติอาทิมาหฯ ปทวิภาเคน หิ ‘‘อิทํ นาม เอตํ ปท’’นฺติ วิชานเนน ตํตํปทานุรูปํ ลิงฺควิภตฺติ วจน กาลปโยคาทิกํ สมฺมาปติฏฺฐาปนโต ยถาวุตฺตสฺส ปทสฺส สุนิกฺขิตฺตตา โหติ, ตาย จ อตฺถสฺส สมธิคมิยตาฯ ยถาห ‘‘สุนิกฺขิตฺตสฺส ภิกฺขเว – ปทพฺยญฺชนสฺส อโตฺถปิ สุนโยโหตี’’ติอาทิฯ อปิจ สมฺพนฺธโต, ปทโต, ปทวิภาคโต, ปทตฺถโต อนุโยคโต, ปริหารโต จาติ ฉหากาเรหิ อตฺถวณฺณนา กาตพฺพาฯ ตตฺถ **สมฺพโนฺธ** นาม เทสนาสมฺพโนฺธ, ยํ โลกิยา ‘‘อุมฺมุคฺฆาโต’’ติปิ วทนฺติ, โส ปน ปาฬิยานิทานปาฬิวเสน, นิทานปาฬิยา จ สงฺคีติวเสน เวทิตโพฺพฯ ปฐมมหาสงฺคีติํ ทเสฺสเนฺตน หิ นิทานปาฬิยา สมฺพโนฺธ ทสฺสิโต, ตสฺมา ปทาทิวเสเนว สํวณฺณนํ กโรโนฺต **‘‘เอว’’**นฺติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **‘‘เอวนฺติ นิปาตปท**นฺติอาทินา ปทโต, ปทวิภาคโต จ สํวณฺณนํ กโรติ ปทานํ ตพฺพิเสสานญฺจ ทสฺสิตตฺตาฯ **ปทวิภาโค**ติ หิ ปทานํ วิเสโสเยว อธิเปฺปโต, น ปทวิคฺคโหฯ ปทานิ จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโคฯ** อถ วา ปทวิภาโค จ ปทวิคฺคโห จ **ปทวิภาโค**ติ เอกเสสวเสน ปทปทวิคฺคหาปิ ปทวิภาคสเทฺทน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปทวิคฺคหโต ปน ‘‘ภิกฺขูนํ สโงฺฆ’’ติอาทินา อุปริ สํวณฺณนํ กริสฺสติ, ตถา ปทตฺถานุโยคปริหาเรหิปิฯ **เอว**นฺติ เอตฺถ ลุตฺตนิทฺทิฏฺฐอิติ-สโทฺท อาทิอโตฺถ อนฺตราสทฺท จ สทฺทาทีนมฺปิ สงฺคหิตตฺตา, นยคฺคหเณน วา เต คหิตาฯ เตนาห **‘‘เมติอาทีนิ นามปทานี’’**ติฯ อิตรถา หิ อนฺตราสทฺทํ จ สทฺทาทีนมฺปิ นิปาตภาโว วตฺตโพฺพ สิยาฯ **เมติอาทีนี**ติ เอตฺถ ปน **อาทิ**-สเทฺทน ยาว ปฏิสโทฺท , ตาว ตทวสิฏฺฐาเยว สทฺทา สงฺคหิตาฯ **ปฏีติ อุปสคฺคปทํ** ปติสทฺทสฺส การิยภาวโตฯ

อิทานิ อตฺถุทฺธารกฺกเมน ปทตฺถโต สํวณฺณนํ กโรโนฺต **‘‘อตฺถโต ปนา’’**ติอาทิมาหฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน โสตูนํ สํวณฺณนานยโกสลฺลตฺถํ สํวณฺณนาปฺปการา วตฺตพฺพาฯ กถํ?

เอกนาฬิกา กถา จ, จตุรสฺสา ตถาปิ จ;
นิสินฺนวตฺติกา เจว, ติธา สํวณฺณนํ วเทฯ

ตตฺถ ปาฬิํ วตฺวา เอเกกปทสฺส อตฺถกถนํ เอกาย นาฬิยา มินิตสทิสตฺตา, เอเกกํ วา ปทํ นาฬํ มูลํ, เอกเมกํ ปทํ วา นาฬิกา อตฺถนิคฺคมนมโคฺค เอติสฺสาติ กตฺวา **เอกนาฬิกา** นามฯ ปฏิปกฺขํ ทเสฺสตฺวา, ปฏิปกฺขสฺส จ อุปมํ ทเสฺสตฺวา, สปกฺขํ ทเสฺสตฺวา, สปกฺขสฺส จ อุปมํ ทเสฺสตฺวา, กถนํ จตูหิ ภาเคหิ วุตฺตตฺตา, จตฺตาโร วา รสฺสา สลฺลกฺขณูปายา เอติสฺสาติ กตฺวา **จตุรสฺสา** นาม, วิสภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานํ คนฺตฺวา ปุน สภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานคมนํ นิสีทาเปตฺวา ปติฏฺฐาเปตฺวา อาวตฺตนยุตฺตตฺตา, นิยมโต วา นิสินฺนสฺส อารทฺธสฺส วโตฺต สํวโตฺต เอติสฺสาติ กตฺวา **นิสินฺนวตฺติกา** นาม, ยถารทฺธสฺส อตฺถสฺส วิสุํ วิสุํ ปริโยสานาปิ นิยุตฺตาติ วุตฺตํ โหติ, โสทาหรณา ปน กถา องฺคุตฺตรฏฺฐกถาย ตฏฺฏีกายํ เอกาทสนิปาเต โคปาลกสุตฺตวณฺณนาโต คเหตพฺพาฯ

เภทกถา ตตฺวกถา, ปริยายกถาปิ จ;

อิติ อตฺถกฺกเม วิทฺวา, ติธา สํวณฺณนํ วเทฯ

ตตฺถ ปกติอาทิวิจารณา **เภทกถา** ยถา ‘‘พุชฺฌตีติ พุทฺโธ’’ติอาทิฯ สรูปวิจารณา **ตตฺวกถา** ยถา ‘‘พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก’’ติอาทิ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ เววจนวิจารณา **ปริยายกถา** ยถา ‘‘พุทฺโธ ภควา สพฺพญฺญู โลกนายโก’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๓๘ เววจนาหารวิภงฺคนิสฺสิโต ปาฬิ)ฯ

ปโยชนญฺจ ปิณฺฑตฺโถ, อนุสนฺธิ จ โจทนา;
ปริหาโร จ สพฺพตฺถ, ปญฺจธา วณฺณนํ วเทฯ

ตตฺถ **ปโยชนํ** นาม เทสนาผลํ, ตํ ปน สุตมยญาณาทิฯ **ปิณฺฑตฺโถ** นาม วิปฺปกิณฺณสฺส อตฺถสฺส สุวิชานนตฺถํ สมฺปิเณฺฑตฺวา กถนํฯ **อนุสนฺธิ** นาม ปุจฺฉานุสนฺธาทิฯ **โจทนา** นาม ยถาวุตฺตสฺส วจนสฺส วิโรธิกถนํฯ **ปริหาโร** นาม ตสฺส อวิโรธิกถนํฯ

อุมฺมุคฺฆาโต ปทเญฺจว, ปทโตฺถ ปทวิคฺคโห;
จาลนา ปจฺจุปฏฺฐานํ, ฉธา สํวณฺณนํ วเทฯ (วชิร. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติวณฺณนา);

ตตฺถ อชฺฌตฺติกาทินิทานํ **อุมฺมุคฺฆาโตฯ** ‘‘เอวมิท’’นฺติ นานาวิเธน ปทวิเสสตากถนํ **ปทํ,** สทฺทตฺถาธิปฺปายตฺถาทิ **ปทโตฺถฯ** อเนกธา นิพฺพจนํ **ปทวิคฺคโหฯ จาลนา** นาม โจทนาฯ **ปจฺจุปฏฺฐานํ** ปริหาโรฯ

สมุฏฺฐานํ ปทโตฺถ จ, ภาวานุวาทวิธโย;
วิโรโธ ปริหาโร จ, นิคมนนฺติ อฏฺฐธาฯ

ตตฺถ **สมุฏฺฐาน**นฺติ อชฺฌตฺติกาทินิทานํฯ **ปทโตฺถ**ติ อธิเปฺปตานธิเปฺปตาทิวเสน อเนกธา ปทสฺส อโตฺถฯ **ภาโว**ติ อธิปฺปาโยฯ **อนุวาทวิธโย**ติ ปฐมวจนํ **วิธิ,** ตทาวิกรณวเสน ปจฺฉา วจนํ **อนุวาโท,** วิเสสนวิเสสฺยานํ วา **วิธานุวาท** สมญฺญาฯ **วิโรโธ**ติ อตฺถนิจฺฉยนตฺถํ โจทนาฯ **ปริหาโร**ติ ตสฺสา โสธนาฯ **นิคมน**นฺติ อนุสนฺธิยา อนุรูปํ อปฺปนาฯ

อาทิโต ตสฺส นิทานํ, วตฺตพฺพํ ตปฺปโยชนํ;
ปิณฺฑโตฺถ เจว ปทโตฺถ, สมฺพโนฺธ อธิปฺปายโก;
โจทนา โสธนา เจติ, อฏฺฐธา วณฺณนํ วเทฯ

ตตฺถ **สมฺพโนฺธ** นาม ปุพฺพาปรสมฺพโนฺธ, โย ‘‘อนุสนฺธี’’ติ วุจฺจติฯ เสสา วุตฺตตฺถาว, เอวมาทินา ตตฺถ ตตฺถาคเต สํวณฺณนาปฺปกาเร ญตฺวา สพฺพตฺถ ยถารหํ วิเจตพฺพาติฯ

เอวมเนกตฺถปฺปเภทตา ปโยคโตว ญาตพฺพาติ ตพฺพเสน ตํ สมเตฺถตุํ **‘‘ตถา เหสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา อยํ สโทฺท อิมสฺสตฺถสฺส วาจโกติ สเงฺกตววตฺถิตาเยว สทฺทา ตํ ตทตฺถสฺส วาจกา , สเงฺกโต จ นาม ปโยควเสน สิโทฺธติ ทเสฺสตุมฺปิ อิทํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอวมีทิเสสุฯ นนุ จ –

‘‘ยถาปิ ปุปฺผราสิมฺหา, กยิรา มาลาคุเณ พหู;
เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๕๓);

เอตฺถ เอวํ-สเทฺทน อุปมาการเสฺสว วุตฺตตฺตา อาการโตฺถเยว เอวํ-สโทฺท สิยาติ? น, วิเสสสพฺภาวโตฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒๓๔, ๓๙๖) หิ อาการมตฺตวาจโกเยว อาการโตฺถติ อธิเปฺปโต, น ปน อาการวิเสสวาจโกฯ เอตฺถ หิ กิญฺจาปิ ปุปฺผราสิสทิสโต มนุสฺสูปปตฺติ สปฺปุริสูปนิสฺสย สทฺธมฺมสวน โยนิโสมนสิการโภคสมฺปตฺติอาทิทานาทิปุญฺญกิริยาเหตุสมุทายโต โสภาสุคนฺธตาทิคุณโยเคน มาลาคุณสทิสิโย พหุกา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน สเตฺตน กตฺตพฺพาติ อตฺถสฺส โชติตตฺตา ปุปฺผราสิมาลาคุณาว อุปมา นาม อุปมียติ เอตายาติ กตฺวา, เตสํ อุปมากาโร จ ยถาสเทฺทน อนิยมโต โชติโต, ตสฺมา ‘‘เอวํ-สโทฺท นิยมโต อุปมาการนิคมนโตฺถ’’ติ วตฺตุํ ยุตฺตํ, ตถาปิ โส อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมาว โหติ นิสฺสยภูตํ ตมนฺตเรน นิสฺสิตภูตสฺส อุปมาการสฺส อลพฺภมานตฺตาติ อธิปฺปาเยนาห **“อุปมายํ อาคโต”**ติฯ อถ วา อุปมียนํ สทิสีกรณนฺติ กตฺวา ปุปฺผราสิมาลาคุเณหิ สทิสภาวสงฺขาโต อุปมากาโรเยว อุปมา นามฯ ‘‘สทฺธมฺมตฺตํ สิโยปมา’’ติ หิ วุตฺตํ, ตสฺมา อาการมตฺตวาจโกว อาการโตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ อุปมาสงฺขาตอาการวิเสสวาจโก ปน อุปมาโตฺถเยวาติ วุตฺตํ ‘‘อุปมายํ อาคโต’’ติฯ

ตถา ‘‘เอวํ อิมินา อากาเรน อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา อุปทิสนากาโรปิ อตฺถโต อุปเทโสเยวาติ อาห **“เอวํ...เป.... อุปเทเส”**ติฯ **เอวเมต**นฺติ เอตฺถ ปน ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ตตฺถ สํวิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ **สมฺปหํสนํฯ** ตตฺถ สมฺปหํสนากาโรปิ อตฺถโต สมฺปหํสนเมวาติ วุตฺตํ **“สมฺปหํสเน**ติฯ **เอวเมว ปนาย**นฺติ เอตฺถ จ โทสวิภาวเนน คารยฺหวจนํ **ครหณํ,** ตทากาโรปิ อตฺถโต ครหณํ นาม, ตสฺมา **“ครหเณ”**ติ วุตฺตํฯ โส เจตฺถ ครหณากาโร ‘‘วสลี’’ติอาทิขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต เอวํ-สเทฺทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติ, ยถา เจตฺถ เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ โชตกมตฺตา หิ นิปาตาติฯ **เอวเมวา**ติ จ อธุนา ภาสิตากาเรเนวฯ อยํ วสลคุณโยคโต วสลี กาฬกณฺณี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ฐาเน ภาสตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอวํ ภเนฺต**ติ สาธุ ภเนฺต, สุฏฺฐุ ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเร สนฺนิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ ตตฺถ อตฺตโน ฐิตภาวสฺส ปฏิชานนเมว **วจนสมฺปฏิคฺคโห,** ตทากาโรปิ อตฺถโต วจนสมฺปฏิคฺคโหเยว นาม, เตนาห **“วจนสมฺปฏิคฺคเห”**ติฯ

เอวํ พฺยา โขติ เอวํ วิย โขฯ เอวํ โขติ หิ อิเมสํ ปทานมนฺตเร วิยสทฺทสฺส พฺยาปเทโสติ เนรุตฺติกา **“ว**-การสฺส, พ-การํ, ย-การสํโยคญฺจ กตฺวา ทีฆวเสน ปทสิทฺธี’’ติปิ วทนฺติฯ **อากาเร**ติ อาการมเตฺตฯ **อปฺปาพาธ**นฺติ วิสภาคเวทนาภาวํฯ **อปฺปาตงฺก**นฺติ กิจฺฉชีวิตกรโรคาภาวํฯ **ลหุฏฺฐาน**นฺติ นิเคฺคลญฺญตาย ลหุตายุตฺตํ อุฏฺฐานํฯ **พล**นฺติ กายพลํฯ **ผาสุวิหาร**นฺติ จตูสุ อิริยาปเถสุ สุขวิหารํฯ วิตฺถาโร ทสม **สุภสุตฺตฏฺฐกถาย** เมว (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๔๕) อาวิ ภวิสฺสติฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ ยถาหํ วทามิ, เอวมฺปิ สมณํ อานนฺทํ วเทหิฯ **“สาธุ กิร ภว”**นฺติอาทิกํ อิทานิ วตฺตพฺพวจนํ, โส จ วทนากาโร อิธ เอวํ-สเทฺทน นิทสฺสียตีติ วุตฺตํ **“นิทสฺสเน”**ติฯ **กาลามา**ติ กาลามโคตฺตสมฺพเนฺธ ชเน อาลปติฯ **“อิเม...เป.... วา”**ติ ยํ มยา วุตฺตํ, ตํ กิํ มญฺญถาติ อโตฺถฯ **สมตฺตา**ติ ปริปูริตาฯ **สมาทินฺนา**ติ สมาทิยิตาฯ สํวตฺตนฺติ วา โน วา สํวตฺตนฺติ เอตฺถ วจนทฺวเย กถํ โว ตุมฺหากํ มติ โหตีติ โยเชตพฺพํฯ **เอวํ โน**ติ เอวเมว อมฺหากํ มติ เอตฺถ โหติ, อมฺหากเมตฺถ มติ โหติ เยวาติปิ อโตฺถฯ เอตฺถ จ เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเว สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคฺคหณวเสน ‘‘สํวตฺตนฺติ โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํ-สเทฺทน วิภาวิตํ, โส จ เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อว

ธารณเมวาติ วุตฺตํ **“อวธารเณ”**ติฯ อาการตฺถมญฺญตฺร สพฺพตฺถ วุตฺตนเยน โจทนา, โสธนา จ เวทิตพฺพาฯ

อาทิสเทฺทน เจตฺถ อิทมตฺถปุจฺฉาปริมาณาทิอตฺถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวํ คตานิ, เอวํวิโธ, เอวมากาโร’’ติ จ อาทีสุ **อิทมเตฺถ,** คตวิธาการสทฺทา ปน ปการปริยายาฯ คตวิธยุตฺตาการสเทฺท หิ โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุตฺตมณิกุณฺฑลาภรณา โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ, เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติ? โน หิทํ โภ โคตมา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๖) **ปุจฺฉายํ**ฯ ‘‘เอวํ ลหุปริวตฺตํ (อ. นิ. ๑.๔๘), เอวมายุปริยโนฺต’’ติ (ปารา. ๑๒) จ อาทีสุ **ปริมาเณ**ฯ เอตฺถาปิ ‘‘สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา’’ติอาทิวจนํ ปุจฺฉา, ลหุปริวตฺตํ, อายูนํ ปมาณญฺจ ปริมาณํ, ตทาการปิ อตฺถโต ปุจฺฉา จ ปริมาณญฺจ นาม, ตสฺมา เอเตสุ ปุจฺฉโตฺถ, ปริมาณโตฺถ จ เอวํสโทฺท เวทิตโพฺพติฯ อิธ ปน โส กตเมสุ ภวติ, สพฺพตฺถ วา, อนิยมโต ปเทเส วาติ โจทนาย **“สฺวายมิธา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

นนุ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ สิยา, กสฺมา ตีสุปีติ จ, โหตุ ติพฺพิเธสุ อเตฺถสุ, เกน กิมตฺถํ ทีเปตีติ จ อนุโยคํ ปริหรโนฺต **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตีสุ อเตฺถสุฯ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา, นนฺทิยาวตฺตติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตองฺกุสทิสาโลจนสงฺขาตา วา อาธาราทิเภทวเสน นานาวิธา นยา **นานานยา,** ปาฬิคติโย วา นยา, ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติ อาทิวเสน, สเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน, สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสกาทิวเสน, กุสลาทิวเสน, ขนฺธาทิวเสน, สงฺคหาทิวเสน, สมยวิมุตฺตาทิวเสน, ฐปนาทิวเสน, กุสลมูลาทิวเสน, ติกปฏฺฐานาทิวเสน จ ปิฏกตฺตยานุรูปํ นานาปฺปการาติ **นานานยาฯ** เตหิ **นิปุณํ** สณฺหํ สุขุมํ ตถาฯ อาสโยว **อชฺฌาสโย,** เต จ สสฺสตาทิเภเทน, ตตฺถ จ อปฺปรชกฺขตาทิวเสน อเนกา, อตฺตชฺฌาสยาทโย เอว วา สมุฏฺฐานมุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ ตถา, อุปเนตพฺพาภาวโต อตฺถพฺยญฺชเน หิ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณํ ตถาฯ อปิจ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขรปทพฺยญฺชนอาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมฺปนฺนํ สมนฺนาคตํ ตถาฯ อถ วา วิญฺญูนํ หทยงฺคมโต, สวเน อติตฺติชนนโต, พฺยญฺชนรสวเสน ปรมคมฺภีรภาวโต, วิจารเณ อติตฺติชนนโต, อตฺถรสวเสน จ สมฺปนฺนํ สาทุรสํ ตถาฯ

ปาฏิหาริยปทสฺส วจนตฺถํ ‘‘ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต **ปาฏิหาริย**’’นฺติ วทนฺติฯ ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ, เย หริตพฺพา โพธิมูเลเยว สวาสนสกลสํกิเลสานํ ปหีนตฺตาฯ ปุถุชฺชนานมฺปิ จ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข สติเยว อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ปุถุชฺชเนสุ ปวตฺตโวหาเรนปิ น สกฺกา อิธ ‘‘ปาฏิหาริย’’นฺติ วตฺตุํ, สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตาว กิเลสา ปฏิปกฺขา สํสารปงฺกนิมุคฺคสฺส สตฺตนิกายสฺส สมุทฺธริตุกามโต, ตสฺมา เตสํ เวเนยฺยคตกิเลสสงฺขาตานํ ปฏิปกฺขานํ หรณโต ปาฏิหาริยนฺติ วุตฺตํ อสฺส, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ

อถ วา ภควโต สาสนสฺส ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ ติตฺถิยภูตานํ ปฏิปกฺขานํ หรณโต ปาฏิหาริยนฺติปิ ยุชฺชติฯ กามเญฺจตฺถ ติตฺถิยา หริตพฺพา นาสฺสุ, เตสํ ปน สนฺตานคตทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถตาการเณน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีสงฺขาเตหิ ตีหิปิ ปาฏิหาริเยหิ เต หริตา อปนีตา นาม โหนฺติฯ **ปฏี**ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. ๔) วิย, ตสฺ

มา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปเกฺลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, ตเทว ทีฆวเสน, สกตฺถวุตฺติปจฺจยวเสน วา **ปาฏิหาริยํ,** อตฺตโน วา อุปเกฺลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา ตทเญฺญสํ หรณํ **ปาฏิหาริยํ** วุตฺตนเยนฯ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย หิ วิคตูปเกฺลเสน, กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หเตสุ จ อตฺตโน อุปเกฺลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปเกฺลสหรณานิ จ โหนฺตีติ ตทุภยมฺปิ นิพฺพจนํ ยุชฺชติฯ

อปิจ ยถาวุเตฺตหิ นิพฺพจเนหิ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีสงฺขาโต สมุทาโย ปฏิหาริยํ นามฯ เอเกกํ ปน ตสฺมึ ภวํ **“ปาฏิหาริย”**นฺติ วุจฺจติ วิเสสตฺถโชตกปจฺจยนฺตเรน สทฺทรจนาวิเสสสมฺภวโต, ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ, มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมึ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหาริยํฯ** วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺติฯ ตสฺส ปน อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีเภเทน, วิสยเภเทน จ พหุวิธสฺส ภควโต เทสนาย ลพฺภมานตฺตา **“วิวิธปาฏิหาริย**นฺติ วุตฺตํฯ ภควา หิ กทาจิ อิทฺธิวเสนาปิ เทสนํ กโรติ นิมฺมิตพุเทฺธน สห ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาทีสุ, กทาจิ อาเทสนาวเสนาปิ อามคนฺธพฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนาทีสุ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๔๑), เยภุเยฺยน ปน อนุสาสนิยาฯ อนุสาสนีปาฏิหาริยญฺหิ พุทฺธานํ สตตํ ธมฺมเทสนาฯ อิติ ตํตํเทสนากาเรน อเนกวิธปาฏิหาริยตา เทสนาย ลพฺภติฯ อยมโตฺถ อุปริ เอกาทสมสฺส เกวฏฺฏสุตฺตสฺส วณฺณนาย (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๘๑) อาวิ ภวิสฺสติฯ อถ วา ตสฺส วิวิธสฺสาปิ ปาฏิหาริยสฺส ภควโต เทสนาย สํสูจนโต **“วิวิธปาฏิหาริย”**นฺติ วุตฺตํ, อเนกวิธปาฏิหาริยทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ

ธมฺมนิรุตฺติยาว ภควติ ธมฺมํ เทเสเนฺต สเพฺพสํ สุณนฺตานํ นานาภาสิตานํ ตํตํภาสานุรูปโต เทสนา โสตปถมาคจฺฉตีติ อาห **“สพฺพ...เป.... มาคจฺฉนฺต”**นฺติฯ โสตเมว **โสตปโถ,** สวนํ วา **โสตํ,** ตสฺส ปโถ ตถา, โสตทฺวารนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพากาเรนา**ติ ยถาเทสิตากาเรนฯ **โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ,** อสมโตฺถเยว, ตสฺมาติ ปาฐเสโสฯ **ปนา**ติ เอกํสเตฺถ , เตน สทฺธาสติธิติวีริยาทิพลสงฺขาเตน **สพฺพถาเมน** เอกํเสเนว โสตุกามตาสงฺขาตกุสลจฺฉนฺทสฺส ชนนํ ทเสฺสติฯ **ชเนตฺวาปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท, **อปิ**-สโทฺท วา สมฺภาวนโตฺถ ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธภาวํ ภาเวตฺวา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ ๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑; อ. นิ. อฏฺฐ ๑.ปฐมคนฺถารมฺภกถา) วิย, เตน ‘‘สพฺพถาเมน เอกํเสเนว โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ นาม เอเกนากาเรน สุตํ, กิมงฺคํ ปน อญฺญถา’’ติ ตถาสุเต ธเมฺม สมฺภาวนํ กโรติฯ เกจิ ปน ‘‘เอทิเสสุ ครหโตฺถ’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ครหตฺถสฺส อวิชฺชมานตฺตา, วิชฺชมานตฺถเสฺสว จ อุปสคฺคนิปาตานํ โชตกตฺตาฯ ‘‘นานานยนิปุณ’’นฺติอาทินา หิ สพฺพปฺปกาเรน โสตุมสกฺกุเณยฺยภาเวน ธมฺมสฺส อิธ สมฺภาวนเมว กโรติ, ตสฺมา ‘‘อปิ ทิเพฺพสุ กาเมสุ, รตึ โส นาธิคจฺฉตี’’ติอาทีสุเยว (ธ. ป. ๑๘๗) ครหตฺถสมฺภเวสุ ครหโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ **อปิ**-สโทฺท จ อีทิเสสุ ฐาเนสุ นิปาโตเยว, น อุปสโคฺคฯ ตถา หิ ‘‘อปิ-สโทฺท จ นิปาตปกฺขิโก กาตโพฺพ, ยตฺถ กิริยาวาจโกโต ปุโพฺพ น โหตี’’ติ อกฺขรจินฺตกา วทนฺติฯ **มยาปี**ติ เอตฺถ ปน น เกวลํ มยาว, อถ โข อเญฺญหิปิ ตถารูเปหีติ สมฺปิณฺฑนโตฺถ คเหตโพฺพฯ

สามํ ภวตีติ **สยมฺภู,** อนาจริยโกฯ **น มยํ อิทํ สจฺฉิกต**นฺติ เอตฺถ ปน ‘‘น อตฺตโน ญาเณเนว อตฺตนา สจฺฉิกต’’นฺติ ปกรณโต อโตฺถ วิญฺญายติฯ สามญฺญวจนสฺสาปิ หิ สมฺปโยควิปฺปโยคสหจรณวิโรธสทฺทนฺตรสนฺนิธานลิงฺคโอจิตฺยกาลเทสปกรณาทิวเสน วิเสสตฺถคฺคหณํ สมฺภวติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **ปริโมเจโนฺต**ติ ‘‘ปุน จปรํ ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี’’ติ (ปารา. ๑๙๕) วุตฺตโทสโต ปริโมจาปนเหตุฯ เหตฺวเตฺถ หิ อนฺต-สโทฺท ‘‘อสมฺพุธํ พุทฺธนิเสวิต’’นฺติอาทีสุ (วิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถา

รมฺภกถา) วิยฯ อิมสฺส สุตฺตสฺส สํวณฺณนาปฺปการวิจารเณน อตฺตโน ญาณสฺส ปจฺจกฺขตํ สนฺธาย **“อิทานิ วตฺตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ เอสา หิ สํวณฺณนาการานํ ปกติ, ยทิทํ สํวเณฺณตพฺพธมฺม สพฺพตฺถ ‘‘อยมิมสฺส อตฺโถ, เอวมิธ สํวณฺณยิสฺสามี’’ติ ปุเรตรเมว สํวณฺณนาปฺปการวิจารณาฯ

เอตทคฺคปทสฺสตฺโถ วุตฺโตวฯ **“พหุสฺสุตาน”**นฺติอาทีสุ ปน อเญฺญปิ เถรา พหุสฺสุตา, สติมนฺโต, คติมนฺโต, ธิติมนฺโต, อุปฏฺฐากา จ อตฺถิ, อยํ ปนายสฺมา พุทฺธวจนํ คณฺหนฺโต ทส พลสฺส สาสเน ภณฺฑาคาริกปริยตฺติยํ ฐตฺวา คณฺหิ, ตสฺมา พหุสฺสุตานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ อิมสฺส จ เถรสฺส พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ธารณสติ อเญฺญหิ เถเรหิ พลวตรา อโหสิ, ตสฺมา สติ มนฺตานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ อยเมวายสฺมา เอกปเท ฐตฺวา สฏฺฐิปทสหสฺสานิ คณฺหนฺโต สตฺ ถารา กถิตนิยาเมน สพฺพปทานิ ชานาติ, ตสฺมา คติมนฺตานํ อโคฺค นาม ชาโต ฯ ตเสฺสว จายสฺมโต พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหนวีริยํ, สชฺฌายนวีริยญฺจ อเญฺญหิ อสทิสํ อโหสิ, ตสฺมา ธิติมนฺ ตานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ ตถาคตํ อุปฏฺฐหนฺโต เจส น อเญฺญสํ อุปฏฺฐากภิกฺขูนํ อุปฏฺฐหนา กาเรน อุปฏฺฐหติฯ อเญฺญปิ หิ ตถาคตํ อุปฏฺฐหึสุ, น จ ปน พุทฺธานํ มนํ คเหตฺวา อุปฏฺฐหิตุํ ส โกฺกนฺติ, อยํ ปน เถโร อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธทิวสโต ปฏฺฐาย อารทฺธวีริโย หุตฺวา ตถาคตสฺส มนํ คเหตฺวา อุปฏฺฐหิ, ตสฺมา อุปฏฺฐากานํ อโคฺค นาม ชาโตฯ **อตฺถกุสโล**ติ ภาสิตเตฺถ, ปโย ชนเตฺถ จ เฉโกฯ **ธโมฺม**ติ ปาฬิธโมฺม, นานาวิโธ วา เหตุฯ **พฺยญฺชน**นฺติ อกฺขรํ อตฺถสฺส พฺยญฺชนโตฯ ปเทน หิ พฺยญฺชิโตปิ อโตฺถ อกฺขรมูลกตฺตา ปทสฺส ‘‘อกฺขเรน พฺยญฺชิโต’’ติ วุจฺจติฯ อตฺถสฺส วิยญฺชนโต วา วากฺยมฺปิ อิธ **พฺยญฺชนํ** นามฯ วาเกฺยน หิ อโตฺถ ปริปุณฺณํ พฺยญฺชียติ, ยโต ‘‘พฺยญฺชเนหิ วิวรตี’’ติ อายสฺมตา มหากจฺจายนเตฺถเรน วุตฺตํฯ **นิรุตฺตี**ติ นิพฺ พจนํ, ปญฺจวิธา วา นิรุตฺตินยาฯ เตสมฺปิ หิ สทฺทรจนาวิเสเสน อตฺถาธิคมเหตุโต อิธ คหณํ ยุชฺชติฯ **ปุพฺพาปรํ** นาม ปุพฺพาปรานุสนฺธิ, สุตฺตสฺส วา ปุพฺพภาเคน อปรภาคสฺส สํสนฺทนํฯ ภควตา จ ปญฺจวิธเอตทคฺคฏฺฐาเนน ธมฺมเสนาปตินา จ ปญฺจวิธโกสเลฺลน ปสฏฺฐภาวานุรูปนฺ ติ สมฺพนฺโธฯ **ธารณพล**นฺติ ธารณสงฺขาตํ พลํ, ธารเณ วา พลํ, อุภยตฺถาปิ ธาเรตุํ สามตฺถิยนฺ ติ วุตฺตํ โหติฯ **ทเสฺสนฺโต** หุตฺวา, ทสฺสนเหตูติปิ อโตฺถฯ **ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิก**นฺติ อวธารณผลมาหฯ **น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพ**นฺติ ปน นิวเตฺตตพฺพตฺถํฯ **น อญฺญถา**ติ จ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต น อญฺญถา, น ปน ภควตา เทสิตาการโตฯ อจิ เนฺตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนา, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุ’’นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตวจนํ สมตฺถิตํ โหติ, อิตรถา ภควตา เทสิตากาเรเนว โสตุํ สมตฺถตฺตา ตเทตํ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ ยถาวุเตฺตน ปน อเตฺถน ธารณพลทสฺสนญฺจ น วิรุชฺฌติ สุตาการาวิรุชฺฌนว เสน ธารณสฺส อธิเปฺปตตฺตา, อญฺญถา ภควตา เทสิตากาเรเนว ธาริตุํ สมตฺถนโต เหฏฺฐา วุตฺตวจเนน วิรุเชฺฌยฺยฯ น เหตฺถ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ยุโตฺต เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ สุตภาวทีปเนน เอกวิสยตฺตา, อิตรถา เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ ปจฺฉิมตฺถวเสน สมโตฺถ, ปุริมตฺถวเสน จ อสมโตฺถติ อาปเชฺชยฺยาติฯ

‘‘โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา’’ติ วุตฺตาย นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตาย สนฺตติยา ปวตฺตนโก ติวิ โธปิ เม-สโทฺท, ตสฺมา กิญฺจาปิ นิยกชฺฌตฺตสนฺตติวเสน เอกสฺมึ เยวเตฺถ เม-สโทฺท ทิสฺสติ, ตถาปิ กรณสมฺปทานสามินิเทฺทสวเสน วิชฺชมานวิภตฺติเภทํ สนฺธาย วุตฺตํ **“ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี”**ติ, ตีสุ วิภตฺติยเตฺถสุ อตฺตนา สญฺญุตฺตวิภตฺติโต ทิสฺสตีติ อโตฺถ ฯ **คาถาภิคีต**นฺติ คา ถาย อภิคีตํ อภิมุขํ คายิตํฯ **อโภชเนยฺย**นฺติ โภชนํ กาตุมนรหรูปํฯ อภิคีตปทสฺส กตฺตุเปกฺขตฺ ตา มยาติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํฯ สุตสทฺทสฺส กมฺมภาวสาธนวเสน ทฺวาธิปฺปายิก ปทตฺตา ยถาโยคํ ‘‘มยา สุต’’นฺติ จ ‘‘มม สุต’’นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

กิญฺจาปิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกมตฺตภาวโต ปน สติปิ ตสฺมึ สุตสโทฺทเยว ตํ ตํ อตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุตสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌตีติ อาห **“สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จา”**ติฯ **อสฺสา**ติ สุตสทฺทสฺสฯ อุปสคฺควเสนปิ ธาตุสโทฺท วิเสสตฺถวาจโก ยถา ‘‘อนุภวติ ปราภวตี’’ติ วุตฺตํ **“คจฺฉโนฺตติ อโตฺถ”**ติฯ ตถา อนุปสโคฺคปิ ธาตุสโทฺท สอุปสโคฺค วิย วิเสสตฺถวาจโกติ อาห **“วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถ”**ติฯ เอวมีทิเสสุฯ **โสตวิเญฺญยฺย**นฺติ โสตทฺวารนิสฺสิเตน วิญฺญาเณน วิญฺญาตพฺพํ, สสมฺภารกถา วา เอสา, โสตทฺวาเรน วิญฺญาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโร**ติ โสตทฺวารานุสาเรน มโนวิญฺญาเณน วิญฺญาตธมฺมธโรฯ น หิ โสตทฺวารนิสฺสิตวิญฺญาณมเตฺตน ธโมฺม วิญฺญายติ, อถ โข ตทนุสารมโนวิญฺญาเณเนว, **สุตธโร**ติ จ ตถา วิญฺญาตธมฺมธโร วุโตฺต, ตสฺมา ตทโตฺถเยว สมฺภวตีติ เอวํ วุตฺตํฯ กมฺมภาวสาธนานิ สุตสเทฺท สมฺภวนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“อิธ ปนา”**ติ อาทิมาหฯ ปุพฺพาปรปทสมฺพนฺธวเสน อตฺถสฺส อุปปนฺนตา, อนุปปนฺนตา จ วิญฺญายติ, ตสฺมา สุตสทฺทเสฺสว วเสน อยมโตฺถ ‘‘อุปปโนฺน, อนุปปโนฺน’’ติ วา น วิญฺญาตโพฺพติ โจทนาย ปุพฺพาปรปทสมฺพนฺธวเสน เอตทตฺถสฺส อุปปนฺนตํ ทเสฺสตุํ **“เม-สทฺทสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มยาติ อเตฺถ สตี**ติ กตฺตุเตฺถ กรณนิเทฺทสวเสน มยาติ อเตฺถ วตฺตเพฺพ สติ, ยทา เม-สทฺทสฺส กตฺตุวเสน กรณนิเทฺทโส, ตทาติ วุตฺตํ โหติฯ **มมาติ อเตฺถ สตี**ติ สมฺพนฺธียเตฺถ สามินิเทฺทสวเสน มมาติ อเตฺถ วตฺตเพฺพ สติ, ยทา สมฺพนฺธวเสน สามิ นิเทฺทโส, ตทาติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ สทฺทโต ญาตพฺพมตฺถํ วิญฺญาเปตฺวา อิทานิ เตหิ ทเสฺสตพฺพมตฺถํ นิทเสฺสโนฺต **“เอวเมเตสู”**ติอาทิมาหฯ สุตสทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน **เอวํ**-สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกเนว ภวิตพฺพํ วิชฺชมานตฺถสฺส โชตกมตฺตตฺตา นิปาตานนฺติ วุตฺตํ **“เอวนฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสน”**นฺติฯ สวนาย เอว หิ อากาโร, นิทสฺสนํ, อวธารณมฺปิ, ตสฺมา ยถาวุโตฺต เอวํ-สทฺทสฺส ติวิโธปิ อโตฺถ สวนกิริยาโชตกภาเวน อิธาธิเปฺปโตติฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ โสตทฺวาริกวิญฺญาณานํ, ตทภินิปาตานญฺจ มโนทฺวาริก วิญฺญาณานํ คหณํ เวทิตพฺพํ, ยโต โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตเตฺถ อิธ สุตสโทฺทติ วุโตฺตฯ อวธารณผลตฺตา สทฺทปโยคสฺส สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณํ, ตสฺมา **“สุต”**นฺติ เอตสฺส สุตเมวาติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ เอเตน หิ วจเนน อวธารเณน นิรากตํ ทเสฺสติฯ ยถา ปน ยํ สุตํ สุตเมวาติ นิยเมตพฺพํ, ตถา จ ตํ สุตํ สมฺมา สุตํ โหตีติ อวธารณผลํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **“อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ อถ วา สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทติ, ตสฺมา **“สุต”**นฺติ เอตสฺส อสุตํ น โหตีติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ สนฺธาย **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติ วุตฺตํ, อิมินา ทิฏฺฐาทินิวตฺตนํ กโรติ ทิฏฺฐาทีนํ ‘‘อสุต’’นฺติ สทฺทนฺตรตฺถภาเวน นิวเตฺตตพฺพตฺตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – น อิทํ มยา อตฺตโน ญาเณน ทิฏฺฐํ, น จ สยมฺภุญาเณน สจฺฉิกตํ, อถ โข สุตํ, ตญฺจ โข สุตํ สมฺมเทวาติฯ ตเทว สมฺมา สุตภาวํ สนฺธายาห **“อนูนา...เป.... ทสฺสน”**นฺติฯ โหติ เจตฺถ –

‘‘เอวาทิสตฺติยา เจว, อญฺญตฺถาโปหเนน จ;
ทฺวิธา สโทฺท อตฺถนฺตรํ, นิวเตฺตติ ยถารห’’นฺติฯ

อปิจ อวธารณเตฺถ เอวํ-สเทฺท อยมตฺถโยชนา กรียตีติ ตทเปกฺขสฺส สุตสทฺทสฺส สาวธารณโตฺถ วุโตฺต **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติ, ตทวธารณผลํ ทเสฺสติ **“อนู...เป.... ทสฺสน”**นฺติ อิมินาฯ สวน-สโทฺท เจตฺถ ภาวสเทฺทน โยคโต กมฺมสาธโน เวทิโพฺพ ‘‘สุยฺยตี’’ติฯ อนูนาธิกตาย ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต อวิปรีตํ , อวิปรีตสฺส วา สุตฺตสฺส คหณํ, ตสฺส นิทสฺสนํ ตถา, อิติ สวนเหตุ สุณนฺตปุคฺคลสวนวิเสสวเสน อยํ โยชนา กตาฯ

เอวํ ปทตฺตยสฺส เอเกน ปกาเรน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรนาปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ตถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยา ภควโต สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนากาเรน ปวตฺตา มโนทฺวาริกวิญฺญาณวีถิ, ตสฺสาฯ สา หิ นานาปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติตุํ สมตฺถา, น โสตทฺวาริกวิญฺญาณวีถิ เอการมฺมเณเยว ปวตฺตนโต, ตถา เจว วุตฺตํ **“โสตทฺวารานุสาเรนา”**ติฯ เตน หิ โสตทฺวาริกวิญฺญาณวีถิ นิวตฺตติฯ **นานปฺปกาเรนา**ติ วกฺขมาเนน อเนกวิหิเตน พฺยญฺชนตฺถคฺคหณาการสงฺขาเตน นานาวิเธน อากาเรน, เอเตน อิมิสฺสา โยชนาย อาการโตฺถ เอวํ-สทฺโท คหิโตติ ทเสฺสติฯ **ปวตฺติภาวปฺปกาสน**นฺติ ปวตฺติยา อตฺถิภาวปฺปกาสนํฯ ยสฺมึ ปกาเร วุตฺตปฺปการา วิญฺญาณวีถิ นานปฺปกาเรน ปวตฺตา, ตเทว อารมฺมณํ สนฺธาย **“ธมฺมปฺปกาสน”**นฺติ วุตฺตํ, น ปน สุตสทฺทสฺส ธมฺมตฺถํ, เตน วุตฺตํ ‘‘อยํ ธโมฺม สุโต’’ติฯ ตสฺสา หิ วิญฺญาณวีถิยา อารมฺมณเมว ‘‘อยํ ธโมฺม สุโต’’ติ วุจฺจติฯ ตญฺจ นิยมิยมานํ ยถาวุตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา อารมฺมณภูตํ สุตฺตเมวฯ **อยเญฺหตฺถา**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏีกรณํฯ ตปฺปากฏีกรณโตฺถ เหตฺถ **หิ**-สโทฺทฯ **วิญฺญาณวีถิยา** กรณภูตาย **มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน** อารมฺมณํ **กตํ**ฯ กึ ปน ตนฺติ เจ? **อยํ ธโมฺม สุโต**ติฯ อยํ ปเนตฺถาธิปฺปาโย – อาการเตฺถ เอวํ-สเทฺท ‘‘เอเกนากาเรนา’’ติ โย อากาโร วุโตฺต, โส อตฺถโต โสตทฺวารานุสารวิญฺญาณวีถิยา นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาโวเยว, เตน จ ตทารมฺมณภูตสฺส ธมฺมเสฺสว สวนํ กตํ, น อญฺญนฺติฯ เอวํ สวนกิริยาย กรณกตฺตุกมฺมวิเสโส อิมิสฺสา โยชนาย ทสฺสิโตฯ

อญฺญมฺปิ โยชนมาห **“ตถา”**ติอาทินาฯ นิทสฺสนตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา นิทสฺสเนน จ นิทสฺสิตพฺพสฺสาวินาภาวโต **“เอวนฺติ นิทสฺสิตพฺพปฺปกาสน”**นฺติ วุตฺตํฯ อิมินา หิ ตทวินาภาวโต เอวํสเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ ทเสฺสติ, สุตสทฺทสฺส กิริยาปรตฺตา, สวนกิริยาย จ สาธารณวิญฺญาณปฺปพนฺธปฏิพทฺธตฺตา ตสฺมิญฺจ วิญฺญาณปฺปพเนฺธ ปุคฺคลโวหาโรติ วุตฺตํ **“ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสน”**นฺติฯ สาธารณวิญฺญาณปฺปพโนฺธ หิ ปณฺณตฺติยา อิธ **ปุคฺคโล** นาม, สวนกิริยา ปน ตสฺส **กิจฺจํ** นามฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภติ โวหารวิสยตฺตา ตสฺสา กิริยายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“อิท”**นฺติอาทิ ปิณฺฑตฺถทสฺสนํ **มยา**ติ ยถาวุตฺตวิญฺญาณปฺปพนฺธสงฺขาตปุคฺคลภูเตน มยาฯ **สุต**นฺติ สวนกิริยาสงฺขาเตน ปุคฺคลกิเจฺจน โยชิตํ, อิมิสฺสา ปน โยชนาย ปุคฺคลพฺยาปารวิสยสฺส ปุคฺคลสฺส, ปุคฺคลพฺยาปารสฺส จ นิทสฺสนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ปุริมโยชนาย อญฺญถาปิ อตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ **“ตถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตสนฺตานสฺสา**ติ ยถาวุตฺตวิญฺญาณปฺปพนฺธสฺสฯ **นานาการปฺปวตฺติยา**ติ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติยาฯ นานปฺปการํ อตฺถพฺยญฺชนสฺส คหณํ, นานปฺปการสฺส วา อตฺถพฺยญฺชนสฺส คหณํ ตถา, ตโตเยว สา ‘‘อาการปญฺญตฺตี’’ติ วุตฺตาติ ตเทว ตฺถํ สมเตฺถติ **“เอวนฺติ หี”**ติอาทินาฯ **อาการปญฺญตฺตี**ติ จ อุปาทาปญฺญตฺติเยว, ธมฺมานํ ปน ปวตฺติอาการมุปาทาย ปญฺญตฺตตฺตา ตทญฺญาย อุปาทาปญฺญตฺติยา วิเสสนตฺถํ **“อาการปญฺญตฺตี”**ติ วุตฺตา **วิสยนิเทฺทโส**ติ อุปฺปตฺติฏฺฐานนิเทฺทโสฯ โสตพฺพภูโต หิ ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุภูตสฺส ปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานํ กิริยาย กตฺตุกมฺมฏฺฐตฺตา ตพฺพเสน จ ตทาธารสฺสาปิ ทพฺพสฺส อาธารภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตา, อิธ ปน กิริยาย กตฺตุปวตฺติฏฺฐานภาโว อิจฺฉิโตติ กมฺมเมว อาธารวเสน วุตฺตํ, เตนาห ‘‘กตฺตุ วิสยคฺคหณสนฺนิฏฺฐาน’’นฺติ, อารมฺมณเมว วา วิสโยฯ อารมฺมณญฺหิ ตทารมฺมณิกสฺส ปวตฺติฏฺฐานํฯ เอวมฺปิ หิ อโตฺถ สุวิเญฺญยฺยตโร โหติฯ ยถาวุตฺตวจเน ปิณฺฑตฺถํ ทเสฺสตุํ **“เอตฺตาวตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺตาวตา เอตฺตเกน ยถาวุตฺตเตฺถน ปทตฺตเยน, กตํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **นานาการปฺปวเตฺตนา**ติ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวเตฺตนฯ **จิตฺตสนฺตาเนนา**ติ ยถาวุตฺตวิญฺญาณวีถิสงฺขาเตน จิตฺ

ตปฺปพเนฺธนฯ คหณสเทฺท เจตํ กรณํฯ จิตฺตสนฺตานวินิมุตฺตสฺส กสฺสจิ กตฺตุ ปรมตฺถโต อภาเวปิ สทฺทโวหาเรน พุทฺธิปริกปฺปิตเภทวจนิจฺฉาย จิตฺตสนฺตานโต อญฺญมิว ตํสมงฺคึ กตฺวา อเภเทปิ เภทโวหาเรน **“จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน”**ติ วุตฺตํฯ โวหารวิสโย หิ สโทฺท เนกนฺตปรมตฺถิโกติ (การกรูปสิทฺธิยํ โย กาเรติ สเหตุสุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ) สวนกิริยาวิสโยปิ โสตพฺพธมฺโม สวนกิริยาวเสน ปวตฺตจิตฺตสนฺตานสฺส อิธ ปรมตฺถโต กตฺตุภาวโต ตสฺส วิสโยเยวาติ วุตฺตํ **“กตฺตุ วิสยคฺคหณสนฺนิฏฺฐาน”นฺติฯ**

อปิจ สวนวเสน จิตฺตปฺปวตฺติยา เอว สวนกิริยาภาวโต ตํวเสน ตทญฺญนามรูปธมฺมสมุทายภูตสฺส ตํกิริยากตฺตุ จ วิสโย โหตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปุริมนเย สวนกิริยา, ตกฺกตฺตา จ ปรมตฺถโต ตถาปวตฺตจิตฺตสนฺตานเมว, ตสฺมา กิริยาวิสโยปิ ‘‘กตฺตุ วิสโย’’ติ วุโตฺตฯ ปจฺฉิมนเย ปน ตถาปวตฺตจิตฺตสนฺตานํ กิริยา, ตทญฺญธมฺมสมุทาโย ปน กตฺตา, ตสฺมา กามํ เอกนฺตโต กิริยาวิสโยเยเวส ธโมฺม, ตถาปิ กิริยาวเสน ‘‘ตพฺพนฺตกตฺตุ วิสโย’’ติ วุโตฺตติฯ **ตํสมงฺคิโน**ติ เตน จิตฺตสนฺตาเนน สมงฺคิโนฯ **กตฺตู**ติ กตฺตารสฺสฯ **วิสโย**ติ อารมฺมณวเสน ปวตฺติฏฺฐานํ, อารมฺมณเมว วาฯ สุตาการสฺส จ เถรสฺส สมฺมา นิจฺฉิตภาวโต ‘‘คหณสนฺนิฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ

อปโร นโย – **ยสฺส...เป.... อาการปญฺญตฺตี**ติ อาการเตฺถน เอวํ-สเทฺทน โยชนํ กตฺวา ตเทว อวธารณตฺถมฺปิ คเหตฺวา อิมสฺมิํเยว นเย โยเชตุํ ‘‘คหณํ กตํ’’ อิเจฺจว อวตฺวา **“คหณสนฺนิฏฺฐานํ กต”**นฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวธารเณน หิ สนฺนิฏฺฐานมิธาธิเปฺปตํ, ตสฺมา **“เอตฺตาวตา”**ติอาทินา อวธารณตฺถมฺปิ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา อยเมว โยชนา กตาติ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํ, อิมิสฺสา ปน โยชนาย คหณาการคาหกตพฺพิสยวิเสสนิทสฺสนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อญฺญมฺปิ โยชนมาห **“อถ วา”**ติอาทินาฯ ปุเพฺพ อตฺตนา สุตานํ นานาวิหิตานํ สุตฺตสงฺขาตานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อุปธาริตรูปสฺส อาการสฺส นิทสฺสนสฺส, อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาโว **เอวํ**-สโทฺทติ ตทาการาทิภูตสฺส อุปธารณสฺส ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตธมฺมปฺปพนฺธพฺยาปารตาย **“ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส”**ติ วุตฺตํ อตฺตนา สุตานญฺหิ อตฺถพฺยญฺชนานํ ปุน อุปธารณํ อาการาทิตฺตยํ, ตญฺจ เอวํ-สทฺทสฺส อโตฺถฯ โส ปน ยํ ธมฺมปฺปพนฺธํ อุปาทาย ปุคฺคลปญฺญตฺติ ปวตฺตา, ตสฺส พฺยาปารภูตํ กิจฺจเมว , ตสฺมา เอวํ-สเทฺทน ปุคฺคลกิจฺจํ นิทฺทิสียตีติฯ กามํ สวนกิริยา ปุคฺคลพฺยาปาโรปิ อวิเสเสน, ตถาปิ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปาโรวาติ วุตฺตํ **“วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ ตถา หิ ปุคฺคลวาทีนมฺปิ สวนกิริยา วิญฺญาณนิรเปกฺขา นตฺถิ สวนาทีนํ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปารภาเวน อิจฺฉิตตฺตาฯ **เม**ติ สทฺทปฺปวตฺติยา เอกเนฺตเนว สตฺตวิสยตฺตา, วิญฺญาณกิจฺจสฺส จ สตฺตวิญฺญาณานมเภทกรณวเสน ตเทฺถว สโมทหิตพฺพโต **“อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อย’’นฺติอาทิ ตปฺปากฏีกรณํฯ เอตฺถ หิ **สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินาติ เอวํ**-สเทฺทน นิทฺทิฏฺฐํ ปุคฺคลกิจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตํ ปน ปุคฺคลสฺส สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคีภาเวน ปุคฺคลกิจฺจํ นามาติ ทเสฺสตุํ ‘‘ปุคฺคลกิจฺจสมงฺคินา’’ติ อวตฺวา **“สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา”**ติ อาห, ตสฺมา ‘‘ปุคฺคลกิจฺจ’’นฺติ นิทฺทิฏฺฐสวนกิจฺจวตา วิญฺญาเณน สมงฺคินาติ อโตฺถฯ **วิญฺญาณวเสน, ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรนา**ติ จ สุตสเทฺทน นิทฺทิฏฺฐํ วิญฺญาณกิจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สวนเมว กิจฺจํ ยสฺสาติ ตถาฯ สวนกิจฺจนฺติ โวหาโร **สวนกิจฺจโวหาโร,** ลโทฺธ โส เยนาติ ตถาฯ **ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน** วิญฺญาณสงฺขาเตน วเสน สามตฺถิเยนาติ อโตฺถฯ อยํ ปน สมฺพโนฺธ – สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน มยา ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน วิญฺญาณวเสน กรณภูเตน สุตนฺติฯ

อปิจ **“เอว”**นฺติ สทฺทสฺสโตฺถ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, **“สุต”**นฺติ สทฺทสฺสโตฺถ วิชฺชมานปญฺญตฺติ, ตสฺมา เต ตถารูปปญฺญตฺติ อุปาทานภูตปุคฺคลพฺยาปารภาเวเนว ทเสฺสโนฺต อาห **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ น หิ ปรมตฺถโตเยว นิยมิยมาเน สติ ปุคฺคลกิจฺจวิญฺญาณกิจฺจวเสน อยํ วิภาโค ลพฺภตีติฯ อิมิสฺสา ปน โยชนาย กตฺตุพฺยาปารกรณพฺยาปารกตฺตุนิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ

สพฺพสฺสาปิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา, สพฺพาสญฺจ ปญฺญตฺตีนํ วิชฺชมานาทิวเสน ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ อโนฺตคธตฺตา ตาสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เอวนฺติ จา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘เอว’’นฺติ จ ‘‘เม’’ติ จ วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส อาการาทิภูตสฺส ธมฺมานํ อสลฺลกฺขณภาวโต อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ อาห **“สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ **สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสนา**ติ จ ภูตตฺถอุตฺตมตฺถวเสนาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติ, โส รูปสทฺทาทิสภาโว, รุปฺปนานุภวนาทิสภาโว วา อโตฺถ ‘‘สจฺจิกโฏฺฐ, ปรมโตฺถ’’ติ จ วุจฺจติ, ‘‘เอวํ เม’’ติ ปทานํ ปน อโตฺถ อภูตตฺตา, อนุตฺตมตฺตา จ น ตถา วุจฺจติ, ตสฺมา ภูตตฺถอุตฺตมตฺถสงฺขาเตน สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน วิเสสนภูเตน อวิชฺชมานปญฺญตฺติเยวาติฯ เอเตน จ วิเสสเนน พาลชเนหิ ‘‘อตฺถี’’ติ ปริกปฺปิตํ ปญฺญตฺติมตฺตํ นิวเตฺตติฯ ตเทวตฺถํ ปากฏํ กโรติ, เหตุนา วา สาเธติ **“กิเญฺหตฺถ ต”**นฺติอาทินาฯ ยํ ธมฺมชาตํ, อตฺถชาตํ วา ‘‘เอว’’นฺติ วา ‘‘เม’’ติ วา นิเทฺทสํ ลเภถ, **ตํ เอตฺถ** รูปผสฺสาทิธมฺมสมุทาเย, ‘‘เอวํ เม’’ติ ปทานํ วา อเตฺถฯ ปรมตฺถโต น อตฺถีติ โยชนาฯ รูปผสฺสาทิภาเวน นิทฺทิโฏฺฐ ปรมตฺถโต เอตฺถ อเตฺถว, ‘‘เอวํ เม’’ติ ปน นิทฺทิโฏฺฐ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **สุต**นฺติ ปน สทฺทายตนํ สนฺธายาห **“วิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ ‘‘สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสนา’’ติ เจตฺถ อธิกาโรฯ **“ยญฺหี”**ติอาทิ ตปฺปากฏีกรณํ, เหตุทสฺสนํ วาฯ **ยํ ตํ** สทฺทายตนํ **โสเตน** โสตทฺวาเรน, ตนฺนิสฺสิตวิญฺญาเณน วา **อุปลทฺธํ** อธิคมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เตน หิ สทฺทายตนมิธ คหิตํ กมฺมสาธเนนาติ ทเสฺสติฯ

เอวํ อฏฺฐกถานเยน ปญฺญตฺติสรูปํ นิทฺธาเรตฺวา อิทานิ อฏฺฐกถามุตฺตเกนาปิ นเยน วุเตฺตสุ ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรโนฺต **“ตถา”**ติอาทิมาหฯ อุปาทาปญฺญตฺติ อาทโย หิ โปราณฏฺฐกถาโต มุตฺตา สงฺคหการเกนว อาจริเยน วุตฺตาฯ วิตฺถาโร อภิธมฺมฏฺฐกถาย คเหตโพฺพฯ **ตํ ต**นฺติ ตํ ตํ ธมฺมชาตํ, โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการนิทสฺสนาวธารณสฺส ปจฺจามสนวเสน **เอวนฺติ จ** สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ อุปาทาย **เมติ จ** วตฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ รูปเวทนาทิเภเทหิ ธเมฺม อุปาทาย นิสฺสาย การณํ กตฺวา ปญฺญตฺติ **อุปาทาปญฺญตฺติ** ยถา ‘‘ตานิ ตานิ องฺคานิ อุปาทาย รโถ เคหํ, เต เต รูปรสาทโย อุปาทาย ฆโฏ ปโฏ, จนฺทิมสูริยปริวตฺตาทโย อุปาทาย กาโล ทิสา’’ติอาทิฯ ปญฺญเปตพฺพเฏฺฐน เจสา ปญฺญตฺติ นาม, น ปญฺญาปนเฏฺฐนฯ ยา ปน ตสฺส อตฺถสฺส ปญฺญาปนา, อยํ อวิชฺชมานปญฺญตฺติเยวฯ **ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต**ติ ทิฏฺฐมุตวิญฺญาเต อุปนิธาย อุปตฺถมฺภํ กตฺวา อเปกฺขิตฺวา วตฺตพฺพตฺตาฯ ทิฏฺฐาทิสภาววิรหิเต สทฺทายตเน วตฺตมาโนปิ หิ สุตโวหาโร ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ ทิฏฺฐมุตวิญฺญาเต อเปกฺขิตฺวา ปวโตฺต **“อุปนิธาปญฺญตฺตี”**ติ วุจฺจเตฯ สา ปเนสา อเนกวิธา ตทญฺญเปกฺขูปนิธา หตฺถคตูปนิธา สมฺปยุตฺตูปนิธาสมาโรปิตูปนิธา อวิทูรคตูปนิธา ปฏิภาคูปนิธา ตพฺพหุลูปนิธาตพฺพิสิฏฺฐูปนิธา’’ติอาทินาฯ ตาสุ อยํ ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิกา วิย ปฐมาทีนํ ทิฏฺฐาทีนํ อญฺญมญฺญมเปกฺขิตฺวา วุตฺตตฺตา ตทญฺญเปกฺขูปนิธาปญฺญตฺติ นามฯ

เอวํ ปญฺญตฺติยาปิ อตฺถาธิคมนียตาสงฺขาตํ ทเสฺสตพฺพตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทฺทสามตฺถิเยน ทีเปตพฺพมตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา ทีเปนฺโต **“เอตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ วจนตฺตเยฯ **จ**-สทฺโท อุปนฺยาโส อตฺถนฺตรํ อารภิตุกาเมน โยชิตตฺตาฯ ‘‘สุต’’นฺติ วุตฺเต อสุตํ น โหตีติ ปกาสิโตยมตฺโถ, ตสฺมา ตถา สุต-สเทฺทน ปกาสิตา อตฺตนา ปฏิวิทฺธสุตฺตสฺส ปการวิเสสา **“เอว”**นฺติ เถเรน ปจฺจามฏฺฐาติ เตน เอวํ-สเทฺทน อสโมฺมโห ทีปิโต นาม, เตนาห **“เอวนฺติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปตี”**ติฯ **อสโมฺมห**นฺติ จ ยถาสุเต สุเตฺต อสโมฺมหํฯ ตเทวยุตฺติยา, พฺยติเรเกน จ สมเตฺถหิ **“น หี”**ติอาทินา วกฺขมานญฺจ สุตฺตํ นานปฺปการํ ทุปฺปฏิวิทฺธญฺจฯ เอวํ นานปฺปกาเร ทุปฺปฏิวิเทฺธ สุเตฺต กถํ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฏิเวธสมโตฺถ ภวิสฺสติฯ อิมาย ยุตฺติยา, อิมินา จ พฺยติเรเกน เถรสฺส ตตฺถ อสมฺมูฬฺหภาวสงฺขาโต ทีเปตโพฺพอโตฺถ วิญฺญายตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวมีทิเสสุ ยถารหํฯ ภควโต สมฺมุขา สุตาการสฺส ยาถาวโตอุปริ เถเรน ทสฺสิยมานตฺตา **“สุตฺตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปตี”**ติ วุตฺตํฯ **กาลนฺตเรนา**ติ สุตกาลโต อปเรน กาเลนฯ **ยสฺส...เป.... ปฏิชานาติ,** เถรสฺส ปน สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสาวิย อนสฺสมานํ อสมฺมุฏฺฐํ ติฏฺฐติ, ตสฺมา โส เอวํ ปฏิชานาตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ทีปิเตน ปน อเตฺถน กิํ ปกาสิตนฺติ อาห **“อิจฺจสฺสา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อิจฺจสฺสา**ติ อิติ อสฺส, ตสฺมา อสโมฺมหสฺส, อสโมฺมสสฺส จ ทีปิตตฺตา อสฺส เถรสฺสปญฺญาสิทฺธีติอาทินา สมฺพโนฺธฯ **อสโมฺมเหนา**ติ สโมฺมหาภาเวนฯ ปญฺญาวชฺชิตสมาธิอาทิธมฺมชาเตน ตํสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย สิทฺธิสหชาตาทิสตฺติยา สิชฺฌนโตฯ สโมฺมหปฏิปเกฺขน วา ปญฺญาสงฺขาเตน ธมฺมชาเตนฯ สวนกาลสมฺภูตาย หิ ปญฺญาย ตทุตฺตริกาลปญฺญาสิทฺธิ อุปนิสฺสยาทิโกฏิยา สิชฺฌนโตฯ อิตรตฺถาปิ ยถารหํ นโย เนตโพฺพฯ

เอวํ ปกาสิเตน ปน อเตฺถน กิํ วิภาวิตนฺติ อาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทุพฺพิเธสุ ธเมฺมสุฯ พฺยญฺชนานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ อากาโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียํ, ตสฺมา ตตฺถ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ปน คุณีภูตาติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปุพฺพงฺคมายา”**ติอาทิฯ ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมา **ปญฺญาปุพฺพงฺคมา**ติ หิ นิพฺพจนํ, ปุพฺพงฺคมตา เจตฺถปธานภาโว ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑) วิยฯ อปิจ ยถา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุอาวชฺชนาทโย ปุพฺพงฺคมา สมานาปิ ตทารมฺมณสฺส อวิชานนโต อปฺปธานภูตา, เอวํ ปุพฺพงฺคมายปิ อปฺปธานเตฺต สติ ปญฺญาปุพฺพงฺคมา เอติสฺสาติ นิพฺพจนมฺปิ ยุชฺชติฯ ปุพฺพงฺคมตาเจตฺถ ปุเรจาริภาโวฯ อิติ สหชาตปุพฺพงฺคโม ปุเรชาตปุพฺพงฺคโมติ ทุวิโธปิ ปุพฺพงฺคโม อิธสมฺภวติ, ยถา เจตฺถ, เอวํ สติ ‘‘ปุพฺพงฺคมายา’’ติ เอตฺถาปิ ยถาสมฺภวเมส นโย เวทิตโพฺพฯ เอวํ วิภาวิเตน สมตฺถตาวจเนน กิมนฺภาวิตนฺติ อาห **“ตทุภยสมตฺถตาโยเคนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺสา**ติ อตฺถพฺยญฺชเนน ปริปุณฺณสฺส, สงฺกาสนาทีหิ วา ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขราทีหิ จ ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ สมนฺนาคตสฺส, อตฺถพฺยญฺชนสงฺขาเตน วารเสน สาทุรสสฺสฯ ปริยตฺติธโมฺมเยว นวโลกุตฺตรรตนสนฺนิธานโต สตฺตวิธสฺส, ทสวิธสฺส วารตนสฺส สนฺนิธาโน โกโส วิยาติ **ธมฺมโกโส,** ตถา ธมฺมภณฺฑาคาโร, ตตฺถ นิยุโตฺตติ **ธมฺมภณฺฑาคาริโก**ฯ อถ วา นานาราชภณฺฑรกฺขโก ภณฺฑาคาริโก วิยาติ **ภณฺฑาคาริโก,** ธมฺมสฺส อนุรกฺขโก ภณฺฑาคาริโกติ ตเมว สทิสตาการณทสฺสเนน วิเสเสตฺวา **“ธมฺมภณฺฑาคาริโก”**ติ วุโตฺตฯ ยถาห –

‘‘พหุสฺสุโต ธมฺมธโร, สพฺพปาฐี จ สาสเน;
อานโนฺท นาม นาเมน, ธมฺมารโกฺข ตวํ มุเน’’ติฯ (อป. ๑.๕๔๒);

อญฺญถาปิ ทีเปตพฺพมตฺถํ ทีเปติ **“อปโร นโย”**ติอาทินา, เอวํ สเทฺทน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตา ตพฺพิสเยหิ เตหิ อเตฺถหิ โยนิโส มนสิการสฺส ทีปนํ ยุตฺตนฺติ วุตฺตํ **“โยนิ…เป…. ทีเปตี”**ติฯ **“อโยนิโส”**ติอาทินา พฺยติเรเกน ญาปกเหตุทสฺสนํฯ ตตฺถ กตฺถจิ หิ-สโทฺท ทิสฺสติ, โส การเณ, กสฺมาติ อโตฺถ, อิมินา วจเนเนว โยนิโส มนสิกโรโต นานปฺปการปฏิเวธสมฺภวโต อคฺคิ วิย ธูเมน การิเยน การณภูโต โส วิญฺญายตีติ ตทนฺวยมฺปิ อตฺถาปตฺติยา ทเสฺสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถ ยถารหํฯ ‘‘พฺรหฺมชาลํ อาวุโส กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทิ ปุจฺฉาวเสน อธุนา ปกรณปฺปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส ‘‘สุต’’นฺติ ปเทน วุจฺจมานํ ภควโต สมฺมุขา สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อวิเกฺขปํ ทีเปตี”**ติฯ **“วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสา”**ติอาทินา พฺยติเรกการเณน ญาปกเหตุํ ทเสฺสตฺวา ตเทว สมเตฺถติ **“ตถา หี”**ติอาทินาฯ **สพฺพสมฺปตฺติยา**ติ สเพฺพน อตฺถพฺยญฺชนเทสกปโยชนาทินา สมฺปตฺติยาฯ กิํ อิมินา ปกาสิตนฺติ อาห **“โยนิโส มนสิกาเรน เจตฺถา”**ติ อาทิฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ธมฺมทฺวเยฯ **“น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต”**ติอาทินา การณภูเตน อวิเกฺขเปน, สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ ผลภูตสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส สิทฺธิยา เอว สมตฺถนํ วุตฺตํ, อวิเกฺขเปน ปน สปฺปุริสูปนิสฺสยสฺส สิทฺธิยา สมตฺถนํ น วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ? วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ สปฺปุริเส ปยิรุปาสนาภาวสฺส อตฺถโต สิทฺธตฺตาฯ อตฺถวเสเนว หิ โส ปากโฏติ น วุโตฺตฯ

เอตฺถาห – ยถา โยนิโส มนสิกาเรน ผลภูเตน อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตานํ การณภูตานํ สิทฺธิ วุตฺตา ตทวินาภาวโต, เอวํ อวิเกฺขเปน ผลภูเตน สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยานํ การณภูตานํ สิทฺธิ วตฺตพฺพา สิยา อสฺสุตวโต, สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต’’ติอาทิสมตฺถนวจเนน อวิเกฺขเปน, สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ การณภูเตน สทฺธมฺมสฺสวนเสฺสว ผลภูตสฺส สิทฺธิ วุตฺตา, กสฺมา ปเนว วุตฺตาติ? วุจฺจเต – อธิปฺปายนฺตรสมฺภวโต หิ ตถา สิทฺธิ วุตฺตาฯ อยํ ปเนตฺถาธิปฺปาโย – สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยา น เอกเนฺตน อวิเกฺขปสฺส การณํ พาหิรการณตฺตา, อวิเกฺขโป ปน สปฺปุริสูปนิสฺสโย วิย สทฺธมฺมสฺสวนสฺส เอกนฺตการณํ อชฺฌตฺติกการณตฺตา, ตสฺมา เอกนฺตการเณ โหเนฺต กิมตฺถิยา อเนกนฺตการณํ ปติ ผลภาวปริกปฺปนาติ ตถาเยเวตสฺส สิทฺธิ วุตฺตาติฯ เอตฺถ จ ปฐมํ ผเลน การณสฺส สิทฺธิทสฺสนํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฏฺฐิสพฺภาวสฺส, ทุติยํ การเณน ผลสฺส สิทฺธิทสฺสนํ เอกนฺตวสฺสินา วิย เมฆวุฏฺฐาเนน วุฏฺฐิปวตฺติยาฯ

“อปโร นโย”ติอาทินา อญฺญถาปิ ทีเปตพฺพตฺถมาห, ยสฺมา น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอวนฺติ…เป…. นานาการนิเทฺทโส**ติ เหฏฺฐา **วุตฺตํ, โส จ อากาโร**ติ โสตทฺวารานุสารวิญฺญาณวีถิสงฺขาตสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานากาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณสงฺขาโต โส ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปฺปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหนากาโรฯ **เอวํ ภทฺทโก**ติ นิรวเสสปรหิตปาริปูริภาวการณตฺตา เอวํ ยถาวุเตฺตน นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหเณน สุนฺทโร เสโฏฺฐ, สมาสปทํ วา เอตํ เอวํ อีทิโส ภโทฺท ยสฺสาติ กตฺวาฯ น ปณิหิโต **อปฺปณิหิโต,** สมฺมา อปฺปณิ หิโต อตฺตา ยสฺสาติ ตถา, ตสฺสฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตคุณทฺวยสมฺปตฺติํฯ คุณเสฺสว หิ อปราปรวุตฺติยา ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกภาโวฯ จรนฺติ วา เอเตน สตฺตา สมฺปตฺติภวํ, สมฺปตฺติภเวสูติ วา **จกฺกํ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๑) ปจฺฉิมภาโว เจตฺถ เทสนากฺกมวเสเนวฯ **ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ ปติรูปเทสวาสสปฺปุริสูปนิสฺสยสงฺขาตคุณทฺวยสมฺปตฺติํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ **ตสฺมา**ติ ปุริมการณํ ปุริมเสฺสวาติ อิธ การณมาห **“น หี”**ติอาทินาฯ

เตน กึ ปกาสิตนฺติ อาห **“อิจฺจสฺสา”**ติอาทิฯ **อิติ** อิมาย จตุจกฺกสมฺปตฺติยา การณภูตายฯ **อสฺส** เถรสฺสฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา**ติ ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสฺส อตฺถิภาเวน สิทฺธิยา ฯ **อาสยสุทฺธี**ติ วิปสฺสนาญาณสงฺขาตาย อนุโลมิกขนฺติยา, กมฺมสฺสกตาญาณ-มคฺคญาณสงฺขาตสฺส ยถาภูตญาณสฺส จาติ ทุวิธสฺสาปิ อาสยสฺส อสุทฺธิเหตุภูตานํ กิเลสานํ ทูรีภาเวน **สุทฺธิฯ** ตเทว หิ ทฺวยํ วิวฏฺฏูนิสฺสิตานํ สุทฺธสตฺตานํ อาสโยฯ สมฺมาปณิหิตตฺโต หิ ปุเพฺพ จ กตปุโญฺญ สุทฺธาสโย โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร’’ติ, (ธ. ป. ๔๓) ‘‘กตปุโญฺญสิ ตฺวํ อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ เกจิ ปน ‘‘กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท อาสโย’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ‘‘ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี’’ติ วจเนน วิโรธโตฯ เอวมฺปิ มคฺคญาณสงฺขาตสฺส อาสยสฺส สุทฺธิ น ยุตฺตา ตาย อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิยา อวตฺตพฺพโตติ? โน น ยุโตฺต ปุริมสฺส มคฺคสฺส, ปจฺฉิมานํ มคฺคานํ, ผลานญฺจ การณภาวโตฯ **ปโยคสุทฺธี**ติ โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคมสฺส ธมฺมสฺสวนปโยคสฺส วิสทภาเวน สุทฺธิ, สพฺพสฺส วา กายวจีปโยคสฺส นิโทฺทสภาเวน สุทฺธิฯ ปติรูปเทสวาสี, หิ สปฺปุริสเสวี จ ยถาวุตฺตวิสุทฺธปโยโค โหติฯ ตถาวิสุเทฺธน โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคเมน ธมฺมสฺสวนปโยเคน, วิปฺปฏิสาราภาวาวเหน จ กายวจีปโยเคน อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหติ, ตถาภูโต จ เถโร, เตน วิญฺญายติ ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา เถรสฺส ปโยคสุทฺธิ สิทฺธาวาติฯ เตน กึ วิภาวิตนฺติ อาห **“ตาย จา”**ติอาทิฯ **อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี**ติ ปฏิเวธสงฺขาเต อธิคเม เฉกภาวสิทฺธิฯ อธิคเมตพฺพโต หิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพโต ปฏิเวโธ **“อธิคโม”**ติ อฏฺฐกถาสุ วุโตฺต, **อาคโม**ติ จ ปริยตฺติ อาคจฺฉนฺติ อตฺตตฺถปรตฺถาทโย เอเตน, อาภุโส วา คมิตโพฺพ ญาตโพฺพติ กตฺวาฯ

เตน กิมนุภาวิตนฺติ อาห **“อิตี”**ติอาทิฯ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตนเยน, ตสฺมา สิทฺธตฺตาติ วา การณนิเทฺทโสฯ **วจน**นฺติ นิทานวจนํ โลกโต, ธมฺมโต จ สิทฺธาย อุปมาย ตมตฺถํ ญาเปตุํ **“อรุณุคฺคํ วิยา”**ติอาทิมาหฯ ‘‘อุปมาย มิเธกเจฺจ, อตฺถํ ชานนฺติ ปณฺฑิตา’’ติ (ชา. ๒.๑๙.๒๔) หิ วุตฺตํฯ **อรุโณ**ติ สูริยสฺส อุทยโต ปุพฺพภาเค อุฏฺฐิตรํสิ, ตสฺส **อุคฺคํ** อุคฺคมนํ **อุทยโต** อุทยนฺตสฺส อุทยาวาสมุคฺคจฺฉโต **สูริยสฺส ปุพฺพงฺคมํ** ปุเรจรํ **ภวิตุํ อรหติ วิยา**ติ สมฺพโนฺธฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อาคมาธิคมพฺยตฺติยา อีทิสสฺส เถรสฺส วุตฺตนิทานวจนํ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุมรหติ, นิทานภาวํ คตํ โหตีติ อิทมตฺถชาตํ อนุภาวิตนฺติฯ

อิทานิ อปรมฺปิ ปุเพฺพ วุตฺตสฺส อสโมฺมหาสโมฺมสสงฺขาตสฺส ทีเปตพฺพสฺสตฺถสฺส ทีปเกหิ เอวํ-สทฺท สุต-สเทฺทหิ ปกาเสตพฺพมตฺถํ ปกาเสโนฺต **“อปโร นโย”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิ ‘‘นานปฺปการปฏิเวธทีปเกน , โสตพฺพปฺปเภทปฏิเวธทีปเกนา’’ติ จ อิมินา เตหิ สเทฺทหิ ปุเพฺพ ทีปิตํ อสโมฺมหาสโมฺมสสงฺขาตํ ทีเปตพฺพตฺถมาห อสโมฺมเหน นานปฺปการปฏิเวธสฺส, อสโมฺมเสน จ โสตพฺพปฺปเภทปฏิเวธสฺส สิชฺฌนโตฯ **“อตฺตโน”**ติอาทีหิ ปน ปกาเสตพฺพตฺถํฯ เตน วุตฺตํ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ‘‘นานปฺปการปฏิเวธทีปเกนาติอาทินา เอวํ-สทฺท สุต-สทฺทานํ เถรสฺส อตฺถพฺยญฺชเนสุ อสโมฺมหาสโมฺมสทีปนโต จตุปฏิสมฺภิทาวเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑)ฯ เหตุคพฺภเณฺจตํ ปททฺวยํ, นานปฺปการปฏิเวธสงฺขาตสฺส, โสตพฺพปฺปเภท-ปฏิเวธสงฺขาตสฺส จ ทีเปตพฺพตฺถสฺส ทีปกตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ สนฺตสฺส วิชฺชมานสฺส ภาโว **สพฺภาโว,** อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาหิ สมฺปตฺติยา สพฺภาโว ตถาฯ ‘‘สมฺภว’’นฺติปิ ปาโฐ, สมฺภวนํ **สมฺภโว,** อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺตีนํ สมฺภโว ตถาฯ เอวํ อิตรตฺถาปิฯ **“โสตพฺพปฺปเภทปฏิเวธทีปเกนา”**ติ เอเตน ปน อยํ สุต-สโทฺท เอวํ-สทฺทสนฺนิธานโต, วกฺขมานาเปกฺขาย วา สามเญฺญเนว วุเตฺตปิ โสตพฺพธมฺมวิเสสํ อามสตีติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ โสตพฺพธมฺมสงฺขาตาย ปาฬิยา นิทเสฺสตพฺพานํ ภาสิตตฺถปโยชนตฺถานํ, ตีสุ จ

ญาเณสุ ปวตฺตญาณสฺส นานปฺปการภาวโต ตพฺภาวปฏิเวธทีปเกน เอวํ-สเทฺทน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวทีปนํ ยุตฺตํ, โสตพฺพธมฺมสฺส ปน อตฺถาธิคมเหตุโต, ตํวเสน จ ตทวเสสเหตุปฺปเภทสฺส คหิตตฺตา, นิรุตฺติภาวโต จ โสตพฺพปฺปเภททีปเกน สุต-สเทฺทน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวทีปนํ ยุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตเทวตฺถญฺหิ ญาเปตุํ ''อสโมฺมหทีปเกน, อสโมฺมสทีปเกนา''ติ จ อวตฺวา ตถา วุตฺตนฺติฯ

เอวํ อสโมฺมหาสโมฺมสสงฺขาตสฺส ทีเปตพฺพสฺสตฺถสฺส ทีปเกหิ เอวํ-สทฺท สุต-สเทฺทหิ ปกาเสตพฺพมตฺถํ ปกาเสตฺวา อิทานิ โยนิโสมนสิการาวิเกฺขปสงฺขาตสฺส ทีเปตพฺพสฺสตฺถสฺส ทีปเกหิปิ เตหิ ปกาเสตพฺพมตฺถํ ปกาเสนฺโต **''เอวนฺติ จา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิ **''เอวนฺติ... เป.... ภาสมาโน, สุตนฺติ อิทํ...เป.... ภาสมาโน''**ติ จ อิมินา เตหิ สเทฺทหิ ปุเพฺพ ทีปิตํ โยนิโสมนสิการาวิเกฺขปสงฺขาตํ ทีเปตพฺพตฺถมาห, **''เอเต มยา''**ติอาทีหิ ปน ปกาเสตพฺพตฺถํ **สวนโยคทีปก**นฺติ จ อวิเกฺขปวเสน สวนโยคสฺส สิชฺฌนโต ตเทว สนฺธายาห ฯ ตถา หิ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ ''สวนธารณวจีปริจริยา ปริยตฺติธมฺมานํ วิเสเสน โสตาวธารณปฏิพทฺธาติ เต อวิเกฺขปทีปเกน สุตสเทฺทน โยเชตฺวา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑)ฯ มโนทิฏฺฐีหิ ปริยตฺติธมฺมานํ อนุเปกฺขนสุปฺปฏิเวธา วิเสสโต มนสิการปฏิพทฺธา, ตสฺมา ตทฺทีปกวจเนเนว เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธาติ อิมมตฺถํ ปกาเสตีติ วุตฺตํ ''เอวนฺติ จ...เป.... ทีเปตี''ติ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ ''อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกาว เอตฺถ อนุสนฺธโย''ติอาทิเภเทน มนสา อนุเปกฺขิตาฯ **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติสงฺขาตาย, ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฏฺฐิยา ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ''อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป''นฺติอาทินา สุฏฺฐุ ววตฺถาเปตฺวา ปฏิวิทฺธาฯ

สวนธารณวจีปริจริยา จ ปริยตฺติธมฺมานํ วิเสเสน โสตาวธารณปฏิพทฺธา, ตสฺมา ตทฺทีปกวจเนเนว พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตาติ อิมมตฺถํ ปกาเสตีติ วุตฺตํ **''สุตนฺติ อิทํ...เป.... ทีเปตี''**ติฯ ตตฺถ **สุตา**ติ โสตทฺวารานุสาเรน วิญฺญาตาฯ **ธาตา**ติ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย มนสิ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน อุปธาริตาฯ **วจสา ปริจิตา**ติ ปคุณตาสมฺปาทเนน วาจาย ปริจิตา สชฺฌายิตาฯ อิทานิ ปกาเสตพฺพตฺถทฺวยทีปเกน ยถาวุตฺตสทฺททฺวเยน วิภาเวตพฺพมตฺถํ วิภาเวโนฺต **''ตทุภเยนปี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตทุภเยนา**ติ ปุริมนเย, ปจฺฉิมนเย จ ยถาวุตฺตสฺส ปกาเสตพฺพสฺสตฺถสฺส ปกาสเกน เตน ทุพฺพิเธน สเทฺทนฯ **อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปโนฺต**ติ อาทรชนนสฺส การณวจนํฯ ตเทว การณํ พฺยติเรเกน วิวรติ, ยุตฺติยา วา ทฬฺหํ กโรติ **''อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหี''**ติอาทินาฯ **อสุณโนฺต**ติ เจตฺถ ลกฺขเณ, เหตุมฺหิ วา อนฺต-สโทฺทฯ **มหตา หิตา**ติ มหนฺตโต หิตสฺมาฯ **ปริพาหิโร**ติ สพฺพโต ภาเคน พาหิโรฯ

เอเตน ปน วิภาเวตพฺพตฺถทีปเกน สทฺททฺวเยน อนุภาเวตพฺพตฺถมนุภาเวโนฺต **''เอวํ เม สุตนฺติ อิมินา''**ติอาทิมาหฯ ปุเพฺพ วิสุํ วิสุํ อเตฺถ โยชิตาเยว เอเต สทฺทา อิธ เอกเสฺสวานุภาวตฺถสฺส อนุภาวกภาเวน คหิตาติ ญาเปตุํ **''สกเลนา''**ติ วุตฺตํฯ กามญฺจ เม-สโทฺท อิมสฺมึ ฐาเน ปุเพฺพน โยชิโต, ตทเปกฺขานํ ปน เอวํ-สทฺท สุต-สทฺทานํ สหจรณโต, อวินาภาวโต จ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตถาคตปฺปเวทิต**นฺติ ตถาคเตน ปการโต วิทิตํ, ภาสิตํ วาฯ **อตฺตโน อทหโนฺต**ติ อตฺตนิ ''มเมท''นฺติ อฏฺฐเปโนฺตฯ ภุมฺมเตฺถ เจตํ สามิวจนํฯ **อสปฺปุริสภูมิ**นฺติ อสปฺปุริสวิสยํ, โส จ อตฺถโต อปกตญฺญุตาสงฺขาตา ''อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี''ติ (ปารา. ๑๙๕) เอวํ มหาโจรทีปเกน ภควตา วุตฺตา อนริยโวหาราวตฺถา, ตถา จาห **''ตถาคต...เป.... อทหโนฺต''**ติฯ หุตฺวาติ เจตฺถ เสโสฯ

ตถา **สาวกตฺตํ ปฏิชานนฺต**ติ สปฺปุริสภูมิโอกฺกมนสรูปกถนํฯ นนุ จ อานนฺทเตฺถรสฺส ‘‘ม เมตํ วจน’’นฺติ อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย อภาวโต อสปฺปุริสภูมิสม ติกฺกมาทิวจนํ นิรตฺถกํ สิยาติ? นยิทเมวํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วทเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ อนุภาวิโต ติ อตฺถเสฺสว ทสฺสนโตฯ เตน หิ อนุภาเวตพฺพมตฺถํเยว ตถา ทเสฺสติ, น ปน อานนฺทเตฺถรสฺส อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย สมฺภวนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ เกจิ ปน ‘‘เทวตานํ ปริวิตกฺกาเปกฺขํ ตถาวจนํ, ตสฺมา เอทิสี โจทนา อนวกาสา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมึ กิร สมเย เอกจฺจานํ เทวตานํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘ภควา จ ปรินิพฺพุโต, อยญฺจายสฺ มา อานโนฺท เทสนากุสโล, อิทานิ ธมฺมํ เทเสติ, สกฺยกุลปฺปสุโต ตถาคตสฺส ภาตา, จูฬปิตุปุ โตฺต จ, กึ นุ โข โส สยํ สจฺฉิกตํ ธมฺมํ เทเสติ, อุทาหุ ภควโตเยว วจนํ ยถาสุต’’นฺติ, เตสเมว เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย ตทภิปริหรณตฺถํ อสปฺปุริสภูมิสมติกฺกมนาทิอโตฺถ อนุภาวิโตติฯ สา เยว ยถาวุตฺตา อนริยโวหาราวตฺถา **อสทฺธโมฺม,** ตทวตฺถาโนกฺกมนสงฺขาตา จ สาวกตฺตปฏิ ชานนา **สทฺธโมฺมฯ** เอวํ สติ ปริยายนฺตเรน ปุริมตฺถเมว ทเสฺสตีติ คเหตพฺพํฯ อปิจ กุหนลปน าทิวเสน ปวโตฺต อกุสลราสิ **อสทฺธโมฺม,** ตพฺพิรหิตภาโว จ **สทฺธโมฺมฯ ‘‘เกวล’’**นฺติอาทิน าปิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปริยายนฺตเรน ทสฺสนํ, ยถาวุตฺตาย อนริยโวหาราวตฺถาย **ปริโมเจติฯ** สาวกตฺตํ ปฏิชานเนน **สตฺถารํ อปทิสตี**ติ อโตฺถฯ อปิจ สตฺถุกปฺปาทิกิริยโต **อตฺตานํ ปริโม เจติ** ตกฺกิริยาสงฺกาย สมฺภวโตฯ ‘‘สตฺถุ ภควโตเยว วจนํ มยาสุต’’นฺติ สตฺถารํ **อปทิสตี**ติ อตฺถนฺตรมนุภาวนํ โหติฯ **‘‘ชินวจน’’**นฺติอาทิปิ ปริยายนฺตรทสฺสนํ, อตฺถนฺตรมนุภาวนเมว วาฯ **อเปฺปตี**ติ นิทเสฺสติฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถสุ ยถารหํ สเตฺต เนตีติ **เนตฺติ,** ธ โมฺมเยว เนตฺติ ตถาฯ วุตฺตนเยน เจตฺถ อุภยถา อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

อปรมฺปิ อนุภาเวตพฺพมตฺถมนุภาเวติ **‘‘อปิจา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **อุปฺปาทิตภาวต**นฺติ เท สนาวเสน ปวตฺติตภาวํฯ **ปุริมวจนํ วิวรนฺต**ติ ภควตา เทสิตวเสน ปุริมตรํ สํวิชฺชมานํ ภคว ตา วจนเมว อุตฺตานึ กโรนฺต, อิทํ วจนนฺติ สมฺพโนฺธฯ จตูหิ เวสารชฺชญาเณหิ วิสารทสฺส, วิสารทเหตุภูตจตุเวสารชฺชญาณสมฺปนฺนสฺส วาฯ ทสญาณพลธรสฺสฯ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสงฺ ขาเต อุตฺตมฏฺฐาเน ฐิตสฺส, อุสภสฺส อิทนฺติ วา อเตฺถน อาสภสงฺขาเต อกมฺปนสภาวภูเต ฐาเน ฐิตสฺสฯ ‘‘เอวเมว โข ภิกฺขเว, ยทา ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ…เป.… โส ธมฺมํ เทเส ตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๓๓) **สีโหปมสุตฺตาทีสุ** อาคเตน อเนกนเยน สีหนาทนทิโนฯ สพฺพส เตฺตสุ, สพฺพสตฺตานํ วา อุตฺตมสฺสฯ น เจตฺถ นิทฺธารณลกฺขณาภาวโต นิทฺธารณวเสน สมา โสฯ สพฺพตฺถ หิ สกฺกตคเนฺถสุ, สาสนคเนฺถสุ จ เอวเมว วุตฺตํฯ ธเมฺมน สตฺตานมิสฺสรสฺสฯ ธมฺมเสฺสว อิสฺสรสฺส ตทุปฺปาทนวเสนาติปิ วทนฺติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสวตฺถสฺส ปริยายนฺตรที ปนํฯ ธเมฺมน โลกสฺส ปทีปมิว ภูตสฺส, ตทุปฺปาทกภาเวน วา ธมฺมสงฺขาตปทีปสมฺปนฺนสฺสฯ ‘‘ธมฺมกาโยติ ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๑๘) หิ วุตฺตํฯ ธเมฺมน โลกปฏิ สรณภูตสฺส, ธมฺมสงฺขาเตน วา ปฏิสรเณน สมฺปนฺนสฺสฯ ‘‘ยํนูนาหํ…เป.… ตเมว ธมฺมํ สกฺกตฺ วา ครุํ กตฺวา มาเนตฺวา ปูเชตฺวา อุปนิสฺสาย วิหเรยฺย’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๓) หิ วุตฺตํฯ สทฺธินฺทฺริยาทิสทฺธมฺมสงฺขาตสฺส วรจกฺกสฺส ปวตฺติโน, สทฺธมฺมานเมตสฺส วา อาณา จกฺกวรสฺส ปวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตสฺส ภควโต อิทํ วจนํ สมฺมุขาว มยา ปฏิคฺคหิตนฺติ โยเชตพฺพํฯ **พฺยญฺชเน**ติ ปทสมุทายภูเต วาเกฺยฯ **กงฺขา วา วิมติ วา**ติ เอตฺถ ทฬฺหตรํ นิ วิฏฺฐา วิจิกิจฺฉา **กงฺขาฯ** นาติสํสปฺปนํ มติเภทมตฺตํ **วิมติฯ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา**ติ ตถา อกตฺตพฺพภาวการณวจนํฯ **อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานนฺต ปุริมวจนํ วิวร นฺต**ติ ปน อสฺสทฺธิยวินาสนสฺส, สทฺธาสมฺปทมุปฺปาทนสฺส จ การณวจนํฯ **‘‘เตเนต’’**นฺติอาทิ นา ยถาวุตฺตเมวตฺถํ อุทานวเสน ทเสฺสติฯ

“เอวํ เม สุต”นฺติ เอวํ วทโนฺต โคตมโคตฺตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวโก, โคตมโคตฺต สมฺพโนฺธ วา สาวโก อายสฺมา อานโนฺท ภควตา ภาสิตภาวสฺส, สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตภาวสฺส จ สูจนโต, ตถาสูจเนเนว จ ขลิตทุนฺนิรุตฺตาทิคหณโทสาภาวสฺส สิชฺฌนโต สาสเน อสฺสทฺธํ วินาสยติ, สทฺธํ วเฑฺฒตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปญฺจมาทโย ติโสฺส อตฺถโยชนา อาการาทิอเตฺถสุ อคฺคหิตวิเสสเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ทสฺสิตา, ตโต ปรา ติโสฺส อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วิภาวิตา, ปจฺฉิมา ปน ติโสฺส ยถากฺกมํ อาการตฺถํ, นิทสฺสนตฺถํ, อวธารณตฺถญฺจ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา โยชิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ‘‘ทสฺสนํ ทีปนญฺจาปิ, ปกาสนํ วิภาวนํ;
> อนุภาวนมิจฺจโตฺถ, กิริยาโยเคน ปญฺจธาฯ
>
> ทสฺสิโต ปรมฺปราย, สิโทฺธ เนกตฺถวุตฺติยา;
> เอวํ เม สุตมิเจฺจตฺถ, ปทตฺตเย นยญฺญุนา’’ติฯ

เอก-สโทฺท ปน อญฺญเสฏฺฐาสหายสงฺขฺยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) อญฺญเตฺถ ทิสฺสติ, ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๘; ปารา. ๑๑) เสเฏฺฐ, ‘‘เอโกวูปกโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๕; ที. นิ. ๒.๒๑๕; ม. นิ. ๑.๘๐; สํ. นิ. ๓.๖๓; วิภ. ๔.๔๔๕) อสหาเย, ‘‘เอโกว โข ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) สงฺขฺยายํ, อิธาปิ สงฺขฺยายเมวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส”**ติ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๑; ที. นิ. ฏี. ๑.ปริพฺพาชกกถาวณฺณนา) เอโกเยเวส สมโย, น เทฺว วา ตโย วาติ อูนาธิกาภาเวน คณนสฺส ปริเจฺฉทนิเทฺทโส เอกนฺติ อยํ สโทฺทติ อโตฺถ, เตน กสฺส ปริจฺฉินฺทนนฺติ อนุโยเค สติ ‘‘สมย’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“สมยนฺติ ปริจฺฉินฺนนิเทฺทโส”**ติฯ เอวํ ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนวเสน วุเตฺตปิ ‘‘อยํ นาม สมโย’’ติ สรูปโต อนิยมิตตฺตา อนิยมิตวจนเมวาติ ทเสฺสติ **“เอกํ…เป….. ทีปน”**นฺติ อิมินาฯ

อิทานิ สมยสทฺทสฺส อเนกตฺถวุตฺติตํ อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตมตฺถํ นิยเมโนฺต **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ ปททฺวเย, สมภินิวิโฏฺฐ สมย สโทฺทติ สมฺพโนฺธฯ น ปน ทิสฺสตีติ เตเสฺวกสฺมึเยว อเตฺถ อิธ ปวตฺตนโตฯ **สมวาเย**ติ ปจฺจยสามคฺคิยํ, การณสมวาเยติ อโตฺถฯ **ขเณ**ติ โอกาเสฯ **เหตุทิฏฺฐีสู**ติ เหตุมฺหิ เจว ลทฺธิยญฺจฯ **อสฺสา**ติ สมยสทฺทสฺสฯ **กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา**ติ เอตฺถ **กาโล** นาม อุปสงฺกมนสฺส ยุตฺตกาโลฯ **สมโย** นาม ตเสฺสว ปจฺจยสามคฺคี, อตฺถโต ปน ตทนุรูปสรีรพลเญฺจว ตปฺปจฺจยปริสฺสยาภาโว จฯ **อุปาทานํ** นาม ญาเณน เตสํ คหณํ, ตสฺมา ยถาวุตฺตํ กาลญฺจ สมยญฺจ ปญฺญาย คเหตฺวา อุปธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ อมฺหากํ เสฺว คมนสฺส ยุตฺตกาโล ภวิสฺสติ, กาเย พลมตฺตา จ ผริสฺสติ, คมนปจฺจยา จ อโญฺญ อผาสุวิหาโร น ภวิสฺสติ, อเถตํ กาลญฺจ คมนการณสมวายสงฺขาตํ สมยญฺจ อุปธาเรตฺวา อเปฺปว นาม เสฺวปิ อาคเจฺฉยฺยามาติฯ **ขโณ**ติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฏิลาภเหตุตฺตาฯ ขโณ เอว จ สมโยฯ โย ‘‘ขโณ’’ติ จ ‘‘สมโย’’ติ จ วุจฺจติ, โส เอโกวาติ อธิปฺปาโยฯ ทิยโฑฺฒ มาโส เสโส คิมฺหานํ **อุณฺหสมโยฯ** วสฺสานสฺส ปฐโม มาโส **ปริฬาหสมโยฯ มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ สมาโส วา เอส, พฺยาโส วาฯ ปวุฏฺฐํ วนํ **ปวนํ,** ตสฺมึ, กปิลวตฺถุสามเนฺต มหาวนสงฺขาเต วนสเณฺฑติ อโตฺถฯ **สมโยปิ โข**ติ เอตฺถ **สมโย**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุฯ **ภทฺทาลี**ติ ตสฺส ภิกฺขุสฺส นามํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตยา ภทฺทาลิ ปฏิ

วิชฺฌิตพฺพยุตฺตกํ เอกํ การณํ อตฺถิ, ตมฺปิ เต น ปฏิวิทฺธํ น สลฺลกฺขิตนฺติฯ กึ ตํ การณนฺติ อาห **“ภควาปิ โข”**ติอาทิฯ

“อุคฺคหมาโน”ติอาทีสุ **มาโน**ติ ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส ปกตินามํ, กิญฺจิ กิญฺจิ ปน สิปฺปํ อุคฺคเหตุํ สมตฺถตาย ‘‘อุคฺคหมาโน’’ติ นํ สญฺชานนฺติ, ตสฺมา **“อุคฺคหมาโน”**ติ วุจฺจติฯ สมณมุณฺฑิกสฺส ปุโตฺต **สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต**ฯ โส กิร เทวทตฺตสฺส อุปฏฺฐาโกฯ สมยํ ทิฏฺฐึ ปกาเรน วทนฺติ เอตฺถาติ **สมยปฺปวาทโก,** ตสฺมึ, ทิฏฺฐิปฺปวาทเกติ อโตฺถฯ ตสฺมึ กิร ฐาเน จงฺกีตารุกฺขโปกฺขรสาติปฺปภุตโย พฺราหฺมณา, นิคณฺฐาเจลกปริพฺพาชกาทโย จ ปพฺพชิตา สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปกาเรน วทนฺติ กเถนฺติ ทีเปนฺติ, ตสฺมา โส อาราโม ‘‘สมยปฺปวาทโก’’ติ วุจฺจติฯ เสฺวว ตินฺทุกาจีรสงฺขาตาย ติมฺพรูสกรุกฺขปนฺติยา ปริกฺขิตฺตตฺตา **“ตินฺทุกาจีโร”**ติ วุจฺจติฯ เอกา สาลา เอตฺถาติ **เอกสาลโก**ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปฐมํ เอกา สาลา อโหสิ, ปจฺฉา ปน มหาปุญฺญํ โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกํ นิสฺสาย พหู สาลา กตา, ตสฺมา ตเมว ปฐมํ กตํ เอกํ สาลํ อุปาทาย ลทฺธปุพฺพนามวเสน ‘‘เอกสาลโก’’ติ วุจฺจติฯ มลฺลิกาย นาม ปเสนทิรโญฺญ เทวิยา อุยฺยานภูโต โส ปุปฺผผลสจฺฉโนฺน อาราโม, เตน วุตฺตํ **“มลฺลิกาย อาราเม”**ติฯ **ปฏิวสตี**ติ ตสฺมึ ผาสุตาย วสติฯ

ทิเฏฺฐ ธเมฺมติ ปจฺจเกฺข อตฺตภาเวฯ **อโตฺถ**ติ วุฑฺฒิฯ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺมา ปาปุณิตพฺพโต **สมฺปราโย,** ปรโลโก, ตตฺถ นิยุโตฺต สมฺปรายิโก, ปรโลกโตฺถฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ ยถาวุตฺตอุภยตฺถสงฺขาตหิตปฏิลาภาฯ สมฺปรายิโกปิ หิ อโตฺถ การณสฺส นิปฺผนฺนตฺตา ปฏิลโทฺธ นาม โหตีติ ตํ อตฺถทฺวยเมกโต กตฺวา ‘‘อตฺถาภิสมยา’’ติ วุตฺตํฯ ธิยา ปญฺญาย ตํตํทเตฺถ ราติ คณฺหาติ, ธี วา ปญฺญา เอตสฺสตฺถีติ **ธีโร**ฯ **ปณฺฑา** วุจฺจติ ปญฺญาฯ สา หิ สุขุเมสุปิ อเตฺถสุ ปฑติ คจฺฉติ, ทุกฺขาทีนํ วา ปีฬนาทิอาการํ ชานาตีติ **ปณฺฑา**ฯ ตาย อิโต คโตติ **ปณฺฑิโต**ฯ อถ วา อิตา สญฺชาตา ปณฺฑา เอตสฺส, ปฑติ วา ญาณคติยา คจฺฉตีติ **ปณฺฑิโต**ฯ **สมฺมา มานาภิสมยา**ติ มานสฺส สมฺมา ปหาเนนฯ **สมฺมา**ติ เจตฺถ อคฺคมคฺคญาเณน สมุเจฺฉทปฺปหานํ วุตฺตํฯ **อนฺต**นฺติ อวสานํฯ **ปีฬนํ** ตํสมงฺคิโน หึสนํ อวิปฺผาริตากรณํฯ ตเทว อโตฺถ ตถา ตฺถ-การสฺส ฐฺฐ-การํ กตฺวาฯ สเมจฺจ ปจฺจเยหิ กตภาโว **สงฺขตโฏฺฐ**ฯ ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํ **สนฺตาปโฏฺฐ**ฯ ชราย, มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตโพฺพ **วิปริณามโฏฺฐ** ฯ อภิสเมตโพฺพ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ **อภิสมยโฏฺฐ,** ปีฬนาทีนิเยวฯ ตานิ หิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวมุปเนตฺวา ‘‘อภิสมยโฏฺฐ’’ติ วุตฺตานิฯ อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส อโตฺถ โคจโร อภิสมยโฏฺฐติ ตานิเยว ตพฺพิสย-ภาวูปคมน-สามญฺญโต เอกเตฺตน วุตฺตานิฯ เอตฺถ จ อุปสคฺคานํ โชตกมตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก สมยสโทฺท เอวาติ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเรปิ สอุปสโคฺค อภิสมโย วุโตฺตฯ

เตสุ ปน อเตฺถสุ อยํ วจนโตฺถ – สหการีการณวเสน สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยเมตฺถ ตทาธารปุคฺคลวเสนาติ **สมโย,** ขโณฯ สเมนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา สํคจฺฉนฺติ ธมฺมา, สตฺตา วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทาทีหิ จาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย หิ อตฺถโต อภูโตปิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ, กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียติฯ สมํ, สมฺมา วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวานํ สหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโห, น ปน อวยววินิมุโตฺต สมูโห นาม โกจิ ปรมตฺถโต อตฺถิฯ ปจฺจยนฺตรสมาคเม เอติ ผลํ อุปฺปชฺชติ, ปวตฺตติ วา เอตสฺมาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ โส หิ ปจฺจยนฺตรสมาคมเนเนว อตฺตโน ผลํ อุปฺปาทฏฺฐิติสมงฺคีภาวํ กโรติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพโนฺธ หุตฺวา เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ,

ทฬฺหคฺคณภาวโต วา ตํสญฺญุตฺตา สตฺตา อยนฺติ เอเตน ยถาภินิเวสํ ปวตฺตนฺตีติ **สมโย,** ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานํ **สมโย,** ปฏิลาโภฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ ปาปุณนํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปฺปวตฺติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตโพฺพ อภิคนฺตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน ตํ ตํ สภาวํ สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธฯ

นนุ จ อตฺถมตฺตํ ยถาธิเปฺปตํ ปติ สทฺทา อภินิวิสนฺตีติ น เอเกน สเทฺทน อเนเก อตฺถา อภิธียนฺติ, อถ กสฺมา อิธ สมยสทฺทสฺส อเนกธา อโตฺถ วุโตฺตติ? สจฺจเมตํ สทฺทวิเสเส อเปกฺขิเต สทฺทวิเสเส หิ อเปกฺขิเต น เอเกน สเทฺทน อเนกตฺถาภิธานํ สมฺภวติฯ น หิ โย กาลาทิอโตฺถ สมย-สโทฺท, โสเยว สมูหาทิอตฺถํ วทติฯ เอตฺถ ปน เตสํ เตสมตฺถานํ สมยสทฺทวจนีย ตาสามญฺญมุปาทาย อเนกตฺถตา สมย-สทฺทสฺส วุตฺตาติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺถุทฺธาเรฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘สามญฺญวจนียตํ, อุปาทาย อเนกธา;
> อตฺถํ วเท น หิ สโทฺท, เอโก เนกตฺถโก สิยา’’ติฯ

สมวายาทิอตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต, กาลเสฺสว จ อปทิสิตพฺพตฺตา **‘‘อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ เทสเทสกาทีนํ วิย หิ กาลสฺส นิทานภาเวน อธิเปฺปตตฺตา โสปิ อิธ อปทิสียติฯ ‘อิมินา กีทิสํ กาลํ ทีเปตีติ อาห **‘‘เตนา’’**ติอาทิฯ **เตนา**ติ กาลเตฺถน สมย-สเทฺทนฯ อฑฺฒมาโส ปกฺขวเสน วุโตฺต, ปุพฺพณฺหาทิโก ทิวสภาควเสน, ปฐมยามาทิโก ปหารวเสนฯ **อาทิ**-สเทฺทน ขณลยาทโย สงฺคหิตา, อนิยมิตวเสน **เอกํ กาลํ ทีเปตี**ติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยมิตวเสน กาโล นิทฺทิโฏฺฐ, น อุตุสํวจฺฉราทินา นิยมิตวเสนาติ อาห **‘‘ตตฺถ กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ กิญฺจาปิ ปญฺญาย วิทิตํ สุววตฺถาปิตํ, ตถาปีติ สมฺพโนฺธฯ วจสา **ธาเรตุํ วา** สยํ **อุทฺทิสิตุํ วา** ปเรน **อุทฺทิสาเปตุํ วา น สกฺกา** นานปฺปการภาวโต **พหุ จ วตฺตพฺพํ โหติ** ยาว กาลปฺปเภโท, ตาว วตฺตพฺพตฺตาฯ **‘‘เอกํ สมย’’**นฺติ วุเตฺต ปน น โส กาลปฺปเภโท อตฺถิ, โย เอตฺถานโนฺตคโธ สิยาติ ทเสฺสติ **‘‘เอเกเนว ปเทน ตมตฺถํ สโมธาเนตฺวา’’**ติ อิมินาฯ เอวํ โลกิยสมฺมุตกาลวเสน สมยตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สาสเน ปากฏกาลวเสน สมยตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘เย วา อิเม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อปิจ อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมํ อกตฺวา สมยสทฺทสฺส วจเน อยมฺปิ คุโณ ลโทฺธเยวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย วา อิเม’’**ติอาทิมาหฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐติ ตสฺสา วิเสสปริหารวิสยตฺตาฯ ตตฺถ เย อิเม สมยาติ สมฺพโนฺธฯ ภควโต มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนกาโล เจตฺถ **คโพฺภกฺกนฺติสมโยฯ** จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ปสฺสิตฺวา สํเวชนกาโล **สํเวคสมโยฯ** ฉพฺพสฺสานิ สโมฺพธิสมธิคมาย จริยกาโล **ทุกฺกรการิกสมโยฯ** เทวสิกํ ฌานผลสมาปตฺตีหิ วีตินามนกาโล **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย,** วิเสสโต ปน สตฺตสตฺตาหานิ ฌานสมาปตฺติวฬญฺชนกาโลฯ ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ ตํตํธมฺมเทสนากาโล **เทสนาสมโยฯ อาทิ**-สเทฺทน ยมกปาฏิหาริยสมยาทโย สงฺคณฺหาติฯ **ปกาสา**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปนโอภาสปาตุภาวาทีหิ ปากฏาฯ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุเตฺต ตทเญฺญปิ สมยา สนฺตีติ อตฺถาปตฺติโต เตสุ สมเยสุ อิธ เทสนาสมยสงฺขาโต สมยวิเสโส ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุโตฺตติ ทีเปตีติ อธิปฺปาโยฯ

ยถาวุตฺตปฺปเภเทสุเยว สมเยสุ เอกเทสํ ปการนฺตเรหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘โย จาย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ ญาณกิจฺจสมโย, อตฺตหิตปฏิปตฺติสมโย จ **อภิสโมฺพธิสมโยเยวฯ** อริยตุณฺหีภาวสมโย **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโยฯ** กรุณากิจฺจปรหิตปฏิปตฺติธมฺมิกถาสมโย

เทสนาสมโย, ตสฺมา เตสุ วุตฺตปฺปเภเทสุ สมเยสุ เอกเทโสว ปการนฺตเรน ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘สนฺนิปติตานํ โว ภิกฺขเว ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี กถา วา อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (อุทา. ๑๒) วุตฺตสมเย สนฺธาย **‘‘สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสู’’**ติ วุตฺตํฯ **เตสุปิ สมเยสู**ติ กรุณากิจฺจปรหิตปฏิปตฺติธมฺมิกถาเทสนาสมเยสุปิฯ อญฺญตรํ สมยํ สนฺธาย ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุตฺตํ อตฺถโต อเภทตฺตาฯ

อญฺญตฺถ วิย ภุมฺมวจเนน จ กรณวจเนน จ นิเทฺทสมกตฺวา อิธ อุปโยควจเนน นิเทฺทส ปโยชนํ นิทฺธาเรตุกาโม ปรมฺมุเขน โจทนํ สมุฏฺฐเปติ **‘‘กสฺมา ปเนตฺถา’’**ติอาทินาฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อิมสฺมึ ปเท, กรณวจเนน นิเทฺทโส กโต ยถาติ สมฺพนฺโธฯ ภวนฺติ เอตฺถาติ **ภุมฺมํ,** โอกาโส, ตตฺถ ปวตฺตํ วจนํ วิภตฺติ **ภุมฺมวจนํฯ** กโรติ กิริยมภินิปฺผาเทติ เอเตนาติ **กรณํ,** กิริยานิปฺผตฺติการณํฯ อุปยุชฺชิตโพฺพ กิริยายาติ **อุปโยโค,** กมฺมํ, ตตฺถ วจนํ ตถาฯ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตโจทนํ ปริหรติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อภิธมฺมตทญฺญสุตฺตปทวินเยสุฯ **ตถา**ติ ภุมฺมวจนกรณวจเนหิ อตฺถสมฺภวโต จาติ โยเชตพฺพํ, อธิกรณภาเวนภาวลกฺขณตฺถานํ, เหตุกรณตฺถานญฺจ สมฺภวโตติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อิธสฺมึ สุตฺตปเทฯ **อญฺญถา**ติ อุปโยควจเนนฯ **อตฺถสมฺภวโต**ติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถสฺส สมฺภวโตฯ

‘‘ตตฺถ หี’’ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ **อิโต**ติ ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ สุตฺตปทโตฯ **อธิกรณโตฺถ**ติ อาธารโตฺถฯ ภวนํ **ภาโว,** กิริยา, กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ **ภาเวนภาวลกฺขณํ,** ตเทวโตฺถ ตถาฯ เกน สมยเตฺถน อิทํ อตฺถทฺวยํ สมฺภวตีติ อนุโยเค สติ ตทตฺถทฺวยสมฺภวานุรูเปน สมยเตฺถน, ตํ ทฬฺหํ กโรโนฺต **‘‘อธิกรณญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ปทตฺถโตเยว หิ ยถาวุตฺตมตฺถทฺวยํ สิทฺธํ, วิภตฺติ ปน โชตกมตฺตาฯ ตตฺถ กาลสงฺขาโต, กาลสทฺทสฺส วา อโตฺถ ยสฺสาติ **กาลโตฺถฯ** สมูหสงฺขาโต, ‘สมูหสทฺทสฺส วา อโตฺถ ยสฺสาติ **สมูหโตฺถ,** โก โส? สมโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กาลโตฺถ, สมูหโตฺถ จ สมโย ตตฺถ อภิธเมฺม วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ อธิกรณํ อาธาโรติ, ยสฺมึ กาเล, ธมฺมปุเญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว กาเล, ธมฺมปุเญฺช วา ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ นนุ จายํ อุปาทาปญฺญตฺติมโตฺต กาโล, โวหารมโตฺต จ สมูโห, โส กถํ อธิกรณํ สิยา ตตฺถ วุตฺตธมฺมานนฺติ? นายํ โทโสฯ ยถา หิ กาโล สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ สภาวธมฺมปริจฺฉินฺนตฺตา อาธารภาเวน ปญฺญาโต, สภาวธมฺมปริจฺฉิโนฺน จ ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ, ปรโต จ อภาวโต ‘‘ปุพฺพเณฺหชาโต, สายเณฺห อาคจฺฉตี’’ติอาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมุโตฺต วิสุํ อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิทฺธตฺตา อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ ‘‘รุเกฺข สาขา, ยวราสิยํ ปตฺตสมฺภูโต’’ติอาทีสุ, เอวมิธาปิ สภาวธมฺมปริจฺฉินฺนตฺตา, กปฺปนามตฺตสิทฺธตฺตา จ ตทุภยํ ตตฺถ วุตฺตธมฺมานํ อธิกรณภาเวน ปญฺญาปียตีติฯ

‘‘ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺสา’’ติอาทิ ภาเวนภาวลกฺขณตฺถสมฺภวทสฺสนํฯ ตตฺถ **ขโณ** นาม อฏฺฐกฺขณวินิมุโตฺต นวโม พุทฺธุปฺปาทกฺขโณ, ยานิ วา ปเนตานิ ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ ปวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) เอตฺถ ปติรูปเทสวาโส สปฺปุริสูปนิสฺสโย อตฺตสมฺมาปณิธิ ปุเพฺพกตปุญฺญตาติ จตฺตาริ จกฺกานิ วุตฺตานิ, ตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา โอกาสเฏฺฐน ‘‘ขโณ’’ติ เวทิตพฺพานิฯ ตานิ หิ กุสลุปฺปตฺติยา โอกาสภูตานิฯ **สมวาโย** นาม ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓, ๔๔; สํ. นิ. ๓.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) นิทฺทิฏฺฐา จกฺขุวิญฺญาณาทิสาธารณผลนิปฺผาทกเตฺตน สณฺฐิตา จกฺขุรูปาทิปจฺจยสามคฺคีฯ จกฺขุรูปาทีนญฺหิ จกฺขุวิญฺญาณาทิ สาธารณผลํฯ **เหตุ** นาม โยนิโสมนสิการาทิชนกเหตุฯ ยถาวุตฺตสฺส ขณสงฺขาตสฺส, สมวายสงฺขาตสฺส, เหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส สตฺตาสงฺขาเตน

ภาเวน เตสํ ผสฺสาทีนํ ธมฺมานํ สตฺตาสงฺขาโต ภาโว ลกฺขียติ วิญฺญายตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ‘‘คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต’’ติ เอตฺถ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวมิธาปิ ยถาวุตฺตสฺส สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา, ผสฺสาทีนํ ภวนกิริยา จ ลกฺขียตีติฯ นนุ เจตฺถ สตฺตากิริยา อวิชฺชมานาว, กถํ ตาย ลกฺขียตีติ? สจฺจํ, ตถาปิ ‘‘ยสฺมิํ สมเย’’ติ จ วุเตฺต สตีติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอวโหติ อญฺญกิริยาสมฺพนฺธาภาเวปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโต, ตสฺมา อตฺถโต คมฺยมานาย ตาย สตฺตากิริยาย ลกฺขียตีติฯ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถ – ยสฺมิํ ยถาวุเตฺต ขเณ, ปจฺจยสมวาเย, เหตุมฺหิ วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว ขเณ, ปจฺจยสมวาเย, เหตุมฺหิ วา สติ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติฯ อยํ ปน อโตฺถ อภิธเมฺมเยว (อฎฺฐสา. กามาวจรกุสลปทภาชนีเย) นิทสฺสนวเสน วุโตฺต, ยถา รหเมส นโย อเญฺญสุปิ สุตฺตปเทสูติฯ **ตสฺมา**ติ อธิกรณตฺถสฺส, ภาเวนภาวลกฺขณตฺถสฺส จ สมฺภวโตฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ ตทุภยตฺถสฺส สมยสทฺทตฺถภาเวน วิชฺชมานเสฺสว ภุมฺมวจนวเสน ทีปนตฺถํฯ วิภตฺติโย หิ ปทีโป วิย วตฺถุโน วิชฺชมานเสฺสว อตฺถสฺส โชตกาติ, อยมโตฺถ สทฺทสเตฺถสุ ปากโฎเยวฯ

เหตุอโตฺถ, กรณโตฺถ จ สมฺภวตีติ ‘‘อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย วสตี’’ติอาทีสุ วิย เหตุอโตฺถ, ‘‘ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี’’ติอาทีสุ วิย กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ กถํ ปน สมฺภวตีติ อาห **‘‘โย หิ โส’’**ติอาทิฯ **วินเย** (ปารา. ๒๐) อาคตสิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนวตฺถุวเสน เถรํ มริยาทํ กตฺวา **‘‘สาริปุตฺตาทีหิปิ ทุวิเญฺญโยฺย’’**ติ วุตฺตํฯ **เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนา**ติ เอตฺถ ปน ตํตํวตฺถุวีติกฺกโมว สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุ เจว กรณญฺจฯ ตถา หิ ยทา ภควา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ปฐมเมว เตสํ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุภูตํ ตํ ตํ วีติกฺกมํ อเปกฺขมาโน วิหรติ , ตทา ตํ ตํ วีติกฺกมํ อเปกฺขิตฺวา ตทตฺถํ วสตีติ สิโทฺธ วตฺถุวีติกฺกมสฺส สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุภาโว ‘‘อเนฺนนวสตี’’ติอาทีสุ อนฺนมเปกฺขิตฺวา ตทตฺถํ วสตีติ อาทินา การเณน อนฺนาทีนํ เหตุภาโว วิยฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติกาเล ปน เตเนว ปุพฺพสิเทฺธน วีติกฺกเมน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ, ตสฺมา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สาธกตมตฺตา กรณภาโวปิ วีติกฺกมเสฺสว สิโทฺธ ‘‘อสินา ฉินฺทตี’’ติอาทีสุ อสินา ฉินฺทนกิริยํ สาเธตีติอาทินา การเณน อสิอาทีนํ กรณภาโว วิยฯ เอวํ สเนฺตปิ วีติกฺกมํ อเปกฺขมาโน เตเนว สทฺธิํ ตนฺนิสฺสิตมฺปิ กาลํ อเปกฺขิตฺวา วิหรตีติ กาลสฺสาปิ อิธ เหตุภาโว วุโตฺต, สิกฺขาปทํ ปญฺญเปโนฺต จ ตํ ตํ วีติกฺกมกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ วีติกฺกมนิสฺสยสฺส กาลสฺสาปิ กรณภาโว วุโตฺต, ตสฺมา อิมินา ปริยาเยน กาลสฺสาปิ เหตุภาโว, กรณภาโว จ ลพฺภตีติ วุตฺตํ ‘‘เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนา’’ติ, นิปฺปริยาเยน ปน วีติกฺกโมเยว เหตุภูโต, กรณภูโต จฯ โส หิ วีติกฺกมกฺขเณ เหตุ หุตฺวา ปจฺฉา สิกฺขาปทปญฺญาปนกฺขเณ กรณมฺปิ โหตีติฯ **สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต**ติ วีติกฺกมํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุํ ตํ ปุคฺคลํ ปฎิปุจฺฉิตฺวา, วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุโอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน กรณภูเตน สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปโนฺตฯ **สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน**ติ ตติยปาราชิกาทีสุ (ปารา. ๑๖๒) วิย สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุภูตํ ตํ ตํ วตฺถุวีติกฺกมสมยํ อเปกฺขมาโน เตน สมเยน เหตุภูเตน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสีติ อโตฺถฯ

‘‘สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต, สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน’’ติ อิทํ ยถากฺกมํ กรณภาวสฺส, เหตุภาวสฺส จ สมตฺถนวจนํ, ตสฺมา ตทนุรูปํ ‘‘เตนสมเยน กรณภูเตน เหตุภูเตนา’’ติ เอวํ วตฺตเพฺพปิ ปฐมํ ‘‘เหตุภูเตนา’’ติ อุปฺปฎิปาฎิวจนํ ตตฺถ เหตุภาวสฺส สาติสยมธิเปฺปตตฺตา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ภควา หิ เวรญฺชายํ วิหรโนฺต ธมฺมเสนาปติเตฺถรสฺส สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนเหตุภูตํ ปริวิตกฺกสมยํ อเปกฺขมาโน เตน สมเยน เหตุภูเตน วิหาสี’’ติ ตี

สุปิ กิร **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ‘‘กึ ปเนตฺถ ยุตฺติจินฺตาย, อาจริยสฺส อิธ กมวจนิจฺฉา นตฺถีติ เอว เมตํ คเหตพฺพํ – อญฺญาสุปิ หิ อฏฺฐกถาสุ อยเมว อนุกฺกโม วุโตฺต, น จ ตาสุ ‘เตน สมเยน เวรญฺชายํ วิหรตี’ติ วินยปาฬิปเท เหตุอตฺถเสฺสว สาติสยํ อธิเปฺปตภาวทีปนตฺถํ วุโตฺต อวิสย ตฺตา, สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต เหตุภูเตน, กรณภูเตน จ สมเยน วิหาสิ, สิกฺขาปทปญฺญตฺ ติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน เหตุภูเตน สมเยน วิหาสีติ เอวเมตฺถ ยถาลาภํ สมฺพนฺธภาวโต เอวํ วุ โตฺต’’ติปิ วทนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตสฺส ทุวิธสฺสาปิ อตฺถสฺส สมฺภวโตฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ วุตฺตนเยน กรณวจเนน ตทุภยตฺถสฺส โชตนตฺถํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ วินเยฯ เอตฺถ จ สิกฺขา ปทปญฺญตฺติยา เอว วีติกฺกมสมยสฺส สาธกตมตฺตา ตสฺส กรณภาเว ‘‘สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต’’ติ อชฺฌาหริตปเทน สมฺพโนฺธ, เหตุภาเว ปน ตทเปกฺขนมตฺตตฺตา ‘‘วิหร ตี’’ติ ปเทนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถาเยว หิ วุตฺตํ ‘‘เตน สมเยน เหตุภูเตน, กรณภูเตน จ สิกฺขาป ทานิ ปญฺญาปยโนฺต, สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสี’’ติฯ กรณญฺหิ กิริยตฺถํ, น เหตุ วิย กิริยาการณํฯ เหตุ ปน กิริยาการณํ, น กรณํ วิย กิริยโตฺถติฯ

‘‘อิธ ปนา’’ติอาทินา อุปโยควจนสฺส อจฺจนฺตสํโยคตฺถสมฺภวทสฺสนํ, อจฺจนฺตเมว ทพฺพ คุณกิริยาหิ สํโยโค **อจฺจนฺตสํโยโค,** นิรนฺตรเมว เตหิ สํยุตฺตภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ โสเยวโตฺถ ตถาฯ **เอวํชาติเก**ติ เอวํสภาเวฯ กถํ สมฺภวตีติ อาห **‘‘ยญฺหี’’**ติอาทิฯ **อจฺจนฺตเมวา**ติ อา รพฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนานิฏฺฐานํ, ตาว เอกํสเมว, นิรนฺตรเมวาติ อโตฺถฯ **กรุณาวิหาเร นา**ติ ปรหิตปฏิปตฺติสงฺขาเตน กรุณาวิหาเรนฯ ตถา หิ กรุณานิทานตฺตา เทสนาย อิธ ปรหิต ปฏิปตฺติ ‘‘กรุณาวิหาโร’’ติ วุตฺตา, น ปน กรุณาสมาปตฺติวิหาโรฯ น หิ เทสนากาเล เทเสต พฺพธมฺมวิสยสฺส เทสนาญาณสฺส สตฺตวิสยาย มหากรุณาย สหุปฺปตฺติ สมฺภวติ ภินฺนวิสยตฺ ตา, ตสฺมา กรุณาย ปวโตฺต วิหาโรติ กตฺวา ปรหิตปฏิปตฺติวิหาโร อิธ ‘‘กรุณาวิหาโร’’ติ เวทิ ตโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถสมฺภวโตฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ วุตฺตนเยน อุปโยควิภตฺติ ยา ตทตฺถสฺส โชตนตฺถํ อุปโยคนิเทฺทโส กโต ยถา ‘‘มาสํ สชฺฌายติ, ทิวสํ ภุญฺชตี’’ติฯ **เตนา**ติ เยน การเณน อภิธเมฺม, อิโต อเญฺญสุ จ สุตฺตปเทสุ ภุมฺมวจนสฺส อธิกรณโตฺถ, ภา เวนภาวลกฺขณโตฺถ จ, วินเย กรณวจนสฺส เหตุอโตฺถ, กรณโตฺถ จ อิธ อุปโยควจนสฺส อจฺ จนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติ, เตนาติ อโตฺถฯ **เอต**นฺติ ยถา วุตฺตสฺสตฺถสฺส สงฺคหคาถาปทํ **อญฺญตฺรา**ติ อภิธเมฺม อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ, วินเย จฯ **สมโย**ติ สมยสโทฺทฯ สเทฺทเยว หิ วิภตฺติปรา ภวติอเตฺถ อสมฺภวโตฯ **โส**ติ เสฺวว สมยสโทฺทฯ

เอวํ อตฺตโน มตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โปราณาจริยมตึ ทเสฺสตุํ **‘‘โปราณา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โปราณา**ติ จ ปุริมา อฏฺฐกถาจริยาฯ ‘‘ตสฺมึ สมเย’’ติ วา…เป.… ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วา เอส เภโทติ สมฺพโนฺธฯ **อภิลาปมตฺตเภโท**ติ วจนมเตฺตน เภโท วิเสโส, น ปน อเตฺถน, เต นาห **‘‘สพฺพตฺถ ภุมฺมเมวโตฺถ’’**ติ, สเพฺพสุปิ อตฺถโต อาธาโร เอว อโตฺถติ วุตฺตํ โหติ ฯ อิมิ นา จ วจเนน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติวิปริณาโม กโต, ภุมฺมเตฺถ วา อุปโยคกรณวิภตฺติโย สิทฺธาติ ทเสฺสติฯ **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทินา เตสํ มติทสฺสเน คุณมาหฯ

ภาริยเฏฺฐน **ครุฯ** ตเทวตฺถํ สเงฺกตโต สมเตฺถติ **‘‘ครุํ หี’’**ติอาทินา สเงฺกตวิสโย หิ ส โทฺท ตํวตฺถิโตเยว เจส อตฺถโพธโกติฯ **ครุ**นฺติ ครุกาตพฺพํ ชนํฯ **‘‘โลเก’’**ติ อิมินา น เกวลํ สาสเนเยว, โลเกปิ ครุกาตพฺพเฏฺฐน **ภควา**ติ สเงฺกตสิทฺธีติ ทเสฺสติฯ ยทิ ครุกาตพฺพเฏฺฐน ภควา, อถ อยเมว สาติสยํ ภควา นามาติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อยญฺจา’’ติอาทิมาหฯ ตถา หิ โลกนา โถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวสีลาทิคุณวิเสสสมงฺคิตาย, สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเส สหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย

จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐานนฺติฯ น เกวลํ โลเกเยว, อถ โข สาสเนปีติ ทเสฺสติ **“โปราเณหี”**ติอาทินา, **โปราเณหี**ติ จ อฏฺฐกถาจริเยหีติ อโตฺถฯ เสฏฺฐวาจกวจนมฺปิ เสฏฺฐคุณสหจรณโต เสฏฺฐเมวาติ วุตฺตํ **“*ภควาติ วจนํ เสฏฺฐ*”**นฺติฯ วุจฺจติ อโตฺถ, เอเตนาติ หิ **วจนํ,** สโทฺทฯ อถ วา วุจฺจตีติ **วจนํ,** อโตฺถ, ตสฺมา โย ‘‘*ภควา*’’ติ วจเนน วจนีโย อโตฺถ, โส เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ ***ภควาติ วจนมุตฺตม***นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคตฺตา, สาติสยํ วา ครุกรณารหตาย **คารวยุโตฺต,** คารววารโหติ อโตฺถฯ เยน การณตฺตเยน โส ตถาคโต ครุ ภาริยเฏฺฐน, เตน ‘‘*ภควา*’’ติ วุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ ครุตาการณทสฺสนเญฺหตํ ปทตฺตยํฯ ‘‘สิปฺปาทิสิกฺขาปกาปิ ครูเยว นาม โหนฺติ, น จ คารวยุตฺตา, อยํ ปน ตาทิโส น โหติ, ตสฺมา ครูติ กตฺวา ‘คารวยุโตฺต’ติ วุตฺต’’นฺติ เกจิฯ เอวํ สติ ตเทตํ วิเสสนปทมตฺตํ, ปุริมปททฺวยเมว การณทสฺสนํ สิยาฯ

อปิจาติ อตฺถนฺตรวิกปฺปเตฺถ นิปาโต, อปโร นโยติ อโตฺถฯ ตตฺถ –

‘‘วณฺณคโม วณฺณวิปริยาโย,
เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
ธาตูนมตฺถาติสเยน โยโค,
ตทุจฺจเต ปญฺจวิธา นิรุตฺตี’’ติฯ –

วุตฺตํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา, ‘‘ปิโสทราทีนิ ยโถปทิฏฺฐ’’นฺติ วุตฺตสทฺทนเยน วา ปิโสทราทิอากติคณปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา โลกิย โลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ สีลาทิปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถีติ ‘‘*ภาคฺยวา*’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘*ภควา*’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“*ภาคฺยวา*”**ติฯ ตถา อเนกเภทภินฺนกิเลสสตสหสฺสานิ, สเงฺขปโต วา ปญฺจมาเร อภญฺชีติ ‘‘*ภคฺควา*’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘*ภควา*’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“*ภคฺควา*”**ติ อิมินาฯ โลเก จ ภค-สโทฺท อิสฺสริยธมฺมยสสิรีกามปยเตฺตสุ ฉสุ ธเมฺมสุ ปวตฺตติ, เต จ ภคสงฺขาตา ธมฺมา อสฺส สนฺตีติ ภควาติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ยุโตฺต *ภเคหิ* จา”**ติ วุตฺตํฯ กุสลาทีหิ อเนกเภเทหิ สพฺพธเมฺม วิภชิ วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทเสสีติ ‘‘*วิภตฺตวา*’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘*ภควา*’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“*วิภตฺตวา*”**ติฯ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร, กายจิตฺตอุปธิวิเวเก, สุญฺญตานิมิตฺตาปฺปณิหิตวิโมเกฺข, อเญฺญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ‘‘*ภตฺตวา*’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘*ภควา*’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“*ภตฺตวา*”**ติ อิมินาฯ ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนมเนน วนฺตํ วมิตนฺติ ‘‘*ภเวสุ วนฺตคมโน*’’ติ วตฺตเพฺพ ภวสทฺทโต ภ-การํ คมนสทฺทโต ค-การํ วนฺตสทฺทโต ว-การํ อาทาย, ตสฺส จ ทีฆํ กตฺวา วณฺณวิปริยาเยน ‘‘*ภควา*’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **“วนฺตคมโน *ภเวสู*”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ยโต ภาคฺยวา, ตโต *ภควา*’’ติอาทินา ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **อสฺส ปทสฺสา**ติ ‘‘*ภควา*’’ติ ปทสฺสฯ **วิตฺถารโตฺถ**ติ วิตฺถารภูโต อโตฺถฯ **“โส จา”**ติอาทินา คนฺถมหตฺตํ ปริหรติฯ **วุโตฺตเยว,** น ปน อิธ ปน วตฺตโพฺพ วิสุทฺธิมคฺคสฺส อิมิสฺสา อฏฺฐกถาย เอกเทสภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อปิจ ภเค วนิ, วมีติ วา ***ภควาฯ*** โส หิ ภเค สีลาทิคุเณ วนิ ภชิ เสวิ, เต วา ภคสงฺขาเต สีลาทิคุเณ วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ‘‘กถํ นุ โข อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ วนิ ยาจิ ปตฺถยิ, เอวํ ภเค วนีติ ***ภควา,*** ภเค วา สิริํ, อิสฺสริยํ, ยสญฺจ วมิ เขฬปิณฺฑํ วิย ฉฑฺฑยิฯ ตถา หิ ภควา หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิริํ, จตุทีปิสฺสริยํ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยญฺจ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสํ อนเปโกฺข ฉฑฺฑยิฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **ภคา** อาการสฺส รสฺสํ กตฺวา, สิเนรุยุคนฺธราทิคตา ภาชนโลกโสภาฯ ตา ภคา วมิ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน

ปชหิ, เอวํ ภเค วมีติ **ภควา**ติ เอวมาทีหิ ตตฺถ ตตฺถาคตนเยหิ จสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพ, อเมฺหหิ ปน โส คนฺถภีรุชนานุคฺคหณตฺถํ, คนฺถครุตาปริหรณตฺถญฺจ อชฺฌุเปกฺขิโตติฯ

เอวเมเตสํ อวยวตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมุทายตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปุริมปทตฺตยสฺส สมุทายเตฺถน วุตฺตาวเสเสน เตสมตฺถานํ ปฏิโยคิตาย เตนาปิ สห ทเสฺสตุํ **"เอตฺตาวตา"**ติอาทิมาหฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตสฺส "เอวํ เม สุต"นฺติ วจเนน "เอกํ สมยํ ภควา" ติวจเนนาติ อิเมหิ สมฺพโนฺธฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ นิทานวจเนฯ **ยถาสุตํ ธมฺมํ เทเสโนฺต**ติ เอตฺถ **อนฺต**-สโทฺท เหตฺอโตฺถฯ ตถาเทสิตตฺตา หิ ปจฺจกฺขํ กโรติ นามฯ เอส นโย อปรตฺถาปิฯ "โย โข อานนฺท, มยา ธโมฺม จ…เป…. สตฺถา"ติ วจนโต ธมฺมสฺส สตฺถุภาวปริยาโย วิชฺชเตวาติ กตฺวา **"ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรตี"**ติ วุตฺตํฯ **ธมฺมกาย**นฺติ หิ ภควโต สมฺพนฺธีภูตํ ธมฺมสงฺขาตํ กายนฺติ อโตฺถฯ ตถา จ วุตฺตํ "ธมฺมกาโยติ ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน"นฺติฯ ตํ ปน กิมตฺถิยนฺติ อาห **"เตนา"**ติอาทิฯ **เตนา**ติ จ ตาทิเสน ปจฺจกฺขกรเณนาติ อโตฺถฯ **อิทํ** อธุนา วกฺขมานสุตฺตํ **ปาวจนํ** ปกฏฺฐํ อุตฺตมํ พุทฺธสฺส ภควโต วจนํ นามฯ ตสฺมา ตุมฺหากํ **อติกฺกนฺตสตฺถุกํ** อตีตสตฺถุกภาโว **น** โหตีติ อโตฺถฯ ภาวปฺปธาโน หิ อยํ นิเทฺทโส, ภาวโลโป วา, อิตรถา ปาวจนเมว อนติกฺกนฺตสตฺถุกํ, สตฺถุอทสฺสเนน ปน อุกฺกณฺฐิตสฺส ชนสฺส อติกฺกนฺตสตฺถุกภาโวติ อโตฺถ อาปเชฺชยฺย, เอวญฺจ สติ "อยํ โว สตฺถาติ สตฺถุอทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตํ ชนํ สมสฺสาเสตี" ติวจเนน สห วิโรโธ ภเวยฺยาติ วทนฺติฯ อิทํ ปาวจนํ สตฺถุกิจฺจนิปฺผาทเนน น อตีตสตฺถุกนฺติ ปน อโตฺถฯ **สตฺถู**ติ กมฺมเตฺถ ฉฏฺฐี, สมาสปทํ วา เอตํ **สตฺถุอทสฺสเนนา**ติฯ อุกฺกณฺฐนํ **อุกฺกโณฺฐ,** กิจฺฉชีวิตาฯ "กฏฺฐ กิจฺฉชีวเน"ติ หิ วทนฺติฯ ตมิโต ปโตฺตติ อุกฺกณฺฐิโต, อนภิรติยา วา ปีฬิโต วิกฺขิตฺตจิโตฺต หุตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตฺวา อุทฺธํ กณฺฐํ กตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต อาหิณฺฑติ, วิหรติ จาติ อุกฺกณฺฐิโต นิรุตฺตินเยน, ตํ **อุกฺกณฺฐิตํฯ** สทฺทสามตฺถิยาธิคตมโตฺตเจส, โวหารโต ปน อนภิรติยา ปีฬิตนฺติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **สมสฺสาเสตี**ติ อสฺสาสํ ชเนติฯ

ตสฺมิํ สมเยติ อิมสฺส สุตฺตสฺส สงฺคีติสมเยฯ กามํ วิชฺชมาเนปิ ภควติ เอวํ วตฺตุมรหติ, อิธ ปน อวิชฺชมาเนเยว ตสฺมิํ เอวํ วทติ, ตสฺมา สนฺธายภาสิตวเสน ตทตฺถํ ทเสฺสตีติ อาห **"อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสโนฺต"**ติฯ **ปรินิพฺพาน**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุวเสน ขนฺธปรินิพฺพานํฯ **เตนา**ติ ตถาสาธเนนฯ **เอวํวิธสฺสา**ติ เอวํปการสฺส, เอวํสภาวสฺสาติปิ อโตฺถฯ **นาม**-สโทฺท ครหายํ นิปาโต "อตฺถิ นาม อานนฺท เถรํ ภิกฺขุํ วิเหสิยมานํ อชฺฌุเปกฺขิสฺสถา"ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๑๖๖) วิย, เตน เอทิโส อปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, กา นาม กถา อเญฺญสนฺติ ครหตฺถํ โชเตติฯ **อริยธมฺมสฺสา**ติ อริยานํ ธมฺมสฺส, อริยภูตสฺส วา ธมฺมสฺสฯ ทสวิธสฺส กายพลสฺส, ญาณพลสฺส จ วเสน **ทสพลธโรฯ** วชิรสฺส นาม มณิวิเสสสฺส สงฺฆาโต สมูโห เอกคฺฆโน, เตน สมาโน กาโย ยสฺสาติ ตถาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา วชิรสงฺฆาโต นาม น อเญฺญน มณินา วา ปาสาเณน วา เภโชฺช, อปิ ตุ โสเยว อญฺญํ มณิํ วา ปาสาณํ วา ภินฺทติฯ เตเนว วุตฺตํ "วชิรสฺส นตฺถิ โกจิ อเภโชฺช มณิ วา ปาสาโณ วา"ติ, เอวํ ภควาปิ เกนจิ อเภชฺชสรีโรฯ น หิ ภควโต รูปกาเย เกนจิ อนฺตราโย กาตุํ สกฺกาติฯ นามสทฺทสฺส ครหาโชตกตฺตา ปิ-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโชตโก "น เกวลํ ภควาเยว, อถ โข อเญฺญปี"ติฯ เอตฺถ จ เอวํคุณสมนฺนาคตตฺตา อปรินิพฺพุตสภาเวน ภวิตุํ ยุโตฺตปิ เอส ปรินิพฺพุโต เอวาติ ปกรณานุรูปมตฺถํ ทเสฺสตุํ "เอว"นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาสา** ปตฺถนา เกน **ชเนตพฺพา,** น ชเนตพฺพา เอวาติ อโตฺถฯ "อหํ จิรํ ชีวิํ, จิรํ ชีวามิ, จิรํ ชีวิสฺสามิ, สุขํ ชีวิํ, สุขํ ชีวามิ, สุขํ ชีวิสฺสามี"ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ชีวิตมโท** นาม, เตน มโตฺต ปมโตฺต ตถาฯ **สํเวเชตี**ติ สํเวคํ ชเนติ, ตโตเยว อสฺส

ชนสฺส สทฺธมฺมํ อุสฺสาหํ ชเนติฯ สํเวชนญฺหิ อุสฺสาหเหตุ ‘‘สํวิโคฺค โยนิโส ปทหตี’’ติ วจนโตฯ

เทสนาสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ วกฺขมานสฺส สกลสุตฺตสฺส ‘‘เอวํ’’นฺติ นิทสฺสนโตฯ **สาวกสมฺปตฺตินฺ**ติ สุณนฺตปุคฺคลสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ ปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิเตน, ปญฺจสุ จ โกสเลฺลสุ อายสฺมตา ธมฺมเสนาปตินา ปสํสิเตน มยา มหาสาวเกน สุตํ, ตญฺจ โข สยเมว สุตํ น อนุสฺสุตํ, น จ ปรมฺปราภตนฺติ อตฺถสฺส ทีปนโตฯ **กาลสมฺปตฺตึ** นิทฺทิสติ ภควาติสทฺทสนฺนิธาเน ปยุตฺตสฺส สมยสทฺทสฺส พุทฺธุปฺปาท-ปฏิมณฺฑิต-สมย-ภาว-ทีปนโตฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘กปฺปกสายกลิยุเค , พุทฺธุปฺปาโท อโห มหจฺฉริยํ;
หุตวหมเชฺฌ ชาตํ, สมุทิตมกรนฺทมรวินฺท’’นฺติฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑);

ตสฺสายมโตฺถ – กปฺปสงฺขาตกาลสญฺจยสฺส เลขนวเสน ปวเตฺต กลิยุคสงฺขาเต สกราชสมฺมเต วสฺสาทิสมูเห ชาโต พุทฺธุปฺปาทขณสงฺขาโต ทินสมูโห อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนมิว กทาจิ ปวตฺตนเฏฺฐน, อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตเฏฺฐน จ มหจฺฉริยํ โหติฯ กิมิว ชาตนฺติ เจ? หุตวหสงฺขาตสฺส ปาวกสฺส มเชฺฌ สมฺมา อุทิตมธุมนฺตํ อรวินฺทสงฺขาตํ วาริชมิว ชาตนฺติฯ **เทสกสมฺปตฺตึ** นิทฺทิสติ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมคารวาธิวจนโตฯ

เอวํ ปทฉกฺกสฺส ปทานุกฺกเมน นานปฺปการโต อตฺถวณฺณนํ กตฺวา อิทานิ ‘‘อนฺตรา จ ราชคห’’นฺติอาทีนํ ปทานมตฺถวณฺณนํ กโรโนฺต **‘‘อนฺตรา จา’’**ติอาทิมาหฯ **อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺ**ติ เอตฺถ สมภินิวิโฏฺฐ อนฺตรา-สโทฺท ทิสฺสติ สามญฺญวจนียตฺถมเปกฺขิตฺวา ปกรณาทิสามตฺถิยาทิคตตฺถมนฺตเรนาติ อโตฺถฯ เอวํ ปนสฺส นานตฺถภาโว ปโยคโต อวคมียตีติ ทเสฺสติ **‘‘ตทนฺตร’’**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ **ตทนฺตรนฺ**ติ ตํ การณํฯ มญฺจ ตญฺจ มเนฺตนฺติ, กิมนฺตรํ กึ การณนฺติ อโตฺถฯ **วิชฺชนฺตริกายา**ติ วิชฺชุนิจฺฉรณกฺขเณฯ โธวนฺตี อิตฺถี อทฺทสาติ สมฺพโนฺธฯ **อนฺตรโต**ติ หทเยฯ **โกปา**ติ จิตฺตกาลุสฺสิยกรณโต จิตฺตปโกปา ราคาทโยฯ **อนฺตรา โวสานนฺ**ติ อารมฺภนิปฺผตฺตีนํ เวมเชฺฌ ปริโยสานํ อาปาทิฯ **อปิจา**ติ ตถาปิ, เอวํ ปภวสมฺปเนฺนปีติ อโตฺถฯ **ทฺวินฺนํ มหานิรยานนฺ**ติ โลหกุมฺภีนิรเย สนฺธายาหฯ **อนฺตริกายา**ติ อนฺตเรนฯ ราชคหนครํ กิร อาวิชฺฌิตฺวา มหาเปตโลโกฯ ตตฺถ ทฺวินฺนํ มหาโลหกุมฺภีนิรยานํ อนฺตเรน อยํ ตโปทา นที อาคจฺฉติ, ตสฺมา สา กุถิตา สนฺทตีติฯ **สฺวายมิธ วิวเร ปวตฺติ** ตทเญฺญสมสมฺภวโตฯ เอตฺถ จ ‘‘ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย, (อ. นิ. ๖.๔๔; ๑๐.๗๕) เอเตสํ อนฺตรา กปฺปา, คณนาโต อสงฺขิยา, (พุ. วํ. ๒๘.๙) อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒๖; ปาห. ว. ๖๖; จูฬว. ๓๗๖) วิย การณเวมเชฺฌสุ วตฺตมานา อนฺตราสทฺทาเยว อุทาหริตพฺพา สิยุํ, น ปน จิตฺตขณวิวเรสุ วตฺตมานา อนฺตริกอนฺตรสทฺทา ฯ อนฺตราสทฺทสฺส หิ อยมตฺถุทฺธาโรติฯ อยํ ปเนตฺถาธิปฺปาโย สิยา – เยสุ อเตฺถสุ อนฺตริกสโทฺท, อนฺตรสโทฺท จ ปวตฺตติ, เตสุ อนฺตราสโทฺทปีติ สมานตฺถตฺตา อนฺตราสทฺทเตฺถ วตฺตมาโน อนฺตริกสโทฺท, อนฺตรสโทฺท, จ อุทาหโฏติฯ อถ วา อนฺตราสโทฺทเยว ‘‘ยสฺสนฺตรโต’’ติ (อุทา. ๒๐) เอตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถํ รสฺสํ กตฺวา วุโตฺต –

‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา,
อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺต;
ตํ วิคตภยํ สุขึ อโสกํ,
เทวา นานุภวนฺติ ทสฺสนายา’’ติฯ (อุทา. ๒๐); –

หิ อยํ อุทาเน **ภทฺทิยสุตฺต** คาถาฯ โสเยว อิก-สเทฺทน สกตฺถปวตฺเตน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘อนุตฺตริกายา’’ติ จ วุตฺโต, ตสฺมา อุทาหรโณทาหริตพฺพานเมตฺถ วิโรธาภาโว เวทิตโพฺพติฯ กิมตฺถํ อตฺถวิเสสนิยโม กโตติ อาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ นนุ เจตฺถ อุปโยควจนเมว, อถ กสฺมา สมฺพนฺธียโตฺถ วุโตฺต, สมฺพนฺธียเตฺถ วา กสฺมา อุปโยควจนํ กตนฺติ อนุโยคสมฺภวโต ตํ ปริหริตุํ **‘‘อนุตฺตราสเทฺทน ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, เตน สมฺพนฺธียเตฺถ สามิวจนปฺปสเงฺค สทฺทนฺตรโยเคน ลทฺธมิทํ อุปโยควจนนฺติ ทเสฺสติ, น เกวลํ สาสเนว, โลเกปิ เอวเมวิทํ ลทฺธนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อีทิเสสุ จา’’**ติอาทิมาหฯ วิเสสโยคตาทสฺสนมุเขน หิ อยมโตฺถปิ ทสฺสิโตฯ เอเกนปิ อนุตฺตรา-สเทฺทน ยุตฺตตฺตา เทฺว อุปโยควจนานิ กาตพฺพานิฯ ทฺวีหิ ปน โยเค กา กถาติ อตฺถสฺส สิชฺฌนโตฯ อกฺขรํ จิเนฺตนฺติ ลิงฺควิภตฺติยาทีหีติ **อกฺขรจินฺตกา,** สทฺทวิทูฯ อกฺขร-สเทฺทน เจตฺถ ตมฺมูลกานิ ปทาทีนิปิ คเหตพฺพานิฯ ยทิปิ สทฺทโต เอกเมว ยุชฺชนฺติ, อตฺถโต ปน โส ทฺวิกฺขตฺตุํ โยเชตโพฺพ เอกสฺสาปิ ปทสฺส อาวุตฺติยาทินเยน อเนกธา สมฺปชฺชนโตติ ทเสฺสติ **‘‘ทุติยปเทนปี’’**ติอาทินาฯ โก ปน โทโส อโยชิเตติ อาห **‘‘อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาตี’’**ติฯ ทุติยปทํ น ปาปุณาตีติ อโตฺถ สทฺทนฺตรโยควสา สเทฺทเยว สามิวจนปฺปสเงฺค อุปโยควิภตฺติยา อิจฺฉิตตฺตาฯ สทฺทาธิกาโร หิ วิภตฺติปโยโคฯ

อทฺธาน-สโทฺท ทีฆปริยาโยติ อาห **‘‘ทีฆมคฺค’’**นฺติฯ กิตฺตาวตา ปน โส ทีโฆ นาม ตทตฺถภูโตติ โจทนมปเนติ **‘‘อทฺธานคมนสมยสฺส หี’’**ติอาทินาฯ **อทฺธานคมนสมยสฺส วิภเงฺค**ติ คณโภชนสิกฺขาปทาทีสุ อทฺธานคมนสมยสทฺทสฺส ปทภาชนียภูเต วิภเงฺค (ปาจิ. ๒๑๗)ฯ **อฑฺฒโยชนมฺปิ อทฺธานมโคฺค,** ปเคว ตทุตฺตริฯ อฑฺฒเมว โยชนสฺส **อฑฺฒโยชนํ,** ทฺวิคาวุตมตฺตํฯ อิธ ปน จตุคาวุตปฺปมาณํ โยชนเมว, ตสฺมา ‘‘อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน’’ติ วทตีติ อธิปฺปาโยฯ

มหนฺตสโทฺท อุตฺตมโตฺถ, พหุวโตฺถ จ อิธาธิเปฺปโตติ อาห **‘‘มหตา’’**ติอาทิฯ **คุณมหเตฺตนา**ติ อปฺปิจฺฉตาทิคุณมหนฺตภาเวนฯ **สงฺขฺยามหเตฺตนา**ติ คณนมหนฺตภาเวนฯ ตเทวตฺถํ สมเตฺถติ **‘‘โส หี’’**ติอาทินาฯ **โส ภิกฺขุสโงฺฆ**ติ อิธ อาคโต ตทา ปริวารภูโต ภิกฺขุสโงฺฆฯ **มหา**ติ อุตฺตโมฯ วาเกฺยปิ หิ ตมิจฺฉนฺติ ปโยควสาฯ **อปฺปิจฺฉตา**ติ นิโลฺลภตา สโทฺท เจตฺถ สาวเสโส, อโตฺถ ปน นิรวเสโสฯ น หิ ‘‘อปฺปโลภตาติ อภิตฺถวิตุมรหตี’’ติ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํฯ มชฺฌิมาคมฏีกากาโร ปน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร** เอวมาห ‘‘อปฺปสทฺทสฺส ปริตฺตปริยายํ มนสิ กตฺวา ‘พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิยา’ติ (มหานิ. อฏฺฐ. ๘๕) **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ อปฺปสโทฺท ปเนตฺถ ‘อภาวโตฺถ’ ติปิ สกฺกา วิญฺญาตุํ ‘อปฺปาพาธตญฺจสญฺชานามี’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) วิยา’’ติฯ **สงฺขฺยายปิ มหา**ติ คณนายปิ พหุ อโหสิ, ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ ปทาวตฺถิกนฺตวจนวเสน สํวเณฺณตพฺพปทสฺส เฉทนมิว โหตีติ ตทปรามสิตฺวา ‘‘เตน ภิกฺขุสเงฺฆนา’’ติ ปุน วากฺยาวตฺถิกนฺตวจนวเสน สํวเณฺณตพฺพปเทน สทิสีกรณํฯ เอสา หิ สํวณฺณนกานํ ปกติ, ยทิทํ วิภตฺติยานเปกฺขาวเสน ยถารหํ สํวเณฺณตพฺพปทตฺถํ สํวเณฺณตฺวา ปุน ตตฺถ วิชฺชมานวิภตฺติวเสน ปริวเตฺตตฺวา นิกฺขิปนนฺติฯ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตตฺตา สโงฺฆติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **‘‘ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาเตน สมณคเณนา’’**ติฯ เอตฺถ ปน ‘‘ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยาฯ ‘‘ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, ตถารูเปสุ สีเลสุ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๓; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๑; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตานญฺจ สีลานํ สามเญฺญน สงฺฆาโต สงฺฆฏิโต สเมโตติ **ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาโต,** สมณคโณ, ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโตติ วุตฺตํ โห

ติฯ **“ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาฏสงฺขาเตนา”** ติปิ ปาโฐฯ ตถา สงฺขาเตน กติเตนาติ อโตฺถฯ ตถา หิ ทิฏฺฐิสีลาทีนํ นิยตสภาวตฺตา โสตาปนฺนาปิ อญฺญมญฺญํ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตา, ปเคว สกทาคามิอาทโย, ตถา จ วุตฺตํ ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ’’ติ, (สํ. นิ. ๒.๔๑; ๕.๑๙๘, ๑๐๐๔) ‘‘อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ จ อาทิฯ อริยปุคฺคลสฺส หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตาเยว, ‘‘ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรติ, (ม. นิ. ๑.๔๙๒) ตถารูเปสุ สีเลสุ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๙๒) วจนโต ปน ปุถุชฺชนานมฺปิ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาโว ลพฺภติเยวฯ **สทฺธิํ**-สโทฺท เอกโตติ อเตฺถ นิปาโตฯ **ปญฺจ...เป.... มตฺตานี**ติ ปญฺจ-สเทฺทน มตฺตสทฺทํ สงฺขิปิตฺวา พาหิรตฺถสมาโส วุโตฺตฯ **เอเตส**นฺติ ภิกฺขุสตานํฯ ปุน ปญฺจ มตฺตา ปมาณาติ พฺยาโส, นิการโลโป เจตฺถ นปุํสกลิงฺคตฺตาฯ

สุปฺปิโยติ ตสฺส นามเมว, น คุณาทิฯ น เกวลํ ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ภควาเยว, อถ โข สุปฺปิโยปิ ปริพฺพาชโก พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวน สทฺธินฺติ ปุคฺคลํ สมฺปิเณฺฑติ, ตญฺจ โข มคฺคปฏิปนฺนสภาคตาย เอว, น สีลาจาราทิสภาคตายาติ วุตฺตํ **“ปิ-กาโร”**ติอาทิฯ สุขุจฺจารณวเสน ปุพฺพาปรปทานํ สมฺพนฺธมตฺตกรภาวํ สนฺธาย **“ปทสนฺธิกโร”**ติ วุตฺตํ, น ปน สรพฺยญฺชนาทิสนฺธิภาวํ, เตนาห **“พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาวเสน วุโตฺต”**ติ, เอเตน ปทปูรณมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ อปิจ อวธารณโตฺถปิ โข-สโทฺท ยุโตฺต ‘‘อโสฺสสิ โข เวรโญฺช พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑) วิย, เตน อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน อโหสิเยว, นาสฺส มคฺคปฏิปตฺติยา โกจิ อนฺตราโย อโหสีติ อยมโตฺถ ทีปิโต โหติฯ **สญฺชยสฺสา**ติ ราชคหวาสิโน สญฺชยนามสฺส ปริพฺพาชกสฺส, ยสฺส สนฺติเก ปฐมํ อุปติสฺสโกลิตาปิ ปพฺพชิํสุ ฉนฺนปริพฺพาชโกว , น อเจลกปริพฺพาชโกฯ **“ยทา, ตทา”**ติ จ เอเตน สมกาลเมว อทฺธานมคฺคปฏิปนฺนตํ ทเสฺสติฯ **อตีตกาลโตฺถ** ปาฬิยํ **โหติ สโทฺท** โยควิภาเคน, ตํกาลาเปกฺขาย วา เอวํ วุตฺตํ, ตทา โหตีติ อโตฺถฯ

อเนฺตติ สมีเปฯ **วสตี**ติ วตฺตปฏิวตฺตาทิกรณวเสน สพฺพิริยาปถสาธารณวจนํ, อวจรตีติ วุตฺตํ โหติ, เตเนวาห **“สมีปจาโร สนฺติกาวจโร สิโสฺส”**ติฯ **โจทิตา เทวทูเตหี**ติ ทหรกุมาโร ชราชิณฺณสโตฺต คิลาโน กมฺมการณา, กมฺมการณิกา วา มตสโตฺตติ อิเมหิ ปญฺจหิ เทวทูเตหิ **โจทิตา** โอวทิตา สํเวคํ อุปฺปาทิตา สมานาปิฯ เต หิ เทวา วิย ทูตา, วิสุทฺธิเทวานํ วา ทูตาติ **เทวทูตาฯ หีนกายูปคา**ติ อปายกายมุปคตาฯ นรสงฺขาตา เต มาณวาติ สมฺพโนฺธฯ สามญฺญวเสน เจตฺถ สโตฺต ‘‘มาณโว’’ติ วุโตฺต, อิตเร ปน วิเสสวเสนฯ ปกรณาธิคโต เหส อตฺถุทฺธาโรติฯ **กตกเมฺมหี**ติ กตโจรกเมฺมหิฯ **ตรุโณ**ติ โสฬสวสฺสโต ปฏฺฐาย ปตฺตวีสติวโสฺส, **อุทานฏฺฐกถายญฺหิ** ‘‘สตฺตา ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว ปญฺจทสวสฺสกา, ตาว ‘กุมารกา, พาลา’ติ จ วุจฺจนฺติฯ ตโต ปรํ วีสติวสฺสานิ ‘ยุวาโน’’’ติ (อุทา. อฏฺฐ. ๔๔) วุตฺตํฯ ตรุโณ, มาณโว, ยุวาติ จ อตฺถโต เอกํ, โลกิยา ปน ‘‘ทฺวาทสวสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว ชรมปฺปโตฺต, ตาว ตรุโณ’’ติปิ วทนฺติฯ

เตสุ วา ทฺวีสุ ชเนสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ โย วา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ ปุเพฺพ อธิคโต กาโล, ตสฺส ปฏินิเทฺทโส **ตตฺรา**ติ ยญฺหิ สมยํ ภควา อนฺตรา ราชคหญฺจ นาฬนฺทญฺจ อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน, ตสฺมิํเยว สมเย สุปฺปิโยปิ ตํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน อวณฺณํ ภาสติ, พฺรหฺมทโตฺต จ วณฺณํ ภาสตีติฯ **นิปาตมตฺต**นฺติ เอตฺถ **มตฺต**สเทฺทน วิเสสตฺถาภาวโต ปทปูรณตฺตํ ทเสฺสติฯ **มธุปิณฺฑิกปริยาโย**ติ มธุปิณฺฑิกเทสนา นาม อิติ นํ สุตฺตนฺตํ **ธาเรหิ, ราชญฺญา**ติ ปายาสิราชญฺญนามกํ ราชานมาลปติฯ ปริยายติ ปริวตฺตตีติ **ปริยาโย,** วาโรฯ ปริยาเยติ เทเสตพฺพมตฺถํ ปฏิปาเทตีติ **ปริยาโย,** เทสนาฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปฏิคฺคเหตฺวา ปวตฺตตีติ

ปริยาโย, การณํฯ อเนกสเทฺทเนว อเนกวิเธนาติ อโตฺถ วิญฺญายติ อธิปฺปายมเตฺตนาติ อาห **“อเนกวิเธนา”**ติฯ การณเญฺจตฺถ การณปติรูปกเมว, น เอกํสการณํ อวณฺณการณสฺส อภูตตฺตา, ตสฺมา **การเณนา**ติ การณปติรูปเกนาติ อโตฺถฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อการณเมว ‘การณ’นฺติ วตฺวา’’ติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑)ฯ ชาติวเสนิทํ พหฺวเตฺถ เอกวจนนฺติ ทเสฺสติ **“พหูหี”**ติอาทินาฯ

“อวณฺณวิรหิตสฺส อสมานวณฺณสมนฺนาคตสฺสปี”ติ วกฺขมานการณสฺส อการณภาวเหตุทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, โทสวิรหิตสฺสปิ อสทิสคุณสมนฺนาคตสฺสาปีติ อโตฺถฯ พุทฺธสฺส ภควโต อวณฺณํ โทสํ นินฺทนฺติ สมฺพโนฺธฯ **“ยํ โลเก”**ติอาทินา อรสรูปนิโพฺภคอกิริยวาทอุเจฺฉทวาทเชคุจฺฉีเวนยิกตปสฺสีอปคพฺภภาวานํ การณปติรูปกํ ทเสฺสติฯ **ตสฺมา**ติ หิ เอตํ ‘‘อรสรูโป…เป…. อปคโพฺภ’’ติ อิเมหิ ปเทหิ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โลกสมฺมโต อภิวาทนปจฺจุฎฺฐานอญฺชลีกมฺมสามีจิกมฺมอาสนาภินิมนฺตนสงฺขาโต สามคฺคีรโส สมณสฺส โคตมสฺส นตฺถิ, ตสฺมา โส สามคฺคีรสสงฺขาเตน รเสน อสมฺปนฺนสภาโว, เตน สามคฺคีรสสงฺขาเตน ปริโภเคน อสมนฺนาคโตฯ ตสฺส อกตฺตพฺพตาวาโท, อุจฺฉิชฺชิตพฺพตาวาโท จ, ตํ สพฺพํ คูถํ วิย มณฺฑนชาติโย ปุริโส เชคุจฺฉีฯ ตสฺส วินาสโก โสว ตทกรณโต วิเนตโพฺพฯ ตทกรเณน วโยวุเฑฺฒ ตาเปติ ตทาจารวิรหิตตาย วา กปณปุริโสฯ ตทกรเณน เทวโลกคพฺภโต อปคโต, ตทกรณโต วา โส หีนคโพฺภ จาติ เอวํ ตเทว อภิวาทนาทิอกรณํ อรสรูปตาทีนํ การณปติรูปกํ ทฎฺฐพฺพํฯ **“นตฺถิ…เป…. วิเสโส”**ติ เอตสฺส ปน ‘‘สุนฺทริกาย นาม ปริพฺพาชิกาย มรณานวโพโธ, สํสารสฺส อาทิโกฎิยา อปญฺญายนปฎิญฺญา, ฐปนียปุจฺฉาย อพฺยากตวตฺถุพฺยากรณ’’นฺติ เอวมาทีนิ การณปติรูปกานิ นิทฺธาริตพฺพานิ, ตถา **“ตกฺกปริยาหตํ สมโณ…เป…. สยมฺปฎิภาน”**นฺติ เอตสฺส ‘‘อนาจริยเกน สามํ ปฎิเวเธน ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา ธมฺมเทสนา, กตฺถจิ ปเรสํ ปฎิปุจฺฉากถนํ, มหาโมคฺคลฺลานาทีหิ อาโรจิตนเยเนว พฺยากรณ’’นฺติ เอวมาทีนิ, **“สมโณ…เป…. น อคฺคปุคฺคโล”**ติ เอเตสํ ปน ‘‘สพฺพธมฺมานํ กเมเนว อนวโพโธ, โลกนฺตสฺส อชานนํ, อตฺตนา อิจฺฉิตตปจาราภาโว’’ติ เอวมาทีนิฯ ฌานวิโมกฺขาทิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน **อุตฺตริมนุสฺสธโมฺมฯ** อริยํ วิสุทฺธํ, อุตฺตมํ วา ญาณสงฺขาตํ ทสฺสนํ, อลํ กิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ อริยญาณทสฺสนํ เอตฺถ, เอตสฺสาติ วา **อลมริยญาณทสฺสโนฯ** เสฺวว **วิเสโส** ตถาฯ อริยญาณทสฺสนเมว วา วิเสสํ วุตฺตนเยน อลํ ปริยตฺตํ ยสฺส, ยสฺมินฺติ วา **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส,** อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวาฯ **ตกฺกปริยาหต**นฺติ กปฺปนามเตฺตน สมนฺตโต อาหริตํ, วิตเกฺกน วา ปริฆฎฺฎิตํฯ **วีมํสานุจริต**นฺติ วีมํสนาย ปุนปฺปุนํ ปริมชฺชิตํฯ **สยมฺปฎิภาน**นฺติ สยเมว อตฺตโน วิภูตํ, ตาทิสํ ธมฺมนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อการณ**นฺติ อยุตฺตํ อนุปปตฺติํฯ การณปเท เจตํ วิเสสนํฯ น หิ อรสรูปตาทโย โทสา ภควติ สํวิชฺชนฺติ, ธมฺมสเงฺฆสุ จ ทุรกฺขาตทุปฺปฎิปนฺนาทโย **อการณ**นฺติ วา ยุตฺติการณรหิตํ อตฺตนา ปฎิญฺญามตฺตํฯ ปกติกมฺมปทเญฺจตํฯ อิมสฺมิญฺจ อเตฺถ **การณํ วตฺวา**ติ เอตฺถ การณํ อิวาติ อิว-สทฺทโลฺป รูปเกน เยน โยเชตโพฺพ ปติรูปกการณสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **ตถา ตถา**ติ ชาติวุฑฺฒานมนภิวาทนาทินา เตน เตน อาการเนฯ **วณฺณ**สทฺทสฺส คุณปสํสาสุ ปวตฺตนโต ยถากฺกมํ ‘‘อวณฺณํ โทสํ นินฺท’’นฺติ วุตฺตํฯ

ทุรกฺขาโตติ ทุฎฺฐุมากฺขาโต, ตถา **ทุปฺปฎิเวทิโตฯ** วฎฺฎโต นิยฺยาตีติ **นิยฺยานํ,** ตเทว **นิยฺยานิโก,** ตโต วา นิยฺยานํ นิสฺสรณํ, ตตฺถ นิยุตฺตติ **นิยฺยานิโกฯ** วฎฺฎโต วา นิยฺยาตีติ **นิยฺยานิโก** ย-การสฺส ก-การํ, อี-การสฺส จ รสฺสํ กตฺวาฯ ‘‘อนีย-สโทฺท หิ พหุลา กตฺตุอภิธายโก’’ติ สทฺทวิทู วทนฺติ, น นิยฺยานิโก ตถาฯ สํสารทุกฺขสฺส **อนุปสมสํวตฺตนิโก** วุตฺตนเยนฯ **ปจฺจนีกปฎิปท**นฺติ สมฺมาปฎิปตฺติยา วิรุทฺธปฎิปทํฯ **อนนุโลมปฎิปท**นฺติ สปฺปุริสานํ อนนุโลมปฎิปทํฯ **อธมฺมานุโลมปฎิปท**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนนุโลมปฎิปทํฯ กสฺมา ปเนตฺถ

‘‘อวณฺณํ ภาสติ, วณฺณํ ภาสตี’’ติ จ วตฺตมานกาลนิเทฺทโส กโต, นนุ สงฺคีติกาลโต โส อวณฺณวณฺณานํ ภาสนกาโล อตีโตติ? สจฺจเมตํ, ‘‘อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน โหตี’’ติ เอตฺถ โหติ-สทฺโท วิย อตีตกาลตฺถตฺตา ปน ภาสติ-สทฺทสฺส เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา ยสฺมึ กาเล เตหิ อวโณฺณ วโณฺณ จ ภาสียติ, ตมเปกฺขิตฺวา เอวํ วุตฺตํ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ตตฺรา’’ติ ปทสฺส กาลปฏินิเทฺทสวิกปฺปนํ อฏฺฐกถายํ อวุตฺตมฺปิ สุปปนฺนํ โหติฯ

‘‘สุปฺปิยสฺส ปน…เป…. ภาสตี’’ติ ปาฬิยา สมฺพนฺธทสฺสนํ **‘‘อเนฺตวาสี ปนสฺสา’’**ติอาทิวจนํฯ **อปรามสิตพฺพํ** อริยูปวาทกมฺมํ, ตถา **อนกฺกมิตพฺพํฯ สฺวาย**นฺติ โส อาจริโยฯ **อสิธาร**นฺติ อสินา ติขิณภาคํฯ **กกจทนฺต ปนฺติย**นฺติ ขนฺธกกจสฺส ทนฺตสงฺขาตาย วิสมปนฺติยาฯ หเตฺถน วา ปาเทน วา เยน เกนจิ วา องฺคปจฺจงฺเคน ปหริตฺวา **กีฬมาโน วิยฯ** อกฺขิกณฺณโกสสงฺขาตฏฺฐานวเสน ตีหิ ปกาเรหิ ภิโนฺน มโท ยสฺสาติ **ปภินฺนมโท,** ตํฯ **อวณฺณํ ภาสมาโน**ติ อวณฺณํ ภาสนเหตุฯ เหตุอโตฺถ หิ อยํ มาน-สโทฺทฯ น อโย วุฑฺฒิ **อนโยฯ** โสเยว **พฺยสนํ,** อติเรกพฺยสนนฺติ อโตฺถ, ตํ **ปาปุณิสฺสติ** เอกนฺตมหาสาวชฺชตฺตา รตนตฺตโยปวาทสฺสฯ เตเนวาห –

‘‘โย นินฺทิยํ ปสํสติ,
ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย;
วิจินาติ มุเขน โส กลึ,
กลินา เตน สุขํ น วินฺทตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๖๓; สํ นิ. ๑.๑๘๐-๑๘๑; เนตฺติ. ๙๒);

‘‘อมฺหากํ อาจริโย’’ติอาทินา พฺรหฺมทตฺตสฺส สํเวคุปฺปตฺตึ, อตฺตโน อาจริเย จ การุญฺญุปฺปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา กิญฺจาปิ อเนฺตวาสินา อาจริยสฺส อนุกูเลน ภวิตพฺพํ, อยํ ปน ปณฺฑิตชาติกตฺตา น อีทิเสสุ ฐาเนสุ ตมนุวตฺตตีติ อิทานิสฺส กมฺมสฺสกตาญาณปฺปวตฺตึ ทเสฺสโนฺต **‘‘อาจริเย โข ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **หลาหล**นฺติ ตงฺขณเญฺญว มารณกํ วิสํฯ หนตีติ หิ **หโล** น-การสฺส ล-การํ กตฺวา, หลานมฺปิ วิเสโส หโล **หลาหโล** มเชฺฌทีฆวเสน, เอเตน จ อเญฺญ อฏฺฐวิเธ วิเส นิวเตฺตติฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ปุเม ปเณฺฑ จ กาโกล, กาฬกูฏหลาหลา;
สโรตฺถิโกสุงฺกิเก โย, พฺรหฺมปุโตฺต ปทีปโน;
ทารโท วจฺฉนาโภ จ, วิสเภทา อิเม นวา’’ติฯ

ขโรทกนฺติ จณฺฑโสโตทกํฯ **‘‘ขาโรทก’’**นฺติปิ ปาโฐ, อติโลณตาย ติโตฺตทกนฺติ อโตฺถฯ **นรกปปาต**นฺติ โจรปปาตํฯ **มาณวกา**ติ อตฺตานเมว โอวทิตุํ อาลปติ ‘‘สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฏิวิโทฺธอโหสี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) วิยฯ ‘‘กมฺมสฺสกา’’ติ กมฺมเมว อตฺตสนฺตกภาวํ วตฺวา ตเทว วิวรติ **‘‘อตฺตโน กมฺมานุรูปเมว คตึ คจฺฉนฺตี’’**ติอาทินาฯ **โยนิโส**ติ อุปาเยน ญาเยนฯ **อุมฺมุชฺชิตฺวา**ติ อาจริโย วิย อโยนิโส อริยูปวาเท อนิมฺมุชฺชโนฺต โยนิโส อริยูปวาทโต อุมฺมุชฺชิตฺวา, อุทฺธํ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **มทฺทมาโน**ติ มทฺทโนฺต ภินฺทโนฺตฯ เอกํ สการณเมว อิธ การณนฺติ ทเสฺสตุกาเมน **‘‘สมฺมา’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘ยถา ต’’**นฺติอาทินา ตสฺส สมารทฺธภาวํ ทเสฺสติ, นฺติ จ นิปาตมตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อโญฺญ ปณฺฑิตสภาโว ชาติ อาจารวเสน กุลปุโตฺต อเนกปริยาเยน ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ ภาสิตุมารภติ, ตถา อยมฺปิ อารโทฺธ, ตญฺจ โข อปิ นามายมาจริโย เอตฺตเกนาปิ รตนตฺตยาวณฺณภาสโต โอรเมยฺยาติฯ

สปฺปราชวณฺณนฺติ อหิราชวณฺณํฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วณฺณสุนฺทรตาย, วณฺณสรีเรน วาฯ **วาริชํ** กมลํ น **ปหรามิ น ภณฺชามิ, อารา** ทูรโตว อุปสิงฺฆามีติ อโตฺถฯ **อถา**ติ เอวํ สเนฺตปิฯ **คนฺธเตฺถโน**ติ คนฺธโจโรฯ **สญฺญฟฺหา**ติ คนฺถิตา พนฺธิตาฯ **คหปตี**ติ อุปาลิคหปตึ นาฏปุตฺตสฺส อาลปนํฯ เอตฺถ จ วณฺณิตโพฺพ ‘‘อยมีทิโส’’ติ ปกาเสตโพฺพติ **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ วณฺณียติ อสงฺกรโต ววตฺถาปียตีติ **วโณฺณ,** ชาติฯ วเณฺณติ วิการมาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนํฯ วณฺณียติ ผลเมเตน ยถาสภาวโต วิภาวียตีติ **วโณฺณ,** การณํฯ วณฺณียติ อปฺปมหนฺตาทิวเสน ปมียตีติ **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วณฺณียติ ปสํสียตีติ **วโณฺณ** , คุโณฯ วณฺณนํ คุณสํกิตฺตนํ **วโณฺณ,** ปสํสาฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ วณฺณสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ อาทิสเทฺทน ชาตรูปปฺปฟิ์นกฺขราทโย สงฺคณฺหาติฯ ‘‘อิธ คุโณปิ ปสํสาปี’’ติ วุตฺตเมว สมเตฺถติ **‘‘อยํ กิรา’’**ติอาทินาฯ **กิรา**ติ เจตฺถ อนุสฺสวนเตฺถ, ปทปูรณมเตฺต วาฯ **คุณูปสญฺหิต**นฺติ คุโณปสญฺญุตํฯ ‘‘คุณูปสญฺหิตํ ปสํส’’นฺติ ปน วทโนฺต ปสํสาย เอว คุณภาสนํ สิทฺธํ ตสฺสา ตทวินาภาวโต, ตสฺมา อิทมตฺถทฺวยํ ยุชฺชตีติ ทเสฺสติฯ

กถํ ภาสตีติ อาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ **เอกปุคฺคโลฯ** เกนเฏฺฐน เอกปุคฺคโล? อสทิสเฏฺฐน, คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐน, อสมสมเฏฺฐน จฯ โส หิ ปฐมาภินีหารกาเล ทสนฺนํ ปารมีนํ ปฏิปาฏิยา อาวชฺชนํ อาทึ กตฺวา โพธิสมฺภารสมฺภรณคุเณหิ เจว พุทฺธคุเณหิ จ เสสมหาชเนน อสทิโสฯ เย จสฺส คุณา, เตปิ อญฺญสตฺตานํ คุเณหิ วิสิฏฺฐา, ปุริมกา จ สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพสเตฺตหิ **อสมา,** เตหิ ปน อยเมเวโก รูปกายนามกาเยหิ **สโมฯ โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ **‘‘อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตี’’**ติ ปน อิทํ อุภยมฺปิ วิปฺปกตวจนเมว อุปฺปาทกิริยาย วตฺตมานกาลิกตฺตาฯ **อุปฺปชฺชมาโน** พหุชนหิตาย **อุปฺปชฺชติ,** น อเญฺญน การเณนาติ เอวํ ปเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ลกฺขเณ เหส มาน-สโทฺท, เอวรูปเญฺจตฺถ ลกฺขณํ น สกฺกา อเญฺญน สทฺทลกฺขเณน ปฏิพาหิตุํฯ อปิจ อุปฺปชฺชมาโน นาม, อุปฺปชฺชติ นาม, อุปฺปโนฺน นามาติ อยเมตฺถ เภโท เวทิตโพฺพฯ เอส หิ ทีปงฺกรปาทมูลโต ปฏฺฐาย ยาว อนาคามิผลํ, ตาว อุปฺปชฺชมาโน นาม, อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชติ นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปโนฺน นามฯ พุทฺธานญฺหิ สาวกานํ วิย น ปฏิปาฏิยา อิทฺธิวิธญาณาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, สเหว ปน อรหตฺตมเคฺคน สกโลปิ สพฺพญฺญุคุณราสิ อาคโตว นาม โหติ, ตสฺมา นิพฺพตฺตสพฺพกิจฺจตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปโนฺน นาม, ตทนิพฺพตฺตตฺตา ตทญฺญกฺขเณ ยถารหํ ‘‘อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ’’ เจฺจว วุจฺจติฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต อรหตฺตผลกฺขณํเยว สนฺธาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ อตีตกาลิกสฺสาปิ วตฺตมานปโยคสฺส กตฺถจิ ทิฏฺฐตฺตา อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ เอวํ สติ ‘‘อุปฺปชฺชมาโน’’ติ เจตฺถ มาน-สโทฺท สามตฺถิยโตฺถฯ ยาวตา สามตฺถิเยน มหาโพธิสตฺตานํ จริมภเว อุปฺปตฺติ อิจฺฉิตพฺพา, ตาวตา สามตฺถิเยน โพธิสมฺภารภูเตน ปริปุเณฺณน สมนฺนาคโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ ตถาสามตฺถิยโยเคน หิ อุปฺปชฺชมาโน นามาติฯ สพฺพสเตฺตหิ **อสโม,** อสเมหิ ปุริมพุเทฺธหิ **สโม** มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณ นิกฺขํ วิย นิพฺพิสิโฏฺฐ, ‘‘เอกปุคฺคโล’’ติ เจตสฺส วิเสสนํฯ อาลยสงฺขาตํ ตณฺหํ สมุคฺฆาเตติ สมุจฺฉินฺทตีติ **อาลยสมุคฺฆาโตฯ** วฏฺฏํ อุปจฺฉินฺทตีติ **วฏฺฏุปเจฺฉโทฯ**

ปโหเนฺตนาติ สโกฺกเนฺตนฯ ‘‘ปญฺจนิกาเย’’ติ วตฺวาปิ อเนกาวยวตฺตา เตสํ น เอตฺตเกน สพฺพถา ปริยาทานนฺติ **‘‘นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’**ติ วุตฺตํฯ **อติเตฺถนา**ติ อโนตรณฏฺฐาเนนฯ น วตฺตโพฺพ อปริมาณวณฺณตฺตา พุทฺธาทีนํ, นิรวเสสานญฺจ เตสํ อิธ ปกาสเนน ปาฟิสํวณฺณนาย เอว สมฺปชฺชนโต, จิตฺตสมฺปหํสนกมฺมฏฺฐานสมฺปชฺชนวเสน จ สผลตฺตาฯ **ถาโม เวทิตโพฺพ** สพฺพถาเมน ปกาสิตตฺตาฯ กึ ปน โส ตถา โอคาเหตฺวา ภาสตีติ อาหฯ **‘‘พฺรหฺมทโตฺต ปนา’’**ติอาทิฯ อนุกฺกเมน ปุนปฺปุนํ วา สวนํ **อนุสฺสโว,** ปรมฺ

ปรสวนํฯ **อาทิ**-สเทฺทน อาการปริวิตกฺกทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติโย สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ ‘‘สุนฺทรมิทํ การณ’’นฺติ เอวํ สยเมว การณปริวิตกฺกนํ **อาการปริวิตกฺโกฯ** อตฺตโน ทิฏฺฐิยา นิชฺฌายิตฺวา ขมนํ รุจฺจนํ **ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตีติ อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ, เตหิเยว สมฺพนฺธิเตนาติ อโตฺถฯ **มตฺต**-สโทฺท เหตฺถ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตน ยถาวุตฺตํ การณํ นิวเตฺตติฯ **อตฺตโน ถาเมนา**ติ อตฺตโน ญาณพเลเนว, น ปน พุทฺธาทีนํ คุณานุรูปนฺติ อธิปฺปาโยฯ อสเงฺขยฺยยาปริเมยฺยปฺปเภทา หิ พุทฺธาทีนํ คุณาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๑; อป. อฏฺฐ. ๒.๙๑; จริยา. อฏฺฐ. ๙, ๓๒๙);

อิธาปิ วกฺขติ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทิฯ

อิติ-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถ วุตฺตปฺปการํ นิทเสฺสติฯ **ห**-กาโร นิปาตมตฺตนฺติ อาห **‘‘เอวํ เต**’’ติฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**’’ติ อิทํ รุฬฺหิปทํ ‘‘เอโก เอกายา’’ติ (ปารา. ๔๔๔, ๔๕๒) ปทํ วิยาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อโญฺญอญฺญสฺสา**’’ติ รุฬฺหิปเทเนว วิวรติฯ **‘‘อุชุเมวา**’’ติ สาวธารณสมาสตํ วตฺวา เตน นิวเตฺตตพฺพตฺถํ อาห **‘‘อีสกมฺปิ อปริหริตฺวา**’’ติ, โถกตรมฺปิ อวิรชฺฌิตฺวาติ อโตฺถฯ กถนฺติ อาห **‘‘อาจริเยน หี’’**ติอาทิฯ ปุเพฺพ เอกวารมิว อวณฺณวณฺณภาสเน นิทฺทิเฏฺฐปิ ‘‘อุชุวิปจฺจนีกวาทา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑) วุตฺตตฺตา อเนกวารเมว เต เอวํ ภาสนฺตีติ เวทิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุน อิตโร อวณฺณํ อิตโร วณฺณ**’’นฺติ วุตฺตํฯ เตน หิ วิสทฺทสฺส วิวิธตฺถตํ สมเตฺถติฯ **สารผลเก**ติ สารทารุผลเก , อุตฺตมผลเก วาฯ **วิสรุกฺขอาณิ**นฺติ วิสทารุมยปฏฺฐาณิํฯ **อิริยาปถานุพนฺธเนน อนุพนฺธา โหนฺติ,** น สมฺมาปฏิปตฺติอนุพนฺธเนนฯ

สีสานุโลกิโนติ สีเสน อนุโลกิโน, สีสํ อุกฺขิปิตฺวา มคฺคานุกฺกเมน โอโลกยมานาติ อโตฺถฯ **ตสฺมิํ กาเล**ติ ยมฺหิ สํวจฺฉเร, อุตุมฺหิ, มาเส, ปเกฺข วา ภควา ตํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, ตสฺมิํ กาเลฯ เตน หิ อนิยมโต สํวจฺฉรอุตุมาสฑฺฒมาสาว นิทฺทิสิตา ‘‘ตํ ทิวส’’นฺติ ทิวสสฺส วิสุํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา, มุหุตฺตาทีนญฺจ ทิวสปริยาปนฺนโตฯ ‘‘ตํ อทฺธานํ ปฏิปโนฺน’’ติ เจตฺถ อาธารวจนเมตํฯ เตเนว หิ กิริยาวิเจฺฉททสฺสนวเสน ‘‘ราชคเห ปิณฺฑาย จรตี’’ติ สห ปุพฺพกาลกิริยาหิ วตฺตมานนิเทฺทโส กโต, อิตรถา ตสฺมิํ กาเล ราชคเห ปิณฺฑาย จรติ, ตํ อทฺธานมคฺคญฺจ ปฏิปโนฺนติ อนธิเปฺปตโตฺถ อาปเชฺชยฺยฯ น หิ อสมานวิสยา กิริยา เอกาธารา สมฺภวนฺติ, ยา เจตฺถ อธิเปฺปตา อทฺธานปฏิปชฺชนกิริยา, สา จ อนิยมิตา น ยุตฺตาติฯ **ราชคหปริวตฺตเกสู**ติ ราชคหํ ปริวเตฺตตฺวา ฐิเตสุฯ **‘‘อญฺญตรสฺมิ’’**นฺติ อิมินา เตสุ ภควโต อนิพทฺธวาสํ ทเสฺสติฯ **โส**ติ เอวํ ราชคเห วสมาโน โส ภควาฯ ปิณฺฑาย จรเณนปิ หิ ตตฺถ ปฏิพทฺธภาววจนโต สนฺนิวาสตฺตเมว ทเสฺสติฯ ยทิ ปน ‘‘ปิณฺฑาย จรมาโน โส ภควา’’ติ ปจฺจามเสยฺย, ยถาวุโตฺตว อนธิเปฺปตโตฺถ อาปเชฺชยฺยาติฯ **ตํ ทิวส**นฺติ ยํ ทิวสํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, ตํ ทิวสฯ **ตํ อทฺธานํ ปฏิปโนฺนติ** เอตฺถ อจฺจนฺตสํโยควจนเมตํฯ ภตฺตภุญฺชนโต ปจฺฉา **ปจฺฉาภตฺตํ,** ตสฺมิํ ปจฺฉาภตฺตสมเยฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต**ติ ยตฺถ ปิณฺฑปาตตฺถาย จริตฺวา ภุญฺชนฺติ, ตโต อปกฺกโนฺตฯ **ตํ อทฺธานํ ปฏิปโนฺน**ติ ‘‘นาฬนฺทายํ เวเนยฺยานํ วิวิธหิตสุขนิปฺผตฺติํ อากงฺขมาโน อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา ติวิธสีลาลงฺกตํ นานาวิธกุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิทฺธํสนํ ทฺ

วาสฎฺฐิทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปนํ พฺรหฺมชาลสุตฺตํ เทเสสฺสามี’’ติ ตํ ยถาวุตฺตํ ทีฆมคฺคํ ปฏิปนฺโน, อิทํ ปน การณํ ปกรณโตว ปากฏนฺติ น วุตฺตํฯ เอตฺตาวตา ‘‘กสฺมา ปน ภควา ตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺโน’’ติ โจทนา วิโสธิตา โหติฯ

อิทานิ อิตรมฺปิ โจทนํ วิโสธิตุํ **‘‘สุปฺปิโยปี’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมิํ กาเล, ตํ ทิวสํ อนุพนฺธตี จ วุตฺตนเยน สมฺพนฺโธฯ ปาโต อสิตโพฺพติ **ปาตราโส,** โส ภุโตฺต เยนาติ **ภุตฺตปาตราโสฯ อิเจฺจวา**ติ เอวเมว มนสิ สนฺนิธาย, น ปน ‘‘ภควนฺตํ, ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิสฺสามี’’ติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ภควโต ตํ มคฺคํ ปฏิปนฺนภาวํ อชานโนฺตวา’’**ติ, ตถา อชานโนฺต เอว หุตฺวา อนุพโนฺธติ อโตฺถฯ น หิ โส ภควนฺตํ ทฏฺฐุเมว อิจฺฉติ, เตนาห **‘‘สเจ ปน ชาเนยฺย, นานุพเนฺธยฺยา’’**ติฯ เอตฺตาวตา ‘‘กสฺมา จ สุปฺปิโย อนุพโนฺธ’’ติ โจทนา วิโสธิตา โหติฯ **‘‘โส’’**ติอาทินา อปรมฺปิ โจทนํ วิโสเธติฯ กทาจิ ปน ภควา อญฺญตรเวเสเนว คจฺฉติ องฺคุลิมาลทมนปกฺกุสาติอภิคฺคมนาทีสุ, กทาจิ พุทฺธสิริยา, อิธาปิ อีทิสาย พุทฺธสิริยาติ ทเสฺสตุํ **‘‘พุทฺธสิริยา โสภมาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สิรี**ติ เจตฺถ สรีรโสภคฺคาทิสมฺปตฺติ, ตเทว อุปมาวเสน ทเสฺสติ **‘‘รตฺตกมฺพลปริกฺขิตฺตมิวา’’**ติอาทินาฯ คจฺฉตีติ ชงฺคโม ยถา ‘‘จงฺกโม’’ติฯ จญฺจลมาโน คจฺฉโนฺต **คิริ,** ตาทิสสฺส กนกคิริโน สิขรมิวาติ อโตฺถฯ

‘‘ตสฺมิํ กิรา’’ติอาทิ ตพฺพิวรณํ, ปาฬิยํ อทสฺสิตตฺตา, โปราณฏฺฐกถายญฺจ อนาคตตฺตา อนุสฺสวสิทฺธา อยํ กถาติ ทเสฺสตุํ **‘‘กิรา’’**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติ, ตถา วา โหตุ อญฺญถา วา, อตฺตนา อทิฏฺฐํ, อสุตํ, อมุตญฺจ อนุสฺสวเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรวเสน **ฉพฺพณฺณาฯ สมนฺตา**ติ สมนฺตโต ทสหิ ทิสาหิฯ **อสีติหตฺถปฺปมาเณ**ติ เตสํ รสฺมีนํ ปกติยา ปวตฺติฏฺฐานวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา สมนฺตโต, อุปริ จ ปเจฺจกํ อสีติหตฺถมเตฺต ปเทเส ปกติยาว ฆนีภูตา รสฺมิโย ติฏฺฐนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ, **วินยฏีกายํ** ปน ‘‘ตาเยว พฺยามปฺปภา นามฯ ยโต ฉพฺพณฺณา รสฺมิโย ตฬากโต มาติกา วิย ทสสุ ทิสาสุ ธาวนฺติ, สา ยสฺมา พฺยามมตฺตา วิย ขายติ, ตสฺมา พฺยามปฺปภาติ วุจฺจตี’’ติ วุตฺตํ, (วิ. วิ. ฏี. ๑.๑๖) **สงฺคีติสุตฺตวณฺณนายํ** ปน วกฺขติ ‘‘ปุรตฺถิมกายโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ ปจฺฉิมกายโตฯ ทกฺขิณหตฺถโตฯ วามหตฺถโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ อุปริ เกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกสาวเฏฺฏหิ โมรคีววณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ เหฏฺฐา ปาทตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวิยํ อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ เอวํ สมนฺตา อสีติหตฺถมตฺตํ ฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา วิธาวนฺตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๙๙) เกจิ ปน อญฺญถาปิ ปริกปฺปนามเตฺตน วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ ตถา อญฺญตฺถ อนาคตตฺตา, อยุตฺตตฺตา จฯ ตาสํ ปน พุทฺธรสฺมีนํ ตทา อนิคฺคูหิตภาวทสฺสนตฺถํ ‘‘ตสฺมิํ กิร สมเย’’ติ วุตฺตํฯ ปกฺกุสาติอภิคฺคมนาทีสุ วิย หิ ตทา ตาสํ นิคฺคูหเน กิญฺจิ การณํ นตฺถิฯ **อาธาวนฺตี**ติ อภิมุขํ ทิสํ ธาวนฺติฯ **วิธาวนฺตี**ติ วิวิธา หุตฺวา วิทิสํ ธาวนฺติฯ

ตสฺมิํ วนนฺตเร ทิสฺสมานากาเรน ตาสํ รสฺมีนํ โสภา วิญฺญายตีติ อาห **‘‘รตนาเวฬา’’**ติอาทิฯ **รตนาเวฬา** นาม รตนมยวฏํสกํ มุทฺธํ อวติ รกฺขตีติ หิ **อเวฬา, อาเวฬา** วา, มุทฺธมาลาฯ **อุกฺกา** นาม ยา สโชติภูตา, ตาสํ สตํ, นิปตนํ **นิปาโต,** ตสฺส นิปาโต, เตน สมากุลํ ตถาฯ ปิสิตพฺพตฺตา **ปิฏฺฐํ,** จีนเทเส ชาตํ ปิฏฺฐํ **จีนปิฏฺฐํ,** รตฺตจุณฺณํ, ยํ **‘‘สินฺทูโร’’**ติปิ วุจฺจติ, จีนปิฏฺฐเมว จุณฺณํฯ วายุโน เวเคน อิโต จิโต จ ขิตฺตํ ตนฺติ ตถาฯ อินฺทสฺส ธนุ โลกสเงฺกตวเสนาติ **อินฺทธนุ,** สุริยรสฺมิวเสน คคเน ปญฺญายมานาการวิเสโสฯ กุฏิลํ อจิรฏฺฐายิตฺตา วิรูปํ หุตฺวา ชวติ ธาวตีติ **วิชฺชุ,** สาเยว **ลตา** ตํสทิสภาเวนาติ ตถา, วายุเวคโต วลาหกฆฏฺฏเนเนว ชาต

รสฺมิฯ ตายติ อวิชหนวเสน อากาสํ ปาเลตีติ **ตารา,** คณสโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตสฺส ปภา ตถาฯ **วิปฺผุริตวิจฺฉริตมิวา**ติ อาภาย วิวิธํ ผรมานํ, วิโชฺชตยมานํ วิย จฯ วนสฺส อนฺตรํ วิวรํ **วนนฺตรํ,** ภควตา ปตฺตปตฺตวนปฺปเทสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

อสีติยา อนุพฺยญฺชเนหิ ตมฺพนขตาทีหิ อนุรญฺชิตํ ตถาฯ **กมลํ** ปทุมปุณฺฑรีกานิ, อวเสสํ นีลรตฺตเสตเภทํ สโรรุหํ **อุปฺปลํ,** อิติ ปญฺจวิธา ปงฺกชชาติ ปริคฺคหิตา โหติฯ วิกสิตํ ผุลฺลิตํ ตทุภยํ ยสฺส สรสฺส ตถาฯ สเพฺพน ปกาเรน ปริโต สมนฺตโต ผุลฺลติ วิกสตีติ **สพฺพปาลิผุลฺลํ** อ-การสฺส อา-การํ, ร-การสฺส จ ล-การํ กตฺวา ยถา ‘‘ปาลิภโทฺท’’ติ, ตารานํ มรีจิ ปภา, ตาย วิกสิตํ วิโชฺชติตํ ตถาฯ พฺยามปฺปภาย ปริเกฺขโป ปริมณฺฑโล, เตน วิลาสินี โสภินี ตถาฯ มหาปุริสลกฺขณานิ อญฺญมญฺญปฏิพทฺธตฺตา มาลากาเรเนว ฐิตานีติ วุตฺตํ **‘‘ทฺวตฺติํสวรลกฺขณมาลา’’**ติฯ ทฺวตฺติํสจนฺทาทีนํ มาลา เกนจิ คเนฺถตฺวา ปฏิปาฏิยา จ ฐปิตาติ น วตฺตพฺพา ‘‘ยทิสิยา’’ติ ปริกปฺปนามเตฺตน หิ **‘‘คเนฺถตฺวา ฐปิตทฺวตฺติํสจนฺทมาลายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปริกโปฺปปมา เหสา, โลเกปิ จ ทิสฺสติฯ

‘‘มเยว มุขโสภาเสฺส, ตฺยลมินฺทุวิกตฺถนา;
ยโตมฺพุเชปิ สาตฺถีติ, ปริกโปฺปปมา อย’’นฺติฯ

ทฺวตฺติํสจนฺทมาลาย สิริํ อตฺตโน สิริยา อภิภวนฺตี อิวาติ สมฺพโนฺธฯ เอส นโย เสเสสฺปิฯ

เอวํ ภควโต ตทา โสภํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺสาปิ โสภํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตญฺจปนา’’**ติอาทิมาหฯ จตฺพฺพิธาย อปฺปิจฺฉตาย **อปฺปิจฺฉาฯ** ทฺวาทสหิ สโนฺตเสหิ **สนฺตุฏฺฐาฯ** ติวิเธน วิเวเกน **ปวิวิตฺตาฯ** ราชราชมหามตฺตาทีหิ **อสํสฏฺฐาฯ** ทุปฺปฏิปตฺติกานํ **โจทกาฯ ปาเป** อกุสเล **ครหิโน** ปเรสํ หิตปฏิปตฺติยา **วตฺตาโรฯ** ปเรสญฺจ **วจนกฺขมาฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** นาม ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **‘‘เตส’’**นฺติอาทินา ตทภิสมฺพเนฺธน ภควโต โสภํ ทเสฺสติฯ รตฺตปทุมานํ สโณฺฑ สมูโห วนํ, ตสฺส มเชฺฌ คตา ตถาฯ ‘‘รตฺตํ **ปทุมํ,** เสตํ **ปุณฺฑรีก**’’นฺติ ปตฺตนิยมมนฺตเรน ตถา วุตฺตํ, ปตฺตนิยเมน ปน สตปตฺตํ **ปทุมํ,** อูนกสตปตฺตํ **ปุณฺฑรีกํฯ ปวาฬํ** วิทฺทุโม, เตน กตาย เวทิกาย ปริกฺขิโตฺต วิยฯ **มิคปกฺขีนมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท, **อปิ**-สโทฺท วา สมฺภาวนายํ, เตนาห **‘‘ปเคว เทวมนุสฺสาน’’**นฺติฯ **มหาเถรา**ติ มหาสาวเก สนฺธายาหฯ สุรญฺชิตภาเวน อีสกํ กณฺหวณฺณตาย **เมฆวณฺณํฯ เอกํสํ กริตฺวา**ติ เอกํสปารุปนวเสน วามํ เส กริตฺวาฯ กตฺตรสฺส ชิณฺณสฺส อาลมฺพโน ทโณฺฑ **กตฺตรทโณฺฑ,** พาหุลฺลวเสนายํ สมญฺญาฯ **สุวมฺมํ** นาม โสภณุรจฺฉโท, เตน **วมฺมิตา** สนฺนทฺธาติ **สุวมฺมวมฺมิตา,** อิทํ เตสํ ปํสุกูลธารณนิทสฺสนํฯ เยสํ กุจฺฉิคตํ สพฺพมฺปิ ติณปลาสาทิ คนฺธชาตเมว โหติ, เต **คนฺธหตฺถิโน** นาม, เย ‘‘เหมวตา’’ติปิ วุจฺจนฺติ, เตสมฺปิ เถรานํ สีลาทิคุณคนฺธตาย ตํสทิสตาฯ อโนฺตชฏาพหิชฏาสงฺขาตาย ตณฺหาชฏาย วิชฏิตภาวโต **วิชฏิตชฏาฯ** ตณฺหาพนฺธนาย ฉินฺนตฺตา **ฉินฺนพนฺธนาฯ ‘‘โส’’**ติอาทิ ยถาวุตฺตวจนสฺส คุณทสฺสนํฯ **อนุพุเทฺธหี**ติ พุทฺธานมนุพุเทฺธหิฯ เตปิ หิ เอกเทเสน ภควตา ปฏิวิทฺธปฏิภาเคเนว จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌนฺติฯ **ปตฺตปริวาริต**นฺติ ปุปฺผทเลน ปริวาริตํฯ **กํ** วุจฺจติ กมลาทิ, ตสฺมิํ สรติ วิราชตีติ **เกสรํ,** กิญฺชเกฺขฯ กเณฺณ กรียตีติ **กณฺณิกาฯ** กณฺณาลงฺกาโร, ตํสทิสณฺฐานตาย **กณฺณิกา,** พีชโกโสฯ ฉนฺนํ หํสกุลานํ เสโฏฺฐ **ธตรโฏฺฐ หํสราชา วิย, หาริโต** นาม **มหาพฺรหฺมา วิยฯ**

เอวํ คจฺฉนฺตํ ภควนฺตํ, ภิกฺขู จ ทิสฺวา อตฺตโน ปริสํ โอโลเกสีติ สมฺพโนฺธฯ **กาชทณฺฑเก**ติ กาชสงฺขาเต ภาราวหทณฺฑเก, กาชสฺมิํ วา ภารลคฺคิตทณฺฑเกฯ ขุทฺทกํ ปีฐํ **ปีฐกํฯ** มูเล, อเคฺค จ ติธา กโต ทโณฺฑ **ติทโณฺฑฯ** โมรหตฺถโก **โมรปิญฺฉํฯ** ขุทฺทกํ ปสิพฺพํ **ปสิพฺ**

พกํฯ กุณฺฑิกา กมณฺฑลุฯ สา หิ กํ อุทกํ อุเทติ ปสเวติ, รกฺขตีติ วา **กุณฺฑิกา** นิรุตฺตินเยนฯ คหิตํ โอมกโต ลุชฺชิตํ, วิวิธํ ลุชฺชิตญฺจ ปีฐก…เป…. กุณฺฑิกาทิอเนกปริกฺขารสงฺขาตํ ภารํ ภรติ วหตีติ **คหิต…เป…. ภารภริตาฯ อิตี**ติ นิทสฺสนโตฺถฯ **เอวนฺ**ติ อิทมโตฺถฯ เอวํ อิทํ ว จนมาทิ ยสฺส วจนสฺส ตถา, ตเทว นิรตฺถกํ วจนํ ยสฺสาติ **เอวมาทินิรตฺถกวจนาฯ** มุขํ เอตสฺส อตฺถีติ **มุขรา,** สเพฺพปิ มุขวนฺตา เอว, อยํ ปน ผรุสาภิลาปมุขวตี, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ นินฺทายญฺหิ อยํ รปจฺจโยฯ มุเขน วา อมนาปํ กมฺมํ ราติ คณฺหาตีติ **มุขราฯ** วิวิธา กิณฺณา วาจา ยสฺสาติ **วิกิณฺณวาจาฯ ตสฺสา**ติ สุปฺปิยสฺส ปริพฺพาชกสฺสฯ นฺติ ยถาวุตฺตปฺปการํ ปริ สํฯ

อิทานีติ ตสฺส ตถารูปาย ปริสาย ทสฺสนกฺขเณฯ **ปนา**ติ อรุจิสํสูจนโตฺถ, ตถาปีติ อ โตฺถฯ **ลาภ…เป…. หานิยา เจว** เหตุภูตายฯ กถํ หานีติ อาห **“อญฺญติตฺถิยานญฺหี”**ติ อาทิฯ **นิสฺสิรีกต**นฺติ นิโสภตํ, อยมโตฺถ โมรชาตกาทีหิปิ ทีเปตโพฺพฯ **“อุปติสฺสโกลิตาน ญฺจา”**ติอาทินา ปกฺขหานิตาย วิตฺถาโรฯ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส, มหาโมคฺคลฺลานสฺส จ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ สนฺธาย **“เตสุ ปน ปกฺกเนฺตสู”**ติ วุตฺตํฯ เตสํ ปพฺพชิตกาเลเยว อฑฺฒเตยฺยสตํ ปริพฺพาชกปริสา ปพฺพชิ, ตโต ปรมฺปิ ตทนุปพฺพชิตา ปริพฺพาชกปริสา อปริ มาณาติ ทเสฺสติ **“สาปิ เตสํ ปริสา ภินฺนา”**ติ อิมินาฯ ยาย กายจิ หิ ปริพฺพาชกปริสาย ปพฺพชิตาย ตสฺส ปริสา ภินฺนาเยว นาม สมานคณตฺตาติ ตถา วุตฺตํฯ **“อิเมหี”**ติอาทินา ลาภ ปกฺขหานึ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ อุสูยสงฺขาตสฺส วิสสฺส อุคฺคาโร อุคฺคิลนํ **อุสูยวิสุคฺคาโร,** ตํฯ เอตฺถ จ ‘‘ยสฺมา ปเนสา’’ติอาทินาว ‘‘กสฺมา จ โส รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสตี’’ติ โจทนํ วิโสเธติ, **“สเจ”**ติอาทิกํ ปน สพฺพมฺปิ ตปฺปริวารวจนเมวาติ เตหิปิ สา วิโสธิตาเยว นามฯ ภควโต วิโรธานุนยาภาววีมํสนตฺถํ เอเต อวณฺณํ วณฺณํ ภาสนฺติฯ ‘‘มาเรน อนฺวาวิฏฺฐา เอวํ ภาสนฺตี’’ติ จ เกจิ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว อฏฺฐกถาย อุชุวิปจฺจนีกตฺตาฯ ปากโฏเยวายมโตฺถติฯ

๒. ยสฺมา อตฺถงฺคโต สูริโย, ตสฺมา อกาโล ทานิ คนฺตุนฺติ สมฺพโนฺธฯ

อมฺพลฏฺฐิกาติ สามีปิกโวหาโร ยถา ‘‘วรุณนครํ, โคทาคาโม’’ติ อาห **“ตสฺส กิรา”**ติ อาทิฯ ตรุณปริยาโย **ลฏฺฐิกา**-สโทฺท รุกฺขวิสเย ยถา ‘‘มหาวนํ อโชฺฌคาเหตฺวา เพลุวลฏฺฐิ กาย มูเล ทิวาวิหารํ นิสีที’’ติอาทีสูติ ทเสฺสติ’’ **“ตรุณมฺพรุโกฺข”**ติ อิมินาฯ เกจิ ปน ‘‘อมฺ พลฏฺฐิกา นาม วุตฺตนเยน เอโก คาโม’’ติ วทนฺติ, เตสํ มเต **อมฺพลฏฺฐิกาย**นฺติ สมีปเตฺถ ภุมฺ มวจนํฯ **ฉายูทกสมฺปนฺน**นฺติ ฉายาย เจว อุทเกน จ สมฺปนฺนํฯ **มญฺชุสา**ติ เปฬาฯ **ปฏิภาน จิตฺตวิจิตฺต**นฺติ อิตฺถิปุริสสโณฺฐคาทินา ปฏิภานจิเตฺตน วิจิตฺตํ, เอเตน รโญฺญ **อคารํ,** ตเทว **ราชาคารก**นฺติ ทเสฺสติฯ ราชาคารกํ นาม เวสฺสวณมหาราชสฺส เทวายตนนฺติ เอเกฯ

พหุปริสฺสโยติ พหุปทฺทโวฯ เกหีติ วุตฺตํ ‘‘โจเร’หิปี’’ติอาทิฯ **หนฺทา**ติ วจนโวสฺสคฺค เตฺถ นิปาโต, ตทานุภาวโต นิปฺปริสฺสยตฺถาย อิทานิ อุปคนฺตฺวา เสฺว คมิสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **“สทฺธึ อเนฺตวาสินา พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวนา”** ติเจฺจว สีหฬฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตญฺจ โข ปาฬิอารุฬฺหวเสเนว, น ปน ตทา สุปฺปิยสฺส ปริสาย อภาวโตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“สทฺธึ อตฺต โน ปริสายา”**ติ อิธ วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ พฺรหฺมทโตฺตเยว ปาฬิยมารุโฬฺห, น ปน ตทวเสสา สุปฺปิยสฺส ปริสาติ ? เทสนานธีนภาเวน ปโยชนาภาวโตฯ ยถา เจตํ, เอวํ อญฺญมฺปิ เอทิสํ ปโยชนาภาวโต สงฺคีติการเกหิ น สงฺคีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน ‘‘ปาฬิยํ วุตฺต’’นฺติ อาธารํ วตฺ วา ‘ตเทตํ น สีหฬฏฺฐกถานยทสฺสนํ, ปาฬิยํ วุตฺตภาวทสฺสนเมวา’ติ’’ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ ปาฬิอารุฬฺหวเสเนว ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อธิเปฺปตตฺถสฺส อาปชฺชนโตฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยเนว อ

โต฿ คเหตโพฺพติฯ “**วุตฺต**นฺติ วา อเมฺหหิปิ อิธ วตฺตพฺพนฺติ อโตฯ เอวญฺหิ ตทา อญฺญายปิ ปริสาย วิชฺชมานภาวทสฺสนตฺถํ เอวํ วุตฺตํ, ปาฬิยมารุฬฺหวเสน ปน อญฺญถาปิ อิธ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย ยุตฺโต”ติ วทนฺติฯ

อิทานิ ‘‘ตตฺราปิ สุท’’นฺติอาทิปาฬิยา สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ “**เอวํ วาสํ อุปคโต ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ปริวาเรตฺวา นิสีโนฺน โหตีติ สมฺพโนฺธฯ กุจฺฉิตํ กตฺตพฺพนฺติ **กุกตํ,** ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ,** กุจฺฉิตกิริยา, อิโต จิโต จ จญฺจลนนฺติ อโต, หตฺถสฺส กุกฺกุจฺจํ ตถาฯ **“สา หี”**ติอาทินา ตถาภูตตาย การณํ ทเสฺสติฯ **นิวาเต**ติ วาตวิรหิตฏฺฐาเนฯ ยถาวุตฺตโทสาภาเวน **นิจฺจลาฯ ตํ วิภูติ**นฺติ ตาทิสํ โสภํฯ **วิปฺปลปนฺตี**ติ สติโวสฺสคฺควเสน วิวิธา ลปนฺติฯ **นิลฺลาลิตชิวฺหา**ติ อิโต จิโต จ นิกฺขนฺตชิวฺหาฯ **กากจฺฉมานา**ติ กากานํ สทฺทสทิสํ สทฺทํ กุรุมานาฯ **ฆรุฆรุปสฺสาสิโน**ติ ฆรุฆรุอิติ สทฺทํ ชเนตฺวา ปสฺสสนฺตาฯ **อิสฺสาวเสนา**ติ ยถาวุเตฺตหิ ทฺวีหิ การเณหิ อุสูยนวเสนฯ **“สพฺพํ วตฺตพฺพ”**นฺติ อิมินา ‘‘อาทิเปยฺยาลนโยย’’นฺติ ทเสฺสติฯ

๓. สมฺมา ปโหนฺติ ตํ ตํ กมฺมนฺติ **สมฺปหุลา,** พหโว, เตนาห **“พหุกาน”**นฺติฯ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน จตฺวคฺคสเงฺฆเนว วินยกมฺมสฺส กตฺตพฺพตฺตา **“วินยปริยาเยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโย ชนา**ติ เจส อุปลกฺขณนิเทฺทโส ทฺวินฺนมฺปิ สมฺปหุลตฺตาฯ ตตฺถ ตตฺถ ตถาเยว คตตฺตา **“สุตฺตนฺตปริยาเยนา”**ติอาทิมาหฯ ตํ ตํ ปาฬิยา อาคตโวหารวเสน หิ อยํ เภโทฯ ตโย ชนา ตโย เอว นาม, ตโต ปฏฺฐาย อุตฺตริ จตุปญฺจชนาทิกา สมฺปหุลาติ อโตฯ **ตโต**ติ จายํ มริยาทาวธิฯ **มณฺฑลมาโฬ**ติ อเนกตฺถปวตฺตา สมญฺญา, อิธ ปน อีทิสาย เอวาติ นิยเมโนฺต อาห **“กตฺถจี”**ติอาทิฯ **กณฺณิกา** วุจฺจติ กูฏํฯ **หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนนา**ติ หํสมณฺฑลาการฉเนฺนนฯ ตเทว ฉนฺนํ อญฺญตฺถ ‘‘สุปณฺณวงฺกจฺฉทน’’นฺติ วุตฺตํฯ กูเฏน ยุโตฺต อคาโร, โสเยว สาลาติ **กูฏาคารสาลาฯ ถมฺภปนฺติํ ปริกฺขิปิตฺวา**ติ ถมฺภมาลํ ปริวาเรตฺวา, ปริมณฺฑลากาเรน ถมฺภปนฺติํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปฏฺฐานสาลา** นาม ปยิรุปาสนสาลาฯ ยตฺถ อุปฏฺฐานมตฺตํ กโรนฺติ, น เอกรตฺตทิรตฺตาทิวเสน นิสีทนํ, อิธ ปน ตถา กตา นิสีทนสาลาเยวาติ ทเสฺสติ **“อิธ ปนา”**ติอาทินาฯ เตเนว ปาฬิยํ ‘‘สนฺนิปติตาน’’ เนฺตฺวว อวตฺวา ‘‘สนฺนิสินฺนาน’’นฺติปิ วุตฺตํฯ มานิตโพฺพติ **มาโฬ,** มียติ ปมียตีติ วา **มาโฬฯ** มณฺฑลากาเรน ปฏิจฺฉโนฺน มาโฬติ **มณฺฑลมาโฬ,** อเนกโกณวโนฺต ปฏิสฺสยวิเสโสฯ **“สนฺนิสินฺนาน”**นฺติ **นิสชฺชนวเสน** วุตฺตํ, **นิสชฺชนวเสน** วา **“สนฺนิสินฺนาน”**นฺติ สํวเณฺณตพฺพปทมชฺฌาหริตฺวา สมฺพโนฺธฯ อิมินา นิสีทนอิริยาปถํ, กายสามคฺคีวเสน จ สโมธานํ สนฺธาย ปททฺวยเมตํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **สงฺขิยา วุจฺจติ กถา** สมฺมา ขิยนโต กถนโตฯ **กถาธโมฺม**ติ กถาสภาโว, อุปปริกฺขา วิธีติ เกจิฯ

“อจฺฉริย”นฺติอาทิ ตสฺส รูปทสฺสนนฺติ อาห **“กตโม ปน โส”**ติอาทิฯ **โส**ติ กถาธโมฺมฯ ‘‘นียตีติ **นโย,** อโต, สทฺทสตฺถํ อนุคโต นโย **สทฺทนโย**”ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ นียติ อโต เอเตนาติ วา **นโย,** อุปาโย, สทฺทสเตฺถ อาคโต นโย อตฺถคหณูปาโย **สทฺทนโยฯ** ตตฺถ หิ อนภิณฺหวุตฺติเก อจฺฉริย-สโทฺท อิจฺฉิโต รุฬฺหิวเสนฯ เตเนวาห **“อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหณํ วิยา”**ติอาทิฯ ตสฺส หิ ตทาโรหณํ น นิจฺจํ, กทาจิเยว สิยา, เอวมิทมฺปิฯ อจฺฉราโยคฺคํ **อจฺฉริยํ** นิรุตฺตินเยน โยคฺคสทฺทสฺส โลปโต, ตทฺธิตวเสน วา ณิยปจฺจยสฺส วิจิตฺรวุตฺติโต, โส ปน โปราณฏฺฐกถายเมว อาคตตฺตา **“อฏฺฐกถานโย”**ติ วุโตฺตฯ ปุเพฺพ อภูตนฺติ **อภูตปุพฺพํ,** เอเตน น ภูตํ อภูตนฺติ นิพฺพจนํ, ภูต-สทฺทสฺส จ อตีตตฺถํ ทเสฺสติฯ **ยาวญฺจิท**นฺติ สนฺธิวเสน นิคฺคหิตาคโมติ อาห **“ยาว จ อิท”**นฺติ, เอตสฺส จ ‘‘สุปฺปฏิวิทิตา’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ยาว** จยตฺตกํ **อิทํ** อยํ นานาธิมุตฺติกตา สุปฺปฏิวิทิตา, ตํ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ น สกฺกา อเมฺหหิ ปฏิวิชฺฌิตุํ, อกฺขาตุญฺจาติ สปาฐเสสโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘เตน สุปฺปฏิวิทิตตาย อปฺปเมยฺยตํ ทเสฺสตี’’**ติฯ

‘‘ภควตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตตฺตา **เตนา**ติ เอตฺถ **ต**-สโทฺท สกตฺถปฏินิเทฺทโส, ตสฺมา เยน อภิสมฺพุทฺธภาเวน ภควา ปกโต สมาโน สุปากโฏ นาม โหติ, ตทภิสมฺพุทฺธภาวํ สทฺธิํ อาคมนปฏิปทาย ตสฺส อตฺถภาเวน ทเสฺสโนฺต **‘‘โย โส’’**ติอาทิมาหฯ น เหตฺถ โส ปุเพฺพ วุโตฺต อตฺถิ, โย อโตฺถ เตหิ เถเรหิ ต-สเทฺทน ปรามสิตโพฺพ ภเวยฺยฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตคุณสงฺขาตํ สกตฺถํเยเวส ปธานภาเวน ปรามสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐานํ อนาวรณญาณํ, อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺจ อคฺคมคฺคญาณํฯ ตทุภยญฺหิ สมฺมา อวิปรีตํ สยเมว พุชฺฌติ, สมฺมา วา ปสฏฺฐา สุนฺทรํ พุชฺฌตีติ **สมฺมาสโมฺพธิฯ** สา ปน พุทฺธานํ สพฺพคุณสมฺปตฺติํ เทติ อภิเสโก วิย รโญฺญ สพฺพโลกิสฺสริยภาวํ, ตสฺมา ‘‘อนุตฺตรา สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจติฯ **อภิสมฺพุโทฺธ**ติ อพฺภญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ, เตน ตาทิเสน ภควตาติ อโตฺถฯ สติปิ ญาณทสฺสนานํ อิธ ปญฺญาเววจนภาเว เตน เตน วิเสเสน เนสํ วิสยวิเสสปฺปวตฺติํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เตสํ เตสํ สตฺตาน’’**นฺติอาทิมาหฯ เอตฺถ หิ ปฐมมตฺถํ อสาธารณญาณวเสน ทเสฺสติฯ อาสยานุสยญาเณน **ชานตา** สพฺพญฺญุตานาวรณญาเณหิ **ปสฺสตา**ติ อโตฺถฯ

ทุติยํ วิชฺชตฺตยวเสนฯ **ปุเพฺพนิวาสาทีหี**ติ ปุเพฺพนิวาสาสวกฺขยญาเณหิฯ ตติยํ อภิญฺญานาวรณญาณวเสนฯ อภิญฺญาปริยาปเนฺนนปิ **‘‘ตีหิ วิชฺชาหี’’**ติ ตาสํ ราสิเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อนาวรณญาณสงฺขาเตน **สมนฺตจกฺขุนา** ปสฺสตาติ อโตฺถฯ จตุตฺถํ สพฺพญฺญุตญฺญาณมํสจกฺขุวเสนฯ **ปญฺญายา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณนฯ **กุฏฺฏสฺส** ภิตฺติยา **ติโร** ปรํ, อโนฺต วา, ตทาทีสุ คตานิฯ **อติวิสุเทฺธนา**ติ อติวิย วิสุเทฺธน ปญฺจวณฺณสมนฺนาคเตน สุนีลปาสาทิกอกฺขิโลมสมลงฺกเตน รตฺติเญฺจว ทิวา จ สมนฺตา โยชนํ ปสฺสเนฺตน **มํสจกฺขุนาฯ** ปญฺจมํ ปฏิเวธเทสนาญาณวเสนฯ **‘‘อตฺตหิตสาธิกายา’’**ติ เอกํสโต วุตฺตํ, ปริยายโต ปเนสา ปรหิตสาธิกาปิ โหติฯ ตาย หิ ธมฺมสภาวปฏิจฺฉาทกกิเลสสมุคฺฆาตาย เทสนาญาณาทิ สมฺภวติฯ **ปฏิเวธปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ วิปสฺสนาสหคโต สมาธิ ปทฏฺฐานํ อาสนฺนการณเมติสฺสาติ **สมาธิปทฏฺฐานา,** ตายฯ **เทสนาปญฺญายา**ติ เทสนากิจฺจนิปฺผาทเกน สพฺพญฺญุตญฺญาเณนฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํ, ปญฺจมารานํ วา, สาสนปจฺจตฺถิกานํ วา อญฺญติตฺถิยานํฯ เตสํ หนนํ ปาฏิหาริเยหิ อภิภวนํ อปฺปฏิภานตากรณํ, อชฺฌุเปกฺขนญฺจ มชฺฌิมปณฺณาสเก ปญฺจมวเคฺค สงฺคีตํ **จงฺกีสุตฺต**เญฺจตฺถ (ม. นิ. ๒.๔๒๒) นิทสฺสนํ, เอเตน อรโย หตา อเนนาติ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิมาหฯ อโต นาวจนสฺส ตาพฺยปฺปเทโส มหาวิสเยนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปิจ อรโย หนตีติ อนุตสเทฺทน ปทสิทฺธิ, อิการสฺส จ อกาโรฯ ปจฺจยาทีนํ สมฺปทานภูตานํ, เตสํ วา ปฏิคฺคหณํ, ปฏิคฺคหิตุํ วา อรหตีติ อรหนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ปจฺจยาทีนญฺจ อรหตฺตา’’**ติ อิมินาฯ **สมฺมา**ติ อวิปรีตํฯ **สามญฺจา**ติ สยเมว, อปรเนยฺโย หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ กถํ ปเนตฺถ ‘‘สพฺพธมฺมาน’’นฺติ อยํ วิเสโส ลพฺภตีติ? สามญฺญโชตนาย วิเสสอวฏฺฐานโต, วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส อนุปโยเชตพฺพโต ยเชฺชวํ ‘‘ธมฺมาน’’นฺติ วิเสโสวานุปโยชิโต สิยา, กสฺมา สพฺพธมฺมานนฺติ อยมโตฺถ อนุปโยชียตีติ? เอกเทสสฺส อคฺคหณโตฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตา วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติ, เอส นโย อีทิเสสุฯ

อิทานิ จ จตูหิ ปเทหิ จตุเวสารชฺชวเสน อตฺตนา อธิเปฺปตตรํ ฉฏฺฐมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อนุตรายิกธเมฺม วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ ตเทว นิคมนํ กโรติ **‘‘เอว’’**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ อนุ

ตรายกรธมฺมญาเณน **ชานตา,** นิยฺยานิกธมฺมญาเณน **ปสฺสตา,** อาสวกฺขยญาเณน **อรหตา,** สพฺพญฺญุตญฺญาเณน **สมฺมาสมฺพุทฺเธน**อาติ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํฯ อนตฺถจรเณน กิเลสา เอว อรโยติ **กิเลสารโย,** เตสํ **กิเลสารีนํ**ฯ เอตฺถาห – ยสฺส ญาณสฺส วเสน สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ภควา สมฺมาสมฺพุทฺโธ นาม ชาโต, กึ ปนิทํ ญาณํ สพฺพธมฺมานํ พุชฺฌนวเสน ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อุทาหุ กเมนาติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, เอวํ สติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ, อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ เปกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิภาเคนาวโพโธ น สิยา, ตถา จ สติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๗; ธ. ป. ๒๗๙; มหานิ. ๒๗; จูฬนิ. ๘, ๑๐; เนตฺติ. ๕) วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สเพฺพ ธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณวิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติฯ เยปิ ‘‘สพฺพเญฺยยธมฺมานํ ฐิติลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ, เตน เต ‘สพฺพวิทู’ติ วุจฺจนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา –

‘คจฺฉํ สมาหิโต นาโค, ฐิโต นาโค สมาหิโต;
เสยฺยํ สมาหิโต นาโค, นิสิโนฺนปิ สมาหิโต’ติฯ (อ. นิ. ๖.๔๓); –

อิทมฺปิ สพฺพทา ญาณปฺปวตฺติทีปกํ องฺคุตฺตราคเม นาโคปมสุตฺตวจนํ สุวุตฺตํ นาม โหตี’’ติ วทนฺติ, เตสมฺปิ วาเท วุตฺตโทสา นาติวตฺติฯ ฐิติลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยา, ตสฺมา สกิเญฺญว สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติฯ อถ กเมน สพฺพสฺมิมฺปิ วิสเย ญาณํ ปวตฺตติ, เอวมฺปิ น ยุชฺชติฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน, ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภิเนฺน เญฺเยฺย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญฺยยฺยสฺสฯ เย ปน ‘‘อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญฺยยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู นาม ภควา ชาโต, ตญฺจ ญาณํ น อนุมานิกํ นาม สํสยาภาวโตฯ สํสยานุพทฺธญฺหิ ญาณํ โลเก อนุมานิก’’นฺติ วทนฺติ, เตสมฺปิ ตํ น ยุตฺตเมวฯ สพฺพสฺส หิ อปฺปจฺจกฺขภาเว อตฺถาวิสํวาทเนน เญฺยยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปนเสฺสว อสมฺภวโต ตถา อสกฺกุเณยฺยตฺตา จฯ ยญฺหิ เสสํ, ตทปจฺจกฺขเมว, อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ, ตสฺส เสสภาโว เอว น สิยา, อปริยนฺตภาวโต เญฺยยฺยสฺส ตถาววตฺถิตุเมว น สกฺกาติ? สพฺพเมตํ อการณํฯ กสฺมา? อวิสยวิจารณภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘พุทฺธานํ ภิกฺขเว, พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, ยํ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗) อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – ยํ กิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ, สกลเมกเทโส วา, ตตฺถ ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ นิจฺจสมาธานญฺจ วิเกฺขปาภาวโต, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตา น สิยา, เอกเนฺตเนว สา อิจฺฉิตพฺพา, สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา อากงฺขาปฏิพทฺธา มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธาติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโตฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมตกฺกคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมวฯ

นนุ จ เอตสฺมิมฺปิ ปเกฺข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ, ตทา สกึเยว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวเตฺตยฺยาติ วุตฺตโทสา นาติวตฺติเยวาติ? น, ตสฺส วิโสธิตตฺตาฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺยติฯ อญฺญถา ปจุรชนญาณสมานวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจิเนฺตยฺยตา น สิยา, ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิตเยว เต ธเมฺม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจิเนฺตยฺยํ, ‘‘ยาวตกํ เนยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาว

ตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เนยฺยํฯ เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺยํฯ เนยฺยํ อติกฺกมิตฺวา ญาณํ นปฺปวตฺตติ, ญาณํ อติกฺกมิตฺวา เนยฺยปโถ นตฺถิฯ อญฺญมญฺญปริยนฺตฏฺฐายิโน เต ธมฺมา, ยถา ทฺวินฺนํ สมุคฺคปฏลานํ สมฺมา ผุสิตานํ เหฏฺฐิมํ สมุคฺคปฏลํ อุปริมํ นาติวตฺตติ, อุปริมํ สมุคฺคปฏลํ เหฏฺฐิมํ นาติวตฺตติฯ อญฺญมญฺญปริยนฺตฏฺฐายิโน, เอวเมว พุทฺธสฺส ภควโต เนยฺยญฺจ ญาณญฺจ อญฺญมญฺญปริยนฺตฏฺฐายิโน…เป.… เต ธมฺมา''ติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) เอวเมกชฺฌํ, วิสุํ, สกึ, กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ ปวตฺตสฺส ตสฺส ญาณสฺส วเสน สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ภควา สมฺมาสมฺพุโทฺธ นาม ชาโตติฯ

อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – ฐานาฐานาทีนิ ฉพฺพิสยานิ ฉหิ ญาเณหิ **ชานตา,** ยถากมฺมูปเค สเตฺต จุตูปปาตทิพฺพจกฺขุญาเณหิ **ปสฺสตา,** สวาสนานมาสวานํ อาสวกฺขยญาเณน ขีณตฺตา **อรหตา,** ฌานาทิธมฺเม สํกิเลสโวทานวเสน สามํเยว อวิปรีตาวโพธโต **สมฺมาสมฺพุเทฺธน,** เอวํ ทสพลญาณวเสน จตูหากาเรหิ โถมิเตนฯ อปิจ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาย **ชานตา,** ติณฺณมฺปิ กมฺมานํ ญาณานุปริวตฺติโต นิสมฺมการิตาย **ปสฺสตา,** ทวาทีนํ ฉนฺนมภาวสาธิกาย ปหานสมฺปทาย **อรหตา,** ฉนฺทาทีนํ ฉนฺนมหานิเหตุภูตาย อปริกฺขยปฏิภานสาธิกาย สพฺพญฺญุตาย **สมฺมาสมฺพุเทฺธน** , เอวํ อฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมวเสน (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) จตูหากาเรหิ โถมิเตนาติ เอวมาทินา เตสํ เตสํ ญาณทสฺสนปหานโพธนเตฺถหิ สงฺคหิตานํ พุทฺธคุณานํ วเสน โยชนา กาตพฺพาติฯ

จตุเวสารชฺชํ สนฺธาย **''จตูหากาเรหี''**ติ วุตฺตํฯ **''โถมิเตนา''**ติ เอเตน อิเมสํ ''ภควตา''ติ ปทสฺส วิเสสนตํ ทเสฺสติฯ ยทิปิ หีนปณีตเภเทน ทุวิธาว อธิมุตฺติ ปาฬิยํ วุตฺตา, ปวตฺติอาการวเสน ปน อเนกเภทภินฺนาวาติ อาห **''นานาธิมุตฺติกตา''**ติฯ สา ปน อธิมุตฺติ อชฺฌาสยธาตุเยว, ตทปิ ตถา ตถา ทสฺสนํ, ขมนํ, โรจนญฺจาติ อตฺถํ วิญฺญาเปติ **''นานชฺฌาสยตา''**ติ อิมินาฯ ตถา หิ วกฺขติ ''นานาธิมุตฺติกตา นานชฺฌาสยตา นานาทิฏฺฐิกตา นานกฺขนฺติตา นานารุจิตา''ติฯ ''ยาวญฺจิท''นฺติ เอตสฺส ''สุปฺปฏิวิทิตา''ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ จ **อิท**นฺติ ปทปูรณมตฺตํ, **''นานาธิมุตฺติกตา''**ติ เอเตน วา ปเทน สมานาธิกรณํ, ตสฺส โตฺถ ปน ปากโฏเยวาติ อาห **''ยาว จ สุฏฺฐุ ปฏิวิทิตา''**ติฯ

''ยา จ อย''นฺติอาทินา ธาตุสํยุตฺตปาฬึ ทเสฺสนฺโต ตเทว สํยุตฺตํ มนสิ กริตฺวา เตสํ อวณฺณวณฺณภาสเนน สทฺธึ ฆเฏตฺวา เถรานมยํ สงฺขิยธโมฺม อุทปาทีติ ทเสฺสติฯ อโต **อสฺส** ภควโต ธาตุสํยุตฺตเทสนานเยน ตาสํ **สุปฺปฏิวิทิตภาวํ** สมตฺถนวเสน **ทเสฺสตุํ ''อยํ หี''ติอาทิมาหา**ติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ สุปฺปฏิวิทิตภาวสมตฺถนญฺหิ **''อยํ หี''**ติอาทิวจนํฯ ตตฺถ ยา อยํ นานาธิมุตฺติกตา…เป.… รุจิตาติ สมฺพนฺโธฯ **ธาตุโส**ติ อชฺฌาสยธาตุยาฯ **สํสนฺทนฺตี**ติ สมฺพเนฺธนฺติ วิสฺสาเสนฺติฯ **สเมนฺตี**ติ สมฺมา, สห วา ภวนฺติฯ **''หีนาธิมุตฺติกา''**ติอาทิ ตถาภาววิภาวนํฯ **อตีตมฺปิ อทฺธาน**นฺติ อตีตสฺมึ กาเล, อจฺจนฺตสํโยเค วา เอตํ อุปโยควจนํฯ **นานาธิมุตฺติกตา**-ปทสฺส **นานชฺฌาสยตา**ติ อตฺถวจนํฯ **นานาทิฏฺฐิ…เป.… รุจิตา**ติ ตสฺส สรูปทสฺสนํฯ สสฺสตาทิลทฺธิวเสน **นานาทิฏฺฐิกตาฯ** ปาปาจารกลฺยาณาจาราทิปกติวเสน **นานกฺขนฺติตาฯ** ปาปิจฺฉาอปฺปิจฺฉาทิวเสน **นานารุจิตาฯ นาฬิยา**ติ ตุเมฺพน, อาฬฺหเกน วาฯ **ตุลายา**ติ มาเนนฯ **นานาธิมุตฺติกตาญาณ**นฺติ เจตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว อธิเปฺปตํ, น ทสพลญาณนฺติ อาห **''สพฺพญฺญุตญฺญาเณนา''**ติฯ เอวํ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๓) วุตฺตํ, อภิธมฺมฏฺฐกถายํ, ทสพลสุตฺตฏฺฐกถาสุ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๐.๒๑; วิภ. อฏฺฐ. ๘๓๑) จ เอวมาคตํฯ

ปรวาที ปนาห ‘‘ทสพลญาณํ นาม ปาฏิเยกฺกํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโท’’ติ, ตํ ตถา น ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ทสพลญาณญฺหิ สกกิจฺจเมว ชานาติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ชานาติฯ ทสพลญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติ, ทุติยํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรเมว, ตติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมว, จตุตฺถํ ธาตุนานตฺตการณเมว, ปญฺจมํ สตฺตานมชฺฌาสยาธิมุตฺติเมว, ฉฏฺฐํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมว, สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธึ เตสํ สํกิเลสาทิเมว, อฏฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตติเมว, นวมํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิเมว, ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมว, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ ชานาติ, เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ อปิจ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ‘‘ทสพลญาณํ นาม เอตํ สวิตกฺกสวิจารํ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อวิตกฺกอวิจารํ, กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ, โลกิยํ โลกุตฺตร’’นฺติฯ ชานโนฺต ปฏิปาฏิยา สตฺต ญาณานิ ‘‘สวิตกฺกสวิจารานี’’ติ วกฺขติ, ตโต ปรานิ เทฺว ‘‘อวิตกฺกอวิจารานี’’ติ วกฺขติ, อาสวกฺขยญาณํ ‘‘สิยา สวิตกฺกสวิจารํ, สิยา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, สิยา อวิตกฺกอวิจาร’’นฺติ วกฺขติ, ตถา ปฏิปาฏิยา สตฺต กามาวจรานิ, ตโต ปรํ เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ ‘‘โลกุตฺตร’นฺติ วกฺขติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน สวิตกฺกสวิจารเมว, กามาวจรเมว, โลกิยเมวาติฯ อิติ อญฺญเทว ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติ, ตสฺมา ปญฺจมพลญาณสงฺขาเตน นานาธิมุตฺติกตาญาเณน จ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน จ วิทิตาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ จ-กาโรปิ หิ โปตฺถเกสุ ทิสฺสติฯ **สา**ติ ยถาวุตฺตา นานาธิมุตฺติกตาฯ **‘‘เทฺวปิ นามา’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตสุตฺตสฺสตฺถํ สเงฺขเปน ทเสฺสตฺวา **‘‘อิเมสุ จาปี’’**ติอาทินา ตสฺส สงฺขิยธมฺมสฺส ตทภิสมฺพนฺธตํ อาวิ กโรติฯ **อิติ ห เม**ติ เอตฺถ เอวํสทฺทเตฺถ **อิติ**-สโทฺท, **ห**-กาโร นิปาตมตฺตํ, อาคโม วาฯ สนฺธิวเสน อิการโลโป, อการาเทโส วาติ ทเสฺสติ **‘‘เอวํ อิเม’’**ติ อิมินาฯ

๔. ‘‘วิทิตฺวา’’ติ เอตฺถ ปกติยตฺถภูตา วิชานนกิริยา สามเญฺญน อเภทวตีปิ สมานา ตํตํกรณโยคฺยตาย อเนกปฺปเภทาติ ทเสฺสตุํ **‘‘*ภควา หี*’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วตฺถูนี**ติ ฌรวตฺถูนิฯ ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ทิสฺวา อญฺญาสี’’ติ จ โวหารวจนมตฺตเมตํฯ น หิ เตน ทสฺสนโต อญฺญํ ชานนํ นาม นตฺถิฯ ตทิทํ ญาณํ อาวชฺชนปฏิพทฺธํ อากงฺขาปฏิพทฺธํ มนสิการปฏิพทฺธํ จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ กึ นาม กโรโนฺต ภควา เตน ญาเณน อาวชฺชนาทิปฏิพเทฺธน อญฺญาสีติ โสตูนมตฺถสฺส สุวิญฺญาปนตฺถํ ปรมฺมุขา วิย โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ **‘‘กึ กโรโนฺต อญฺญาสี’’**ติ อิมินา, ปจฺฉิมยามกิจฺจํ กโรโนฺต ตํ ญาณํ อาวชฺชนาทิปฏิพทฺธํ หุตฺวา เตน ตถา อญฺญาสีติ วุตฺตํ โหติฯ สามญฺญสฺมึ สติ วิเสสวจนํ สาตฺถกํ สิยาติ อนุโยเคนาห **‘‘กิจฺจญฺจนาเมต’’**นฺติอาทิฯ **อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาตํ กตํ** ตสฺส สมุฏฺฐาปกกิเลสสมุคฺฆาฏเนน, ยโต ‘‘นตฺถิ อพฺยาวฏมโน’’ติ อฏฺฐารสสุ พุทฺธธเมฺมสุ วุจฺจติฯ นิรตฺถโก จิตฺตสมุทาจาโร นตฺถีติ เหตฺถ อโตฺถฯ เอวมฺปิ วุตฺตานุโยโค ตทวโตฺถเยวาติ โจทนมปเนติ **‘‘ตํ ปญฺจวิธ’’**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ ปุริมกิจฺจทฺวยํ ทิวสภาควเสน, อิตรตฺตยํ รตฺติภาควเสน คเหตพฺพํ ตถาเยว วกฺขมานตฺตาฯ

‘‘อุปฏฺฐากานุคฺคหณตฺถํ, สรีรผาสุกตฺถญฺจา’’ติ เอเตน อเนกกปฺปสมุปจิตปุญฺญสมฺภารชนิตํ ภควโต มุขวรํ ทุคฺคนฺธาทิโทสํ นาม นตฺถิ, ตทุภยตฺถเมว ปน มุขโธวนาทีนิ กโรตีติ ทเสฺสติฯ สโพฺพปิ หิ พุทฺธานํ กาโย พาหิรพฺภนฺตเรหิ มเลหิ อนุปกฺกิลิโฏฺฐ สุโธตมณิ วิย โหติฯ **วิวิตฺตาสเน**ติ ผลสมาปตฺตีนมนุรูเป วิเวกานุพฺรูหนาสเนฯ **วีตินาเมตฺวา**ติ ผลสมาปตฺตีหิ วีตินามนํ วุตฺตํ, ตมฺปิ น วิเวกนินฺนตาย, ปเรสญฺจ ทิฏฺฐานุคติ อาปชฺชนตฺถํฯ สุรตฺตทุปฏฺฏํ อนฺตรวาสกํ วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสน นิวาเสตฺวา วิชฺชุลฺลตาสทิสํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา เมฆ

วณฺณํ สุคตจีวรํ ปารุปิตฺวา เสลมยปตฺตํ อาทายาติ อธิปฺปาโยฯ ตถาเยว หิ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตํฯ **“กทาจิ เอกโก”**ติอาทิ เตสํ เตสํ วิเนยฺยานํ วินยนานุกูลํ ภควโต อุปสงฺกมนทสฺสนํฯ **คามํ วา นิคมํ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สทฺโท วิกปฺปนตฺโถ, เตน นครมฺปิ วิกปฺเปติฯ ยถารุจิ วตฺตมาเนหิ อเนเกหิ ปาฏิหาริเยหิ ปวิสตีติ สมฺพนฺโธฯ

“เสยฺยถิท”นฺติอาทินา ปจฺฉิมปกฺขํ วิตฺถาเรติฯ **เสยฺยถิทนฺ**ติ จ ตํ กตมนฺติ อตฺเถ นิปาโต, อิทํ วา สปฺปาฏิหีรปวิสนํ กตมนฺติปิ วฏฺฏติฯ **มุทุคตวาตา**ติ มุทุภูตา, มุทุภาเวน วา คตา วาตาฯ **อุทกผุสิตานี**ติ อุทกพินฺทูนิฯ **มุญฺจนฺตา**ติ โอสิญฺจนฺตาฯ **เรณุํ วูปสเมตฺวา**ติ รชํ สนฺนิสีทาเปตฺวา อุปริ **วิตานํ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ** จณฺฑ-วาตาตป-หิมปาตาทิ-หรเณน วิตานกิจฺจนิปฺผาทกตฺตา, ตโต ตโต หิมวนฺตาทีสุ ปุปฺผูปครุกฺขโต อุปสํหริตฺวาติ อตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตา ตถา น วุตฺตํฯ สมภาคกรณมเตฺตน **โอนมนฺติ, อุนฺนมนฺติ** จ, ตโตเยว **ปาทนิกฺเขปสมเย สมาว ภูมิ โหติ**ฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ สกฺขรกถลกณฺฏกสงฺกุกลลาทิอปคมนสฺสาปิ สมฺภวโต, ตญฺจ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาลกฺขณสฺส นิสฺสนฺทผลํ, น อิทฺธินิมฺมานํฯ **ปทุมปุปฺผานิ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สทฺโท วิกปฺปนตฺโถ, เตน ‘‘ยทิ ยถาวุตฺตนเยน สมา ภูมิ โหติ, เอวํ สติ ตานิ น ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ตถา ปน อสติเยว ปฏิคฺคณฺหนฺตี’’ติ ภควโต ยถารุจิ ปวตฺตนํ ทเสฺสติฯ สพฺพทาว ภควโต คมนํ ปฐมํ ทกฺขิณปาทุทฺธรณสงฺขาตานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตนฺติ อาห **“ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท”**ติฯ พุทฺธานํ สพฺพทกฺขิณตาย ตถา วุตฺตนฺติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร,**(ที. นิ. ฏี. ๑.๔) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถโร** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๓) จ วทติ, สเพฺพสํ อุตฺตมตาย เอวํ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เอวํ สติ อุตฺตมปุริสานํ ตถาปกติตายาติ อาปชฺชติฯ ฐปิตมเตฺต นิกฺขมิตฺวา ธาวนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ อิทญฺจ ยาวเทว วิเนยฺยชนวินยนตฺถํ สตฺถุ ปาฏิหาริยนฺติ เตสํ ทสฺสนฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **“ฉพฺพณฺณรสฺมิโย”**ติ วตฺวาปิ **“สุวณฺณรสปิญฺชรานิ วิยา”**ติ วจนํ ภควโต สรีเร ปีตาภาย เยภุยฺยตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“รส**-สทฺโท เจตฺถ อุทกปริยาโย, **ปิญฺชร**-สทฺโท เหมวณฺณปริยาโย, สุวณฺณชลธารา วิย สุวณฺณวณฺณานีติ อโตฺถ’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.พุทฺธาจิณฺณกถา.๒๒) **สารตฺถทีปนิยํ** วุตฺตํฯ **ปาสาทกูฏาคาราทีนิ** เตสุ เตสุ คามนิคมาทีสุ สํวิชฺชมานานิ **อลงฺกโรนฺติโย** หุตฺวาฯ

“ตถา”ติอาทินา สยเมว ธมฺมตาวเสน เตสํ สทฺทกรณํ ทเสฺสติฯ ตทา กายํ อุปคจฺฉนฺตีติ **กายูปคานิ,** น ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตานิฯ **“อนฺตรวีถิ”**นฺติ อิมินา ภควโต ปิณฺฑาย คมนานุรูปวีถึ ทเสฺสติฯ น หิ ภควา โลลุปฺปจารปิณฺฑจาริโก วิย ยตฺถ กตฺถจิ คจฺฉติฯ เย ปฐมํ คตา, เย วา ตทนุจฺฉวิกํ ปิณฺฑปาตํ ทาตุํ สมตฺถา, เต **ภควโตปิ ปตฺตํ** คณฺหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ **ปฏิมาเนนฺตี**ติ ปติสฺสมานสา ปูเชนฺติ, ภควนฺตํ วา ปฏิมานาเปนฺติ ปฏิมานนฺตํ กโรนฺติฯ โวหารมตฺตเญฺจตํ, ภควโต ปน อปฏิมานนา นาม นตฺถิฯ **จิตฺตสนฺตานานี**ติ อตีเต, เอตรหิ จ ปวตฺตจิตฺตสนฺตานานิฯ ยถา เกจิ อรหเตฺต ปติฏฺฐหนฺติ, ตถา ธมฺมํ เทเสตีติ สมฺพนฺโธฯ **เกจิ ปพฺพชิตฺวา**ติ จ อรหตฺตสมาปนฺนานํ ปพฺพชฺชาสเงฺขปคตทสฺสนตฺถํ , น ปน คิหีนํ อรหตฺตสมาปนฺนตาปฏิเกฺขปนตฺถํฯ อยญฺหิ อรหตฺตปฺปตฺตานํ คิหีนํ สภาโว, ยา ตทเหว ปพฺพชฺชา วา, กาลํ กิริยาวาติฯ ตถา หิ วุตฺตํ อายสฺมตา **นาคเสนเตฺถเรน** ‘‘วิสมํ มหาราช, คิหิลิงฺคํ, วิสเม ลิเงฺค ลิงฺคทุพฺพลตาย อรหตฺตํ ปโตฺต คิหี ตสฺมิํเยว ทิวเส ปพฺพชติ วา ปรินิพฺพายติ วา เนโส มหาราช, โทโส อรหตฺตสฺส, คิหิลิงฺคเสฺสเวโส โทโส ยทิทํ ลิงฺคทุพฺพลตา’’ติ (มิ. ป. ๕.๒.๒) สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ เอตฺถ จ สปฺปาฏิหีรปฺปเวสนสมฺพเนฺธเนว มหาชนานุคฺคหณํ ทสฺสิตํ, อปฺปาฏิหีรปฺปเวสเนน จ ปน ‘‘เต สุนิวตฺถา สุปารุตา’’ติอาทิวจนํ ยถารหํ สมฺพนฺธิตฺวา มหาชนานุคฺคหณํ อตฺถโต วิภาเวตพฺพํ โหติฯ ตมฺปิ หิ ปุเรภตฺตกิจฺจเมวาติฯ อุปฏฺฐานสาลา เจตฺถ **มณฺฑลมาโฬฯ ตตฺถ คนฺตฺวา มณฺฑลมาเฬ**ติ อิธ ปาโฐ ลิขิโตฯ ‘‘คนฺธมณฺฑลมาเฬ’’ติปิ

(อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๕๓) **มโนรถปูรณิยา** ทิสฺสติ, ตฏฺฐีกายญฺจ ‘‘จตุชฺชาติยคนฺเธน ปริภณฺฑ มณฺฑลมาเฬ’’ติ วุตฺตํฯ **คนฺธกุฏึ ปวิสตี**ติ จ ปวิสนกิริยาสมฺพนฺธตาย, ตสฺสมีปตาย จ วุตฺตํ, ตสฺมา ปวิสิตุํ คจฺฉตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, น ปน อโนฺต ติฏฺฐตีติฯ เอวญฺหิ ‘‘อถ โข ภควา’’ติอาทิวจนํ (ที. นิ. ๑.๔) สูปปนฺนํ โหติฯ

อถ โขติ เอวํ คนฺธกุฏึ ปวิสิตุํ คมนกาเลฯ **อุปฏฺฐาเน**ติ สมีปปเทเสฯ **‘‘ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปาทปีเฐ ฐตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทตี’’**ติ เอตฺถ ปาเท ปกฺขาเลโนฺตว ปาทปีเฐ ติฏฺฐโนฺต โอวทตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตทตฺถํเยว หิ ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสานํ อาคมยมาโน นิสีทิฯ **ทุลฺลภา สมฺปตฺตี**ติ สติปิ มนุสฺสตฺตปฏิลาเภ ปติรูปเทสวาสอินฺทฺริยาเวกลฺลสทฺธาปฏิลาภาทโย สมฺปตฺติสงฺขาตา คุณา ทุลฺลภาติ อโตฺถฯ โปตฺถเกสุ ปน ‘‘ทุลฺลภา สทฺธาสมฺปตฺตี’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส อยุโตฺตวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ปาทปีเฐ ฐตฺวา โอวทนกาเล, เตสุ วา ภิกฺขูสุ, รตฺติยา วสนํ ฐานํ **รตฺติฏฺฐานํ,** ตถา **ทิวาฐานํ**ฯ **‘‘เกจี’’**ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ **จาตุมหาราชิกภวน**นฺติ จาตุมหาราชิกเทวโลเก สุญฺญวิมานานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอส นโย **ตาวตึสภวนาทีสุปิ**ฯ ตโต ภควา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ตโย ภาเค กตฺวา ปฐมภาเค สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปติ, สเจ นากงฺขติ, พุทฺธาจิณฺณํ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, อถ ยถากาลปริเจฺฉทํ ตโต วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยภาเค ปจฺฉิมยามสฺส ตติยโกฏฺฐาเส วิย โลกํ โวโลเกติ เวเนยฺยานํ ญาณปริปากํ ปสฺสิตุํ, เตนาห **‘‘สเจ อากงฺขตี’’**ติอาทิฯ **สีหเสยฺย**นฺติอาทีนมโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ ยญฺหิ อปุพฺพํ ปทํ อนุตฺตานํ, ตเทว วณฺณยิสฺสามฯ สมฺมา อสฺสาสิตโพฺพติ คาหาปนวเสน อุปตฺถมฺภิตโพฺพติ **สมสฺสาสิโต**ฯ ตาทิโส กาโย ยสฺสาติ ตถาฯ ธมฺมสฺสวนตฺถํ **สนฺนิปตติ**ฯ ตสฺสา ปริสาย จิตฺตาจารํ ญตฺวา กตภาวํ สนฺธายาห **‘‘สมฺปตฺตปริสาย อนุรูเปน ปาฏิหาริเยนา’’**ติฯ ยตฺถ ธมฺมํ สห ภาสนฺติ, สา **ธมฺมสภา** นามฯ **กาลยุตฺต**นฺติ ‘‘อิมิสฺสา เวลาย อิมสฺส เอวํ วตฺตพฺพ’’นฺติ ตํตํกาลานุรูปํฯ **สมยยุตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ, อฏฺฐุปฺปตฺติอนุรูปํ วา **สมยยุตฺตํ**ฯ อถ วา **สมยยุตฺต**นฺติ เหตุทาหรเณหิ ยุตฺตํฯ กาเลน สาปเทสญฺหิ ภควา ธมฺมํ เทเสติฯ **กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชติ,** น ยาว สมนฺธการา ธมฺมํ เทเสตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สมยํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชสี’’ติปิ กตฺถจิ ปริยายวจนปาโฐ ทิสฺสติ, โส ปจฺฉา ปมาทลิขิโตฯ

คตฺตานีติ กาโยเยว อเนกาวยวตฺตา วุโตฺตฯ **‘‘อุตุํ คณฺหาเปตี’’**ติ อิมินา อุตุคณฺหาปนตฺถเมว โอสิญฺจนํ, น ปน มลวิกฺขาลนตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ น หิ ภควโต กาเย รโชชลฺลํ อุปลิมฺปตีติฯ จตุชฺชาติเกน คเนฺธน ปริภาวิตา กุฏี **คนฺธกุฏี**ฯ ตสฺสา ปริเวณํ ตถาฯ ผลสมาปตฺตีหิ **มุหุตฺตํ ปฏิสลฺลีโน**ฯ **ตโต ตโต**ติ อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฐานโต, อุปคนฺตฺวา, สมีเปวา ฐานํ **อุปฏฺฐานํ,** ภชนํ เสวนนฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ นิสีทนฏฺฐาเน, ปุริมยาเม วา, เตสุ วา ภิกฺขูสุฯ

ปญฺหากถนาทิวเสน อธิปฺปายํ สมฺปาเทโนฺต ‘‘ทสสหสฺสิโลกธาตู’’ติ เอวํ อวตฺวา ตสฺสา อเนกาวยวสงฺคหณตฺถํ **‘‘สกลทสสหสฺสิโลกธาตู’’**ติ วุตฺตํฯ ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตปุริมยาเมสุ มนุสฺสปริสาพาหุลฺลโต โอกาสํ อลภิตฺวา อิทานิ มชฺฌิมยาเมเยว โอกาสํ ลภมานา, ภควตา วา กโตกาสตาย โอกาสํ ลภมานาติ อธิปฺปาโยฯ กีทิสํ ปน ปุจฺฉนฺตีติ อาห **‘‘ยถาภิสงฺขตํ อนฺตมโส จตุรกฺขรมฺปี’’**ติฯ **ยถาภิสงฺขต**นฺติ อภิสงฺขตานุรูปํ, ตทนติกฺกมฺม วา, เอเตน ยถาตถา อตฺตโน ปฏิภานานุรูปํ ปุจฺฉนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ปจฺฉาภตฺตกาลสฺส ตีสุ ภาเคสุ ปฐมภาเค สีหเสยฺยากปฺปนํ เอกนฺตํ น โหตีติ อาห **“ปุเรภตฺตโต ปฏฺฐาย นิสชฺชาย ปีฬิตสฺส สรีรสฺสา”**ติฯ เตเนว หิ ปุเพฺพ ‘‘สเจ อากงฺขตี’’ติ ตทา สีหเสยฺยากปฺปนสฺส อนิพทฺธตา วิภาวิตาฯ **กิลาสุภาโว** กิลมโถฯ สรีรสฺส กิลาสุภาวโมจนตฺถํ จงฺกเมน วีตินาเมติ สีหเสยฺยํ กเปฺปตีติ สมฺพนฺโธฯ **พุทฺธจกฺขุนา**ติ อาสยานุสยอินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณสงฺขาเตน ปญฺจมฉฏฺฐพลภูเตน พุทฺธจกฺขุนาฯ เตน หิ โลกโวโลกนพาหุลฺลตาย ตํ ‘‘พุทฺธจกฺขู’’ติ วุจฺจติ, อิทญฺจ ปจฺฉิมยาเม ภควโต พหุลํ อาจิณฺณวเสน วุตฺตํฯ อเปฺปกทา อวสิฏฺฐพลญาเณหิ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนว จ ภควา ตมตฺถํ สาเธติฯ

‘‘ปจฺฉิมยามกิจฺจํ กโรโนฺต อญฺญาสี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตมตฺถํ สมเตฺถโนฺต **“ตสฺมิํ ปน ทิวเส”**ติอาทิมาหฯ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ยตฺถ กตฺถจิ วสนฺตานํ อิทํ ปญฺจวิธํ กิจฺจํ อวิชหิตเมว โหติ สพฺพกาลํ สุปฺปติฏฺฐิตสติสมฺปชญฺญตฺตา, ตสฺมา ตทเหปิ ตทวิชหนภาวทสฺสนตฺถํ อิธ ปญฺจวิธกิจฺจปโยชนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **จงฺกม**นฺติ ตตฺถ จงฺกมนานุรูปฏฺฐานํฯ จงฺกมมาโน อญฺญาสีติ โยเชตพฺพํฯ ปุเพฺพ วุเตฺต อตฺถทฺวเย ปจฺฉิมตฺถเญฺญว คเหตฺวา **“สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อารพฺภา”**ติ วุตฺตํฯ ปุริมโตฺถ หิ ปกรณาธิคตตฺตา สุวิเญฺญยฺโยติฯ

‘‘อถ โข ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อิมํ สงฺขิยธมฺมํ วิทิตฺวา เยน มณฺฑลมาโฬ, เตนุปสงฺกมี’’ติ อยํ สาวเสสปาโฐ, ตสฺมา เอตํ วิทิตฺวา, เอวํ จิเนฺตตฺวา จ อุปสงฺกมีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **“ญตฺวา จ ปนสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสฺส เอตทโหสี**ติ อสฺส ภควโต เอตํ ปริวิตกฺกนํ, เอโส วา เจตโส ปริวิตโกฺก อโหสิ, ลิงฺควิปลฺลาโสยํ ‘‘เอตทคฺค’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๑๘๘ อาทโย) วิยฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณกิจฺจํ น** สพฺพถา **ปากฏํฯ นิรนฺตร**นฺติ อนุปุพฺพาโรจนวเสน นิพฺพิวรํ, ยถาภาสิตสฺส วา อาโรจนวเสน นิพฺพิเสสํฯ ภาวนปุํสกเญฺจตํฯ **ตํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา**ติ ตํ ยถาโรจิตํ วจนํ อิมสฺส สุตฺตสฺส อุปฺปตฺติการณํ กตฺวา, อิมสฺส วา สุตฺตสฺส เทสนาย อุปฺปนฺนํ การณํ กตฺวาติปิ อโตฺถฯ **อตฺถ**-สโทฺท เจตฺถ การเณ, เตน อิมสฺส สุตฺตสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติกํ นิเกฺขปํ ทเสฺสติฯ **ทฺวาสฏฺฐิยา ฐาเนสู**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตฏฺฐาเนสุฯ **อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมิํ อนิวตฺติยํฯ **สีหนาทํ นทโนฺต**ติ เสฏฺฐนาทสงฺขาตํ อภีตนาทํ นทโนฺตฯ ยํ ปน โลกิยา วทนฺติ –

> ‘‘อุตฺตรสฺมิํ ปเท พฺยคฺฆปุงฺคโวสภกุญฺชรา;
> สีหสทฺทูลนาคาทฺยา, ปุเม เสฏฺฐตฺถโคจรา’’ติฯ

ตํ เยภุยฺยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทโนฺตฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน (อ. นิ. ๖.๖๔; ๑๐.๒๑) ทีเปตโพฺพฯ ยถา วา เกสโร มิคราชา สหนโต, หนนโต, จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโตปิ โลกธมฺมานํ สหนโต, ปรปฺปวาทานํ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา สีหสฺส ตถาคตสฺส นาทํ นทโนฺตติปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา หิ สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิเม ทิฏฺฐิฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติ ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สีโหติ โข ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ ยํ โข ภิกฺขเว, ตถาคโต ปริสาย ธมฺมํ เทเสติ, อิทมสฺส โหติ สีหนาทสฺมิ’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๒๑)ฯ ‘‘อิเม ทิฏฺฐิฏฺฐานา’’ติอาทิกา หิ อิธ วกฺขมานเทสนาเยว **สีหนาโทฯ** เตสํ ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติอาทินา วกฺขมานนเยน ปจฺจยาการสฺส สโมธานมฺปิ เวทิตพฺพํฯ **สิเนรุํ...เป.... วิย จา**ติ อุปมาทฺวเยน พฺรหฺมชาลเทสนาย อนญฺญสาธารณตฺตา

สุทุกฺกรตํ ทเสฺสติฯ **สุวณฺณกูเฏนา**ติ สุวณฺณมยปหรโณปกรณวิเสเสนฯ รตนนิกูเฏน วิย อคารํ **อรหตฺตนิกูเฏน** พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตํ นิฏฺฐเปนฺโต, **นิกูเฏนา**ติ จ นิฏฺฐานคเตน อจฺจุคฺคตกูเฏนาติ อโตฺถฯ อิทญฺจ อรหตฺตผลปริโยสานตฺตา สพฺพคุณานํ ตเทว สเพฺพสํ อุตฺตริตรนฺติ วุตฺตํฯ ปุริโม ปน **เม**-สโทฺท เทสนาเปโกฺขติ ปรินิพฺพุตสฺสาปิ เม สา เทสนา อปรภาเค ปญฺจวสฺสสหสฺสานีติ อโตฺถ ยุโตฺตฯ สวนอุคฺคหณธารณวาจนาทิวเสน ปริจยํ กโรเนฺต, ตถา จ ปฏิปเนฺน นิพฺพานํ สมฺปาปิกา ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ

ยทเคฺคน **เยนา**ติ กรณนิเทฺทโส, ตทเคฺคน **เตนา** ติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอต**นฺติ ‘‘เยน เตนา’’ติ เอตํ ปททฺวยํฯ **ตตฺถา**ติ หิ ตสฺมิํ มณฺฑลมาเฬติ อโตฺถฯ **เยนา**ติ วา ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ **เตนา**ติ ปน อุปโยคเตฺถฯ ตสฺมา **ตตฺถา**ติ ตํ มณฺฑลมาฬนฺติปิ วทนฺติฯ **อุปสงฺกมี**ติ จ อุปสงฺกมโนฺตติ อโตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนกาลสฺส อธิเปฺปตตฺตา, ตทุปสงฺกมนสฺส ปน อตีตภาวสฺส สูจนโต ‘‘อุปสงฺกมี’’ติ ตกฺกาลาเปกฺขนวเสน อตีตปโยโค วุโตฺตฯ เอวญฺหิ ‘‘อุปสงฺกมิตฺวา’’ติ วจนํ สูปปนฺนํ โหติฯ อิตรถา ทฺวินฺนมฺปิ วจนานํ อตีตกาลิกตฺตา ตถาวตฺตพฺพเมว น สิยาฯ อุปสงฺกมนสฺส จ คมนํ, อุปคมนญฺจาติ ทฺวิธา อโตฺถ, อิธ ปน คมนเมวฯ สมฺปตฺตุกามตาย หิ ยํ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉโนฺต ตํ ตํ ปเทสาติกฺกมนวเสน ‘‘ตํ ฐานํ อุปสงฺกมิ อุปสงฺกมโนฺต’’ติ วตฺตพฺพตํ ลภติ, เตนาห **‘‘ตตฺถ คโต’’**ติ, เตน อุปคมนตฺถํ นิวเตฺตติฯ ยญฺหิ ฐานํ ปตฺตุมิจฺฉโนฺต คจฺฉติ, ตํ ปตฺตตาเยว ‘‘อุปคมน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยเมตฺถ น สํวณฺณิตํ **‘‘อุปสงฺกมิตฺวา’’**ติ ปทํ, ตํ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา **คโต**ติ อุปคโตฯ อนุปสโคฺคปิ หิ สโทฺท สอุปสโคฺค วิย อตฺถนฺตรํ วทติ สอุปสโคฺคปิ อนุปสโคฺค วิยาติฯ อโต **‘‘อุปสงฺกมิตฺวา’’**ติ ปทสฺส เอวํ อุปคโต ตโต อาสนฺนตรํ ภิกฺขูนํ สมีปสงฺขาตํ ปญฺหํ วา กเถตุํ, ธมฺมํ วา เทเสตุํ สกฺกุเณยฺยฏฺฐานํ อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปิจ **เยนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนํฯ เยน การเณน ภควตา โส มณฺฑลมาโฬ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ การณํ ปน ‘‘อิเม ภิกฺขู’’ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตเมวฯ

ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทีติ เอตฺถ เกนิทํ ปญฺญตฺตนฺติ อนุโยเค สติ ภิกฺขูหีติ ทเสฺสตุํ **‘‘พุทฺธกาเล กิร’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุทฺธกาเล**ติ ธรมานสฺส ภควโต กาเลฯ **วิเสส**นฺติ ยถาลทฺธโต อุตฺตริ ฌานมคฺคผลํฯ **อถา**ติ สํสยเตฺถ นิปาโต, ยทิ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ วิตกฺกยมานํ นํ ภิกฺขุนฺติ สมฺพโนฺธ, ตถา **ตโต** ปสฺสนเหตุ ทเสฺสตฺวา, โอวทิตฺวาติ จฯ **อนมตเคฺค**ติ อนาทิมติฯ **อากาสํ อุปฺปติตฺวา**ติ อากาเส อุคฺคนฺตฺวาฯ อีทิเสสุ หิ ภุมฺมโตฺถ เอว ยุชฺชตีติ **อุทานฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ **ภาโร**ติ ตงฺขเณเยว ภควโต อนุจฺฉวิกาสนสฺส ทุลฺลภตฺตา ครุกมฺมํฯ **ผลก**นฺติ นิสีทนตฺถาย กตํ ผลํฯ **กฏฺฐก**นฺติ นิสีทนโยคฺยํ ผลกโต อญฺญํ ทารุกฺขนฺธํฯ **สงฺกฑฺฒิตฺวา**ติ สํหริตฺวาฯ **ตตฺถา**ติ ปุราณปเณฺณสุ, เกวลํ เตสุ เอว นิสีทิตุมนนุจฺฉวิกตฺตา ตถา วุตฺตํ, **ตตฺถา**ติ วา เตสุ ปีฐาทีสุฯ เอวํ สติ สงฺกฑฺฒิตฺวา ปญฺญเปนฺตีติ อตฺถวสา วิภตฺติํ วิปริณาเมตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ปโปฺผเฏตฺวา**ติ ยถาฐิตํ รโชชลฺลาทิ-สํกิณฺณมนนุรูปนฺติ ตพฺพิโสธนตฺถํ สญฺจาเลตฺวาฯ ‘‘อมฺหากํ อีทิสา กถา อญฺญตริสฺสา เทสนาย การณํ ภวิตุํ ยุตฺตา, อวสฺสํ ภควา อาคมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ยถานิสีทนํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ‘‘อิธาคโต สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ตาวกาลิกํ คณฺหิตฺวา ปริภุญฺชตู’’ติ รญฺญา ฐปิตํ, เตน จ อาคตกาเล ปริภุตฺตํ อาสนํ **รโญฺญ นิสีทนาสน**นฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ ตถา อฏฺฐปิตํ ภิกฺขูหิ ปริภุญฺชิตุํ, ภควโต จ ปญฺญเปตุํ วฏฺฏติฯ ตสฺมา ตาทิสํ รโญฺญ นิสีทนาสนํ ปาฬิยํ กถิตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ สนฺธายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อธิมุตฺติญาณ**นฺติ จ สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตารมฺมณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, พลญาณญฺจ, วุโตฺตวายมโตฺถฯ

“นิสชฺชา”ติ อิทํ นิสีทนปริโยสานทีปนนฺติ ทเสฺสติ **“เอว”**นฺติอาทินาฯ ‘‘เตสํ ภิกฺขูนํ อิเม สงฺขิยธมฺมํ วิทิตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตา ชานโนฺตเยว ปุจฺฉีติ อยมโตฺถ สิโทฺธติ อาห **“ชานโนฺตเยวา”**ติฯ อสติ กถาวตฺถุมฺหิ ตทนุรูปา อุปรูปริ วตฺตพฺพา วิเสสกถา น สมูปพฺรูหตีติ กถาสมุฎฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉนํ เวทิตพฺพํฯ **นุ**-อิติ ปุจฺฉนเตฺถฯ **อส**-สโทฺท ปวตฺตนเตฺถติ วุตฺตํ **“กตมาย นุ…เป…. ภวถา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ฐาเน สนฺธิวเสน อุการสฺส โอการาเทโสว, น ปฐมาย ปาฬิยา อตฺถโต วิเสโสติ ทเสฺสติ **“ตสฺสาปิ ปุริโมเยว อโตฺถ”**ติ อิมินาฯ **ปุริโมเยว โตฺถ**ติ จ ‘‘กตมาย นุ ภวถา’’ติ เอวํ วุโตฺต อโตฺถฯ

‘‘กา จ ปนา’’ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก ‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต’’ติอาทีสุ วิยฯ พฺยติเรโก จ นาม ปุเพฺพ วุตฺตตฺถาเปกฺขโก วิเสสาติเรกโตฺถ, โส จ ตํ ปุเพฺพ ยถาปุจฺฉิตาย กถาย วกฺขมานํ วิปฺปกตภาวสงฺขาตํ พฺยติเรกตฺถํ โชเตติฯ ปน-สโทฺท วจนาลงฺกาโร ฯ ตาทิโส ปน อโตฺถ สทฺทสตฺถโตว สุวิเญฺญโยฺยติ กตฺวา ตทเญฺญสเมว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อนฺตรากถาติ กมฺมฎฺฐาน…เป…. กถา”**ติอาทิมาหฯ กมฺมฎฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทโย สมณกรณียภูตาติ อนฺตราสเทฺทน อเปกฺขิเต กรณียวิเสเส สมฺพนฺธาปาทานภาเวน วตฺตเพฺพ เตสเมว วตฺตพฺพรูปตฺตา **“กมฺมฎฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีน”**นฺติ วุตฺตํฯ ยาย หิ กถาย เต ภิกฺขู สนฺนิสินฺนา, สา เอว อนฺตรากถา วิปฺปกตา วิเสเสน ปุนปุจฺฉียติ, น ตทเญฺญ กมฺมฎฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทโยติฯ อนฺตราสทฺทสฺส อญฺญตฺถมาห **“อญฺญา, เอกา”**ติ จฯ ปริยายวจนเญฺหตํ ปททฺวยํฯ ยสฺมา อญฺญเตฺถ อยํ อนฺตราสโทฺท ‘‘ภูมนฺตรํ, สมยนฺตร’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ตสฺมา **“กมฺมฎฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีน”**นฺติ นิสฺสกฺกเตฺถ สามิวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ เวมเชฺฌ วา อนฺตราสโทฺท, สา ปน เตสํ เวมชฺฌภูตตฺตา อญฺญาเยว, เตหิ จ อสมฺมิสฺสตฺตา วิสุํ เอกาเยวาติ อธิปฺปายํ ทเสฺสตุํ **“อญฺญา, เอกา”**ติ จ วุตฺตํฯ ปกาเรน กรณํ **ปกโต,** ตโต วิคตา, วิคตํ วา ปกตํ ยสฺสาติ **วิปฺปกตา,** อปรินิฎฺฐิตาฯ **สิข**นฺติ ปริโยสานํฯ อยํ ปน ตทภิสมฺพนฺธวเสน อุตฺตริ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา, ตํ สนฺธายาห **“นาห”**นฺติอาทิฯ **กถาภงฺคตฺถ**นฺติ กถาย ภญฺชนตฺถํฯ อตฺถโต อาปนฺนตฺตา **สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรติฯ** อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตา กถา **ติรจฺฉานกถาฯ ติรจฺฉานภูตา**ติ จ ติโรกรณภูตา, วิพนฺธนภูตาติ อโตฺถฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ โจรมหามตฺตเสนาภยกถาทิกํ อเนกวิหิตํ นิรตฺถกกถํ สงฺคณฺหาติฯ อยํ กถา เอวาติ อโนฺตคธาวธารณตํ , อญฺญตฺถาโปหนํ วา สนฺธาย เจตํ วุตฺตํฯ **อถา**ติ ตสฺสา อวิปฺปกตกาเลเยวฯ **“ตํ โน”**ติอาทินา อตฺถโต อาปนฺนมาหฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ นนุ จ เตหิ ภิกฺขูหิ สา กถา ‘‘อิติ หเม’’ติอาทินา ยถาธิปฺปายํ นิฎฺฐาปิตาเยวาติ? น นิฎฺฐาปิตา ภควโต อุปสงฺกมเนน อุปจฺฉินฺนตฺตาฯ ยทิ หิ ภควา ตสฺมิํ ขเณ น อุปสงฺกเมยฺย, ภิโยฺยปิ ตปฺปฎิพทฺธาเยว ตถา ปวเตฺตยฺยุํ, ภควโต อุปสงฺกมเนน ปน น ปวเตฺตสุํ, เตเนวาห **“อยํ โน…เป…. อนุปฺปโตฺต”**ติฯ

อิทานิ นิทานสฺส, นิทานวณฺณนาย วา ปรินิฎฺฐิตภาวํ ทเสฺสโนฺต ตสฺส ภควโต วจนสฺสานุกูลภาวมฺปิ สมเตฺถตุํ **“เอตฺตาวตา”**ติอาทิมาหฯ **เอตฺตาวตา**ติ หิ เอตฺตเกน ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิวจนกฺกเมน ยํ นิทานํ ภาสิตนฺติ วา เอตฺตเกน ‘‘ตตฺถ เอวนฺติ นิปาตปท’’นฺติอาทิวจนกฺกเมน อตฺถวณฺณนา สมตฺตาติ วา ทุวิธา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **“กมล…เป…. สลิลายา”**ติอาทินา ปน ตสฺส นิทานสฺส ภควโต วจนสฺสานุกูลภาวํ ทีเปติฯ ตตฺถ **กมลกุวลยุชฺชลวิมลสาธุรสสลิลายา**ติ กมลสงฺขาเตหิ ปทุมปุณฺฑรีกเสตุปฺปลรตฺตุปฺปเลหิ เจว กุวลยสงฺขาเตน นีลุปฺปเลน จ อุชฺชลวิมลสาธุรสสลิลวติยาฯ **นิมฺมลสิลาตลรจนวิลาสโสภิตรตนโสปาน**นฺติ นิมฺมเลน สิลาตเลน รจนาย วิลาเสน ลีลาย โสภิตรตนโสปานวนฺตํ, นิมฺมลสิลาตเลน วา รจนวิลาเสน, สุสงฺขตกิริยาโสเภน จ โสภิตรตนโสปานํ, วิลาสโสภิตสเทฺทหิ วา อติ

วิย โสภิตภาโว วุตฺโตฯ **วิปฺปกิณฺณมุตฺตาตลสทิสวาลุกาจุณฺณปณฺฑรภูมิภาค**นฺติ วิวิเธน ปกิณฺณาย มุตฺตาย ตลสทิสานํ วาลุกานํ จุเณฺณหิ ปณฺฑรวณฺณภูมิภาควนฺตํฯ **สุวิภตฺตภิตฺติวิจิตฺรเวทิกาปริกฺขิตฺตสฺสา**ติ สุฏฺฐุ วิภตฺตาหิ ภิตฺตีหิ วิจิตฺรสฺส, เวทิกาหิ ปริกฺขิตฺตสฺส จฯ อุจฺจตเรน นกฺขตฺตปถํ อากาสํ ผุสิตุกามตาย วิย, วิชมฺภิตสเทฺทน เจตสฺส สมฺพโนฺธฯ **วิชมฺภิตสมุสฺสยสฺสา**ติ วิกฺกีฬนสมูหวนฺตสฺสฯ **ทนฺตมยสณฺหมุทุผลกกญฺจนลตาวินทฺธมณิคณปฺปภาสมุทยุชฺชลโสภ**นฺติ ทนฺตมเย อติวิย สินิทฺธผลเก กญฺจนมยาหิ ลตาหิ วินทฺธานํ มณีนํ คณปฺปภาสมุทาเยน สมุชฺชลโสภาสมฺปนฺนํฯ **สุวณฺณวลยนุปุราทิสงฺฆฏฺฏนสทฺทสมฺมิสฺสิตกถิตหสิต- มธุรสฺสรเคหชนวิจริตสฺสา**ติ สุวณฺณมยนิยุรปาทกฏกาทีนํ อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏเนน ชนิตสเทฺทหิ สมฺมิสฺสิตกถิตสรหสิตสรสงฺขาเตน มธุรสฺสเรน สมฺปนฺนานํ เคหนิวาสีนํ นรนารีนํ วิจริตฏฺฐานภูตสฺสฯ **อุฬาริสฺสริยวิภวโสภิตสฺสา**ติ อุฬารตาสมฺปนฺนชนอิสฺสริยสมฺปนฺนชนวิภวสมฺปนฺนชเนหิ, ตนฺนิวาสีนํ วา นรนารีนํ อุตฺตมาธิปจฺจโภเคหิ โสภิตสฺสฯ **สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาปวาฬาทิชุติวิสฺสรวิโชฺชติตสุปฺปติฏฺฐิตวิสาล ทฺวารพาห**นฺติ สุวณฺณรชตนานามณิมุตฺตาปวาฬาทีนํ ชุตีหิ ปภสฺสรวิโชฺชติตสุปฺปติฏฺฐิตวิตฺถตทฺวารพาหํฯ

ติวิธสีลาทิทสฺสนวเสน พุทฺธสฺส คุณานุภาวํ สมฺมา สูเจตีติ **พุทฺธคุณานุภาวสํสูจกํ,** ตสฺสฯ กาโล จ เทโส จ เทสโก จ วตฺถุ จ ปริสา จ, ตาสํ อปเทเสน นิทสฺสเนน ปฏิมณฺฑิตํ ตถาฯ

กิมตฺถํ ปเนตฺถ ธมฺมวินยสงฺคเห กริยมาเน นิทานวจนํ วุตฺตํ, นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพติ? วุจฺจเต – เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกวตฺถุปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ, อสโมฺมสธมฺมา, สเทฺธยฺยา จ เทสกาลวตฺถุเหตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโนฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโย, เตเนว จายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘พฺรหฺมชาลํ อาวุโส อานนฺท กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทินา (จูฬว. ๔๓๙) เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน นิทานํ ภาสิตนฺติ ตเทวิธาปิ วุตฺตํ **‘‘กาลเทสเทสกวตฺถุปริสาปเทสปฏิมณฺฑิตํ นิทาน**’’นฺติฯ

อปิจ สตฺถุสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพ-รจนา-นุมานาคม-ตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตสิทฺธิฯ สมฺมาสมฺพุทฺธภาเวน หิสฺส ปุเรตรํ รจนาย, ‘‘เอวมฺปิ นาม ภเวยฺยา’’ติ อนุมานสฺส, อาคมนฺตรํ นิสฺสาย ปริวิตกฺกสฺส จ อภาโว สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสาสนสาวกานุโรธภาวโต ขีณาสวตฺตสิทฺธิฯ ขีณาสวตาย หิ อาจริยมุฏฺฐิอาทีนมภาโว, วิสุทฺธา จ ปรานุคฺคหปฺปวตฺติฯ อิติ เทสกสํกิเลสภูตานํ ทิฏฺฐิสีลสมฺปตฺติทูสกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อภาวสํสูจเกหิ , ญาณปฺปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชนเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิฯ ตโตเยว จ อนฺตรายิกนิยฺยานิเกสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม, อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหติ สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโต, ‘‘ชานตา ปสฺสตา’’ติอาทิวจนโต จ, เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

อปิจ สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถิกา ปวตฺติ, อตฺตหิตตฺถา วา, ตสฺมา ปเรสํเยว หิตาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ

ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนเฏฺฐน สาสนํ, น กพฺพรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุ จริตํ กาลเทสเทสกวตฺถุปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถาสมฺภวํ ปกาสียติฯ อถ วา สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวปฺปกาสนตฺถํ นิทานวจนํ, ตญฺจสฺส ปมาณภาวทสฺสนํ ‘‘ภควา’’ติ อิมินา ตถาคตสฺส คุณวิสิฏฺฐสพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน เจว ‘‘ชานตา ปสฺสตา’’ติ อาทินา อาสยานุสยญาณาทิปโยคทีปเนน จ วิภาวิตํ โหติ, อิทเมตฺถ นิทานวจนปโยชนสฺส มุขมตฺตนิทสฺสนํฯ โก หิ สมโตฺถ พุทฺธานุพุทฺเธน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ภาสิตสฺส นิทานสฺส ปโยชนานิ นิรวเสสโต วิภาวิตุนฺติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘เทสนาจิรฏฺฐิตตฺถํ, อสโมฺมสาย ภาสิตํ;
สทฺธาย จาปิ นิทานํ, เวเทหน ยสสฺสินาฯ

สตฺถุสมฺปตฺติยา เจว, สาสนสมฺปทาย จ;
ตสฺส ปมาณภาวสฺส, ทสฺสนตฺถมฺปิ ภาสิต’’นฺติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติวีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหีรวิสารทญาณจารินา อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตินามเถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา อพฺภนฺตรนิทานวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

นิทานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. เอวํ อพฺภนฺตรนิทานสํวณฺณนํ กตฺวา อิทานิ ยถานิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส สํวณฺณนํ กโรโนฺต อนุปุพฺพาวิโรธินี สํวณฺณนา กมานติกฺกมเนน พฺยากุลโทสปฺปหายินี, วิญฺญูนญฺจ จิตฺตาราธินี, อาคตภาโร จ อวสฺสํ อาวหิตโพฺพติ สํวณฺณกสฺส สมฺปตฺตภาราวหเนน ปณฺฑิตาจารสมติกฺกมาภาววิภาวินี, ตสฺมา ตทาวิกรณสาธกํ สํวณฺณโนกาสวิจารณํ กาตุมาห **‘‘อิทานี’’**ติ อาทิฯ **นิกฺขิตฺตสฺสา**ติ เทสิตสฺส, ‘‘เทสนา นิเกฺขโป’’ติ หิ เอตํ อตฺถโต ภินฺนมฺปิ สรูปโต เอกเมว, เทสนาปิ หิ เทเสตพฺพสฺส สีลาทิอตฺถสฺส เวเนยฺยสนฺตาเนสุ นิกฺขิปนโต ‘‘นิเกฺขโป’’ติ วุจฺจติฯ นนุ สุตฺตเมว สํวณฺณียตีติ อาห **‘‘สา ปเนสา’’**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา สํวณฺณนา ‘‘อยํ เทสนา เอวํสมุฏฺฐานา’’ติ สุตฺตสฺส สมฺมเทว นิทานปริชฺฌาเนน ตพฺพณฺณนาย สุวิเญฺญยฺยตฺตา ปากฏา โหติ, ตสฺมา ตเทว สาธารณโต ปฐมํ วิจารยิสฺสามาติฯ ยา หิ สา กถา สุตฺตตฺถสํวณฺณนาปากฏการินี, สา สพฺพาปิ สํวณฺณเกน วตฺตพฺพาฯ ตทตฺถวิชานนุปายตฺตา จ สา ปริยาเยน สํวณฺณนาเยวาติฯ อิธ ปน ตสฺมึ วิจาริเต ยสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ สุตฺตํ นิกฺขิตฺตํ, ตสฺสา วิภาควเสน ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๕), ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๗), ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๘) จ วุตฺตานํ สุตฺตปเทสานํ สํวณฺณนา วุจฺจมานา ตํตํอนุสนฺธิทสฺสนสุขตาย สุวิเญฺญยฺยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ ยถา อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิสาสนปฏฺฐานนเยน โสฬสวิธภาวํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิ-สุตฺต-นิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวนฺติ อาห **‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’**ติฯ นนุ สํสคฺคเภโทปิ สมฺภวติ, อถ กสฺมา ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตนฺติ? สํสคฺคเภทสฺส สพฺพตฺถ อลพฺภมานตฺตาฯ อตฺตชฺฌาสยสฺส, หิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิเกหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติฯ ‘‘อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิ

โก จ, อฏฺธุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ อฏฺธุปฺปตฺติโก จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺธุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จา’’ติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสพฺภาวโตฯ อตฺตชฺฌาสยฏฺธุปฺปตฺตีนํ ปน อญฺญมญฺญํ สํสโคฺค นตฺถิ, ตสฺมา นิรวเสสํ ปตฺถารนเยน สํสคฺคเภทสฺส อลพฺภนโต เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อถ วา อฏฺธุปฺปตฺติยา อตฺตชฺฌาสเยนปิ สิยา สํสคฺคเภโท, ตทโนฺตคธตฺตา ปน สํสคฺควเสน วุตฺตานํ เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขเปเยว สนฺธาย ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป ยถารหํ เอกกทุกติกจตุกฺกวเสน สาสนปฏฺฐานนเยน สุตฺตนิเกฺขปา วตฺตพฺพาติ นยมตฺตํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – นิกฺขิปนํ กถนํ **นิเกฺขโป,** สุตฺตสฺส นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป,** สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ นิกฺขิปียตีติ วา **นิเกฺขโป,** สุตฺตเมว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโปฯ** อตฺตโน อชฺฌาสโย **อตฺตชฺฌาสโย,** โส อสฺส อตฺถิ การณวเสนาติ **อตฺตชฺฌาสโย,** อตฺตโน อชฺฌาสโย วา เอตสฺส ยถาวุตฺตนเยนาติ **อตฺตชฺฌาสโยฯ** ปรชฺฌาสเยปิ เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโส **ปุจฺฉาวโส,** โส เอตสฺส อตฺถิ ยถาวุตฺตนเยนาติ **ปุจฺฉาวสิโกฯ** อรณียโต อวคนฺตพฺพโต **อโตฺถ** วุจฺจติ สุตฺตเทสนาย วตฺถุ, ตสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, สา เอว **อฏฺธุปฺปตฺติ** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา, สา เอตสฺส อตฺถิ วุตฺตนเยนาติ **อฏฺธุปฺปตฺติโกฯ** อปิจ นิกฺขิปียติ สุตฺตเมเตนาติ **นิเกฺขโป,** อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตเทสนาการณเมวฯ เอตสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย **อตฺตชฺฌาสโยฯ** ปเรสํ อชฺฌาสโย **ปรชฺฌาสโยฯ** ปุจฺฉียตีติ **ปุจฺฉา,** ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถฯ ตสฺสา ปุจฺฉาย วเสน ปวตฺตํ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสิกํฯ ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺควเสน วุตฺตํ **‘‘ปุจฺฉาวสิโก’’**ติฯ วุตฺตนเยน อฏฺธุปฺปตฺติเยว **อฏฺธุปฺปตฺติโก**ติ เอวํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ จ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณํ นิรเปกฺขิตฺวา อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ นิเกฺขปภาโว ยุโตฺตฯ เตเนว วกฺขติ ‘‘อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕)ฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนานิมิตฺตภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺตตฺตา กถํ อฏฺธุปฺปตฺติเก อนวโรโธ สิยา, ปุจฺฉาวสิกฏฺธุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตเทสนตฺตา กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธ สิยาติ น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺธุปฺปตฺติวเสน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ **ธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ** (ม. นิ. ๑.๒๙) อามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ ‘‘อฏฺธุปฺปตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยเมว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต **ปรชฺฌาสโยฯ** ปุจฺฉาวเสน เทสิโต **ปุจฺฉาวสิโก**ติ ปากโฏวายมโตฺถฯ

อนชฺฌิโฏฺฐติ ปุจฺฉาทินา อนเชฺฌสิโต อยาจิโต, **อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถติ** ธมฺมตนฺติฐปนตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ **หาโร**ติ อาวฬิ ยถา ‘‘มุตฺตาหาโร’’ติ, เสฺวว หารโก, สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตานํ หารโก ตถาฯ อนุปุเพฺพน หิ สํยุตฺตเก นิทฺทิฏฺฐานํ สมฺมปฺปธานปฏิสํยุตฺตานํ สุตฺตนฺตานํ อาวฬิ **‘‘สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตหารโก’’**ติ วุจฺจติ, ตถา **อิทฺธิปาทหารกาทิฯ อิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคสุตฺตนฺตหารโก**ติ ปุพฺพปเทสุ ปรปทโลโป, ทฺวนฺทคพฺภสมาโส วา เอโส, เปยฺยาลนิเทฺทโส วาฯ **เตส**นฺติ ยถาวุตฺตสุตฺตานํฯ

ปริปกฺกาติ ปริณตาฯ **วิมุตฺติปริปาจนียา**ติ อรหตฺตผลํ ปริปาเจนฺตา สทฺธินฺทฺริยาทโย ธมฺมาฯ **ขเย**ติ ขยนตฺถํ, ขยการณภูตาย วา ธมฺมเทสนายฯ **อชฺฌาสย**นฺติ อธิมุตฺตึฯ **ขนฺตึ**นฺติ

ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตึฯ **มนนฺ**ติ จิตฺตํฯ **อภินีหารนฺ**ติ ปณิธานํฯ **พุชฺฌนภาวนฺ**ติ พุชฺฌนสภาวํ, พุชฺฌนาการํ วาฯ **อเวกฺขิตฺวา**ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, อเปกฺขิตฺวา วาฯ

จตฺตาโร วณฺณาติ จตฺตาริ กุลานิ, จตฺตาโร วา รูปาทิปมาณา สตฺตาฯ **มหาราชาโน**ติ จตฺตาโร มหาราชาโน **เทวา**ฯ วุจฺจนฺติ กึ, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา กินฺติ อโตฺถฯ

กสฺมาติ อาห **“อฏฺฐุปฺปตฺติยํ หี”**ติอาทิฯ **วณฺณาวเณฺณ**ติ นิมิเตฺต ภุมฺมํ, วณฺณสเทฺทน เจตฺถ ‘‘อจฺฉริยํ อาวุโส’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔) ภิกฺขุสเงฺฆน วุโตฺตปิ วโณฺณ สงฺคหิโตฯ ตมฺปิ หิ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว อเญฺญ ธมฺมา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๘) อุปริ เทสนํ อารภิสฺสติฯ ตเทว วิวรติ **“อาจริโย”**ติอาทินาฯ ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติ อิมิสฺสา เทสนาย พฺรหฺมทเตฺตน วุตฺตํ วณฺณํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เทสิตตฺตา อาห **“อเนฺตวาสี วณฺณ”**นฺติฯ อิทานิ ปาฬิยา สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **“อิตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เทสนากุสโล**ติ ‘‘อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา อยํ เทสนา สมฺภวตี’’ติ เทสนาย กุสโล, เอเตน ปกรณานุคุณํ ภควโต โถมนมกาสิฯ เอสา หิ สํวณฺณนกานํ ปกติ, ยทิทํ ตตฺถ ตตฺถ ปกรณาธิคตคุเณน ภควโต โถมนาฯ **วา**-สโทฺท เจตฺถ อุปมานสมุจฺจยสํสยวจนโวสฺสคฺคปทปูรณสทิสวิกปฺปาทีสุ พหูสฺวเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘ปณฺฑิโตวาปิ เตน โส’’ติอาทีสุ อุปมาเน ทิสฺสติ, สทิสภาเวติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ วาปิ ธีรา มุนึ ปเวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ.๒๑๓) สมุจฺจเยฯ ‘‘เก วา อิเม กสฺส วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๖) สํสเยฯ ‘‘อยํ วา (อยญฺจ) (ที. นิ. ๑.๑๘๑) อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๘๑) วจนโวสฺสเคฺคฯ ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) ปทปูรเณฯ ‘‘มธุํ วา มญฺญูติ พาโล, ยาว ปาปํ น ปจฺจตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๙) สทิเสฯ ‘‘เย หิ เกจิ ภิกฺขเว, สมณา วา พฺราหฺมณา วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๗๐; สํ. นิ. ๕.๑๐๙๒) วิกเปฺปฯ อิธาปิ วิกเปฺปเยวฯ มม วา ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วาติ วิวิธา วิสุํ วิกปฺปนสฺส โชตกตฺตาติ อาห **“วา-สโทฺท วิกปฺปนโตฺถ”**ติฯ **ปร**-สโทฺท ปน อเตฺถว อญฺญโตฺถ ‘‘อหเญฺจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๖๔; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; มหาว. ๗, ๘) อตฺถิ อธิกโตฺถ ‘‘อินฺทฺริยปโรปริยตฺต’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๘๑๔; อ. นิ. ๑๐.๒๑; ม. นิ. ๑.๑๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๖๘; ๑.๑๑๑) อตฺถิ ปจฺฉาภาคโตฺถ ‘‘ปรโต อาคมิสฺสตี’’ติอาทีสุฯ อตฺถิ ปจฺจนีกโตฺถ ‘‘อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๖๘; สํ. นิ. ๕.๘๒๒; อ. นิ. ๘.๗๐; อุทา. ๕๑) อิธาปิ ปจฺจนีกโตฺถติ ทเสฺสติ **“ปฏิวิรุทฺธา สตฺตา”**ติ อิมินาฯ สาสนสฺส ปจฺจนีกภูตา ปจฺจตฺถิกา สตฺตาติ อโตฺถฯ ต-สโทฺท ปเรติ วุตฺตมตฺถํ อวณฺณภาสนกิริยาวิสิฏฺฐํ ปรามสตีติ วุตฺตํ **“เย อวณฺณํ วทนฺติ, เตสู”**ติฯ

นนุ เตสํ อาฆาโต นตฺถิ คุณมหตฺตตฺตา, อถ กสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ โจทนาเลสํ ทเสฺสตฺวา ตทปเนติ **“กิญฺจาปี”**ติอาทินาฯ กิญฺจาปิ นตฺถิ, อถ โข ตถาปีติ อโตฺถฯ **อีทิเสสุปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท สมฺภาวนโตฺถ, เตน รตนตฺตยนิมิตฺตมฺปิ อกุสลจิตฺตํ น อุปฺปาเทตพฺพํ, ปเคว วฏฺฏามิสโลกามิสนิมิตฺตนฺติ สมฺภาเวติฯ ปริยตฺติธโมฺมเยว สทฺธมฺมนยนเฏฺฐน เนตฺตีติ **ธมฺมเนตฺติฯ อาหนตี**ติ อาภุโส ฆเฏฺฏติ, หึสติ วา, วิพาธติ, อุปตาเปติ จาติ อโตฺถฯ กตฺถจิ ‘‘เอตฺถา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส ปจฺฉาลิขิโต โปราณปาฐานุคตาย ฏีกาย วิโรธตฺตา, อตฺถยุตฺติยา จ อภาวโตฯ ยทิปิ โทมนสฺสาทโย จ อาหนนฺติ, โกเปเยว ปนายํ นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติ **“โกปเสฺสตํ อธิวจน”**นฺติ อิมินาฯ อวยวตฺถญฺหิ ทเสฺสตฺวา ตตฺถ ปริยาเยน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **อธิวจนนฺ**ติ จ อธิกิจฺจ ปวตฺตํ วจนํ, ปสิทฺธํ วา วจนํ, นามนฺติ อโตฺถฯ เอวมิตเรสุปิฯ เอตฺถ จ สภาวธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุอภาวโชตนตฺถํ ‘‘อาหนตี’’ติ กตฺตุเตฺถ อาฆาตสทฺทํ ทเสฺสติฯ อาหนติ เอเตน, อาหนนมตฺตํ วา **อาฆาโต**ติ กรณภาวตฺถาปิ สมฺภวนฺติเยวฯ **“อปฺปตีตา”**ติ เอตสฺส

โตฺถ **“อตุฏฺฐา อโสมนสฺสิกา”**ติ วุโตฺต, อิทํ ปน ปากฏปริยาเยน อปจฺจยสทฺทสฺส นิพฺพจน ทสฺสนํ, ตมฺมุเขน ปน น ปเจฺจติ เตนาติ **อปฺปจฺจโย**ติ กาตพฺพํฯ **อภิราธยตี**ติ สาธยติฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ตีสุ ปเทสุฯ **ทฺวีหี**ติ อาฆาตอนภิรทฺธิปเทหิฯ **เอเกนา**ติ อปจฺจยปเทนฯ เอตฺตเกสุ คหิเตสุ ตํสมฺปยุตฺตา อคฺคหิตา สิยุํ, น จ สกฺกา เตปิ อคฺคหิตุํ เอกุปฺปาทาทิสภาวตฺตาติ โจทนํ วิโสเธตุํ **“เตส”**นฺติอาทิ วุตฺตํ, **เตส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ สงฺขารกฺขนฺธเวทนากฺขเนฺธกเทสานํฯ **เสสาน**นฺติ สญฺญาวิญฺญาณาวสิฏฺฐสงฺขารกฺขเนฺธกเทสานํฯ **กรณ**นฺติ อุปฺปาทนํฯ อาฆาตาทีนญฺหิ ปวตฺติยา ปจฺจยสมวายนํ อิธ ‘‘กรณ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ ปน อตฺถโต อุปฺปาทนเมวฯ ตทนุปฺปาทนญฺหิ สนฺธาย ปาฬิยํ ‘‘น กรณียา’’ติ วุตฺตํฯ **ปฏิกฺขิตฺตเมว** ยถารหํ เอกุปฺปาทนิโรธารมฺมณวตฺถุภาวโตฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ มโนปโทเสฯ **“เตสุ อวณฺณภาสเกสู”**ติ อิมินา อาธารเตฺถ ภุมฺมํ ทเสฺสติฯ นิมิตฺตเตฺถ, ภาวลกฺขเณ วา เอตํ ภุมฺมนฺติ อาห **“ตสฺมิํ วา อวเณฺณ”**ติฯ น หิ อคุโณ, นินฺทา วา โกปโทมนสฺสานํ อาธาโร สมฺภวติ ตพฺภาสกายตฺตตฺตา เตสํฯ **อสฺสถา**ติ สตฺตมิยารูปํ เจ-สทฺทโยเคน ปริกปฺปนวิสยตฺตาติ ทเสฺสติ **“ภเวยฺยาถา”**ติ อิมินาฯ ‘‘ภเวยฺยาถ เจ, ยทิ ภเวยฺยาถา’ติ จ วทโนฺต ‘ยถากฺกมํ ปุพฺพาปรโยคิโน เอเต สทฺทา’ติ ญาเปตี’’ติ วทนฺติฯ **“กุปิตา โกเปน อนตฺตมนา โทมนเสฺสนา”**ติ อิมินา ‘‘เอวํ ปฐเมน นเยนา’’ติอาทินา วุตฺตวจนํ อตฺถนฺตราภาวทสฺสเนน สมเตฺถติฯ **“ตุมฺหาก”**นฺติ อิมินา สมานโตฺถ **“ตุมฺห”**นฺติ เอโก สโทฺท ‘‘อมฺหาก’’นฺติ อิมินา สมานโตฺถ ‘‘อมฺห’’นฺติ สโทฺท วิย ยถา ‘‘ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติ (ชา. ๑.๙๓) อาห **“ตุมฺหากํเยวา”**ติฯ อตฺถวสา ลิงฺควิปริยาโยติ กตฺวา **“ตาย จ อนตฺตมนตายา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อนฺตราโย’’ติ วุเตฺต สมณธมฺมวิเสสานนฺติ อตฺถสฺส ปกรณโต วิญฺญายมานตฺตา, วิญฺญายมานตฺถสฺส จ สทฺทสฺส ปโยเค กามจารตฺตา **“ปฐมชฺฌานาทีนํ อนฺตราโย”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **“อนฺตราโย”**ติ อิทํ มโนปโทสสฺส อกรณียตาย การณวจนํฯ ยสฺมา ตุมฺหากเมว เตน โกปาทินา ปฐมชฺฌานาทีนมนฺตราโย ภเวยฺย, ตสฺมา เต โกปาทิปริยาเยน วุตฺตา อาฆาตาทโย น กรณียาติ อธิปฺปาโย, เตน ‘‘นาหํ สพฺพญฺญู’’ติ อิสฺสรภาเวน ตุเมฺห ตโต นิวาเรมิ, อถ โข อิมินาว การเณนาติ ทเสฺสติฯ ตํ ปน การณวจนํ ยสฺมา อาทีนววิภาวนํ โหติ, ตสฺมา ‘‘อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

โส ปน มโนปโทโส น เกวลํ กาลนฺตรภาวิโนเยว หิตสุขสฺส อนฺตรายกโร, อถ โข ตงฺขณปวตฺตนารหสฺสปิ หิตสุขสฺส อนฺตรายกโรติ มโนปโทเส อาทีนวํ ทฬฺหตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปิ นุ”**ติอาทิมาหาติปิ สมฺพโนฺธ วตฺตโพฺพฯ **ปเรส**นฺติ เย อตฺตโต อเญฺญ, เตสนฺติ อโตฺถ, น ปน ‘‘ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติอาทีสุ วิย ปฏิวิรุทฺธสตฺตานนฺติ อาห **“เยสํ เกสญฺจี”**ติฯ ตเทวตฺถํ สมเตฺถติ **“กุปิโต หี”**ติอาทินาฯ ปาฬิยํ สุภาสิตทุพฺภาสิตวจนชานนมฺปิ ตทตฺถชานเนเนว สิทฺธนฺติ อาห **“สุภาสิตทุพฺภาสิตสฺส อตฺถ”**นฺติฯ

อนฺธํตมนฺติ อนฺธภาวกรํ ตมํ, อติวิย วา ตมํฯ ยํ นรํ สหเต อภิภวติ, ตสฺส อนฺธตมนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ย**นฺติ วา ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ยสฺมิํ กาเล สหเต, ตทา อนฺธตมํ โหตีติ อโตฺถ , การณนิเทฺทโส วา, เยน การเณน สหเต, เตน อนฺธตมนฺติฯ เอวํ สติ ยํตํ-สทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺธตฺตา ‘‘ยทา’’ติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ กิริยาปรามสนํ วา เอตํ, ‘‘โกโธ สหเต’’ติ ยเทตํ โกธสฺส อภิภวนํ วุตฺตํ, เอตํ อนฺธตมนฺติฯ ตโต จ กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสตีติ โยเชตพฺพํฯ **อตฺถํ ธมฺม**นฺติ ปาฬิอตฺถํ, ปาฬิธมฺมญฺจฯ **จิตฺตปฺปโกปโน**ติ จิตฺตสฺส ปกติภาววิชหเนน ปทูสโกฯ **อนฺตรโต**ติ อพฺภนฺตรโต, จิตฺตโต วา โกธวเสน ภยํ ชาตํฯ นฺติ ตถาสภาวํ โกธํ, โกธสฺส วา อนตฺถชนนาทิปฺปการํฯ

สพฺพตฺถาปีติ สเพฺพสุปิ ปฐมทุติยตติยนเยสุฯ ‘‘อวเณฺณ ปฏิปชฺชิตพฺพาการ’’นฺติ อธิกาโรฯ อวณฺณภาสกานมวิสยตฺตา **“ตตฺรา”**ติ ปทสฺส ตสฺมึ อวเณฺณติ อโตฺถว ทสฺสิโตฯ **อภูต**นฺติ กตฺตุภูตํ วจนํ, ยํ วจนํ อภูตํ โหตีติ อโตฺถฯ **อภูตโต**ติ ปน อภูตตากิริยาว ภาวปฺปธานตฺตา, ภาวโลปตฺตา จาติ ทเสฺสติ **“อภูตภาเวเนวา”**ติ อิมินาฯ ‘‘อิติเปต’’นฺติอาทิ นิเพฺพฐนาการนิทสฺสนนฺติ ทเสฺสตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ วจเนฯ **โยชนา**ติ อธิปฺปายปโยชนาฯ **ตุณฺหี**ติ อภาสนเตฺถ นิปาโต, ภาวนปุํสโก เจสฯ ‘‘อิติเปตํ อภูต’’นฺติ วตฺวา **“ยํ ตุเมฺหหี”**ติอาทินา ตทตฺถํ วิวรติฯ **อิมินาปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อเนกวิธํ การณํ สมฺปิเณฺฑติฯ การณสรูปมาห **“สพฺพญฺญุเยวา”**ติอาทินาฯ **เอว**-สโทฺท ตีสุปิ ปเทสุ โยเชตโพฺพ, สพฺพญฺญุภาวโต น อสพฺพญฺญู, สฺวากฺขาตตฺตา น ทุรกฺขาโต, สุปฺปฏิปนฺนตฺตา น ทุปฺปฏิปโนฺนติ อิมินาปิ การเณน นิเพฺพเฐตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘กสฺมา ปน สพฺพญฺญู’’ติอาทิปฏิโจทนายปิ ตํการณทสฺสเนน นิเพฺพเฐตพฺพเมวาติ อาห **“ตตฺร อิทญฺจิทญฺจ การณ”**นฺติฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ สพฺพญฺญุตาทีสุฯ **อิทญฺจ อิทญฺจ การณ**นฺติ อเนกวิเธน การณานุการณํ ทเสฺสตฺวา ‘‘น สพฺพญฺญู’’ติอาทิวจนํ นิเพฺพเฐตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตตฺริทํ การณํ – สพฺพญฺญู เอว อมฺหากํ สตฺถา อวิปรีตธมฺมเทสนตฺตาฯ สฺวากฺขาโต เอว ธโมฺม เอกนฺตนิยฺยานิกตฺตาฯ สุปฺปฏิปโนฺน เอว สโงฺฆ สํกิเลสรหิตตฺตาติฯ การณานุการณทสฺสนเมฺปตฺถ อสพฺพญฺญุตาทิวจน-นิเพฺพฐนเมว ตถาทสฺสนสฺส เตสมฺปิ การณภาวโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ การณการณมฺปิ หิ ‘‘การณ’’เนฺตฺวว วุจฺจติ, ปติฎฺฐานปติฎฺฐานมฺปิ ‘‘ปติฎฺฐาน’’เนฺตฺวว ยถา ‘‘ติเณหิ ภตฺตํ สินิทฺธํ, ปาสาเท ธมฺมมชฺฌายตี’’ติฯ **ทุติยํ ปท**นฺติ ‘‘อตจฺฉ’’นฺติ ปทํฯ **ปฐมสฺส ปทสฺสา**ติ ‘‘อภูต’’นฺติ ปทสฺสฯ **จตุตฺถ**นฺติ ‘‘น จ ปเนตํ อเมฺหสุ สํวิชฺชตี’’ติ ปทํฯ **ตติยสฺสา**ติ ‘‘นตฺถิ เจตํ อเมฺหสู’’ติ ปทสฺสฯ วิวิธเมกเตฺถเยว ปวตฺตํ วจนํ วิวจนํ, ตเทว **เววจนํ, วจน**นฺติ วา อโตฺถ สเทฺทน วจนียตฺตา ‘‘ภควาติ วจนํ เสฎฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตม’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑ ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑; อ. นิ. ๑.รูปาทิวคฺควณฺณนา; ปารา. อฎฺฐ. ๑.๑) วิยฯ นานาสภาวโต วิคตํ วจนํ ยสฺสาติ **เววจนํ** วุตฺตนเยน, ปริยายวจนนฺติ อโตฺถฯ

เอตฺถาห – กสฺมา ปเนตฺถ ปริยายวจนํ วุตฺตํ, นนุ เอเกกปทวเสเนว อธิเปฺปโต อโตฺถ สิโทฺธ, เอวํ สิเทฺธ สติ กิเมเต เตน ปริยายวจเนนฯ ตเทตญฺหิ คนฺถคารวาทิอเนกโทสกรํ, ยทิ จ ตํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตเทว วุตฺตํ อสฺส, น ตทญฺญนฺติ? วุจฺจเต – เทสนากาเล, หิ อายติญฺจ กสฺสจิ กถญฺจิ ตทตฺถปฏิเวธนตฺถํ ปริยายวจนํ วุตฺตํฯ เทสนาปฏิคฺคาหเกสุ หิ โย เตสํ ปริยายวจนานํ ยํ ปุเพฺพ สเงฺกตํ กโรติ ‘‘อิทมิมสฺสตฺถสฺส วจน’’นฺติ, ตสฺส เตเนว ตทตฺถปฏิเวโธ โหติฯ อปิจ ตสฺมึ ขเณ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ อญฺญวิหิตานํ วิปริยายานํ อเญฺญน ปริยาเยน ตทตฺถาวโพธนตฺถมฺปิ ปริยายวจนํ วุตฺตํฯ ยญฺหิ เย น สุณนฺติ, ตปฺปริหายนวเสน เตสํ สพฺพถา ปริปุณฺณสฺส ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส อนวโพโธ สิยา, ปริยายวจเน ปน วุเตฺต ตพฺพเสน ปริปุณฺณมตฺถาวโพโธ โหติฯ อถ วา มนฺทพุทฺธีนํ ปุนปฺปุนํ ตทตฺถลกฺขเณน อสโมฺมหนตฺถํ ปริยายวจนํ วุตฺตํฯ มนฺทพุทฺธีนญฺหิ เอเกเนว ปเทน เอกตฺถสฺส สลฺลกฺขเณน สโมฺมโห โหติ, อเนเกน ปริยาเยน ปน เอกตฺถสฺส สลฺลกฺขเณน ตถาสโมฺมโห น โหติ อเนกปฺปวตฺตินิมิเตฺตน เอกเตฺถเยว ปวตฺตสเทฺทน ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส นิจฺฉิตตฺตาฯ

อปโร นโย – ‘‘อเนเกปิ อตฺถา สมานพฺยญฺชนา โหนฺตี’’ติ ยา อตฺถนฺตรปริกปฺปนา สิยา, ตสฺสา ปริวชฺชนตฺถมฺปิ ปริยายวจนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อเนเกสมฺปิ หิ อตฺถานํ เอกปทวจนียตาวเสน สมานพฺยญฺชนตฺตา ยถาวุตฺตสฺส ปทสฺส ‘‘อยมโตฺถ นุ โข อธิเปฺปโต, อุทาหุ อยมโตฺถวา’’ติ ปวตฺตํ โสตูนมตฺถนฺตรปริกปฺปนํ เววจนํ อญฺญมญฺญํ เภทกวเสน ปริวเชฺชติฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘เนกตฺถวุตฺติยา สโทฺท, น วิเสสตฺถญาปโก;
ปริยาเยน ยุโตฺต ตุ, ปริยาโย จ เภทโก’’ติฯ

อปโร นโย – อนญฺญสฺสาปิ ปริยายวจนสฺส วจเน อเนกาหิ ตาหิ ตาหิ นามปญฺญตฺตีหิ เตสํ เตสํ อตฺถานํ ปญฺญาปนตฺถมฺปิ ปริยายวจนํ วตฺตพฺพํ โหติฯ ตถา หิ ปริยายวจเน วุเตฺต ‘‘อิมสฺสตฺถสฺส อิทมิทมฺปิ นาม’’นฺติ โสตูนํ อเนกธา นามปญฺญตฺติวิชานนํฯ ตโต จ ตํตํปญฺญตฺติโกสลฺลํ โหติ เสยฺยถาปิ นิฆณฺฎุสเตฺถ ปริจยตํฯ อปิจ ธมฺมกถิกานํ ตนฺติอตฺถุปนิพนฺธนปราวโพธนานํ สุขสิทฺธิยาปิ ปริยายวจนํฯ ตพฺพจเนน หิ ธมฺมเทสกานํ ตนฺติอตฺถสฺส อตฺตโน จิเตฺต อุปนิพนฺธเนน ฐปเนน ปเรสํ โสตูนมวโพธนํ สุขสิทฺธํ โหติฯ อถ วา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อตฺตโน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติยา วิภาวนตฺถํ, เวเนยฺยานญฺจ ตตฺถ พีชวาปนตฺถํ ปริยายวจนํ ภควา นิทฺทิสติฯ ตทสมฺปตฺติกสฺส หิ ตถาวจนํ น สมฺภวติฯ เตน จ ปริยายวจเนน ยถาสุเตน ตสฺสํ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติยํ ตปฺปริจรเณน, ตทญฺญสุจริตสมฺปพฺรูหเนน จ ปุญฺญสงฺขาตสฺส พีชสฺส วปนํ สมฺภวติฯ โก หิ อีทิสาย สมฺปตฺติยา วิญฺญายมานาย ตเทตํ นาภิปเตฺถยฺยาติ, กึ วา พหุนาฯ ยสฺสา ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ยถา สพฺพสฺมึ อเตฺถ อปฺปฏิหตญาณจาโร, ตถา สพฺพสฺมึ สทฺทโวหาเรติ เอกมฺปิ อตฺถํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ โพเธติ, นตฺถิ ตตฺถ ทนฺธายิตตฺตํ วิตฺถาริตตฺตํ, นาปิ ธมฺมเทสนาย หานิ, อาเวณิโก จายํ พุทฺธธโมฺมฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส หิ สุปฺปฏิวิทิตภาเวน ปฏิสมฺภิทาญาเณหิ วิย เตนปิ ญาเณน อเตฺถ, ธเมฺม, นิรุตฺติยา จ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย พุทฺธลีฬฺหาย เอกมฺปิ อตฺถํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ โพเธติ, น ปน ตสฺมึ สทฺทโวหาเร, ตถาโพธเน วา มนฺทภาโว สมฺมาโพธนสฺส สาธนตฺตา, น จ เตน อตฺถสฺส วิตฺถารภาโว เอกเสฺสวตฺถสฺส เทเสตพฺพสฺส สุพฺพิชานนการณตฺตา, นาปิ ตพฺพจเนน ธมฺมเทสนาหานิ ตสฺส เทสนาสมฺปตฺติภาวโตฯ ตสฺมา สาตฺถกํ ปริยายวจนํ, น จาปิ ตํ คนฺถคารวาทิอเนกโทสกรนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ปเนตํ วุตฺตํ ‘‘ยทิ จ ตํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตเทว วุตฺตํ อสฺส, น ตทญฺญ’’นฺติ, ตมฺปิ น ยุตฺตํ ปโยชนนฺตรสมฺภวโตฯ ตเทว หิ อวตฺวา ตทญฺญสฺส วจเนน เทสนากฺขเณ สมาหิตจิตฺตานมฺปิ สมฺมเทว ปฏิคฺคณฺหนฺตานํ ตํตํปทโนฺตคธปวตฺตินิมิตฺตมารพฺภ ตทตฺถาธิคโม โหติ, อิตรถา ตสฺมิํเยว ปเท ปุนปฺปุนํ วุเตฺต เตสํ ตทตฺถานธิคตตา สิยาติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘เยน เกนจิ อตฺถสฺส, โพธาย อญฺญสทฺทโต;
วิกฺขิตฺตกมนานมฺปิ, ปริยายกถา กตาฯ

มนฺทานญฺจ อมูฬฺหตฺถํ, อตฺถนฺตรนิเสธยา;
ตํตํนามนิรุฬฺหตฺถํ, ปริยายกถา กตาฯ

เทสกานํ สุกรตฺถํ, ตนฺติอตฺถาวโพธเน;
ธมฺมนิรุตฺติโพธตฺถํ, ปริยายกถา กตาฯ

เวเนยฺยานํ ตตฺถ พีชวาปนตฺถญฺจ อตฺตโน;
ธมฺมธาตุยา ลีฬฺหาย, ปริยายกถา กตาฯ

ตเทว ตุ อวตฺวาน, ตทเญฺญหิ ปโพธนํ;
สมฺมาปฏิคฺคณฺหนฺตานํ, อตฺถาธิคมาย กต’’นฺติฯ

อิทํ ปน นิเพฺพฐนํ อีทิเสเยว, น สพฺพตฺถ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อิทญฺจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวเณฺณเยวา**ติ การณปติรูปํ วตฺวา, อวตฺวา วา โทสปติฎฺฐาปนวเสน นินฺทายเอวฯ **น สพฺพตฺถา**ติ น เกวลํ อโกฺกสนขุํสนวมฺภนาทีสุ สพฺพตฺถ นิเพฺพฐนํ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตเทวตฺถํ **“ยทิ หี”**ติอาทินา ปากฎํ กโรติฯ ‘‘สาสงฺกนีโย โหตี’’ติ วุตฺตํ ตถานิเพฺพเฐตพฺพตาย การณเมว **“ตสฺมา”**ติ ปฎินิทฺทิสติฯ **“โอโฎฺฐสี”**ติอาทิ ‘‘น สพฺพตฺถา’’ติ เอตสฺส วิวรณํฯ ชาตินามโคตฺตกมฺมสิปฺปอาพาธ ลิงฺค กิเลส อาปตฺติ อโกฺกสนสงฺขาเตหิ **ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิฯ** อธิวาสนเมว ขนฺติ, น ทิฎฺฐินิชฺฌานกฺขมนาทโยติ **อธิวาสนขนฺติฯ**

๖. เอวํ อวณฺณภูมิยา สํวณฺณนํ กตฺวา อิทานิ วณฺณภูมิยาปิ สํวณฺณนํ กาตุมาห **“เอว”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อวณฺณภูมิย**นฺติ อวณฺณปฺปกาสนฎฺฐาเนฯ **ตาทิลกฺขณ**นฺติ เอตฺถ ‘‘ปญฺจหากาเรหิ ตาที อิฎฺฐานิเฎฺฐ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, ติณฺณาวีติ ตาที, มุตฺตาวีติ ตาที, ตํนิเทฺทสาตาที’’ติ (มหานิ. ๓๘) นิเทฺทสนเยน ปญฺจสุ อเตฺถสุ อิธ ปฐเมนเตฺถน ตาทีฯ ตตฺรายํ นิเทฺทโส –

กถํ อรหา อิฎฺฐานิเฎฺฐ ตาที, อรหา ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ ตาที, ยเสปิ, อยเสปิ, ปสํสายปิ, นินฺทายปิ, สุเขปิ , ทุเกฺขปิ ตาที, เอกเญฺจ พาหํ คเนฺธน ลิเมฺปยฺยุํ, เอกเญฺจ พาหํ วาสิยา ตเจฺฉยฺยุํ, อมุสฺมิํ นตฺถิ ราโค, อมุสฺมิํ นตฺถิ ปฎิโฆ , อนุนยปฎิฆวิปฺปหีโน อุคฺฆาฎินิคฺฆาฎีวีติวโตฺต, อนุโรธวิโรธสมติกฺกโนฺต, เอวํ อรหา อิฎฺฐานิเฎฺฐ ตาทีติ (มหานิ. ๓๘)ฯ

วจนโตฺถ ปน ตมิว ทิสฺสตีติ **ตาที,** อิฎฺฐมิว อนิฎฺฐมฺปิ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ตสฺส ลกฺขณํ **ตาทิลกฺขณํ,** อิฎฺฐานิเฎฺฐสุ สมเปกฺขนสภาโวฯ อถ วา ตมิว ทิสฺสเต **ตาที,** โส เอว สภาโว, ตเทว ลกฺขณํ **ตาทิลกฺขณ**นฺติฯ วณฺณภูมิยํ ตาทิลกฺขณํ ทเสฺสตุนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปร**-สโทฺทอญฺญเตฺถติ อาห **“เย เกจี”**ติอาทิฯ อานนฺทนฺติ ภุสํ ปโมทนฺติ ตํสมงฺคิโน สตฺตา เอเตนาติ อานนฺทสทฺทสฺส กรณตฺถตํ ทเสฺสติฯ โสภนมโน **สุมโน,** จิตฺตํ, โสภนํ วา มโน ยสฺสาติ **สุมโน,** ตํสมงฺคีปุคฺคโลฯ นนุ จ จิตฺตวาจกภาเว สติ เจตสิกสุขสฺส ภาวตฺถตา ยุตฺตา, ปุคฺคลวาจกภาเว ปน จิตฺตเมว ภาวโตฺถ สิยา, น เจตสิกสุขํ, สุมนสทฺทสฺส ทพฺพนิมิตฺตํ ปติ ปวตฺตตฺตา ยถา ‘‘ทณฺฑิตฺตํ สิขิตฺต’’นฺติอาทีติ? สจฺจเมตํ ทเพฺพ อเปกฺขิเต, อิธ ปน ตทนเปกฺขิตฺวา เตนทเพฺพน ยุตฺตํ มูลนิมิตฺตภูตํ เจตสิกสุขเมว อเปกฺขิตฺวา สุมนสโทฺท ปวโตฺต, ตสฺมา เอตฺถาปิเจตสิกสุขเมว ภาวโตฺถ สมฺภวติ, เตนาห **“เจตสิกสุขเสฺสตํ อธิวจน”**นฺติฯ เอเตน หิ วจเนนตทญฺญเจตสิกานมฺปิ จิตฺตปฎิพทฺธตฺตา, จิตฺตกิริยตฺตา จ ยถาสมฺภวํ โสมนสฺสภาโว อาปชฺชตีติ โจทนํ นาปชฺชเตว รุฬฺหิสทฺทตฺตา ตสฺส ยถา ‘‘ปงฺกช’’นฺติ ปริหรติฯ อุพฺพิลยตีติ อุพฺพิลํ, ภินฺทติ ปุริมาวตฺถาย วิเสสํ อาปชฺชตีติ อโตฺถฯ ตเทว **อุพฺพิลาวิตํ** ปจฺจยนฺตราคมาทิวเสนฯ อุทฺธํ ปลวตีติ วา **อุพฺพิลาวิตํ** อการานํ อิการํ, อาการญฺจ กตฺวา, จิตฺตเมว ‘‘เจตโส’’ติ วุตฺตตฺตาฯ ตทฺธิเต ปน สิเทฺธ ตํ อพฺยติริตฺตํ ตสฺมิํ ปเท วจนียสฺส สามญฺญภาวโต, ตสฺส วา สทฺทสฺสนามปทตฺตา, ตสฺมา กสฺสาติ สมฺพนฺธีวิเสสานุโยเค ‘‘เจตโส’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **“กสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ ยาย อุปฺปนฺนาย กายจิตฺตํ วาตปูริตภสฺตา วิย อุทฺธุมายนาการปฺปตฺตํ โหติ ตสฺสา เคหสิตาย โอทคฺยปีติยา เอตํ อธิวจนนฺติ สรูปํ ทเสฺสติ **“อุทฺธจฺจาวหายา”**ติอาทินาฯ **อุทฺธจฺจาวหายา**ติ อุทฺธตภาวาวหายฯ อุปฺปิลาเปติ จิตฺตํ อุปฺปิลาวิตํ กโรตีติ **อุพฺพิลาปนา,** สา เอว ปีติ, ตสฺสาฯ ขนฺธวเสน ธมฺมวิเสสตฺตํ อาห **“อิธาปี”**ติอาทินาฯ อวณฺณภูมิมเปกฺขาย อปิ-สโทฺท ‘‘อยมฺปิ ปาราชิโก’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑.๘๙, ๙๑, ๑๖๗, ๑๗๑, ๑๙๕, ๑๙๗) วิย, อิธ จ กิญฺจาปิ เตสํ ภิกฺขูนํ อุพฺพิลาวิตเมว นตฺถิ, อถ โข อายติํ กุลปุตฺตานํ เอทิเสสุปิ ฐาเนสุ อกุสลุปฺปตฺติํ ปฎิเสเธโนฺต ธมฺมเนตฺติํ ฐเปตีติฯ **ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺ**

ขารกฺขโนฺธ, เอเกน เวทนากฺขโนฺธ วุโตฺตติ เอตฺถาปิ ‘‘เตสํ วเสน เสสานํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ กรณํ ปฏิกฺขิตฺตเมวา’’ติ จ อฎฺฐกถายํ วุตฺตนเยน สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ น วุตฺตํฯ ‘‘ปิ-สโทฺท สมฺภาวนโตฺถ’’ติอาทินา วุตฺตนเยน เจตฺถ อโตฺถ ยถาสมฺภวํ เวทิตโพฺพฯ

ตุมฺหํเยวสฺส เตน อนฺตราโยติ เอตฺถาปิ **‘‘อนฺตราโย’’**ติ อิทํ ‘‘อุพฺพิลาวิตตฺตสฺส อกรณียตาการณวจน’’ติอาทินา เหฎฺฐา อวณฺณปเกฺข อเมฺหหิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ ‘‘อานนฺทิโน อุพฺพิลาวิตา’’ติ ทีปิตํ ปีติเมว คเหตฺวา **‘‘เตน อุพฺพิลาวิตเตฺตนา’’**ติ วจนํ โสมนสฺสรหิตาย ปีติยา อภาวโต ตพฺพจเนเนว ‘‘สุมนา’’ติ ทีปิตํ โสมนสฺสมฺปิ สิทฺธเมวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา โสมนสฺสสฺส อนฺตรายกรตา ปากฎา, น ตถา ปีติยาติ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **กสฺมา ปเนต**นฺติ ยถาวุตฺตํ อตฺถํ อวิภาคโต มนสิ กตฺวา โจเทติฯ อาจริโย **‘‘สจฺจ’’**นฺติ ตมตฺถํ ปฎิชานิตฺวา **‘‘ตํ ปนา’’**ติอาทินา วิภชฺชพฺยากรณวเสน ปริหรติฯ

ตตฺถ **เอต**นฺติ อานนฺทาทีนมกรณียตาวจนํ, นนุ ภควตา วณฺณิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺสา**ติ ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจนํ คุณานุสฺสรณวเสน กเถนฺตสฺส สาธุชนสฺสฯ **กสิเณนา**ติ กสิณตาย สกลภาเวนฯ **ชมฺพุทีปสฺสา**ติ เจตสฺส อวยวภาเวน สมฺพนฺธีวจนํฯ อปเร ปน **‘‘ชมฺพุทีปสฺสา**ติ กรณวจนเตฺถ สามิวจน’’ติ วทนฺติ, เตสํ มเตน กสิณชมฺพุทีปสทฺทานํ สมานาธิกรณภาโว ทฎฺฐโพฺพ, กรณวจนญฺจ นิสฺสกฺกเตฺถฯ ปเคว เอกเทสโต ปนาติ **อปิ**-สโทฺท สมฺภาวเนฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ –

‘‘มา โสจิ อุทายิ, อานโนฺท อวีตราโค กาลํ กเรยฺย, เตน จิตฺตปฺปสาเทน สตฺตกฺขตฺตุํ เทวรชฺชํ กาเรยฺย, สตฺตกฺขตฺตุํ อิมสฺมิํเยว ชมฺพุทีเป มหารชฺชํ กาเรยฺย, อปิจ อุทายิ อานโนฺท ทิเฎฺฐว ธเมฺม ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติอาทิสุตฺตํ (อ. นิ. ๓.๘๑) –

สงฺคหิตํฯ นฺติ สุตฺตนฺตเร วุตฺตํ ปีติโสมนสฺสํฯ **เนกฺขมฺมสฺสิต**นฺติ กามโต นิกฺขมเน กุสลธเมฺม นิสฺสิตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **เคหสฺสิต**นฺติ เคหวาสีนํ สมุทาจิณฺณโต เคหสงฺขาเต กามคุเณ นิสฺสิตํฯ กสฺมา ตเทวิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘อิทญฺหี’’**ติอาทิฯ ‘‘อายสฺมโต ฉนฺนสฺส อุปฺปนฺนสทิส’’นฺติ วุตฺตมตฺถํ ปากฎํ กาตุํ, สมเตฺถตุํ วา **‘‘เตเนวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิ** ภควติ, ธเมฺม จ ปวตฺตเคหสฺสิตเปมตายฯ **ปรินิพฺพานกาเล**ติ ปรินิพฺพานาสนฺนกาเล ภควตา ปญฺญเตฺตน ตชฺชิโตติ วา สมฺพโนฺธฯ **ปรินิพฺพานกาเล**ติ วา ภควโต ปรินิพฺพุตกาเล สเงฺฆน ตชฺชิโต นิพฺพเตฺตตีติ วา สมฺพโนฺธฯ **พฺรหฺมทเณฺฑนา**ติ ‘‘ภิกฺขูหิ อิตฺถนฺนาโม เนว วตฺตโพฺพ, น โอวทิตโพฺพ, นานุสาสิตโพฺพ’’ติ (จูฬว. ๔๔๕) กเถน พฺรหฺมทเณฺฑนฯ **ตชฺชิโต**ติ สํเวชิโตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เคหสฺสิตปีติโสมนสฺสํ ฌานาทีนํ อนฺตรายกรํ, ตสฺมาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา **สกฺกปญฺหสุเตฺต** ‘‘โสมนสฺสํปาหํ เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๙)ฯ

‘‘อยญฺหี’’ติอาทินา ตเทวตฺถํ การณโต สมเตฺถติฯ ราคสหิตตฺตา หิ สา อนฺตรายกราติฯ เอตฺถ ปน ‘‘อิทญฺหิ ราคสญฺหิตํ ปีติโสมนสฺส’’นฺติ วตฺตพฺพํ สิยา, ตถาปิ ปีติคฺคหเณน โสมนสฺสมฺปิ คหิตเมว โหติ โสมนสฺสรหิตาย ปีติยา อภาวโตติ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน ปีติเยว คหิตาฯ อปิจ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวิภาคสฺส สุเตฺต วจนโต โสมนสฺสสฺส ปากโฎ อนฺตรายกรภาโว, น ตถา ปีติยาติ สาเยว ราคสหิตเตฺถน วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ อวณฺณภูมิยา สทฺธิํ สมฺพนฺธิตฺวา ปากฎํ กาตุํ **‘‘โลโภ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โกธสทิโสวา**ติ อวณฺณภูมิยํ วุตฺตโกธสทิโส เอวฯ **‘‘ลุโทฺธ’’**ติอาทิคาถานํ ‘‘กุโทฺธ’’ติอาทิคาถาสุ วุตฺตนเยน อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

‘‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ธมฺมสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยุํ, ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถ อานนฺทิโน สุมนา อุพฺพิลาวิตา , อปิ นุ ตุเมฺห ปเรสํ สุภาสิตทุพฺภาสิตํ อาชาเนยฺยาถาติ? โน เหตํ ภนฺเต’’ติ อยํ ตติยวาโร นาม อวณฺณภูมิยํ วุตฺตนยวเสน ตติยวารภฏฺฐาเน นีหริตพฺพตฺตา, โส เทสนากาเล เตน วาเรน โพเธตพฺพปุคฺคลาภาวโต เทสนาย **อนาคโตปิ** ตทตฺถสมฺภวโต **อตฺถโต อาคโตเยวฯ** ยถา ตํ วิตฺถารวเสน กถาวตฺถุปฺปกรณนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตติยวาโร ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, เอเตน สํวณฺณนากาเล ตถาพุชฺฌนกสตฺตานํ วเสน โส วาโร อาเนตฺวา สํวเณฺณตโพฺพติ ทเสฺสติฯ **‘‘ยเถว หี’’**ติอาทินา ตเทวตฺถสมฺภวํ วิภาเวติฯ กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ ยเถวาติ สมฺพโนฺธฯ

ปฏิปชฺชิตพฺพาการทสฺสนวาเรติ ยถาวุตฺตํ ตติยวารํ อุปาทาย วตฺตเพฺพ จตุตฺถวาเรฯ ‘‘ตุมฺหากํ สตฺถา’’ติ วจนโต ปภุติ ยาว ‘‘อิมินาปิ การเณน ตจฺฉ’’นฺติ วจนํ, ตาว โยชนาฯ **‘‘โส หิ ภควา’’**ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ ตตฺถ **อิติปี**ติ อิมินาปิ การเณนฯ วิตฺถาโร วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑๒๓ อาทโย) ‘‘อนาปตฺติ อุปสมฺปนฺนสฺส ภูตํ อาโรเจตี’’ติ (ปาจิ. ๗๗) วุเตฺตปิ สภาคานเมว อาโรจนํ ยุตฺตนฺติ อาห **‘‘สภาคานํ ภิกฺขูนํเยว ปฏิชานิตพฺพ’’**นฺติฯ เตเยว หิ ตสฺส อตฺถกามา, สเทฺธยฺยวจนตฺตญฺจ มญฺญนฺติ, ตโต จ ‘‘สาสนสฺส อโมฆตา ทีปิตา โหตี’’ติ วุตฺตตฺถสมตฺถนํ สิยาฯ **‘‘เอวญฺหี’’**ติอาทิ การณวจนํฯ ปาปิจฺฉตา เจว ปริวชฺชิตา, กตฺตุภูตา วา สา, โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **อโมฆตา**ติ นิยฺยานิกภาเวน อตุจฺฉตาฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ตตฺร ตุเมฺหหีติ ตสฺมึ วเณฺณ ตุเมฺหหี’’ติอาทินา เจว ‘‘ทุติยํ ปทํ ปฐมสฺส ปทสฺส, จตุตฺถญฺจ ตติยสฺส เววจน’’นฺติอาทินา จ วุตฺตนเยนฯ

จูฬสีลวณฺณนา

๗. **โก อนุสนฺธี**ติ ปุจฺฉา ‘‘นนุ เอตฺตเกเนว ยถาวุเตฺตหิ อวณฺณวเณฺณหิ สมฺพนฺธา เทสนามตฺถกํ ปตฺตา’’ติ อนุโยคสมฺภวโต กตาฯ **วเณฺณน จ อวเณฺณน จา**ติ ตทุภยปเทนฯ อตฺถนิเทฺทโส วิย หิ สทฺทนิเทฺทโสปีติ อกฺขรจินฺตกาฯ อถ วา ตถาภาสนสฺส การณตฺตา, โกฏฺฐาสตฺตา จ **‘‘ปเทหี’’**ติ วุตฺตํฯ **อวเณฺณน จ วเณฺณน จา**ติ ปน อคุณคุณวเสน, นินฺทาปสํสาวเสน จ สรูปทสฺสนํฯ **‘‘นิวโตฺต** อมูลกตาย วิสฺสเชฺชตพฺพตาภาวโต’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ ตํ วิตฺถาเรตฺวา เทสนาย โพเธตพฺพปุคฺคลาภาวโต เอตฺตกาว สา ยุตฺตรูปาติ ภควโต อชฺฌาสเยเนว อเทสนาภาเวน **นิวโตฺต,** ยถา ตํ วณฺณภูมิยํ ตติยวาโรติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา โพเธตพฺพปุคฺคลสมฺภเวน วิสฺสเชฺชตพฺพตาย อธิคตภาวโต **อนุวตฺตติเยวฯ อิติเปตํ ภูต**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ ตทุปริปิ อนุวตฺตกตฺตา, เตน วกฺขติ **‘‘อิธ ปนา’’**ติอาทิฯ เอตฺตาวตา อยํ วณฺณานุสนฺธีติ ทเสฺสตฺวา ทุวิเธสุ ปน เตสุ วเณฺณสุ พฺรหฺมทตฺตสฺส วณฺณานุสนฺธีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โส ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **อุปริ สุญฺญตาปกาสเน อนุสนฺธึ ทเสฺสสฺสติ** ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๘)ฯ

เอวํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนามุเขน สมุทายตฺถํ วตฺวา อิทานิ อวยวตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ตตฺถา’’**ติ อาทินาฯ อปฺปเมว ปริโต สมนฺตโต ขณฺฑิตตฺตา **ปริตฺตํ** นามาติ อาห **‘‘อปฺปมตฺตกนฺติ ปริตฺตสฺส นาม’’**นฺติฯ **มตฺตา วุจฺจติ ปมาณํ** มียเต ปริมียเตติ กตฺวาฯ สมาสนฺตกกาเรน **อปฺปมตฺตกํ** ยถา ‘‘พหุปุตฺตโก’’ติ, เอวํ **โอรมตฺตเก**ปิฯ เอเตเนว ‘‘อปฺปา มตฺตา **อปฺปมตฺตา,** สา เอตสฺสาติ **อปฺปมตฺตก’’**นฺติอาทินา กปจฺจยสฺส สาตฺถกตมฺปิ ทเสฺสติ อตฺถโต อภินฺนตฺตาฯ มตฺตกสทฺทสฺส อนตฺถกภาวโต **สีลเมว สีลมตฺตกํฯ อนตฺถกภาโว**ติ จ สกตฺถตา ปุริมปทเตฺถเยว ปวตฺตนโตฯ น หิ สทฺทา เกวลํ อนตฺถกา ภวนฺตีติ อกฺขรจินฺตกาฯ นนุ จ ภควโต ปาร

มิตานุภาเวน นิรตฺถกเมกกฺขรมฺปิ มุขวรํ นาโรหติ, สกลญฺจ ปริยตฺติสาสนํ ปเท ปเท จตุสจฺจปฺปกาสนนฺติ วุตฺตํ, กถํ ตสฺส อนตฺถกตา สมฺภวตีติ? สจฺจํ, ตมฺปิ ปทนฺตราภิหิตสฺส อตฺถสฺส วิเสสนวเสน ตทภิหิตํ อตฺถํ วทติ เอว, โส ปน อโตฺถ วินาปิ เตน ปทนฺตเรเนว สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ อนตฺถกมิเจฺจว วุตฺตนฺติฯ นนุ อโวจุมฺห ‘‘อนตฺถกภาโว…เป…. ปวตฺตนโต’’ติฯ อปิจ วิเนยฺยชฺฌาสยานุรูปวเสน ภควโต เทสนา ปวตฺตติ, วิเนยฺยา จ อนาทิมติสํสาเร โลกิเยสฺเยว สเทฺทสุ ปริภาวิตจิตฺตา, โลเก จ อสติปิ อตฺถนฺตราวโพเธ วาจาสิลิฏฺฐตาทิวเสน สทฺทปโยโค ทิสฺสติ ‘‘ลพฺภติ ปลพฺภติ, ขญฺชติ นิขญฺชติ, อาคจฺฉติ ปจฺจาคจฺฉตี’’ติอาทินาฯ ตถาปริจิตานญฺจ ตถาวิเธเนว สทฺทปโยเคน อตฺถาวคโม สุโข โหตีติ อนตฺถกสทฺทปโยโค วุโตฺตติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘ปทนฺตรวจนีย-สฺสตฺถสฺส วิเสสนาย;
> โพธนาย วิเนยฺยานํ, ตถานตฺถปทํ วเท’’ติฯ

อถ วา **สีลมตฺตก**นฺติ เอตฺถ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถ ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา) มโนมตฺตา ธาตุ มโนธาตู’’ติ (ธ. ส. มูลฏี. ๔๙๙) จ อาทีสุ วิยฯ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตก’’นฺติ ปททฺวเยน สามญฺญโต วุโตฺตเยว หิ อโตฺถ ‘‘สีลมตฺตก’’นฺติ ปเทน วิเสสโต วุโตฺต, เตน จ สีลํ เอว สีลมตฺตํ, ตเทว สีลมตฺตกนฺติ นิพฺพจนํ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘สีลเมว สีลมตฺตก’’**นฺติ วุตฺตํฯ

อยํ ปน อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – **โอรมตฺตก**นฺติ เอตฺถ โอรนฺติ อปารภาโค ‘‘โอรโต โภคํ (มหาว. ๖๖) โอรํ ปาร’’นฺติอาทีสุ วิยฯ อถ วา เหฏฺฐาอโตฺถ โอรสโทฺท โอรํ อาคมนาย เย ปจฺจยา, เต โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานีติอาทีสุ วิยฯ สีลญฺหิ สมาธิปญฺญาโย อเปกฺขิตฺวา อปารภาเค, เหฏฺฐาภาเค จ โหติ, อุภยตฺถาปิ ‘‘โอเร ปวตฺตํ มตฺตํ ยสฺสา’’ติอาทินา วิคฺคโหฯ **สีลมตฺตก**นฺติ เอตฺถาปิ **มตฺต**สโทฺท อมหตฺถวาจโก ‘‘เภสชฺชมตฺตา’’ติอาทีสุ วิยฯ อถ วา สีเลปิ ตเทกเทสเสฺสว สงฺคหณตฺถํ อมหตฺถวาจโก เอตฺถ มตฺตสโทฺท วุโตฺตฯ ตถา หิ อินฺทฺริยสํวรปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลานิ อิธ เทสนํ อนารุฬฺหานิฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ตานิ ปาติโมกฺขสํวรอาชีวปาริสุทฺธิสีลานิ วิย น สพฺพปุถุชฺชเนสุ ปากฏานีติฯ **มตฺต**นฺติ เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอเตฺถ นปุํสกลิงฺคํฯ ปมาณปฺปกเตฺถสุ ปน ‘‘มตฺต’’นฺติ วา ‘‘มตฺตา’’ติ วา นปุํสกิตฺถิลิงฺคํฯ

‘‘อิทํ วุตฺตํ โหตี’’ติอาทินา สห โยชนาย ปิณฺฑตฺถํ ทเสฺสติฯ เยน สีเลน วเทยฺย, เอตํ สีลมตฺตกํ นามาติ สมฺพโนฺธฯ **‘‘วณฺณํ วทามีติ อุสฺสาหํ กตฺวาปี’’**ติ อิทํ ‘‘วณฺณํ วทมาโน’’ติ เอตสฺส วิวรณํฯ เอเตน หิ ‘‘เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๑๗๐) วิย มานสทฺทสฺส สามตฺถิยตฺถตํ ทเสฺสติฯ ‘‘อุสฺสาหํ กุรุมาโน’’ติ อวตฺวา ‘‘กตฺวา’’ติ จ วจนํ ตฺวาทิปจฺจยนฺตปทานมิว มานนฺตปจฺจยนฺตปทานมฺปิ ปรกิริยาเปกฺขเมวาติ ทสฺสนตฺถํฯ **‘‘ตตฺถ สิยา’’**ติอาทินา สนฺธายภาสิตมตฺถํ อชานิตฺวา นีตตฺถเมว คเหตฺวา สุตฺตนฺตรวิโรธิตํ มญฺญมานสฺส กสฺสจิ อีทิสี โจทนา สิยาติ ทเสฺสติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โขปเนต’’นฺติอาทิวจเน (ที. นิ. ๑.๗)ฯ กมฺมฏฺฐานภาวเน ยุญฺชติ สีเลนาติ **โยคี,** ตสฺสฯ

อลงฺกรณํ วิภูสนํ **อลงฺกาโร,** ปสาธนกิริยาฯ อลํ กโรติ เอเตเนวาติ วา **อลงฺกาโร,** กุณฺฑลาทิปสาธนํฯ มณฺฑียเต **มณฺฑนํ,** อูนฏฺฐานปูรณํฯ มณฺฑียติ เอเตนาติ วา **มณฺฑนํ,** มุขจุณฺณาทิอูนปูรโณปกรณํฯ อิธ ปน สทิสโวหาเรน, ตทฺธิตวเสน วา สีลเมว ตถา วุตฺตํฯ **มณฺฑเน**ติ มณฺฑนเหตุ, มณฺฑนกิริยานิมิตฺตํ คโตติ อโตฺถฯ อถ วา มณฺฑติ สีเลนาติ **มณฺฑโน,** มณฺฑนชาติโก ปุริโสฯ พหุมฺหิ เจตํ ชาตฺยาเปกฺขาย เอกวจนํฯ อุพฺพาหนเตฺถปิ หิ เอกว

จนมิจฺฉนฺติ เกจิ, ตทยุตฺตเมว สทฺทสเตฺถ อนาคตตฺตา, อตฺถยุตฺติยา จ อภาวโตฯ กถญฺหิ เอกวจนนิทฺทิฏฺฐโต อุพฺพาหนกรณํ ยุตฺตํ สิยา เอกสฺมิํ เยวเตฺถ อุพฺพาหิตพฺพสฺส อญฺญสฺสตฺถสฺส อภาวโตฯ ตสฺมา วิปลฺลาสวเสน พหฺวเตฺถ อิทํ เอกวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, มญฺฌนสีเลสูติ อโตฺถฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนปิ** หิ อยเมวิธ วินิจฺฉโย (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) วุโตฺตฯ **อคฺคต**นฺติ อุตฺตมภาวํฯ

อสฺสํ ภวิสฺสามีติ อากเงฺขยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ **ปริปูรการี**ติ เจตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน สกลมฺปิ สีลโถมนสุตฺตํ ทเสฺสติฯ

กิกีว อณฺฑนฺติ เอตฺถาปิ ตทเตฺถน **อิติ**-สเทฺทน –

‘‘กิกีว อณฺฑํ จมรีว วาลธิํ,
ปิยํว ปุตฺตํ นยนํว เอกกํ;
ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานา,
สุเปสลา โหถ สทา สคารวา’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙); –

คาถํ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘ปุปฺผคโนฺธ’’ติ วตฺวา ตเทกเทเสน ทเสฺสตุํ **‘‘น จนฺทน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ จนฺทนํ ตครํ มลฺลิกาติ หิ ตํสหจรณโต เตสํ คโนฺธว วุโตฺตฯ **ปุปฺผคโนฺธ**ติ จ ปุปฺผญฺจ ตทวเสโส คโนฺธ จาติ อโตฺถฯ ตครมลฺลิกาหิ วา อวสิโฏฺฐ ‘‘ปุปฺผคโนฺธ’’ติ วุโตฺตฯ **สตญฺจ คโนฺธ**ติ เอตฺถ สีลเมว สทิสโวหาเรน วา ตทฺธิตวเสน วา คโนฺธฯ สีลนิพโนฺธโน วา ฤติโฆโส วุตฺตนเยน ‘‘คโนฺธ’’ติ อธิเปฺปโตฯ สีลญฺหิ กิตฺติยา นิมิตฺตํฯ ยถาห ‘‘สีลวโต กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๗๘๕; อุทา. ๗๖)ฯ **สปฺปุริโส ปวายติ** ปกาเรหิ คนฺธติ ตสฺส คนฺธูปครุกฺขปฏิภาคตฺตาฯ

วสฺสิกีติ สุมนปุปฺผํ, **‘‘วสฺสิก’’**นฺติปิ ปาโฐ, ตทโตฺถวฯ คนฺธา เอว **คนฺธชาตา,** คนฺธปฺปการา วาฯ **ยฺวาย**นฺติ ยทิทํ, อุตฺตโม คโนฺธ วาตีติ สมฺพโนฺธฯ

สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานนฺติ สมฺมา อญฺญาย ชานิตฺวา, อคฺคมเคฺคน วา วิมุตฺตานํฯ **มคฺคํ น วินฺทตี**ติ การณํ น ลภติ, น ชานาติ วาฯ

‘‘สีเล ปติฏฺฐายา’’ติ คาถาย ปฏิสนฺธิปญฺญาย **สปโญฺญ อาตาปี** วีริยวา ปาริหาริกปญฺญาย **นิปโก** นรสงฺขาโต **ภิกฺขุ** สีเล ปติฏฺฐาย **จิตฺตํ** ตปฺปธาเนน วุตฺตํ สมาธิํ ภาวยํ ภาวโนฺต ภาวนาเหตุ ตถา **ปญฺญํ** วิปสฺสนญฺจ **อิมํ** อโนฺตชฏาพหิชฏาสงฺขาตํ **ชฏํ วิชฏเย** วิชเฏยฺย วิชฏิตุํ สมเตฺถยฺยาติ สเงฺขปโตฺถฯ

ปถวิํ นิสฺสายาติ ปถวิํ รสคฺคหณวเสน นิสฺสาย, สีลสฺมิํ ปน ปริปูรณวเสน นิสฺสาย ปติฏฺฐานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อปฺปกมหนฺตตาย ปาราปาราทิ วิย อุปนิธาปญฺญตฺติภาวโต อญฺญมญฺญํ อุปนิธาย อาหาติ วิสฺสเชฺชตุํ **‘‘อุปริ คุเณ อุปนิธายา’’**ติ วุตฺตํฯ **สีลญฺหี**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท การณโตฺถ, เตนิทํ การณํ ทเสฺสติ ‘‘ยสฺมา สีลํ กิญฺจาปิ ปติฏฺฐาภาเวน สมาธิสฺส พหูปการํ, ปภาวาทิคุณวิเสเส ปนสฺส อุปนิธาย กลมฺปิ ภาคํ น อุเปติ, ตถา สมาธิ จ ปญฺญายา’’ติฯ เตเนวาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ **น ปาปุณาตี**ติ คุณสมภาเวน น สมฺปาปุณาติ, น สเมตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปริม**นฺติ สมาธิ

ปญฺญํฯ **อุปนิธายา**ติ อุปตฺถมฺภํ กตฺวาฯ ตญฺหิ ตาทิสาย ปญฺญตฺติยา อุปตฺถมฺภนํ โหติฯ **เหฎฺฐิม**นฺติ สีลสมาธิทฺวยํฯ

“กถ”นฺติอาทิ วิตฺถารวจนํฯ กณฺฑมฺพมูลิกปาฏิหาริยกถนเญฺจตฺถ ยถากถญฺจิปิ สีลสฺส สมาธิมฺปาปุณตาสิทฺธิเยวิธาธิเปฺปตาติ ปากฎตรปาฏิหาริยภาเวน, นิทสฺสนนเยน จาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **“อภิ...เป.... ติตฺถิยมทฺทน”**นฺติ อิทํ ปน ตสฺส ยมกปาฏิหาริยสฺส สุปากฎภาว ทสฺสนตฺถํ, อเญฺญหิ โพธิมูเล ญาติสมาคมาทีสุ จ กตปาฏิหาริเยหิ วิเสสทสฺสนตฺถญฺจ วุตฺตํฯ สโมฺพธิโต หิ อฎฺฐเมปิ ทิวเส เทวตานํ ‘‘พุโทฺธ วา โน วา’’ติ อุปฺปนฺนกงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส รตนจงฺกมํ มาเปตฺวา จงฺกมโนฺต ปาฏิหาริยํ อกาสิ, ตโต ทุติยสํวจฺฉเร กุลนครคโต กปิลวตฺถุ ปุเร นิโคฺรธาราเม ญาตีนํ สมาคเมปิ เตสํ มานมทปฺปหานตฺถํ ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิฯ ตตฺถ **อภิสโมฺพธิโต**ติ อภิสมฺพุชฺฌนกาลโตฯ **สาวตฺถินครทฺวาเร**ติ สาวตฺถินครสฺส ทกฺขิณทฺวาเรฯ **กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล**ติ กเณฺฑน นาม ปเสนทิรโญฺญ อุยฺยานปาเลน โรปิตตฺตา กณฺฑมฺพนามกสฺส รุกฺขสฺส มูเลฯ ยมกปาฏิหาริยกรณตฺถาย ภควโต จิเตฺต อุปฺปเนฺน ‘‘ตทนุจฺฉวิกํ ฐานํ อิจฺฉิตพฺพ’’นฺติ รตนมณฺฑปาทิ สเกฺกน เทวรญฺญา อาณเตฺตน วิสฺสกมฺมุนา กตนฺติ วทนฺติ เกจิฯ ภควตา นิมฺมิตนฺติ อปเรฯ **อฎฺฐกถาสุ** ปน อเนกาสุ ‘‘สเกฺกน เทวานมิเนฺทน อาณาปิ เตน วิสฺสกมฺมเทวปุเตฺตน มณฺฑโป กโต, จงฺกโม ปน ภควตา นิมฺมิโต’’ติ วุตฺตํฯ **ทิพฺพเสตจฺฉเตฺต** เทวตาหิ **ธาริยมาเน**ติ อโตฺถ วิญฺญายติ อเญฺญสมสมฺภวโตฯ **“ทฺวาทสโยชนายปริสายา”**ติ อิทํ จตูสุ ทิสาสุ ปเจฺจกํ ทฺวาทสโยชนํ มนุสฺสปริสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตทา กิร ทส สหสฺสิโลกธาตุโต จกฺกวาฬคพฺภํ ปริปูเรตฺวา เทวพฺรหฺมาโนปิ สนฺนิปตึสุฯ โย โกจิ เอวรูปํ ปาฏิหาริยํ กาตุํ สมโตฺถ เจ, โส อาคจฺฉตูติ โจทนาสทิสตฺตา วุตฺตํ **“อตฺตาทานปริทีปน”**นฺติฯ **อตฺตาทาน**ญฺหิ อนุโยโค ปฏิปกฺขสฺส อตฺตสฺส อาทานํ คหณนฺติ กตฺวาฯ **ติตฺถิยมทฺทน**นฺติ ‘‘ปาฏิหาริยํ กริสฺสามา’’ติ กุหายนวเสน ปุเพฺพ อุฎฺฐิตานํ ติตฺถิยานํ มทฺทนํ, ตญฺจ ตถา กาตุํ อสมตฺถตาสมฺปาทนเมวฯ ตเทตํ ปททฺวยํ **“ยมกปาฏิหาริย”**นฺติ เอเตน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ราชคหเสฎฺฐิโน จนฺทนฆฎิกุปฺปตฺติโต ปฎฺฐาย สพฺพเมว เจตฺถ วตฺตพฺพํฯ

อุปริมกายโตติอาทิ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖) อาคตนยทสฺสนํ, เตน วุตฺตํ **“อิติอาทินยปฺปวตฺต”**นฺติ, **“สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพ”**นฺติ จฯ ตตฺถายํ ปาฬิเสโส –

‘‘เหฎฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ ปุรตฺถิมกายโต อคฺคิ, ปจฺฉิมกายโต อุทกํฯ ปจฺฉิมกายโต อคฺคิ, ปุรตฺถิมกายโต อุทกํฯ ทกฺขิณอกฺขิโต อคฺคิ, วามอกฺขิโต อุทกํฯ วามอกฺขิโต อคฺคิ, ทกฺขิณอกฺขิโต อุทกํฯ ทกฺขิณกณฺณโสตโต อคฺคิ, วามกณฺณโสตโต อุทกํฯ วามกณฺณโสตโต อคฺคิ, ทกฺขิณกณฺณโสตโต อุทกํฯ ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อคฺคิ, วามนาสิกาโสตโต อุทกํฯ วามนาสิกาโสตโต อคฺคิ, ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อุทกํฯ ทกฺขิณอํสกูฏโต อคฺคิ, วามอํสกูฏโต อุทกํฯ วามอํสกูฏโต อคฺคิ, ทกฺขิณอํสกูฏโต อุทกํฯ ทกฺขิณหตฺถโต อคฺคิ, วามหตฺถโต อุทกํฯ วามหตฺถโต อคฺคิ, ทกฺขิณหตฺถโต อุทกํฯ ทกฺขิณปสฺสโต อคฺคิ, วามปสฺสโต อุทกํฯ วามปสฺสโต อคฺคิ, ทกฺขิณปสฺสโต อุทกํฯ ทกฺขิณปาทโต อคฺคิ, วามปาทโต อุทกํฯ วามปาทโต อคฺคิ, ทกฺขิณปาทโต อุทกํฯ องฺคุลงฺคุเลหิ อคฺคิ, องฺคุลนฺตริกาหิ อุทกํฯ องฺคุลนฺตริกาหิ อคฺคิ, องฺคุลงฺคุเลหิ อุทกํฯ เอเกกโลมโต อคฺคิ, เอเกกโลมโต อุทกํฯ โลมกูปโต โลมกูปโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, โลมกูปโต โลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตตี’’ติฯ

อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘เอเกกโลมกูปโต’’ อิเจฺจว (ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๑.๑๑๖) อาคตํฯ

ฉนฺนํ วณฺณานนฺติ เอตฺถาปิ นีลานํ ปีตกานํ โลหิตกานํ โอทาตานํ มญฺชิฏฺฐานํ ปภสฺสรานนฺติ อยํ สโพฺพปิ ปาฬิเสโส เปยฺยาลนเยน, อาทิ-สเทฺทน จ ทสฺสิโตฯ เอตฺถ จ ฉนฺนํ วณฺณานํ อุพฺพาหนภูตานํ ยมกา ยมกา วณฺณา ปวตฺตนฺตีติ ปาฐเสเสน สมฺพนฺโธ, เตน วกฺขติ ‘‘ทุติยา ทุติยา รสฺมิโย’’ติอาทิฯ ตตฺถ หิ ตาสํ ยมกํ ยมกํ ปวตฺตนากาเรน สห อาวชฺชนปริกมฺมาธิฏฺฐานานํ วิสุํ ปวตฺติ ทสฺสิตาฯ เกจิ ปน ‘‘ฉนฺนํ วณฺณาน’’นฺติ เอตสฺส ‘‘อคฺคิกฺขนฺธ อุทกธารา’’ติ ปุริเมหิ ปเทหิ สมฺพนฺธํ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว อคฺคิกฺขนฺธอุทกธารานํ อตฺถาย เตโชกสิณวาโยกสิณานํ สมาปชฺชนสฺส วกฺขมานตฺตาฯ **ฉนฺนํ วณฺณานํ** ฉพฺพณฺณา ปวตฺตนฺตีติ กตฺตุวเสน วา สมฺพนฺโธ ยถา ‘‘เอกสฺส เจปิ ภิกฺขุโน น ปฏิภาเสยฺย ตํ ภิกฺขุนิํ อปสาเทตุ’’นฺติ (ปาจิ. ๕๕๘)ฯ กตฺตุกเมฺมสุ หิ พหุลา สามิวจนํ อาขฺยาตปโยเคปิ อิจฺฉนฺติ เนรุตฺติกาฯ

เอวํ ปาฬินเยน ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ อฏฺฐกถานเยน วิวรโนฺต ปจฺจาสตฺตินเยน ‘‘ฉนฺนํ วณฺณาน’’นฺติ ปทเมว ปฐมํ วิวริตุํ **‘‘ตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ภควโตฯ **‘‘สุวณฺณวณฺณา รสฺมิโย’’**ติ อิทํ ตาสํ ปีตาภานํ เยภุยฺยตาย วุตฺตํ, ฉพฺพณฺณาหิ รสฺมีหิ อลงฺกรณกาโล วิยาติ อโตฺถฯ ตาปิ หิ จกฺกวาฬคพฺภโต อุคฺคนฺตฺวา พฺรหฺมโลกมาหจฺจ ปฏินิวตฺติตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิเมว คณฺหิํสุฯ เอกจกฺกวาฬคพฺภํ วงฺกโคปานสิกํ วิย โพธิฆรํ อโหสิ เอกาโลกํฯ **ทุติยา ทุติยา รสฺมิโย**ติ ปุริมปุริมโต ปจฺฉา ปจฺฉา นิกฺขนฺตา รสฺมิโยฯ กสฺมา สทิสาการวเสน ‘‘วิยา’’ติ วจนํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ทฺวินฺนญฺจา’’**ติอาทิฯ **ทฺวินฺนญฺจ จิตฺตานํ เอกกฺขเณ ปวตฺติ นาม นตฺถิ,** เยหิ ตา เอวํ สิยุํ, ตถาปิ อิมินา การณทฺวเยน เอวเมว ขายนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **ภวงฺคปริวาสสฺสา**ติ ภวงฺควเสน ปริวสนสฺส, ภวงฺคสงฺขาตสฺส ปริวสนสฺส วา, ภวงฺคปตนสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **อาจิณฺณวสิตายา**ติ อาวชฺชนสมาปชฺชนาทีหิ ปญฺจหากาเรหิ สมาจิณฺณปริจยตายฯ นนุ จ เอกสฺสาปิ จิตฺตสฺส ปวตฺติยา เทฺว กิโสฺส รสฺมิโยปิ สมฺภเวยฺยุนฺติ อนุโยคมปเนติ **‘‘ตสฺสา ตสฺสา ปน รสฺมิยา’’**ติอาทินาฯ จิตฺตวารนานตฺตา **อาวชฺชนปริกมฺม**จิตฺตานิ, กสิณนานตฺตา **อธิฏฺฐาน**จิตฺตวารานิปิ **วิสุํ วิสุํเยว ปวตฺตนฺติ**ฯ อาวชฺชนาวสาเน ติกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวนานิ ปริกมฺมนาเมเนว อิธ วุตฺตานิฯ

กถนฺติ อาห **‘‘นีลรสฺมิอตฺถาย หี’’**ติอาทิฯ ‘‘มญฺชิฏฺฐรสฺมิอตฺถาย โลหิตกสิณํ, ปภสฺสรรสฺมิอตฺถาย ปีตกสิณ’’นฺติ อิทํ โลหิตปีตรสฺมีนํ การเณเยว วุเตฺต สิทฺธนฺติ น วุตฺตํฯ ตาสเมว หิ มญฺชิฏฺฐปภสฺสรรสฺมิโย วิเสสปเภทภูตาติฯ **‘‘อคฺคิกฺขนฺธตฺถายา’’**ติอาทินา **‘‘อุปริมกายโต’’**ติอาทีนํ วิวรณํฯ อคฺคิกฺขนฺธอุทกกฺขนฺธาปิ อญฺญมญฺญอสมฺมิสฺสา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคนฺตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ปติํสุ, ตํ ทิวสํ ปน สตฺถา โย โย ยสฺมิํ ยสฺมิํ ธเมฺม จ ปาฏิหาริเย จ ปสโนฺน, ตสฺส ตสฺส อชฺฌาสยวเสน ตํ ตํ ธมฺมญฺจ กเถสิ, ปาฏิหาริยญฺจ ทเสฺสสิ, เอวํ ธเมฺม ภาสิยมาเน, ปาฏิหาริเย จ กริยมาเน มหาชโน ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ตสฺมิญฺจ สมาคเม อตฺตโน มนํ คเหตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ สมตฺถํ อทิสฺวา นิมฺมิตํ พุทฺธํ มาเปสิ, เตน ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ สตฺถา วิสฺสเชฺชสิฯ สตฺถารา ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ โส วิสฺสเชฺชสิ, สตฺถุ จงฺกมนกาเล นิมฺมิโต ฐานาทีสุ อญฺญตรํ กเปฺปสิ, ตสฺส จงฺกมนกาเล สตฺถา ฐานาทีสุ อญฺญตรํ กเปฺปสีติ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สตฺถา จงฺกมตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพ’’**นฺติ เอเตน ‘‘สตฺถา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปตี’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖) จตูสุ อิริยาปเถสุ เอเกกมูลกา สตฺถุปเกฺข จตฺตาโร , นิมฺมิตปเกฺข จตฺตาโรติ สเพฺพ อฏฺฐ วารา วิตฺถาเรตฺวา วตฺตพฺพาติ ทเสฺสติฯ ยสฺมา สีลํ สมาธิสฺส ปติฏฺฐามตฺตเมว หุตฺวา นิวตฺตติ, สมาธิเยว ตตฺถ ปติฏฺฐาย ยถาวุตฺตํ สพฺพํ ปาฏิหาริยกิจฺจํ ปวเตฺตติ, ตสฺมา ตเทตํ สมาธิกิจฺจเมวาติ วุตฺตํ **‘‘เอตฺถ เอกมฺปี’’**ติอาทิฯ

“ยํ ปนา”ติอาทินา สมาธิสฺส ปญฺญูมปาปุณตา วิภาวิตา, ยํ ปน **ปฏิวิชฺฌิ, อิทํ** ปฏิวิชฺฌนํ **ปญฺญากิจฺจ**นฺติ อโตฺถฯ ตํ อนุกฺกมโต ทเสฺสติ **“ภควา”**ติอาทินาฯ **“กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานี”**ติ อิทํ ทีปงฺกรปาทมูเล กตปฐมาภินีหารโต ปฏฺฐาย วุตฺตํ, ตโต ปุเพฺพปิ ยตฺตเกน ตสฺมึ ภเว อิจฺฉโนฺต สาวกโพธึ ปตฺตุํ สกฺกุเณยฺย, ตตฺตกํ ปุญฺญสมฺภารํ สมฺปจินีติ เวทิตพฺพํฯ ตโตเยว หิ ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสน’’นฺติ อาทินา (พุ. วํ. ๕๙) วุเตฺตสุ อฏฺฐธเมฺมสุ เหตุสมฺปนฺนตา อโหสิฯ เกจิ ปน มโนปณิธานวจีปณิธานวเสน อเนกธา อสเงฺขฺยยฺยปริเจฺฉทํ กตฺวา ปุพฺพสมฺภารํ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว สงฺคหารุฬฺหาสุ อฏฺฐกถาสุ ตถา อวุตฺตตฺตาฯ ตาสุ หิ ยถาวุตฺตนเยน ปฐมาภินีหารโต ปุเพฺพ เหตุสมฺปนฺนตาเยว ทสฺสิตาฯ เอกูนตึสวสฺสกาเล นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ จกฺกรตนารหปุญฺญวนฺตตาย โพธิสโตฺต จกฺกวตฺติสิริสมฺปโนฺนติ ตสฺส นิวาสภวนํ **“จกฺกวตฺติสิรินิวาสภูต”**นฺติ วุตฺตํฯ **ภวนา**ติ รมฺมสุรมฺมสุภสงฺขาตา นิเกตนาฯ **ปธานโยค**นฺติ ทุกฺกรจริยาย อุตฺตมวีริยานุโยคํฯ

อุรุเวลายํ กิร เสนานิคเม กุฏุมฺพิกสฺส ธีตา สุชาตา นาม ทาริกา วยปฺปตฺตา เนรญฺชรายตีเร นิโคฺรธมูเล ปตฺถนมกาสิ ‘‘สจาหํ สมชาติกํ กุลฆรํ คนฺตฺวา ปฐมคเพฺภ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, ขีรปายาเสน พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๘๔; ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเร นิทานกถา) ตสฺสา สา ปตฺถนา สมิชฺฌิฯ สา สตฺต เธนุโย ลฏฺฐิวเน ขาทาเปตฺวา ตาสมฺปิ ธีตโร คาวิโยลทฺธา ตเถว ขาทาเปตฺวา ปุน ตาสมฺปิ ธีตโร ตเถวาติ สตฺตปุตฺตินตฺติปนตฺติปรมฺปราคตาหิ เธนูหิ ขีรํ คเหตฺวา ขีรปายาสํ ปจิตุมารภิฯ ตสฺมึ ขเณ มหาพฺรหฺมา ติโยชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ อุปริธาเรสิ, สโกฺก เทวราชา อคฺคึ อุชฺชาเลสิ, สกลโลเก วิชฺชมานรสํ เทวตา ปกฺขิปึสุ, ปายาสํ ทกฺขิณาวฏฺฏํ หุตฺวา ปจติ, ตํ สา สุวณฺณปาติยา สตสหสฺสคฺฆนิกาย สเหว โพธิสตฺตสฺส ทตฺวา ปกฺกามิฯ อถ โพธิสโตฺต ตํ คเหตฺวา เนรญฺชราย ตีเร สุปฺปติฏฺฐิเต นาม ติเตฺถ เอกตาลฏฺฐิปฺปมาเณ เอกูนปญฺญาสปิเณฺฑ กโรโนฺต ปริภุญฺชิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“วิสาขาปุณฺณมายํ อุรุเวลคาเม สุชาตาย ทฺวินฺนํ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา”**ติฯ ตตฺถ **สุชาตายา**ติ อายสฺมโต ยสเตฺถรสฺส มาตุภูตาย ปจฺฉา สรณคมนฏฺฐาเน เอตทคฺคปฺปตฺตาย สุชาตาย นาม เสฏฺฐิภริยายฯ องฺคมงฺคานุสาริโน รสสฺส สาโร อุปตฺถมฺภพลกโร ภูตนิสฺสิโต เอโก วิเสโส **โอชา** นาม, สา ทิวิ ภวา ปกฺขิตฺตา เอตฺถาติ **ปกฺขิตฺตทิโพฺพโช,** ตํฯ ปาตโพฺพ จ โส อสิตโพฺพ จาติ **ปายาโส,** รสํ กตฺวา ปิวิตุํ, อาโลปํ กตฺวา จ ภุญฺชิตุํ ยุโตฺต โภชนวิเสโส, มธุนา สิโตฺต ปายาโส **มธุปายาโส,** ตํฯ

ตโต เนรญฺชราย ตีเร มหาสาลวเน นานาสมาปตฺตีหิ ทิวาวิหารสฺส กตตฺตา **“สายนฺหสมเย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิตฺถาโร ตตฺถ ตตฺถ คเหตโพฺพฯ **ทกฺขิณุตฺตเรนา**ติ ทิวาวิหารโต โพธิยา ปวิสนมคฺคํ สนฺธายาห, อุชุกํ ทกฺขิณุตฺตรคเตน เทวตาหิ อลงฺกเตน มเคฺคนาติ อโตฺถ ฯ เอวมฺปิ วทนฺติ **“ทกฺขิณุตฺตเรนา**ติ ทกฺขิณปจฺฉิมุตฺตเรน อาทิอวสานคหเณน มชฺฌิมสฺสาปิ คหิตตฺตา, ตถา ลุตฺตปโยคสฺส จ ทสฺสนโตฯ เอวญฺหิ สติ ‘ทกฺขิณปจฺฉิมุตฺตรทิสาภาเคน โพธิมณฺฑํ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐตี’ติ (ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา) **ชาตกนิทาเน** วุตฺตวจเนน สเมตี’’ติฯ ทกฺขิณทิสโต คนฺตโพฺพ อุตฺตรทิสาภาโค **ทกฺขิณุตฺตโร,** เตน ปวิสิตฺวาติ อปเรฯ เกจิ ปน ‘‘อุตฺตรสโทฺท เจตฺถ มคฺควาจโกฯ ยทิ หิ ทิสาวาจโก ภเวยฺย, ‘ทกฺขิณุตฺตรายา’ติ วเทยฺยา’’ติ, ตํ น ‘‘อุตฺตเรน นที สีทา, คมฺภีรา ทุรติกฺกมา’’ติอาทินา ทิสาวาจกสฺสาปิ เอนโยคสฺส ทสฺสนโต, อุตฺตรสทฺทสฺส จ มคฺควาจกสฺส อนาคตตฺตาฯ อปิจ ทิสาภาคํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ ทิสาภาโคปิ หิ ทิสา เอวาติฯ อถ อนฺตรามเคฺค โสตฺถิเยน นาม ติณหารกพฺราหฺมเณน ทินฺนา อฏฺฐ กุสติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อสิตญฺจนคิริสงฺกาสํ สพฺพโพธิสตฺตานมสฺสาส

ชนนฏฺฐาเน สมาวิรุฬฺหํ โพธิยา มณฺฑนภูตํ โพธิมณฺฑมุปคนฺตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิณทิสาภาเค อฏฺฐาสิ, โส ปน ปเทโส ปทุมินิปเตฺต อุทกพินฺทุ วิย ปกมฺปิตฺถ, ตโต ปจฺฉิมทิสาภาคํ, อุตฺตรทิสาภาคญฺจ คนฺตฺวา ติฏฺฐเนฺตปิ มหาปุริเส ตเถว เต อกมฺปึสุ, ตโต ‘‘นายํ สโพฺพปิ ปเทโส มม คุณํ สนฺธาเรตุํ สมโตฺถ’’ติ ปุรตฺถิมทิสาภาคมคมาสิ, ตตฺถ ปลฺลงฺกปฺปมาณํ นิจฺจลมโหสิ, ตเสฺสว จ นิปฺปริยาเยน โพธิมณฺฑสมญฺญา, มหาปุริโส ‘‘อิทํ กิเลสวิทฺธํสนฏฺฐาน’’นฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ปุพฺพุตฺตรทิสาภาเค ฐิโต ตตฺถ อกมฺปนปฺปเทเส ตานิ ติณานิ อเคฺค คเหตฺวา สญฺจาเลสิ, ตาวเทว จุทฺทสหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิ, ตานิปิ ติณานิ วิจิตฺตากาเรน ตูลิกาย เลขา คหิตานิ วิย อเหสุํฯ โส ตตฺถ ติสนฺธิปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา จตุรงฺคิกํ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา นิสีทิ, ตมตฺถํ สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘โพธิมณฺฑํ ปวิสิตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **โพธิ** วุจฺจติ อรหตฺตมคฺคญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ, สา มณฺฑติ ถามคตตาย ปสีทติ เอตฺถาติ **โพธิมโณฺฑ,** นิปฺปริยาเยน ยถาวุตฺตปฺปเทโส, ปริยาเยน ปน อิธ ทุมราชาฯ ตถา หิ **อาจริยานนฺทเตฺถเรน** วุตฺตํ ‘‘โพธิมณฺฑสโทฺทปฐมาภิสมฺพุทฺธฏฺฐาเน เอว ทฏฺฐโพฺพ, น ยตฺถ กตฺถจิ โพธิรุกฺขสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน’’ติ, ตํฯ

มารวิชยสพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภาทีหิ ภควนฺตํ อสฺสาเสตีติ **อสฺสโตฺถฯ** อาปุพฺพญฺหิ สาสสทฺทํ อนุสิฏฺฐิโตสเนสุ อิจฺฉนฺติ, ยํ ตุ โลเก ‘‘จลทโล, กุญฺชราสโน’’ ติปิ วทนฺติฯ อจฺจุคฺคตภาเวน, อเชยฺยภูมิสีสคตภาเวน, สกลสพฺพญฺญุคุณปฏิลาภฏฺฐานวิรุฬฺหภาเวน จ ทุมานํ ราชาติ **ทุมราชา,** อสฺสโตฺถ จ โส ทุมราชา จาติ **อสฺสตฺถทุมราชา** ตํฯ ทฺวินฺนํ อูรุชาณุสนฺธีนํ, อูรุมูลกฏิสนฺธิสฺส จ วเสน ตโย สนฺธโย, สณฺฐานวเสน วา ตโย โกณา ยสฺสาติ **ติสนฺธิ,** เสฺวว ปลฺลโงฺก อูรุพทฺธาสนํ ปริสมนฺตโต องฺกนํ อาสนนฺติ อเตฺถน ร-การสฺส ล-การํ, ทฺวิภาวญฺจ กตฺวา, ตีหิ วา สนฺธีหิ ลกฺขิโต ปลฺลโงฺก **ติสนฺธิปลฺลโงฺก,** ตํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ อาพนฺธิตฺวา, อุโภ ปาเท สมญฺฉิเต กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ วิตฺถาโร **สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๖) อาคมิสฺสติฯ อตฺตา, มิโตฺต, มชฺฌโตฺต, เวรีติ จตูสุปิ สมปฺปวตฺตนวเสน **จตุรงฺคสมนฺนาคตํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํฯ** ‘‘จตุรงฺคสมนฺนาคต’’นฺติ อิทํ ปน ‘‘วีริยาธิฏฺฐาน’’นฺติ เอเตนาปิ โยเชตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ –

กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ, อุปสุสฺสตุ สรีเร มํสโลหิตํ, ยํ ตํ ปุริสถาเมน ปุริสวีริเยน ปุริสปรกฺกเมน ปตฺตพฺพํ, น ตํ อปาปุณิตฺวา วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๑.๒๖๖; อ. นิ. ๓.๕๑; อ. นิ. ๘.๑๓; มหานิ. ๑๗, ๑๙๖) –

วุตฺตนเยน จตุรงฺคสมนฺนาคตเมวฯ

จุทฺทส หตฺถา วิตฺถตปฺปมาณภาเวน ยสฺสาติ **จุทฺทสหโตฺถฯ** ปริสมนฺตโต องฺกียเต ลกฺขียเต ปริเจฺฉทวเสนาติ **ปลฺลโงฺก** ร-การสฺส ล-การํ, ตสฺส จ ทฺวิตฺตํ กตฺวาฯ อปิจ ‘‘อิทํ กิเลสวิทฺธํสนฏฺฐาน’’นฺติ อฏฺฐกถาสุ วจนโต ปลฺลํ กิเลสวิทฺธํสนํ กโรติ เอตฺถาติ **ปลฺลโงฺก** นิคฺคหิตาคมวเสน, อลุตฺตสมาสวเสน วา, จุทฺทสหโตฺถ จ โส ปลฺลโงฺก จ, เสฺวว อุตฺตมเฏฺฐน ปตฺถนียเฏฺฐน จ วโรติ **จุทฺทสหตฺถปลฺลงฺกวโร,** ตตฺถ คโต ปวโตฺต นิสิโนฺน ตถาฯ จุทฺทสหตฺถตา เจตฺถ วิตฺถารวเสน คเหตพฺพาฯ ตานิเยว หิ ติณานิ อปริมิตปุญฺญานุภาวโต จุทฺทสหตฺถวิตฺถตปลฺลงฺกภาเวน ปวตฺตานิ, น จ ตานิ อฏฺฐมุฏฺฐิปฺปมาณานิ จุทฺทสหตฺถอจฺจุคฺคตานิ สมฺภวนฺติ ฯ ตโตเยว จ อิธ ‘‘ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา’’ติ วุตฺตํ, **ธมฺมปทฏฺฐกถาทีสุ** จ ‘‘ติณานิ สนฺถริตฺวา…เป.… ปุรตฺถิมาภิมุโข นิสีทิตฺวา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑.สาริปุเตฺตรวณฺณนา; ธ. ส.

อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา)ฯ อญฺญตฺถ จ ‘‘ติณาสเน จุทฺทสหตฺถสมฺมเต’’ติฯ เกจิ ปน ‘‘อจฺจุคฺคตภาเวเนว จุทฺทสหโตฺถ’’ติ ยถา ตถา ปริกปฺปนาวเสน วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ ยถาวุเตฺตน การเณน, สาธเกน จ วิรุทฺธตฺตาฯ กามญฺจ มโนรถปูรณิยา **จตุรงฺคุตฺตรวณฺณนาย** ‘‘ติกฺขตฺตุํ โพธิํ ปทกฺขิณํ กตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห จุทฺทสหตฺถุเพฺพเธ ฐาเน ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย นิสินฺนกาลโต’’ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๓๓) ปาโฐ ทิสฺสติ, ตถาปิ ตตฺถ อุเพฺพธสโทฺท วิตฺถารวาจโกติ เวทิตโพฺพ, ยถา ‘‘ติริยํ โสฬสุเพฺพโธ, อุทฺธมาหุ สหสฺสธา’’ติ (ชา. ๑.๓.๔๐) **มหาปนาทชาตเกฯ** ตถา หิ ตทฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ‘‘ติริยํ โสฬสุเพฺพโธติ วิตฺถารโต โสฬสกณฺฑปาตวิตฺถาโร อโหสี’’ติ (ชาตก อฏฺฐ. ๒-๓๐๒ ปิเฏฺฐ)ฯ อญฺญถา หิ อากาเสเยว อุกฺขิปิตฺวา ติณสนฺถรณํ กตํ, น อจลปเทเสติ อโตฺถ อาปเชฺชยฺย สนฺถรณกิริยาธารภาวโต ตสฺส, โส จโตฺถ อนธิเปฺปโต อญฺญตฺถ อนาคตตฺตาติฯ

รชตกฺขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา วิยาติ สมฺพโนฺธฯ **อตฺถ**นฺติ ปจฺฉิมปพฺพตํฯ **มารพล**นฺติ มารํ, มารพลญฺจ, มารสฺส วา สามตฺถิยํฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธํฯ **ทิพฺพจกฺขุ**นฺติ ทิพฺพจกฺขุญาณํฯ ‘‘กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔) ชรามรณมุเขน **ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรตฺวาฯ อานาปานจตุตฺถชฺฌาน**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณ’’นฺติ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา โยเชตพฺพํฯ ตมฺปิ หิ พุทฺธานมาจิณฺณเมวาติ วทนฺติฯ **ปาทกํ กตฺวา**ติ การณํ, ปติฏฺฐานํ วา กตฺวาฯ **‘‘วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา**ติ ฉตฺติํสโกฏิสตสหสฺสมุเขน อาสวกฺขยญาณสงฺขาตมหาวชิรญาณคพฺภํ คณฺหาปนวเสน วิปสฺสนํ ภาเวตฺวาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมาย อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสน อเนกาการโวกาเร สงฺขาเร สมฺมสโต ฉตฺติํสโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปวตฺตํ วิปสฺสนาญาณมฺปิ หิ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยาย เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺตีนํ ปุเรจรานุจรญาณมฺปิฯ อิธ ปน มคฺคญาณเมว, วิเสสโต จ อคฺคมคฺคญาณํ, ตสฺมา ตเสฺสว วิปสฺสนาคพฺภภาโว เวทิตโพฺพติฯ **สพฺพพุทฺธคุเณ**ติ สพฺพญฺญุตาทินิรวเสสพุทฺธคุเณฯ ตสฺสา ปาทกํ กตฺวา สมาธิ นิวโตฺตติ วุตฺตํ **‘‘อิทมสฺส ปญฺญากิจฺจ’’**นฺติฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ

‘‘ตตฺถ ยถา หเตฺถ’’ติอาทินา อุปมาย ปากฏีกรณํฯ **หเตฺถ**ติ หตฺถปสเต, กรปุเฏ วาฯ **ปาติย**นฺติ สราวเกฯ **ฆเฏ**ติ อุทกหรณฆเฏฯ ทฺวตฺติํสโทณคณฺหนปฺปมาณํ กุณฺฑํ **โกลโมฺพฯ** ตโต มหตรา **จาฏิฯ** ตโตปิ มหตี **มหากุมฺภีฯ** โสณฺฑี **กุโสโพฺภฯ** นทีภาโค **กนฺทโรฯ** จกฺกวาฬปาเทสุ สมุโทฺท **จกฺกวาฬมหาสมุโทฺทฯ สิเนรุปาทเก มหาสมุเทฺท**ติ สีทนฺตรสมุทฺทํ สนฺธายาหฯ **‘‘ปาติย’’**นฺติอาทินาปิ ตเทวตฺถํ ปการนฺตเรน วิภาเวติฯ ปริตฺตํ โหติ ยถาติ สมฺพโนฺธฯ ยสฺสา ปาฬิยา อตฺถวิภาวนตฺถาย ยา สํวณฺณนา วุตฺตา, ตเทว ตสฺสา คุณภาเวน ทเสฺสตุํ **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา’’ติอาทิ ปุถุชฺชเนสุ ลพฺภมานวิภาคทสฺสนตฺถเมว วุตฺตํ, น ปน **มูลปริยายสํวณฺณนาทีสุ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒) วิย ปุถุชฺชนวิเสสนิทฺธารณตฺถํ นิรวเสสปุถุชฺชนเสฺสว อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ สโพฺพปิ หิ ปุถุชฺชโน ภควโต อุปริคุเณ วิภาเวตุํ น สโกฺกติ, ติฏฺฐตุ ตาว ปุถุชฺชโน, อริยสาวกปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ อวิสยา เอว พุทฺธคุณาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โสตาปโนฺน’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗)ฯ โคตฺตสมฺพนฺธตาย อาทิจฺจสฺส สูริยเทวปุตฺตสฺส พนฺธูติ **อาทิจฺจพนฺธุ,** เตน วุตฺตํ **นิเทฺทเส** –

‘‘อาทิโจฺจ วุจฺจติ สูริโยฯ สูริโย โคตโม โคเตฺตน, ภควาปิ โคตโม โคเตฺตน, ภควา สูริยสฺส โคตฺตญาตโก โคตฺตพนฺธุ, ตสฺมา พุโทฺธ อาทิจฺจพนฺธู’’ติ (มหานิ. ๑๕๐; จูฬนิ. ๙๙)ฯ

สทฺทวิทู ปน “พุทฺธสฺสาทิจฺจพนฺธุนา”ติ ปาฐมิจฺฉนฺติฯ อาทิจฺจสฺส พนฺธุนา โคเตฺตน สมาโน โคตฺตสงฺขาโต พนฺธุ ยสฺส, พุโทฺธ จ โส อาทิจฺจพนฺธุ จาติ กตฺวาฯ ยสฺมา ปน ขนฺธกถาทิโกสเลฺลนาปิ อุปกฺกิเลสานุปกฺกิเลสานํ ชานนเหตุภูตํ พาหุสจฺจํ โหติ, ยถาห –

“กิตฺตาวตา นุ โข ภเนฺต พหุสฺสุโต โหตีติ? ยโต โข ภิกฺขุ ขนฺธกุสโล โหติฯ ธาตุ…เป. … อายตน…เป.… ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล โหติ, เอตฺตาวตา โข ภิกฺขุ พหุสฺสุโต โหตี”ติฯ

ตสฺมา **“ยสฺส ขนฺธธาตุอายตนาทีสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ ยาว ปฏิจฺจสมุปฺปาทา สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโหฯ** อตฺถสฺส ปริปุจฺฉนํ **ปริปุจฺฉาฯ** อฏฺฐกถาวเสน อตฺถสฺส โสตทฺวารปฏิพทฺธตากรณํ **สวนํฯ** พฺยญฺชนตฺถานํ สุนิเกฺขปสุนยเนน ธมฺมสฺส ปริหรณํ **ธารณํฯ** เอวํ สุตธาตปริจิตานํ วิตกฺกนํ มนสานุเปกฺขนํ **ปจฺจเวกฺขณํ**ฯ

เอวํ ปเภทํ ทเสฺสตฺวา วจนตฺถมฺปิ ทเสฺสติ **“ทุวิโธ”**ติอาทินาฯ **ปุถูนนฺ**ติ อเนกวิธานํ กิเลสาทีนํฯ **ปุถุชฺชนโนฺตคธตฺตา**ติ พหูนํ ชนานํ อพฺภนฺตเร สมวโรธภาวโต ปุถุชฺชโนติ สมฺพโนฺธฯ **ปุถุจายํ ชโน**ติ ปุถุ เอว วิสุํเยว อยํ สงฺขฺยํ คโตฯ **อิตี**ติ ตสฺมา ปุถุชฺชโนติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ คาถาพเนฺธน สเงฺขปโต ทสฺสิตมตฺถํ **“โส หี”**ติอาทินา วิวรติฯ **“นานปฺปการาน”**นฺติ อิมินา **ปุถุ**-สโทฺท อิธ พหฺวโตฺถติ ทเสฺสติฯ

อาทิ-สเทฺทน สงฺคหิตมตฺถํ, ตทตฺถสฺส จ สาธกํ อมฺพเสจนครุสินานนเยน นิเทฺทสปาฬิยา ทเสฺสโนฺต **“ยถาหา”**ติอาทิมาหฯ **อวิหตา** สกฺกายทิฏฺฐิโย, ปุถุ พหุกา ตา เอเตสนฺติ **ปุถุอวิหตสกฺกายทิฏฺฐิกา,** เอเตน อวิหตตฺตา ปุถุ สกฺกายทิฏฺฐิโย ชเนนฺติ, ปุถูหิ วา สกฺกายทิฏฺฐีหิ ชนิตาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ อวิหตตฺถเมว วา ชนสโทฺท วทติ, ตสฺมา ปุถุ สกฺกายทิฏฺฐิโย ชเนนฺติ น วิหนนฺติ, ชนา วา อวิหตา ปุถุ สกฺกายทิฏฺฐิโย เอเตสนฺติ อตฺถํ ทเสฺสตีติปิ วฏฺฏติ, วิเสสนปรนิปาตนเญฺจตฺถ ทฏฺฐพฺพํ ยถา “อคฺยาหิโต”ติฯ **“ปุถุ สตฺถารานํ มุขุโลฺลกิกา”**ติ เอเตน ปุถุ พหโว ชนา สตฺถาโร เอเตสนฺติ นิพฺพจนํ ทสฺสิตํฯ **ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตา**ติ เอตฺถ ปน กมฺมกิเลเสหิ ชเนตพฺพา, ชายนฺติ วา สตฺตา เอตฺถาติ **ชนา,** คติโย, ปุถุ สพฺพา เอว ชนา คติโย เอเตสนฺติ วจนโตฺถฯ **“ปุถุ นานาภิสงฺขาเร อภิสงฺขโรนฺตี”**ติ เอเตน จ ชายนฺติ เอเตหิ สตฺตาติ **ชนา,** ปุญฺญาภิสงฺขาราทโย, ปุถุ นานาวิธา ชนา สงฺขารา เอเตสํ วิชฺชนฺติ, ปุถุ วา นานาภิสงฺขาเร ชเนนฺติ อภิสงฺขโรนฺตีติ อตฺถมาหฯ ตโต ปรํ ปน **“ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตี”**ติอาทิอตฺถตฺตยํ ชเนนฺติ เอเตหิ สตฺตาติ **ชนา,** กาโมฆาทโย, ราคสนฺตาปาทโย, ราคปริฬาหาทโย จ, สเพฺพปิ วา กิเลสปริฬาหาฯ ปุถุ นานปฺปการา เต เอเตสํ วิชฺชนฺติ, เตหิ วา ชเนนฺติ วุยฺหนฺติ, สนฺตาเปนฺติ, ปริฑหนฺติ จาติ นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **“รตฺตา คิทฺธา”**ติ อาทิ ปริยายวจนํฯ

อปิ จ **รตฺตา**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามกเรน ฉนฺทราเคน รตฺตาฯ **คิทฺธา**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิคิชฺฌเนน คิทฺธาฯ **คถิตา**ติ คนฺถิตา วิย ทุโมฺมจนียภาเวน ตตฺถ ปฏิพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสาวิสนวเสน วิสญฺญีภูตา วิย อนญฺญกิจฺจโมหํ สมาปนฺนาฯ **อโชฺฌสนฺนา**ติ อนญฺญาสาธารเณ วิย กตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ฐิตาฯ **ลคฺคา**ติ คาโว กณฺฏเก วิย อาสตฺตา, มหาปลิเป วา ปตเนน นาสิกคฺคปลิปนฺนปุริโส วิย อุทฺธริตุมสกฺกุเณยฺยภาเวน นิมุคฺคาฯ **ลคฺคิตา**ติ มกฺกฏาเลเปน วิย มกฺกโฏ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ วเสน อาสงฺคิตา, **ปลิพุทฺธา**ติ สมฺพทฺธา, อุปทฺทุตา วาติ อยมโตฺถ **องฺคุตฺตรฏีกายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๑) วุโตฺตฯ เอเตน ชายตีติ **ชโน,** “ราโค เคโธ”ติ เอวมาทิโก, ปุถุ นานาวิโธ ชโน ราคาทิโก เอเตสํ, ปุถูสุ วา ปญฺจสุ กามคุเณสุ ชนา รตฺตา คิทฺธา…เป.… ปลิพุทฺธาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ

“**อาวุตา**”ติอาทิปิ ปริยายวจนเมวฯ อปิจ “**อาวุตา**ติ อาวริตาฯ **นิวุตา**ติ นิวาริตาฯ **โอผุตา**ติ ปลิคุณฺฐิตา, ปริโยนทฺธา วาฯ **ปิหิตา**ติ ปิทหิตาฯ **ปฏิจฺฉนฺนา**ติ ฉาทิตาฯ **ปฏิกุชฺชิตา**ติ เหฏฺฐามุขชาตา”ติ ตเตฺถว (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๑) วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ชเนนฺติ เอเตหีติ **ชนา,** นีวรณา, ปุถุ นานาวิธา ชนา นีวรณา เอเตสํ, ปุถูหิ วา นีวรเณหิ ชนา อาวุตา…เป…. ปฏิกุชฺชิตาติ นิพฺพจนํ ทเสฺสติฯ ปุถูสุ นีจธมฺมสมาจาเรสุ ชายติ, ปุถูนํ วา อพฺภนฺตเร ชโน อโนฺตคโธ, ปุถุ วา พหุโก ชโนติ อตฺถํ ทเสฺสติ “**ปุถูน**”นฺติอาทินา, เอเตน จ ตติยปาทํ วิวรติ, สมเตฺถติ วาฯ “**ปุถุวา**”ติอาทินา ปน จตุตฺถปาทํฯ ปุถุ วิสํสโฏฺฐ เอว ชโน ปุถุชฺชโนติ อยเมฺหตฺถ วจนโตฺถฯ

เยหิ คุณวิเสเสหิ นิมิตฺตภูเตหิ ภควติ ‘‘ตถาคโต’’ติ อยํ สมญฺญา ปวตฺตา, ตํ ทสฺสนตฺถํ “**อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต**”ติอาทิ วุตฺตํฯ เอโกปิ หิ สโทฺท อเนกปวตฺตินิมิตฺตมธิกิจฺจ อเนกธา อตฺถปฺปกาสโก, ภควโต จ สเพฺพปิ นามสทฺทา อเนกคุณเนมิตฺติกาเยวฯ ยถาห –

> ‘‘อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๗; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๗๖; ที. นิ. ฏี. ๑.๔๑๓);

กานิ ปน ตานีติ อนุโยเค สติ ปฐมํ ตสฺสรูปํ สเงฺขปโต อุทฺทิสิตฺวา “**กถ**”นฺติอาทินา นิทฺทิสติฯ **ตถา อาคโต**ติ เอตฺถ อาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ **ตถา**-สโทฺทฯ สามญฺญโชตนาย วิเสสาวฏฺฐานโต, วิเสสตฺถินา จ สามญฺญสทฺทสฺสาปิ วิเสสเตฺถเยว อนุปยุชฺชิตพฺพโต ปฏิปทาคมนโตฺถ **อาคต** สโทฺท ทฏฺฐโพฺพ, น ญาณคมนโตฺถ ตถลกฺขณํ อาคโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๗๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๔๓; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๓๗; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๔) วิย , นาปิ กายคมนาทิ อโตฺถ ‘‘อาคโต โข มหาสมโณ, มาคธานํ คิริพฺพช’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๕๓) วิยฯ ตตฺถ ยสฺส อาการสฺส นิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ ตถา-สโทฺท, ตทาการํ กรุณาปธานตฺตา ตสฺส มหากรุณามุเขน ปุริมพุทฺธานํ อาคมนปฏิปทาย อุทาหรณวเสน สามญฺญโต ทเสฺสโนฺต “**ยถา สพฺพโลเก**”ติอาทิมาหฯ ยํตํ-สทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธภาวโต เจตฺถ ตถา-สทฺทสฺสตฺถทสฺสเน ยถา-สเทฺทน อโตฺถ วิภาวิโตฯ ตเทว วิตฺถาเรติ “**ยถา วิปสฺสี ภควา**”ติอาทินา, วิปสฺสีอาทีนเญฺจตฺถ ฉนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ มหาปทานสุตฺตาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔) สมฺปหุลนิเทฺทเสน (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.สมฺพหุลปริเจฺฉทวณฺณนา) สุปากฏตฺตา, อาสนฺนตฺตา จ เตสํ วเสน ตํ ปฏิปทํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อาคโต ยถา, ตถา อาคโตติ สพฺพตฺร สมฺพโนฺธฯ “**กิํ วุตฺตํ โหตี**”ติอาทินาปิ ตเทว ปฏินิทฺทิสติฯ ตตฺถ **เยน อภินีหาเรนา**ติ มนุสฺสตฺตลิงฺคสมฺปตฺติเหตุสตฺถารทสฺสนปพฺพชฺชาคุณสมฺปตฺติอธิการฉนฺทานํ วเสน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน มหาปณิธาเนน ฯ สเพฺพสญฺหิ พุทฺธานํ ปฐมปณิธานํ อิมินาว นีหาเรน สมิชฺฌติฯ อภินีหาโรติ เจตฺถ มูลปณิธานเสฺสตํ อธิวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ มหาภินีหารวเสน ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปารมีปูรณวเสนปิ ทเสฺสตุํ “**อถ วา**”ติอาทิมาหฯ ‘‘เอตฺถ จ สุตฺตนฺติกานํ มหาโพธิยานปฏิปทาย โกสลฺลชนนตฺถํ ปารมีสุ อยํ วิตฺถารกถา’’ติอาทินา **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) ยา ปารมีสุ วินิจฺฉยกถา วุตฺตา, กิญฺจาปิ สา อเมฺหหิ อิธ วุจฺจมานา คนฺถวิตฺถารกรา วิย ภวิสฺสติ, ยสฺมา ปนายํ สํวณฺณนา เอติสฺสํ ปจฺฉา ปมาทเลขวิโสธนวเสน, ตทวเสสตฺถปริยาทานวเสน

จ ปวตฺตา, ตสฺมา สาปิ ปารมีกถา อิธ วตฺตพฺพาเยวาติ ตโต เจว จริยาปิฏกฏฺฐกถาโต จ อาหริตฺวา ยถารหํ คาถาพเนฺธหิ สมลงฺกริตฺวา อตฺถมธิปฺปายญฺจ วิโสธยมานา ภวิสฺสติฯ กถํ?

กา ปเนตา ปารมิโย, เกนเฏฺฐน กตีวิธา;
โก จ ตาสํ กโม กานิ, ลกฺขณาทีนิ สพฺพถาฯ

โก ปจฺจโย, สํกิเลโส, โวทานํ ปฏิปกฺขโก;
ปฏิปตฺติวิภาโค จ, สงฺคโห สมฺปทา ตถาฯ

กิตฺตเกน สมฺปาทนํ, อานิสํโส จ กิํ ผลํ;
ปญฺหเมตํ วิสฺสชฺชิตฺวา, ภวิสฺสติ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํ –

กา ปเนตา ปารมิโยติ –

ตณฺหามานาทิมญฺญตฺร, อุปายกุสเลน ยา;
ญาเณน ปริคฺคหิตา, ปารมี สา วิภาวิตาฯ

ตณฺหามานาทินา หิ อนุปหตา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา ทานาทโย คุณสงฺขาตา เอตา กิริยา ‘‘ปารมี’’ติ วิภาวิตาฯ

เกนเฏฺฐน ปารมิโยติ –

ปรโม อุตฺตมเฏฺฐน, ตสฺสายํ ปารมี ตถา;
กมฺมํ ภาโวติ ทานาทิ, ตทฺธิตโต ติธา มตาฯ

ปูเรติ มวติ ปเร, ปรํ มชฺชติ มยติ;
มุนาติ มิโนติ ตถา, มินาตีติ วา ปรโมฯ

ปาเร มชฺชติ โสเธติ, มวติ มยตีติ วา;
มาเยติ ตํ วา มุนาติ, มิโนติ มินาติ ตถาฯ

ปารมีติ มหาสโตฺต, วุตฺตานุสารโต ปน;
ตทฺธิตตฺถตฺตเยเนว, ปารมีติ อยํ มตาฯ

ทานสีลาทิคุณวิเสสโยเคน หิ สตฺตุตฺตมตาย มหาโพธิสโตฺต **ปรโม,** ตสฺส อยํ, ภาโว, กมฺมนฺติ วา **ปารมี,** ทานาทิกิริยาฯ อถ วา ปรติ ปูเรตีติ **ปรโม** นิรุตฺตินเยน, ทานาทิคุณานํ ปูรโก, ปาลโก จ โพธิสโตฺต, ปรมสฺส อยํ, ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมีฯ** อปิจ ปเร สเตฺต มวติ อตฺตนิ พนฺธติ คุณวิเสสโยเคน, ปรํ วา อติเรกํ มชฺชติ สํกิเลสมลโต, ปรํ วา เสฏฺฐํ นิพฺพานํ วิเสเสน มยติ คจฺฉติ, ปรํ วา โลกํ ปมาณภูเตน ญาณวิเสเสน อิธโลกมิว มุนาติ ปริจฺฉินฺทติ, ปรํ วา อติวิย สีลาทิคุณคณํ อตฺตโน สนฺตาเน มิโนติ ปกฺขิปติ, ปรํ วา อตฺตภูตโต ธมฺมกายโต อญฺญํ, ปฏิปกฺขํ วา ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หิํสตีติ **ปรโม,** มหาสโตฺต, ‘‘ปรมสฺส อย’’นฺติ อาทินา วุตฺตนเยน **ปารมีฯ** ปาเร วา นิพฺพาเน มชฺชติ สุชฺฌติ, สเตฺต จ โสเธติ, ตตฺถ วา สเตฺต มวติ พนฺธติ โยเชติ, ตํ วา มยติ คจฺฉติ, สเตฺต จ มาเยติ คเมติ, ตํ วา ยาถาวโต มุนาติ

ปริจฺฉินฺทติ, ตตฺถ วา สเตฺต มิโนติ ปกฺขิปติ, ตตฺถ วา สตฺตานํ กิเลสาริํ มินาติ หิํสตีติ **ปารมี,** มหาสโตฺต, ‘‘ตสฺส อย’’นฺติอาทินา ทานาทิกิริยาว **ปารมี**ติฯ อิมินา นเยน ปารมีนํ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กติวิธาติ สเงฺขปโต ทสวิธา, ตา ปน **พุทฺธวํสปาฬิยํ** (พุ. วํ. ๑.๗๖) สรูปโต อาคตา เยวฯ ยถาห ‘‘วิจินโนฺต ตทาทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติอาทิ (พุ. วํ. ๒.๑๑๖)ฯ ยถา จาห –

‘‘กติ นุ โข ภเนฺต พุทฺธการกา ธมฺมาติ? ทส โข สาริปุตฺต พุทฺธการกา ธมฺมา, กตเม ทส? ทานํ โข สาริปุตฺต พุทฺธการโก ธโมฺม, สีลํ เนกฺขมฺมํ ปญฺญา วีริยํ ขนฺติ สจฺจํ อธิฎฺฐานํ เมตฺตา อุเปกฺขา พุทฺธการโก ธโมฺม, อิเม โข สาริปุตฺต ทส พุทฺธการกา ธมฺมาติฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –

‘ทานํ สีลญฺจ เนกฺขมฺมํ, ปญฺญาวีริเยน ปญฺจมํ;
ขนฺติสจฺจมธิฎฺฐานํ, เมตฺตุเปกฺขาติ เต ทสา’ติ’’ฯ (พุ. วํ. ๑.๗๖);

เกจิ ปน ‘‘ฉพฺพิธา’’ติ วทนฺติ, ตํ เอตาสํ สงฺคหวเสน วุตฺตํฯ โส ปน สงฺคโห ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

โก จ ตาสํ กโมติ เอตฺถ **กโม** นาม เทสนากฺกโม, โส จ ปฐมสมาทานเหตุโก, สมาทานํ ปวิจยเหตุกํ, อิติ ยถา อาทิมฺหิ ปฐมาภินีหารกาเล ปวิจิตา, สมาทินฺนา จ, ตถา เทสิตาฯ ยถาห ‘‘วิจินโนฺต ตทาทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติอาทิ (พุ. วํ. ๒.๑๑๖) เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ปฐมํ สมาทานตา-วเสนายํ กโม รุโต;
อถ วา อญฺญมญฺญสฺส, พหูปการโตปิ จา’’ติฯ

ตตฺถ หิ ทานํ สีลสฺส พหูปการํ, สุกรญฺจาติ ตํ อาทิมฺหิ วุตฺตํฯ ทานํ ปน สีลปริคฺคหิตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสนฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ วุตฺตํฯ สีลํ เนกฺขมฺมปริคฺคหิตํ…เป.… เนกฺขมฺมํ ปญฺญาปริคฺคหิตํ…เป.… ปญฺญา วีริยปริคฺคหิตา…เป.… วีริยํ ขนฺติปริคฺคหิตํ…เป.… ขนฺติ สจฺจปริคฺคหิตา…เป.… สจฺจํ อธิฎฺฐานปริคฺคหิตํ…เป.… อธิฎฺฐานํ เมตฺตาปริคฺคหิตํ…เป.… เมตฺตา อุเปกฺขาปริคฺคหิตา มหปฺผลา โหติ มหานิสํสาติ เมตฺตานนฺตรํ อุเปกฺขา วุตฺตาฯ อุเปกฺขา ปน กรุณาปริคฺคหิตา, กรุณา จ อุเปกฺขาปริคฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ ปน มหาการุณิกา โพธิสตฺตา สเตฺตสุ อุเปกฺขกา โหนฺตีติ? อุเปกฺขิตพฺพยุตฺตเกสุ กญฺจิ กาลํ อุเปกฺขกา โหนฺติ, น ปน สพฺพตฺถ, สพฺพทา จาติ เกจิฯ อปเร ปน น จ สเตฺตสุ อุเปกฺขกา, สตฺตกเตสุ ปน วิปฺปกาเรสุ อุเปกฺขกา โหนฺตีติ, อิทเมเวตฺถ ยุตฺตํฯ

อปโร นโย –

สพฺพสาธารณตาทิ-การเณหิปิ อีริตํ;
ทานํ อาทิมฺหิ เสสา ตุ, ปุริเมปิ อเปกฺขกาฯ

ปจุรชเนสุปิ หิ ปวตฺติยา สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา, อปฺปผลตฺตา, สุกรตฺตา จ **ทานํ** อาทิมฺหิ วุตฺตํฯ สีเลน ทายกปฎิคฺคาหกสุทฺธิโต ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต, กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ ทานสฺสานนฺตรํ **สีลํ** วุตฺตํฯ เนกฺขเมฺมน สีลสมฺปตฺติสิทฺธิโต, กายวจีสุจริตํ วตฺวา มโนสุจริตวจนโต, วิสุทฺธสี

ลสฺส สุเขเนว ฌานสมิชฺฌนโต, กมฺมาปราธปฺปหาเนน ปโยคสุทฺธึ วตฺวา กิเลสาปราธปฺปหาเนน อาสยสุทฺธิวจนโต, วีติกฺกมปฺปหาเน ฐิตสฺส ปริยุฏฺฐานปฺปหานวจนโต จ สีลสฺสานนฺตรํ **เนกฺขมฺมํ** วุตฺตํฯ ปญฺญาย เนกฺขมฺมสฺส สิทฺธิปริสุทฺธิโต, ฌานาภาเว ปญฺญาภาววจนโตฯ สมาธิปทฏฺฐานา หิ ปญฺญา, ปญฺญาปจฺจุปฏฺฐาโน จ สมาธิฯ สมถนิมิตฺตํ วตฺวา อุเปกฺขานิมิตฺตวจนโต, ปรหิตชฺฌาเนน ปรหิตกรณูปายโกสลฺลวจนโต จ เนกฺขมฺมสฺสานนฺตรํ **ปญฺญา** วุตฺตาฯ วีริยารมฺเภน ปญฺญากิจฺจสิทฺธิโต, สตฺตสุญฺญตาธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตึ วตฺวา สตฺตหิตาย อารมฺภสฺส อจฺฉริยตาวจนโต, อุเปกฺขานิมิตฺตํ วตฺวา ปคฺคหนิมิตฺตวจนโต, นิสมฺมการิตํ วตฺวา อุฏฺฐานวจนโต จฯ นิสมฺมการิโน หิ อุฏฺฐานํ ผลวิเสสมาวหตีติ ปญฺญายานนฺตรํ **วีริยํ** วุตฺตํฯ

วีริเยน ติติกฺขาสิทฺธิโตฯ วีริยวา หิ อารทฺธวีริยตฺตา สตฺตสงฺขาเรหิ อุปนีตํ ทุกฺขํ อภิภุยฺย วิหรติฯ วีริยสฺส ติติกฺขาลงฺการภาวโตฯ วีริยวโต หิ ติติกฺขา โสภติฯ ปคฺคหนิมิตฺตํ วตฺวา สมถนิมิตฺตวจนโต, อจฺจารมฺเภน อุทฺธจฺจโทสปฺปหานวจนโตฯ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา หิ อุทฺธจฺจโทโส ปหียติฯ วีริยวโต สาตจฺจกรณวจนโตฯ ขนฺติพหุโล หิ อนุทฺธโต สาตจฺจการี โหติฯ อปฺปมาทวโต ปรหิตกิริยารมฺเภ ปจฺจุปการตณฺหาภาววจนโตฯ ยาถาวโต ธมฺมนิชฺฌาเน หิ สติ ตณฺหา น โหติฯ ปรหิตารมฺเภ ปรเมปิ ปรกตทุกฺขสหนตาวจนโต จ วีริยสฺสานนฺตรํ **ขนฺติ** วุตฺตาฯ สเจฺจน ขนฺติยา จิราธิฏฺฐานโต, อปการิโน อปการขนฺตึ วตฺวา ตทุปการกรเณ อวิสํวาทวจนโต, ขนฺติยา อปวาทวาจาวิกมฺปเนน ภูตวาทิตาย อวิชหนวจนโต, สตฺตสุญฺญตาธมฺม-นิชฺฌานกฺขนฺตึ วตฺวา ตทุปพฺรูหิตญาณสจฺจสฺส วจนโต จ ขนฺติยานนฺตรํ **สจฺจํ** วุตฺตํฯ อธิฏฺฐาเนน สจฺจสิทฺธิโตฯ อจลาธิฏฺฐานสฺส หิ วิรติ สิชฺฌติฯ อวิสํวาทิตํ วตฺวา ตตฺถ อจลภาววจนโตฯ สจฺจสโนฺธ หิ ทานาทีสุ ปฏิญฺญานุรูปํ นิจฺจโล ปวตฺตติฯ ญาณสจฺจํ วตฺวา สมฺภาเรสุ ปวตฺตินิฏฺฐาปนวจนโตฯ ยถาภูตญาณวา หิ โพธิสมฺภาเรสุ อธิฏฺฐาติ, เต จ นิฏฺฐาเปติฯ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยภาวโต จ สจฺจสฺสานนฺตรํ **อธิฏฺฐานํ** วุตฺตํฯ เมตฺตาย ปรหิตกรณสมาทานาธิฏฺฐานสิทฺธิโต, อธิฏฺฐานํ วตฺวา หิตูปสํหารวจนโตฯ โพธิสมฺภาเร หิ อธิติฏฺฐมาโน เมตฺตาวิหารี โหติฯ อจลาธิฏฺฐานสฺส สมาทานาวิโกปเนน สมาทานสมฺภวโต จ อธิฏฺฐานสฺสานนฺตรํ **เมตฺตา** วุตฺตาฯ อุเปกฺขาย เมตฺตาวิสุทฺธิโต, สเตฺตสุ หิตูปสํหารํ วตฺวา ตทปราเธสุ อุทาสีนตาวจนโต, เมตฺตาภาวนํ วตฺวา ตนฺนิสฺสนฺทภาวนาวจนโต, ‘‘หิตกามสเตฺตปิ อุเปกฺขโก’’ติ อจฺฉริยคุณตาวจนโต จ เมตฺตายานนฺตรํ **อุเปกฺขา** วุตฺตาติ เอวเมตาสํ กโม เวทิตโพฺพฯ

กานิ ลกฺขณาทีนิ สพฺพถาติ เอตฺถ ปน อวิเสเสน –

> ปเรสมนุคฺคหณํ , **ลกฺขณ**นฺติ ปวุจฺจติ;
> อุปกาโร อกโมฺป จ, **รโส** หิเตสิตาปิ จฯ
>
> พุทฺธตฺตํ **ปจฺจุปฏฺฐานํ,** ทยา ญาณํ ปวุจฺจติ;
> **ปทฏฺฐาน**นฺติ ตาสนฺตุ, ปเจฺจกํ ตานิ เภทโตฯ

สพฺพาปิ หิ ปารมิโย ปรานุคฺคหลกฺขณา, ปเรสํ อุปการกรณรสา, อวิกมฺปนรสา วา, หิเตสิตาปจฺจุปฏฺฐานา, พุทฺธตฺตปจฺจุปฏฺฐานา วา, มหากรุณาปทฏฺฐานา, กรุณูปายโกสลฺลปทฏฺฐานา วาฯ

วิเสเสน ปน ยสฺมา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา อตฺตุปกรณปริจฺจาคเจตนา **ทานปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ กายวจีสุจริตํ อตฺถโต อกตฺตพฺพวิรติ, กตฺตพฺพกรณเจตนาทโย จ **สีลปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคโม กามภเวหิ นิกฺขมน

จิตฺตุปฺปาโท **เนกฺขมฺมปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต ธมฺมานํ สามญฺญวิเสสลกฺขณาว โพโธ **ปญฺญาปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต กายจิเตฺตหิ ปรหิตารโมฺภ **วีริยปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต สตฺตสงฺขาราปราธสหนสงฺขาโต อโทสปฺปธาโน ตทาการปฺปว โตฺต จิตฺตุปฺปาโท **ขนฺติปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตํ วิรติเจตนาทิเภทํ อวิสํวาทนํ **สจฺจปารมี** ฯ กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต อจลสมาทานาธิฏฺฐานสงฺขาโต ตทาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท **อธิฏฺฐานปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิโต โลกสฺส หิตสุขูปสํหาโร อตฺถโต อพฺยาปาโท **เมตฺตาปารมีฯ** กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา อนุนยปฏิฆวิทฺธํสนสงฺขาตา อิฏฺ ฐานิเฏฺฐสุ สตฺตสงฺขาเรสุ สมปฺปวตฺติ **อุเปกฺขาปารมีฯ**

ตสฺมา ปริจฺจาคลกฺขณํ **ทานํ,** เทยฺยธเมฺม โลภวิทฺธํสนรสํ, อนาสตฺติปจฺจุปฏฺฐานํ, ภว วิภวสมฺปตฺติปจฺจุปฏฺฐานํ วา, ปริจฺจชิตพฺพวตฺถุปทฏฺฐานํฯ สีลนลกฺขณํ **สีลํ,** สมาธานลกฺขณํ, ปติฏฺฐานลกฺขณํ วาติ วุตฺตํ โหติฯ ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ, อนวชฺชรสํ วา, โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, หิโรตฺตปฺปปทฏฺฐานํฯ กามโต, ภวโต จ นิกฺขมนลกฺขณํ **เนกฺขมฺมํ,** ตทาทีนววิภาวนรสํ, ตโต เยว วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, สํเวคปทฏฺฐานํฯ ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา **ปญฺญา,** อกฺขลิต ปฏิเวธลกฺขณา วา กุสลิสฺสาสขิตฺตอุสุปฏิเวโธ วิย, วิสโยภาสนรสา ปทีโป วิย, อสโมฺมหปจฺ จุปฏฺฐานา อรญฺญคตสุเทสโก วิย, สมาธิปทฏฺฐานา , จตุสจฺจปทฏฺฐานา วาฯ อุสฺสาหลกฺขณํ **วีริยํ,** อุปตฺถมฺภนรสํ, อสํสีทนปจฺจุปฏฺฐานํ, วีริยารมฺภวตฺถุปทฏฺฐานํ, สํเวคปทฏฺฐานํ วาฯ

ขมนลกฺขณา **ขนฺติ,** อิฏฺฐานิฏฺฐสหนรสา, อธิวาสนปจฺจุปฏฺฐานา, อวิโรธปจฺจุปฏฺฐานา วา, ยถาภูตทสฺสนปทฏฺฐานาฯ อวิสํวาทนลกฺขณํ **สจฺจํ,** ยาถาววิภาวนรสํ, สาธุตาปจฺจุปฏฺ ฐานํ, โสรจฺจปทฏฺฐานํฯ โพธิสมฺภาเรสุ อธิฏฺฐานลกฺขณํ **อธิฏฺฐานํ,** เตสํ ปฏิปกฺขาภิภวนรสํ, ตตฺถ อจลตาปจฺจุปฏฺฐานํ, โพธิสมฺภารปทฏฺฐานํฯ หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **เมตฺตา,** หิตูปสํ หารรสา, อาฆาตวินยนรสา วา, โสมฺมภาวปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐาน าฯ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **อุเปกฺขา,** สมภาวทสฺสนรสา, ปฏิฆานุนยวูปสมปจฺจุปฏฺ ฐานา, กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณปทฏฺฐานาฯ เอตฺถ จ กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตตา ทานา ทีนํ ปริจฺจาคาทิลกฺขณสฺส วิเสสนภาเวน วตฺตพฺพา, ยโต ตานิ ปารมีสงฺขฺยํ ลภนฺติฯ น หิ สมฺ มาสโมฺพธิยาทิปตฺถนมญฺญตฺร อกรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตานิ วฏฺฏคามีนิ ทานาทีนิ ปารมี สงฺขฺยํ ลภนฺตีติฯ

โก ปจฺจโยติ –

> อภินีหาโร จ ตาสํ, ทยา ญาณญฺจ ปจฺจโย;
> อุสฺสาหุมฺมงฺควตฺถานํ, หิตาจาราทโย ตถาฯ

อภินีหาโร ตาว ปารมีนํ สพฺพาสมฺปิ ปจฺจโยฯ โย หิ อยํ ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺตี’’ติ อาทิ (พุ. วํ. ๒.๕๙) อฏฺฐธมฺมสโมธานสมฺปาทิโต ‘‘ติโณฺณ ตาเรยฺยํ มุโตฺต โมเจยฺยํ, พุโทฺธ โพเธยฺยํ สุโทฺธ โสเธยฺยํ, ทโนฺต ทเมยฺยํ, สโนฺต สเมยฺยํ, อสฺสโตฺถ อสฺสาเสยฺยํ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปยฺย’’นฺติอาทินา ปวโตฺต **อภินีหาโร,** โส อวิเสเสน สพฺพปารมีนํ ปจฺจโยฯ ตปฺปวตฺติยา หิ อุทฺธํ ปารมีนํ ปวิจยุปฏฺฐานสมาทานาธิฏฺฐานนิปฺผตฺติโย มหาปุริสานํ สมฺภวนฺ ติ, อภินีหาโร จ นาเมส อตฺถโต เภสมฺฏฺฐงฺคานํ สโมธาเนน ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท, ‘‘อโห วตาหํ อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุเชฺฌยฺยํ, สพฺพสตฺตานํ หิตสุขํ นิปฺผาเทยฺย’’นฺติอาทิปตฺถนาสงฺขาโต อจิเนฺตยฺยํ พุทฺธภูมิํ, อปริมาณํ โลกหิตญฺจ อารพฺภ ปวตฺติยา สพฺพพุทฺธการก ธมฺมมูลภูโต ปรมภทฺทโก ปรมกลฺยาโณ อปริเมยฺยปฺปภาโว ปุญฺญวิเสโสติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตสฺส จ อุปฺปตฺติยา สเหว มหาปุริโส มหาโพธิยานปฏิปตฺตึ โอติโณฺณ นาม โหติ, นิยตภาวสมธิคมนโต, ตโต จ อนิวตฺตนสภาวโต ‘‘โพธิสโตฺต’’ติ สมญฺญํ ลภติ, สพฺพภาเคน สมฺมาสโมฺพธิยํ สมฺมาสตฺตมานสตา, โพธิสมฺภาเร สิกฺขาสมตฺถตา จสฺส สนฺติฏฺฐติฯ ยถาวุตฺตาภินีหารสมิชฺฌเนน หิ มหาปุริสา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคมนปุพฺพลิเงฺคน สยมฺภุญาเณน สมฺมเทว สพฺพปารมิโย วิจินิตฺวา สมาทาย อนุกฺกเมน ปริปูเรนฺติ, ยถา ตํ กตมหาภินีหาโร สุเมธปณฺฑิโตฯ ยถาห –

‘‘หนฺท พุทฺธกเร ธเมฺม, วิจินามิ อิโต จิโต;
อุทฺธํ อโธ ทส ทิสา, ยาวตา ธมฺมธาตุยา;
วิจินโนฺต ตทา ทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๑๕, ๑๑๖); –

วิตฺถาโรฯ ลกฺขณาทิโต ปเนส สมฺมเทว สมฺมาสโมฺพธิปณิธานลกฺขโณ, ‘‘อโห วตาหํ อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุเชฺฌยฺยํ, สพฺพสตฺตานํ หิตสุขํ นิปฺผาเทยฺย’’นฺติอาทิปตฺถนารโส, โพธิสมฺภารเหตุภาวปจฺจุปฏฺฐาโน, มหากรุณาปทฏฺฐาโน, อุปนิสฺสยสมฺปตฺติปทฏฺฐาโน วาฯ

ตสฺส ปน อภินีหารสฺส จตฺตาโร ปจฺจยา, จตฺตาโร เหตู, จตฺตาริ จ พลานิ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ กตเม **จตฺตาโร ปจฺจยา** มหาภินีหาราย? อิธ มหาปุริโส ปสฺสติ ตถาคตํ มหตา พุทฺธานุภาเวน อจฺฉริยพฺภุตํ ปาฏิหาริยํ กโรนฺตํ, ตสฺส ตํ นิสฺสาย ตํ อารมฺมณํ กตฺวา มหาโพธิยํ จิตฺตํ สนฺติฏฺฐติ ‘‘มหานุภาวา วตายํ ธมฺมธาตุ, ยสฺสา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ภควา เอวํ อจฺฉริยพฺภุตธโมฺม, อจิเนฺตยฺยานุภาโว จา’’ติ, โส ตเมว มหานุภาวทสฺสนํ นิสฺสาย ตํ ปจฺจยํ กตฺวา สโมฺพธิยํ อธิมุจฺจโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ ฐเปติ, อยํ **ปฐโม ปจฺจโย** มหาภินีหารายฯ

น เหว โข ปสฺสติ ตถาคตสฺส ยถาวุตฺตํ มหานุภาวตํ, อปิจ โข สุณาติ ‘‘เอทิโส จ เอทิโส จ ภควา’’ติ, โส ตํ นิสฺสาย ตํ ปจฺจยํ กตฺวา สโมฺพธิยํ อธิมุจฺจโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ ฐเปติ, อยํ **ทุติโย ปจฺจโย** มหาภินีหารายฯ

น เหว โข ปสฺสติ ตถาคตสฺส ยถาวุตฺตํ มหานุภาวตํ, นาปิ ตํ ปรโต สุณาติ, อปิจ โข ตถาคตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ‘‘ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว, ตถาคโต’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๑) พุทฺธานุภาวปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ สุณาติ, โส ตํ นิสฺสาย…เป.… อยํ **ตติโย ปจฺจโย** มหาภินีหารายฯ

น เหว โข ปสฺสติ ตถาคตสฺส ยถาวุตฺตํ มหานุภาวตํ, นาปิ ตํ ปรโต สุณาติ, นาปิ ตถาคตสฺส ธมฺมํ สุณาติ, อปิจ โข อุฬารชฺฌาสโย กลฺยาณาธิมุตฺติโก ‘‘อหเมตํ พุทฺธวํสํ พุทฺธตนฺติํ พุทฺธปเวณิํ พุทฺทธมฺมตํ ปริปาเลสฺสามี’’ติ ยาวเทว ธมฺมเญฺญว สกฺกโรโนฺต ครุํ กโรโนฺต มาเนโนฺต ปูเชโนฺต ธมฺมํ อปจยมาโน ตํ นิสฺสาย…เป.… ฐเปติ, อยํ **จตุโตฺถ ปจฺจโย** มหาภินีหารายาติฯ

กตเม **จตฺตาโร เหตู** มหาภินีหาราย? อิธ มหาปุริโส ปกติยา อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ ปุริมเกสุ พุเทฺธสุ กตาธิกาโร, อยํ **ปฐโม เหตุ** มหาภินีหารายฯ ปุน จปรํ มหาปุริโส ปกติยาปิ กรุณาชฺฌาสโย โหติ กรุณาธิมุโตฺต สตฺตานํ ทุกฺขํ อปเนตุกาโม, อปิจ อตฺตโน กายญฺจ ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิ, อยํ **ทุติโย เหตุ** มหาภินีหารายฯ ปุน จปรํ มหาปุริโส สกลโตปิ วฏฺฏทุกฺขโต สตฺตหิตาย ทุกฺกรจริยโต สุจิรมฺปิ กาลํ ฆเฏโนฺต วายมโนฺต อนิพฺพิโนฺน โหติ อนุตฺราสี, ยาว

อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติ, อยํ **ตติโย เหตุ** มหาภินีหารายฯ ปุน จปรํ มหาปุริโส กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสิโต โหติ, โย อหิตโต นํ นิวาเรติ, หิเต ปติฏฺฐาเปติ, อยํ **จตุตฺโถ เหตุ** มหาภินีหารายฯ

ตตฺรายํ มหาปุริสสฺส อุปนิสฺสยสมฺปทา – เอกนฺตเนวสฺส ยถา อชฺฌาสโย สโมฺพธินินฺโน โหติ สโมฺพธิโปโณ สโมฺพธิปพฺภาโร, ตถา สตฺตานํ หิตจริยาย, ยโต อเนน ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก สโมฺพธิยา ปณิธานํ กตํ โหติ มนสา, วาจาย จ ‘‘อหมฺปิ เอทิโส สมฺมาสมฺพุโทฺธ หุตฺวา สมฺมเทว สตฺตานํ หิตสุขํ นิปฺผาเทยฺย’’นฺติฯ เอวํ สมฺปนฺนูปนิสฺสยสฺส ปนสฺส อิมานิ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ลิงฺคานิ สมฺภวนฺติ, เยหิ สมนฺนาคตสฺส สาวกโพธิสเตฺตหิ, ปเจฺจกโพธิสเตฺตหิ จ มหาวิเสโส มหนฺตํ นานากรณํ ปญฺญายติ อินฺทฺริยโต, ปฏิปตฺติโต, โกสลฺลโต จฯ อิธ หิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน มหาปุริโส ยถา วิสทินฺทฺริโย โหติ วิสทญาโณ, น ตถา อิตเรฯ ปรหิตาย ปฏิปโนฺน โหติ, โน อตฺตหิตายฯ ตถา หิ โส ยถา พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ ปฏิปชฺชิ, น ตถา อิตเร, ตตฺถ จ โกสลฺลํ อาวหติ ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน, ฐานาฐานกุสลตาย จฯ

ตถา มหาปุริโส ปกติยา ทานชฺฌาสโย โหติ ทานาภิรโต, สติ เทยฺยธเมฺม เทติเยว, น ทานโต สโงฺกจํ อาปชฺชติ, สตตํ สมิตํ สํวิภาคสีโล โหติ, ปมุทิโตว เทติ อาทรชาโต, น อุทาสีนจิโตฺต, มหนฺตมฺปิ ทานํ ทตฺวา เนว ทาเนน สนฺตุโฎฺฐ โหติ, ปเคว อปฺปํฯ ปเรสญฺจ อุสฺสาหํ ชเนโนฺต ทาเน วณฺณํ ภาสติ, ทานปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํ กโรติ, อเญฺญ จ ปเรสํ เทเนฺต ทิสฺวา อตฺตมโน โหติ, ภยฏฺฐาเนสุ จ ปเรสํ อภยํ เทตีติ เอวมาทีนิ ทานชฺฌาสยสฺส มหาปุริสสฺส ทานปารมิยา ลิงฺคานิฯ

ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปาปธเมฺมหิ หิรียติ โอตฺตปฺปติ, สตฺตานํ อวิเหฐนชาติโก โหติ, โสรโต สุขสีโล อสโฐ อมายาวี อุชุชาติโก สุพฺพโจ โสวจสฺสกรณีเยหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต มุทุชาติโก อถโทฺธ อนติมานี, ปรสนฺตกํ นาทิยติ อนฺตมโส ติณสลากมฺปาทาย, อตฺตโน หเตฺถ นิกฺขิตฺตํ อิณํ วา คเหตฺวา ปรํ น วิสํวาเทติ, ปรสฺมึ วา อตฺตโน สนฺตเก พฺยามูเฬฺห, วิสฺสริเต วา ตํ สญฺญาเปตฺวา ปฏิปาเทติ ยถา ตํ น ปรหตฺถคตํ โหติ, อโลลุโปฺป โหติ, ปรปริคฺคหิเตสุ ปาปกํ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, อิตฺถิพฺยสนาทีนิ ทูรโต ปริวเชฺชติ, สจฺจวาที สจฺจสโนฺธ ภินฺนานํ สนฺธาตา สหิตานํ อนุปฺปทาตา ปิยวาที มิหิตปุพฺพงฺคโม ปุพฺพภาสี อตฺถวาที ธมฺมวาที อนภิชฺฌาลุ อพฺยาปนฺนจิโตฺต อวิปรีตทสฺสโน กมฺมสฺสกตาญาเณน, สจฺจานุโลมิกญาเณน จ, กตญฺญู กตเวที วุฑฺฒาปจายี สุวิสุทฺธาชีโว ธมฺมกาโม, ปเรสมฺปิ ธเมฺม สมาทเปตา สเพฺพน สพฺพํ อกิจฺจโต สเตฺต นิวาเรตา กิเจฺจสุ ปติฏฺฐเปตา อตฺตนา จ ตตฺถ กิเจฺจ โยคํ อาปชฺชิตา, กตฺวา วา ปน สยํ อกตฺตพฺพํ สีฆเญฺญว ตโต ปฏิวิรโต โหตีติ เอวมาทีนิ สีลชฺฌาสยสฺส มหาปุริสสฺส สีลปารมิยา ลิงฺคานิฯ

ตถา มนฺทกิเลโส โหติ มนฺทนีวรโณ ปวิเวกชฺฌาสโย อวิเกฺขปพหุโล, น ตสฺส ปาปกา วิตกฺกา จิตฺตมนฺวาสฺสวนฺติ, วิเวกคตสฺส จสฺส อปฺปกสิเรเนว จิตฺตํ สมาธิยติ, อมิตฺตปเกฺขปิ ตุวฎฺํ เมตฺตจิตฺตตา สนฺติฏฺฐติ, ปเคว อิตรสฺมึ, สติมา จ โหติ จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สุสริตา อนุสฺสริตา, เมธาวี จ โหติ ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคโต, นิปโก จ โหติ ตาสุ ตาสุ อิติกตฺตพฺพตาสุ, อารทฺธวีริโย จ โหติ สตฺตานํ หิตกิริยาสุ, ขนฺติพลสมนฺนาคโต จ โหติ สพฺพสโห, อจลาธิฏฺฐาโน จ โหติ ทเฬฺหสมาทาโน, อชฺฌุเปกฺขโก จ โหติ อุเปกฺขาฐานีเยสุ ธเมฺมสูติ เอวมาทีนิ มหาปุริสสฺส เนกฺขมฺมชฺฌาสยาทีนํ วเสน เนกฺขมฺมปารมิยาทีนํ ลิงฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ

เอวเมเตหิ โพธิสมฺภารลิงฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส ยํ วุตฺตํ ‘‘มหาภินีหาราย กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสโย เหตู’’ติ, ตตฺริทํ สงฺเขปโต กลฺยาณมิตฺตลกฺขณํ – อิธ กลฺยาณมิตฺโต สทฺธาสมฺปนฺโน โหติ สีลสมฺปนฺโน สุตสมฺปนฺโน จาควีริยสติสมาธิปญฺญาสมฺปนฺโนฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธึ กมฺมํ, กมฺมผลญฺจ, เตน สมฺมาสมฺโพธิยา เหตุภูตํ สเตฺตสุ หิเตสิตํ น ปริจฺจชติฯ สีลสมฺปตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป ครุ ภาวนีโย โจทโก ปาปครหิโก วตฺตา วจนกฺขโมฯ สุตสมฺปตฺติยา สตฺตานํ หิตสุขาวหํ คมฺภีรํ ธมฺมกถํ กตฺตา โหติฯ จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิจฺโฉ โหติ สมาหิโต สนฺตุฏฺโฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฏฺฐฯ วีริยสมฺปตฺติยา อารทฺธวีริโย โหติ สตฺตานํ หิตปฏิปตฺติยาฯ สติสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐิตสฺสตี โหติ อนวเชฺชสุ ธเมฺมสุฯ สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิโตฺต โหติ สมาหิตจิโตฺตฯ ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ปชานาติฯ โส สติยา กุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมาโน ปญฺญาย สตฺตานํ หิตาหิตํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา สมาธินา ตตฺถ เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา วีริเยน อหิตา สเตฺต นิเสเธตฺวา หิเต นิโยเชติฯ เตนาห –

‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จฏฺฐาเน นิโยชโก’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗; เนตฺติ. ๑๑๓);

เอวํ คุณสมนฺนาคตํว กลฺยาณมิตฺตํ อุปนิสฺสาย มหาปุริโส อตฺตโน อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ สมฺมเทว ปริโยทเปติฯ สุวิสุทฺธาสยปโยโคว หุตฺวา จตูหิ พเลหิ สมนฺนาคโต นจิเรเนว อฏฺฐเงฺค สโมธาเนตฺวา มหาภินีหารํ กโรโนฺต โพธิสตฺตภาเว ปติฏฺฐหติ อนิวตฺติธโมฺม นิยโต สโมฺพธิปรายโณฯ

ตสฺสิมานิ **จตฺตาริ พลานิ อชฺฌตฺติกพลํ** ยา สมฺมาสโมฺพธิยํ อตฺตสนฺนิสฺสยา ธมฺมคารเวน อภิรุจิ เอกนฺตนินฺนชฺฌาสยตา, ยาย มหาปุริโส อตฺตาธิปติลชฺชาสนฺนิสฺสโย, อภินีหารสมฺปนฺโน จ หุตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณาติฯ **พาหิรพลํ** ยา สมฺมาสโมฺพธิยํ ปรสนฺนิสฺสยา อภิรุจิ เอกนฺตนินฺนชฺฌาสยตา, ยาย มหาปุริโส โลกาธิปติโอตฺตปฺปสนฺนิสฺสโย, อภินีหารสมฺปนฺโน จ หุตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณาติฯ **อุปนิสฺสยพลํ** ยา สมฺมาสโมฺพธิยํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา อภิรุจิ เอกนฺตนินฺนชฺฌาสยตา, ยาย มหาปุริโส ติกฺขินฺทฺริโย, วิสทธาตุโก, สติสนฺนิสฺสโย, อภินีหารสมฺปนฺโน จ หุตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณาติฯ **ปโยคพลํ** ยา สมฺมาสโมฺพธิยา ตชฺชา ปโยคสมฺปทา สกฺกจฺจการิตา สาตจฺจการิตา, ยาย มหาปุริโส วิสุทฺธปโยโค, นิรนฺตรการี, อภินีหารสมฺปนฺโน จ หุตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณาติฯ เอวมยํ จตูหิ ปจฺจเยหิ, จตูหิ เหตูหิ, จตูหิ จ พเลหิ สมฺปนฺนสมุทาคโม อฏฺฐงฺคสโมธานสมฺปาทิโต อภินีหาโร ปารมีนํ ปจฺจโย โหติ มูลการณภาวโตฯ

ยสฺส จ ปวตฺติยา มหาปุริเส **จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา** ปติฏฺฐหนฺติ, สพฺพํ สตฺตนิกายํ อตฺตโน โอรสปุตฺตํ วิย ปิยจิเตฺตน ปริคฺคณฺหาติ, น จสฺส จิตฺตํ ปุน สํกิเลสวเสน สํกิลิสฺสติ, สตฺตานํ หิตสุขาวโห จสฺส อชฺฌาสโย, ปโยโค จ โหติ, อตฺตโน จ พุทฺธการกธมฺมา อุปรูปริ วฑฺฒนฺติ, ปริปจฺจนฺติ จ, ยโต มหาปุริโส อุฬารตเรน ปุญฺญาภิสเนฺทน กุสลาภิสเนฺทน ปวฑฺฒิยา [ปวตฺติยา (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา)] ปจฺจเยน สุขสฺสาหาเรน สมนฺนาคโต สตฺตานํ ทกฺขิเณโยฺย อุตฺตมํ คารวฏฺฐานํ, อสทิสํ ปุญฺญเกฺขตฺตญฺจ โหติฯ เอวมเนกคุโณ อเนกานิสํโส มหาภินีหาโร ปารมีนํ ปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ

ยถา จ มหาภินีหาโร, เอวํ มหากรุณา, อุปายโกสลฺลญฺจฯ ตตฺถ **อุปายโกสลฺลํ** นาม ทานาทีนํ โพธิสมฺภารภาวสฺส นิมิตฺตภูตา ปญฺญา, ยาหิ มหากรุณูปายโกสลฺลตาหิ มหาปุริสานํ อตฺตสุขนิรเปกฺขตา, นิรนฺตรํ ปรสุขกรณปสุตตา, สุทุกฺกเรหิ มหาโพธิสตฺตจริเตหิ วิสาทาภาโว, ปสาทสํวุทฺธิทสฺสนสวนานุสฺสรณาวตฺถาสุปิ สตฺตานํ หิตสุขปฏิลาภเหตุภาโว จ สมฺปชฺชติฯ ตถา หิ ตสฺส ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกมฺมสิทฺธิฯ ปญฺญาย สยํ ตรติ, กรุณาย ปเร ตาเรติฯ ปญฺญาย ปรทุกฺขํ ปริชานาติ, กรุณาย ปรทุกฺขปฏิการํ อารภติฯ ปญฺญาย ทุกฺขํ นิพฺพินฺทติ, กรุณาย ทุกฺขํ สมฺปฏิจฺฉติฯ ปญฺญาย นิพฺพานาภิมุโข โหติ, กรุณาย ตํ น ปาปุณาติฯ ตถา กรุณาย สํสาราภิมุโข โหติ, ปญฺญาย ตตฺร นาภิรมติฯ ปญฺญาย สพฺพตฺถ วิรชฺชติ, กรุณานุคตตฺตา น จ น สเพฺพสมนุคฺคหาย ปวตฺโต, กรุณาย สเพฺพปิ อนุกมฺปติ, ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิตฺโตฯ ปญฺญาย อหํการมมํการาภาโว, กรุณาย อาลสิยทีนตาภาโวฯ

ตถา ปญฺญากรุณาหิ ยถากฺกมํ อตฺตนาถปรนาถตา, ธีรวีรภาโว, อนตฺตนฺตปาปรนฺตปตา, อตฺตหิตปรหิตนิปฺผตฺติ, นิพฺภยาภีสนกภาโว, ธมฺมาธิปติโลกาธิปติตา, กตญฺญุปุพฺพการิภาโว, โมหตณฺหาวิคโม, วิชฺชาจรณสิทฺธิ, พลเวสารชฺชนิปฺผตฺตีติ สพฺพสฺสาปิ ปารมิตาผลสฺส วิเสเสน อุปายภาวโต ปญฺญา กรุณา ปารมีนํ ปจฺจโยฯ อิทํ ปน ทฺวยํ ปารมีนํ วิย ปณิธานสฺสาปิ ปจฺจโยฯ

ตถา อุสฺสาหอุมฺมงฺคอวตฺถานหิตจริยา จ ปารมีนํ ปจฺจโยติ เวทิตโพฺพฯ ยา จ พุทฺธภาวสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย **“พุทฺธภูมิโย”**ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ **อุสฺสาโห** นาม โพธิสมฺภารานํ อพฺภุสฺสาหนวีริยํฯ อุมฺมโงฺค นาม โพธิสมฺภาเรสุ อุปายโกสลฺลภูตา ปญฺญาฯ **อวตฺถานํ** นาม อธิฏฺฐานํ, อจลาธิฏฺฐานตาฯ **หิตจริยา** นาม เมตฺตาภาวนา, กรุณาภาวนา จฯ ยถาห –

‘‘กติ ปน ภเนฺต, พุทฺธภูมิโยติ? จตโสฺส โข สาริปุตฺต, พุทฺธภูมิโยฯ กตมา จตโสฺส? อุสฺสาโห จ โหติ วีริยํ, อุมฺมโงฺค จ โหติ ปญฺญาภาวนา, อวตฺถานญฺจ โหติ อธิฏฺฐานํ, หิตจริยา จ โหติ เมตฺตาภาวนาฯ อิมา โข สาริปุตฺต, จตโสฺส พุทฺธภูมิโย’’ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔)ฯ

ตถา เนกฺขมฺมปวิเวกอโลภาโทสาโมหนิสฺสรณปฺปเภทา จ **ฉ อชฺฌาสยาฯ** วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา กาเมสุ, ฆราวาเส จ โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโนฯ อโลภ…เป.… โลเภ…เป.… อโทส…เป.… โทเส…เป.… อโมห…เป.… โมเห…เป.… นิสฺสรณ…เป.… สพฺพภเวสุ โทสทสฺสาวิโน’’ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔; วิสุทฺธิ. ๑.๔๙)ฯ

ตสฺมา เอเต จ ฉ อชฺฌาสยาปิ ปารมีนํ ปจฺจยาติ เวทิตพฺพาฯ น หิ โลภาทีสุ อาทีนวทสฺสเนน, อโลภาทีนํ อธิกภาเวน จ วินา ทานาทิปารมิโย สมฺภวนฺติฯ อโลภาทีนญฺหิ อธิกภาเวน ปริจฺจาคาทินินฺนจิตฺตตา, อโลภชฺฌาสยาทิตา จาติ, ยถา เจเต, เอวํ ทานชฺฌาสยตาทโยปิฯ ยถาห –

‘‘กติ ปน ภเนฺต โพธาย จรนฺตานํ โพธิสตฺตานํ อชฺฌาสยาติ? ทส โข สาริปุตฺต, โพธาย จรนฺตานํ โพธิสตฺตานํ อชฺฌาสยาฯ กตเม ทส? ทานชฺฌาสยา สาริปุตฺต, โพธิสตฺตา มเจฺฉเร โทสทสฺสาวิโนฯ สีล…เป.… อสํวเร…เป.… เนกฺขมฺม…เป.… กาเมสุ…เป.… ยถาภูต

ญาณ…เป…. วิจิกิจฺฉายฯ…เป…. วีริย …เป…. โกสเชฺช…เป…. ขนฺติ…เป…. อกฺขนฺติยํ…เป…. สจฺจ…เป…. วิสํวาทเน…เป…. อธิฏฺฐาน…เป…. อนธิฏฺฐาเน…เป…. เมตฺตา…เป…. พฺยาปาเท…เป…. อุเปกฺขา…เป…. สุขทุเกฺขสุ อาทีนวทสฺสาวิโน''ติฯ

เอเตสุ หิ มเจฺฉรอสํวรกามวิจิกิจฺฉาโกสชฺชอกฺขนฺติวิสํวาทนอนธิฏฺฐาน- พฺยาปาทสุขทุกฺขสงฺขาเตสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา ทานาทินินฺนจิตฺตตาสงฺขาตา ทานชฺฌาสยตาทโย ทานาทิปารมีนํ นิพฺพตฺติยา ปจฺจโยฯ ตถา อปริจฺจาคปริจฺจาคาทีสุ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณมฺปิ ทานาทิปารมีนํ ปจฺจโย โหติฯ

ตตฺรายํ ปจฺจเวกฺขณาวิธิ – เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณโคมหึ สทาสีทาสปุตฺตทาราทิปริคฺคหพฺยาสตฺตจิตฺตานํ สตฺตานํ เขตฺตาทีนํ วตฺถุกามภาเวน พหุปตฺถนียภาวโต, ราชโจราทิสาธารณภาวโต, วิวาทาธิฏฺฐานโต, สปตฺตกรณโต, นิสฺสารโต, ปฏิลาภปริปาลเนสุ ปรวิเหฐนเหตุภาวโต, วินาสนิมิตฺตญฺจโสกาทิอเนกวิหิตพฺยสนาวหโต ตทาสตฺตินิทานญฺจ มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิตจิตฺตานํ อปายูปปตฺติเหตุภาวโตติ เอวํ วิวิธวิปฺลานตฺถาวหานิ ปริคฺคหิตวตฺถูนิ นาม, เตสํ ปริจฺจาโคเยเวโก โสตฺถิภาโวติ ปริจฺจาเค อปฺปมาโท กรณีโยฯ

อปิจ ''ยาจโก ยาจมาโน อตฺตโน คุยฺหสฺส อาจิกฺขนโต มยฺหํ วิสฺสาสิโก''ติ จ ''ปหายคมนียํ อตฺตโน สนฺตกํ คเหตฺวา ปรโลกํ ยาหีติอุปทิสนโต มยฺหํ อุปเทสโก''ติ จ ''อาทิเตฺตวิย อคาเร มรณคฺคินา อาทิเตฺต โลเก ตโต มยฺหํ สนฺตกสฺส อปหรณโต อปวาหกสหาโย''ติ จ ''อปวาหิตสฺส จสฺส อชฺฌาปนนิเกฺขปฏฺฐานภูโต''ติ จ ''ทานสงฺขาเต กลฺยาณกมฺมสฺมึ สหายภาวโต, สพฺพสมฺปตฺตีนํ อคฺคภูตาย ปรมทุลฺลภาย พุทฺธภูมิยา สมฺปตฺติเหตุภาวโต จ ปรโม กลฺยาณมิโตฺต''ติ จ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ

ตถา ''อุฬาเร กมฺมนิ อเนนาหํ สมฺภาวิโต, ตสฺมา สา สมฺภาวนา อวิตถา กาตพฺพา''ติ จ ''เอกนฺตเภทิตาย ชีวิตสฺส อยาจิเตนาปิ มยา ทาตพฺพํ, ปเคว ยาจิเตนา''ติ จ ''อุฬารชฺฌาสเยหิ คเวสิตฺวาปิ ทาตโพฺพ, [ทาตพฺพโต (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถาวณฺณนา)] สยเมวาคโต มม ปุเญฺญนา''ติ จ ''ยาจกสฺส ทานาปเทเสน มยฺหเมวายมนุคฺคโห''ติ จ ''อหํ วิย อยํ สโพฺพปิ โลโก มยา อนุคฺคเหตโพฺพ''ติ จ ''อสติ ยาจเก กถํ มยฺหํ ทานปารมี ปูเรยฺยา''ติ จ ''ยาจกานเมวตฺถาย มยา สโพฺพปิ ปริคฺคเหตโพฺพ''ติ จ ''อยาจิตฺวาปิ มํ มม สนฺตกํ ยาจกา กทา สยเมว คเณฺหยฺยุ''นฺติ จ ''กถมหํ ยาจกานํ ปิโย จสฺสํ มนาโป''ติ จ ''กถํ วา เต มยฺหํ ปิยา จสฺสุ มนาปา''ติ จ ''กถํ วาหํ ททมาโน ทตฺวาปิ จ อตฺตมโน อสฺสํ ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต''ติ จ ''กถํ วา เม ยาจกา ภเวยฺยุํ, อุฬาโร จ ทานชฺฌาสโย''ติ จ ''กถํ วาหมยาจิโต เอว ยาจกานํ หทยมญฺญาย ทเทยฺย''นฺติ ''สติ ธเน, ยาจเก จ อปริจฺจาโค มหตี มยฺหํ วญฺจนา''ติ จ ''กถมหํ อตฺตโน องฺคานิ, ชีวิตญฺจาปิ ปริจฺจเชยฺย''นฺติ จ จาคนินฺนตา อุปฏฺฐเปตพฺพาฯ

อปิจ ''อโตฺถ นามายํ นิรเปกฺขํ ทายกมนุคจฺฉติ ยถา ตํ นิรเปกฺขํ เขปกํ กิฏโก''ติ อเตฺถนิรเปกฺขตาย จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ ยาจมาโน ปน ยทิ ปิยปุคฺคโล โหติ ''ปิโย มํ ยาจตี''ติ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ อถ อุทาสีนปุคฺคโล โหติ ''อยํ มํ ยาจมาโน อทฺธา อิมินา ปริจฺจาเคน มิโตฺต โหตี''ติ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ ททโนฺต หิ ยาจกานํ ปิโย โหตีติฯ อถ ปน เวรีปุคฺคโล ยาจติ, ''ปจฺจตฺถิโก มํ ยาจติ, อยํ มํ ยาจมาโน อทฺธา อิมินา ปริจฺจาเคน เวรีปิ ปิโย มิโตฺต โหตี''ติ วิเสสโต โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตพฺพํฯ เอวํ ปิยปุคฺคเล วิย มชฺฌตฺตเวรีปุคฺคเลสุปิ เมตฺตาปุพฺพงฺคมํ กรุณํ อุปฏฺฐเปตฺวาว ทาตพฺพํฯ

สเจ ปนสฺส จิรกาลํ ปริภาวิตตฺตา โลภสฺส เทยฺยธมฺมวิสยา โลภธมฺมา อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เตน โพธิสตฺตปฏิเญฺญน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ''นนุ ตยา สปฺปุริส สโมฺพธาย อภินีหารํ กโรเนฺตน สพฺพสตฺตานมุปฺการาย อยํ กาโย นิสฺสโฏฺฐ, ตปฺปริจฺจาคมยญฺจ ปุญฺญํ, ตตฺถ นาม เต พาหิเรปิ วตฺถุสฺมึ อภิสงฺคปฺปวตฺติ หตฺถิสินานสทิสี โหติ, ตสฺมา ตยา น กตฺถจิ อภิสโงฺค อุปฺปาเทตโพฺพฯ เสยฺยถาปิ นาม มหโต เภสชฺชรุกฺขสฺส ติฏฺฐโต มูลํ มูลตฺถิกา หรนฺติ, ปปฏิกํ, ตจํ, ขนฺธํ, วิฏปํ, สาขํ, ปลาสํ, ปุปฺผํ, ผลํ ผลตฺถิกา หรนฺติ, น ตสฺส รุกฺขสฺส 'มยฺหํ สนฺตกํ เอเต หรนฺตี'ติ วิตกฺกสมุทาจาโร โหติ, เอวเมว สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปชฺชเนฺตน มยา มหาทุเกฺข อกตญฺญุเก นิจฺจาสุจิมฺหิ กาเย ปเรสํ อุปการาย วินิยุชฺชมาเน อณุมโตฺตปิ มิจฺฉาวิตโกฺก น อุปฺปาเทตโพฺพฯ โก วา เอตฺถ วิเสโส อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ มหาภูเตสุ เอกนฺตเภทนวิกิรณวิทฺธํสนธเมฺมสุฯ เกวลํ ปน สโมฺมหวิชมฺภิตเมตํ, ยทิทํ 'เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา'ติ อภินิเวโส, ตสฺมา พาหิเรสุ มหาภูเตสุ วิย อชฺฌตฺติเกสุปิ กรจรณนยนาทีสุ, มํสาทีสุ จ อนเปเกฺขน หุตฺวา 'ตํ ตทตฺถิกา หรนฺตู'ติ นิสฺสฏฺฐจิเตฺตน ภวิตพฺพ''นฺติฯ เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขโตจสฺส สโมฺพธาย ปหิตตฺตสฺส กายชีวิเตสุ นิรเปกฺขสฺส อปฺปกสิเรเนว กายวจีมโนกมฺมานิ สุวิสุทฺธานิ โหนฺติ, โส วิสุทฺธกายวจีมโนกมฺมโนฺต วิสุทฺธาชีโว ญายปฏิปตฺติยํ ฐิโต อายาปายุปายโกสลฺลสมนฺนาคเมน ภิโยฺยโส มตฺตาย เทยฺยธมฺมปริจฺจาเคน, อภยทานสทฺธมฺมทาเนหิ จ สพฺพสเตฺต อนุคฺคณฺหิตุํ สมโตฺถ โหติ, อยํ ตาว **ทานปารมิยํ** ปจฺจเวกฺขณานโยฯ

สีลปารมิยํ ปน เอวํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ – ''อิทญฺหิ สีลํ นาม คโงฺคทกาทีหิ วิโสเธตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โทสมลสฺส วิกฺขาลนชลํ, หริจนฺทนาทีหิ วิเนตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส ราคาทิปริฬาหสฺส วินยนํ, มุตฺตาหารมกุฏกุณฺฑลาทีหิ ปจุรชนาลงฺกาเรหิ อสาธารโณ สาธูนมลงฺการวิเสโส, สพฺพทิสาวายนโก อติกิตฺติโม [สพฺพทิสาวายนโต อกิตฺติโม (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถาวณฺณนา; ที. นิ. ฏี. ๑.๗)] สพฺพกาลานุรูโป จ สุรภิคโนฺธ, ขตฺติยมหาสาลาทีหิ, เทวตาหิ จ วนฺทนียาทิภาวาวหนโต ปรโม วสีกรณมโนฺต, จาตุมหาราชิกาทิเทวโลกาโรหณโสปานปนฺติ, ฌานาภิญฺญานํ อธิคมูปาโย, นิพฺพานมหานครสฺส สมฺปาปกมโคฺค, สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธีนํ ปติฏฺฐานภูมิ, ยํ ยํ วา ปนิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ, ตสฺส ตสฺส สมิชฺฌนูปายภาวโต จินฺตามณิกปฺปรุกฺขาทิเก จ อติเสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ''อิชฺฌติ ภิกฺขเว, สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา''ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๗; สํ. นิ. ๔.๓๕๒; อ. นิ. ๘.๓๕)ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ ''อากเงฺขยฺย เจ ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๖๕)ฯ ตถา ''อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานี''ติ, (อ. นิ. ๑๐.๑; ๑๑.๑) ''ปญฺจิเม คหปตโย, อานิสํสา สีลวโต สีลสมฺปทายา''ติอาทิสุตฺตานญฺจ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; อ. นิ. ๕.๒๑๓; อุทา. ๗๖; มหาว. ๓๘๕) วเสน สีลคุณา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ ตถา อคฺคิกฺขโนฺธปมสุตฺตาทีนํ (อ. นิ. ๗.๗๒) วเสน สีลวิรเห อาทีนวาฯ

อปิจ ปีติโสมนสฺสนิมิตฺตโต, อตฺตานุวาทปรานุวาททณฺฑทุคฺคติภยาภาวโต, วิญฺญูหิ ปาสํสภาวโต, อวิปฺปฏิสารเหตุโต, ปรมโสตฺถิฏฺฐานโต, กุลสาปเตยฺยาธิปเตยฺยชีวิตรูปฏฺฐานพนฺธุมิตฺตสมฺปตฺตีนํ อติสยนโต จ สีลํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ สีลวโต หิ อตฺตโน สีลสมฺปทาเหตุ มหนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ ''กตํ วต มยา กุสลํ, กตํ กลฺยาณํ, กตํ ภีรุตฺตาณ''นฺติฯ

ตถา สีลวโต อตฺตา น อุปวทติ, น จ ปเร วิญฺญู, ทณฺฑทุคฺคติภยานญฺจ สมฺภโวเยว นตฺถิ, ''สีลวา ปุริสปุคฺคโล กลฺยาณธโมฺม''ติ วิญฺญูนํ ปาสํโส จ โหติฯ ตถา สีลวโต ยฺวายํ ''กตํ วต มยา ปาปํ, กตํ ลุทฺทํ, กตํ กิพฺพิส''นฺติ ทุสฺสีลสฺส วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติ, โส น โหติฯ สีลญฺจ นาเมตํ อปฺปมาทาธิฏฺฐานโต, โภคพฺยสนาทิปริหารมุเขน มหโต อตฺถสฺส สาธน

โต, มงฺคลภาวโต, ปรมํ โสตฺถิฏฺฐานํฯ นิหีนชโจฺจปิ สีลวา ขตฺติยมหาสาลาทีนํ ปูชนีโย โหตีติ กุลสมฺปตฺตึ อติเสติ สีลสมฺปทา, ''ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช, อิธ เต อสฺส ทาโส กมฺมกโร''ติ อาทิ (ที. นิ. ๑.๑๘๓) วกฺขมานสามญฺญสุตฺตวจนเญฺจตฺถ สาธกํ, โจราทีหิ อสาธารณโต, ปรโลกานุคมนโต, มหปฺผลภาวโต, สมถาทิคุณาธิฏฺฐานโต จ พาหิรธนํ สาปเตยฺยํ อติเสติ สีลํฯ ปรมสฺส จิตฺติสฺสริยสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ขตฺติยาทีนมิสฺสริยํ อติเสติ สีลํฯ สีลนิมิตฺตญฺหิ ตํตํสตฺตนิกาเยสุ สตฺตานมิสฺสริยํ, วสฺสสตาทิทีฆปฺปมาณโต จ ชีวิตโต เอกาหมฺปิ สีลวโต ชีวิตสฺส วิสิฏฺฐตาวจนโต, สติปิ ชีวิเต สิกฺขานิกฺขิปนสฺส มรณตาวจนโต จ สีลํ ชีวิตโต วิสิฏฺฐตรํฯ เวรีนมฺปิ มนุญฺญภาวาวหนโต, ชราโรควิปตฺตีหิ อนภิภวนียโต จ รูปสมฺปตฺตึ อติเสติ สีลํฯ ปาสาทหมฺมิยาทิฏฺฐานปฺปเภเท ราชยุวราชเสนาปติอาทิฐานวิเสเส จ สุขวิเสสาธิฏฺฐานภาวโต อติเสติ สีลํฯ สภาวสินิเทฺธ สนฺติกาวจเรปิ พนฺธุชเน, มิตฺตชเน จ เอกนฺตหิตสมฺปาทนโต, ปรโลกานุคมนโต จ อติเสติ สีลํฯ ''น ตํ มาตา ปิตา กยิรา''ติอาทิ (ธ. ป. ๔๓) วจนเญฺจตฺถ สาธกํฯ ตถา หตฺถิอสฺสรถปตฺติพลกาเยหิ, มนฺตาคทโสตฺถานปโยเคหิ จ ทุรารกฺขานมนาถานํ อตฺตาธีนโต, อนปราธีนโต, มหาวิสยโต จ อารกฺขภาเวน สีลเมว วิสิฏฺฐตรํฯ เตเนวาห ''ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ''นฺติอาทิ (เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒)ฯ เอวมเนกคุณสมนฺนาคตํ สีลนฺติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อปริปุณฺณา เจว สีลสมฺปทา ปาริปูรึ คจฺฉติ, อปริสุทฺธา จ ปาริสุทฺธิํฯ

สเจ ปนสฺส ทีฆรตฺตํ ปริจเยน สีลปฏิปกฺขธมฺมา โทสาทโย อนฺตรนฺตรา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตน โพธิสตฺตปฏิเญฺญน เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ''นนุ ตยา โพธาย ปณิธานํ กตํ, สีลเวกเลฺลน จ น สกฺกา น จ สุกรา โลกิยาปิ สมฺปตฺติโย ปาปุณิตุํ, ปเคว โลกุตฺตรา''ติฯ สพฺพสมฺปตฺตีนมคฺคภูตาย สมฺมาสโมฺพธิยา อธิฏฺฐานภูเตน สีเลน ปรมุกฺกํสคเตน ภวิตพฺพํ, ตสฺมา ''กิกีว อณฺฑ''นฺติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; วิสุทฺธิ. ๑.๑๙) วุตฺตนเยน สมฺมเทว สีลํ รกฺขเนฺตน สุฏฺฐุตยา เปสเลน ภวิตพฺพํฯ

อปิจ ตยา ธมฺมเทสนาย ยานตฺตเย สตฺตานมวตารณปริปาจนานิ กาตพฺพานิ, สีลเวกลฺลสฺส จ วจนํ น ปเจฺจตพฺพํ โหติ, อสปฺปายาหารวิจารสฺส วิย เวชฺชสฺส ติกิจฺฉนํ, ตสฺมา ''กถาหํ สเทฺธโยฺย หุตฺวา สตฺตานมวตารณปริปาจนานิ กเรยฺย''นฺติ สภาวปริสุทฺธสีเลน ภวิตพฺพํฯ กิญฺจ ฌานาทิคุณวิเสสโยเคน เม สตฺตานมุปการกรณสมตฺถตา, ปญฺญาปารมีอาทิปริปูรณญฺจ ฌานาทโย คุณา จ สีลปาริสุทฺธิํ วินา น สมฺภวนฺตีติ สมฺมเทว สีลํ โสเธตพฺพํฯ

ตถา ''สมฺพาโธ ฆราวาโส รโชปโถ''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๑๑; ม. นิ. ๑.๒๙๑, ๓๗๑; ๒.๑๐; ๓.๑๓, ๒๑๘; สํ. นิ. ๒.๑๕๔; ๕.๑๐๐๒; อ. นิ. ๑๐.๙๙; เนตฺติ. ๙๔) ฆราวาเส, ''อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ๒.๔๒; ปาจิ. ๔๑๗; จูฬนิ. ๑๔๗) ''มาตาปิ ปุเตฺตน วิวทตี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๖๘) จ กาเมสุ, ''เสยฺยถาปิ ปุริโส อิณํ อาทาย กมฺมเนฺต ปโยเชยฺยา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๒๖) กามจฺฉนฺทาทีสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา, วุตฺตวิปริยาเยน ''อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๙๑, ๓๙๘; ม. นิ. ๑.๒๙๑, ๓๗๑; ๒.๑๐; ๓.๑๓, ๒๑๘; สํ. นิ. ๑.๒๙๑; สํ. นิ. ๕.๑๐๐๒; อ. นิ. ๑๐.๙๙; เนตฺติ. ๙๘) ปพฺพชฺชาทีสุ อานิสํสาปฏิสงฺขาวเสน **เนกฺขมฺมปารมิยํ** ปจฺจเวกฺขณา กาตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ทุกฺขกฺขนฺธอาสิวิโสปมสุตฺตาทิ (ม. นิ. ๑.๑๖๓, ๑๗๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๘) วเสน เวทิตโพฺพฯ

ตถา ‘‘ปญฺญาย วินา ทานาทโย ธมฺมา น วิสุชฺฌนฺติ, ยถาสกํ พฺยาปารสมตฺถา จ น โหนฺตี’’ติ ปญฺญาย คุณา มนสิ กาตพฺพาฯ ยเถว หิ ชีวิเตน วินา สรีรยนฺตํ น โสภติ, น จ อตฺตโน กิริยาสุ ปฏิปตฺติสมตฺถํ โหติฯ ยถา จ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ วิญฺญาเณน วินา ยถาสกํ วิสเยสุ กิจฺจํ กาตุํ นปฺปโหนฺติ, เอวํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ปญฺญาย วินา สกกิจฺจปฏิปตฺติยมสมตฺถานีติ ปริจฺจาคาทิปฏิปตฺติยํ ปญฺญา ปธานการณํฯ อุมฺมีลิตปญฺญาจกฺขุกา หิ มหาสตฺตา โพธิสตฺตา อตฺตโน องฺคปจฺจงฺคานิปิ ทตฺวา อนตฺตุกฺกํสกา, อปรวมฺภกา จ โหนฺติ, เภสชฺชรุกฺขา วิย วิกปฺปรหิตา กาลตฺตเยปิ โสมนสฺสชาตาฯ ปญฺญาวเสน หิ อุปายโกสลฺลโยคโต ปริจฺจาโค ปรหิตปวตฺติยา ทานปารมิภาวํ อุเปติฯ อตฺตตฺถญฺหิ ทานํ มุทฺธสทิสํ [วุทฺธิสทิสํ (ที. นิ. ฏี. ๑.๗)] โหติฯ

ตถา ปญฺญาย อภาเวน ตณฺหาทิสํกิเลสาวิโยคโต สีลสฺส วิสุทฺธิเยว น สมฺภวติ, กุโต สพฺพญฺญุคุณาธิฏฺฐานภาโวฯ ปญฺญวา เอว จ ฆราวาเส กามคุเณสุ สํสาเร จ อาทีนวํ, ปพฺพชฺชาย ฌานสมาปตฺติยํ นิพฺพาเน จ อานิสํสํ สุฏฺฐุ สลฺลเกฺขนฺโต ปพฺพชิตฺวา ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา นิพฺพานนินฺโนน, ปเร จ ตตฺถ ปติฏฺฐเปติฯ

วีริยญฺจ ปญฺญารหิตํ ยถิจฺฉิตมตฺถํ น สาเธติ ทุรารมฺภภาวโตฯ อนารโมฺภเยว หิ ทุรารมฺภโต เสโยฺย, ปญฺญาสหิเตน ปน วีริเยน น กิญฺจิ ทุรธิคมํ อุปายปฏิปตฺติโตฯ ตถา ปญฺญวา เอว ปราปการาทีนมธิวาสกชาติโย โหติ, น ทุปฺปโญฺญฯ ปญฺญาวิรหิตสฺส จ ปเรหิ อุปนีตา อปการา ขนฺติยา ปฏิปกฺขเมว อนุพฺรูเหนฺติฯ ปญฺญวโต ปน เต ขนฺติสมฺปตฺติยา อนุพฺรูหนวเสน อสฺสา ถิรภาวาย สํวตฺตนฺติฯ ปญฺญวา เอว ตีณิปิ สจฺจานิ เตสํ การณานิ ปฏิปเกฺข จ ยถาภูตํ ชานิตฺวา ปเรสํ อวิสํวาทโก โหติฯ ตถา ปญฺญาพเลน อตฺตานมุปตฺถเมฺภตฺวา ธิติสมฺปทาย สพฺพปารมีสุ อจลสมาทานาธิฏฺฐาโน โหติฯ ปญฺญวา เอว จ ปิยมชฺฌตฺตเวริวิภาคมกตฺวา สพฺพตฺถ หิตูปสํหารกุสโล โหติฯ ตถา ปญฺญาวเสน ลาภาลาภาทิโลกธมฺมสนฺนิปาเต นิพฺพิการตาย มชฺฌเตฺต โหติฯ เอวํ สพฺพาสํ ปารมีนํ ปญฺญาว ปาริสุทฺธิเหตูติ **ปญฺญาคุณา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

อปิจ ปญฺญาย วินา น ทสฺสนสมฺปตฺติ, อนฺตเรน จ ทิฏฺฐิสมฺปทํ น สีลสมฺปทา, สีลทิฏฺฐิสมฺปทารหิตสฺส จ น สมาธิสมฺปทา, อสมาหิเตน จ น สกฺกา อตฺตหิตมตฺตมฺปิ สาเธตุํ, ปเคว อุกฺกํสคตํ ปรหิตนฺติฯ ‘‘นนุ ตยา ปรหิตาย ปฏิปเนฺนน สกฺกจฺจํ ปญฺญาปาริสุทฺธิยา อาโยโค กรณีโย’’ติ โพธิสเตฺตน อตฺตา โอวทิตโพฺพฯ ปญฺญานุภาเวน หิ มหาสโตฺต จตุรธิฏฺฐานาธิฏฺฐิโต จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ โลกํ อนุคฺคณฺหโนฺต สเตฺต นิยฺยานมเคฺค อวตาเรติ, อินฺทฺริยานิ จ เนสํ ปริปาเจติฯ ตถา ปญฺญาพเลน ขนฺธายตนาทีสุ ปวิจยพหุโล ปวตฺตินิวตฺติโย ยาถาวโต ปริชานโนฺต ทานาทโย คุณวิเสเส นิเพฺพธภาคิยภาวํ นยโนฺต โพธิสตฺตสิกฺขาย ปริปูรการี โหตีติ เอวมาทินา อเนกาการโวกาเร ปญฺญาคุเณ ววตฺถเปตฺวา ปญฺญาปารมี อนุพฺรูเหตพฺพาฯ

ตถา ทิสฺสมานปารานิปิ โลกิยานิ กมฺมานิ นิหีนวีริเยน ปาปุณิตุมสกฺกุเณยฺยานิ, อคณิตเขเทน ปน อารทฺธวีริเยน ทุรธิคมํ นาม นตฺถิฯ นิหีนวีริโย หิ ‘‘สํสารมโหฆโต สพฺพสเตฺต สนฺตาเรสฺสามี’’ติ อารภิตุเมว น สกฺกุโณติฯ มชฺฌิโม ปน อารภิตฺวาน อนฺตราโวสานมาปชฺชติฯ อุกฺกฏฺฐวีริโย ปน อตฺตสุขนิรเปโกฺข อารภิตฺวา ปารมธิคจฺฉตีติ วีริยสมฺปตฺติ ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

อปิจ ‘‘ยสฺส อตฺตโน เอว สํสารปงฺกโต สมุทฺธรณตฺถมารโมฺภ, ตสฺสาปิ วีริยสฺส สิถิลภาเวน มโนรถานํ มตฺถกปฺปตฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํ, ปเคว สเทวกสฺส โลกสฺส สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาเรนา’’ติ จ ‘‘ราคาทีนํ โทสคณานํ มตฺตมหานาคานมิว ทุนฺนิวารณภาวโต, ตนฺนิทานานญฺจ กมฺมสมาทานานํ อุกฺขิตฺตาสิกวธกสทิสภาวโต, ตนฺนิมิตฺตานญฺจ ทุคฺคตีนํ สพฺพทา วิวฏมุขภาวโต, ตตฺถ นิโยชกานญฺจ ปาปมิตฺตานํ สทา สนฺนิหิตภาวโต, ตโทวาทการิตาย จ วสลสฺส ปุถุชฺชนภาวสฺส สติ สมฺภเว ยุตฺตํ สยเมว สํสารทุกฺขโต นิสฺสริตุ’’นฺติ จ ‘‘มิจฺฉาวิตกฺกา วีริยานุภาเวน ทูรี ภวนฺตี’’ติ จ ‘‘ยทิ ปน สโมฺพธึ อตฺตาธีเนน วีริเยน สกฺกา สมธิคนฺตุํ, กิเมตฺถ ทุกฺกร’’นฺติ จ เอวมาทินา นเยน **วีริยคุณา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘ขนฺติ นามายํ นิรวเสสคุณปฏิปกฺขสฺส โกธสฺส วิธมนโต คุณสมฺปาทเน สาธูนํ อปฺปฏิหตมายุธํ, ปราภิภวเน สมตฺถานมลงฺกาโร, สมณพฺราหฺมณานํ พลสมฺปทา, โกธคฺคิวินยนา อุทกธารา, กลฺยาณกิตฺติสทฺทสฺส สญฺชาติเทโส, ปาปปุคฺคลานํ วจีวิสวูปสมกโร มนฺตาคโท, สํวเร ฐิตานํ ปรมา ธีรปกติ, คมฺภีราสยตาย สาคโร, โทสมหาสาครสฺส เวลา, อปายทฺวารสฺส ปิธานกวาฏํ เทวพฺรหฺมโลกานํ อาโรหณโสปานํ, สพฺพคุณานมธิวาสภูมิ, อุตฺตมากายวจีมโนวิสุทฺธี’’ติ มนสิ กาตพฺพํฯ อปิจ ‘‘เอเต สตฺตา ขนฺติสมฺปตฺติยา อภาวโต อิธโลเก ตปนฺติ, ปรโลเก จ ตปนียธมฺมานุโยคโต’’ติ จ ‘‘ยทิปิ ปราปการนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปน ทุกฺขสฺส เขตฺตภูโต อตฺตภาโว, พีชภูตญฺจ กมฺมํ มยาว อภิสงฺขต’’นฺติ จ ‘‘ตสฺส จ ทุกฺขสฺส อาณณฺยกรณเมต’’นฺติ จ ‘‘อปการเก อสติ กถํ มยฺหํ ขนฺติสมฺปทา สมฺภวตี’’ติ จ ‘‘ยทิปายํ เอตรหิ อปการโก , อยํ นาม ปุเพฺพ อเนน มยฺหํ อุปกาโร กโต’’ติ จ ‘‘อปกาโร เอว วา ขนฺตินิมิตฺตตาย อุปกาโร’’ติ จ ‘‘สเพฺพปิเม สตฺตา มยฺหํ ปุตฺตสทิสา, ปุตฺตกตาปราเธสุ จ โก กุชฺฌิสฺสตี’’ติ จ ‘‘เยน โกธภูตาเวเสน อยํ มยฺหํ อปรชฺฌติ, สฺวายํ โกธภูตาเวโส มยา วิเนตโพฺพ’’ติ จ ‘‘เยน อปกาเรน อิทํ มยฺหํ ทุกฺขํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส อหมฺปิ นิมิตฺต’’นฺติ จ ‘‘เยหิ ธเมฺมหิ อปกาโร กโต, ยตฺถ จ กโต, สเพฺพปิ เต ตสฺมึเยว ขเณ นิรุทฺธา, กสฺสิทานิ เกน โกโป กาตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อนตฺตตาย สพฺพธมฺมานํ โก กสฺส อปรชฺฌตี’’ติ จ ปจฺจเวกฺขเนฺตน ขนฺติสมฺปทา พฺรูเหตพฺพาฯ

ยทิ ปนสฺส ทีฆรตฺตํ ปริจเยน ปราปการนิมิตฺตโก โกโธ จิตฺตํ ปริยาทาย ติเฏฺฐยฺย, เตน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ ‘‘ขนฺติ นาเมสา ปราปการสฺส ปฏิปกฺขปฏิปตฺตีนํ ปจฺจุปการการณ’’นฺติ จ ‘‘อปกาโร จ มยฺหํ ทุกฺขุปฺปาทเนน ทุกฺขุปนิสาย สทฺธาย, สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญาย จ ปจฺจโย’’ติ จ ‘‘อินฺทฺริยปกติเรสา, ยทิทํ อิฏฺฐานิฏฺฐวิสยสมาโยโค, ตตฺถ อนิฏฺฐวิสยสมาโยโค มยฺหํ น สิยาติ ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา’’ติ จ ‘‘โกธวสิโก สโตฺต โกเธน อุมฺมโตฺต วิกฺขิตฺตจิโตฺต, ตตฺถ กึ ปจฺจปกาเรนา’’ติ จ ‘‘สเพฺพปิเม สตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน โอรสปุตฺตา วิย ปริปาลิตา, ตสฺมา น ตตฺถ มยา จิตฺตโกโป กาตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อปราธเก จ สติ คุเณ คุณวติ มยา โกโป น กาตโพฺพ’’ติ จ ‘‘อสติ คุเณ กสฺสจิปิ คุณสฺสาภาวโต วิเสเสน กรุณายิตโพฺพ’’ติ จ ‘‘โกเปน มยฺหํ คุณยสา นิหียนฺตี’’ติ จ ‘‘กุชฺฌเนน มยฺหํ ทุพฺพณฺณทุกฺขเสยฺยาทโย สปตฺตกนฺตา อาคจฺฉนฺตี’’ติ จ ‘‘โกโธ จ นามายํ สพฺพทุกฺขาหิตการโก สพฺพสุขหิตวินาสโก พลวา ปจฺจตฺถิโก’’ติ จ ‘‘สติ จ ขนฺติยา น โกจิ ปจฺจตฺถิโก’’ติ จ ‘‘อปราธเกน อปราธนิมิตฺตํ ยํ ทุกฺขํ อายตึ ลทฺธพฺพํ, สติ จ ขนฺติยา มยฺหํ ตทภาโว’’ติ จ ‘‘จินฺเตนฺเตน, กุชฺฌเนฺตน จ มยา ปจฺจตฺถิโกเยว อนุวตฺติโต’’ติ จ ‘‘โกเธ จ มยา ขนฺติยา อภิภูเต ตสฺส ทาสภูโต ปจฺจตฺถิโก สมฺมเทว อภิภูโต’’ติ จ ‘‘โกธนิมิตฺตํ ขนฺติคุณปริจฺจาโค มยฺหํ น ยุโตฺต’’ติ จ ‘‘สติ จ โกเธ คุณวิโรธปจฺจนีกธเมฺม กถํ เม สีลาทิธมฺมา ปาริปูรึ คเจฺฉยฺยุํ, อสติ จ เตสุ กถาหํ สตฺตานํ อุปการพหุโล ปฏิญฺญานุรูปํ อุตฺตมํ สมฺปตฺตึ ปาปุณิสฺสามี’’ติ จ ‘‘ขนฺติยา จ สติ พหิทฺธา วิกฺข

ปาภาวโต สมาหิตสฺส สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจโต ทุกฺขโต สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตโต นิพฺพานํ อสงฺขตามตสนฺตปณีตตาทิภาวโต นิชฺฌานํ ขมนฺติ, ‘พุทฺธธมฺมา จ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยปฺปภาว’ติ’’, ตโต จ ‘‘อนุโลมิกขนฺติยํ ฐิโต ‘เกวลา อิเม อตฺตตฺตนิยภาวรหิตา ธมฺมมตฺตา ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนฺติ วินสฺสนฺติ, น กุโตจิ อาคจฺฉนฺติ, น กุหิญฺจิ คจฺฉนฺติ, น จ กตฺถจิ ปติฏฺฐิตา, น เจตฺถ โกจิ กสฺสจิ พฺยาปาโร’ติ อหํการมมํการานธิฏฺฐานตา นิชฺฌานํ ขมติ, เยน โพธิสโตฺต โพธิยา นิยโต อนาวตฺติธโมฺม โหตี’’ติ เอวมาทินา **ขนฺติปารมิยา** ปจฺจเวกฺขณา เวทิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘สเจฺจน วินา สีลาทีนมสมฺภวโต, ปฏิญฺญานุรูปปฏิปตฺติยา อภาวโต, สจฺจธมฺมาติกฺกเม จ สพฺพปาปธมฺมานํ สโมสรณภาวโต, อสจฺจสนฺธสฺส อปฺปจฺจยิกภาวโต, อายติญฺจ อนาเทยฺยวจนตาวหนโต, สมฺปนฺนสจฺจสฺส สพฺพคุณาธิฏฺฐานภาวโต, สจฺจาธิฏฺฐาเนน สพฺพสโมฺพธิสมฺภารานํ ปาริสุทฺธิปาริปูริสมนฺวายโต, สภาวธมฺมาวิสํวาทเนน สพฺพโพธิสมฺภารกิจฺจกรณโต , โพธิสตฺตปฏิปตฺติยา จ ปรินิปฺผตฺติโต’’ติอาทินา **สจฺจปารมิยา** สมฺปตฺติโย ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘ทานาทีสุ ทฬฺหสมาทานํ, ตปฺปฏิปกฺขสนฺนิปาเต จ เนสํ อจลาธิฏฺฐานํ, ตตฺถ จ ธีรวีรภาวํ วินา น ทานาทิสมฺภารา สโมฺพธินิมิตฺตา สมฺภวนฺตี’’ติอาทินา **อธิฏฺฐานคุณา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘อตฺตหิตมเตฺต อวติฏฺฐเนฺตนาปิ สเตฺตสุ หิตจิตฺตตํ วินา น สกฺกา อิธโลกปรโลกสมฺปตฺติโย ปาปุณิตุํ, ปเคว สพฺพสเตฺต นิพฺพานสมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐาเปตุกาเมนา’’ติ จ ‘‘ปจฺฉา สพฺพสตฺตานํ โลกุตฺตรสมฺปตฺติมากงฺขเนฺตน อิทานิ โลกิยสมฺปตฺติมากงฺขา ยุตฺตรูปา’’ติ จ ‘‘อิทานิ อาสยมเตฺตน ปเรสํ หิตสุขูปสํหารํ กาตุมสโกฺกโนฺต กทา ปโยเคน ตํ สาธยิสฺสามี’’ติ จ ‘‘อิทานิ มยา หิตสุขูปสํหาเรน สํวทฺธิตา ปจฺฉา ธมฺมสํวิภาคสหายา มยฺหํ ภวิสฺสนฺตี’’ติ จ ‘‘เอเตหิ วินา น มยฺหํ โพธิสมฺภารา สมฺภวนฺติ, ตสฺมา สพฺพพุทฺธคุณวิภูตินิปฺผตฺติการณตฺตา มยฺหํ เอเต ปรมํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ อนุตฺตรํ กุสลายตนํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐาน’’นฺติ จ ‘‘สวิเสสํ สเพฺพสุปิ สเตฺตสุ หิตชฺฌาสยตา ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพา, กิญฺจ กรุณาธิฏฺฐานโตปิ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตา อนุพฺรูเหตพฺพาฯ วิมริยาทีกเตน หิ เจตสา สเตฺตสุ หิตสุขูปสํหารนิรตสฺส เตสํ อหิตทุกฺขาปนยนกามตา พลวตี อุปฺปชฺชติ ทฬฺหมูลา, กรุณา จ สเพฺพสํ พุทฺธการกธมฺมานํ อาทิ จรณํ ปติฏฺฐา มูลํ มุขํ ปมุข’’นฺติ เอวมาทินา **เมตฺตาคุณา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

ตถา ‘‘อุเปกฺขาย อภาเว สเตฺตหิ กตา วิปฺปการา จิตฺตสฺส วิการํ อุปฺปาเทยฺยุํ, สติ จ จิตฺตวิกาเร ทานาทิสมฺภารานํ สมฺภโว เอว นตฺถี’’ติ จ ‘‘เมตฺตาสิเนเหน สิเนหิเต จิเตฺต อุเปกฺขาย วินา สมฺภารานํ ปาริสุทฺธิ น โหตี’’ติ จ ‘‘อนุเปกฺขโก สงฺขาเรสุ ปุญฺญสมฺภารํ, ตพฺพิปากญฺจ สตฺตหิตตฺถํ ปริณาเมตุํ น สโกฺกตี’’ติ จ อุเปกฺขาย อภาเว เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกานํ วิภาคมกตฺวา ปริจฺจชิตุํ น สโกฺกตี’’ติ จ ‘‘อุเปกฺขารหิเตน ชีวิตปริกฺขารานํ, ชีวิตสฺส วา อนฺตรายํ อมนสิกริตฺวา สีลวิโสธนํ กาตุํ น สกฺกา’’ติ จ ตถา ‘‘อุเปกฺขาวเสน อรติรติสหเสฺสว เนกฺขมฺมพลสิทฺธิโต, อุปฺปตฺติโต อิกฺขนวเสเนว สพฺพสมฺภารกิจฺจนิปฺผตฺติโต, อจฺจารทฺธวีริยสฺส อนุเปกฺขเน ปธานกิจฺจากรณโต, อุเปกฺขโต เอว ติติกฺขานิชฺฌานสมฺภวโต, อุเปกฺขาวเสน สตฺตสงฺขารานํ อวิสํวาทนโต, โลกธมฺมานํ อชฺฌุเปกฺขเนน สมาทินฺนธเมฺมสุ อจลาธิฏฺฐานสิทฺธิโต, ปราปการาทีสุ อนาโภควเสเนว เมตฺตาวิหารนิปฺผตฺติโตติ สพฺพสโมฺพธิสมฺภารานํ สมาทานาธิฏฺฐานปาริปูรินิปฺผตฺติโย อุเปกฺขานุภาเวน สมฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวมาทินา นเยน **อุเปกฺ**

ขาปารมี ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ เอวํ อปริจฺจาคปริจฺจาคาทีสุ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณา ทานาทิปารมีนํ ปจฺจโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตถา สปริกฺขารา ปณฺณรส จรณธมฺมา ปญฺจ จ อภิญฺญาโยฯ ตตฺถ **จรณธมฺมา** นาม สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา ชาคริยานุโยโค, สตฺต สทฺธมฺมา, จตฺตาริ ฌานานิ จฯ เตสุ **สีลาทีนํ** จตุนฺนํ เตรสปิ ธุตงฺคธมฺมา, อปฺปิจฺฉตาทโย จ ปริกฺขาราฯ สทฺธมฺเมสุ **สทฺธาย** พุทฺธธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตุปสมานุสฺสติ ลูขปุคฺคลปริวชฺชนา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนา, สมฺปสาทนียธมฺมปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตา จ ปริกฺขาราฯ หิโรตฺตปฺปานํ อกุสลาทีนวปจฺจเวกฺขณา, อปายาทีนวปจฺจเวกฺขณา , กุสลธมฺมูปตฺถมฺภภาวปจฺจเวกฺขณา, หิโรตฺตปฺปรหิตปุคฺคลปริวชฺชนา, หิโรตฺตปฺปสมฺปนฺนปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตา จฯ **พาหุสจฺจสฺส** ปุพฺพโยโค, ปริปุจฺฉกภาโว, สทฺธมฺมาภิโยโค, อนวชฺชวิชฺชาฏฺฐานาทิปริจโย, ปริปกฺกินฺทฺริยตา, กิเลสทูรีภาโว, อปฺปสฺสุตปุคฺคลปริวชฺชนา พหุสฺสุตปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตา จฯ **วีริยสฺส** อปายภยปจฺจเวกฺขณา, คมนวีถิปจฺจเวกฺขณา, ธมฺมมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, ถินมิทฺธวิโนทนา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนา, อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนา, สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตา จฯ **สติยา** สติสมฺปชญฺญํ, มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนา อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนา, ตทธิมุตฺตตา จฯ ปญฺญาย ปริปุจฺฉกภาโว, วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา, ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา, คมฺภีรญาณจริยสฺตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณา, ธมฺมมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตา จฯ **จตุนฺนํ ฌานานํ** สีลาทิจตุกฺกํ, อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ปุพฺพภาคภาวนา, อาวชฺชนาทิวสีภาวกรณญฺจ ปริกฺขาราฯ

ตตฺถ สีลาทีหิ ปโยคสุทฺธิยา สตฺตานํ อภยทาเน, อาสยสุทฺธิยา อามิสทาเน, อุภยสุทฺธิยา ธมฺมทาเน สมตฺถโหตีติอาทินา จรณาทีนํ ทานาทิสมฺภารปจฺจยตา ยถารหํ นิทฺธาเรตพฺพาฯ อติวิตฺถารภเยน ปน มยํ น วิตฺถารยิมฺหาฯ ตถา สมฺปตฺติจกฺกาทโยปิ ทานาทีนํ ปจฺจโยติ เวทิตพฺพาฯ

โก สํกิเลโสติ เอตฺถ –

ตณฺหาทีหิ ปรามฏฺฐ-ภาโว ตาสํ กิลิสฺสนํ;
สามญฺญโต วิเสเสน, ยถารหํ วิกปฺปตาฯ

อวิเสเสน หิ ตณฺหาทีหิ ปรามฏฺฐภาโว ปารมีนํ สํกิเลโสฯ วิเสเสน ปน เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกวิกปฺปา ทานปารมิยา สํกิเลโสฯ สตฺตกาลวิกปฺปา สีลปารมิยาฯ กามภวตทุปสเมสุ อภิรติอนภิรติวิกปฺปา เนกฺขมฺมปารมิยาฯ ‘‘อหํ มมา’’ติ วิกปฺปา ปญฺญาปารมิยาฯ ลีนุทฺธจฺจวิกปฺปา วีริยปารมิยาฯ อตฺตปรวิกปฺปา ขนฺติปารมิยาฯ อทิฏฺฐาทีสุ ทิฏฺฐาทิวิกปฺปา สจฺจปารมิยาฯ โพธิสมฺภารตพฺพิปเกฺขสุ โทสคุณวิกปฺปา อธิฏฺฐานปารมิยาฯ หิตาหิตวิกปฺปา เมตฺตาปารมิยาฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิกปฺปา อุเปกฺขาปารมิยา สํกิเลโสติ เวทิตพฺพฯ

กึ โวทานนฺติ –

ตณฺหาทีหิ อฆาตตา, รหิตตา วิกปฺปานํ;
โวทานนฺติ วิชานิยา, สพฺพาสเมว ตาสมฺปิฯ

อนุปฆาตา หิ ตณฺหา มาน ทิฏฺฐิ โกธุ ปนาห มกฺข ปลาส อิสฺสามจฺฉริย มายา สาเฐยฺย ถมฺภ สารมฺภ มท ปมาทาทีหิ กิเลเสหิ เทยฺยปฏิคฺคาหกวิกปฺปาทิรหิตา จ ทานาทิปารมิโย ปริสุทฺธา ปภสฺสรา ภวนฺตีติฯ

โก ปฏิปโกฺขติ –

อกุสลา กิเลสา จ, ปฏิปกฺขา อเภทโต;
เภทโต ปน ปุเพฺพปิ, วุตฺตา มจฺฉริยาทโยฯ

อวิเสเสน หิ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา, สเพฺพปิ กิเลสา จ เอตาสํ ปฏิปกฺขาฯ วิเสเสน ปน ปุเพฺพ วุตฺตา มจฺฉริยาทโยติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ เทยฺยปฏิคฺคาหกทานผเลสุ อโลภาโทสา โมหคุณโยคโต โลภโทสโมหปฏิปกฺขํ ทานํ, กายาทิโทสตฺตยวงฺกาปคมโต โลภาทิปฏิปกฺขํ สีลํ, กามสุขปรูปฆาตอตฺตกิลมถปริวชฺชนโต โทสตฺตยปฏิปกฺขํ เนกฺขมฺมํ, โลภาทีนํ อนฺธีกรณโต, ญาณสฺส จ อนนฺธีกรณโต โลภาทิปฏิปกฺขา ปญฺญา, อลีนานุทฺธตญายารมฺภวเสน โลภาทิปฏิปกฺขํ วีริยํ, อิฏฺฐานิฏฺฐสุญฺญตานํ ขมนโต โลภาทิปฏิปกฺขา ขนฺติ, สติปิ ปเรสํ อุปกาเร, อปกาเร จ ยถาภูตปฺปวตฺติยา โลภาทิปฏิปกฺขํ สจฺจํ, โลกธเมฺม อภิภุยฺย ยถาสมาทิเนฺนสุ สมฺภาเรสุ อจลนโต โลภาทิปฏิปกฺขํ อธิฏฺฐานํ, นีวรณวิเวกโต โลภาทิปฏิปกฺขา เมตฺตา, อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อนุนยปฏิฆวิทฺธํสนโต, สมปฺปวตฺติโต จ โลภาทิปฏิปกฺขา อุเปกฺขาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กา ปฏิปตฺตีติ –

ทานาการาทโย เอว, อุปฺปาทิตา อเนกธา;
ปฏิปตฺตีติ วิเญฺญยฺยา, ปารมีปูรณกฺกเมฯ

ทานปารมิยา หิ ตาว สุขูปกรณสรีรชีวิตปริจฺจาเคน, ภยาปนยเนน, ธโมฺมปเทเสน จ พหุธา สตฺตานํ อนุคฺคหกรณํ ปฏิปตฺติฯ ตตฺถ อามิสทานํ อภยทานํ ธมฺมทานนฺติ ทาตพฺพวตฺถุวเสน ติวิธํ ทานํฯ เตสุ โพธิสตฺตสฺส ทาตพฺพวตฺถุ อชฺฌตฺติกํ, พาหิรนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ **พาหิรํ** อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลา คนฺธํ วิเลปนํ เสยฺยา อาวสถํ ปทีเปยฺยนฺติ ทสวิธํฯ อนฺนาทีนํ ขาทนียโภชนียาทิวิภาเคน อเนกวิธญฺจฯ ตถา รูปารมฺมณํ ยาว ธมฺมารมฺมณนฺติ อารมฺมณโต ฉพฺพิธํฯ รูปารมฺมณาทีนญฺจ นีลาทิวิภาเคน อเนกวิธํฯ ตถา มณิกนกรชตมุตฺตาปวาฬาทิเขตฺตวตฺถุอารามาทิ ทาสีทาสโคมหิํสาทินานาวิธวตฺถูปกรณวเสน อเนกวิธํฯ

ตตฺถ มหาปุริโส พาหิรํ วตฺถุํ เทโนฺต ‘‘โย เยน อตฺถิโก, ตํ ตเสฺสว เทติฯ เทโนฺต จ ตสฺส อตฺถิโก’’ติ สยเมว ชานโนฺต อยาจิโตปิ เทติ, ปเคว ยาจิโตฯ มุตฺตจาโค เทติ, โน อมุตฺตจาโคฯ ปริยตฺตํ เทติ, โน อปริยตฺตํฯ สติ เทยฺยธเมฺม ปจฺจุปการสนฺนิสฺสิโต น เทติ, อสติ เทยฺยธเมฺม, ปริยเตฺต จ สํวิภาคารหํ วิภชติฯ น จ เทติ ปรูปฆาตาวหํ สตฺถวิสมชฺชาทิกํ, นาปิ กีฬนกํ, ยํ อนตฺถุปสํหิตํ, ปมาทาวหญฺจ, น จ คิลานสฺส ยาจกสฺส ปานโภชนาทิอสปฺปายํ, ปมาณรหิตํ วา เทติ, ปมาณยุตฺตํ ปน สปฺปายเมว เทติฯ

ตถา ยาจิโต คหฏฺฐานํ คหฏฺฐานุจฺฉวิกํ เทติ, ปพฺพชิตานํ ปพฺพชิตานุจฺฉวิกํ เทติฯ มาตาปิตโร ญาติสาโลหิตา มิตฺตามจฺจา ปุตฺตทารทาสกมฺมกราติ เอเตสุ กสฺสจิ ปีฬํ อชเนโนฺต เทติ, น จ อุฬารํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิชานิตฺวา ลูขํ เทติ, น จ ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต เทติ, น

จ ปจฺจุปการสนฺนิสฺสิโต เทติ, น จ ผลปาฏิกงฺขี เทติ อญฺญตฺร สมฺมาสโมฺพธิยา, น จ ยาจิโต, เทยฺยธมฺมํ วา ชิคุจฺฉโนฺต เทติ, น จ อสญฺญตานํ ยาจกานํ อโกฺกสกปริภาสกานมฺปิ อปวิทฺธา ทานํ เทติ, อญฺญทตฺถุ ปสนฺนจิโตฺต อนุกมฺปโนฺต สกฺกจฺจเมว เทติ, น จ โกตูหลมงฺคลิโก หุตฺวา เทติ, กมฺมผลเมว ปน สทฺทหโนฺต เทติ, นาปิ ยาจเก ปยิรุปาสนาทีหิ สํกิลเมตฺวา เทติ, อปริกิลเมโนฺต เอว ปน เทติ, น จ ปเรสํ วญฺจนาธิปฺปาโย, เภทาธิปฺปาโย วา ทานํ เทติ, อสํกิลิฏฺฐจิโตฺตว เทติ, นาปิ ผรุสวาโจ ภากุฏิกมุโข ทานํ เทติ, ปิยวาที จ ปน ปุพฺพภาสี มิหิตสิตวจโน หุตฺวา เทติ, ยสฺมึ เจ เทยฺยธเมฺม อุฬารมนุญฺญตาย วา จิรปริจเยน วา เคธสภาวตาย วา โลภธโมฺม อธิมโตฺต โหติ, ชานโนฺต โพธิสโตฺต ตํ ขิปฺปเมว ปฏิวิโนทยิตฺวา ยาจเก ปริเยเสตฺวาปิ เทติ, ยญฺจ เทยฺยวตฺถุ ปริตฺตํ, ยาจโกปิ ปจฺจุปฏฺฐิโต, ตํ อจิเนฺตตฺวา อปิ อตฺตานํ ธาวิตฺวา เทโนฺต ยาจกํ สมฺมาเนติ ยถา ตํ อกิตฺติปณฺฑิโต, น จ มหาปุริโส อตฺตโน ปุตฺตทารทาสกมฺมกรโปริเส ยาจิโต เต อสญฺญาปิเต โทมนสฺสปฺปเตฺต ยาจกานํ เทติ, สมฺมเทว ปน สญฺญาปิเต โสมนสฺสปฺปเตฺต เทติ, เทโนฺต จ ยกฺขรกฺขสปิสาจาทีนํ วา มนุสฺสานํ วา กุรูรกมฺมนฺตานํ ชานโนฺต น เทติ, ตถา รชฺชมฺปิ ตาทิสานํ น เทติ, เย โลกสฺส อหิตาย ทุกฺขาย อนตฺถาย ปฏิปชฺชนฺติ, เย ปน ธมฺมิกา ธเมฺมน โลกํ ปาเลนฺติ, เตสํ รชฺชทานํ เทติฯ เอวํ ตาว พาหิรทาเน ปฏิปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อชฺฌตฺติกทานมฺปิ ทฺวีหากาเรหิ เวทิตพฺพํฯ กถํ? ยถา นาม โกจิ ปุริโส ฆาสจฺฉาทนเหตุ อตฺตานํ ปรสฺส นิสฺสชฺชติ, วิเธยฺยภาวํ อุปคจฺฉติ ทาสพฺยํ, เอวเมว มหาปุริโส สโมฺพธิเหตุ นิรามิสจิโตฺต สตฺตานํ อนุตฺตรํ หิตสุขํ อิจฺฉโนฺต อตฺตโน ทานปารมึ ปริปูเรตุกาโม อตฺตานํ ปรสฺส นิสฺสชฺชติ, วิเธยฺยภาวํ อุปคจฺฉติ ยถากามกรณียตํ, กรจรณนยนาทิองฺคปจฺจงฺคํ เตน เตน อตฺถิกานํ อกมฺปิโต อลีโน อนุปฺปเทติ, น ตตฺถ สชฺชติ, น สโงฺกจํ อาปชฺชติ ยถา ตํ พาหิรวตฺถุสฺมึฯ ตถา หิ มหาปุริโส ทฺวีหากาเรหิ พาหิรวตฺถุํ ปริจฺจชติ ยถาสุขํ ปริโภคาย วา ยาจกานํ, เตสํ มโนรถํ ปูเรโนฺต อตฺตโน วสีภาวาย วาฯ ตตฺถ สเพฺพน สพฺพํ มุตฺตจาโค เอวมาห ‘‘นิสฺสงฺคภาเวนาหํ สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสามี’’ติ, เอวํ อชฺฌตฺติกวตฺถุสฺมิมฺปิ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ยํ อชฺฌตฺติกวตฺถุ ทิยฺยมานํ ยาจกสฺส เอกเนฺตเนว หิตาย สํวตฺตติ, ตํ เทติ, น อิตรํฯ น จ มหาปุริโส มารสฺส, มารกายิกานํ วา เทวตานํ วิหึสาธิปฺปายานํ อตฺตโน อตฺตภาวํ , องฺคปจฺจงฺคานิ วา ชานมาโน เทติ ‘‘มา เตสํ อนโตฺถ อโหสี’’ติฯ ยถา จ มารกายิกานํ, เอวํ เตหิ อนฺวาวิฏฺฐานมฺปิ น เทติ, นาปิ อุมฺมตฺตกานํ, อิตเรสํ ปน ยาจิยมาโน สมนนฺตรเมว เทติ ตาทิสาย ยาจนาย ทุลฺลภภาวโต, ตาทิสสฺส จ ทานสฺส ทุกฺกรภาวโตฯ

อภยทานํ ปน ราชโต โจรโต อคฺคิโต อุทกโต เวรีปุคฺคลโต สีหพฺยคฺฆาทิวาฬมิคโต นาคยกฺขรกฺขสปิสาจาทิโต สตฺตานํ ภเย ปจฺจุปฏฺฐิเต ตโต ปริตฺตาณภาเวน ทาตพฺพํฯ

ธมฺมทานํ ปน อสํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส อวิปรีตธมฺมเทสนาฯ โอปายิโก หิ ตสฺส อุปเทโส ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถวเสน, เยน สาสเน อโนติณฺณานํ อวตารณํ โอติณฺณานํ ปริปาจนํฯ ตตฺถายํ นโย – สเงฺขปโต ตาว ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา กามานํ อาทีนโว สํกิเลโส โอกาโร จ เนกฺขเมฺม อานิสํโสฯ วิตฺถารโต ปน สาวกโพธิยํ อธิมุตฺตจิตฺตานํ สรณคมนํ, สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโค, สตฺต สทฺธมฺมา, อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ กมฺมกรณวเสน สมถานุโยโค, รูปมุขาทีสุ วิปสฺสนาภินิเวเสสุ ยถารหํ อภินิเวสนมุเขน วิปสฺสนานุโยโค, ตถา วิสุทฺธิปฏิปทาย สมฺมตฺตคหณํ, ติโสฺส วิชฺชา, ฉ อภิญฺญา, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, สาวกโพธีติ เอเตสํ คุณสํกิตฺตนวเสน ยถารหํ ตตฺถ ตตฺถ ปติฏฺ

ฐาปนา, ปริโยทปนา จฯ ตถา ปเจฺจกโพธิยํ, สมฺมาสโมฺพธิยญฺจ อธิมุตฺตจิตฺตานํ ยถารหํ ทานาทิปารมีนํ สภาวสรสลกฺขณาทิสํกิตฺตนมุเขน ตีสุปิ อวตฺถาเภเทสุ เตสํ พุทฺธานํ มหานุภาวตาวิภาวเนน ยานทฺวเย ปติฎฺฐาปนา, ปริโยทปนา จฯ เอวํ มหาปุริโส สตฺตานํ ธมฺมทานํ เทติฯ

ตถา มหาปุริโส อามิสทานํ เทโนฺต ''อิมินาหํ ทาเนน สตฺตานํ อายุวณฺณสุขพลปฎิภานาทิสมฺปตฺติญฺจ รมณียํ อคฺคผลสมฺปตฺติญฺจ นิปฺผาเทยฺย''นฺติ **อนฺนํ** เทติ, ตถา สตฺตานํ กามกิเลสปิปาสวูปสมาย **ปานํ** เทติ, ตถา สุวณฺณวณฺณตาย, หิโรตฺตปฺปาลงฺการสฺส จ นิปฺผตฺติยา **วตฺถานิ** เทติ, ตถา อิทฺธิวิธสฺส เจว นิพฺพานสุขสฺส จ นิปฺผตฺติยา **ยานํ** เทติ, ตถา สีลคนฺธนิปฺผตฺติยา **คนฺธํ** เทติ, ตถา พุทฺธคุณโสภานิปฺผตฺติยา **มาลาวิเลปนํ** เทติ, ตถา โพธิมณฺฑาสนนิปฺผตฺติยา **อาสนํ** เทติ, ตถาคตเสยฺยนิปฺผตฺติยา **เสยฺยํ** เทติ, สรณภาวนิปฺผตฺติยา **อาวสถํ** เทติ, ปญฺจจกฺขุปฎิลาภาย **ปทีเปยฺยํ** เทติฯ

พฺยามปฺปภานิปฺผตฺติยา **รูปทานํ** เทติ, พฺรหฺมสฺสรนิปฺผตฺติยา **สทฺททานํ** เทติ, สพฺพโลกสฺส ปิยภาวาย **รสทานํ** เทติ, พุทฺธสุขุมาลภาวาย **โผฎฺฐพฺพทานํ** เทติ, อชรามรณภาวาย เภสชฺชทานํ เทติ, กิเลสทาสพฺยวิโมจนตฺถํ ทาสานํ ภุชิสฺสตาทานํ เทติ, สทฺธมฺมาภิรติยา อนวชฺชขิฑฺฑารติเหตุทานํ เทติ, สเพฺพปิ สเตฺต อริยาย ชาติยา อตฺตโน ปุตฺตภาวูปนยนาย ปุตฺตทานํ เทติ, สกลสฺสาปิ โลกสฺส ปติภาวูปคมนาย ทารทานํ เทติ, สุภลกฺขณสมฺปตฺติยา สุวณฺณมณิมุตฺตาปวาฬาทิทานํ, อนุพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา นานาวิธวิภูสนทานํ, สทฺธมฺมโกสาธิคมาย วิตฺตโกสทานํ, ธมฺมราชภาวาย รชฺชทานํ, ทานาทิสมฺปตฺติยา อารามุยฺยานาทิวนทานํ, จกฺกงฺกิเตหิ ปาเทหิ โพธิมณฺฑูปสงฺกมนาย จรณทานํ, จตุโรฆนิตฺถรเณ สตฺตานํ สทฺธมฺมหตฺถทานตฺถํ หตฺถทานํ, สทฺธินฺทฺริยาทิปฎิลาภาย กณฺณนาสาทิทานํ, สมนฺตจกฺขุปฎิลาภาย จกฺขุทานํ, ''ทสฺสนสวนานุสฺสรณปาริจริยาทีสุ สพฺพกาลํ สพฺพสตฺตานํ หิตสุขาวโห สพฺพโลเกน จ อุปชีวิตโพฺพ เม กาโย ภเวยฺยา''ติ มํสโลหิตาทิทานํฯ ''สพฺพโลกุตฺตโม ภเวยฺย''นฺติ อุตฺตมงฺคทานํ เทติฯ

เอวํ ททโนฺต จ น อเนสนาย เทติ, น ปโรปฆาเตน, น ภเยน, น ลชฺชาย, น ทกฺขิเณยฺยโรสเนน, น ปณีเต สติ ลูขํ, น อตฺตุกฺกํสเนน, น ปรวมฺภเนน, น ผลาภิกงฺขาย, น ยาจกชิคุจฺฉาย, น อจิตฺตีกาเรน, อถ โข สกฺกจฺจํ เทติ, สหเตฺถน เทติ, กาเลน เทติ, จิตฺตึ กตฺวา เทติ, อวิภาเคน เทติ, ตีสุ กาเลสุ โสมนสฺสิโก เทติ, ตโต เอว จ ทตฺวา น ปจฺฉานุตาปี โหติ, น ปฎิคฺคาหกวเสน มานาวมานํ กโรติ, ปฎิคฺคาหกานํ ปิยสมุทาจาโร โหติ วทญฺญู ยาจโยโค สปริวารทายโกฯ อนฺนทานญฺหิ เทโนฺต ''ตํ สปริวารํ กตฺวา ทสฺสามี''ติ วตฺถาทีหิ สทฺธึ เทติ, ตถา วตฺถทานํ เทโนฺต ''ตํ สปริวารํ กตฺวา ทสฺสามี''ติ อนฺนาทีหิ สทฺธึ เทติฯ ปานทานาทีสุปิ เอเสว นโย, ตถา รูปทานํ เทโนฺต อิตรารมฺมณานิปิ ตสฺส ปริวารํ กตฺวา เทติ, เอวํ เสเสสุปิฯ

ตตฺถ รูปทานํ นาม นีลปีตโลหิโตทาตาทิวณฺณาทีสุ ปุปฺผวตฺถธาตูสุ อญฺญตรํ ลภิตฺวา รูปวเสน อาภุชิตฺวา ''รูปทานํ ทสฺสามิ, รูปทานํ มยฺห''นฺติ จิเนฺตตฺวา ตาทิเส ทกฺขิเณยฺยทานํ ปติฎฺฐาเปติ, เอตํ **รูปทานํ** นามฯ

สทฺททานํ ปน เภรีสทฺทาทิวเสน เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ สทฺทํ กนฺทมูลานิ วิย อุปฺปาเฎตฺวา, นีลุปฺปลหตฺถกํ วิย จ หเตฺถ ฐเปตฺวา ทาตุํ น สโกฺกติ, สวตฺถุกํ ปน กตฺวา ททโนฺต สทฺททานํ เทติ นาม, ตสฺมา ยทา ''สทฺททานํ ทสฺสามี''ติ เภรีมุทิงฺคาทีสุ อญฺญตเรน ตูริเยน ติณฺณํ รตนานํ อุปหารํ กโรติ, กาเรติ จ, ''สทฺททานํ ทสฺสามิ, สทฺททานํ เม''ติ เภรีอาทีนิ ฐปาเปติ,

ธมฺมกถิกานํ ปน สทฺทเภสชฺชํ, เตลผาณิตาทีนิ จ เทติ, ธมฺมสฺสวนํ โฆเสติ, สรภญฺญํ ภณติ, ธมฺมกถํ กเถติ, อุปนิสินฺนกถํ, อนุโมทนกถญฺจ กโรติ, กาเรติ จ, ตทา **สทฺททานํ** นาม โหติฯ

ตถา มูลคนฺธาทีสุ อญฺญตรํ รชนียํ คนฺธวตฺถุํ, ปิสิตเมว วา คนฺธํ ยํ กิญฺจิ ลภิตฺวา คนฺธวเสน อาภุชิตฺวา ‘‘คนฺธทานํ ทสฺสามิ, คนฺธทานํ มยฺห’’นฺติ พุทฺธรตนาทีนํ ปูชํ กโรติ, กาเรติ จ, คนฺธปูชนตฺถาย อครุจนฺทนาทิเก คนฺธวตฺถุเก ปริจฺจชติ, อิทํ **คนฺธทานํ**ฯ

ตถา มูลรสาทีสุ ยํ กิญฺจิ รชนียํ รสวตฺถุํ ลภิตฺวา รสวเสน อาภุชิตฺวา ‘‘รสทานํ ทสฺสามิ, รสทานํ มยฺห’’นฺติ ทกฺขิเณยฺยานํ เทติ, รสวตฺถุเมว วา อญฺญํ ควาทิกํ ปริจฺจชติ, อิทํ **รสทานํ**ฯ

ตถา โผฏฺฐพฺพทานํ มญฺจปีฐาทิวเสน, อตฺถรณปาวุรณาทิวเสน จ เวทิตพฺพํฯ ยทา หิ มญฺจปีฐภิสิพิโพฺพหนาทิกํ, นิวาสนปารุปนาทิกํ วา สุขสมฺผสฺสํ รชนียํ อนวชฺชํ โผฏฺฐพฺพวตฺถุํ ลภิตฺวา โผฏฺฐพฺพวเสน อาภุชิตฺวา ‘‘โผฏฺฐพฺพทานํ ทสฺสามิ, โผฏฺฐพฺพทานํ มยฺห’’นฺติ ทกฺขิเณยฺยานํ เทติฯ ยถาวุตฺตํ โผฏฺฐพฺพวตฺถุํ ลภิตฺวา ปริจฺจชติ, เอตํ **โผฏฺฐพฺพทานํ**ฯ

ธมฺมทานํ ปน ธมฺมารมฺมณสฺส อธิเปฺปตตฺตา โอชาปานชีวิตวเสน เวทิตพฺพํฯ โอชาทีสุ หิ อญฺญตรํ รชนียํ ธมฺมวตฺถุํ ลภิตฺวา ธมฺมารมฺมณวเสน อาภุชิตฺวา ‘‘ธมฺมทานํ ทสฺสามิ, ธมฺมทานํ มยฺห’’นฺติ สปฺปินวนีตาทิ **โอชทานํ** เทติ, อมฺพปานาทิอฏฺฐวิธํ **ปานทานํ** เทติ, **ชีวิตทาน**นฺติ อาภุชิตฺวา สลากภตฺตปกฺขิกภตฺตาทีนิ เทติฯ อผาสุกภาเวน อภิภูตานํ พฺยาธิกานํ เวชฺชํ ปฏฺฐเปติ, ชาลํ ผาลาเปติ, กุมีนํ วิทฺธํสาเปติ, สกุณปญฺชรํ วิทฺธํสาเปติ, พนฺธเนน พทฺธานํ สตฺตานํ พนฺธนโมกฺขํ กาเรติ, มาฆาตเภริํ จราเปติ, อญฺญานิปิ สตฺตานํ ชีวิตปริตฺตาณตฺถํ เอวรูปานิ กมฺมานิ กโรติ, การาเปติ จ, อิทํ **ธมฺมทานํ** นามฯ

สพฺพเมฺปตํ ยถาวุตฺตทานสมฺปทํ สกลโลกหิตสุขาย ปริณาเมติ อตฺตโน จ อกุปฺปาย วิมุตฺติยา อปริกฺขยสฺส ฉนฺทสฺส อปริกฺขยสฺส วีริยสฺส อปริกฺขยสฺส สมาธิสฺส อปริกฺขยสฺส ปฏิภานสฺส อปริกฺขยสฺส ฌานสฺส อปริกฺขยาย สมฺมาสโมฺพธิยา ปริณาเมติ , อิมญฺจ ทานปารมิํ ปฏิปชฺชเนฺตน มหาสเตฺตน ชีวิเต อนิจฺจสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพาฯ ตถา โภเคสุ, พหุสาธารณตา จ เนสํ มนสิ กาตพฺพา, สเตฺตสุ จ มหากรุณา สตตํ สมิตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพาฯ เอวญฺหิ โภเคหิ คเหตพฺพสารํ คณฺหเนฺต อาทิตฺตโต วิย อคารโต สพฺพํ สาปเตยฺยํ, อตฺตานญฺจ พหิ นีหรเนฺต น กิญฺจิ เสเสติ, น กตฺถจิ วิภาคํ กโรติ, อญฺญทตฺถุ นิรเปโกฺข นิสฺสชฺชติ เอวฯ อยํ ตาว **ทานปารมิยา** ปฏิปตฺติกฺกโมฯ

สีลปารมิยา ปน อยํ ปฏิปตฺติกฺกโม – ยสฺมา สพฺพญฺญุสีลาลงฺกาเรหิ สเตฺต อลงฺกริตุกาเมน มหาปุริเสน อาทิโต อตฺตโน เอว ตาว สีลํ วิโสเธตพฺพํฯ ตตฺถ จตูหากาเรหิ สีลํ วิสุชฺฌติ อชฺฌาสยวิสุทฺธิโต, สมาทานโต, อวีติกฺกมนโต, สติ วีติกฺกเม ปุน ปากฏีกรณโต จฯ วิสุทฺธาสยตาย หิ เอกโจฺจ อตฺตาธิปติ หุตฺวา ปาปชิคุจฺฉนสภาโว อชฺฌตฺตํ หิริธมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา สุปริสุทฺธสมาจาโร โหติ, ตถา ปรโต สมาทาเน สติ เอกโจฺจ โลกาธิปติ หุตฺวา ปาปโต อุตฺตสเนฺต โอตฺตปฺปธมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา สุปริสุทฺธสมาจาโร โหติ, อิติ อุภยถาปิ เอเต อวีติกฺกมนโต สีเล ปติฏฺฐหนฺติฯ อถ จ ปน กทาจิ สติสโมฺมเสน สีลสฺส ขณฺฑาทิภาโว สิยา, ตายเยว ยถาวุตฺตาย หิโรตฺตปฺปสมฺปตฺติยา ขิปฺปเมว นํ วุฏฺฐานาทินา ปฏิปากติกํ กโรนฺตีติฯ

ตยิทํ สีลํ วาริตฺตํ จาริตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถายํ โพธิสตฺตสฺส วาริตฺตสีเล ปฏิปตฺติกฺกโม – เตน สพฺพสเตฺตสุ ตถา ทยาปนฺนจิเตฺตน ภวิตพฺพํ, ยถา สุปินเนฺตนปิ น อาฆาโต อุปฺปเชฺชยฺย, ปรูปกรณวิรตตาย ปรสนฺตโก อลคโทฺท วิย น ปรามสิตโพฺพฯ สเจ ปพฺพชิโต โหติ, อพฺรหฺมจริยโตปิ อาราจารี โหติ สตฺตวิธเมถุนสํโยควิรโต, ปเคว ปรทารคมนโตฯ คหฏฺฐสมาโน ปเรสํ ทาเรสุ สทา ปาปกํ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติฯ กเถโนฺต สจฺจํ หิตํ ปิยํ ปริมิตเมว จ กาเลน ธมฺมิํ กถํ ภาสิตา โหติฯ สพฺพตฺถ อนภิชฺฌาลุ , อพฺยาปนฺนจิโตฺต, อวิปรีตทสฺสโน กมฺมสฺสกตาญาเณน จ สมนฺนาคโตฯ สมคฺคเตสุ สมฺมาปฏิปเนฺนสุ นิวิฏฺฐสโทฺธ โหติ นิวิฏฺฐเปโมติฯ

อิติ จตุราปายวฏฺฏทุกฺขานํ ปถภูเตหิ อกุสลกมฺมปเถหิ, อกุสลธเมฺมหิ จ โอรมิตฺวา สคฺคโมกฺขานํ ปถภูเตสุ กุสลกมฺมปเถสุ, กุสลธเมฺมสุ จ ปติฏฺฐิตสฺส มหาปุริสสฺส ปริสุทฺธาสยปโยคโต ยถาภิปตฺถิตา สตฺตานํ หิตสุขูปสญฺหิตา มโนรถา สีฆํ สีฆํ อภินิปฺผชฺชนฺติ, ปารมิโย ปริปูเรนฺติฯ เอวํภูโต หิ อยํฯ ตตฺถ หิํสานิวตฺติยา สพฺพสตฺตานํ อภยทานํ เทติ, อปฺปกสิเรเนว เมตฺตาภาวนํ สมฺปาเทติ, เอกาทส เมตฺตานิสํเส อธิคจฺฉติ, อปฺปาพาโธ โหติ อปฺปาตโงฺก, ทีฆายุโก สุขพหุโล, ลกฺขณวิเสเส ปาปุณาติ, โทสวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ ตถา อทินฺนาทานนิวตฺติยา โจราทีหิ อสาธารเณ โภเค อธิคจฺฉติ, ปเรหิ อนาสงฺกนีโย, ปิโย, มนาโป, วิสฺสาสนีโย, ภวสมฺปตฺตีสุ อลคฺคจิโตฺต ปริจฺจาคสีโล, โลภวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ อพฺรหฺมจริยนิวตฺติยา อโลโภ โหติ สนฺตกายจิโตฺต, สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป อปริสงฺกนีโย, กลฺยาโณ จสฺส กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, อลคฺคจิโตฺต โหติ มาตุคาเมสุ อลุทฺธาสโย, เนกฺขมฺมพหุโล, ลกฺขณวิเสเส อธิคจฺฉติ, โลภวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ

มุสาวาทนิวตฺติยา สตฺตานํ ปมาณภูโต โหติ ปจฺจยิโก เถโต อาเทยฺยวจโน เทวตานํ ปิโย มนาโป สุรภิคนฺธมุโข อสทฺธมฺมารกฺขิตกายวจีสมาจาโร, ลกฺขณวิเสเส อธิคจฺฉติ, กิเลสวาสนญฺจ สมุจฺฉินฺทติฯ เปสุญฺญนิวตฺติยา ปรูปกฺกเมหิ อเภชฺชกาโย โหติ อเภชฺชปริวาโร, สทฺธเมฺม จ อเภชฺชนกสโทฺธ, ทฬฺหมิโตฺต ภวนฺตรปริจิตานมฺปิ สตฺตานํ เอกนฺตปิโย, อสํกิเลสพหุโลฯ ผรุสวาจานิวตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป สุขสีโล มธุรวจโน สมฺภาวนีโย, อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต จสฺส สโร นิพฺพตฺตติฯ สมฺผปฺปลาปนิวตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ มนาโป, ครุภาวนีโย จ, อาเทยฺยวจโน ปริมิตาลาโป, มเหสโกฺข จ โหติ มหานุภาโว, ฐานุปฺปตฺติเกน ปฏิภาเนน ปญฺหาพฺยากรณกุสโล, พุทฺธภูมิยญฺจ เอกาย เอว วาจาย อเนกภาสานํ สตฺตานํ อเนเกสํ ปญฺหานํ พฺยากรณสมโตฺถ โหติฯ

อนภิชฺฌาลุตาย อภิจฺฉลาภี โหติ, อุฬาเรสุ จ โภเคสุ รุจิํ ปฏิลภติ, ขตฺติยมหาสาลาทีนํ สมฺมโต โหติ, ปจฺจตฺถิเกหิ อนภิภวนีโย, อินฺทฺริยเวกลฺลํ น ปาปุณาติ, อปฺปฏิปุคฺคโล จ โหติฯ อพฺยาปาเทน ปิยทสฺสโน โหติ สตฺตานํ สมฺภาวนีโย, ปรหิตาภินนฺทิตาย จ สเตฺต อปฺปกสิเรเนว ปสาเทติ, อลูขสภาโว จ โหติ เมตฺตาวิหารี, มเหสโกฺข จ โหติ มหานุภาโวฯ มิจฺฉาทสฺสนาภาเวน กลฺยาเณ สหาเย ปฏิลภติ, สีสเจฺฉทํ ปาปุณโนฺตปิ ปาปกมฺมํ น กโรติ, กมฺมสฺสกตาทสฺสนโต อโกตูหลมงฺคลิโก จ โหติ, สทฺธเมฺม จสฺส สทฺธา ปติฏฺฐิตา โหติ มูลชาตา, สทฺทหติ จ ตถาคตานํ โพธิํ, สมยนฺตเรสุ นาภิรมติ อุกฺการฏฺฐาเน ราชหํโส วิย, ลกฺขณตฺตยวิชานเน กุสโล โหติ, อเนฺต จ อนาวรณญาณลาภี, ยาว จ โพธิํ น ปาปุณาติ, ตาว ตสฺมิํ ตสฺมิํ สตฺตนิกาเย อุกฺกฏฺฐุกฺกโฏฺฐ โหติ, อุฬารุฬารสมฺปตฺติโย ปาปุณาติฯ

“อิติ หิทํ สีลํ นาม สพฺพสมฺปตฺตีนํ อธิฏฺฐานํ, สพฺพพุทฺธคุณานํ ปภวภูมิ, สพฺพพุทฺธการกธมฺมานํ อาทิ จรณํ การณํ มุขํ ปมุข”นฺติ พหุมานํ อุปฺปาเทตฺวา กายวจีสํยเม, อินฺทฺริยทมเน, อาชีวปาริสุทฺธิยํ, ปจฺจยปริโภเค จ สติสมฺปชญฺญพเลน อปฺปมตฺโต โหติ, ลาภสกฺการสิโลกํ อุกฺขิตฺตาสิกปจฺจตฺถิกํ วิย สลฺลกฺเขตฺวา “กิกีว อณฺฑ”นฺติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๗; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) วุตฺตนเยน สกฺกจฺจํ สีลํ สมฺปาเทตพฺพํฯ อยํ ตาว **วาริตฺตสีเล** ปฏิปตฺติกฺกโมฯ

จาริตฺตสีเล ปน ปฏิปตฺติ เอวํ เวทิตพฺพา – อิธ โพธิสตฺโต กลฺยาณมิตฺตานํ ครุฏฺฐานิยานํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ กาเลน กาลํ กตฺตา โหติ, ตถา เตสํ กาเลน กาลํ อุปฏฺฐานํ กตฺตา โหติ, คิลานานํ กายเวยฺยาวฏิกํ, วาจาย ปุจฺฉนญฺจ กตฺตา โหติ, สุภาสิตปทานิ สุตฺวา สาธุการํ กตฺตา โหติ, คุณวนฺตานํ คุเณ วเณฺณตา, ปเรสํ อปกาเร ขนฺตา, อุปกาเร อนุสฺสริตา, ปุญฺญานิ อนุโมทิตา, อตฺตโน ปุญฺญานิ สมฺมาสมฺโพธิยา ปริณาเมตา, สพฺพกาลํ อปฺปมาทวิหารี กุสเลสุ ธมฺเมสุ, สติ อจฺจเย อจฺจยโต ทิสฺวา ตาทิสานํ สหธมฺมิกานํ ยถาภูตํ อาวิ กตฺตา, อุตฺตริญฺจ สมฺมาปฏิปตฺตึ สมฺมเทว ปริปูเรตาฯ

ตถา อตฺตโน อนุรูปาสุ อตฺถูปสํหิตาสุ สตฺตานํ อิติกตฺตพฺพตาปุเรกฺขาโร อนลโส สหายภาวํ อุปคจฺฉติฯ อุปฺปเนฺนสุ จ สตฺตานํ พฺยาธิอาทิทุเกฺขสุ ยถารหํ ปติการวิธายโก, ญาติโภคาทิพฺยสนปติเตสุ โสกปโนทโน, อุลฺลุมฺปนสภาวาวฏฺฐิโต หุตฺวา นิคฺคหารหานํ ธเมฺมเนว นิคฺคณฺหนโก ยาวเทว อกุสลา วุฏฺฐาเปตฺวา กุสเล ปติฏฺฐาปนาย, ปคฺคหารหานํ ธเมฺมเนว ปคฺคณฺหนโกฯ ยานิ ปุริมกานํ มหาโพธิสตฺตานํ อุฬารตมานิ ปรมทุกฺกรานิ อจิเนฺตยฺยานุภาวานิ สตฺตานํ เอกนฺตหิตสุขาวหานิ จริตานิ, เยหิ เนสํ โพธิสมฺภารา สมฺมเทว ปริปากํ อคมิํสุ, ตานิ สุตฺวา อนุพฺพิโคฺค อนุตฺราโส “เตปิ มหาปุริสา มนุสฺสา เอว, อนุกฺกเมน ปน สิกฺขาปาริปูริยา ภาวิตตฺตา ตาทิสาย อุฬารตมาย อานุภาวสมฺปตฺติยา โพธิสมฺภาเรสุ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตา อเหสุํ, ตสฺมา มยาปิ สีลาทิสิกฺขาสุ สมฺมเทว ตถา ปฏิปชฺชิตพฺพํ, ยาย ปฏิปตฺติยา อหมฺปิ อนุกฺกเมน สิกฺขํ ปริปูเรตฺวา เอกนฺตโต ปทํ อนุปาปุณิสฺสามี”ติ สทฺธาปุเรจาริกํ วีริยํ อวิสฺสชฺชเนฺต สมฺมเทว สีเลสุ ปริปูรการี โหติฯ

ตถา ปฏิจฺฉนฺนกลฺยาโณ โหติ วิวฏาปราโธ, อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฏฺฐ ทุกฺขสโห อวิปรีตทสฺสนชาติโก อนุทฺธโต อนุนฺนโฬ อจปโล อมุขโร อวิกิณฺณวาโจ สํวุตินฺทฺริโย สนฺตมานโส กุหนาทิมิจฺฉาชีววิรหิโต อาจารโคจรสมฺปโนฺน, อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ, อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปโกฺข, อปฺปมตฺตกมฺปิ กาเย, ชีวิเต วา อเปกฺขํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ, ปเคว อธิมตฺตํฯ สเพฺพปิ ทุสฺสีลฺยเหตุภูเต โกธุปนาหาทิเก กิเลสุปกฺกิเลเส ปชหติ วิโนเทติ, อปฺปมตฺตเกน วิเสสาธิคเมน อปริตุโฏฺฐ โหติ, น สโงฺกจํ อาปชฺชติ, อุปรูปริวิเสสาธิคมาย วายมติฯ

เยน ยถาลทฺธา สมฺปตฺติ หานภาคิยา วา ฐิติภาคิยา วา น โหติ, ตถา มหาปุริโส อนฺธานํ ปริณายโก โหติ, มคฺคํ อาจิกฺขติ, พธิรานํ หตฺถมุทฺทาย สญฺญํ เทติ, อตฺถมนุคฺคาเหติ, ตถา มูคานํฯ ปีฐสปฺปิกานํ ปีฐํ เทติ, วาเหติ วาฯ อสฺสทฺธานํ สทฺธาปฏิลาภาย วายมติ, กุสีตานํ อุสฺสาหชนนาย, มุฏฺฐสฺสตีนํ สติสมาโยคายฯ วิพฺภนฺตตฺตานํ สมาธิสมฺปทาย, ทุปฺปญฺญานํ ปญฺญาธิคมาย วายมติฯ กามจฺฉนฺทปริยุฏฺฐิตานํ กามจฺฉนฺทปฏิวิโนทนาย วายมติฯ พฺยาปาทถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉาปริยุฏฺฐิตานํ วิจิกิจฺฉาวิโนทนาย วายมติฯ กามวิตกฺกาทิปกตานํ กามวิตกฺกาทิมิจฺฉาวิตกฺกวิโนทนาย วายมติฯ ปุพฺพการีนํ สตฺตานํ กตญฺญุตํ นิสฺสาย ปุพฺพภาสี ปิยวาที สงฺคาหโก สทิเสน, อธิเกน วา ปจฺจุปกาเร สมฺมาเนตา โหติฯ

อาปทาสุ สหายกิจฺจํ อนุติฏฺฐติ, เตสํ เตสญฺจ สตฺตานํ ปกตึ, สภาวญฺจ ปริชานิตฺวา เยหิ ยถา สํวสิตพฺพํ โหติ, เตหิ ตถา สํวสติฯ เยสุ จ ยถา ปฏิปชฺชิตพฺพํ โหติ, เตสุ ตถา ปฏิปชฺชติฯ ตญฺจ โข อกุสลโต วุฏฺฐาเปตฺวา กุสเล ปติฏฺฐาปนวเสน, น อญฺญถาฯ ปรจิตฺตานุรกฺขณา หิ โพธิสตฺตานํ ยาวเทว กุสลาภิวฑฺฒิยาฯ ตถา หิตชฺฌาสเยนาปิ ปโร น สาหสิตโพฺพ, น ภณฺฑิตโพฺพ, น มงฺกุภาวมาปาเทตโพฺพ, น ปรสฺส กุกฺกุจฺจํ อุปฺปาเทตพฺพํ, น นิคฺคหฏฺฐาเน โจเทตโพฺพ, น นีจตรํ ปฏิปนฺนสฺส อตฺตา อุจฺจตเร ฐเปตโพฺพ, น จ ปเรสุ สเพฺพน สพฺพํ อเสวินา ภวิตพฺพํ, น อติเสวินา, น อกาลเสวินา ภวิตพฺพํฯ

ยุเตฺต ปน สเตฺต เทสกาลานุรูปํ เสวติ, น จ ปเรสํ ปุรโต ปิเยปิ ครหติ, อปฺปิเย วา ปสํสติ, น อธิฏฺฐาย วิสฺสาสี โหติ, น ธมฺมิกํ อุปนิมนฺตนํ ปฏิกฺขิปติ, น ปญฺญตฺตึ อุปคจฺฉติ, นาธิกํ ปฏิคฺคณฺหาติ, สทฺธาสมฺปเนฺน สทฺธานิสํสกถาย สมฺปหํเสติ, สีลสุตจาคปญฺญาสมฺปเนฺน ปญฺญานิสํสกถาย สมฺปหํเสติฯ สเจ ปน โพธิสโตฺต อภิญฺญาพลปฺปโตฺต โหติ, ปมาทาปเนฺน สเตฺต อภิญฺญาพเลน ยถารหํ นิรยาทิเก ทเสฺสโนฺต สํเวเชตฺวา อสฺสทฺธาทิเก สทฺธาทีสุ ปติฏฺฐาเปติ, สาสเน โอตาเรติ, สทฺธาทิคุณสมฺปเนฺน ปริปาเจติฯ เอวมสฺส มหาปุริสสฺส จาริตฺตภูโต อปริมาโณ ปุญฺญาภิสโนฺท กุสลาภิสโนฺท อุปรูปริ อภิวฑฺฒตีติ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ยา สา ‘‘กึ สีลํ, เกนเฏฺฐน สีล’’นฺติอาทินา ปุจฺฉํ กตฺวา ‘‘ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส, วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมา สีล’’นฺติอาทินา นเยน นานปฺปการโต สีลสฺส วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๖) วุตฺตา, สา สพฺพาปิ อิธ อาหริตฺวา วตฺตพฺพาฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ สาวกโพธิสตฺตวเสน สีลกถา อาคตา, อิธ มหาโพธิสตฺตวเสน กรุณูปายโกสลฺลปุพฺพงฺคมํ กตฺวา วตฺตพฺพาติ อยเมว วิเสโสฯ ยโต อิทํ สีลํ มหาปุริโส ยถา น อตฺตโน ทุคฺคติยํ ปริกิเลสวิมุตฺติยา, สุคติยมฺปิ น รชฺชสมฺปตฺติยา, น จกฺกวตฺตี, น เทว, น สกฺก, น มาร, น พฺรหฺมสมฺปตฺติยา ปริณาเมติ, ตถา น อตฺตโน เตวิชฺชตาย, น ฉฬภิญฺญตาย, น จตุปฏิสมฺภิทาธิคมาย, น สาวกโพธิยา, น ปเจฺจกโพธิยา ปริณาเมติ, อถ โข สพฺพญฺญุภาเวน สพฺพสตฺตานํ อนุตฺตรสีลาลงฺการสมฺปาทนตฺถเมว ปริณาเมตีติ อยํ **สีลปารมิยา** ปฏิปตฺติกฺกโมฯ

ตถา ยสฺมา กรุณูปายโกสลฺลปริคฺคหิตา อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา กาเมหิ จ ภเวหิ จ นิกฺขมนวเสน ปวตฺตา กุสลจิตฺตุปฺปตฺติ เนกฺขมฺมปารมี, ตสฺมา สกลสํกิเลสนิวาสนฏฺฐานตาย, ปุตฺตทาราทีหิ มหาสมฺพาธตาย, กสิวาณิชฺชาทินานาวิกมฺมนฺตาธิฏฺฐานพฺยากุลตาย จ ฆราวาสสฺส เนกฺขมฺมสุขาทีนํ อโนกาสตํ, กามานญฺจ ‘‘สตฺถธาราลคฺคมธุพินฺทุ วิย จ กทลี วิย จ อวเลยฺหมานปริตฺตสฺสาทวิปุลานตฺถานุพนฺธา’’ติ จ วิชฺชุลโตภาเสน คเหตพฺพํ นจฺจํ วิย ปริตฺตกาลูปลพฺภา, อุมฺมตฺตกาลงฺกาโร วิย วิปรีตสญฺญาย อนุภวิตพฺพา, กรีสาวจฺฉาทนมุขํ วิย ปฏิการภูตา, อุทเก เตมิตงฺคุลิยา นิสารุทกปานํ วิย อติตฺติกรา, ฉาตชฺฌตฺตโภชนํ วิย สาพาธา, พลิสามิสํ วิย พฺยาสนุปนิปาตการณา (พฺยสนสนฺนิปาตการณา – ที. นิ. ฏี. ๑.๗), อคฺคิสนฺตาโป วิย กาลตฺตเยปิ ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุภูตา, มกฺกฏาเลโป วิย พนฺธนนิมิตฺตา, ฆาตกาวจฺฉาทนกิมาลโย วิย อนตฺถจฺฉาทนา, สปตฺตคามวาโส วิย ภยฏฺฐานภูตา, ปจฺจตฺถิกโปสโก วิย กิเลสมาราทีนํ อามิสภูตา, ฉณสมฺปตฺติโย วิย วิปริณามทุกฺขา, โกฏรคฺคิ วิย อโนฺตทาหกา, ปุราณกูปาวลมฺพพีรณมธุปิณฺฑํ วิย อเนกาทีนวา, โลณูทกปานํ วิย ปิปาสาเหตุภูตา, สุราเมรยํ วิย นีจชนเสวิตา , อปฺปสฺสาทตาย อฏฺฐิกงฺกลูปมา’’ติอาทินา จ นเยน อาทีนวํ สลฺลเกฺขตฺวา ตพฺพิปริยาเยน เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปสฺสเนฺตน เนกฺขมฺมปวิเวกอุปสมสุขาทีสุ นินฺนโปณปพฺภารจิเตฺตน เนกฺขมฺมปารมิยํ ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ

ยสฺมา ปน เนกฺขมฺมํ ปพฺพชฺชามูลกํ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา ตาว อนุฏฺฐาตพฺพาฯ ปพฺพชฺชมนุฏฺฐเนฺตน มหาสเตฺตน อสติ พุทฺธุปฺปาเท กมฺมวาทีนํ กิริยวาทีนํ ตาปสปริพฺพาชกานํ ปพฺพชฺชา อนุฏฺฐาตพฺพาฯ อุปฺปเนฺนสุ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ เตสํ สาสเน เอว ปพฺพชิตพฺพํฯ ปพฺพชิตฺวา จ ยถาวุเตฺต สีเล ปติฏฺฐิเตน ตสฺสา เอว สีลปารมิยา โวทาปนตฺถํ ธุตคุณา สมาทาตพฺพาฯ สมาทินฺนธุตธมฺมา หิ มหาปุริสา สมฺมเทว เต ปริหรนฺตา อปฺปิจฺฉาสนฺตุฏฺฐสเลฺลขปวิเวกอสํสคฺควีริยารมฺภสุภรตาทิคุณสลิลวิกฺขาลิตกิเลสมลตาย อนวชฺชสีลวตคุณปริสุทฺธสมาจารา โปราเณ อริยวํสตฺตเย ปติฏฺฐิตา จตุตฺถํ ภาวนารามตาสงฺขาตํ อริยวํสํ คนฺตุํ จตฺตารีสาย อารมฺมเณสุ ยถารหํ อุปจารปฺปนาเภทํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺติฯ เอวญฺหิสฺส สมฺมเทว เนกฺขมฺมปารมี ปาริปูริตา โหติฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน เตรสหิ ธุตธเมฺมหิ สทฺธิํ ทส กสิณานิ ทสา สุภานิ ทสานุสฺสติโย จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา จตฺตาโร อารุปฺปา เอกา สญฺญา เอกํ ววตฺถานนฺติ จตฺตารีส สมาธิภาวนากมฺมฏฺฐานานิ, ภาวนาวิธานญฺจ วิตฺถารโต วตฺตพฺพานิ, ตํ ปเนตํ สพฺพํ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒, ๔๗) สพฺพาการโต วิตฺถาเรตฺวา วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ สาวกโพธิสตฺตสฺส วเสน วุตฺตํ, อิธ มหาโพธิสตฺตสฺส วเสน กรุณูปายโกสลฺลปุพฺพงฺคมํ กตฺวา วตฺตพฺพนฺติ อยเมว วิเสโสฯ เอวเมตฺถ **เนกฺขมฺมปารมิยา** ปฏิปตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

ตถา ปญฺญาปารมิํ สมฺปาเทตุกาเมน ยสฺมา ปญฺญา อาโลโก วิย อนฺธกาเรน โมเหน สหน วตฺตติ, ตสฺมา โมหการณานิ ตาว โพธิสเตฺตน ปริวเชฺชตพฺพานิฯ ตตฺถิมานิ โมหการณานิ-อรติ ตนฺที วิชมฺภิตา อาลสิยํ คณสงฺคณิการามตา นิทฺทาสีลตา อนิจฺฉยสีลตา ญาณสฺมิํ อกุตูหลตา มิจฺฉาธิมาโน อปริปุจฺฉกตา กายสฺส นสมฺมาปริหาโร อสมาหิตจิตฺตตา ทุปฺปญฺญานํ ปุคฺคลานํ เสวนา ปญฺญวนฺตานํ อปยิรุปาสนา อตฺตปริภโว มิจฺฉาวิกโปฺป วิปรีตาภินิเวโส กายทฬฺหีพหุลตา อสํเวคสีลตา ปญฺจ นีวรณานิ, สเงฺขปโต เยวาปนธเมฺม อาเสวโต อนุปฺปนฺนา ปญฺญา นุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนา ปริหายติ , อิติ อิมานิ โมหการณานิ, ตานิ ปริวชฺชเนฺตน พาหุสเจฺจ, ฌานาทีสุ จ โยโค กรณีโยฯ

ตตฺถายํ พาหุสจฺจสฺส วิสยวิภาโค – ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย จตฺตาริ สจฺจานิ พาวีสตินฺทฺริยานิ ทฺวาทสปทิโก ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, ตถา สติปฏฺฐานาทโย กุสลาทิธมฺมปฺปเภทา จ, ยานิ จ โลเก อนวชฺชานิ วิชฺชาฏฺฐานานิ, โย จ สตฺตานํ หิตสุขวิธานนโย พฺยากรณวิเสโสฯ อิติ เอวํ ปการํ สกลเมว สุตวิสยํ อุปายโกสลฺลปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย, สติยา, วีริเยน จ สาธุกํ อุคฺคหณสวนธารณปริจยปริปุจฺฉาหิ โอคาเหตฺวา ตตฺถ จ ปเรสํ ปติฏฺฐาปเนน สุตมยา ปญฺญา นิพฺพเตฺตตพฺพา, ตถา สตฺตานํ อิติกตฺตพฺพตาสุ ฐานุปฺปตฺติกาปฏิภานภูตา, อายาปายอุปายโกสลฺลภูตา จ ปญฺญา หิเตสิตํ นิสฺสาย ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ ปวเตฺตตพฺพา, ตถา ขนฺธาทีนํ สภาวธมฺมานํ อาการปริตกฺกนมุเขน เจว นิชฺฌานํ ขมาเปเนฺตน จ จินฺตามยา ปญฺญา นิพฺพเตฺตตพฺพาฯ

ขนฺธาทีนํเยว ปน สลกฺขณสามญฺญลกฺขณปริคฺคหณวเสน โลกิยปริญฺญํ นิพฺพเตฺตเนฺตน ปุพฺพภาคภาวนาปญฺญา สมฺปาเทตพฺพาฯ เอวญฺหิ ‘‘นามรูปมตฺตมิทํ, ยถารหํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติ เจว นิรุชฺฌติ จ, น เอตฺถ โกจิ กตฺตา วา กาเรตา วา, หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจํ, อุทยพฺพยปฏิปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขํ, อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตา’’ติ อชฺฌตฺติกธเมฺม, พาหิรกธเมฺม จ นิพฺพิเสสํ ปริชานโนฺต ตตฺถ อาสงฺคํ ปชหโนฺต, ปเร จ ตตฺถ ตํ ปชหาเปโนฺต เกวลํ กรุณาวเสเนว ยาว น พุทฺธคุณา หตฺถตลํ อาคจฺฉนฺติ, ตาว ยานตฺตเย สเตฺต อวตารณปริปาจเนหิ ปติ

ฎฺฐาเปนฺต, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติโย, อภิญฺญาโย จ โลกิยวสีภาวํ ปาเปนฺต ปญฺญาย มตฺถกํ ปาปุณาติฯ

ตตฺถ ยาจิมา อิทฺธิวิธญาณํ ทิพฺพโสตธาตุญาณํ เจโตปริยญาณํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ ยถากมฺมูปคญาณํ อนาคตํสญาณนฺติ สปริภณฺฑา ปญฺจโลกิยาภิญฺญาสงฺขาตา ภาวนาปญฺญา, ยา จ ขนฺธายตนธาตุอินฺทฺริยสจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิเภเทสุ จตุภูมเกสุ ธเมฺมสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน ญาณปริจยํ กตฺวา สีลวิสุทฺธิ จิตฺตวิสุทฺธีติ มูลภูตาสุ อิมาสุ ทฺวีสุ วิสุทฺธีสุ ปติฏฺฐาย ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ สรีรภูตา อิมา ปญฺจ วิสุทฺธิโย สมฺปาเทเนฺตน ภาเวตพฺพา โลกิยโลกุตฺตรเภทา ภาวนาปญฺญา, ตาสํ สมฺปาทนวิธานํ ยสฺมา ‘‘ตตฺถ ‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตี’ติอาทิกํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กาตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน โยคินา’’ติอาทินา, (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๕) ‘‘ขนฺธาติ ปญฺจ ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๒.๔๓๑) จ วิสยวิสยิวิภาเคน (วิสยวิภาเคน – จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) สทฺธึ วิสุทฺธิมเคฺค สพฺพาการโต วิตฺถาเรตฺวา วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ สาวกโพธิสตฺตสฺส วเสน ปญฺญา อาคตา, อิธ มหาโพธิสตฺตสฺส วเสน กรุณูปายโกสลฺลปุพฺพงฺคมํ กตฺวา วตฺตพฺพาฯ ญาณทสฺสนวิสุทฺธึ อปาเปตฺวา ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิยํเยว วิปสฺสนา ฐเปตพฺพาติ อยเมว วิเสโสติฯ เอวเมตฺถ **ปญฺญาปารมิยา** ปฏิปตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

ตถา ยสฺมา สมฺมาสโมฺพธิยา กตาภินีหาเรน มหาสเตฺตน ปารมีปริปูรณตฺถํ สพฺพกาลํ ยุตฺตปฺปยุเตฺตน ภวิตพฺพํ อาพทฺธปริกรเณน, ตสฺมา กาเลน กาลํ ‘‘โก นุ โข อชฺช มยา ปุญฺญสมฺภาโร, ญาณสมฺภาโร วา อุปจิโต, กึ วา มยา ปรหิตํ กต’’นฺติ ทิวเส ทิวเส ปจฺจเวกฺขเนฺตน สตฺตหิตตฺถํ อุสฺสาโห กรณีโย, สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อุปการาย อตฺตโน ปริคฺคหภูตํ วตฺถุํ, กายํ, ชีวิตญฺจ นิรเปกฺขนจิเตฺตน โอสฺสชฺชิตพฺพํ, ยํ กิญฺจิ กมฺมํ กโรติ กาเยน, วาจาย วา, ตํ สพฺพํ สโมฺพธิยํ นินฺนจิเตฺตเนว กาตพฺพํ, โพธิยา ปริณาเมตพฺพํ, อุฬาเรหิ, อิตฺตเรหิ จ กาเมหิ วินิวตฺตจิเตฺตเนว ภวิตพฺพํ, สพฺพาสุ จ อิติกตฺตพฺพตาสุ อุปายโกสลฺลํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ

ตสฺมึ ตสฺมิญฺจ สตฺตหิเต อารทฺธวีริเยน ภวิตพฺพํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิสพฺพสเหน อวิสํวาทินาฯ สเพฺพปิ สตฺตา อโนธิโส เมตฺตาย, กรุณาย จ ผริตพฺพาฯ ยา กาจิ สตฺตานํ ทุกฺขุปฺปตฺติ, สพฺพา สา อตฺตนิ ปาฏิกงฺขิตพฺพาฯ สเพฺพสญฺจ สตฺตานํ ปุญฺญํ อพฺภนุโมทิตพฺพํ, พุทฺธานํ มหนฺตตา มหานุภาวตา อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, ยญฺจ กิญฺจิ กมฺมํ กโรติ กาเยน, วาจาย วา, ตํ สพฺพํ โพธิจิตฺตปุพฺพงฺคมํ กาตพฺพํฯ อิมินา หิ อุปาเยน ทานาทีสุ ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส ถามวโต ทฬฺหปรกฺกมสฺส มหาสตฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส อปริเมยฺโย ปุญฺญสมฺภาโร, ญาณสมฺภาโร จ ทิวเส ทิวเส อุปจียติฯ

อปิจ สตฺตานํ ปริโภคตฺถํ, ปริปาลนตฺถญฺจ อตฺตโน สรีรํ, ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิตฺวา ขุปฺปิปาสสีตุณฺหวาตาตปาทิทุกฺขปติกาโร ปริเยสิตโพฺพ จ อุปฺปาเทตโพฺพ จ, ยญฺจ ยถาวุตฺตทุกฺขปติการชํ สุขํ อตฺตนา ปฏิลภติ, ตถา รมณีเยสุ อารามุยฺยานปาสาทตฬากาทีสุ , อรญฺญายตเนสุ จ กายจิตฺตสนฺตาปาภาเวน อภินิพฺพุตตฺตา อตฺตนา สุขํ ปฏิลภติ, ยญฺจ สุณาติ ‘‘พุทฺธานุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธา, มหาโพธิสตฺตา จ เนกฺขมฺมปฏิปตฺติยํ ฐิตา’’ติ จ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกสุขวิหารภูตํ

อีทิสํ นาม ฌานสมาปตฺติสุขมนุภวนฺตี’’ติ จ, ตํ สพฺพํ สเตฺตสุ อโนธิโส อุปสํหรติฯ อยํ ตาว นโย อสมาหิตภูมิยํ ปติฏฺฐิตสฺสฯ

สมาหิตภูมิยํ ปน ปติฏฺฐิโต อตฺตนา ยถานุภูตํ วิเสสาธิคมนิพฺพตฺตํ ปีตึ, ปสฺสทฺธึ, สุขํ, สมาธึ, ยถาภูตญาณญฺจ สเตฺตสุ อธิมุจฺจโนฺต อุปสํหรติ ปริณาเมติ, ตถา มหติ สํสารทุเกฺข, ตสฺส จ นิมิตฺตภูเต กิเลสาภิสงฺขารทุเกฺข นิมุคฺคํ สตฺตนิกายํ ทิสฺวา ตตฺราปิ ขาทนเฉทนเภทนเสทนปิสนหิํสนอคฺคิสนฺตาปาทิชนิตา ทุกฺขา ติพฺพา ขรา กฏุกา เวทนา นิรนฺตรํ จิรกาลํ เวทยเนฺต นรเก, อญฺญมญฺญํ กุชฺฌนสนฺตาสนวิโสธนหิํสนปราธีนตาทีหิ มหาทุกฺขํ อนุภวเนฺต ติรจฺฉานคเต, โชติมาลากุลสรีเร ขุปฺปิปาสวาตาตปาทีหิ ฑยฺหมาเน, วิสุสฺสมาเน จ วนฺตเขฬาทิอาหาเร, อุทฺธพาหุ วิรวเนฺต นิชฺฌามตณฺหิกาทิเก มหาทุกฺขํ เวทยมาเน เปเต จ ปริเยฏฺฐิมูลกํ มหนฺตํ อนยพฺยสนํ ปาปุณเนฺต หตฺถเจฺฉทาทิกรณโยเคน ทุพฺพณฺณทุทฺทสิกทลิทฺทาทิภาเวน ขุปฺปิปาสาทิอาพาธโยเคน พลวเนฺตหิ อภิภวนียโต, ปเรสํ วหนโต, ปราธีนโต จ นรเก, เปเต, ติรจฺฉานคเต จ อติสยเนฺต อปายทุกฺขนิพฺพิเสสํ ทุกฺขมนุภวเนฺต มนุเสฺส จ ตถา วิสยปริโภควิกฺขิตฺตจิตฺตตาย ราคาทิปริฬาเหน ฑยฺหมาเน วาตเวคสมุฏฺฐิตชาลาสมิทฺธสุกฺขกฏฺฐสนฺนิปาเต อคฺคิกฺขเนฺธ วิย อนุปสนฺตปริฬาหวุตฺติเก อนุปสนฺตนิหตปราธีเน (อนิหตปราธีเน ที. นิ. ฏี. ๑.๗) กามาวจรเทเว จ มหตา วายาเมน วิทูรมากาสํ วิคาหิตสกุนฺตา วิย, พลวตา ทูเร ปาณินา ขิตฺตสรา วิย จ ‘‘สติปิ จิรปฺปวตฺติยํ อนจฺจนฺติกตาย ปาตปริโยสานา อนติกฺกนฺตชาติชรามรณา เอวา’’ติ รูปาวจรารูปาวจรเทเว จ ปสฺสเนฺตน มหนฺตํ สํเวคํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา เมตฺตาย, กรุณาย จ อโนธิโส สตฺตา ผริตพฺพาฯ เอวํ กาเยน, วาจาย, มนสา จ โพธิสมฺภาเร นิรนฺตรํ อุปจินเนฺตน ยถา ปารมิโย ปริปูเรนฺติ, เอวํ สกฺกจฺจการินา สาตจฺจการินา อโนลีนวุตฺตินา อุสฺสาโห ปวเตฺตตโพฺพ, วีริยปารมี ปริปูเรตพฺพาฯ

อปิจ ‘‘อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยวิปุโลฬารวิมลนิรุปมนิรุปกฺกิเลสคุณคณนิจยนิทานภูตสฺส พุทฺธภาวสฺส อุสฺสกฺกิตฺวา สมฺปหํสนโยคฺคํ วีริยํ นาม อจิเนฺตยฺยานุภาวเมว, ยํ น ปจฺรชนา โสตุมฺปิ สกฺกุณนฺติ, ปเคว ปฏิปชฺชิตุํฯ ตถา หิ ติวิธา อภินีหารจิตฺตุปฺปตฺติ, จตโสฺส พุทฺธภูมิโย, (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔) จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ , (ที. นิ. ๓.๒๑๐; อ. นิ. ๔.๓๒) กรุเณกรสตา, พุทฺธธเมฺมสุ สจฺฉิกรเณน วิเสสปฺปจฺจโย, นิชฺฌานกฺขนฺติ, สพฺพธเมฺมสุ นิรุปเลโป, สพฺพสเตฺตสุ ปิยปุตฺตสญฺญา, สํสารทุเกฺขหิ อปริเขโท, สพฺพเทยฺยธมฺมปริจฺจาโค, เตน จ นิรติมานตา, อธิสีลาทิอธิฏฺฐานํ, ตตฺถ จ อจญฺจลตา, กุสลกิริยาสุ ปีติปาโมชฺชตา, วิเวกนินฺนจิตฺตตา, ฌานานุโยโค, อนวชฺชธเมฺมสุ อติตฺติยตา, ยถาสุตสฺส ธมฺมสฺส ปเรสํ หิตชฺฌาสเยน เทสนาย อารมฺภทฬฺหตา, ธีรวีรภาโว, ปราปวาทปราปกาเรสุ วิการาภาโว, สจฺจาธิฏฺฐานํ, สมาปตฺตีสุ วสีภาโว, อภิญฺญาสุ พลปฺปตฺติ, ลกฺขณตฺตยาวโพโธ, สติปฏฺฐานาทีสุ อภิโยเคน โลกุตฺตรมคฺคสมฺภารสมฺภรณํ, นวโลกุตฺตราวกฺกนฺตี’’ติ เอวมาทิกา สพฺพาปิ โพธิสมฺภารปฏิปตฺติ วีริยานุภาเวเนว สมิชฺฌตีติ อภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อโนสฺสชฺชเนฺตน สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ วีริยํ ยถา อุปรูปริ วิเสสาวหํ โหติ, เอวํ สมฺปาเทตพฺพํฯ สมฺปชฺชมาเน จ ยถาวุเตฺต วีริเย, ขนฺติสจฺจาธิฏฺฐานาทโย จ ทานสีลาทโย จ สเพฺพปิ โพธิสมฺภารา ตทธีนวุตฺติตาย สมฺปนฺนา เอว โหนฺตีติ ขนฺติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน ปฏิปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อิติ สตฺตานํ สุขูปกรณปริจฺจาเคน พหุธานุคฺคหกรณํ ทาเนน ปฏิปตฺติ, สีเลน เตสํ ชีวิตสาปเตยฺยทารรกฺขาเภทปิยหิตวจนาวิหิํสาทิกรณานิ, เนกฺขเมฺมน เตสํ อามิสปฏิคฺคหณธมฺมทานาทินา อเนกวิธา หิตจริยา, ปญฺญาย เตสํ หิตกรณูปายโกสลฺลํ, วีริเยน ตตฺถ อุสฺสาหารมฺภอสํหีรกรณานิ, ขนฺติยา ตทปราธสหนํ, สเจฺจน เนสํ อวญฺจนตทุปการกิริยาสมาทานาวิสํ

วาทนาทิ, อธิฏฺฐาเนน ตทุปกรเณ อนตฺถสมฺปาเตปิ อจลนํ, เมตฺตาย เนสํ หิตสุขานุจินฺตนํ, อุเปกฺขาย เนสํ อุปการาปกาเรสุ วิการานาปตฺตีติ เอวํ อปริมาเณ สเตฺต อารพฺภ อนุกมฺปิตสพฺพสตฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส ปุถุชฺชเนหิ อสาธารโณ อปริมาโณ ปุญฺญญาณสมฺภารุปจโย เอตฺถ ปฏิปตฺตีติ เวทิตพฺพํฯ โย เจตาสํ ปจฺจโย วุโตฺต, ตตฺถ จ สกฺกจฺจํ สมฺปาทนํฯ

โก วิภาโคติ –

> สามญฺญเภทโต เอตา, ทสวิธา วิภาคโต;
> ติธา หุตฺวาน ปเจฺจกํ, สมตึสวิธา สมํฯ

ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ หิ สมตึส ปารมิโยฯ ตตฺถ ‘‘กตาภินีหารสฺส โพธิสตฺตสฺส ปรหิตกรณาภินินฺนาสยปโยคสฺส กณฺหธมฺมโวกิณฺณา สุกฺกา ธมฺมา ปารมิโย, เตหิ อโวกิณฺณา สุกฺกา ธมฺมา อุปปารมิโย, อกณฺหา อสุกฺกา ธมฺมา ปรมตฺถปารมิโย’’ติ **เกจิฯ** ‘‘สมุทาคมนกาเลสุ ปูริยมานา ปารมิโย, โพธิสตฺตภูมิยํ ปุณฺณา อุปปารมิโย, พุทฺธภูมิยํ สพฺพาการปริปุณฺณา ปรมตฺถปารมิโยฯ โพธิสตฺตภูมิยํ วา ปรหิตกรณโต ปารมิโย, อตฺตหิตกรณโต อุปปารมิโย, พุทฺธภูมิยํ พลเวสารชฺชสมธิคเมน อุภยหิตปริปูรณโต ปรมตฺถปารมิโยติ เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปณิธานารมฺภปรินิฏฺฐาเนสุ เตสํ วิภาโค’’ติ **อปเรฯ** ‘‘โทสุปสมกรุณาปกติกานํ ภวสุขวิมุตฺติสุขปรมสุขปฺปตฺตานํ ปุญฺญูปจยเภทโต ตพฺพิภาโค’’ติ **อเญฺญฯ**

‘‘ลชฺชาสติมานาปสฺสยานํ โลกุตฺตรธมฺมาธิปตีนํ สีลสมาธิปญฺญาครุกานํ ตาริตตริตตารยิตูนํ อนุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปารมีอุปปารมีปรมตฺถปารมีหิ โพธิตฺตยปฺปตฺติโต ยถาวุตฺตวิภาโค’’ติ **เกจิฯ** ‘‘จิตฺตปณิธิโต ยาว วจีปณิธิ, ตาว ปวตฺตา สมฺภารา ปารมิโย , วจีปณิธิโต ยาว กายปณิธิ, ตาว ปวตฺตา อุปปารมิโย, กายปณิธิโต ปภุติ ปรมตฺถปารมิโย’’ติ **อปเรฯ อเญฺญ** ปน ‘‘ปรปุญฺญานุโมทนวเสน ปวตฺตา สมฺภารา ปารมิโย, ปเรสํ การาปนวเสน ปวตฺตา อุปปารมิโย, สยํ กรณวเสน ปวตฺตา ปรมตฺถปารมิโย’’ติ วทนฺติฯ ตถา ‘‘ภวสุขาวโห ปุญฺญญาณสมฺภาโร ปารมี, อตฺตโน นิพฺพานสุขาวโห อุปปารมี, ปเรสํ ตทุภยสุขาวโห ปรมตฺถปารมี’’ติ **เอเกฯ**

ปุตฺตทารธนาทิอุปกรณปริจฺจาโค ปน ทานปารมี, อตฺตโน องฺคปริจฺจาโค ทานอุปปารมี, อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาโค ทานปรมตฺถปารมีฯ ตถา ปุตฺตทาราทิกสฺส ติวิธสฺสาปิ เหตุ อวีติกฺกมนวเสน ติโสฺส สีลปารมิโย, เตสุ เอว ติวิเธสุ วตฺถูสุ อาลยํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา นิกฺขมนวเสน ติโสฺส เนกฺขมฺมปารมิโย, อุปกรณองฺคชีวิตตณฺหํ สมูหนิตฺวา สตฺตานํ หิตาหิตวินิจฺฉยกรณวเสน ติโสฺส ปญฺญาปารมิโย, ยถาวุตฺตเภทานํ ปริจฺจาคาทีนํ วายมนวเสน ติโสฺส วีริยปารมิโย, อุปกรณองฺคชีวิตนฺตรายกรานํ ขมนวเสน ติโสฺส ขนฺติปารมิโย, อุปกรณองฺคชีวิตเหตุ สจฺจาปริจฺจาควเสน ติโสฺส สจฺจปารมิโย, ทานาทิปารมิโย อกุปฺปาธิฏฺฐานวเสเนว สมิชฺฌนฺตีติ อุปกรณาทิวินาเสปิ อจลาธิฏฺฐานวเสน ติโสฺส อธิฏฺฐานปารมิโย, อุปกรณาทิวิฆาตเกสุปิ สเตฺตสุ เมตฺตาย อวิชหนวเสน ติโสฺส เมตฺตาปารมิโย, ยถาวุตฺตวตฺถุตฺตยสฺส อุปการาปกาเรสุ สตฺตสงฺขาเรสุ มชฺฌตฺตตาปฏิลาภวเสน ติโสฺส อุเปกฺขาปารมิโยติ เอวมาทินา เอตาสํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

โก สงฺคโหติ เอตฺถ ปน –

ยถา วิภาคโต ตึํส-วิธา สงฺคหโต ทส;
ฉปฺปการาว เอตาสุ, ยุคฬาทีหิ สาธเยฯ

ยถา หิ เอสา วิภาคโต ตึํสวิธาปิ ทานปารมิอาทิภาวโต ทสวิธา, เอวํ ทานสีลขนฺติวีริย ฌานปญฺญาสภาเวน ฉพฺพิธาฯ เอตาสุ หิ เนกฺขมฺมปารมี สีลปารมิยา สงฺคหิตา ตสฺสา ปพฺพชฺชาภาเวฯ นีวรณวิเวกภาเว ปน ฌานปารมิยา, กุสลธมฺมภาเว ฉหิปิ สงฺคหิตา, สจฺจ ปารมี สีลปารมิยา เอกเทสา เอว วจีสจฺจวิรติสจฺจปเกฺขฯ ญาณสจฺจปเกฺข ปน ปญฺญาปาร มิยา สงฺคหิตา, เมตฺตาปารมี ฌานปารมิยา เอว, อุเปกฺขาปารมี ฌานปญฺญาปารมีหิ, อธิฏฺ ฐานปารมี สพฺพาหิปิ สงฺคหิตาติฯ

เอเตสญฺจ ทานาทีนํ ฉนฺนํ คุณานํ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธานํ ปญฺจทส ยุคฬาทีนิ ปญฺจทส ยุคฬาทิสาธกานิ โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ? ทานสีลยุคเฬน ปรหิตาหิตานํ กรณากรณยุคฬสิทฺธิ, ทานขนฺติยุคเฬน อโลภาโทสยุคฬสิทฺธิ, ทานวีริยยุคเฬน จาคสุตยุคฬสิทฺธิ, ทานฌานยุค เฬน กามโทสปฺปหานยุคฬสิทฺธิ, ทานปญฺญายุคเฬน อริยยานธุรยุคฬสิทฺธิ, สีลขนฺติทฺวเยน ปโยคาสยสุทฺธทฺวยสิทฺธิ, สีลวีริยทฺวเยน ภาวนาทฺวยสิทฺธิ, สีลฌานทฺวเยน ทุสฺสีลฺยปริยุฏฺ ฐานปฺปหานทฺวยสิทฺธิ, สีลปญฺญาทฺวเยน ทานทฺวยสิทฺธิ, ขนฺติวีริยทฺวเยน ขมาเตชทฺวย สิทฺธิ, ขนฺติฌานทฺเกน วิโรธานุโรธปฺปหานทฺกสิทฺธิ, ขนฺติปญฺญาทฺเกน สุญฺญตาขนฺติปฏิเวธ ทฺกสิทฺธิ, วีริยฌานทฺเกน ปคฺคหาวิเกฺขปทฺกสิทฺธิ, วีริยปญฺญาทฺเกน สรณทฺกสิทฺธิ, ฌาน ปญฺญาทฺเกน ยานทฺกสิทฺธิฯ ทานสีลขนฺติติเกน โลภโทสโมหปฺปหานติกสิทฺธิ, ทานสีลวีริ ยติเกน โภคชีวิตกายสาราทานติกสิทฺธิ, ทานสีลฌานติเกน ปุญฺญกิริยวตฺถุติกสิทฺธิ, ทานสี ลปญฺญาติเกน อามิสาภยธมฺมทานติกสิทฺธีติ เอวํ อิตเรหิปิ ติเกหิ, จตุกฺกาทีหิ จ ยถาสมฺภวํ ติกานิ, จตุกฺกาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

เอวํ ฉพฺพิธานมฺปิ ปน อิมาสํ ปารมีนํ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ สพฺพปา รมีนํ สมูหสงฺคหโต หิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิฯ เสยฺยถิทํ? สจฺจาธิฏฺฐานํ, จาคาธิฏฺฐานํ, อุป สมาธิฏฺฐานํ, ปญฺญาธิฏฺฐานนฺติฯ ตตฺถ อธิติฏฺฐติ เอเตน, เอตฺถ วา อธิติฏฺฐติ, อธิฏฺฐานมตฺต เมว วา ตนฺติ **อธิฏฺฐานํ,** สจฺจญฺจ ตํ อธิฏฺฐานญฺจ, สจฺจสฺส วา อธิฏฺฐานํ, สจฺจํ วา อธิฏฺฐาน เมตสฺสาติ **สจฺจาธิฏฺฐานํฯ** เอวํ เสเสสุปิฯ ตตฺถ อวิเสสโต ตาว กตาภินีหารสฺส อนุ กมฺปิตสพฺพสตฺตสฺส มหาสตฺตสฺส ปฏิญฺญานุรูปํ สพฺพปารมีปริคฺคหโต **สจฺจาธิฏฺฐานํ,** เตสํ ปฏิปกฺขปริจฺจาคโต **จาคาธิฏฺฐานํ,** สพฺพปารมิตาคุเณหิ อุปสมนโต **อุปสมาธิฏฺฐานํฯ** เตหิ เอว ปรหิเตสุ อุปายโกสลฺลโต **ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ**

วิเสสโต ปน ''ยาจกานํ ชนานํ อวิสํวาเทตฺวา ทสฺสามี''ติ ปฏิชานนโต, ปฏิญฺญํ อวิสํวา เทตฺวา ทานโต, ทานํ อวิสํวาเทตฺวา อนุโมทนโต , มจฺฉริยาทิปฏิปกฺขปริจฺจาคโต, เทยฺยปฏิคฺคาหกทานเทยฺยธมฺมกฺขเยสุ โลภโทสโมหภยวูปสมนโต, ยถารหํ ยถากาลํ ยถา วิธานญฺจ ทานโต, ปญฺญุตฺตรโต จ กุสลธมฺมานํ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ ทานํฯ ตถา สํวรสมา ทานสฺส อวีติกฺกมนโต, ทุสฺสีลฺยปริจฺจาคโต, ทุจฺจริตวูปสมนโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐาน ปทฏฺฐานํ สีลํฯ ยถาปฏิญฺญํ ขมนโต, กตาปราธวิกปฺปปริจฺจาคโต, โกธปริยุฏฺฐานวูปสมนโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานาขนฺติฯ ปฏิญฺญานุรูปํ ปรหิตกรณโต, วิสยปริจฺจาคโต, อกุสลวูปสมนโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ วีริยํฯ ปฏิญฺญานุรูปํ โลกหิตานุจินฺ ตนโต, นีวรณปริจฺจาคโต, จิตฺตวูปสมนโต, ปญฺญุตฺตรโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานํ ฌานํฯ

ยถาปฏิญฺญํ ปรหิตูปายโกสลฺลโต, อนุปายกิริยปริจฺจาคโต, โมหชปริฬาหวูปสมนโต, สพฺพญฺญุตาปฏิลาภโต จ จตุรธิฏฺฐานปทฏฺฐานา ปญฺญาฯ

ตตฺถ เญยฺยปฏิญฺญานุวิธาเนหิ สจฺจาธิฏฺฐานํ, วตฺถุกามกิเลสกามปริจฺจาเคหิ จาคาธิฏฺฐานํ, โทสทุกฺขวูปสเมหิ อุปสมาธิฏฺฐานํ, อนุโพธปฏิเวเธหิ ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ ติวิธสจฺจปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ สจฺจาธิฏฺฐานํ, ติวิธจาคปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ จาคาธิฏฺฐานํ, ติวิธวูปสมปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ อุปสมาธิฏฺฐานํ, ติวิธญาณปริคฺคหิตํ โทสตฺตยวิโรธิ ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ สจฺจาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ จาคูปสมปญฺญาธิฏฺฐานานิ อวิสํวาทนโต, ปฏิญฺญานุวิธานโต จฯ จาคาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจูปสมปญฺญาธิฏฺฐานานิ ปฏิปกฺขปริจฺจาคโต, สพฺพปริจฺจาคผลตฺตา จฯ อุปสมาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจจาคปญฺญาธิฏฺฐานานิ กิเลสปริฬาหูปสมนโต, กมฺมปริฬาหูปสมนโต จฯ ปญฺญาธิฏฺฐานปริคฺคหิตานิ สจฺจจาคูปสมาธิฏฺฐานานิ ญาณปุพฺพงฺคมโต, ญาณานุปริวตฺตนโต จาติ เอวํ สพฺพาปิ ปารมิโย สจฺจปฺปภาวิตา จาคปริพฺยญฺชิตา อุปสโมปพฺรูหิตา ปญฺญาปริสุทฺธาฯ สจฺจญฺหิ เอตาสํ ชนกเหตุ, จาโค ปฏิคฺคาหกเหตุ, อุปสโม ปริพุทฺธิเหตุ ปญฺญา ปาริสุทฺธิเหตุฯ ตถา อาทิมฺหิ สจฺจาธิฏฺฐานํ สจฺจปฏิญฺญตฺตา, มชฺเฌ จาคาธิฏฺฐานํ กตปณิธานสฺส ปรหิตาย อตฺตปริจฺจาคโต, อนฺเต อุปสมาธิฏฺฐานํ สพฺพูปสมปริโยสานตฺตาฯ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ตสฺมึ สติ สมฺภวโต, อสติ อสมฺภวโต, ยถาปฏิญฺญญฺจ สมฺภวโตฯ

ตตฺถ มหาปุริสา สตตํ อตฺตหิตปรหิตกเรหิ ครุปิยภาวกเรหิ สจฺจจาคาธิฏฺฐาเนหิ คิหิภูตา อามิสทาเนน ปเร อนุคฺคณฺหนฺติฯ ตถา อตฺตหิตปรหิตกเรหิ, ครุปิยภาวกเรหิ, อุปสมปญฺญาธิฏฺฐาเนหิ จ ปพฺพชิตภูตา ธมฺมทาเนน ปเร อนุคฺคณฺหนฺติฯ

ตตฺถ อนฺติมภเว โพธิสตฺตสฺส จตุรธิฏฺฐานปริปูรณํฯ ปริปุณฺณจตุรธิฏฺฐานสฺส หิ จริมกภวูปปตฺตีติ เอเกฯ ตตฺราปิ หิ คพฺภาวกฺกนฺติอภินิกฺขมเนสุ ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคเมน สโต สมฺปชาโน สจฺจาธิฏฺฐานปาริปูริยา สมฺปติชาโต อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สพฺพา ทิสา โอโลเกตฺวา สจฺจานุปริวตฺตินา วจสา ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิ, อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคเมน ชิณฺณาตุรมตปพฺพชิตทสฺสาวิโน จตุธมฺมปฺปเทสโกวิทสฺส โยพฺพนาโรคฺยชีวิตสมฺปตฺติมทานํ อุปสโม, จาคาธิฏฺฐานสมุทาคเมน มหโต ญาติปริวฏฺฏสฺส, หตฺถคตสฺส จ จกฺกวตฺติรชฺชสฺส อนเปกฺขปริจฺจาโคติฯ

ทุติเย ฐาเน อภิสโมฺพธิยํ จตุรธิฏฺฐานปริปูรณนฺติ เกจิฯ ตตฺถ หิ ยถาปฏิญฺญํ สจฺจาธิฏฺฐานสมุทาคเมน จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อภิสมโยฯ ตโต หิ สจฺจาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ จาคาธิฏฺฐานสมุทาคเมน สพฺพกิเลสุปกฺกิเลสปริจฺจาโคฯ ตโต หิ จาคาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคเมน ปรมูปสมสมฺปตฺติฯ ตโต หิ อุปสมาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํฯ ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคเมน อนาวรณญาณปฏิลาโภฯ ตโต หิ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ, ตํ อสิทฺธํ อภิสโมฺพธิยาปิ ปรมตฺถภาวโตฯ

ตติเย ฐาเน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน จตุรธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ อเญฺญฯ ตตฺถ หิ สจฺจาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส ทฺวาทสหิ อากาเรหิ อริยสจฺจเทสนาย สจฺจาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ, จาคาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สทฺธมฺมมหายาคกรเณน จาคาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ, อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สยํ อุปสนฺตสฺส ปเรสํ อุปสมเนน อุปสมาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทา

คตสฺส วิเนยฺยานํ อาสยาทิปริชานเนน ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ, ตทปิ อสิทฺธํ อปริโยสิตตฺตา พุทฺธกิจฺจสฺสฯ

จตุตฺถ ฐาเน ปรินิพฺพาเน จตุรธิฏฺฐานํ ปริปุณฺณนฺติ อปเรฯ ตตฺร หิ ปรินิพฺพุตตฺตา ปรมตฺถสจฺจสมฺปตฺติยา สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรณํ, สพฺพูปธิปฏินิสฺสเคฺคน จาคาธิฏฺฐานปริปูรณํ, สพฺพสงฺขารูปสเมน อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรณํ, ปญฺญาปโยชนปรินิพฺพาเนน ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรณนฺติฯ

ตตฺร มหาปุริสสฺส วิเสเสน เมตฺตาเขเตฺต อภิชาติยํ สจฺจาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สจฺจาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน กรุณาเขเตฺต อภิสโมฺพธิยํ ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส ปญฺญาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน มุทิตาเขเตฺต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน จาคาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส จาคาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตํ, วิเสเสน อุเปกฺขาเขเตฺต ปรินิพฺพาเน อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส อุปสมาธิฏฺฐานปริปูรณมภิพฺยตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺราปิ สจฺจาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สํวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ, จาคาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ, อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส อาปทาสุ ถาโม เวทิตโพฺพ, ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคตสฺส สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพาฯ เอวํ สีลาชีวจิตฺตทิฏฺฐิวิสุทฺธิโย เวทิตพฺพาฯ ตถา สจฺจาธิฏฺฐานสมุทาคเมน โทสาคตึ น คจฺฉติ อวิสํวาทนโต, จาคาธิฏฺฐานสมุทาคเมน ฉนฺทาคตึ น คจฺฉติ อนภิสงฺคโต, อุปสมาธิฏฺฐานสมุทาคเมน ภยาคตึ น คจฺฉติ อนุปฺปโรธโต, ปญฺญาธิฏฺฐานสมุทาคเมน โมหาคตึ น คจฺฉติ ยถาภูตาวโพธโตฯ

ตถา ปฐเมน อทุโฏฺฐ อธิวาเสติ, ทุติเยน อลุโทฺธ ปฏิเสวติ, ตติเยน อภีโต ปริวเชฺชติ, จตุเตฺถน อสํมูโฬฺห วิโนเทติฯ ปฐเมน เนกฺขมฺมสุขุปฺปตฺติ, อิตเรหิ ปวิเวกอุปสมสโมฺพธิสุขุปฺปตฺติโย โหนฺติฯ ตถา วิเวกชปีติสุขสมาธิชปีติสุขอปีติชกายสุข สติปาริสุทฺธิชอุเปกฺขาสุขุปฺปตฺติโย เอเตหิ จตูหิ ยถากฺกมํ โหนฺตีติฯ เอวมเนกคุณานุพเนฺธหิ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สพฺพปารมิสมูหสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ยถา จ จตูหิ อธิฏฺฐาเนหิ สพฺพปารมิสงฺคโห, เอวํ กรุณาปญฺญาหิปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สโพฺพปิ หิ โพธิสมฺภาโร กรุณาปญฺญาหิ สงฺคหิโตฯ กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตา หิ ทานาทิคุณา มหาโพธิสมฺภารา ภวนฺติ พุทฺธตฺตสิทฺธิปริโยสานาติฯ เอวเมตาสํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

โก สมฺปาทนูปาโยติ –

> สพฺพาสํ ปน ตาสมฺปิ, อุปาโยติ สมฺปาทเน;
> อเวกลฺลาทโย อตฺต-นิยฺยาตนาทโย มตาฯ

สกลสฺสาปิ หิ ปุญฺญาทิสมฺภารสฺส สมฺมาสโมฺพธึ อุทฺทิสฺส **อนวเสสสมฺภรณํ** อเวกลฺลการิตาโยเคน, ตตฺถ จ **สกฺกจฺจการิตา** อาทรพหุมานโยเคน, **สาตจฺจการิตา** นิรนฺตรปโยเคน, **จิรกาลาทิโยโค** จ อนฺตรา อโวสานาปชฺชเนนาติฯ ตํ ปนสฺส กาลปริมาณํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ อิติ จตุรงฺคโยโค เอตาสํ ปารมีนํ สมฺปาทนูปาโยฯ

ตถา มหาสเตฺตน โพธาย ปฏิปชฺชเนฺตน สมฺมาสโมฺพธาย พุทฺธานํ ปุเรตรเมว อตฺตา นิยฺยาเตตโพฺพ ‘‘อิมาหํ อตฺตภาวํ พุทฺธานํ นิยฺยาเตมี’’ติฯ ตํ ตํ ปริคฺคหวตฺถุญฺจ ปฏิลาภโต ปุ

เรตรเมว ทานมุเข นิสฺสชฺชิตพฺพํ ‘‘ยํ กิญฺจิ มยฺหํ อุปฺปชฺชนกํ ชีวิตปริกฺขารชาตํ, ตํ สพฺพํ สติ ยาจเก ทสฺสามิ, เตสํ ปน ทินฺนาวเสสํ เอว มยา ปริภุญฺชิตพฺพ’’นฺติฯ

เอวญฺหิสฺส สมฺมเทว ปริจฺจาคาย กเต จิตฺตาภิสงฺขาเร ยํ อุปฺปชฺชติ ปริคฺคหวตฺถุ อวิญฺญาณกํ, สวิญฺญาณกํ วา, ตตฺถ เย อิเม ปุเพฺพ ทาเน อกตปริจโย, ปริคฺคหวตฺถุสฺส ปริตฺตภาโว, อุฬารมนุญฺญตา, ปริกฺขยจินฺตาติ **จตฺตาโร ทานวินิพนฺธาฯ** เตสุ ยทา มหาโพธิสตฺตสฺส สํวิชฺชมาเนสุ เทยฺยธเมฺมสุ, ปจฺจุปฏฺฐิเต จ ยาจกชเน ทาเน จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ น กมติ, เตน นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ ‘‘อทฺธาหํ ทาเน ปุเพฺพ อกตปริจโย, เตน เม เอตรหิ ทาตุกมฺยตา จิเตฺต น สณฺฐาตี’’ติฯ โส ‘‘เอวํ เม อิโต ปรํ ทานาภิรตํ จิตฺตํ ภวิสฺสติ, หนฺทาหํ อิโต ปฏฺฐาย ทานํ ทสฺสามิ, นนุ มยา ปฏิกเจฺจว ปริคฺคหวตฺถุํ ยาจกานํ ปริจฺจตฺต’’นฺติ ทานํ เทติ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตฯ เอวํ มหาสตฺตสฺส **ปฐโม ทานวินิพโนฺธ** หโต โหติ วิหโต สมุจฺฉิโนฺนฯ

ตถา มหาสโตฺต เทยฺยธมฺมสฺส ปริตฺตภาเว สติ ปจฺจยเวกเลฺล อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘อหํ โข ปุเพฺพ อทานสีลตาย เอตรหิ เอวํ ปจฺจยเวกโลฺล ชาโต, ตสฺมา อิทานิ มยา ปริเตฺตน วา หีเนน วา ยถาลเทฺธน เทยฺยธเมฺมน อตฺตานํ ปีเฬตฺวาปิ ทานเมว ทาตพฺพํ, เยนาหํ อายตึมฺปิ ทานปารมึ มตฺถกํ ปาเปสฺสามี’’ติ โส อิตรีตเรน ทานํ เทติ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตฯ เอวํ มหาสตฺตสฺส **ทุติโย ทานวินิพโนฺธ** หโต โหติ วิหโต สมุจฺฉิโนฺนฯ

ตถา มหาสโตฺต เทยฺยธมฺมสฺส อุฬารมนุญฺญตาย อทาตุกมฺยตาจิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘นนุ ตยา สปฺปุริส อุฬารตมา สพฺพเสฏฺฐา สมฺมาสโมฺพธิ อภิปตฺถิตา, ตสฺมา ตทตฺถํ ตยา อุฬารมนุเญฺญ เอว เทยฺยธเมฺม ทาตุํ ยุตฺตรูป’’นฺติฯ โส อุฬารํ, มนุญฺญญฺจ ทานํ เทติ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตฯ เอวํ มหาปุริสสฺส **ตติโย ทานวินิพโนฺธ** หโต โหติ วิหโต สมุจฺฉิโนฺนฯ

ตถา มหาสโตฺต ทานํ เทโนฺต ยทา เทยฺยธมฺมสฺส ปริกฺขยํ ปสฺสติ, โส อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘อยํ โข โภคานํ สภาโว, ยทิทํ ขยธมฺมตา วยธมฺมตา, อปิจ เม ปุเพฺพ ตาทิสสฺส ทานสฺส อกตตฺตา เอวํ โภคานํ ปริกฺขโย ทิสฺสติ, หนฺทาหํ ยถาลเทฺธน เทยฺยธเมฺมน ปริเตฺตน วา, วิปุเลน วา ทานเมว ทเทยฺยํ, เยนาหํ อายตึ ทานปารมิยา มตฺถกํ ปาปุณิสฺสามี’ติฯ โส ยถาลเทฺธน ทานํ เทติ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตฯ เอวํ มหาสตฺตสฺส **จตุโตฺถ ทานวินิพโนฺธ** หโต โหติ วิหโต สมุจฺฉิโนฺนฯ เอวํ เย เย ทานปารมิยา วินิพนฺธภูตา อนตฺถา, เตสํ เตสํ ยถารหํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิวิโนทนํ อุปาโยฯ ยถา จ ทานปารมิยา, เอวํ สีลปารมิอาทีสุปิ ทฏฺฐพฺพํฯ

อปิจ ยํ มหาสตฺตสฺส พุทฺธานํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ, ตํ สมฺมเทว สพฺพปารมีนํ สมฺปาทนูปาโย, พุทฺธานญฺจ อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา ฐิโต มหาปุริโส ตตฺถ ตตฺถ โพธิสมฺภารปาริปูริยา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต สรีรสฺส, สุขูปกรณานญฺจ อุปเจฺฉทเกสุ ทุสฺสเหสุปิ กิเจฺจสุ (กิเจฺฉสุ จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) ทุรภิสมฺภเวสุปิ สตฺตสงฺขารสมุปนีเตสุ อนเตฺถสุ ติเพฺพสุ ปาณหเรสุ ‘‘อยํ มยา อตฺตภาโว พุทฺธานํ ปริจฺจโตฺต, ยํ วา ตํ วา เอตฺถ โหตู’’ติ ตนฺนิมิตฺตํ น กมฺปติ น เวธติ อีสกมฺปิ อญฺญถตฺตํ น คจฺฉติ, กุสลารเมฺภ อญฺญทตฺถุ อจลาธิฏฺฐาโน จ โหติ, เอวํ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนมฺปิ** เอตาสํ สมฺปาทนูปาโยฯ

อปิจ สมาสโต กตาภินีหารสฺส อตฺตนิ สิเนหสฺส ปริยาทานํ, (ปริโสสนํ จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) ปเรสุ จ สิเนหสฺส ปริวฑฺฒนํ เอตาสํ สมฺปาทนูปาโยฯ สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมาย หิ กตมหาปณิธานสฺส มหาสตฺตสฺส ยาถาวโต ปริชานเนน สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนุปลิตฺตสฺส อตฺตนิ สิเนโห ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, มหากรุณาสมาโยควเสน (สมาเสวเนน จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) ปน ปิยปุเตฺต วิย สพฺพสเตฺต สมฺปสฺสมานสฺส เตสุ เมตฺตากรุณาสิเนโห ปริวฑฺฒติ, ตโต จ ตํ ตทาวตฺถานุรูปํ อตฺตปรสนฺตาเนสุ โลภโทสโมหวิคเมน วิทูรีกตมจฺฉริยาทิโพธิสมฺภารปฏิปกฺข มหาปุริโส ทานปิยวจนอตฺถจริยา สมานตฺตตาสงฺขาเตหิ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ (ที. นิ. ๓.๓๑๓; อ. นิ. ๔.๓๒) จตุรธิฏฺฐานานุคเตหิ อจฺจนฺตํ ชนสฺส สงฺคหกรเณน อุปริ ยานตฺตเย อวตารณํ, ปริปาจนญฺจ กโรติฯ

มหาสตฺตานญฺหิ มหากรุณา, มหาปญฺญา จ ทาเนน อลงฺกตา, ทานํ ปิยวจเนน, ปิยวจนํ อตฺถจริยาย, อตฺถจริยา สมานตฺตตาย อลงฺกตา, สงฺคหิตา จฯ เตสญฺหิ สเพฺพปิ สเตฺต อตฺตนา นิพฺพิเสเส กตฺวา โพธิสมฺภาเรสุ ปฏิปชฺชนฺตานํ สพฺพตฺถ สมานสุขทุกฺขตาย สมานตฺตตาสิทฺธิฯ พุทฺธภูตานมฺปิ จ เตเหว จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ จตุรธิฏฺฐาเนน ปริปูริตาภิพุเทฺธหิ ชนสฺส อจฺจนฺติกสงฺคหกรเณน อภิวินยนํ สิชฺฌติฯ ทานญฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ จาคาธิฏฺฐาเนน ปริปูริตาภิพุทฺธํฯ ปิยวจนํ สจฺจาธิฏฺฐาเนน, อตฺถจริยา ปญฺญาธิฏฺฐาเนน, สมานตฺตตา อุปสมาธิฏฺฐาเนน ปริปูริตาภิพุทฺธาฯ ตถาคตานญฺหิ สพฺพสาวกปเจฺจกพุเทฺธหิ สมานตฺตตา ปรินิพฺพาเนฯ ตตฺร หิ เนสํ อวิเสสโต เอกีภาโวฯ เตเนวาห ‘‘นตฺถิ วิมุตฺติยา นานตฺต’’ติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘สโจฺจ จาคี อุปสโนฺต, ปญฺญวา อนุกมฺปโก;
สมฺภตสพฺพสมฺภาโร, กํ นามตฺถํ น สาธเยฯ

มหาการุณิโก สตฺถา, หิเตสี จ อุเปกฺขโก;
นิรเปโกฺข จ สพฺพตฺถ, อโห อจฺฉริโย ชิโนฯ

วิรโตฺต สพฺพธเมฺมสุ, สเตฺตสุ จ อุเปกฺขโก;
สทา สตฺตหิเต ยุโตฺต, อโห อจฺฉริโย ชิโนฯ

สพฺพทา สพฺพสตฺตานํ, หิตาย จ สุขาย จ;
อุยฺยุโตฺต อกิลาสู จ, อโห อจฺฉริโย ชิโน’’ติฯ (จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา);

กิตฺตเกน กาเลน สมฺปาทนนฺติ –

ปญฺญาธิกาทิเภเทน, อุคฺฆาฏิตญฺญุอาทินา;
ติณฺณมฺปิ โพธิสตฺตานํ, วสา กาโล ติธา มโตฯ

เหฏฺฐิเมน หิ ตาว ปริเจฺฉเทน จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ, มหากปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ, มชฺฌิเมน อฏฺฐ อสเงฺขยฺยานิ, มหากปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ, อุปริเมน ปน โสฬส อสเงฺขยฺยานิ, มหากปฺปานํ สตสหสฺสญฺจฯ เอเต จ เภทา ยถากฺกมํ ปญฺญาธิกสทฺธาธิกวีริยาธิกวเสน เวทิตพฺพาฯ ปญฺญาธิกานญฺหิ สทฺธา มนฺทา โหติ, ปญฺญา ติกฺขาฯ สทฺธาธิกานํ ปญฺญา มชฺฌิมา โหติฯ วีริยาธิกานํ ปญฺญา มนฺทาฯ ปญฺญานุภาเวน จ สมฺมาสโมฺพธิ อภิคนฺตพฺพาติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔ อตฺถโต สมานํ) **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ

อปเร ปน ‘‘วีริยสฺส ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาเวน โพธิสตฺตานํ อยํ กาลวิภาโค’’ติ วทนฺติ, อวิเสเสน ปน วิมุตฺติปริปาจนียานํ ธมฺมานํ ติกฺขมชฺฌิมมุทุภาเวน ยถาวุตฺตกาลเภเทน โพธิสมฺภารา เตสํ ปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ ตโยเปเต กาลเภทา ยุตฺตาติปิ วทนฺติฯ เอวํ ติวิธา หิ โพธิสตฺตา อภินีหารกฺขเณ ภวนฺติ เอโก อุคฺฆฏิตญฺญู, เอโก วิปญฺจิตญฺญู, เอโก เนยฺยติฯ เตสุ โย อุคฺฆฏิตญฺญู, โส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขา จตุปฺปทคาถํ สุณนฺโต คาถาย ตติยปเท อปริโยสิเตเอว ฉหิ อภิญฺญาหิ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย โหติ, สเจ สาวกโพธิยํ อธิมุตฺโต สิยาฯ

ทุติโย ภควโต สมฺมุขา จตุปฺปทคาถํ สุณนฺโต อปริโยสิเต เอว คาถาย จตุตฺถปเท ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย โหติ, ยทิ สาวกโพธิยํ อธิมุตฺโต สิยาฯ

อิตโร ปน ภควโต สมฺมุขา จตุปฺปทคาถํ สุตฺวา ปริโยสิตาย คาถาย ฉหิ อภิญฺญาหิ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ สมตฺถุปนิสฺสโย โหติฯ

ตโยเปเต วินา กาลเภเทน กตาภินีหารา, พุทฺธานํ สนฺติเก ลทฺธพฺยากรณา จ อนุกฺกเมน ปารมิโย ปูเรนฺตา ยถากฺกมํ ยถาวุตฺตเภเทน กาเลน สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณนฺติฯ เตสุ เตสุ ปน กาลเภเทสุ อปริปุณฺเณสุ เต เต มหาสตฺตา ทิวเส ทิวเส เวสฺสนฺตรทานสทิสํ มหาทานํ เทนฺตาปิ ตทนุรูเป สีลาทิสพฺพปารมิธมฺเม อาจินนฺตาปิ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชนฺตาปิ ญาตตฺถจริยํ โลกตฺถจริยํ พุทฺธตฺถจริยํ ปรมโกฏึ ปาเปนฺตาปิ อนฺตราว สมฺมาสมฺพุทฺธา ภวิสฺสนฺตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา? ญาณสฺส อปริปจฺจนโต, พุทฺธการกธมฺมานญฺจ อปรินิฏฺฐานโตฯ ปริจฺฉินฺนกาลนิปฺผาทิตํ วิย หิ สสฺสํ ยถาวุตฺตกาลปริเจฺฉเทน ปรินิปฺผาทิตา สมฺมาสโมฺพธิ ตทนฺตรา ปน สพฺพุสฺสาเหน วายมเนฺตนาปิ น สกฺกา อธิคนฺตุนฺติ ปารมิปาริปูริ ยถาวุตฺตกาลวิเสเสน สมฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

โก อานิสํโสติ –

เย เต กตาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ –

‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
สํสรํ ทีฆมทฺธานํ, กปฺปโกฏิสเตหิปิฯ

อวีจิมฺหิ นุปฺปชฺชนฺติ, ตถา โลกนฺตเรสุ จ;
นิชฺฌามตณฺหา ขุปฺปิปาสา, น โหนฺติ กาลกญฺจิกาฯ (กาลกญฺจิกา จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา);

น โหนฺติ ขุทฺทกา ปาณา, อุปปชฺชนฺตาปิ ทุคฺคตึ;
ชายมานา มนุเสฺสสุ, ชจฺจนฺธา น ภวนฺติ เตฯ

โสตเวกลฺลตา นตฺถิ, น ภวนฺติ มูคปกฺขิกา;
อิตฺถิภาวํ น คจฺฉนฺติ, อุภโตพฺยญฺชนปณฺฑกาฯ

น ภวนฺติ ปริยาปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
มุตฺตา อานนฺตริเกหิ, สพฺพตฺถ สุทฺธโคจราฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐึ น เสวนฺติ, กมฺมกิริยทสฺสนา;
วสมานาปิ สเคฺคสุ, อสญฺญํ นุปปชฺชเรฯ

สุทฺธาวาเสสุ เทเวสุ, เหตุ นาม น วิชฺชติ;
เนกฺขมฺมนินฺนา สปฺปุริสา, วิสํยุตฺตา ภวาภเว;
จรนฺติ โลกตฺถจริยาโย, ปูเรนฺติ สพฺพปารมี’’ติฯ (อฏฺฐสา. นิทานกถา; จริยา. ปกิณฺณกกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒๗.ทูเรนิทานกถา); –

เอวํ สํวณฺณิตา อานิสํสา, เย จ ‘‘สโต สมฺปชาโน อานนฺท โพธิสตฺโต ตุสิตา กายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๐๔) โสฬส อจฺฉริยพฺภุตธมฺมปฺปการา, เย จ ‘‘สีตํ พฺยปคตํ โหติ, อุณฺหญฺจ วูปสมตี’’ติอาทินา, (ขุ. นิ. ๔-๓๑๓ ปิเฎฐ) ‘‘ชายมาเน โข สาริปุตฺต, โพธิสเตฺต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธตี’’ติอาทินา จ ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตปฺปการา, เย วา ปนเญฺญปิ โพธิสตฺตานํ อธิปฺปายสมิชฺฌนํ, กมฺมาทีสุ จ วสิภาโวติ เอวมาทโย ตตฺถ ตตฺถ ชาตกพุทฺธวํสาทีสุ ทสฺสิตปฺปการา อานิสํสา, เต สเพฺพปิ เอตาสํ อานิสํสา, ตถา ยถานิทสฺสิตเภทา อโลภาโทสาทิคุณยุคฬาทโย จาติ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ ยสฺมา โพธิสโตฺต อภินีหารโต ปฏฺฐาย สพฺพสตฺตานํ ปิตุสโม โหติ หิเตสิตาย, ทกฺขิเณยฺยโก ครุ ภาวนีโย ปรมญฺจ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โหติ คุณวิเสสโยเคน, เยภุเยฺยน จ มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, เทวตาหิ อนุปาลียติ, เมตฺตากรุณาปริภาวิตสนฺตานตาย วาฬมิคาทีหิ จ อนภิภวนีโย โหติ, ยสฺมึ ยสฺมิญฺจ สตฺตนิกาเย ปจฺจาชายติ, ตสฺมึ ตสฺมึ อุฬาเรน วเณฺณน อุฬาเรน ยเสน อุฬาเรน สุเขน อุฬาเรน พเลน อุฬาเรน อาธิปเตเยฺยน อเญฺญ สเตฺต อภิภวติ ปุญฺญวิเสสโยคโตฯ

อปฺปาพาโธ โหติ อปฺปาตโงฺก, สุวิสุทฺธา จสฺส สทฺธา โหติ สุวิสทา, สุวิสุทฺธํ วีริยํ, สติ สมาธิ ปญฺญา สุวิสทา, มนฺทกิเลโส โหติ มนฺททรโถ มนฺทปริฬาโห, กิเลสานํ มนฺทภาเวเนว สุพฺพโจ โหติ ปทกฺขิณคฺคาหี, ขโม โหติ โสรโต, สขิโล โหติ ปฏิสนฺธารกุสโล , อโกธโน โหติ อนุปนาหี, อมกฺขี โหติ อปฬาสี, อนิสฺสุกี โหติ อมจฺฉรี, อสโฐ โหติ อมายาวี, อถโทฺธ โหติ อนติมานี, อสารโทฺธ โหติ อปฺปมโตฺต , ปรโต อุปตาปสโห โหติ ปเรสํ อนุปตาปี, ยสฺมิญฺจ คามเขเตฺต ปฏิวสติ, ตตฺถ สตฺตานํ ภยาทโย อุปทฺทวา เยภุเยฺยน อนุปฺปนฺนา นุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ วูปสมนฺติ, เยสุ จ อปาเยสุ อุปฺปชฺชติ, น ตตฺถ ปจุรชโน วิย ทุเกฺขน อธิมตฺตํ ปีฬียติ, ภิโยฺยโส มตฺตาย สํเวคภยมาปชฺชติฯ ตสฺมา มหาปุริสสฺส ยถารหํ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ลพฺภมานา เอเต สตฺตานํ ปิตุสมตาทกฺขิเณยฺยตาทโย คุณวิเสสา อานิสํสาติ เวทิตพฺพาฯ

ตถา อายุสมฺปทา รูปสมฺปทา กุลสมฺปทา อิสฺสริยสมฺปทา อาเทยฺยวจนตา มหานุภาวตาติ เอเตปิ มหาปุริสสฺส ปารมีนํ อานิสํสาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **อายุสมฺปทา** นาม ตสฺสํ ตสฺสํ อุปปตฺติยํ ทีฆายุกตา จิรฏฺฐิติกตา, ตาย ยถารทฺธานิ กุสลสมาทานานิ ปริโยสาเปติ, พหุญฺจ กุสลํ อุปจิโนติฯ **รูปสมฺปทา** นาม อภิรูปตา ทสฺสนียตา ปาสาทิกตา, ตาย รูปปฺปมาณานํ สตฺตานํ ปสาทาวโห โหติ สมฺภาวนีโยฯ **กุลสมฺปทา** นาม อุฬาเรสุ กุเลสุ อภินิพฺพตฺติ, ตาย [ชาติมทาทิมทสตฺตานมฺปิ (มทมตฺตานมฺปิ จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา)] อุปสงฺกมนีโย โหติ ปยิรุปาสนีโย, เตน เต นิพฺพิเสวเน กโรนฺติฯ **อิสฺสริยสมฺปทา** นาม มหาวิภวตา, มเหสกฺขตา, มหาปริวารตา จ, ตาหิ สงฺคหิตเพฺพ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ (ที. นิ. ๓.๓๑๓; อ. นิ. ๑.๒๕๖) สงฺคหิตุํ, นิคฺคเหตเพฺพ ธเมฺมน นิคฺคเหตุญฺจ สมโตฺถ โหติฯ **อาเทยฺยวจนตา** นาม สเทฺธยฺยตา

ปจฺจยิกตา, ตาย สตฺตานํ ปมาณภูโต โหติ, อลงฺฆนียา จสฺส อาณา โหติฯ **มหานุภาวตา** นาม ปภาวมหนฺตตา, ตาย ปเรหิ น อภิภุยฺยติ, สยเมว ปน ปเร อญฺญทตฺถุ อภิภวติ ธมฺเมน, สเมน, ยถาภูตคุเณหิ จ, เอวเมเตสํ อายุสมฺปทาทโย มหาปุริสสฺส ปารมีนํ อานิสํสา, สยญฺจ อปริมาณสฺส ปุญฺญสมฺภารสฺส ปริวุทฺธิเหตุภูตา ยานตฺตเย สตฺตานํ อวตารณสฺส ปริปาจนสฺส การณภูตาติ เวทิตพฺพาฯ

กึ ผลนฺติ –

สมฺมาสมฺพุทฺธตา ตาสํ, ชญฺญา ผลํ สมาสโต;
วิตฺถารโต อนนฺตาป-เมยฺยา คุณคณา มตาฯ

สมาสโต หิ ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธภาโว เอตาสํ ผลํฯ วิตฺถารโต ปน พาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณ (ที. นิ. ๒.๓๓ อาทโย; ๓.๑๙๘; ม. นิ. ๒.๓๘๖) อสีตานุพฺยญฺชน, พฺยามปฺปภาทิอเนกคุณคณสมุชฺชลรูปกายสมฺปตฺติอธิฏฺฐานา ทสพล- (ม. นิ. ๔.๘; อ. นิ. ๑๐.๒๑) จตุเวสารชฺช- (อ. นิ. ๔.๘) ฉอสาธารณญาณอฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺม- (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕;) ปภุติอนนฺตาปริมาณคุณสมุทโยปโสภินี ธมฺมกายสิรี, ยาวตา ปน พุทฺธคุณา เย อเนเกหิปิ กปฺเปหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธนาปิ วาจาย ปริโยสาเปตุํ น สกฺกา, อิทเมว ตาสํ ผลํฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา, ปกิณฺณกกถา) –

เอวเมตฺถ ปารมีสุ ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ยถาวุตฺตาย ปฏิปทาย ยถาวุตฺตวิภาคานํ ปารมีนํ ปูริตภาวํ สนฺธายาห **‘‘สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา’’**ติฯ สติปิ มหาปริจฺจาคานํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถํ, วิเสสสมฺภารตาทสฺสนตฺถํ, สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ เตสํ วิสุํ คหณํ, ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโต นยนปริจฺจาคสฺส, ปริคฺคหปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ ธนรชฺชปริจฺจาคโต ปุตฺตทารปริจฺจาคสฺส วิสุํ คหณํ กตํ, ตถาเยว **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) วุตฺตํฯ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรนปิ **องฺคุตฺตรฏีกายํ,** (อ. นิ. ฏี. ๑.เอกปุคฺคลวคฺคสฺส ปฐเม) กตฺถจิ ปน ปุตฺตทารปริจฺจาเค วิสุํ กตฺวา นยนปริจฺจาคมญฺญตฺร ชีวิตปริจฺจาคํ วา ปกฺขิปิตฺวา รชฺชปริจฺจาคมญฺญตฺร ปญฺจ มหาปริจฺจาเค วทนฺติฯ

คตปจฺจาคติกวตฺตสงฺขาตาย (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๙; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐.๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๖๘; วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๕) ปุพฺพภาคปฏิปทาย สทฺธึ อภิญฺญาสมาปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพโยโคฯ** ทานาทีสุเยว สาติสยปฏิปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพจริยาฯ** ยา วา จริยาปิฏกสงฺคหิตา, สา **ปุพฺพจริยาฯ** เกจิ ปน ‘‘อภินีหาโร **ปุพฺพโยโคฯ** ทานาทิปฏิปตฺติ วา กายวิเวกวเสน เอกจริยา วา **ปุพฺพจริยา’’**ติ วทนฺติฯ ทานาทีนเญฺจว อปฺปิจฺฉตาทีนญฺจ สํสารนิพฺพาเนสุ อาทีนวานิสํสานญฺจ วิภาวนวเสน, สตฺตานํ โพธิตฺตเย ปติฏฺฐาปนปริปาจนวเสน จ ปวตฺตา กถา **ธมฺมกฺขานํฯ** ญาตีนมตฺถสฺส จริยา **ญาตตฺถจริยา,** สาปิ กรุณายนวเส

เนวฯ **อาทิ**-สเทฺทน **โลกตฺถจริยา**ทโย สงฺคณฺหาติฯ กมฺมสฺสกตาญาณวเสน, อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานปริจยวเสน, ขนฺธายตนาทิปริจยวเสน, ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน จ ญาณจาโร **พุทฺธิจริยา,** สา ปนตฺถโต ปญฺญาปารมีเยว, ญาณสมฺภารทสฺสนตฺถํ ปน วิสุํ คหณํฯ **โกฏินฺ**ติ ปริยนฺตํ อุกฺกํสํฯ **ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโต**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ทานปารมึ ปูเรตฺวา’’ติอาทินา สมฺพนฺโธฯ

เอวํ ปารมิปูรณวเสน **‘‘ตถา อาคโต’’**ติ ปทสฺสตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โพธิปกฺขิยธมฺมวเสนปิ ทเสฺสนฺโต **‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สติปฏฺฐานาทิคฺคหเณน อาคมนปฏิปทํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสติ มคฺคผลปกฺขิกานเญฺญว คเหตพฺพตฺตา, วิปสฺสนาสงฺคหิตา เอว วา สติปฏฺฐานาทโย ทฏฺฐพฺพา ปุพฺพภาคปฏิปทาย คหณโตฯ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวาฯ **พฺรูเหตฺวา**ติ วฑฺฒิตฺวาฯ เอตฺถ จ ‘‘เยน อภินีหาเรนา’’ติอาทินา อาคมนปฏิปทายอาทึ ทเสฺสติ, ‘‘ทานปารมึ ปูเรตฺวา’’ติอาทินา มชฺฌํ, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน’’ติอาทินา ปริโยสานํฯ ตสฺมา ‘‘อาคโต’’ติ วุตฺตสฺส อาคมนสฺส การณภูตปฏิปทาวิเสสทสฺสนํเยว ติณฺณํ นยานํ วิเสโสติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทานิ ยถาวุเตฺตน อตฺถโยชนตฺตเยน สิทฺธํ ปฐมการณเมว คาถาพนฺธวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘ยเถวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิธโลกมฺหิ วิปสฺสิอาทโย มุนโย สพฺพญฺญุภาวํ ยถาวุเตฺตน การณตฺตเยน อาคตา ยเถว, ตถา ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา อยํ สกฺยมุนิปิ เยน การเณน อาคโต, เตเนส ตถาคโต นาม วุจฺจตีติ โยชนาฯ

สมฺปติชาโตติ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา มุหุตฺตชาโต, น ปน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺต มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺตญฺหิ มหาสตฺตํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคณฺหึสุ, ‘‘มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิโต’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๑) วกฺขติฯ **‘‘กถญฺจา’’**ติอาทิ วิตฺถารทสฺสนํฯ **ยถาห** ภควา มหาปทานเทสนายํฯ **เสตมฺหิ ฉเตฺต**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺตฯ **อนุหีรมาเน**ติ ธาริยมาเนฯ **‘‘อนุธาริยมาเน’’**ติปิ อิทานิ ปาโฐฯ ‘‘เอตฺถ จ ฉตฺตคฺคหเณเนว ขคฺคาทีนิ ปญฺจ กกุธภณฺฑานิปิ คหิตาเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ขคฺคตาลวณฺฏโมรหตฺถกวาลพีชนิอุณฺหีสปฏฺฏาปิ หิ ฉเตฺตน สห ตทา อุปฏฺฐิตา อเหสุํฯ ฉตฺตาทีนิเยว จ ตทา ปญฺญายึสุ, น ฉตฺตาทิคาหกา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ, อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรนาปิ **องฺคุตฺตรฏีกายํ** (อ. นิ. ฏี. ๑.เอกปุคฺคลวคฺคสฺส ปฐเม) เอวํ สติ ตาลวณฺฏาทีนมฺปิ กกุธภณฺฑสมญฺญาฯ อปิจ ขคฺคาทีนิ กกุธภณฺฑานิ, ตทญฺญานิปิ ตาลวณฺฏาทีนิ ตทา อุปฏฺฐิตานีติ อธิปฺปาเยน ตถา วุตฺตํฯ

สพฺพา จ ทิสาติ ทส ทิสาฯ **อนุวิโลเกตี**ติ ปุญฺญานุภาเวน โลกวิวรณปาฏิหาริเย ชาเต ปญฺญายมานํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ มํสจกฺขุนาว โอโลเกตีติ อโตฺถฯ นยิทํ สพฺพทิสานุวิโลกนํ สตฺตปทวีติหารุตฺตรกาลํ ปฐมเมวานุวิโลกนโตฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา ‘‘มหาปุริส อิธ ตุมฺเหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต ตยา อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา จตโสฺส อนุทิสา เหฏฺฐา อุปรีติ สพฺพา ทิสาอนุวิโลเกตฺวา สพฺพตฺถ อตฺตนา สทิสมทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรา ทิสา’’ติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสีติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** (อ. นิ. ฏี. ๑.เอกปุคฺคลวคฺคสฺส ปฐเม) จ วุตฺตํฯ **มหาปทานสุตฺตฏฺฐกถาย**มฺปิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๑) เอวเมว วณฺณิตํฯ ตสฺมา สตฺตปทวีติหารโต ปฐมํ สพฺพทิสานุวิโลกนํ กตฺวา สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา ตทุปริ อาสภึ วาจํ ภาสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิธ, ปน อญฺญาสุ จ อฏฺฐกถาสุ สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหนโต ปฏฺฐาย ยาว อาสภีวาจาภาสนํ ตาว ยถากฺกมํ เอว ปุพฺพนิ

มิตฺตภาวํ วิภาเวนฺโต ‘‘สตฺตมปทูปริ ฐตฺวา สพฺพทิสานุวิโลกนํ สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสา’’ติอาทีนิ วทติ, เอวมฺปิ ยถา น วิรุชฺฌติ, ตถา เอว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ‘‘สตฺตมปทูปริ ฐตฺวา’’ติ จ ปาโฐ ปจฺฉา ปมาทเลขวเสน เอทิเสน วจนกฺกเมน มหาปทานฎฺฐกถายมฺทิสฺสมานตฺตาติฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํ, อกมฺปนิกํ วา, นิพฺภยนฺติ อโตฺถฯ อุสภสฺส อิทนฺติ หิ **อาสภํ,** สูรภาโว, เตน ยุตฺตตฺตา ปนายํ วาจา ‘‘อาสภี’’ติ วุจฺจติฯ **อโคฺค**ติ สพฺพปฐโมฯ **เชโฎฺฐ, เสโฎฺฐ**ติ จ ตเสฺสว เววจนํฯ สทฺทตฺถมตฺตโต ปน **อโคฺค**ติ คุเณหิ สพฺพปธาโนฯ **เชโฎฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ วุทฺธตโม, คุเณหิ มหลฺลกตโมติ วุตฺตํ โหติฯ **เสโฎฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ ปสตฺถตโมฯ **โลกสฺสา**ติ วิภตฺตาวธิภูเต นิสฺสกฺกเตฺถ สามิวจนํฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิ ตพฺพเสเนว ปุนพฺภวาภาวโตฯ

อิทานิ ตถาคมนํ สมฺภาเวนฺโต **‘‘ตญฺจสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวน ตถํ อวิตถนฺติ สมฺพโนฺธฯ **วิเสสาธิคมานน**ฺติ คุณวิเสสาธิคมานํฯ ตเทวตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสติ **‘‘ยญฺหี’’**ติอาทินา ฯ ตตฺถ **ยน**ฺติ กิริยาปรามสนํ, เตน ‘‘ปติฎฺฐหี’’ติ เอตฺถ ปกติยตฺถํปติฎฺฐานกิริยํ ปรามสติฯ **อิทมสฺสา**ติ อิทํ ปติฎฺฐหนํ อสฺส ภควโตฯ ปฏิลาภสเทฺท สามินิเทฺทโส เจส, กตฺตุนิเทฺทโส วาฯ **ปุพฺพนิมิตฺต**นฺติ ตปฺปฏิลาภสงฺขาตสฺส อายติํ อุปฺปชฺชมานกสฺส หิตสฺส ปฐมํ ปวตฺตํ สญฺชานนการณํฯ ภควโต หิ อจฺฉริยพฺภุตคุณวิเสสาธิคมเน ปญฺจ มหาสุปินาทโย วิย เอตานิ สญฺชานนนิมิตฺตานิ ปาตุภวนฺติ, ยถา ตํ โลเก ปุญฺญวนฺตานํ ปุญฺญผลวิเสสาธิคมเนติฯ

สพฺพโลกุตฺตรภาวสฺสาติ สพฺพโลกานมุตฺตมภาวสฺส, สพฺพโลกาติกฺกมนภาวสฺส วาฯ สตฺต ปทานิ **สตฺตปทํ,** ตสฺส วีติหาโร วิเสเสน อติหรณํ **สตฺตปทวีติหาโร,** สตฺตปทนิเกฺขโปติ อโตฺถฯ โส ปน สมคมเน ทฺวินฺนํ ปทานมนฺตเร มุฎฺฐิรตนมตฺตนฺติ วุตฺตํฯ

> ‘‘อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
> ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
> สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา,
> น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓); –

สุตฺตนิปาเต นาฬกสุเตฺต อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน วุตฺตํ นิทานคาถาปทํ สนฺธาย **‘‘สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามราติ เอตฺถา’’**ติ วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ หิ เอตสฺมิํ คาถาปเทติ อโตฺถฯ มหาปทานสุเตฺต อนาคตตฺตา ปน จามรุเกฺขปสฺส ตถา วจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อาคตานุสาเรน หิ อิธ ปุพฺพนิมิตฺตภาวํ วทติ, **จมโร** นาม มิควิเสโสฯ ยสฺส วาเลน ราชกกุธภูตํ วาลพีชนิํ กโรนฺติ, ตสฺส อยนฺติ **จามรีฯ** ตสฺสา อุเกฺขโป ตถา, วุโตฺต โสติ **วุตฺตจามรุเกฺขโปฯ อรหตฺตวิมุตฺติวรวิมลเสตจฺฉตฺตปฏิลาภสฺสา**ติ อรหตฺตผลสมาปตฺติสงฺขาตวรวิมลเสตจฺฉตฺตปฏิลาภสฺสฯ **สตฺตมปทูปริ**ติ เอตฺถ **ปท**-สเทฺท ปทวฬญฺชนวาจโก, ตสฺมา สตฺตมสฺส ปทวฬญฺชนสฺส อุปรีติ อโตฺถฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจารตาย อนาวรณนฺติ อาห **‘‘สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสา’’**ติฯ **ตถา อยํ ภควา…เป.… ปุพฺพนิมิตฺตภาวนา**ติ เอตฺถ ‘‘ยญฺหี’’ติอาทิ อธิการตฺตา, คมฺยมานตฺตา จ น วุตฺตํ, เอเตน จ อภิชาติยํ ธมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนกวิเสสา สพฺพโพธิสตฺตานํ สาธารณาติ ทเสฺสติฯ ปารมิตานิสฺสนฺทา หิ เตฯ

โปราณาติ อฏฺฐกถาจริยาฯ ควมฺปติ อุสโภ สเมหิ ปาเทหิ วสูนํ รตนานํ ธารณโต วสุนฺทรสงฺขาตํ ภูมิํ ผุสี ยถา, ตถา มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา มุหุตฺตชาโต โส โคตโม สเมหิ ปาเทหิ วสุนฺธรํ ผุสีติ อโตฺถฯ **วิกฺกมี**ติ อคมาสิฯ **สตฺต ปทานี**ติ สตฺตปทวพีญฺชนฏฺฐานานิฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ, สตฺตปทวาเรหีติ วา กรณโตฺถ อุตฺตรปทโลปวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ **มรู**ติ เทวา ยถามริยาทํ มรณสภาวโตฯ **สมา**ติ วิโลกนสมตาย สมา สทิสิโยฯ มหาปุริโส หิ ยถา เอกํ ทิสํ วิโลเกสิ, เอวํ เสสทิสาปิ, น กตฺถจิ วิโลกเน วินิพโนฺธ ตสฺส อโหสิ, สมาติ วา วิโลเกตุํ ยุตฺตาติ อโตฺถฯ น หิ ตทา โพธิสตฺตสฺส วิรูปพีภจฺฉวิสมรูปานิ วิโลเกตุมยุตฺตานิ ทิสาสุ อุปฏฺฐหนฺติ , วิสฺสฏฺฐมญฺชูวิเญฺญยฺยาทิวเสน อฏฺฐงฺคุเปตํ คิรํ อพฺภุทีรยิ ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต สีโห ยถา อภินทีติ อโตฺถฯ

เอวํ กายคมนเตฺถน คตสเทฺทน ตถาคตสทฺทํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ญาณคมนเตฺถน นิทฺทิสิตุํ **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘ยถา วิปสฺสี ภควา’’ติอาทีสุปิ ‘‘เนกฺขเมฺมน กามจฺฉนฺทํ ปหายา’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **เนกฺขเมฺมนา**ติ อโลภปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทนฯ กุสลา หิ ธมฺมา อิธ เนกฺขมฺมํ เตสํ สเพฺพสมฺปิ กามจฺฉนฺทปฏิปกฺขตฺตา, น ปพฺพชฺชาทโย เอวฯ ‘‘ปฐมชฺฌาเนนา’’ติปิ วทนฺติ เกจิ, ตทยุตฺตเมว ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย เอว อิธ อิจฺฉิตตฺตาฯ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **คโต**ติ อุตฺตริวิเสสํ ญาณคมเนน ปฏิปโนฺนฯ **ปหายา**ติ วา ปหานเหตุ, ปหาเนน วา สติฯ เหตุลกฺขณเตฺถสุ หิ อยํ ตฺวา-สโทฺท ‘‘สโกฺก หุตฺวา นิพฺพตฺตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๕๕) วิยฯ กามจฺฉนฺทาทิปฺปหานเหตุกญฺจ ‘‘คโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ อวโพธสงฺขาตํ, ปฏิปตฺติสงฺขาตํ วา คมนํ กามจฺฉนฺทาทิปฺปหาเนน จ ตํ ลกฺขียติ, เอส นโย **“ปทาเลตฺวา”**ติอาทีสุปิฯ **อพฺยาปาเทนา**ติ เมตฺตายฯ **อาโลกสญฺญายา**ติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกาเรน อุปฏฺฐิตาโลกสญฺชานเนนฯ **อวิเกฺขเปนา**ติ สมาธินาฯ **ธมฺมววตฺถาเนนา**ติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวนิจฺฉเยน, สปฺปจฺจยนามรูปววตฺถาเนนาติปิ วทนฺติฯ

เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา วุตฺตาย ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย ภควโต ญาณคมนวิสิฏฺฐํ ตถาคตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห อุปาเยน อฏฺฐหิ สมาปตฺตีหิ, อฏฺฐารสหิ จ มหาวิปสฺสนาหิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ญาเณนา”**ติอาทิมาหฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานญฺหิ วินิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญายํ ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อวิชฺชาปทาลนํ วิปสฺสนาย อุปาโยฯ ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชน, ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโมติ สมาปตฺติยา อรติวิโนทนํ อุปาโยฯ สมาปตฺติวิปสฺสนานุกฺกเมน ปน อุปริ วกฺขมานนเยน นิทฺทิสิตเพฺพปิ นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐา กามจฺฉนฺทาทิวเสน ทสฺสิตนีวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถํ อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ทฏฺฐโพฺพฯ

สมาปตฺติวิหารปเวสนนิพนฺธเนน นีวรณานิ กวาฏสทิสานีติ อาห **“นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา”**ติฯ ‘‘รตฺติํ อนุวิตเกฺกตฺวา อนุวิจาเรตฺวา ทิวา กมฺมเนฺต ปโยเชตี’’ติ มชฺฌิมาคมวเร มูลปณฺณาสเก **วมฺมิกสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๒๔๙) วุตฺตฏฺฐาเน วิย วิตกฺกวิจารา วูปสมา [ธูมายนา (ที. นิ. ฏี. ๑.๗)] อธิเปฺปตาติ สนฺธาย **“วิตกฺกวิจารธูมํ วูปสเมตฺวา”**ติ วุตฺตํ, วิตกฺกวิจารสงฺขาตํ ธูมํ วูปสเมตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘วิตกฺกวิจาร’’มิเจฺจว อธุนา ปาโฐ, โส น โปราโณ อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน, อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน จ ยถาวุตฺตปาฐเสฺสว อุทฺธฏตฺตาฯ **วิราเชตฺวา**ติ ชิคุจฺฉิตฺวา, สมติกฺกมิตฺวา วาฯ ตทุภยโตฺถ เหส ‘‘ปีติยา จ วิราคา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๗; ม. นิ. ๓.๑๕๕; ปารา. ๑๑; วิภ. ๖๒๕) วิยฯ กามํ ปฐมชฺฌานูปจาเร เอว ทุกฺขํ, จตุตฺถชฺฌานูป

จาเร เอว จ สุขํ ปหียติ, อติสยปฺปหานํ ปน สนฺธายาห **“จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหายา”**ติฯ

รูปสญฺญาติ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานานิ เจว ตทารมฺมณานิ จ วุตฺตานิฯ รูปาวจรชฺฌานมฺปิ หิ ‘‘รูป’’นฺติ วุจฺจติ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๔๘) ตสฺส อารมฺมณมฺปิ กสิณรูปํ ปุริมปทโลเปน ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๒๓ อาทโย) ตสฺมา อิธ รูเป รูปชฺฌาเน ตํสหคตา สญฺญา รูปสญฺญาติ เอวํ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานานิ วุตฺตานิ, รูปํ สญฺญา อสฺสาติ **รูปสญฺญํ,** รูปสญฺญาสมนฺนาคตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปฏิฆสญฺญา**ติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ, รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน ปฏิหนเนน วิสยิวิสยสโมธาเนน สมุปฺปนฺนา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสหคตา สญฺญาฯ **นานตฺตสญฺญา**ติ อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา, ทฺวาทส อกุสลสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกุสลวิปากสญฺญา, เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกิริยสญฺญาติ เอตาสํ จตุจตฺตาลีสสญฺญานเมตํ อธิวจนํฯ เอตา หิ ยสฺมา รูปสทฺทาทิเภเท นานตฺเต นานาสภาเว โคจเร ปวตฺตนฺติ, ยสฺมา จ นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ อสทิสา, ตสฺมา ‘‘นานตฺตสญฺญา’’ติ วุจฺจนฺติฯ

อนิจฺจสฺส , อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขตธมฺเม ‘‘นิจฺจา สสฺสตา’’ติ ปวตฺตมิจฺฉาสญฺญํ, สญฺญาสีเสน เจตฺถ ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ **วิราคานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนาย, ‘‘เต สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายตึ สมุทยวเสน น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ วา อนุปสฺสนา **นิโรธานุปสฺสนาฯ** เตเนวาห ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ, โน สมุเทตี’’ติฯ มุญฺจิตุกมฺยตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาฯ** ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา หิ อยํฯ **อาทาน**นฺติ นิจฺจาทิวเสน คหณํฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน เอกตฺตคฺคหณํ **ฆนสญฺญาฯ อายูหนํ** อภิสงฺขรณํฯ อวตฺถาวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโมฯ ธุวสญฺญ**นฺติ ถิรภาวคฺคหณสญฺญํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สมูหาทิฆนวเสน สกิจฺจปริเจฺฉทตาย สงฺขารานํ สวิคฺคหตํฯ **ปณิธิ**นฺติ ราคาทิปณิธิํฯ สา ปนตฺถโต ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตาฯ

อภินิเวสนฺติ อตฺตานุทิฏฺฐิํฯ อนิจฺจาทิวเสน สพฺพธมฺมตีรณํ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาฯ สาราทานาภินิเวส**นฺติ อสาเร สารคฺคหณวิปลฺลาสํฯ อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปนฺโนติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโส** นามฯ เกจิ ปน ‘‘อโหสิํ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’นฺติอาทินา ปวตฺตสํสยาปตฺติ **สโมฺมหาภินิเวโส”**ติ วทนฺติฯ สงฺขาเรสุ เลณตาณภาวคฺคหณํ **อาลยาภินิเวโสฯ** ‘‘อาลยรตา อาลยสมุทิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๔; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; มหาว. ๗, ๘) วจนโต **อาลโย** วุจฺจติ ตณฺหา, สาเยว จกฺขาทีสุ, รูปาทีสุ จ อภินิเวสวเสน ปวตฺติยา **อาลยาภินิเวโส**ติ เกจิฯ ‘‘เอวํวิธา สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตี’ติ ปวตฺตญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาฯ** วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ, นิพฺพานํ, ตตฺถ อารมฺมณกรณสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติยา **วิวฏฺฏานุปสฺสนา,** โคตฺรภุฯ **สํโยคาภินิเวส**นฺติ สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ อภินิวิสนํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ, ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **โอฬาริเก**ติ อุปริมคฺควเชฺฌ กิเลเส อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสนปหาตพฺพา จ ทุติยมคฺควเชฺฌหิปิ โอฬาริกาติ เตสมฺปิ ตพฺพจนียตา สิยาฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเตฯ ตพฺภาววุตฺติโก หิ เอตฺถ **สหคต**สโทฺทฯ อิทํ ปน

เหฏฺฐิมมคฺคเชฺฌ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ ฯ **สพฺพกิเลสต**ิ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเสฯ น หิ ปฐมาทิมเคฺคหิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺติฯ **สพฺพ**สโทฺท เจตฺถ สปฺปเทสวิสโย ''สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺสา''ติอาทีสุ วิย (ธ. ป. ๑๒๙)ฯ

กกฺขฬตฺตํ กฐินภาโวฯ **ปคฺฆรณํ** ทฺรวภาโวฯ โลกิยวายุนา ภสฺตสฺส วิย เยน ตํตํกลาปสฺส อุทฺธุมายนํ, ถมฺภภาโว วา, ตํ **วิตฺถมฺภนํฯ** วิชฺชมาเนปิ กลาปนฺตรภูตานํ กลาปนฺตรภูเตหิ ผุฏฺฐภาเว ตํตํภูตวิวิตฺตตา รูปปริยโนฺต อากาโสติ เยสํ โย ปริเจฺฉโท, เตหิ โส อสมฺผุโฏฺฐว, อญฺญถา ภูตานํ ปริเจฺฉทภาโว น สิยา พฺยาปิตภาวาปตฺติโตฯ ยสฺมิํ กลาเป ภูตานํ ปริเจฺฉโท, เตหิ ตตฺถ อสมฺผุฏฺฐภาโว **อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ,** เตนาห ภควา **อากาสธาตุนิเทฺทเส** ''อสมฺผุโฏฺฐ จตูหิ มหาภูเตหี''ติ (ธ. ส. ๖๓๗)ฯ

วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺปนํฯ** เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาวเสเนตํ วุตฺตํ **''สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณ''**นฺติฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนิเย **สงฺขารกฺขนฺธวิภเงฺค** ''จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา''ติอาทินา (วิภ. ๑๒) เจตนาว วิภตฺตาฯ อภิสงฺขารลกฺขณา จ เจตนาฯ ยถาห ''ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร, กุสลา เจตนา''ติอาทิ (วิภ. ๒๒๖) สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อารมฺมเณ ฐปนํ **อภินิโรปนํฯ** อารมฺมณานมนุพนฺธนํ **อนุมชฺชนํฯ** สวิปฺผาริกตา **ผรณํฯ** อธิมุจฺจนํ สทฺทหนํ **อธิโมกฺขฯ อสฺสทฺธิเย**ติ อสฺสทฺธิยเหตุฯ นิมิตฺตเตฺถ เจตํ ภุมฺมํฯ เอส นโย **โกสชฺชา**ทีสุปิฯ กายจิตฺตปริฬาหูปสโม **วูปสมลกฺขณํฯ** ลีนุทฺธจฺจรหิเต อธิจิเตฺต วตฺตมาเน ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาย อชฺฌุเปกฺขนํ **ปฏิสงฺขานํ** ปกฺขปาตุปเจฺฉทโตฯ

มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต ปริคฺคาหกสภาวา สมฺมาวาจา สินิทฺธภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺม, สมฺมาวาจาปจฺจยสุภาสิตํ โสตารญฺจ ปุคฺคลํ ปริคฺคณฺหาตีติ สา **ปริคฺคหลกฺขณาฯ** กายิกกิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติ, สยญฺจ สมุฏฺฐานํ ฆฏนํ โหตีติ สมฺมากมฺมนฺตสงฺขาตา วิรติ **สมุฏฺฐานลกฺขณา**ติ ทฏฺฐพฺพา, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ **สมุฏฺฐานํ** กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา ชีวิตินฺทฺริยวุตฺติยา, อาชีวเสฺสว วา สุทฺธิ **โวทานํฯ**

''สงฺขารา''ติ อิธ เจตนา อธิเปฺปตา, น ปน ''สงฺขารา สงฺขารกฺขโนฺธ''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๕๘๓, ๙๘๕; วิภ. ๑, ๒๐, ๕๒) วิย สมปญฺญาสเจตสิกาติ วุตฺตํ **''สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณ''**นฺติฯ อวิชฺชาปจฺจยา หิ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกาว เจตนาฯ อารมฺมณาภิมุขภาโว **นมนํฯ อายตนํ** ปวตฺตนํฯ สพฺพายตนวเสน หิ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฯ **ตณฺหาย เหตุลกฺขณ**ติ เอตฺถ วฏฺฏสฺส ชนกเหตุภาโว ตณฺหาย เหตุลกฺขณํ, มคฺคสฺส ปน วกฺขมานสฺส นิพฺพานสมฺปาปกตฺตนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ อารมฺมณสฺส **คหณลกฺขณํฯ** ปุน อุปฺปตฺติยา **อายูหนลกฺขณํฯ** สตฺตชีวโต **สุญฺญตาลกฺขณํฯ ปทหนํ** อุสฺสาหนํฯ **อิชฺฌนํ** สมฺปตฺติฯ วฏฺฏโต นิสฺสรณํ **นิยฺยานํฯ** อวิปรีตภาโว **ตถลกฺขณํฯ** อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ **เอกรโส,** อนูนาธิกภาโววฯ **ยุคนทฺธา** นาม สมถวิปสฺสนา อญฺญมโญฺญปการตาย ยุคฬวเสน พนฺธิตพฺพโตฯ ''สทฺธาปญฺญา ปคฺคหาวิเกฺขปา''ติปิ วทนฺติฯ **จิตฺตวิสุทฺธิ** นาม สมาธิฯ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ** นาม ปญฺญาฯ **ขโย**ติ กิเลสกฺขโย มโคฺค, ตสฺมิํ ปวตฺตสฺส สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาตสฺส **ญาณสฺส สมุเจฺฉทนลกฺขณํฯ** กิเลสานมนุปฺปาทปริโยสานตาย **อนุปฺปาโท,** ผลํฯ กิเลสวูปสโม **ปสฺสทฺธิฯ ฉนฺทสฺสา**ติ กตฺตุกามตาฉนฺทสฺสฯ ปติฏฺฐาภาโว **มูลลกฺขณํฯ** อารมฺมณปฏิปาทกตาย สมฺปยุตฺต-ธมฺมานมุปฺปตฺติเหตุตา **สมุฏฺฐาปนลกฺขณํฯ** วิสยาทิสนฺนิปาเตน คเหตพฺ

พากาโร **สโมธานํฯ** ยา ‘‘สงฺคตี’’ติ วุจฺจติ ‘‘ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส’’ติอาทีสุฯ สมํ, สมฺมา วา โอทหนฺติ สมฺปิณฺฑิตา ภวนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา อเนนาติปิ **สโมธานํ,** ผโสฺส, ตพฺภาโว **สโมธานลกฺขณํฯ** สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ **สโมสรณํ,** เวทนาฯ ตาย หิ วินา อปฺปวตฺตมานา สมฺปยุตฺตธมฺมา เวทนานุภวนนิมิตฺตํ สโมสฏา วิย โหนฺตีติ เอวํ วุตฺตํ, ตพฺภาโว **สโมสรณลกฺขณํฯ** ปาสาทาทีสุ โคปานสีนํ กูฏํ วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปาโมกฺขภาโว **ปมุขลกฺขณํฯ** สติยา สพฺพตฺถกตฺตา สมฺปยุตฺตานํ อธิปติภาโว **อาธิปเตยฺยลกฺขณํฯ** ตโต สมฺปยุตฺตธมฺมโต, เตสํ วา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุตฺตริ ปธานํ **ตตุตฺตริ,** ตพฺภาโว **ตตุตฺตริยลกฺขณํฯ** ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมาฯ **วิมุตฺตี**ติ ผลํ กิเลเสหิ วิมุจฺจิตฺถาติ กตฺวาฯ ตํ ปน สีลาทิคุณสารสฺส ปรมุกฺกํสภาเวน **สารํฯ** ตโต อุตฺตริ ธมฺมสฺสาภาวโต **ปริโยสานํฯ** อยญฺจ ลกฺขณวิภาโค ฉธาตุปญฺจฌานงฺคาทิวเสน ตํตํสุตฺตปทานุสาเรน โปราณฏฺฐกถายมาคตนเยน วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ปุเพฺพ วุโตฺตปิ โกจิ ธโมฺม ปริยายนฺตรปฺปกาสนตฺถํ ปุน ทสฺสิโตฯ ตโต เอว จ ‘‘ฉนฺทมูลกา ธมฺมา มนสิการสมุฏฺฐานา ผสฺสสโมธานา เวทนาสโมสรณา’’ติ ‘‘ปญฺญุตฺตรา กุสลา ธมฺมา’’ติ, ‘‘วิมุตฺติสารมิทํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ, ‘‘นิพฺพาโนคธญฺหิ อาวุโส พฺรหฺมจริยํ นิพฺพานปริโยสาน’’นฺติ [สํ. นิ. ๓.๕๑๒ (อตฺถโต สมานํ)] จ สุตฺตปทานํ วเสน ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณ’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ตถํ อวิตถํ ลกฺขณํ อาคโตติ อตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘เอว’’**นฺติอาทินาฯ ตํ ปน คมนํ อิธ ญาณคมนเมวาติ วุตฺตํ **‘‘ญาณคติยา’’**ติฯ สติปิ คตสทฺทสฺส อวโพธนตฺถภาเว ญาณคมนเตฺถเนเวโส สิโทฺธติ น วุโตฺตฯ อา-สทฺทสฺส เจตฺถ คตสทฺทานุวตฺติมตฺตเมวฯ เตนาห **‘‘ปโตฺต อนุปฺปโตฺต’’**ติฯ

อวิปรีตสภาวตฺตา **‘‘ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานี’’**ติ วุตฺตํฯ อวิปรีตสภาวโต **ตถานิฯ** อมุสาสภาวโต **อวิตถานิฯ** อญฺญาการรหิตโต **อนญฺญถานิฯ** สจฺจสํยุตฺตาทีสุ อาคตํ ปริปุณฺณสจฺจจตุกฺกกถํ สนฺธาย **‘‘อิติ วิตฺถาโร’’**ติ อาหฯ **‘‘ตสฺมา’’**ติ วตฺวา ตทปรามสิตพฺพเมว ทเสฺสติ **‘‘ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา’’**ติ อิมินาฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ

เอวํ สจฺจวเสน จตุตฺถการณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน อวิปรีตสภาวตฺตา ตถภูตานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานํ วเสนาปิ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ**ติ ชาติปจฺจยา สมฺภูตํ หุตฺวา สหิตสฺส อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส อุทฺธํ อุทฺธํ อาคตสภาโว, อนุปวตฺตโฏฺฐติ **อโตฺถฯ** อถ วา สมฺภูตโฏฺฐ จ สมุทาคตโฏฺฐ จ **สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ** ปุพฺพปเท อุตฺตรปทโลปวเสนฯ สมาหารทฺวเนฺทปิ หิ ปุลฺลิงฺคมิจฺฉนฺติ เนรุตฺติกาฯ น เจตฺถ ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ ชาตึ วินา อญฺญโต โหตีติ **ชาติปจฺจยสมฺภูตโฏฺฐฯ** อิตฺถเมว ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ ชาติ **ปจฺจยสมุทาคตโฏฺฐฯ** อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา ยา ชาติ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, ตทนุรูปํ ปาตุภูตสภาโวติฯ ปจฺจยปเกฺข ปน **อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ**ติ เอตฺถ น อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย น โหติ, น จ อวิชฺชํ วินา สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติฯ ยา ยา อวิชฺชา เยสํ เยสํ สงฺขารานํ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, อยํ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ ปจฺจยสภาโวติ อโตฺถฯ **ตถานํ ธมฺมาน**นฺติ ปจฺจยาการธมฺมานํฯ ‘‘สุคโต’’ติ อาทีสุ (ปารา. ๑) วิย คมุสทฺทสฺส พุทฺธิยตฺถตํ สนฺธาย **‘‘อภิสมฺพุทฺธตฺตา’’**ติ วุตฺตํ, น ญาณคมนตฺถํฯ คติพุทฺธิยตฺถา หิ สทฺทา อญฺญมญฺญปริยายาฯ ตสฺมา ‘‘อภิสมฺพุทฺธโตฺถ เหตฺถ คตสโทฺท’’ติ อธิกาโร, คมฺยมานตฺตา วา น ปยุโตฺตฯ

ยํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ ภควา ชานาติ ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **สเทวเก…เป.… ปชายา**ติ อาธาโร ‘‘อตฺถี’’ติ ปเทติ ปุน **อปริมาณาสุ โลกธาตูส**ูติ ตํนิวาสสตฺตาเปกฺขาย, อาปาถคมนาเปกฺขาย วา วุตฺตํฯ เตน ภควตา วิภชฺชมานํ ตํ รูปายตนํ ตถเมว โหตีติ โย

เชตพฺพํฯ ตถาวิตถภาเว การณมาห **“เอวํ ชานตา ปสฺสตา”**ติฯ สพฺพาการโต ญาตตฺตา ปสฺสิตตฺตาติ หิ เหตุวโนฺตคธเมตํ ปททฺวยํฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสนา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน มชฺฌตฺตํ สงฺคณฺหาติฯ ตถา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนปริตฺตอชฺฌตฺตพหิทฺธาตทุภยาทิเภทมฺปิฯ **ลพฺภมานกปทวเสนา**ติ ‘‘รูปายตนํ ทิฏฺฐํ สทฺทายตนํ สุตํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มุตํ สพฺพํ รูปํ มนสา วิญฺญาต’’นฺติ (ธ. ส. ๙๖๖) วจนโต ทิฏฺฐปทญฺจ วิญฺญาตปทญฺจ รูปารมฺมเณ ลพฺภติฯ รูปารมฺมณํ อิฏฺฐํ อนิฏฺฐํ มชฺฌตฺตํ ปริตฺตํ อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา ทิฏฺฐํ วิญฺญาตํ รูปํ รูปายตนํ รูปธาตุ วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตกนฺติ เอวมาทีหิ **อเนเกหิ นาเมหิฯ** ‘‘อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสนา’’ติอาทินา หิ อเนกนามภาวํ สรูปโต นิทเสฺสติฯ **เตรสหิ วาเรหี**ติ ธมฺมสงฺคณิยํ รูปกเณฺฑ (ธ. ส. ๖๑๕) อาคเต เตรส นิเทฺทสวาเร สนฺธายาหฯ เอเกกสฺมิํ วาเร เจตฺถ จตุนฺนํ จตุนฺนํ ววตฺถาปนนยานํ วเสน **“ทฺวิปญฺญาสาย นเยหี”**ติ วุตฺตํฯ **ตถเมวา**ติ ยถาวุเตฺตน ชานเนน อปฺปฏิวตฺติยเทสนตาย, ยถาวุเตฺตน จ ปสฺสเนน อวิปรีตทสฺสิตาย สจฺจเมวฯ ตมตฺถํ จตุรงฺคุตฺตเร **กาฬการามสุเตฺตน** (อ. นิ. ๔.๒๔) สาเธโนฺต **“วุตฺตเญฺจต”**นฺติอาทิมาหฯ **จ**-สโทฺท เจตฺถ ทฬฺหีกรณโชตโก, เตน ยถาวุตฺตสุสตฺตสฺส ทฬฺหีกรณํ โชเตติ, สมฺปิณฺฑนโตฺถ วา อฏฺฐานปยุโตฺต, น เกวลํ มยา เอว, อถ โข ภควตาปีติฯ **อนุวิจริต**นฺติ ปริจริตํฯ **ชานามิ อพฺภญฺญาสิ**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตกาเลสุ ญาณปฺปวตฺติทสฺสเนน อนาคเตปิ ญาณปฺปวตฺติ ทสฺสิตาเยว นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ **วิทิต**-สโทฺท ปน อนามฏฺฐกาลวิเสโส กาลตฺตยสาธารณตฺตา ‘‘ทิฏฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติ อาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๘๗; ม. นิ. ๑.๗; สํ. นิ. ๒.๒๐๘; อ. นิ. ๔.๒๓; ปฏิ. ม. ๑.๑๒๑) วิย, ปากฏํ กตฺวา ญาตนฺติ อโตฺถ, อิมินา เจตํ ทเสฺสติ ‘‘อเญฺญ ชานนฺติเยว, มยา ปน ปากฏํ กตฺวา วิทิต’’นฺติฯ ภควตา หิ อิเมหิ ปเทหิ สพฺพญฺญุภูมิ นาม กถิตาฯ **น อุปฏฺฐาสี**ติ ตํ ฉทฺวาริกมารมฺมณํ ตณฺหาย วา ทิฏฺฐิยา วา ตถาคโต อตฺตตฺตนิยวเสน น อุปฏฺฐาสิ น อุปคจฺฉติ, อิมินา ปน ปเทน ขีณาสวภูมิ กถิตาฯ ยถา รูปารมฺมณาทโย ธมฺมา ยํสภาวา, ยํปการา จ, ตถา เต ธเมฺม ตํสภาเว ตํปกาเร คมติ ปสฺสติ ชานาตีติ **ตถาคโต**ติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **“ตถทสฺสีอเตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ อเนกตฺถา หิ ธาตุสทฺทาฯ เกจิ ปน นิรุตฺตินเยน, ปิโสทราทิคณปเกฺขเปน (ปารา. อฏฺฐ. ๑; วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒) วา ทสฺสี-สทฺทโลปํ, อาคต-สทฺทสฺส จาคมํ กตฺวา ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสิทฺธิเมตฺถ วเณฺณนฺติ, ตทยุตฺตเมว วิชฺชมานปทํ ฉเฑฺฑตฺวา อวิชฺชมานปทสฺส คหณโตฯ วุตฺตญฺจ **พุทฺธวํสฏฺฐกถายํ** –

> ‘‘ตถาการเน โย ธเมฺม, ชานาติ อนุปสฺสติ;
> ตถทสฺสีติ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมา วุโตฺต ตถาคโต’’ติฯ (พุ. วํ. อฏฺฐ. รตนจงฺกมนกณฺฑวณฺณนา);

เอตฺถ **“อนุปสฺสตี”**ติ อาคตสทฺทตฺถํ วตฺวา ตทิทํ ญาณปสฺสนเมวาติ ทเสฺสตุํ **“ชานาตี”**ติ, สทฺทาธิคตมตฺถํ ปน วิภาเวตุํ **“ตถทสฺสี”**ติ จ วุตฺตํฯ

ยํ รตฺตินฺติ ยสฺส รตฺติยํ, อจฺจนฺตสํโยเค วา เอตํ อุปโยควจนํ รเตฺตกเทสภูตสฺส อภิสมฺพุชฺฌนกฺขณสฺส อจฺจนฺตสํโยคตฺตา, สกลาปิ วา เอสา รตฺติ อภิสโมฺพธาย ปทหนกาลตฺตา ปริยาเยน อจฺจนฺตสํโยคภูตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปถวีปุกฺขลนิรุตฺตรภูมิสีสคตตฺตา น ปราชิโต อเญฺญหิ เอตฺถาติ **อปราชิโต,** เสฺวว ปลฺลโงฺกติ **อปราชิตปลฺลโงฺก,** ตสฺมิํฯ **ติณฺณํ มารานํ**นฺติ กิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตมารานํ, อิทญฺจ นิปฺปริยายโต วุตฺตํ, ปริยายโต ปน เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปญฺจนฺนมฺปิ มารานํ มทฺทนํ เวทิตพฺพํฯ **มตฺถก**นฺติ สามตฺถิยสงฺขาตํ สีสํฯ **เอตฺถนฺตเร**ติ อุภินฺนํ รตฺตีนมนฺตเรฯ **“ปฐมโพธิยาปี”**ติอาทินา ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาณ

กาลเมว อโนฺตคธเภเทน นิยเมตฺวา วิเสเสติฯ ตาสุ ปน วีสติวสฺสปริจฺฉินฺนา ปฐมโพธีติ **วินยคณฺฐิปเท** วุตฺตํ, ตญฺจ ตทฏฺฐกถายเมว ‘‘ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเร นิพทฺธุปฏฺฐาโก นาม นตฺถี’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๖) กถิตตฺตา ปฐมโพธิ นาม วีสติวสฺสานีติ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปน ‘‘ปญฺจจตฺตาลีสาย วเสฺสสุ อาทิโต ปนฺนรส วสฺสานิ ปฐมโพธี’’ติ วุตฺตํ, เอวญฺจ สติ มเชฺฌ ปนฺนรส วสฺสานิ มชฺฌิมโพธิ, อเนฺต ปนฺนรส วสฺสานิ ปจฺฉิมโพธีติ ติณฺณํ โพธีนํ สมปฺปมาณตา สิยา, ตมฺปิ ยุตฺตํฯ ปนฺนรสติเกน หิ ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ ปริปูเรนฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปนฺนรสวสฺสปฺปมาณาย ปฐมโพธิยา วีสติวเสฺสสฺเยว อโนฺตคธตฺตา ‘‘ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเร’’ติ วุตฺตนฺติ เอวมฺปิ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ‘‘ยํ สุตฺต’’นฺติอาทินา สมฺพโนฺธฯ

นิโทฺทสตาย **อนุปวชฺชํ** อนุปวทนียํฯ ปกฺขิปิตพฺพาภาเวน **อนูนํ**ฯ อปเนตพฺพาภาเวน **อนธิกํ**ฯ อตฺถพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา **สพฺพาการปริปุณฺณํ**ฯ นิมฺมทนเหตุ **นิมฺมทนํ**ฯ **วาลคฺคมตฺตมฺปี**ติ วาลธิโลมสฺส โกฏิปฺปมาณมฺปิฯ **อวกฺขลิต**นฺติ วิราธิตํ มุสา ภณิตํฯ **เอกมุทฺทิกายา**ติ เอกราชลญฺฉเนนฯ **เอกนาฬิยา**ติ เอกาฬฺหเกน, เอกตุเมฺพน วาฯ **เอกตุลายา**ติ เอกมาเนนฯ **‘‘ตถเมวา’’**ติ วุตฺตเมวตฺถํ **โน อญฺญถา**ติ พฺยติเรกโต ทเสฺสติ, เตน ยทตฺถํ ภาสิตํ, เอกเนฺตน ตทตฺถนิปฺผาทนโต ยถา ภาสิตํ ภควตา, ตถาเยวาติ อวิปรีตเทสนตํ ทเสฺสติฯ **‘‘คทโตฺถ’’**ติ เอเตน ตถํ คทติ ภาสตีติ **ตถาคโต ท**-การสฺส ต-การํ, นิรุตฺตินเยน จ อาการาคมํ กตฺวา, ธาตุสทฺทานุคเตน วา อากาเรนาติ นิพฺพจนํ ทเสฺสติฯ

เอวํ ‘‘สุคโต’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑) วิย ธาตุสทฺทนิปฺผตฺติปริกเปฺปน นิรุตฺตึ ทเสฺสตฺวา พาหิรตฺถสมาเสนปิ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาคทน**นฺติ สพฺพหิตนิปฺผาทนโต ภุสํ กถนํ วจนํ, ตพฺภาวมโตฺต วา **อา**-สโทฺทฯ

ตถา คตมสฺสาติ **ตถาคโต**ฯ ยถา วาจาย คตํ ปวตฺติ, ตถา กายสฺส, ยถา วา กายสฺส คตํ ปวตฺติ, ตถา วาจาย อสฺส, ตสฺมา ตถาคโตติ อโตฺถฯ ตเทว นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภควโต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิ **‘‘คโต ปวโตฺต, คตา ปวตฺตา’’**ติ จ เอเตน กายวจีกิริยานํ อญฺญมญฺญานุโลมนวจนิจฺฉาย กายสฺส, วาจาย จ ปวตฺติ อิธ คต-สเทฺทน กถิตาติ ทเสฺสติ, **‘‘เอวํภูตสฺสา’’**ติอาทินา พาหิรตฺถสมาสํ, **‘‘ยถา ตถา’’**ติ เอเตน ยํตํ-สทฺทานํ อพฺยภิจาริตสมฺพนฺธตาย ‘‘ตถา’’ติ วุเตฺต ‘‘ยถา’’ติ อยมโตฺถ อุปฏฺฐิโตเยว โหตีติ ตถาสทฺทตฺถํ, **‘‘วาที การี’’**ติ เอเตน ปวตฺติสรูปํ, **‘‘ภควโต หี’’**ติ เอเตน ยถาวาทีตถาการิตาทิการณนฺติฯ **‘‘เอวํภูตสฺสา’’**ติ ยถาวาทีตถาการิตาทินา ปกาเรน ปวตฺตสฺส, อิมํ ปการํ วา ปตฺตสฺสฯ **อิตี**ติ วุตฺตปฺปการํ นิทฺทิสติฯ ยสฺมา ปเนตฺถ คต-สโทฺท วาจาย ปวตฺติมฺปิ ทเสฺสติ, ตสฺมา กามํ ตถาวาทิตาย ตถาคโตติ อยมฺปิ อโตฺถ สิโทฺธ โหติ, โส ปน ปุเพฺพ ปการนฺตเรน ทสฺสิโตติ ปาริเสสนเยน ตถาการิตาอตฺถเมว ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโต’’**ติ วุตฺตํฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ยถา วาจา คตา ยสฺส,
ตถา กาโย คโต ยโต;
ยถา กาโย ตถา วาจา,
ตโต สตฺถา ตถาคโต’’ติฯ

ภวคฺคํ ปริยนฺตํ กตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘ติริยํ วิย อุปริ, อโธ จ สนฺติ อปริมาณา โลกธาตุโย’’ติ, เตสํ ตํ ปฏิเสเธตุํ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิมุตฺติยา**ติ ผเลนฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสเนนา**ติ ปจฺจเวกฺขณาญาณสงฺขาเตน ทสฺสเนนฯ **ตุล**ติ สทิโสฯ **ปมาณ**นฺติ มิน

นการณํฯ ปเร อภิภวติ คุเณน อโชฺฌตฺถรติ อธิโก ภวตีติ **อภิภูฯ** ปเรหิ น อภิภูโต อโชฺฌตฺถโฏติ **อนภิภูโตฯ อญฺญทตฺถูติ** เอกํสวจเน นิปาโตฯ ทสฺสนวเสน **ทโส,** สพฺพํ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ปเร อตฺตโน วสํ วเตฺตตีติ **วสวตฺตีฯ**

‘‘อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต’’ติ อยํ น สทฺทโต ลพฺภติ, สทฺทโต ปน เอวนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ต เตฺรว’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคโท**ติ ทิพฺพาคโท อคํ โรคํ ทาติ อวขณฺฑตีติ, นตฺถิ วา คโท โรโค เอเตนาติ กตฺวา , ตสฺสทิสเฏฺฐน อิธ เทสนาวิลาสสฺส, ปุญฺญุสฺสยสฺส จ อคทตา ลพฺภตีติ อาห **‘‘อคโท วิยา’’**ติฯ ยาย ธมฺมธาตุยา เทสนาวิชมฺภนปฺปตฺตา, สา **เทสนาวิลาโสฯ ธมฺมธาต**ูติ จ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมวฯ เตน หิ ธมฺมานมาการเภทํ ญตฺวา ตทนุรูปํ เทสนํ นิยาเมติฯ เทสนาวิลาโสเยว **เทสนาวิลาสมโย** ยถา ‘‘ทานมยํ สีลมย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๔) อธุนา ปน โปตฺถเกสุ พหูสุปิ มย-สโทฺท น ทิสฺสติฯ **ปุญฺญุสฺสโย**ติ อุสฺสนฺนํ, อติเรกํ วา ญาณาทิสมฺภารภูตํ ปุญฺญํฯ **‘‘เตนา’’**ติอาทิ โอปมฺมสมฺปาทนํฯ **เตนา**ติ จ ตทุภเยน เทสนาวิลาเสน เจว ปุญฺญุสฺสเยน จ โส ภควา อภิภวตีติ สมฺพโนฺธฯ **‘‘อิตี’’**ติอาทินา พาหิรตฺถสมาสํ ทเสฺสติฯ สพฺพโลกาภิภวเนน **ตโถ,** น อญฺญถาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตถาย คโตติ ปุริมสจฺจตฺตยํ สนฺธายาห, **ตถํ คโต**ติ ปน ปจฺฉิมสจฺจํฯ จตุสจฺจานุกฺกเมน เจตฺถ คต-สทฺทสฺส อตฺถจตุกฺกํ วุตฺตํฯ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน อุปสคฺคนิปาตานํ ตทตฺถโชต นภาเวน ปวตฺตนโต คต-สโทฺทเยว อนุปสโคฺค อวคตตฺถํ, อตีตตฺถญฺจ วทตีติ ทเสฺสติ **‘‘อวคโต อตีโต’’**ติ อิมินาฯ

‘‘ตตฺถา’’ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ **โลก**นฺติ ทุกฺขสจฺจภูตํ โลกํฯ ตถาย ตีรณปริญฺญายาติ โยเชตพฺพํฯ **โลกนิโรธคามินึ ปฏิปท**นฺติ อริยมคฺคํ, น ปน อภิสมฺพุชฺฌนมตฺตํฯ ตตฺถ กตฺตพฺพกิจฺจมฺปิ กตเมวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุโตฺต’’**ติอาทินา สจฺจจตุเกฺกปิ ทุติยปกฺขํ วุตฺตํ, อภิสมฺพุชฺฌนเหตุํ วา เอเตหิ ทเสฺสติฯ ตโตเยว หิ ตานิ อภิสมฺพุโทฺธติฯ ‘‘ยํ ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส สมารกสฺส สพฺรหฺมกสฺส สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํ, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓) องฺคุตฺตราคเม **จตุกฺกนิปาเต** อาคตํ ปาฬิมิมํ เปยฺยาลมุเขน ทเสฺสติ, ตญฺจ อตฺถสมฺพนฺธตาย เอว, น อิมสฺสตฺถสฺส สาธกตายฯ สา หิ เปยฺยาลนิทฺทิฏฺฐา ปาฬิ ตถทสฺสิตา อตฺถสฺส สาธิกาติฯ **‘‘ตสฺสปิ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ’’**ติ อิมินา สาธฺยสาธกสํสนฺทนํ กโรติฯ **‘‘อิทมฺปิ จา’’**ติอาทินา ตถาคตปทสฺส มหาวิสยตํ , อฏฺฐวิธสฺสาปิ ยถาวุตฺตการณสฺส นิทสฺสนมตฺตญฺจ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อิท**นฺติ อติพฺยาสรูเปน วุตฺตํ อฏฺฐวิธํ การณํ, **ปิ**-สโทฺท, **อปิ**-สโทฺท วา สมฺภาวเน ‘‘อิตฺถมฺปิ มุขมตฺตเมว, ปเคว อญฺญถา’’ติฯ **ตถาคตภาวทีปเน**ติ ตถาคตนามทีปเนฯ คุเณน หิ ภควา ตถาคโต นาม, นาเมน จ ภควติ ตถาคต-สโทฺทติฯ ‘‘อสงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน’’ติอาทิ (อุทา. อฏฺฐ. ๓๐๖; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๒๗๗) หิ วุตฺตํฯ อปฺปมาทปทํ วิย สกลกุสลธมฺมปฏิปตฺติยา สพฺพพุทฺธคุณานํ ตถาคตปทํ สงฺคาหกนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพากาเรนา’’**ติอาทิมาห ฯ **วเณฺณยฺยา**ติ ปริกปฺปวจนเมตํ ‘‘วเณฺณยฺย วา, น วา วเณฺณยฺยา’’ติฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,

วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; อุทา. อฏฺฐ. ๕๒; อป. อฏฺฐ. ๒.๗.๒๐; พุ. วํ. อฏฺฐ. โกณฺฑญฺญพุทฺธวํสวณฺณนา; จริยา. ปกิณฺณกกถา); –

สมตฺถเน วา เอตํ ‘‘โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๒๓) วิยาติปิ วทนฺติ เกจิฯ

อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว สมฺมาสโมฺพธิ, เอตฺถนฺตเร มหาโพธิยานปฏิปตฺติยา หานฏฺฐานสํกิเลสนิวตฺตีนํ อภาวโต ยถาปณิธานํ ตถาคโต อภินีหารานุรูปํ ปฏิปโนฺนติ **ตถาคโตฯ** อถ วา มหิทฺธิกตาย, ปฏิสมฺภิทานํ อุกฺกํสาธิคเมน อนาวรณญาณตาย จ กตฺถจิปิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถารุจิ, ตถา กายวจีจิตฺตานํ คตานิ คมนานิ ปวตฺติโย เอตสฺสาติ **ตถาคโตฯ** อปิจ ยสฺมา โลเก วิธยุตฺตคตปการสทฺทา สมานตฺถา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ยถา วิธา วิปสฺสิอาทโย ภควโนฺต นิขิลสพฺพญฺญุคุณสมงฺคิตาย, อยมฺปิ ภควา ตถา วิโธติ **ตถาคโต,** ยถา ยุตฺตา จ เต ภควโนฺต วุตฺตนเยน, อยมฺปิ ภควา ตถา ยุโตฺตติ **ตถาคโตฯ** อปโร นโย-ยสฺมา สจฺจํ ตจฺฉํ ตถนฺติ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา ตเถน ญาเณน อาคโตติ **ตถาคโต**ติฯ

‘‘ปหาย กามาทิมเล ยถา คตา,
สมาธิญาเณหิ วิปสฺสิอาทโย;
มเหสิโน สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
ตถา คโต เตน **ตถาคโต** มโตฯ

ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
สยมฺภุญาเณน ชิโน สมาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ

ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
อนญฺญเนเยฺยน ยโต วิภาวิตา,
ยาถาวโต เตน ชิโน **ตถาคโตฯ**

อเนกเภทาสุปิ โลกธาตูสุ,
ชินสฺส รูปายตนาทิโคจเร;
วิจิตฺตเภเท ตถเมว ทสฺสนํ,
ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ

ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,
กโรติ วาจายนุโลมมตฺตโน;
คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺยิรียติ,
ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ

ยถาภินีหารมโต ยถารุจิ,
ปวตฺตวาจาตนุจิตฺตภาวโต;

ยถาวิธา เยน ปุรา มเหสิโน,
ตถาวิโธ เตน ชิโน **ตถาคโต**ฯ

ยถา จ ยุตฺตา สุคตา ปุราตนา,
ตถาว ยุตฺโต ตถญาณโต จ โส;
สมาคโต เตน สมนฺตโลจโน,
ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโว’’ติฯ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘ โถกํ วิสทิสํ); –

สงฺคหคาถาฯ

‘‘กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเว’’ติ อยํ กสฺส ปุจฺฉาติ อาห **‘‘เยนา’’**ติอาทิฯ เอวํ สามญฺญโต ยถาวุตฺตสฺส สีลมตฺตกสฺส ปุจฺฉาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุจฺฉาวิเสสภาวญาปนตฺถํ **มหานิเทฺทเส** (มหานิ. ๑๕๐) อาคตา สพฺพาว ปุจฺฉา อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสติ **‘‘ตตฺถ ปุจฺฉา นามา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** ‘‘ตํ กตมนฺติ ปุจฺฉตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ สามญฺญโต ปุจฺฉาวจนํ วุตฺตํ, ตสฺมิํฯ

ปกติยาติ อตฺตโน ธมฺมตาย, สยเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ลกฺขณ**นฺติ โย โกจิ ญาตุมิจฺฉิโต สภาโวฯ **อญฺญาต**นฺติ ทสฺสนาทิวิเสสยุเตฺตน, อิตเรน วา เยน เกนจิปิ ญาเณน อญฺญาตํฯ อวตฺถาวิเสสานิ หิ ญาณทสฺสนตุลนตีรณานิฯ **อทิฏฺฐ**นฺติ ทสฺสนภูเตน ญาเณน ปจฺจกฺขมิว อทิฏฺฐํฯ **อตุลิต**นฺติ ‘‘เอตฺตกเมต’’นฺติ ตุลนภูเตน อตุลิตํฯ **อตีริต**นฺติ ‘‘เอวเมวิท’’นฺติ ตีรณภูเตน อกตญาณกิริยาสมาปนํฯ **อวิภูต**นฺติ ญาณสฺส อปากฏภูตํฯ **อวิภาวิต**นฺติ ญาเณน อปากฏกตํฯ **ตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตลกฺขณสฺสฯ อทิฏฺฐํ โชตียติ ปกาสียติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนาฯ สํสนฺทนตฺถายา**ติ สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณตฺถายฯ สํสนฺทนญฺหิ สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ ทิฏฺฐํ สํสนฺทียติ เอตายาติ **ทิฏฺฐสํสนฺทนาฯ ‘‘สํสยปกฺขโนฺท’’**ติอาทีสุ ทฬฺหตรํนิวิฏฺฐา วิจิกิจฺฉา **สํสโยฯ** นาติสํสปฺปนมติเภทมตฺตํ **วิมติฯ** ตโตปิ อปฺปตรํ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข’’ติอาทินา ทฺวิธา วิย ปวตฺตํ **เทฺวฬฺหกํฯ** ทฺวิธา เอลติ กมฺปติ จิตฺตเมเตนาติ หิ **เทฺวฬฺหกํ** หปจฺจยํ, สกตฺถวุตฺติกปจฺจยญฺจ กตฺวา, เตน ชาโต, ตํ วา ชาตํ ยสฺสาติ **เทฺวฬฺหกชาโตฯ** วิมติ ฉิชฺชติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนาฯ อนตฺตลกฺขณสุตฺตาทีสุ** (สํ. นิ. ๓.๕๙) อาคตํ ขนฺธปญฺจกปฏิสํยุตฺตํ ปุจฺฉํ สนฺธายาห **‘‘สพฺพํ วตฺตพฺพ’’**นฺติฯ อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉาฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ ภิกฺขเว’’**ติอาทิปุจฺฉาย หิ ‘‘กา ตุมฺหากํ อนุมตี’’ติ อนุมติ ปุจฺฉิตา โหติฯ **กเถตุกมฺยตา**ติ กเถตุกามตายฯ ‘‘อญฺญาณตา อาปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๕) วิย หิ เอตฺถ ย-การโลโป, กรณเตฺถ วา ปจฺจตฺตวจนํ, กเถตุกมฺยตาย วา ปุจฺฉา **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา**ติปิ วฏฺฏติฯ อตฺถโต ปน สพฺพาปิ ตถา ปวตฺตวจนํ, ตทุปฺปาทโก วา จิตฺตุปฺปาโทติ เวทิตพฺพํฯ

ยทตฺถํ ปนายํ นิเทฺทสนโย อาหริโต, ตสฺส ปุจฺฉาวิเสสภาวสฺส ญาปนตฺถํ **‘‘อิมาสู’’**ติอาทิมาหฯ จิตฺตาโภโค **สมนฺนาหาโรฯ** ภุสํ, สมนฺตโต จ สํสปฺปนา กงฺขา **อาสปฺปนา, ปริสปฺปนา** จฯ **สพฺพา กงฺขา ฉินฺนา** สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐาเนน อคฺคมเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ ปเรสํ อนุมติยา, กเถตุกมฺยตาย จ ธมฺมเทสนาสมฺภวโต, ตถา เอว ตตฺถ ตตฺถ ทิฏฺฐตฺตา จ วุตฺตํ **‘‘อวเสสา ปน เทฺว ปุจฺฉา พุทฺธานํ อตฺถี’’**ติฯ ยา ปเนตา ‘‘สตฺตาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา ธมฺมาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา เอกาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา อเนกาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา’’ติอาทินา อปราปิ อเนกธา ปุจฺฉาโย นิเทฺทเส อาคตา, ตา สพฺพาปิ นิทฺธาเรตฺวา อิธ อวิจยนํ ‘‘อลํ เอตฺตาวตาว, อตฺถิเกหิ ปน อิมินา นเยน นิทฺธาเรตฺวา วิเจตพฺพา’’ติ นยทานสฺส สิชฺฌนโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๘. ปุจฺฉา จ นาเมสา วิสฺสชฺชนาย สติเยว ยุตฺตรูปาติ โจทนาย **“อิทานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อติปาตนํ **อติปาโต**ฯ **อติ**-สทฺโท เจตฺถ อติเรกโตฺถฯ สีฆภาโว เอว จ อติเรกตา, ตสฺมา สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตรา เอว อติเรกํ ปาตนํ, สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถ, อภิภวนโตฺถ วา, อติกฺกมฺม สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนนฺติ วุตฺตํ โหติ, โวหารวจนเมตํ ‘‘อติปาโต’’ติฯ อตฺถโต ปน ปกรณาทิวเสนาธิคตตฺตา **ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหตี**ติ อธิปฺปาโยฯ **โวหารโต**ติ ปญฺญตฺติโตฯ **สโตฺต**ติ ขนฺธสนฺตาโนฯ ตตฺถ หิ สตฺตปญฺญตฺติฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ยถา หิ องฺคสมฺภารา, โหติ สทฺโท รโถ อิติ;
> เอวํ ขเนฺธสุ สเนฺตสุ, โหติ สโตฺตติ สมฺมุตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๗๑);

ชีวิตินฺทฺริยนฺติ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยํฯ รูปชีวิตินฺทฺริเย หิ วิโกปิเต อิตรมฺปิ ตํสมฺพนฺธตาย วินสฺสติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘ปาณสฺส อติปาโต’’ติ, ‘‘ปาโณติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต’’ติ จ เอกวจนนิเทฺทโส กโต, นนุ นิรวเสสานํ ปาณานํ อติปาตโต วิรติ อิธ อธิเปฺปตาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ สเพฺพ ปาณภูเต’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) พหุวจนนิเทฺทสนฺติ? สจฺจเมตํ, ปาณภาวสามเญฺญน ปเนตฺถ เอกวจนนิเทฺทโส กโต, ตตฺถ ปน สพฺพสทฺทสนฺนิธาเนน ปุถุตฺตํ สุวิญฺญายมานเมวาติ สามญฺญนิเทฺทสมกตฺวา เภทวจนิจฺฉาวเสน พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ กิญฺจ ภิโยฺย – สามญฺญโต สํวรสมาทานํ, ตพฺพิเสสโต สํวรเภโทติ อิมสฺส วิเสสสฺส ญาปนตฺถมฺปิ อยํ วจนเภโท กโตติ เวทิตโพฺพฯ **“ปาณสฺส อติปาโต”**ติอาทิ หิ สํวรเภททสฺสนํฯ ‘‘สเพฺพ ปาณภูเต’’ติอาทิ ปน สํวรสมาทานทสฺสนนฺติฯ สทฺทวิทู ปน ‘‘อีทิเสสุ ฐาเนสุ ชาติทพฺพาเปกฺขวเสน วจนเภทมตฺตํ, อตฺถโต สมาน’’นฺติ วทนฺติฯ

ตสฺมิํ ปน ปาเณติ ยถาวุเตฺต ทุพฺพิเธปิ ปาเณฯ **ปาณสญฺญิโน**ติ ปาณสญฺญาสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส ฯ ยาย ปน เจตนาย ปวตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส นิสฺสยภูเตสุ มหาภูเตสุ อุปกฺกมกรณเหตุ ตํมหาภูตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สา ตาทิสปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโตติ อาห **“ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา”**ติ, ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกสฺส กายวจีปโยคสฺส ตนฺนิสฺสเยสุ มหาภูเตสุ สมุฏฺฐาปิกาติ อโตฺถฯ ลทฺธุปกฺกมานิ หิ ภูตานิ ปุริมภูตานิ วิย น วิสทานิ, ตสฺมา สมานชาติยานํ ภูตานํ การณานิ น โหนฺตีติ เตสฺเยว อุปกฺกเม กเต ตโต ปรานํ อสติ อนฺตราเย อุปฺปชฺชมานานํ ภูตานํ, ตนฺนิสฺสิตสฺส จ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโท โหติฯ **“กายวจีทฺวาราน”**นฺติ เอเตน วิตณฺฑวาทิมตํ มโนทฺวาเร ปวตฺตาย วธกเจตนาย ปาณาติปาตภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ

ปโยควตฺถุมหนฺตตาทีหิ มหาสาวชฺชตา เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานาย เจตนาย พลวภาวโต เวทิตพฺพาฯ เอกสฺสาปิ หิ ปโยคสฺส สหสา นิปฺผาทนวเสน, กิจฺจสาธิกาย พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวเนหิ ลทฺธาเสวนาย จ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย วเสน ปโยคสฺส มหนฺตภาโวฯ สติปิ กทาจิ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ปาเณ ปโยคสฺส สมภาเว มหนฺตํ หนนฺตสฺส เจตนา ติพฺพตรา อุปฺปชฺชตีติ วตฺถุสฺส มหนฺตภาโวฯ อิติ อุภยเมฺปตํ เจตนาย พลวภาเวเนว โหติฯ สติปิ จ ปโยควตฺถูนํ อมหนฺตภาเว หนฺตพฺพสฺส คุณมหเตฺตนปิ ตตฺถ ปวตฺตอุปการเจตนา วิย เขตฺตวิเสสนิปฺผตฺติยา อปการเจตนาปิ พลวตี, ติพฺพตรา จ อุปฺปชฺชตีติ ตสฺสา มหาสาวชฺชตา ทฏฺฐพฺพา ฯ เตนาห **“คุณวเนฺตสู”**ติอาทิฯ **“กิเลสาน”**นฺติอาทินา ปน สติปิ ปโยควตฺถุคุณานํ อมหนฺตภาเว กิเลสุปกฺกมานํ มุทุติพฺพตาย เจตนาย ทุพฺพลพลวภาววเสน อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชภาโว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสติฯ

สมฺภรียนฺติ สหรียนฺติ เอเตหีติ **สมฺภารา,** องฺคานิฯ เตสุ ปาณสญฺญิตา, วธกจิตฺตญฺจ ปุพฺพภาคิยานิปิ โหนฺติฯ **อุปกฺกโม** ปน วธกเจตนาสมุฏฺฐาปิโต สหชาโตวฯ ปญฺจสมฺภารวตี ปน ปาณาติปาตเจตนาติ สา ปญฺจสมฺภารวินิมุตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ เอส นโย อทินฺนาทานาทีสุปิฯ

เอตฺถาห – ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ โก หนฺติ, โก วา หญฺญติ, ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, เอวํ โส อนุปตาปนเฉทนเภทนาทิวเสน น วิโกปนสมตฺโถ, นาปิ วิโกปนีโย, อถ รูปสนฺตาโน, เอวมฺปิ โส อเจตนตาย กฏฺฐกลิงฺครูปโมติ น ตตฺถ เฉทนาทินา ปาณาติปาโต ลพฺภติ ยถา มตสรีเรฯ ปโยโคปิ ปาณาติปาตสฺส ปหรณปฺปการาทิอตีเตสุ วา สงฺขาเรสุ ภเวยฺย, อนาคเตสุ วา ปจฺจุปฺปนฺเนสุ วาฯ ตตฺถ น ตาว อตีตานาคเตสุ สมฺภวติ เตสํ อภาวโตฯ ปจฺจุปฺปนฺเนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน เอว ปโยโค สิยาฯ วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปการาทิปโยคเหตุกํ มรณํ, นิรีหกตาย จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค, ขณิกตฺตา วธาธิปฺปายสมกาลภิชฺชนกสฺส กิริยาปริโยสานกาลานวฏฺฐานโต กสฺส วา ปาณาติปาตกมฺมพทฺธติ?

วุจฺจเต – วธกเจตนาสหิโต สงฺขารานํ ปุโญฺช สตฺตสงฺขาโต หนฺติ, เตน ปวตฺติตวธปฺปโยคนิมิตฺตาปคตุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย มตโวหารปฺปวตฺตินิพนฺธโน ยถาวุตฺตวธปฺปโยคากรเณ อุปฺปชฺชนารโห รูปารูปธมฺมสมูโห หญฺญติ, เกวโล วา จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, วธปฺปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย รูปสนฺตาเน ปเรน ปโยชิตชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยควเสน ตนฺนิพฺพตฺติวิพนฺธกวิสทิสรูปุปฺปตฺติยา วิหเต วิเจฺฉโท โหตีติ น ปาณาติปาตสฺส อสมฺภโว, นาปิ อเหตุโก ปาณาติปาโต, น จ ปโยโค นิปฺปโยชโน ปจฺจุปฺปนฺเนสุ สงฺขาเรสุ กตปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถาอนุปฺปตฺติโต, ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิเปฺปตตฺตา สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ, น จ กตฺตุรหิโต ปาณาติปาตปฺปโยโค นิรีหเกสุปิ สงฺขาเรสุ สนฺนิหิตตามตฺเตน อุปการเกสุ อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทนนิยเตสุ การเณสุ กตฺตุโวหารสิทฺธิโต ยถา ‘‘ปทีโป ปกาเสติ, นิสากโร จนฺทิมา’’ติ, น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิโต สนฺตานวเสน อวฏฺฐิตเสฺสว ปฏิชานนโต, สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺตกิริยาสิทฺธิ ทิสฺสตีติ อเตฺถว ปาณาติปาเตน กมฺมพทฺธติฯ อยญฺจ วิจาโร อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาเวตโพฺพฯ

สาหตฺถิโกติ สยํ มาเรนฺตสฺส กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา ปหรณํฯ **อาณตฺติโก**ติ อญฺญํ อาณาเปนฺตสฺส ‘‘เอวํ วิชฺฌิตฺวา วา ปหริตฺวา วา มาเรหี’’ติ อาณาปนํฯ **นิสฺสคฺคิโย**ติ ทูเร ฐิตํ มาเรตุกามสฺส กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา อุสุยนฺตปาสาณาทีนํ นิสฺสชฺชนํฯ **ถาวโร**ติ อสญฺจาริเมน อุปกรเณน มาเรตุกามสฺส โอปาตาปเสฺสนอุปนิกฺขิปนํ, เภสชฺชสํวิธานญฺจฯ **วิชฺชามโย**ติ มารณตฺถํ มนฺตปริชปฺปนํ อาถพฺพณิกาทีนํ วิยฯ อาถพฺพณิกา หิ อาถพฺพณํ ปโยเชนฺติ นคเร วา รุเทฺธ สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต ปฏิเสนาย ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิเตฺตสุ อีตึ อุปฺปาเทนฺติ อุปทฺทวํ อุปฺปาเทนฺติ โรคํ อุปฺปาเทนฺติ ปชฺชรกํ อุปฺปาเทนฺติ สูจิกํ อุปฺปาเทนฺติ วิสูจิกํ กโรนฺติ ปกฺขนฺทิยํ กโรนฺติฯ วิชฺชาธรา จ วิชฺชํ ปริวเตฺตตฺวา นคเร วา รุเทฺธ…เป.… ปกฺขนฺทิยํ กโรนฺติฯ **อิทฺธิมโย**ติ กมฺมวิปากชิทฺธิมโย ทาฐาโกฏนาทีนิ วิยฯ ปิตุรโญฺญ กิร สีหฬนรินฺทสฺส ทาฐาโกฏเนน จูฬสุมนกุฏุมฺพิยสฺส มรณํ โหติฯ **‘‘อิมสฺมึ ปนเตฺถ**’’ติอาทินา คนฺถคารวํ ปริหริตฺวา ตสฺส อนูนภาวมฺปิ กโรติ **‘‘อตฺถิเกหี’’**ติอาทินาฯ อิธ อวุโตฺตปิ หิ เอส อโตฺถ อติทิสเนน วุโตฺต วิย อนูโน ปริปุโณฺณติฯ

ทุสฺสีลสฺส ภาโว **ทุสฺสีลฺยํ,** ยถาวุตฺตา เจตนาฯ ‘‘ปหายา’’ติ เอตฺถ ตฺวา-สทฺท ปุพฺพกาเลติ อาห **“ปหีนกาลโต ปฏฺฐายา”**ติ, เหตุอตฺถํ วา สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ เอเตน หิ ปหานเหตุกา อิธาธิเปฺปตา สมุเจฺฉทนิกา วิรตีติ ทเสฺสติฯ กมฺมกฺขยญาเณน หิ ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยสฺส ปหีนตฺตา ภควา อจฺจนฺตเมว ตโต ปฏิวิรโตติ วุจฺจติ สมุเจฺฉทวเสน ปหานวิรตีนมธิเปฺปตตฺตาฯ กิญฺจาปิ ‘‘ปหาย ปฏิวิรโต’’ติ ปเทหิ วุตฺตานํ ปหานวิรมณานํ ปุริมปจฺฉิมกาลตา นตฺถิ, มคฺคธมฺมานํ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ, ปจฺจยภูตานํ สมฺมาวาจาทีนญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺนภูตานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเว อเปกฺขิเต สหชาตานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ ปุริมปจฺฉิมภาเวน วิย โหติฯ ปจฺจโย หิ ปุริมตรํ ปจฺจยสตฺติยา ฐิโต, ตโต ปรํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ ปจฺจยสตฺตึ ปฏิจฺจ ปวตฺตติ, ตสฺมา คหณปฺปวตฺติอาการวเสน สหชาตาทิปจฺจยภูเตสุ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีสุ ปหายกธเมฺมสุ ปหานกิริยาย ปุริมกาลโวหาโร, ตปฺปจฺจยุปฺปนฺนาสุ จ วิรตีสุ วิรมณกิริยาย อปรกาลโวหาโร สมฺภวติฯ ตสฺมา ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิอาทีหิ ปาณาติปาตํ ปหาย สมฺมาวาจาทีหิ ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติ ปาฬิยํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – ปหานํ สมุเจฺฉทวเสน วิรติปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน โยเชตพฺพา, ตสฺมา มเคฺคน ปาณาติปาตํ ปหาย ผเลน ปาณาติปาตา ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ อปิจ ปาโณ อติปาตียติ เอเตนาติ ปาณาติปาโต, ปาณฆาตเหตุภูโต ธมฺมสมูโหฯ โก ปเนโส? อหิริกาโนตฺตปฺปโทสโมหวิหิํสาทโย กิเลสาฯ เต หิ ภควา อริยมเคฺคน ปหาย สมุคฺฆาเฏตฺวา ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยโต อจฺจนฺตเมว ปฏิวิรโต กิเลเสสุ ปหีเนสุ ตนฺนิมิตฺตกมฺมสฺส อนุปฺปชฺชนโต, ตสฺมา มเคฺคน ปาณาติปาตํ ยถาวุตฺตกิเลสํ ปหาย เตเนว ปาณาติปาตา ทุสฺสีลฺยเจตนา ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ เอส นโย ‘‘อทินฺนาทานํ ปหายา’’ติอาทีสุปิฯ

โอรโต วิรโตติ ปริยายวจนเมตํ, ปติ-วิสทฺทานํ วา ปเจฺจกํ โยเชตพฺพโต ตถา วุตฺตํฯ **โอรโต**ติ หิ อวรโต อภิมุขํ รโต, เตน อุชุกํ วิรมณวเสน สาติสยตํ ทเสฺสติฯ ปฏิรตสฺส เจตํ อตฺถวจนํฯ **วิรโต**ติ วิเสเสน รโต, เตน สห วาสนาย วิรมณภาวํ, อุภเยน ปน สมุเจฺฉทวิรติภาวํ วิภาเวติฯ **เอว**-สทฺท ปน ตสฺสา วิรติยา กาลาทิวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสตุํ วุโตฺตฯ โส อุภยตฺถ โยเชตโพฺพฯ ยถา หิ อเญฺญ สมาทินฺนวิรติกาปิ อนวฏฺฐิตจิตฺตตาย ลาภชีวิตาทิเหตุสมาทานํ ภินฺทนฺติ, น เอวํ ภควา, สพฺพโส ปหีนปาณาติปาตตฺตา ปเนส อจฺจนฺตวิรโต เอวาติฯ **“นตฺถิ ตสฺสา”**ติอาทินา **เอว**-สเทฺทน ทสฺสิตํ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิวเตฺตตพฺพตฺถวเสน สมเตฺถติฯ ตตฺถ **วีติกฺกมิสฺสามี**ติ อุปฺปชฺชนกา ธมฺมาติ สห ปาฐเสเสน สมฺพโนฺธฯ เต ปน อนวชฺชธเมฺมหิ โวกิณฺณา อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชนกา ทุพฺพลา สาวชฺชา ธมฺมา, ยสฺมา จ ‘‘กายวจีปโยคํ อุปลภิตฺวา อิมสฺส กิเลสา อุปฺปนฺนา’’ติ วิญฺญุนา สกฺกา ญาตุํ, ตสฺมา เต อิมินาว ปริยาเยน **“จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา”**ติ วุตฺตา, น ปน จกฺขุโสตวิญฺญาณารมฺมณตฺตาฯ อโต สสมฺภารกถาย จกฺขุโสเตหิ, ตนฺนิสฺสิตวิญฺญาเณหิ วา กายิกวาจสิกปโยคมุปลภิตฺวา มโนวิญฺญาเณน วิเญฺญยฺยาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **กายิกา**ติ กาเยน กตา ปาณาติปาตาทินิปฺผาทกา พลวโนฺต อกุสลาฯ ‘‘กาฬิกา’’ ติปิ ฏีกายํ อุทฺธตปาโฐ, กณฺหปกฺขิกา พลวโนฺต อกุสลาติ อโตฺถฯ **“อิมินาวา”**ติอาทินา นยทานํ กโรติ, ตญฺจ โข ‘‘อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต’’ติอาทิปเทสุฯ

ปาเป สเมตีติ **สมโณ,** โคตมสมญฺญา, เตน โคเตฺตนสมฺพโนฺธ โคตโมติ อตฺถํ สนฺธาย **“สมโณติ ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โคตฺตวเสน ลทฺธโวหาโรติ สมฺพโนฺธฯ พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิตวณฺณานุสนฺธิยา อิมิสฺสา เทสนาย ปวตฺตนโต, เตน จ ภิกฺขุสงฺฆวณฺณสฺสาปิ ภาสิตตฺตา ภิกฺขุสงฺฆวโณฺณปิ วุตฺตนเยน เทสิตโพฺพ, โส น เทสิโตฯ กิํ โส ปาณาติปาตา ปฏิวิรตภาโว

ภิกฺขุสงฺฆสฺส น วิชฺชตีติ อนุโยคมปเนโนฺต **“น เกวลญฺจา”**ติอาทิมาหฯ เอวํ สติ กสฺมา น เทสิโตติ ปุนานุโยคํ ปริหรติ **“เทสนา ปนา”**ติอาทินาฯ **เอว**นฺติ เอวเมวฯ

เอตฺถายมธิปฺปาโย –‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญ จ ธมฺมา’’ติอาทินา อนญฺญสาธารเณ พุทฺธคุเณ อารพฺภ อุปริ เทสนํ วเฑฺฒตุกาโม ภควา อาทิโต ปฏฺฐาย ‘‘ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยา’’ติอาทินา พุทฺธคุณวเสเนว เทสนํ อารภิ, น ภิกฺขุสงฺฆคุณวเสนาปิฯ เอสา หิ ภควโต เทสนาย ปกติ, ยทิทํ เอกรเสเนว เทสนํ ทเสฺสตุํ ลพฺภมานสฺสาปิ กสฺสจิ อคฺคหณํฯ ตถา หิ รูปกเณฺฑ ทุกาทีสุ, ตนฺนิเทฺทเสสุ จ หทยวตฺถุ น คหิตํฯ อิตรวตฺถูหิ อสมานคติกตฺตา เทสนาเภโท โหตีติฯ ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ เอกนฺตโต จกฺขาทินิสฺสยานิ, น เอวํ มโนวิญฺญาณํ เอกเนฺตน หทยวตฺถุนิสฺสยํ อารุเปฺป ตทภาวโต, นิสฺสยนิสฺสิตวเสน จ วตฺถุทุกาทิเทสนา ปวตฺตา ‘‘อตฺถิ รูปํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถุ, อตฺถิ รูปํ น จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถู’’ติอาทินาฯ ยมฺปิ มโนวิญฺญาณํ เอกนฺตโต หทยวตฺถุนิสฺสยํ, ตสฺส วเสน ‘‘อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส วตฺถู’’ติอาทินา ทุกาทีสุ วุจฺจมาเนสุปิ น ตทนุรูปา อารมฺมณทุกาทโย สมฺภวนฺติฯ น หิ ‘‘อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ, อตฺถิ รูปํ น มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณ’’นฺติ สกฺกา วตฺตุํ ตทนารมฺมณรูปสฺสาภาวโตติ วตฺถารมฺมณทุกา ภินฺนคติกา สิยุํ, ตสฺมา น เอกรสา เทสนา ภเวยฺยาติ น วุตฺตํ, ตถา นิเกฺขปกเณฺฑ จิตฺตุปฺปาทวิภาเคน วิสุํ อวุจฺจมานตฺตา อวิตกฺกอวิจารปทวิสฺสชฺชเน ‘‘วิจาโร จา’’ติ วตฺตุํ น สกฺกาติ อาวิตกฺกวิจารมตฺตปทวิสฺสชฺชเน ลพฺภมาโนปิ วิตโกฺก น อุทฺธโตฯ อญฺญถา หิ ‘‘วิตโกฺก จา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, เอวเมวิธาปิ ภิกฺขุสงฺฆคุโณ น เทสิโตติฯ กามํ สทฺทโต เอวํ น เทสิโต, อตฺถโต ปน พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิตวณฺณสฺส อนุสนฺธิทสฺสนวเสน อิมิสฺสา เทสนาย อารทฺธตฺตา ทีเปตุํ วฏฺฏตีติ อาห **“อตฺถํ ปนา”**ติอาทิฯ

ตตฺถายํ ทีปนา – ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต สมณสฺส โคตมสฺส สาวกสโงฺฆ นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ’’ติ วิตฺถาเรตพฺพํฯ นนุ ธมฺมสฺสาปิ วโณฺณ พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิโตติ? สจฺจํ ภาสิโต, โส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธปภวตฺตา, อริยสงฺฆาธารตฺตา จ ธมฺมสฺส ธมฺมานุภาวสิทฺธตฺตา จ เตสํ, ตทุภยวณฺณทีปเนเนว ทีปิโตติ วิสุํ น อุทฺธโตฯ สทฺธมฺมานุภาเวเนว หิ ภควา, ภิกฺขุสโงฺฆ จ ปาณาติปาตาทิปฺปหานสมโตฺถ โหติฯ อตฺถาปตฺติวเสน ปรวิเหฐนสฺส ปริวชฺชิตภาวทีปนตฺถํ ทณฺฑสตฺถานํ นิเกฺขปวจนนฺติ อาห **“ปรูปฆาตตฺถายา”**ติอาทิฯ **อวตฺตนโต**ติ อปวตฺตนโต, อสญฺจรณโต วาฯ นิกฺขิโตฺต ทโณฺฑ เยนาติ **นิกฺขิตฺตทโณฺฑฯ** ตถา **นิกฺขิตฺตสโตฺถฯ** มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส จตุหตฺถปฺปมาโณ เจตฺถ **ทโณฺฑฯ** ตทวเสโส มุคฺครขคฺคาทโย **สตฺถํ,** เตน วุตฺตํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ **วิเหฐนภาวโต**ติ วิหึ สนภาวโต, เอเตน สสติ หึสติ อเนนาติ **สตฺถ**นฺติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ ‘‘ปรูปฆาตตฺถายา’’ติอาทินา อาปนฺนมตฺถํ วิวริตุํ **“ยํ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กตฺตโร** ชิโณฺณ, ตสฺส, เตนวา อาลมฺพิโต ทโณฺฑ **กตฺตรทโณฺฑฯ** ทนฺตโสธนํ กาตุํ โยคฺคํ กฏฺฐํ **ทนฺตกฏฺฐํ,** น ปน ทนฺตโสธนกฏฺฐํฯ ‘‘ทนฺตกฏฺฐวาสึ วา’’ติปิ ปาโฐ, ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนกวาสินฺติ อโตฺถฯ ขุทฺทกํ นขเจฺฉทนาทิกิจฺจนิปฺผาทกํ สตฺถํ **ปิปฺผลิกํฯ** อิทํ ปน ภิกฺขุสงฺฆาธีนวจนํฯ **“*ภิกฺขุสงฺฆวเสนปิ ทีเปตุํ วฏฺฏตี*”**ติ วุตฺตตา ตสฺสาปิ เอกเทเสน ทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ

ลชฺชา-สโทฺท หิริอโตฺถติ อาห **“ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณายา”**ติฯ ธมฺมครุตาย หิ พุทฺธานํ, ธมฺมสฺส จ อตฺตาธีนตฺตา อตฺตาธิปติภูตา ลชฺชาว วุตฺตา, น โลกาธิปติภูตํ โอตฺตปฺปํฯ อปิจ ‘‘ลชฺชี’’ติ เอตฺถ วุตฺตลชฺชาย โอตฺตปฺปมฺปิ วุตฺตเมว, ตสฺมา **ลชฺชา**ติ หิริโอตฺตปฺปานมธิวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ปาปชิคุจฺฉนํ ปาปุตฺตาสนรหิตํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ นาม อตฺถีติฯ ‘‘ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺน’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ทยา-สโทฺท ‘‘ทยาปโนฺน’’ติอาทีสุ

กรุณายปิ วตฺตตีติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ทยาสทฺโท อนุรกฺขณตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตมาโน เมตฺตาย, กรุณาย จ ปวตฺตตีติ อิธ เมตฺตาย ปวตฺตมาโน วุโตฺต กรุณาย, วกฺขมานตฺตาฯ มิทติ สิเนหตีติ **เมตฺตา,** สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมตฺตํ,** เมตฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ **เมตฺตจิโตฺต,** เมตฺตาย สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ วา, ตสฺส ภาโว **เมตฺตจิตฺตตา** เมตฺตา เอว มูลภูเตน ตนฺนิมิเตฺตน ปุคฺคลสฺมึ พุทฺธิยา, สทฺทสฺส จ ปวตฺตนโตฯ

"**ปาณภูเต**ติ ปาณชาเต''ติ วุตฺตํฯ เอวํ สติ ปาโณ ภูโต เยสนฺติ ปาณภูตาติ นิพฺพจนํ กตฺตพฺพํฯ อถ วา ชีวิตินฺทฺริยสมงฺคิตาย ปาณสงฺขาเต ตํตํกมฺมานุรูปํ ปวตฺตนโต ภูตนามเก ส เตฺตติ อโตฺถฯ **อนุกมฺปโก**ติ กรุณายนโกฯ ยสฺมา ปน เมตฺตา กรุณาย วิเสสปจฺจโย โหติ, ตสฺมา ปุริมปทตฺถภูตา เมตฺตา เอว ปจฺจยภาเวน "**ตาย เอว ทยาปนฺนตายา**"ติ วุตฺตาฯ อิมินา หิ ปเทน กรุณาย คหิตาย เยหิ ธเมฺมหิ ปาณาติปาตา ปฏิวิรติ สมฺปชฺชติ, เตหิ ลชฺชาเมตฺตา กรุณาหิ สมงฺคิภาโว ยถากฺกมํ ปทตฺตเยน ทสฺสิโตฯ ปรทุกฺขาปนยนกามตาปิ หิ หิตานุกมฺปนเมวาติ อวสฺสํ อยมโตฺถ สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพติฯ อิมาย ปาฬิยา, สํวณฺณนาย จ ตสฺสา วิรติยา สตฺตวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ

วิหรตีติ เอตฺถ **วิ**-สทฺโท วิจฺฉินฺทนเตฺถ, **หร**-สทฺโท นยนเตฺถ, นยนญฺจ นาเมตํ อิธ ปวตฺตนํ, ยาปนํ, ปาลนํ วาติ อาห "**อิริยติ ยเปติ ยาเปติ ปาเลตี**"ติฯ **ยเปติ ยาเปตี**ติ เจตฺถ ปริยายวจนํฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตปฺปกาโร หุตฺวา เอกสฺมึ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา หรติ ปวเตฺตติ, อตฺตภาวํ วา ยาเปติ ปาเลตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิติ วา หี**ติ เอตฺถ **หิ**-สทฺโท วจนสิลิฏฺฐตามเตฺต กสฺสจิปิ เตน โชติตตฺถสฺส อภาวโตฯ เตนาห "**เอวํ วา ภิกฺขเว**"ติฯ วิสุํ กปฺปนเมว อโตฺถ **วิกปฺปโตฺถ**ติ โส อเนกภินฺนสฺเยว อเตฺถสฺ ลพฺภติ, อเนกเภทา จ อตฺถา อุปริวกฺขมานา เอวาติ วุตฺตํ "**อุปริ อทินฺนา...เป.... อเปกฺขิตฺวา**"ติฯ "**เอว**"นฺติอาทิ คนฺถคารวปริหรณํ, นยทานํ วาฯ

อิทานิ สมฺปิณฺฑนตฺถํ ทเสฺสโนฺต "**อยํ ปเนตฺถา**"ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น หนตี**ติ น หึสติฯ **น ฆาเตตี**ติ น วธติฯ **ตตฺถา**ติ ปาณาติปาเตฯ **สมนฺโนญฺญ**ติ สนฺตุโฏฺฐฯ **อโห วต เร**ติ โภ โนฺต เอกํสโต อจฺฉริยาติ อโตฺถฯ **อาจารสีลมตฺตก**นฺติ สาธุชนาจารมตฺตกํ, **มตฺต**-สทฺโท เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตน อินฺทฺริยสํวราทิคุเณหิปิ โลกิยปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วตฺตุํ น สโกฺกตีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ อินฺทฺริยสํวรปจฺจยปริโภคสีลานิ อิธ น วิภตฺตานิฯ **เอว**-สทฺโท ปทปูรณมตฺตํ, มตฺต-สเทฺทน วา ยถาวุตฺตตฺถสฺสาวธารณํ กโรติ, เอว-สเทฺทน อาจารสีลเมว วตฺตุํ สโกฺกตีติ สนฺนิฏฺฐานํฯ เอวมีทิเสสุฯ ''อิติ วา หิ ภิกฺขเว ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยา''ติ วจนสามตฺถิเยเนว ตทุตฺตริ คุณํ วตฺตุํ น สกฺขิสฺสติฯ ''ตํ โว อุปริ วกฺขามี''ติ จ อตฺถสฺสาปชฺชนโต ตถาปนฺนมตฺถํ ทเสฺสตุํ "**อุปริ อสาธารณภาว**"นฺติอาทิ วุตฺตํฯ "**น เกวลญฺจา**"ติอาทินา ปุคฺคลวิเวจเนน ปน ''ปุถุชฺชโน''ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทสฺสิตํฯ "**อิโต ปร**"นฺติอาทินา คนฺถคารวํ ปริหรติฯ ปุเพฺพ วุตฺตํ ปทํ **ปุพฺพปทํ,**น ปุพฺพปทํ ตถา, น ปุพฺพํ วา **อปุพฺพํ,** ตเมว ปทํ ตถาฯ

สทฺทนฺตรโยเคน ธาตูนมตฺถวิเสสวาจกตฺตา "**อาทาน**"นฺติ เอตสฺส คหณนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, เตนาห "**หรณ**"นฺติอาทิฯ **ปรสฺสา**ติ อตฺตสนฺตกโต ปรภูตสฺส สนฺตกสฺส, โย วา อตฺตโต อโญฺญ, โส ปุคฺคโล ปโร นาม, ตสฺส อิทํ **ปร**นฺติปิ ยุชฺชติ, "**ปรสํหรณ**"นฺติปิ ปาโฐ, **สํ**-สทฺโท เจตฺถ ธนโตฺถ,ปรสนฺตกหรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เถโน** วุจฺจติ โจโร, ตสฺส ภาโว **เถยฺยํ,** โจรกมฺมํฯ **โจริกา**ติ โจรสฺส กิริยาฯ ตทตฺถํ วิวรติ "**ตตฺถา**"ติอาทินาฯ **ตตฺถา**ติ ''อาทินฺนา

ทาน''นฺติ ปเทฯ ปรปริคฺคหิตเมว เอตฺถ **อทินฺนํ,** น ปน ทนฺตโปณสิกฺขาปเท วิย อปฺปฏิคฺคหิตกํ อตฺตสนฺตกนฺติ อธิปฺปาโยฯ **"ยตฺถ ปโร"**ติอาทิ อุภยตฺถ สมฺพนฺธ อาวุตฺติยาทินเยนฯ ตสฺมา "ตํ ปรปริคฺคหิตํ นาม, ตสฺมึ ปรปริคฺคหิเต''ติ จ โยเชตพฺพํฯ ยถากามํ กโรตีติ **ยถากามการี,** ตสฺส ภาโว **ยถากามกริตา,** ตํฯ ตถารุจิกรณํ อาปชฺชโนฺตติ อโตฺถฯ สสนฺตกตฺตา **อทณฺฑารโห** ธนทณฺฑราชทณฺฑวเสนฯ **อนุปวโชฺช จ** โจทนาสารณาทิวเสนฯ ตํ ปรปริคฺคหิตํ อาทิยติ เอเตนาติ **ตทาทายโก,** เสฺวว อุปกฺกโม, ตํ สมุฏฺฐาเปตีติ **ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกาฯ** เถยฺยา เอว เจตนา **เถยฺยเจตนาฯ** ขุทฺทกตาอปฺปคฺฆตาทิวเสน **หีเนฯ** มหนฺตตามหคฺฆตาทิวเสน **ปณีเตฯ** กสฺมา? วตฺถุหีนตายาติ คมฺยมานตฺตา น วุตฺตํ, หีเน, หีนคุณานํ สนฺตเก จ เจตนา ทุพฺพลา, ปณีเต, ปณีตคุณานํ สนฺตเก จ พลวตีติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เตหิ การเณหิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา เวทิตพฺพาฯ อาจริยา ปน หีนปณีตโต ขุทฺทกมหนฺต วิสุํ คเหตฺวา "อิธาปิ ขุทฺทเก ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, มหนฺต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ วตฺถุคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานมุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชํ, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชนฺติ อยมฺปิ นโย โยเชตโพฺพ''ติ วทนฺติฯ

สาหตฺถิกาทโยติ เอตฺถ ปรสนฺตกสฺส สหตฺถา คหณํ **สาหตฺถิโกฯ** อเญฺญ อาณาเปตฺวา คหณํ **อาณตฺติโกฯ** อโนฺตสุงฺกฆาเต ฐิเตน พหิสุงฺกฆาตํ ปาเตตฺวา คหณํ **นิสฺสคฺคิโยฯ** "อสุกํ ภณฺฑํ ยทา สโกฺกสิ, ตทา อวหรา''ติ อตฺถสาธกาวหารนิปฺผาทเกน, อาณาปเนน วา, ยทา กทาจิ ปรสนฺตกวินาสเกน สปฺปิเตลกุมฺภิอาทีสุ ทุกูลสาฏกจมฺมขณฺฑาทิปกฺขิปนาทินา วา คหณํ **ถาวโรฯ** มนฺตปริชปฺปเนน คหณํ **วิชฺชามโยฯ** วินา มเนฺตน, กายวจีปโยเคหิ ตาทิสอิทฺธิโยเคน ปรสนฺตกสฺส อากฑฺฒนํ **อิทฺธิมโยฯ** กายวจีปโยเคสุ หิ สเนฺตสฺเยว อิทฺธิมโย อวหรณปโยโค โหติ, โน อสเนฺตสุฯ ตถา หิ วุตฺตํ "อนาปตฺติ ภิกฺขเว, อิทฺธิมสฺส อิทฺธิวิสเย''ติ (ปารา. ๑๕๙), เต จ โข ปโยคา ยถานุรูปํ ปวตฺตตาติ สมฺพนฺธฯ เตสํ ปน ปโยคานํ สเพฺพสํ สพฺพตฺถ อวหาเรสุ อสมฺภวโต **"ยถานุรูป"**นฺติ วุตฺตํฯ

สนฺธิเจฺฉทาทีนิ กตฺวา อทิสฺสมาเนน วา, กูฏมานกูฏกหาปณาทีหิ วญฺจเนน วา, อวหรณํ **เถยฺยาวหาโรฯ** ปสยฺห พลสา อภิภุยฺย สนฺตชฺชตฺวา, ภยํ ทเสฺสตฺวา วา อวหรณํ **ปสยฺหาวหาโรฯ** ปรภณฺฑํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อวหรณํ **ปฏิจฺฉนฺนาวหาโรฯ** ภโณฺฑกาสปริกปฺปวเสน ปริกเปฺปตฺวา อวหรณํ **ปริกปฺปาวหาโรฯ** กุสํ สงฺกาเมตฺวา อวหรณํ **กุสาวหาโรฯ อิติ**-สเทฺทน เจตฺถ อาทิอเตฺถน, นิทสฺสนนเยน วา อวเสสา จตฺตาโร ปญฺจกาปิ คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ ปญฺจนฺนญฺหิ ปญฺจกานํ สโมธานภูตา ปญฺจวีสติ อวหารา สเพฺพปิ อทินฺนาทานเมว, อวิญฺญตฺติยา วา อริยาย วิญฺญตฺติยา วา ทินฺนเมวาติ อโตฺถฯ **"ทินฺนาทายี"**ติ อิทํ ปโยคโต ปริสุทฺธภาวทสฺสนํฯ **"ทินฺนปาฏิกงฺขี"**ติ อิทํ ปน อาสยโตติ อาห **"จิเตฺตนา"**ติอาทิฯ

อเถเนนาติ เอตฺถ -สโทฺท น-สทฺทสฺส การิโย, อ-สโทฺท วา เอโก นิปาโต น-สทฺทโตฺถติ ทเสฺสตุํ **"น เถเนนา"**ติ วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ทิสฺสมานวากฺยาวตฺถิกวิภตฺติยนฺตปฏิรูปกตากรเณน สทฺธึ สมาสทสฺสนเมตํฯ ปกรณาธิคเต ปน อเตฺถ วิเวจิยมาเน อิธ อเถนโตเยว สุจิภูตตา อธิคมียติ อทินฺนาทานาธิการตฺตาติ อาห **"อเถนตฺตาเยว สุจิภูเตนา"**ติ เตน เหตาลงฺการวจนเมตนฺติ ทเสฺสติฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวฯ ภควโต ปน โส รุฬฺหิยา ยถา ตํ นิจฺจนฺทราเคสุ สตฺตโวหาโรฯ อทติ วา สํสารทุกฺขนฺติ **อตฺตา,** เตนาห **"อตฺตภาเวนา"**ติฯ ปทตฺตเยปิ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนนฺติ ญาเปตุํ **"อเถนํ...เป.... กตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ อเถเนน อตฺตนา อเถนตฺตา หุตฺวา สุจิภูเตน อตฺตนา สุจิภูตตฺตา หุตฺวา วิหรตีติปิ อโตฺถฯ

เสสนฺติ ‘‘ปหาย ปฏิวิรโต’’ติ เอวมาทิกํฯ ตญฺหิ ปุพฺเพ วุตฺตนยํฯ กิญฺจาปิ นยิธ สิกฺขาปทโวหาเรน วิรติ วุตฺตา, อิโต อเญฺญสุ ปน สุตฺตปเทเสสุ, วินยาภิธมฺเมสุ จ ปวตฺตโวหาเรน วิรติโย, เจตนา จ อธิสีลสิกฺขานมธิฏฺฐานภาวโต, เตสมญฺญตรโกฏฺฐาสภาวโต จ ‘‘สิกฺขาปท’’เนฺตฺวว วตฺตพฺพาติ อาห **‘‘ปฐมสิกฺขาปเท’’**ติฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘ลชฺชี ทยาปโนฺน’’ติ น วุตฺตํ, อธิการวเสน, ปน อตฺถโต จ วุตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ ยถา หิ ลชฺชาทโย ปาณาติปาตปฺปหานสฺส วิเสสปจฺจโย, เอวํ อทินฺนาทานปฺปหานสฺสาปีติฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ อถ วา **สุจิภูเตนา**ติ หิโรตฺตปฺปาทิสมนฺนาคมนํ, อหิริกาทีนญฺจ ปหานํ วุตฺตเมวาติ ‘‘ลชฺชี ทยาปโนฺน’’ติ น วุตฺตํฯ

พฺรหฺม-สโทฺท อิธ เสฏฺฐวาจโก, อพฺรหฺมานํ นิหีนานํ, อพฺรหฺมํ วา นิหีนํ จริยํ วุตฺติ **อพฺรหฺมจริยํ,** เมถุนธโมฺมฯ **พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อาจาร**นฺติ เมถุนวิรติํฯ น อาจรตีติ **อนาจารี,** [อาราจารี (ที. นิ. ๑.๘)] ตทาจารวิรหิโตติ อโตฺถ, เตนาห **‘‘อพฺรหฺมจริยโต ทูรจารี’’**ติฯ ทูโร เมถุนสงฺขาโต อาจาโร, โส วิรเหน ยสฺสตฺถีติ **ทูรจารี,** เมถุนธมฺมโต วา ทูโร หุตฺวา ตพฺพิรติํ อาจรตีติ **ทูรจารี**ติปิ วฎฺฎติฯ มิถุนานํ ราคปริยุฎฺฐาเนน สทิสานํ อุภินฺนํ อยํ **เมถุโน**ติ อตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ราคปริยุฎฺฐานวเสนา’’**ติอาทินาฯ อสตํ ธโมฺม อาจาโรติ **อสทฺธโมฺม,** ตสฺมาฯ อเภทโวหาเรน คามสเทฺทเนว คามวาสิโน คหิตาติ วุตฺตํ **‘‘คามวาสีน’’**นฺติ, คาเม วสตํ ธโมฺมติปิ ยุชฺชติฯ **‘‘ทูรจารี’’**ติ เจตฺถ วจนโต, ปาฬิยํ วา ‘‘เมถุนา’’ เตฺวว อวตฺวา ‘‘คามธมฺมา’’ติปิ วุตฺตตฺตา

‘‘อิธ พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธิํ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหนํ สาทิยติ, โส ตํ อสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺติํ อาปชฺชติ, อิทมฺปิ โข พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปิ, อยํ วุจฺจติ พฺราหฺมณ อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ สํยุโตฺต เมถุเนน สํโยเคน, น ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ, น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ

ปุน จปรํ…เป.… นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนปริมนฺทนนฺหาปนสมฺพาหนํ สาทิยติ, อปิจ โข มาตุคาเมน สทฺธิํ สญฺชคฺฆติ สํกีฬติ สํเกลายติ…เป.… นปิ มาตุคาเมน สทฺธิํ สญฺชคฺฆติ สํกีฬติ สํเกลายติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิชฺฌายติ เปกฺขติ…เป.… นปิ มาตุคามสฺส จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิชฺฌายติ เปกฺขติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ ติโรกุฎฺฎํ วา ติโรปาการํ วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา โรทนฺติยา วา…เป.… นปิ มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ ติโรกุฎฺฎํ วา ติโรปาการํ วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา โรทนฺติยา วา, อปิจ โข ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ มาตุคาเมน สทฺธิํ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติ…เป.… นปิ ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ มาตุคาเมน สทฺธิํ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติ, อปิจ โข ปสฺสติ คหปติํ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคิภูตํ ปริจารยมานํ…เป.… นปิ ปสฺสติ คหปติํ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคิภูตํ ปริจารยมานํ, อปิจ โข อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ ‘‘อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติฯ โส ตํ อสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺติํ อาปชฺชติฯ อิทมฺปิ โข พฺราหฺมณ พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปิฯ อยํ วุจฺจติ พฺราหฺมณ, อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ สํยุโตฺต เมถุเนน สํโยเคน, น ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ, น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๗.๕๐) –

องฺคุตฺตราคเม สตฺตกนิปาเต ชาณุโสณิสุตฺเต อาคตา สตฺตวิธเมถุนสํโยคาปิ ปฏิวิรติทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อิธาปิ อสทฺธมฺมเสวนาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา อพฺรหฺมจริยํ ฯ ปญฺจสิกฺขาปทกฺกเม มิจฺฉาจาเร ปน อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา ยถาวุตฺตา กาเมสุ มิจฺฉาจาโรติ โยเชตพฺพํฯ

ตตฺถ อคมนียฏฺฐานํ นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตาทโย ทส, ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโยฯ อิตฺถีสุ ปน ทสนฺนํ ธนกฺกีตาทีนํ, สารกฺขสปริทณฺฑานญฺจ วเสน ทฺวาทสนฺนํ อเญฺญ ปุริสาฯ เย ปเนเก วทนฺติ ‘‘จตฺตาโร กาเมสุ มิจฺฉาจารา อกาโล, อเทโส, อนโงฺค, อธมฺโม จา’’ติ, เต วิปฺปฏิปตฺติมตฺตํ ปติ ปริกปฺเปตฺวา วทนฺติฯ น หิ สาคมนียฏฺฐาเน ปวตฺตา วิปฺปฏิปตฺติ มิจฺฉาจาโร นาม สมฺภวติฯ สา ปเนสา ทุวิธาปิ วิปฺปฏิปตฺติ คุณวิรหิเต อปฺปสาวชฺชา, คุณสมฺปเนฺน มหาสาวชฺชาฯ คุณรหิเตปิ จ อภิภวิตฺวา วิปฺปฏิปตฺติ มหาสาวชฺชา, อุภินฺนํ สมานจฺฉนฺทภาเว อปฺปสาวชฺชา, สมานจฺฉนฺทภาเวปิ กิเลสานํ, อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวชฺชา, ติพฺพตาย มหาสาวชฺชาติ เวทิตพฺพํฯ

ตสฺส ปน อพฺรหฺมจริยสฺส เทฺว สมฺภารา เสเวตุกามตาจิตฺตํ, มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺตีติฯ มิจฺฉาจารสฺส ปน จตฺตาโร สมฺภารา อคมนียวตฺถุ, ตสฺมิํ เสวนจิตฺตํ, เสวนาปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติ เอวํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘จตฺตาโร สมฺภารา’’ติ (ธ. ส. อกุสลกมฺมปถกถา; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๘๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๐๙-๑๑๑) วุตฺตตฺตา อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน สติปิ ปุริมุปฺปเนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต อภิภุยฺยมานสฺส มิจฺฉาจาโร น โหตีติ วทนฺติ เกจิฯ เสวนจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว น ปมาณํ อิตฺถิยา เสวนปโยคสฺส เยภุเยฺยน อภาวโต, ปุริสเสฺสว เยภุเยฺยน เสวนปโยโค โหตีติ อิตฺถิยา ปุเรตรํ เสวนจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนาย [นิปนฺนาย (ธ. ส. อนุฏี. กมฺมกถาวณฺณนา)] มิจฺฉาจาโร น สิยาติ อาปชฺชติฯ ตสฺมา ปุริสสฺส วเสน อุกฺกํสโต ‘‘จตฺตาโร สมฺภารา’’ติ วุตฺตํฯ อญฺญถา หิ อิตฺถิยา ปุริสกิจฺจกรณกาเล ปุริสสฺสาปิ เสวนาปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น สิยาติ วทนฺติ เอเกฯ

อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส เสวนาปโยเคเนว เสวนจิตฺตตาสิทฺธิโต อคมนียวตฺถุ, เสวนาปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติ ตโย, พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส ปุริมุปฺปเนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต อคมนียวตฺถุ, ตสฺมิํ เสวนจิตฺตํ , มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติ ตโย, อนวเสสคฺคหเณน ปน วุตฺตนเยน จตฺตาโรติ, ตมฺปิ เกจิเยว วทนฺติ, วีมํสิตฺวา คเหตพฺพนฺติ **อภิธมฺมานุฏีกายํ** (ธ. ส. อนุฏี. อกุสลกมฺมปถกถาวณฺณนา) วุตฺตํฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ

๙. **มุสา**ติ ตติยนฺโต, ทุติยนฺโต วา นิปาโต มิจฺฉาปริยาโย, กิริยาปธาโนติ อาห **‘‘วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺสา’’**ติอาทิฯ ปุเร กรณํ **ปุเรกฺขาโร,** วิสํวาทนสฺส ปุเรกฺขาโร ยสฺสาติ ตถา, ตสฺส กมฺมปถปฺปตฺตเมว ทเสฺสตุํ **‘‘อตฺถภญฺชนโก’’**ติ วุตฺตํ, ปรสฺส หิตวินาสโกติ อโตฺถฯ มุสาวาโท ปน สสนฺตกสฺส อทาตุกามตาย, หสาธิปฺปาเยน จ ภวติฯ วจสา กตา วายามปฺปธานา กิริยา **วจีปโยโค**ฯ ตถา กาเยน กตา **กายปโยโค**ฯ **วิสํวาทนาธิปฺปาโย** ปุพฺพภาคกฺขเณ, ตงฺขเณ จฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ปุเพฺพวสฺส โหติ ‘มุสา ภณิสฺส’นฺติ, ภณนฺตสฺส โหติ ‘มุสา ภณามี’ติ’’ (ปารา. ๒๐๐; ปาจิ. ๔) เอตเทว หิ ทฺวยํ องฺคภูตํฯ อิตรํ ‘‘ภณิตสฺส โหติ ‘มุสา มยา ภณิต’นฺติ’’ (ปารา. ๒๐๐; ปาจิ. ๔) วุตฺตํ ปน โหตุ วา, มา วา, อการณเมตํฯ **อสฺสา**ติ วิสํวาทกสฺสฯ ‘‘เจตนา’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ วิสํ วาเทติ เอเตนาติ **วิสํวาทนํ,** ตเทว กายวจีปโยโค, ตํ สมุฏฺฐาเปตีติ ตถา, อิมินา มุสาสงฺขาเตน กายวจีปโยเคน, มุสาสงฺขาตํ วา กายวจีปโย

คํ วทติ วิญฺญาเปติ, สมุฏฺฐาเปติ วา เอเตนาติ **มุสาวาโท**ติ อตฺถมาหฯ ‘‘วาโท’’ติ วุตฺต วิสํวาทนจิตฺตํ, ตโชฺช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติ ลกฺขณตฺตยํ วิภาวิตเมว โหติฯ

‘‘อตถํ วตฺถุ’’นฺติ ลกฺขณํ ปน อวิภาวิตเมว มุสา-สทฺทสฺส ปโยคสงฺขาตกิริยาวาจกตฺตาฯ ตสฺมา อิธ นเย ลกฺขณสฺส อพฺยาปิตตาย, มุสา-สทฺทสฺส จ วิสํวาทิตพฺพตฺถวาจกตาสมฺภวโต ปริปุณฺณํ กตฺวา มุสาวาทลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปโร นโย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ลกฺขณโต**ติ สภาวโตฯ **ตถา**ติ เตน ตถากาเรนฯ กายวจีวิญฺญตฺติโย สมุฏฺฐาเปตีติ **วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกาฯ** อิมสฺมิํ ปน นเย มุสา วตฺถุ วทียติ วุจฺจติ เอเตนาติ **มุสาวาโท**ติ นิพฺพจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘โสยมตฺถ**’’นฺติอาทินา กมฺมปถปฺปตฺตสฺส วตฺถุวเสน อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชภาวมาหฯ ยสฺส อตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวโชฺช , มหาคุณตาย มหาสาวโชฺชติ อทินฺนาทาเน วิย คุณวเสนาปิ โยเชตพฺพํฯ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสนาปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา ลพฺภติเยวฯ

‘‘อปิจา’’ติอาทินา มุสาวาทสามญฺญสฺสาปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชภาวํ ทเสฺสติฯ **อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตายา**ติ, หิ **หสาธิปฺปาเยนา**ติ จ มุสาวาทสามญฺญโต วุตฺตํฯ อุภยตฺถาปิ จ วิสํวาทนปุเรกฺขาเรเนว มุสาวาโท, น ปน วจนมเตฺตนฯ ตตฺถ ปน เจตนา พลวตี น โหตีติ อปฺปสาวชฺชตา วุตฺตาฯ **นที มเญฺญ**ติ นที วิยฯ อปฺปตาย อูนสฺส อตฺถสฺส ปูรณวเสน ปวตฺตา กถา **ปูรณกถา,** พหุตรภาเวน วุตฺตกถาติ วุตฺตํ โหติฯ

เตนากาเรน ชาโต **ตโชฺช,** ตสฺส วิสํวาทนสฺส อนุรูโปติ อโตฺถฯ **วายาโม**ติ วายามสีเสน ปโยคมาหฯ วีริยปฺปธานา หิ กายิกวาจสิกกิริยา อิธ อธิเปฺปตา, น วายามมตฺตํฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปโยเค กเตปิ อปเรน ตสฺมิํ อเตฺถ อวิญฺญาเต วิสํวาทนสฺส อสิชฺฌนโต ปรสฺส ตทตฺถวิชานนมฺปิ เอกสมฺภารภาเวน วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘อภูตวจนํ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ปรสฺส ตทตฺถวิชานน’’นฺติ ตโย สมฺภาเร วทนฺติฯ กายิโกว สาหตฺถิโกติ โกจิ มเญฺญยฺยาติ ตํ นิวารณตฺถํ **‘‘โส กาเยน วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาตีติ ตงฺขเณ วา ทนฺธตาย วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วา ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อย**นฺติ วิสํวาทโกฯ **กิริยสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยวา**ติ กายิกวาจสิกกิริยสมุฏฺฐาปิกาย เจตนาย ปวตฺตกฺขเณ เอวฯ **มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌตี**ติ วิสํวาทนเจตนาสงฺขาเตน มุสาวาทกมฺมุนา สมฺพนฺธียติ, อลฺลียตีติ วา อโตฺถฯ สเจปิ ทนฺธตาย วิจาเรตฺวา ปจฺฉา จิเรนาปิ ปโร ตทตฺถํ ชานาติ, สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย นิพฺพตฺตตฺตา ตงฺขเณเยว พชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวา’’ติ อิทํ โปราณฏฺฐกถาสุ อาคตนเยน วุตฺตนฺติ อิธ สงฺคหฏฺฐกถาย สงฺคหการสฺส อตฺตโน มติเภทํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘ยถา...เป.... ตถา’’**ติ เอเตน สาหตฺถิโก วิย อาณตฺติกาทโยปิ คเหตพฺพา, อคฺคหเณ การณํ นตฺถิ ปรสฺส วิสํวาทนภาเวน ตสฺสทิสตฺตาติ ทเสฺสติ , **‘‘อิทมสฺส...เป.... อาณาเปนฺตปี’’**ติ อาณตฺติกสฺส คหเณ การณํ, **‘‘ปณฺณํ...เป.... นิสฺสชฺชนฺตปี’’**ติ นิสฺสคฺคิยสฺส, **‘‘อยมโตฺถ...เป.... ฐเปนฺตปี’’**ติ ถาวรสฺสฯ ยสฺมา วิสํวาเทตีติ สพฺพตฺถ สมฺพโนฺธฯ **ปณฺณํ ลิขิตฺวา**ติ ตาลาทีนํ ปณฺณํ อกฺขเรน ลิขิตฺวา, **ปณฺณ**นฺติ วา ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ติโรกุฏฺฏาทีสู’’ติ [กุฑฺฑาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘)] ปเณฺณ อกฺขรํ เลขนิยา ลิขิตฺวาติ อโตฺถฯ **วีมํสิตฺวา คเหตพฺพา**ติ อตฺตโนมติยา สพฺพทุพฺพลตฺตา อนตฺตุกฺกํสเนน วุตฺตํฯ กิเญฺหตฺถ วิจาเรตพฺพการณํ อตฺถิ สยเมว วิจาริตตฺตาฯ

สจฺจนฺติ วจีสจฺจํ, **สเจฺจน สจฺจ**นฺติ ปุริเมน วจีสเจฺจน ปจฺฉิมํ วจีสจฺจํฯ ปจฺจยวเสน ธาตุป ทนฺตโลปํ สนฺธาย **“สนฺทหตี”**ติ วุตฺตํฯ สทฺทวิทู ปน –

> ‘‘วิปุโพฺพ ธา กโรตฺยเตฺถ, อภิปุโพฺพ ตุ ภาสเน;
> นฺยาสํปุโพฺพ ยถาโยคํ, นฺยาสาโรปนสนฺธิสู’’ติฯ –

ธา-สทฺทเมว ฆฎนเตฺถ ปฐนฺติฯ ตสฺมา ปริยายวเสน **“สนฺทหตี”**ติ วุตฺตนฺติปิ ทฎฺฐพฺพํฯ ตทธิ ปฺปายํ ทเสฺสติ **“น อนฺตรนฺตรา”**ติอาทินาฯ **“โย หี”**ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ **อนฺตริตตฺตา**ติ อนฺ ตรา ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ **น ตาทิโส**ติ น เอวํวทนสภาโวฯ **ชีวิตเหตุปิ,** ปเคว อญฺญเหตูติ **อปิ**-ส โทฺท สมฺภาวนโตฺถฯ

‘‘สจฺจโต เถตโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙) วิย **เถต**-สโทฺท ถิรปริยาโย, ถิรภาโว จ สจฺจ วาทิตาธิการตฺตา กถาวเสน เวทิตโพฺพติ อาห **“ถิรกโถติ อโตฺถ”**ติฯ ถิตสฺส ภาโวติ หิ **เถโต,** ถิรภาโว, เตน ยุตฺตตฺตา ปุคฺคโล อิธ **เถโต** นามฯ **หลิทฺที**ติ สุวณฺณวณฺณกนฺ ทนิปฺผตฺตโก คจฺฉวิเสโสฯ **ถุโส** นาม ธญฺญตฺตโจ, ธญฺญปลาโส จฯ **กุมฺภณฺฑ**นฺติ มหาผโล สูปสมฺปาทโก ลตาวิเสโสฯ **อินฺทขีโล** นาม คมฺภีรเนโม เอสิกาถมฺภฯ ยถา หลิทฺทิราคาท โย อนวฎฺฐิตสภาวตาย น ฐิตา, เอวํ น ฐิตา กถา เอตสฺสาติ **นฐิตกโถ** [นถิรกโถ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๘)] ยถา ปาสาณเลขาทโย อวฎฺฐิตสภาวตาย ฐิตา, เอวํ ฐิตา กถา เอตสฺสาติ **ฐิตกโถ**ติ [ถิรกโถ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๘)] หลิทฺทิราคาทโย ยถา กถาย อุปมาโย โหนฺติ, เอวํ โยเชตพฺพํฯ กถาย หิ เอตา อุปมาโยติฯ

ปตฺติสงฺขาตา สทฺธา อยติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ **ปจฺจยิโก**ติ อาห **“ปตฺติยายิตพฺพโก”**ติฯ ปตฺติยา อยิตพฺพา ปวเตฺตตพฺพาติ **ปตฺติยายิตพฺพา** ย-การาคเมน, วาจาฯ สา เอตสฺสาติ **ปตฺติยายิตพฺพโก,** เตนาห **“สทฺธายิตพฺพโก”**ติฯ ตเทวตฺถํ พฺยติเรเกน, อนฺวเยน จ ทเสฺส ตุํ **“เอกโจฺจ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ** วิสํวาทนโตฯ อิตรปเกฺข จ อวิสํวาทน โตติ อธิปฺปาโยฯ **“โลก”**นฺติ เอเตน **“โลกสฺสา”**ติ เอตฺถ กมฺมเตฺถ ฉฎฺฐีติ ทเสฺสติฯ

สติปิ ปเจฺจกํ ปาฐกฺกเม อญฺญาสุ **อภิธมฺมฎฺฐกถา** ทีสุ (ธ. ส. อฎฺฐ. อกุสลกมฺมปถก ถา; ม. นิ. ๑.๘๙) สํวณฺณนากฺกเมน ติณฺณมฺปิ ปทานํ เอกตฺถสํวณฺณนํ กาตุํ **“ยาย วาจา ยา”**ติอาทิมาห, ยาย วาจาย กโรตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปรสฺสา**ติ ยํ ภินฺทิตุํ ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺสฯ **จ**-สโทฺท อฎฺฐานปยุโตฺต, โส ทฺวนฺทคฺพฺภภาวํ โชเตตุํ กมฺมทฺวเย ปยุชฺชิโตฺพฯ **สุญฺญ ภาว**นฺติ ปิยวิรหิตตาย ริตฺตภาวํฯ **สา**ติ ยถาวุตฺตา สทฺทสภาวา **วาจา,** เอเตน ปิยญฺจ สุญฺ ญญฺจ ปิยสุญฺญํ, ตํ กโรติ เอตายาติ **ปิสุณา** นิรุตฺตินเยนาติ วจนตฺถํ ทเสฺสติ, ปิสตีติ วา **ปิ สุณา,** สมเคฺค สเตฺต อวยวภูเต วคฺคภิเนฺน กโรตีติ อโตฺถฯ

ผรุสนฺติ สิเนหาภาเวน ลูขํฯ **สยมฺปิ ผรุสา**ติ โทมนสฺสสมุฎฺฐิตตฺตา สภาเวน สยมฺปิ กกฺกสาฯ ผรุสสภาวโต **เนว กณฺณสุขาฯ** อตฺถวิปนฺนตาย **น หทยงฺคมาฯ** เอตฺถ ปน ปฐม นเย ผรุสํ กโรตีติ วจนเตฺถน วา ผลูปจาเรน วา วาจาย ผรุสสทฺทปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ทุติ ยนเย มมฺมเจฺฉทวเสน ปวตฺติยา เอกนฺตนิฎฺฐุรตาย รุฬฺหิสทฺทวเสน สภาเวน, การณูปจาเรน วา วาจาย ผรุสสทฺทปฺปวตฺติ ทฎฺฐพฺพาฯ

เยนาติ ปลาปสงฺขาเตน นิรตฺถกวจเนนฯ **สมฺผ**นฺติ **“ส”**นฺติ วุตฺตํ สุขํ, หิตญฺจ ผลติ ปห รติ วินาเสตีติ อเตฺถน ‘‘สมฺผ’’นฺติ ลทฺธนามํ อตฺตโน, ปเรสญฺจ อนุปการกํ ยํ กิญฺจิ อตฺถํ, เต

นาห “**นิรตฺถก**”นฺติ, อิมินา สมฺผํ ปลปติ เอเตนาติ **สมฺผปฺปลาโป**ติ วจนตฺถํ ทเสฺสติฯ

“**เตส**”นฺติอาทินา เจตนาย ผลโวหาเรน ปิสุณาทิสทฺทปฺปวตฺติ วุตฺตาฯ “**สา เอวา**”ติ อาทินา ปน เจตนาย ปวตฺติปริกปฺปนาย เหตุํ วิภาเวติฯ ตตฺถ ‘‘ปหายา’’ติอาทิวจนสนฺนิธาน โต ตสฺสาเยว จ ปหาตพฺพตา ยุตฺติโต อธิเปฺปตาติ อโตฺถฯ

ตตฺถาติ ตาสุ ปิสุณวาจาทีสุฯ **สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺสา**ติ โลเภน, โทเสน วา วิพาธิตจิตฺตสฺส, อุปตาปิตจิตฺตสฺส วา, ทูสิตจิตฺตสฺสาติ วุตฺตํ โหติ, ‘‘เจตนา’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ เยน สห ปเรสํ เภทาย วทติ, ตสฺส อตฺตโน ปิยกมฺยตายาติ อโตฺถฯ **เจตนา ปิสุณวาจา** นาม ปิสุณํ ว ทนฺติ เอตายาติ กตฺวาฯ สมาสวิสเย หิ มุขฺยวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพ, พฺยาสวิสเย อุปจารว เสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺส ยโต เภทํ กโรติ, เตสุ อภิเนฺนสุ อปฺปสาวชฺชํ, ภิเนฺนสุ มหาสาวชฺชํฯ ตถา กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวิเสเสสุปิ โยเชตพฺพํฯ

ยสฺส เปสุญฺญํ อุปสํหรติ, โส ภิชฺชตุ วา, มา วา, ตสฺส ตทตฺถวิญฺญาปนเมว ปมาณนฺติ อาห “**ตสฺส ตทตฺถวิชานน**”นฺติฯ เภทปุเรกฺขารตาปิยกมฺยตานเมกกปกฺขิปเนน จตฺตาโรฯ กมฺมปถปฺปตฺติ ปน ภิเนฺน เอวฯ **อิเมส**นฺติ อนิยมตาย ปรมฺมุขาปวตฺตานมฺปิ อตฺตโน พุทฺธิยํ ปริวตฺตมาเน สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ “**เยส**”นฺติอาทิมาหฯ **อิโต**ติ อิธ ปเทเส, วุตฺตานํ เยสํ สนฺติเก สุตนฺติ โยเชตพฺพํฯ

“**ทฺวินฺน**”นฺติ นิทสฺสนวจนํ พหูนมฺปิ สนฺธานโตฯ “**มิตฺตาน**”นฺติอาทิ “**สนฺธาน**”นฺติ เอตฺถ กมฺมํ, เตน ปาฬิยํ ‘‘ภินฺนาน’’นฺติ เอตสฺส กมฺมภาวํ ทเสฺสติฯ สนฺธานกรณญฺจ นาม เต สมนุรูปกรณเมวาติ วุตฺตํ “**อนุกตฺตา**”ติฯ **อนุปฺปทาตา**ติ อนุพลปฺปทาตา, อนุวตฺตนวเสน วา ปทาตาฯ กสฺส ปน อนุพลปฺปทานํ, อนุวตฺตนญฺจาติ? ‘‘สหิตาน’’นฺติ วุตฺตตฺตา สนฺธานสฺ สาติ วิญฺญายตีติ อาห “**สนฺธานานุปฺปทาตา**”ติฯ ยสฺมา ปน อนุพลวเสน, อนุวตฺตนวเสน จ สนฺธานสฺส ปทานํ อาทานํ, รกฺขณํ วา ทฬฺหีกรณํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตา**”ติฯ อารมนฺติ เอตฺถาติ **อาราโมฯ** รมิตพฺพฏฺฐานํ สมโคฺคติ หิ ตทธิฏฺฐานานํ วเสน ตพฺพิเสสนตา วุตฺตาฯ ‘‘สมเคฺค’’ติปิ ปฐนฺติ, ตทยุตฺตํ “**ยตฺถา**”ติอาทิวจเนน วิรุทฺธตฺตาฯ ยสฺมา ปน อากา เรน วินาปิ อยมโตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา “**อยเมเวตฺถ อโตฺถ**”ติ วุตฺตํ **สมเคฺคสู**ติ สมคฺคภูเตสุ ชนกาเยสุ, เตนาห “**เต ปหายา**”ติอาทิฯ ตปฺปกติยโตฺถปิ กตฺตุอโตฺถวาติ ทเสฺสติ “**นนฺท ตี**”ติ อิมินาฯ ตปฺปกติยเตฺถน หิ ‘‘ทิสฺวาปิ สุตฺวาปี’’ติ วจนํ สุปปนฺนํ โหติฯ สมเคฺค กโรติ เอ ตายาติ **สมคฺคกรณีฯ** สาเยว วาจา, ตํ ภาสิตาติ อตฺถมาห “**ยา วาจา**”ติอาทินาฯ ตาย วา จาย สมคฺคกรณํ นามฯ ‘‘สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี, สมคฺคานํ ตโป สุโข’’ติอาทินา (ธ. ป. ๑๙๔) สมคฺคานิสํสทสฺสนเมวาติ วุตฺตํ “**สามคฺคิคุณปริทีปิกเมวา**”ติฯ **อิตร**นฺติ ตพฺพิปรีตํ เภท นิกํ วาจํฯ

มมฺมานีติ ทุฏฺฐารูนิ, ตสฺสทิสตาย ปน อิธ อโกฺกสวตฺถูนิ ‘‘มมฺมานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ ยถา หิ ทุฏฺฐารูสุ เยน เกนจิ วตฺถุนา ฆฏฺฏิเตสุ จิตฺตํ อธิมตฺตํ ทุกฺขปฺปตฺตํ โหติ, ตถา เตสุ ทสฺสุชาติอา ทีสุ อโกฺกสวตฺถูสุ ผรุสวาจาย ผุสิตมเตฺตสูติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘มมฺมานิ วิย มมฺมานิ, เยสุ ผรุส วาจาย ฉุปิตมเตฺตสุ ทุฏฺฐารูสุ วิย ฆฏฺฏิเตสุ จิตฺตํ อธิมตฺตํ ทุกฺขปฺปตฺตํ โหติ, กานิ ปน ตานิ? ชาติอาทีนิ อโกฺกสวตฺถูนี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๙) ‘‘ยสฺส สรีรปฺปเทสสฺส สตฺถาทิปฏิหเนน ภุสํ รุชฺ ชนํ, โส มมฺมํ นามฯ อิธ ปน ยสฺส จิตฺตสฺส ผรุสวาจาวเสน โทมนสฺสสงฺขาตํ ภุสํ รุชฺชนํ, ตํ มมฺมํ วิยาติ มมฺม’’นฺติ อปเรฯ ตานิ มมฺมานิ ฉิชฺชนฺติ ภิชฺชนฺติ เยนาติ **มมฺมเจฺฉทโก,** เสฺวว กายวจีปโยโค, ตานิ สมุฏฺฐาเปตีติ ตถาฯ **เอกนฺตผรุสเจตนา ผรุสา วาจา** ผรุสํ วทนฺติ เอ

ตายาติ กตฺวาฯ ‘‘ผรุสเจตนา’’ อิจฺเจว อวตฺวา **‘‘เอกนฺตผรุสเจตนา’’**ติ วจนํ ทุฏฺฐจิตฺตตาย เอว ผรุสเจตนา อธิเปฺปตา, น ปน สวนผรุสตามตฺเตนาติ ญาปนตฺถํฯ **ตสฺสา**ติ เอกนฺตผรุสเจตนาย เอวฯ **อาวิภาวตฺถ**นฺติ ผรุสวาจาภาวสฺส ปากฏกรณตฺถํฯ **ตสฺสา**ติ วา เอกนฺตผรุสเจตนาย เอว, ผรุสวาจาภาวสฺสาติ อโตฺถฯ **ตเถวา**ติ มาตุวุตฺตากาเรเนว, **อุฏฺฐาสิ** อนุพนฺธิตุนฺติ อโตฺถฯ **สจฺจกิริย**นฺติ ยํ ‘‘จณฺฑา ตํ มหึสี อนุพนฺธตู’’ติ วจนํ มุเขน กเถสิ, ตํ มาตุจิเตฺต นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘ตํ มา โหตุ, ยํ ปน อุปฺปลปตฺตมฺปิ มยฺหํ อุปริ น ปตตู’’ติ การณํ จิเตฺตน จิเนฺตสิ, ตเทว มาตุจิเตฺต อตฺถิ, ตสฺมา ‘‘ตเมว โหตู’’ติ สจฺจกรณํ, กตฺตพฺพสจฺจํ วาฯ **ตเตฺถวา**ติ อุฏฺฐานฏฺฐาเนเยวฯ **พทฺธา วิยา**ติ โยตฺตาทินา ปริพนฺธิ วิยฯ **เอวํ มมฺมเจฺฉทโก**ติ เอตฺถ สวนผรุสตามเตฺตน มมฺมเจฺฉทกตา เวทิตพฺพาฯ

ปโยโคติ วจีปโยโคฯ **จิตฺตสณฺหตายา**ติ เอกนฺตผรุสเจตนาย อภาวมาหฯ ตโตเยว หิ ผรุสวาจา น โหติ กมฺมปถปฺปตฺตา, กมฺมภาวํ ปน น สกฺกา วาเรตุนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘มาตาปิตโร หี’’**ติอาทินาปิ ตเทวตฺถํ สมเตฺถติฯ เอวํ พฺยติเรกวเสน เจตนาผรุสตาย ผรุสวาจาภาวํ สาเธตฺวา อิทานิ ตเมว อนฺวยวเสน สาเธตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อผรุสา วาจา น โหติ** ผรุสาวาจา โหติเยวาติ อโตฺถ **สา**ติ ผรุสวาจาฯ **ย**นฺติ ปุคฺคลํฯ

เอตฺถาปิ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตา อปฺปสาวชฺชา, อิตรา มหาสาวชฺชาฯ ตถา กิเลสานํ มุทุติพฺพตาเภเทปิ โยเชตพฺพํฯ เกจิ ปน ‘‘ยํ อุทฺทิสฺส ผรุสวาจา ปยุชฺชติ, ตสฺส สมฺมุขาเยว สีสํ เอตี’’ติ วทนฺติ, เอเก ปน ‘‘ปรมฺมุขาปิ ผรุสวาจา โหติเยวา’’ติฯ ตตฺถายมธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา, สมฺมุขา ปโยเค อคารวาทีนํ พลวภาวโต สิยา เจตนา พลวตี, ปรสฺส จ ตทตฺถวิชานนํ, น ตถา ปรมฺมุขาฯ ยถา ปน อโกฺกสิเต มเต อาฬหเน กตา ขมนา อุปวาทนฺตรายํ นิวเตฺตติ, เอวํ ปรมฺมุขา ปยุตฺตาปิ ผรุสวาจา โหติเยวาติ สกฺกา ญาตุนฺติ, ตสฺมา อุภยตฺถาปิ ผรุสวาจา สมฺภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ปรสฺส ตทตฺถวิชานนมญฺญตฺร ตโยว ตสฺสา สมฺภารา **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตาติฯ **กุปิตจิตฺต**นฺติ อโกฺกสนาธิปฺปาเยเนว วุตฺตํ, น ปน มรณาธิปฺปาเยนฯ มรณาธิปฺปาเยน หิ สติ จิตฺตโกเป อตฺถสิทฺธิยา, ตทภาเว จ ยถารหํ ปาณาติปาตพฺยาปาทาว โหนฺติฯ

เอลํ วุจฺจติ โทโส อิลติ จิตฺตํ, ปุคฺคโล วา กมฺปติ เอเตนาติ กตฺวาฯ **เอตฺถา**ติ –

> ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ;
> อนีฆํ ปสฺส อายนฺตํ, ฉินฺนโสตํ อพนฺธน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗; อุทา. ๖๕; เปฏโก. ๒๕); –

อิมิสฺสา อุทานคาถายฯ สีลเณฺหตฺถ นิโทฺทสตาย ‘‘เนล’’นฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห จิโตฺต คหปติ อายสฺมตา กามภูเถเรน ปุโฏฺฐ สํยุตฺตาคมวเร สฬายตนวเคฺค ‘‘เนลงฺค’’นฺติ โข ภเนฺต สีลานเมตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗) วาจา นาม สทฺทสภาวา ตํตทตฺถนิพนฺธนาติ สาทุรส สทิสตฺตา มธุรเมว พฺยญฺชนํ, อโตฺถ จ ตพฺภาวโตติ อตฺถเมว สนฺธาย **พฺยญฺชนมธุรตาย** , **อตฺถมธุรตายา’’**ติ จ วุตฺตํฯ วิเสสนปรนิปาโตปิ หิ โลเก ทิสฺสติ ‘‘อคฺยาหิโต’’ติอาทีสุฯ อปิจ อวยวาเปกฺขเน สติ ‘‘มธุรํ พฺยญฺชนํ ยสฺสา’’ติอาทินา วตฺตโพฺพฯ **สุขา**ติ สุขกรณี, สุขเหตูติ วุตฺตํ โหติฯ **กณฺณสูล**นฺติ กณฺณสงฺกุํฯ กณฺณสเทฺทน เจตฺถ โสตวิญฺญาณปฏิพทฺธตทนุวตฺตกา วิญฺญาณวีถิโย คหิตาฯ โวหารกถา เหสา สุตฺตนฺตเทสนา, ตสฺสา วณฺณนา จ, ตถา เจว วุตฺตํ **‘‘สกลสรีเร โกปํ, เปม’’**นฺติ จฯ น หิ หทยวตฺถุนิสฺสิโต โกโป, เปโม จ สกลสรีเร วตฺตติฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ **สุเขน จิตฺตํ ปวิสติ** ยถาวุตฺตการณทฺวเยนาติ อโตฺถ, อลุตฺตสมาโส เจส ยถา ‘‘อมตงฺคโต’’ติฯ **ปุเร**ติ คุณปาริปุเร, เตนาห **‘‘คุณปริปุณฺณตายา’’**ติฯ

ปุเร สํวฑฺฒา **โปรี,** ตาทิสา นารี วิยาติ วาจาปิ **โปรี**ติ อตฺถมาห **“ปุเร”**ติอาทินาฯ **สุกุมารา**ติ สุตรุณาฯ อุปเมยฺยปเกฺข ปน อผรุสตาย มุทุกภาโว เอว สุกุมารตาฯ **ปุรสฺสา**ติ เอตฺถ **ปุร**-สโทฺท ตนฺนิวาสีวาจโก สหจรณวเสน ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิย, เตเนวาห **“นครวาสีน”**นฺติฯ **เอสา**ติ ตํสมฺพนฺธีนิเทฺทสา วาจาฯ **เอวรูปี กถา**ติ อตฺถตฺตเยน ปกาสิตา กถาฯ **กนฺตา**ติ กามิตา ตุฎฺฐา ยถา ‘‘ปกฺกโนฺต’’ติ, มาน-สทฺทสฺส วา อนฺตพฺยปฺปเทโส, กามิยมานาติ อโตฺถฯ ยถา ‘‘อนาปตฺติ อสมนุภาสนฺตสฺสา’’ติ (ปารา. ๔๑๖, ๔๓๐, ๔๔๑) **มนํ** อเปฺปติ วเฑฺฒตีติ **มนาปา,** เตน วุตฺตํ **“จิตฺตวุฑฺฒิกรา”**ติฯ ตถาการินีติ อโตฺถฯ อโต **พหุโน ชนสฺสา**ติ อิธ สมฺพเนฺธ สามิวจนํ, น ตุ ปุริมสฺมิํ วิย กตฺตริฯ

กามํ เตหิ วตฺถุมิจฺฉิโต อโตฺถ สมฺภวติ, โส ปน อผลตฺตา ภาสิตตฺถปริยาเยน อโตฺถเยว นาม น โหตีติ อาห **“อนตฺถวิญฺญาปิกา”**ติฯ อปิจ ปโยชนตฺถาภาวโต **อนตฺถา,** วาจา, ตํ วิญฺญาปิกาติปิ วฎฺฎติฯ **อกุสลเจตนา สมฺผปฺปลาโป** สมฺผํ ปลปนฺติ เอตายาติ กตฺวาฯ **อาเสวนํ** ภาวนํ พหุลีกรณํฯ ยํ ชนํ คาหาปยิตุํ ปวตฺติโต, เตน อคฺคหิเต อปฺปสาวโชฺช, คหิเต มหาสาวโชฺชฯ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสนาปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา โยเชตพฺพาฯ **ภารต**นามกานํ เทฺวภาตุกราชูนํ **ยุทฺธกถา,** ทสคิริยเกฺขน **สีตาย** นาม เทวิยา **อาหรณกถา,** รามรญฺญา ปจฺจาหรณกถา , ยถา ตํ อธุนา พาหิรเกหิ ปริจยิตา สกฺกฎภาสาย คณฺฐิตา รามปุราณภารตปุราณาทิกถาติ, เอวมาทิกา นิรตฺถกกถา สมฺผปฺปลาโปติ วุตฺตํ **“ภารต… เป…. ปุเรกฺขารตา”**ติฯ

“กาลวาที”ติอาทิ สมฺผปฺปลาปา ปฎิวิรตสฺส ปฎิปตฺติสนฺทสฺสนํ ยถา ‘‘ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๘, ๑๙๔) ปาณาติปาตปฺปหานสฺส ปฎิปตฺติทสฺสนํฯ ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย วิหรตี’’ติ หิ วุเตฺต กถํ ปาณาติปาตปฺปหานํ โหตีติ อเปกฺขาสมฺภวโต ‘‘ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต โหตี’’ติ วุตฺตํฯ สา ปน วิรติ กถนฺติ อาห ‘‘นิหิตทโณฺฑ นิหิต สโตฺถ’’ติฯ ตญฺจ ทณฺฑสตฺถนิธานํ กถนฺติ วุตฺตํ ‘‘ลชฺชี’’ติอาทิฯ เอวํ อุตฺตรุตฺตรํ ปุริมสฺส ปุริมสฺส อุปายสนฺทสฺสนํฯ ตถา อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กาลวาทีติอาทิ สมฺผปฺปลาปา ปฎิวิรตสฺส ปฎิปตฺติสนฺทสฺสน’’นฺติฯ อตฺถสํหิตาปิ หิ วาจา อยุตฺตกาลปโยเคน อตฺถาวหา น สิยาติ อนตฺถวิญฺญาปนภาวํ อนุโลเมติ, ตสฺมา สมฺผปฺปลาปํ ปชหเนฺตน อกาลวาทิตา ปริวเชฺชตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“กาลวาที”**ติ วุตฺตํฯ กาเล วทเนฺตนาปิ อุภยตฺถ อสาธนโต อภูตํ ปริวเชฺชตพฺพนฺติ อาห **“ภูตวาที”**ติฯ ภูตญฺจ วทเนฺตน ยํ อิธโลกปรโลกหิตสมฺปาทนกํ, ตเทว วตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“อตฺถวาที”**ติฯ อตฺถํ วทเนฺตนาปิ น โลกิยธมฺมนิสฺสิตเมว วตฺตพฺพํ, อถ โข โลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตมฺปีติ อาห **“ธมฺมวาที”**ติฯ ยถา จ อโตฺถ โลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิโต โหติ, ตถา ทสฺสนตฺถํ **“วินยวาที”**ติ วุตฺตํฯ

ปาติโมกฺขสํวโร, สติญาณขนฺติวีริยสํวโรติ หิ ปญฺจนฺนํ สํวรวินยานํ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฎิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจนฺนํ ปหานวินยานญฺจ วเสน วุจฺจมาโน อโตฺถ นิพฺพานาธิคมเหตุภาวโต โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหติฯ เอวํ คุณวิเสสยุโตฺต จ อโตฺถ วุจฺจมาโน เทสนาโกสเลฺล สติ โสภติ, กิจฺจกโร จ โหติ, นาญฺญถาติ ทเสฺสตุํ **“นิธานวติํ วาจํ ภาสิตา”**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตเมว เทสนาโกสลฺลํ วิภาเวตุํ **“กาเลนา”**ติอาทิมาหฯ อชฺฌาสยฎฺฐุปฺปตฺตีนํ, ปุจฺฉาย จ วเสน โอติเณฺณ เทสนาวิสเย เอกํสาทิพฺยากรณวิภาคํ สลฺลกฺเขตฺวา ฐปนาเหตุทาหรณสํสนฺทนานิ ตํตํกาลานุรูปํ วิภาเวนฺติยา ปริมิตปริจฺฉินฺนรูปาย คมฺภีรุทานปหูตตฺถวิตฺถารสงฺคาหิกาย เทสนาย ปเร ยถาชฺฌาสยํ ปรมตฺถสิทฺธิยํ ปติฎฺฐาเปโนฺต ‘‘เทสนากุสโล’’ติ วุจฺจตีติ เอวเมตฺถาปิ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

วตฺตพฺพยุตฺตกาลนฺติ วตฺตพฺพวจนสฺส อนุรูปกาลํ, ตตฺถ วา ปยุชฺชิตพฺพกาลํฯ สภาวว เสเนว ภูตตาติ อาห **“สภาวเมวา”**ติฯ อตฺถํ วทตีติ **อตฺถวาทีฯ** อตฺถวทนญฺจ ตนฺนิสฺสิตวา จากถนเมวาติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา’’ติฯ **ธมฺม วาที”**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

นิเธติ สนฺนิธานํ กโรติ เอตฺถาติ **นิธานํฯ ฐปโนกาโสฯ** ‘‘ฐานวตี’’ติ วุตฺเต ตสฺมึ ฐาเน ฐเปตุํ ยุตฺตาติปิ อโตฺถ สมฺภวตีติ อาห **“หทเย”**ติอาทิฯ นิธานวตีปิ วาจา กาลยุตฺตาว อตฺถา วหา, ตสฺมา ‘‘กาเลนา’’ติ อิทํ ‘‘นิธานวตึ’’ วาจํ ภาสิตา’’ติ เอตสฺสาเปกฺขวจนนฺติ ทเสฺสติ **“เอวรูปิ”**นฺติอาทินาฯ อิจฺฉิตตฺถนิพฺพตฺตนตฺถํ อปทิสิตโพฺพ, อปทิสียติ วา อิจฺฉิตโตฺถ อเน นาติ **อปเทโส,** อุปมา, เหตุทาหรณาทิการณํ วา, เตน สห วตฺตตีติ **สาปเทสา,** วาจา, เต นาห **“สอุปมํ สการณนฺติ อโตฺถ”**ติฯ **ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา**ติ ยาวตา ปริโยสานํ สมฺภวติ, ตาวตา มริยาทํ ทเสฺสตฺวา, เตน วุตฺตํ **“ยถา...เป.... ภาสตี”**ติฯ สิขมปฺปตฺตา หิ กถา อตฺถา วหา นาม น โหติฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ เอตฺถ **อตฺถ**-สโทฺท ภาสิตตฺถปริยาโยติ วุตฺตํ **“อเนเกหิ ปิ”**ติอาทิฯ ภาสิตโตฺถ จ นาม สทฺทานุสาเรน อธิคโต สโพฺพปิ ปกตฺยตฺถปจฺจยตฺถภาวตฺถาทิ โก, ตโตเยว ภควโต วจนํ เอกคาถาปทมฺปิ สเงฺขปวิตฺถาราทิเอกตฺตาทินนฺทิยาวตฺตาทินเยหิ อเนเกหิปิ นิทฺธารณกฺขมตาย ปริยาทาตุมสกฺกุเณยฺยํ อตฺถมาวหตีติฯ เอวํ อตฺถสามญฺญโต สํวเณฺณตฺวา อิจฺฉิตตฺถวิเสสโตปิ สํวเณฺณตุํ **“ยํ วา”**ติอาทิมาหฯ อตฺถวาทินา วตฺตุมิจฺฉิต โตฺถเยว หิ อิธ คหิโตฯ นนุ สเพฺพสมฺปิ วจนํ อตฺตนา อิจฺฉิตตฺถสหิตํเยว, กิเมตฺถ วตฺตพฺพํ อตฺถีติ อโนฺตลีนโจทนํ ปริโสเธติ **“น อญฺญ”**นฺติอาทินาฯ อญฺญมตฺถํ ปฐมํ นิกฺขิปิตฺวา อนนุ สนฺธิวเสน ปจฺฉา อญฺญมตฺถํ น ภาสติฯ ยถานิกฺขิตฺตานุสนฺธิวเสเนว ปริโยสาเปตฺวา กเถตีติ อธิปฺปาโยฯ

๑๐. เอวํ ปฎิปาฏิยา สตฺตมูลสิกฺขาปทานิ วิภชิตฺวา สติปิ อภิชฺฌาทิปฺปหานสฺส สํวรสีล สงฺคเห อุปริคุณสงฺคหโต, โลกิยปุถุชฺชนาวิสยโต จ อุตฺตริเทสนาย สงฺคหิตุํ ตํ ปริหริตฺวา ปจฺ รชนปากฏํ อาจารสีลเมว วิภชโนฺต ภควา ‘‘พีชคามภูตคามสมารมฺภา’’ติอาทิมาหาติ ปาฬิยํ สมฺพโนฺธ วตฺตโพฺพฯ ตตฺถ วิชายนฺติ วิรุหนฺติ เอเตหีติ **พีชานิฯ** ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุ ปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหนสมตฺถานํ สารผลาทีนเมตํ อธิวจนํฯ ภวนฺติ, อหุวุนฺติ จาติ **ภูตา,** ชายนฺติ วฑฺฒนฺติ ชาตา, วฑฺฒิตา จาติ อโตฺถฯ วฑฺฒมานกานํ วฑฺฒิตฺวา, ฐิตานญฺจ รุกฺขคจฺฉาทีนํ ยถากฺกมมธิวจนํฯ วิรูฬฺหมูลา หิ นีลภาวํ อาปชฺชนฺตา ตรุณรุกฺขคจฺฉา ชายนฺติ วฑฺฒนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ วฑฺฒิตฺวา ฐิตา มหนฺตา รุกฺขคจฺฉา ชาตา วฑฺฒิตาติฯ **คาโม**ติ สมูโห, โส จ สุทฺธฏฺฐกธมฺมราสิ, พีชานํ, ภูตานญฺจ ตถาลทฺธสมญฺญานํ อฏฺฐธมฺมานํ คาโม, เตเยว วา คาโมติ ตถาฯ อวยววินิมุตฺตสฺส หิ สมุทายสฺส อภาวโต ทุวิเธนาปิ อเตฺถน เตเยว ติณรุกฺ ขลตาทโย คยฺหนฺติฯ

อปิจ ภูมิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา หริตภาวมาปนฺนา รุกฺขคจฺฉาทโย เทวตา ปริคฺคยฺหนฺติ, ตสฺมา ภูตานํ นิวาสนฏฺฐานตาย คาโมติ ภูตคาโมติปิ วทนฺติ, เต สรูปโต ทเสฺสตุํ **“มูลพีช”**นฺติอา ทิมาหฯ มูลเมว พีชํ **มูลพีชํฯ** เสเสสุปิ อยํ นโยฯ **ผฬุพีช**นฺติ ปพฺพพีชํฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหนสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีช-สโทฺท ตทตฺถสิทฺธิ ยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ มูลาทิโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา **“พีช พีช”**นฺติ วุตฺตํ ยถา ‘‘รูปํรูปํ, ทุกฺขทุกฺข’’นฺติ จฯ **นีลติณรุกฺขาทิกสฺสา**ติ อลฺลติณสฺส เจว อลฺลรุกฺขาทิกสฺส จฯ **อาทิ**-สเทฺทน โอสธิคจฺฉลตาทโย เวทิตพฺพาฯ **สมารโมฺภ** อิธ วิโกปนํ, ตญฺจ เฉทนาทิเยวาติ วุตฺตํ **“เฉทนเภทนปจนาทิภาเวนา”**ติฯ นนุ จ รุกฺขาทโย จิตฺตรหิต

ตาย น ชีวา, จิตฺตรหิตตา จ ปริปฺผนฺทนาภาวโต, ฉินฺน วิรุหนโต, วิสทิสชาติกภาวโต, จตุโยนิอปริยาปนฺนโต จ เวทิตพฺพาฯ วุฑฺฒิ ปน ปวาฬสิลาลวณาทีนมฺปิ วิชฺชตีติ น เตสํ ชีวตาภาเว การณํฯ วิสยคฺคหณญฺจ เนสํ ปริกปฺปนามตฺตํ สุปนํ วิย จิญฺจาทีนํ, ตถา กฏุกมฺพิลาสาทินา โทหฬาทโยฯ ตตฺถ กสฺมา พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรติ อิจฺฉิตาติ? สมณสารุปฺปโต, ตนฺนิสฺสิตสตฺตานุกมฺปนโต จฯ เตเนวาห อาฬวกานํ รุกฺขเจฺฉทนาทิวตฺถูสุ ‘‘ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริสา มนุสฺสา รุกฺขสฺมิ’’นฺติอาทิ (ปารา. ๘๙)ฯ

เอกํ ภตฺตํ **เอกภตฺตํ,** ตมสฺส อตฺถิ เอกสฺมึ ทิวเส เอกวารเมว ภุญฺชนโตติ **เอกภตฺติโกฯ** ตยิทํ เอกภตฺตํ กทา ภุญฺชิตพฺพนฺติ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘ปาตราสภตฺต’’**นฺติอาทิ, ทฺวีสุ ภเตฺตสุ ปาตราสภตฺตํ สนฺธายาหาติ อธิปฺปาโยฯ ปาโต อสิตพฺพนฺติ **ปาตราสํฯ** สายํ อสิตพฺพนฺติ **สายมาสํ,** ตเทว ภตฺตํ ตถาฯ เอก-สโทฺท เจตฺถ มชฺฌนฺหิกกาลปริเจฺฉทภาเวน ปยุโตฺต, น ตทโนฺตคธวารภาเวนาติ ทเสฺสติ **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทินาฯ

รตฺติยา โภชนํ อุตฺตรปทโลปโต รตฺติสเทฺทน วุตฺตํ, ตทฺธิตวเสน วา ตถาเยวาธิปฺปายสมฺภวโต, เตนาห **‘‘รตฺติยา’’**ติอาทิฯ อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิกา อยํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล นาม, ตทโญฺญ วิกาโลฯ ตตฺถ ทุติยปเทน รตฺติโภชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อปรโนฺหว อิธ วิกาโลติ ปาริเสสนเยน ตติยปทสฺส อตฺถํ ทีเปตุํ **‘‘อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภาวสาธโน เจตฺถ โภชน-สโทฺท อโชฺฌหรณตฺถวาจโกติ ทีเปติ **‘‘ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชน’’**นฺติ อิมินาฯ กสฺส ปน ตทโชฺฌหรณนฺติ? ยามกาลิกาทีนมนุญฺญาตตฺตา, วิกาลโภชนสทฺทสฺส จ ยาวกาลิกโชฺฌหรเณเยว นิรุฬฺหตฺตา ‘‘ยาวกาลิกสฺสา’’ติ วิญฺญายติฯ อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถาวเสโส อาจริยานํ นโย – ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน **โภชนํ,** ยาคุภตฺตาทิ สพฺพํ ยาวกาลิกวตฺถุ ฯ ยถา จ ‘‘รตฺตูปรโต’’ติ เอตฺถ รตฺติโภชนํ รตฺติสเทฺทน วุจฺจติ, เอวเมตฺถ โภชนโชฺฌหรณํ โภชนสเทฺทนฯ วิกาเล โภชนํ **วิกาลโภชนํ,** ตโต **วิกาลโภชนาฯ** วิกาเล ยาวกาลิกวตฺถุสฺส อโชฺฌหรณาติ อโตฺถติฯ อีทิสา คุณวิภูติ น พุทฺธกาเลเยวาติ อาห **‘‘อโนมานทีตีเร’’**ติอาทิฯ อยํ ปน ปาฬิยํ อนุสนฺธิกฺกโม – เอกสฺมึ ทิวเส เอกวารเมว ภุญฺชนโต ‘‘เอกภตฺติโก’’ติ วุเตฺต รตฺติโภชโนปิ สิยาติ ตนฺนิวารณตฺถํ **‘‘รตฺตูปรโต’’**ติ วุตฺตํฯ เอวํ สติ สายนฺหโภชีปิ เอกภตฺติโก สิยาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **‘‘วิรโต วิกาลโภชนา’’**ติ วุตฺตนฺติฯ

สเงฺขปโต ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔) นยปฺปวตฺตํ ภควโต สาสนํ สฉนฺทราคปฺปวตฺติโต นจฺจาทีนํ ทสฺสนํ นานุโลเมตีติ อาห **‘‘สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา’’**ติฯ วิสุจติ สาสนํ วิชฺฌติ อนนุโลมิกภาเวนาติ **วิสูกํ,** ปฏิวิรุทฺธนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺร อุปมํ ทเสฺสติ **‘‘ปฏาณีภูต’’**นฺติ อิมินา, ปฏาณีสงฺขาตํ กีลํ วิย ภูตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘วิสูก’’นฺติ เอตสฺส **ปฏาณีภูต**นฺติ อตฺถมาหาติปิ วทนฺติฯ อตฺตนา ปโยชิยมานํ, ปเรหิ ปโยชาปิยมานญฺจ นจฺจํ นจฺจภาวสามญฺญโต ปาฬิยํ เอเกเนว นจฺจสเทฺทน สามญฺญนิเทฺทสนเยน คหิตํ, เอกเสสนเยน วาฯ ตถา คีตวาทิตสเทฺทหิ คายนคายาปนวาทนวาทาปนานีติ อาห **‘‘นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสนา’’**ติฯ สุทฺธเหตุตาโชตนวเสน หิ ทฺวาธิปฺปายิกา เอเต สทฺทาฯ นจฺจญฺจ คีตญฺจ วาทิตญฺจ วิสูกทสฺสนญฺจ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนํ,** สมาหารวเสเนตฺถ เอกตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ยถาปาฐํ วากฺยาวตฺถิกนฺตวจเนน สหสมุจฺจยสมาสทสฺสนตฺถํ **‘‘นจฺจา จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพตฺถ อีทิเสสุฯ (ทสฺสนวิสเย มยูรนจฺจาทิปฏิกฺขิปเนน นจฺจาปนวิสเยปิ ปฏิกฺขิปนํ ทฏฺฐพฺพํ) **‘‘นจฺจาทีนิ หี’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตตฺถสมตฺถนํฯ ทสฺสเนน เจตฺถ สวนมฺปิ สงฺคหิตํ วิรูเปกเสสนเยน, ยถาสกํ วา วิสยสฺส อา

โลจนสภาวตาย ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสมฺภวโต **“ทสฺสนา”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ เตเนวาห ‘‘ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กิญฺจิ ธมฺมํ ปฏิชานาติ อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา’’ติฯ

“วิสูกภูตา ทสฺสนา จา”ติ เอเตน อวิสูกภูตสฺส ปน คีตสฺส สวนํ กทาจิ วฏฺฏตีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปรมตฺถโชติกาย **ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถาย** ‘‘ธมฺมูปสํหิตมฺปิ เจตฺถ คีตํ น วฏฺฏติ, คีตูปสํหิโต ปน ธโมฺม วฏฺฏตี’’ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) กตฺถจิ ปน น-การวิปริยาเยน ปาโฐ ทิสฺสติฯ อุภยตฺถาปิ จ คีโต เจ ธมฺมานุโลมตฺถปฏิสํยุโตฺตปิ น วฏฺฏติ, ธโมฺม เจ คีตสทฺทปฏิสํยุโตฺตปิ วฏฺฏตีติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ ‘‘น ภิกฺขเว, คีตสฺสเรน ธโมฺม คายิตโพฺพ, โย คาเยยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติ (จูฬว. ๑๔๙) หิ เทสนาย เอว ปฏิเกฺขโป, น สวนายฯ อิมสฺส จ สิกฺขาปทสฺส วิสุํ ปญฺญาปนโต วิญฺญายติ ‘‘คีตสฺสเรน เทสิโตปิ ธโมฺม น คีโต’’ติฯ ยญฺจ **สกฺกปญฺหสุตฺตวณฺณนายํ** เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสทฺทํ นิทฺธรเนฺตน ‘‘ยํ ปน อตฺถนิสฺสิตํ ธมฺมนิสฺสิตํ กุมฺภทาสิคีตมฺปิ สุณนฺตสฺส ปสาโท วา อุปฺปชฺชติ, นิพฺพิทา วา สณฺฐาติ, เอวรูโป สโทฺท เสวิตโพฺพ’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๖๕) วุตฺตํ, ตํ อสมาทานสิกฺขาปทสฺส เสวิตพฺพตามตฺตปริยาเยน วุตฺตํฯ สมาทานสิกฺขาปทสฺส หิ เอวรูปํ สุณนฺตสฺส สิกฺขาปทสํวรํ ภิชฺชติ คีตสทฺทภาวโตติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ **วินยฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ ‘‘คีตนฺติ นฏาทีนํ วา คีตํ โหตุ, อริยานํ ปรินิพฺพานกาเล รตนตฺตยคุณูปสํหิตํ สาธุกีฬนคีตํ วา, อสํยตภิกฺขูนํ ธมฺมภาณกคีตํ วา, อนฺตมโส ทนฺตคีตมฺปิ, ยํ ‘‘คายิสฺสามา’’ติ ปุพฺพภาเค โอกูชิตํ กโรนฺติ, สพฺพเมตํ คีตํ นามา’’ติ (ปาจิ. อฏฺฐ. ๘๓๕; วิ. สงฺค. อฏฺฐ. ๓๔.๒๕)ฯ

กิญฺจาปิ **มาลา**-สโทฺท โลเก พทฺธปุปฺผวาจโก, สาสเน ปน รุฬฺหิยา อพทฺธปุเปฺผสุปิ วฏฺฏติ, ตสฺมา ยํ กิญฺจิ ปุปฺผํ พทฺธมพทฺธํ วา, ตํ สพฺพํ ‘‘มาลา’’ เตฺวว ทฏฺฐพฺพนฺติ อาห **“ยํ กิญฺจิ ปุปฺผ”**นฺติฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ คนฺธ’’นฺติ เจตฺถ วาสจุณฺณธูปาทิกํ วิเลปนโต อญฺญํ **ยํ กิญฺจิ คนฺธชาตํฯ** วุตฺตตฺถํ วิย หิ วุจฺจมานตฺถมนฺตเรนาปิ สโทฺท อตฺถวิเสสวาจโกฯ **ฉวิราคกรณ**นฺติ วิเลปเนน ฉวิยา รญฺชนตฺถํ ปีสิตฺวา ปฏิยตฺตํ ยํ กิญฺจิ คนฺธจุณฺณํฯ ปิฬนฺธนํ **ธารณํฯ** อูนฏฺฐานปูรณํ **มณฺฑนํฯ** คนฺธวเสน, ฉวิราควเสน จ สาทิยนํ **วิภูสนํฯ** ตเทวตฺถํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ทีเปติ **“ตตฺถ ปิฬนฺธโนฺต”**ติอาทินาฯ ตถา เจว **มชฺฌิมฏฺฐกถายมฺปิ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๔๗) วุตฺตํ, ปรมตฺถโชติกายํ ปน **ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายํ** ‘‘มาลาทีสุ ธารณาทีนิ ยถาสงฺขฺยํ โยเชตพฺพานี’’ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ โยเชเนฺตน ยถาวุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพานิฯ กิํ ปเนตํ การณนฺติ อาห **“ยายา”**ติอาทิฯ ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย กโรติ, สา อิธ **การณํฯ** ‘‘ตโต ปฏิวิรโต’’ติ หิ อุภยตฺถ สมฺพนฺธิตพฺพํ, เอเตเนว ‘‘มาลา…เป…. วิภูสนานํ ฐานํ, มาลา…เป…. วิภูสนาเนว วา ฐาน’’นฺติ สมาสมฺปิ ทเสฺสติฯ ตทาการปฺปวโตฺต เจตนาทิธโมฺมเยว หิ ธารณาทิกิริยาฯ ตตฺถ จ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมานํ การณํ สหชาตาโทฺปการกโต, ปธานโต จฯ ‘‘เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) หิ วุตฺตํฯ ธารณาทิภูตา เอว จ เจตนา ฐานนฺติฯ ฐาน-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพ ทฺวนฺทปทโต สุยฺยมานตฺตาฯ

อุจฺจาติ อุจฺจสเทฺทน อการเนฺตน สมานตฺถํ อาการนฺตํ เอกํ สทฺทนฺตรํ อจฺจุคฺคตวาจกนฺติ อาห **“ปมาณาติกฺกนฺต”**นฺติฯ เสติ เอตฺถาติ **สยนํ,** มญฺจาทิฯ สมณสารุปฺปรหิตตฺตา, คหเฏฺฐหิ จ เสฏฺฐสมฺมตตฺตา อกปฺปิยปจฺจตฺถรณํ ‘‘มหาสยน’’นฺติ อิธาธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสตุํ **“อกปฺปิยตฺถรณ”**นฺติ วุตฺตํฯ นิสีทนํ ปเนตฺถ สยเนเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมา ปน อาธาเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทาธารกิริยาปิ ปฏิกฺขิตฺตาว โหติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’ อิเจฺจว

วุตฺตํฯ อตฺถโต ปน ตทุปโภคภูตนิสชฺชานิปชฺชเนหิ วิรติ ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’ติ เอส นิเทฺทโส เอกเสสนเยน ยถา ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑) เอตสฺมิมฺปิ วิกปฺเป อาสนปุพฺพกตฺตา สยนกิริยาย สยนคฺคหเณเนว อาสนมฺปิ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กิริยาวาจกอาสนสยนสทฺทโลปโต อุตฺตรปทโลปนิเทฺทโสติปิ **วินยฏีกายํ** (วิ. วิ. ฏี. ๒.๑๐๖) วุตฺตํฯ

ชาตเมว รูปมสฺส น วิปฺปการนฺติ **ชาตรูปํ,** สตฺถุวณฺณํฯ รญฺชียติ เสตวณฺณตาย, รญฺชนฺติ วา เอตฺถ สตฺตาติ **รชตํ** ยถา ‘‘เนสํ ปทกฺกนฺต’’นฺติฯ ‘‘จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา, เทฺว คุญฺชา มาสโก ภเว’’ติ วุตฺตลกฺขเณน วีสติมาสโก นีลกหาปโณ วา ทุทฺรทามกาทิโก วา ตํตํเทสโวหารานุรูปํ กโต **กหาปโณฯ** โลหาทีหิ กโต **โลหมาสกา**ทิโกฯ **เย โวหารํ คจฺฉนฺตี**ติ ปริยาทานวจนํฯ **โวหาร**นฺติ จ กยวิกฺกยวเสน สโพฺพหารํฯ อเญฺญหิ คาหาปเน, อุปนิกฺขิตฺตสาทิยเน จ ปฏิคฺคหณโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **‘‘น อุคฺคณฺหาเปติ น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตี’’**ติฯ อถ วา ติวิธํ ปฏิคฺคหณํ กาเยน วาจาย มนสาฯ ตตฺถ กาเยน ปฏิคฺคหณํ อุคฺคหณํฯ วาจาย ปฏิคฺคหณํ อุคฺคหาปนํฯ มนสา ปฏิคฺคหณํ สาทิยนํฯ ติวิธเมฺปตํ ปฏิคฺคหณํ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา คเหตฺวา ปฏิคฺคหณาติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เนว นํ อุคฺคณฺหาตี’’**ติอาทิฯ เอส นโย **อามกธญฺญปฏิคฺคหณา**ติอาทีสุปิฯ

นีวาราทิอุปธญฺญสฺส สาลิยาทิมูลธญฺญโนฺตคธตฺตา **‘‘สตฺตวิธสฺสาปี’’**ติ วุตฺตํฯ สฏฺฐิทินปริปาโก สุกธญฺญวิเสโส **สาลิ** นาม สลียเต สีลาฆเตติ กตฺวาฯ **ทพฺพคุณปกาเส** ปน –

‘‘อถ ธญฺญํ ติธา สาลิ-สฏฺฐิกวีหิเภทโต;
สาลโย เหมนฺตา ตตฺร, สฏฺฐิกา คิมฺหชา อปิ;
วีหโย ตฺวาสฬฺหาขฺยาตา, วสฺสกาลสมุพฺภ วา’’ติฯ –

วุตฺตํฯ วหติ, พฺรูเหติ วา สตฺตานํ ชีวิตนฺติ **วีหิ,** สสฺสํฯ ยุวิตโพฺพ มิสฺสิตโพฺพติ **ยโวฯ** โส หิ อติลูขตาย อเญฺญน มิเสฺสตฺวา ปริภุญฺชียติฯ คุธติ ปริเวธติ ปลิพุทฺธตีติ **โคธูโม,** ยํ ‘‘มิลกฺขโภชน’’นฺติปิ วทนฺติฯ โสภนตฺตา กมนียภาวํ คจฺฉตีติ **กงฺคุ,** อติสุขุมธญฺญวิเสโสฯ วรียติ อติลูขตาย นิวารียติ, ขุทฺทาปฏิวินยนโต วา ภชียตีติ **วรโกฯ** โกรํ รุธิรํ ทูสตีติ **กุทฺรูสโก,** วณฺณสงฺกมเนน โย ‘‘โควฑฺฒโน’’ติปิ วุจฺจติฯ ตานิ สตฺตปิ สปฺปเภทา นิธาเน โปสเน สาธุเตฺตน ‘‘ธญฺญานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **‘‘น เกวลญฺจา’’**ติอาทินา สมฺปฏิจฺฉนํ, ปรามสนญฺจ อิธ ปฏิคฺคหณสเทฺทน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ เอวมีทิเสสุฯ ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว, วสานิ เภสชฺชานิ อจฺฉวสํ มจฺฉวสํ สุสุกาวสํ สูกรวสํ คทฺรภวส’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา อิทํ ปญฺจวิธมฺปิ เภสชฺชํ โอทิสฺส อนุญฺญาตํ นามฯ ตสฺส ปน ‘‘กาเล ปฏิคฺคหิต’’นฺติ วุตฺตตฺตา ปฏิคฺคหณํ วฏฺฏตีติ อาห **‘‘อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา’’**ติฯ มํส-สเทฺทน มจฺฉานมฺปิ มํสํ คหิตํ เอวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อามกมํสมจฺฉาน’’**นฺติ วุตฺตํ, ติโกฏิปริสุทฺธํ มจฺฉมํสํ อนุญฺญาตํ อทิฏฺฐํ, อสุตํ, อปริสงฺกิตนฺติ วา ปโยคสฺส ทสฺสนโต วิรุเปกเสสนโย ทสฺสิโต อเนนาติ เวทิตพฺพํฯ

กามํ โลกิยา –

‘‘อฏฺฐวสฺสา ภเว โครี, ทสวสฺสา ตุ กญฺญกา;
สมฺปเตฺต ทฺวาทสวเสฺส, กุมารีติภิธียเต’’ติฯ –

วทนฺติ ฯ อิธ ปน ปุริสนฺตรคตาคตวเสน อิตฺถิกุมาริกาเภโทติ อาห **“อิตฺถีติ ปุริสนฺตรคตา”**ติอาทิฯ **ทาสิทาสวเสเนวา**ติ ทาสิทาสโวหารวเสเนวฯ **เอวํ วุตฺต**ติ ตาทิเสน กปฺปิยวจเนน วุตฺตฯ วินยฏฺฐกถาสุ อาคตวินิจฺฉยํ สนฺธาย **“วินยวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ โส **กุฎิการสิกฺขาปทวณฺณนา**ทีสุ (ปารา. อฏฺฐ. ๓๖๔) คเหตพฺโพฯ

พีชํ ขิปนฺติ เอตฺถ, ขิตฺตํ วา พีชํ ตายตีติ **เขตฺตํ,** เกทาโรติ อาห **“ยสฺมึ ปุพฺพณฺณํ รุหตี”**ติฯ อปรณฺณสฺส ปุเพฺพ ปวตฺตมนฺนํ **ปุพฺพณฺณํ น**-การสฺส ณ-การํ กตฺวา, สาลิอาทิ ฯ วสนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ อปรณฺณานิ เอตฺถาติ **วตฺถู**ติ อตฺถํ ทเสฺสติ **“วตฺถุ นามา”**ติอาทินาฯ ปุพฺพณฺณสฺส อปรํ ปวตฺตมนฺนํ **อปรณฺณํ** วุตฺตนเยนฯ เอวํ อฏฺฐกถานยานุรูปํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘เขตฺตํ นาม ยตฺถ ปุพฺพณฺณํ วา อปรณฺณํ วา ชายตี’’ติ (ปารา. ๑๐๔) วุตฺตวินยปาฬินยานุรูปมฺปิ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ยตฺถ วา”**ติอาทิมาหฯ **ตทตฺถายา**ติ เขตฺตตฺถายฯ **อกตภูมิภาโค**ติ อปริสงฺขโต ตทุเทฺทสิโก ภูมิภาโคฯ **“เขตฺตวตฺถุ สีเสนา”**ติอาทินา นิทสฺสนมตฺตเมตนฺติ ทเสฺสติฯ **อาทิ**-สเทฺทน โปกฺขรณีกูปาทโย สงฺคหิตาฯ

ทูตสฺส อิทํ, ทูเตน วา กาตุมรหตีติ **ทูเตยฺยํฯ ปณฺณ**นฺติ เลขสาสนํฯ **สาสน**นฺติ มุขสาสนํฯ **ฆรา ฆร**นฺติ อญฺญสฺมา ฆรา อญฺญํ ฆรํฯ **ขุทฺทกคมน**นฺติ ทูเตยฺยคมนโต อปฺปตรคมนํ, อนทฺธานคมนํ รสฺสคมนนฺติ อโตฺถฯ ตทุภเยสํ อนุยุญฺชนํ อนุโยโคติ อาห **“ตทุภยกรณ”**นฺติฯ **ตสฺมา**ติ ตทุภยกรณเสฺสว อนุโยคภาวโตฯ

กยนํ **กโย,** ปรมฺปรา คเหตฺวา อตฺตโน ธนสฺส ทานํฯ กี-สทฺทณฺหิ ทพฺพวินิมเย ปฐนฺติ วิกฺกยนํ **วิกฺกโย,** ปฐมเมว อตฺตโน ธนสฺส ปเรสํ ทานนฺติ วทนฺติฯ **สารตฺถทีปนิยา**ทีสุ ปน **“กย”**นฺติ ปรภณฺฑสฺส คหณํฯ **วิกฺกย**นฺติ อตฺตโน ภณฺฑสฺส ทาน’’นฺติ (สารตฺถ. ฎี. ๒.๕๙๔) วุตฺตํฯ ตเทว ‘‘กยิตญฺจ โหติ ปรภณฺฑํ อตฺตโน หตฺถคตํ กโรเนฺตน, วิกฺกีตญฺจ อตฺตโน ภณฺฑํ ปรหตฺถคตํ กโรเนฺตนา’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๕๑๕) วินยฏฺฐกถาวจเนน สเมติฯ **วญฺจนํ** มายากรณํ, ปฏิภานกรณวเสน อุปายกุสลตาย ปรสนฺตกคฺคหณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตุลา นาม ยาย ตุลียติ ปมียติ, ตาย กูฏํ **“ตุลากูฏ”**นฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปน กโรโนฺต ตุลาย รูปองฺคคหณาการปฏิจฺฉนฺนสณฺฐานวเสน กโรตีติ จตุพฺพิธตา วุตฺตาฯ อตฺตนา คเหตพฺพํ ภณฺฑํ ปจฺฉาภาเค, ปเรสํ ทาตพฺพํ ปุพฺพภาเค กตฺวา มิเนนฺตีติ อาห **“คณฺหโนฺต ปจฺฉาภาเค”**ติอาทิฯ **อกฺกมติ** นิปฺปีฬติ, ปุพฺพภาเค อกฺกมตีติ สมฺพโนฺธฯ **มูเล รชฺชุ**นฺติ ตุลาย มูเล โยชิตํ รชฺชุํฯ ตถา **อเคฺคฯ ต**นฺติ อยจุณฺณํฯ

กนติ ทิพฺพตีติ **กํโส,** สุวณฺณรชตาทิมยา โภชนปานปตฺตาฯ อิธ ปน โสวณฺณมเย ปานปเตฺตติ อาห **“สุวณฺณปาตี”**ติฯ **ตาย วญฺจน**นฺติ นิกติวเสน วญฺจนํฯ ‘‘ปติรูปกํ ทเสฺสตฺวา ปรสนฺตกคหณญฺหิ นิกติ, ปฏิภานกรณวเสน ปน อุปายกุสลตาย วญฺจน’’นฺติ นิกติวญฺจนํ เภทโต **กณฺหชาตกฏฺฐกถา**ทีสุ (ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๐.๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๔๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๑๖๕; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๘ อตฺถโต สมานํ) วุตฺตํ , อิธ ปน ตทุภยมฺปิ ‘‘วญฺจน’’มิเจฺจวฯ **“กถ”**นฺติอาทินา หิ ปติรูปกํ ทเสฺสตฺวา ปรสนฺตกคหณเมว วิภาเวติฯ **สมคฺฆตร**นฺติ ตาสํ ปาตีนํ อญฺญมญฺญํ สมกํ อคฺฆวิเสสํฯ **ปาสาเณ**ติ ภูตาภูตภาวสญฺชานนเก ปาสาเณฯ ฆํสเนเนว สุวณฺณภาวสญฺญาปนํ สิทฺธนฺติ **“ฆํสิตฺวา”**เตฺวว วุตฺตํฯ

หทยนฺติ นาฬิอาทิมินนภาชนานํ อพฺภนฺตรํ, ตสฺมึ เภโท ฉิทฺทกรณํ **หทยเภโทฯ** ติลาทีนํ นาฬิอาทีหิ มินนกาเล อุสฺสาปิตา สิขาเยว สิขา, ตสฺสา เภโท หาปนํ **สิขาเภโทฯ**

รชฺชุยา เภโท วิสมกรณํ **รชฺชุเภโทฯ ตานี**ติ สปฺปิเตลาทีนิฯ **อโนฺตภาชเน**ติ ปฐมํ นิกฺขิตฺตภาชเนฯ **อุสฺสาเปตฺวา**ติ อุคฺคมาเปตฺวา, อุทฺธํ ราสึ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฉินฺทโนฺต**ติ อปเนโนฺตฯ

กตฺตพฺพกมฺมโต อุทฺธํ โกฏฺนํ ปฏิหนนํ **อุโกฺกฏฺนํ**ฯ อภูตการีนํ **ลญฺชคฺคหณํ,** น ปน ปุน กมฺมาย อุโกฺกฏฺนมตฺตนฺติ อาห **''อสฺสามิเก…เป…. คฺคหณ''**นฺติฯ **อุปาเยหี**ติ การณปติรูปเกหิฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ วณฺจเนฯ ''วตฺถุ''นฺติ อวตฺวา **''เอกํ วตฺถุ''**นฺติ วทโนฺต อญฺญานิปิ อตฺถิ พหูนีติ ทเสฺสติฯ อญฺญานิปิ หิ สสวตฺถุอาทีนิ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตานิฯ **มิค**นฺติ มหนฺตํ มิคํฯ **เตนหี**ติ มิคคฺคหเณ อุโยฺยชนํ, เยน วา การเณน ''มิคํ เม เทหี''ติ อาห, เตน การเณนาติ อโตฺถฯ **หิ**-สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ **โยควเสนา**ติ วิชฺชาชปฺปนาทิปโยควเสนฯ **มายาวเสนา**ติ มนฺตชปฺปนํ วินา อภูตสฺสาปิ ภูตาการสญฺญาปนาย จกฺขุโมหนมายาย วเสนฯ ยาย หิ อมณิอาทโยปิ มณิอาทิอาการเรน ทิสฺสนฺติฯ **ปามโงฺค** นาม กุลาจารยุโตฺต อาภรณวิเสโส, ยํ โลเก ''ยโญฺญปวิตฺต''นฺติ วทนฺติฯ **วกฺกลิเตฺถราปทาเน**ปิ วุตฺตํ –

> ''ปสฺสเถตํ มาณวกํ, ปีตมฏฺฐนิวาสนํ;
> เหมยโญฺญปวิตฺตงฺคํ, ชนเนตฺตมโนหร''นฺติฯ (อป. ๒.๕๔.๔๐);

ตทฏฺฐกถายมฺปิ **''ปีตมฏฺฐนิวาสน**นฺติ สิลิฏฺฐสุวณฺณวณฺณวเตฺถ นิวตฺถนฺติ อโตฺถฯ **เหมยโญฺญปวิตฺตงฺค**นฺติ สุวณฺณปามงฺคลคฺคิตคตฺตนฺติ อโตฺถ''ติ (อป. อฏฺฐ. ๒.๕๔.๔๐) สวนํ สฐนํ **สาวิ,** อนุชฺกตา, เตนาห **''กุฏิลโยโค''**ติ, ชิมฺหตาโยโคติ อโตฺถฯ **''เอเตสํเยวา''**ติ อาทินา ตุลฺยาธิกรณตํ ทเสฺสติฯ **''ตสฺมา''**ติอาทิ ลทฺธคุณทสฺสนํฯ เย ปน จตุนฺนมฺปิ ปทานํ ภินฺนาธิกรณตํ วทนฺติ, เตสํ วาทมาห **''เกจี''**ติอาทินาฯ ตตฺถ **''เกจี''**ติ สารสมาสการกา อาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จ, เตสํ ตํ น ยุตฺตํ วณฺจเนน สงฺคหิตเสฺสว ปุน คหิตตฺตาติ ทเสฺสติ **''ตํ ปนา''**ติอาทินาฯ

มารณนฺติ มุฏฺฐิปหารกสาตาฬนาทีหิ หึสนํ วิเหฐนํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตุ ปาณาติปาตํฯ วิเหฐนเตฺถปิ หิ **วธ**-สโทฺท ทิสฺสติ ''อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา โรเทยฺยา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๘๐) **มารณ**-สโทฺทปิ อิธ วิเหฐเนเยว วตฺตตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ เกจิ ปน ''ปุเพฺพ ปาณาติปาตํ ปหายา'ติอาทีสุ สยํกาโร, อิธ ปรํกาโร''ติ วทนฺติ, ตํ น สกฺกา ตถา วตฺตุํ ''กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา, ฉ ปโยคา''ติ จ วุตฺตตฺตาฯ ยถา หิ อปฺปฏิคฺคาหภาวสามเญฺญปิ สติ ปพฺพชิเตหิ อปฺปฏิคฺคหิตพฺพวตฺถุวิเสสภาวสนฺทสฺสนตฺถํ อิตฺถิกุมาริทาสิทาสาทโย วิภาเคน วุตฺตาฯ ยถา จ ปรสนฺตกสฺส หรณภาวโต อทินฺนาทานภาวสามเญฺญปิ สติ ตุลากูฏาทโย อทินฺนาทานวิเสสภาวสนฺทสฺสนตฺถํ วิภาเคน วุตฺตา, น เอวํ ปาณาติปาตปริยายสฺส วธสฺส ปุน คหเณ ปโยชนํ อตฺถิ ตถาวิภชิตพฺพสฺสาภาวโต, ตสฺมา ยถาวุโตฺตเยวโตฺถ สุนฺทรตโรติฯ

วิปราโมโสติ วิเสเสน สมนฺตโต ภุสํ โมสาปนํ มุยฺหนกรณํ, เถนนํ วาฯ เถยฺยํ โจริกา โมโสติ หิ ปริยาโยฯ โส การณวเสน ทุวิโธติ อาห **''หิมวิปราโมโส''**ติอาทิฯ **มุสนฺตี**ติ โจเรนฺติ, โมเสนฺติ วา มุยฺหนํ กโรนฺติ, โมเสตฺวา เตสํ สนฺตกํ คณฺหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยน**ฺติ จ ตสฺสา กิริยาย ปรามสนํฯ **มคฺคปฺปฏิปนฺนํ ชน**นฺติ ปรปเกฺขปิ อธิกาโรฯ อาโลปนํ วิลุมฺปนํ **อาโลโป**ฯ สหสา กรณํ **สหสากาโร**ฯ สหสา ปวตฺติตา **สาหสิกา,** สาว กิริยา ตถาฯ

เอตฺตาวตาติ ''ปาณาติปาตํ ปหายา''ติอาทินา ''สหสาการา ปฏิวิรโต''ติ ปริโยสาเนน เอตปฺปริมาเณน ปาเฐนฯ อนฺตรเภทํ อคฺคเหตฺวา ปาฬิยํ ยถารุตมาคตวเสเนว ฉพฺพีสติสิกฺขา

ปทสงฺคหเมตํ สีลํ เยภุเยฺยน สิกฺขาปทานมวิภตฺตตฺตา **จูฬสีลํ** นามาติ อโตฺถฯ เทสนาวเสน หิ อิธ จูฬมชฺฌิมาทิภาโว เวทิตโพฺพ, น ธมฺมวเสนฯ ตถา หิ อิธสงฺขิเตฺตน อุทฺทิฎฺฐานํ สิกฺขาปทานํ อวิภตฺตานํ วิภชนวเสน มชฺฌิมสีลเทสนา ปวตฺตา, เตเนวาห **“มชฺฌิมสีลํ วิตฺถาเรโนฺต”**ติฯจูฬสีลวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มชฺฌิมสีลวณฺณนา

๑๑. ‘‘ยถา วา ปเนเก โภโนฺต’’ติอาทิเทสนาย สมฺพนฺธมาห **“อิทานี”**ติอาทินาฯ ตตฺถายมฎฺฐกถามุตฺตโก นโย – **ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **วา**ติ วิกปฺปนเตฺถ, เตน อิมมตฺถํ วิกเปฺปติ ‘‘อุสฺสาหํ กตฺวา มม วณฺณํ วทมาโนปิ ปุถุชฺชโน ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต’’ติอาทินา ปรานุเทฺทสิกนเยน วา สพฺพถาปิ อาจารสีลมตฺตเมว วเทยฺย, น ตทุตฺตริํฯ ‘‘ยถาปเนเก โภโนฺต สมณพฺราหฺมณภาวํ ปฎิชานมานา, ปเรหิ จ ตถา สมฺภาวิยมานา ตทนุรูปปฎิปตฺติํ อชานนฺโต, อสมตฺถนฺโต จ น อภิสมฺภุณนฺติ, น เอวมยํฯ อยํ ปน สมโณ โคตโม สพฺพถาปิ สมณสารุปฺปปฎิปตฺติํ ปูเรสิเยวา’’ติ เอวํ อญฺญุเทฺทสิกนเยน วา สพฺพถาปิ อาจารสีลมตฺตเมว วเทยฺย, น ตทุตฺตรินฺติฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺกาเร วิกปฺปนเตฺถเนว อุปนฺยาสาทิอตฺถสฺส สิชฺฌนโตฯ **เอเก**ติ อเญฺญฯ ‘‘เอกเจฺจ’’ติปิ วทนฺติฯ **โภโนฺต**ติ สาธูนํ ปิยสมุทาหาโรฯ สาธโว หิ ปเร ‘‘โภโนฺต’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ วา ‘‘อายสฺมโนฺต’’ติ วา สมาลปนฺติฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ยํ กิญฺจิ ปพฺพชฺชํ อุปคตตาย **สมณา**ฯ ชาติมเตฺตน จ **พฺราหฺมณา**ติฯ

สทฺธา นาม อิธ จตุพฺพิเธสุ ฐาเนสูติ อาห **“กมฺมญฺจา”**ติอาทิฯ กมฺมกมฺมผลสมฺพเนฺธเนว อิธโลกปรโลกสทฺทหนํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘เอตฺถ กมฺมํ วิปจฺจติ, กมฺมผลญฺจ อนุภวิตพฺพ’’นฺติฯ ตทตฺถํ พฺยติเรกโต ญาเปติ **“อยํ เม”**ติอาทินาฯ **ปฎิกริสฺสตี**ติ ปจฺจุปการํ กริสฺสติฯ ตเทว สมเตฺถตุํ **“เอวํทินฺนานิ หี”**ติอาทิมาหฯ เทสนาสีสมตฺตํ ปธานํ กตฺวา นิทสฺสนโตฯ เตน จตุพฺพิธมฺปิ ปจฺจยํ นิทเสฺสตีติ วุตฺตํ **“อตฺถโต ปนา”**ติอาทิฯ

“เสยฺยถิท”นฺติ อยํ สโทฺท ‘‘โส กตโม’’ติ อเตฺถ เอโก **นิปาโต,** นิปาตสมุทาโย วา, เตน จ พีชคามภูตคามสมารมฺภปเท สทฺทกฺกเมน อปฺปธานภูโตปิ พีชคามภูตคาโม วิภชฺชิตพฺพฎฺฐาเน ปธานภูโต วิย ปฎินิทฺทิสียติฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม อโญฺญ อตฺถกฺกโมติ อาห **“กตโม โส พีชคามภูตคาโม”**ติฯ ตสฺมิญฺหิ วิภเตฺต ตพฺพิสยสมารโมฺภปิ วิภโตฺตว โหติฯ อิมมตฺถญฺหิ ทเสฺสตุํ **“ยสฺส สมารมฺภํ อนุยุตฺตา วิหรนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ เตเนว จ ปาฬิยํ ‘‘มูลพีช’’นฺติอาทินา โส นิทฺทิโฎฺฐติฯ มูลเมว พีชํ **มูลพีชํ,** มูลํ พีชํ เอตสฺสาติปิ **มูลพีช**นฺติ อิธ ทฺวิธา อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อโต น โจเทตพฺพเมตํ ‘‘กสฺมา ปเนตฺถ พีชคามภูตคามํ ปุจฺฉิตฺวา พีชคาโม เอว วิภโตฺต’’ติฯ ตตฺถ หิ ปฐเมน อเตฺถน พีชคาโม นิทฺทิโฎฺฐ, ทุติเยน ภูตคาโม, ทุวิโธเปส สามญฺญนิเทฺทเสน วา มูลพีชญฺจ มูลพีชญฺจ มูลพีชนฺติ เอกเสสนเยน วา นิทฺทิโฎฺฐติ เวทิตโพฺพ, เตเนว วกฺขติ **“สพฺพเญฺหต”**นฺติอาทิํฯ อตีว วิสติ เภสชฺชปโยเคสูติ **อติวิสํ, อติวิสา** วา, ยา ‘‘มโหสธ’’นฺติปิ วุจฺจติ **กจฺฉโก**ติ กาฬกจฺฉโก, ยํ ‘‘ปิลโกฺข’’ติปิ วทนฺติฯ **กปิตฺถโน**ติ อมฺพิลงฺกุรผโล เสตรุโกฺขฯ โส หิ กมฺปติ จลตีติ **กปิถโน** ถนปจฺจเยน, **กปี**ติ วา มกฺกโฎ, ตสฺส ถนสทิสํ ผลํ ยสฺสาติ **กปิตฺถโนฯ “กปิตฺถโน**ติ ปิปฺปลิรุโกฺข’’ติ (วิสุทฺธิ. ฎี. ๑.๑๐๘) หิ **วิสุทฺธิมคฺคฎีกายํ** วุตฺตํฯ **ผฬุพีชํ** นาม ปพฺพพีชํฯ **อชฺชก**นฺติ เสตปณฺณาสํฯ **ผณิชฺชก**นฺติ สมีรณํฯ **หิริเวร**นฺติ วารํฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหนสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีชสโทฺทติ ทเสฺสติ **“วิรุหนสมตฺถเมวา”**ติ อิมินาฯ อิตรญฺหิ อพีชสงฺขฺยํ คตํ, ตญฺจ โข รุกฺขโต วิโยชิตเมวฯ อวิโยชิตํ ปน ตถา วา

โหตุ, อญฺญถา วา **“ภูตคาโม”**เตฺวว วุจฺจติ ยถาวุเตฺตน ทุติยเฏฺฐนฯ วินยา (ปาจิ. ๙๑) นุรูป โต เตสํ วิเสสํ ทเสฺสติ **“ตตฺถา”**ติอาทินาฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๑๒. สนฺนิธานํ **สนฺนิธิ,** ตาย กรียเตติ **สนฺนิธิกาโร,** อนฺนปานาทิฯ เอวํ การ-สทฺทสฺส กมฺมตฺถตํ สนฺธาย **“สนฺนิธิการปริโภค”**นฺติ วุตฺตํฯ อยมปโร นโย – ยถา ‘‘อาจยํ คามิโน’’ติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน ‘‘อาจยคามิโน’’ติ (ธ. ส. ๑๐) นิเทฺทโส กโต, เอวมิธาปิ ‘‘สนฺนิธิ การํ ปริโภค’’นฺติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน ‘‘สนฺนิธิการปริโภค’’นฺติ วุตฺตํ, สนฺนิธึ กตฺวา ปริ โภคนฺติ อโตฺถฯ **วินยวเสนา**ติ วินยาคตาจารวเสนฯ วินยาคตาจาโร หิ อุตฺตรโลเปน ‘‘วิน โย’’ติ วุโตฺต, กายวาจานํ วา วินยนํ วินโยฯ สุตฺตนฺตนยปฏิปตฺติยา วิสุํ คหิตตฺตา วินยาจาโร เยว อิธ ลพฺภติฯ สมฺมา กิเลเส ลิขตีติ **สเลฺลโข**ติ จ วินยาจารสฺส วิสุํ คหิตตฺตา สุตฺตนฺ ตนยปฏิปตฺติ เอวฯ **ปฏิคฺคหิต**นฺติ กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา ปฏิคฺคหิตํฯ **อปรชฺชูติ** อปร สฺมึ ทิวเสฯ **ทตฺวา**ติ ปริวตฺตนวเสน ทตฺวาฯ **ฐปาเปตฺวา**ติ จ อตฺตโน สนฺตกกรเณน ฐปาเปตฺ วาฯ เตสมฺปิ สนฺตกํ วิสฺสาสคฺคาหาทิวเสน ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ สุตฺตนฺตนยวเสน สเลฺลโข เอว น โหติฯ

ยานิ จ เตสํ อนุโลมานีติ เอตฺถ สานุโลมธญฺญรสํ, มธุกปุปฺผรสํ, ปกฺกฑากรสญฺจ ฐ เปตฺวา อวเสสา สเพฺพปิ ผลปุปฺผปตฺตรสา อนุโลมปานานีติ ทฏฺฐพฺพํ, ยถาปริเจฺฉทกาลํ อนธิฏฺฐิตํ อวิกปฺปิตนฺติ อโตฺถฯ

สนฺนิธียเตติ **สนฺนิธิ,** วตฺถเมวฯ ปริยายติ กปฺปียตีติ **ปริยาโย,** กปฺปิยวาจานุสาเรน ปฏิปตฺติ, ตสฺส กถาติ **ปริยายกถาฯ** ตพฺพิปรีโต **นิปฺปริยาโย,** กปฺปิยมฺปิ อนุปคฺคมฺม สนฺ ตุฏฺฐิวเสน ปฏิปตฺติ, **ปริยาย**-สโทฺท วา การเณ, ตสฺมา กปฺปิยการณวเสน วุตฺตา กถา **ปริยา ยกถาฯ** ตทปิ อวตฺวา สนฺตุฏฺฐิวเสน วุตฺตา **นิปฺปริยาโยฯ “สเจ”**ติอาทิ อญฺญสฺส ทานาการ ทสฺสนํฯ ปาฬิยา อุทฺทิสนํ **อุเทฺทโสฯ** อตฺถสฺส ปุจฺฉา **ปริปุจฺฉนํฯ “อทาตุํ น วฏฺฏตี”**ติ อิมิ นา อทาเน สเลฺลขโกปนํ ทเสฺสติฯ **อปฺปโหเนฺต**ติ กาตุํ อปฺปโหนเก สติฯ **ปจฺจาสายา**ติ จีวร ปฏิลาภาสายฯ **อนุญฺญาตกาเล**ติ อนตฺถเต กถิเน เอโก ปจฺฉิมกตฺติกมาโส, อตฺถเต กถิเน ปจฺฉิมกตฺติกมาเสน สห เหมนฺติกา จตฺตาโร มาสา, ปิฏฺฐิสมเย โย โกจิ เอโก มาโสติ เอวํ ตติยกถินสิกฺขาปทาทีสุ อนุญฺญาตสมเยฯ **สุตฺตน**ฺติ จีวรสิพฺพนสุตฺตํฯ **วินยกมฺมํ กตฺวา**ติ มูล จีวรํ ปริกฺขารโจฬํ อธิฏฺฐหิตฺวา ปจฺจาสาจีวรเมว มูลจีวรํ กตฺวา ฐเปตพฺพํ, ตํ ปุน มาสปริหารํ ลภติ, เอเตน อุปาเยน ยาว อิจฺฉติ, ตาว อญฺญมญฺญํ มูลจีวรํ กตฺวา ฐเปตุํ ลพฺภตีติ วุตฺตน เยน, วิกปฺปนาวเสน วา วินยกมฺมํ กตฺวาฯ กสฺมา น วฏฺฏตีติ อาห **“สนฺนิธิ จ โหติ สเลฺลขญฺจ โกเปตี”**ติฯ

อุปริ มณฺฑปสทิสํ ปทรจฺฉนฺนํ, สพฺพปลิคุณฺฐิมํ วา ฉาเทตฺวา กตํ **วยฺหํฯ** อุโภสุ ปเสฺสสุ สุวณฺณรชตาทิมยา โคปานสิโย ทตฺวา ครุฬปกฺขกนเยน กตา **สนฺทมานิกาฯ** ผลกาทินา กตํ ปีฐกยานํ **สิวิกาฯ** อโนฺตลิกาสงฺขาตา ปฏโปฺปฏลิกา **ปาฏงฺกีฯ “เอกภิกฺขุสฺส หี”**ติอาทิ ตทตฺถสฺส สมตฺถนํฯ **อรญฺญตฺถายา**ติ อรญฺญคมนตฺถายฯ **โธตปาทกตฺถายา**ติ โธวิต ปาทานมนุรกฺขณตฺถายฯ สํหนิตพฺพา พนฺธิตพฺพาติ **สงฺฆาฏา,** อุปาหนาเยว สงฺฆาฏา ตถา, ยุคฬภูตา อุปาหนาติ อโตฺถฯ **อญฺญสฺส ทาตพฺพา**ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ทานํ เวทิตพฺพํฯ

มโญฺจติ นิทสฺสนมตฺตํฯ สเพฺพปิ หิ ปีฐภิสาทโย นิสีทนสยนโยคฺคา คเหตพฺพา เตสุปิ ตถาปฏิปชฺชิตพฺพโตฯ

อาพาธปจฺจยา เอว อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพา คนฺธา วฏฺฏนฺตีติ ทเสฺสติ **“กณฺฑุกจฺฉุฉวิโทสาทิอาพาเธ สตี”**ติ อิมินาฯ ‘‘ลกฺขเณ หิ สติ เหตุโตฺถปิ กตฺถจิ สมฺภวตี’’ติ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ ตตฺถ **กณฺฑูติ** ขชฺชุฯ **กจฺฉูติ** วิตจฺฉิกาฯ **ฉวิโทโสติ** กิลาสาทิฯ **อาหราเปตฺวาติ** ญาติปวาริตโต ภิกฺขาจารวเตฺตน วา น เยน เกนจิ วา อากาเรน หราเปตฺวาฯ เภสชฺชปจฺจเยหิ คิลานสฺส วิญฺญตฺติปิ วฏฺฏติฯ ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว , คนฺธํ คเหตฺวา กวาเฏ ปญฺจงฺคุลิกํ ทาตุํ, ปุปฺผํ คเหตฺวา วิหาเร เอกมนฺตํ นิกฺขิปิตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๖๔) วจนโต **“ทฺวาเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ฆรธูปนํ** วิหารวาสนา, เจติยฆรวาสนา วาฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจติยปฏิมาปูชาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ,** ยํ กิญฺจิ อุปโภคารหํ วตฺถุ, ตสฺมา ยถาวุตฺตานมฺปิ ปสงฺคํ นิวาเรตุํ **“วุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติ อาห, ปาริเสสนยโต คหิตตฺตา วุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ กึ ปเนตนฺติ วุตฺตํ **“เสยฺยถิท”**นฺติอาทิฯ **ตถารูเป กาเลติ** คามํ ปวิสิตุํ ทุกฺกราทิกาเลฯ **วลฺลูโรติ** สุกฺขมํสํฯ **ภาชน**-สโทฺท สปฺปิเตลคุฬสเทฺทหิ โยเชตโพฺพ ตทวินาภาวิตฺตาฯ **กาลเสฺสวาติ** ปเควฯ **อุทกกทฺทเมติ** อุทเก จ กทฺทเม จฯ นิมิเตฺต เจตํ ภุมฺมํ, ภาวลกฺขเณ วาฯ **อจฺฉถาติ** นิสีทถฯ **ภุญฺชนฺตเสฺสวาติ** ภุญฺชโต เอว ภิกฺขุโน, สมฺปทานวจนํ, อนาทรเตฺถ วา สามิวจนํฯ กิริยนฺตราวเจฺฉทนโยเคน เหตฺถ อนาทรตาฯ **คีวายามกนฺติ** ภาวนปุํสกวจนํ, คีวํ อายเมตฺวา อายตํ กตฺวาติ อโตฺถ, ยถา วา ภุเตฺต อติภุตฺตตาย คีวา อายมิตพฺพา โหติ, ตถาติปิ วฏฺฏติฯ **จตุมาสมฺปีติ** วสฺสานสฺส จตฺตาโร มาเสปิฯ **กุฏุมฺพํ** วุจฺจติ ธนํ, ตทสฺสตฺถีติ **กุฏุมฺพิโก,** มุโณฺฑ จ โส กุฏุมฺพิโก จาติ **มุณฺฑกุฏุมฺพิโก,** ตสฺส ชีวิกํ ตถา, ตํ กตฺวา ชีวตีติ อโตฺถฯ นยทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อามิสปเทน ทสฺสิตานํ สนฺนิธิวตฺถูนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตพฺพิรหิตํ สมณปฏิปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“ภิกฺขุโน ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘คุฬปิโณฺฑ ตาลปกฺกปฺปมาณ’’นฺติ **สารตฺถทีปนิยํ** วุตฺตํฯ **จตุภาคมตฺตนฺติ** กุฏุมฺพมตฺตนฺติ วุตฺตํฯ **“เอกา ตณฺฑุลนาฬี”**ติ วุตฺตตฺตา ปน ตสฺสา จตุภาโค เอกปโตฺถติ วทนฺติฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘กุฑุโว ปสโต เอโก, ปโตฺถ เต จตฺุโร สิยุํ;
อาฬฺหโก จตฺุโร ปตฺถา, โทณํ วา จตฺุราฬฺหก’’นฺติฯ

กสฺมาติ วุตฺตํ **“เต หี”**ติอาทิฯ **อาหราเปตฺวาปิ ฐเปตุํ วฏฺฏติ,** ปเคว ยถาลทฺธํฯ **“อผาสุกกาเล”**ติอาทินา สุทฺธจิเตฺตน ฐปิตสฺส ปริโภโค สเลฺลขํ น โกเปตีติ ทเสฺสติฯ สมฺมุติกุฎิกาทโย จตโสฺส, อวาสาคารภูเตน วา อุโปสถาคาราทินา สห ปญฺจกุฎิโย สนฺธาย **“กปฺปิยกุฎิย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺนิธิ นาม นตฺถิ** ตตฺถ อโนฺตวุตฺถอโนฺตปกฺกสฺส อนุญฺญาตตฺตาฯ **“ตถาคตสฺสา”**ติอาทินา อธิการานุรูปํ อตฺถํ ปโยเชติฯ **ปิโลติกขณฺฑนฺติ** ชิณฺณโจฬขณฺฑํฯ

๑๓. **“คีวํ ปสาเรตฺวา”**ติ เอเตน สยเมว อาปาถคมเน โทโส นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **เอตฺตกมฺปีติ** วินิจฺฉยวิจารณา วตฺถุกิตฺตนมฺปิฯ **ปโยชนมตฺตเมวาติ** ปทตฺถโยชนมตฺตเมวฯ ยสฺส ปน ปทสฺส วิตฺถารกถํ วินา น สกฺกา อโตฺถ วิญฺญาตุํ, ตตฺถ วิตฺถารกถาปิ ปทตฺถสงฺคหเมว คจฺฉติฯ

กุตูหลวเสน เปกฺขิตพฺพโต **เปกฺขํ,** นฏสตฺตวิธินา ปโยโคฯ นฏสมูเหน ปน ชนสมูเหกตฺตพฺพวเสน **“นฏสมฺมชฺช”**นฺติ วุตฺตํฯ ชนานํ สมฺมเทฺท สมูเห กตนฺติ หิ **สมฺมชฺชํฯ สารสมาเส** ปน ‘‘เปกฺขามห’’นฺติปิ วทนฺติ, ‘‘สมฺมชฺชทสฺสนสฺสว’’นฺติ เตสํ มเต อโตฺถฯ ภารตนา

มกานํ เทฺวภาตุกราชูนํ, รามรโญฺญ จ ยุชฺฌนาทิกํ ตปฺปสุเตหิ อาจิกฺขิตพฺพโต **อกฺขานํฯ คนฺตุมฺปิ น วฏฺฏติ,** ปเคว ตํ โสตุํฯ ปาณินา ตาฬิตพฺพํ สรํ **ปาณิสฺสรนฺ**ติ อาห **“กํสตาฬ”**นฺติ, โลหมโย ตูริยชาติวิเสโส กํโส, โลหมยปโตฺต วา, ตสฺส ตาฬนสทฺทนฺติ อโตฺถฯ ปาณีนํ ตาฬนสรนฺติ อตฺถํ สนฺธาย **ปาณิตาฬนฺติปิ วทนฺติฯ** ฆนสงฺขาตานํ ตูริยวิเสสานํ ตาฬนํ **ฆนตาฬํ** นาม, ทณฺฑมยสมฺมตาฬํ สิลาตลากตาฬํ วาฯ **มเนฺตนา**ติ ภูตาวิสนมเนฺตนฯ **เอเก**ติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จ, ยถา เจตฺถ, เอวมิโต ปเรสุปิ ‘‘เอเก’’ติ อาคตฏฺฐาเนสุฯ เตกิร ทีฆนิกายสฺสตฺถวิเสสวาทิโนฯ **จตุรสฺสอมฺพณกตาฬํ** นาม รุกฺขสารทณฺฑาทีสุ เยน เกนจิ จตุรสฺสอมฺพณํ กตฺวา จตูสุ ปเสฺสสุ ธเมฺมน โอนทฺธิตฺวา วาทิตภณฺฑสฺส ตาฬนํฯ ตญฺหิ เอกาทสโทณปฺปมาณมานวิเสสสณฺฐานตฺตา **“อมฺพณก”**นฺติ วุจฺจติ, พิมฺพิสกนฺติปิ ตเสฺสว นามํฯ ตถา กุมฺภสณฺฐานตาย **กุโมฺภ,** ฆโฏเยว วา, ตสฺส ธุนนนฺติ ขุทฺทกภาณกาฯ **อโพฺภกฺกิรณํ** รงฺคพลิกรณํฯ เต หิ นจฺจฏฺฐาเน เทวตานํ พลิกรณํ นาม กตฺวา กีฬนฺติ, ยํ ‘‘นนฺที’’ติปิ วุจฺจติ ฯ อิตฺถิปุริสสํโยคาทิกิเลสชนกํ ปฏิภานจิตฺตํ โสภนกรณโต **โสภนกรํ** นามฯ ‘‘โสภนฆรก’’นฺติ **สารสมาเส** วุตฺตํฯ จณฺฑาย อลนฺติ **จณฺฑาลํ, อโยคุฬกีฬาฯ จณฺฑาลา** นาม หีนชาติกา สุนขมํสโภชิโน, เตสํ อิทนฺติ **จณฺฑาลํ**ฯ สาเณ อุทเกน เตเมตฺวา อญฺญมญฺญํ อาโกฏฺฏนกีฬา **สาณโธวนกีฬา**ฯ วํเสน กตํ กีฬนํ **วํสนฺ**ติ อาห **“เวฬุํ อุสฺสาเปตฺวา กีฬน”**นฺติฯ

นิขณิตฺวาติ ภูมิยํ นิขาตํ กตฺวาฯ **นกฺขตฺตกาเล**ติ นกฺขตฺตโยคฉณกาเลฯ ตมตฺถํ องฺคุตฺตราคเม ทสกนิปาตปาฬิยา (อ. นิ. ๑๐.๑๐๖) สาเธโนฺต **“วุตฺตมฺปิเจต”**นฺติอาทิมาหฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อฏฺฐิโธวเนฯ **อินฺทชาเลนา**ติ อฏฺฐิโธวนมนฺตํ ปริชเปฺปตฺวา ยถา ปเร อฏฺฐีนิเยว ปสฺสนฺติ, น มํสาทีนิ, เอวํ มํสาทีนมนฺตรธาปนมายายฯ อินฺทสฺส ชาลมิว หิ ปฏิจฺฉาทิตุํ สมตฺถนโต ‘‘อินฺทชาล’’นฺติ มายา วุจฺจติ อินฺทจาปาทโย วิยฯ **อฏฺฐิโธวน**นฺติ อฏฺฐิโธวนกีฬาฯ

หตฺถิอาทีหิ สทฺธิํ ยุชฺฌิตุนฺติ หตฺถิอาทีสุ อภิรุหิตฺวา อเญฺญหิ สทฺธิํ ยุชฺฌนํ, หตฺถิอาทีหิ จ สทฺธิํ สยเมว ยุชฺฌนํ สนฺธาย วุตฺตํ, หตฺถิอาทีหิ สทฺธิํ อเญฺญหิ ยุชฺฌิตุํ, สยํ วา ยุชฺฌิตุนฺติ หิ อโตฺถฯ **เต**ติ หตฺถิอาทโยฯ อญฺญมญฺญํ มเถนฺติ วิโลเฐนฺตีติ **มลฺลา,** พาหุยุทฺธการกา, เตสํ ยุทฺธํฯ **สมฺปหาโร**ติ สงฺคาโมฯ พลสฺส เสนาย อคฺคํ คณนโกฏฺฐาสํ กโรนฺติ เอตฺถาติ **พลคฺคํ,** ‘‘เอตฺตกา หตฺถี, เอตฺตกา อสฺสา’’ติอาทินา **พลคณนฏฺฐานํฯ** เสนํ วิยูหนฺติ เอตฺถ วิภชิตฺวา ฐเปนฺติ, เสนาย วา เอตฺถ พฺยูหนํ วินฺยาโสติ **เสนาพฺยูโห,** ‘‘อิโต หตฺถี โหนฺตุ, อิโต อสฺสา โหนฺตู’’ติอาทินา ยุทฺธตฺถํ จตุรงฺคพลาย เสนาย เทสวิเสเสสุ วิจารณฏฺฐานํ, ตํ ปน เภทโต **สกฏพฺยูหาทิวเสนฯ อาทิ**-สเทฺทน จกฺกปทุมพฺยูหานํ ทณฺฑโภคมณฺฑลาสํหตพฺยูหานญฺจ คหณํ, ‘‘ตโย หตฺถี ปจฺฉิมํ หตฺถานีกํ, ตโย อสฺสา ปจฺฉิมํ อสฺสานีกํ, ตโย รถา ปจฺฉิมํ รถานีกํ, จตฺตาโร ปุริสา สรหตฺถา ปตฺตี ปจฺฉิมํ ปตฺตานีก’’นฺติ (ปาจิ. ๓๒๔ อุโยฺยธิกสิกฺขาปเท) กณฺฑวิทฺธสิกฺขาปทสฺส ปทภาชนํ สนฺธาย **“ตโย…เป….อาทินา นเยน วุตฺตสฺสา”**ติ อาหฯ ตญฺจ โข ‘‘ทฺวาทสปุริโส หตฺถี, ติปุริโส อโสฺส, จตุปุริโส รโถ, จตฺตาโร ปุริสา สรหตฺถา ปตฺตี’’ติ (ปาจิ. ๓๑๔ อุยฺยุตฺตเสนาสิกฺขาปเท) วุตฺตลกฺขณโต หตฺถิอาทิคณเนนาติ ทฏฺฐพฺพํ, เอเตน จ ‘‘ฉ หตฺถินิโย, เอโก จ หตฺถี อิทเมก’’นฺติ (มหาว. อฏฺฐ. ๒๔๕) **จมฺมกฺขนฺธกวณฺณนาย** วุตฺตมนีกํ ปฏิกฺขิปติฯ

๑๔. การณํ นาม ผลสฺส ฐานนฺติ วุตฺตํ **“ปมาโท…เป…. ฐาน”**นฺติฯ **ปทานี**ติ สารีอาทีนํ ปติฏฺฐานานิฯ **อฏฺฐาปทนฺ**ติ สญฺญาย ทีฆตาฯ **“อฏฺฐปท”**นฺติปิ ปฐนฺติฯ **ทสปทํ** นาม ทฺวีหิ ปนฺตีหิ วีสติยา ปเทหิ กีฬนชูตํฯ **อฏฺฐปททสปเทสู**ติ อฏฺฐปททสปทผลเกสุฯ **อากาเส**

เยว กีฬนฺติ ‘‘อยํ สารี อสุกปทํ มยา นีตา, อยํ อสุกปท’’นฺติ เกวลํ มุเขเนว วทนฺตานํ อากาเสเยว ชูตสฺส กีฬนํฯ **นานาปถมณฺฑล**นฺติ อเนกวิหิตสารีมคฺคปริวฏฺฏํฯ **ปริหริตพฺพ**นฺติ สาริโย ปริหริตุํ ยุตฺตกํฯ อิโต จิโต จ สรนฺติ ปริวตฺตนฺตีติ **สาริโย,** เยน เกนจิ กตานิ อกฺขพีชานิฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ สารีสุ, ตสฺมิํ วา อปนยนุปนยเนฯ **ชูตขลิเก**ติ ชูตมณฺฑเลฯ ‘‘ชูตผลเก’’ติปิ อธุนา ปาโฐฯ **ปาสกํ** วุจฺจติ ฉสุ ปเสฺสสุ เอเกกํ ยาว ฉกฺกํ ทเสฺสตฺวา กตกีฬนกํ, ตํ วเฑฺฒตฺวา ยถาลทฺธํ เอกกาทิวเสน สาริโย อปเนนฺต, อุปเนนฺต จ กีฬนฺติ, ปสติ อฏฺฐปทาทีสุ พาธติ, ผุสติ จาติ หิ **ปาสโก,** จตุพฺพีสติวิโธ อโกฺขฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อฏฺฐกํ มาลิกํ วุตฺตํ, สาวฏฺฏญฺจ ฉกํ มตํ;
> จตุกฺกํ พหุลํ เญยฺยํ, ทฺวิ พินฺทุสนฺติภทฺรกํ;
> จตุวีสติ อายา จ, มุนิเนฺทน ปกาสิตา’’ติฯ

เตน กีฬนมิธ **ปาสกกีฬนํฯ ฆฏนํ** ปหรณํ, เตน กีฬา **ฆฏิกา**ติ อาห **‘‘ทีฆทณฺฑเกนา’’**ติ อาทิฯ ฆเฏน กุเมฺภน กีฬา **ฆฏิกา**ติ เอเกฯ **มญฺชิฏฺฐิกาย วา**ติ มญฺชิฏฺฐิสงฺขาตสฺส โยชนวลฺลิรุกฺขสฺส สารํ คเหตฺวา ปกฺกกสาวํ สนฺธาย วทติฯ **สิโตฺถทเกน วา**ติ [ปิโฏฺฐทเกน วา (อฏฺฐกถายํ)] จ ปกฺกมธุสิโตฺถทกํฯ **สลากหตฺถ**นฺติ ตาลหีราทีนํ กลาปเสฺสตํ อธิวจนํฯ พหูสุ สลากาสุ วิเสสรหิตํ เอกํ สลากํ คเหตฺวา ตาสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ตเญฺญว อุทฺธรนฺตา สลากหเตฺถน กีฬนฺตีติ เกจิฯ **คุฬีกีฬา**ติ คุฬผลกีฬา, เยน เกนจิ วา กตคุฬีกีฬาฯ ปเณฺณน วํสาการเรน กตานาฬิกา **ปณฺณนาฬิกา,** เตเนวาห **‘‘ตํธมนฺตา’’**ติฯ ขุทฺทเก ก-ปจฺจโยติ ทเสฺสติ **‘‘ขุทฺทกนงฺคล’’**นฺติ อิมินาฯ หตฺถปาทานํ โมเกฺขน โมจเนน จยติ ปริวตฺตติ เอตายาติ **โมกฺขจิกา,** เตนาห **‘‘อากาเส วา’’**ติอาทิฯ ปริพฺภมนตฺตาเยว ตํ จกฺกํ นามาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปริพฺภมนจกฺก’’**นฺติ วุตฺตํฯ

ปเณฺณน กตา นาฬิ **ปณฺณนาฬิ,** อิมินา ปตฺตาฬฺหกปททฺวยสฺส ยถากฺกมํ ปริยายํ ทเสฺสติฯ เตน กตา ปน กีฬา **ปตฺตาฬฺหกา**ติ วุตฺตํ **‘‘ตายา’’**ติอาทิฯ ขุทฺทโก รโถ **รถโก ก**-สทฺทสฺส ขุทฺทกตฺถวจนโตฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ อากาเส วา ยํ ญาเปติ, ตสฺส ปิฏฺฐิยํ วา ยถา วา ตถา วา อกฺขรํ ลิขิตฺวา ‘‘เอวมิท’’นฺติ ชานเนน กีฬา **อกฺขริกา,** ปุจฺฉนฺตสฺส มุขาคตํ อกฺขรํ คเหตฺวา นฏฺฐมุตฺติลาภาทิชานนกีฬาติปิ วทนฺติฯ **วชฺช**-สโทฺท อปราธโตฺถติ อาห **‘‘ยถาวชฺชํ นามา’’**ติอาทิฯ วาทิตานุรูปํ นจฺจนํ, คายนํ วา ยถาวชฺชนฺติปิ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ กเต ชโย ภวิสฺสติ, เอวํ กเต ปราชโย’’ติ ชยปราชยํ ปุรกฺขตฺวา ปโยคกรณวเสน ปริหารปถาทีนมฺปิ ชูตปฺปมาทฏฺฐานภาโว เวทิตโพฺพ, ปงฺคจีราทีหิ จ วํสาทีหิ กตฺตพฺพา กิจฺจสิทฺธิ, อสิทฺธิ จาติ ชยปราชยาวโห ปโยโค วุโตฺต, ยถาวชฺชนฺติ จ กาณาทีหิ สทิสาการทสฺสเนหิ ชยปราชยวเสน ชูตกีฬิกภาเวน วุตฺตํฯ สเพฺพปิ เหเต โชเตนฺติ ปกาเสนฺติ เอเตหิ ตปฺปโยคิกา ชยปราชยวเสน, ชวนฺติ จ คจฺฉนฺติ ชยปราชยํ เอเตหีติ วา อเตฺถน ชูตสทฺทวจนียตํ นาติวตฺตนฺติฯ

๑๕. ปมาณาติกฺกนฺตาสนนฺติ ‘‘อฏฺฐงฺคุลปาทกํ กาเรตพฺพํ สุคตงฺคุเลนา’’ติ วุตฺตปฺปมาณโต อติกฺกนฺตาสนํฯ กมฺมวเสน ปโยชนโต **‘‘อนุยุตฺตา วิหรนฺตีติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **วาฬรูปานี**ติ อาหริมานิ สีหพฺยคฺฆาทิวาฬรูปานิฯ วุตฺตญฺหิ ภิกฺขุนิวิภเงฺค ‘‘ปลฺลโงฺก นาม อาหริเมหิ วาเฬหิ กโต’’ติ (ปาจิ. ๙๘๔) ‘‘อกปฺปิยรูปากุโล อกปฺปิยมโญฺจ ปลฺลโงฺก’’ติ **สารสมาเส** วุตฺตํฯ **ทีฆโลมโก มหาโกชโว**ติ จตุรงฺคุลาธิกโลโม กาฬวโณฺณ มหาโกชโวฯ **กุวุจฺจติ** ปถวี, ตสฺสํ ชวติ โสภนวิตฺถฏภาวเสนาติ **โกชโวฯ ‘‘จตุรงฺคุลาธิกานิ กิร ตสฺส โลมา**

นี”ติ วจนโต จตุรงฺคุลโต เหฏฺฐา วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ **อุทฺทโลมี เอกนฺตโลมี**ติ วิเสสทสฺสน เมตํ, ตสฺมา ยทิ ตาสุ น ปวิสติ, วฏฺฏตีติ คเหตพฺพํฯ **วานวิจิตฺต**นฺติ ภิตฺติจฺฉทาทิอากาเรน วา เนน สิพฺพเนน วิจิตฺรํฯ **อุณฺณามยตฺถรณ**นฺติ มิคโลมปกตมตฺถรณํฯ **เสตตฺถรโณ**ติ ธวลตฺถรโณฯ สีตตฺถิเกหิ เสวิตพฺพตฺตา **เสตตฺถรโณ,** ‘‘พหุมุทุโลมโก’’ติปิ วทนฺติฯ **ฆน ปุปฺผโก**ติ สพฺพถา ปุปฺผาการสมฺปนฺโนฯ **“อุณฺณามยตฺถรโณ**ติ อุณฺณามโย โลหิต ตฺถรโณ’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๒๕๘) **สารตฺถทีปนิยํ** วุตฺตํฯ อามลกปตฺตาการาหิ ปุปฺผปนฺตีหิ เยภุยฺยโต กตตฺตา **อามลกปโตฺตติปิ วุจฺจติ**ฯ

ติณฺณํ ตูลานนฺติ รุกฺขตูลลตาตูลโปฏกีตูลสงฺขาตานํ ติณฺณํ ตูลานํฯ อุทิตํ ทฺวีสุ โลมํ ทสา ยสฺสาติ **อุทฺทโลมี** อิ-การสฺส อการํ, ต-การสฺส โลปํ, ทฺวิภาวญฺจ กตฺวาฯ เอกสฺมึ อเนฺต โลมํ ทสา ยสฺสาติ **เอกนฺตโลมีฯ** อุภยตฺถ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ เตสํ วาเท ปน อุทิตเมกโต อุคฺคตํ โลมมยํ ปุปฺผํ ยสฺสาติ **อุทฺทโลมี** วุตฺตนเยนฯ อุภโต อนฺต โต เอกํ สทิสํ โลมมยํ ปุปฺผํ ยสฺสาติ **เอกนฺตโลมี**ติ วจนโตฺถฯ **วินยฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อุทฺท โลมีติ เอกโต อุคฺคตโลมํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ ‘อุทฺธโลมี’ติปิ ปาโฐฯ เอกนฺตโลมีติ อุภโต อุคฺ คตโลมํ อุณฺณามยตฺถรณ’’นฺติ (มหาว. อฏฺฐ. ๒๕๔) วุตฺตํ, นามมตฺตเมส วิเสโสฯ อตฺถโต ปน อคฺคหิตาวเสโส อฏฺฐกถาทฺวเยปิ นตฺถีติ ทฏฺฐโพฺพฯ

โกเสยฺยญฺจ กฏฺฐิสฺสญฺจ **กฏฺฐิสฺสานิ** วิรูเปกเสสวเสนฯ เตหิ ปกตมตฺถรณํ **กฏฺฐิสฺสํฯ** เอตเทวตฺถํ ทเสฺสตุํ **“โกเสยฺยกฏฺฐิสฺสมยปจฺจตฺถรณ**’’นฺติ วุตฺตํ, โกเสยฺยสุตฺตานมนฺต รนฺตรํ สุวณฺณมยสุตฺตานิ ปเวเสตฺวา วีตมตฺถรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สุวณฺณสุตฺตํ กิร ‘‘กฏฺฐิสฺสํ, กสฺสฏ’’นฺติ จ วทนฺติฯ เตเนว ‘‘โกเสยฺยกสฺสฏมย’’นฺติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๕) วุตฺตํฯ **กฏฺฐิสฺสํ** นาม วากวิเสโสติปิ วทนฺติฯ **รตนปริสิพฺพิต**นฺติ รตเนหิ สํสิพฺพิตํ, สุว ณฺณลิตฺตนฺติ เกจิฯ **สุทฺธโกเสยฺย**นฺติ รตนปริสิพฺพนรหิตํฯ **วินเย**ติ วินยฏฺฐกถํ, วินยปริยายํ วา สนฺธาย วุตฺตํฯ อิธ หิ สุตฺตนฺติกปริยาเย ‘‘ฐเปตฺวา ตูลิกํ สพฺพาเนว โคนกาทีนิ รตนปริ สิพฺพิตานิ วฏฺฏนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ วินยปริยายํ ปน ปตฺวา ครุเก ฐาตพฺพตฺตา สุทฺธโกเสยฺยเมว วฏฺฏติ, เนตรานีติ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพ, สุตฺตนฺติกปริยาเย ปน รตนปริสิพฺพนรหิตาปิ ตูลิกา น วฏฺฏติ, อิตรานิ วฏฺฏนฺติ, สเจปิ ตานิ รตนปริสิพฺพิตานิ, ภูมตฺถรณวเสน ยถานุรูปํ มญฺจปีฐาที สุ จ อุปเนตุํ วฏฺฏนฺตีติฯ สุตฺตนฺตเทสนาย คหฏฺฐานมฺปิ วเสน วุตฺตตฺตา เตสํ สงฺคณฺหนตฺถํ **“ฐ เปตฺวา…เป…. น วฏฺฏนฺตีติ วุตฺต**’’นฺติ อปเรฯ **ทีฆนิกายฏฺฐกถาย**นฺติ กตฺถจิ ปาโฐ, โป ราณทีฆนิกายฏฺฐกถายนฺติ อโตฺถฯ **นจฺจโยคฺค**นฺติ นจฺจิตุํ ปโหนกํฯ กโรนฺติ เอตฺถ นจฺจนฺติ **กุตฺตกํ,** ตํ ปน อุทฺทโลมีเอกนฺตโลมีวิเสสเมวฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ทฺวิทเสกทสานุยุทฺท-โลมีเอกนฺตโลมิโน;
ตเทว โสฬสิตฺถีนํ, นจฺจโยคฺคญฺหิ กุตฺตก’’นฺติฯ

หตฺถิโน ปิฏฺฐิยํ อตฺถรํ **หตฺถตฺถรํฯ** เอวํ เสสปเทสุปิฯ **อชินจมฺมหี**ติ อชินมิคจมฺมหิ, ตานิ กิร จมฺมานิ สุขุมตรานิ, ตสฺมา ทุปฏฺฏติปฏฺฏานิ กตฺวา สิพฺพนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อชินปฺ ปเวณี’’ติ, อุปรูปริ ฐเปตฺวา สิพฺพนวเสน หิ สนฺตติภูตา ‘‘ปเวณี’’ติ วุจฺจติฯ **กทลีมิโค**ติ มญฺ ชาราการมิโค, ตสฺส ธมฺเมน กตํ ปวรปจฺจตฺถรณํ ตถาฯ **“ตํ กิรา**’’ติอาทิ ตทาการทสฺสนํ, ตสฺ มา สุทฺธเมว กทลีมิคจมฺมํ วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ อุตฺตรํ อุปริภาคํ ฉาเทตีติ **อุตฺตรจฺฉโท,** วิตานํฯ ตมฺปิ โลหิตเมว อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **“รตฺตวิตาเนนา**’’ติฯ ‘‘ยํ วตฺตติ, ตํ สอุตฺตรเจฺฉท’’นฺติ เอตฺถ เสโส, สํสิพฺพิตภาเวน สทฺธึ วตฺตตีติ อโตฺถฯ รตฺตวิตาเนสุ จ กาสาวํ วฏฺฏติ, กุสุมฺภา

ทิรตฺตเมว น วฏฺฏติ, ตญฺจ โข สพฺพรตฺตเมวฯ ยํ ปน นานาวณฺณํ วานจิตฺตํ วา เลปจิตฺตํ วา, ตํ วฏฺฏติฯ ปจฺจตฺถรณเสฺสว ปธานตฺตา ตปฺปฏิพทฺธํ เสตวิตานมฺปิ น วฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ **อุภโต**ติ อุภยตฺถ มญฺจสฺส สีสภาเค, ปาทภาเค จาติ อโตฺถฯ เอตฺถาปิ สอุตฺตรจฺฉเท วิย วินิจฺฉโยฯ **ปทุมวณฺณํ วา**ติ นาติรตฺตํ สนฺธายาหฯ **วิจิตฺรํ วา**ติ ปน สพฺพถา กปฺปิยตฺตา วุตฺตํ, น ปน อุภโต อุปธาเนสุ อกปฺปิยตฺตาฯ น หิ **โลหิตก**-สทฺท จิเตฺต วฏฺฏติฯ ปฏิลิกฺคหเณเนว จิตฺตกสฺสาปิ อตฺถรณสฺส สงฺคเหตพฺพปฺปสงฺคโตฯ **สเจ ปมาณยุตฺต**นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรกโต สมเตฺถตุํ อาห **“มหาอุปธานํ ปน ปฏิกฺขิตฺต”**นฺติฯ **มหาอุปธาน**นฺติ จ ปมาณาติกฺกนฺตํ อุปธานํฯ สีสปฺปมาณเมว หิ ตสฺส ปมาณํฯ วุตฺตญฺจ ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว, สีสปฺปมาณํ พิโพฺพหนํ กาตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๙๗) **สีสปฺปมาณ**ญฺจ นาม ยสฺส วิตฺถารโต ตีสุ กเณฺณสุ ทฺวินฺนํ กณฺณานํ อนฺตรํ มินิยมานํ วิทตฺถิ เจว จตุรงฺคุลญฺจ โหติฯ พิโพฺพหนสฺส มชฺฌฏฺฐานํ ติริยโต มุฏฺฐิรตนํ โหติ, ทีฆโต ปน ทิยฑฺฒรตนํ วา ทฺวิรตนํ วาฯ ตํ ปน อกปฺปิยตฺตาเยว ปฏิกฺขิตฺตํ, น ตุ อุจฺจาสยนมหาสยนปริยาปนฺนตฺตาฯ **เทฺวปี**ติ สีสูปธานํ, ปาทูปธานญฺจฯ **ปจฺจตฺถรณํ ทตฺวา**ติ ปจฺจตฺถรณํ กตฺวา อตฺถริตฺวาติ อโตฺถ, อิทญฺจ คิลานเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **เสนาสนกฺขนฺธกวณฺณนายํ** ‘‘อคิลานสฺสาปิ สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจาติ ทฺวยเมว วฏฺฏติฯ คิลานสฺส พิโพฺพหนานิ สนฺถริตฺวา อุปริ ปจฺจตฺถรณํ กตฺวา นิปชฺชิตุมฺปิ วฏฺฏตี’’ติ (จูฬว. อฏฺฐ. ๒๙๗) **วุตฺตนเยเนวา**ติ วินเย ภควตา วุตฺตนเยเนวฯ กถํ ปน วุตฺตนฺติ อาห **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทิฯ ยถา อฏฺฐงฺคุลปาทกํ โหติ, เอวํ อาสนฺทิยา ปาทจฺฉินฺทนํ เวทิตพฺพํฯ ปลฺลงฺกสฺส ปน อาหริมานิ วาฬรูปานิ อาหริตฺวา ปุน อปฺปฏิพทฺธตาการณมฺปิ เภทนเมวฯ **วิชเฏตฺวา**ติ ชฏํ นิเพฺพเธตฺวาฯ **พิโพฺพหนํ กาตุ**นฺติ ตานิ วิชฏิตตูลานิ อโนฺต ปกฺขิปิตฺวา พิโพฺพหนํ กาตุํฯ

๑๖. **“มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตทารกาน”**นฺติ เอเตน อณฺฑชชลาพุชานเมว คหณํ, มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตตฺตาติ จ การณํ ทเสฺสติ, เตเนวายมโตฺถ สิชฺฌติ ‘‘อเนกทิวสานิ อโนฺตสยนเหตุ เอส คโนฺธ’’ติฯ **อุจฺฉาเทนฺติ** อุพฺพเฏฺฏนฺติฯ **สณฺฐานสมฺปาทนตฺถ**นฺติ สุสณฺฐานตาสมฺปาทนตฺถํฯ **ปริมทฺทนฺตี**ติ สมนฺตโต มทฺทนฺติฯ

เตสํเยว ทารกานนฺติ ปุญฺญวนฺตานเมว ทารกานํฯ เตสเมว หิ ปกรณานุรูปตาย คหณํฯ **มหามลฺลาน**นฺติ มหตํ พาหุยุทฺธการกานํฯ **อาทาโส** นาม มณฺฑนกปกติกานํ มนุสฺสานํ อตฺตโน มุขฉายาปสฺสนตฺถํ กํสโลหาทีหิ กโต ภณฺฑวิเสโสฯ ตาทิสํ สนฺธาย **“ยํ กิญฺจิ...เป.... น วฏฺฏตี”**ติ วุตฺตํฯ **อลงฺการญฺชนเมว** น เภสชฺชญฺชนํฯ มณฺฑนานุโยคสฺส หิ อธิเปฺปตตฺตา ตมิธานธิเปฺปตํฯ โลเก **มาลา**-สทฺท พทฺธมาลายเมว ‘‘มาลา มาลฺยํ ปุปฺผทาเม’’ติ วจนโตฯ สาสเน ปน สุทฺธปุเปฺผสุปิ นิรุโฬฺหติ อาห **“อพทฺธมาลา วา”**ติฯ **กาฬปีฬกาทีน**นฺติ กาฬวณฺณปีฬกาทีนํฯ **มตฺติกกกฺก**นฺติ โอสเธหิ อภิสงฺขตํ โยคมตฺติกาจุณฺณํฯ **เทนฺตี**ติ วิเลเปนฺติฯ **จลิเต**ติ วิการาปชฺชนวเสน จลนํ ปเตฺต , กุปิเตติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ สาสปกเกฺกนฯ **โทเส**ติ กาฬปีฬกาทีนํ เหตุภูเต โลหิตโทเสฯ **ขาทิเต**ติ อปนยนวเสน ขาทิเตฯ **สนฺนิสิเนฺน**ติ ตาทิเส ทุฏฺฐโลหิเต ปริกฺขีเณฯ **มุขจุณฺณเกนา**ติ มุขวิเลปเนน ฯ **จุเณฺณนฺตี**ติ วิลิเมฺปนฺติฯ **ตํ สพฺพ**นฺติ มตฺติกากกฺกสาสปติลหลิทฺทิกกฺกทานสงฺขาตํ มุขจุณฺณํ, มุขวิเลปนญฺจ น วฏฺฏติฯ อตฺถานุกฺกมสมฺภวโต หิ อยํ ปททฺวยสฺส วณฺณนาฯ มุขจุณฺณสงฺขาตํ มุขวิเลปนนฺติ วา ปททฺวยสฺส ตุลฺยาธิกรณวเสน อตฺถวิภาวนาฯ

หตฺถพนฺธนฺติ หเตฺถ พนฺธิตพฺพมาภรณํ, ตํ ปน สงฺขกปาลาทโยติ อาห **“หเตฺถ”**ติ อาทิฯ สโงฺข เอว กปาลํ ตถาฯ **“อปเร”**ติอาทินา ยถากฺกมํ ‘‘สิขาพนฺธ’’นฺติอาทิ ปทานมตฺถํ สํวเณฺณติฯ ตตฺถ **สิข**นฺติ จูฬํฯ จีรกํ นาม เยน จูฬาย ถิรกรณตฺถํ, โสภนตฺถญฺจ วิชฺฌติฯ มุตฺ

ตาย, มุตฺตา เอว วา ลตา **มุตฺตาลตา,** มุตฺตาวฬิฯ **ทโณฺฑ** นาม จตุหโตฺถติ วุตฺตํ **"จตุหตฺถทณฺฑํ วา"**ติฯ **อลงฺกตทณฺฑก**นฺติ ปน ตโต โอมกํ รถยฎฺฐิอาทิกํ สนฺธายาหฯ **เภสชฺชนาฬิก**นฺติ เภสชฺชตุมฺพํฯ ปตฺตาทิโอลมฺพนํ วามํเสเยว อจิณฺณนฺติ วุตฺตํ **"วามปเสฺส โอลคฺคิต"**นฺติฯ **กณฺณิกา** นาม กูฎํ, ตาย จ รตเนน จ ปริกฺขิโตฺต โกโส ยสฺส ตถาฯ **ปญฺจวณฺณสุตฺตสิพฺพิต**นฺติ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฎฺฐวเสน ปญฺจวเณฺณหิ สุเตฺตหิ สิพฺพิตํ ติวิธมฺปิ ฉตฺตํฯ **รตนมตฺตายามํ จตุรงฺคุลวิตฺถต**นฺติ เตสํ ปริจยนิยาเมน วา นลาเฎ พนฺธิตุํ ปโหนกปฺปมาเณน วา วุตฺตํฯ **"เกสนฺตปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา"**ติ เอเตน ตทนโชฺฌตฺถรณวเสน พนฺธนาการํ ทเสฺสติฯ **เมฆมุเข**ติ อพฺภนฺตเรฯ **"มณิ"**นฺติ อิทํ สิโรมณึ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อาห **"จูฬามณิ"**นฺติ, จูฬาย์ มณินฺติ อโตฺถฯ จมรสฺส อยํ จามโร, เสฺวว วาโล, เตน กตา พีชนี **จามรวาลพีชนีฯ** อญฺญาสํ ปน มกสพีชนิวากมยพีชนีอุสีรมยพีชนีโมรปิญฺฉมยพีชนีนํ, วิธูปนตาลวณฺฎานญฺจ กปฺปิยตฺตา ตสฺสาเยว คหณํ ทฎฺฐพฺพํฯ

๑๗. ทุคฺคติโต, สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ **นิยฺยานํ,** สคฺคมโคฺค, โมกฺขมโคฺค จฯ ตํ นิยฺยานมรหติ, ตสฺมึ วา นิยฺยาเน นิยุตฺตา, ตํ วา นิยฺยานํ ผลภูตํ เอติสฺสาติ **นิยฺยานิกา,** วจีทุจฺจริตกิเลสโต นิยฺยาตีติ วา **นิยฺยานิกา** อี-การสฺส รสฺสตฺตํ, ย-การสฺส จ ก-การํ กตฺวาฯ อนีย-สโทฺท หิ พหุลา กตฺวตฺถาภิธายโกฯ เจตนาย สทฺธึ สมฺผปฺปลาปวิรติ อิธ อธิเปฺปตาฯ ตปฺปฎิปกฺขโต **อนิยฺยานิกา,** สมฺผปฺปลาโป, ตสฺสา ภาโว **อนิยฺยานิกตฺตํ,** ตสฺมา **อนิยฺยานิกตฺตาฯ ติรจฺฉานภูตา**ติ ติโรกรณภูตา วิพนฺธนภูตาฯ **โสปิ นามา**ติ เอตฺถ **นาม**-สโทฺท ครหายํฯ **กมฺมฎฺฐานภาเว**ติ อนิจฺจตาปฎิสํยุตฺตตฺตา จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานภาเวฯ **กามสฺสาทวเสนา**ติ กามสงฺขาตอสฺสาทวเสนฯ สห อเตฺถนาติ **สาตฺถกํ,** หิตปฎิสํยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อุปาหนา**ติ ยานกถาสมฺพนฺธํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สุฎฺฐุ นิเวสิตโพฺพติ **สุนิวิโฎฺฐฯ** ตถา **ทุนฺนิวิโฎฺฐฯ คาม**-สเทฺทน คามวาสี ชโนปิ คหิโตติ อาห **"อสุกคามวาสิโน"**ติอาทิฯ

สูรกถาติ เอตฺถ **สูร**-สโทฺท วีรวาจโกติ ทเสฺสติ **"สูโร อโหสี"**ติ อิมินาฯ **วิสิขา** นาม มคฺคสนฺนิเวโส, อิธ ปน วิสิขาคหเณน ตนฺนิวาสิโนปิ คหิตา "สโพฺพ คาโม อาคโต"ติอาทีสุ วิย, เตเนวาห **"สทฺธา ปสนฺนา"**ติอาทิฯ

กุมฺภสฺส ฐานํ นาม อุทกฎฺฐานนฺติ วุตฺตํ **"อุทกฎฺฐานกถา"**ติฯ **อุทกติตฺถกถาติปิ วุจฺจติ** ตเตฺถว สมวโรธโตฯ อปิจ กุมฺภสฺส กรณฎฺฐานํ **กุมฺภฎฺฐานํฯ** ตทปเทเสน ปน กุมฺภทาสิโย วุตฺตาติ ทเสฺสติ **"กุมฺภทาสิกถา วา"**ติ อิมินาฯ ปุเพฺพ เปตา กาลงฺกตาติ **ปุพฺพเปตาฯ** "เปโต ปเรโต กาลงฺกโต"ติ หิ ปริยายวจนํฯ เหฎฺฐา วุตฺตนยมติทิสิตุํ **"ตตฺถา"**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

ปุริมปจฺฉิมกถาหิ วิมุตฺตาติ อิธาคตาหิ ปุริมาหิ, ปจฺฉิมาหิ จ กถาหิ วิมุตฺตาฯ **นานาสภาวา**ติ อตฺถ-สทฺทสฺส สภาวปริยายภาวมาหฯ **อสุเกน นามา**ติ ปชาปตินา พฺรหฺมุนา, อิสฺสเรน วาฯ อุปฺปตฺติฐิติสมฺภาราทิวเสน โลกํ อกฺขายติ เอตายาติ **โลกกฺขายิกา,** สา ปน โลกายตสมเญฺญ วิตณฺฑสเตฺถ นิสฺสิตา สลฺลาปกถาติ ทเสฺสติ **"โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถา"**ติ อิมินาฯ โลกา พาลชนา อายตนฺติ เอตฺถ อุสฺสหนฺติ วาทสฺสาเทนาติ **โลกายตํ,** โลโก วา หิตํ น ยตติ น อีหติ เตนาติ **โลกายตํฯ** ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ ฯ อญฺญมญฺญวิรุทฺธํ, สคฺคโมกฺขวิรุทฺธํ วา กถํ ตโนนฺติ เอตฺถาติ **วิตโณฺฑ,** วิรุเทฺธน วา วาททเณฺฑน ตาเฬนฺติ เอตฺถ วาทิโนติ **วิตโณฺฑ,** สพฺพตฺถ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิฯ

สาครเทเวน ขโตติ เอตฺถ สาครรโญฺญ ปุเตฺตหิ ขโตติปิ วทนฺติฯ วิชฺชติ ปเวทนเหตุภู ตา มุทฺธา ยสฺสาติ **สมุโทฺท** ธ-การสฺส ท-การํ กตฺวา, **สห**-สโทฺท เจตฺถ วิชฺชมานตฺถวาจโก ''สโลมโกสปกฺขโก''ติอาทีสุ วิยฯ **ภโว**ติ วุทฺธิ ภวติ วฑฺฒตีติ กตฺวาฯ **วิภโว**ติ หานิ ตพฺพิรห โตฯ ทฺวนฺทโต ปุเพฺพ สุยฺยมาโน อิติสโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพติ อาห **"อิติ ภโว อิติ อภโว"**ติฯ **ยํ วา ตํ วา**ติ ยํ กิญฺจิ, อถ ตํ อนิยมนฺติ อโตฺถฯ อภูตญฺหิ อนิยมตฺถํ สห วิกเปฺปน ยํตํ-สเทฺทหิ ทีเปนฺติ อาจริยาฯ อปิจ **ภโว**ติ สสฺสโตฯ **อภโว**ติ อุเจฺฉโทฯ **ภโว**ติ วา กามสุขํฯ **อภโว**ติ อตฺตกิลมโถฯ

อิติ อิมาย ฉฎฺฐิยา อิติภวาภวกถาย สทฺธึ พาตฺตึส ติรจฺฉานกถา นาม โหนฺติฯ อถ วา ปาฬิยํ สรูปโต อนาคตาปิ อรญฺญปพฺพตนทีทีปกถา **อิติ**-สเทฺทน สงฺคเหตฺวา พตฺตึส ติรจฺ ฉานกถาติ วุจฺจนฺติฯ ปาฬิยญฺหิ **"อิติ วา"**ติ **เอตฺถ อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, **วา**-สโทฺท วิกปฺ ปนโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ''เอวํปการํ, อิโต อญฺญํ วา ตาทิสํ นิรตฺถกกถํ อนุยุตฺตา วิหรนฺตี''ติ, อาทิอโตฺถ วา **อิติ**-สโทฺท อิติ วา อิติ เอวรูปา ''นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๐, ๑๖๔; ม. นิ. ๑.๒๙๓, ๔๑๑; ๒.๑๑, ๔๑๘; ๓.๑๔, ๑๐๒; อ. นิ. ๑๐.๙๙) วิย, อิติ เอวมาทึ อญฺญมฺปิ ตาทิสํ กถมนุยุตฺตา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๘. วิรุทฺธสฺส คหณํ **วิคฺคโห,** โส เยสนฺติ **วิคฺคาหิกา,** เตสํ ตถา, วิรุทฺธํ วา คณฺหาติ เอ ตายาติ **วิคฺคาหิกา,** สาเยว กถา ตถาฯ **สารมฺภกถา**ติ อุปารมฺภกถาฯ **สหิต**นฺติ ปุพฺพาปราวิ รุทฺธํฯ ตโตเยว **สิลิฏฺฐํ**ฯ ตํ ปน อตฺถการณยุตฺตตายาติ ทเสฺสตุํ **"อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตนฺติ อโตฺถ"**ติ วุตฺตํฯ นฺติ วจนํฯ **ปริวตฺติตฺวา ฐิตํ** สปตฺตคโต อสมโตฺถ โยโธ วิย น กิญฺจิ ชานาสิ, กินฺตุ สยเมว ปราเชสีติ อธิปฺปาโยฯ **วาโท โทโส**ติ ปริยายวจนํฯ ตถา **จร วิจรา**ติฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ อาจริยกุเลฯ **นิเพฺพเธหี**ติ มยา โรปิตํ วาทํ วิสฺสเชฺชหิฯ

๑๙. ทูตสฺส กมฺมํ **ทูเตยฺยํ,** ตสฺส กถา ตถา, ตสฺสํฯ **อิธ, อมุตฺรา**ติ อุปโยคเตฺถ ภุมฺมว จนํ, เตนาห **"อสุกํ นาม ฐาน"**นฺติฯ วิตฺถารโต วินิจฺฉโย วินยฏฺฐกถายํ (ปารา. อฏฺฐ. ๔๓๖-๔๓๗) วุโตฺตติ สเงฺขปโต อิธ ทเสฺสตุํ **"สเงฺขปโต ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **คิหิสาสน**นฺติ ยถาวุตฺตวิปรีตํ สาสนํฯ **อเญฺญส**นฺติ คิหีนเญฺญวฯ

๒๐. **ติวิเธนา**ติ สามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตปจฺจยปฏิเสวนเภทโต ติวิเธนฯ **วิมฺหาปยนฺตี**ติ ''อยมจฺฉริยปุริโส''ติ อตฺตนิ ปเรสํ วิมฺหยํ สมฺปหํสนํ อจฺฉริยํ อุปฺปาเทนฺติฯ วิ ปุพฺพญฺหิ มฺหิ-สทฺทํ สมฺปหํสเน วทนฺติ สทฺทวิทูฯ สมฺปหํสนากาโร จ อจฺฉริยํฯ **ลปนฺตี**ติ อตฺตานํ วา ทายกํ วา อุกฺขิปิตฺวา ยถา โส กิญฺจิ ททาติ, เอวํ อุกฺกาเจตฺวา อุกฺขิปนวเสน ทีเปตฺวา กเถนฺติฯ **นิมิตฺตํ สีลเมเตสนฺติ เนมิตฺติกา**ติ ตทฺธิตวเสน ตสฺสีลโตฺถ ยถา ''ปํสุกูลิโก''ติ (มหานิ. ๕๒) อปิจ นิมิเตฺตน วทนฺติ, นิมิตฺตํ วา กโรนฺตีติ **เนมิตฺติกาฯ นิมิตฺต**นฺติ จ ปเรสํ ปจฺจยทานสญฺญุปฺปาทกํ กายวจีกมฺมํ วุจฺจติฯ **นิเปฺปโส** นิปฺปิสนํ จุณฺณํ วิย กรณํฯ นิปฺปิสนฺตี ติ วา **นิเปฺปสา,** นิเปฺปสาเยว **นิเปฺปสิกา,** นิปฺปิสนํ วา **นิเปฺปโส,** ตํ กโรนฺตีติปิ **นิเปฺปสิกาฯ นิเปฺปโส** จ นาม ภฏปุริโส วิย ลาภสกฺการตฺถํ อโกฺกสนขุํสนุปฺปณฺฑนปรปิฏฺฐิมํสิกตาฯ **ลาเภน ลาภ**นฺติ อิโต ลาเภน อมุตฺร ลาภํฯ **นิชิคีสนฺติ มคฺคนฺติ ปริเยสนฺตี**ติ ปริยายวจนํฯ กุหกาทโย สทฺทา กุหนาทีนิ นิมิตฺตํ กตฺวา ตํสมงฺคิปุคฺคเลสุ ปวตฺตาติ อาห **"กุหนา...เป.... อธิวจน"**นฺติฯ **อฏฺฐกถญฺจา**ติ ตํตํปาฬิสํวณฺณนาภูตํ โปราณฏฺฐกถญฺจฯ

มชฺฌิมสีลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาสีลวณฺณนา

๒๑. องฺคานิ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา องฺคสหจริตํ สตฺถํ **“องฺค”**นฺติ วุตฺตํ อุตฺตรปทโลเปน วาฯ **นิมิตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย, เตนาห **“หตฺถปาทาทีสู”**ติอาทิฯ เกจิ ปน ‘‘องฺคนฺติ องฺควิการํ ปเรสํ องฺควิการทสฺสเนนาปิ ลาภาลาภาทิวิชานน’’นฺติ วทนฺติฯ **นิมิตฺตสตฺถ**นฺติ นิมิตฺเตน สญฺชานนปฺปการทีปกํ สตฺถํ, ตํ วตฺถุนา วิภาเวตุํ **“ปณฺฑุราชา”**ติอาทิมาหฯ **ปณฺฑุราชา**ติ จ ‘‘ทกฺขิณารามาธิปติ’’ อิจฺจาว วุตฺตํฯ สีหฬฏีกาเป ทกฺขิณารามนามกสฺส สงฺฆารามสฺส การโกติ วทนฺติฯ ‘‘ทกฺขิณมธุราธิปตี’’ติ จ กตฺถจิ ลิขิตํ, ทกฺขิณมธุรนครสฺส อธิปตีติ อตฺถฯ **มุตฺตาโย**ติ มุตฺติกาฯ **มุฏฺฐิยา**ติ หตฺถมุทฺทายฯ **ฆรโคลิกายา**ติ สรพุนาฯ โส **“มุตฺตา”**ติ สญฺญานิมิตฺเตนาห, สงฺขฺยานิมิตฺเตน ปน **“ติโสฺส”**ติฯ

“มหนฺตาน”นฺติ เอเตน อปฺปกํ นิมิตฺตเมว, มหนฺตํ ปน อุปฺปาโทติ นิมิตฺตุปฺปาทานํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ **อุปฺปติต**นฺติ อุปฺปตนํฯ สุภาสุภผลํ ปกาเสนฺต อุปฺปชฺชติ คจฺฉตีติ **อุปฺปาโท, อุปฺปาโตปิ,** สุภาสุภสูจิกา ภูตวิกติฯ โส หิ ธูโม วิย อคฺคิสฺส กมฺมผลสฺส ปกาสนมตฺตเมว กโรติ, น ตุ ตมุปฺปาเทตีติฯ **อิท**นฺติ อิทํ นาม ผลํฯ **เอว**นฺติ อิมินา นาม อากาเรนฯ **อาทิสนฺตี**ติ นิทฺทิสนฺติฯ **ปุพฺพณฺหสมเย**ติ กาลวเสนฯ **อิทํ นามา**ติ วตฺถุวเสน วทติฯ โย วสภํ, กุญฺชรํ, ปาสาทํ, ปพฺพตํ วา อารุฬฺหมตฺตานํ สุปิเน ปสฺสติ, ตสฺส ‘‘อิทํ นาม ผล’’นฺติอาทินา หิ วตฺถุกิตฺตนํ โหติฯ **สุปินก**นฺติ สุปินสตฺถํฯ องฺคสมฺปตฺติวิปตฺติทสฺสนมตฺเตน ปุเพฺพ ‘‘องฺค’’นฺติ วุตฺตํ, อิธ ปน มหานุภาวตาทินิปฺผาทกลกฺขณวิเสสทสฺสเนน ‘‘ลกฺขณ’’นฺติ อยเมเตสํ วิเสโส, เตนาห **“อิมินา ลกฺขเณนา”**ติอาทิฯ ลกฺขณนฺติ หิ องฺคปจฺจงฺเคสุ ทิสฺสมานาการวิเสสํ สตฺติสิริวจฺฉคทาปาสาทาทิกมธิเปฺปตํ ตํ ตํ ผลํ ลกฺขียติ อเนนาติ กตฺวา, สตฺถํ ปน ตปฺปกาสนโต **ลกฺขณํฯ อาหเต**ติ ปุราเณฯ **อนาหเต**ติ นเวฯ **อหเต**ติ ปน ปาเฐ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถฯ **อิโต ปฏฺฐายา**ติ เทวรกฺขสมนุสฺสาทิเภเทน ยถาผลํ ปริกปฺปิเตน วิวิธวตฺถภาเค อิโต วา เอโตฺต วา สญฺฉิเนฺน อิทํ นาม โภคาทิผลํ โหติฯ **เอวรูเปน ทารุนา**ติ ปลาสสิริผลาทิทารุนา, ตถา ทพฺพิยาฯ ยทิ ทพฺพิโหมาทีนิปิ อคฺคิโหมาเนว , อถ กสฺมา วิสุํ วุตฺตานีติ อาห **“เอวรูปายา”**ติอาทิฯ **ทพฺพิโหมา**ทีนิ โหโมปกรณาทิวิเสเสหิ ผลวิเสสทสฺสนวเสน วุตฺตานิ, **อคฺคิโหมํ** ปน วุตฺตาวเสสสาธนวเสน วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ทพฺพิโหมาทีนี”**ติ อาทิฯ

กุณฺฑโกติ ตณฺฑุลขณฺฑํ, ติลสฺส อิทนฺติ **เตลํ,** สมาสตทฺธิตปทานิ ปสิเทฺธสุ สามญฺญภูตานีติ วิเสสกรณตฺถํ **“ติลเตลาทิก”**นฺติ วุตฺตํฯ **ปกฺขิปน**นฺติ ปกฺขิปนตฺถํฯ ‘‘ปกฺขิปนวิชฺช’’นฺติปิ ปาโฐ, ปกฺขิปนเหตุภูตํ วิชฺชนฺติ อโตฺถฯ **ทกฺขิณกฺขกชณฺณุโลหิตาทีหี**ติ ทกฺขิณกฺขกโลหิตทกฺขิณชณฺณุโลหิตาทีหิฯ **“ปุเพฺพ”**ติอาทินา องฺคองฺควิชฺชานํ วิเสสทสฺสเนน ปุนรุตฺตภาวมปเนติฯ **องฺคุลฏฺฐิํ ทิสฺวา**ติ องฺคุลิภูตํ, องฺคุลิยา วา ชาตํ อฏฺฐิํ ปสฺสิตฺวา, องฺคุลิจฺฉวิมตฺตํ อปสฺสิตฺวา ตทฏฺฐิวิปสฺสนวเสเนว พฺยากโรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘องฺคลฏฺฐินฺติ สรีร’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑) ปน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ, เอวํ สติ องฺคปจฺจงฺคานํ วิรุหนภาเวน ลฏฺฐิสทิสตฺตา สรีรเมว องฺคลฏฺฐีติ วิญฺญายติฯ **กุลปุโตฺต**ติ ชาติกุลปุโตฺต, อาจารกุลปุโตฺต จฯ **ทิสฺวาปี**ติ เอตฺถ **อปิ**-สโทฺท อทิสฺวาปีติ สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ อพฺภิโน สตฺถํ **อเพฺภยฺยํ**ฯ มาสุรเกฺขน กโต คโนฺถ **มาสุรโกฺข**ฯ ราชูหิ ปริภูตฺตํ สตฺถํ **ราชสตฺถํ**ฯ สพฺพานิ เปตานิ ขตฺตวิชฺชาปกรณานิฯ **สิว**-สโทฺท สนฺติอโตฺถติ อาห **“สนฺติกรณวิชฺชา”**ติ, อุปสคฺคูปสมนวิชฺชาติ อโตฺถฯ สิวา-สทฺทเมว รสฺสํ กตฺวา เอวมหาติ สนฺธาย **“สิงฺคาลรุตวิชฺชา”**ติ วทนฺติ, สิงฺคาลานํ รุเต สุภาสุภสญฺชานนวิชฺชาติ อโตฺถฯ **“ภูตเวชฺชมนฺต**ติ ภูตวสีกรณมนฺ

ตฯ **ภูริฆเร**ติ อโนฺตปถวิยํ กตฆเร, มตฺติกามยฆเร วาฯ ‘‘ภูริวิชฺชา สสฺสพุทฺธิกรณวิชฺชา’’ติ **สารสมาเสฯ สปฺปาวฺหายนวิชฺชา**ติ สปฺปาคมนวิชฺชาฯ **วิสวนฺตเมว วา**ติ วิสวมานเมว วาฯ ภาวนิเทฺทสสฺส หิ มาน-สทฺทสฺส อนฺตพฺยปฺปเทโสฯ ยาย กโรนฺติ, สา วิสวิชฺชาติ โยชนาฯ ‘‘วิสตนฺตฺรเมว วา’’ติปิ ปาโฐฯ เอวํ สติ สรูปทสฺสนํ โหติ, วิสวิจารณคโนฺถเยวาติ อโตฺถฯ ตนฺตฺรนฺติ หิ คนฺถสฺส ปรสมญฺญาฯ **สปกฺขกอปกฺขกทฺวิปทจตุปฺปทาน**นฺติ ปิงฺคลมกฺขิกาทิสปกฺขกฆรโคลิกาทิอปกฺขกเทวมนุสฺสจโงฺคราทิทฺวิปท- กณฺฎสสชมฺพุกาทิจตุปฺปทานํ ฯ **รุตํ** วสฺสิตํฯ **คตํ** คมนํ, เอเตน **“สกุณวิชฺชา”**ติ อิธ มิคสทฺทสฺส โลปํ, นิทสฺสนมตฺตํ วา ทเสฺสติฯ **สกุณญาณ**นฺติ สกุณวเสน สุภาสุภผลสฺส ชานนํฯ นนุ สกุณวิชฺชาย เอว วายสวิชฺชาปวิฎฺฐาติ อาห **“ตํ วิสุเณฺญว สตฺถ”**นฺติฯ ตํตํปกาสกสตฺถานุรูปวเสน หิ อิธ ตสฺส ตสฺส วจนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปริปกฺกคตภาโว อตฺตภาวสฺส, ชีวิตกาลสฺส จ วเสน คเหตโพฺพติ ทเสฺสติ **“อิทานี”**ติ อาทินาฯ **อาทิฎฺฐญาณ**นฺติ อาทิสิตพฺพสฺส ญาณํฯ **สรรกฺขณ**นฺติ สรโต อตฺตานํ, อตฺตโต วา สรสฺส รกฺขณํฯ **“สพฺพสงฺคาหิก”**นฺติ อิมินา มิค-สทฺทสฺส สพฺพสกุณจตุปฺปเทสุ ปวตฺติํ ทเสฺสติ, เอกเสสนิเทฺทโส วา เอส จตุปฺปเทเสฺวว มิค-สทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตาฯ สเพฺพสมฺปิ สกุณจตุปฺปทานํ รุตชานนสตฺถสฺส มิคจกฺกสมญฺญา, ยถา ตํ สุภาสุภชานนปฺปกาเร สพฺพโต ภทฺรํ จกฺกาทิสมญฺญาติ อาห **“สพฺพ…เป…. วุตฺต”**นฺติฯ

๒๒. **“สามิโน”**ติอาทิ ปสฎฺฐาปสฎฺฐการณวจนํฯ **ลกฺขณ**นฺติ เตสํ ลกฺขณปฺปกาสกสตฺถํฯ ปาริเสสนเยน อวเสสํ **อาวุธํฯ “ยมฺหิ กุเล”**ติอาทินา อิมสฺมิํ ฐาเน ตถาชานนเหตุ เอว เสสํ ลกฺขณนฺติ ทเสฺสติฯ **อยํ วิเสโส**ติ ‘‘ลกฺขณ’’นฺติ เหฎฺฐา วุตฺตา ลกฺขณโต วิเสโสฯ ตทตฺถาวิกรณตฺถํ **“อิทเณฺจตฺถ วตฺถุ”**ติ วุตฺตํ **อคฺคิํ ธมมาน**นฺติ อคฺคิํ มุขวาเตน ชาเลนฺตํฯ **มเกฺขสี**ติ วินาเสติฯ **ปิฬนฺธนกณฺณิกายา**ติ กณฺณาลงฺการสฺสฯ **เคหกณฺณิกายา**ติ เคหกูฎสฺส, เอเตน เอกเสสนยํ, สามญฺญนิเทฺทสํ วา อุเปตํฯ **กจฺฉปลกฺขณ**นฺติ กุมฺมลกฺขณํฯ **สพฺพจตุปฺปทาน**นฺติ มิค-สทฺทสฺส จตุปฺปทวาจกตฺตมาหฯ

๒๓. **อสุกทิวเส**ติ ทุติยาตติยาทิติถิวเสน วุตฺตํฯ **อสุกนกฺขเตฺตนา**ติ อสฺสยุชภรณีกตฺติกาโรหณีอาทินกฺขตฺตโยควเสนฯ **วิปฺปวุตฺถาน**นฺติ วิปฺปวสิตานํ สเทสโต นิกฺขนฺตานํฯ อุปสงฺกมนํ **อุปยานํฯ อปยานํ** ปฎิกฺกมนํฯ **ทุติยปเทปี**ติ ‘‘พาหิรานํ รญฺญํ…เป…. ภวิสฺสตี’’ติ วุตฺต ทุติยวาเกฺยปิฯ ‘‘อพฺภนฺตรานํ รญฺญํ ชโย’’ติอาทีหิ ทฺวีหิ วาเกฺยหิ วุตฺตา **ชยปราชยา ปากฎาเยวฯ**

๒๔. **ราหู**ติ ราหุ นาม อสุริสฺสโร อสุรราชาฯ ตถา หิ **มหาสมยสุเตฺต** อสุรนิกาเย วุตฺตํ –

> ‘‘สตญฺจ พลิปุตฺตานํ, สเพฺพ เวโรจนามกา;
> สนฺนยฺหิตฺวา พลิเสนํ, ราหุภทฺทมุปาคมุ’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๙);

ตสฺส จนฺทิมสูริยานํ คหณํ สํยุตฺตนิกาเย **จนฺทิมสุตฺตสูริยสุเตฺตหิ** ทีเปตพฺพํฯ **อิติ**-สโทฺท เจตฺถ อาทิอโตฺถ ‘‘จนฺทคฺคาหาทโย’’ติ วุตฺตตฺตา, เตน สูริยคฺคาหนกฺขตฺตคฺคาหาสงฺคยฺหนฺติฯ ตสฺมา จนฺทิมสูริยานมิว นกฺขตฺตานมฺปิ ราหุนา คหณํ เวทิตพฺพํฯ ตโต เอว หิ **“อปิ จา”**ติอาทินา นกฺขตฺตคาเห ทุติยนโย วุโตฺตฯ **องฺคารกาทิคาหสมาโยโคปี**ติ อคฺคหิตคฺคหเณน องฺคารกสสิปุตฺตสูรครุสุกฺกรวิสุตเกตุสงฺขาตานํ คาหานํ สมาโยโค อปิ

นกฺขตฺตคาโหเยว สห ปโยเคน คหณโตฯ สหปโยโคปิ หิ เวทสมเยน คหณนฺติ วุจฺจติฯ **อุกฺกานํ ปตน**นฺติ อุโกฺกภาสานํ ปตนํฯ วาตสงฺฆาเตสุ หิ เวเคน อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏเนฺตสุ ทีปิโกภาโส วิย โอภาโส อุปฺปชฺชิตฺวา อากาสโต ปตติ, ตตฺรายํ อุกฺกาปาตโวหาโรฯ **โชติสเตฺถ**ปิ วุตฺตํ –

> ‘‘มหาสิขา จ สุกฺขคฺคา-รตฺตานิลสิโขชฺชลา;
> โปริสี จ ปมาเณน, อุกฺกา นานาวิธา มตา’’ติฯ

ทิสากาลุสิยนฺติ ทิสาสุ โขภนํ, **ตํ** สรูปโต ทเสฺสติ **‘‘อคฺคิสิขธูมสิขาทีหิ อากุลภาโว วิยา’’**ติ อิมินา, อคฺคิสิขธูมสิขาทีนํ พหุธา ปาตุภาโว เอว **ทิสาทาโห** นามาติ วุตฺตํ โหติฯ ตเทว ‘‘ธูมเกตู’’ติ โลกิยา วทนฺติฯ วุตฺตญฺจ **โชติสเตฺถ** –

> ‘‘เกตุ วิย สิขาวตี, โชติ อุปฺปาตรูปินี’’ติฯ

สุกฺขวลาหกคชฺชนนฺติ วุฏฺฐิมนฺตเรน วายุเวคจลิตสฺส วลาหกสฺส นทนํฯ ยํ โลกิยา ‘‘นิฆาโต’’ติ วทนฺติฯ วุตฺตญฺจ **โชติสเตฺถ** –

> ‘‘ยทานฺตลิเกฺข พลวา, มารุโต มารุตาหโต;
> ปตตฺยโธ ส นีฆาโต, ชายเต วายุสมฺภโว’’ติฯ

อุทยนนฺติ ลคฺคนมายูหนํฯ

> ‘‘ยโทเทติ ตทา ลคนํ, ราสีนมนฺวยํ กมา’’ติ –

หิ วุตฺตํฯ **อตฺถงฺคมน**มฺปิ ตโต สตฺตมราสิปฺปมาณวเสน เวทิตพฺพํฯ อพฺภา ธูโม รโช ราหูติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ **อวิสุทฺธตาฯ** ตพฺพินิมุตฺตตา **โวทานํฯ** วุตฺตญฺจ ‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว, จนฺทิมสูริยานํ อุปกฺกิเลสา, เยหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐา จนฺทิมสูริยา น ตปนฺติ น ภาสนฺติ น วิโรจนฺติฯ กตเม จตฺตาโร? อพฺภา ภิกฺขเว, จนฺทิมสูริยานํ อุปกฺกิเลสา, เยน…เป.… ธูโม…เป.… รโช…เป.… ราหุ ภิกฺขเว…เป.… อิเม โข…เป.… น วิโรจนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๕๐)ฯ

๒๕. **เทวสฺสา**ติ เมฆสฺสฯ **ธารานุปฺปเวจฺฉนํ** วสฺสนํฯ **อวคฺคาโห**ติ ธาราย อวคฺคหณํ ทุคฺคหณํ, เตนาห **‘‘วสฺสวิพโนฺธ’’**ติฯ **หตฺถมุทฺทา**ติ หเตฺถน อธิเปฺปตวิญฺญาปนํ, ตํ ปน องฺคุลิสโงฺกจเนน คณนาเยวาติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑) วุตฺตํฯ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน ปน ‘‘หตฺถมุทฺทา นาม องฺคุลิปพฺพสุ สญฺญํ ฐเปตฺวา คณนา’’ติ ทสฺสิตาฯ **คณนา วุจฺจติ อจฺฉิทฺทกคณนา** ปริเสสญาเยน, สา ปน ปาทสิกมิลกฺขกาทโย วิย ‘‘เอกํ เทฺว’’ติอาทินา นวนฺตวิธินา นิรนฺตรคณนาติ เวทิตพฺพาฯ สมูหนํ **สงฺกลนํ** วิสุํ อุปฺปาทนํ อปนยนํ **ปฏุปฺปาทนํ** [สฏุปฺปาทนํ (อฏฺฐกถายํ)] ‘‘สทุปฺปาทน’’นฺติปิ ปฐนฺติ, สมฺมา อุปฺปาทนนฺติ อโตฺถฯ **อาทิ**-สเทฺทน โวกลนภาคหาราทิเก สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ **โวกลนํ** วิสุํ สมูหกรณํ, โวมิสฺสนนฺติ อโตฺถฯ ภาคกรณํ **ภาโคฯ** ภุญฺชนํ วิภชนํ **หาโรฯ สา**ติ ยถาวุตฺตา ปิณฺฑคณนา **ทิสฺวาติ** เอตฺถ ทิฏฺฐมเตฺตน คเณตฺวาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ปฏิภานกวีติ เอตฺถ องฺคุตฺตราคเม (อ. นิ. ๔.๒๓๑) วุตฺตานนฺติ เสโส, กวีนํ กพฺยกรณนฺติ สมฺพโนฺธ, เอเตน กวีหิ กตํ, กวีนํ วา อิทํ **กาเวยฺย**นฺติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ **‘‘อตฺตโน จินฺตาวเสนา’’**ติอาทิ เตสํ สภาวทสฺสนํฯ ตถา หิ วตฺถุํ, อนุสนฺธิญฺจ สยเมว จิเรน จิเนฺตตฺวา กรณว

เสน **จินฺตากวิ** เวทิตโพฺพฯ กิญฺจิ สุตฺวา สุเตน อสุตํ อนุสเนฺธตฺวา กรณวเสน **สุตกวิ,** กิญฺจิ อตฺถํ อุปธาเรตฺวา ตสฺส สงฺขิปนวิตฺถารณาทิวเสน **อตฺถกวิ,** ยํ กิญฺจิ ปเรน กตํ กพฺพํ วา นาฏกํ วา ทิสฺวา ตํสทิสเมว อญฺญํ อตฺตโน ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน กรณวเสน **ปฏิภานกวี**ติฯ นฺติ ตมตฺถํฯ **ตปฺปฏิภาค**นฺติ เตน ทิฏฺฐํน สทิสํฯ ''กตฺตพฺพ''นฺติ เอตฺถ วิเสสนํ, ''กริสฺสามี''ติ เอตฺถ วา ภาวนปุํสกํฯ **ฐานุปฺปตฺติกปฏิภานวเสนา**ติ การณานุรูปํ ปวตฺตนกญาณวเสนฯ **ชีวิกตฺถายา**ติ ปกรณาธิคตวเสเนว วุตฺตํฯ กวีนํ อิทนฺติ **กพฺยํ,** ยํ ''คีต''นฺติ วุจฺจติฯ

๒๖. ปริคฺคหภาเวน ทาริกาย คณฺหนํ **อาวาหนํฯ** ตถา ทานํ **วิวาหนํฯ** อิธ ปน ตถา กรณสฺส อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโส, เหตุคพฺภวเสน วา, เตนาห **''อิมสฺส ทารกสฺสา''**ติ อาทิฯ **อิตี**ติ เอวํโหเนฺตสุ, เอวํภาวโต วาฯ **อุฏฺฐาน**นฺติ เขตฺตาทิโต อุปฺปนฺนมายํฯ **อิณ**นฺติ ธนวฑฺฒนตฺถํ ปรสฺส ทินฺนํ ปริยุทญฺจนํฯ ปุเพฺพ ปริจฺฉินฺนกาเล อสมฺปเตฺตปิ อุทฺธริตมิณํ **อุฏฺฐานํ,** ยถาปริจฺฉินฺนกาเล ปน สมฺปเตฺต **อิณ**นฺติ เกจิ, ตทยุตฺตเมว อิณคหเณเนว สิชฺฌนโตฯ ปเรสํ ทินฺนํ อิณํ วา ธนนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ถาวร**นฺติ จิรฏฺฐิติกํฯ เทสนฺตเร ทิคุณติคุณาทิคหณวเสน ภณฺฑปฺปโยชนํ **ปโยโคฯ** ตตฺถ วา อญฺญตฺถ วา ยถากาลปริเจฺฉทํ วฑฺฒิคหณวเสน ปโยชนํ **อุทฺธาโรฯ** ''ภณฺฑมูลรหิตานํ วาณิชํ กตฺวา เอตฺตเกน อุทเยน สห มูลํ เทถา'ติ ธนทานํ **ปโยโค,** ตาวกาลิกทานํ **อุทฺธาโร''**ติปิ วทนฺติฯ **อชฺช ปโยชิตํ ทิคุณํ จตุคุณํ โหตี**ติ ยทิ อชฺช ปโยชิตํ ภณฺฑํ, เอวํ อปรชฺช ทิคุณํ, อชฺช จตุคุณํ โหตีติ อโตฺถฯ สุภสฺส, สุเภน วา คมนํ ปวตฺตนํ **สุภโค,** ตสฺส กรณํ **สุภคกรณํ,** ตํ ปน ปิยมนาปสฺส, สสฺสิรีกสฺส วา กรณเมวาติ อาห **''ปิยมนาปกรณ''**นฺติอาทิฯ **สสฺสิรีกกรณ**นฺติ สรีรโสภคฺคกรณํฯ **วิลีนสฺสา**ติ ปติฏฺฐหิตฺวาปิ ปริปกฺกมปาปุณิตฺวา วิโลปสฺสฯ ตถา ปริปกฺกภาเวน **อฏฺฐิตสฺสฯ** ปริยายวจนเมตํ ปทจตุกฺกํฯ **เภสชฺชทาน**นฺติ คพฺภสณฺฐาปนเภสชฺชสฺส ทานํฯ **ตีหิ การเณหี**ติ เอตฺถ วา เตน, ปาณเกหิ วา คเพฺภ วินสฺสเนฺต น ปุริมกมฺมุนา โอกาโส กโต, ตปฺปจฺจยา เอว กมฺมํ วิปจฺจติ, สยเมว ปน กมฺมุนา โอกาเส กเต น เอกเนฺตน วาตา, ปาณกา วา อเปกฺขิตพฺพาติ กมฺมสฺส วิสุํ การณภาโว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วินยฏฺฐกถายํ** (วิ. อฏฺฐ. ๒.๑๘๕) ปน วาเตน ปาณเกหิ วา คโพฺภ วินสฺสโนฺต กมฺมํ วินา น วินสฺสตีติ อธิปฺปาเยน ตมญฺญาตฺร ทฺวีหิ การเณหีติ วุตฺตํฯ **นิพฺพาปนีย**นฺติ อุปสมกรํฯ **ปฏิกมฺม**นฺติ ยถา เต น ขาทนฺติ, ตถา ปฏิกรณํฯ

พนฺธกรณนฺติ ยถา ชิํ จาเลตุํ น สโกฺกติ, เอวํ อนาโลฬิตกรณํฯ **ปริวตฺตนตฺถ**นฺติ อาวุธาทินา สห อุกฺขิตฺตหตฺถานํ อญฺญตฺถ ปริวตฺตนตฺถํ, อตฺตนา โคปิตฏฺฐาเน อขิเปตฺวา ปรตฺถ ขิปนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ขิปตี**ติ จ อญฺญตฺถ ขิปตีติ อโตฺถฯ **วินิจฺฉยฏฺฐาเน**ติ อฑฺฑวินิจฺฉยฏฺฐาเนฯ อิจฺฉิตตฺถสฺส เทวตาย กเณฺณ กถนวเสน ชปฺปนํ **กณฺณชปฺปน**นฺติ จ วทนฺติฯ **เทวตํ โอตาเรตฺวา**ติ เอตฺถ มนฺตชปฺปเนน เทวตาย โอตารณํฯ **ชีวิกตฺถายา**ติ ยถา ปาริจริยํ กตฺวา ชีวิตวุตฺติ โหติ, ตถา ชีวิตวุตฺติกรณตฺถายฯ **อาทิจฺจปาริจริยา**ติ กรมาลาหิ ปูชํ กตฺวา สกลทิวสํ อาทิจฺจาภิมุขาวฏฺฐาเนน อาทิจฺจสฺส ปริจรณํฯ **''ตเถวา''**ติ อิมินา ''ชีวิกตฺถายา''ติ ปทมากฑฺฒติฯ **สิริวฺหายน**นฺติ อี-การโต อ-การโลเปน สนฺธินิเทฺทโส, เตนาห **''สิริยา อวฺหายน''**นฺติฯ **''สิเรนา''**ติ ปน ฐานวเสน อวฺหายนาการํ ทเสฺสติฯ เย ตุ อ-การโต **อ**-การสฺส โลปํ กตฺวา ''สิรวฺหายน''นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ ปาเฐ อยมโตฺถ ''มนฺตํ ชเปฺปตฺวา สิรสา อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส อวฺหายน''นฺติฯ

๒๗. **เทวฏฺฐาน**นฺติ เทวายตนํฯ **อุปหาร**นฺติ ปูชํฯ **สมิทฺธิกาเล**ติ อายาจิตสฺส อตฺถสฺส สิทฺธกาเลฯ **สนฺติปฏิสฺสวกมฺม**นฺติ เทวตายาจนาย ยา สนฺติ ปฏิกตฺตพฺพา, ตสฺสา ปฏิสฺสวกรณํฯ **สนฺตี**ติ เจตฺถ มนฺตชปฺปเนน ปูชากรณํ, ตาย สนฺติยา อายาจนปฺปโยโคติ อโตฺถฯ **ตสฺ**

มินฺติ ยํ ‘‘สเจ เม อิทํ นาม สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมึ ปฏิสฺสวผลภูเต ยถาภิปตฺถิตกมฺมสฺมึฯ **ตสฺสา**ติ โย ‘‘ปณิธี’’ติ จ วุตฺโต, ตสฺส ปฏิสฺสวสฺสฯ ยถาปฏิสฺสวญฺหิ อุปหาเร กเต ปณิธิอายาจนา กตา นิยฺยาติตา โหตีติฯ **คหิตมนฺตสฺสา**ติ อุคฺคหิตมนฺตสฺสฯ **ปโยคกรณ**นฺติ อุปจารกมฺมกรณํฯ **อิตี**ติ การณตฺเถ นิปาโต, เตน วสฺสโวสฺส-สทฺทานํ ปุริสปณฺฑเกสุ ปวตฺตึ การณภาเวน ทเสฺสติ, ปณฺฑกโต วิเสเสน อสติ ภวตีติ **วโสฺสฯ** ปุริสลิงฺคโต วิรเหน อวอสติ หีฬิโต หุตฺวา ภวตีติ **โวโสฺสฯ** วิเสโส ราคสฺสโว ยสฺสาติ **วโสฺสฯ** วิคโต ราคสฺสโว ยสฺสาติ **โวโสฺส**ติ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธีติปิ วทนฺติฯ **วสฺสกรณํ** ตทนุรูปเภสเชฺชนฯ **โวสฺสกรณํ** ปน อุทฺธตพีชตาทินาปิ, เตเนว **ชาตกฎฺฐกถายํ** ‘‘โวสฺสวราติ อุทฺธตพีชา โอโรธปาลกา’’ติ วุตฺตํ ฯ **อจฺฉนฺทิกภาวมตฺตน**ฺติ อิตฺถิยา อกามภาวมตฺตํฯ **ลิงฺคน**ฺติ ปุริสนิมิตฺตํฯ

วตฺถุพลิกมฺมกรณนฺติ ฆรวตฺถุสฺมึ พลิกมฺมสฺส กรณํ, ตํ ปน อุปทฺทวปฏิพาหนตฺถํ, วฑฺฒนตฺถญฺจ กโรนฺติ, มนฺตชปฺปเนน อตฺตโน, อเญฺญสญฺจ **มุขสุทฺธิกรณํฯ เตส**นฺติ อเญฺญสํฯ **โยค**นฺติ เภสชฺชปโยคํฯ **วมน**นฺติ ปจฺฉินฺทนํฯ **อุทฺธํวิเรจน**นฺติ วมนเภทเมว ‘‘อุทฺธํ โทสานํ นีหรณ’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ **วิเรจน**นฺติ ปกติวิเรจนเมวฯ **อโธวิเรจน**นฺติ สุทฺธวตฺถิกสาววตฺถิอาทิวตฺถิกิริยา ‘‘อโธ โทสานํ นีหรณ’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ อโถ วมนํ อุคฺคิรณเมว, อุทฺธํวิเรจนํ โทสนีหรณํฯ ตถา วิเรจนํ วิเรโกว, อโธวิเรจนํ โทสนีหรณนฺติ อยเมเตสํ วิเสโส ปากโฎ โหติฯ **โทสาน**นฺติ จ ปิตฺตาทิโทสานนฺติ อโตฺถฯ เสมฺหนีหรณาทิ **สิโรวิเรจนํฯ กณฺณพนฺธนตฺถ**นฺติ ฉินฺนกณฺณานํ สงฺฆฎนตฺถํฯ **วณหรณตฺถ**นฺติ อรุปนยนตฺถํฯ **อกฺขิตปฺปนเตล**นฺติ อกฺขีสุ อุสฺมสฺส นีหรณเตลํฯ เยน อกฺขิมฺหิ อญฺชิเต อุณฺหํ อุสฺมํ นิกฺขมติฯ ยํ นาสิกาย คณฺหียติ, ตํ **นตฺถุฯ ปฏลานี**ติ อกฺขิปฏลานิฯ **นีหรณสมตฺถ**นฺติ อปนยนสมตฺถํฯ **ขารญฺชน**นฺติ ขารกมญฺชนํฯ สีตเมว สจฺจํ นิรุตฺตินเยน, ตสฺส การณํ อญฺชนํ **สจฺจญฺชน**นฺติ อาห **‘‘สีตลเภสชฺชญฺชน**’’นฺติฯ **สลากเวชฺชกมฺม**นฺติ อกฺขิโรคเวชฺชกมฺมํฯ สลากสทิสตฺตา สลากสงฺขาตสฺส อกฺขิโรคสฺส เวชฺชกมฺมนฺติ หิ **สาลากิยํฯ** อิทํ ปน วุตฺตาวเสสสฺส อกฺขิโรคปฏิกมฺมสฺส สงฺคหณตฺถํ วุตฺตํ ‘‘ตปฺปนาทโยปิ หิ สาลากิยาเนวา’’ติฯ ปฏิวิทฺธสฺส สลากสฺส นิกฺขมนตฺถํ เวชฺชกมฺมํ สลากเวชฺชกมฺมนฺติ เกจิ, ตํ ปน สลฺลกตฺติยปเทเนว สงฺคหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สลฺลสฺส ปฏิวิทฺธสฺส กตฺตนํ อุพฺพาหนํ **สลฺลกตฺตํ,** ตทตฺถาย เวชฺชกมฺมํ **สลฺลกตฺตเวชฺชกมฺมํฯ** กุมารํ ภรตีติ **กุมารภโต,** ตสฺส ภาโว **โกมารภจฺจํ,** กุมาโร เอว วา **โกมาโร,** ภตนํ **ภจฺจํ,** ตสฺส ภจฺจํ ตถา, ตทภินิปฺผาทกํ เวชฺชกมฺมนฺติ อโตฺถฯ มูลานิ ปธานานิ โรคูปสมเน สมตฺถานิ เภสชฺชานิ **มูลเภสชฺชานิ,** มูลานํ วา พฺยาธีนํ เภสชฺชานิ ตถาฯ มูลานุพนฺธวเสน หิ ทุวิโธ พฺยาธิฯ ตตฺร มูลพฺยาธิมฺหิ ติกิจฺฉิเต เยภุเยฺยน อิตรํ วูปสมติ, เตนาห **‘‘กายติกิจฺฉตํ ทเสฺสตี’’**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **กายติกิจฺฉต**นฺติ มูลภาวโต สรีรภูเตหิ เภสเชฺชหิ, สรีรภูตานํ วา โรคานํ ติกิจฺฉกภาวํฯ **ขาราทีนี**ติ ขาโรทกาทีนิฯ **ตทนุรูเป วเณ**ติ วูปสมิตสฺส มูลพฺยาธิโน อนุจฺฉวิเก อรุมฺหิฯ **เตส**นฺติ มูลเภสชฺชานํฯ **อปนยนํ** อปหรณํ, เตหิ อติกิจฺฉนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อิทญฺจ โกมารภจฺจสลฺลกตฺตสาลากิยาทิวิเสสภูตานํ ตนฺตีนํ ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา ปาริเสสวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา ตทวเสสาย ตนฺติยา อิธ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพ, สพฺพานิ เจตานิ อาชีวเหตุกานิเยว อิธาธิเปฺปตานิ ‘‘มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๑) วุตฺตตฺตาฯ ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิยํ ‘‘อิติ วา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิตี**-ติ ปการตฺเถ นิปาโต, **วา**-ติ วิกปฺปนตฺเถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิมินา ปกาเรน, อิโต อเญฺญน วาติฯ เตน ยานิ อิโต พาหิรกปพฺพชิตา สิปฺปายตนวิชฺชาฎฺฐานาทีนิ ชีวิโกปายภูตานิ อาชีวิกปกตา อุปชีวนฺติ, เตสํ ปริคฺคโห กโตติ เวทิตพฺพํฯ

ปุพฺพนฺตกปฺปิกสสฺสตวาทวณฺณนา

๒๘. อิทานิ สุญฺญตาปกาสนวารสฺสตฺถํ วเณฺณโนฺต อนุสนฺธึ ปกาเสตุํ **“เอว”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วุตฺตวณฺณสฺสา**ติ สหเตฺถ ฉฏฺฐีวจนํ, สามิอเตฺถ วา อนุสนฺธิ-สทฺทสฺส ภาวกมฺมวเสน กิริยาเทสนาสุ ปวตฺตนโตฯ ***ภิกฺขุสเงฺฆน วุตฺตวณฺณสฺสา***ติ ‘‘ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา’’ติอาทินา วุตฺตวณฺณสฺสฯ ตตฺร ปาฬิยํ อยํ สมฺพโนฺธ – น ภิกฺขเว, เอตฺตกา เอว พุทฺธคุณา เย ตุมฺหากํ ปากฏา, อปากฏา ปน ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญ ธมฺมา’’ติ วิตฺถาโรฯ ‘‘อิเม ทิฏฺฐิฏฺฐานา เอวํ คหิตา’’ติอาทินา สสฺสตาทิทิฏฺฐิฏฺฐานานํ ยถาคหิตาการสฺส สุญฺญภาวปฺปกาสนโต, ‘‘ตญฺจ ปชานนํ น ปรามสตี’’ติ สีลาทีนญฺจ อปรามสนียภาวทีปเนน นิจฺจสาราทิวิรหปฺปกาสนโต, ยาสุ เวทนาสุ อวีตราคตาย พาหิรานํ เอตานิ ทิฏฺฐิวิพนฺธกานิ สมฺภวนฺติ, ตาสํ ปจฺจยภูตานญฺจ สโมฺมหาทีนํ เวทกการกสภาวาภาวทสฺสนมุเขน สพฺพธมฺมานํ อตฺตตฺตนิยตาวิรหทีปนโต, อนุปาทาปรินิพฺพานทีปนโต จ อยํ เทสนา สุญฺญตาวิภาวนปฺปธานาติ อาห **“สุญฺญตาปกาสนํ อารภี”**ติฯ

ปริยตฺตีติ วินยาทิเภทภินฺนา มนสา ววตฺถาปิตา ตนฺติฯ **เทสนา**ติ ตสฺสา ตนฺติยา มนสา ววตฺถาปิตาย วิภาวนา, ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาปภูตา วา ปญฺญาปนา, อนุโลมาทิวเสน วา กถนนฺติ ปริยตฺติเทสนานํ วิเสโส ปุเพฺพเยว ววตฺถาปิโตติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **“เทสนาย, ปริยตฺติย”**นฺติ จ วุตฺตํฯ **เอวมาทีสู**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สจฺจสภาวสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญาปตฺติเญยฺยาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ ตถา หิ อยํ **ธมฺม**-สโทฺท ‘‘จตุนฺนํ ภิกฺขเว, ธมฺมานํ อนนุโพธา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑) สเจฺจ ปวตฺตติ, ‘‘กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑) สภาเว, ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓, ๙๔, ๑๔๕; ๓.๑๔๒; ม. นิ. ๓.๑๖๗; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) สมาธิมฺหิ, ‘‘สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ส เว เปจฺจ น โสจติ’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๐) ปญฺญายํ, ‘‘ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว, สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓๑; ๓.๓๗๓; ปฏิ. ม. ๑.๓๓) ปกติยํ, ‘‘ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๘๔; เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑๕.๓๘๕) ปุเญฺญ, ‘‘จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๓) อาปตฺติยํ, ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถมาคจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) เญเยฺย ปวตฺตติฯ **ธมฺมา โหนฺตี**ติ สตฺตชีวโต สุญฺญา ธมฺมมตฺตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ กิมตฺถิยํ คุเณ ปวตฺตนนฺติ อาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ

มกสตุณฺฑสูจิยาติ สูจิมุขมกฺขิกาย ตุณฺฑสงฺขาตาย สูจิยาฯ อลพฺภเนยฺยปติโฎฺฐ วิยาติ สมฺพโนฺธฯ **อญฺญตฺร ตถาคตา**ติ ฐเปตฺวา ตถาคตํฯ **“ทุทฺทสา”**ติ ปเทเนว เตสํ ธมฺมานํ ทุโกฺขคาหตา ปกาสิตาติ **“อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ ลภิตพฺพาติ **ลพฺภนียา,** สา เอว **ลพฺภเนยฺยา,** ลภียเต วา **ลพฺภนํ,** ตมรหตีติ **ลพฺภเนยฺยา,** น ลพฺภเนยฺยา **อลพฺภเนยฺยา,** ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ **ปติฏฺฐา,** ปติฏฺฐหนํ วา **ปติฏฺฐา,** อลพฺภเนยฺยา ปติฏฺฐา เอตฺถาติ **อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ โกจิ อตฺตโน ปมาณํ อชานโนฺต ญาเณน เต ธเมฺม โอคาหิตุํ อุสฺสาหํ กเรยฺย, ตสฺส ตํ ญาณํ อปฺปติฏฺฐเมว มกสตุณฺฑสูจิ วิย มหาสมุเทฺทติฯ โอคาหิตุมสกฺกุเณยฺยตาย ‘‘เอตฺตกา เอเต อีทิสา วา’’ติ เต ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ วุตฺตํ **“คมฺภีรตฺตา เอว ทุทฺทสา”**ติฯ เย ปน ทฏฺฐุเมว น สกฺกา, เตสํ โอคาหิตฺวา อนุ อนุ พุชฺฌเนกถา เอว นตฺถีติ อาห **“ทุทฺทสตฺตา เอว ทุรนุโพธา**ติฯ สพฺพกิเลสปริฬาหปฏิปฺปสฺสทฺธิสงฺ

ขาตอคฺคผลมตฺถเก สมุปฺปนฺนตา, ปุเรจรานุจรวเสน นิพฺพุตสพฺพกิเลสปริฬาหสมาปตฺติส โมกิณฺณตฺตา จ **นิพฺพุตสพฺพปริฬาหาฯ** ตพฺภาวโต **สนฺตา**ติ อโตฺถฯ **สนฺตารมฺมณานิ** มคฺคผลนิพฺพานานิ อนุปสนฺตสภาวานํ กิเลสานํ, สงฺขารานญฺจ อภาวโตฯ

อถ วา กสิณุคฺฆาฏิมากาสตพฺพิสยวิญฺญาณานํ อนนฺตภาโว วิย สุสมูหตวิเกฺขปตาย นิจฺจสมาหิตสฺส มนสิการสฺส วเสน ตทารมฺมณธมฺมานํ สนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ อวิรชฺฌิตฺวา นิมิตฺตปฏิเวโธ วิย อิสฺสาสานํ อวิรชฺฌิตฺวา ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธ สาทฺรโส มหารโสว โหตีติ อาห **“อติตฺติกรณเฏฺฐนา”**ติ, อตปฺปนกรณสภาเวนาติ อโตฺถฯ โสหิจฺจํ ติตฺติ ตปฺปนนฺติ หิ ปริยาโยฯ **อติตฺติกรณเฏฺฐนา**ติ ปเตฺถตฺวา สาทุรสกรณเฏฺฐนาติปิ อตฺถํ วทนฺติฯ ปฏิเวธปฺปตฺตานํ เตสุ จ พุทฺธานเมว สพฺพากาเรน วิสยภาวูปคมนโต น ตกฺกพุทฺธิยา โคจราติ อาห **“อุตฺตมญาณวิสยตฺตา”**ติอาทิฯ **นิปุณา**ติ เญยฺยสุ ติกฺขปฺปวตฺติยา เฉกาฯ ยสฺมา ปน โส เฉกภาโว อารมฺมเณ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย, สุขุมเญยฺยคฺคหณสมตฺถตาย จ สุปากโฏ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สณฺหสุขุมสภาวตฺตา”**ติฯ **ปณฺฑิเตหิเยวา**ติ อวธารณํ สมเตฺถตุํ **“พาลานํ อวิสยตฺตา”**ติ อาหฯ

อยํ อฏฺฐกถานยโต อปโร นโย – วินยปณฺณตฺติอาทิคมฺภีรเนยฺยวิภาวนโต **คมฺภีราฯ** กทาจิเยว อสเงฺขฺยเยฺย มหากเปฺป อติกฺกมิตฺวาปิ ทุลฺลภทสฺสนตาย **ทุทฺทสาฯ** ทสฺสนเญฺจตฺถ ปญฺญาจกฺขุวเสเนว เวทิตพฺพํฯ ธมฺมนฺวยสงฺขาตสฺส อนุโพธสฺส กสฺสจิเทว สมฺภวโต **ทุรนุโพธาฯ** สนฺตสภาวโต, เวเนยฺยานญฺจ สพฺพคุณสมฺปทานํ ปริโยสานตฺตา **สนฺตาฯ** อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตตาย **ปณีตาฯ** สมธิคตสจฺจลกฺขณตาย อตเกฺกหิ ปุคฺคเลหิ, อตเกฺกน วา ญาเณน อวจริตพฺพโต **อตกฺกาวจราฯ** นิปุณํ, นิปุเณ วา อเตฺถ สจฺจปจฺจยาการาทิวเสน วิภาวนโต **นิปุณาฯ** โลเก อคฺคปณฺฑิเตน สมฺมาสมฺพุเทฺธน เวทิตพฺพโต ปกาสิตพฺพโต **ปณฺฑิตเวทนียาฯ**

อนาวรณญาณปฏิลาภโต หิ ภควา ‘‘สพฺพวิทูหมสฺมิ, (ม. นิ. ๑.๑๗๘; ๒.๓๔๒; ธ. ป. ๓๕๓; มหาว. ๑๑) ทสพลสมนฺนาคโต ภิกฺขเว, ตถาคโต’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๑; ๒.๒๒) อตฺตโน สพฺพญฺญุตาทิคุเณ ปกาเสสิ, เตเนวาห **“สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตี”**ติฯ **สยํ**-สเทฺทน, นิทฺธาริตาวธารเณน วา นิวเตฺตตพฺพมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อนญฺญเนเยฺย หุตฺวา”**ติ วุตฺตํ, อเญฺญหิ อโพธิโต หุตฺวาติ อโตฺถฯ **อภิญฺญา**ติ ย-การโลโป ‘‘อญฺญาณตา อาปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ปริ. ๒๙๖) วิยาติ ทเสฺสติ **“อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณนา”**ติ อิมินาฯ อปิจ **“สยํ อภิญฺญา”**ติ ปทสฺส **อนญฺญเนเยฺย หุตฺวา**ติ อตฺถวจนํ, **“สจฺฉิกตฺวา”**ติ ปทสฺส ปน **สยเมว… เป…. กตฺวา**ติฯ สยํ-สทฺทา หิ สจฺฉิกตฺวาติ เอตฺถาปิ สมฺพชฺฌิตโพฺพฯ **อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณนา**ติ จ ตสฺส เหตุวจนํ, กรณวจนํ วาฯ

ตเตฺถ กิญฺจาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ผลนิพฺพานานิ วิย สจฺฉิกาตพฺพสภาวํ น โหติ, อาสวกฺขยญาเณ ปน อธิคเต อธิคตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ปจฺจกฺขกรณํ สจฺฉิกิริยาติ อาห **“อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ปจฺจกฺขํ กตฺวา”**ติฯ เหตุอเตฺถ เจตํ กรณวจนํ, อคฺคมคฺคญาณสงฺขาตสฺส อภิวิสิฏฺฐญาณสฺสาธิคมเหตูติ อโตฺถฯ อภิวิสิฏฺฐญาณนฺติ วา ปจฺจเวกฺขณาญาเณ อธิเปฺปเต กรณเตฺถ กรณวจนมฺปิ ยุชฺชเตวฯ ปเวทนเญฺจตฺถ อญฺญาวิสยานํ สจฺจาทีนํ เทสนากิจฺจสาธนโต, ‘‘เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา (มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕) ปฏิชานนโต จ เวทิตพฺพํฯ **คุณธเมฺมหี**ติ คุณสงฺขาเตหิ ธเมฺมหิฯ ยถาภูตเมว **ยถาภุจฺจํ** สกเตฺถ ณฺยปจฺจยวเสนฯ

วทมานาติ เอตฺถ สตฺติอโตฺถ มานสโทฺท ยถา ''เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตี''ติ, (อ. นิ. ๑.๑๗๐; กถา. ๔๐๕) ตสฺมา วตฺตุํ อุสฺสาหํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ เอวํภูตา หิ วตฺตุกามา นาม โหนฺติ, เตนาห **''ตถาคตสฺสา''**ติอาทิ ฯ สาวเสสํ วทนฺตาปิ วิปรีตวทนฺตา วิย สมฺมา วทนฺตีติ น วตฺตพฺพาติ ยถา สมฺมา วทนฺติ, ตถา ทเสฺสตุํ **''อหาเปตฺวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน หิ อนวเสสวทนเมว สมฺมา วทนนฺติ ทเสฺสติฯ **''วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยุ''**นฺติ อิมินา จ ''วเทยฺยุ''นฺติ เอตสฺส สมตฺถนตฺถภาวมาห ยถา ''โส อิมํ วิชฏเย ชฏ''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๑.๑.๙) เย เอวํ ภควตา โถมิตา, เต ธมฺมา กตเมติ โยชนาฯ ''อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา''ติอาทิปาฬิยา ''สพฺพญฺญุตญฺญาณ''นฺติ วุตฺตวจนสฺส วิโรธิภาวํ โจเทโนฺต **''ยทิ เอว''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยทิ เอว**นฺติ เอวํ ''สพฺพญฺญุตญฺญาณ''นฺติ วุตฺตวจนํ ยทิ สิยาติ อโตฺถฯ **พหุวจนนิเทฺทโส**ติ ''อตฺถิ ภิกฺขเว''ติอาทีนิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตฺถิ**-สโทฺทปิ หิ อิธ พหุวจโนเยว ''อตฺถิ ขีรา, อตฺถิ คาโว''ติอาทีสุ วิย นิปาตภาวเสฺสว อิจฺฉิตตฺตาฯ ยทิปิ ตทิทํ ญาณํ เอกเมว สภาวโต, ตถาปิ สมฺปโยคโต, อารมฺมณโต จ ปุถุวจนปฺปโยคมรหตีติ วิสฺสเชฺชติ **''ปุถุจิตฺต...เป.... รมฺมณโต''**ติ อิมินาฯ **ปุถุจิตฺตสมาโยคโต**ติ ปุถูหิ จิเตฺตหิ สมฺปโยคโตฯ ปุถูนิ อารมฺมณานิ เอตสฺสาติ **ปุถุอารมฺมณํ,** ตพฺภาวโต สพฺพารมฺมณตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ

อปิจ ปุถุ อารมฺมณํ อารมฺมณเมตสฺสาติ ปุถุอารมฺมณารมฺมณนฺติ เอตสฺมึ อเตฺถ ''โอฏฺฐมุโข, กามาวจร''นฺติอาทีสุ วิย เอกสฺส อารมฺมณสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา **''ปุถุอารมฺมณโต''**ติ วุตฺตํ, เตนสฺส ปุถุญาณกิจฺจสาธกตฺตํ ทเสฺสติฯ ตถา เหตํ ญาณํ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ, ฉสุ อสาธารณญาเณสุ เสสาสาธารณญาณานิ, สตฺตาริยปุคฺคลวิภาวนกญาณํ, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, นวสตฺตาวาสปริชานนญาณํ, ทสพลญาณนฺติ เอวมาทีนํ อเนกสตสหสฺสเภทานํ ญาณานํ ยถาสมฺภวํ กิจฺจํ สาเธติ, เตสํ อารมฺมณภูตานํ อเนเกสมฺปิ ธมฺมานํ ตทารมฺมณภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''ตญฺหี''**ติอาทิ ยถากฺกมํ ตพฺพิวรณํฯ **''ยถาหา''**ติอาทินา ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬึ สาธกภาเวน ทเสฺสติฯ **ตตฺถา**ติ อตีตธเมฺมฯ เอกวารวเสน ปุถุอารมฺมณภาวํ นิวเตฺตตฺวา อเนกวารวเสน กมปฺปวตฺติยา ตํ ทเสฺสตุํ **''ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสนา''**ติ วุตฺตํฯ กเมนาปิ หิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิสเยสุ ปวตฺตติ, น ตถา สกึเยว ฯ ยถา พาหิรกา วทนฺติ ''สกึเยว สพฺพญฺญู สพฺพํ ชานาติ, น กเมนา''ติฯ

ยทิ เอวํ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยปฺปเภทสฺส เญยฺยสฺส ปริเจฺฉทวตา เอเกน ญาเณน นิรวเสสโต กถํ ปฏิเวโธติ, โก วา เอวมาห ''ปริเจฺฉทวนฺตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณ''นฺติฯ อปริเจฺฉทญฺหิ ตํ ญาณํ เญยฺยมิวฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํฯ ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณ''นฺติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕ อธิปฺปายตฺถเมว คหิตํ วิย ทิสฺสติ) เอวมฺปิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน, ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภิเนฺน เญเยฺย กเมน คยฺหมาเน อนวเสสปฏิเวโธ น สมฺภวติเยวาติ? นยิทเมวํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ ภควตา ญาตุมิจฺฉิตํ สกลเมกเทโส วา, ตตฺถ อปฺปฏิหตจาริตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติฯ วิเกฺขปาภาวโต จ ภควา สพฺพกาลํ สมาหิโตติ ญาตุมิจฺฉิตสฺส ปจฺจกฺขภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํฯ วุตฺตญฺหิ ''อากงฺขาปฏิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณ''นฺติอาทิ, (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) นนุ เจตฺถ ทูรโต จิตฺตปฏํ ปสฺสนฺตานํ วิย, ''สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา''ติ วิปสฺสนฺตานํ วิย จ อเนกธมฺมาวโพธกาเล อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวตฺตตีติ คเหตพฺพนฺติ? คเหตพฺพํ อจิเนฺตยฺยานุภาวตาย พุทฺธญาณสฺสฯ เตเนวาห ''พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย''ติ, (อ. นิ. ๔.๗๗) อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – สพฺพาการเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสฺส ปฏิลาเภน ภควา สนฺตาเนน สพฺพธมฺมปฏิเวธสมโตฺถ อโหสิ สพฺพเนยฺยาวรณสฺส

ปหานโต, ตสฺมา สพฺพญฺญู, น สกิํเยว สพฺพธมฺมาวโพธโต ยถาสนฺตาเนน สพฺพสฺส อินฺธนสฺส ทหนสมตฺถตาย ปาวโก ''สพฺพภู''ติ วุจฺจตีติฯ

กามญฺจายมโตฺถ ปุเพฺพ วิตฺถาริโตเยว, ปการนฺตเรน ปน โสตุชนานุคฺคหกามตาย, อิมิสฺสา จ โปราณสํวณฺณนาวิโสธนวเสน ปวตฺตตฺตา ปุน วิภาวิโตติ น เจตฺถ ปุนรุตฺติโทโส ปริเยสิตโพฺพ, เอวมีทิเสสุฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ภควโต ทสพลาทิญาณานิปิ อนญฺญสาธารณานิ, สพฺพเทสวิสยตฺตา ปน เตสํ ญาณานํ น เตหิ พุทฺธคุณา อหาเปตฺวา คหิตา นาม โหนฺติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปน นิปฺปเทสวิสยตฺตา ตสฺมิํ คหิเต สเพฺพปิ พุทฺธคุณา คหิตา เอว นาม โหนฺติ, ตสฺมา ปาฬิอตฺถานุสาเรน ตเทว ญาณํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปาฬิยมฺปิ หิ ''เยหิ ตถาคตสฺส ยถาภุจฺจํ วณฺณํ สมฺมา วทมานา วเทยฺยุ''นฺติ ตเมว ปกาสิตํ ตมนฺตเรน อญฺญสฺส นิปฺปเทสวิสยสฺส อภาวโต, นิปฺปเทสวิสเยเนว จ ยถาภุจฺจํ สมฺมา วทนสมฺภวโตติฯ

อเญฺญวาติ เอตฺถ **เอว**-สโทฺท สนฺนิฏฺฐาปนโตฺถติ ทเสฺสตุํ **''อเญฺญวาติ อิทํ ปเนตฺถ ววตฺถาปนวจน''**นฺติ วุตฺตํ, **ววตฺถาปนวจน**นฺติ จ สนฺนิฏฺฐาปนวจนนฺติ อโตฺถ, **สนฺนิฏฺฐาปน**ญฺจ อวธารณเมวฯ กถนฺติ อาห **''อเญฺญวา''**ติอาทิฯ **''น ปาณาติปาตา เวรมณิอาทโย''**ติ อิมินา อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสติฯ อยญฺจ **เอว**-สโทฺท อนิยตเทสตาย จ-สโทฺท วิย ยตฺถ วุโตฺต, ตโต อญฺญตฺถาปิ วจนิจฺฉาวเสน อุปติฏฺฐตีติ อาห **''คมฺภีราวา''**ติอาทิฯ **อิติ**-สเทฺทน จ อาทิอเตฺถน ทุทฺทสาว น สุทสา, ทุรนุโพธาว น สุรนุโพธา, สนฺตาว น ทรถา, ปณีตาว น หีนา, อตกฺกาวจราว น ตกฺกาวจรา, นิปุณาว น ลูขา, ปณฺฑิตเวทนียาว น พาลเวทนียาติ นิวตฺติตํ ทเสฺสติฯ **สพฺพปเทหี**ติ ยาว ''ปณฺฑิตเวทนียา''ติ อิทํ ปทํ, ตาว สพฺพปเทหิฯ

เอวํ นิวเตฺตตพฺพตํ ยุตฺติยา ทฬฺหีกโรโนฺต **''สาวกปารมิญาณ''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาวกปารมิญาณ**นฺติ สาวกานํ ทานาทิปารมิปาริปูริยา นิปฺผนฺนํ วิชฺชตฺตยฉฬภิญฺญาจตุปฏิสมฺภิทาเภทํ ญาณํ, ตถา ปเจฺจกพุทฺธานํ **ปเจฺจกโพธิญาณํฯ ตโต**ติ สาวกปารมิญาณโตฯ **ตตฺถา**ติ สาวกปารมิญาเณฯ **ตโตปี**ติ อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐโต ปเจฺจกโพธิญาณโตปิฯ **อปิ**-สเทฺทน, **ปิ**-สเทฺทน วา โก ปน วาโท สาวกปารมิญาณโตติ สมฺภาเวติฯ **ตตฺถาปี**ติ ปเจฺจกโพธิญาเณปิฯ **อิโต ปนา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต ปน, ตสฺมา เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ววตฺถานํ ลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ คมฺภีเรสุ วิเสสา, คมฺภีรานํ วา วิเสเสน **คมฺภีราฯ** อยญฺจ คมฺภีโร อยญฺจ คมฺภีโร อิเม อิเมสํ วิเสเสน คมฺภีราติ วา **คมฺภีรตราฯ** ตรสเทฺทเนเวตฺถ พฺยวเจฺฉทนํ สิทฺธํฯ

เอตฺถายํ โยชนา – กิญฺจาปิ สาวกปารมิญาณํ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ เสกฺขญาณํ ปุถุชฺชนญาณญฺจ อุปาทาย คมฺภีรํ, ปเจฺจกโพธิญาณํ ปน อุปาทาย น ตถา คมฺภีรนฺติ ''คมฺภีรเมวา''ติ น สกฺกา พฺยวจฺฉิชฺชิตุํ, ตถา ปเจฺจกโพธิญาณมฺปิ ยถาวุตฺตํ ญาณมุปาทาย คมฺภีรํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน อุปาทาย น เอวํ คมฺภีรนฺติ ''คมฺภีรเมวา''ติ น สกฺกา พฺยวจฺฉิชฺชิตุํ, ตสฺมา ตตฺถ ววตฺถานํ น ลพฺภติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณธมฺมา ปน สาวกปารมิญาณาทีนมิว กิญฺจิ อุปาทาย คมฺภีราภาวาภาวโต ''คมฺภีรา เอวา''ติ ววตฺถานํ ลพฺภตีติฯ ยถา เจตฺถ ววตฺถานํ ทสฺสิตํ, เอวํ สาวกปารมิญาณํ ทุทฺทสํฯ ''ปเจฺจกโพธิญาณํ ปน ตโต ทุทฺทสตรนฺติ ตตฺถ ววตฺถานํ นตฺถี''ติอาทินา ววตฺถานสมฺภโว เนตโพฺพ, เตเนวาห **''ตถา ทุทฺทสาว...เป.... เวทิตพฺพ''**นฺติฯ

ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนฺติปิ ปาโฐ, ตสฺสา ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนนฺติ อโตฺถฯ **เอต**นฺติ ยถาวุตฺตํ วิสฺสชฺชนวจนํฯ **เอว**นฺติ อิมินา ทิฎฺฐีนํ วิภชนากาเรนฯ เอตฺถายมธิปฺปาโย – ภวตุ ตาว นิรวเสสพุทฺธคุณวิภาวนุปายภาวโต สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว เอกมฺปิ ปุถุนิสฺสยารมฺมณญาณกิจฺจสิทฺธิยา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๘) พหุวจเนน อุทฺทิฎฺฐํ, ตสฺส ปน วิสฺสชฺชนํ สจฺจปจฺจยาการาทิวิสยวิเสสวเสน อนญฺญสาธารเณน วิภชนนเยน อนารภิตฺวา สนิสฺสยานํ ทิฎฺฐิคตานํ วิภชนนเยน กสฺมา อารทฺธนฺติ? ตตฺถ ยถา สจฺจปจฺจยาการาทีนํ วิภชนํ อนญฺญสาธารณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสว วิสโย, เอวํ นิรวเสสทิฎฺฐิคตวิภชนมฺปีติ ทเสฺสตุํ **‘‘พุทฺธานญฺหี’’**ติอาทิ อารทฺธํ, ตตฺถ **ฐานานี**ติ การณานิฯ **คชฺชิตํ มหนฺตํ โหตี**ติ เทเสตพฺพสฺส อตฺถสฺส อเนกวิธตาย, ทุพฺพิเญฺญยฺยตาย จ นานานเยหิ ปวตฺตมานํ เทสนาคชฺชิตํ มหนฺตํ วิปุลํ, พหุปฺปเภทญฺจ โหติ ฯ **ญาณํ อนุปวิสตี**ติ ตโต เอว จ เทสนาญาณํ เทเสตพฺพธเมฺม วิภาคโส กุรุมานํ อนุปวิสติ, เต อนุปวิสิตฺวา ฐิตํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ

พุทฺธญาณสฺส มหนฺตภาโว ปญฺญายตีติ เอวํวิธสฺส นาม ธมฺมสฺส เทสกํ, ปฎิเวธกญฺจาติ พุทฺธานํ เทสนาญาณสฺส, ปฎิเวธญาณสฺส จ อุฬารภาโว ปากโฎ โหติฯ **เทสนา คมฺภีรา โหตี**ติ สภาเวน คมฺภีรานํ เตสํ จตุพฺพิธานมฺปิ เทสนา เทเสตพฺพวเสน คมฺภีราว โหติ, สา ปน พุทฺธานํ เทสนา สพฺพตฺถ, สพฺพทา จ ยานตฺตยมุเขเนวาติ วุตฺตํ **‘‘ติลกฺขณาหตา สุญฺญตาปฎิสํยุตฺตา’’**ติ, ตีหิ ลกฺขเณหิ อาหตา, อตฺตตฺตนิยโต สุญฺญภาวปฎิสญฺญุตฺตา จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ‘‘สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตี’’ติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฎิ. ม. ๓.๕; เนตฺติ. ๑๕) วจนโต สพฺพาปิ ภควโต เทสนา ญาณรหิตา นาม นตฺถิ, สมสมปรกฺกมนวเสน สีหสมานวุตฺติตาย จ สพฺพตฺถ สมานุสฺสาหปฺปวตฺติ, เทเสตพฺพธมฺมวเสน ปน เทสนา วิเสสโต ญาเณน อนุปวิฎฺฐา, คมฺภีรตรา จ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กถํ ปน วินยปณฺณตฺตึ ปตฺวา เทสนา ติลกฺขณาหตา, สุญฺญตาปฎิสญฺญุตฺตา จ โหติ, นนุ ตตฺถ วินยปณฺณตฺติมตฺตเมวาติ? น ตตฺถ วินยปณฺณตฺติมตฺตเมวฯ ตตฺถาปิ หิ สนฺนิสินฺนปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺตมานา เทสนา สงฺขารานํ อนิจฺจตาทิวิภาวินี สพฺพธมฺมานํ อตฺตตฺตนิยตา, สุญฺญภาวปฺปกาสินี จ โหติ, เตเนวาห **‘‘อเนกปริยาเยน ธมฺมิํ กถํ กตฺวา’’**ติอาทิฯ **วินยปญฺญตฺติ**นฺติ วินยสฺส ปญฺญาปนํฯ ญฺญ-การสฺส ปน ณฺณ-กาเร กเต วินยปณฺณตฺตินฺติปิ ปาโฐฯ **ภูมนฺตร**นฺติ ธมฺมานํ อวตฺถาวิเสสญฺจ ฐานวิเสสญฺจฯ ภวนฺติ ธมฺมา เอตฺถาติ **ภูมี**ติ หิ อวตฺถาวิเสโส, ฐานญฺจ วุจฺจติฯ ตตฺถ **อวตฺถาวิเสโส** สติอาทิธมฺมานํ สติปฎฺฐานินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคาทิเภโท ‘‘วโจฺฉ, ทโมฺม, พลีพโทฺท’’ติ อาทโย วิยฯ **ฐานวิเสโส** กามาวจราทิเภโทฯ **ปจฺจยาการ**-สทฺทสฺส อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ **สมยนฺตร**นฺติ ทิฎฺฐิวิเสสํ, นานาวิหิตา ทิฎฺฐิโยติ อโตฺถ, อญฺญสมยํ วา, พาหิรกสมยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วินยปญฺญตฺติํ ปตฺวา มหนฺตํ คชฺชิตํ โหตีติอาทินา สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา คชฺชิตํ มหนฺตํ…เป…. ปฎิสํยุตฺตา, ตสฺมาฯ **เฉชฺชคามินี**ติ อเตกิจฺฉคามินีฯ

เอวํ โอติเณฺณ วตฺถุสฺมินฺติ ยถาวุตฺตนเยน ลหุกครุกาทิวเสน ตทนุรูเป วตฺถุมฺหิ โอตรเนฺตฯ ยํ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ นาม อตฺถิ, ตตฺถาติ สมฺพโนฺธฯ **ถาโม**ติ ญาณสามตฺถิยํฯ **พล**นฺติ อกมฺปนสงฺขาโต วีรภาโวฯ **ถาโม พล**นฺติ วา สามตฺถิยวจนเมว ปจฺจเวกฺขณาเทสนาญาณวเสน โยเชตพฺพํฯ ปจฺจเวกฺขณาญาณปุพฺพงฺคมญฺหิ เทสนาญาณํฯ **เอสา**ติ สิกฺขาปทปญฺญาปนเมว วุจฺจมานปทมเปกฺขิตฺวา ปุลฺลิเงฺคน นิทฺทิสติ, เอโส สิกฺขาปทปญฺญาปนสงฺขาโต วิสโย อเญฺญสํ อวิสโยติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ ตถาวิสยาวิสยภาวสฺส เหตุภาเวน ปฎินิ

เทฺทสวจนํ , นิทสฺสนโตฺถ วา **อิติ**-สโทฺท, เตน ‘‘อิทํ ลหุกํ, อิทํ ครุก’’นฺติอาทินยํ นิทฺทิสติฯ เอวมปรตฺถาปิ ยถาสมฺภวํฯ

ยทิปิ กายานุปสฺสนาทิวเสน สติปฏฺฐานาทโย สุตฺตนฺตปิฏเก (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗) วิภตฺตา, ตถาปิ สุตฺตนฺตภาชนียาทิวเสน อภิธมฺเมเยว เต วิเสสโต วิภตฺตาติ อาห **‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา…เป…. อภิธมฺมปิฏกํ วิภชิตฺวา’’**ติฯ ตตฺถ **สตฺต ผสฺสา**ติ สตฺตวิญฺญาณธาตุสมฺปโยควเสน วุตฺตํฯ ตถา **‘‘สตฺต เวทนา’’**ติอาทิปิฯ **โลกุตฺตรา ธมฺมา นามา**ติ **เอตฺถ อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน วุตฺตาวเสสํ อภิธมฺเม อาคตํ ธมฺมานํ วิภชิตพฺพาการํ สงฺคณฺหาติฯ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานานิ เอตฺถาติ **จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐาน**นฺติ พาหิรตฺถสมาโสฯ **‘‘อภิธมฺมปิฏก’’**นฺติ เอตสฺส หิ อิทํ วิเสสนํฯ เอตฺถ จ ปจฺจยนยํ อคฺคเหตฺวา ธมฺมวเสเนว สมนฺตปฏฺฐานสฺส จตุวีสติวิธตา วุตฺตาฯ ยถาห –

> ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวรํ ทุกุตฺตมํ,
> ทุกติกเญฺจว ติกทุกญฺจ;
> ติกติกเญฺจว ทุกทุกญฺจ,
> ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา…เป….
> ฉ ปจฺจนียมฺหิ…เป…. อนุโลมปจฺจนียมฺหิ…เป….
> ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุคมฺภีรา’’ติฯ [ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑(ก), ๔๔(ข), ๔๘(ค), ๕๒(ฆ)];

เอวํ ธมฺมวเสน จตุวีสติเภเทสุ ติกปฏฺฐานาทีสุ เอเกกํ ปจฺจยนเยน อนุโลมาทิวเสน จตุพฺพิธํ โหตีติ ฉนฺนวุติสมนฺตปฏฺฐานานิฯ ตตฺถ ปน ธมฺมานุโลเม ติกปฏฺฐาเน กุสลตฺติเก ปฏิจฺจวาเร ปจฺจยานุโลเม เหตุมูลเก เหตุปจฺจยวเสน เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉานยา สตฺต วิสฺสชฺชนนยาติอาทินา ทสฺสิยมานา อนนฺตเภทา นยาติ อาห **‘‘อนนฺตนย’’**นฺติฯ

นวหากาเรหีติ อุปฺปาทาทีหิ นวหิ ปจฺจยากาเรหิฯ ตํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘อุปฺปาโท หุตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมา ผลนฺติ **อุปฺปาโท,** ผลุปฺปตฺติยา การณภาโวฯ สติ จ อวิชฺชาย สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, นาสติฯ ตสฺมา อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ตถา ปวตฺตติ ธรติ เอตสฺมึ ผลนฺติ **ปวตฺตํฯ** นิมียติ ผลเมตสฺมินฺติ **นิมิตฺตํฯ** (นิททาติ ผลํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนํ เอเตนาติ นิทานํฯ) (เอตฺถนฺตเร อฏฺฐกถาย น สเมติ) อายูหติ ผลํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนุปฺปตฺติยา ฆเฏติ เอเตนาติ **อายูหนํฯ** สํยุชฺชติ ผลํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนน เอตสฺมินฺติ **สํโยโคฯ** ยตฺถ สยํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ปลิพุทฺธติ ผลเมเตนาติ **ปลิโพโธฯ** ปจฺจยนฺตรสมวาเย สติ ผลมุทยติ เอเตนาติ **สมุทโยฯ** หิโนติ การณภาวํ คจฺฉตีติ **เหตุฯ** อวิชฺชาย หิ สติ สงฺขารา ปวตฺตนฺติ, ธรนฺติ จ, เต อวิชฺชาย สติ อตฺตโน ผลํ (นิททนฺติ) (ปฏิ. ม. ๑.๔๕; ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘ ปสฺสิตพฺพํ) ภวาทีสุ ขิปนฺติ, อายูหนฺติ อตฺตโน ผลุปฺปตฺติยา ฆเฏนฺติ, อตฺตโน ผเลน สํยุชฺชนฺติ, ยสฺมึ สนฺตาเน สยํ อุปฺปนฺนา ตํ ปลิพุทฺธนฺติ, ปจฺจยนฺตรสมวาเย อุทยนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ, หิโนติ จ สงฺขารานํ การณภาวํ คจฺฉติ, ตสฺมา อวิชฺชา สงฺขารานํ ปวตฺตํ หุตฺวา…เป…. ปจฺจโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ เอวํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ การณภาวูปคมนวิเสสา อุปฺปาทาทโย เวทิตพฺพาฯ สงฺขาราทีนํ วิญฺญาณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตมตฺถํ ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิยา สาเธเนฺตน **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ติฏฺฐติ เอเตนาติ **ฐิติ,** ปจฺจโย, อุปฺปาโท เอว ฐิติ **อุปฺปาทฏฺฐิติฯ** เอวํ เสเสสุปิฯ ยสฺมา ปน ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓) วุตฺตตฺตา อาสวาว อวิชฺชาย ปจฺจโย, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุ**

โภเปเต ธมฺมา “ปจฺจยสมุปฺปนฺนา”ติ, อวิชฺชา จ สงฺขารา จ อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยโต เอว สมุปฺปนฺนา, น วินา ปจฺจเยนาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา**ติ สงฺขารานํ, อวิชฺชาย จ อุปฺปาทาทิเก ปจฺจยากาเร ปริจฺฉินฺทิตฺวา คหณวเสน ปวตฺตา ปญฺญาฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ ปจฺจยภาวโต ธมฺมฏฺฐิติสงฺขาเต ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํฯ ‘‘ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทา’’ติ วจนโต หิ ทฺวาทส ปจฺจยา เอว ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อยญฺจ นโย น ปจฺจุปฺปเนฺน เอว, อถ โข อตีตานาคเตสุปิ, น จ อวิชฺชาย เอว สงฺขาเรสุ, อถ โข สงฺขาราทีนํ วิญฺญาณาทีสุปิ ลพฺภตีติ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปจฺจยาการสฺส วิภตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ **“อตีตมฺปิ อทฺธาน”**นฺติอาทิ ปาฬิมาหริฯ **ปฏฺฐาเน** (ปฏฺฐา. ๑.๑) ปน ทสฺสิตา เหตาทิปจฺจยาเอเวตฺถ อุปฺปาทาทิปจฺจยากาเรหิ คหิตาติ เตปิ ยถาสมฺภวํ นีหริตฺวา โยเชตพฺพาฯ อติวิตฺถารภเยน ปน น โยชยิมฺห, อตฺถิเกหิ จ วิสุทฺธิมคฺคาทิโต (วิสุทฺธิ. ๒.๕๙๔) คเหตพฺพาฯ

ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺสาติ สงฺขาราทิปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺสฯ **ตถา ตถา ปจฺจยภาเวนา**ติ อุปฺปาทาทิเหตาทิปจฺจยสตฺติยา ฯ กมฺมกิเลสวิปากวเสน ตีณิ วฏฺฏานิ ยสฺสาติ **ติวฏฺฏํ**ฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคตวเสน ตโย อทฺธา กาลา เอตสฺสาติ **ติยทฺธํ**ฯ เหตุผลผลเหตุเหตุผลวเสน ตโย สนฺธโย เอตสฺสาติ **ติสนฺธิ**ฯ สงฺขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จาติ **สเงฺขปา**, เหตุ, วิปาโก จฯ อถ วา เหตุ วิปาโกติ สงฺขิปฺปนฺตีติ **สเงฺขปา**ฯ อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จ โกฏฺฐาสปริยาโย วา **สเงฺขป**สโทฺทฯ อตีตเหตุสเงฺขปาทิวเสน จตฺตาโร สเงฺขปา ยสฺสาติ **จตุสเงฺขปํ**ฯ สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สเงฺขเป อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสียนฺตีติ **อาการา**, อตีตเหตุอาทีนํ ปการาฯ เต สเงฺขเป ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วีสติ อาการา เอตสฺสาติ **วีสตาการํ**ฯ

ขตฺติยาทิเภเทน อเนกเภทภินฺนาปิ สสฺสตวาทิโน ชาติสตสหสฺสานุสฺสรณาทิกสฺส อภินิเวสเหตุโน วเสน จตฺตาโรว โหนฺติ, น ตโต อุทฺธํ, อโธ วาติ สสฺสตวาทีนํ ปริมาณปริเจฺฉทสฺส อนญฺญวิสยตํ ทเสฺสตุํ **“จตฺตาโร ชนา”**ติอาทิมาหฯ เอส นโย อิตเรสุปิฯ ตตฺถ **จตฺตาโร ชนา**ติ จตฺตาโร ชนสมูหาติ อโตฺถ คเหตโพฺพ เตสุ เอเกกสฺสาปิ อเนกปฺปเภทโตฯ **เต**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตวาทิโนฯ **อิทํ นิสฺสายา**ติ อิทปฺปจฺจยตาย สมฺมา อคฺคหณํฯ ตตฺถาปิ จ เหตุผลภาเวน สมฺพนฺธานํ ธมฺมานํ สนฺตติฆนสฺส อเภทิตตฺตา ปรมตฺถโต วิชฺชมานมฺปิ เภทนิพนฺธนํ นานตฺตนยํ อนุปธาเรตฺวา คหิตํ เอกตฺตคฺคหณํ นิสฺสายฯ **อิทํ คณฺหนฺตี**ติ อิทํ สสฺสตคฺคหณํ อภินิวิสฺส โวหรนฺติ, อิมินา นเยน เอกจฺจสสฺสตวาทาทโยปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตฺวา วตฺตพฺพาฯ **ภินฺทิตฺวา**ติ ‘‘อาตปฺปมนฺวายา’’ติอาทินา วิภชิตฺวา, ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๖) วา วิธมิตฺวาฯ **นิชฺชฏ**นฺติ อโนนทฺธํฯ **นิคฺคุมฺพ**นฺติ อนาวุฏํฯ อปิจ เวฬุอาทีนํ เหฏฺฐุปริยสํสิพฺพนเฏฺฐน **ชฏา**ฯ กุสาทีนํ โอวรณเฏฺฐน **คุมฺพ**ฯ ตสฺสทิสตาย ทิฏฺฐิคตานํ พฺยากุลา ปากฏตา ‘‘ชฏา, คุมฺพ’’ติ จ วุจฺจติ, ทิฏฺฐิชฏาวิชฏเนน, ทิฏฺฐิคุมฺพวิวรเณน จ นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

“ตสฺมา”ติอาทินา พุทฺธคุเณ อารพฺภ เทสนาย สมุฏฺฐิตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุทฺทิสิตฺวา เทสนากุสโล ภควา สมยนฺตรํ วิคฺคหณวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว วิสฺสเชฺชตีติ ทเสฺสติฯ

๒๙. อตฺถิ ปริยาโย **สนฺต**-สโทฺท, โส จ สํวิชฺชนฺติปริยาโย, สํวิชฺชมานตา จ ญาเณน อุปลพฺภมานตาติ อาห **“สนฺตี”**ติอาทิฯ สํวิชฺชมานปริทีปเนน ปน **“สนฺตี”**ติ อิมินา ปเทน เตสํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิชฺชมานตาย อวิจฺฉินฺนตํ, ตโต จ เนสํ มิจฺฉาคาหโต สิถิลกรณวิเวจเนหิ

อตฺตโน เทสนาย กิจฺจการิตํ, อวิตถตญฺจ ทีเปติ ธมฺมราชาฯ **อตฺถี**ติ จ สนฺติปเทน สมานโตฺถ ปุถุวจนวิสโย เอโก นิปาโต ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๕๔; สํ. นิ. ๔.๑๒๗) วิยฯ **อาลปนวจน**นฺติ พุทฺธาลปนวจนํฯ ภควาเยว หิ ‘‘ภิกฺขเว, ภิกฺขโว’’ติ จ อาลปติ, น สาวกาฯ สาวกา ปน ‘‘อาวุโส, อายสฺมา’’ติอาทิสมฺพนฺธเนเนวฯ ‘‘เอเก’’ติ วุตฺต **เอกเจฺจ**ติ อโตฺถ เอว สงฺขฺยาวาจกสฺส เอก-สทฺทสฺส นิยเตกวจนตฺตา, น สมิตพหิตปาปตาย สมณพฺราหฺมณาติ อาห **‘‘ปพฺพชฺชูปคตภาเวนา’’**ติอาทิฯ ตถา วา โหนฺตุ, อญฺญถา วา, สมฺมุติมเตฺตเนว อิธาธิเปฺปตาติ ทเสฺสติ **‘‘โลเกนา’’**ติอาทินาฯ สสฺสตาทิวเสน ปุพฺพนฺตํ กเปฺปนฺตีติ **ปุพฺพนฺตกปฺปิกาฯ** ยสฺมา ปน เตสํ **ปุพฺพนฺตํ** ปุริมสิเทฺธหิ ตณฺหาทิฏฺฐิกเปฺปหิ **กเปฺปตฺวา** อาเสวนพลวตาย, วิจิตฺรวุตฺติตาย จ **วิกเปฺปตฺวา** อปรภาคสิเทฺธหิ อภินิเวสภูเตหิ ตณฺหาทิฏฺฐิคาเหหิ **คณฺหนฺติ** อภินิวิสนฺติ ปรามสนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตี’’**ติฯ ปุริมภาคปจฺฉิมภาคสิทฺธานํ วา ตณฺหาอุปาทานานํ วเสน ยถากฺกมํ กปฺปนคหณานิ เวทิตพฺพานิฯ ตณฺหาปจฺจยา หิ อุปาทานํ สมฺภวติฯ ปหุตปสํสานินฺทาติสยสํสคฺคนิจฺจโยคาทิวิสเยสุ อิธ นิจฺจโยควเสน วิชฺชมานโตฺถ สมฺภวตีติ วุตฺตํ **‘‘ปุพฺพนฺต กโปฺป วา’’**ติอาทิ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ปหุเต จ ปสํสายํ, นินฺทายญฺจาติสยเน;
> นิจฺจโยเค จ สํสเคฺค, โหนฺติเม มนฺตุอาทโย’’ติฯ

โกฏฺฐาเสสูติ เอตฺถ โกฏฺฐาสาทีสูติ อโตฺถ เวทิตโพฺพ อาทิ-สทฺทโลเปน, นิทสฺสนเยน จ วุตฺตตฺตาฯ ปทปูรณสมีปอุมฺมคฺคาทีสุปิ หิ **อนฺต**-สโทฺท ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘อิงฺฆ ตาว สุตฺตเนฺต วา คาถาโย วา อภิธมฺมํ วา ปริยาปุณสฺสุ (ปาจิ. ๔๔๒), สุตฺตเนฺต โอกาสํ การาเปตฺวา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๒๒๑) จ ปทปูรเณ อนฺต-สโทฺท วตฺตติ, ‘‘คามนฺตเสนาสน’’นฺติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑) สมีเป, ‘‘กามสุขลฺลิกานุโยโค เอโก อโนฺต, อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๕๘; สํ. นิ. ๒.๑๑๐) จ อุมฺมเคฺคติฯ

อนฺตปูโรติ มหาอนฺตอนฺตคุเณหิ ปูโรฯ ‘‘สา หริตนฺตํ วา ปนฺถนฺตํ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) มชฺฌิมนิกาเย มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตปาฬิฯ ตตฺถ **สา**ติ เตโชธาตุฯ **หริตนฺต**นฺติ หริตติณรุกฺขมริยาทํ ฯ **ปนฺถนฺต**นฺติ มคฺคมริยาทํฯ อาคมฺม อนาหารา นิพฺพายตีติ เสโสฯ ‘‘อนฺตมิทํ ภิกฺขเว, ชีวิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๐; อิติวุ. ๙๑) ปิณฺฑิยาโลปสุตฺตนฺตปาฬิฯ ตตฺถ ปิณฺฑํ อุลติ คเวสตีติ **ปิโณฺฑโล,** ปิณฺฑาจาริโก, ตสฺส ภาโว **ปิโณฺฑลฺยํ,** ปิณฺฑจรเณน ชีวิกตาติ อโตฺถฯ **เอเสวา**ติ สพฺพปจฺจยสงฺขยภูโต นิพฺพานธโมฺม เอว, เตนาห **‘‘สพฺพ…เป. … วุจฺจตี’’**ติฯ เอเตน สพฺพปจฺจยสงฺขยนโต อสงฺขตํ นิพฺพานํ สงฺขตภูตสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ปรภาคํ ปริโยสานภูตํ, ตสฺมา เอตฺถ ปรภาโคว อโตฺถ ยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ **สกฺกาโย**ติ สกฺกายคาโหฯ

กโปฺปติ เลโสฯ **กปฺปกเตนา**ติ ติณฺณํ ทุพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรทุพฺพณฺณกเตนฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ กปฺป-สโทฺท มหากปฺปสมนฺตภาวกิเลสกามวิตกฺกกาลปญฺญตฺติสทิสภาวาทีสุปิ วตฺตตีติ ทเสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสเงฺขยฺยานี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) มหากเปฺป วตฺตติ, ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๔) สมนฺตภาเว, ‘‘สงฺกโปฺป กาโม ราโค กาโม สงฺกปฺปราโค กาโม’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑; จูฬนิ. ๘) กิเลสกาเม, ‘‘ตโกฺก วิตโกฺก สงฺกโปฺป’’ติอาทีสุ วิตเกฺก, ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาเล , ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๑๘) ปญฺญตฺติยํ,

‘‘สตฺถุกปฺปน วต กิร โภ สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานา น ชานิมฺหา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) สทิสภาเวติฯ

ตณฺหาทิฏฺฐีสุ ปวตฺตึ **มหานิเทฺทสปาฬิยา** (มหานิ. ๒๘) สาเธโนฺต **“วุตฺตมฺปิ เจต”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุทฺทานโต**ติ สเงฺขปโตฯ **“ตสฺมา”**ติอาทิ ยถาวุตฺตาย อตฺถวณฺณนาย คุณวจนํฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา**ติ อุปนิสฺสยสหชาตภูตาย อภินนฺทนสงฺขาตาย ตณฺหาย เจว สสฺสตาทิอาการาน อภินิวิสนฺตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส จ วเสนฯ ปุเพฺพ นิวุตฺถธมฺมวิสยาย กปฺปนาย อิธ อธิเปฺปตตฺตา อตีตกาลวาจโกเยว ปุพฺพ-สโทฺท, น ปน ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิย ปธานาทิวาจโก, รูปาทิขนฺธวินิมุตฺตสฺส กปฺปนวตฺถุโน อภาวา อนฺต-สโทฺท จ โกฏฺฐาสวาจโก, น ปน อพฺภนฺตราทิวาจโกติ ทเสฺสตุํ **“อตีตํ ขนฺธโกฏฺฐาส”**นฺติ วุตฺตํฯ **กเปฺปตฺวา**ติ จ ตสฺมึ ปุพฺพเนฺต ตณฺหายนาภินิเวสนานํ สมตฺถนํ ปรินิฏฺฐาปนมาหฯ **ฐิตา**ติ ตสฺสา ลทฺธิยา อวิชหนํ, ปุพฺพนฺตเมว อนุคตา ทิฏฺฐิ เตสมตฺถีติ โยชนาฯ อตฺถิตา, อนุคตตา จ นาม ปุนปฺปุนํ ปวตฺติยาติ ทเสฺสติ **“ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนวเสนา”**ติ อิมินาฯ **“เต เอว”**นฺติ อาทินา **“ปุพฺพนฺตํ อารพฺภา”**ติอาทิปาฬิยา อตฺถํ สํวเณฺณติฯ ตตฺถ **อารพฺภา**ติ อาลมฺพิตฺวาฯ วิสโย หิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ปุพฺพโนฺตฯ วิสยภาวโต เหส ตสฺสา อาคมนฏฺฐานํ , อารมฺมณปจฺจโย จาติ วุตฺตํ **“อาคมฺม ปฏิจฺจา”**ติฯ ตเทตํ อเญฺญสํ ปติฏฺฐาปนทสฺสนนฺติ อาห **“อญฺญมฺปิ ชนํ ทิฏฺฐิคติตํ กโรนฺตา”**ติฯ

อธิวจนปถานีติ [อธิวจนปอทานิ (อฏฺฐกถายํ)] รุฬฺหิมเตฺตน ปญฺญตฺติปถานิฯ ทาสาทีสุ หิ สิริวฑฺฒกาทิสทฺทา วิย วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺติยา ตถา ปณฺณตฺติเยว **อธิวจนํ,** สา จ โวหารสฺส ปโถติฯ อถ วา **อธิ**-สโทฺท อุปริภาเค, วุจฺจตีติ **วจนํฯ** อธิ อุปริภาเค วจนํ **อธิวจนํฯ** อุปาทานิยภูตานํ รูปาทีนํ [อุปาทาภูตรูปาทีนํ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๙)] อุปริ ปญฺญาปิยมานา อุปาทาปญฺญตฺติ, ตสฺมา ปญฺญตฺติทีปกปถานีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ปญฺญตฺติมตฺตเญฺหตํ วุจฺจติ, ยทิทํ ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ, น รูปเวทนาทโย วิย ปรมโตฺถติฯ **อธิมุตฺติ**-สโทฺท เจตฺถ อธิวจน-สเทฺทน สมานโตฺถ ‘‘นิรุตฺติปโถ’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๗ ทุกมาติกา) วิย อุตฺติสทฺทสฺส วจนปริยายตฺตาฯ **“ภูตํ อตฺถ”**นฺติอาทินา ปน ภูตสภาวโต อติเรกํฯ ตมติธาวิตฺวา วา มุจฺจนฺตีติ **อธิมุตฺติโย,** ตาสํ ปถานิ ตทฺทีปกตฺตาติ อตฺถํ ทเสฺสติ, อธิกํ วา สสฺสตาทิกํ มุจฺจนฺตีติ **อธิมุตฺติโยฯ** อธิกญฺหิ สสฺสตาทึ, ปกติอาทึ, ทพฺพาทึ, ชีวาทึ, กายาทิญฺจ อภูตํ อตฺถํ สภาวธเมฺมสุ อชฺฌาโรเปตฺวา ทิฏฺฐิโย ปวตฺตนฺติฯ

๓๐. **อภิวทนฺตี**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวา วทนฺติฯ ‘‘อยเมว ธโมฺม, นายํ ธโมฺม’’ติอาทินา อภิภวิตฺวาปิ วทนฺติฯ อภิวทนกิริยาย อชฺชาปิ อวิเจฺฉทภาวทสฺสนตฺถํ วตฺตมานวจนํ กตนฺติ อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ กเถตุกมฺยตาย เหตุภูตาย ปุจฺฉิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ มิจฺฉา ปสฺสตีติ **ทิฏฺฐิ,** ทิฏฺฐิ เอว **ทิฏฺฐิคตํ** ‘‘มุตฺตคตํ, (อ. นิ. ๙.๑๑) สงฺขารคต’’นฺติอาทีสุ (มหานิ. ๔๑) วิย คต-สทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติโต, คนฺตพฺพาภาวโต วา ทิฏฺฐิยา คตมตฺตนฺติ **ทิฏฺฐิคตํฯ** ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตเมว, นตฺถญฺญํ อวคนฺตพฺพนฺติ อโตฺถ, ทิฏฺฐิปกาโร วา **ทิฏฺฐิคตํฯ** โลกิยา หิ วิธยุตฺตคตปการสเทฺท สมานเตฺถ อิจฺฉนฺติฯ เอกสฺมึเยว ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ จ ‘‘โลโก’’ติ จ คหณวิเสสํ อุปาทาย ปญฺญาปนํ โหตีติ อาห **“รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา”**ติฯ **อมรํ นิจฺจํ ธุว**นฺติ สสฺสตเววจนานิ, มรณาภาเวน วา **อมรํฯ** อุปฺปาทาภาเวน สพฺพทาปิ อตฺถิตาย **นิจฺจํฯ** ถิรเฏฺฐน วิการาภาเวน **ธุวํฯ** **“ยถาหา”**ติอาทินา มหานิเทฺทส ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬีหิ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิภาเวติฯ ตตฺถ ‘‘รูปํ คเหตฺวา’’ติ ปาฐเสเสน สมฺพโนฺธฯ อยํ ปนโตฺถ – ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ เวทนํ, สญฺญํ, สงฺขาเร, วิญฺญาณํ

อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ อิมิสฺสา ปญฺจวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน วุโตฺต, ‘‘รูปวนฺตํ อตฺตาน’’นฺติอาทิกาย ปน ปญฺจทสวิธายปิ ตทวเสสาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน จตฺตาโร ขนฺเธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทโญฺญ ‘‘โลโก’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภเตวฯ ตถา เอกํ ขนฺธํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา อโญฺญ อตฺตโน อุปโภคภูโต ‘‘โลโก’’ติ จฯ สสนฺตติปติเต ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทโญฺญ ปรสนฺตติปติโต ‘‘โลโก’’ติ จ ปญฺญเปตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอตฺถาห – ‘‘สสฺสโต วาโท เอเตส’’นฺติ กสฺมา เหฏฺฐา วุตฺตํ, นนุ เตสํ อตฺตา จ โลโก จ สสฺสโตติ อธิเปฺปโต, น วาโทติ? สจฺจเมตํ, สสฺสตสหจริตตาย ปน วาโทปิ สสฺสโตติ วุโตฺต ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติ, สสฺสโต อิติ วาโท เอเตสนฺติ วา ตตฺถ อิติ-สทฺทโลโป ทฎฺฐโพฺพฯ สสฺสตํ วทนฺติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสฺส โวหรนฺตีติ **สสฺสตวาทา** ติปิ ยุชฺชติฯ

๓๑. **อาตาปนภาเวนา**ติ วิพาธนสฺส ภาเวน, วิพาธนเฏฺฐน วาฯ ปหานเญฺจตฺถ วิพาธนํฯ **ปทหนวเสนา**ติ สมาทหนวเสนฯ **สมาทหนํ** ปน โกสชฺชปเกฺข ปติตุมทตฺวา จิตฺตสฺส อุสฺสาหนํฯ ยถา สมาธิ วิเสสภาคิยตํ ปาปุณาติ, เอวํ วีริยสฺส พหุลีกรณํ **อนุโยโค**ฯ อิติ ปทตฺตเยน วีริยเมว วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เอวํ ติปฺปเภทํ วีริย’’**นฺติฯ ยถากฺกมญฺหิห ตีหิ ปเทหิ อุปจารปฺปนา จิตฺตปริทมนวีริยานิ ทเสฺสติฯ น ปมชฺชติ เอเตนาติ **อปฺปมาโท,** สติยา อวิปฺปวาโสฯ โส ปน สติปฏฺฐานา จตฺตาโร ขนฺธา เอวฯ สมฺมา อุปาเยน มนสิ กโรติ กมฺมฏฺฐานเมเตนาติ **สมฺมา มนสิกาโร,** โส ปน ญาณเมว, น อารมฺมณวีถิชวนปฏิปาทกา, เตนาห **‘‘อตฺถโต ญาณ’’**นฺติฯ **ปถมนสิกาโร**ติ การณมนสิกาโรฯ ตเทวตฺถํ สมเตฺถติ **‘‘ยสฺมิญฺหี’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **ยสฺมิํ มนสิกาเร**ติ กมฺมฏฺฐานมนสิกรณูปายภูเต ญาณสงฺขาเต มนสิกาเรฯ **‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน’’**ติ อิมินา สทฺทนฺตรสมฺปโยคาทินา วิย ปกรณวเสนาปิ สโทฺท วิเสสวิสโยติ ทีเปติฯ **วีริยญฺจา**ติ ยถาวุเตฺตหิ ตีหิ ปเทหิ วุตฺตํ ติปฺปเภทํ วีริยญฺจฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘อาตปฺป…เป…. มนสิการมนฺวาย’’ติ อิมสฺมิํ ปาเฐ, สีลวิสุทฺธิยา สทฺธิํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ อธิคมนปฏิปทา อิธ วตฺตพฺพา, สา ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๑) วิตฺถารโต วุตฺตาติ อาห **‘‘สเงฺขปโตฺถ’’**ติฯ **ตถาชาติก**นฺติ ตถาสภาวํ, เอเตน จุทฺทสวิเธหิ จิตฺตปริทมเนหิ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสฺส ปคุณตาปาทเนน ทมิตตํ ทเสฺสติฯ เจตโส สมาธิ **เจโตสมาธิ,** โส ปน อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเสฺสว สมาธิฯ **ยถา**-สโทฺท **‘‘เยนา’’**ติ อเตฺถ นิปาโตติ อาห **‘‘เยน สมาธินา’’**ติฯ

วิชมฺภนภูเตหิ โลกิยาภิญฺญาสงฺขาเตหิ ฌานานุภาเวหิ สมฺปโนฺนติ **ฌานานุภาวสมฺปโนฺนฯ โส ทิฏฺฐิคติโก เอวํ วทตี**ติ วตฺตมานวจนํ, ตถาวทนสฺส อวิเจฺฉทภาเวน สพฺพกาลิกตาทสฺสนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ อนิยมิเต หิ กาลวิเสเส วิปฺปกตกาลวจนนฺติฯ วนติ ยาจติ ปุตฺตนฺติ **วญฺฌา ฌ**-ปจฺจยํ, น-การสฺส จ นิคฺคหิตํ กตฺวา, วธติ ปุตฺตํ, ผลํ วา หนตีติปิ **วญฺฌา** สปจฺจยฌฺย-การสฺส ฌ-การํ, นิคฺคหิตาคมญฺจ กตฺวาฯ สา วิย กสฺสจิ ผลสฺส อชเนนาติ **วโญฺฌ,** เตนาห **‘‘วญฺฌปสู’’**ติอาทิฯ เอวํ ปทตฺถวตา อิมินา กีทิสํ สามตฺถิยตฺถํ ทเสฺสตีติ อโนฺตลีนโจทนํ ปริหริตุํ **‘‘เอเตนา’’**ติอาทิมาหฯ ฌานลาภิสฺส วิเสเสน ฌานธมฺมา อาปาถมาคจฺฉนฺติ, ตมฺมุเขน ปน เสสธมฺมาปีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **‘‘ฌานาทีน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **รูปาทิชนกภาว**นฺติ รูปาทีนํ ชนกสามตฺถิยํฯ **ปฏิกฺขิปตี**ติ ‘‘นยิเม กิญฺจิ ชเนนฺตี’’ติ ปฏิกฺขิปติฯ กสฺมาติ เจ? สติ หิ ชนกภาเว รูปาทิธมฺมานํ วิย, สุขาทิธมฺมานํ วิย จ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปาทวนฺตตา วิญฺญายติ, อุปฺปาเท จ สติ อวสฺสํภาวี นิโรโธติ อนวกาสาว นิจฺจตา สิยา, ตสฺมา ตํ ปฏิกฺขิปตีติฯ

ฐิโตติ นิจฺจลํ ปติฏฺฐิโต, **กูฏฏฺฐ**-สโทฺทเยว วา โลเก อจฺจนฺตํ นิเจฺจ นิรุโฬฺห ทฏฺฐโพฺพฯ ติฏฺฐตีติ **ฐายี,** เอสิกา จ สา ฐายี จาติ **เอสิกฏฺฐายี,** วิเสสนปรนิปาโต เจส, ตสฺมา คมฺภีรเนโม นิจฺจลฏฺฐิติโก อินฺทขีโล วิยาติ อโตฺถ, เตนาห **“ยถา”**ติอาทิฯ ‘‘กูฏโฏฺฐ’’ติ อิมินา เจตฺถ อนิจฺจตาภาวมาหฯ ‘‘เอสิกฏฺฐายี ฐิโต’’ติ อิมินา ปน ยถา เอสิกา วาตปฺปหาราทีหิ น จลติ, เอวํ น เกนจิ วิการมาปชฺชตีติ วิการาภาวํ, วิกาโรปิ อตฺถโต วินาโสเยวาติ วุตฺตํ **“อุภเยนาปิ โลกสฺส วินาสาภาวํ ทเสฺสตี”**ติฯ

เอวมฏฺฐกถาวาทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เกจิวาทํ ทเสฺสตุํ **“เกจิ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มุญฺชโต**ติ [มุเญฺช (อฏฺฐกถายํ)] มุญฺชติณโตฯ **อีสิกา**ติ กฬีโรฯ **ยทิทํ** อตฺตสงฺขาตํ ธมฺมชาตํ **ชายตีติ วุจฺจติ,** ตํ สตฺติรูปวเสน ปุเพฺพ **วิชฺชมานเมว** พฺยตฺติรูปวเสน **นิกฺขมติ,** อภิพฺยตฺตึ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ ‘‘วิชฺชมานเมวา’’ติ หิ เอเตน การเณ ผลสฺส อตฺถิภาวทสฺสเนน พฺยตฺติรูปวเสน อภิพฺยตฺติวาทํ ทเสฺสติฯ สาลิคเพฺภ สํวิชฺชมานํ สาลิสีสํ วิย หิ สตฺติรูปํ, ตทภินิกฺขนฺตํ วิย พฺยตฺติรูปนฺติฯ กถํ ปน สตฺติรูปวเสน วิชฺชมาโนเยว ปุเพฺพ อนภิพฺยโตฺต พฺยตฺติรูปวเสน อภิพฺยตฺตึ คจฺฉตีติ? ยถา อนฺธกาเรน ปฏิจฺฉโนฺน ฆโฏ อาโลเกน อภิพฺยตฺตึ คจฺฉติ, เอวมยมฺปีติฯ

อิทเมตฺถ วิจาเรตพฺพํ – กึ กโรโนฺต อาโลโก ฆฏํ ปกาเสตีติ วุจฺจติ, ยทิ ฆฏวิสยํ พุทฺธึ กโรโนฺต ปกาเสติ, อนุปฺปนฺนาย เอว พุทฺธิยา อุปฺปตฺติทีปนโต อภิพฺยตฺติวาโท หายติฯ อถ ฆฏวิสยาย พุทฺธิยา อาวรณภูตํ อนฺธการํ วิธมโนฺต ปกาเสติ, เอวมฺปิ อภิพฺยตฺติวาโท หายเตวฯ สติ หิ ฆฏวิสยาย พุทฺธิยา กถํ อนฺธกาโร ตสฺสา อาวรณํ โหตีติฯ ยถา จ ฆฏสฺส อภิพฺยตฺติ น ยุชฺชติ, เอวํ ทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตสฺส อตฺตโนปิ อภิพฺยตฺติ น ยุชฺชติเยวฯ ตตฺถาปิ หิ ยทิ อินฺทฺริยวิสยาทิสนฺนิปาเตน อนุปฺปนฺนา เอว พุทฺธิ อุปฺปนฺนา, อุปฺปตฺติวจเนเนว อภิพฺยตฺติวาโท หายติ อภิพฺยตฺติมตฺตมติกฺกมฺม อนุปฺปนฺนาย เอว พุทฺธิยา อุปฺปตฺติทีปนโตฯ ตถา สสฺสตวาโทปิ เตเนว การเณนฯ อถ พุทฺธิปฺปวตฺติยา อาวรณภูตสฺส อนฺธการฏฺฐานิยสฺส โมหสฺส วิธมเนน พุทฺธิ อุปฺปนฺนาฯ เอวมฺปิ สติ อตฺถวิสยาย พุทฺธิยา กถํ โมโห ตสฺสา อาวรณํ โหตีติ, หายเตว อภิพฺยตฺติวาโท, กิญฺจ ภิโยฺย – เภทสพฺภาวโตปิ อภิพฺยตฺติวาโท หายติฯ น หิ อภิพฺยญฺชนกานํ จนฺทิมสูริยมณิปทีปาทีนํ เภเทน อภิพฺยญฺชิตพฺพานํ ฆฏาทีนํ เภโท โหติ, โหติ จ วิสยเภเทน พุทฺธิเภโท ยถาวิสยํ พุทฺธิยา สมฺภวโตติ ภิโยฺยปิ อภิพฺยตฺติ น ยุชฺชติเยว, น เจตฺถ วิชฺชมานตาภิพฺยตฺติวเสน วุตฺติกปฺปนา ยุตฺตา วิชฺชมานตาภิพฺยตฺติกิริยาสงฺขาตาย วุตฺติยา วุตฺติมโต จ อนญฺญถานุชานนโตฯ อนญฺญาเยว หิ ตถา วุตฺติสงฺขาตา กิริยา ตพฺพนฺตวตฺถุโต, ยถา ผสฺสาทีหิ ผุสนาทิภาโว, ตสฺมา วุตฺติมโต อนญฺญาย เอว วิชฺชมานตาภิพฺยตฺติสงฺขาตาย วุตฺติยา ปริกปฺปิโต เกสญฺจิ อภิพฺยตฺติวาโท น ยุโตฺต เอวาติฯ เย ปน ‘‘อีสิกฏฺฐายี ฐิโต’’ติ ปฐิตฺวา ยถาวุตฺตมตฺถมิจฺฉนฺติ, เต ตทิทํ การณภาเวน คเหตฺวา ‘‘เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺติ สํสรนฺติ จวนฺติ อุปปชฺชนฺตี’’ติ ปเทหิ อตฺถสมฺพนฺธมฺปิ กโรนฺติ, น อฏฺฐกถายมิว อสมฺพนฺธนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยสฺมา จา”**ติอาทิมาหฯ **เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺตี**ติ เอตฺถ เย อิธ มนุสฺสภาเวน อวฏฺฐิตา, เตเยว เทวภาวาทิอุปคมเนน อิโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ อญฺญถา กตสฺส กมฺมสฺส วินาโส, อกตสฺส จ อพฺภาคโม อาปเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

อปราปรนฺติ อปรสฺมา ภวา อปรํ ภวํ, อปรมปรํ วา, ปุนปฺปุนนฺติ อโตฺถฯ **“จวนฺตี”**ติ ปทมุลฺลิเงคตฺวา **“เอวํ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺตี”**ติ อตฺถํ วิวรติ, อตฺตโน ตถาคหิตสฺส นิจฺจสภาวตฺตา น จุตูปปตฺติโยฯ สพฺพพฺยาปิตาย นาปิ สนฺธาวนสํสรณานิ, ธมฺมานํเยว ปน ปวตฺติวิเสเสน เอวํ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ เอวํ โวหรียนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เอเตน ‘‘อวฏฺฐิตสภาวสฺส อตฺตโน, ธมฺมิโน

จ ธมฺมมตฺตํ อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จา''ติ อิมํ วิปริณามวาทํ ทเสฺสติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ อิมิสฺสํ สสฺสตวาทวิจารณายเมว ''เอวํคติกา''ติ ปทตฺถวิภาวเน วกฺขามฯ อิทานิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ อสมฺพนฺธมตฺตํ ทเสฺสตุํ **''อฏฺฐกถายํ ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺธาวนฺตีติอาทินา วจเนน อตฺตโน วาทํ ภินฺทติ** วินาเสติ สนฺธาวนาทิวจนสิทฺธาย อนิจฺจตาย ปุเพฺพ อตฺตนา ปฏิญฺญาตสฺส สสฺสตวาทสฺส วิรุทฺธภาวโตติ อโตฺถฯ **''ทิฏฺฐิคติกสฺสา''**ติอาทิ ตทตฺถสมตฺถนํฯ **น นิพทฺธ**นฺติ น ถิรํฯ ''สนฺธาวนฺตี''ติอาทิวจนํ, สสฺสตวาทญฺจ สนฺธาย **''สุนฺทรมฺปิ อสุนฺทรมฺปิ โหติเยวา''ติ วุตฺตํฯ** สพฺพทา สรนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **สสฺสติโย** ร-การสฺส ส-การํ, ทฺวิภาวญฺจ กตฺวา, ปถวีสิเนรุจนฺทิมสูริยา, สสฺสตีหิ สมํ สทิสํ ตถา, ภาวนปุํสกวจนเญฺจตํฯ ''อตฺตา จ โลโก จา''ติ หิ กตฺตุอธิกาโรฯ **สสฺสติสม**นฺติ วา ลิงฺคพฺยตฺตเยน กตฺตุนิเทฺทโสฯ สสฺสติสโม อตฺตา จ โลโก จ อตฺถิ เอวาติ อโตฺถ, **อิติ**-สโทฺท เจตฺถ ปทปูรณมตฺตํฯ เอว-สทฺทสฺส หิ เอ-กาเร ปเร อิติ-สเทฺท อิ-การสฺส ว-การมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **สสฺสติสม**นฺติ สสฺสตํ ถาวรํ นิจฺจกาลนฺติปิ อโตฺถ, สสฺสติสม-สทฺทสฺส สสฺสตปเทน สมานตฺถตํ สนฺธาย **ฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๑) วุโตฺตฯ

เหตุํ ทเสฺสโนฺตติ เยสํ ''สสฺสโต''ติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปติ, เตสํ เหตุํ ทเสฺสโนฺต อยํ ทิฏฺฐิคติโก อาหาติ สมฺพโนฺธฯ น หิ อตฺตโน ทิฏฺฐิยา ปจฺจกฺขกตมตฺถํ อตฺตโนเยว สาเธติ, อตฺตโน ปน ปจฺจกฺขกเตน อเตฺถน อตฺตโน อปฺปจฺจกฺขภูตมฺปิ อตฺถํ สาเธติ, อตฺตนา จ ยถานิจฺฉิตํ อตฺถํ ปเรปิ วิญฺญาเปติ, น อนิจฺฉิตํ , อิทํ ปน เหตุทสฺสนํ เอเตสุ อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ เอโกวายํ เม อตฺตา จ โลโก จ อนุสฺสรณสมฺภวโตฯ โย หิ ยมตฺถํ อนุภวติ, โส เอว ตํ อนุสฺสรติ, น อโญฺญฯ น หิ อเญฺญน อนุภูตมตฺถํ อโญฺญ อนุสฺสริตุํ สโกฺกติ ยถา ตํ พุทฺธรกฺขิเตน อนุภูตํ ธมฺมรกฺขิโตฯ ยถา เจตาสุ, เอวํ อิโต ปุริมตราสุปิ ชาตีสุ, ตสฺมา ''สสฺสโต เม อตฺตา จ โลโก จ, ยถา จ เม, เอวํ อเญฺญสมฺปิ สตฺตานํ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ สสฺสตวเสน ทิฏฺฐิคหณํ ปกฺขนฺทโนฺต ทิฏฺฐิคติโก ปเรปิ ตตฺถ ปติฏฺฐเปติฯ ปาฬิยํ ปน ''อเนกวิหิตานิ อธิมุตฺติปทานิ อภิวทนฺติ, โส เอวมาหา''ติ วจนโต ปรานุคาหาปนวเสน อิธ เหตุทสฺสนํ อธิเปฺปตนฺติ วิญฺญายติฯ **เอตฺ**นฺติ อตฺตโน จ โลกสฺส จ สสฺสตภาวํฯ **''น เกวล''**นฺติอาทิ อตฺถโต อาปนฺนทสฺสนํฯ **ฐาน**-สโทฺท การเณ, ตญฺจ โข อิธ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติเยวาติ อาห **''อิท''**นฺติอาทิฯ การณญฺจ นาเมตํ ติวิธํ สมฺปาปกํ นิพฺพตฺตกํ ญาปกนฺติฯ ตตฺถ อริยมโคฺค นิพฺพานสฺส สมฺปาปกการณํ, พีชํ องฺกุรสฺส นิพฺพตฺตกการณํ, ปจฺจยุปฺปนฺนตาทโย อนิจฺจตาทีนํ ญาปกการณํ, อิธาปิ ญาปกการณเมว อธิเปฺปตํฯ ญาปโก หิ อโตฺถ ญาเปตพฺพตฺถวิสยสฺส ญาณสฺส เหตุภาวโต การณํฯ ตทายตฺตวุตฺติตาย ตํ ญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **ฐานํ,** วสติ ตํ ญาณเมตฺถ ติฏฺฐตีติ **''วตฺถู''**ติ จ วุจฺจติฯ ตถา หิ ภควตา วตฺถุ-สเทฺทน อุทฺทิสิตฺวาปิ ฐาน-สเทฺทน นิทฺทิฏฺฐนฺติฯ

๓๒-๓๓. ทุติยตติยวารานํ ปฐมวารโต วิเสโส นตฺถิ ฐเปตฺวา กาลเภทนฺติ อาห **''อุปริวารทฺวเยปิ เอเสว นโย''**ติฯ ตเทตํ กาลเภทํ ยถาปาฬึ ทเสฺสตุํ **''เกวลญฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิตเรน ทุติยตติยวารา ยาว ทสสํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปา, ยาว จตฺตาลีสสํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปา จ อนุสฺสรณวเสน วุตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ยเทวํ กสฺมา สสฺสตวาโท จตุธา วิภโตฺต, นนุ ติธา กาลเภทมกตฺวา อธิจฺจสมุปฺปตฺติกวาโท วิย ทฺวิเธเนว วิภชิตโพฺพ สิยาติ โจทนํ โสเธตุํ **''มนฺทปโญฺญ หี''**ติอาทิมาหฯ มนฺทปญฺญาทีนํ ติณฺณํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณลาภีนํ วเสน ติธา กาลเภทํ กตฺวา ตกฺกเนน สห จตุธา วิภโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ นนุ จ อนุสฺสวาทิวเสน ตกฺกิกานํ วิย มนฺทปญฺญาทีนมฺปิ วิเสสลาภีนํ หีนาทิวเสน อเนกเภทสมฺภวโต พหุธา เภโท สิยา, อถ กสฺมา สเพฺพปิ วิเสสลาภิโน ตโย เอว ราสี กตฺวา วุตฺตาติ? อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ท

เสฺสตฺกามตฺตาฯ ตีสุ หิ ราสีสุ เย หีนมชฺฌิมปญฺญา, เต วุตฺตปริเจฺฉทโต อูนกเมว อนุสฺสรนฺติฯ เย ปน อุกฺกฏฺฐปญฺญา, เต วุตฺตปริเจฺฉทํ อติกฺกมิตฺวา นานุสฺสรนฺตีติ ตตฺถ ตตฺถ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ทเสฺสตุกาโมต อเนกชาติสตสหสฺสทสจตฺตารีสสํวฏฺฏวิวฏฺฏานุสฺสรณวเสน ตโยเอว ราสี กตฺวา วุตฺตาติฯ **น ตโต อุทฺธ**นฺติ ยถาวุตฺตกาลตฺตยโต, จตฺตารีสสํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปโต วา อุทฺธํ นานุสฺสรติ, กสฺมา? ทุพฺพลปญฺญตฺตาฯ เตสญฺหิ นามรูปปริเจฺฉทวิรหโต ทุพฺพลา ปญฺญา โหตีติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ

๓๔. ตปฺปกติยโตฺตปิ กตฺตุโตฺถเยวาติ อาห **"ตกฺกยตี"**ติฯ ตปฺปกติยตฺตตฺตา เอว หิ ทุติยนโยปิ อุปปโนฺน โหติฯ ตตฺถ **ตกฺกยตี**ติ อูหยติ, สสฺสตาทิอากาเรน ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรปยตีติ อโตฺถฯ **ตโกฺก**ติ อาโกฏนลกฺขโณ, วินิจฺฉยลกฺขโณ วา ทิฏฺฐิฏฺฐานภูโต วิตโกฺกฯ เตน เตน ปริยาเยน ตกฺกนํ สนฺธาย **"ตเกฺกตฺวา วิตเกฺกตฺวา"**ติ วุตฺตํ **วีมํสาย สมนฺนาคโต**ติ อตฺถวจนมตฺตํฯ นิพฺพจนํ ปน ตกฺกิปเท วิย ทุวิธา วตฺตพฺพํฯ **วีมํสา** นาม วิจารณา, สา จ ทุวิธา ปญฺญา เจว ปญฺญาปติรูปิกา จฯ อิธ ปน ปญฺญาปติรูปิกาว, สา จตฺถโต โลภสหคตจิตฺตุปฺปาโท, มิจฺฉาภินิเวสสงฺขาโต วา อโยนิโสมนสิกาโรฯ ปุพฺพภาเค วา มิจฺฉาทสฺสนภูตํ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ, ตเทตมตฺถตฺตยํ ทเสฺสตุํ **"ตุลนา รุจฺจนา ขมนา"**ติ วุตฺตํฯ **"ตุลยิตฺวา"**ติอาทีสุปิ ยถากฺกมํ ''โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทนา''ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ สมนฺตโต, ปุนปฺปุนํ วา อาหนนํ **ปริยาหตํ,** ตํ ปน วิตกฺกสฺส อารมฺมณํ อูหนเมว, ภาวนปุํสกเญฺจตํ ปทนฺติ ทเสฺสติ **"เตน เตน ปริยาเยน ตเกฺกตฺวา"**ติ อิมินาฯ **ปริยาเยนา**ติ จ การเณนาติ อโตฺถฯ **วุตฺตปฺปการายา**ติ ติธา วุตฺตปฺปเภทายฯ **อนุวิจริต**นฺติ อนุปวตฺติตํ, วีมํสานุคเตน วา วิจาเรน อนุมชฺชิตํฯ ตทนุคตธมฺมกิจฺจมฺปิ หิ ปธานธเมฺม อาโรเปตฺวา ตถา วุจฺจติฯ ปฏิภาติ ทิสฺสตีติ **ปฏิภานํ,** ยถาสมาหิตาการวิเสสวิภาวโก ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโท, ตโต ชาตนฺติ **ปฏิภานํ,** ตถา ปญฺญายนํ, สยํ อตฺตโน ปฏิภานํ **สยํปฏิภานํ** , เตเนวาห **"อตฺตโน ปฏิภานมตฺตสญฺชาต"**นฺติฯ **มตฺต**-สเทฺทน เจตฺถ วิเสสาธิคมาทโย นิวเตฺตติฯ อนามฏฺฐกาลวจเน วตฺตมานวเสเนว อตฺถนิเทฺทโส อุปปโนฺนติ อาห **"เอวํ วทตี"**ติฯ

ปาฬิยํ ''ตกฺกี โหติ วีมํสี''ติ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา วุตฺตํ ตกฺกีเภทํ วิภชโนฺต **"ตตฺถ จตุพฺพิโธ"**ติอาทิมาหฯ ปเรหิ ปุน สวนํ **อนุสฺสุติ,** สา ยสฺสายํ **อนุสฺสุติโกฯ** ปุริมํ อนุภูตปุพฺพํ ชาติํ สรตีติ **ชาติสฺสโรฯ** ลพฺภเตติ **ลาโภ,** ยํ กิญฺจิ อตฺตนา ปฏิลทฺธํ รูปาทิ, สุขาทิ จ, น ปน ฌานาทิวิเสโส, เตเนวาห ปาฬิยํ ''โส ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุวิจริตํ สยํปฏิภานํ เอวมาหา''ติฯ อฏฺฐกถายมฺปิ วุตฺตํ ''อตฺตโน ปฏิภานมตฺตสญฺชาต''นฺติฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโรปิ** วทติ ''มตฺต-สเทฺทน วิเสสาธิคมาทโย นิวเตฺตตี''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๔) โส เอตสฺสาติ **ลาภีฯ** สุเทฺธน ปุริเมหิ อสมฺมิเสฺสน, สุทฺธํ วา ตกฺกนํ **สุทฺธตโกฺก,** โส ยสฺสายํ **สุทฺธตกฺกิโกฯ เตน หี**ติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโต, เตน ตถา เวสฺสนฺตรรโญฺญว ภควติ สมาเนติ ทิฏฺฐิคฺคาหํ อุโยฺยเชติฯ **ลาภิตายา**ติ รูปาทิสุขาทิลาภีภาวโตฯ **"อนาคเตปิ เอวํ ภวิสฺสตี"**ติ อิทํ ลาภีตกฺกิโน เอวมฺปิ สมฺภวตีติ สมฺภวทสฺสนวเสน อิธาธิเปฺปตํ ตกฺกนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อนาคตํส ตกฺกเนเนว หิ สสฺสตคฺคาหี ภวติฯ **"อตีเตปิ เอวํ อโหสี"**ติ อิทํ ปน อนาคตํสตกฺกนสฺส อุปนิสฺสยนิทสฺสนมตฺตํฯ โส หิ ''ยถา เม อิทานิ อตฺตา สุขี โหติ, เอวํ อตีเตปีติ ปฐมํ อตีตํสานุตกฺกนํ อุปนิสฺสาย อนาคเตปิ เอวํ ภวิสฺสตี''ติ ตกฺกยโนฺต ทิฏฺฐิํ คณฺหาติฯ **"เอวํ สติ อิทํ โหตี"**ติ อิมินา อนิเจฺจสุ ภาเวสุ อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวเทตีติ โทโส อาปชฺชติ, ตถา จ สติ กตสฺส วินาโส อกตสฺส จ อชฺฌาคโม สิยาฯ นิเจฺจสุ ปน ภาเวสุ อโญฺญ กโรติ, อโญฺญ ปฏิสํเวเทตีติ โทโส นาปชฺชติฯ เอวญฺจ สติ กตสฺส อวินาโส, อกตสฺส จ อนชฺฌาคโม สิยาติ ตกฺกิกสฺส ยุตฺติคเวสนาการํ ทเสฺสติฯ

ตกฺกมตฺเตเนวาติ สุทฺธตกฺกเนเนวฯ **มตฺต**-สทฺทน หิ อาคมาทีนํ, อนุสฺสวาทีนญฺจ อภาวํ ทเสฺสติฯ ''นนุ จ วิเสสลาภิโนปิ สสฺสตวาทิโน วิเสสาธิคมเหตุ อเนเกสุ ชาติสตสหเสฺสสุ, ทสสุ สํวฏฺฏวิวฏฺฏเสุ, จตฺตาลีสาย จ สํวฏฺฏวิวฏฺฏเสุ ยถานุภูตํ อตฺตโน สนฺตานํ, ตปฺปฏิพทฺธญฺจ ธมฺมชาตํ ''อตฺตา, โลโก''ติ จ อนุสฺสริตฺวา ตโต ปุริมตราสุปิ ชาตีสุ ตถาภูตสฺส อตฺถิตานุวิตกฺกนมุเขน อนาคเตปิ เอวํ ภวิสฺสตีติ อตฺตโน ภวิสฺสมานานุตกฺกนํ, สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ ตถาภาวานุตกฺกนญฺจ กตฺวา สสฺสตาภินิเวสิโน ชาตา, เอวญฺจ สติ สโพฺพปิ สสฺสตวาที อนุสฺสุติกชาติสฺสรลาภีตกฺกิกา วิย อตฺตโน อุปลทฺธวตฺถุนิมิเตฺตน ตกฺกเนน ปวตฺตวาทตฺตา ตกฺกีปเกฺขเยว ติเฏฺฐยฺย, ตถา จ สติ วิเสสเภทรหิตตฺตา เอโกวายํ สสฺสตวาโท ววตฺถิโต ภเวยฺย, อวสฺสญฺจ วุตฺตปฺปการํ ตกฺกนมิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา วิเสสลาภี สสฺสตวาที เอกจฺจสสฺสติกปกฺขํ, อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกปกฺขํ วา ภเชยฺยาติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ วิเสสลาภีนญฺหิ ขนฺธสนฺตานสฺส ทีฆทีฆตรํ ทีฆตมกาลานุสฺสรณํ สสฺสตคฺคาหสฺส อสาธารณการณํฯ ตถา หิ ''อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรามิฯ อิมินามหํ เอตํ ชานามี''ติ อนุสฺสรณเมว ปธานการณภาเวน ทสฺสิตํฯ ยํ ปน ตสฺส ''อิมินามหํ เอตํ ชานามี''ติ ปวตฺตํ ตกฺกนํ, น ตํ อิธ ปธานํ อนุสฺสรณํ ปฏิจฺจ ตสฺส อปธานภาวโต, ปธานการเณน จ อสาธารเณน นิเทฺทโส สาสเน, โลเกปิ จ นิรุโฬฺห ยถา ''จกฺขุวิญฺญาณํ ยวงฺกุโร''ติอาทิฯ

เอวํ ปนายํ เทสนา ปธานการณวิภาวินี, ตสฺมา สติปิ อนุสฺสวาทิวเสน, ตกฺกิกานํ หีนาทิวเสน จ มนฺทปญฺญาทีนํ วิเสสลาภีนํ พหุธา เภเท อญฺญตรเภทสงฺคหวเสน ภควตา จตฺตาริฏฺฐานานิ วิภชิตฺวา ววตฺถิตา สสฺสตวาทานํ จตุพฺพิธตาฯ น หิ, อิธ สาวเสสํ ธมฺมํ เทเสติ ธมฺมราชาติฯ ยเทวํ อนุสฺสุติกาทีสุปิ อนุสฺสวาทีนํ ปธานภาโว อาปชฺชตีติ? น เตสํ อญฺญายสจฺฉิกิริยาย อภาเวน ตกฺกปธานตฺตา, ''ปธานการเณน จ อสาธารเณน นิเทฺทโส สาสเน, โลเกปิ จ นิรุโฬฺห''ติ วุโตฺตวายมโตฺถติฯ อถ วา วิเสสาธิคมนิมิตฺตรหิตสฺส ตกฺกนสฺส สสฺสตคฺคาเห วิสุํ การณภาวทสฺสนตฺถํ วิเสสาธิคโม วิสุํ สสฺสตคฺคาหการณภาเวน วตฺตโพฺพ, โส จ มนฺทมชฺฌิมติกฺขปญฺญาวเสน ติวิโธติ ติธา วิภชิตฺวา, สพฺพตกฺกิโน จ ตกฺกีภาวสามญฺญโต เอกชฺฌํ คเหตฺวา จตุธา เอว ววตฺถาปิโต สสฺสตวาโท ภควตาติฯ

๓๕. ''อญฺญตเรนา''ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''เอเกนา''**ติ วุตฺตํฯ อฏฺฐานปยุตฺตสฺส ปน **วา**-สทฺทสฺส อนิยมตฺถตํ สนฺธายาห **''ทฺวีหิ วา ตีหิ วา''**ติ, เตน จตูสุ วตฺถูสุ ยถารหเมกจฺจํ เอกจฺจสฺส ปญฺญาปเน สหการีการณนฺติ ทเสฺสติฯ ''พหิทฺธา''ติ พาหุยตฺถวาจโก กตฺตุนิทฺทิโฏฺฐ นิปาโตติ ทเสฺสตุํ **''พหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถาห – กึ ปเนตานิ วตฺถูนิ อตฺตโน อภินิเวสสฺส เหตุ, อุทาหุ ปเรสํ ปติฏฺฐาปนสฺสาติฯ กิเญฺจตฺถ, ยทิ ตาว อตฺตโน อภินิเวสสฺส เหตุ, อถ กสฺมา อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว คหิตานิ, น สญฺญาวิปลฺลาสาทโยฯ ตถา หิ วิปรีตสญฺญาอโยนิโสมนสิการอสปฺปุริสูปนิสฺสยอสทฺธมฺมสฺสวนาทีนิปิ ทิฏฺฐิยา ปวตฺตนเฏฺฐน ทิฏฺฐิฏฺฐานานิฯ อถ ปน ปเรสํ ปติฏฺฐาปนสฺส เหตุ, อนุสฺสรณเหตุภูโต อธิคโม วิย, ตกฺกนปริเยฏฺฐิภูตา ยุตฺติ วิย จ อาคโมปิ วตฺถุภาเวน วตฺตโพฺพ, อุภยถาปิ จ ยถาวุตฺตสฺส อวเสสการณสฺส สมฺภวโต ''นตฺถิ อิโต พหิทฺธา''ติ วจนํ น ยุชฺชเตวาติ? โน น ยุชฺชติ, กสฺมา? อภินิเวสปเกฺข ตาว อยํ ทิฏฺฐิคติโก อสปฺปุริสูปนิสฺสยอสทฺธมฺมสฺสวเนหิ อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา วิปลฺลาสสโญฺญ รูปาทิธมฺมานํ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวสฺส อนวโพธโต ธมฺมยุตฺตึ อติธาวโนฺต เอกตฺตนยํ มิจฺฉาคเหตฺวา ยถาวุตฺตานุสฺสรณตกฺกเนหิ ขเนฺธสุ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ (ที. นิ. ๓๑) อภินิเวสํ อุปเนสิ, อิติ อาสนฺนการณตฺตา, ปธานการณตฺตา จ ตคฺคหเณเนว จ อิตเรสมฺปิ คหิตตฺตา อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว อิธ คหิตานิฯ ปติฏฺฐาปนปเกฺข ปน อาคโมปิ ยุตฺติยเมว ฐิโต วิเส

เสน นิราคมานํ พาหิรกานํ ตกฺกคฺคาหิภาวโต, ตสฺมา อนุสฺสรณตกฺกนานิเยว สสฺสตคฺคาหสฺส วตฺถุภาเวน คหิตานิฯ

กิญฺจ ภิโยฺย – ทุวิธํ ปรมตฺถธมฺมานํ ลกฺขณํ สภาวลกฺขณํ, สามญฺญลกฺขณญฺจฯ ตตฺถ สภาวลกฺขณาวโพโธ ปจฺจกฺขญาณํ, สามญฺญลกฺขณาวโพโธ อนุมานญาณํฯ อาคโม จ สุตมยาย ปญฺญาย สาธนโต อนุมานญาณเมว อาวหติ, สุตานํ ปน ธมฺมานํ อาการปริวิตกฺกเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยํ ฐิโต จินฺตามยปญฺญํ นิพฺพเตฺตตฺวา อนุกฺกเมน ภาวนาย ปจฺจกฺขญาณํ อธิคจฺฉตีติ เอวํ อาคโมปิ ตกฺกนวิสยํ นาติกฺกมติ, ตสฺมา เจส ตกฺกคฺคหเณน คหิโตวาติ เวทิตพฺพํฯ โส อฎฺฐกถายํ อนุสฺสุติตกฺกคฺคหเณน วิภาวิโต, เอวํ อนุสฺสรณตกฺกเนหิ อสงฺคหิตสฺส อวสิฏฺฐสฺส การณสฺส อสมฺภวโต ยุตฺตเมวิทํ ‘‘นตฺถิ อิโต พหิทฺธา’’ติ วจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘อเนกวิหิตานิ อธิมุตฺติปทานิ อภิวทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๙), ‘‘สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๐) จ วจนโต ปน ปติฎฺฐาปนวตฺถูนิเยว อิธ เทสิตานิ ตํเทสนาย เอว อภินิเวสสฺสาปิ สิชฺฌนโตฯ อเนกเภเทสุ หิ เทสิเตสุ ยสฺมึ เทสิเต ตทเญฺญปิ เทสิตา สิทฺธา โหนฺติ, ตเมว เทเสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อภินิเวสปติฎฺฐาปเนสุ จ อภินิเวเส เทสิเตปิ ปติฎฺฐาปนํ น สิชฺฌติ อภินิเวสสฺส ปติฎฺฐาปเน อนิยมโตฯ อภินิเวสิโนปิ หิ เกจิ ปติฎฺฐาเปนฺติ , เกจิ น ปติฎฺฐาเปนฺติฯ ปติฎฺฐาปเน ปน เทสิเต อภินิเวโสปิ สิชฺฌติ ปติฎฺฐาปนสฺส อภินิเวเส นิยมโตฯ โย หิ ยตฺถ ปเร ปติฎฺฐาเปติ, โสปิ ตมภินิวิสตีติฯ

๓๖. **ตยิท**นฺติ เอตฺถ **ต**-สเทฺทน ‘‘สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติ เอตสฺส ปรามสนนฺติ อาห **‘‘ตํ อิทํ จตุพฺพิธมฺปิ ทิฎฺฐิคต’’**นฺติฯ **ตโต**ติ ตสฺมา ปการโต ชานนฺตตาฯ ปรมวชฺชตาย อเนกวิหิตานํ อนตฺถานํ การณภาวโต ทิฎฺฐิโย เอว ฐานา **ทิฎฺฐิฎฺฐานา**ฯ ยถาห ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิปรมาหํ ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี’’ติ ตเทวตฺถํ สนฺธาย **‘‘ทิฎฺฐิโยว ทิฎฺฐิฎฺฐานา’’**ติ วุตฺตํฯ **ทิฎฺฐีนํ การณมฺปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานเมว** ทิฎฺฐีนํ อุปฺปาทาย สมุฎฺฐานเฎฺฐนฯ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ ปฎิสมฺภิทาปาฬิยา (ปฎิ. ม. ๑.๑๒๔) สาธนํฯ ตตฺถ **ขนฺธาปิ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ** อารมฺมณเฎฺฐนฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทิ, (สํ. นิ. ๓.๘๑) **อวิชฺชาปิ** อุปนิสฺสยาทิภาเวนฯ ยถาห ‘‘อสฺสุตวา ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท’’ติ อาทิ (ม. นิ. ๑.๒; ปฎิ. ม. ๑.๑๓๑) **ผโสฺสปิ** ผุสิตฺวา คหณูปายเฎฺฐนฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา (ที. นิ. ๑.๑๑๘) ผุสฺส ผุสฺส ปฎิสํเวเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๔๔) **สญฺญาปิ** อาการมตฺตคฺคหณเฎฺฐนฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา’’ติ (สุ. นิ. ๘๘๐; มหา. นิ. ๑๐๙) ปถวึ ปถวิโต สญฺญตฺวา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒) จ อาทิฯ **วิตโกฺกปิ** อาการปริวิตกฺกนเฎฺฐนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตกฺกญฺจ ทิฎฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู’’ติ, (สุ. นิ. ๘๙๒; มหา นิ. ๑๒๑) ‘‘ตกฺกี โหติ วีมํสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๔) จ อาทิฯ **อโยนิโส มนสิกาโรปิ** อกุสลานํ สาธารณการณเฎฺฐนฯ เตนาห ‘‘ตสฺส เอวํ อโยนิโส มนสิ กโรโต ฉนฺนํ ทิฎฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ อตฺถิ เม อตฺตา’ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฎฺฐิอุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๙) **ปาปมิโตฺตปิ** ทิฎฺฐานุคติ อาปชฺชนเฎฺฐนฯ วุตฺตมฺปิ จ ‘‘พาหิรํ ภิกฺขเว, องฺคนฺติ กริตฺวา นาญฺญํ เอกงฺคมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ มหโต อนตฺถาย สํวตฺตติ, ยถยิทํ ภิกฺขเว, ปาปมิตฺตตา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑.๑๑๐) **ปรโตโฆโสปิ** ทุรกฺขาตธมฺมสฺสวนเฎฺฐนฯ ตถา เจว วุตฺตํ ‘‘เทฺวเม ภิกฺขเว, ปจฺจยา มิจฺฉาทิฎฺฐิยา อุปฺปาทายฯ กตเม เทฺว? ปรโต จ โฆโส, อโยนิโส จ มนสิกาโร’’ติอาทิ (อ. นิ. ๒.๑๒๖) ปเรหิ สุตา, เทสิตา วา เทสนา **ปรโตโฆโส**ฯ

‘‘ขนฺธา เหตู’’ติอาทิปาฬิ ตทตฺถวิภาวินีฯ ตตฺถ ชนกเฎฺฐน **เหตุ,** อุปตฺถมฺภกเฎฺฐน **ปจฺจโย**ฯ **อุปาทายา**ติ อุปาทิยิตฺวา, ปฎิจฺจาติ อโตฺถฯ **‘‘อุปฺปาทายา’’**ติปิ ปาโฐ, อุปฺปชฺ

ชนายาติ อโตฺถฯ สมุฏฺฐาติ เอเตนาติ **สมุฏฺฐานํ,** ขนฺธาทโย เอวฯ อิธ ปน สมุฏฺฐานภาโวเยว สมุฏฺฐาน-สเทฺทน วุโตฺต ภาวโลปตฺตา, ภาวปฺปธานตฺตา จฯ **อาทินฺนา** สกสนฺตาเนฯ **ปวตฺติตา** สปรสนฺตาเนสุฯ **ปร**-สโทฺท อภิณฺหโตฺถติ วุตฺตํ **"ปุนปฺปุน"**นฺติฯ **ปรินิฏฺฐาปิตา**ติ "อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ, อญฺญํ ปน โมฆํ ตุจฺฉํ มุสา"ติ อภินิเวสสฺส ปริโยสานํ มตฺถกํ ปาปิตาติ อโตฺถฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ อฏฺฐสุ ทิฏฺฐิฏฺฐาเนสุ ขเนฺธ สนฺธายาหฯ **ปวตฺตนวเสนา**ติ อวิชฺชาผสฺสสญฺญาวิตกฺกาโยนิโสมนสิการาเรฯ **อาเสวนวเสนา**ติ ปาปมิตฺตปรโตโฆเสฯ ยทิปิ สรูปตฺถวเสน เววจนํ, สเงฺกตตฺถวเสน ปน เอวํ วตฺตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **"เอวํวิธปรโลกา"**ติ วุตฺตํฯ เยน เกนจิ หิ วิเสสเนเนว เววจนํ สาตฺถกํ สิยาฯ ปรโลโก จ กมฺมวเสน อภิมุโข สมฺปเรติ คจฺฉติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ **อภิสมฺปราโย**ติ วุจฺจติฯ "อิติ โข อานนฺท, กุสลานิ สีลานิ อนุปุเพฺพน อคฺคาย ปเรนฺตี"ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๒) วิย หิ จุราทิคณวเสน **ปร**-สทฺทํ คติยมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทู, อยเมตฺถ อฏฺฐกถาโต อปโร นโยฯ

เอวํคติกาติ เอวํคมนา เอวํนิฏฺฐา, เอวมนุยุญฺชเนน ภิชฺชนนสฺสนปริโยสานาติ อโตฺถฯ **คติ**-สโทฺท เจตฺถ "เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส เทฺวว คติโย ภวนฺตี"ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๘; ๒.๓๓, ๓๕; ๓.๑๙๙, ๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๔, ๓๙๗) วิย นิฏฺฐานโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม ทิฏฺฐิสงฺขาตา ทิฏฺฐิฏฺฐานา เอวํ ปรมตฺถโต อสนฺตํ อตฺตานํ, สสฺสตภาวญฺจ ตสฺมิํ อชฺฌาโรเปตฺวา คหิตา, ปรามฏฺฐา จ สมานา พาลลปนาเยว หุตฺวา ยาว ปณฺฑิตา น สมนุยุญฺชนฺติ, ตาว คจฺฉนฺติ, ปาตุภวนฺติ จ, ปณฺฑิเตหิ สมนุยุญฺชิยมานา ปน อนวฏฺฐิตวตฺถุกา อวิมทฺทกฺขมา สูริยุคฺคมเน อุสฺสาวพินฺทู วิย, ขโชฺชปนกา วิย จ ภิชฺชนฺติ, วินสฺสนฺติ จาติฯ

ตตฺถายํ อนุยุญฺชเน สเงฺขปกถา – ยทิ หิ ปเรหิ กปฺปิโต อตฺตา โลโก วา สสฺสโต สิยา, ตสฺส นิพฺพิการตาย ปุริมรูปาวิชหนโต กสฺสจิ วิเสสาธานสฺส กาตุมสกฺกุเณยฺยตาย อหิตโต นิวตฺตนตฺถํ, หิเต จ ปฏิปชฺชนตฺถํ อุปเทโส เอว สสฺสตวาทิโน นิปฺปโยชโน สิยา, กถํ วา เตน โส อุปเทโส ปวตฺตียติ วิการาภาวโตฯ เอวญฺจ สติ ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน อชฏากาสสฺส วิย ทานาทิกิริยา, หิํสาทิกิริยา จ น สมฺภวติ, ตถา สุขสฺส, ทุกฺขสฺส จ อนุภวนนิพเนฺธ เอว สสฺสตวาทิโน น ยุชฺชติ กมฺมพทฺธาภาวโตฯ ชาติอาทีนญฺจ อสมฺภวโต วิโมโกฺข น ภเวยฺย, อถ ปน ธมฺมมตฺตํ ตสฺส อุปฺปชฺชติ เจว วินสฺสติ จ, ยสฺส วเสนายํ กิริยาทิโวหาโรติ วเทยฺย, เอวมฺปิ ปุริมรูปาวิชหเนน อวฏฺฐิตสฺส อตฺตโน ธมฺมมตฺตนฺติ น สกฺกา สมฺภาเวตุํ, เต วา ปนสฺส ธมฺมา อวตฺถาภูตา, ตสฺมา ตสฺส อุปฺปนฺนา อเญฺญ วา สิยุํ อนเญฺญ วา, ยทิ อเญฺญ, น ตาหิ อวตฺถาหิ ตสฺส อุปฺปนฺนาหิปิ โกจิ วิเสโส อตฺถิ, ยาหิ กโรติ ปฏิสํเวเทติ จวติ อุปฺปชฺชติ จาติ อิจฺฉิตํ, เอวญฺจ ธมฺมกปฺปนาปิ นิรตฺถกา สิยา, ตสฺมา ตทวโตฺถ เอว ยถาวุตฺตโทโส, อถานเญฺญ, อุปฺปาทวินาสวนฺตีหิ อวตฺถาหิ อนญฺญสฺส อตฺตโน ตาสํ วิย อุปฺปาทวินาสสพฺภาวโต กุโต ภเวยฺย นิจฺจตาวกาโส, ตาสมฺปิ วา อตฺตโน วิย นิจฺจตาปวตฺติ, ตสฺมา พนฺธวิโมกฺขานํ อสมฺภโว เอวาติ น ยุชฺชติเยว สสฺสตวาโท, น เจตฺถ โกจิ วาที ธมฺมานํ สสฺสตภาเว ปริสุทฺธํ ยุตฺติํ วตฺตุํ สมโตฺถ ภเวยฺย, ยุตฺติรหิตญฺจ วจนํ น ปณฺฑิตานํ จิตฺตํ อาราเธติ, เตนาโวจุมฺห "ยาว ปณฺฑิตา น สมนุยุญฺชนฺติ, ตาว คจฺฉนฺติ, ปาตุภวนฺติ จา"ติฯ

สการณํ สคติกนฺติ เอตฺถ **สห**-สโทฺท วิชฺชมานโตฺถ "สโลมโก สปกฺขโก"ติอาทีสุ วิย, น ปน สมวายโตฺถ **จ**-สเทฺทน "ตยิทํ ภิกฺขเว, ตถาคโต ปชานาตี"ติ วุตฺตสฺส ทิฏฺฐิคตสฺส สมุจฺจินิตตฺตา, "ตญฺจ ตถาคโต ปชานาตี"ติ อิมินา จ การณคตีนเมว ปชานนภาเวน วุตฺตตฺตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตยิทํ ภิกฺขเว, การณวนฺตํ คติวนฺตํ ทิฏฺฐิคตํ ตถาคโต ปชานาติ, น เกวลญฺจ ตเทว, อถ โข ตสฺส การณคติสงฺขาตํ ตญฺจ สพฺพนฺติฯ **"ตโต...เป.... ปชานาตี"**ติ

วุตฺตวากฺยสฺส อตฺถํ วุตฺตนเยน สํวเณฺณติ **“ตโต จา”**ติอาทินาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวิธ วิภชนนฺติ ปกรณานุรูปมตฺถํ อาห **“สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจา”**ติ, ตสฺมึ วา วุเตฺต ตทธิฏฺฐาน โต อาสวกฺขยญาณํ, ตทวินาภาวโต วา สพฺพมฺปิ ทสพลาทิญาณํ คหิตเมวาติปิ ตเทว วุตฺตํฯ

เอวํวิธนฺติ ‘‘สีลญฺจา’’ติอาทินา เอวํวุตฺตปฺปการํฯ **ปชานโนฺตปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน, **อปิ**-สเทฺทน วา ‘‘ตญฺจา’’ติ วุตฺต จ-สทฺทสฺส สมฺภาวนตฺถภาวํ ทเสฺสติ, เตน ตโต ทิฏฺฐิคตโต อุตฺตริตรํ สารภูตํ สีลาทิคุณวิเสสมฺปิ ตถาคโต นาภินิวิสติ, โก ปน วาโท วฏฺฏามิเสติ สมฺภาเวติฯ **“อห”**นฺติ ทิฏฺฐิมานวเสน ปรามสนาการทสฺสนํฯ **ปชานามี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน ปการเตฺถน, นิทสฺสนเตฺถน วาฯ **“มม”**นฺติ ตณฺหาวเสน ปรามสนาการํ ทเสฺสติฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิมานปรามาสวเสนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิมานสงฺขาตปรามาสวเสนฯ ธมฺมสภาวมติกฺกมิตฺวา ‘‘อหํ มม’’นฺติ ปรโต อภูตโต อามสนํ **ปรามาโส,** ตณฺหาทโย เอวฯ น หิ ตํ อตฺถิ, ยํ ขเนฺธสุ ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา คเหตพฺพํ สิยา, อปรามสโต อปรามสนฺตสฺส อสฺส ตถาคตสฺส นิพฺพุติ วิทิตาติ สมฺพโนฺธฯ **“อปรามสโต”**ติ เจทํ นิพฺพุติปเวทนาย (นิพฺพุติเวทนสฺส ที. นิ. ฏี. ๑.๓๖) เหตุคพฺภวิเสสนํ ฯ ‘‘วิทิตา’’ติ ปทมเปกฺขิตฺวา กตฺตริ สามิวจนํฯ **อปรามสโต** ปรามาสรหิตปฏิปตฺติเหตุ อสฺส ตถาคตสฺส กตฺตุภูตสฺส นิพฺพุติ อสงฺขตธาตุ วิทิตา, อธิคตาติ วา อโตฺถฯ ‘‘อปรามสโต’’ติ เหทํ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนํฯ

“อปรามาสปจฺจยา”ติ ปจฺจตฺตเญฺญว ปเวทนาย การณทสฺสนํฯ **อสฺสา**ติ กตฺตารํ วตฺวาปิ ปจฺจตฺตเญฺญวาติ วิเสสทสฺสนตฺถํ ปุน กตฺตุวจนนฺติ อาห **“สยเมว อตฺตนาเยวา”**ติฯ **สยํ, อตฺตนา**ติ วา ภาวนปุํสกํฯ นิปาตปทเญฺหตํฯ ‘‘อปรามสโต’’ติ วจนโต ปรามาสานเมว นิพฺพุติ อิธ เทสิตา, ตํเทสนาย เอว ตทเญฺญสมฺปิ นิพฺพุติยา สิชฺฌนโตติ ทเสฺสติ **“เตสํ ปรามาสกิเลสาน”**นฺติ อิมินา, ปรามาสสงฺขาตานํ กิเลสานนฺติ อโตฺถฯ อปิจ กามํ ‘‘อปรามสโต’’ติ วจนโต ปรามาสานเมว นิพฺพุติ อิธ เทสิตาติ วิญฺญายติ, ตํเทสนาย ปน ตทวเสสานมฺปิ กิเลสานํ นิพฺพุติ เทสิตา นาม ภวติ ปหาเนกฏฺฐตาทิภาวโต, ตสฺมา เตสมฺปิ นิพฺพุติ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตพฺพาติ วุตฺตํ **“เตสํ ปรามาสกิเลสาน”**นฺติ, ตณฺหาทิฏฺฐิมานสงฺขาตานํ ปรามาสานํ, ตทเญฺญสญฺจ กิเลสานนฺติ อโตฺถฯ โคพลีพทฺทนโย เหสฯ **นิพฺพุตี**ติ จ นิพฺพายนภูตา อสงฺขตธาตุ, ตญฺจ ภควา โพธิมูเลเยว ปโตฺต, ตสฺมา สา ปจฺจตฺตเญฺญว วิทิตาติฯ

ยถาปฏิปเนฺนนาติ เยน ปฏิปเนฺนนฯ ตปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **“ตาสํเยว...เป.... อาทิมาหา”**ติ อนุสนฺธิทสฺสนํฯ กสฺมา ปน เวทนานเญฺญว กมฺมฏฺฐานมาจิกฺขตีติ อาห **“ยาสู”**ติ อาทิ, อิมินา เทสนาวิลาสํ ทเสฺสติฯ เทสนาวิลาสปฺปโตฺต หิ ภควา เทสนากุสโล ขนฺธายตนาทิวเสน อเนกวิธาสุ จตุสจฺจเทสนาสุ สมฺภวนฺตีสุปิ ทิฏฺฐิคติกา เวทนาสุ มิจฺฉาปฏิปตฺติยา ทิฏฺฐิคหนํ ปกฺขนฺทาติ ทสฺสนตฺถํ ตถาปกฺขนฺทนมูลภูตา เวทนาเยว ปริญฺญาภูมิภาเวน อุทฺธรตีติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ วาเทฯ เอวํ **เอตฺถา**ติปิฯ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํฯ เอตฺถ หิ เวทนาคหเณน คหิตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํฯ เวทนานํ สมุทยคฺคหเณน คหิโต อวิชฺชาสมุทโย สมุทยสจฺจํ, อตฺถงฺคมนิสฺสรณปริยาเยหิ นิโรธสจฺจํ, ‘‘ยถาภูตํ วิทิตฺวา’’ติ เอเตน มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ จตฺตาริ สจฺจานิ เวทิตพฺพานิฯ ‘‘ยถาภูตํ วิทิตฺวา’’ติ อิทํ วิภชฺชพฺยากรณตฺถปทนฺติ ตทตฺถํ วิภชฺช ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิเสสโต หิ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย’’ติอาทิลกฺขณานํ วเสน สมุทยาทีสุ อโตฺถ ยถารหํ วิภชฺช ทเสฺสตโพฺพฯ อวิเสสโต ปน เวทนาย สมุทยาทีนิ วิปสฺสนาปญฺญาย อารมฺมณปฏิเวธวเสน, มคฺคปญฺญาย อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ชานิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยสมุทยเฏฺฐนา**ติ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๔; สํ. นิ. ๒.๒๑; อุทา. ๑) วุตฺตลกฺขเณน

อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยานํ อุปฺปาเทน เจว มเคฺคน อสมุคฺฆาเฏน จฯ ยาว หิ มเคฺคน น สมุคฺฆาฏียติ, ตาว ปจฺจโยติ วุจฺจติฯ **นิพฺพตฺติลกฺขณ**นฺติ อุปฺปาทลกฺขณํ, ชาตินฺติ อโตฺถฯ **ปญฺจนฺนํ ลกฺขณาน**นฺติ เอตฺถ จ จตุนฺนมฺปิ ปจฺจยานํ อุปฺปาทลกฺขณเมว อคฺคเหตฺวา ปจฺจยลกฺขณมฺปิ คเหตพฺพํ สมุทยํ ปฏิจฺจ เตสํ ยถารหํ อุปการกตฺตาฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํ ''มเคฺคน อสมุคฺฆาเฏน จา''ติฯ **ปจฺจยนิโรธเฏฺฐนา**ติ ''อิมสฺมิํ นิรุเทฺธ อิทํ นิรุทฺธํ โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๖; อุทา. ๓; สํ. นิ. ๒.๔๑) วุตฺตลกฺขเณน อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยานํ นิโรเธน เจว มเคฺคน สมุคฺฆาเฏน จฯ **วิปริณามลกฺขณ**นฺติ นิโรธลกฺขณํ, ภงฺคนฺติ อโตฺถฯ **วย**นฺติ นิโรธํฯ **ยนฺ**ติ ยสฺมา ปจฺจยภาวสงฺขาตเหตุโตฯ **เวทนํ ปฏิจฺจา**ติ ปุริมุปฺปนฺนํ อารมฺมณาทิปจฺจยภูตํ เวทนํ ลภิตฺวาฯ **สุขํ โสมนสฺส**นฺติ สุขเญฺจว โสมนสฺสญฺจฯ **อย**นฺติ ปุริมเวทนาย ยถารหํ ปจฺฉิมุปฺปนฺนานํ สุขโสมนสฺสานํ ปจฺจยภาโวฯ **อสฺสาโท** นาม อสฺสาทิตโพฺพติ กตฺวาฯ

อปโร นโย – **ย**นฺติ สุขํ, โสมนสฺสญฺจฯ **อย**นฺติ จ นปุํสกลิเงฺคน นิทฺทิฏฺฐํ สุขโสมนสฺสเมว อสฺสาทปทมเปกฺขิตฺวา ปุลฺลิเงฺคน นิทฺทิสียติ, อิมสฺมิํ ปน วิกเปฺป สุขโสมนสฺสานํ อุปฺปาโทเยว เตหิ อุปฺปาทวเนฺตหิ นิทฺทิโฏฺฐ, สตฺติยา, สตฺติมโต จ อภินฺนตฺตาฯ น หิ สุขโสมนสฺสมนฺตเรน เตสํ อุปฺปาโท ลพฺภติฯ อิติ ปุริมเวทนํ ปฏิจฺจ สุขโสมนสฺสุปฺปาโทปิ ปุริมเวทนาย **อสฺสาโท** นาม อสฺสาทียเตติ กตฺวา ฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ปุริมมุปฺปนฺนํ เวทนํ อารพฺภ โสมนสฺสุปฺปตฺติยํ โย ปุริมเวทนาย ปจฺจยภาวสงฺขาโต อสฺสาเทตพฺพากาโร, โสมนสฺสสฺส วา อุปฺปาทสงฺขาโต ตทสฺสาทนากาโร, อยํ ปุริมเวทนาย อสฺสาโทติฯ กถํ ปน เวทนํ อารพฺภ สุขํ อุปฺปชฺชติ, นนุ โผฏฺฐพฺพารมฺมณนฺติ? เจตสิกสุขเสฺสว อารพฺภ ปวตฺติยมธิเปฺปตตฺตา นายํ โทโสฯ อารพฺภ ปวตฺติยญฺหิ วิเสสนเมว โสมนสฺสคฺคหณํ โสมนสฺสํ สุขนฺติ ยถา ''รุโกฺข สีสปา''ติ อญฺญปจฺจยวเสน อุปฺปตฺติยํ ปน กายิกสุขมฺปิ อสฺสาโทเยว, ยถาลาภกถา วา เอสาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

''ยา เวทนา อนิจฺจา''ติอาทินา สตฺติมตา สตฺติ นิทสฺสิตาฯ ตตฺรายมโตฺถ – ยา เวทนา หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจา, อุทยพฺพยปฏิปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขา, ชราย, มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพเฏฺฐน วิปริณามธมฺมาฯ ตสฺสา เอวํภูตาย อยํ อนิจฺจทุกฺขวิปริณามภาโว เวทนาย สพฺพายปิอาทีนโวติฯ อาทีนํ ปรมการุญฺญํ วาติ ปวตฺตติ เอตสฺมาติ หิ อาทีนโวฯ อปิจอาทีนํ อติวิย กปณํ ปวตฺตนเฏฺฐน กปณมนุสฺส **อาทีนโว,** อยมฺปิ เอวํสภาโวติ ตถา วุจฺจติฯ สตฺติมตา หิ สตฺติ อภินฺนา ตทวินาภาวโตฯ

เอตฺถ จ **''อนิจฺจา''**ติ อิมินา สงฺขารทุกฺขตาวเสน อุเปกฺขาเวทนาย, สพฺพาสุ วา เวทนาสุอาทีนวมาห, **''ทุกฺขา''**ติ อิมินา ทุกฺขทุกฺขตาวเสนทุกฺขเวทนาย, **''วิปริณามธมฺมา''**ติ อิมินา วิปริณามทุกฺขตาวเสน สุขเวทนายฯ อวิเสเสน วา ตีณิปิ ปทานิ ติสฺสนฺนมฺปิ เวทนานํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ **ฉนฺทราควินโย**ติ ฉนฺทสงฺขาตราควินยนํ วินาโสฯ ''อตฺถวสา ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม''ติ วจนโต ยํ ฉนฺทราคปฺปหานนฺติ โยเชตพฺพํฯ ปริยายวจนเมวิทํ ปททฺวยํฯ **ยถาภูตํ วิทิตฺวา**ติ มคฺคสฺส วุตฺตตฺตา มคฺคนิพฺพานวเสน วา ยถากฺกมํ โยชนาปิ วฏฺฏติฯ **เวทนายา**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ **นิสฺสรณ**นฺติ เนกฺขมฺมํฯ ยาว หิ เวทนาปฏิพทฺธํ ฉนฺทราคํ นปฺปชหติ, ตาวายํ ปุริโส เวทนาย อลฺลีโนเยว โหติฯ ยทา ปน ตํ ฉนฺทราคํ ปชหติ, ตทายํ ปุริโส เวทนาย นิสฺสโฏ วิสํยุโตฺต โหติ, ตสฺมา ฉนฺทราคปฺปหานํ เวทนาย นิสฺสรณํ วุตฺตํฯ ตพฺพจเนน ปน เวทนาสหชาตนิสฺสยารมฺมณภูตา รูปารูปธมฺมา คหิตา เอว โหนฺตีติปิ ปญฺจหิ อุปาทานกฺขเนฺธหิ นิสฺสรณวจนํ สิทฺธเมวฯ เวทนาสีเสน หิ เทสนา อาคตา, ตตฺถ ปน การณํ

เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ ลกฺขณหารวเสนาปิ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ อายสฺมตา **มหากจฺจานเตฺถเรน** –

> ‘‘วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ;
> วุตฺตา ภวนฺติ สโพฺพ, โส หาโร ลกฺขโณ นามา’’ติฯ (เนตฺติ. ๔๘๕);

กามุปาทานมูลกตฺตา เสสุปาทานานํ ปหีเน จ กามุปาทาเน อุปาทานเสสาภาวโต **‘‘วิคตฉนฺทราคตาย อนุปาทาโน’’**ติ วุตฺตํ, เอเตน **‘‘อนุปาทาวิมุโตฺต’’**ติ เอตสฺสตฺถํ สเงฺขเปน ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – วิคตฉนฺทราคตาย อนุปาทาโน, อนุปาทานตฺตา จ อนุปาทาวิมุโตฺตติฯ ตมตฺถํ วิตฺถาเรตุํ, สมเตฺถตุํ วา **‘‘ยสฺมิ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยสฺมิํ อุปาทาเน**ติ เสสุปาทานมูลภูเต กามุปาทาเนฯ **ตสฺสา**ติ กามุปาทานสฺสฯ **อนุปาทิยิตฺวา**ติ ฉนฺทราควเสน อนาทิยิตฺวา, เอเตน ‘‘อนุปาทาวิมุโตฺต’’ติ ปทสฺส ย-การโลเปน สมาสภาวํ, พฺยาสภาวํ วา ทเสฺสติฯ

๓๗. **‘‘อิเม โข’’**ติอาทิ ยถาปุฏฺฐสฺส ธมฺมสฺส วิสฺสชฺชิตภาเวน นิคมนวจนํ, ‘‘ปชานาตี’’ติ วุตฺตปชานนเมว จ อิม-สเทฺทน นิทฺทิฏฺฐนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย เต’’**ติอาทิมาหฯ **เย เต** สพฺพญฺญุตญฺญาณธเมฺม…เป…. อปุจฺฉิํ, เยหิ สพฺพญฺญุตญฺญาณธเมฺมหิ…เป…. วเทยฺยุํ, ตญฺจ…เป…. ปชานาตีติ เอวํ นิทฺทิฏฺฐา อิเม สพฺพญฺญุตญฺญาณธมฺมา คมฺภีรา…เป…. ปณฺฑิตเวทนียา จาติ เวทิตพฺพาติ โยชนาฯ **‘‘เอว’’**นฺติอาทิ ปิณฺฑตฺถทสฺสนํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘อนุปาทาวิมุโตฺต ภิกฺขเว, ตถาคโต’’ติ อิมินา อคฺคมคฺคผลุปฺปตฺติํ ทเสฺสติ, ‘‘เวทนานํ, สมุทยญฺจา’’ติอาทินา จ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํฯ ตถาปิ ยสฺสา ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา อิมํ ทิฏฺฐิคตํ สการณํ สคติกํ ปเภทโต วิภชิตุํ สมโตฺถ โหติ, ตสฺสา ปทฏฺฐาเนน เจว สทฺธิํ ปุพฺพภาคปฏิปทาย อุปฺปตฺติภูมิยา จ ตเทว ปากฏตรํ กตฺตุกาโม ธมฺมราชา เอวํ ทเสฺสตีติ วุตฺตํ **‘‘ตเทว นิยฺยาติต’’**นฺติ, นิคมิตํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถ ฯ **อนุตฺตรา**ติ ปุจฺฉิตวิสฺสชฺชิตธมฺมทสฺสนวจนานมนุตฺตรา ทิฏฺฐิโย วิภตฺตา ตสฺส ปชานนาการทสฺสนวเสนาติ อโตฺถฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

เอกจฺจสสฺสตวาทวณฺณนา

๓๘. ‘‘เอกจฺจสสฺสติกา’’ติ ตทฺธิตปทํ สมาสปเทน วิภาเวตุํ **‘‘เอกจฺจสสฺสตวาทา’’**ติ วุตฺตํฯ สเตฺตสุ, สงฺขาเรสุ จ เอกจฺจํ สสฺสตเมตสฺสาติ **เอกจฺจสสฺสโต,** วาโท, โส เอเตสนฺติ **เอกจฺจสสฺสติกา** ตทฺธิตวเสน, สมาสวเสน ปน เอกจฺจสสฺสโต วาโท เอเตสนฺติ **เอกจฺจสสฺสตวาทา**ฯ เอส นโย **เอกจฺจอสสฺสติก**ปเทปิฯ นนุ จ ‘‘เอกจฺจสสฺสติกา’’ติ วุเตฺต ตทเญฺญสํ เอกจฺจอสสฺสติกภาวสนฺนิฏฺฐานํ สิทฺธเมวาติ? สจฺจํ อตฺถโต, สทฺทโต ปน อสิทฺธเมว ตสฺมา สทฺทโต ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ตถา วุตฺตํฯ น หิ อิธ สาวเสสํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ ธมฺมสฺสามีฯ ‘‘อิสฺสโร นิโจฺจ, อเญฺญ สตฺตา อนิจฺจา’’ติ เอวํปวตฺตวาทา **สเตฺตกจฺจสสฺสติกา** เสยฺยถาปิ อิสฺสรวาทาฯ ตถา ‘‘นิโจฺจ พฺรหฺมา, อเญฺญ อนิจฺจา’’ติ เอวํปวตฺตวาทาปิฯ ‘‘ปรมาณโว นิจฺจา, ทฺวิอณุกาทโย อนิจฺจา’’ติ (วิสิสิกทสฺสเน สตฺตมปริเจฺฉเท ปฐมกเณฺฑ ปสฺสิตพฺพํ) เอวํปวตฺตวาทา **สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา** เสยฺยถาปิ กาณาทาฯ ตถา ‘‘จกฺขาทโย อนิจฺจา, วิญฺญาณํ นิจฺจ’’นฺติ (นฺยายทสฺสเน, วิเสสิกทสฺสเน จ ปสฺสิตพฺพํ) เอวํปวตฺตวาทาปิฯ **อิธา**ติ ‘‘เอกจฺจสสฺสติกา’’ติ อิมสฺมิํ ปเท, อิมิสฺสา วา เทสนายฯ **คหิตา**ติ วุตฺตา, เทสิตพฺพภาเวน วา เทสนาญาเณน สมาทินฺนา ตถา เจว เทสิตตฺตาฯ ตถา หิ อิธ ปุริมกา ตโย วาทา

สตฺตวเสน, จตุโตฺถ สงฺขารวเสน เทสิโตฯ **“สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา”**ติ อิทํ ปน เตหิ สสฺสตภาเวน คยฺหมานานํ ธมฺมานํ ยาถาวสภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํ, น ปน เอกจฺจสสฺสติกมตทสฺสนวเสนฯ ตสฺส หิ สสฺสตาภิมตํ อสงฺขตเมวาติ ลทฺธิฯ เตเนวาห ปาฬิยํ ‘‘จิตฺตนฺติ วา…เป…. ฐสฺสตี’’ติฯ น หิ ยสฺส สภาวสฺส ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตภาวํ ปฏิชานาติ, ตเสฺสว นิจฺจธุวาทิภาโว อนุมฺมตฺตเกน สกฺกา ปฏิชานิตุํ, เอเตน จ ‘‘อุปฺปาทวยธุวตายุตฺตา สภาวา สิยา นิจฺจา, สิยา อนิจฺจา, สิยา น วตฺตพฺพา’’ติอาทินา (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๘) ปวตฺตสตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา วิภาวิตา โหติฯ

ตตฺรายํ อยุตฺตตาวิภาวนา – ยทิ หิ ‘‘เยน สภาเวน โย ธโมฺม อตฺถีติ วุจฺจติ, เตเนว สภาเวน โส ธโมฺม นตฺถี’’ติ วุเจฺจยฺย, สิยา อเนกนฺตวาโทฯ อถ อเญฺญน, น สิยา อเนกนฺตวาโทฯ น เจตฺถ เทสนฺตราทิสมฺพนฺธภาโว ยุโตฺต วตฺตุํ ตสฺส สพฺพโลกสิทฺธตฺตา, วิวาทาภาวโต จฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘ยถา สุวณฺณฆเฏน มกุเฏ กเต ฆฏภาโว นสฺสติ, มกุฏภาโว อุปฺปชฺชติ, สุวณฺณภาโว ติฏฺฐติเยว, เอวํ สพฺพสภาวานํ โกจิ ธโมฺม นสฺสติ, โกจิ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ, สภาโว เอว ติฏฺฐตี’’ติฯ เต วตฺตพฺพา ‘‘กิํ ตํ สุวณฺณํ, ยํ ฆเฏ, มกุเฏ จ อวฏฺฐิตํ, ยทิ รูปาทิ, โส สโทฺท วิย อนิโจฺจฯ อถ รูปาทิสมูโห สมฺมุติมตฺตํ, น ตสฺส อตฺถิตา วา นตฺถิตา วา นิจฺจตา วา ลพฺภตี’’ติ, ตสฺมา อเนกนฺตวาโท น สิยาฯ ธมฺมานญฺจ ธมฺมิโน อญฺญถานญฺญถา จ ปวตฺติยํ โทโส วุโตฺตเยว สสฺสตวาทวิจารณายํฯ ตสฺมา โส ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ อปิจ น นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพรูโป อตฺตา, โลโก จ ปรมตฺถโต วิชฺชมานตาปริชานนโต ยถา นิจฺจาทีนํ อญฺญตรํ รูปํ, ยถา วา ทีปาทโยฯ น หิ รูปาทีนํ อุทยพฺพยสภาวานํ นิจฺจานิจฺจนวตฺตพฺพสภาวตา สกฺกา วิญฺญาตุํ, ชีวสฺส จ นิจฺจาทีสุ อญฺญตรํ รูปํ สิยาติ, เอวํ สตฺตภโงฺค วิย เสสภงฺคานมฺปิ อสมฺภโวเยวาติ สตฺตภงฺควาทสฺส อยุตฺตตา เวทิตพฺพา (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๘)ฯ

นนุ จ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ เอตสฺมิํ วาเท จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ ยถาสภาวาวโพโธ เอว, อถ เอวํวาทีนํ กถํ มิจฺฉาทสฺสนํ สิยาติ, โก วา เอวมาห ‘‘จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ มิจฺฉาทสฺสน’’นฺติ? อสสฺสเตสุเยว ปน เกสญฺจิ ธมฺมานํ สสฺสตภาวสนฺนิฏฺฐานํ อิธ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ คเหตพฺพํ, เตน ปน เอกวาเท ปวตฺตมาเนน จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวาวโพโธ วิทูสิโต สํสฏฺฐภาวโต วิสสํสโฏฺฐ วิย สปฺปิปิโณฺฑ, ตโต จ ตสฺส สกิจฺจกรณาสมตฺถตาย สมฺมาทสฺสนปเกฺข ฐเปตพฺพตํ นารหตีติฯ อสสฺสตภาเวน นิจฺฉิตาปิ วา จกฺขุอาทโย สมาโรปิตชีวสภาวา เอว ทิฏฺฐิคติเกหิ คยฺหนฺตีติ ตทวโพธสฺส มิจฺฉาทสฺสนภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํฯ เตเนวาห ปาฬิยํ ‘‘จกฺขุํ อิติปิ…เป…. กาโย อิติปิ อยํ อตฺตา’’ติอาทิฯ เอวญฺจ กตฺวา อสงฺขตาย, สงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน ยถากฺกมํ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ เอวํปวโตฺต วิภชฺชวาโทปิ เอกจฺจสสฺสตวาโทเยว ภเวยฺยาติ เอวมฺปการา โจทนา อนวกาสา โหติ อวิปรีตธมฺมสภาวปฏิปตฺติภาวโตฯ อวิปรีตธมฺมสภาวปฏิปตฺติเยว เหส วุตฺตนเยน อสํสฏฺฐตฺตา, อนาโรปิตชีวสภาวตฺตา จฯ

เอตฺถาห – ปุริมสฺมิมฺปิสสฺสตวาเท อสสฺสตานํ ธมฺมานํ ‘‘สสฺสตา’’ติ คหณํ วิเสสโต มิจฺฉาทสฺสนํ ภวติฯ สสฺสตานํ ปน ‘‘สสฺสตา’’ติ คาโห น มิจฺฉาทสฺสนํ ยถาสภาวคฺคาหภาวโตฯ เอวญฺจ สติ อิมสฺส วาทสฺส วาทนฺตรตา น วตฺตพฺพา, อิธ วิย ปุริเมปิ เอกเจฺจเสฺวว ธเมฺมสุ สสฺสตคฺคาหสมฺภวโตติ, วตฺตพฺพาเยว อสสฺสเตเสฺวว ‘‘เกจิเทว ธมฺมา สสฺสตา, เกจิ อสสฺสตา’’ติ ปริกปฺปนาวเสน คเหตพฺพธเมฺมสุ วิภาคปฺปวตฺติยา อิมสฺส วาทสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ นนุ จ เอกเทสสฺส สมุทายโนฺตคธตฺตา อยํ สปฺปเทสสสฺสตคฺคาโห ปุริมสฺมิํ นิปฺปเทสสสฺสตคฺคาเหสโมธานํ คเจฺฉยฺยาตี? ตถาปิ น สกฺกา วตฺตุํ วาที ตพฺพิสยวิเสสวเสน วาททฺวยสฺส ปวตฺตตฺ

ตาฯ อเญฺญ เอว หิ ทิฏฺฐิคติกา ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สสฺสตา’’ติ อภินิวิฏฺฐา, อเญฺญ ‘‘เอกเจฺจว สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติฯ สงฺขารานํ อนวเสสปริยาทานํ, เอกเทสปริคฺคโห จ วาททฺวยสฺส ปริพฺยตฺตเยวฯ กิญฺจ ภิโยฺย – อเนกวิธสมุสฺสเย, เอกวิธสมุสฺสเย จ ขนฺธปพเนฺธ อภินิเวสภาวโต ตถา น สกฺกา วตฺตุํฯ จตุพฺพิโธปิ หิ สสฺสตวาที ชาติวิเสสวเสน นานาวิธรูปกายสนฺนิสฺสเย เอว อรูปธมฺมปุเญฺช สสฺสตาภินิเวสี ชาโต อภิญฺญาเณน, อนุสฺสววาทีหิ จ รูปกายเภทคหณโตฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ’’นฺติ, (ที. นิ. ๑.๒๔๔; ม. นิ. ๑.๑๔๘; ปารา. ๑๒) ‘‘จวนฺติ อุปปชฺชนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๕๕; ม. นิ. ๑.๑๔๘; ปารา. ๑๒) จ อาทิฯ วิเสสลาภี ปน เอกจฺจสสฺสติโก อนุปธาริตเภทสมุสฺสเย ธมฺมปพเนฺธ สสฺสตาการคหเณน อภินิเวสํ ชเนสิ เอกภวปริยาปนฺนขนฺธสนฺตานวิสยตฺตา ตทภินิเวสสฺสฯ ตถา หิ ตีสุปิ วาเทสุ ‘‘ตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ , ตโต ปรํ นานุสฺสรตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ตกฺกีนํ ปน อุภินฺนมฺปิ สสฺสเตกจฺจสสฺสตวาทีนํ สสฺสตาภินิเวสวิเสโส รูปารูปธมฺมวิสยตาย สุปากโฏเยวาติฯ

๓๙. สํวฏฺฏฏฺฐายีวิวฏฺฏวิวฏฺฏฏฺฐายีสงฺขาตานํ ติณฺณมฺปิ อสเงฺขยฺยยกปฺปานมติกฺกเมน ปุน สํวฎฺฎนโต, อทฺธา-สทฺทสฺส จ กาลปริยายตฺตา เอวํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ทีฆสฺสา’’**ติอาทิฯ อติกฺกมฺม อยนํ ปวตฺตนํ **อจฺจโยฯ** อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ, อุปสคฺควเสน จ อตฺถวิเสสวาจกตฺตา **สํ**-สเทฺทน ยุโตฺต **วฎฺฎ**-สโทฺท วินาสวาจีติ วุตฺตํ **‘‘วินสฺสตี’’**ติ, **วตฺ**-สโทฺท วา คติยเมวฯ สงฺขยตฺถโชตเกน ปน **สํ**-สเทฺทน ยุตฺตตฺตา ตทตฺถสมฺพนฺธเนน วินาสโตฺถ ลพฺภตีติ ทเสฺสติ **‘‘วินสฺสตี’’**ติ อิมินาฯ สงฺขยวเสน วตฺตตีติ หิ สทฺทโต อโตฺถ, ต-การสฺส เจตฺถ ฏ-การาเทโสฯ วิปตฺติกรมหาเมฆสมุปฺปตฺติโตฺต หิ ปฏฺฐาย ยาว อณุสหคโตปิ สงฺขาโร น โหติ, ตาว โลโก สํวฏฺฏตีติ วุจฺจติฯ ปาฬิยํ **โลโก**ติ ปถวีอาทิภาชนโลโก อธิเปฺปโต ตทวเสสสฺส พาหุลฺลโต, ตเทว สนฺธาย ‘‘เยภุเยฺยนา’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘เย’’**ติอาทินาฯ **อุปริพฺรหฺมโลเกสู**ติ อาภสฺสรภูมิโต อุปริภูมีสุฯ อคฺคินา กปฺปวุฏฺฐานญฺหิ อิธาธิเปฺปตํ, เตเนวาห ปาฬิยํ ‘‘อาภสฺสรสํวตฺตนิกา โหนฺตี’’ติฯ กสฺมา ตเทว วุตฺตนฺติ เจ? ตเสฺสว พหุลํ ปวตฺตนโตฯ อยญฺหิ วารนิยโม –

> ‘‘สตฺตสตฺตคฺคินา วารา, อฎฺฐเม อฎฺฐเม ทกา;
> จตุสฎฺฐิ ยทา ปุณฺณา, เอโก วายุวโร สิยา’’ติฯ (อภิธมฺมตฺถวิภาวนีฏีกาย ปญฺจมปริเจฺฉทวณฺณนายมฺปิ);

อารุเปฺปสุ วาติ เอตฺถ วิกปฺปนเตฺถน **วา**-สเทฺทน สํวฏฺฏมานโลกธาตูหิ อญฺญโลกธาตูสุ วาติ วิกเปฺปติฯ น หิ สเพฺพ อปายสตฺตา ตทา รูปารูปภเวสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อปาเยสุ ทีฆตรายุกานํ มนุสฺสโลกูปปตฺติยา อสมฺภวโต, มนุสฺสโลกูปปตฺติญฺจ วินา ตทา เตสํ ตตฺรูปปตฺติยา อนุปปตฺติโตฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกปิ หิ สํวฏฺฏมาเน กเปฺป นิรยโต น มุจฺจติ, ปิฏฺฐิจกฺกวาเฬเยว นิพฺพตฺตตีติ **อฏฺฐกถาสุ** (อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๓๑๑) วุตฺตํฯ สติปิ สพฺพสตฺตานํ ปุญฺญาปุญฺญาภิสงฺขารมนสา นิพฺพตฺตภาเว พาหิรปจฺจเยหิ วินา มนสาว นิพฺพตฺตตฺตา รูปาวจรสตฺตา เอว ‘‘มโนมยา’’ติ วุจฺจนฺติ, น ปน พาหิรปจฺจยปฏิพทฺธตฺตา ตทเญฺญติ ทเสฺสตุํ **‘‘มเนน นิพฺพตฺตตฺตา มโนมยา’’**ติ อาหฯ ยเทวํ กามาวจรสตฺตานมฺปิ โอปปาติกานํ มโนมยภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, อธิจิตฺตภูเตน อติสยมนสา นิพฺพตฺตสเตฺตสุเยว มโนมยโวหารโตติ ทเสฺสเนฺตน ฌาน-สเทฺทน วิเสเสตฺวา **‘‘ฌานมเนนา’’**ติ วุตฺตํฯ เอวมฺปิ อรูปาวจรสตฺตานํ มโนมยภาโว อาปชฺชตีติ? น ตตฺถ พาหิรปจฺจเยหิ นิพฺพเตฺตตพฺพตาสงฺกาย อภาเวน มนสาเอว นิพฺพตฺตาติ อวธารณาสมฺภวโตฯ นิรุโฬฺหวายํ โลเก มโนมยโวหาโร รูปาวจรเสตฺตสุฯ ตถา หิ อนฺนมโย ปานมโย มโนมโย อานนฺทมโย วิญฺญาณมโยติ ปญฺจธา อตฺตานํ เวทวาทิ

โน ปริกเปฺปนฺติฯ อุเจฺฉทวาเทปิ วกฺขติ ‘‘ทิโพฺพ รูปี มโนมโย’’ติ, (ที. นิ. ๑.๘๗) เต ปน ฌานานุภาวโต ปีติภกฺขา สยํปภา อนฺตลิกฺขจราติ อาห **‘‘ปีติ เตส’’**นฺติอาทิ, เตสํ อตฺตโนว ปภา อตฺถีติ อโตฺถฯ โสภนา วา ฐายี สภา เอเตสนฺติ **สุภฏฺฐายิโน**ติปิ ยุชฺชติฯ **อุกฺกํเสนา**ติ อาภสฺสเร สนฺธาย วุตฺตํฯ ปริตฺตาภาปฺปมาณาภา ปน เทฺว, จตฺตาโร จ กเปฺป ติฏฺฐนฺติฯ **อฏฺฐ กเปฺป**ติ จตุนฺนมสเงฺขยฺยกปฺปานํ สมุทายภูเต อฏฺฐ มหากเปฺปฯ

๔๐. วินาสวาจีเยว **วฏฺฏ**-สโทฺท ปฏิเสธโชตเกน อุปสเคฺคน ยุตฺตตฺตา สณฺฐา หนตฺถญาปโกติ อาห **‘‘สณฺฐาตี’’**ติ, อเนกตฺถตฺตา วา ธาตูนํ นิพฺพตฺตติ, วฑฺฒตีติ วา อโตฺถฯ สมฺปตฺติมหาเมฆสมุปฺปตฺติโต หิ ปฏฺฐาย ปถวีสนฺธารกุทกตํสนฺธารกวายุอาทีนํ สมุปฺปตฺติวเสน ยาว จนฺทิมสูริยานํ ปาตุภาโว, ตาว โลโก วิวฏฺฏตีติ วุจฺจติฯ **ปกติยา**ติ สภาเวน, ตสฺส ‘‘สุญฺญ’’นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ตถาสุญฺญตาย การณมาห **‘‘นิพฺพตฺตสตฺตานํ นตฺถิตายา’’**ติฯ ปุริมตรํ อเญฺญสํ สตฺตานมนุปฺปนฺนตฺตาติ ภาโว, เตน ยถา เอกจฺจานิ วิมานานิ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ ฉฑฺฑิตตฺตา สุญฺญานิ, น เอวมิทนฺติ ทเสฺสติฯ

อปโร นโย – สกกมฺมสฺส ปฐมํ กรณํ **ปกติ,** ตาย นิพฺพตฺตสตฺตานนฺติ สมฺพโนฺธ, เตน ยถา เอตสฺส อตฺตโน กมฺมพเลน ปฐมํ นิพฺพตฺติ, น เอวํ อเญฺญสํ ตสฺส ปุริมตรํ, สมานกาเล วา นิพฺพตฺติ อตฺถิ, ตถา นิพฺพตฺตสตฺตานํ นตฺถิตาย สุญฺญมิทนฺติ ทเสฺสติฯ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมาโน อิธ **พฺรหฺมกายิกา,** เตสํ นิวาสตาย ภูมิปิ **‘‘พฺรหฺมกายิกา’’**ติ วุตฺตา, **พฺรหฺมกายิกภูมี**ติ ปน ปาเฐพฺรหฺมกายิกานํ สมฺพนฺธินี ภูมีติ อโตฺถฯ **กตฺตา** สยํ การโกฯ **การเรตา** ปเรสํ อาณาปโกฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปุเพฺพนิวาสญาณกถายํ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๘) **วุตฺตนเยน,** เอเตน นิพฺพตฺตกกฺกมํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานภาเว จ การณํ ทเสฺสติฯ กมฺมํ อุปนิสฺสยภาเวน ปจฺจโย เอติสฺสาติ **กมฺมปจฺจยาฯ** อถ วา ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตานํ วิปจฺจนกกมฺมสฺส สหการีการกภาวโต กมฺมสฺส ปจฺจยาติ **กมฺมปจฺจยาฯ** อุตุ สมุฏฺฐานเมติสฺสาติ **อุตุสมุฏฺฐานาฯ** ‘‘กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานา’’ติปิ สมาสวเสน ปาโฐ กมฺมสหาโย ปจฺจโย, วุตฺตนเยน วา กมฺมสฺส สหายภูโต ปจฺจโยติ **กมฺมปจฺจโย,** โส เอว อุตุ ตถา, โสว สมุฏฺฐานเมติสฺสาติ **กมฺมปจฺจยอุตุสมุอานาฯ รตนภูมี**ติ อุกฺกํสคตปุญฺญกมฺมานุภาวโต รตนภูตา ภูมิ, น เกวลํ ภูมิเยว, อถ โข ตปฺปริวาราปีติ อาห **‘‘ปกตี’’**ติอาทิฯ **ปกตินิพฺพตฺตฏฺฐาเน**ติ ปุริมกเปฺปสุ ปุริมกานํ นิพฺพตฺตฏฺฐาเนฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘พฺรหฺมวิมาน’’นฺติ วุตฺตาย พฺรหฺมกายิกภูมิยาฯ สามญฺญวิเสสวเสน เจตํ อาธารทฺวยํฯ กถํ ปณีตาย ทุติยชฺฌานภูมิยา ฐิตานํ หีนาย ปฐมชฺฌานภูมิยา อุปฺปตฺติ โหตีติ อาห **‘‘อถ สตฺตาน’’**นฺติอาทิ, นิกนฺติวเสน ปฐมชฺฌานํ ภาเวตฺวาติ วุตฺตํ โหติ, ปกติยา สภาเวน นิกนฺติ ตณฺหา อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ **วสิตฏฺฐาเน**ติ วุตฺถปุพฺพฏฺฐาเนฯ **ตโต โอตรนฺตี**ติ อุปฺปตฺติวเสน ทุติยชฺฌานภูมิโต ปฐมชฺฌานภูมึ อปสกฺกนฺติ, คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **อปฺปายุเก**ติ ยํ อุฬารปุญฺญกมฺมํ กตํ, ตสฺส อุปชฺชนารหวิปากปพนฺธโต อปฺปปริมาณายุเกฯ **ตสฺส เทวโลกสฺสา**ติ ตสฺมึ เทวโลเก, นิสฺสยวเสน วา สมฺพนฺธนิเทฺทโสฯ **อายุปฺปมาเณเนวา**ติ ปรมายุปฺปมาเณเนวฯ **ปริตฺต**นฺติ อปฺปกํฯ **อนฺตราว จวนฺตี**ติ ราชโกฏฺฐาคาเร ปกฺขิตฺตตณฺฑุลนาฬิ วิย ปุญฺญกฺขยา หุตฺวา สกกมฺมปฺปมาเณน ตสฺส เทวโลกสฺส ปรมายุอนฺตรา เอว จวนฺติฯ

กึ ปเนตํ ปรมายุ นาม, กถํ วา ตํ ปริจฺฉินฺนปฺปมาณนฺติ? วุจฺจเต – โย เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตสฺมึ ตสฺมึ ภววิเสเส วิปากปฺปพนฺธสฺส ฐิติกาลนิยโม ปุริมสิทฺธภวปตฺถนูปนิสฺสยวเสน สรีรวยววณฺณสณฺฐานปฺปมาณาทิวิเสสา วิย ตํตํคตินิกายาทีสุ เยภุเยฺยน นิยตปริเจฺฉโท โหติ, คพฺภเสยฺยกกามาวจรเทวรูปาวจรสตฺตานํ สุกฺกโสณิตาทิอุตุโภชนาทิอุตุอาทิปจฺจยุปฺ

ปนฺนปจฺจยูปตฺถมฺภิโต จ, โส อายุเหตุกตฺตา การณูปจาเรน อายุ, อุกฺกํสปริเจฺฉทวเสน ปรมายูติ จ วุจฺจติฯ ยถาสกํ ขณมตฺตาวฏฺฐายีนมฺปิ หิ อตฺตนา สหชาตานํ รูปารูปธมฺมานํ ฐปนาการวุตฺติตาย ปวตฺตกานิ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานิ น เกวลํ เนสํ ขณฏฺฐิติยา เอว การณภาเวน อนุปาลกานิ, อถ โข ยาว ภงฺคุปเจฺฉทา [ภวงฺคุปเจฺฉทา (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐)] อนุปฺพนฺธสฺส อวิเจฺฉทเหตุภาเวนาปิฯ ตสฺมา เจส อายุเหตุโกเยว, ตํ ปน เทวานํ, เนรยิกานญฺจ เยภุเยฺยน นิยตปริเจฺฉทํ, อุตฺตรกุรุกานํ ปน เอกนฺตนิยตปริเจฺฉทเมวฯ อวสิฏฺฐมนุสฺสเปตติรจฺฉานคตานํ ปน จิรฏฺฐิติสํวตฺตนิกกมฺมพหุเล กาเล ตํกมฺมสหิตสนฺตานชนิตสุกฺกโสณิตปจฺจยานํ, ตมฺมูลกานญฺจ จนฺทิมสูริยสมวิสมปริวตฺตนาทิชนิตอุตุอาหาราทิสมวิสมปจฺจยานํ วเสน จิราจิรกาลตาย อนิยตปริเจฺฉทํ, ตสฺส จ ยถา ปุริมสิทฺธภวปตฺถนาวเสน ตํตํคตินิกายาทีสุ วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสนิยโม สิโทฺธ, ทสฺสนานุสฺสวาทีหิ ตถาเยว อาทิโต คหณสิทฺธิยา, เอวํ ตาสุ ตาสุ อุปปตฺตีสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ เยภุเยฺยน สมปฺปมาณํ ฐิติกาลํ ทสฺสนานุสฺสเวหิ ลภิตฺวา ตํ ปรมตํ อโชฺฌสาย ปวตฺติตภวปตฺถนาวเสน อาทิโต ปริเจฺฉทนิยโม เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน กมฺมํ ตาสุ ตาสุ อุปปตฺตีสุ ยถา ตํตํอุปปตฺตินิสฺสิตวณฺณาทินิพฺพตฺตเน สมตฺถํ, เอวํ นิยตายุปริเจฺฉทาสุ อุปปตฺตีสุ ปริเจฺฉทาติกฺกเมน วิปากนิพฺพตฺตเน สมตฺถํ น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อายุปฺปมาเณเนว จวนฺตี”**ติฯ ยสฺมา ปน อุปตฺถมฺภกปจฺจยสหาเยหิ อนุปาลกปจฺจเยหิ อุปาทินฺนกกฺขนฺธานํ ปวเตฺตตพฺพาการโร อตฺถโต ปรมายุกสฺส โหติ ยถาวุตฺตปริเจฺฉทานติกฺกมนโต, ตสฺมา สติปิ กมฺมาวเสเส ฐานํ น สมฺภวติ, เตน วุตฺตํ **“อตฺตโน ปุญฺญพเลน ฐาตุํ น สโกฺกนฺตี”**ติฯ ‘‘อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา อาภสฺสรกายา จวิตฺวา’’ติ วจนโต ปเนตฺถ กามาวจรเทวานํ วิย พฺรหฺมกายิกานมฺปิ เยภุเยฺยเนว นิยตายุปริเจฺฉทภาโว เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ เทวโลกโต เทวปุตฺตา อายุกฺขเยน ปุญฺญกฺขเยน อาหารกฺขเยน โกเปนาติ จตูหิ การเณหิ จวนฺตีติ **อฏฺฐกถาสุ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.อปฺปมาทวคฺค) วุตฺตํฯ **กปฺปํ วา อุปฑฺฒกปฺปํ วา**ติ เอตฺถ อสเงฺขฺยยฺยกโปฺป อธิเปฺปโต, โส จ ตถารูโป กาโลเยว, **วา**-สโทฺท ปน กปฺปสฺส ตติยภาคํ วา ตโต อูนมธิกํ วาติ วิกปฺปนโตฺถฯ

๔๑. **อนภิรตี**ติ เอกกวิหาเรน อนภิรมณสงฺขาตา อเญฺญหิ สมาคมิจฺฉาเยวฯ ตตฺถ ‘‘เอกกสฺส ทีฆรตฺตํ นิวสิตตฺตา’’ติ ปาฬิยํ วจนโตติ วุตฺตํ **“อปรสฺสาปี”**ติอาทิฯ เอวมนฺวยมตฺถํ ทเสฺสตฺวา นนุ อุกฺกณฺฐิตาปิ สิยาติ โจทนาโสธนวเสน พฺยติเรกํ ทเสฺสติ **“ยา ปนา”**ติอาทินาฯ ปิยวตฺถุวิรเหน, ปิยวตฺถุอลาเภน วา จิตฺตวิฆาโต **อุกฺกณฺฐิตา,** สา ปนตฺถโต โทมนสฺสจิตฺตุปฺปาโทว, เตนาห **“ปฏิฆสมฺปยุตฺตา”**ติฯ **สา พฺรหฺมโลเก นตฺถิ** ฌานานุภาวปหีนตฺตาฯ ตณฺหาทิฏฺฐิสงฺขาตา จิตฺตสฺส ปุริมาวตฺถาย อุพฺพิชฺชนา ผนฺทนา เอว อิธ **ปริตสฺสนาฯ** สา หิ ทีฆรตฺตํ ฌานรติยา ฐิตสฺส ยถาวุตฺตานภิรตินิมิตฺตํ อุปฺปนฺนา ‘‘อหํ มม’’นฺติ คหณสฺส จ การณภูตาฯ เตน วกฺขติ ‘‘ตณฺหาตสฺส นาปิ ทิฏฺฐิตสฺสนาปิ วฏฺฏตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๑) นนุ วุตฺตํ อตฺถุทฺธาเร อิมํเยว ปาฬิ นีหริตฺวา ‘‘อโห วต อเญฺญปิ สตฺตา อิตฺถตฺตํ อาคเจฺฉยฺยุนฺติ อยํ ตณฺหาตสฺสนา นามา’’ติ? สจฺจํ, ตํ ปน ทิฏฺฐิตสฺสนาย วิสุํ อุทาหรณํ ทเสฺสเนฺตน ตณฺหาตสฺสนเมว ตโต นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตํ, น ปน เอตฺถ ทิฏฺฐิตสฺสนาย อลพฺภมานตฺตาติ น โทโสฯ อิทานิ สมานสทฺทวจนียานํ อตฺถานมุทฺธรณํ กตฺวา อิธาธิเปฺปตํ วิภาเวตุํ **“สา ปเนสา”**ติอาทิมาหฯ ปฏิฆสงฺขาโต จิตฺตุตฺราโส เอว **ตาสตสฺสนาฯ** เอวมญฺญตฺถาปิ ยถารหํฯ **“ชาตึ ปฏิจฺจา”**ติอาทิ วิภงฺคปาฬิ, (วิภ. ๙๒๑) ตตฺรายมตฺถกถา – **ชาตึ ปฏิจฺจ ภย**นฺติ ชาติปจฺจยา อุปฺปนฺนภยํฯ **ภยานก**นฺติ อาการนิเทฺทโสฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ ภยวเสน คตฺตกโมฺป, วิเสสโต หทยมํสจลนํฯ **โลมหํโส**ติ โลมานํ หํสนํ, ภิตฺติยํ นาคทนฺตานมิว อุทฺธคฺคภาโว, อิมินา ปททฺวเยน กิจฺจโต ภยํ ทเสฺสตฺวา ปุน **เจตโส อุตฺราโส**ติ สภาวโต ทสฺสิตนฺติฯ **ฏีกายํ**

ปน ‘‘ภยานกนฺติ เภรวารมฺมณนิมิตฺตํ พลวภยํ, เตน สรีรสฺส ถทฺธภาโว ฉมฺภิตตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๑) วุตฺตํ, อเนเนว ภยนฺติ เอตฺถ ขุทฺทกภยํ ทสฺสิตํ, **อิติ** เอตฺถ ปโยเค **อยํ** ตสฺสนาติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถฯ **ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา**ติ เอตฺถ ‘‘ทิฏฺฐิสงฺขาเตน เจว ตณฺหาสงฺขาเตน จ ปริตสฺสิเตน วิปฺผนฺทิตเมว จลิตเมว กมฺปิตเมวา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๕-๑๑๗) อฏฺฐกถายมตฺถํ วกฺขติฯ เตน วิญฺญายติ ลพฺภมานมฺปิ ตณฺหาตสฺสนมนฺตเรน ทิฏฺฐิตสฺสนาเยว นิหฎาติฯ **‘‘เตปี’’**ติอาทิ สีโหปมสุตฺตนฺตปาฬิ (อ. นิ. ๔.๓๓) ตตฺถ **เตปี**ติ ทีฆายุกา เทวาปิฯ **ภย**นฺติ ภงฺคานุปสฺสนาปริจิณฺณเนฺต สพฺพสงฺขารโต ภายนวเสน อุปฺปนฺนํ ภยญาณํฯ **สํเวค**นฺติ สโหตฺตปฺปญาณํ, โอตฺตปฺปเมว วาฯ **สนฺตาส**นฺติ อาทีนวนิพฺพิทานุปสฺสนาหิ สงฺขาเรหิ สนฺตาสนญาณํฯ **อุปปตฺติวเสนา**ติ ปฏิสนฺธิวเสเนวฯ

สหพฺยตนฺติ สหายภาวมิเจฺฉว สทฺทโต อโตฺถ สหพฺย-สทฺทสฺส สหายเตฺถ ปวตฺตนโตฯ โส หิ สห พฺยายติ ปวตฺตติ, โทสํ วา ปฏิจฺฉาเทตีติ **สหโพฺย**ติ วุจฺจติ, ตสฺส ภาโว **สหพฺยตาฯ** สหายภาโว ปน สหภาโวเยว นามาติ อธิปฺปายโต อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สหภาว’’**นฺติ วุตฺตํฯ สสาธนสมวายโตฺถ วา **สห**-สโทฺท อธิกิจฺจปเท อธิสโทฺท วิย, ตสฺมา สห เอกโต วตฺตมานสฺส ภาโว **สหพฺยํ** ยถา ‘‘ทาสพฺย’’นฺติ ตเทว สหพฺยตา, สกตฺถวุตฺติวเสน อิมเมวตฺถํ สนฺธายาห **‘‘สหภาว’’**นฺติฯ อปิจ สห วาติ ปวตฺตตีติ **สหโว,** ตสฺส ภาโว **สหพฺยํ** ยถา ‘‘วีรสฺส ภาโว วีริย’’นฺติ, ตเทว **สหพฺยตา**ติ เอวํ วิมานฎฺฐกถายํ (วิ. ว. อฏฺฐ. ๑๗๒) วุตฺตํ, ตสฺมา ตทตฺถํ ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติปิ ทฎฺฐพฺพํฯ

๔๒. อิเม สเตฺต อภิภวิตฺวาติ เสโสฯ อภิภวนา เจตฺถ ปาปสภาเวน เชฏฺฐภาเวน ‘‘เต ส เตฺต อภิภวิตฺวา ฐิโต’’ติ อตฺตโน มญฺญนาเยวาติ วุตฺตํ **‘‘เชฏฺฐโกหมสฺมี’’**ติฯ **อญฺญทตฺถุ**ติ ทสฺสเน อนฺตรายาภาววจเนน, **ทโส**ติ เอตฺถ ทสฺสเนยฺยวิเสสปริคฺคหาภาเวน จ อนาวรณทสฺสาวิตํ ปฏิชานาตีติ อาห **‘‘สพฺพํ ปสฺสามีติ อโตฺถ’’**ติฯ ทสฺสเนยฺยวิเสสสฺส หิ ปเทสภูตสฺส อคฺคหเณ สติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตา วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติ, เทยฺยธมฺมวิเสสสฺส เจตฺถ ปเทสภูตสฺส อคฺคหณโต ปพฺพชิโต สพฺพมฺปิ น ททาตีติ คเหตพฺพสฺส เทยฺยธมฺมสฺส นิปฺปเทสตา วิญฺญายติฯ เอวมีทิเสสุฯ วเส วเตฺตมีติ **วสวตฺตีฯ** อหํ-สทฺทโยคโต หิ สพฺพตฺถ อมฺหโยเคน วจนโตฺถฯ สตฺตภาชนภูตสฺส โลกสฺส นิมฺมาตา จาติ สมฺพโนฺธฯ **‘‘ปถวี’’**ติอาทิ เจตฺถ ภาชนโลกวเสน อธิปฺปายกถนํฯ **สชิตา**ติ รจิตา, วิภชิตา วา, เตนาห **‘‘ตฺวํ ขตฺติโย นามา’’**ติอาทิฯ **จิณฺณวสิตายา**ติ สมาจิณฺณปญฺจวิธวสิภาวโตฯ **ตตฺถา**ติ ภูตภพฺยสุฯ **อโนฺตวตฺถิมฺหี**ติ อโนฺตคพฺภาสเยฯ **ปฐมจิตฺตกฺขเณ**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตกฺขเณฯ **ทุติยโต**ติ ปฐมภวงฺคจิตฺตกฺขณโตฯ **ปฐมอิริยาปเถ**ติ เยน ปฏิสนฺธิํ คณฺหาติ, ตสฺมิํ อิริยาปเถฯ อิติ อตีตวเสน, ภูต-สทฺทสฺส วตฺตมานวเสน จ ภพฺย-สทฺทสฺส อโตฺถ ทสฺสิโตฯ **ฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๒) ปน ภพฺย-สทฺทโตฺถ อนาคตวเสนาปิ วุโตฺตฯ อเหสุนฺติ หิ ภูตาฯ ภวนฺติ, ภวิสฺสนฺติ จาติ ภพฺยา ตพฺพานียา วิย ณฺยปจฺจยสฺส กตฺตริปิ ปวตฺตนโตฯ

‘‘อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา’’ติ วตฺวาปิ ปุน ‘‘มยา อิเม สตฺตา นิมฺมิตา’’ติ วจนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **‘‘อิทานิ การณวเสนา’’**ติอาทิ [การณโต (อฏฺฐกถายํ)] การณวเสน สาเธตุกามตาย ปฏิญฺญาการณตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นนุ เจส พฺรหฺมา อนวฏฺฐิตทสฺสนตฺตา ปุถุชฺชนสฺส ปุริมตรชาติปริจิตมฺปิ กมฺมสฺสกตาญาณํ วิสฺสเชฺชตฺวา วิกุพฺพนิทฺธิวเสน จิตฺตุปฺปาทมตฺตปฏิพเทฺธน สตฺตนิมฺมาเนน วิปลฺลโตฺถ ‘‘มยา อิเม สตฺตา นิมฺมิตา’’ติอาทินา อิสฺสรกุตฺตทสฺสนํ ปกฺขนฺทมาโน อภินิวิสนวเสน ปติฏฺฐิโต, น ปน ปติฏฺฐาปนวเสนฯ อถ กสฺมา การณวเสน สาเธตุกาโม ปฏิญฺญํ กโรตีติ วุตฺตนฺติ? น เจวํ ทฎฺฐพฺพํฯ เตสมฺปิ หิ ‘‘เอวํ โหตี’’ติอาทินา ปจฺฉา อุปฺ

ปชฺชนฺตานมฺปิ ตถาอภินิเวสสฺส วกฺขมานตฺตา ปเรสํ ปติฏฺฐาปนกฺกเมเนว ตสฺส โส อภินิเวโส ชาโต, น ตุ อภินิวิสนมเตฺตน, ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห ‘‘ตํ กิสฺส เหตู’’ติ อาทิฯ ปาฬิยํ **มนโส ปณิธี**ติ มนโส ปตฺถนา, ตถา จิตฺตุปฺปตฺติมตฺตเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ

อิตฺถภาวนฺติ อิทปฺปการภาวํฯ ยสฺมา ปน โส ปกาโร พฺรหฺมตฺตภาโวเยวิธาธิเปฺปโต, ตสฺมา **‘‘พฺรหฺมภาว’’**นฺติ วุตฺตํฯ อยํ ปกาโร **อิตฺถํ,** ตสฺส ภาโว **อิตฺถตฺต**นฺติ หิ นิพฺพจนํฯ **เกวล**นฺติ กมฺมสฺสกตาญาเณน อสมฺมิสฺสํ สุทฺธํฯ **มญฺญนามเตฺตเนวา**ติ ทิฏฺฐิมญฺญนามเตฺตเนว, น อธิมานวเสนฯ **วงฺกฉิเทฺทน วงฺกอาณี วิย โอนมิตฺวา** วงฺกลทฺธิเกน วงฺกลทฺธิกา โอนมิตฺวา **ตเสฺสว** พฺรหฺมุโน **ปาทมูลํ คจฺฉนฺติ,** ตํปกฺขกา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ นนุ จ เทวานํ อุปปตฺติสมนนฺตรํ ‘‘อิมาย นาม คติยา จวิตฺวา อิมินา นาม กมฺมุนา อิธูปปนฺนา’’ติ ปจฺจเวกฺขณา โหติ, อถ กสฺมา เตสํ เอวํ มญฺญนา สิยาติ? ปุริมชาตีสุ กมฺมสฺสกตาญาเณ สมฺมเทว นิวิฏฺฐชฺฌาสยานเมว ตถาปจฺจเวกฺขณาย ปวตฺติโตฯ ตาทิสานเมว หิ ตถาปจฺจเวกฺขณา สมฺภวติ, สา จ โข เยภุยฺยวเสน, อิเม ปน ปุริมาสุปิ ชาตีสุ อิสฺสรกุตฺตทิฏฺฐิวเสน นิพทฺธาภินิเวสา เอวเมว มญฺญมานา อเหสุนฺติฯ ตถา หิ ปาฬิยํ วุตฺตํ ‘‘อิมินา มย’’นฺติอาทิฯ

๔๓. อีสติ อภิภวตีติ **อีโส,** มหนฺโต อีโส **มเหโส,** สุปฺปติฏฺฐิตมเหสตาย ปเรหิ ‘‘มเหโส’’ อิติ อกฺขายตีติ **มเหสโกฺข,** มเหสกฺขานํ อติสเยน มเหสโกฺขติ **มเหสกฺขตโร**ติ วจนโตฺถฯ โส ปน มเหสกฺขตรภาโว อาธิปเตยฺยปริวารสมฺปตฺติยา การณภูตาย วิญฺญายตีติ วุตฺตํ **‘‘อิสฺสริยปริวารวเสน มหายสตโร’’**ติฯ

๔๔. กิํ ปเนตํ การณนฺติ อนุโยเคนาห **‘‘โส ตโต’’**ติอาทิ, เตน ‘‘อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉตี’’ติ วุตฺตํ อิธาคมนเมว การณนฺติ ทเสฺสติฯ **อิเธว อาคจฺฉตี**ติ อิมสฺมิํ มนุสฺสโลเก เอว ปฏิสนฺธิวเสน อาคจฺฉติฯ **เอต**นฺติ ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ ภิกฺขเว, วิชฺชตี’’ติ วจนํฯ ปาฬิยํ **ยํ อญฺญตโร สโตฺต**ติ เอตฺถ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํ, การณเตฺถ วา เอส นิปาโต, เหตุมฺหิ วา ปจฺจตฺตนิเทฺทโส, เยน ฐาเนนาติ อโตฺถ, กิริยาปรามสนํ วา เอตํฯ ‘‘อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ อิตฺถตฺตสฺส อาคมนสงฺขาตํ ฐานํ, ตเทตํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอส น โส **ปพฺพชติ, เจโตสมาธิํ ผุสติ, ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสตี**ติ เอเตสุปิ ปเทสุฯ ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ ภิกฺขเว, วิชฺชติ, ยํ อญฺญตโร สโตฺต’’ติ หิ อิมานิ ปทานิ ‘‘ปพฺพชตี’’ติอาทีหิปิ ปเทหิ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพานิฯ น คจฺฉตีติ **อคารํ,** เคหํ, อคารสฺส หิตํ **อาคาริยํ,** กสิโครกฺขาทิกมฺมํ, ตเมตฺถ นตฺถีติ **อนาคาริยํ,** ปพฺพชฺชา, เตนาห **‘‘อคารสฺมา’’**ติอาทิฯ **ป**-สเทฺทน วิสิโฏฺฐ **วช**-สโทฺท อุปสงฺกมเนติ วุตฺตํ **‘‘อุปคจฺฉตี’’**ติฯ **ปร**นฺติ ปจฺฉา, อติสยํ วา, อญฺญํ ปุเพฺพนิวาสนฺติปิ อโตฺถฯ ‘‘น สรตี’’ติ วุเตฺตเยว อยมโตฺถ อาปชฺชตีติ ทเสฺสติ **‘‘สริตุ’’**นฺติอาทินาฯ **อปสฺสโนฺต**ติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน อปสฺสนเหตุ, ปสฺสิตุํ อสโกฺกโนฺต หุตฺวาติปิ วฏฺฏติฯ มาน-สโทฺท วิย หิ อนฺต-สโทฺท อิธ สามตฺถิยโตฺถฯ **สทาภาวโต**ติ สพฺพทา วิชฺชมานตฺตาฯ **ชราวเสนาปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน มรณวเสนาปีติ สมฺปิเณฺฑติฯ

๔๕. ขิฑฺฑาปโทสิโนติ กตฺตุวเสน ปทสิทฺธิ, ขิฑฺฑาปโทสิกาติ ปน สกตฺถวุตฺติวเสน, สทฺทมนเปกฺขิตฺวา ปน อตฺถเมว ทเสฺสตุํ **‘‘ขิฑฺฑาทายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ขิฑฺฑาปโทสกา’’ติ วา วตฺตเพฺพ อิ-การาคมวเสน เอวํ วุตฺตํฯ ปทุสฺสนํ วา **ปโทโส,** ขิฑฺฑาย ปโทโส **ขิฑฺฑาปโทโส,** โส เอเตสนฺติ **ขิฑฺฑาปโทสิกาฯ ‘‘ปทูสิกาติปิ ปาฬิํ ลิขนฺตี’’**ติ อญฺญนิกายิกานํ ปมาทเลขตํ ทเสฺสติ ฯ มหาวิหารวาสีนิกายิกานญฺหิ วาจนามคฺควเสน อยํ สํวณฺณนา ปวตฺตาฯ อปิจ เตน โปตฺถการุฬฺหกาเล ปมาทเลขํ ทเสฺสติฯ ตมฺปิ หิ ปทตฺถโสธนาย อฏฺฐกถาย

โสธิตนิยาเมเนว คเหตพฺพํ, เตนาห **“สา อฏฺฐกถายํ นตฺถี”**ติฯ เวลํ อติกฺกนฺตํ **อติเวลํ,** ตํฯ ภาวนปุํสกเญฺจตํ, เตนาห **“อติจิร”**นฺติ, อาหารูปโภคกาลํ อติกฺกมิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **รติ ธมฺม**-สทฺโท หสฺสขิฑฺฑา-สเทฺทหิ ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพ ‘‘หสฺสขิฑฺฑาสุ รติธมฺมํ รมณสภาโว’’ติฯ หสนํ **หโสฺส,** เกฬิหโสฺสฯ เขฑนํ กีฬนํ **ขิฑฺฑา,** กายิกวาจสิกกีฬาฯ อนุโยควเสน ตํ สมาปนฺนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“หสฺสรติธมฺมเญฺจวา”**ติอาทิฯ กีฬา เยสํ เต **เกฬิโน,** เตสํ หโสฺส ตถาฯ กีฬาหสฺสปโยเคน อุปฺปชฺชนกสุขเญฺจตฺถ **เกฬิหสฺสสุขํฯ** ตทวสิฏฺฐกีฬาปโยเคน อุปฺปชฺชนกํ **กายิกวาจสิกกีฬาสุขํฯ**

“เต กิรา”ติอาทิ วิตฺถารทสฺสนํฯ **กิร**-สโทฺท เหตฺถ วิตฺถารโชตโกเยว, น ตุ อนุสฺสวนารุจิยาทิโชตโก ตถาเยว ปาฬิยํ, อฏฺฐกถาสุ จ วุตฺตตฺตาฯ **สิริวิภเวนา**ติ สรีรโสภคฺคาทิสิริยา, ปริวาราทิสมฺปตฺติยา จฯ **นกฺขตฺต**นฺติ ฉณํฯ เยภุเยฺยน หิ นกฺขตฺตโยเคน กตตฺตา ตถาโยโควา โหตุ, มา วา, นกฺขตฺตมิเจฺจว วุจฺจติฯ **อาหาร**นฺติ เอตฺถ โก เทวานมาหาโร, กา จ เตสมาหารเวลาติ? สเพฺพสมฺปิ กามาวจรเทวานํ สุธาหาโรฯ ทฺวาทสปาปธมฺมวิฆาเตน หิ สุขสฺส ธารณโต เทวานํ โภชนํ ‘‘สุธา’’ติ วุจฺจติฯ สา ปน เสตา สงฺขูปมา อตุลฺยทสฺสนา สุจิ สุคนฺธา ปิยรูปาฯ ยํ สนฺธาย **สุธาโภชนชาตเก** วุตฺตํ –

> ‘‘สงฺขูปมํ เสต’มตุลฺยทสฺสนํ,
> สุจิํ สุคนฺธํ ปิยรูป’มพฺภุตํ;
> อทิฏฺฐปุพฺพํ มม ชาตุ จกฺขุภิ,
> กา เทวตา ปาณิสุ กิํ สุโธ’ทหี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๑.๒๒๗);

> ‘‘ภุตฺตา จ สา ทฺวาทสหนฺติ ปาปเก,
> ขุทฺทํ ปิปาสํ อรติํ ทรกฺลมํ;
> โกธูปนาหญฺจ วิวาทเปสุณํ,
> สีตุณฺห ตนฺทิญฺจ รสุตฺตมํ อิท’’นฺติ จฯ (ชา. ๒.๒๑.๒๒๙);

สา จ เหฏฺฐิเมหิ เหฏฺฐิเมหิ อุปริมานํ อุปริมานํ ปณีตตมา โหติ, ตํ ยถาสกํ ปริมิตทิวสวเสน ทิวเส ทิวเส ภุญฺชนฺติฯ เกจิ ปน วทนฺติ ‘‘พิฬารปทปฺปมาณํ สุธาหารํ เต ภุญฺชนฺติ, โส ชิวฺหาย ฐปิตมโตฺต ยาว เกสคฺคนขคฺคา กายํ ผรติ, ยถาสกํ คณิตทิวสวเสน สตฺต ทิวเส ยาปนสมโตฺถ โหตี’’ติฯ เกจิวาเท ปเนตฺถ **พิฬารปท**-สโทฺท สุวณฺณสงฺขาตสฺส สงฺขฺยาวิเสสสฺส วาจโกฯ ปมาณโต ปน อุทุมฺพรผลปฺปมาณํ, ยํ ปาณิตลํ กพฬคฺคหนฺติปิ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ **มธุโกเส** –

> ‘‘ปาณิรโกฺข ปิจุ จาปิ, สุวณฺณกมฺทุมฺพรํ;
> พิฬารปทกํ ปาณิ-ตลํ ตํ กพฬคฺคห’’นฺติฯ

“นิรนฺตรํ ขาทนฺตาปิ ปิวนฺตาปี”ติ อิทํ ปริกปฺปนาวเสน วุตฺตํ, น ปน เอวํ นิยมวเสน ตถา ขาทนปิวนานมนิยมภาวโตฯ **กมฺมชเตชสฺส พลวภาโว** อุฬารปุญฺญนิพฺพตฺตตฺตา, อุฬารครุสินิทฺธสุธาหารชีรณโต จฯ **กรชกายสฺส มนฺทภาโว** ปน สุขุมาลภาวโตฯ เตเนว หิ ภควา อินฺทสาลคุหายํ ปกติปถวิยํ ปติอาตุํ อสโกฺกนฺตํ สกฺกํ เทวราชานํ ‘‘โอฬาริกํ กายํ อธิเฏฺฐหี’’ติ อโวจฯ มนุสฺสานํ ปน กมฺมชเตชสฺส มนฺทภาโว, กรชกายสฺส พลวภาโว จ วุตฺตวิปรีเตน เวทิตโพฺพฯ **กรชกาโย**ติ เอตฺถ **โก** วุจฺจติ สรีรํ, ตตฺถ ปวโตฺตฯ รโช **กรโช,** กิํ ตํ? สุกฺกโสณิตํฯ ตญฺหิ ‘‘ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจตี’’ติ (มหานิ. ๒๐๙; จูฬนิ. ๗๔) เอวํ วุตฺตรา

ครชผลตฺตา สรีรวาจเกน ก-สเทฺทน วิเสเสตฺวา การณโวหาเรน ‘‘กรโช’’ติ วุจฺจติฯ เตน สุกฺก โสณิตสงฺขาเตน กรเชน สมฺภูโต กาโย กรชกาโยติ อาจริยาฯ ตถา หิ กาโย มาตาเปตฺติก สมฺภโวติ วุโตฺตฯ **มหาอสฺสปุรสุตฺตนฺตฏีกายํ** ปน ‘‘กรียติ คพฺภาสเย ขิปียตีติ กโร, สมฺภโว, กรโต ชาโตติ กรโช, มาตาเปตฺติกสมฺภโวติ อโตฺถฯ มาตุอาทีนํ สณฺฐาปนวเสน กรโต หตฺถ โต ชาโตติ กรโชติ อปเรฯ อุภยถาปิ กรชกายนฺติ จตุสนฺตติรูปมาหา’’ติ วุตฺตํฯ กโรติ ปุเตฺต นิพฺพเตฺตตีติ กโร, สุกฺกโสณิตํ, เตน ชาโต กรโชติปิ วทนฺติฯ ตถา อสมฺภูโตปิ จ เทวาทีนํ กาโย ตโพฺพหาเรน **‘‘กรชกาโย’’**ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘ปูติกาโย, ชรสิงฺคาโล’’ติฯ **เตสนฺ**ติ มนุสฺ สานํฯ **อจฺฉยาคุ** นาม ปสนฺนา อกสฏา ยาคุฯ **วตฺถุนฺ**ติ กรชกายํฯ **เอกํ อาหารเวลนฺ**ติ เอก ทิวสมตฺตํ, เกสญฺจิ มเตน ปน สตฺตาหํฯ

เอวํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ ทเสฺสตฺวา อุปมาวเสนปิ ตมาวิกโรโนฺต **‘‘ยถา นามา’’**ติ อาทิมาหฯ **ตตฺตปาสาเณ**ติ อจฺจุณฺหปาสาเณฯ รตฺตเสตปทุมโต อวสิฏฺฐํ **อุปฺปลํฯ อก ถายนฺ**ติ มหาอฏฺฐกถายํฯ **อวิเสเสนา**ติ ‘‘เทวาน’’นฺติ อวิเสเสน, เทวานํ กมฺมชเตโช พลวา โหติ, กรชํ มนฺทนฺติ วา กมฺมชเตชกรชกายานํ พลวมนฺทตาสงฺขาต การณสามเญฺญนฯ ต เทตญฺหิ การณํ สเพฺพสมฺปิ เทวานํ สมานเมว, ตสฺมา สเพฺพปิ เทวา คเหตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ กพฬีการภูตํ สุธาหารํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ **กพฬีการาหารูปชีวิโนฯ เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **‘‘ขิฑฺฑาปทุสฺสนมเตฺตเนว เหเต ขิฑฺฑาปโทสิกาติ วุตฺตา’’**ติ อยํ ปาโฐ **‘‘เตเยว จวนฺตี ติ เวทิตพฺพา’’**ติ เอตสฺสานนฺตเร ปฐิตโพฺพ ตทนุสนฺธิกตฺตาฯ อยเญฺหตฺถานุสนฺธิ – ยทิ ส เพฺพปิ เอวํ กโรนฺตา กามาวจรเทวา จเวยฺยุํ, อถ กสฺมา ‘‘ขิฑฺฑาปโทสิกา’’ติ นามวิเสเสน ภควตา วุตฺตาติ? วิจารณาย เอวมาหาติ, เอเตน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘สเพฺพปิ เทวา เอวํ จวนฺ ตาปิ ขิฑฺฑาย ปทุสฺสนสภาวมตฺตํ ปติ นามวิเสเสน ตถา วุตฺตา’’ติฯ ยเทเก วเทยฺยุํ ‘‘เกจิวาท ปติฏฺฐาปโกยํ ปาโฐ’’ติ, ตทยุตฺตเมว อิติ-สทฺทนฺตริกตฺตา, อเนฺต จ ตสฺส อวิชฺชมานตฺตาฯ อตฺถิเกหิ ปน ตสฺส เกจิวาทสมวโรธนํ อเนฺต อิติสโทฺท โยเชตโพฺพติฯ

๔๗-๔๘. มโนปโทสิโนติ กตฺตุวเสน ปทสิทฺธิ, มโนปโทสิกาติ จ สกตฺถวุตฺติวเสน, อตฺ ถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **‘‘มเนนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘มโนปโทสกา’’**ติ วา วตฺตเพฺพ อิ-การาคมว เสน เอวํ วุตฺตํฯ **มเนนา**ติ อิสฺสาปกตตฺตา ปทุเฏฺฐน มนสาฯ อปโร นโย – อุสูยนวเสน มนสา ปโทโส **มโนปโทโส,** วินาสภูโต โส เอเตสมตฺถีติ **มโนปโทสิกา**ติฯ ‘‘เต อญฺญมญฺญมฺหิ ป ทุฏฺฐจิตฺตา กิลนฺตกายา กิลนฺตจิตฺตา เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี’’ติ วจนโต **‘‘เอเต จาตุ มหาราชิกา’’**ติ อาหฯ มเนน ปทุสฺสนมเตฺตเนว เหเต มโนปโทสิกาติ วุตฺตาฯ **‘‘เตสุ กิรา’’**ติอาทิ วิตฺถาโรฯ **รเถน วีถึ ปฏิปชฺชตี**ติ อุปลกฺขณมตฺตํ อเญฺญหิ อญฺญตฺถาปิ ปฏิปชฺ ชนสมฺภวโตฯ **เอตนฺ**ติ อตฺตโน สมฺปตฺตึฯ **อุทฺธุมาโต วิยา**ติ ปีติยา กรณภูตาย อุนฺนโต วิยฯ **ภิชฺชมาโน วิยา**ติ ตาย ภิชฺชโนฺต วิย, ปีติยา วา กตฺตุภูตาย ภญฺชิโต วิยฯ **กุทฺธา นาม สุวิ ชานนา โหนฺติ,** ตสฺมา **กุทฺธภาวมสฺส ญตฺวา**ติ อโตฺถฯ

อกุโทฺธ รกฺขตีติ กุทฺธสฺส โส โกโธ อิตรสฺมึ อกุชฺฌเนฺต อนุปาทาโน เจว เอกวารมตฺตํ อุปฺปตฺติยา อนาเสวโน จ หุตฺวา จาเวตุํ น สโกฺกติ, อุทกนฺตํ ปตฺวา อคฺคิ วิย นิพฺพายติ, ตสฺมา อกุโทฺธ อิตรํ จวนโต รกฺขติฯ อุโภสุ ปน กุเทฺธสุ ภิโยฺย ภิโยฺย อญฺญมญฺญมฺหิ ปริวฑฺฒนว เสน ติขิณสมุทาจาโร นิสฺสยทหนรโส โกโธ อุปฺปชฺชมาโน หทยวตฺถุํ นิทหโนฺต อจฺจนฺต สุขุมาลกรชกายํ วินาเสติ, ตโต สกโลปิ อตฺตภาโว อนฺตรธายติ , ตมตฺถํ ทเสฺสตุมาห **‘‘อุโภ สุ ปนา’’**ติอาทิฯ ตถา จาห ปาฬิยํ ‘‘เต อญฺญมญฺญมฺหิ ปทุฏฺฐจิตฺตา กิลนฺตกายา กิลนฺตจิตฺ ตา เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี’’ติฯ **เอกสฺส โกโธ อิตรสฺส ปจฺจโย โหติ, ตสฺสปิ โกโธ**

อิตรสฺส ปจฺจโย โหตีติ เอตฺถ โกธสฺส ภิโยฺย ภิโยฺย ปริวฑฺฒนาย เอว ปจฺจยภาโว เวทิตพฺโพ, น จวนาย นิสฺสยทหนรเสน อตฺตโนเยว โกเธน หทยวตฺถุํ นิทหเนฺตน อจฺจเนฺตสุขุมาลสฺส กรชกายสฺส จวนโตฯ **กนฺทเนฺตานํเยว โอโรธาน**นฺติ อนาทรเตฺถ สามิวจนํฯ **อยเมตฺถ ธมฺมตา**ติ อยํ เตสํ กรชกายมนฺทตาย, ตถาอุปฺปชฺชนกสฺส จ โกธสฺส พลวตาย ฐานโส จวนภาโว เอเตสุ เทเวสุ รูปารูปธมฺมานํ ธมฺมนิยาโม สภาโวติ อโตฺถฯ

๔๙-๕๒. **จกฺขาทีนํ เภทํ ปสฺสตี**ติ วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิการาปตฺติทสฺสนโต, อเนฺต จ อทสฺสนูปคมนโต วินาสํ ปสฺสติ โอฬาริกตฺตา รูปธมฺมเภทสฺสฯ **ปจฺจยํ ทตฺวา**ติ อนนฺตรปจฺจยาทิวเสน ปจฺจยสตฺติํ ทตฺวา, ปจฺจโย หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา น ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธ, พลวตรมฺปิ สมานํ อิมินา การเณน น ปสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **พลวตร**นฺติ จ จิตฺตสฺส ลหุตรเภทํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตถา หิ เอกสฺมิํ รูเป ธรเนฺตเยว โสฬส จิตฺตานิ ภิชฺชนฺติฯ **จิตฺตสฺส เภทํ น ปสฺสตี**ติ เอตฺถ ขเณ ขเณ ภิชฺชนฺตมฺปิ จิตฺตํ ปรสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว ภิชฺชติ, ตสฺมา ปุริมจิตฺตสฺส อภาวํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา วิย ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติโต ภาวปโกฺข พลวตโร ปากโฏว โหติ, น อภาวปโกฺขติ อิทํ การณํ ทเสฺสตุํ ''จิตฺตํ ปนา''ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยญฺจโตฺถ อลาภจกฺกนิทสฺสเนน ทีเปตโพฺพฯ ยสฺมา ปน ตกฺกีวาที นานตฺตนยสฺส ทุรวธานตาย, เอกตฺตนยสฺส จ มิจฺฉาคหิตตฺตา ''ยเทวิทํ วิญฺญาณํ สพฺพทาปิ เอวรูเปน ปวตฺตติ, อยํ เม อตฺตา นิโจฺจ''ติอาทินา อภินิเวสํ ชเนสิ, ตสฺมา ตมตฺถํ **''โส ตํ อปสฺสโนฺต''**ติอาทินา สหอุปมาย วิภาเวติฯ

อนฺตานนฺตวาทวณฺณนา

๕๓. อนฺตานนฺตสหจริโต วาโท **อนฺตานโนฺต** ยถา ''กุนฺตา ปจรนฺตี''ติ, อนฺตานนฺตสนฺนิสฺสโย วา ยถา ''มญฺจา อุกฺกุฏฺฐิํ กโรนฺตี''ติ, โส เอเตสนฺติ **อนฺตานนฺติกา**ติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''อนฺตานนฺตวาทา''**ติ วุตฺตํฯ วุตฺตนเยน อนฺตานนฺตสหจริโต, ตนฺนิสฺสโย วา, อนฺตานเนฺตสุ วา ปวโตฺต วาโท เอเตสนฺติ **อนฺตานนฺตวาทาฯ** อิทานิ ''อนฺตวา อยํ โลโก''ติอาทินา วกฺขมานปาฐานุรูปํ อตฺถํ วิภชโนฺต **''อนฺตํ วา''**ติอาทิมาหฯ อมติ คจฺฉติ ภาโว โอสานเมตฺถาติ หิ **อโนฺต,** มริยาทา , ตปฺปฏิเสธเนน **อนโนฺตฯ** อโนฺต จ อนโนฺต จ อนฺตานโนฺต จ เนวนฺตนานโนฺต จ **อนฺตานโนฺต** เตฺวว วุโตฺต สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสนวา ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑) วิยฯ จตุตฺถปทเญฺหตฺถ ตติยปเทน สมานตฺถนฺติ อนฺตานนฺตปเทเนว ยถาวุตฺตนยทฺวเยน จตุธา อโตฺถ วิญฺญายติฯ กสฺส ปนายํ อนฺตานโนฺตติ? โลกียติ สํสารนิสฺสรณตฺถิเกหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ อวปสฺสียติ, โลกียนฺติ วา เอตฺถ เตหิ ปุญฺญาปุญฺญานิ, ตพฺพิปาโก จาติ ''โลโก''ติ สงฺขฺยํ คตสฺส อตฺตโนฯ เตนาห ปาฬิยํ ''อนฺตานนฺตํ โลกสฺส ปญฺญเปนฺตี''ติฯ โก ปเนโส อตฺตาติ? ฌานวิสยภูตํ กสิณนิมิตฺตํฯ อยญฺหิ ทิฏฺฐิคติโก ปฏิภาคนิมิตฺตํ จกฺกวาฬปริยนฺตํ, อปริยนฺตํ วา วฑฺฒนวเสน, ตทนุสฺสวาทิวเสน จ ตตฺถ โลกสญฺญี วิหรติ, ตถา จ อฏฺฐกถายํ วกฺขติ ''ตํ 'โลโก'ติ คเหตฺวา''ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๔-๖๐) เกจิ ปน วทนฺติ ''ฌานํ, ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จ อิธ อตฺตา, โลโกติ จ คหิตา''ติ, ตํ อฏฺฐกถาย น สเมติฯ

เอตฺถาห – ยุตฺตํ ตาว ปุริมานํ ติณฺณมฺปิ วาทีนํ อนฺตานนฺติกตฺตํ อนฺตญฺจ อนนฺตญฺจ อนฺตานนฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา, ปจฺฉิมสฺส ปน ตกฺกิกสฺส ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถํ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา เอวฯ อนฺตานนฺตปฏิเสธนวาโทปิ หิ โส อนฺตานนฺตวิสโยเยว ตมารพฺภ ปวตฺตตฺตาฯ เอตทตฺถเมว หิ สนฺธาย อฏฺฐ

กถายํ **“อนฺตํ วา อนฺตนฺตํ วา อนฺตานนฺตํ วา เนวนฺตานานนฺตํ วา อารพฺภ ปวตฺตวาทา”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา ยถา ตติยวาเท เทสปเภทวเสน เอกเสฺสว โลกสฺส อนฺตวตา, อนนฺตวตา จ สมฺภวติ, เอวเมตฺถ ตกฺกีวาเทปิ กาลปเภทวเสน เอกเสฺสว ตทุภยสมฺภวโต อญฺญมญฺญปฏิเสเธน ตทุภยเญฺญว วุจฺจติ, ทฺวินฺนมฺปิ จ ปฏิเสธานํ ปริยุทาสตาฯ กถํ? อนฺตวนฺตปฏิเสเธน หิ อนนฺตวา วุจฺจติ, อนนฺตวนฺตปฏิเสเธน จ อนฺตวาฯ ทฺวิปฏิเสโธ หิ ปกติยตฺถญาปโกฯ อิติ ปฏิเสธนวเสน อนฺตานนฺตสงฺขาตสฺส อุภยสฺส วุตฺตตฺตา ยุตฺโตเยว ตพฺพิสยสฺส ปจฺฉิมสฺสาปิ อนฺตานนฺติกภาโวติฯ ยเทวํ โส อนฺตานนฺติกวาทภาวโต ตติยวาทสมวโรเธเยว สิยาติ? น, กาลปเภทสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เทสปเภทวเสน หิ อนฺตานนฺติโก ตติยวาที วิย ปจฺฉิโมปิ ตกฺกิโก กาลปเภทวเสน อนฺตานนฺติโก โหติฯ กถํ? ยสฺมา อยํ โลกสญฺญิโต อตฺตา อนโนฺต กทา จิ สกฺขิทิโฏฺฐติ อธิคตวิเสเสหิ มเหสีหิ อนุสฺสุยฺยติ, ตสฺมา เนวนฺตวาฯ ยสฺมา ปนายํ อนฺตวา กทา จิ, สกฺขิทิโฏฺฐติ เตหิเยว อนุสฺสุยฺยติ, ตสฺมา นานนฺตวาติฯ อยํ ตกฺกิโก อวฑฺฒิตภาวปุพฺพกตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตานํ วฑฺฒิตภาวสฺส อุภยถา ลพฺภมานสฺส ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน อปฺปจฺจกฺขการิตาย อนุสฺสวาทิมเตฺต ฐตฺวา วฑฺฒิตกาลวเสน ‘‘เนวนฺตวา’’ติ ปฏิกฺขิปติ, อวฑฺฒิตกาลวเสน ปน ‘‘นานนฺตวา’’ติ, น ปน อนฺตตานนฺตตานํ อจฺจนฺตมภาเวน ยถา ตํ ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญา’’ติฯ ยถา จานุสฺสุติกตกฺกิโน, เอวํ ชาติสฺสรตกฺกิอาทีนมฺปิ วเสน ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ

เกจิ ปน ยทิ ปนายํ อตฺตา อนฺตวา, เอวํ สติ ทูรเทเส อุปฺปชฺชนานุสฺสรณาทิกิจฺจนิพฺพตฺติ น สิยาฯ อถ อนนฺตวา, เอวญฺจ อิธ ฐิตเสฺสว เทวโลกนิรยาทีสุ สุขทุกฺขานุภวนํ สิยาฯ สเจ ปน อนฺตวา เจว อนนฺตวา จ, เอวมฺปิ ตทุภยโทสสมาโยโค สิยาฯ ตสฺมา ‘‘อนฺตวา, อนนฺตวา’’ติ จ อพฺยากรณีโย อตฺตาติ เอวํ ตกฺกนวเสน จตุตฺถวาทปฺปวตฺตึ วเณฺณนฺติฯ ยทิ ปเนส วุตฺตนเยน อนฺตานนฺติโก ภเวยฺย, อถ กสฺมา ‘‘เย เต สมณพฺราหฺมณา เอวมาหํสุ ‘อนฺตวา อยํ โลโก ปริวฏุโม’ติ, เตสํ มุสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๕๗) ตสฺส ปุริมวาทตฺตยปฏิเกฺขโป วุโตฺตติ? ปุริมวาทตฺตยสฺส เตน ยถาธิเปฺปตปฺปการวิลกฺขณภาวโตฯ เตเนว หิ การเณน ตถา ปฏิเกฺขโป วุโตฺต, น ปน ตสฺส อนฺตานนฺติกตฺตาภาเวน, น จ ปริยนฺตรหิตทิฏฺฐิวาจาหิ ปฏิเกฺขเปน, อวสฺสเญฺจตํ เอวเมว ญาตพฺพํฯ อญฺญถา เหส อมราวิเกฺขปปกฺขเญฺญว ภเชยฺย จตุตฺถวาโทฯ น หิ อนฺตตาอนนฺตตาตทุภยวินิมุโตฺต อตฺตโน ปกาโร อตฺถิ, ตกฺกีวาที จ ยุตฺติมคฺคโกเยวฯ กาลเภทวเสน จ เอกสฺมิมฺปิ โลเก ตทุภยํ โน น ยุชฺชตีติฯ ภวตุ ตาว ปจฺฉิมวาทีทฺวยสฺส อนฺตานนฺติกภาโว ยุโตฺต อนฺตานนฺตานํ วเสน อุภยวิสยตฺตา เตสํ วาทสฺสฯ กถํ ปน ปุริมวาทีทฺวยสฺส ปเจฺจกํ อนฺตานนฺติกภาโว ยุโตฺต สิยา เอเกกวิสยตฺตา เตสํ วาทสฺสาติ? วุจฺจเต – สมุทาเย ปวตฺตมาน-สทฺทสฺส อวยเวปิ อุปจารวุตฺติโตฯ สมุทิเตสุ หิ อนฺตานนฺตวาทีสุ ปวตฺตมาโน อนฺตานนฺติ ก-สโทฺท ตตฺถ นิรุฬฺหตาย ตทวยเวสุปิ ปเจฺจกํ อนฺตานนฺติกวาทีสุ ปวตฺตติ ยถา ‘‘อรูปชฺฌาเนสุ ปเจฺจกํ อฏฺฐวิโมกฺขปริยาโย’’, ยถา จ ‘‘โลเก สตฺตาสโย’’ติฯ อถ วา อภินิเวสโต ปุริมกาเล ปวตฺตวิตกฺกวเสน อยํ ตตฺถ โวหาโร กโตฯ เตสญฺหิ ทิฏฺฐิคติกานํ ตถารูปเจโตสมาธิสมธิคมโต ปุพฺพกาเล ‘‘อนฺตวา นุ โข อยํ โลโก, อุทาหุ อนนฺตวา’’ติ อุภยาการาวลมฺพิโน วิตกฺกสฺส วเสน นิรุโฬฺห อนฺตานนฺติกภาโว ปจฺฉา วิเสสลาเภน เตสุ อนฺตานนฺตวาเทสุ เอกเสฺสว วาทสฺส สงฺคเห อุปฺปเนฺนปิ ปุริมสิทฺธรุฬฺหิยา โวหารียติ ยถา ‘‘สเพฺพ สตฺตา มรณธมฺมา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๓) อรหติ สตฺตปริยาโย, ยถา จ ภวนฺตรคเตปิ มณฺฑูกาทิโวหาโรติฯ

๕๔-๖๐. ปฏิภาคนิมิตฺตวฑฺฒนาย เหฏฺฐา, อุปริ, ติริยญฺจ จกฺกวาฬปริยนฺตคตาคตวเสน อนฺตานนฺตภาโวติ ทเสฺสตุํ **“ปฏิภาคนิมิตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ นฺติ ปฏิภาคนิมิตฺตํฯ **อุทฺ**

ธมโธ อวเฑฺฒตฺวา ติริยํ วเฑฺฒตฺวาติ เอตฺถาปิ ‘‘จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา’’ติ อธิการวเสน โยเชตพฺพํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ตกฺกยตีติ ตกฺกี’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔) สทฺทโต, ‘‘จตุพฺพิโธ ตกฺกี’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔) อตฺถโต จ สสฺสตวาเท วุตฺตนเยนฯ **ทิฏฺฐปุพฺพานุสาเรนา**ติ ทสฺสนภูเตน วิญฺญาเณน อุปลทฺธปุพฺพสฺส อนฺตวนฺตาทิโน อนุสฺสรเณน, เอวญฺจ กตฺวา อนุสฺสุติตกฺกีสุทฺธตกฺกีนมฺปิ อิธ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ อถ วา ทิฏฺฐคฺคหเณเนว ‘‘นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๐, ๑๙๔) วิย สุตาทีนมฺปิ คหิตภาโว เวทิตพฺพฯ ‘‘อนฺตวา’’ติอาทินา อิจฺฉิตสฺส อตฺตโน สพฺพทาภาวปรามสนวเสเนว อิเมสํ วาทานํ ปวตฺตนโต สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สเตฺตว อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโย’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๙๗, ๙๘)ฯ

อมราวิเกฺขปวาทวณฺณนา

๖๑. **น มรตี**ติ ‘‘เอวเมวา’’ติ สนฺนิฏฺฐานาภาเวน น อุปจฺฉิชฺชติ, อเนกนฺติกาเยว โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปริยนฺตรหิตา**ติ โอสานวิคตา, อนิฏฺฐงฺคตาติ อโตฺถฯ **วิวิโธ**ติ ‘‘เอวมฺปิ เม โน’’ติอาทินา นานปฺปกาโรฯ **เขโป**ติ สกวาเทน ปรวาทานํ ขิปนํฯ โก ปเนโส อมราวิเกฺขโปติ? ตถาปวโตฺต ทิฏฺฐิปฺปธาโน ตาทิสาย วาจาย สมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโทเยวฯ อมราย ทิฏฺฐิยา, วาจาย จ วิกฺขิปนฺติ, วิวิธมปเนนฺตีติ วา **อมราวิเกฺขปิโน,** เตเยว ‘‘อมราวิเกฺขปิกา’’ติปิ ยุชฺชติฯ **‘‘มจฺฉชาติ’’** เจฺจว อวตฺวา **‘‘เอกา’’**ติ วทโนฺต มจฺฉชาติวิเสโส เอโสติ ทเสฺสติฯ **อิโต จิโต จ สนฺธาวติ** เอกสฺมึ สภาเว อนวฏฺฐานโตฯ ยถา **คาหํ น อุปคจฺฉติ,** ตถา สนฺธาวนโต, เอเตน อมราย วิเกฺขโป ตถา, โส วิยาติ **อมราวิเกฺขโป**ติ อตฺถมาห ‘‘สา อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนาทิวเสนา’’ติอาทินา วิเกฺขปปทเตฺถน อุปมิตตฺตาฯ อยเมว หิ อโตฺถ อาจริยสาริปุเตฺตเตฺถเรนาปิ **สารตฺถทีปนิยํ** (สารตฺถ. ฏี. ๑.ตติยสงฺคีติกถาวณฺณนา) วุโตฺตฯ อมรา วิย วิเกฺขโป อมราวิเกฺขโปติ เกจิฯ อถ วา อมรา วิย วิกฺขิปนฺตีติ **อมราวิเกฺขปิโน,** เตเยว **อมราวิเกฺขปิกา**ฯ

๖๒. วิเกฺขปวาทิโน อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม, อพฺยากตธเมฺม จ (อกุสลธเมฺมปิ ที. นิ. ฏี. ๑.๖๒) สภาวเภทวเสน ปฏิวิชฺฌิตุํ ญาณํ นตฺถีติ กุสลากุสลปทานํ กุสลากุสลกมฺมปถวเสเนว อโตฺถ วุโตฺตฯ **วิฆาโต** วิเหสา กายิกทุกฺขํ ‘‘วิปฺปฏิสารุปฺปตฺติยา’’ติ โทมนสฺสสฺส เหตุภาเวน วจนโต, เตนาห **‘‘ทุกฺขํ ภเวยฺยา’’**ติฯ **มุสาวาเท**ติ นิมิเตฺต ภุมฺมวจนํ, นิสฺสกฺกเตฺถ วาฯ มุสาวาทเหตุ, มุสาวาทโต วา โอตฺตเปฺปน เจว หิริยา จาติ อโตฺถฯ กีทิสํ อมราวิเกฺขปมาปชฺชตีติ อาห **‘‘อปริยนฺตวิเกฺขป’’**นฺติ, เตน อมราสทิสวิเกฺขปสงฺขาตํ ทุติยนยํ นิวเตฺตติฯ ยถาวุเตฺต หิ นยทฺวเย ปฐมนยวเสนายมโตฺถ ทสฺสิโต, ทุติยนยวเสน ปน อมราสทิสวิเกฺขปํ ทเสฺสตุํ ‘‘อิทํ กุสลนฺติ ปุโฏฺฐ’’ติอาทิวจนํ วกฺขติฯ

‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติ ยํ ตยา ปุฏฺฐํ, ตํ เอวนฺติปิ เม ลทฺธิ โน โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถ ยถารหํฯ **อนิยมิตวิเกฺขโป**ติ สสฺสตาทีสุ เอกสฺมิมฺปิ ปกาเร อฏฺฐตฺวา วิเกฺขปกรณํ, ปรวาทินา ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ ปกาเร ปุจฺฉิเต ตสฺส ปฏิเกฺขปวิเกฺขโปติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อปริยนฺตวิเกฺขปทสฺสนํเยว อฏฺฐกถายํ กตํ ‘‘เอวนฺติปิ เม โนติ อนิยมิตวิเกฺขโป’’ติอาทินา, ‘‘อิทํ กุสลนฺติ วา อกุสลนฺติ วา ปุโฏฺฐ’’ติอาทินา จฯ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา หิ อนิยเมตฺวา, นิยเมตฺวา จ สสฺสเตกจฺจสสฺสตุเจฺฉทตกฺกีวาทานํ ปฏิเสธเนน ตํ ตํ วาทํ ปฏิกฺขิปเตว อปริยนฺตวิเกฺขปวาทตฺตาฯ ‘‘อมราวิเกฺขปิโน’’ติ ทเสฺสตฺวา อตฺตนา ปน อนวฏฺฐิตวาทตฺตา น กิสฺมิญฺจิ ปเกฺข อวติฏฺฐตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สยํ ปน อิทํ...เป.... น พฺยากโรตี’’**ติ อาหฯ อิทานิ กุ

สลาทีนํ อพฺยากรเณน ตเทว อนวฏฺฐานํ วิภาเวติ **“อิทํ กุสลนฺติ ปุโฏฺฐ”**ติอาทินาฯ เตเน วาห **“เอกสฺมิมฺปิ ปเกฺข น ติฏฺฐตี”**ติฯ **กึ โน โนติ เต ลทฺธี**ติ เนว น โหตีติ ตว ลทฺธิ โหติ กินฺติ อโตฺถฯ **โน โนติปิ เม โน**ติ เนว น โหตีติปิ เม ลทฺธิ โน โหติฯ

๖๓. อตฺตโน ปณฺฑิตภาววิสยานเญฺญว ราคาทีนํ วเสน โยชนํ กาตุํ **“อชานโนฺตปี”**ติ อาทิมาหฯ **สหสา**ติ อนุปธาเรตฺวา เวเคนฯ **“ภทฺรมุขา**ติ ปณฺฑิตานํ สมุทาจิณฺณมาลปนํ, สุนฺทรมุขาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ พฺยากรเณ, นิมิเตฺต เจตํ ภุมฺมํฯ ฉนฺทราคปทานํ สมานตฺถ ภาเวปิ วิกปฺปนโชตเกน **วา**-สเทฺทน โยคฺยตฺตา โคพลีพทฺทาทินเยน ภินฺนตฺถตาว ยุตฺตาติ อาห **“ฉโนฺท ทุพฺพลราโค, ราโค พลวราโค”**ติฯ **โทสปฏิเฆสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เอตฺตกมฺปิ นามา**ติ เอตฺถ **อปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑเน วตฺตติ, **นาม**-สโทฺท ครหายํฯ น เกวลํ อิโต อุตฺตริตรเมว, อถ โข เอตฺตกมฺปิ น ชานามิ นาม, ปเคว ตทุตฺตริชานเนติ อโตฺถฯ ปเรหิ กตสกฺการสมานวิสยานํ ปน ราคาทีนํ วเสน อยํ โยชนา – กุสลากุสลํ ยถาภูตํ อปชานโนฺตปิ เยสมหํ สมวาเยน กุสลเมว ‘‘กุสล’’นฺติ, อกุสลเมว ‘‘อกุสล’’นฺติ จ พฺยากเรยฺยํ, เตสุ ตถา พฺยากรณเหตุ ‘‘อโห วต เร ปณฺฑิโต’’ติ สกฺการสมฺมานํ กโรเนฺตสุ มม ฉโนฺท วา ราโค วา อสฺสาติฯ **โทสปฏิเฆสุ**ปิ วุตฺตวิปริยาเยน โยเชตพฺพํฯ ‘‘ตํ มมสฺส อุปาทานํ, โส มมสฺส วิฆาโต’’ติ อิทํ อภิธมฺมนเยน (ธ. ส. ๑๒๑๙ อาทโย) ยถาลาภวจนํ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพนฺติ อาห **“ฉนฺทราคทฺวย”**นฺติอาทิฯ ตณฺหาทิฏฺฐิโย เอว หิ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ อภิธเมฺม วุตฺตา (ธ. ส. ๑๒๑๙ อาทโย) อิทานิ สุตฺตนฺตนเยน อวิเสสโยชนํ ทเสฺสติ **“อุภยมฺปิ วา”**ติอาทินาฯ สุตฺตเนฺต หิ โทโสปิ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ วุโตฺต ‘‘โกธุปาทานวินิพนฺธา วิฆาตํ อาปชฺชนฺตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ฏี. ๑.๖๓) **“อุภยมฺปี”**ติ จ อตฺถโต วุตฺตํ, น สทฺทโต จตุนฺนมฺปิ สทฺทานมตฺถทฺวยวาจกตฺตาฯ **ทฬฺหคฺคหณ**นฺติ อมุญฺจนคฺคหณํฯ ปฏิโฆปิ หิ อารมฺมณํ น มุญฺจติ อุปนาหาทิวเสน ปวตฺตนโต, โลภเสฺสว อุปาทานภาเวน ปากฏตฺตา โทสสฺสาปิ อุปาทานภาวํ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํฯ **วิหนนํ** วิหึสนํ วิพาธนํฯ ราโคปิ หิ ปริฬาหวเสน สารทฺธวุตฺติตาย นิสฺสยํ วิหนติฯ **“ราโค หี”**ติ อาทินา ราคโทสานํ อุปาทานภาเว วิเสสทสฺสนมุเขน ตทตฺถสมตฺถนํฯ วินาเสตุกามตาย อารมฺมณํ คณฺหาตีติ สมฺพโนฺธฯ **อิตี**ติ ตสฺมา คหณวิหนนโตฯ

๖๔. ปฑติ สภาวธเมฺม ชานาติ, ยถาสภาวํ วา คจฺฉตีติ **ปณฺฑา,** สา เยสํ เต ปณฺฑิตาติ อตฺถํ ทเสฺสติ **“ปณฺฑิเจฺจนา”**ติอาทินาฯ ปณฺฑิตสฺส ภาโว **ปณฺฑิจฺจํ,** ปญฺญาฯ เยน หิ ธเมฺมน ปวตฺตินิมิตฺตภูเตน ยุโตฺต ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ วุจฺจติ, โสเยว ธโมฺม **ปณฺฑิจฺจํฯ** เตน สุตจินฺตามยปญฺญา วุตฺตา ตาสเมว วิสยภาวโตฯ สมาปตฺติลาภิโน หิ ภาวนามยปญฺญาฯ ‘‘นิปุณา’’ติ อิมินา ปน กมฺมนิพฺพตฺตํ ปฏิสนฺธิปญฺญาสงฺขาตํ สาภาวิกญาณํ วุตฺตนฺติ อาห **“สณฺหสุขุมพุทฺธิโน”**ติฯ **อตฺถนฺตร**นฺติ อตฺถนานตฺตํ, อตฺถเมว วาฯ **“วิญฺญาตปรปฺปวาทา”**ติ เอเตน **กต**-สทฺทสฺส กิริยาสามญฺญวาจกตฺตา ‘‘กตวิโชฺช’’ติอาทีสุ วิย กต-สโทฺท ญาณานุยุตฺตตฺตํ วทตีติ ทเสฺสติฯ **“กตวาทปริจยา”**ติ เอเตน ปน ‘‘กตสิโปฺป’’ติอาทีสุ วิย สมุทาจิณฺณวาทตํฯ อุภินฺนมนฺตรา ปน สมุจฺจยทฺวเยน สามญฺญนิเทฺทสํ, เอกเสสํ วาติ ทฏฺฐพฺพํฯ วาลเวธีนํ รูปํ สภาโว วิย รูปเมเตสนฺติ **วาลเวธิรูปา**ติ อาห **“วาลเวธิธนุคฺคหสทิสา”**ติฯ สตธา ภินฺนสฺส วาลคฺคสฺส อํสุโกฏิเวธกธนุคฺคหสทิสาติ อโตฺถฯ ตาทิโสเยว หิ **“วาลเวธี”**ติ อธิเปฺปโตฯ **มเญฺญ**-สโทฺท อุปมาโชตโกติ วุตฺตํ **“ภินฺทนฺตา วิยา”**ติฯ **ปญฺญาคเตนา**ติ ปญฺญาปเภเทน, ปญฺญาย เอว วาฯ สมนุยุญฺชนา ลทฺธิยา ปุจฺฉาฯ สมนุคาหนา ตํการณสฺสาติ ทเสฺสติ **“กึ กุสล”**นฺติอาทินาฯ สมนุภาสนาปิ โอวาทวเสน สมนุยุญฺชนาเยวาติ อาห **“สมนุยุเญฺชยฺยุ”**นฺติฯ ‘‘น สมฺปาเยยฺย’’นฺติ เอตฺถ ท-การสฺส ย-การาเทสตํ, เอยฺย-สทฺทสฺส จ สามตฺถิยตฺถตํ ทเสฺสตุํ **“น สมฺปาเทยฺย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๖๕-๖๖. มนฺทา อติกฺขา ปญฺญา ยสฺสาติ **มนฺทปโญฺญ,** เตนาห ‘‘อปญฺญสฺเสเวตํ นาม’’นฺติฯ ‘‘โมหมูโห’’ติ วตฺตเพฺพ ห-การโลเปน **‘‘โมมูโห’’**ติ วุตฺตํ, ตญฺจ อติสยตฺถทีปกํ ปริยายทฺวยสฺส อติเรกตฺถภาวโตติ ยถา ‘‘ปทฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ **‘‘อติสมฺมูโฬฺห’’**ติฯ สิเทฺธ หิ สติ ปุนารโมฺภ นิยมาย วา โหติ, อตฺถนฺตรวิญฺญาปนาย วาฯ ยถา ปุเพฺพ กมฺมุนา อาคโต, ตถา อิธาปีติ **ตถาคโต,** สโตฺตฯ เอตฺถ จ กามํ ปุริมานมฺปิ ติณฺณํ กุสลาทิธมฺมสภาวานวโพธโต อเตฺถว มนฺทภาโว, เตสํ ปน อตฺตโน กุสลาทิธมฺมานวโพธสฺส อวโพธนโต วิเสโส อตฺถีติฯ ปจฺฉิโมเยว ตทภาวโต มนฺทโมมูหภาเวน วุโตฺตฯ นนุ จ ปจฺฉิมสฺสาปิ อตฺตโน ธมฺมานวโพธสฺส อวโพโธ อตฺถิเยว ‘‘อตฺถิ ปโร โลโก’ติ อิติ เจ เม อสฺส, ‘อตฺถิ ปโร โลโก’ติ อิติ เต นํ พฺยากเรยฺยํ, เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทิวจนโตติ? กิญฺจาปิ อตฺถิ, น ปน ตสฺส ปุริมานํ วิย อปริญฺญาตธมฺมพฺยากรณนิมิตฺตมุสาวาทาทิภายนชิคุจฺฉนากาโร อตฺถิ, อถ โข มหามูโฬฺหเยวาติ ตถาเวส วุโตฺตฯ อถ วา ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณตฺถํ ‘‘อตฺถิ ปโร โลโก’’ติ อิติ เจ มํ ปุจฺฉสีติ ปุจฺฉาฐปนเมว เตน ทสฺสียติ, น อตฺตโน ธมฺมานวโพธาวโพโธติ อยเมว วิเสเสน ‘‘มโนฺท โมมูโห’’ติ วุโตฺตฯ เตเนว หิ ตถาวาทีนํ สญฺจยํ เพลฏฺฐปุตฺตํ อารพฺภ ‘‘อยญฺจ อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๘๑) วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อตฺถิ ปโร โลโก’’ติ สสฺสตทสฺสนวเสน, สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา ปุจฺฉาฯ ยทิ หิ ทิฏฺฐิคติโก สสฺสตทสฺสนวเสน ปุเจฺฉยฺย, ยทิ จ สมฺมาทิฏฺฐิโก สมฺมาทสฺสนวเสนาติ ทฺวิธาปิ อโตฺถ วฏฺฏติฯ ‘‘นตฺถิ ปโร โลโก’’ติ นตฺถิกทสฺสนวเสน, สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา, ‘‘อตฺถิ จ นตฺถิ จ ปโร โลโก’’ติ อุเจฺฉททสฺสนวเสน, สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา, ‘‘เนวตฺถิ น นตฺถิ ปโร โลโก’’ติ วุตฺตปการตฺตยปฏิเกฺขเป สติ ปการนฺตรสฺส อสมฺภวโต อตฺถิตานตฺถิตาหิ น วตฺตพฺพากาโร ปโร โลโกติ วิเกฺขปเญฺญว ปุรกฺขาเรน , สมฺมาทิฏฺฐิวเสน วา ปุจฺฉาฯ เสสจตุกฺกตฺตเยปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุญฺญสงฺขารตฺติโก วิย หิ กายสงฺขารตฺติเกน ปุริมจตุกฺกสงฺคหิโต เอว อโตฺถ เสสจตุกฺกตฺตเยน สตฺตปรามาสปุญฺญาทิสผลตาโจทนานเยน (อตฺตปรามาส ปุญฺญาทิผลตาโจทนานเยน ที. นิ. ฏี. ๑.๖๕, ๖๖) สงฺคหิโตฯ เอตฺถ หิ ตติยจตุเกฺกน ปุญฺญาทิกมฺมสผลตาย, เสสจตุกฺกตฺตเยน จ สตฺตปรามาสตาย โจทนานโย วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อมราวิเกฺขปิโก ปน สสฺสตาทีนํ อตฺตโน อรุจฺจนตาย สพฺพตฺถ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา วิเกฺขปเญฺญว กโรติฯ ตตฺถ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทิ ตตฺถ ตตฺถ ปุจฺฉิตาการปฏิเสธนวเสน วิเกฺขปาการทสฺสนํฯ กสฺมา ปน วิเกฺขปวาทิโน ปฏิเกฺขโปว สพฺพตฺถ วุโตฺตฯ นนุ วิเกฺขปปกฺขสฺส ‘‘เอวเมว’’นฺติ อนุชานนมฺปิ วิเกฺขปปเกฺข อวฏฺฐานโต ยุตฺตรูปํ สิยาติ? น, ตตฺถาปิ ตสฺส สมฺมูฬฺหตฺตา, ปฏิเกฺขปวเสเนว จ วิเกฺขปวาทสฺส ปวตฺตนโตฯ ตถา หิ สญฺจโย เพลฏฺฐปุโตฺต รญฺญา อชาตสตฺตุนา สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ ปุโฏฺฐ ปรโลกตฺถิตาทีนํ ปฏิเสธนมุเขเนว วิเกฺขปํ พฺยากาสิฯ

เอตฺถาห – นนุ จายํ สโพฺพปิ อมราวิเกฺขปิโก กุสลาทโย ธเมฺม, ปรโลกตฺถิตาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปุจฺฉาย วิเกฺขปนมตฺตํ อาปชฺชติ, อถ ตสฺส กถํ ทิฏฺฐิคติกภาโว สิยาฯ น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตตฺถมชานนฺตสฺส วิเกฺขปกรณมเตฺตน ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตาติ? วุจฺจเต – น เหว โข ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา, อถ โข มิจฺฉาภินิเวสวเสนฯ สสฺสตาภินิเวสวเสน หิ มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐเยว ปุคฺคโล มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธเมฺม, ปรโลกตฺถิตาทีนิ จ ยาถาวโต อปฺปฏิพุชฺฌมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุมสกฺกุเณยฺยตาย มุสาวาทภเยน จ วิเกฺขปมาปชฺชตีติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ยาสํ สเตฺตว อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโย’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๙๗, ๙๘) อถ วา

ปุญฺญปาปานํ, ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน, อสทฺทหเนน จ ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณเมว สุนฺทรนฺติ ขนฺตึ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิสนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสุํเยเวสา เอกา ทิฏฺฐิ สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา’’ จาติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑)ฯ ยํ ปเนตํ วุตฺตํ ‘‘อิเมปิ จตฺตาโร ปุเพฺพ ปวตฺตธมฺมานุสาเรเนว ทิฏฺฐิยา คหิตตฺตา ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ ปวิฏฺฐา’’ติ, ตเทตสฺส อมราวิเกฺขปวาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคหวเสเนว วุตฺตํฯ กถํ ปนสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโหติ? อุเจฺฉทวเสน อนภินิเวสนโตฯ นตฺถิ หิ โกจิ ธมฺมานํ ยถาภูตเวที วิวาทพหุลตฺตา โลกสฺสฯ ‘‘เอวเมว’’นฺติ ปน สทฺทนฺตเรน ธมฺมนิชฺฌานนา อนาทิกาลิกา โลเก, ตสฺมา สสฺสตเลสสฺส เอตฺถ ลพฺภนโต สสฺสตทิฏฺฐิยา เอตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาทวณฺณนา

๖๗. อธิจฺจ ยทิจฺฉกํ ยํ กิญฺจิ การณํ กสฺสจิ พุทฺธิปุพฺพํ วินา สมุปฺปโนฺนติ อตฺตโลกสญฺญิตานํ ขนฺธานํ อธิจฺจุปฺปตฺติอาการารมฺมณทสฺสนํ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ** ตทาการสนฺนิสฺสเยเนว ปวตฺติโต, ตทาการสหจริตโต จ ยถา ‘‘มญฺจา โฆสนฺติ, กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติ, อธิจฺจสมุปฺปนฺนทสฺสนํ วา อนฺตปทโลเปน **อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ** ยถา ‘‘รูปภโว รูป’’นฺติ, อิมมตฺถํ สนฺธาย **‘‘อธิจฺจสมุปฺปโนฺน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อการณสมุปฺปนฺน**นฺติ การณมนฺตเรน ยทิจฺฉกํ สมุปฺปนฺนํฯ

๖๘-๗๓. **อสญฺญสตฺตา**ติ เอตฺถ **เอตํ** อสญฺญาวจนนฺติ อโตฺถฯ **เทสนาสีส**นฺติ เทสนาย เชฏฺฐกํ ปธานภาเวน คหิตตฺตา, เตน สญฺญํ ธุรํ กตฺวา ภควตา อยํ เทสนา กตา, น ปน ตตฺถ อเญฺญสํ อรูปธมฺมานมฺปิ อตฺถิตายาติ ทเสฺสติ, เตเนวาห **‘‘อจิตฺตุปฺปาทา’’**ติอาทิฯ ภควา หิ ยถา โลกุตฺตรธมฺมํ เทเสโนฺต สมาธึ, ปญฺญํ วา ธุรํ กตฺวา เทเสติ, เอวํ โลกิยธมฺมํ เทเสโนฺต จิตฺตํ, สญฺญํ วาฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ (ธ. ส. ๒๗๗), ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, (ที. นิ. ๓.๓๕๕; วิภ. ๘๐๔) ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ, ตถา ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, (ธ. ส. ๑) กึ จิโตฺต ตฺวํ ภิกฺขุ (ปารา. ๑๔๖, ๑๘๐) มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, (ธ. ป. ๑; เนตฺติ. ๙๐; เปฏโก. ๘๓, ๘๔) สนฺติ ภิกฺขเว, สตฺตา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, (ที. นิ. ๓.๓๓๒, ๓๔๑, ๓๕๗; อ. นิ. ๗.๔๔; อ. นิ. ๙.๒๔; จูฬนิ. ๘๓) เนวสญฺญานาสญฺญายตน’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๕๘) จ เอวมาทีนิ สุตฺตานิ เอตสฺสตฺถสฺส สาธกานิฯ **ติตฺถํ** วุจฺจติ มิจฺฉาลทฺธิ ตเตฺถว พาหุเลฺลน ปริพฺภมนโต ตรนฺติ พาลา เอตฺถาติ กตฺวา, ตเทว อนปฺปกานมนตฺถานํ ติตฺถิยานญฺจ สญฺชาติเทสเฏฺฐน, นิวาสเฏฺฐน วา อายตนนฺติ **ติตฺถายตนํ,** ตสฺมึ, อญฺญติตฺถิยสมเยติ อโตฺถฯ ติตฺถิยา หิ อุปปตฺติวิเสเส วิมุตฺติสญฺญิโน, สญฺญาวิราคาวิราเคสุ อาทีนวานิสํสทสฺสาวิโน จ หุตฺวา อสญฺญสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตตฺวา อกฺขณภูมิยํ อุปปชฺชนฺติ, น สาสนิกา, เตน วุตฺตํ **‘‘เอกโจฺจ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตฺวา’’**ติฯ **วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา**ติ จตุเตฺถ ภูตกสิเณ ปฐมาทีนิ ตีณิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ตติยชฺฌาเน จิณฺณวสี หุตฺวา ตโต วุฏฺฐาย จตุตฺถชฺฌานาธิคมาย ปริกมฺมํ กตฺวา, เตเนวาห **‘‘จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา’’**ติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต – ยเถว หิ รูปปฏิภาคภูเตสุ กสิณวิเสเสสุ รูปวิภาวเนน รูปวิราคภาวนาสงฺขาโต อรูปสมาปตฺติวิเสโส สจฺฉิกรียติ, เอวํ อปริพฺยตฺตวิคฺคหตาย อรูปปฏิภาคภูเต กสิณวิเสเส อรูปวิภาวเนน อรูปวิราคภาวนาสงฺขาโต

รูปสมาปตฺติวิเสโส อธิคมียติ, ตสฺมา เอตฺถ ‘‘สญฺญา โรโค สญฺญา คโณฺฑ’’ติอาทินา, (ม. นิ. ๓.๒๔) ‘‘ธิ จิตฺตํ, ธิพฺพเต ตํ จิตฺต’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ฏี. ๑.๖๘-๗๓) จ นเยน อรูปปวตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน, ตทภาเว จ สนฺตปณีตภาวสนฺนิฏฺฐาเนน รูปสมาปตฺติยา อภิสงฺขรณํ, รูปวิราคภาวนา ปน สทฺธึ อุปจาเรน อรูปสมาปตฺติโย วิเสเสน ปฐมารุปฺปชฺฌานํฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปี’’ติ วตฺตพฺพํฯ ตสฺสาปิ หิ อรูปปฏิภาคตา ลพฺภตีติ? วตฺตพฺพเมเวตํ เกสญฺจิ, อวจนํ ปน ปุพฺพาจริเยหิ อคฺคหิตภาเวนฯ ยถา หิ รูปวิราคภาวนา วิรชฺชนียธมฺมภาวมเตฺต ปรินิพฺพินฺทา (วิรชฺชนียธมฺม ภาวมเตฺตน ปรินิปฺผนฺนา ที. นิ. ฏี. ๑.๖-๗๓) วิรชฺชนียธมฺมปฏิภาคภูเต จ วิสยวิเสเส ปาตุภวติ, เอวํ อรูปวิราคภาวนาปีติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธฯ ติตฺถิเยเหว ปน ตสฺสา สมาปตฺติยา ปฏิปชฺชิตพฺพตาย, เตสญฺจ วิสยปเทสนิมิตฺตเสฺสว ตสฺส ฌานสฺส ปฏิปตฺติโต ตํ การณํ ปสฺสเนฺตหิ ปุพฺพาจริเยหิ จตุเตฺถเยว ภูตกสิเณ อรูปวิราคภาวนาปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กิญฺจ ภิโยฺย – วณฺณกสิเณสุ วิย ปุริมภูตกสิณตฺตเยปิ วณฺณปฏิจฺฉายาว ปณฺณตฺติอารมฺมณํ ฌานสฺส โลกโวหารานุโรเธเนว ปวตฺติโต, เอวญฺจ กตฺวา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๙๖) ปถวีกสิณสฺส อาทาสจนฺทมณฺฑลูปมาวจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติฯ จตุเตฺถ ปน ภูตกสิเณ ภูตปฏิจฺฉายา เอว ฌานสฺส โคจรภาวํ คจฺฉตีติ ตเสฺสว อรูปปฏิภาคตา ยุตฺตา, ตสฺมา วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กถํ ปสฺสตีติ อาห **‘‘จิเตฺต สตี’’**ติอาทิฯ **สโนฺต**ติ นิพฺพุโต, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานเมตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กาลํ กตฺวา**ติ มรณํ กตฺวา, โย วา มนุสฺสโลเก ชีวนกาโล อุปตฺถมฺภกปจฺจเยหิ กรียติ, ตํ กริตฺวาติปิ อโตฺถฯ **อสญฺญสเตฺตสุ นิพฺพตฺตตี**ติ อสญฺญสตฺตสงฺขาเต สตฺตนิกาเย รูปปฏิสนฺธิวเสเนว อุปฺปชฺชติ, อเณฺณสุ วา จกฺกวาเฬสุ ตสฺสา ภูมิยา อตฺถิตาย อเนกวิธภาวํ สนฺธาย ปุถุวจนนิเทฺทโสติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิเธวา**ติ ปญฺจโวการภเวเยวฯ **ตตฺถา**ติ อสญฺญีภเวฯ ยทิ รูปกฺขนฺธมตฺตเมว อสญฺญีภเว ปาตุภวติ, กถํ อรูปสนฺนิสฺสเยน วินา ตตฺถ รูปํ ปวตฺตติ, นนุ สิยา อรูปสนฺนิสฺสิตาเยว รูปกฺขนฺธสฺส อุปฺปตฺติ อิเธว ปญฺจโวการภเว ตถา อุปฺปตฺติยา อทสฺสนโตติ ? นายมนุโยโค อญฺญตฺถาปิ อปฺปวิโฏฺฐ, กถํ ปน รูปสนฺนิสฺสเยน วินา อรูปธาตุยา อรูปํ ปวตฺตตีติฯ อิทมฺปิ หิ เตน สมานชาติยเมวฯ กสฺมา? อิเธว อทสฺสนโต, กถญฺจ กพฬีการาหาเรน วินา รูปธาตุยา รูปํ ปวตฺตตีติฯ อิทมฺปิ จ ตํสภาวเมว, กึ การณา? อิธ อทสฺสนโตเยวฯ อิติ อญฺญตฺถาปิ ตถา ปวตฺติทสฺสนโต, กิเมเตน อญฺญนิทสฺสเนน อิเธว อนุโยเคนฯ อปิจ ยถา ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นิพฺพตฺติการณํ รูเป อวิคตตณฺหํ, ตสฺส สห รูเปน สมฺภวโต รูปํ นิสฺสาย ปวตฺติ รูปสาเปกฺขตาย การณสฺสฯ ยสฺส ปน นิพฺพตฺติการณํ รูเป วิคตตณฺหํ, ตสฺส วินา รูเปน ปวตฺติ รูปนิรเปกฺขตาย การณสฺส, เอวํ ยสฺส รูปปฺปพนฺธสฺส นิพฺพตฺติการณํ อรูเป วิคตตณฺหํ, ตสฺส วินา อรูเปน ปวตฺติ อรูปนิรเปกฺขตาย การณสฺส, เอวํ ภาวนาพลาภาวโต ปญฺจโวการภเว รูปารูปสมฺภโว วิย, ภาวนาพเลน จตุโวการภเว อรูปเสฺสว สมฺภโว วิย จฯ อสญฺญีภเวปิ ภาวนาพเลน รูปเสฺสว สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพติฯ

กถํ ปน ตตฺถ เกวโล รูปปฺปพโนฺธ ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยรหิโต จิรกาลํ ปวตฺตตีติ ปเจฺจตพฺพํ, กิตฺตกํ วา กาลํ ปวตฺตตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **‘‘ยถา นามา’’**ติอาทิมาหฯ เตน น เกวลํ อิธเจว อญฺญตฺถ จ วุโตฺต อาคโมเยว เอตทตฺถญาปเน, อถ โข อยํ ปเนตฺถ ยุตฺตีติ ทเสฺสติฯ **ชิยาเวคุกฺขิโตฺต**ติ ธนุชิยาย เวเคน ขิปิโตฯ **ฌานเวโค** นาม ฌานานุภาโว ผลทาเน สมตฺถตาฯ **ตตฺตกเมว กาล**นฺติ อุกฺกํสโต ปญฺจ มหากปฺปสตานิฯ **ติฏฺฐนฺตี**ติ ยถานิพฺพตฺตอิริยาปถเมว จิตฺตกมฺมรูปกสทิสา หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ **ฌานเวเค**ติ อสญฺญสมาปตฺติปริกฺขิเตฺต จตุตฺถชฺฌานกมฺมเวเค, ปญฺจมชฺฌานกมฺมเวเค วาฯ **อนฺตรธายตี**ติ ปจฺจยนิโรเธน นิรุชฺฌติ น ปวตฺตติฯ **อิธา**ติ กามาวจรภเวติ อโตฺถ อญฺญตฺถ เตสมนุปฺปตฺติโตฯ **ปฏิสนฺธิสญฺญา**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺ

ตุปฺปาโทเยว สญฺญาสีเสน วุโตฺตฯ กถํ ปน อเนกกปฺปสตมติกฺกเมน จิรนิรุทฺธโต วิญฺญาณโต อิธ วิญฺญาณมุปฺปชฺชติฯ น หิ นิรุเทฺธ จกฺขุปสาเท จกฺขุวิญฺญาณมุปฺปชฺชมานํ ทิฎฺฐนฺติ? นยิทเมกนฺตโต ทฎฺฐพฺพํฯ นิรุทฺธมฺปิ หิ จิตฺตํ สมานชาติกสฺส อนฺตรา อนุปฺปชฺชนโต สมนนฺตรปจฺจยมตฺตํ โหติเยว, น พีชํฯ พีชํ ปน กมฺมเมว, ตสฺมา กมฺมโต พีชภูตโต อารมฺมณาทีหิ ปจฺจเยหิ อสญฺญีภวโต จุตานํ กามธาตุยา อุปฺปตฺติวิญฺญาณํ โหติเยว, เตนาห **“อิธ ปฎิสนฺธิสญฺญา อุปฺปชฺชตี”**ติฯ เอตฺถ จ ยถา นาม อุตุนิยาเมน ปุปฺผคฺคหเณ นิยตกาลานํ รุกฺขานํ วิทารณสงฺขาเต เวเข ทินฺเน เวขพเลน อนิยมตา โหติ ปุปฺผคฺคหณสฺส, เอวเมว ปญฺจโวการภเว อวิปฺปโยเคน วตฺตมาเนสุ รูปารูปธเมฺมสุ รูปารูปวิราคภาวนาสงฺขาเต เวเข ทินฺเน ตสฺส สมาปตฺติเวขพลสฺส อนุรูปโต อรูปภเว, อสญฺญภเว จ ยถากฺกมํ รูปรหิตา, อรูปรหิตา จ ขนฺธานํ ปวตฺติ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปุน สญฺญุปฺปาทา จ ปน ‘‘เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี’’ติ สญฺญุปฺปาโท เตสํ จวนสฺส การณภาเวน วุโตฺต, ‘‘สญฺญุปฺปาทา’’ติ วจนํ วา กิมตฺถทสฺสนนฺติ โจทนาย **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิมาหฯ อิธ ปฎิสนฺธิสญฺญุปฺปาเทน เตสํ จวนสฺส ปญฺญายนโต ญาปกเหตุภาเวน วุโตฺต, ‘‘สญฺญุปฺปาทา’’ติ วจนํ วา เตสํ จวนสฺส ปญฺญายนภาวทสฺสนนฺติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘สญฺญุปฺปาทา’’ติ หิ เอตสฺส สญฺญุปฺปาเทน เหตุภูเตน จวนฺติ, สญฺญุปฺปาทา วา อุปฺปาทสญฺญา เต เทวาติ สมฺพโนฺธฯ **สนฺตภาวายา**ติ นิพฺพานายฯ นนุ เจตฺถ ชาติสตสหสฺสทสสํวฎฺฏาทีนมตฺถเก, ตทพฺภนฺตเร วา ปวตฺตาย อสญฺญูปปตฺติยา วเสน ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโทปิ ลาภีสสฺสตวาโท วิย อเนกเภโท สมฺภวตีติ? สจฺจเมว, อนนฺตรตฺตา ปน อาสนฺนาย อสญฺญูปปตฺติยา วเสน ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท นยทสฺสนวเสน เอโกว ทสฺสิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคหโต อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาทสฺส สสฺสตวาเท อาคโต สโพฺพปิ เทสนานโย ยถาสมฺภวํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาเทปิ คเหตโพฺพติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ภควตา ลาภีอธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาโท อวิภชิตฺวา ทสฺสิโต, อวสฺสญฺจสฺส สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคโห อิจฺฉิตโพฺพ สํกิเลสปเกฺข สตฺตานมชฺฌาสยสฺส สสฺสตุเจฺฉทวเสเนว ทุวิธตฺตา, เตสุ จ อุเจฺฉทปฺปสงฺคาภาวโตฯ ตถา หิ อฎฺฐกถายํ อาสย-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารวเสน วุตฺตํ ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิ จา’’ติ, ตถา จ วกฺขติ ‘‘ยาสํ สเตฺตว อุเจฺฉททิฎฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฎฺฐิโย’’ติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๙๗, ๙๘)ฯ

นนุ จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกวาทสฺส สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคโห น ยุโตฺต ‘‘อหญฺหิ ปุเพฺพ นาโหสิ’’นฺติอาทิวเสน ปวตฺตนโต อปุพฺพสตฺตปาตุภาวคาหกตฺตาฯ สสฺสตทิฎฺฐิ ปน อตฺตโน, โลกสฺส จ สทาภาวคาหินี ‘‘อตฺถิเตฺวว สสฺสติสม’’นฺติ ปวตฺตนโตติ? โน น ยุโตฺต อนาคตโกฎิอทสฺสเนน สสฺสตคฺคาหสมวโรธตฺตาฯ ยทิปิ หิ อยํ วาโท ‘‘โสมฺหิ เอตรหิ อหุตฺวา สนฺตตาย ปริณโต’’ติ (ที. นิ. ๑.๖๘) อตฺตโน, โลกสฺส จ อตีตโกฎิปรามสนวเสน ปวโตฺต, ตถาปิ วตฺตมานกาลโต ปฎฺฐาย น เตสํ กตฺถจิ อนาคเต ปริยนฺตํ ปสฺสติ, วิเสเสน จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาเลสุ อปริยนฺตทสฺสนปภาวิโต สสฺสตวาโท, ยถาห ‘‘สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๑ อตฺถโต สมานํ) ยเทวํ สิยา อิมสฺส จ วาทสฺส, สสฺสตวาทาทีนญฺจ ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ สงฺคโห น ยุโตฺตเยว อนาคตกาลปรามสนวเสน ปวตฺตตฺตาติ? ยุโตฺต เอว สมฺทาคมสฺส อตีตโกฎฺฐาสิกตฺตาฯ ตถา หิ เนสํ สมฺทาคโม อตีตํสปุเพฺพนิวาสญาเณหิ, ตปฺปติรูปกานุสฺสวาทิปภาวิเตหิ จ ตกฺกเนหิ สงฺคหิโตติ, ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ อถ วา สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตญาณจาเรน ธมฺมสฺสามินา นิรวเสสโต อคตึ, คติญฺจ ยถาภูตํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิตา เอตา ทิฎฺฐิโย, ตสฺมา ยาวติกา ทิฎฺฐิโย ภควตา เทสิตา, ยถา จ เทสิตา, ตาวติกา ตถา เจว สนฺนิฎฺฐานโต สมฺปฎิจฺฉิตพฺพา, น เจตฺถ ยุตฺติวิจารณา กาตพฺพา พุทฺธวิสยตฺตาฯ อจินฺเตโยฺย หิ

พุทฺธานํ พุทฺธวิสโย, ตถา จ วกฺขติ ‘‘ตตฺถ น เอกเนฺตน การณํ ปริเยสิตพฺพ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๘-๘๒)ฯ

ทุติยภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปรนฺตกปฺปิกวาทวณฺณนา

๗๔. ‘‘อปรเนฺตญาณํ (ธ. ส. ๑๐๖๗), อปรนฺตานุทิฏฺฐิโน’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๗๔) วิย **อปรนฺต** –สทฺทานํ ยถากฺกมํ อนาคตกาลโกฏฺฐาสวาจกตํ สนฺธายาห **‘‘อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาต’’**นฺติฯ ‘‘ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา’’ติอาทีสุ วุตฺตนเยน **‘‘อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา’’**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิเสสมตฺตเมว เจตฺถ วกฺขามฯ

สญฺญีวาทวณฺณนา

๗๕. อาฆาตนา อุทฺธนฺติ **อุทฺธมาฆาตนํ,** มรณโต อุทฺธํ ปวโตฺต อตฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘อุทฺธมาฆาตน’’นฺติ ปวโตฺต วาโท **อุทฺธมาฆาตโน** สหจรณวเสน, ตทฺธิตวเสน จ, อนฺตโลปนิเทฺทโส วา เอสฯ โส เอเตสนฺติ **อุทฺธมาฆาตนิกาฯ** เอวํ สทฺทโต นิปฺผนฺนํ อตฺถโต เอว ทเสฺสตุํ **‘‘อุทฺธมาฆาตนา อตฺตานํ วทนฺตี’’**ติ วุตฺตํ, อาฆาตนา อุทฺธํ อุปริภูตํ อตฺตภาวนฺติ อโตฺถฯ เต หิ ทิฏฺฐิคติกา ‘‘อุทฺธํ มรณโต อตฺตา นิพฺพิกาโร’’ติ วทนฺติฯ **‘‘โส เอเตส’’**นฺติอาทินา อสฺสตฺถิยตฺถํ ทเสฺสติ ยถา ‘‘พุทฺธมสฺส อตฺถีติ พุโทฺธ’’ติฯ อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – สญฺญีติ ปวโตฺต วาโท **สญฺญี** สหจรณาทินเยน, สญฺญี วาโท เอเตสนฺติ **สญฺญีวาทา** สมาสวเสนฯ สญฺญีวาโท เอว วาโท เอเตสนฺติ หิ อโตฺถฯ

๗๖-๗๗. **รูปี อตฺตา**ติ เอตฺถ กสิณรูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ รูปวินิมุเตฺตน อตฺตนา ภวิตพฺพํ ‘‘รูปมสฺส อตฺถี’’ติ วุเตฺต สญฺญาย วิย รูปสฺสาปิ อตฺตนิยตฺตาฯ น หิ ‘‘สญฺญี อตฺตา’’ติ เอตฺถ สญฺญา เอว อตฺตา, อถ โข ‘‘สญฺญา อสฺส อตฺถี’’ติ อเตฺถน อตฺตนิยาว, ตถา จ วุตฺตํ **‘‘ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส ‘สญฺญา’ติ คเหตฺวา’’**ติ? น โข ปเนตเมวํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘รูปมสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ, อถ โข ‘‘รุปฺปนสีโล รูปี’’ติฯ รุปฺปนเญฺจตฺถ รูปสริกฺขตาย กสิณรูปสฺส วฑฺฒิตาวฑฺฒิตกาลวเสน วิเสสาปตฺติฯ สา หิ ‘‘นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ ปริตฺตวิปุลตาทิวิเสสสพฺภาวโตฯ ยเทวํ สิยา ‘‘รุปฺปนสีโล รูปี’’ติ, อถ อิมสฺส วาทสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห น ยุชฺชติ รุปฺปนสีลสฺส เภทสพฺภาวโตติ? ยุชฺชเตว กายเภทโต อุทฺธํ ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน นิพฺพิการตาย เตน อธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘อโรโค ปรํ มรณา’’ติฯ อถ วา ‘‘รูปมสฺส อตฺถีติ รูปี’’ติ วุเตฺตปิ น โกจิ โทโส กปฺปนาสิเทฺธน เภเทน อเภทสฺสาปิ นิเทฺทสทสฺสนโต ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ

อปิจ อวยววเสน อวยวิโน ตถานิเทฺทสนิทสฺสนโต ยถา ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๙๐), รุปฺปนํ วา รูปํ, รูปสภาโว, ตทสฺส อตฺถีติ **รูปี,** อตฺตา ‘‘รูปิโน ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๑.ทุกมาติกา) วิย, เอวญฺจ กตฺวา อตฺตโน รูปสภาวตฺตา ‘‘รูปี อตฺตา’’ติ วจนํ ญายาคตเมวาติ วุตฺตํ **‘‘กสิณรูปํ อตฺตา’’**ติฯ **‘‘คเหตฺวา’’**ติ เอเตน เจตสฺส สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ กสิณรูเปฯ **อสฺสา**ติ ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน, อาชีวกาทโย ตกฺกมเตฺตน ปญฺญเปนฺติ วิยาติ อโตฺถฯ อาชีวกา หิ ตกฺกิกาเยว, น ลาภิโนฯ นิยตวาทิตาย หิ กมฺมผลปฏิเกฺขปโต นตฺถิ เตสํ ฌานสมาปตฺติลาโภฯ ตถา หิกณฺหาภิชาติอาทีสุ กาฬกาทิรูปํ ‘‘อตฺตา’’ติ เอกเจฺจ อาชีวกา ปฏิชานนฺติฯ ปุริมนเยน เจตฺถ ลาภีนํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิมนเยน ปน ตกฺกิกํฯ เอวมีทิเสสุฯ **โรค**-สโทฺท ภงฺคปริยา

โย ภงฺคสฺสาปิ รุชฺชนภาวโต, เอวญฺจ กตฺวา อโรค-สทฺทสฺส นิจฺจปริยายตา อุปปนฺนา โหติ, เตนาห **“นิโจฺจ”**ติฯ **โรค**-สโทฺท วา พฺยาธิปริยาโยฯ **อโรโค**ติ ปน โรครหิตตาสีเสน นิพฺพิการตาย นิจฺจตํ ทิฏฺฐิคติโก ปฏิชานาตีติ ทเสฺสตุํ **“นิโจฺจ”**ติ วุตฺตํ ฯ กสิณุคฺฆาฏิมากาสปฐมารุปฺปวิญฺญาณนตฺถิภาวากิญฺจญฺญายตนานิ ยถารหมรูปสมาปตฺตินิมิตฺตํ นามฯ นิมฺพปเณฺณ ตปฺปริมาโณ ติตฺตกรโส วิย สรีรปฺปริมาโณ อรูปี อตฺตา สรีเร ติฏฺฐตีติ ตกฺกมเตฺตเนว นิคณฺฐา ‘‘อรูปี อตฺตา สญฺญี’’ติ ปญฺญเปนฺตีติ อาห **“นิคณฺฐาทโย วิยา”**ติฯ

ตติยา ปนาติ ‘‘รูปี จ อรูปี จ อตฺตา’’ติ ลทฺธิฯ **มิสฺสกคาหวเสนา**ติ รูปารูปสมาปตฺตีนํ ยถาวุตฺตานิ นิมิตฺตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา เอโกว ‘‘อตฺตา’’ติ, ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส ‘‘สญฺญา’’ติ คหณวเสนฯ อยญฺหิ ทิฏฺฐิคติโก รูปารูปสมาปตฺติลาภี ตาสํ นิมิตฺตํ รูปภาเวน, อรูปภาเวน จ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ‘‘รูปี จ อรูปี จา’’ติ อภินิเวสํ ชเนสิ อเถตวาทิโน วิย, ตกฺกมเตฺตเนว วา รูปารูปธมฺมานํ มิสฺสกคหณวเสน ‘‘รูปี จ อรูปี จ อตฺตา’’ติ อภินิวิสฺส อฏฺฐาสิฯ **จตุตฺถา**ติ ‘‘เนว อรูปี จ นารูปี จ อตฺตา’’ติ ลทฺธิฯ **ตกฺกคาเหเนวา**ติ สงฺขารเสสสุขุมภาวปฺปตฺตธมฺมา วิย อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺติยา สกิจฺจสาธนาสมตฺถตาย ขมฺภกุจฺฉิ [ถมฺภกุฏฺฏ (ที. นิ. ฏี. ๑๗๖-๗๗)] หตฺถปาทาทิสงฺฆาโต วิย เนว รูปี, รูปสภาวานติวตฺตนโต น จ อรูปีติ เอวํ ปวตฺตตกฺกคาเหเนวฯ

อยํ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – เนวรูปี นารูปีติ เอตฺถ หิ อนฺตานนฺติกจตุตฺถวาเท วิย อญฺญมญฺญปฏิเกฺขปวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สติปิ จ ตติยวาเทน อิมสฺส สมานตฺถภาเว ตตฺถ เทสกาลเภทวเสน วิย อิธ กาลวตฺถุเภทวเสน ตติยจตุตฺถวาทานํ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ กาลเภทวเสน หิ อิธ ตติยวาทสฺส ปวตฺติ รูปารูปนิมิตฺตานํ สหอนุปฏฺฐานโตฯ จตุตฺถวาทสฺส ปน วตฺถุเภทวเสน ปวตฺติ รูปารูปธมฺมสมูหภาวโตติฯ ทุติยจตุกฺกํ อนฺตานนฺติกวาเท วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํ สพฺพถา สทฺทตฺถโต สมานตฺถตฺตาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตมฺปิ ‘‘อมติ คจฺฉติ ภาโว โอสานเมตฺถา’’ติอาทินา อเมฺหหิ วุตฺตเมว, เกวลํ ปน ตตฺถ ปุพฺพนฺตกปฺปนาวเสน ปวโตฺต, อิธ อปรนฺตกปฺปนาวเสนาติ อยํ วิเสโส ปากโฏเยวฯ กามญฺจ นานตฺตสญฺญี อตฺตาติ อยมฺปิ วาโท สมาปนฺนกวเสน ลพฺภติฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ทิฏฺฐิคติกสฺส วเสน สญฺญาเภทสมฺภวโตฯ ตถาปิ สมาปตฺติยํ เอกรูเปเนว สญฺญาย อุปฏฺฐานโต ลาภีวเสน เอกตฺตสญฺญิตาสาติสยํ ยุตฺตาติ อาห **“สมาปนฺนกวเสน เอกตฺตสญฺญี”**ติฯ เอกสมาปตฺติลาภิโน เอว วา วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สติปิ จ สมาปตฺติเภทโต สญฺญาเภทสมฺภเว พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณเยว สญฺญานานตฺตสฺส โอฬาริกสฺส สมฺภวโต ตกฺกีวเสเนว นานตฺตสญฺญิตํ ทเสฺสตุํ **“อสมาปนฺนกวเสน นานตฺตสญฺญี”**ติ วุตฺตํฯ **ปริตฺตกสิณวเสนา**ติ อวฑฺฒิตตฺตา อปฺปกกสิณวเสน, **กสิณ**คฺคหณเญฺจตฺถ สญฺญาย วิสยทสฺสนํฯ วิสยวเสน หิ สญฺญาย ปริตฺตตา, อิมินา จ สติปิ สญฺญาวินิมุตฺตธเมฺม ‘‘สญฺญาเยว อตฺตา’’ติ วทตีติ ทเสฺสติฯ เอส นโย **วิปุลกสิณวเสนา**ติ เอตฺถาปิฯ เอวญฺจ กตฺวา อนฺตานนฺติกวาเท เจว อิธ จ อนฺตานนฺตจตุเกฺก ปฐมทุติยวาเทสุ สทฺทตฺถมตฺตโต สมาเนสุปิ สภาวโต เตหิ ทฺวีหิ วาเทหิ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วาทานํ วิเสโส สิโทฺธ โหติ, อญฺญถา วุตฺตปฺปกาเรสุ วาเทสุ สติปิ ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปนเภทมเตฺตน เกหิจิ วิเสเส เกหิจิ อวิเสโสเยว สิยาติฯ

อยํ ปน อฏฺฐกถามุตฺตโก นโย – ‘‘องฺคุฏฺฐปฺปมาโณ อตฺตา, อณุมโตฺต อตฺตา’’ติอาทิลทฺธิวเสน ปริโตฺต จ โส สญฺญี จาติ **ปริตฺตสญฺญี** กาปิลกาณาทปภุตโย [กปิลกณาทาทโย (ที. นิ. ฏี. ๑.๗๖-๗๗)] วิยฯ อตฺตโน สพฺพคตภาวปฏิชานนวเสน อปฺปมาโณ จ โส สญฺญี จาติ **อปฺปมาณสญฺญี**ติฯ

ทิพฺพจกฺขุปริภณฺฑตฺตา ยถากมฺมูปคญาณสฺส ทิพฺพจกฺขุปภาวชนิเตน ยถากมฺมูปคญาเณน ทิสฺสมานาปิ สตฺตานํ สุขาทิสมงฺคิตา ทิพฺพจกฺขุนาว ทิฏฺฐา นามาติ อาห **“ทิเพฺพน จกฺขุนา”**ติอาทิฯ จตุกฺกนยํ, ปญฺจกนยญฺจ สนฺธาย **ติกจตุกฺกชฺฌานภูมิย**”นฺติ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิคติกวิสยาสุ หิ ปญฺจโวการฌานภูมีสุ เวหปฺผลภูมึ ฐเปตฺวา อวเสสา ยถารหํ จตุกฺกนเย ติกชฺฌานสฺส, ปญฺจกนเย จ จตุกฺกชฺฌานสฺส วิปากฏฺฐานตฺตา **ติกจตุกฺกชฺฌานภูมิโย** นามฯ สุทฺธาวาสา ปน เตสมวิสยาฯ **นิพฺพตฺตมาน**นฺติ อุปฺปชฺชมานํฯ นนุ จ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา’’ติอาทินา ปวตฺตวาทานํ อปรนฺตทิฏฺฐิภาวโต ‘‘นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา’’ติ ปจฺจุปฺปนฺนวจนํ อนุปฺปนฺนเมว สิยาฯ อนาคตวิสยา หิ เอเต วาทาติ? อุปฺปนฺนเมว อนาคตสฺส เอกนฺตสุขีภาวาทิกสฺส ปกปฺปนาย ปจฺจุปฺปนฺนนิพฺพตฺติทสฺสเนน อธิเปฺปตตฺตาฯ เตเนวาห ‘‘นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ‘เอกนฺตสุขี’ติ คณฺหาตี’’ติฯ เอตฺถ จ ตสฺสํ ตสฺสํ ภูมิยํ พาหุเลฺลน สุขาทิสหิตธมฺมปฺปวตฺติทสฺสนํ ปฏิจฺจ เตสํ ‘‘เอกนฺตสุขี’’ติอาทิคหณโต ตทนุรูปาเยว ภูมิ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธวเสน วิย หิ อตฺถปกรณาทิวเสนปิ อตฺถวิเสโส ลพฺภติฯ ‘‘เอกนฺตสุขี’’ติอาทีสุ จ เอกนฺตภาโว พหุลํ ปวตฺติมตฺตํ ปติ ปยุโตฺตฯ ตถาปวตฺติมตฺตทสฺสเนน เตสํ เอวํ คหณโตฯ อถ วา หตฺถิทสฺสกอนฺธา วิย ทิฏฺฐิคติกา ยํ ยเทว ปสฺสนฺติ, ตํ ตเทว อภินิวิสฺส โวหรนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา **อุทาเน** ‘‘อญฺญติตฺถิยา ภิกฺขเว, ปริพฺพาชกา อนฺธา อจกฺขุกา’’ติอาทิ, (อุทา. ๕๕) ตสฺมา อลเมตฺถ ยุตฺติมคฺคนาติฯ ‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา ทิสฺวา’’ติ วุตฺตมตฺถํ สมเตฺถตุํ **“วิเสสโต หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสญฺญีเนวสญฺญีนาสญฺญีวาทวณฺณนา

๗๘-๘๓. อถ น โกจิ วิเสโส อตฺถีติ โจทนํ โสเธติ **“เกวลญฺหี”**ติอาทินาฯ ‘‘อสญฺญี’’ติ จ ‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ จ คณฺหนฺตานํ ตา ทิฏฺฐิโยติ สมฺพโนฺธฯ **การณ**นฺติ วิเสสการณํ, ทิฏฺฐิสมุทาคมการณํ วาฯ สติปิ กิญฺจิ การณปริเยสนสมฺภเว ทิฏฺฐิคติกวาทานํ อนาทริยภาวํ ทเสฺสตุํ **“น เอกเนฺตน การณํ ปริเยสิตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ กสฺมาติ อาห **“ทิฏฺฐิคติกสฺสา”**ติอาทิ, เอเตน ปริเยสนกฺขมาภาวโตติ อปริเยสิตพฺพการณํ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อสญฺญีวาเท อสญฺญีภเว นิพฺพตฺตสตฺตวเสน ปวโตฺต ปฐมวาโท, ‘‘สญฺญํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน สญฺญํเยว ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตสฺส กิญฺจนภาเวน ฐิตาย อญฺญาย สญฺญาย อภาวโต ‘‘อสญฺญี’’ติ ปวโตฺต ทุติยวาโท, ตถา สญฺญาย สห รูปธเมฺม, สเพฺพ เอว วา รูปารูปธเมฺม ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ปวโตฺต ตติยวาโท, ตกฺกคาหวเสเนว จตุตฺถวาโท ปวโตฺตฯ

ทุติยจตุเกฺกปิ กสิณรูปสฺส อสญฺชานนสภาวตาย อสญฺญีติ กตฺวา อนฺตานนฺติกวาเท วุตฺตนเยน จตฺตาโร วิกปฺปา ปวตฺตาฯ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาเท ปน เนวสญฺญีนาสญฺญีภเว นิพฺพตฺตสตฺตเสฺสว จุติปฏิสนฺธีสุ , สพฺพตฺถ วา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถาย สุขุมาย สญฺญาย อตฺถิภาวปฏิชานนวเสน ปฐมวาโท, อสญฺญีวาเท วุตฺตนเยน สุขุมาย สญฺญาย วเสน, สญฺชานนสภาวตาปฏิชานนวเสน จ ทุติยวาทาทโย ปวตฺตาติฯ เอวํ เกนจิ ปกาเรน สติปิ การณปริเยสนสมฺภเว ทิฏฺฐิคติกวาทานํ ปริเยสนกฺขมาภาวโต อาทรํ กตฺวา มหุสฺสาเหน เตสํ การณํ น ปริเยสิตพฺพนฺติฯ เอเตสํ ปน สญฺญีอสญฺญีเนวสญฺญีนาสญฺญีวาทานํ สสฺสตทิฏฺฐิสงฺคโห ‘‘อโรโค ปรํ มรณา’’ติ วจนโต ปากโฏเยวฯ

อุเจฺฉทวาทวณฺณนา

๘๔. อวิชฺชมานสฺส วินาสาสมฺภวโต อตฺถิภาวเหตุโก อุเจฺฉโทติ ทเสฺสตุํ วิชฺชมานวาจเกน สนฺต-สเทฺทน **“สโต”**ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อาห **“วิชฺชมานสฺสา”**ติฯ วิชฺชมานตาปยุโตฺต เจส ทิฏฺฐิคติกวาทวิสโย สโตฺตเยว อิธ อธิเปฺปโตติ ทสฺสนตฺถํ ปาฬิยํ **“สตฺตสฺสา”**ติ วุตฺตํ, เตน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – ยถา เหตุผลภาเวน ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ สติปิ เอกสนฺตานปริยาปนฺนานํ ภินฺนสนฺตติปติเตหิ วิเสเส เหตุผลภูตานํ ปรมตฺถโต ภินฺนสภาวตฺตา ภินฺนสนฺตานปติตานํ วิย อจฺจนฺตํ เภทสนฺนิฏฺฐาเนน นานตฺตนยสฺส มิจฺฉาคหณํ อุเจฺฉทาภินิเวสสฺส การณํ, เอวํ เหตุผลภูตานํ วิชฺชมาเนปิ สภาวเภเท เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เอกตฺตนเยน อจฺจนฺตมเภทคหณมฺปิ การณเมวาติฯ สนฺตานวเสน หิ ปวตฺตมาเนสุ ขเนฺธสุ ฆนวินิโพฺภคาภาเวน เตสํ อิธ สตฺตคาโห, สตฺตสฺส จ อตฺถิภาวคาหเหตุโก อุเจฺฉทวาโท, อนุปุพฺพนิโรธวเสน ปน นิรนฺตรวินาโส อิธ ‘‘อุเจฺฉโท’’ติ อธิเปฺปโต ยาวายํ อตฺตา อุจฺฉิชฺชมาโน ภวติ, ตาวายํ วิชฺชติเยวาติ คหณโตติ อาห **“อุปเจฺฉท”**นฺติฯ **อุ**-สโทฺท หิ อุป-สทฺทปริยาโย, โส จ อุปสงฺกมนโตฺถ, อุปสงฺกมนเญฺจตฺถ อนุปุพฺพมุปฺปชฺชิตฺวา อปราปรํ นิโรธวเสน นิรนฺตรตาฯ อปิจ ปุนานุปฺปชฺชมานวเสน นิรุทฺยวินาโสเยว **อุเจฺฉโท** นาม ยถาวุตฺตนเยน คหณโตติ อาห **“อุปเจฺฉท”**นฺติฯ **อุ**-สโทฺท, หิ อุป-สโทฺท จ เอตฺถ อุปริภาคโตฺถฯ นิรุทฺธโต ปรภาโค จ อิธ อุปริภาโคติ วุจฺจติฯ

นิรนฺตรวเสน , นิรุทยวเสน วา วิเสเสน นาโส **วินาโส,** โส ปน มํสจกฺขุปญฺญาจกฺขูนํ ทสฺสนปถาติกฺกมนโต อทสฺสนเมวาติ อาห **“อทสฺสน”**นฺติฯ อทสฺสเน หิ **นาส**-สโทฺท โลเก นิรุโฬฺห ‘‘เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา’’ติอาทีสุ (กาสิกา ๖-๓-๑๐๙ สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ) วิยฯ **ภาววิคม**นฺติ สภาวาปคมํฯ ยถาธมฺมํ ภวนํ ภาโวติ หิ อเตฺถน อิธ **ภาว**-สโทฺท สภาววาจโกฯ โย ปน นิรนฺตรํ นิรุทยวินาสวเสน อุจฺฉิชฺชติ, โส อตฺตโน สภาเวน ฐาตุมสกฺกุเณยฺยตาย ‘‘ภาวาปคโม’’ติ วุจฺจติฯ **“ตตฺถา”**ติอาทินา อุเจฺฉทวาทสฺส ยถาปาฐํ สมุทาคมํ นิทสฺสนมเตฺตน ทเสฺสติ, เตน วกฺขติ ‘‘ตถา จ อญฺญถา จ วิกเปฺปตฺวาวา’’ติฯ **ตตฺถา**ติ ‘‘สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺตี’’ติ วจเนฯ **ลาภี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณลาภีฯ ตทวเสสลาภี เจว สพฺพโส อลาภี จ อิธ อปรนฺตกปฺปิกฏฺฐาเน **“อลาภี”** เตฺวว วุจฺจติฯ

จุตินฺติ เสกฺขปุถุชฺชนานมฺปิ จุติเมวฯ เอส นโย **จุติมตฺตเมวา**ติ เอตฺถาปิฯ **อุปปตฺติํ อปสฺสโนฺต**ติ ทฏฺฐุํ สมเตฺถปิ สติ อโนโลกนวเสน อปสฺสโนฺตฯ **น อุปปาต**นฺติ ปุพฺพโยคาภาเวน, ปริกมฺมากรเณน วา อุปปตฺติํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกติ, เอวเญฺจ กตฺวา นยทฺวเย วิเสโส ปากโฏ โหติฯ โก ปรโลกํ ชานาติ, น ชานาติเยวาติ นตฺถิกวาทวเสน อุเจฺฉทํ คณฺหาตีติ สห ปาฐเสเสน สมฺพโนฺธ, นตฺถิกวาทวเสน มหามูฬฺหภาเวเนว ‘‘อิโต อโญฺญ ปรโลโก อตฺถี’’ติ อนวโพธนโต อิมํ ทิฏฺฐิํ คณฺหาตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘เอตฺตโกเยว วิสโย, ยฺวายํ อินฺทฺริยโคจโร’’ติ อตฺตโน ธีตุยา หตฺถคฺคคณฺหนกราชา วิย กามสุขาภิรตฺตตายปิ คณฺหาตีติ อาห **“กามสุขคิทฺธตาย วา”**ติฯ วณฺฏโต ปติตปณฺณานํ วเณฺฏน อปฏิสนฺธิกภาวํ สนฺธาย **“น ปุน วิรุหนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **เอวเมว สตฺตา**ติ ยถา ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต ปุน น ปฏิสนฺธียติ, เอวเมว สเพฺพปิ สตฺตา อปฺปฏิสนฺธิกา มรณปริโยสานา อโปโนพฺภวิกา อปฺปฏิสนฺธิกมรณเมว นิคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ อุทกปุพฺพุฬูปมา หิ สตฺตา ปุน อนุปฺปชฺชมานโตติ ตสฺส ลทฺธิฯ **ตถา**ติ ‘‘ลาภี อนุสฺสรโนฺต’’ติอาทินา [อรหโต (อฏฺฐ)] นิทสฺสนวเสน วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อญฺญถา**ติ ตกฺกนสฺส อเนกปฺปการสมฺภวโต ตโต อเญฺญนปิ ปกาเรนฯ ลาภิโนปิ จุติโต อุทฺธํ อุปปาตสฺส อทสฺสนมตฺตํ ปติ ตกฺกเนเนว อิมา ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ **“วิกเปฺปตฺวาวา”**ติฯ ตถา จ วิกเปฺปตฺวาว อุปฺปนฺนา อญฺญถา จ วิกเปฺปตฺวาว อุปฺปนฺนาติ หิ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ ‘‘เทฺว ชนา’’ติอาทินา อุเจฺฉทคฺคาหกปฺปเภททสฺสเนน อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ ยถา อมราวิเกฺขปิกวาทา

เอกนฺตอลาภีวเสเนว เทสิตา, ยถา จ อุทฺธมาฆาตนิกสญฺญีวาเท จตุตฺถจตุเกฺก สญฺญีวาทา เอกนฺตลาภีวเสเนว เทสิตา, นยิเมฯ อิเม ปน สสฺสเตกจฺจสสฺสตวาทาทโย วิย ลาภีอลาภีวเสเนว เทสิตาติฯ ยเทวํ กสฺมา สสฺสตวาทาทีสุ วิย ลาภีวเสน, ตกฺกีวเสน จ ปเจฺจกํ เทสนมกตฺวา สสฺสตวาทาทิเทสนาหิ อญฺญถา อิธ เทสนา กตาติ? วุจฺจเต – เทสนาวิลาสปฺปตฺติโตฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺตา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เต เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิวิเธนากาเรน ธมฺมํ เทเสนฺติ, น อญฺญถาฯ ยทิ หิ อิธาปิ จ ตถาเทสนาย นิพนฺธนภูโต เวเนยฺยชฺฌาสโย ภเวยฺย, ตถารูปเมว ภควา วเทยฺย, กถํ? ‘‘อิธ ภิกฺขเว, เอกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อาตปฺปมนฺวาย…เป.… ยถา สมาหิเต จิเตฺต สตฺตานํ จุตูปปาตญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ, โส ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน อรหโต จุติจิตฺตํ ปสฺสติ, ปุถูนํ วา ปรสตฺตานํ, น เหว โข ตทุทฺธํ อุปปตฺติํฯ โส เอวมาห ‘ยโต โข โภ อยํ อตฺตา รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรํ มรณา’ติอาทินา’’ วิเสสลาภิโน, ตกฺกิโน จ วิสุํ กตฺวาฯ ยสฺมา ปน ตถาเทสนาย นิพนฺธนภูโต เวเนยฺยชฺฌาสโย น อิธ ภวติ, ตสฺมา เทสนาวิลาเสน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ สสฺสตวาทาทิเทสนาหิ อญฺญถาเยวายํ เทสนา กตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อถ วา สสฺสเตกจฺจสสฺสตวาทาทีสุ วิย น อิธ ตกฺกีวาทโต วิเสสลาภีวาโท ภินฺนากาโร, อถ โข สมานปฺปการตาย สมานากาโรเยวาติ อิมสฺส วิเสสสฺส ปกาสนตฺถํ อยมุเจฺฉทวาโท ภควตา ปุริมวาเทหิ วิสิฎฺฐาการภาเวน เทสิโตฯ สมฺภวติ หิ อิธ ตกฺกิโนปิ อนุสฺสวาทิวเสน อธิคมวโต วิย อภินิเวโสฯ อปิจ น อิมา ทิฎฺฐิโย ภควตา อนาคเต เอวํภาวีวเสน เทสิตา, นาปิ เอวเมเต ภเวยฺยุนฺติ ปริกปฺปนาวเสน, อถ โข ยถา ยถา ทิฎฺฐิคติเกหิ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗, ๒๐๓, ๔๒๗; ๓.๒๗, ๒๘; อุทา. ๕๕) มญฺญิตา, ตถา ตถาเยว อิเม ทิฎฺฐิคตา ยถาภุจฺจํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปกาสิตา, เยหิ คมฺภีราทิปฺปการา อปุถุชฺชนโคจรา พุทฺธธมฺมา ปกาสนฺติ, เยสญฺจ ปริกิตฺตเนน ตถาคตา สมฺมเทว โถมิตา โหนฺติฯ

อปโร นโย – ยถา อุเจฺฉทวาทีหิ ทิฎฺฐิคติเกหิ อุตฺตรุตฺตรภวทสฺสีหิ อปรภวทสฺสีนํ เตสํ วาทปฎิเสธวเสน สกสกวาทา ปติฎฺฐาปิตา, ตถาเยวายํ เทสนา กตาติ ปุริมเทสนาหิ อิมิสฺสา เทสนาย ปวตฺติเภโท น โจเทตโพฺพ, เอวญฺจ กตฺวา อรูปภวเภทวเสน อุเจฺฉทวาโท จตุธา วิภชิตฺวา วิย กามรูปภวเภทวเสนาปิ อเนกธา วิภชิตฺวาเยว วตฺตโพฺพ, เอวํ สติ ภควตา วุตฺตสตฺตกโต พหุตรเภโท อุเจฺฉทวาโท อาปชฺชตีติ, อถ วา ปเจฺจกํ กามรูปภวเภทวเสน วิย อรูปภววเสนาปิ น วิภชิตฺวา วตฺตโพฺพ, เอวมฺปิ สติ ภควตา วุตฺตสตฺตกโต อปฺปตรเภโทว อุเจฺฉทวาโท อาปชฺชตีติ จ เอวํปการาปิ โจทนา อนวกาสา เอว โหติฯ ทิฎฺฐิคติกานญฺหิ ยถาภิมตํ เทสนา ปวตฺตาติฯ

๘๕. **มาตาปิตูนํ เอต**นฺติ ตํสมฺพนฺธนโต เอตํ มาตาปิตูนํ สนฺตกนฺติ อโตฺถฯ **สุกฺกโสณิต**นฺติ ปิตุ สุกฺกํ, มาตุ โสณิตญฺจ, อุภินฺนํ วา สุกฺกสงฺขาตํ โสณิตํฯ **มาตาเปตฺติเก**ติ นิมิเตฺต เจตํ ภุมฺมํฯ **อิตี**ติ อิเมหิ ตีหิ ปเทหิฯ ‘‘รูปกายวเสนา’’ติ อวตฺวา **‘‘รูปกายสีเสนา’’**ติ วทโนฺต อรูปมฺปิ เตสํ ‘‘อตฺตา’’ติ คหณํ ญาเปติฯ อิมินา ปกาเรน **อิตฺถ**นฺติ อาห **‘‘เอวเมเก’’**ติฯ **เอวํ**-สโทฺท เหตฺถ อิทมโตฺถ, อิมินา ปกาเรนาติ อโตฺถฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจ, อเญฺญ วาฯ

๘๖. มนุสฺสานํ ปุเพฺพ คหิตตฺตา, อเญฺญสญฺจ อสมฺภวโต ‘‘กามาวจโร’’ติ เอตฺถ **ฉกามาวจรเทวปริยาปโนฺน**ติ อโตฺถฯ **กพฬีกาโร** เจตฺถ ยถาวุตฺตสุธาหาโรฯ

๘๗. **ฌานมเนน นิพฺพโตฺต**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ มหาวยโว **อ โงฺค,** ตตฺถ วิสุํ ปวโตฺต **ปจฺจโงฺค,** สเพฺพหิ องฺคปจฺจเงฺคหิ ยุโตฺต ตถาฯ **เตสนฺ**ติ จกฺขฺโสตินฺทฺริยานํฯ **อิตเรสนฺ**ติ ฆานชิวฺหากายินฺทฺริยานํฯ เตสมฺปิ อินฺทฺริยานํ สณฺฐานํ ปุริสเวสวเสเนว เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ ''สมาเนปิ ตตฺถ อุภยลิงฺคาภาเว ปุริสสณฺฐานาว ตตฺถ พฺรหฺมาโน, น อิตฺถิสณฺฐานา''ติฯ

๘๘-๙๒. **อากาสานญฺจายตน**-สโทฺท อิธ ภวเยวาติ อาห **''อากาสานญฺจาย ตนภว''**นฺติฯ เอตฺถาห – ยุตฺตํ ตาว ปุริเมสุ ตีสุ วาเทสุ ''กายสฺส เภทา''ติ วตฺตุํ ปญฺจโวการ ภวปริยาปนฺนํ อตฺตภาวมารพฺภ ปวตฺตตฺตา เตสํ วาทานํ, จตุโวการภวปริยาปนฺนํ ปน อตฺต ภาวํ นิสฺสาย ปวเตฺตสุ จตุตฺถาทีสุ จตูสุ วาเทสุ กสฺมา ''กายสฺส เภทา''ติ วุตฺตํฯ น หิ อรูปีนํ กาโย วิชฺชติฯ โย เภโทติ วุเจฺจยฺยาติ? สจฺจเมตํ, รูปตฺตภาเว ปน ปวตฺตโวหาเรเนว ทิฏฺฐิคติ โก อรูปตฺตภาเวปิ กายโวหารํ อาโรเปตฺวา เอวมาหฯ โลกสฺมิญฺหิ ทิสฺสติ อญฺญตฺถภูโตปิ โว หาโร ตทญฺญตฺถสมาโรปิโต ยถา ตํ ''สสวิสาณํ, ขํ ปุปฺผ''นฺติฯ ยถา จ ทิฏฺฐิคติกา ทิฏฺฐิโย ปญฺญเปนฺติ, ตถาเยว ภควาปิ เทเสตีติฯ อปิจ นามกายภาวโต ผสฺสาทิธมฺมสมูหภูเต อรูป ตฺตภาเว กายนิเทฺทโส ทฏฺฐโพฺพฯ สมูหเฏฺฐนปิ หิ ''กาโย''ติ วุจฺจติ ''หตฺถิกาโย อสฺสกา โย''ติอาทีสุ วิยฯ เอตฺถ จ กามาวจรเทวตฺตภาวาทินิรวเสสวิภวปติฏฺฐาปกานํ ทุติยาทิวา ทานํ อปรนฺตกปฺปิกภาโว ยุโตฺต โหตุ อนาคตทฺธวิสยตฺตา เตสํ วาทานํ, กถํ ปน ทิฏฺฐิคติ กสฺส ปจฺจกฺขภูตมนุสฺสตฺตภาวาปคมปติฏฺฐาปกสฺส ปฐมวาทสฺส อปรนฺตกปฺปิกภาโว ยุเชฺชยฺย ปจฺจุปฺปนฺนทฺธวิสยตฺตา ตสฺส วาทสฺสฯ ทุติยวาทาทีนญฺหิ ปุริมปุริมวาทสงฺคหิตเสฺสว อตฺตโน อนาคเต ตทุตฺตริภวูปปนฺนสฺส สมุเจฺฉทโพธนโต ยุชฺชติ อปรนฺตกปฺปิกตา, ตถา เจว วุตฺตํ ''โน จ โข โภ อยํ อตฺตา เอตฺตาวตา สมฺมา สมุจฺฉิโนฺน โหตี''ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๘๕) ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ ''อตฺถิ โข โภ อโญฺญ อตฺตา''ติ, (ที. นิ. ๑.๘๗) ตํ มนุสฺสตฺตภาวาทิเหฏฺฐิมตฺต ภาววิเสสาเปกฺขาย วุตฺตํ, น สพฺพถา อญฺญภาวโตฯ ปฐมวาทสฺส ปน อนาคเต ตทุตฺตริภวูป ปนฺนสฺส อตฺตโน สมุเจฺฉทโพธนาภาวโต , ''อตฺถิ โข โภ อโญฺญ อตฺตา''ติ เอตฺถ อญฺญภา เวน อคฺคหณโต จ น ยุชฺชเตว อปรนฺตกปฺปิกตาติ? โน น ยุชฺชติ อิธโลกปริยาปนฺนเตฺตปิ ปฐมวาทวิสยสฺส อนาคตกาลิกเสฺสว เตน อธิเปฺปตตฺตาฯ ปฐมวาทินาปิ หิ อิธโลกปริยา ปนฺนสฺส อตฺตโน ปรํ มรณา อุเจฺฉโท อนาคตกาลวเสเนว อธิเปฺปโต, ตสฺมา จสฺส อปรนฺ ตกปฺปิกตาย น โกจิ วิโรโธติฯ

ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวณฺณนา

๙๓. ญาเณน ทฏฺฐโพฺพติ **ทิโฏฺฐ,** ทิโฏฺฐ จ โส สภาวเฏฺฐน ธโมฺม จาติ **ทิฏฺฐธโมฺม,** ทสฺสนภูเตน ญาเณน อุปลทฺธสภาโวติ อโตฺถฯ โส ปน อกฺขานมินฺทฺริยานํ อภิมุขีภูโต วิส โยเยวาติ วุตฺตํ **''ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจตี''**ติฯ ตตฺถ โย อนินฺทฺริยวิสโย, โสปิ สุปากฏภาเวน อินฺทฺริยวิสโย วิย โหตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตเนวาห **''ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺต ภาวเสฺสตํ อธิวจน''**นฺติ, ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ยถากมฺมํ ปฏิลภิตพฺพตฺตภาวสฺส วาจกํ ปทํ, นามนฺ ติ วา อโตฺถฯ **นิพฺพาน**เญฺจตฺถ ทุกฺขวูปสมนเมว, น อคฺคผลํ, น จ อสงฺขตธาตุ เตสมวิสยตฺตา ติ อาห **''ทุกฺขวูปสมน''**นฺติฯ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพาเน ปวโตฺต วาโท เอเตสนฺติ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺ พานวาทา**ติปิ ยุชฺชติฯ

๙๔. กามนียตฺตา กามา จ เต อเนกาวยวานํ สมูหภาวโต สตฺตานญฺจ พนฺธนโต คุณา จาติ **กามคุณา**ติ อตฺถํ สนฺธายาห **''มนาปิยรูปาทีหี''**ติอาทิฯ ยาว โผฏฺฐพฺพา

รมฺมณเญฺจตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน สงฺคณฺหาติฯ **สุฏฺฐุ อปฺปิโต**ติ สมฺมา ฐปิโตฯ ฐปนา เจตฺถ อลฺลียนาติ อาห **“อลฺลีโน”**ติฯ ปริโต ตตฺถ ตตฺถ กามคุเณสุ ยถาสกํ อินฺทฺริยานิ จาเรติ โคจรํ คณฺหาเปตีติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“เตสู”**ติอาทิ วุตฺตํ, เตนาห **“อิโต จิโต จ อุปเนตี”**ติฯ **ปริ**-สทฺทวิสิฏฺโฐ วา อิธ **จร**-สทฺโท กีฬายนฺติ วุตฺตํ **“ปลฬตี”**ติอาทิ [ลฬติ (อฏฺฐกถายํ)]ฯ **ปลฬตี**ติ หิ ปกาเรน ลฬติ, วิลาสํ กโรตีติ อโตฺถฯ **“เอตฺถ จา”**ติอาทินา อุตฺตมกามคุณิกานเมว ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปญฺญเปนฺตีติ ทเสฺสติฯ มนฺธาตุมหาราชวสวตฺตีเทวราชกามคุณา หิ อุตฺตมตาย นิทสฺสิตา, กสฺมาติ อาห **“เอวรูเป”**ติอาทิฯ

๙๕. **อญฺญถาภาวา**ติ การเณ นิสฺสกฺกวจนํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ สุตฺตปเทสุ เทสิตนเยน, เอเตน โสกาทีนมุปฺปชฺชนาการํ ทเสฺสติฯ ญาติโภคโรคสีลทิฏฺฐิพฺยสเนหิ ผุฏฺฐสฺส เจตโส อพฺภนฺตรํ นิชฺฌายนํ โสจนํ **อนฺโตนิชฺฌายนํ,** ตเทว ลกฺขณเมตสฺสาติ **อนฺโตนิชฺฌายนลกฺขโณ**ฯ ตสฺมิํ โสเก สมุฏฺฐานเหตุภูเต นิสฺสิตํ **ตนฺนิสฺสิตํ**ฯ ภุสํ วิลปนํ **ลาลปฺปนํ,** ตนฺนิสฺสิตเมว ลาลปฺปนํ, ตเทว ลกฺขณมสฺสาติ **ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปนลกฺขโณ**ฯ ปสาทสงฺขาเต กาเย นิสฺสิตสฺส ทุกฺขสหคตกายวิญฺญาณสฺส ปฏิปีฬนํ **กายปฏิปีฬนํ,** สสมฺภารกถนํ วา เอตํ ยถา ‘‘ธนุนา วิชฺฌตี’’ติ ตทุปนิสฺสยสฺส วา อนิฏฺฐรูปสฺส ปจฺฉา ปวตฺตนโต ‘‘รูปกายสฺส ปฏิปีฬน’’นฺติปิ วฏฺฏติฯ ปฏิฆสมฺปยุตฺตสฺส มนโส วิเหสนํ **มโนวิฆาตํ**ฯ ตเทว ลกฺขณมสฺสาติ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ ญาติพฺยสนาทินา ผุฏฺฐสฺส ปริเทวนายปิ อสกฺกุณนฺตสฺส อนฺโตคตโสกสมุฏฺฐิโต ภุโส อายาโส **อุปายาโส**ฯ โส ปน เจตโส อปฺปสนฺนากาโร เอวาติ อาห **“วิสาทลกฺขโณ”**ติฯ สาทนํ ปสาทนํ **สาโท,** ปสนฺนตาฯ อนุปสโคฺคปิ หิ สโทฺท สอุปสโคฺค วิย ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส โพธโก ยถา ‘‘โคตฺรภู’’ติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ ตโต วิคมนํ **วิสาโท,** อปฺปสนฺนภาโวฯ

๙๖. วิตกฺกนํ **วิตกฺกิตํ,** ตํ ปนตฺถโต วิตโกฺกว, ตถา **วิจาริต**นฺติ เอตฺถาปิ, เตน วุตฺตํ **“อภินิโรปนวเสน ปวโตฺต วิตโกฺก”**ติอาทิฯ **เอเตนา**ติ วิตกฺกวิจาเร ปรามสิตฺวา กรณนิเทฺทโส, เหตุนิเทฺทโส วาฯ เตเนตมตฺถํ ทีเปติ ‘‘โขภกรสภาวตฺตา วิตกฺกวิจารานํ ตํสหิตมฺปิ ฌานํ เตหิ สอุปฺปีฬนํ วิย โหตี’’ติ, เตนาห **“สกณฺฏกํ** [ภกณฺฑกํ (อฏฺฐกถายํ)] **วิย ขายตี”**ติฯ โอฬาริกภาโว หิ วิตกฺกวิจารสงฺขาเตน กณฺฏเกน สห ปวตฺตกถาฯ กณฺฏกสหิตภาโว จ สอุปฺปีฬนตา เอว, โลเก หิ สกณฺฏกํ ผรุสกํ โอฬาริกนฺติ วทนฺติฯ

๙๗. ปีติคตํ **ปีติเยว** ‘‘ทิฏฺฐิคต’’นฺติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๘๑; มหานิ. ๑๒) วิย คต-สทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติโตฯ อยญฺหิ สํวณฺณกานํ ปกติ, ยทิทํ อนตฺถกปทํ, ตุลฺยาธิกรณปทญฺจ ฐเปตฺวา อตฺถวณฺณนาฯ ตถา หิ ตตฺถ ตตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘โยปนาติ โย ยาทิโส, (ปารา. ๔๕) นิพฺพานธาตูติ นิพฺพายนมตฺต’’นฺติ จ อาทิฯ ยาย นิมิตฺตภูตาย อุพฺพิลาวนปีติยา อุปฺปนฺนาย จิตฺตํ **อุพฺพิลาวิตํ** นาม, สาเยว **อุพฺพิลาวิตตฺตํ** ภาววาจกสฺส นิมิเตฺต ปวตฺตนโตฯ อิติ ปีติยา อุปฺปนฺนาย เอว จิตฺตสฺส อุพฺพิลาวนโต ตสฺส อุพฺพิลาวิตภาโว ปีติยา กโต นามาติ อาห **“อุพฺพิลภาวกรณ”**นฺติฯ

๙๘. อาภุชนํ มนสิกรณํ **อาโภโค**ฯ สมฺมา อนุกฺกเมน, ปุนปฺปุนํ วา อารมฺมณสฺส อาหาโร **สมนฺนาหาโร**ฯ อยํ ปน **ฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๙๘) วุตฺตนโย – จิตฺตสฺส อาภุคฺคภาโว อารมฺมเณ อภินตภาโว **อาโภโค**ฯ สุเขน หิ จิตฺตํ อารมฺมเณ อภินตํ โหติ, น ทุเกฺขน วิย อปนตํ, นาปิ อทุกฺขมสุเขน วิย อนภินตํ, อนปนตญฺจาติฯ เอตฺถ จ ‘‘มนุญฺญโภชนาทีสุ ขุปฺปิปาสาทิอภิภูตสฺส วิย กาเมหิ วิเวจิยมานสฺส อุปาทารมฺมณปตฺถนาวิเสสโต อภิวฑฺฒติ, มนุญฺญ

โภชนํ ภุตฺตาวิโน วิย ปน อุฬารกามรสสฺส ยาวทตฺถํ นิจิตสฺส สหิตสฺส ภุตฺตกามตาย กาเมสุ ปาตพฺยตา น โหติ, วิสยานภิคิทฺธนโต วิสเยหิ ทุโมฺมจิเยหิ ชลูกา วิย สยเมว มุจฺจตี''ติ จ อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา กามคุณสนฺตปฺปิตตาย สํสารทุกฺขวูปสมํ พฺยากาสิ ปฐมวาทีฯ กามาทีนํ อาทีนวทสฺสิตาย, ปฐมาทิฌานสุขสฺส สนฺตภาวทสฺสิตาย จ ปฐมาทิฌานสุขติตฺติยา สํสารทุกฺขุปเจฺฉทํ พฺยากํสุ ทุติยาทิวาทิโนฯ อิธาปิ อุเจฺฉทวาเทว วุตฺตปฺปกาโร วิจาโร ยถาสมฺภวํ อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – เอกสฺมิมฺปิ อตฺตภาเว ปญฺจ วาทา ลพฺภนฺติฯ ปฐมวาเท ยทิ กามคุณสมปฺปิโต อตฺตา, เอวํ โส ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺตฯ ทุติยาทิวาเทสุ ยทิ ปฐมวาทสงฺคหิโต โสเยว อตฺตา ปฐมชฺฌานาทิสมงฺคี , เอวํ สติ ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺตติฯ เตเนว หิ อุเจฺฉทวาเท วิย อิธ ปาฬิยํ ''อโญฺญ อตฺตา''ติ อญฺญคฺคหณํ น กตํฯ กถํ ปน อจฺจนฺตนิพฺพานปญฺญาปกสฺส อตฺตโน ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานวาทสฺส สสฺสตทิฎฺฐิยา สงฺคโห, น อุเจฺฉททิฎฺฐิยาติ? ตํตํสุขวิเสสสมงฺคิตาปฎิลเทฺธน พนฺธวิโมเกฺขน สุทฺธสฺส อตฺตโน สกรูเปเนว อวฎฺฐานทีปนโตฯ เตสญฺหิ ตถาปฎิลเทฺธน กมฺมพนฺธวิโมเกฺขน สุโทฺธ หุตฺวา ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต อตฺตา สกรูเปเนว อวฎฺฐาสีติ ลทฺธิฯ ตถา หิ **ปาฬิยํ** ''เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปโตฺต โหตี''ติ สสฺสตภาวญาปกจฺฉาายาย เอว เตสํ วาททสฺสนํ กตนฺติฯ

''เอตฺตาวตา''ติอาทินา ปาฬิยตฺถสมฺปิณฺฑนํฯ ตตฺถ **ยาส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ ทิฎฺฐีนํ อนิยมนิเทฺทสวจนํฯ ตสฺส อิมา ทฺวาสฎฺฐิ ทิฎฺฐิโย กถิตาติ นิยมนํ, นิยตานเปกฺขวจนํ วา เอตํ ''ยํ สนฺธาย วุตฺต''นฺติ อาคตฎฺฐาเน วิยฯ **เสสา**ติ ปญฺจปญฺญาส ทิฎฺฐิโยฯ ตาสุ อนฺตานนฺติกวาทาทีนํ สสฺสตทิฎฺฐิสงฺคหภาโว ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิโตเยวฯ กิํ ปเนตฺถ การณํ, ปุพฺพนฺตาปรนฺตา เอว ทิฎฺฐาภินิเวสสฺส วิสยภาเวน ทสฺสิตา, น ปน ตทุภยเมกชฺฌนฺติ? อสมฺภโว เอเวตฺถ การณํฯ น หิ ปุพฺพนฺตาปรเนฺตสุ วิย ตทุภยวินิมุเตฺต มชฺฌเนฺต ทิฎฺฐิกปฺปนา สมฺภวติ ตทุภยนฺตรมเตฺตน อิตฺตรกาลตฺตาฯ อถ ปน ปจฺจุปฺปนฺนตฺตภาโว ตทุภยเวมชฺฌํ, เอวํ สติ ทิฎฺฐิกปฺปนากฺขโม ตสฺส อุภยสภาโว ปุพฺพนฺตาปรเนฺตสุเยว อโนฺตคโธติ กถํ ตทุภยเมกชฺฌํ อทสฺสิตํ สิยาฯ อถ วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตวนฺตตาย ''ปุพฺพนฺตาปรโนฺต''ติ มชฺฌโนฺต วุจฺจติ, โสปิ ''ปุพฺพนฺตกปฺปิกา จ อปรนฺตกปฺปิกา จ ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิกา จา''ติ อุปริ วทเนฺตน ภควตา ปุพฺพนฺตาปรเนฺตหิ วิสุํ กตฺวา วุโตฺตเยวาติ ทฎฺฐโพฺพฯ อฎฺฐกถายมฺปิ ''สเพฺพปิ เต ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิเก''ติ เอเตน สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา สงฺคหิโตติ เวทิตพฺพํฯ อญฺญถา หิ สงฺกฑฺฒิตฺวา วุตฺตวจนสฺส นิรวเสสสงฺกฑฺฒนาภาวโต อนตฺถกตา อาปเชฺชยฺยาติฯ เก ปน เต ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิกาติ? เย อนฺตานนฺติกา หุตฺวา ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอวมาทินา อุภยสมฺพนฺธาภินิเวสิโน เวทิตพฺพาฯ

๑๐๐-๑๐๔. **''อิทานี''**ติอาทินา อปฺปนาวจนทฺวยสฺส วิเสสํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เอกชฺฌ**นฺติ ราสิกรณเตฺถ นิปาโตฯ เอกธา กโรตีติ **เอกชฺฌ**นฺติปิ เนรุตฺติกา, ภาวนปุํสกเญฺจตํฯ **อิติ**-สโทฺท อิทมโตฺถ, อิมินา ปกาเรน ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชสีติ อโตฺถฯ **อชฺฌาสย**นฺติ สสฺสตุเจฺฉทวเสน ทิฎฺฐิชฺฌาสยํฯ ตทุภยวเสน หิ สตฺตานํ สํกิเลสปเกฺข ทุวิโธ อชฺฌาสโยฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ''สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิ จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;
> ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสทฺทิต''นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ฎี. ๑.๑๓๖; ที. นิ. ฎี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา; สารตฺถ. ฎี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา, เวรชฺชกณฺฑวณฺณนา; วิ. วิ. ฎี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนาปิ ปสฺสิตพฺพํ);

ตญฺจ ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อปริมาเณ เอว เญยฺยวิเสเส อุปฺปชฺชนวเสน อเนกเภทภินฺนมฺปิ ‘‘จตฺตาโร ชนา สสฺสตวาทา’’ติอาทินา ทฺวาสฏฺฐิยา ปเภเทหิ สงฺคณฺหนวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทเสฺสนฺโต ปมาณภูตาย ตุลาย ธารยมาโน วิย โหตีติ อาห **‘‘ตุลาย ตุลยนฺโต วิยา’’**ติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อโนฺตชาลีกตา’’ติ อาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๖) **‘‘สิเนรุปาทโต วาลุกํ อุทฺธรนฺโต วิยา’’**ติ ปน เอเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญสฺส ญาณสฺส อิมิสฺสา เทสนาย อสกฺกุเณยฺยตํ ทเสฺสติ ปรมคมฺภีรตาวจนโตฯ

เอตฺถ จ ‘‘สเพฺพ เต อิเมเหว ทฺวาสฏฺฐิยา วตฺถูหิ, เอเตสํ วา อญฺญตเรน, นตฺถิ อิโต พหิทฺธา’’ติ วจนโต, ปุพฺพนฺตกปฺปิกาทิตฺตยวินิมุตฺตสฺส จ กสฺสจิ ทิฏฺฐิคติกสฺส อภาวโต ยานิ ตานิ สามญฺญผลาทิสุตฺตนฺตเรสุ วุตฺตปฺปการานิ อกิริยาเหตุกนตฺถิกวาทาทีนิ, ยานิ จ อิสฺสรปกติปชาปติปุริสกาลสภาวนิยติยทิจฺฉาวาทาทิปฺปเภทานิ ทิฏฺฐิคตานิ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๖๐-๑๖๒; วิภ. อนุฏี. ๒.๑๙๔-๑๙๕ วากฺยขเณฺธสุ ปสฺสิตพฺพํ) พหิทฺธาปิ ทิสฺสมานานิ, เตสํ เอเตฺถว สงฺคหโต อโนฺตคธตา เวทิตพฺพาฯ กถํ? อกิริยวาโท ตาว ‘‘วโญฺฌ กูฏโฏฺฐ’’ติ อาทินา กิริยาภาวทีปนโต สสฺสตวาเท อโนฺตคโธ, ตถา ‘‘สตฺติเม กายา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๗๔) นยปฺปวโตฺต ปกุธวาโท, ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) นยปฺปวโตฺต อเหตุกวาโท จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาเทฯ ‘‘นตฺถิ ปโร โลโก’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๑๗๑) นยปฺปวโตฺต นตฺถิกวาโท อุเจฺฉทวาเทฯ ตถา หิ ตตฺถ ‘‘กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๘๕) วุตฺตํฯ ปฐเมน **อาทิ**-สเทฺทน นิคณฺฐวาทาทโย สงฺคหิตาฯ

ยทิปิ ปาฬิยํ (ที. นิ. ๑.๑๗๗) นาฏปุตฺตวาทภาเวน จาตุยามสํวโร อาคโต, ตถาปิ สตฺตวาติกฺกเมน วิเกฺขปวาทิตาย นาฏปุตฺตวาโทปิ สญฺจยวาโท วิย อมราวิเกฺขปวาเทสุ อโนฺตคโธฯ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ, อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๓๗๗; ม. นิ. ๒.๑๒๒; สํ. นิ. ๒.๓๕) เอวํปการา วาทา ปน ‘‘รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา’’ติอาทิวาเทสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, อตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํปการา สสฺสตวาเทฯ ‘‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํปการา อุเจฺฉทวาเทฯ ‘‘โหติ จ น โหติ จ ตถาคโต ปรํ มรณา, อตฺถิ จ นตฺถิ จ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํปการา เอกจฺจสสฺสตวาเทฯ ‘‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, เนวตฺถิ น นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ เอวํปการา อมราวิเกฺขปวาเทฯ อิสฺสรปกติปชาปติปุริสกาลวาทา เอกจฺจสสฺสตวาเทฯ กณาทวาโท, สภาวนิยติยทิจฺฉาวาทา จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาเท สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ อิมินา นเยน สุตฺตนฺตเรสุ, พหิทฺธา จ อญฺญติตฺถิยสมเย ทิสฺสมานานํ ทิฏฺฐิคตานํ อิมาสฺเวว ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีสุ อโนฺตคธตา เวทิตพฺพาฯ เต ปน ตตฺถ ตตฺถาคตนเยน วุจฺจมานา คนฺถวิตฺถารกรา, อติเตฺถ จ ปกฺขนฺทนมิว โหตีติ น วิตฺถารยิมฺหฯ อิธ ปาฬิยํ อตฺถวิจารณาย อฏฺฐกถายํ อนุตฺตานตฺถปกาสนเมว หิ อมฺหากํ ภาโรติฯ

‘‘เอวมยํ ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตา’’ติ วจนปฺปสเงฺคน สุตฺตสฺสานุสนฺธโย วิภชิตุํ **‘‘ตโย หี’’**ติอาทิมาหฯ อตฺถนฺตรนิเสธนตฺถญฺหิ วิเสสนิทฺธารณํฯ ตตฺถ อนุสนฺธนํ **อนุสนฺธิ,** สมฺพนฺธมตฺตํ, ยํ เทสนาย การณเฏฺฐน ‘‘สมุฏฺฐาน’’นฺติปิ วุจฺจติฯ ปุจฺฉาทโย หิ เทสนาย พาหิรการณํ ตทนุรูเปน เทสนาปวตฺตนโตฯ ตํสมฺพโนฺธปิ ตนฺนิสฺสิตตฺตา การณเมวฯ อพฺภนฺตรการณํ ปน มหากรุณาเทสนาญาณาทโยฯ อยมโตฺถ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ ปุจฺฉาย กโต อนุสนฺธิ **ปุจฺฉานุสนฺธิ,** ปุจฺฉํ อนุสนฺธึ กตฺวา เทสิตตฺตา สุตฺตสฺส สมฺพโนฺธ ปุจฺฉาย กโต นาม โหติฯ ปุจฺฉาสงฺขาโต อนุสนฺธิ **ปุจฺฉานุสนฺธี**ติปิ ยุชฺชติฯ ปุจฺฉานิสฺสิเตน หิ อนุสนฺธินา ตนฺนิสฺสยภู

ตา ปุจฺฉาปิ คหิตาติฯ อถ วา อนุสนฺธหตีติ **อนุสนฺธิ,** ปุจฺฉาสงฺขาโต อนุสนฺธิ เอตสฺสาติ **ปุจฺฉานุสนฺธิ,** ตํตํสุตฺตปเทโสฯ ปุจฺฉาย วา อนุสนฺธียตีติ **ปุจฺฉานุสนฺธิ,** ปุจฺฉํ วจนสมฺพนฺธํ กตฺวา เทสิโต ตํสมุฏฺฐานิโก ตํตํสุตฺตปเทโสวฯ **อชฺฌาสยานุสนฺธิ**มฺหิปิ เอเสว นโยฯ อนุสนฺธียตีติ อนุสนฺธิ, โย โย อนุสนฺธิ, อนุสนฺธิโน อนุรูปํ วา **ยถานุสนฺธิฯ**

ปุจฺฉาย, อชฺฌาสเยน จ อนนุสนฺธิโก อาทิมฺหิ เทสิตธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ตปฺปฏิปกฺขธมฺมวเสน วา ปวตฺโต อุปริสุตฺตปเทโสฯ ตถา หิ โส ‘‘เยน ปน ธเมฺมน…เป.… กกจูปมา อาคตา’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๐-๑๐๔) อฏฺฐกถายํ วุตฺโต, ยถาปาฬิมยํ วิภาโคติ ทเสฺสติ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุเตฺต นโนฺท โคปาลโก ภควนฺตํ เอตทโวจา’’ติ ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ สุเตฺต ตถา อภาวโตฯ ‘‘เอวํ วุเตฺต นนฺทโคปาลกสุเตฺต ภควนฺตํ เอตทโวจา’’ติ ปน ปฐิตพฺพํ ตสฺมิํ สุเตฺต ‘‘อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจา’’ติ อตฺถสฺส อุปปตฺติโตฯ อิทญฺหิ สํยุตฺตาคมวเร **สฬายตนวเคฺค** สงฺคีตสุตฺตํฯ คงฺคาย วุยฺหมานํ ทารุกฺขนฺธํ อุปมํ กตฺวา สทฺธาปพฺพชิเต กุลปุเตฺต เทสิเต นโนฺท โคปาลโก ‘‘อหมิมํ ปฏิปตฺติํ ปูเรสฺสามี’’ติ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, อุปสมฺปทญฺจ คเหตฺวา ตถาปฏิปชฺชมาโน นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปโตฺตฯ ตสฺมา ‘‘นนฺทโคปาลกสุตฺต’’นฺติ ปญฺญายิตฺถฯ ‘‘กิํ นุ โข ภเนฺต’’ติอาทีนิ ปน อญฺญตโรเยว ภิกฺขุ อโวจฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ ‘กิํ นุ โข ภเนฺต, โอริมํ ตีร’นฺติอาทิ’’ฯ

ตตฺรายมโตฺถ – **เอวํ วุเตฺต**ติ ‘‘สเจ โข ภิกฺขเว, ทารุกฺขโนฺธ น โอริมํ ตีรํ อุปคจฺฉตี’’ติ อาทินา คงฺคาย วุยฺหมานํ ทารุกฺขนฺธํ อุปมํ กตฺวา สทฺธาปพฺพชิเต กุลปุเตฺต เทสิเตฯ **ภควนฺตํ เอตทโวจา**ติ อนุสนฺธิกุสลตาย ‘‘กิํ นุ โข ภเนฺต’’ติอาทิวจนมโวจฯ ตถาคโต หิ ‘‘อิมิสฺสํ ปริสติ นิสิโนฺน อนุสนฺธิ กุสโล อตฺถิ, โส มํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ เอตฺตเกเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ **โอริมํ ตีร**นฺติ โอริมภูตํ ตีรํฯ ตถา **ปาริมํ ตีร**นฺติฯ **มเชฺฌ สํสีโท**ติ เวมเชฺฌ สํสีทนํ นิมฺมุชฺชนํฯ **ถเล อุสฺสาโท**ติ ชลมเชฺฌ อุฏฺฐิเต ถลสฺมิํ อุสฺสาริโต อารุโฬฺหฯ **มนุสฺสคฺคาโห**ติ มนุสฺสานํ สมฺพนฺธีภูตานํ, มนุเสฺสหิ วา คหณํฯ ตถา **อมนุสฺสคฺคาโห**ติ **อาวฏฺฏคฺคาโห**ติ อุทกาวเฏฺฏน คหณํฯ **อโนฺตปูตี**ติ วกฺกหทยาทีสุ อปูติกสฺสาปิ คุณานํ ปูติภาเวน อพฺภนฺตรํปูตีติฯ

‘‘อถ โข อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน’’ติอาทิ มชฺฌิมาคมวเร อุปริปณฺณาสเก **มหาปุณฺณมสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๘๘-๙๐) ตตฺรายมโตฺถ – **อิติ กิรา**ติ เอตฺถ **กิร**-สโทฺท อรุจิยํ, เตน ภควโต ยถาเทสิตาย อตฺตสุญฺญตาย อตฺตโน อรุจิยภาวํ ทีเปติฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนํ, อโมฺภ สภาวธมฺมาติ อโตฺถฯ ยทิ รูปํ อนตฺตา…เป.… วิญฺญาณํ อนตฺตาฯ เอวํ สตีติ สปาฐเสสโยชนาฯ **อนตฺตกตานี**ติ อตฺตนา น กตานิ, อนตฺตภูเตหิ วา ขเนฺธหิ กตานิฯ **กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี**ติ กีทิสมตฺตภาวํ ผุสิสฺสนฺติฯ อสติ อตฺตนิ ขนฺธานญฺจ ขณิกตฺตา ตานิ กมฺมานิ กํ นาม อตฺตานํ อตฺตโน ผเลน ผุสิสฺสนฺติ, โก กมฺมผลํ ปฏิสํเวทิสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส ภิกฺขุโน เจโตปริวิตกฺกํ อตฺตโน เจตสา เจโต – ปริยญาณสมฺปยุเตฺตน สพฺพญฺญุตญฺญาณสมฺปยุเตฺตน วา อญฺญาย ชานิตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

อวิทฺวาติ สุตาทิวิรเหน อริยธมฺมสฺส อโกวิทตาย อปณฺฑิโตฯ **วิทฺวา**ติ หิ ปณฺฑิตาธิวจนํ วิทติ ชานาตีติ กตฺวาฯ **อวิชฺชาคโต**ติ อวิชฺชาย อุปคโต, อริยธเมฺม อวินีตตาย อปฺปหีนาวิโชฺชติ อโตฺถฯ **ตณฺหาธิปเตยฺยน เจตสา**ติ ‘‘ยทิ อหํ นาม โกจิ นตฺถิ, เอวํ สติ มยา กตสฺส กมฺมสฺส ผลํ โก ปฏิสํเวเทติ, สติ ปน ตสฺมิํ สิยา กมฺมผลูปโภโค’’ติ ตณฺหาธิปติโต อาคเตน

อตฺตวาทุปาทานสหคเตน เจตสาฯ **อติธาวิตพฺพ**นฺติ อติกฺกมิตฺวา ธาวิตพฺพํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ขณิกเตฺตปิ สงฺขารานํ ยสฺมิํ สนฺตาเน กมฺมํ กตํ, ตเตฺถว ผลูปปตฺติโต ธมฺมปุญฺชมตฺตเสฺสว สิเทฺธ กมฺมผลสมฺพเนฺธ เอกตฺตนยํ มิจฺฉา คเหตฺวา เอเกน การกเวทกภูเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา กมฺมกมฺมผลานมสมฺพโนฺธ สิยาติ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตาปกาสนํ สตฺถุสาสนํ อติกฺกมิตพฺพํ มเญฺญยฺยาติฯ อิทานิ อนติธาวิตพฺพตํ วิภาเวตุํ **''ตํ กิํ มญฺญถา''**ติอาทิมาหฯ

อุปริ เทสนาติ เทสนาสมุฎฺฐานธมฺมทีปิกาย เหฎฺฐิมเทสนาย อุปริ ปวตฺติตา เทสนาฯ เทสนาสมุฎฺฐานธมฺมสฺส อนุรูปปฎิปกฺขธมฺมปฺปกาสนวเสน ทุวิเธสุ ยถานุสนฺธีสุ อนุรูปธมฺมปฺปกาสนวเสน ยถานุสนฺธิทสฺสนเมตํ **''อุปริ ฉ อภิญฺญา อาคตา''**ติฯ ตทวเสสํ ปน สพฺพมฺปิ ปฎิปกฺขธมฺมปฺปกาสนวเสนฯ มชฺฌิมาคมวเร มูลปณฺณาสเกเยว เจตานิ สุตฺตานิฯ **กิเลเสนา**ติ ''โลโภ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส''ติอาทินา กิเลสวเสนฯ **ภณฺฑเนนา**ติ วิวาเทนฯ **อกฺขนฺติยา**ติ โกเปนฯ **กกจูปมา**ติ ขรปนฺติอุปมาฯ **อิมสฺมิมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท อเปกฺขายํ ''อยมฺปิ ปาราชิโก''ติอาทีสุ (วิ. ๑.๗๒-๗๓, ๑๖๗, ๑๗๑, ๑๙๕, ๑๙๗) วิย, สมฺปิณฺฑเน วา, เตน ยถา วตฺถสุตฺตาทีสุ ปฎิปกฺขธมฺมปฺปกาสนวเสน ยถานุสนฺธิ , เอวํ อิมสฺมิมฺปิ พฺรหฺมชาเลติ อเปกฺขนํ, สมฺปิณฺฑนํ วา กโรติฯ ตถา หิ นิจฺจสาราทิปญฺญาปกานํ ทิฎฺฐิคตานํ วเสน อุฎฺฐิตายํ เทสนา นิจฺจสาราทิสุญฺญตาปกาสเนน นิฎฺฐาปิตาติฯ **''เตนา''**ติอาทินา ยถาวุตฺตสํวณฺณนาย คุณํ ทเสฺสติฯ

ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตวารวณฺณนา

๑๐๕-๑๑๗. **มริยาทวิภาคทสฺสนตฺถ**นฺติ ทิฎฺฐิคติกานํ ตณฺหาทิฎฺฐิปรามาสสฺส ตถาคตานํ ชานนปสฺสเนน, สสฺสตาทิมิจฺฉาทสฺสนสฺส จ สมฺมาทสฺสเนน สงฺกราภาว-วิภาคปฺปกาสนตฺถํฯ ตณฺหาทิฎฺฐิปรามาโสเยว เตสํ, น ตุ ตถาคตานมิว ยถาภูตํ ชานนปสฺสนํฯ ตณฺหาทิฎฺฐิวิปฺผนฺทนเมเวตํ มิจฺฉาทสฺสนเวทยิตํ, น ตุ โสตาปนฺนสฺส สมฺมาทสฺสนเวทยิตมิว นิจฺจลนฺติ จ หิ อิมาย เทสนาย มริยาทวิภาคํ ทเสฺสติฯ เตน วกฺขติ ''เยน ทิฎฺฐิอสฺสาเทน…เป. … ตํ เวทยิต''นฺติ, ''ทิฎฺฐิสงฺขาเตน เจว…เป.… ทเสฺสตี''ติ จฯ ''ตทปี''ติ วุตฺตตฺตา เยน โสมนสฺสชาตา ปญฺญเปนฺตีติ อโตฺถ ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ **''เยนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ สามตฺถิยโต หิ อวคตตฺถเสฺสเวตฺถ ต-สเทฺทน ปรามสนํฯ **ทิฎฺฐิอสฺสาเทนา**ติ ทิฎฺฐิยา ปจฺจยภูเตน อสฺสาเทนฯ **''ทิฎฺฐิสุเขนา''**ติอาทิ ตเสฺสว เววจนํฯ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ เตสํ ภวนฺตานํ สมณพฺราหฺมณานํ ตทปิ เวทยิตํ ตณฺหาคตานํ เวทยิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ

''ยถาภูตธมฺมานํ สภาว''นฺติ จ อวิเสเสน วุตฺตํฯ น หิ สงฺขตธมฺมสภาวํ อชานนมเตฺตน มิจฺฉา อภินิวิสนฺติฯ สามญฺญโชตนา จ วิเสเส อวติฎฺฐติฯ ตสฺมายเมตฺถ วิเสสโยชนา กาตพฺพา – ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ อิทํ ทิฎฺฐิฎฺฐานํ เอวํคหิตํ เอวํปรามฎฺฐํ เอวํคติกํ โหติ เอวํอภิสมฺปรายนฺติ ยถาภูตมชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ อถ วา ยสฺมิํ เวทยิเต อวีตตณฺหตาย เอวํทิฎฺฐิคตํ อุปาทียติ, ตํ เวทยิตํ สมุทยอตฺถงฺคมาทิโต ยถาภูตมชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานนฺติฯ เอวํ วิเสสโยชนาย หิ ยถา อนาวรณญาณสมนฺตจกฺขูหิ ตถาคตานํ ยถาภูตเมตฺถ ชานนํ, ปสฺสนญฺจ โหติ, น เอวํ ทิฎฺฐิคติกานํ, อถ โข เตสํ ตณฺหาทิฎฺฐิปรามาโสเยวาติ อิมมตฺถํ อิมาย เทสนาย ทเสฺสตีติ ปากฎํ โหติฯ เอวมฺปิ จายํ เทสนา มริยาทวิภาคทสฺสนตฺถํ ชาตาฯ

เวทยิตนฺติ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ (ที. นิ. ๑.๓๑) ทิฎฺฐิปญฺญาปนวเสน ปวตฺตํ ทิฎฺฐิสฺสาทสุขปริยาเยน วุตฺตํ, ตทปิ อนุภวนํฯ **ตณฺหาคตาน**นฺติ ตณฺหาย อุปคตานํ, ปวตฺตานํ วา ตเทว วุตฺตินเยน วิวรติ **''เกวลํ…เป.… เวทยิต''**นฺติฯ **ตญฺจ โข ปเนต**นฺติ จ ยถา

วุตฺตํ เวทยิตเมว ปจฺจามสติ, เตเนตํ ทีเปติ – ‘‘ตทปิ เวทยิตํ ตณฺหาคตานํ เวทยิตเมวา’’ติ วจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘ตทปิ เวทยิตํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา’’ติ ปุน สมฺพนฺโธ กาตพฺโพติฯ ตทปิ ตาว น สมฺปาปุณาตีติ เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน มริยาทวิภาคํ ทเสฺสตุํ **‘‘น โสตาปนฺนสฺส ทสฺสนมิว นิจฺจล’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ทสฺสน**นฺติ จ สมฺมาทสฺสนสุขํ, มคฺคผลสุขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กุโต จายมโตฺถ ลพฺภตีติ เอว-สทฺทสามตฺถิยโตฯ ‘‘ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา’’ติ หิ วุเตฺตน มคฺคผลสุขํ วิย อวิปฺผนฺทิตํ หุตฺวา เอกรูเปน อวติฏฺฐติ, อถ โข ตํ วฏฺฏามิสภูตํ ทิฏฺฐิตณฺหาสลฺลานุวิทฺธตาย สอุปฺปีฬตฺตา วิปฺผนฺทิตเมวาติ อโตฺถ อาปโนฺน โหติ, เตเนวาห **‘‘ปริตสฺสิเตนา’’**ติอาทิฯ อยเมตฺถ อฎฺฐกถามุตฺตโก สสมฺพนฺธนโยฯ

เอวํ วิเสสการณโต ทฺวาสฎฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ วิภชิตฺวา อิทานิ อวิเสสการณโต ตานิ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺร ภิกฺขเว’’**ติอาทิกา เทสนา อารทฺธาฯ สเพฺพสญฺหิ ทิฏฺฐิคตานํ เวทนา, อวิชฺชา, ตณฺหา จ อวิสิฏฺฐการณํฯ ตตฺถ **ตทปี**ติ ‘‘สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติ เอตฺถ ยเทตํ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ ปญฺญาปนเหตุภูตํ สุขาทิเภทํ ติวิธมฺปิ เวทยิตํ, ตทปิ ยถากฺกมํ ทุกฺขสลฺลานิจฺจโต, อวิเสเสน สมุทยตฺถงฺคมสฺสาทาทีนวนิสฺสรณโต วา ยถาภูตมชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ โหติ, ตโต เอว จ สุขาทิปตฺถนาสมฺภวโต, ตณฺหาย จ อุปคตตฺตา ตณฺหาคตานํ ตณฺหาปริตสฺสิเตน ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตเมว ทิฏฺฐิจลนเมวฯ ‘‘อสติ อตฺตนิ โก เวทนํ อนุภวตี’’ติ กายวจีทฺวาเรสุ ทิฏฺฐิยา โจปนปฺปตฺติมตฺตเมว, น ปน ทิฏฺฐิยา ปญฺญเปตโพฺพ โกจิ ธโมฺม สสฺสโต อตฺถีติ อธิปฺปาโยติฯ เอกจฺจสสฺสตาทีสุปิ เอส นโยฯ

ผสฺสปจฺจยวารวณฺณนา

๑๑๘. **ปรมฺปรปจฺจยทสฺสนตฺถ**นฺติ ยํ ทิฏฺฐิยา มูลการณํ, ตสฺสาปิ การณํ, ปุน ตสฺสปิ การณนฺติ เอวํ ปจฺจยปรมฺปรทสฺสนตฺถํฯ เยน หิ ตณฺหาปริตสฺสิเตน เอตานิ ทิฏฺฐิคตานิ ปวตฺตนฺติ, ตสฺส เวทยิตํ ปจฺจโย, เวทยิตสฺสาปิ ผโสฺส ปจฺจโยติ เอวํ ปจฺจยปรมฺปรวิภาวินี อยํ เทสนาฯ กิมตฺถิยํ ปน ปจฺจยปรมฺปรทสฺสนนฺติ เจ? อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํฯ เตน หิ ยถา ทิฏฺฐิสงฺขาโต ปญฺญาปนธโมฺม, ตปฺปจฺจยธมฺมา จ ยถาสกํ ปจฺจยวเสเนว อุปฺปชฺชนฺติ, น ปจฺจเยหิ วินา, เอวํ ปญฺญเปตพฺพธมฺมาปิ รูปเวทนาทโย, น เอตฺถ โกจิ สสฺสโต อตฺตา วา โลโก วาติ เอวมตฺถนฺตรํ วิญฺญาปิตํ โหติฯ ตณฺหาทิฏฺฐิปริผนฺทิตํ ตทปิ เวทยิตํ ทิฏฺฐิการณภูตาย ตณฺหาย ปจฺจยภูตํ ผสฺสปจฺจยา โหตีติ อโตฺถฯ

๑๓๑. **ตสฺส ปจฺจยสฺสา**ติ ตสฺส ผสฺสสงฺขาตสฺส ปจฺจยสฺสฯ **ทิฏฺฐิเวทยิเต** ทิฏฺฐิยา ปจฺจยภูเต เวทยิเต, ผสฺสปธาเนหิ อตฺตโน ปจฺจเยหิ นิปฺผาเทตเพฺพฯ สาเธตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ **พลวภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ พลวการณภาวทสฺสนตฺถํฯ ตถา หิ วินาปิ จกฺขาทิวตฺถูหิ, สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ จ เกหิจิ เวทนา อุปฺปชฺชติ, น ปน กทาจิปิ ผเสฺสน วินา, ตสฺมา ผโสฺส เวทนาย พลวการณํฯ น เกวลํ เวทนาย เอว, อถ โข เสสสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิฯ สนฺนิหิโตปิ หิ วิสโย สเจ จิตฺตุปฺปาโท ผุสนาการวิรหิโต โหติ, น ตสฺส อารมฺมณปจฺจโย ภวตีติ ผโสฺส สเพฺพสมฺปิ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วิเสสปจฺจโยฯ ตถา หิ ภควตา **ธมฺมสงฺคณีปกรเณ** จิตฺตุปฺปาทํ วิภชเนฺตน ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติ ผสฺสเสฺสว ปฐมมุทฺธรณํ กตํ, เวทนาย ปน สาติสยมธิฏฺฐานปจฺจโย เอวฯ ‘‘ปฏิสํเวทิสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ตทปี’’ติ เอตฺถาธิกาโรติ อาห **‘‘ตํ เวทยิต’’**นฺติฯ คมฺยมานตฺถสฺส วา-สทฺทสฺส ปโยคํ ปติ กามจารตฺตา, โลปตฺตา, เสสตฺตาปิ จ เอส น ปยุโตฺตฯ เอวมีทิเสสุฯ โหติ เจตฺถ –

‘‘คมฺยมานาธิการโต, โลปโต เสสโต จาติ;

การเณหิ จตูหิปิ, น กตฺถจิ รโว ยุโตฺต’’ติฯ

“ยถา หี”ติอาทินา ผสฺสสฺส พลวการณตาทสฺสเนน ตทตฺถํ สมตฺเถติฯ ตตฺถ **ปตโต**ติ ปตนฺตสฺสฯ **ถูณา**ติ อุปตฺถมฺภกทารุเสฺสตํ อธิวจนํฯ

ทิฏฺฐิคติกาธิฏฺฐานวฏฺฏกถาวณฺณนา

๑๔๔. กิญฺจาปิ อิมสฺมึ ฐาเน ปาฬิยํ เวทยิตมนาคตํ, เหฏฺฐา ปน ตีสฺปิ วาเรสุ อธิกตตฺตา, อุปริ จ ‘‘ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ วกฺขมานตฺตา เวทยิตเมเวตฺถ ปธานนฺติ อาห **“สพฺพทิฏฺฐิเวทยิตานิ สมฺปิเณฺฑตี”**ติฯ ‘‘เยปิ เต’’ติ ตตฺถ ตตฺถ อาคตสฺส จ ปิ-สทฺทสฺส อตฺถํ สนฺธาย **“สมฺปิเณฺฑตี”**ติ วุตฺตํฯ เย เต สมณพฺราหฺมณา สสฺสตวาทา…เป…. สเพฺพปิ เต ฉหิ ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตีติ หิ เวทยิตกิริยาวเสน ตํตํทิฏฺฐิคติกานํ สมฺปิณฺฑิตตฺตา เวทยิตสมฺปิณฺฑนเมว ชาตํฯ สพฺพมฺปิ หิ วากฺยํ กิริยาปธานนฺติฯ **อุปริ ผเสฺส ปกฺขิปนตฺถายา**ติ ‘‘ฉหิ ผสฺสายตเนหี’’ติ วุเตฺต อุปริ ผเสฺส ปกฺขิปนตฺถํ, ปกฺขิปนเญฺจตฺถ เวทยิตสฺส ผสฺสปจฺจยตาทสฺสนเมวฯ ‘‘ฉหิ ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ อิมินา หิ ฉหิ อชฺฌตฺติกายตเนหิ ฉฬารมฺมณปฏิสํเวทนํ เอกนฺตโต ฉผสฺสเหตุกเมวาติ ทสฺสิตํ โหติ, เตน วุตฺตํ **“สเพฺพ เต”**ติอาทิฯ

กโมฺพโชติ เอวํนามกํ รฏฺฐํฯ ตถา **ทกฺขิณาปโถฯ “สญฺชาติฏฺฐาเน”**ติ อิมินา สญฺชายนฺติ เอตฺถาติ อธิกรณโตฺถ **สญฺชาติ**-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ เอวํ **สโมสรณ**-สโทฺทฯ **อายตน**-สโทฺทปิ ตทุภยเตฺถฯ **อายตเน**ติ สโมสรณภูเต จตุมหาปเถฯ **นนฺ**ติ มหานิโคฺรธรุกฺขํฯ อิทญฺหิ องฺคุตฺตราคเม ปญฺจนิปาเต สทฺธานิสํสสุตฺตปทํฯ ตตฺถ จ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว สุภูมิยํ จตุมหาปเถ มหานิโคฺรโธ สมนฺตา ปกฺขีนํ ปฏิสรณํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๓๘) ตนฺนิเทฺทโส วุโตฺตฯ **สติ สติอายตเน**ติ สติสงฺขาเต การเณ วิชฺชมาเน, ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิตพฺพตํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ อายตนนฺติ เอตฺถ ผลานิ ตทายตฺตวุตฺติตาย ปวตฺตนฺติ, อายภูตํ วา อตฺตโน ผลํ ตโนติ ปวเตฺตตีติ **อายตนํ,** การณํฯ **สมฺมนฺตี**ติ อุปสมฺมนฺติ อสฺสาสํ ชเนนฺติฯ **อายตน**-สโทฺท อเญฺญสุ วิย น เอตฺถ อตฺถนฺตราวโพธโกติ อาห **“ปณฺณตฺติมเตฺต”**ติ, ตถา ตถา ปญฺญตฺติมเตฺตติ อโตฺถฯ รุกฺขคจฺฉสมูเห ปณฺณตฺติมเตฺต หิ อรญฺญโวหาโร, อรญฺญเมว จ อรญฺญายตนนฺติฯ **อตฺถตฺตเยปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน อากรนิวาสาธิฏฺฐานเตฺถ สมฺปิเณฺฑติฯ ‘‘หิรญฺญายตนํ สุวณฺณายตน’’นฺติอาทีสุ หิ อากเร, ‘‘อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน’’นฺติอาทีสุ นิวาเส, ‘‘กมฺมายตนํ สิปฺปายตน’’นฺติอาทีสุ อธิฏฺฐาเน ปวตฺตติ, นิสฺสเยติ อโตฺถฯ

อายตนนฺติ เอตฺถ อากโรนฺติ, นิวสนฺติ, อธิฏฺฐหนฺตีติ ยถากฺกมํ วจนโตฺถฯ จกฺขาทีสุ จ ผสฺสาทโย อากิณฺณา, ตานิ จ เนสํ วาโส, อธิฏฺฐานญฺจ นิสฺสยปจฺจยภาวโตฯ ตสฺมา ตเทตมฺปิ อตฺถตฺตยมิธ ยุชฺชติเยวฯ กถํ ยุชฺชตีติ อาห **“จกฺขาทีสุ หี”**ติอาทิฯ ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตนฺติ อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา อุปลกฺขณวเสน วุตฺตา อเญฺญสมฺปิ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานํ อายตนภาวโต, ปธานวเสน วาฯ ตถา หิ จิตฺตุปฺปาทํ วิภชเนฺตน ภควตา เตเยว ‘‘ผโสฺส โหติ, เวทนา, สญฺญา, เจตนา, จิตฺตํ โหตี’’ติ ปฐมํ วิภตฺตาฯ **สญฺชาย**นฺติ ตนฺนิสฺสยารมฺมณภาเวน ตเตฺถว อุปฺปตฺติโตฯ **สโมสร**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุทฺวารารมฺมณภาเวน สโมสรณโตฯ ตานิ จ เนสํ การณํ เตสมภาเว อภาวโตฯ อยํ ปน ยถาวุโตฺต สญฺชาติเทสาทิอโตฺถ รุฬฺหิวเสเนว ตตฺถ ตตฺถ นิรุฬฺหตาย เอว ปวตฺตตฺตาติ **อาจริยอานนฺทเตฺถเรน** วุตฺตํฯ อยํ ปน ปทตฺถวิวรณมุเขน ปวโตฺต อโตฺถ – อายตนโต, อายานํ ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต **อายตนํฯ** จกฺขาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทิกิเจฺจน อายตนฺติ อุฏฺฐ

หนฺติ ฆเฏนฺติ วายมนฺติ, อายภูเต จ ธเมฺม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ, อายตญฺจ สํสารทุกฺขํ นยนฺติ ปวเตฺตนฺตีติฯ **อิติ อิมินา นเยนา**ติ เอตฺถ อาทิอเตฺถน **อิติ** สเทฺทน ‘‘โสตํ ปฏิจฺจา’’ติ อาทิปาฬึ สงฺคณฺหาติฯ

ตตฺถ **ติณฺณ**นฺติ จกฺขุปสาทรูปารมฺมณจกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ติณฺณํ วิสยินฺทฺริยวิญฺญาณานํฯ เตสํ สมาคมนภาเวน คเหตพฺพโต **‘‘ผโสฺส สงฺคตี’’**ติ วุโตฺตฯ ตถา หิ โส ‘‘สนฺนิปาตปจฺจุปฏฺฐาโน’’ติ วุจฺจติฯ อิมินา นเยน อาโรเปตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ เตน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – ยถา ‘‘จกฺขุํปฏิจฺจ…เป…. ผโสฺส’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓, ๔๕; ๒.๔.๖๑; กถา. ๔๖๕) เอตสฺมิํ สุเตฺต วิชฺชมาเนสฺุปิ สญฺญาทีสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ เวทนาย ปธานการณภาวทสฺสนตฺถํ ผสฺสสีเสน เทสนา กตา, เอวมิธาปิ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติอาทินา ผสฺสํ อาทิํ กตฺวา อปรนฺตปฏิสนฺธาเนน ปจฺจยปรมฺปรํ ทเสฺสตุํ ‘‘ฉหิ ผสฺสายตเนหี’’ติ จ ‘‘ผุสฺส ผุสฺสา’’ติ จ ผสฺสสีเสน เทสนา กตาติฯ **ผสฺสายตนาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ผุสฺส ผุสฺสา’’ติ วจนํ สงฺคณฺหาติฯ

‘‘กิญฺจาปี’’ติอาทินา สทฺทมตฺตโต โจทนาเลสํ ทเสฺสตฺวา **‘‘ตถาปี’’**ติอาทินา อตฺถโตตํ ปริหรติฯ น อายตนานิ ผุสนฺติ รูปานมนารมฺมณภาวโตฯ ผโสฺส อรูปธโมฺม วิสมาโน เอกเทเสน อารมฺมณํ อนลฺลิยมาโนปิ ผุสนากาเรน ปวโตฺต ผุสโนฺต วิย โหตีติ อาห **‘‘ผโสฺสว ตํ ตํ อารมฺมณํ ผุสตี’’**ติฯ เตเนว โส ‘‘ผุสนลกฺขโณ, สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ จ วุจฺจติฯ ‘‘ฉหิ ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺสา’’ติ อผุสนกิจฺจานิปิ นิสฺสิตโวหาเรน ผุสนกิจฺจานิ กตฺวา ทสฺสนเมว ผเสฺส อุปนิกฺขิปนํ นาม ยถา ‘‘มญฺจา โฆสนฺตี’’ติฯ **อุปนิกฺขิปิตฺวา**ติ หิ ผุสนกิจฺจาโรปนวเสน ผสฺสสฺมิํ ปเวเสตฺวาติ อโตฺถฯ ผสฺสคติกานิ กตฺวา ผสฺสุปจารํ อาโรเปตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อุปจาโร นาม โวหารมตฺตํ, น เตน อตฺถสิทฺธิ อตํสภาวโตฯ อตฺถสิชฺฌนโก ปน ตํสภาโวเยว อโตฺถ คเหตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิมาหฯ ยถาหุ –

‘‘อตฺถญฺหิ นาโถ สรณํ อโวจ,
น พฺยญฺชนํ โลกหิโต มเหสี’’ติฯ

อตฺตโน ปจฺจยภูตานํ ฉนฺนํ ผสฺสานํ วเสน จกฺขุสมฺผสฺสชา ยาว มโนสมฺผสฺสชาติ สเงฺขปโต ฉพฺพิธํ สนฺธาย **‘‘ฉผสฺสายตนสมฺภวา เวทนา’’**ติ วุตฺตํฯ วิตฺถารโต ปน –

‘‘ผสฺสโต ฉพฺพิธาเปตา, อุปวิจารเภทโต;
ติธา นิสฺสิตโต ทฺวีหิ, ติธา กาเลน วฑฺฒิตา’’ติฯ –

อฏฺฐสตปริยาเย วุตฺตนเยน อฏฺฐสตปฺปเภทาฯ มหาวิหารวาสิโน เจตฺถ ยถา วิญฺญาณํ นามรูปํ สฬายตนํ , เอวํ ผสฺสํ, เวทนญฺจ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนมฺปิ สสนฺตติปริยาปนฺนํ ทีเปโนฺต วิปากเมว อิจฺฉนฺติ, อเญฺญ ปน ยถา ตถา วา ปจฺจยภาโว สติ น สกฺกา วเชฺชตุนฺติ สพฺพเมว อิจฺฉนฺติฯ **สา**ติ ยถาวุตฺตปฺปเภทา เวทนาฯ **รูปตณฺหาทิเภทายา**ติ ‘‘เสฏฺฐิปุโตฺต พฺราหฺมณปุโตฺต’’ติ ปิตุนามวเสน วิย อารมฺมณนามวเสน วุตฺตาย รูปตณฺหา ยาว ธมฺมตณฺหาติ สเงฺขปโต ฉพฺพิธายฯ วิตฺถารโต ปน –

‘‘รูปตณฺหาทิกา กาม-ตณฺหาทีหิ ติธา ปุน;
สนฺตานโต ทฺวิธา กาล-เภเทน คุณิตา สิยุ’’นฺติฯ –

เอวํ วุตฺตอฏฺฐสตปฺปเภทายฯ **อุปนิสฺสยโกฏิยา**ติ อุปนิสฺสยสีเสนฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุปนิสฺสยปจฺจโยว อุทฺธโฏ, นนุ สุขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา จ ตณฺหาย อารมฺมณมตฺตอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยวเสน จตุธา ปจฺจโย, ทุกฺขา จ อารมฺมณมตฺตปกตูปนิสฺสยวเสน ทฺวิธาติ? สจฺจเมตํ, อุปนิสฺสเย เอว ปน ตํ สพฺพมฺปิ อโนฺตคธนฺติ เอวมุทฺธโฏฯ ยุตฺตํ ตาว อารมฺมณูปนิสฺสยสฺส อุปนิสฺสยสามญฺญโต อุปนิสฺสเย อโนฺตคธตา, กถํ ปน อารมฺมณมตฺตอารมฺมณาธิปตีนํ ตตฺถ อโนฺตคธภาโว สิยาติ? เตสมฺปิ อารมฺมณสามญฺญโต อารมฺมณูปนิสฺสเยน สงฺคหิตตฺตา อารมฺมณูปนิสฺสยวสโมธานภูเตว อุปนิสฺสเย เอว อโนฺตคธตา โหติฯ เอตทตฺถเมว หิ สนฺธาย ''อุปนิสฺสเยนา''ติ อวตฺวา ''อุปนิสฺสยโกฏิยา''ติ วุตฺตํฯ สิเทฺธ หิ สตฺยารโมฺภ นิยมาย วา โหติ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนาย วาติฯ เอวมีทิเสสุฯ

จตุพฺพิธสฺสาติ กามุปาทานํ ยาว อตฺตวาทุปาทานนฺติ จตุพฺพิธสฺสฯ นนุ จ ตณฺหาว กามุปาทานํ, กถํ สาเยว ตสฺส ปจฺจโย สิยาติ? สจฺจํ, ปุริมตณฺหาย ปน อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺฉิมตณฺหาย ทฬฺหภาวโต ปุริมาเยว ตณฺหา ปจฺฉิมาย ปจฺจโย ภวติฯ ตณฺหาทฬฺหตฺตเมว หิ ''กามุปาทานํ อุปายาโส อุปกฏฺฐา''ติอาทีสุ วิย **อุป**-สทฺทสฺส ทฬฺหเตฺถ ปวตฺตนโตฯ อปิจ ทุพฺพลา ตณฺหา ตณฺหาเยว, พลวตี ตณฺหา กามุปาทานํฯ อถ วา อปตฺตวิสยปตฺถนา ตณฺหา ตมสิ โจรานํ หตฺถปสารณํ วิย, สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ กามุปาทานํ โจรานํ หตฺถคตภณฺฑคฺคหณํ วิยฯ อปฺปิจฺฉตาปฏิปกฺขา ตณฺหาฯ สนฺตุฏฺฐิตาปฏิปกฺขํ กามุปาทานํฯ ปริเยสนทุกฺขมูลํ ตณฺหา, อารกฺขทุกฺขมูลํ กามุปาทานํฯ อยมฺปิ เตสํ วิเสโส เกจิวาทวเสน อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๔๔) ทสฺสิโต ปุริมนยเสฺสว วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔) สกวาทภาเวน วุตฺตตฺตาฯ

อสหชาตสฺส อุปาทานสฺส อุปนิสฺสยโกฏิยา, สหชาตสฺส ปน สหชาตโกฏิยาติ ยถาลาภมโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตตฺถ อสหชาตา อนนฺตรนิรุทฺธา อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนปจฺจเยหิ ฉธา ปจฺจโยฯ อารมฺมณภูตา ปน อารมฺมณมตฺตอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสเยหิ ติธา, ตํ สพฺพมฺปิ วุตฺตนเยน อุปนิสฺสเยเนว สงฺคเหตฺวา **''อุปนิสฺสยโกฏิยา''**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ ตณฺหาย รูปาทีนิ อสฺสาเทตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตณฺหา กามุปาทานสฺส อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโยฯ ตถา รูปาทิเภเท สมฺมูโฬฺห ''นตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ๒.๙๔-๙๕, ๒๒๕; ๓.๙๑, ๑๑๖, ๑๓๖; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; อ. นิ. ๑๐.๑๗๖, ๒๑๗; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๐๗, ๙๒๕, ๙๗๑) มิจฺฉาทสฺสนํ, สํสารโต มุจฺจิตุกาโม อสุทฺธิมเคฺค สุทฺธิมคฺคปรามสนํ, ขเนฺธสุ อตฺตตฺตนิยคาหภูตํ สกฺกายทสฺสนญฺจ คณฺหาติฯ ตสฺมา อิตเรสมฺปิ ติณฺณํ ตณฺหา อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ สหชาตา ปน สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตเหตุวเสน สตฺตธา สหชาตานํ ปจฺจโยฯ ตมฺปิ สพฺพํ สหชาตปจฺจเยเนว สงฺคเหตฺวา **''สหชาตโกฏิยา''**ติ วุตฺตํฯ

ภวสฺสาติ กมฺมภวสฺส เจว อุปฺปตฺติภวสฺส จฯ ตตฺถ เจตนาทิสงฺขาตํ สพฺพํ ภวคามิกมฺมํ กมฺมภโวฯ กามภวาทินววิโธ อุปฺปตฺติภโวฯ เตสุ อุปฺปตฺติภวสฺส จตุพฺพิธมฺปิ อุปาทานํ อุปฺปตฺติภวเหตุภูตสฺส กมฺมภวสฺส การณภาวโต, ตสฺส จ สหายภาวูปคมนโต ปกตูปนิสฺสยวเสน ปจฺจโยฯ กมฺมารมฺมณกรณกาเล ปน กมฺมสหชาตมุปาทานํ อุปฺปตฺติภวสฺส อารมฺมณวเสน ปจฺจโยฯ กมฺมภวสฺส ปน สหชาตสฺส สหชาตมุปาทานํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน เจว เหตุมคฺควเสน จ อเนกธา ปจฺจโยฯ อสหชาตสฺส ปน อนนฺตรสฺส อสหชาตมุปาทานํ อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนวเสน, อิตรสฺส จ นานนฺตรสฺส ปกตูปนิสฺสยวเสน, สมฺมสนาทิกาเลสุ อารมฺมณาทิวเสน จ ปจฺจโยฯ ตตฺถ อนนฺตราทิเก

อุปนิสฺสยปจฺจเย, สหชาตาทิเก จ สหชาตปจฺจเย ปกฺขิปิตฺวา ตถาติ วุตฺตํ, รูปูปหารโตฺถ วา เหส อนุกฑฺฒนโตฺถ วาฯ เตน หิ อุปนิสฺสยโกฏิยา เจว สหชาตโกฏิยา จาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ

ภโว ชาติยาติ เอตฺถ ***ภโว***ติ กมฺมภโว อธิเปฺปโตฯ โส หิ ชาติยา ปจฺจโย, น อุปปตฺติภโวฯ ชาติเยว หิ อุปปตฺติภโวติ, สา จ ปฐมาภินิพฺพตฺตขนฺธาฯ เตน วุตฺตํ **“ชาตีติ ปเนตฺถ สวิการา ปญฺจกฺขนฺธา ทฏฺฐพฺพา”**ติ, เตนายํ โจทนา นิวตฺติตา ‘‘นนุ ชาติปิ ภโวเยว, กถํ โส ชาติยา ปจฺจโย’’ติ, กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘กมฺมภโว ชาติยา ปจฺจโย’’ติ เจ? พาหิรปจฺจยสมเตฺตปิ กมฺมวเสเนว หีนปณีตาทิวิเสสทสฺสนโตฯ ยถาห ภควา ‘‘กมฺมํ สเตฺต วิภชติ ยทิทํ หีนปณีตตายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙) **สวิการา**ติ นิพฺพตฺติวิกาเรน สวิการา, น อเญฺญหิ, เต จ อตฺถโต อุปปตฺติภโวเยว, โส เอว จ ตสฺส การณํ ภวิตุมยุโตฺต ตณฺหาย กามุปาทานสฺส ปจฺจยภาเว วิย ปุริมปจฺฉิมาทิวิเสสานมสมฺภวโต, ตสฺมา กมฺมภโวเยว อุปปตฺติภวสงฺขาตาย ชาติยา กมฺมปจฺจเยน เจว ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน จ ปจฺจโยติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘กมฺมปจฺจยํ อุปนิสฺสเยเนว สงฺคเหตฺวา อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ชาติยา สติ ชรามรณํ, ชรามรณาทินา ผุฏฺฐสฺส จ พาลสฺส โสกาทโย สมฺภวนฺติ, นาสติ, ตสฺมา ชาติชรามรณาทีนํ อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโยติ อาห **“ชาติ...เป.... ปจฺจโย”**ติ วิตฺถารโต อตฺถวินิจฺฉยสฺส อกตฺตา, สหชาตูปนิสฺสยสีเสเนว ปจฺจยวิจารณาย จ, ทสฺสิตตฺตา, องฺคาทิวิธานสฺส จ อนามฏฺฐตฺตา **“อยเมตฺถ สเงฺขโป”**ติอาทิ วุตฺตํฯ มหาวิสยตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิจารณาย นิรวเสสา อยํ กุโต ลทฺธพฺพาติ โจทนมปเนติ **“วิตฺถารโต”**ติอาทินาฯ **“อิธ ปนสฺสา”**ติอาทินา ปาฬิยมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา เอกเทเสเนว กถิตาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ พฺรหฺมชาเลฯ **อสฺสา**ติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺสฯ **ปโยชนมตฺตเมวา**ติ ทิฏฺฐิยา การณภูตเวทนาวเสน เอกเทสมตฺตํ ปโยชนเมวฯ ‘‘มตฺตเมวา’’ติ หิ อวธารณเตฺถ ปริยายวจนํ ‘‘อปฺปํ วสฺสสตํ อายุ, อิทาเนตรหิ วิชฺชตี’’ติอาทีสุ วิย อญฺญมญฺญตฺถาวโพธนวเสน สปโยชนตฺตา, **มตฺต**-สโทฺท วา ปมาเณ, ปโยชนสงฺขาตํ ปมาณเมว, น ตทุตฺตรีติ อโตฺถฯ **“มตฺต**-สโทฺท อวธารเณ **เอว**-สโทฺท สนฺนิฏฺฐาเน’’ติปิ วทนฺติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘มตฺตเมวาติ เอกตฺถํ, มตฺตปทํ ปมาณเก;
> มตฺตาวธารเณ วา, สนฺนิฏฺฐานมฺหิ เจตร’’นฺติฯ

เอกเทเสเนวิธ ปาฬิยํ กถิตตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ตถา กถเน สทฺธิํ อุทาหรเณน การณํ ทเสฺสโนฺต **“ภควา หี”**ติอาทิมาหฯ เตน อิมมธิปฺปายํ ทเสฺสติ ‘‘วฏฺฏกถํ กเถโนฺต ภควา อวิชฺชา-ตณฺหา-ทิฏฺฐีนมญฺญตรสีเสน กเถสิ, เตสุ อิธ ทิฏฺฐิสีเสเนว กเถโนฺต เวทนาย ทิฏฺฐิยา พลวการณตฺตา เวทนามูลกํ เอกเทสเมว ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ กเถสี’’ติฯ เอตานิ จ สุตฺตานิ องฺคุตฺตรนิกาเย ทสนิปาเต (อ. นิ. ๑๐.๖๑ วากฺยขเนฺธ) ตตฺถ **ปุริมโกฏิ น ปญฺญายตี**ติ อสุกสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, จกฺกวตฺติโน วา กาเล อวิชฺชา อุปฺปนฺนา, น ตโต ปุเพฺพติ เอวํ อวิชฺชาย ปุริโม อาทิมริยาโท อปฺปฏิหตสฺส มม สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสาปิ น ปญฺญายติ ตตามริยาทสฺส อวิชฺชมานตฺตาติ อโตฺถฯ **เอวเญฺจต**นฺติ อิมินา มริยาทาภาเวน อยํ อวิชฺชา กามํ วุจฺจติฯ **อถ จ ปนา**ติ เอวํ กาลนิยเมน มริยาทาภาเวน วุจฺจมานาปิฯ **อิทปฺปจฺจยา**ติ อิมสฺมา ปญฺจนีวรณสงฺขาตปจฺจยา **อวิชฺชา** สมฺภวตีติ เอวํ ธมฺมนิยาเมน อวิชฺชาย โกฏิ **ปญฺญายตี**ติ อโตฺถฯ ‘‘โก จาหาโร อวิชฺชาย, ‘ปญฺจ นีวรณา’ ติสฺส วจนีย’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑) หิ ตเตฺถว วุตฺตํ, ฏีกายํ ปน ‘‘อาสวปจฺจยา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๔๔) อาห, ตํ อุทาหรณสุเตฺตน น สเมติฯ อยํ ปจฺจโย **อิทปฺปจฺจโย** ม-การสฺส ท-การาเทสวเสนฯ สทฺทวิทู ปน ‘‘อีทิสสฺส ปโยคสฺส ทิสฺสนโต อิท-สโทฺทเยว ปกตี’’ติ วทนฺติ, อยุตฺตเมเวตํ วณฺณวิการาทิวเสน นานาปโย

คสฺส ทิสฺสมานตฺตาฯ ยถา หิ วณฺณวิกาเรน ‘‘อมู’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘อสู’’ติ ทิสฺสติ, ‘‘อิเมสู’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘เอสู’’ติ, เอวมิธาปิ วณฺณวิกาโร จ วาเกฺย วิย สมาเสปิ ลพฺภเตว ยถา ‘‘ชานิปติ ตุทมฺปตี’’ติฯ กิเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน อายสฺมตา มหากจฺจายนเตฺถเรน วุตฺตเมว ปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ภวตณฺหายาติ ภวสโญฺญชนภูตาย ตณฺหายฯ **อิทปฺปจฺจยา**ติ อิมสฺมา อวิชฺชาปจฺจยาฯ ‘‘โก จาหาโร ภวตณฺหาย, ‘อวิชฺชา’ ติสฺส วจนีย’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ ***ภวทิฏฺฐิยา***ติ สสฺสตทิฏฺฐิยาฯ **อิทปฺปจฺจยา**ติ อิธ ปน เวทนาปจฺจยาเตฺวว อโตฺถฯ นนุ ทิฏฺฐิโย เอว กเถตพฺพา, กิมตฺถิยํ ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถนฺติ อนุโยเคนาห **‘‘เตนา’’**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อนุโลเมน ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา นาม วฏฺฏกถา, ตํ กถเนเนว ภควา เอเต ทิฏฺฐิคติกา ยาวิทํ มิจฺฉาทสฺสนํ น ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, ตาว อิมินา ปจฺจยปรมฺปเรน วเฏฺฏเยว นิมุชฺชนฺตีติ ทเสฺสสีติฯ **อิโต** ภวาทิโตฯ **เอตฺถ** ภวาทีสุฯ เอส นโย เสสปททฺวเยปิฯ อิมินา อปริยนฺตํ อปราปรุปฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ **วิปนฺนฏฺฐา**ติ วิวิเธน นาสิตาฯ

วิวฏฺฏกถาทิวณฺณนา

๑๔๕. **ทิฏฺฐิคติกาธิฏฺฐาน**นฺติ ทิฏฺฐิคติกานํ มิจฺฉาคาหทสฺสนวเสน อธิฏฺฐานภูตํ, ทิฏฺฐิคติกวเสน ปุคฺคลาธิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานธมฺมเทสนา เหสาฯ **ยุตฺตโยค*ภิกฺขุ*อธิฏฺฐาน**นฺติ ยุตฺตโยคานํ ภิกฺขูนมธิฏฺฐานภูตํ, ภิกฺขุวเสน ปุคฺคลาธิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **วิวฏฺฏ**นฺติ วฏฺฏโต วิคตํฯ **‘‘เยหี’’**ติอาทินา ทิฏฺฐิคติกานํ มิจฺฉาทสฺสนสฺส การณภูตาย เวทนาย ปจฺจยภูตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว ผสฺสายตนมิธ คหิตํ เทสนากุสเลน ภควตาติ ทเสฺสติฯ **เวทนากมฺมฏฺฐาเน**ติ ‘‘เวทนานํ สมุทย’’นฺติอาทิกํ อิมํ ปาฬึ สนฺธาย วุตฺตํฯ กิญฺจิมตฺตเมว วิเสโสติ อาห **‘‘ยถา ปนา’’**ติอาทิฯ นฺติ ‘‘ผสฺสสมุทยา, ผสฺสนิโรธา’’ติ วุตฺตํ การณํฯ **‘‘อาหารสมุทยา’’**ติอาทีสุ กพฬีกาโร อาหาโร เวทิตโพฺพฯ โส หิ ‘‘กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๔๒๙) **ปฏฺฐาเน** วจนโต กมฺมสมุฏฺฐานานมฺปิ จกฺขาทีนํ อุปตฺถมฺภกปจฺจโย โหติเยวฯ **‘‘นามรูปสมุทยา’’**ติอาทีสุ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยเมว นามํฯ นนุ จ ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ วจนโต สเพฺพสุ ฉสุ ผสฺสายตเนสุ ‘‘นามรูปสมุทยา นามรูปนิโรธา’’ อิเจฺจว วตฺตพฺพํ, อถ กสฺมา จกฺขายตนาทีสุ ‘‘อาหารสมุทยา อาหารนิโรธา’’ติ วุตฺตนฺติ? สจฺจเมตํ อวิเสเสน, อิธ ปน เอวมฺปิ จกฺขาทีสุ สมฺภวตีติ วิเสสโต ทเสฺสตุํ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุตฺตริตรชานเนเนว ทิฏฺฐิคตสฺส ชานนมฺปิ สิทฺธนฺติ กตฺวา ปาฬิยมนาคเตปิ **‘‘ทิฏฺฐิโญฺจ ชานาตี’’**ติ วุตฺตํฯ **สีลสมาธิปญฺญาโย** โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา, **วิมุตฺติ** ปน อิธ เหฏฺฐิมาผลสมาปตฺติโย ‘‘ยาว อรหตฺตา’’ติ อคฺคผลสฺส วิสุํ วจนโตฯ ปจฺจกฺขานุมาเนน เจตฺถ ปชานนา, เตเนวาห **‘‘*พหุสฺสุโต คนฺถธโร ภิกฺขุ* ชานาตี’’**ติอาทิ, ยถาลาภํ วา โยเชตพฺพํฯ **เทสนา ปนา**ติ เอตฺถ **ปน**-สโทฺท อรุจิยโตฺถ, เตนิมํ ทีเปติ – ยทิปิ อนาคามิอาทโย ยถาภูตํ ปชานนฺติ, ตถาปิ อรหโต อุกฺกํสคติวิชานนวเสน เทสนา อรหตฺตนิกูเฏน นิฏฺฐาปิตาติฯ สุวณฺณเคโห วิย รตนมยกณฺณิกาย เทสนา อรหตฺตกณฺณิกาย นิฏฺฐาปิตาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ‘‘ยโต โข…เป…. ปชานาตี’’ติ เอเตน ธมฺมสฺส นิยฺยานิกภาเวน สทฺธึ สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, เตเนว อฏฺฐกถายํ ‘‘โก เอวํ ชานาตีติ? ขีณาสโว ชานาติ, ยาว อารทฺธวิปสฺสโก ชานาตี’’ติ ปริปุณฺณํ กตฺวา ภิกฺขุสโงฺฆ ทสฺสิโต, เตน ยเทตํ เหฏฺฐา วุตฺตํ ‘‘ภิกฺขุสงฺฆวเสนาปิ ทีเปตุ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘), ตํ ยถารุตวเสเนว ทีปิตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๔๖. “**เทสนาชาลวิมุโตฺต ทิฏฺฐิคติโก นาม นตฺถี**”ติ ทสฺสนํ เทสนาย เกวลปริปุณฺณตํ ญาเปตุนฺติ เวทิตพฺพํฯ อโนฺต ชาลสฺสาติ **อโนฺตชาลํ,** ทพฺพปเวสนวเสน อโนฺต ชาเล อกตาปิ ตนฺนิสฺสิตวาทปฺปเวสนวเสน กตาติ **อโนฺตชาลีกตา,** อโนฺต ชาลสฺส ติฏฺฐนฺตีติ วา **อโนฺตชาลา,** ทพฺพวเสน อนโนฺตชาลาปิ ตนฺนิสฺสิตวาทวเสน อโนฺตชาลา กตาติ **อโนฺตชาลีกตาฯ** อภูตตพฺภาเว กราสภูโยเค วิการวาจกโต อีปจฺจโย, อนฺตสรสฺส วา อีการาเทโสติ สทฺทวิทู ยถา ‘‘ธวลีกาโร, กพฺพีกาโร’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๑), อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ “**อิมสฺสา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ นิสฺสิตา อวสิตาว หุตฺวา อุมฺมุชฺชมานา อุมฺมุชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **มาน**-สโทฺท เจตฺถ ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ อปฺปหีเนน อุมฺมุชฺชนภาเวน ปุน อุมฺมุชฺชนภาวสฺส ลกฺขิตตฺตา, ตถา “**โอสีทนฺตา**”ติอาทีสุปิ **อนฺต**-สโทฺทฯ อุมฺมุชฺชเนเนว อวุตฺตสฺสาปิ นิมฺชฺชนสฺส คหณนฺติ ทเสฺสติ “**โอสีทนฺตา**”ติอาทินาฯ ตตฺถ อปายูปปตฺติวเสน อโธ โอสีทนํ, สมฺปตฺติภววเสน อุทฺธมุคฺคมนํฯ ตถา ปริตฺตภูมิมหคฺคตภูมิวเสน, ทิฏฺฐิยา โอลีนตาติธาวนวเสน, ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิอปรนฺตานุทิฏฺฐิวเสน จ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํฯ **ปริยาปนฺนา**ติ อโนฺตคธาฯ ตพฺภาโว จ ตทาพเทฺธนาติ วุตฺตํ “**เอเตน อาพทฺธา**”ติฯ “**น เหตฺถา**”ติอาทินา ยถาวุตฺตปาฬิยา อาปนฺนตฺถํ ทเสฺสติฯ

อิทานิ อุปมาสํสนฺทนมาห “**เกวโฏฺฏ วิยา**”ติอาทินาฯ เก อุทเก วฏฺฏติ ปริจรตีติ **เกวโฏฺฏ,** มจฺฉพโนฺธฯ กามํ เกวฏฺฏเนฺตวาสีปิ ปาฬิยํ วุโตฺต, โส ปน ตทนุคติโกวาติ ตถา วุตฺตํฯ **ทสสหสฺสิโลกธาตู**ติ ชาติเกฺขตฺตํ สนฺธายาห ตเตฺถว ปฏิเวธสมฺภวโต, อเญฺญสญฺจ ตคฺคหเณเนว คหิตตฺตาฯ อญฺญตฺถาปิ หิ ทิฏฺฐิคติกา เอตฺถ ปริยาปนฺนา อโนฺตชาลีกตาวฯ **โอฬาริกา**ติ ปากฏภาเวน ถูลาฯ **ตสฺสา**ติ ปริโตฺตทกสฺสฯ

๑๔๗. “**สพฺพทิฏฺฐีนํ สงฺคหิตตฺตา**”ติ เอเตน วาทสงฺคหเณน ปุคฺคลสงฺคโหติ ทเสฺสติฯ **อตฺตโน...เป.... ทเสฺสโนฺต**ติ เทสนากุสลตาย ยถาวุเตฺตสุ ทิฏฺฐิคติกานํ อุมฺมุชฺชนนิมฺชฺชนฏฺฐานภูเตสุ กตฺถจิปิ ภวาทีสุ อตฺตโน อนวโรธภาวํ ทเสฺสโนฺตฯ **นยนฺตี**ติ สเตฺต อิจฺฉิตฏฺฐานมาวหนฺติ, ตํ ปน ตถาอากฑฺฒนวเสนาติ อาห “**คีวายา**”ติอาทิฯ “**เนตฺติสทิสตายา**”ติ อิมินา สทิสโวหารํ, อุปมาตทฺธิตํ วา ทเสฺสติฯ “**สา หี**”ติอาทิ สทิสตาวิภาวนาฯ **คีวายา**ติ เอตฺถ มหาชนานนฺติ สมฺพนฺธีนิเทฺทโส **เนตี**ติ เอตฺถาปิ กมฺมภาเวน สมฺพชฺฌิตพฺพนี-สทฺทสฺส ทฺวิกมฺมิกตฺตา, อาขฺยาตปโยเค จ พหุลํ สามิวจนสฺส กตฺตุกมฺมตฺถโชตกตฺตาฯ **อสฺสา**ติ อเนน ภควตา, สา ภวเนตฺติ อุจฺฉินฺนาติ สมฺพโนฺธฯ **ปุน อปฺปฏิสนฺธิกภาวา**ติ สามตฺถิยตฺถมาหฯ ชีวิตปริยาทาเน วุเตฺตเยว หิ ปุน อปฺปฏิสนฺธิกภาโว วุโตฺต นาม ตเสฺสว อทสฺสนสฺส ปธานการณตฺตาฯ “**น ทกฺขนฺตี**”ติ เอตฺถ อนาคตวจนวเสน ปทสิทฺธิ ‘‘ยตฺร หิ นาม สาวโก เอวรูปํ ญสฺสติ วา ทกฺขติ วา สกฺขิํ วา กริสฺสตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๒๘; สํ. นิ. ๒.๒๐๒) วิยาติ ทเสฺสติ “**น ทกฺขิสฺสนฺตี**”ติ อิมินาฯ กิํ วุตฺตํ โหตีติ อาห “**อปณฺณตฺติกภาวํ คมิสฺสนฺตี**”ติฯ **อปณฺณตฺติกภาว**นฺติ จ ธรมานกปณฺณตฺติยา เอว อปณฺณตฺติกภาวํ, อตีตปณฺณตฺติยา ปน ตถาคตปณฺณตฺติ ยาว สาสนนฺตรธานา, ตโต อุทฺธมฺปิ อญฺญพุทฺธุปฺปาเทสุ ปวตฺตติ เอว ยถา อธุนา วิปสฺสิอาทีนํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘โวหารมตฺตเมว ภวิสฺสตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๗) ปญฺญาย เจตฺถ ปณฺณาเทโสติ เนรุตฺติกาฯ

กาโยติ อตฺตภาโว, โย รูปารูปธมฺมสมูโหฯ เอวญฺหิสฺส อมฺพรุกฺขสทิสตา, ตทวยวานญฺจ รูปกฺขนฺธจกฺขายตนจกฺขุธาตาทีนํ อมฺพปกฺกสทิสตา ยุชฺชติฯ **ตนฺ**ติ กายํฯ **ปญฺจปกฺกทฺวาทสปกฺกอฏฺฐารสปกฺกปริมาณา**ติ ปญฺจปกฺกปริมาณา เอกา, ทฺวาทสปกฺกปริมาณา

เอกา, อฎฺฐารสปกฺกปริมาณา เอกาติ ติวิธา ปกฺกมฺพผลปิณฺฑี วิยฯ ปิโณฺฑ เอตสฺสาติ **ปิณฺฑี,** ถวโกฯ **ตทนฺวยานี**ติ วณฺฎานุคตานิ, เตนาห **“ตํเยว วณฺฎํ อนุคตานี”**ติฯ

มณฺฑูกกณฺฎกวิสสมฺผสฺสนฺติ วิสวนฺตสฺส เภกวิเสสสฺส กณฺฎเกน, ตทเญฺญน จ วิเสน สมฺผสฺสํ, มณฺฑูกกณฺฎเก วิชฺชมานสฺส วิสสฺส สมฺผสฺสํ วาฯ สกณฺฎโก ชลจารี สโตฺต อิธ มณฺฑูโก นาม, โย ‘‘ปาสาณกจฺฉโป’’ติ โวหรนฺติ, ตสฺส นงฺคุเฎฺฐ อคฺคโกฎิยํ ฐิโต กณฺฎโก ติปิ วทนฺติฯ เอกํ วิสมจฺฉกณฺฎกนฺติปิ เอเกฯ **กิรา**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโตฯ เอตฺถ จ วณฺฎเจฺฉเท วณฺฎูปนิพนฺธานํ อมฺพปกฺกานํ อมฺพรุกฺขโต วิเจฺฉโท วิย ภวเนตฺติเจฺฉเท ตทุปนิพนฺธานํ ขนฺธาทีนํ สนฺตานโต วิเจฺฉโทติ เอตฺตาวตาว ปาฬิยมาคตํ โอปมฺมํ, ตทวเสสํ ปน อตฺถโต ลทฺธเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๑๔๘. **พุทฺธพล**นฺติ พุทฺธานํ ญาณพลํฯ **กถิตสุตฺตสฺส นามา**ติ เอตฺถ **นาม**-สโทฺท สมฺภาวเน นิปาโต, เตน ‘‘เอวมฺปิ นาม กถิตสุตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตนเยน สุตฺตสฺส คุณํ สมฺภาเวติฯ **หนฺทา**ติ โวสฺสคฺคเตฺถฯ เตน หิ อธุนาว คณฺหาเปสฺสามิฯ น ปปญฺจํ กริสฺสามีติ โวสฺสคฺคํ กโรติฯ

ธมฺมปริยาเยติ ธมฺมเทสนาสงฺขาตาย ปาฬิยาฯ **อิธโตฺถ**ติ ทิฎฺฐธมฺมหิตํฯ **ปรโตฺถ**ติ สมฺปรายหิตํ, ตทุภยโตฺถ วาฯ ภาสิตโตฺถปิ ยุชฺชติ ‘‘ธมฺมชาล’’นฺติ เอตฺถ ตนฺติธมฺมสฺส คหิตตฺตาฯ **อิหาติ** อิธ สาสเนฯ **น**นฺติ นิปาตมตฺตํ ‘‘น นํ สุโต สมโณ โคตโม’’ติอาทีสุ วิยฯ นฺติ **ธมฺมา**ติ ปาฬิธมฺมาฯ สเพฺพน สพฺพํ สงฺคณฺหนโต อตฺถสงฺขาตํ ชาลเมตฺถาติ **อตฺถชาลํฯ** ตถา **ธมฺมชาลํ พฺรหฺมชาลํ ทิฎฺฐิชาล**นฺติ เอตฺถาปิฯ สงฺคามํ วิชินาติ เอเตนาติ **สงฺคามวิชโย,** สงฺคาโม เจตฺถ ปญฺจหิ มาเรหิ สมาคมนํ อภิยุชฺฌนนฺติ อาห **“เทวปุตฺตมารมฺปี”**ติอาทิฯ อตฺถสมฺปตฺติยา หิ **อตฺถชาลํฯ** พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา, สีลาทิอนวชฺชธมฺมนิเทฺทสโต จ **ธมฺมชาลํฯ** เสฎฺฐเฎฺฐน พฺรหฺมภูตานํ มคฺคผลนิพฺพานานํ วิภตฺตตฺตา **พฺรหฺมชาลํฯ** ทิฎฺฐิวิเวจนมุเขน สุญฺญตาปกาสเนน สมฺมาทิฎฺฐิยา วิภตฺตตฺตา **ทิฎฺฐิชาลํฯ** ติตฺถิยวาทนิมฺมทฺทนุปายตฺตา **อนุตฺตโร สงฺคามวิชโย**ติ เอวเมฺปตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

นิทานาวสานโตติ ‘‘อถ ภควา อนุปฺปโตฺต’’ติ วจนสงฺขาตนิทานปริโยสานโตฯ มริยาทาวธิวจนเญฺหตํฯ อปิจ **นิทานาวสานโต**ติ นิทานปริโยสาเน วุตฺตตฺตา นิทานาวสานภูตโต ‘‘มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๑.๕, ๖) วจนโตฯ อาภิวิธิอวธิวจนเญฺหตํฯ อิทญฺจ **“อโวจา”**ติ กิริยาสมฺพนฺธเนน วุตฺตํฯ ‘‘นิทาเนน อาทิกลฺยาณ’’นฺติ วจนโต ปน นิทานมฺปิ นิคมนํ วิย สุตฺตปริยาปนฺนเมวฯ **อลพฺภ…เป…. คมฺภีรนฺติ** สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิเสสนํฯ

๑๔๙. ยถา อนตฺตมนา อตฺตโน อนตฺถจรตาย ปรมนา เวริมนา นาม โหนฺติ, ยถาห ธมฺมราชา **ธมฺมปเท, อุทาเน** จ –

> ‘‘ทิโส ทิสํ ยํ ตํ กยิรา, เวรี วา ปน เวรินํ;
> มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ, ปาปิโย นํ ตโต กเร’’ติฯ (ธ. ป. ๔๒; อุทา. ๓๓);

น เอวมิเม อนตฺตมนา, อิเม ปน อตฺตโน อตฺถจรตาย **อตฺตมนา** นาม โหนฺตีติ อาห **“สกมนา”**ติฯ สกมนตา จ ปีติยา คหิตจิตฺตตฺตาติ ทเสฺสติ **“พุทฺธคตายา”**ติอาทินาฯ

อยํ ปน อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – **อตฺตมนา**ติ สมตฺตมนา, อิมาย เทสนาย ปริปุณฺณมนสงฺกปฺปาติ อโตฺถฯ **เทสนาวิลาโส** เทสนาย วิชมฺภนํ, ตญฺจ เทสนากิจฺจนิปฺผาทกํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมวฯ กรวีกสฺส รุตมิว มญฺชุมธุรสฺสโร ยสฺสาติ **กรวีกรุตมญฺชู,** เตนฯ **อมตาภิเสกสทิเสนา**ติ กายจิตฺตทรถวูปสมกํ สพฺพสมฺภาราภิสงฺขตํ อุทกํ ทีฆายุกตาสํวตฺตนโต **อมตํ** นามฯ เตนาภิเสกสทิเสนฯ พฺรหฺมุโน สโร วิย อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร ยสฺสาติ**พฺรหฺมสฺสโร,** เตนฯ **อภินนฺทตี**ติ ตณฺหายติ, เตนาห **''ตณฺหายมฺปิ อาคโต''**ติฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ **อภินนฺทนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติ เสวนฺตีติ อโตฺถติ อาห **''อุปคมเนปี''**ติฯ

ตถา **อภินนฺทนฺตี**ติ สมฺปฏิจฺฉนฺตีติ อตฺถมาห **''สมฺปฏิจฺฉเนปี''**ติฯ **อภินนฺทิตฺวา**ติ วุโตฺตเยวโตฺถ **''อนุโมทิตฺวา''**ติ อิมินา ปกาสิโตติ สนฺธาย **''อนุโมทเนปี''**ติ วุตฺตํฯ

อิมเมวตฺถํ คาถาพนฺธวเสน ทเสฺสตุํ **''สุภาสิต''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ สทฺทโต **สุภาสิตํ,** อตฺถโต **สุลปิตํฯ** สีลปฺปกาสเนน วา สุภาสิตํ, สุญฺญตาปกาสเนน **สุลปิตํฯ** ทิฏฺฐิวิภชเนน วา **สุภาสิตํ,** ตนฺนิเพฺพธกสพฺพญฺญุตญฺญาณวิภชเนน **สุลปิตํฯ** เอวํ อวณฺณวณฺณนิเสธนาทีหิปิ อิธ ทสฺสิตปฺปกาเรหิ โยเชตพฺพํฯ **ตาทิโน**ติ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ สมเปกฺขนาทีหิ ปญฺจหิ การเณหิ ตาทิภูตสฺสฯ อิมสฺส ปทสฺส วิตฺถาโร ''อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, วนฺตาวีติ ตาที''ติ อาทินา (มหานิ. ๓๘) **มหานิเทฺทเส** วุโตฺต, โส อุปริ อฏฺฐกถายมฺปิ อาวิภวิสฺสติฯ กิญฺจาปิ ''กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเว''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๗) ตตฺถ ตตฺถ ปวตฺตาย กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนวเสน วุตฺตตฺตา อิทํ สุตฺตํ เวยฺยากรณํ นาม ภวติฯ พฺยากรณเมว หิ เวยฺยากรณํ, ตถาปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาวเสน ปวตฺตํ สุตฺตํ สคาถกํ เจ, เคยฺยํ นาม ภวติฯ นิคฺคาถกํ, เจ องฺคนฺตรเหตุรหิตญฺจ, เวยฺยากรณํ นามฯ อิติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาวเสน ปวตฺตสฺสาปิ เคยฺยสาธารณโต, องฺคนฺตรเหตุรหิตสฺส จ นิคฺคาถกภาวเสฺสว อนญฺญสาธารณโต ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาวมนเปกฺขิตฺวา นิคฺคาถกภาวเมว เวยฺยากรณเหตุตาย ทเสฺสโนฺต **''นิคฺคาถกตฺตา หิ อิทํ เวยฺยากรณ''**นฺติ อาหฯ

กสฺมาติ โจทนํ โสเธติ **''ภญฺญมาเนติ หิ วุตฺต''**นฺติ อิมินาฯ อุภยสมฺพนฺธปทเณฺหตํ เหฏฺฐา, อุปริ จ สมฺพชฺฌนโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''ภญฺญมาเน''ติ วตฺตมานกาลวเสน วุตฺตตฺตา น เกวลํ สุตฺตปริโยสาเนเยว, อถ โข ทฺวาสฏฺฐิยา ฐาเนสุ อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพาติฯ ยเทวํ สกเลปิ อิมสฺมิํ สุเตฺต ภญฺญมาเน อกมฺปิตฺถาติ อโตฺถเยว สมฺภวติ, น ปน ตสฺส ตสฺส ทิฏฺฐิคตสฺส ปริโยสาเน ปริโยสาเนติ อโตฺถติ? นายมนุโยโค กตฺถจิปิ น ปวิสติ สมฺภวมเตฺตเนว อนุยุญฺชนโต, อยํ ปน อโตฺถ น สมฺภวมเตฺตเนว วุโตฺต, อถ โข เทสนากาเล กมฺปนากาเรเนว อาจริยปรมฺปราภเตนฯ เตเนว หิ อากาเรนายมโตฺถ สงฺคีติมารุโฬฺห, ตถารุฬฺหนเยเนว จ สงฺคหกาเรน วุโตฺตติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ, อิตรถา อตกฺกาวจรสฺส อิมสฺสตฺถสฺส ตกฺกปริยาหตกถํ อนุปฺปนฺนํ สิยาติฯ เอวมีทิเสสุฯ **''ธาตุโกฺขภนา''**ติอาทีสุ อโตฺถ **มหาปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนาย** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๗๑) คเหตโพฺพฯ

อปเรสุปีติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน ปารมิปวิจยนํ สมฺปิเณฺฑติฯ วุตฺตญฺหิ **พุทฺธวํเส** –

''อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวสรสลกฺขเณ;
ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถา''ติฯ (พุ. วํ. ๑๖๖);

ตถา สาสนปติฏฺฐานนฺตรธานาทโยปิฯ ตตฺถ สาสนปติฏฺฐาเน ตาว ภควโต เวฬุวนปฏิคฺคหเณ, มหามหินฺทเตฺถรสฺส มหาเมฆวนปฏิคฺคหเณ, มหาอริฏฺฐเตฺถรสฺส วินยปิฏกสชฺฌาย

เนติ เอวมาทีสุ สาสนสฺส มูลานิ โอติณฺณานีติ ปีติวสํ คตา นจฺจนฺตา วิย อยํ มหาปถวี กมฺปิตฺถฯ สาสนนฺตรธาเน ปน “อโห อีทิสสฺส สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธาน”นฺติ โทมนสฺสปฺปตฺตา วิย ยถา ตํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธาเนฯ วุตฺตเญฺหตมฺ**ปทาเน** –

> “ตทายํ ปถวี สพฺพา, อจลา สา จลาจลา;
> สาคโร จ สโสโกว, วินที กรุณํ คิร”นฺติฯ (อป. ๒.๕๔.๑๓๑);

โพธิมณฺฑูปสงฺกมเนติ วิสาขาปุณฺณมทิวเส ปฐมํ โพธิมณฺฑูปสงฺกมเนฯ **ปํสุกูลคฺคหเณ**ติ ปุณฺณํ นาม ทาสึ ปารุปิตฺวา อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตสฺส สาณมยปํสุกูลสฺส ตุมฺพมเตฺตปาเณ วิธุนิตฺวา มหาอริยวํเส ฐตฺวา คหเณฯ **ปํสุกูลโธวเน**ติ ตเสฺสว ปํสุกูลสฺส โธวเนฯ **กาฬการามสุตฺตํ** (อ. นิ. ๔.๒๔) องฺคุตฺตราคเม จตุกฺกนิปาเตฯ **โคตมกสุตฺต**มฺปิ (อ. นิ. ๓.๑๗๖) ตเตฺถว ติกนิปาเตฯ **วีริยพเลนา**ติ มหาภินิกฺขมเน จกฺกวตฺติสิริปริจฺจาคเหตุภูตวีริยปฺปภาเวนฯ **โพธิมณฺฑูปสงฺกมเน** –

> “กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฎฺฐิ จ อวสิสฺสตุ;
> อุปสุสฺสตุ นิเสฺสสํ, สรีเร มํสโลหิต”นฺติฯ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒, ๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕; ๘.๑๓; มหานิ. ๑๙๖; อวิทูเรนิทานกถา);

วุตฺตจตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยานุภาเวนาติ ยถารหมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อจฺฉริยเวคาภิหตา**ติ วิมฺหยาวหกิริยานุภาวฆฏฺฏิตาฯ ปํสุกูลโธวเน ภควโต ปุญฺญเตเชนาติ วทนฺติฯ ปํสุกูลคฺคหเณ ยถา อจฺฉริยเวคาภิหตาติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ, ตํ ปน กทาจิ ปวตฺตตฺตา “**อกาลกมฺปเนนา**”ติ วุตฺตํฯ เวสฺสนฺตรชาตเก (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕) ปน ปารมีปูรณปุญฺญเตเชน อเนกกฺขตฺตุํ กมฺปิตตฺตา อกาลกมฺปนํ นาม ภวติฯ สกฺขินิทสฺสเน กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺสานุรูปโต สกฺขิ วิย ภวตีติ วุตฺตํ “**สกฺขิภาเวนา**”ติ ยถา ตํ มารวิชยกาเล (ชา. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา)ฯ **สาธุการทาเนนา**ติ ปกรณานุรูปวเสน วุตฺตํ ยถา ตํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสงฺคีติกาลาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๓.๓๐๑)ฯ

“**น เกวล**”นฺติอาทินา อเนกตฺถปถวีกมฺปนทสฺสนมุเขน อิมสฺส สุตฺตสฺส มหานุภาวตาเยว ทสฺสิตาฯ ตตฺถ **โชติวเน**ติ นนฺทวเนฯ ตญฺหิ สาสนสฺส ญาณาโลกสงฺขาตาย โชติยา ปาตุภูตฎฺฐานตฺตา โชติวนนฺติ วุจฺจตีติ **วินยสํวณฺณนายํ** วุตฺตํฯ **ธมฺม**นฺติ อนมตคฺคสุตฺตาทิธมฺมํฯ **ปาจีนอมฺพลฏฺฐิกฏฺฐาน**นฺติ ปาจีนทิสาภาเค ตรุณมฺพรุกฺขน ลกฺขิตฏฺฐานํฯ

เอวนฺติ ภควตา เทสิตกาลาทีสุ ปถวีกมฺปนมติทิสติฯ **อเนกโส**ติ อเนกธาฯ สยมฺภุนา เทสิตสฺส พฺรหฺมชาลสฺส ยสฺส สุตฺตเสฎฺฐสฺสาติ โยชนาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **โยนิโส**ติ มิจฺฉาทิฎฺฐิปฺปหานสมฺมาทิฎฺฐิสมาทานาทินา ญาเยน อุปาเยน ปฏิปชฺชนฺตูติ อโตฺถฯ อยํ ตาเวตฺถ อฎฺฐกถาย ลีนตฺถวิภาวนาฯ

ปกรณนยวณฺณนา

> “อิโต ปรํ อาจริย-ธมฺมปาเลน ยา กตา;
> สมุฎฺฐานาทิหาราทิ-วิวิธตฺถวิภาวนาฯ
>
> น สา อเมฺหหุเปกฺขยฺยา, อยญฺหิ ตพฺพิโสธนา;
> ตสฺมา ตมฺปิ ปวกฺขาม, โสตูนํ ญาณวุฑฺฒิยาฯ

อยญฺหิ ปกรณนเยน ปาฬิยา อตฺถวณฺณนา – ปกรณนโยติ จ ตมฺพปณฺณิภาสาย วณฺณนานโยฯ ‘‘เนตฺติเปฏกปฺปกรเณ ธมฺมกถิกานํ โยชนานโยติปิ วทนฺตี’’ติ **อภิธมฺมฏีกายํ** วุตฺตํฯ ยสฺมา ปนายํ เทสนาย สมุฏฺฐานปโยชนภาชเนสุ, ปิณฺฑตฺเถสุ จ ปฐมํ นิทฺธาริเตสุ สุกรา, โหติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา –

> สมุฏฺฐานํ ปโยชนํ, ภาชนญฺจาปิ ปิณฺฑตฺถํ;
> นิทฺธาเรตฺวาน ปณฺฑิโต, ตโต หาราทโย สํเสฯ

ตตฺถ **สมุฏฺฐานํ** นาม เทสนานิทานํ, ตํ สาธารณมสาธารณนฺติ ทุวิธํ, ตถา สาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรโตฯ ตตฺถ สาธารณํ อชฺฌตฺติกสมุฏฺฐานํ นาม ภควโต มหากรุณาฯ ตาย หิ สมุสฺสาหิตสฺส โลกนาถสฺส เวเนยฺยานํ ธมฺมเทสนาย จิตฺตํ อุทปาทิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี’’ติอาทิฯ เอตฺถ จ ติวิธาวตฺถายปิ มหากรุณาย สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ยาวเทว สทฺธมฺมเทสนาหตฺถทาเนหิ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณตฺถํ ตทุปฺปตฺติโตฯ ยถา จ มหากรุณา, เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณทสพลญาณาทโยปิ เทสนาย สาธารณมชฺฌตฺติกสมุฏฺฐานํ นามฯ สพฺพญฺหิ เญยฺยธมฺมํ เตสํ เทเสตพฺพาการํ, สตฺตานํ อาสยานุสยาทิกญฺจ ยาถาวโต ชานโนฺต ภควา ฐานาฏฺฐานาทีสุ โกสเลฺลน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิจิตฺรนยเทสนํ ปวเตฺตสิฯ พาหิรํ ปน สาธารณสมุฏฺฐานํ ทสสหสฺสิมหาพฺรหฺมปริวารสฺส สหมฺปติพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํฯ ตทเชฺฌสนญฺหิ ปติ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณาชนิตํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ธมฺมสฺสามี ธมฺมเทสนาย อุสฺสาหชาโต อโหสิฯ

อสาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรโต ทุวิธเมวฯ ตตฺถ อชฺฌตฺติกํ ยาย มหากรุณาย, เยน จ เทสนาญาเณน อิทํ สุตฺตํ ปวตฺติตํ, ตทุภยเมวฯ สามญฺญาวตฺถาย หิ สาธารณมฺปิ สมานํ มหากรุณาทิวิเสสาวตฺถาย อสาธารณํ ภวติ, พาหิรํ ปน อสาธารณสมุฏฺฐานํ วณฺณาวณฺณภณนนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อปิจ นินฺทาปสํสาสุ สตฺตานํ เวเนยฺยาฆาตานนฺทาทิภาวมนาปตฺติฯ ตตฺถ จ อนาทีนวทสฺสนํ พาหิรมสาธารณสมุฏฺฐานเมว, ตถา นินฺทาปสํสาสุ ปฏิปชฺชนกฺกมสฺส, ปสํสาวิสยสฺส จ ขุทฺทกาทิวเสน อเนกวิธสฺส สีลสฺส, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส จ สสฺสตาทิทิฏฺฐิฏฺฐาเน, ตทุตฺตริ จ อปฺปฏิหตจารตาย, ตถาคตสฺส จ กตฺถจิปิ ภวาทีสุ อปริยาปนฺนตาย สตฺตานมนวโพโธปิ พาหิรมสาธารณสมุฏฺฐานํฯ

ปโยชนมฺปิ สาธารณาสาธารณโต ทุวิธํฯ ตตฺถ สาธารณํ อนุปาทาปรินิพฺพานํ วิมุตฺติรสตฺตา สพฺพายปิ ภควโต เทสนาย, เตนาวาห ‘‘เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถา มนฺตนา’’ติอาทิ (ปริ. ๓๖๖) อสาธารณํ ปน พาหิรสมุฏฺฐานโต วิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ นินฺทาปสํสาสุ หิ สตฺตานเนฺวเนยฺยาฆาตานนฺทาทิภาวปฺปตฺติอาทิกํ อิมิสฺสา เทสนาย ผลภูตํ การณภาเวน อิมํ เทสนํ ปโยเชติฯ ผลญฺหิ ตทุปฺปาทกสตฺติยา การณํ ปโยเชติ นาม ผเล สติเยว ตาย สตฺติยา การณภาวปฺปตฺติโตฯ อถ วา ยถาวุตฺตํ ผลํ อิมาย เทสนาย ภควนฺตํ ปโยเชตีติ **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** วุตฺตํฯ ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ผลํ, ตํ อากงฺขิตพฺพตฺตา เทสนาย เทสกํ ปโยเชติ นามฯ อปิจ กุหนลปนาทินานาวิธมิจฺฉาชีววิทฺธํสนํ, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนํ, ทิฏฺฐิสีเสน ปจฺจยาการวิภาวนํ, ฉผสฺสายตนวเสน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส, สพฺพทิฏฺฐิคตานํ อนวเสสปริยาทานํ, อตฺตโน อนุปาทาปรินิพฺพานทีปนญฺจ ปโยชนเมวฯ

ภาชนํ ปน เทสนาธิฏฺฐานํฯ เย หิ วณฺณาวณฺณนิมิตฺตอนุโรธวิโรธวนฺตจิตฺตา กุหนาทิวิวิธมิจฺฉาชีวนิรตา สสฺสตาทิทิฏฺฐิปงฺกนิมฺคฺคา สีลกฺขนฺธาทีสุ อปริปูรการิโน อพุทฺธคุณวิเสสญาณา เวเนยฺยา, เต อิมิสฺสา เทสนาย ภาชนํฯ

ปิณฺฑโตฺถ ปน อิธ ลพฺภมานปเทหิ, สมุทาเยน จ สุตฺตปเทน ยถาสมฺภวํ สงฺคหิโต อ โตฺถฯ อาฆาตาทีนํ อกรณียตาวจเนน หิ ทสฺสิตํ ปฏิญฺญานุรูปํ สมณสญฺญาย นิโยชนํ, ตถา ขนฺติโสรจฺจานุฏฺฐานํ, พฺรหฺมวิหารภาวนานุโยโค, สทฺธาปญฺญาสมาโยโค, สติ สมฺปชญฺญาธิฏฺฐานํ, ปฏิสงฺขานภาวนาพลสิทฺธิ, ปริยุฏฺฐานานุสยปฺปหานํ, อุภยหิตปฏิปตฺติ, โลกธมฺมหิ อนุปเลโป จ –

ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน ทสฺสิตา สีลวิสุทฺธิ, ตาย จ หิโรตฺตปฺปสมฺปตฺติ, เมตฺตา กรุณาสมงฺคิตา, วีติกฺกมปฺปหานํ, ตทงฺคปฺปหานํ, ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานํ, วิรติตฺตยสิทฺธิ, ปิย มนาปครุภาวนียตานิปฺผตฺติ, ลาภสกฺการสิโลกสมุทาคโม, สมถวิปสฺสนานํ อธิฏฺฐานภาโว, อกุสลมูลตนุกรณํ, กุสลมูลโรปนํ, อุภยานตฺถทูรีกรณํ, ปริสาสุ วิสารทตา, อปฺปมาทวิหาโร, ปเรหิ ทุปฺปธํสิยตา, อวิปฺปฏิสาราทิสมงฺคิตา จ –

‘‘คมฺภีรา’’ติอาทิวจเนหิ ทสฺสิตํ คมฺภีรธมฺมวิภาวนํ, อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตา, กปฺปานม สงฺเขฺยเยฺยนาปิ ทุลฺลภปาตุภาวตา, สุขุเมนปิ ญาเณน ปจฺจกฺขโต ปฏิวิชฺฌิตุมสกฺกุเณยฺยตา, ธมฺมนฺวยสงฺขาเตน อนุมานญาเณนาปิ ทุรธิคมนียตา, ปสฺสทฺธสพฺพทรถตา, สนฺตธมฺมวิภา วนํ, โสภนปริโยสานตา, อติตฺติกรภาโว, ปธานภาวปฺปตฺติ, ยถาภูตญาณโคจรตา, สุขุมสภาว ตา, มหาปญฺญาวิภาวนา จฯ ทิฏฺฐิทีปกปเทหิ ทสฺสิตา สมาสโต สสฺสตอุเจฺฉททิฏฺฐิโย ลีน ตาติธาวนวิภาวนํ, อุภยวินิพนฺธนิเทฺทโส , มิจฺฉาภินิเวสกิตฺตนํ, กุมฺมคฺคปฏิปตฺติปฺปกาสนํ, วิ ปริเยสคฺคาหญาปนํ, ปรามาสปริคฺคโห, ปุพฺพนฺตาปรนฺตานุทิฏฺฐิปติฏฺฐาปนา, ภววิภวทิฏฺฐิ วิภาคา, ตณฺหาวิชฺชาปวตฺติ, อนฺตวานนฺตวาทิฏฺฐินิเทฺทโส, อนฺตทฺวยาวตารณํ, อาสโวฆโยค กิเลสคนฺถสํโยชนุปาทานวิเสสวิภชนญฺจ –

ตถา ‘‘เวทนานํ สมุทย’’นฺติอาทิวจเนหิ ทสฺสิตา จตุนฺนมริยสจฺจานํ อนุโพธปฏิโพธ สิทฺธิ, วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหานํ ตณฺหาวิชฺชาวิคโม, สทฺธมฺมฏฺฐิตินิมิตฺตปริคฺคโห, อาคมาธิ คมสมฺปตฺติ, อุภยหิตปฏิปตฺติ, ติวิธปญฺญาปริคฺคโห, สติสมฺปชญฺญานุฏฺฐานํ, สทฺธาปญฺญา สมาโยโค, วีริยสมตานุโยชนํ, สมถวิปสฺสนานิปฺผตฺติ จ –

‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ ปเทหิ ทสฺสิตา อวิชฺชาสิทฺธิ, ตถา ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิต วิปฺผนฺทิต’’นฺติ ปเทหิ ตณฺหาสิทฺธิ, ตทุภเยน จ นีวรณสโญฺญชนทฺวยสิทฺธิ, อนมตคฺคสํสาร วฏฺฏฏานุปเจฺฉโท, ปุพฺพนฺตาหรณาปรนฺตานุสนฺธานานิ, อตีตปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน เหตุวิภา โค, อวิชฺชาตณฺหานํ อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ, อญฺญมญฺญูปการิตา, ปญฺญาวิมุตฺติเจโตวิมุตฺ ตีนํ ปฏิปกฺขนิเทฺทโส จ –

‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ ปเทน ทสฺสิตา สสฺสตาทิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติตา, เตน จ ธมฺมานํ นิจฺจตาปฏิเสโธ, อนิจฺจตาปติฏฺฐาปนํ, ปรมตฺถโต การกาทิปฏิเกฺขโป, เอวํธมฺมตา นิเทฺทโส, สุญฺญตาปกาสนํ สมตฺถนิรีห ปจฺจยลกฺขณวิภาวนญฺจ –

‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก’’ติอาทินา ทสฺสิตา ภควโต ปหานสมฺปตฺติ, วิชฺชาวิมุตฺติวสีภาโว, สิกฺขตฺตยนิปฺผตฺติ, นิพฺพานธาตุทฺวยวิภาโค, จตุรธิฏฺฐานปริปูรณํ, ภวโยนิอาทีสุ อปริยาปนฺน ตา จ –

สกเลน ปน สุตฺตปเทน ทสฺสิโต อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ภควโต ตาทิภาโว, ตตฺถ จ ปเรสํ ปติฏฺ ฐาปนํ, กุสลธมฺมานํ อาทิภูตธมฺมทฺวยนิเทฺทโส สิกฺขตฺตยูปเทโส, อตฺตนฺตปาทิปุคฺคลจตุกฺ

กสิทฺธิ, กณฺหกณฺหวิปากาทิกมฺมจตุกฺกวิภาโค, จตุรปฺปมญฺญาวิสยนิเทฺทโส, สมุทยตฺถงฺคมาทิปญฺจกสฺส ยถาภูตาวโพโธ, ฉสารณียธมฺมวิภาวนา, ทสนาถกธมฺมปติฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทโย ยถาสมฺภวํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตพฺพา อตฺถา ปิณฺฑิโตฺถฯ

โสฬสหารวณฺณนา

เทสนาหารวณฺณนา

อิทานิ เนตฺติยา, เปฏโกปเทเส จ วุตฺตนยวเสน หาราทีนํ นิทฺธารณํฯ ตตฺถ ‘‘อตฺตา, โลโก’’ติ จ ทิฏฺฐิยา อธิฏฺฐานภาเวน, เวทนาผสฺสายตนาทิมุเขน จ คหิเตสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ตณฺหาวชฺชิตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา **ทุกฺขสจฺจํฯ** ตณฺหา **สมุทยสจฺจํฯ** ตํ ปน ‘‘ปริตสฺสนาคหเณน ตณฺหาคตาน’’นฺติ, ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติ จ ปเทหิ สมุทยคฺคหเณนญฺจ ปาฬิยํ สรูเปน คหิตเมวฯ อยํ ตาว สุตฺตนฺตนโยฯ

อภิธเมฺม ปน วิภงฺคปฺปกรเณ อาคตนเยน อาฆาตานนฺทาทิวจเนหิ, ‘‘อาตปฺปมนฺวาย’’ติอาทิปเทหิ, จิตฺตปโทสวจเนน, สพฺพทิฏฺฐิคติกปเทหิ, กุสลากุสลคฺคหเณน, ภวคฺคหเณน, โสกาทิคฺคหเณน, ทิฏฺฐิคฺคหเณน, ตตฺถ ตตฺถ สมุทยคฺคหเณน จาติ สเงฺขปโต สพฺพโลกิยกุสลากุสลธมฺมวิภาวนปเทหิ คหิตา ธมฺมกิเลสา **สมุทยสจฺจํฯ** ตทุภเยสมปฺปวตฺติ **นิโรธสจฺจํฯ** ตสฺส ปน ตตฺถ ตตฺถ เวทนานํ อตฺถงฺคมนิสฺสรณปริยาเยหิ ปจฺจตฺตํ นิพฺพุติวจเนน, อนุปาทาวิมุตฺติวจเนน จ ปาฬิยํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ นิโรธปชานนา ปฏิปทา **มคฺคสจฺจํฯ** ตสฺสปิ ตตฺถ ตตฺถ เวทนานํ สมุทยาทีนิ ยถาภูตปฏิเวธนาปเทเสน ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยาทีนิ ยถาภูตปชานนปริยาเยน, ภวเนตฺติยา อุเจฺฉทวจเนน จ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สมุทเยน **อสฺสาโท,** ทุเกฺขน **อาทีนโว,** มคฺคนิโรเธหิ **นิสฺสรณ**นฺติ เอวํ จตุสจฺจวเสน, ยานิ ปาฬิยํ สรูเปเนว อาคตานิ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ, เตสญฺจ วเสน อิธ อสฺสาทาทโย เวทิตพฺพาฯ เวเนยฺยานํ ตาทิภาวาปตฺติอาทิ **ผลํฯ** ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตํ ปโยชนํฯ ตเทว ผลนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ตทตฺถญฺหิ อิทํ สุตฺตํ ภควตา เทสิตํฯ อาฆาตาทีนมกรณียตา, อาฆาตาทิผลสฺส จ อนญฺญสนฺตานภาวิตา นินฺทาปสํสาสุ ยถาสภาวํ ปฏิชานนนิเพฺพฐนานีติ เอวํ ตํตํปโยชนาธิคมเหตุ **อุปาโยฯ** อาฆาตาทีนํ กรณปฏิเสธนาทิอปเทเสน อตฺถกาเมหิ ตโต จิตฺตํ สาธุกํ รกฺขิตพฺพนฺติ อยํ อาณารหสฺส ธมฺมราชสฺส **อาณตฺตี**ติฯ อยํ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณผลูปายาณตฺติวเสน ฉพฺพิธธมฺมสนฺทสฺสนลกฺขโณ **เทสนาหาโร** นามฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘อสฺสาทาทีนวตา , นิสฺสรณมฺปิ จ ผลํ อุปาโย จ;
> อาณตฺตี จ ภควโต, โยคีนํ เทสนาหาโร’’ติฯ

วิจยหารวณฺณนา

กปฺปนาภาเวปิ โวหารวเสน, อนุวาทวเสน จ ‘‘มม’’นฺติ วุตฺตํฯ นิยมาภาวโต วิกปฺปนตฺถํ วาคฺคหณํฯ ตํคุณสมงฺคิตาย, อภิมุขีกรณาย จ ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อามนฺตนํฯ อญฺญภาวโต, ปฏิวิรุทฺธภาวโต จ ‘‘ปเร’’ติ วุตฺตํ, วณฺณปฏิปกฺขโต, อวณฺณนียโต จ ‘‘อวณฺณ’’นฺติ, พฺยตฺติวเสน, วิตฺถารวเสน จ ‘‘ภาเสยฺยุ’’นฺติ, ธารณสภาวโต, อธมฺมปฏิปกฺขโต จ ‘‘ธมฺมสฺสา’’ติ, ทิฏฺฐิสีเลหิ สํหตภาวโต, กิเลสานํ สงฺฆาตกรณโต จ ‘‘สงฺฆสฺสา’’ติ, วุตฺตปฏินิเทฺทสโต, วจนุปนฺยา

สโต จ ‘‘ตตฺรา’’ติ, สมฺมุขีภาวโต, ปุถุภาวโต จ ‘‘ตุเมฺหหี’’ติ, จิตฺตสฺส หนนโต, อารมฺมณาภิฆาตโต จ ‘‘อาฆาโต’’ติ, อารมฺมเณ สโงฺกจวุตฺติยา อนภิมุขตาย, อตุฏฺฐาการตาย จ ‘‘อปฺปจฺจโย’’ติ, อารมฺมณจินฺตนโต, นิสฺสยโต จ ‘‘เจตโส’’ติ, อตฺถสฺส อสาธนโต, อนุ อนุ อนตฺถสาธนโต จ ‘‘อนภิรทฺธี’’ติ, การณานรหตฺตา, สตฺถุสาสเน

ฐิเตหิ กาตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา จ ‘‘น กรณียา’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อธิเปฺปตเตฺถ ปวตฺตตานิทสฺสเนน, อตฺถโส จ –

มมนฺติ สามินิทฺทิฏฺฐํ สพฺพนามปทํฯ วาติ วิกปฺปนนิทฺทิฏฺฐํ นิปาตปทํฯ ภิกฺขเวติ อาลปนนิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ ปเรติ กตฺตุนิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ อวณฺณนฺติ กมฺมนิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ ภาเสยฺยุนฺติ กิริยานิทฺทิฏฺฐํ อาขฺยาตปทํฯ ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสาติ จ สามินิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ ตตฺราติ อาธารนิทฺทิฏฺฐํ สพฺพนามปทํฯ ตุเมฺหหีติ กตฺตุนิทฺทิฏฺฐํ สพฺพนามปทํฯ **น**-อิติ ปฏิเสธนิทฺทิฏฺฐํ นิปาตปทํฯ อาฆาโต, อปฺปจฺจโย, อนภิรทฺธีติ จ กมฺมนิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ เจตโสติ สามินิทฺทิฏฺฐํ นามปทํฯ กรณียาติ กิริยานิทฺทิฏฺฐํ นามปทนฺติฯ เอวํ ตสฺส ตสฺส ปทสฺส วิเสสตานิทสฺสเนน, พฺยญฺชนโส จ วิจยนํ **ปทวิจโยฯ** อติวิตฺถารภเยน ปน สกฺกาเยว อฏฺฐกถํ, ตสฺสา จ ลีนตฺถวิภาวนํ อนุคนฺตฺวา อยมโตฺถ วิญฺญุนา วิภาเวตุนฺติ น วิตฺถารยิมฺหฯ

‘‘ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถ กุปิตา วา อนตฺตมนา วา, อปิ นุ ตุเมฺห ปเรสํ สุภาสิตํ ทุพฺภาสิตํ อาชาเนยฺยาถา’’ติ อยํ **อนุมติปุจฺฉาฯ** สตฺตาธิฏฺฐานา, อเนกาธิฏฺฐานา, ปรมตฺถวิสยา, ปจฺจุปฺปนฺนวิสยาติ เอวํ สพฺพตฺถ ยถาสมฺภวํ ปุจฺฉาวิจยนํ **ปุจฺฉาวิจโยฯ** ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ อิทํ วิสฺสชฺชนํ เอกํสพฺยากรณํ, นิรวเสสํ, สอุตฺตรํ, โลกิยนฺติ เอวํ สพฺพสฺสาปิ วิสฺสชฺชนสฺส ยถารหํ วิจยนํ **วิสฺสชฺชนาวิจโยฯ**

‘‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุํ…เป.… น เจตโส อนภิรทฺธิ กรณียา’’ติ อิมาย ปฐมเทสนาย ‘‘มมํ วา…เป.… ตุมฺหํเยวสฺส เตน อนฺตราโย’’ติ อยํ ทุติยเทสนา สํสนฺทติฯ กสฺมา? ปฐมาย มโนปโทสํ นิวาเรตฺวา ทุติยาย ตตฺถาทีนวสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ ตถา อิมาย ทุติยเทสนาย ‘‘มมํ วา…เป.… อปิ นุ ตุเมฺห ปเรสํ สุภาสิตํ ทุพฺภาสิตํ อาชาเนยฺยาถา’’ติ อยํ ตติยเทสนา สํสนฺทติฯ กสฺมา? ทุติยาย ตตฺถาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ตติยาย วจนตฺถสลฺลกฺขณมเตฺตปิ อสมตฺถภาวสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ ตถา อิมาย ตติยเทสนาย ‘‘มมํ วา…เป.… น จ ปเนตํ อเมฺหสุ สํวิชฺชตี’’ติ อยํ จตุตฺถเทสนา สํสนฺทติฯ กสฺมา? ตติยาย มโนปโทสํ สพฺพถา นิวาเรตฺวา จตุตฺถาย อวณฺณฏฺฐาเน ปฏิปชฺชิตพฺพาการสฺส ทสฺสิตตฺตาติ อิมินา นเยน ปุเพฺพน อปรํ สํสนฺทิตฺวา วิจยนํ **ปุพฺพาปรวิจโยฯ** อสฺสาทวิจยาทโย วุตฺตนยาวฯ เตสํ ลกฺขณสนฺทสฺสนมตฺตเมว เหตฺถ วิเสโสฯ

‘‘อปิ นุ ตุเมฺห ปเรสํ สุภาสิตํ ทุพฺภาสิตํ อาชาเนยฺยาถา’’ติ อิมาย ปุจฺฉาย ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ อยํ วิสฺสชฺชนา สเมติฯ กุปิโต หิ เนว พุทฺธปเจฺจกพุทฺธอริยสาวกานํ น มาตาปิตูนํ น ปจฺจตฺถิกานํ สุภาสิตทุพฺภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานาติฯ ‘‘กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกํ…เป.… ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยา’’ติ อิมาย ปุจฺฉาย ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิกา อยํ วิสฺสชฺชนา สเมติฯ ภควา หิ อนุตฺตเรน ปาณาติปาตวิรมณาทิคุเณน สมนฺนาคโต, ตญฺจ โข สมาธิํ, ปญฺญญฺจ อุปนิธาย อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตกํ สีลมตฺตกํฯ ‘‘กตเม จ เต ภิกฺขเว, ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา’’ติอาทิกาย ปุจฺฉาย ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิกา วิสฺสชฺชนา สเมติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณคุณา หิ อญฺญตฺร ตถาคตา อเญฺญสํ ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐตฺตา คมฺภีรา ทุทฺทสา ทุรนุโพธา สนฺ

ตา ปณีตา อตกฺกาวจรา นิปุณา ปณฺฑิตเวทนียาติ อิมินา นเยน วิสฺสชฺชนาย ปุจฺฉานุรูปตาวิจยนเมว อิธ สงฺคหคาถาย อภาวโต **อนุคีติวิจโย**ติฯ อยํ ปทปญฺหาทิเอกาทสธมฺมวิจยนลกฺขโณ **วิจยหาโร** นามฯ วุตฺตญฺจ ‘‘ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๒)ฯ

ยุตฺติหารสํวณฺณนา

มมนฺติ สามินิเทฺทโส ยุชฺชติ สภาวนิรุตฺติยา ตถาปโยคทิสฺสนโต, อวณฺณสฺส จ ตทเปกฺขตฺตาฯ วาติ วิกปฺปนตฺถนิเทฺทโส ยุชฺชติ เนปาติกานมเนกตฺถตฺตา, เอตฺถ จ นิยมาภาวโตฯ ภิกฺขเวติ อามนฺตนนิเทฺทโส ยุชฺชติ ตทเตฺถเยว เอตสฺส ปโยคสฺส ทิสฺสนโต, เทสกสฺส จ ปฏิคฺคาหกาเปกฺขโตติ เอวมาทินา พฺยญฺชนโต จ –

สเพฺพน สพฺพํ อาฆาตาทีนมกรณํ ตาทิภาวาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ สมปฺปวตฺติสพฺภาวโตฯ ยสฺมึ สนฺตาเน อาฆาตาทโย อุปฺปนฺนา, ตนฺนิมิตฺตกา อนฺตรายา ตเสฺสว สมฺปตฺติวิพนฺธาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ กมฺมานํ สนฺตานนฺตเรสุ อสงฺกมนโตฯ จิตฺตมภิภวิตฺวา อุปฺปนฺนา อาฆาตาทโย สุภาสิตทุพฺภาสิตสลฺลกฺขเณปิ อสมตฺถตาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ โกธโลภานํ อนฺธตมสภาวโตฯ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยโต เวรมณี สพฺพสตฺตานํ ปาโมชฺชปาสํสาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติ สีลสมฺปตฺติยา มหโต กิตฺติสทฺทสฺส อพฺภุคฺคตตฺตาฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุเตฺตน คุเณน ตถาคตสฺส วณฺณนา เอกเทสภูตาปิ สกลสพฺพญฺญุคุณคฺคหณาย สํวตฺตตีติ ยุชฺชติ อนญฺญสาธารณตฺตาฯ ตชฺชาอโยนิโสมนสิการปริกฺขตานิ อธิคมตกฺกนานิ สสฺสตวาทาทิอภินิเวสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ กปฺปนชาลสฺส อสมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ เวทนาทีนํ อนวโพเธน เวทนาปจฺจยา ตณฺหา วฑฺฒตีติ ยุชฺชติ อสฺสาทานุปสฺสนาสพฺภาวโต, สติ จ เวทยิตภาเว (เวทยิตราเค (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๔๙) ตตฺถ อตฺตตฺตนิยคาโห, สสฺสตาทิคาโห จ วิปริปฺผนฺทตีติ ยุชฺชติ การณสฺส สนฺนิหิตตฺตาฯ ตณฺหาปจฺจยา หิ อุปาทานํ สมฺภวติฯ สสฺสตาทิวาเท ปญฺญเปนฺตานํ, ตทนุจฺฉวิกญฺจ เวทนํ เวทยนฺตานํ ผโสฺส เหตูติ ยุชฺชติ วิสยินฺทฺริยวิญฺญาณสงฺคติยา วินา ตทภาวโตฯ ฉผสฺสายตนนิมิตฺตํ วฏฺฏสฺส อนุปเจฺฉโทติ ยุชฺชติ ตตฺถ อวิชฺชาตณฺหานํ อปฺปหีนตฺตาฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ สมุทยตฺถงฺคมาทิปชานนา สพฺพทิฏฺฐิคติกสญฺญํ อติจฺจ ติฏฺฐตีติ ยุชฺชติ จตุสจฺจปฏิเวธภาวโตฯ อิมาหิเยว ทฺวาสฏฺฐิยา สพฺพทิฏฺฐิคตานํ อโนฺตชาลีกตภาโวติ ยุชฺชติ อกิริยวาทาทีนํ, อิสฺสรวาทาทีนญฺจ ตทโนฺตคธตฺตา, ตถา เจว เหฏฺฐา สํวณฺณิตํฯ อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก ตถาคตสฺส กาโยติ ยุชฺชติ ภควโต อภินีหารสมฺปตฺติยา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ฐตฺวา สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ ยถาภูตํ ภาวิตตฺตาฯ กายสฺส เภทา ปรินิพฺพุตํ น ทกฺขนฺตีติ ยุชฺชติ อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยํ รูปาทีสุ กสฺสจิปิ อนวเสสโตติ อิมินา นเยน อตฺถโต จ สุเตฺต พฺยญฺชนตฺถานํ ยุตฺติตาวิภาวนลกฺขโณ **ยุตฺติหาโร** นาม ยถาห ‘‘สเพฺพสํ หารานํ, ยา ภูมี’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๓)ฯ

ปทฏฺฐานหารวณฺณนา

วณฺณารหาวณฺณทุพฺพณฺณตานาเทยฺยวจนตาทิ วิปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ วณฺณารหวณฺณสุพฺพณฺณตาสเทฺธยฺยวจนตาทิ สมฺปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ ตถา อาฆาตาทโย นิรยาทิทุกฺขสฺส ปทฏฺฐานํฯ อาฆาตาทีนมกรณํ สคฺคสมฺปตฺติยาทิสพฺพสมฺปตฺตีนํ ปทฏฺฐานํฯ ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติ อริยสฺส สีลกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํ, อริโย สีลกฺขโนฺธ อริยสฺส สมาธิกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ อริโย สมาธิกฺขโนฺธ อริยสฺส ปญฺญากฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตํ ภควโต ปฏิเวธปฺปการญาณํ เทสนาญาณสฺส ปทฏฺฐานํฯ เทสนาญาณํ เวเนยฺยานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณสฺส ปทฏฺฐานํฯ สพฺพายปิ ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐุปาทานภาวโต สา ยถารหํ นววิธสฺสปิ

ภวสฺส ปทฏฺฐานํฯ ภโว ชาติยาฯ ชาติ ชรามรณสฺส, โสกาทีนญฺจ ปทฏฺฐานํฯ เวทนานํ ยถาภูตํ สมุทยตฺถงฺคมาทิปฏิเวธนา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนุโพธปฏิเวโธ โหติฯ ตตฺถ อนุโพโธ ปฏิเวธสฺส ปทฏฺฐานํฯ ปฏิเวโธ จตุพฺพิธสฺส สามญฺญผลสฺส ปทฏฺฐานํฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ อวิชฺชาคหณํฯ ตตฺถ อวิชฺชา สงฺขารานํ ปทฏฺฐานํ, สงฺขารา วิญฺญาณสฺสฯ ยาว เวทนา ตณฺหาย ปทฏฺฐานนฺติ เนตฺวา เตสํ ‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติอาทินา ปาฬิยมาคตนเยน สมฺพชฺฌิตพฺพํฯ ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ เอตฺถ ตณฺหา อุปาทานสฺส ปทฏฺฐานํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ สสฺสตาทิปญฺญาปนํ ปเรสํ มิจฺฉาภินิเวสสฺส ปทฏฺฐานํฯ มิจฺฉาภินิเวโส สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยโยนิโสมนสิการธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีหิ วิมุขตาย อสทฺธมฺมสฺสวนาทีนญฺจ ปทฏฺฐานํฯ ‘‘อญฺญตฺร ผสฺสา’’ติอาทีสุ ผโสฺส เวทนาย ปทฏฺฐานํฯ ฉ ผสฺสายตนานิ ผสฺสสฺส, สกลสฺส จ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปทฏฺฐานํฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ ยถาภูตํ สมุทยาทิปชานนํ นิพฺพิทาย ปทฏฺฐานํ, นิพฺพิทา วิราคสฺสาติอาทินา ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ เนตพฺพํฯ ภควโต ภวเนตฺติสมุจฺเฉโท สพฺพญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ, ตถา อนุปาทาปรินิพฺพานสฺส จาติฯ อยํ สุตฺเต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานธมฺมา, เตสญฺจ ปทฏฺฐานธมฺมาติ ยถาสมฺภวํ ปทฏฺฐานธมฺมนิทฺธารณลกฺขโณ **ปทฏฺฐานหาโร** นามฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ธมฺมํ เทเสติ ชิโน, ตสฺส จ ธมฺมสฺส ยํ ปทฏฺฐาน’’นฺติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๔)ฯ

ลกฺขณหารวณฺณนา

อาฆาตาทิคฺคหเณน โกธูปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยสารมฺภปรวมฺภนาทีนํ สงฺคโห ปฏิฆจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตาย เอกลกฺขณตฺตาฯ อานนฺทาทิคฺคหเณน อภิชฺฌาวิสมโลภมานาติมานมทปฺปมาทานํ สงฺคโห โลภจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตาย เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา อาฆาตคฺคหเณน อวสิฏฺฐคนฺถนีวรณานํ สงฺคโห กายคนฺถนีวรณลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ อานนฺทคฺคหเณน ผสฺสาทีนํ สงฺคโห สงฺขารกฺขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ สีลคฺคหเณน อธิจิตฺตาธิปญฺญาสิกฺขานํ สงฺคโห สิกฺขาลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ทิฏฺฐิคฺคหเณน อวสิฏฺฐอุปาทานานํ สงฺคโห อุปาทานลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘เวทนาน’’นฺติ เอตฺถ เวทนาคฺคหเณน อวสิฏฺฐอุปาทานกฺขนฺธานํ สงฺคโห อุปาทานกฺขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา ธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปนฺนเวทนาคฺคหเณน สมฺมสนุปคานํ สเพฺพสมฺปิ อายตนานํ, ธาตูนญฺจ สงฺคโห อายตนลกฺขเณน, ธาตุลกฺขเณน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ เอตฺถ อวิชฺชาคฺคหเณน เหตุอาสโวฆโยคนีวรณาทีนํ สงฺคโห เหตาทิลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา, ตถา ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ เอตฺถ ตณฺหาคฺคหเณนปิฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ผสฺสคฺคหเณน สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานํ สงฺคโห วิปลฺลาสเหตุภาเวน, ขนฺธลกฺขเณน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ฉผสฺสายตนคฺคหเณน อวสิฏฺฐขนฺธายตนธาตินฺทฺริยาทีนํ สงฺคโห ผสฺสุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย, สมฺมสนียภาเวน จ เอกลกฺขณตฺตาฯ ภวเนตฺติคฺคหเณน อวิชฺชาทีนํ สํกิเลสธมฺมานํ สงฺคโห วฏฺฏเหตุภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติฯ อยํ สุตฺเต อนาคเตปิ ธเมฺม เอกลกฺขณตาทินา อาคเต วิย นิทฺธารณลกฺขโณ **ลกฺขณหาโร** นามฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๕)ฯ

จตุพฺยูหหารวณฺณนา

มมนฺติ อเนรุตฺตปทํ, ตถา วาติ จฯ ภิกฺขนสีลา ภิกฺขูฯ ปเรนฺติวิรุทฺธภาวมุปคจฺฉนฺตีติ ปรา, อญฺญเตฺถ ปเนตํ อเนรุตฺตปทนฺติ เอวมาทินา **เนรุตฺตํ,** ตํ ปน ‘‘เอว’’นฺติอาทินิทานปทานํ, ‘‘มม’’นฺติอาทิปาฬิปทานญฺจ อฏฺฐกถาวเสน, ตสฺสา ลีนตฺถวิภาวนีวเสน จ สุ

วิเญฺญูยุยตฺตา อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ เย เต นินฺทาปสํสาหิ สมฺมากมฺปิตเจตสา มิจฺฉาชีวโต อโนรตา สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสิโน สีลาทิธมฺมกฺขเนฺธสุ อปฺปติฏฺฐิตา สมฺมาสมฺพุทฺธคุณรสสฺสาทวิมุขา เวเนยฺยา, เต กถํ นุ โข ยถาวุตฺตโทสวินิมุตฺตา สมฺมาปฏิปตฺติยา อุภยหิตปรา ภเวยฺยุนฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อธิปฺปาโยฯ** เอวมธิเปฺปตา ปุคฺคลา, เทสนาภาชนฏฺฐาเน จ ทสฺสิตา อิมิสฺสา เทสนาย **นิทานํ**ฯ

ปุพฺพาปรานุสนฺธิ ปน ปทสนฺธิปทตฺถนิเทฺทสนิเกฺขปสุตฺตเทสนาสนฺธิวเสน ฉพฺพิธาฯ ตตฺถ ''มม''นฺติ เอตสฺส ''อวณฺณ''นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธติอาทินา ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทสนฺธิฯ** ''มม''นฺติ วุตฺตสฺส ภควโต ''อวณฺณ''นฺติ วุเตฺตน ปเรหิ อุปวทิเตน อคุเณนสมฺพโนฺธติอาทินา ปทตฺถสฺส ปทตฺถนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทตฺถสนฺธิฯ** ''มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ''นฺติอาทิเทสนา สุปฺปิเยน ปริพฺพาชเกน วุตฺตอวณฺณานุสนฺธิวเสน ปวตฺตาฯ ''มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ''นฺติอาทิเทสนา พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวน วุตฺตวณฺณานุสนฺธิวเสน ปวตฺตาฯ ''อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา ทุรนุโพธา''ติอาทิเทสนา ภิกฺขูหิ วุตฺตวณฺณานุสนฺธิวเสน ปวตฺตาติ เอวํ นานานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ตํตทนุสนฺธีหิ, เอกานุสนฺธิกสฺส จ ปุพฺพาปรภาเคหิ สมฺพโนฺธ **นิเทฺทสสนฺธิฯ** **นิเกฺขปสนฺธิ** ปน จตุพฺพิธสุตฺตนิเกฺขปวเสนฯ **สุตฺตสนฺธิ** จ ติวิธสุตฺตานุสนฺธิวเสน อฏฺฐกถายํ เอว วิจาริตา, อเมฺหหิ จ ปุเพฺพ สํวณฺณิตาฯ เอกิสฺสา เทสนาย เทสนานฺตเรหิ สทฺธิํ สํสนฺทนํ **เทสนาสนฺธิ,** สา ปเนวํ เวทิตพฺพา – ''มมํ วา ภิกฺขเว…เป.… น เจตโส อนภิรทฺธิ กรณียา''ติ อยํ เทสนา ''อุภโตทณฺฑเกน เจปิ ภิกฺขเว, กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกเนฺตยฺยุํ, ตตฺรปิ โย มโน ปทูเสยฺย, น เม โส เตน สาสนกโร''ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) อิมาย เทสนาย สทฺธิํ สํสนฺทติฯ ''ตุมฺหํเยวสฺส เตน อนนฺตราโย''ติ อยํ ''กมฺมสฺสกา มาณว สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธู กมฺมปฏิสรณา กมฺมํ สเตฺต วิภชติ, ยทิทํ หีนปฺปณีตตายา''ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙-๒๙๗) อิมาย, ''อปิ นุ ตุเมฺห…เป.… อาชาเนยฺยาถา''ติ อยํ –

> ''กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ โกโธ สหเต นร''นฺติฯ (อ. นิ. ๗.๖๔; มหานิ. ๕, ๑๕๖, ๑๙๕); –

อิมาย, ''มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ…เป.… น เจตโส อุพฺพิลาวิตตฺตํ กรณีย''นฺติ อยํ ''ธมฺมาปิ โว ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐), ''กุลฺลูปมํ โว ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) จ อิมาย, ''ตตฺร เจ ตุเมฺห…เป.… ตุมฺหํเยวสฺส เตน อนนฺตราโย''ติ อยํ –

> ''ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นร''นฺติฯ (อิติวุ. ๘๘; มหานิ. ๕, ๑๕๖; จูฬนิ. ๑๒๘) จ –

> ''กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
> ปมตฺตพนฺธุนาพทฺธา, มจฺฉาว กุมีนามุเข;
> ชรามรณมเนฺวนฺติ, วโจฺฉ ขีรปโกว มาตร''นฺติฯ (อุทา. ๖๔; เนตฺติ. ๒๗, ๙๐; เปฏโก. ๑๔) จ –

อิมาย, ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ สีลมตฺตก’’นฺติ อยํ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อยมฺปิ โข พฺราหฺมณ ยโญฺญ ปุริเมหิ ยเญฺญหิ อปฺปฏฺฐตโร จ อปฺปสมารมฺภตโร จ มหปฺผลตโร จ มหานิสํสตโร จา’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๕๓) อิมาย ปฐมชฺฌานสฺส สีลโต มหปฺผลมหานิสํสตรตาวจเนน ฌานโต สีลสฺส อปฺปผลอปฺปานิสํสตรภาวทีปนโตฯ

‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทิเทสนา ‘‘สมโณ ขลุ โภ โคตโม สีลวา อริยสีเลน สมนฺนาคโต’’ติอาทิเทสนาย (ที. นิ. ๑.๓๐๔), ‘‘อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติอาทิเทสนา ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ’’ติอาทิเทสนาย, (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘) คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตธมฺมปฏิเวเธน หิ ญาณสฺส คมฺภีราทิภาโว วิญฺญายติฯ

‘‘สนฺติ ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิเทสนา ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา…เป…. อภิวทนฺติ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ, อสสฺสโต, สสฺสโต จ อสสฺสโต จ, เนวสสฺสโต จ นาสสฺสโต จ, อนฺตวา, อนนฺตวา, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ, เนวนฺตวา จ นานนฺตวา จ อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทิเทสนาย (ม. นิ. ๓.๒๗)ฯ

ตถา ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา อปรนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิเทสนา ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว …เป…. อภิวทนฺติ สญฺญี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณาฯ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ อสญฺญี, สญฺญี จ อสญฺญี จ, เนวสญฺญี จ นาสญฺญี จ อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณาฯ อิเตฺถเก อภิวทนฺติ สโต วา ปน สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา ปเนเก อภิวทนฺตี’’นฺติอาทิเทสนาย (ม. นิ. ๓.๒๑), ‘‘เวทนานํ สมุทยญฺจ…เป…. ตถาคโต’’ติอาทิเทสนา ‘‘ตยิทํ สงฺขตํ โอฬาริกํ, อตฺถิ โข ปน สงฺขารานํ นิโรโธ, อเตฺถตนฺติ อิติ วิทิตฺวา ตสฺส นิสฺสรณทสฺสาวี ตถาคโต ตทุปาติวโตฺต’’ติอาทิเทสนาย (ม. นิ. ๓.๒๙), ‘‘ตทปิ เตสํ…เป…. วิปฺผนฺทิตเมวา’’ติ อยํ ‘‘อิทํ เตสํ วต อญฺญเตฺรว สทฺธาย อญฺญตฺร รุจิยา อญฺญตฺร อนุสฺสวา อญฺญตฺร อาการปริวิตกฺกา อญฺญตฺร ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา ปจฺจตฺตํเยว ญาณํ ภวิสฺสติ ปริสุทฺธํ ปริโยทาต’นฺติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ปจฺจตฺตํ โข ปน ภิกฺขเว, ญาเณ อสติ ปริสุเทฺธ ปริโยทาเต ยทปิ เต โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา ตตฺถ ญาณภาวมตฺตเมว ปริโยทาเปนฺติ, ตทปิ เตสํ ภวตํ สมณพฺราหฺมณานํ อุปาทานมกฺขายตี’’ติอาทิเทสนาย (สํ. นิ. ๒.๔๓), ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ อยํ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๔๕), ‘‘ฉนฺทมูลกา อิเม อาวุโส ธมฺมา มนสิการสมุฏฺฐานา ผสฺสสโมธานา เวทนาสโมสรณา’’ติ (ปริเยสิตพฺพํ) จ อาทิเทสนาย, ‘‘ยโต โข ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฉนฺนํ ผสฺสายตนาน’’นฺติอาทิเทสนา ‘‘ยโต โข ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เนว เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, น สญฺญํ, น สงฺขาเร, น วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, โส เอวํ อสมนุปสฺสโนฺต น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ, อนุปาทิยํ น ปริตสฺสติ, อปริตสฺสํ ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี’’ติอาทิเทสนาย, ‘‘สเพฺพเต อิเมเหว ทฺวาสฏฺฐิยา วตฺถูหิ อโนฺตชาลีกตา’’ติอาทิเทสนา ‘‘เย หิ เกจิ ภิกฺขเว…เป…. อภิวทนฺติ, สเพฺพเต อิมาเนว ปญฺจ กายานิ อภิวทนฺติ เอเตสํ วา อญฺญตร’’นฺติอาทิเทสนาย (ม. นิ. ๓.๒๖), ‘‘กายสฺส เภทา…เป…. เทวมนุสฺสา’’ติ อยํ –

‘‘อจฺจี ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา (อุปสีวาติ ภควา),
อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ;

เอวํ มุนี นามกายา วิมุตฺโต,
อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๘๐) –

อาทิเทสนาย สทฺธึ สํสนฺทตีติฯ อยํ เนรุตฺตมธิปฺปายเทสนานิทานปุพฺพาปรานุสนฺธีนํ จตุนฺนํ วิภาวนลกฺขโณ **จตุพฺยูหหาโร** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘เนรุตฺตมธิปฺปาโย’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๖)ฯ

อาวตฺตหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนมกรณียตาวจเนน ขนฺติโสรจฺจานุฏฺฐานํฯ ตตฺถ ขนฺติยา สทฺธาปญฺญาปราปการทุกฺขสหคตานํ สงฺคโห, ตถา โสรเจฺจน สีลสฺสฯ สทฺธาทิคฺคหเณน จ สทฺธินฺทฺริยาทิสกลโพธิปกฺขิยธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ สีลคฺคหเณน อวิปฺปฏิสาราทโย สเพฺพปิ สีลานิสํสธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน อปฺปมาทวิหาโร, เตน สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํ อาวตฺตติฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตธมฺมคฺคหเณน มหาโพธิปกิตฺตนํฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ อาสวกฺขยญาณํ, อาสวกฺขยญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ มหาโพธีติ วุจฺจติ, เตน ทสพลาทโย สเพฺพ พุทฺธคุณา อาวตฺตนฺติฯ สสฺสตาทิทิฏฺฐิคฺคหเณน ตณฺหาวิชฺชานํ สงฺคโห, ตาหิ อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏํ อาวตฺตติฯ เวทนานํ ยถาภูตํ สมุทยาทิปฏิเวธเนน ภควโต ปริญฺญาตฺตยวิสุทฺธิ, ตาย ปญฺญาปารมิมุเขน สพฺพาปิ ปารมิโย อาวตฺตนฺติฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ เอตฺถ อวิชฺชาคฺคหเณน อโยนิโสมนสิการปริคฺคโห, เตน จ นว อโยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต’’นฺติ เอตฺถ ตณฺหาคฺคหเณน นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติอาทิ สสฺสตาทิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติทสฺสนํ, เตน อนิจฺจตาทิลกฺขณตฺตยํ อาวตฺตติฯ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ ยถาภูตํ ปชานเนน วิมุตฺติสมฺปทานิเทฺทโส, เตน สตฺตปิ วิสุทฺธิโย อาวตฺตนฺติฯ ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก ตถาคตสฺส กาโย’’ติ ตณฺหาปหานํ วุตฺตํ, เตน ภควโต สกลสํกิเลสปฺปหานํ อาวตฺตตีติ อยํ เทสนาย คหิตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมวเสน อาวตฺตนลกฺขโณ **อาวตฺตหาโร** นามฯ ยถาห ‘‘เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐาน’’นฺติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๗)ฯ

วิภตฺติหารวณฺณนา

อาฆาตานนฺทาทโย อกุสลา ธมฺมา, เตสํ อโยนิโสมนสิการาทิ ปทฏฺฐานํฯ เยหิ ปน ธเมฺมหิ อาฆาตานนฺทาทีนํ อกรณํ อปฺปวตฺติ, เต อพฺยาปาทาทโย กุสลา ธมฺมา, เตสํ โยนิโสมนสิการาทิ ปทฏฺฐานํฯ เตสุ อาฆาตาทโยกามาวจราว, อพฺยาปาทาทโย จตุภูมกา, ตถา ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติ กุสลา วา อพฺยากตา วา, ตสฺสา หิโรตฺตปฺปาทโย ธมฺมา ปทฏฺฐานํฯ ตตฺถ กุสลา สิยา กามาวจรา, สิยา โลกุตฺตราฯ อพฺยากตา โลกุตฺตราวฯ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติ วุตฺตธมฺมา สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตาฯ ตตฺถ กุสลานํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา ปทฏฺฐานํฯ อพฺยากตานํ มคฺคธมฺมา, วิปสฺสนา, อาวชฺชนา วา ปทฏฺฐานํฯ เตสุ กุสลา โลกุตฺตราว, อพฺยากตา สิยา กามาวจรา, สิยา โลกุตฺตรา, สพฺพาปิ ทิฏฺฐิโย อกุสลาว กามาวจราว, ตาสํ อวิเสเสน มิจฺฉาภินิเวเส อโยนิโสมนสิกาโร ปทฏฺฐานํฯ วิเสสโต ปน สนฺตติฆนวินิโพฺภคาภาวโต เอกตฺตนยสฺส มิจฺฉาคาโห อตีตชาติอนุสฺสรณตกฺกสหิโต สสฺสตทิฏฺฐิยา ปทฏฺฐานํฯ เหตุผลภาเวน สมฺพนฺธภาวสฺส อคฺคหณโต นานตฺตนยสฺส มิจฺฉาคาโห ตชฺชาสมนฺนาหารสหิโต อุเจฺฉททิฏฺฐิยา ปทฏฺฐานํฯ เอวํ เสสทิฏฺฐีนมฺปิ ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺพํฯ

‘‘เวทนาน’’นฺติ เอตฺถ เวทนา สิยา กุสลา, สิยา อกุสลา, สิยา อพฺยากตา, สิยา กามาวจรา, สิยา รูปาวจรา, สิยา อรูปาวจรา, ตาสํ ผโสฺส ปทฏฺฐานํฯ เวทนานํ ยถาภูตํ เวทนานํ สมุทยาทิปฏิเวธนํ มคฺคญาณํ, อนุปาทาวิมุตฺติ จ ผลญาณํ, เตสํ ‘‘อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ธมฺมาทิวิภาโค เนตโพฺพฯ ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติอาทีสุ อวิชฺชาตณฺหา อกุสลา กามาวจรา, ตาสุ อวิชฺชาย อาสวา, อโยนิโสมนสิกาโร เอว วา ปทฏฺฐานํฯ ตณฺหาย สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาททสฺสนํ ปทฏฺฐานํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ผสฺสสฺส เวทนาย วิย ธมฺมาทิวิภาโค เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน ผสฺสายตนาทีนมฺปิ ยถารหํ ธมฺมาทิวิภาโค เนตโพฺพติ อยํ สํกิเลสธเมฺม, โวทานธเมฺม จ สาธารณาสาธารณโต, ปทฏฺฐานโต, ภูมิโต จ วิภชนลกฺขโณ **วิภตฺติหาโร** นามฯ ยถาห ‘‘ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ, ภูมิญฺจ วิภชฺชเต อยํ หาโร’’ติ อาทิ (เนตฺติ. ๔.๘)ฯ

ปริวตฺตนหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนมกรณํ ขนฺติโสรจฺจานิ อนุพฺรูเหตฺวา ปฏิสงฺขานภาวนาพลสิทฺธิยา อุภยหิตปฏิปตฺติมาวหติฯ อาฆาตาทโย ปน ปวตฺติยมานา ทุพฺพณฺณตํ, ทุกฺขเสยฺยํ, โภคหานิํ, อกิตฺติํ, ปเรหิ ทุรุปสงฺกมนตญฺจ นิปฺผาเทนฺตา นิรยาทีสุ มหาทุกฺขมาวหนฺติฯ ปาณาติปาตาทิปฏิวิรติ อวิปฺปฏิสาราทิกลฺยาณํ ปรมฺปรมาวหติฯ ปาณาติปาตาทิ ปน วิปฺปฏิสาราทิอกลฺยาณํ ปรมฺปรมาวหติฯ คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตํ ญาณํ เวเนยฺยานํ ยถารหํ วิชฺชาภิญฺญาทิคุณวิเสสมาวหติ สพฺพเญฺญยฺยสฺส ยถาสภาวาวโพธโตฯ ตถา คมฺภีรตาทิวิเสสรหิตํ ปน ญาณํ เญยฺยสฺสาธารณภาวโต ยถาวุตฺตคุณวิเสสํ นาวหติฯ สพฺพาปิ เจตา ทิฏฺฐิโย ยถารหํ สสฺสตุเจฺฉทภาวโต อนฺตทฺวยภูตา สกฺกายตีรํ นาติวตฺตนฺติ อนิยฺยานิกสภาวตฺตาฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ปน สปริกฺขารา มชฺฌิมปฏิปทาภูตา สกฺกายตีรมติกฺกมฺม ปารํ คจฺฉติ นิยฺยานิกสภาวตฺตาฯ เวทนานํ ยถาภูตํ สมุทยาทิปฏิเวธนา อนุปาทาวิมุตฺติมาวหติ มคฺคภาวโตฯ เวทนานํ ยถาภูตํ สมุทยาทิอสมฺปฏิเวโธ สํสารจารกาวโรธมาวหติ สงฺขารานํ ปจฺจยภาวโตฯ เวทยิตสภาวปฏิจฺฉาทโก สโมฺมโห ตทภินนฺทนมาวหติ, ยถาภูตาวโพโธ ปน ตตฺถ นิเพฺพธํ, วิราคญฺจ อาวหติฯ มิจฺฉาภินิเวเส อโยนิโสมนสิการสหิตา ตณฺหา อเนกวิหิตํ ทิฏฺฐิชาลํ ปสาเรติฯ ยถาวุตฺตตณฺหาสมุเจฺฉโท ปฐมมโคฺค ตํ ทิฏฺฐิชาลํ สโงฺกเจติฯ สสฺสตวาทาทิปญฺญาปนสฺส ผโสฺส ปจฺจโย อสติ ผเสฺส ตทภาวโตฯ ทิฏฺฐิพนฺธนพทฺธานํ ผสฺสายตนาทีนมนิโรธเนน ผสฺสาทินิโรโธ สํสารทุกฺขสฺส อนิวตฺติเยว ยาถาวโต ผสฺสายตนาทิปริญฺญา สพฺพทิฏฺฐิทสฺสนานิ อติวตฺตติ, เตสํ ปน ตถา อปริญฺญา ทิฏฺฐิทสฺสนํ นาติวตฺตติฯ ภวเนตฺติสมุเจฺฉโท อายติํ อตฺตภาวสฺส อนิพฺพตฺติยา สํวตฺตติ, อสมุจฺฉินฺนาย ภวเนตฺติยา อนาคเต ภวปฺปพโนฺธ ปริวตฺตติเยวาติ อยํ สุเตฺต นิทฺทิฏฺฐานํ ธมฺมานํ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนลกฺขโณ **ปริวตฺตนหาโร** นามฯ กิมาห ‘‘กุสลากุสเล ธเมฺม, นิทฺทิเฏฺฐ ภาวิเต ปหีเน จา’’ติอาทิฯ

เววจนหารวณฺณนา

‘‘มมํ มม เม’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘วา ยทิ จา’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ภิกฺขเว สมณา ตปสฺสิโน’’ติ ปริยายวจนํฯ ‘‘ปเร อเญฺญ ปฏิวิรุทฺธา’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘อวณฺณํ อกิตฺติํ นินฺท’’นฺติ…เป…. นํฯ ‘‘ภาเสยฺยุํ ภเณยฺยุํ กเถยฺยุ’’นฺติ…เป…. นํฯ ‘‘ธมฺมสฺส วินยสฺส สตฺถุสาสนสฺสา’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘สงฺฆสฺส สมูหสฺส คณสฺสา’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘ตตฺร ตตฺถ เตสู’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘ตุเมฺหหิ โวภวเนฺตหี’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘อาฆาโต โทโส พฺยาปาโท’’ติ…เป…. นํ ‘‘อปฺปจฺจโย โทมนสฺสํ เจตสิกทุกฺข’’นฺติ…เป…. นํฯ ‘‘เจตโส จิตฺตสฺส มนโส’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘อนภิรทฺธิ พฺยาปตฺติ

มโนปโทโส’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘น โน อ มา’’ติ…เป…. นํฯ ‘‘กรณียา อุปฺปาเทตพฺพา ปวเตฺตตพฺพา’’ติ ปริยายวจนํฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ เววจนํ วตฺตพฺพนฺติ อยํ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ตํตํปริยายสทฺทโยชนาลกฺขโณ **เววจนหาโร** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เววจนานิ พหูนิ ตุ, สุเตฺต วุตฺตานิ เอกธมฺมสฺสา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๐)ฯ

ปญฺญตฺติหารวณฺณนา

อาฆาโต วตฺถุวเสน ทสวิเธน, เอกูนวีสติวิเธน วา ปญฺญโตฺตฯ อปจฺจโย อุปวิจารวเสน ฉธา ปญฺญโตฺตฯ อานโนฺท ปีติอาทิวเสน เววจเนน นวธา ปญฺญโตฺตฯ ปีติ สามญฺญโต ปน ขุทฺทิกาทิวเสน ปญฺจธา ปญฺญโตฺตฯ โสมนสฺสํ อุปวิจารวเสน ฉธา, สีลํ วาริตฺตจาริตฺตาทิวเสน อเนกธา, คมฺภีรตาทิวิเสสยุตฺตํ ญาณํ จิตฺตุปฺปาทวเสน จตุธา, ทฺวาทสธา วา, วิสยเภทโต อเนกธา จ, ทิฏฺฐิสสฺสตาทิวเสน ทฺวาสฎฺฐิยา เภเทหิ, ตทโนฺตคธวิภาเคน อเนกธา จ, เวทนา ฉธา, อฎฺฐสตธา, อเนกธา จ, ตสฺสา สมุทโย ปญฺจธา, ตถา อตฺถงฺคโมปิ, อสฺสาโท ทุวิเธน, อาทีนโว ติวิเธน, นิสฺสรณํ เอกธา , จตุธา จ, อนุปาทาวิมุตฺติ ทุวิเธน, ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ วุตฺตา อวิชฺชา วิสยเภเทน จตุธา, อฎฺฐธา จ, ‘‘ตณฺหาคตาน’’นฺติอาทินา วุตฺตา ตณฺหา ฉธา, อฎฺฐสตธา, อเนกธา จ, ผโสฺส นิสฺสยวเสน ฉธา, อุปาทานํ จตุธา, ภโว ทฺวิธา, อเนกธา จ, ชาติ เววจนวเสน ฉธา, ตถา ชรา สตฺตธา, มรณํ อฎฺฐธา, นวธา จ, โสโก ปญฺจธา, ปริเทโว ฉธา, ทุกฺขํ จตุธา, ตถา โทมนสฺสํ, อุปายาโส จตุธา ปญฺญโตฺตติ อยํ ปเภทปญฺญตฺติ, สมูหปญฺญตฺติ จฯ

‘‘สมุทโย โหตี’’ติ ปภวปญฺญตฺติ, ‘‘ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปญฺญตฺติ, สมุทยสฺส ปหานปญฺญตฺติ, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ, มคฺคสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ ‘‘อโนฺตชาลีกตา’’ติอาทิสพฺพทิฎฺฐีนํ สงฺคหปญฺญตฺติฯ ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก’’ติอาทิ ทุวิเธน ปรินิพฺพานปญฺญตฺตีติ เอวํ อาฆาตาทีนํ ปภวปญฺญตฺติปริญฺญาปญฺญตฺติอาทิวเสนฯ ตถา ‘‘อาฆาโต’’ติ พฺยาปาทสฺส เววจนปญฺญตฺติฯ ‘‘อปฺปจฺจโย’’ติ โทมนสฺสสฺสเววจนปญฺญตฺตีติอาทิวเสน จ ปญฺญตฺติเภโท วิภชิตโพฺพติ อยํ เอเกกสฺส ธมฺมสฺส อเนกาหิ ปญฺญตฺตีหิ ปญฺญเปตพฺพาการวิภาวนลกฺขโณ **ปญฺญตฺติหาโร** นาม, เตน วุตฺตํ ‘‘เอกํ ภควา ธมฺมํ, ปณฺณตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสตี’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๑)ฯ

โอตรณหารวณฺณนา

อาฆาตคฺคหเณน สงฺขารกฺขนฺธสงฺคโห, ตถา อนภิรทฺธิคฺคหเณนฯ อปฺปจฺจยคฺคหเณน เวทนากฺขนฺธสงฺคโหติ อิทํ **ขนฺธมุเขน โอตรณํฯ** ตถา อาฆาตาทิคฺคหเณน ธมฺมายตนํ, ธมฺมธาตุ, ทุกฺขสจฺจํ, สมุทยสจฺจํ วา คหิตนฺติ อิทํ **อายตนมุเขน, ธาตุมุเขน, สจฺจมุเขน** จ **โอตรณํ** ฯ ตถา อาฆาตาทีนํ สหชาตา อวิชฺชา เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย, อสหชาตา ปน อนนฺตรนิรุทฺธา อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนปจฺจเยหิ ปจฺจโยฯ อนนนฺตรา ปน อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจโยฯ ตณฺหาอุปาทานาทิผสฺสาทีนมฺปิ เตสํ สหชาตานํ, อสหชาตานญฺจ ยถารหํ ปจฺจยภาโว วตฺตโพฺพฯ โกจิ ปเนตฺถ อธิปติวเสน, โกจิ กมฺมวเสน, โกจิ อาหารวเสน, โกจิ อินฺทฺริยวเสน, โกจิ ฌานวเสน โกจิ มคฺควเสนาปิ ปจฺจโยติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพติ อิทํ **ปฎิจฺจสมุปฺปาทมุเขน โอตรณํฯ** อิมินาว นเยน อานนฺทาทีนมฺปิ ขนฺธาทิมุเขน โอตรณํ วิภาเวตพฺพํฯ

ตถา สีลํ ปาณาติปาตาทีหิ วิรติเจตนา, อพฺยาปาทาทิเจตสิกธมฺมา จ, ปาณาติปาตาทโย เจตนาว, เตสํ, ตทุปการกธมฺมานญฺจ ลชฺชาทยาทีนํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนาทีสุ สงฺคหโต ปุริมนเยเนว ขนฺธาทิมุเขน โอตรณํ วิภาเวตพฺพํฯ เอส นโย ญาณทิฏฺฐิเวทนาอวิชฺชาตณฺหาทิคฺคหเณสุปิฯ นิสฺสรณานุปาทาวิมุตฺติคฺคหเณสุ ปน อสงฺขตธาตุวเสนปิ ธาตุมุเขน โอตรณํ วิภาเวตพฺพํ, ตถา ‘‘เวทนานํ…เป.… อนุปาทาวิมุตฺโต’’ติ เอเตน ภควโต สีลาทโย ปญฺจธมฺมกฺขนฺธา, สติปฏฺฐานาทโย จ โพธิปกฺขิยธมฺมา ปกาสิตา โหนฺตีติ ตํมุเขนปิ โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา’’ติ สสฺสตาทิปญฺญาปนสฺส ปจฺจยาธีนวุตฺติตาทีปเนน อนิจฺจตามุเขน โอตรณํ, ตถา เอวํธมฺมตาย **ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน โอตรณํฯ** อนิจฺจสฺส ทุกฺขานตฺตภาวโต **อปฺปณิหิตมุเขน, สุญฺญตามุเขน โอตรณํฯ** เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขหิ สุตฺตตฺถสฺส โอตรณลกฺขโณ **โอตรณหาโร** นามฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท, อินฺทฺริยขนฺธา จ ธาตุอายตนา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๒)ฯ

โสธนหารวณฺณนา

‘‘มมํ วา ภิกฺขเว, ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติ อารโภฺภฯ ‘‘ธมฺมสฺส วา อวณฺณํ ภาเสยฺยุํ สงฺฆสฺส วา อวณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ ‘‘ตตฺร ตุเมฺหหิ น อาฆาโต, น อปฺปจฺจโย, น เจตโส อนภิรทฺธิ กรณียา’’ติ ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จฯ ทุติยนยาทีสุปิ เอเสว นโย, ตถา ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทิ อารโภฺภฯ ‘‘กตม’’นฺติอาทิ ปุจฺฉาฯ ‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทิ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ โน จ ปุจฺฉาสุทฺธิฯ ‘‘อิทํ โข’’ติอาทิ ปุจฺฉาสุทฺธิ เจว ปทสุทฺธิ จ, อารมฺภสุทฺธิฯ

ตถา ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทิ อารโภฺภฯ ‘‘กตเม จ เต’’ติอาทิ ปุจฺฉาฯ ‘‘สนฺติ ภิกฺขเว’’ติอาทิ อารโภฺภฯ ‘‘กิมาคมฺมา’’ติอาทิ อารมฺภปุจฺฉา ฯ ‘‘ยถา สมาหิเต’’ติอาทิ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิ, โน จ ปุจฺฉาสุทฺธิฯ ‘‘อิเม โข’’ติอาทิ ปทสุทฺธิ เจว ปุจฺฉาสุทฺธิ จ อารมฺภสุทฺธิ จฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อารมฺภาทโย เวทิตพฺพาฯ อยํ ปทารมฺภานํ โสธิตาโสธิตภาววิจารณลกฺขโณ **โสธนหาโร** นาม, วุตฺตมฺปิ จ ‘‘วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห, คาถายํ ปุจฺฉิตายมารพฺภา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๓)ฯ

อธิฏฺฐานหารวณฺณนา

‘‘อวณฺณ’’นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํฯ ตมวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘มมํ วา’’ติฯ ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วาติ ปเกฺขปิ เอส นโยฯ ตถา ‘‘สีล’’นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํฯ ตมวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิฯ ‘‘อเญฺญว ธมฺมา’’ติอาทิ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตมวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว, ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทิ, ตถา ‘‘ปุพฺพนฺตกปฺปิกา’’ติอาทิ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํฯ ตมวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘สสฺสตวาทา’’ติอาทิฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ยถาเทสิตเมว สามญฺญวิเสสา นิทฺธาเรตพฺพาฯ อยํ สุตฺตาคตานํ ธมฺมานํ อวิกปฺปนาวเสน ยถาเทสิตเมว สามญฺญวิเสสนิทฺธารณลกฺขโณ **อธิฏฺฐานหาโร** นาม, ยถาห ‘‘เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฏฺฐา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๔)ฯ

ปริกฺขารหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนํ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทีนิ (ธ. ส. ๑๒๓๗; วิภ. ๙๐๙) เอกูนวีสติ อาฆาตวตฺถูนิ เหตุฯ อานนฺทาทีนํ อารมฺมณาภิสิเนโห เหตุฯ สีลสฺส หิริโอตฺตปฺปํ, อปฺปิจฺฉตาทโย จ เห

ตฺฯ ‘‘คมฺภีรา’’ติอาทินา วุตฺตธมฺมสฺส สพฺพาปิ ปารมิโย เหตุฯ วิเสเสน ปญฺญาปารมีฯ ทิฏฺฐีนํ อสปฺปุริสูปนิสฺสโย, อสทฺธมฺมสฺสวนํ มิจฺฉาภินิเวเสน อโยนิโสมนสิกาโร จ อวิเสเสน เหตุฯ วิเสเสน ปน สสฺสตวาทาทีนํ อตีตชาติอนุสฺสรณาทิ เหตุฯ เวทนานํ อวิชฺชา, ตณฺหา, กมฺมาทิ ผโสฺส จ เหตุฯ อนุปาทาวิมุตฺติยา อริยมโคฺค เหตุฯ อญฺญาณสฺส อโยนิโสมนสิกาโร เหตุฯ ตณฺหาย สํโยชนิเยสุ อสฺสาทานุปสฺสนา เหตุฯ ผสฺสสฺส สฬายตนานิ เหตุฯ สฬายตนสฺส นามรูปํ เหตุ ฯ ภวเนตฺติสมุเจฺฉทสฺส วิสุทฺธิภาวนา เหตูติ อยํ ปริกฺขารสงฺขาเต เหตุปจฺจเย นิทฺธาเรตฺวา สํวณฺณนาลกฺขโณ **ปริกฺขารหาโร** นาม, เตน วุตฺตํ ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ, ชนยนฺติปฺปจฺจยา ปรมฺปรโต’’ติอาทิฯ

สมาโรปนหารวณฺณนา

อาฆาตาทีนมกรณียตาวจเนน ขนฺติสมฺปทา ทสฺสิตา โหติฯ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนต’’นฺติอาทินา โสรจฺจสมฺปทาฯ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’ติอาทินา ญาณสมฺปทาฯ ‘‘อปรามสโต จสฺส ปจฺจตฺตเญฺญว นิพฺพุติ วิทิตา’’ติ, ‘‘เวทนานํ…เป.… ยถาภูตํ วิทิตฺวา อนุปาทาวิมุโตฺต’’ติ จ เอเตหิ สมาธิสมฺปทาย สทฺธิํ วิชฺชาวิมุตฺติวสีภาวสมฺปทา ทสฺสิตาฯ ตตฺถ ขนฺติสมฺปทา ปฏิสงฺขานพลสิทฺธิโต โสรจฺจสมฺปทาย ปทฏฺฐานํ, โสรจฺจสมฺปทา ปน อตฺถโต สีลเมว, สีลํ สมาธิสมฺปทาย ปทฏฺฐานํฯ สมาธิ ญาณสมฺปทาย ปทฏฺฐานนฺติ อยํ **ปทฏฺฐานสมาโรปนาฯ**

ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจนํ สีลสฺส ปริยายวิภาคทสฺสนํฯ สสฺสตวาทาทิวิภาคทสฺสนํ ปน ทิฏฺฐิยา ปริยายวจนนฺติ อยํ **เววจนสมาโรปนาฯ**

สีเลน วีติกฺกมปฺปหานํ, ตทงฺคปฺปหานํ, ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานญฺจ สิชฺฌติฯ สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, ตณฺหาสํกิเลสปฺปหานญฺจ สิชฺฌติฯ ปญฺญาย ทิฏฺฐิสํกิเลสปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, อนุสยปฺปหานญฺจ สิชฺฌตีติ อยํ **ปหานสมาโรปนาฯ**

สีลาทิธมฺมกฺขเนฺธหิ สมถวิปสฺสนาภาวนาปาริปูริํ คจฺฉติ ปหานตฺตยสิทฺธิโตติ อยํ **ภาวนาสมาโรปนาฯ** อยํ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานเววจนปหานภาวนาสมาโรปนวิจารณลกฺขโณ **สมาโรปนหาโร** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เย ธมฺมา ยํ มูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา’’ติอาทิ, (เนตฺติ. ๔.๑๖) อยํ โสฬสหารโยชนาฯ

โสฬสหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา

นนฺทิยาวฏฺฏนยวณฺณนา

อาฆาตาทีนมกรณวจเนน ตณฺหาวิชฺชาสโงฺกโจ ทสฺสิโตฯ สติ หิ อตฺตตฺตนิยวตฺถูสุ สิเนเห, สโมฺมเห จ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินา อาฆาโต ชายติ, นาสติฯ ตถา ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต’’ติอาทิวจเนหิ ‘‘ปจฺจตฺตเญฺญว นิพฺพุติ วิทิตา, อนุปาทาวิมุโตฺต, ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ…เป.… ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทิวจเนหิ จ ตณฺหาวิชฺชานํ อจฺจนฺตปฺปหานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตาสํ ปน ปุพฺพนฺตกปฺปิกาทิปเทหิ, ‘‘อชานตํ อปสฺสต’’นฺติอาทิปเทหิ จ สรูปโตปิ ทสฺสิตานํ ตณฺหาวิชฺชานํ รูปธมฺมา, อรูปธมฺมา จ อธิฏฺฐานํฯ ยถากฺกมํ สมโถ จ วิปสฺสนา จ ปฏิปโกฺข, เตสํ ปน เจโตวิมุตฺติ, ปญฺญาวิมุตฺติ จ ผลํฯ ตตฺถ ตณฺหา สมุทยสจฺจํ, ตณฺหาวิชฺชา วา,

ตทธิฏฺฐานภูตา รูปารูปธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เตสมปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา สมถวิปสฺสนา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ, จตุสจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตณฺหาคฺคหเณน เจตฺถ มายาสาเฐยฺยมานาติมานมทปมาทปาปิจฺฉตาปาปมิตฺตตาอหิริกาโนตฺตปฺปาทิวเสน สโพฺพปิ อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา อวิชฺชาคฺคหเณนปิ วิปรีตมนสิการโกธุปนาหมกฺขปฬาสอิสฺสามจฺฉริยสารมฺภ โทวจสฺสตา ภวทิฏฺฐิวิภวทิฏฺฐาทิวเสนฯ วุตฺตวิปริยาเยน ปน อมายาอสาเฐยฺยาทิวเสน, อวิปรีตมนสิการาทิวเสน จ สโพฺพปิ กุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา สมถปกฺขิยานํ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ, วิปสฺสนาปกฺขิยานญฺจ อนิจฺจสญฺญาทีนํ วเสนาติ อยํ ตณฺหาวิชฺชาหิ สํกิเลสปกฺขํ สุตฺตตฺถํ สมถวิปสฺสนาหิ จ โวทานปกฺขํ จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขณสฺส **นนฺทิยาวฏฺฏนยสฺส ภูมิฯ** วุตฺตญฺหิ ‘‘ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จ, สมเถน วิปสฺสนาย โย เนตี’’ติอาทิฯ

ติปุกฺขลนยวณฺณนา

อาฆาตาทีนมกรณวจเนน อโทสสิทฺธิ, ตถา ปาณาติปาตผรุสวาจาหิ ปฏิวิรติวจเนนาปิฯ อานนฺทาทีนมกรณวจเนน ปน อโลภสิทฺธิ , ตถา อพฺรหฺมจริยโต ปฏิวิรติวจเนนาปิฯ อทินฺนาทานาทีหิ ปน ปฏิวิรติวจเนน ตทุภยสิทฺธิฯ ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว , ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทินา อโมหสิทฺธิฯ อิติ ตีหิ อกุสลมูเลหิ คหิเตหิ ตปฺปฏิปกฺขโต อาฆาตาทีนมกรณวจเนน จ ตีณิ กุสลมูลานิ สิทฺธานิเยว โหนฺติฯ ตตฺถ ตีหิ อกุสลมูเลหิ ติวิธทุจฺจริตสํกิเลสมลวิสมากุสลสญฺญาวิตกฺกปญฺจาทิวเสน สโพฺพปิ อกุสลปโกฺข วิตฺถาเรตโพฺพฯ ตถา ตีหิ กุสลมูเลหิ ติวิธสุจริตโวทานสมกุสลสญฺญาวิตกฺกปญฺญาสทฺธมฺมสมาธิ- วิโมกฺขมุขวิโมกฺขาทิวเสน สโพฺพปิ กุสลปโกฺข วิภาเวตโพฺพฯ

เอตฺถ จายํ สจฺจโยชนา – โลโภ **สมุทยสจฺจํ,** สพฺพานิ วา กุสลากุสลมูลานิ, เตหิ ปน นิพฺพตฺตา เตสมธิฏฺฐานโคจรภูตา อุปาทานกฺขนฺธา **ทุกฺขสจฺจํ,** เตสมปฺปวตฺติ **นิโรธสจฺจํ,** นิโรธปชานนา วิโมกฺขาทิกา **มคฺคสจฺจ**นฺติฯ อยํ อกุสลมูเลหิ สํกิเลสปกฺขํ, กุสลมูเลหิ จ โวทานปกฺขํ จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขณสฺส **ติปุกฺขลนยสฺส ภูมิฯ** ตถา หิ วุตฺตํ –

‘‘โย อกุสเล สมูเลหิ,
เนติ กุสเล จ กุสลมูเลหี’’ติอาทิฯ (เนตฺติ. ๔.๑๘);

สีหวิกฺกีฬิตนยวณฺณนา

อาฆาตานนฺทาทีนมกรณ-วจเนน สติสิทฺธิฯ มิจฺฉาชีวาปฏิวิรติวจเนน วีริยสิทฺธิฯ วีริเยน หิ กามพฺยาปาทวิหิํสาวิตเกฺก วิโนเทติ, วีริยสาธนญฺจ อาชีวปาริสุทฺธิสีลนฺติฯ ปาณาติปาตาทีหิ ปฏิวิรติวจเนน สติสิทฺธิฯ สติยา หิ สาวชฺชานวโชฺช ทิโฏฺฐ โหติฯ ตตฺถ จ อาทีนวานิสํเสสลฺลเกฺขตฺวา สาวชฺชํ ปหาย อนวชฺชํ สมาทาย วตฺตติฯ ตถา หิ สา ‘‘นิยฺยาตนปจฺจุปฏฺฐานา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘ตยิทํ ภิกฺขเว, ตถาคโต ปชานาตี’’ติอาทินา สมาธิปญฺญาสิทฺธิฯ ปญฺญวา หิ ยถาภูตาวโพโธ สมาหิโต จ ยถาภูตํ ปชานาตีติฯ

ตถา ‘‘นิโจฺจ ธุโว’’ติอาทินา อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาโส, ‘‘อโรโค ปรํ มรณา, เอกนฺตสุขี อตฺตา, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต’’ติ จ เอวมาทีหิ อสุเข ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาโสฯ ‘‘ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต’’ติอาทินา อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาโสฯ สเพฺพเหว ทิฏฺฐิปฺปกาสนป

เทหิ อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาโสติ เอวเมตฺถ จตฺตาโร วิปลฺลาสา สิทฺธา โหนฺติ, เตสํ ปฏิปกฺขโต จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ สิทฺธาเนวฯ ตตฺถ จตูหิ ยถาวุตฺเตหิ อินฺทฺริเยหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพาฯ กถํ ทุวิโธ หิ ตณฺหาจริโต มุทินฺทฺริโย ติกฺขินฺทฺริโยติ, ตถา ทิฏฺฐิจริโตปิฯ เตสุ ปฐโม อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลตฺถทิฏฺฐิโก สติพเลน ยถาภูตํ กายสภาวํ สลฺลกฺเขตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ทุติโย อสุเข ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลตฺถทิฏฺฐิโก ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) วุตฺเตน วีริยสํวรสงฺขาเตน วีริยพเลน ตํ วิปลฺลาสํ วิธมติฯ ตติโย อนิจฺเจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลตฺถทิฏฺฐิโก สมาธิพเลน สมาหิตภาวโต สงฺขารานํ ขณิกภาวํ ยถาภูตํ ปฏิวิชฺฌติฯ จตุตฺถ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนวิจิตฺตตฺตา ผสฺสาทิธมฺมปุญฺชมตฺต อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลตฺถทิฏฺฐิโก จตุโกฏิกสุญฺญตามนสิกาเรน ตํ มิจฺฉาภินิเวสํ วิทฺธํเสติฯ จตูหิ เจตฺถ วิปลฺลาเสหิ จตุราสโวฆโยคคนฺถอคติตณฺหุปฺปาทุปาทานสตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติอปริญฺญาทิวเสน สโพฺพปิ อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ จตุพฺพิธฌานวิหาราธิฏฺฐานสุขภาคิยธมฺมอปฺปมญฺญาสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทาทิวเสน สโพฺพปิ โวทานปโกฺข เนตโพฺพฯ

เอตฺถ จายํ สจฺจโยชนา – สุภสญฺญาสุขสญฺญาหิ, จตูหิปิ วา วิปลฺลาเสหิ **สมุทยสจฺจํ,** เตสมธิฏฺฐานารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา **ทุกฺขสจฺจํ,** เตสมปฺปวตฺติ **นิโรธสจฺจํ,** นิโรธปชานนา สติปฏฺฐานาทิกา **มคฺคสจฺจ**นฺติฯ อยํ วิปลฺลาเสหิ สํกิเลสปกฺขํ, สทฺธินฺทฺริยาทีหิ โวทานปกฺขํ จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขณสฺส **สีหวิกฺกีฬิตนยสฺส ภูมิ,** ยถาห ‘‘โย เนติ วิปลฺลาเสหิ, กิเลเส อินฺทฺริเยหิ สทฺธเมฺม’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๑๙)ฯ

ทิสาโลจนองฺกุสนยทฺวยวณฺณนา

อิติ ติณฺณํ อตฺถนยานํ สิทฺธิยา โวหารนยทฺวยมฺปิ สิทฺธเมว โหติฯ ตถา หิ อตฺถนยตฺตยทิสาภูตธมฺมานํ สมาโลจนเมว **ทิสาโลจนนโยฯ** เตสํ สมานยนเมว **องฺกุสนโยฯ** ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยน อตฺถนยานํ ทิสาภูตธมฺมสมาโลกนนยนวเสน ตมฺปิ นยทฺวยํ โยเชตพฺพนฺติ, เตน วุตฺตํ ‘‘เวยฺยากรเณสุ หิ เย, กุสลากุสลา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔.๒๐)ฯ อยํ ปญฺจนยโยชนาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาสนปฏฺฐานวณฺณนา

อิทํ ปน สุตฺตํ โสฬสวิเธ สาสนปฏฺฐาเน สํกิเลสวาสนาเสกฺขภาคิยํ ตณฺหาทิฏฺฐาทิสํกิเลสานํ สีลาทิปุญฺญกิริยสฺส, อเสกฺขสีลาทิกฺขนฺธสฺส จ วิภตฺตตฺตา, สํกิเลสวาสนานิเพฺพธาเสกฺขภาคิยเมว วา ยถาวุตฺตตฺถานํ เสกฺขสีลกฺขนฺธาทิกสฺส จ วิภตฺตตฺตาฯ อฏฺฐวีสติวิเธ ปน สาสนปฏฺฐาเน โลกิยโลกุตฺตรํ สตฺตธมฺมาธิฏฺฐานํ ญาณเญยฺยํ ทสฺสนภาวนํ สกวจนปรวจนํ วิสฺสชฺชนียาวิสฺสชฺชนียํ กมฺมวิปากํ กุสลากุสลํ อนุญฺญาตปฏิกฺขิตฺตํ ภโว จ โลกิยโลกุตฺตราทีนมตฺถานํ อิธ วิภตฺตตฺตาติฯ อยํ สาสนปฏฺฐานโยชนาฯ

ปกรณนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติวีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหีรวิสารทญาณจารินา อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคห

นโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน **ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปติ**นามเถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถวิภาวนาฯ

พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ